کشف الباری
عما فی
صحیح البخاری
جلد ۹
تصنیف
حضرت مولانا سلیم اللہ خان

كشف البارى

عما فى

صحيح البخارى

فضائل الصحابة

تالیف ← صدر وفاق المدارس مولانا سلیم الله خان مدظله العالی
شیخ الحدیث جامعه فاروقیه کراچی

ترتیب وتحقیق ← مولانا عزیز الرحمٰن عظیمی استاذ جامعه فاروقیه کراچی

ترجمه ← مولانا شاه فیصل فاضل وفاق المدارس، امداد العلوم

خصوصیات

① داحادیثو تخریج
② د تعلیقات بخاری تخریج کول
③ د اسماء الرجال مختصر تعارف
④ دګرانو لغاتو لغوی صرفی او نحوی حل
⑤ ماقبل باب سره د ربط په باره کښې پوره تحقیق
⑥ د شرحې د هرې خبرې په حاشیه کښې حواله ورکول
⑦ د ترجمة الباب مقصد په بیانولو کښې پوره تحقیق
⑧ د مختلفو مذاهبو تحقیقی بیان او بیا د مذهب حنفی ترجیح
⑨ دحدیث اطراف بیانول چه په بخاری کښې داحدیث په کوم کوم ځائې کښې دې.

جلد ⑨

خورونکی فیصل کتب خانه محله جنګی پیښور

موبائل:- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵

فهرست مضامین

شمیره	مضمون	صفحه

۶۶-کتاب فضائل الصحابة رضی الله عنهم
باب فَضَائِلِ أَصْحَابِ النَّبِی صلی الله علیه وسلم

د فضائل معنی: ۴۸
د لفظ "أصحاب" تحقیق: ۴۸
د صحابی تعریف: ۴۸
اولنې قول:- ۴۸
قوله: فهومن أصحابه: ۴۹
دویم قول: ۵۰
دریم قول: ۵۰
څلورم قول: ۵۱
پنځم قول: ۵۱
شپږم قول: ۵۱
د قسطلانی رائې: ۵۱
د رسول الله ﷺ یو نظر د صحابیت د پاره د کافی ګرځولو قول: ۵۲
د صحابی د تعریف په حوالې سره په امام بخاری اعتراض: ۵۳
د قسطلانی د اړخ نه د امام بخاری دفاع: ۵۳
د قسطلانی د رائې ضعف او راجح تعریف: ۵۳
د زین عراقی په "تعریف" باندې اشکال او د هغې جواب: ۵۴
د تمیز د عمر نه وړندې د رؤیت حکم: ۵۴
د صحابی په تعریف کښې د "اسلام" قید:- ۵۵
آیا د ارتداد په وجه صحابیت ختمیږی؟: ۵۵
د اشعری قول: ۵۶
رؤیت په دنیوی ژوند کښې شرط دې: ۵۷
د چا چې معاصرت ثابت وی، رؤیت نه: ۵۷
دصحبت په مصداق کښې داهل لغت اواهل عرف اختلاف او د اصحاب الحدیث رجحان: ۵۸
د صحابیت د معلومیدو طریقې: ۵۹

رجال الحدیث ....
عَلِیُّ بنُ عَبدِالله: ۶۲
سفیان ۶۲

شمیره	مضمون	صفحه
	عمرو:	
	جَابِرَبنَ عَبدِاللهِ	۶۳
	اَبُوسَعِیدِالخُدرِیّ:	۶۲
	قوله: فَیَغزُوفِئَامٌ:	۶۲
	د قرون ثلاثه په ختمیدو سره د صحابهٔ کرامو ،تابعینو او تبع تابعینو وجود ختم شو:	۶۲
	د ۱۱۰ هجري نه ورستو د چا د صحابیت دعوٰی مسموع نهٔ ده:	۶۳
	د قرون اربعؤ ذکر:	۶۴
	قرون ثلاثه کله ختم شو؟:	۶۵
	د قرون ثلاثه نه ورستو به د فتنو باران وی:	۶۶
	قرن څهٔ ته وائی؟:	۶۶
	په قرون ثلاثه کښې د افضلیت مسئله:	۶۷
	د جمهورو او د ابن عبد البر اختلاف:	۶۸
	د علامه نووی توجیه:	۶۹
	د ابن عبد البر دلائل:	۶۹
	د ابن عبد البر د رائې جائزه:	۷۱
	د اختلاف ثمره:	۷۲
	د جمهورو له اړخ نه د ابن عبد البر د دلائلو جوابونه:	۷۲
	په خیر او شر دواړو کښې د غالب او اکثر اعتبار دې:	۷۳
	رجال الحدیث	
	إسحاق:	۷۴
	النَّضْرُ:	۷۴
	شُعْبَةُ:	۷۴
	أَبِی جَمْرَةَ:	۷۴
	زَهْدَمِبْنَ مُضَرِّبِ:	۷۴
	عِمْرَانِ بْنِ حُصَیْنٍ:	۷۴
	رجال الحدیث	
	مُحَمَّدُبْنُ کَثِیرٍ:	۷۵
	سُفْیَانُ:	۷۵
	مَنْصُورٍ:	۷۵
	إبراهیم:	۷۵
	عُبَیْدَةَ:	۷۵

شمیره	مضمون	صفحه

عَبْدُاللهِ: ۷۵

۲:-بَاب: مَنَاقِبِ الْمُهَاجِرِيْنَ وَفَضْلِهِمْ

مهاجرين او انصار څوك دى؟ ۷۵
د سيدنا ابو بكر رضی الله عنه نوم نسب او مقام او مرتبه: ۷۶
قوله: منهم أبوبكر عبدالله بن أبي قحافة: ۷۶
په "عتيق" نوم سره د نوميدلو وجه: ۷۷
"صديق" لقب او ددې وجه: ۷۷
د رسول الله ﷺ بلا فصل خليفه: ۷۸
د الله تعالى رسول فقير نۀ وو: ۷۹
د فقر او غنى قسمونه: ۷۹
دې آيت مباركۀ سره د انصارو او مهاجرينو فضيلت ثابتيږي: ۸۰
په أبوبكر باندې د سكينې نازليدو قول: ۸۰
قوله: قَالَتْ عَائِشَةُ، وَأَبُوسَعِيْدٍ: ۸۰

رجال الحديث
....
عَبْدُاللهِ بنُ رَجَاءِ الغدانى البصرى: ۸۲
إِسْرَائِيْلُ: ۸۲
أَبِي إِسْحَاقَ: ۸۲
اَلْبَرَاءِ: ۸۲
د رواياتو اختلاف: ۸۲
حديث باندې د اجرت د جواز استدلال: ۸۳
څۀ د چيلو د څرونكى او مالك په حقله: ۸۳
رسول الله ﷺ د عادت خلاف شودۀ څكلو سره مړيدل: ۸۴
قَدْاٰنَ الرَّحِيْلُ: ۸۵
آيا د غير مملوكۀ چيلۍ شودۀ څكل جائز وو؟: ۸۵
د حربى مال ګټونكو توجيه غلطه ده: ۸۶
د حديث نور فوائد: ۸۶
د آيت ذكر دلته مناسب نۀ دې: ۸۷

رجال الحديث
....
مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ: ۸۸
هَمَّامٌ: ۸۸
ثَابِتٌ: ۸۸

شمیره	مضمون	صفحه

أَنَس:.. ۸۸
د "عَنْعَنَه" په ځاې "تحدیث":.. ۸۸
د "لو" شرطیه په معنیٰ کښې اختلاف:.. ۸۹
د مشرکینو نه غار ځنګه پټ پاتې شو:.. ۸۹
ابو بکر د "دریؤ" دریم وو:.. ۹۰
د حدیثِ باب نور متابعات:.. ۹۱

۳-باب: قَوْلِ النَّبِیِّ ﷺ (سُدُّوا الْأَبْوَابَ، إِلَّا بَابَ أَبِی بَكْرٍ)

قوله: قَالَهُ ابْنُ عَبَّاسٍ:.. ۹۲
رجال الحدیث
....
عَبْدِ اللهِ بْنُ مُحَمَّدٍ:.. ۹۲
أَبُو عَامِرٍ:.. ۹۲
فُلَيْحٌ:.. ۹۲
سَالِمٌ أَبُو النَّضْرِ:.. ۹۳
بُسْرُ بْنِ سَعِيدٍ:.. ۹۳
أَبِی سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ:.. ۹۳
حضور ﷺ دا ارشاد کله اوفرمائیلو:.. ۹۳
قوله: بَيْنَ الدُّنْيَا وَبَيْنَ مَا عِنْدَهُ:.. ۹۴
د الفاظو اختلاف او د هغې وجه:.. ۹۴
د حضرت ابوبکر رضی الله عنه امتیازی مقام:.. ۹۴
د جملې ترکیبی حیثیت:.. ۹۴
د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په رسول الله ﷺ باندې څۀ احسان وو؟:.. ۹۵
د امام نووی رائې:.. ۹۵
د قرطبی قول:.. ۹۶
رسول الله ﷺ سره حسن سلوك کونکی نور هم وو:.. ۹۶
د حضرت ابوبکر رضی الله عنه د احساناتو تفصیل:.. ۹۷
د "دوستئ (خلة)" مقام غوره دې یا د "ورورولئ (اخوت)":.. ۹۷
قوله: لَا يَبْقَيَنَّ فِی الْمَسْجِدِ بَابٌ إِلَّا سُدَّ:.. ۹۹
قوله: إِلَّا بَابَ أَبِی بَكْرٍ:.. ۱۰۰
د حضرت ابوبکر رضی الله عنه خاصوالې او ددې غرض:.. ۱۰۰
آیا د ابوبکر رضی الله عنه کور د مسجد نبوی سره نۀ وو؟:.. ۱۰۰

شميره	مضمون	صفحه
	د "سد باب" نه د مجازی معنی مراد اخستلو تردید:	۱۰۰
	په بعضې روایاتو کښې د حضرت علی رضی الله عنه د پاره ددې خصوصیت ثبوت:	۱۰۱
	د ابن الجوزی تعصب:	۱۰۳
	د احمد امین مصری جاهلانه رائې:	۱۰۴
	په روایاتو کښې تطبیق:	۱۰۴
	یو اشکال او د هغې جواب:	۱۰۵
	د حدیث بعضې فائدې:	۱۰۶
	۴-بَاب فَضْلِ أَبِی بَکْرٍ بَعْدَ النَّبِی صلی الله علیه وسلم	
	رجال الحدیث	
	عَبْدُ الْعَزِیْزِ بْنِ عَبْدِ اللهِ:	۱۰۶
	سُلَیْمَانُ:	۱۰۷
	یَحْیَ بْنِ سَعِیْدٍ:	۱۰۷
	نَافِعٍ:	۱۰۷
	اِبْنِ عُمَرَ:	۱۰۷
	په خلفاء أربعۀ کښې چې کوم ترتیب د خلافت دې هم دغه ترتیب د فضیلت دې:	۱۰۷
	د امام احمد بن حنبل رحمه الله قول:	۱۰۷
	د مجدد الف ثانی رائې، او د ائمۀ اربعۀ مذهب:	۱۰۸
	د علی رضی الله عنه د تفضیل قول:	۱۰۸
	حضرت عثمان رضی الله عنه د خلافت نه وړاندې مفضول او ورستو د أفضل کیدو قول:	۱۰۹
	په خلافت او فضیلت کښې د فرق قول:	۱۰۹
	د امام غزالی رحمه الله قول:	۱۱۰
	د تفضیل عثمان او تفضیل علی دواړو اجازت:	۱۱۰
	حضرت علی رضی الله عنه د حضرت عثمان رضی الله عنه نه افضل ګرځول د صحابۀ کرامو توهین دې:	۱۱۰
	د کلام خلاصه:	۱۱۰
	د بعضې نورو صحابۀ کرامو د افضلیت اقوال:	۱۱۱
	د خلافت په ترتیب افضلیت باندې اجماع ده:	۱۱۲
	۵-بَاب: قَوْلِ النَّبِی -صلی الله علیه وسلم- «لَوْ کُنْتُ مُتَّخِذًا خَلِیلًا»	
	ترجمة الباب سره مناسبت:	۱۱۲
	قَالَهُ أَبُوسَعِیْدٍ:	۱۱۳
	رجال الحدیث	
	مُسْلِمُ بْنُ ابراهیم:	۱۱۳

شمیره	مضمون	صفحه
	وُهَیبٌ:	۱۱۳
	أَیُّوبُ:	۱۱۳
	عِکْرِمَةَ:	۱۱۳
	اِبْنِ عَبَّاسٍ:	۱۱۳
	آیا د رسول الله ﷺ د الله تعالی نه علاوه بل خلیل نهٔ وو	۱۱۳
	ابوبکر د رسول الله ﷺ د خلیل کیدو ثبوت:	۱۱۵
	قوله: وَلٰکِنْ أَخِي وَصَاحِبِي:	۱۱۵
	خُلَّت څهٔ څیز دې؟	۱۱۵
	رسول الله ﷺ د پاره د الله تعالی خُلّت او محبت دواړه ثابت دی:	۱۱۶
	د خلیل معنی او د اشتقاق ماده:	۱۱۶
	رجال الحدیث	
	مُعَلَّی بْنُ أَسَدٍ:	۱۱۷
	مُوْسٰی بنُ اسماعیل:	۱۱۷
	تبوذکی:	۱۱۷
	وُهَیب	۱۱۷
	أَیُّوبَ:	۱۱۸
	رجال الحدیث	
	سُلَیْمَانُ بنُ حَرْبٍ:	۱۱۸
	حَمَّادُبْنُ زَیْدٍ:	۱۱۸
	أَیُّوبَ:	۱۱۸
	عَبدِاللهِبنِ أَبِي مُلَیْکَةَ:	۱۱۸
	قوله: کَتَبَ أَهْلُ الْکُوفَةِإِلی ابْنِ الزُّبَیْرِ:	۱۱۸
	رجال الحدیث	
	اَلْحُمَیْدِيُّ:	۱۱۹
	مُحَمَّدُبْنُ عَبْدُاللهِ:	۱۱۹
	د راوی په نوم کښې غلطی:	۱۱۹
	دا نسخه څوک وه:	۱۲۰
	د ابوبکر د نبی کریم ﷺ په منصب د ناستې اعلان:	۱۲۰
	رجال الحدیث	
	أَحْمَدُبْنُ أَبِي الطَّیِّبِ:	۱۲۲

شمیره	مضمون	صفحه
	شیوخ او تلامذه	۱۲۳
	د جرح او تعدیل په باب کښې اقوال	۱۲۳
	إِسْمَاعِيلُ بْنُ مُجَالِدٍ د جرح او تعدیل د امامانو په عدالت کښې	۱۲۵
	بَيَانُ بْنُ بِشْرٍ	۱۲۷
	د جرح او تعدیل د امامانو په نظر کښې	۱۲۸
	د بیان په نامې سره د دوؤ راویانو ذکر	۱۲۸
	وَبَرَةُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ	۱۲۹
	جرح او تعدیل	۱۲۹
	هَمَّامٍ	۱۳۰
	د دریؤ تابعینو ذکر	۱۳۰
	حضرت ابوبکر رضی الله عنه په رسول الله ﷺ باندې ایمان راوړنکې اولنې سړې وو	۱۳۰
	پنځه غلامان چا چې د ټولو نه اول اسلام قبول کړو	۱۳۱
	د امرءتان مصداق	۱۳۱
	د عمار ددې حصر مقصد	۱۳۲
	ترجمة الباب سره مطابقت	۱۳۲
	رجال الحديث	
	هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ	۱۳۳
	صَدَقَةُ بْنُ خَالِدٍ	۱۳۳
	زَيْدُ بْنُ وَاقِدٍ	۱۳۴
	د جرح او تعدیل په حوالې سره	۱۳۵
	بُسْرُ بْنُ عُبَيْدِ الله	۱۳۶
	عَائِذُ الله	۱۳۶
	أَبِي الدَّرْدَاءِ	۱۳۶
	أَبْدَى عَنْ رُكْبَتِهِ	۱۳۶
	د احنافو په نیز زنګون عورت دې	۱۳۶
	قوله: أَمَّا صَاحِبُكُمْ فَقَدْ غَامَرَ	۱۳۶
	د مُغَامِرٍ تفسیر	۱۳۷
	قوله: فَسَلَّمَ	۱۳۸
	د حضرت ابوبکر او عمر رضی الله عنهما په مینځ کښې خفګان	۱۳۸
	د ابوبکر د عمر رضی الله عنهما نه معافی غوښتل	۱۳۸
	قوله: ثَلَاثًا	۱۳۹

شميره	مضمون	صفحه

ابوبكر د پاره د رسول الله ﷺ د ژبې مباركې نه د مغفرت د دعاء اعزاز: ۱۳۹
قوله: أَثَمَّ أَبُوبَكْرٍ ۱۳۹
د نبي كريم ﷺ مخ مبارك سُور شو: ۱۳۹
قوله: فَجَعَلَ وَجهُ النَّبِيِّ ﷺ يَتَمَعَّرُ.......... يتمعَّرُ، بالعين المهملة المشدّدة: ۱۳۹
د حضرت عمر رضی الله عنه پښيمانتيا او په بليغ الفاظو كښې معافي: ۱۴۰
حضرت عمر رضی الله عنه د رسول الله ﷺ د عتاب نه د بچ كولو د پاره ابوبكر د خپل ځان ذمه وار وګرځول ۱۴۱
قوله: أَنَا كُنتُ أَظلَمَ: ۱۴۱
قوله: مَرَّتَينِ: ۱۴۱
قوله: وَوَاسَانِي: ۱۴۱
د تَارِكُولِي صَاحِبِي تركيبي حيثيت: ۱۴۲
قوله: مَرَّتَينِ: ۱۴۴
قوله: فَمَا أُوذِيَ بَعدَهَا: ۱۴۴
د حضرت ابوبكر رضی الله عنه همدغه شان يوه بله واقعه: ۱۴۴
د حديث فوائد: ۱۴۴
رجال حديث.. ۱۴۶
مُعَلَّى بنُ أَسَدٍ: ۱۴۶
عَبدُ العَزِيزِ بنُ المُختَارِ: ۱۴۶
خَالِدٌ الحَذَّاء: ۱۴۶
ابوعُثمَان: ۱۴۶
شيوخ.. ۱۵۰
تلامذه.. ۱۵۰
ذات السَّلاسِل: ۱۵۰
قوله: أَيُّ النَّاس أَحب إليك: ۱۵۱
د عمرو بن العاص رحمه الله د پوښتنې وجه: ۱۵۱
قوله: فقلتُ من الرجال؟: ۱۵۱
قوله: فعدّ رجالاً: ۱۵۱
د "رجال" نه څوك مراد دي؟: ۱۵۲
رفع د تعارض: ۱۵۳
ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ۱۵۳

شمیره	مضمون	صفحه

أبُو اليَمَانِ: ۱۵۴
شُعَيْبٌ: ۱۵۴
الزُّهْرِيّ: ۱۵۴
أبُوسَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ: ۱۵۴
أبَاهُرَيْرَةَ: ۱۵۴
شپونکې څوك وو؟ ۱۵۵
د أوْمِنُ بِذٰلِكَ، وَأبُوبَكْرٍ وَعُمَرُ ونيلو وجه: ۱۵۵
د لفظ "سبع" ضبط او معنٰی: ۱۵۶
د "سَبُع" بالضم معنٰی: ۱۵۶
د "سَبْع" بالسكون معنٰی: ۱۵۷
قوله: ورَجُلٌ يَسُوقُ بَقَرَةً: ۱۵۸
قوله: بَيْنَمَا رَاعٍ: ۱۵۸
ترجمة الباب سره مطابقت: ۱۵۸

رجال الحديث ....

عَبْدَانُ: ۱۵۹
عَبْدُاللهِ: ۱۵۹
يُونُس: ۱۵۹
الزُّهْرِيّ: ۱۵۹
ابْنُ الْمُسَيِّبِ: ۱۵۹
قوله: علٰی قَلِيبٍ: ۱۵۹
په رسول الله ﷺ او سيدنا ابوبكر رضي الله عنه كښې اتحادی نسبت: ۱۵۹
ترجمة الباب سره مناسبت: ۱۶۰

رجال الحديث ....

مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ: ۱۶۰
عَبْدُاللهِ: ۱۶۰
مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ: ۱۶۱
سَالِمُ بْنُ عَبْدِاللهِ: ۱۶۱
حضرت ابوبكر رضي الله عنه كمزوري او نحيف وو: ۱۶۱
د "أحدشقي ثوبي" نه څهٔ مراد دي؟: ۱۶۱

شميره	مضمون	صفحه

قوله: لم ينظر الله اليه: ١٢١
قوله: يَسْتَرْخِيْ: ١٢١
قوله: فقلتُ لسالم: ١٢١
قوله: أذكر......؟: ١٢١
د "جرّ ازار" يعنى لنگ راښكلو حكم: ١٢٢
ترجمة الباب سره مطابقت: ١٢٢

رجال الحديث ....

أَبُو الْيَمَانِ: ١٢٣
شُعَيْبٌ: ١٢٣
الزُّهْرِيّ: ١٢٣
حُمَيْدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ بِنِ عَوْفٍ: ١٢٣
د "زوجين" نه څهٔ مراد دى؟: ١٢٣
د مختلفو دروازو نه د بلنې مطلب: ١٢٣
د فى سبيل الله مقصد: ١٢۴
آيا انفاق په هر عملِ صالح كښې كيږى: ١٢۴
قوله: هٰذَا خَيْرٌ: ١٢۵
د جنت د دروازو شمير: ١٢٦
كوم خلق به د ټولو دروازو نه بللې شى او ولې؟: ١٢٦
قوله: وَأَرْجُوا أَنْ تَكُوْنَ مِنْهُمْ: ١٢٧
د حديث فوائد: ١٢٧
ترجمة الباب سره مطابقت: ١٢٧

رجال الحديث
....

سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ: ١٢٩
هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ: ١٢٩
عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ: ١٢٩
عَائِشَةَ رضى الله عنها: ١٢٩
قوله: وَأَبُوبَكْرٍ بِالسُّنْحِ: ١٢٩
قوله: قَالَ إِسْمَاعِيلُ: ١٢٩
قوله: مَا كَانَ يَقَعُ فِي نَفْسِي إِلَّا ذَاكَ: ١٧٠
قوله: لَا يُذِيقُكَ اللهُ الْمَوْتَتَيْنِ: ١٧٠

شمیره	مضمون	صفحه
	د حضرت ابوبکر رضی الله عنه د دې قول څهٔ مطلب دې؟	۱۷۰
	د منکرین حیات في القبر استدلال او د هغې جواب	۱۷۱
	د قبر حیات مستمره د غیر انبیاؤ د پاره ثابت نهٔ دې	۱۷۲
	ددې واقعې څخه د ابوبکر رضی الله عنه امتیازی مقام ثابتیږی	۱۷۲
	قوله: أَيُّهَا الحَالِفُ عَلَى رِسْلِكَ:	۱۷۳
	قوله: فَنَشَجَ النَّاسُ:	۱۷۳
	د رسول الله ﷺ د خلافت مسئله:	۱۷۴
	د انصارو په سقیفة بني ساعده کښې اجتماع	۱۷۴
	د انصارو خوا ته د اکابرو مهاجرینو راتلل	۱۷۵
	قوله: فَذَهَبَ عُمَرُ يَتَكَلَّمُ فَأَسْكَتَهُ أَبُوبَكْرٍ:	۱۷۶
	د حضرت ابوبکر رضی الله عنه بلیغ بیان او د هغې خبرې:	۱۷۶
	قوله: فَقَالَ فِي كَلَامِهِ:	۱۷۷
	خلافت صرف د مهاجرینو حق دې:	۱۷۷
	د حَسَب او نسب په خلافت کښې اعتبار:	۱۷۸
	حُباب بن منذر په خلافت کښې د انصارو په برخې باندې کلك وو	۱۷۸
	قوله: لَا وَاللهِ لَا نَفْعَلُ:	۱۷۸
	د ابوبکر رضی الله عنه د بصیرت ډك بیان نه ورستو د انصارو خبره پرېښودل:	۱۷۹
	قوله: هُمْ أَوْسَطُ العَرَبِ:	۱۸۱
	قوله: فَبَايِعُوا عُمَرَ، أَوْ أَبَا عُبَيْدَةَ:	۱۸۱
	حضرت ابوبکر رضی الله عنه د خلافت د مستحق کیدو باوجود د عمر او ابوعبیده نوم ونه ولې وړاندې کړل	۱۸۱
	حضرت ابوبکر رضی الله عنه د خپل استحقاق إشارةً اظهار کړې وو	۱۸۲
	حضرت عمر رضی الله عنه د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په لاس باندې په بیعت کولو کښې وړاندې والې کول	۱۸۲
	قوله: فَأَخَذَ عُمَرُ بِيَدِهِ فَبَايَعَهُ:	۱۸۳
	د حضرت صدیق رضی الله عنه درې امتیازات:	۱۸۳
	د عُمر په سعد بن عباده باندې غصه او د بعضې انصارو په هغې باندې رد عمل	۱۸۳
	د "الائمة من قُريش" روایتی او درایتی حیثیت	۱۸۴
	د خلیفه ټاکل واجب یا سنت	۱۸۴
	رسول الله ﷺ یقیناً خلیفه نهٔ وو ټاکلې	۱۸۵
	د حضرت سعد بن عباده د پاره د بد دعا وجه:	۱۸۷
	د حضرت سعد وفات	۱۸۷
	د حضرت سعد نه بغیر د اجماع منعقد کیدل:	۱۸۸

شمیره	مضمون	صفحه
	رجال الحدیث	
	عَبدُاللهِ بن سَالِمٍ:	۱۸۸
	الزُّبَيدِيُّ:	۱۸۸
	عَبدُالرَّحمٰنِ بنُ القَاسِمِ:	۱۸۹
	تعلیق:	۱۸۹
	قوله: شَخَصَ بَصَرُالنَّبِيِّ:	۱۸۹
	د الرَّفِيقِ الاعلٰى نه څهٔ مراد دي؟	۱۸۹
	قوله: وَقَصَّ الحَدِيثَ:	۱۸۹
	د سیدنا عمر د انکار او د سیدنا ابوبکر د اقرار حکمت:	۱۸۹
	"وَاِنَّ فیهم لنفاقًا"...... کښې د تصحیف قول:	۱۹۰
	رجال الحدیث	
	مُحَمَّدُبنُ کَثِيرٍ:	۱۹۱
	سُفيَانُ:	۱۹۱
	جَامِعُ بنُ أبِي رَاشِدٍ:	۱۹۱
	أبُويَعلٰى:	۱۹۱
	مُحَمَّدُبنُ الحَنفِيَّةِ:	۱۹۱
	ترجمة الباب سره مطابقت:	۱۹۱
	په صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم کښې د افضلیت مسئله:	۱۹۱
	د حضرت ابوبکر رضی الله عنه افضلیت او بلا فصل خلافت:	۱۹۲
	د شیعه ګانو د ټولو باطلو عقائدو او فکرونو بنیاد د "صحابهٔ کرامو دښمنی" ده:	۱۹۲
	د حضرت علی رضی الله عنه د ابوبکر رضی الله عنه په لاس باندې د بیعت کولو شیعي تاویلات:	۱۹۳
	د حدیث او تاریخ په کتابونو کښې "د حضرت علی رضی الله عنه د بیعت" تصریحات:	۱۹۳
	د حضرت فاطمې رضی الله عنها د وفات نه ورستو حضرت علی رضی الله عنه په دويم ځل بیعت اوکړو:	۱۹۵
	د حضرت ابوبکر رضی الله عنه د خپل "أحق" کیدو اظهار:	۱۹۶
	د شیعه ګانو اعتراف:	۱۹۷
	په بیعت کښې د قرآن کریم د جمع کولو په سبب تاخیر:	۱۹۸
	په احادیثو کښې د شپږو میاشتو ورستو بیعت صراحت او د هغې توجیهات:	۱۹۹
	په "زهری راوی" باندې کلام:	۲۰۱
	د بیعت په حقله د زهری په روایت باندې د علماؤ عدم اعتماد:	۲۰۲
	د تطبیق او د جمع بین الروایات صورت:	۲۰۳

شمیره	مضمون	صفحه
	د حضرت عائشې رضی الله عنها د روایت په حواله سره توجیهات	۲۰۴
	حضرت علی رضی الله عنه د تاخیر نه بغیر د بیعت کولو نور شواهد او دلائل	۲۰۵
	حضرت علی رضی الله عنه حضرت ابوبکر رضی الله عنه ته بلا فصل خلیفه اوونیل	۲۰۵
	د حضرت علی رضی الله عنه دا اقرر چې ابوبکر رضی الله عنه رسول الله ﷺ وراندې کړې وو	۲۰۶
	د حضرت علی رضی الله عنه دا اقرارچې ابوبکر رضی الله عنه په دینی اعتبار سره د ټولو نه زیات افضل وو	۲۰۶
	هم حضرت علی رضی الله عنه د ابوبکر رضی الله عنه استعفی مسترد کړې وه	۲۰۷
	د حضرت علی رضی الله عنه دا اظهار کول چې دې کمزورې نه دې، ولې خلافت د دهٔ حق نهٔ دې	۲۰۷
	د شیعه ګانو د کتابونو نه د دې تائید	۲۰۹
	د حضرت علی رضی الله عنه او د خلفاء ثلاثو خپل مینځ کښې د اعتماد تعلق وو	۲۱۲
	د حضرت علی رضی الله عنه په ژبه د حضرت ابوبکر رضی الله عنه د فضیلت بیان	۲۱۳
	صرف د ظاهری اقتداء دعوی د علی المرتضی د شان سره منافی ده	۲۱۵
	د حضرت علی رضی الله عنه او خلفاء ثلاثو خپل مینځ کښې ښکلې تعلق وو	۲۱۶
	د حضرت علی رضی الله عنه په ژبه د أصحاب ثلاثو د فضائلو بیان	۲۱۷
	د محمد بن حنفیه حدیث باب	۲۱۸
	د بحث خلاصه	۲۱۹
	د حدیث باب مزید تشریح	۲۱۹
	د حضرت علی رضی الله عنه افضلیت صرف د راویانو خپل خیال دې	۲۲۰
	قوله: وَخَشِيتُ أَنْ يَقُولَ....	۲۲۱
	حضرت علی رضی الله عنه خپل ځان ته "رجل من المسلمي" ولې وئیل؟	۲۲۱
	رجال الحدیث	۲۲۴
	قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ	۲۲۴
	عَبْدُ الرَّحْمٰنِ بن القَاسِمِ	۲۲۴
	عَنْ أَبِيهِ	۲۲۴
	عَائِشَةُ رَضِيَ اللهُ عَنهَا	۲۲۴
	د ابوبکر د خاندان برکت	۲۲۵
	رجال الحدیث	
	آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ	۲۲۵
	شُعْبَةُ	۲۲۵
	اَلْأَعْمَش	۲۲۵
	ذَكْوَانَ	۲۲۵
	أَبِي سَعِيدِ الْخُدرِيِّ	۲۲۶

شميره	مضمون	صفحه
	د سابقينو اولينو مقام او مرتبه:	۲۲۶
	د تقى الدين سبكى توجيه او د هغې رَد:	۲۲۶
	قول صحابه په طريقهٔ اولى مراد كيدې شى:	۲۲۷
	خطاب متاخرينو صحابو ته دې:	۲۲۷
	صحابهٔ كرامو رضي الله عنهم ته د كنځلو او بد رد وئيلو حكم:	۲۲۷
	آيا د صحابهٔ كرامو د ګستاخئ كونكى توبه به قبوله وى؟:	۲۲۸
	قوله: أنفقَ مثل أحدٍ:	۲۲۸
	قوله: مُدَّ أحدِهم:	۲۲۸
	قوله: نَصيف:	۲۲۸
	د متابعاتو ذكر:	۲۳۰
	رجال الحديث	
	مُحَمَّدُ بنُ مِسكِين:	۲۳۳
	يَحيَى بنُ حَسَّان:	۲۳۳
	سُلَيمَانُ:	۲۳۳
	شَرِيكِ بنِ أبي نَمِرٍ:	۲۳۳
	سَعِيدبنِ المُسَيَّبِ:	۲۳۳
	أبُومُوسَى الأشعرى:	۲۳۴
	د فَقُلتُ فاعل ابوموسَى الأشعرى دې:	۲۳۴
	قوله: قَالَ فَجَاءَ المَسْجِدَ:	۲۳۴
	قوله: وَوَجَّهَ هَاهُنَا:	۲۳۴
	قوله: حَتَّى دَخَلَ:	۲۳۵
	بِئرِأرِيس څهٔ څيز دې؟:	۲۳۵
	قوله: تَوَسَّطَ قُفَّهَا:	۲۳۵
	آيا رسول الله ﷺ ابو موسَى اشعرى رضي الله عنه پهره دار جوړ كړو؟:	۲۳۵
	د ابن التين استدلال او د هغې رَد:	۲۳۶
	قوله: فَجَاءَ أبُوبَكرٍ فَدَفَعَ البَابَ:	۲۳۷
	قوله: يُبَشِّرُكَ بِالجَنَّةِ:	۲۳۷
	د ابوبكر رسول الله ﷺ سره يو شان والي اختيارول:	۲۳۷
	قوله: وَقَد تَرَكتُ أخِي:	۲۳۷
	د ابن التين يو غلط استدلال او د هغې رَد:	۲۳۸

شميره	مضمون	صفحه

قوله: فجَلَسَ وجَاءَهُ: ٢٣٨
د حضرت عثمان ﷺ د صبر دعا: ٢٣٨
مختلفو صحابهٔ كرامو ﷺ ارخ ته ددې واقعې نسبت: ٢٣٩
د بلوىٰ نه څۀ مراد دې؟: ٢٤١
د ابوبكر او عمر قبرونه رسول الله ﷺ سره د كيدو پيشن گوئى: ٢٤١
په باغ كښې د كيناستو ترتيب په قبرونو كښې هم كيدل ضرورى نۀ دى: ٢٤١
ترجمة الباب سره مناسبت: ٢٤٣
رجال الحديث ....
مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ: ٢٤٣
يَحْيَى: ٢٤٣
سَعِيد: ٢٤٣
قَتَادَةَ: ٢٤٣
أَنَسَ بنَ مَالِكٍ: ٢٤٣
أُحُدًا يا حراء؟: ٢٤٣
قوله: وَأَبُوبَكْرٍ وَعُمَرُ: ٢٤٤
أحد ته نداء حقيقى ده يا مجازى: ٢٤٤
د غر خوزيدل د خوشالۍ نه وو: ٢٤٥
د قسطلانى په رائې كښې دوارۀ احتماله دى: ٢٤٦
ترجمة الباب سره مناسبت: ٢٤٦
رجال الحديث ....
أَحْمَدُ بْنُ سَعِيدٍ: ٢٤٧
وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ: ٢٤٧
صَخْرٌ: ٢٤٧
نَافِع: ٢٤٧
عَبْدَاللهِ بنَ عُمَرَ: ٢٤٧
دا د خوب واقعه ده: ٢٤٧
د "ذَنُوب" نه څۀ مراد دى؟: ٢٤٨
د "ضعف" يو بل مطلب ٢٤٩
د "وَاللهُ يَغْفِرُلَهُ" مطلب: ٢٤٩
قوله: غَرْبًا: ٢٥٠

شمیره	مضمون	صفحه

د "عبقری" معنی: ۲۵۰
قوله: یَفْرِی فَرِیَّهُ: ۲۵۰
قوله: حَتّٰی ضَرَبَ النَّاسُ بِعَطَنٍ: ۲۵۱
د عطن معنی او مفهوم: ۲۵۱
قوله: اَلْوَلِیْدُ بْنُ صَالِحٍ: ۲۵۳
شیوخ او تلامذه: ۲۵۳
جرح او تعدیل: ۲۵۳
عِیسَی بْنُ یُوْنُسَ: ۲۵۴
عُمَرُ بْنُ سَعِیْدٍ: ۲۵۴
اِبْنِ أَبِی مُلَیْکَةَ: ۲۵۴
اِبْنِ عَبَّاسٍ: ۲۵۴
عبارت کښې په ترکیبي "اعتبار سره اختلاف: ۲۵۴
ترجمة الباب سره مناسبت: ۲۵۵

رجال الحدیث ....
مُحَمَّدُ بْنُ یَزِیْدَ: ۲۵۶
د جرحې او تعدیل په باب کښې: ۲۵۶
اَلْوَلِیْدُ: ۲۵۹
الاَوْزَاعِیُّ: ۲۵۹
یَحْیَی بْنِ أَبِی کَثِیْرٍ: ۲۵۹
مُحَمَّدِ بْنِ ابراهیم: ۲۵۹
عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَیْرِ: ۲۵۹
عَبْدَ اللهِ بْنَ عَمْرٍو: ۲۵۹
قوله: وَهُوَ یُصَلِّی: ۲۶۰
قوله: رِدَاءَهُ: ۲۶۰
قوله: فَخَنَقَهُ بِهِ: ۲۶۰
قوله: فَجَاءَ أَبُوْبَکْرٍ: ۲۶۰
قوله: حَتّٰی دَفَعَهُ عَنْهُ: ۲۶۰
ابو بکر او "د ال فرعون مؤمن": ۲۶۰
د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ وفات: ۲۶۰

شمیره	مضمون	صفحه
	۶-بَابُ: مَنَاقِبُ عُمَرَبْنِ الْخَطَّابِ أَبِي حَفْصٍ الْقُرَشِيِّ الْعَدَوِيِّ رضى الله عنه	
	د عمر بن الخطاب نوم او نسب:	۲۲۱
	د "الفاروق" وجهٔ تسمیه:	۲۲۱
	قوله: اَلْقُرَشِي:	۲۲۱
	قوله: اَلْعَدَوِي:	۲۲۲
	رجال الحدیث	
	حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ:	۲۲۲
	عَبْدُ الْعَزِيزِ الْمَاجِشُونُ:	۲۲۲
	مُحَمَّدُ بْنُ الْمُنْكَدِرِ:	۲۲۲
	جَابِرُ بْنِ عَبْدِ اللهِ:	۲۲۲
	قوله: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُنْكَدِرِ:	۲۲۳
	قوله: اَلرُّمَيْصَاءُ:	۲۲۳
	قوله: خَشَفَةٌ:	۲۲۳
	قوله: فَقَالَ هَذَا بِلَالٌ:	۲۲۳
	قوله: وَرَأَيْتُ قَصْرًا بِفِنَائِهِ جَارِيَةٌ:	۲۲۳
	قوله: فَذَكَرْتُ غَيْرَتَكَ:	۲۲۴
	قوله: فَقَالَ عُمَرُ:	۲۲۴
	قوله: بِأُمِّي وَأَبِي:	۲۲۴
	قوله: أَعَلَيْكَ أَغَارُ:	۲۲۴
	حضرت عمر رضی الله عنه ولې اوژړل؟:	۲۲۴
	رجال الحدیث	
	سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ:	۲۲۵
	اللَّيْثُ:	۲۲۵
	عُقَيْلٌ:	۲۲۵
	اِبْنِ شِهَابٍ:	۲۲۵
	سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ:	۲۲۵
	أَبَا هُرَيْرَةَ:	۲۲۵
	په دواړو روایتونو کښې فرق:	۲۲۵
	د حدیث فائدې:	۲۲۶

شمیره	مضمون	صفحه
	په جنت کښې د اودس کولو نه څهٔ مراد دې؟	۲۶۶
	د خطابی او د ابن قُتیبه عجیبه تاویل:	۲۶۶
	"ترجمه"هم د خطابی تکذیب کوی:	۲۶۷
	رجال الحدیث	
	مُحَمَّدُبنُ الصَّلْتِ:	۲۶۸
	ابْنُ الْمُبَارَكِ:	۲۶۹
	يُونُسَ:	۲۶۹
	الزُّهرِيّ:	۲۶۹
	حَمْزَةُ:	۲۶۹
	أبيه:	۲۶۹
	قوله: شَرِبْتُ،يَعْنِي اللَّبَنَ:	۲۶۹
	قوله: حَتَّى أَنْظُرَإِلى الرِّي:	۲۶۹
	قوله: يَجْرِي فِي ظُفْرِي:	۲۷۰
	قوله: ثُمَّ نَاوَلْتُ:	۲۷۰
	د خوب تعبیر چا بیان کړو ؟:	۲۷۰
	د شودو تعبیر په علم سره ولې اوکړې شو؟:	۲۷۱
	د علم نه مراد عِلم سیاست دې:	۲۷۱
	رجال الحدیث	
	مُحَمَّدُبنُ عَبدِاللهِ بنِ نُمَيرٍ:	۲۷۲
	مُحَمَّدُبنُ بِشْرٍ:	۲۷۲
	عُبَيدُاللهِ:	۲۷۳
	أبُوبَكرِبنُ سَالِمٍ:	۲۷۳
	سَالِمٍ:	۲۷۳
	قوله: بِدَلْوِبَكْرَةٍ:	۲۷۳
	د حضرت عمر رضی الله عنه عبقری کیدل او د هغې مفهوم:	۲۷۳
	د مذکوره تعلیق تخریج او د هغې موصولاً ذکر:	۲۷۴
	رجال الحدیث	
	عَلِيُّ بنُ عَبدِاللهِ:	۲۷۶
	يَعْقُوبُ بنُ إبراهيم:	۲۷۶
	صَالِحٍ:	۲۷۶

صفحه	مضمون	شمیره
۲۷۶	اِبنِ شِهَاب:	
۲۷۶	مُحَمَّدبنَ سَعدٍ:	
۲۷۶	عَبدُالعَزیزبنُ عَبدِاللهِ:	
۲۷۶	إبراهیمبنُ سَعدٍ:	
۲۷۶	عَبدِالحَمِیدِبنِ عَبدِالرّحمٰنِ:	
۲۷۷	مُحَمَّدِبنِ سَعدِبنِ أبِی وَقّاصٍ:	
۲۷۷	څلور مدنی تابعین یو ځائې:	
۲۷۷	دا ښځې څوك وې؟:	
۲۷۷	د پیغمبر ﷺ وړاندې "د آواز اوچتولو" د ممانعت سوال:	
۲۷۸	قوله: أضحَكَ اللهُ سِنَّكَ:	
۲۷۸	قوله: أتَهَبْنَنِی:	
۲۷۹	حضرت عمر رضی الله عنه ته د ښځو د ویریدو علم څنګه اوشو:	
۲۷۹	قوله: أنتَ أفَظُّ وأغلَظُ:	
۲۷۹	په قرآن او حدیث کښې د تعارض خبره:	
۲۸۰	آیا حضرت عمر رضی الله عنه د غیر ضروری حده پورې سختی کونکې وو:	
۲۸۱	قوله: إیهًا یَا ابنَ الخَطّابِ!:	
۲۸۲	قوله: إلاّسلَكَ فَجًّا غَیرَ فَجِّكَ:	
۲۸۲	آیا حضرت عمر رضی الله عنه معصوم وو؟:	
۲۸۲	د نبی عصمت واجب او د غیر نبی ممکن دې:	
۲۸۳	د حضرت عمر رضی الله عنه نه د شیطان تختیدو مطلب:	
۲۸۳	د لارو جدا کیدو دوه مطلبونه:	
۲۸۴	رسول الله ﷺ داسې سختی ولې نۀ کوله:	
	رجال الحدیث	
۲۸۵	مُحَمَّدُبنُ المُثَنّٰی:	
۲۸۵	یحیی:	
۲۸۵	قیس:	
۲۸۵	عبدالله:	
۲۸۵	قوله: مازلنا أعزة:	
۲۸۵	د حضرت عمر رضی الله عنه په حقله د حضرت عبد الله بن مسعود تاریخی الفاظ:	
۲۸۶	د حضرت عمر رضی الله عنه اسلام قبلول او د هغې اثرات:	

شمیره	مضمون	صفحه

رجال الحدیث ....

عَبْدَانُ: ۲۸۸

عَبدُاللهِ: ۲۸۸

عُمَرُبْنُ سَعِیدٍ: ۲۸۸

ابْنِ أَبِی مُلَیْکَةَ: ۲۸۹

قوله: وُضِعَ عُمَرُعَلَی سَرِیرِهِ: ۲۸۹

قوله: فَلَمْ یَرُعْنِی: ۲۸۹

قوله: أُخِذَ: ۲۸۹

قوله: فَتَرَحَّمَ عَلَی عُمَرَ: ۲۸۹

قوله: أَحَبَّ إِلَیَّ: ۲۸۹

د "صاحبین" مصداق او د "معیت" مطلب: ۲۸۹

حضرت علی رضی الله عنه سره د حضرت عمر رضی الله عنه مقام: ۲۸۹

قوله: وَحَسِبْتُ أَنِّی کُنْتُ: ۲۸۹

قوله: فَتَکَنَّفَهُ النَّاسُ: ۲۹۰

رجال الحدیث ....

مُسَدَّدٌ: ۲۹۰

یَزِیدُبْنُ زُرَیْعٍ: ۲۹۰

سَعِیدٌ: ۲۹۰

خَلِیفَةُ: ۲۹۰

مُحَمَّدُبْنُ سَوَاءٍ: ۲۹۰

کهمس بْنُ الْمِنْهَالِ: ۲۹۱

سَعِیدٌ: ۲۹۲

قَتَادَةُ: ۲۹۲

أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ: ۲۹۲

قوله: فَمَا عَلَیْكَ إِلَّا نَبِیٌّ، أَوْصِدِّیقٌ، أَوْشَهِیدٌ: ۲۹۲

رجال الحدیث ....

یَحْیَی بْنُ سُلَیْمَانَ: ۲۹۳

ابْنُ وَهْبٍ: ۲۹۳

عُمَرُ: ۲۹۳

شميره	مضمون	صفحه
	زَيْدَبن أَسْلَمَ:	۲۹۳
	اِبْنِ عُمَرَ:	۲۹۳
	قوله: سَأَلَنِى ابْنُ عُمَرَ:	۲۹۴
	قوله: فَقَالَ: مَارَأَيْتُ أَحَدًا:	۲۹۴
	قوله: أَجَدَّوأَجْوَدَ:	۲۹۴
	قوله: بَعْدَرَسُولِ اللهِ:	۲۹۴
	رجال الحديث	
	سُلَيْمَانُ بنُ حَرْبٍ:	۲۹۵
	حَمَّادُبْنُ زَيْدٍ:	۲۹۵
	ثَابِتٍ:	۲۹۵
	أَنَسٍ:	۲۹۵
	د رجل نه څوك مراد دي؟:	۲۹۵
	ترجمة الباب سره د حديث مطابقت:	۲۹۶
	د اسلوب الحكيم په طريقه جواب:	۲۹۶
	د معيت نه څهٔ مراد دي ؟:	۲۹۷
	رجال الحديث	
	يَحيىٰ بنُ قَزَعَةَ:	۲۹۷
	إبراهيم بنُ سَعد:	۲۹۷
	أبى سَلَمَةَ:	۲۹۷
	أبى هُرَيْرَةَ:	۲۹۷
	د ابو سلمه د حضرت نه روايت:	۲۹۸
	د "محدَّثون" معنىٰ او مطلب:	۲۹۸
	آيا د "محدّثينو" د راتلو صرف احتمال دي؟:	۳۰۱
	په امت مسلمه كښې د " محدّثينو " په وجود كښې څهٔ حكمت دي؟:	۳۰۲
	دا د حضرت عمر رضی الله عنه امتيازى شان دي:	۳۰۲
	قوله: قَالَ ابن عباس من نبى ولا محدَّث:	۳۰۳
	رجال الحديث	
	عَبْدُاللهِ بْنُ يُوسُفَ:	۳۰۴
	اللَّيْثُ:	۳۰۴
	عُقَيْلٌ:	۳۰۴

شمیره	مضمون	صفحه

ابْنِ شِهَابٍ: ۳۰۴
سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ: ۳۰۴
أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ: ۳۰۵
أَبُو هُرَيْرَةَ: ۳۰۵
ترجمة الباب سره مناسبت: ۳۰۵
يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ: ۳۰۵
اللَّيْثُ: ۳۰۵
عُقَيْلٌ: ۳۰۵
ابْنِ شِهَابٍ: ۳۰۵
أَبُو أُمَامَةَ بْنُ سَهْلِ بْنِ حُنَيْفٍ: ۳۰۶
عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ: ۳۰۶
د حضرت عمر رضی الله عنه د افضل الصحابه کیدو خیال: ۳۰۶
رجال الحدیث ....
الصَّلْتُ بْنُ مُحَمَّدٍ: ۳۰۷
إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ: ۳۰۷
أَيُّوبُ: ۳۰۷
ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ: ۳۰۷
الْمِسْوَرِ بْنِ مَخْرَمَةَ: ۳۰۷
د حضرت عمر رضی الله عنه د شهادت تفصیلات: ۳۰۷
قوله: وَكَأَنَّهُ يُجَزِّعُهُ: ۳۰۸
قوله: وَلَئِنْ كَانَ ذَاكَ: ۳۰۸
قوله: ثُمَّ فَارَقْتَ: ۳۰۹
قوله: "فَإِنَّ ذالك مَنٌّ": ۳۰۹
د حضرت عمر رضی الله عنه فکر مند کیدل: ۳۱۰
حضرت عمر رضی الله عنه داسې ولې اوفرمائیل؟: ۳۱۰
قوله: طِلَاعَ الْأَرْضِ: ۳۱۰
رجال الحدیث ....
يُوسُفُ بْنُ مُوسَى: ۳۱۲
أَبُو أُسَامَةَ: ۳۱۲

شمیره	مضمون	صفحه

عُثمَانُ بنُ غِیَاثٍ ۳۱۲
أبُوعُثمَانَ النَّهدِیُّ ۳۱۲
أبِی مُوسَی ۳۱۲
د مصیبت زغملو دعاء ۳۱۲
رجال الحدیث ....
یَحیَی بنُ سُلَیمَانَ ۳۱۳
ابنُ وَهبٍ ۳۱۳
حَیوَةُ ۳۱۳
أبُوعَقِیلٍ زُهرَةُ بنُ مَعبَدٍ ۳۱۲
عبدالله بن هشام ۳۱۲
قوله: وَهُوَآخِذٌ بِیَدِ عُمَرَبنِ الخَطَّابِ ۳۱۷

۷-باب: مَنَاقِبُ عُثمَانَ بنِ عَفَّانَ أبِی عَمرٍوالقُرَشِی رضی الله عنه

حضرت عثمان رضی الله عنه ۳۱۷
په ذو النورین سره د ملقب کیدو وجه ۳۱۸
قوله: مَن یَحفِرْبِئرَرُومَةَ فَلَهُ الجَنَّةُ ۳۱۸
قوله: مَن جَهَّزَجَیشَ العُسرَةِ ۳۱۸
قوله: فَجَهَّزَهُ عُثمَانُ ۳۱۸
رجال الحدیث ....
سُلَیمَانُ بنُ حَربٍ ۳۱۹
حَمَّادٌ ۳۱۹
أیُوبَ ۳۱۹
أبِی عُثمَانَ ۳۲۰
أبُوسَی ۳۲۰
قوله: دَخَلَ حَائِطًا ۳۲۰
قوله: فَسَکَتَ هُنَیهَةً ۳۲۰
د "حماد" نه څوك مراد دی؟ ۳۲۰
قوله: وَزَادَفِیهِ عَاصِمٌ ۳۲۱
رجال الحدیث ۳۲۲
أحمَدُبنُ شَبِیبِ بنِ سَعِیدٍ ۳۲۲

شمیره	مضمون	صفحه
	يُونُسَ:	۳۲۳
	ابنُ شِهَابٍ:	۳۲۳
	عُروَةُ:	۳۲۳
	عُبيدَاللهِ بنَ عَدِيّ بنِ الخِيَارِ (النوفلی):	۳۲۳
	المِسوَرَبنَ مَخرَمَةَ:	۳۲۳
	عَبدَالرَّحمٰنِ بنَ الاسوَدِبنِ عَبدِيَغُوثَ:	۳۲۳
	الوليد:	۳۲۳
	د حضرت سعد معزول کول او د ولید مقرر کول:	۳۲۳
	حضرت سعد د کوفې گورنر کله جوړ شوې وو؟:	۳۲۴
	په ولید باندې د الزاماتو حقیقت:	۳۲۶
	قوله: مَا يَمنعك أن يتكلم عثمان:	۳۲۶
	قوله: لأخِيهِ:	۳۲۷
	د ولید بن عقبه په حوالې سره په حضرت عثمان رضی الله عنه باندې رد بد:	۳۲۷
	قوله: فَقَصَدتُ لِعُثمَانَ حَتّٰى خَرَجَ:	۳۲۹
	د حضرت عثمان رضی الله عنه مقصد د هر شر نه د بچ کیدو وو:	۳۲۹
	په دغه وخت کښې د حضرت عثمان رضی الله عنه آستاذې (قاصد) راغې:	۳۳۰
	قوله: أكثَرَ النَّاسُ فِي شَأنِ الوَلِيدِ:	۳۳۰
	د عبید الله بن عدی ولادت د رسول الله ﷺ په ژوند کښې شوې وو:	۳۳۰
	د سوال منشاء:	۳۳۱
	د عدی بن خیار متعلق اختلاف:	۳۳۱
	قوله: وَلٰكِن خَلَصَ:	۳۳۲
	قوله: ثُمَّ أبُوبَكرٍ مِثلُهُ ثُمَّ عُمَرُ مِثلُهُ:	۳۳۲
	قوله: أفَلَيسَ لِي مِنَ الحَقِّ؟	۳۳۲
	قوله: فَمَا هٰذِهِ الأحَادِيثُ؟:	۳۳۲
	قوله: فَأمَرَهُ أن يَجلِدَهُ:	۳۳۳
	د ولید خلاف گواهی چا اوکړه؟:	۳۳۳
	د کوړو په شمیر کښې اختلاف:	۳۳۳
	حدّ شرب الخمر کښې د شوافعو مذهب:	۳۳۵
	د احنافو او جمهورو مذهب:	۳۳۶
	د احنافو دلائل:	۳۳۷

شمیره	مضمون	صفحه

په شافعي مذهب باندې اعتراض: ۳۳۸
د شوافعو جواب: ۳۳۸
د حنفي مذهب تائيد او ترجيح: ۳۳۹
د صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم په آثارو سره د حنفي مذهب تائيد: ۳۳۹
رجال الحديث ....
مُحَمَّدُ بنُ حَاتِمٍ: ۳۴۰
شَاذَانُ: ۳۴۰
عَبدُالعَزِيزِ بنُ أَبِي سَلَمَةَ المَاجِشُونَ: ۳۴۰
عُبَيدُالله: ۳۴۱
نَافِع: ۳۴۱
ابن عُمَرَ: ۳۴۱
په خلفاء اربعؤ کښې د فضيلت مسئله او د حضرت على رضی الله عنه مرتبه: ۳۴۱
د حضرت على رضی الله عنه د افضل الصحابه کيدو تاثر: ۳۴۲
په حضرت عثمان رضی الله عنه او حضرت على رضی الله عنه کښې د افضليت مسئله ۳۴۳
قوله: تابعه عبدالله بن صالح: ۳۴۵
ترجمة الباب سره مناسبت: ۳۴۶
رجال الحديث ....
مُوسَى بنُ إِسمَاعِيلَ: ۳۴۶
أَبُوعَوَانَةَ: ۳۴۶
عُثمَانُ: ۳۴۷
قوله: رَجُلٌ مِنْ أَهلِ مِصرَ: ۳۴۷
سائل مذکور د حضرت عثمان رضی الله عنه سخت مخالف وو، ابن عمر د هغهٔ په اميدونو باندې أوبهٔ وارولې: ۳۴۷
د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنه توجيهات: ۳۴۸
ترجمة الباب سره مناسبت: ۳۴۹
رجال الحديث ....
مُسَدَّدٌ: ۳۵۰
يَحيَى: ۳۵۰
سَعِيدٌ: ۳۵۰
قَتَادَةُ: ۳۵۰

شمیره	مضمون	صفحه
	أنس:	۳۵۰
	قوله: أُسْكُنْ أُحُدْ:	۳۵۰
	په أحد او حراء دواړو باندې دا واقعه شوې ده:	۳۵۰
	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت:	۳۵۱
	د روايت په تقديم او تاخير کښې د نسخو فرق:	۳۵۱

۸-باب: قِصَّةُ الْبَيْعَةِ، وَالاِتِّفَاقُ عَلَى عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ رضي الله عنه

شمیره	مضمون	صفحه
	رجال الحديث	
	مُوسَى بنُ إِسْمَاعِيلَ:	۳۵۴
	أَبُوعَوَانَةَ:	۳۵۴
	حُصَيْنٍ:	۳۵۴
	عَمْرُوبن مَيْمُونٍ:	۳۵۴
	د ترجمې مقصد:	۳۵۴
	قوله: رَأَيْتُ عُمَرَبنَ الْخَطَّابِ قَبْلَ أَنْ يُصَابَ بِأَيَّامٍ:	۳۵۵
	په حضرت عمر رضي الله عنه باندې حمله په کوم تاريخ اوشوه؟	۳۵۵
	د ابولؤلؤة مدينې ته راتلل او په حضرت عمر رضي الله عنه باندې د حملې قيصه:	۳۵۵
	د عبيد الله بن عمر سخت رد عمل:	۳۵۷
	د حضرت عمر رضي الله عنه دعا:	۳۵۹
	د کعب احبار پيش گوئي:	۳۵۹
	حضرت حذيفه او عثمان بن حنيف سره خبرې اترې:	۳۶۰
	حضرت عمر رضي الله عنه ته په خلقو باندې د زيات ټيکس مقرر کولو ويره:	۳۶۰
	قوله: قَالَ: أنظرا!:	۳۶۱
	قوله: مَا بَيْنِي وَبَيْنَهُ إِلاَّعَبْدُاللهِ بنُ عَبَّاسٍ:	۳۶۱
	قوله: حتى إذالم يرفيهن:	۳۶۱
	قوله: قَتَلَنِي الْكَلْبُ:	۳۶۲
	څومره کسان قتل کړې شو، او حضرت عمر رضي الله عنه څو ضربونه لګيدلي وو:	۳۶۲
	په حضرت عمر رضي الله عنه باندې حمله څۀ وخت اوشوه؟:	۳۶۳
	ابو لؤلؤه چا اونيولو ؟:	۳۶۷
	دردناکه پيښه او مونځ ادا کول:	۳۶۷
	حضرت عمر رضي الله عنه د مسلمانانو په لاس په نۀ قتل کيدو باندې د آرام ساه واخسته:	۳۶۸
	د "الصنع" معنٰی:	۳۶۹

شميره	مضمون	صفحه

صرف د نوم مسلمان په لاس قتليدو سره به هم حضرت عمر رضي الله عنه خفه كيدو: ۳۷۰
د قتلِ عمد كونكى مسلمان د پاره مغفرت ثبوت: ۳۷۱
د حضرت عمر رضي الله عنه د غير مسلمو نه د احتياط سوچ صحيح ثابت شو: ۳۷۲
حضرت عمر رضي الله عنه د جنگى بنديانو د قتل نه منع اوكړه: ۳۷۲
قوله: فَأُتِيَ بِنَبِيذٍ فَشَرِبَهُ: ۳۷۳
د طبيب راتلل او د حالت د نازك كيدو اندازه: ۳۷۳
د متعددو طبيبانو راغوښتلو قول: ۳۷۴
د مختلفو وفدونو راتلل شروع شو: ۳۷۵
هغه ځوان څوك وو ؟: ۳۷۶
حضرت عمر رضي الله عنه د ژوند په آخرى لمحو كښې هم امر بالمعروف او نهى عن المنكر كولو: ۳۷۶
د "ثُمَّ شَهَادَةٌ" اعراب: ۳۷۷
قوله: لَا عَلَيَّ، وَلَا لِي: ۳۷۷
قوله: أنقى لثوبك: ۳۷۷
ساداتو صحابهٔ كرامو رضي الله عنهم ته د حضرت عمر رضي الله عنه د امتيازاتو علم او اعتراف وو: ۳۷۷
د حقوقو په حوالې سره د خپلې ذمه وارئ فكر كول: ۳۷۹
قوله: إِنْ وَفَى لَهُ مَالُ آلِ عُمَرَ: ۳۸۰
قوله: لاتعدُهم: ۳۸۰
آيا د حضرت عمر رضي الله عنه په ذمه باندې قرضې نهٔ وې؟: ۳۸۰
حضرت عمر رضي الله عنه د خپل امارات نفى ولې اوكړه؟: ۳۸۱
آيا مكان د حضرت عائشې رضي الله عنها ملكيت وو؟: ۳۸۲
حضرت عائشه رضي الله عنها د رسول الله ﷺ په روضه كښې د دفن كيدلو خواهش نه ولې ورستو شوه؟: ۳۸۳
د ځائې كيدلو سره هم سيده عائشې رضي الله عنها دلته دفن كيدل خوښ نهٔ كړل: ۳۸۳
د حضرت عائشې رضي الله عنها د پاره د ځائې نهٔ پاتې كيدو قول: ۳۸۴
د تطبيق صورت: ۳۸۴
د حضرت عيسىٰ عليه السلام قبر به كوم ځائې كې وى؟: ۳۸۵
آيا هغوى رضي الله عنه ابن عباس رضي الله عنهما ته تكيه وهلې وه ؟: ۳۸۵
"صالحينو" ته نزدې د دفن كيدو فضيلت: ۳۸۶
د حضرت حفصې رضي الله عنها په ژړلو د سيدنا حضرت عمر رضي الله عنه خفگان: ۳۸۷
د حضرت عمر رضي الله عنه خليفه نهٔ مقرر كول او د هغې وجه: ۳۸۷
د حضرت عمر رضي الله عنه وصيت: ۳۸۸
د خلافت په حوالې سره دوه اهم هدايات: ۳۸۹
د خليفه د ټاكلو درې طريقې: ۳۹۰

شميره	مضمون	صفحه

په عشره مبشره كښې د بعضو د نۀ ذكر كولو وجه: ۳۹۱
سعيد بن زيد رضي الله عنه په شورى كښې ولې وانخستې شو؟ ۳۹۱
د ابن عمر رضي الله عنهما په شورى كښې د نۀ شاملولو وجه: ۳۹۲
قوله: كهيئة التعزية له: ۳۹۳
د حضرت سعد د پاره خصوصى شفارس: ۳۹۴
راتلونكى خليفه او نورو حضراتو ته وصيتونه: ۳۹۵
قوله: بِالْمُهَاجِرِينَ الْأَوَّلِينَ: ۳۹۶
د مهاجرين اولين نه څوك مراد دى؟: ۳۹۶
د "انصار" معنى او مصداق: ۳۹۷
د عام اُولس (عوامو) د پاره وصيت: ۳۹۸
د ټولو طبقو د پاره وصيت: ۳۹۸
د قبور ثلاثو د وقوع كيفيت: ۳۹۹
د نوى امير المؤمنين ټاكل او د عبد الرحمن بن عوف د عقل مندئ حكمت عملى: ۳۹۹
قوله: وَاللهُ عَلَيْهِ وَالْإِسلام: ۴۰۰
قوله: لَيَنظُرَنَّ أَفْضَلَهُمْ فِي نَفْسِهِ: ۴۰۰
قوله: فَأُسْكِتَ: ۴۰۰
قوله: فَأَخَذَ بِيَدِ أَحَدِهِمَا: ۴۰۱
قوله: ثُمَّ خَلَا بِالْآخَرِ: ۴۰۱
د حديث بعضې فوائد: ۴۰۱
مفضول د افضل خليفه جوړولو په جواز باندې استدلال: ۴۰۲
د حضرت عمر رضي الله عنه په طرز عمل باندې اشكال او د هغې جواب: ۴۰۲

۹-باب: مَنَاقِبُ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ الْقُرَشِيِّ الْهَاشِمِيِّ أَبِي الْحَسَنِ رضى الله عنه

د حضرت على رضي الله عنه ابو تراب كنيت ولې او كړخيدو؟: ۴۰۴
كثرت فضائل او د هغې وجه: ۴۰۴
قوله: أنت مني وأنا منك: ۴۰۵
قوله: وَقَالَ عُمَرُ: تُوُفِّيَ رَسُولُ اللهِ ﷺ وَهُوَ عَنْهُ رَاضٍ: ۴۰۵
د حضرت على رضي الله عنه خلافت: ۴۰۵
د خلافت ترتيب د نسبى قرابت خلاف وو؟: ۴۰۵
رجال الحديث ....
قتيبة بن سعيد: ۴۰۶
عبد العزيز: ۴۰۶

شميره	مضمون	صفحه

سَهل بن سعد: ۴۰۶
قوله: كلهم يرجو: ۴۰۷
قوله: فأرسلوا إليه: ۴۰۷
قوله: فأعطاه: ۴۰۷
قوله: من حُمر النعم: ۴۰۷
د اُوښانو د ذکر کولو مقصد: ۴۰۷
ترجمة الباب سره مطابقت: ۴۰۸
رجال الحديث ....
قُتَيبَةُ: ۴۰۹
حَاتِمُ: ۴۰۹
يَزِيدُ بن أبى عُبَيدٍ: ۴۰۹
سَلَمَةَ: ۴۰۹
حضرت على رضی الله عنه ارخ ته د الله او رسول د محبت د نسبت مقصد: ۴۰۹
قوله: لأعطين الرَّايَةَ، أوليأخذنّ: ۴۱۰
قوله: أوقال يُحِبُّ اللهَ وَرَسُولَهُ: ۴۱۰
د حضرت على رضی الله عنه سترګې خوږيدل او د رسول الله ﷺ هغهٔ د پاره دعا: ۴۱۰
د حضرت على رضی الله عنه "بيرغ" والاكيدل: ۴۱۱
ترجمة الباب سره مطابقت: ۴۱۲
رجال الحديث ....
عَبدُ اللهِ بنُ مَسلَمَةَ: ۴۱۲
عَبدُ العَزِيزِ بنُ أبِى حَازِمٍ: ۴۱۳
قوله: عَن أبِيهِ: ۴۱۳
قوله: أنّ رَجُلاً جَاءَ: ۴۱۳
قوله: هٰذا فُلانٌ، لأمِيرِ المَدِينَةِ: ۴۱۳
قوله: يَدعُو عَلِيًّا: ۴۱۳
قوله: فَيَقُولُ مَاذَا؟: ۴۱۳
قوله: واللهِ مَا سَمَّاهُ إلاَّ النَّبِى ﷺ: ۴۱۴
قوله: فَاستَطعَمتُ الحَدِيثَ سَهلاً: ۴۱۴
قوله: يَا أبَا عَبَّاسٍ كَيفَ: ۴۱۴
قوله: أينَ ابنُ عَمِّكِ: ۴۱۴

شمیره	مضمون	صفحه
	حضرت علی رضی الله عنه ته د فاطمې د "ترۀ خوی" وئیلو جواز او د هغې حکمت:	۴۱۴
	قوله: وَخَلَصَ التُّرَابُ إِلَى ظَهْرِهِ:	۴۱۵
	قوله: اِجْلِسْ يَا أَبَا تُرَابٍ:	۴۱۵
	د حضرت علی رضی الله عنه د خفه کیدو وجه:	۴۱۶
	ترجمة الباب سره مطابقت:	۴۱۷
	رجال الحدیث	
	مُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ:	۴۱۷
	حُسَيْنٌ:	۴۱۷
	زَائِدَةَ:	۴۱۷
	سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ:	۴۱۷
	قوله: جَاءَ رَجُلٌ:	۴۱۷
	قوله: فَذَكَرَ عَنْ مَحَاسِنِ عَمَلِهِ:	۴۱۷
	د حضرت عثمان او حضرت علی رضی الله عنهما ښۀ اعمال:	۴۱۸
	د حضرت علی رضی الله عنه کور په مینځ کښې د کیدو معنی:	۴۱۸
	د صحابۀ کرامو رضی الله عنهم دښمن د پاره بد دعا:	۴۱۹
	ابن عمر رضی الله عنهما صحابۀ کرامو رضی الله عنهم سره د بغض ساتونکی د شر پرواه اونۀ کړه:	۴۱۹
	ترجمة الباب سره مناسبت:	۴۲۰
	رجال الحدیث	
	مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ:	۴۲۰
	غُنْدَرٌ:	۴۲۰
	شُعْبَةُ:	۴۲۰
	الْحَكَمِ:	۴۲۰
	ابْنِ أَبِي لَيْلَى:	۴۲۱
	قوله: مِنْ أَثَرِ الرَّحَا:	۴۲۱
	قوله: فَأَتَى النَّبِيَّ سَبْيٌ:	۴۲۱
	قوله: مَا سَأَلْتُمَانِي:	۴۲۱
	قوله: تُكَبِّرَا:	۴۲۱
	د "ذکر" د خیریت او افضلیت معنی:	۴۲۱
	ترجمة الباب سره مناسبت:	۴۲۱
	د خادم نۀ ورکولو وجه:	۴۲۲

شميره	مضمون	صفحه
	رجال الحديث	
	مُحَمّد بن بَشَّار، غُندَر، شُعبَة:	۴۲۲
	سَعد:	۴۲۲
	د حضرت على رضي الله عنه د حضرت هارون سره د تشبيه وجه	۴۲۳
	قوله: بمنزلة هارون:	۴۲۴
	د حضرت على رضي الله عنه د سوال نه ورستو اطمينان:	۴۲۴
	د حضرت على رضي الله عنه به خلافت بلا فصل باندې استدلال او د هغې جواب:	۴۲۴
	رجال الحديث	
	عَلِيُّ بنُ الجَعدِ:	۴۲۵
	شُعبَة:	۴۲۵
	أيُّوب:	۴۲۵
	ابن سِيرِين:	۴۲۵
	عَبِيدَة:	۴۲۶
	قوله: اقضُوا كَمَا كُنتُم تَقضُونَ:	۴۲۶
	حضرت على رضي الله عنه دا الفاظ كله ارشاد اوفرمائيل؟	۴۲۶
	د اختلاف نه خوښولو مطلب:	۴۲۶
	په لفظ "أو" باندې اشكال او جواب:	۴۲۷
	قوله: كما مات أصحابي:	۴۲۷
	د ابن سيرين د خبرې مقصد:	۴۲۸
	د حضرت على رضي الله عنه نه مروى د شيخينو مخالف روايتونه مردود دى:	۴۲۸
	د حضرت على رضي الله عنه فضائل كثيره:	۴۲۹
۱۰	**باب: مَنَاقِبُ جَعفَرِ بنِ أَبِي طَالِبٍ الهَاشِمِيِّ رضى الله عنه**	
	حضرت جعفر طيار:	۴۳۰
	قوله: أَشبَهتَ خَلقِي وَخُلُقِي:	۴۳۰
	رجال الحديث	
	أَحمَدُ بنُ أَبِي بَكر:	۴۳۱
	مُحَمَّدُ بنُ ابراهيم بنِ دِينَار أبو عَبدِ اللهِ الجُهَنِيّ:	۴۳۱
	ابن أَبِي ذِئب:	۴۳۱
	سَعِيدٌ المَقبُرِيّ:	۴۳۱
	ابو هريره او كثرت روايات:	۴۳۱

شمیره	مضمون	صفحه
	قوله: بِشِبَعِ بَطْنِي:	۴۳۳
	قوله: حين لاأكل:	۴۳۴
	قوله: لاآكُلُ الخَمِيرَولاألبسُ الحَبِيرَ:	۴۳۴
	قوله: الحَبِيرَ:	۴۳۴
	قوله: مِنَ الجُوعِ:	۴۳۴
	د شارحينو اختلاف:	۴۳۴
	قوله: وكَـان أخْيَرَ:	۴۳۶
	د حضرت جعفر رضی الله عنه افضليت جزوي وو:	۴۳۷
	د تضاد تاثر او د هغې جواب:	۴۳۷
	حضرت جعفر رضی الله عنه به د سوال جواب ولې وركولو؟:	۴۳۷
	رجال الحديث	
	عَمْرُوبنُ عَلِيّ:	۴۳۸
	يَزِيْدُبنُ هَارُونَ:	۴۳۸
	الشَّعْبِيّ:	۴۳۹
	قوله: إن ابن عمركـان يسلّم:	۴۳۹
	د ابن ذى الجناحين وئيلو وجه:	۴۳۹
	ترجمة الباب سره مطابقت:	۴۴۰
	۱۱-بَاب: ذِكْرُ العَبَّاسِ بْنِ عَبدِ المُطَّلِبِ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ	
	حضرت عباس رضی الله عنه:	۴۴۱
	حضرت عباس رضی الله عنه اسلام كله قبول كړو؟:	۴۴۱
	رجال الحديث	
	الحَسَنُ بنُ مُحَمَّدٍ:	۴۴۲
	مُحَمَّدبنُ عَبدِاللهِ الأنصارِيّ:	۴۴۲
	أبِي،عَبدُاللهِ بنُ المُثَنَّى:	۴۴۲
	ثُمَامَةَ بنِ عَبْدِاللهِ:	۴۴۲
	۱۲-بَاب: مَنَاقِبِ قَرَابَةِ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ، وَمَنْقَبَةِ فَاطِمَةَ عَلَيهَا السَّلَامُ بِنتِ النَّبِيِّ ﷺ	
	د قرابة الرّسول نه څۀ مراد دي؟:	۴۴۳
	قوله: فاطمة سيدة نساء أهل الجنة:	۴۴۴
	رجال الحديث	
	أبواليَمَانِ:	۴۴۵

شمیره	مضمون	صفحه
	شُعَیبٌ:	۴۴۵
	الزُّهرِیّ:	۴۴۵
	عُروَةُ بنُ الزُّبَیرِ:	۴۴۵
	قوله: أَنَّ فَاطِمَةَ عَلَیهَا السَّلَامُ أَرسَلَت إِلَی أَبِی بَکرٍ:	۴۴۵
	ترجمة الباب سره مطابقت:	۴۴۵
	رجال الحدیث	
	عَبدُ اللهِ بنُ عَبدِ الوَهَّابِ:	۴۴۶
	خَالِدٌ:	۴۴۶
	شُعبَةُ:	۴۴۶
	وَاقِدٍ:	۴۴۶
	قوله: ارقُبُوا مُحَمَّدًا:	۴۴۶
	اهل بیت څوك دی؟:	۴۴۷
	رجال الحدیث	
	أَبُو الوَلِیدِ:	۴۴۸
	ابنُ عُیَینَةَ:	۴۴۸
	عَمرُو بنُ دِینَارٍ:	۴۴۸
	ابنِ أَبِی مُلَیکَةَ:	۴۴۸
	الْمِسوَرُ بنُ مَخرَمَةَ:	۴۴۸
	د حضرتِ فاطمې رضی الله عنها د زړهٔ له خاطره رسول الله ﷺ حضرت علی رضی الله عنه د دویمې نکاح نه منع کړو:	۴۴۸
	رجال الحدیث	
	یَحیَی بنُ قَزَعَةَ:	۴۴۹
	عُروَةَ:	۴۴۹
	په نسخو کښې فرق:	۴۴۹
	۱۳ - باب: مَنَاقِبِ الزُّبَیرِ بنِ العَوَّامِ رَضِیَ اللهُ عَنهُ	
	زبیر بن العوام رضی الله عنه:	۴۵۰
	قوله: وقال ابن عباس:	۴۵۱
	قوله: وسمی الحواریون:	۴۵۱
	د "حواری" په معنٰی کښې اقوال:	۴۵۱

شمیره	مضمون	صفحه

حضرت زبیر ولې "حواري" او ګرځیدو؟ ۴۵۲
د امت محمدیه حواریین: ۴۵۲
رجال الحدیث ....
خَالِدُبنُ مَخْلَدٍ: ۴۵۳
عَلِيُّ بنُ مُسْهِرٍ: ۴۵۳
هِشَامِبنِ عُروَةَ: ۴۵۳
أَبِيْهِ: ۴۵۴
مَروَانُ بنُ الحَكَمِ: ۴۵۴
قوله: رُعَافٌ: ۴۵۴
د حضرت عثمان رضی الله عنه نه د خلیفه ټاکلو مطالبه: ۴۵۴
د زبیر بن العوام رضی الله عنه او عبد الرحمٰن بن عوف رضی الله عنه د خلیفه جوړیدو امید: ۴۵۴
د خلقو د خلیفه د ټاکلو خواهش د حضرت عثمان رضی الله عنه نه د خفګان په وجه نۀ وو: ۴۵۵
قوله: إِنَّهُ لَخَيرُهُم مَاعَلِمتُ: ۴۵۵
ترجمة الباب سره مطابقت: ۴۵۶
رجال الحدیث ....
عُبَيدُبنُ إِسمَاعِيلَ: ۴۵۶
أَبُوأُسَامَةَ: ۴۵۶
هِشَامٍ: ۴۵۷
أَبِي: ۴۵۷
مروان بن الحکم: ۴۵۷
رجال الحدیث ۴۵۷
مَالِكُبنُ إِسمَاعِيلَ: ۴۵۷
عَبدُالعَزِيزِ: ۴۵۷
مُحَمَّدِبنِ المُنكَدِرِ: ۴۵۷
رجال الحدیث ۴۵۸
أَحمَدُبنُ مُحَمَّدٍ: ۴۵۸
عَبدُاللهِ: ۴۵۸
عَبدِاللهِبنِ الزُّبَيرِ: ۴۵۸
قوله: كُنتُ يَومَ الأَحزَابِ: ۴۵۸

شمیره	مضمون	صفحه
	قوله: فنظرت فإذا أنا بالزبیر:	۴۵۸
	قوله: یختلف إلی بنی قریظة:	۴۵۹
	قوله: مرتین أو ثلاثا:	۴۵۹
	په روایت کښې ادارج	۴۵۹
	د ماشوم د سماع په صحت باندې استدلال	۴۶۰
	آیا رسول الله ﷺ حضرت زبیر ته "فداك أبي وأمي" فرمائيلی وو؟	۴۶۱
	رجال الحدیث	۴۶۲
	عَلِيُّ بنُ حَفْصٍ:	۴۶۲
	ابْنُ المُبَارَكِ:	۴۶۲
	هِشَامٌ:	۴۶۲
	غزوه یرموك:	۴۶۲
	قوله: فَحَمَلَ عَلَيْهِمْ:	۴۶۳
	قوله: ضَرْبَتَيْنِ عَلَى عَاتِقِهِ:	۴۶۳
	۱۴-باب: ذِكْرِ مَنَاقِبِ طَلْحَةَ بْنِ عُبَيْدِ اللهِ رضي الله عنه	
	طلحة بن عبید الله:	۴۶۳
	د حضرت طلحه رضي الله عنه خصوصیات او د وفات ذکر:	۴۶۴
	قوله: وقال عمر: توفی النبی:	۴۶۵
	رجال الحدیث	۴۶۵
	مُحَمَّدُ بنُ أَبِي بَكْرٍ المُقَدَّمِيُّ:	۴۶۵
	مُعْتَمِرٌ:	۴۶۵
	أَبِيهِ:	۴۶۶
	أَبِي عُثْمَانَ:	۴۶۶
	قوله: بَعْضِ تِلْكَ الأَيَّامِ:	۴۶۶
	قوله: عَنْ حَدِيثِهِمَا:	۴۶۶
	په أحد کښې صرف د حضرت طلحه او سعد په پاتې کېدو باندې اعتراض او د هغې جواب:	۴۶۷
	د تطبیق صورت:	۴۶۸
	رجال الحدیث	۴۶۹
	مُسَدَّدٌ:	۴۶۹
	خَالِدٌ:	۴۶۹

شمیره	مضمون	صفحه
	ابنُ أبِی خَالِدٍ:	۴۶۹
	قَیسِ بنِ أبِی حَازِمٍ:	۴۶۹
	د حضرت طلحه رضی الله عنه د لاس شلیدو تفصیل:	۴۶۹
	قوله: شَلَّتْ:	۴۷۰
	د حضرت طلحه خصوصیات	۴۷۰
	۱۵- باب: مَنَاقِبُ سَعْدِ بنِ أبِی وَقَّاصٍ الزُّهْرِی وَبَنُو زُهْرَةَ أخْوَالُ النَّبِیِّ -صلی الله علیه وسلم- وَهُوَ سَعْدُ بنُ مَالِكٍ	
	حضرت سعد بن أبی وقاص:	۴۷۱
	رجال الحدیث	۴۷۲
	مُحَمَّدُ بنُ الْمُثَنَّى:	۴۷۲
	عَبْدُ الْوَهَّابِ:	۴۷۲
	یَحْیَى:	۴۷۲
	سَعِیدُ بنُ الْمُسَیَّبِ:	۴۷۲
	قوله: جَمَعَ لِی النَّبِیُّ أبَوَیْهِ:	۴۷۲
	رجال الحدیث	۴۷۲
	مَكِّیُّ بنُ إبْرَاهِیمَ:	۴۷۲
	هَاشِمُ بنُ هَاشِمٍ:	۴۷۲
	عَامِرُ بنُ سَعْدٍ:	۴۷۲
	د سعد بن أبی وقاص رضی الله عنه د ثالث الإسلام کیدو تفصیل:	۴۷۳
	رجال الحدیث	۴۷۴
	ابنُ أبِی زَائِدَةَ:	۴۷۴
	سَعِیدُ بنُ الْمُسَیَّبِ:	۴۷۵
	قوله: مَا أسْلَمَ أحَدٌ:	۴۷۵
	قوله: تَابَعَهُ أبُو أُسَامَةَ:	۴۷۵
	رجال الحدیث	۴۷۵
	عَمْرُو بنُ عَوْنٍ:	۴۷۵
	خَالِدُ بنُ عَبْدِ اللهِ:	۴۷۵
	قَیسٌ:	۴۷۵
	حضرت سعد بن أبی وقاص رضی الله عنه "رمی فی سبیل الله" کونکي اولني عرب:	۴۷۶

صفحه	مضمون	شميره

د حضرت سعد رضی الله عنه اسلام د پاره تكليفونه زغمل ۴۷۶
بنو اسد څوك دي؟ ۴۷۶
قوله: تُعَزِّرُنِي: ۴۷۷
قوله: لَقَدْ خِبْتُ إِذًا: ۴۷۷

۱۶- باب: ذِكْرُ أَصْهَارِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم مِنْهُمْ أَبُو الْعَاصِ بْنُ الرَّبِيعِ رضى الله عنه

د أصهار معنى او مراد: ۴۷۷
قوله: مِنْهُمْ أَبُو الْعَاصِ بْنُ الرَّبِيعِ: ۴۷۸
د رسول الله ﷺ تول زومان مسلمانان وو: ۴۷۹
د زينب رضی الله عنها او ابو العاص رضی الله عنه نكاح او د هغوى بچي: ۴۷۹
د "منهم ابو العاص" وئيلو حكمت: ۴۸۰
رجال الحديث ۴۸۱
أَبُو الْيَمَانِ: ۴۸۱
شُعَيْبٌ: ۴۸۱
اَلزُّهْرِيُّ: ۴۸۱
عَلِيُّ ابْنُ حُسَيْنٍ: ۴۸۱
اَلْمِسْوَرُ بْنُ مَخْرَمَةَ: ۴۸۱
حضرت على رضی الله عنه د حضرت فاطمې رضی الله عنها د پاسه د أبو جهل لور سره ولې نكاح كوله: ۴۸۱
د حديث د موضوعي ګرځولو ترديد: ۴۸۲
قوله: هٰذَا عَلِيٌّ نَاكِحٌ: ۴۸۲
د بنت أبى جهل نوم: ۴۸۲
قوله: حَدَّثَنِي فَصَدَقَنِي: ۴۸۳
رسول الله ﷺ د عادت خلاف حضرت على رضی الله عنه ته ولې دومره سختې خبرې اوكړې؟: ۴۸۳
قوله: وَزَادَ مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ حَلْحَلَةَ: ۴۸۳

۱۷- باب: مَنَاقِبُ زَيْدِ بْنِ حَارِثَةَ مَوْلَى النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم

د زيد بن حارثه نسب او رسول الله ﷺ ته د راتلو قيصه: ۴۸۴
قوله: أَنْتَ أَخُونَا وَمَوْلَانَا: ۴۸۵
رجال الحديث ۴۸۵
خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ: ۴۸۵
سُلَيْمَانُ: ۴۸۵

صفحه	مضمون	شمیره
۴۸۶	عَبْدُاللهِ بْن دِينَارٍ:	
۴۸۶	عَبْدِاللهِ بْنِ عُمَرَ:	
۴۸۶	د اسامه د لښکر څه تفصيل:	
۴۸۶	د حضرت زيد بن حارثه رضی الله عنه په امارت باندې اعتراض:	
۴۸۶	د مولى او مفضول د امارت جواز:	
۴۸۷	د زيد رضی الله عنه او اسامه رضی الله عنه په امارت باندې د اعتراض وجه او دهغوی په امارت کښې حکمت:	
۴۸۷	د توربشتی فاضلانه بحث:	
۴۸۸	قوله: إِنْ تطعُنُوا فِي إِمَارَتِهِ:	
۴۸۹	قوله: إِنْ كَانَ لَمِنْ أَحَبِّ النَّاسِ:	
۴۸۹	رجال الحديث	
۴۸۹	يَحيَى بنُ قَزَعَةَ:	
۴۹۰	اَلزُّهرِيّ:	
۴۹۰	عُروَةَ:	
۴۹۰	قوله: دَخَلَ عَلَيَّ قَائِفٌ:	
۴۹۰	د قيافې حيثيت او په ذکر شوې واقعې باندې د رسول الله ﷺ د خوشالئ وجه:	
۴۹۲	د حضرت عائشې رضی الله عنها په موجودګئ کښې د قائف د راتلو توجيه:	
۴۹۲	قوله: فَأَخبَرَ بِهِ عَائِشَةَ	
۴۹۲	ترجمة الباب سره مطابقت:	

۱۸-بَاب: ذِكْرُ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ رضی الله عنه

صفحه	مضمون	شمیره
۴۹۳	رجال الحديث	
۴۹۳	قُتَيبَةُ بنُ سَعِيدٍ:	
۴۹۳	لَيثٌ:	
۴۹۳	الزُّهرِيّ:	
۴۹۳	عُروَةَ بنِ الزُّبَيرِ، عَائِشَة:	
۴۹۳	قوله: أَنَّ قُرَيْشًا أَهَمَّهُم:	
۴۹۳	د مخزومی ښځې غلا او د حضرت أسامه رضی الله عنه د هغې د پاره شفارس:	
۴۹۴	رجال الحديث	
۴۹۴	عَلِيٌّ:	
۴۹۴	سُفيَانُ:	
۴۹۵	الزُّهرِيّ:	

شمیره	مضمون	صفحه
	زهری نه د سفیان د سماع تفصیل	۴۹۵
	قوله: فَكَلَّمَهُ:	۴۹۷
	رجال الحديث	۴۹۸
	الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدٍ:	۴۹۸
	أَبُوعَبَّاد يَحْيَى بْنُ عَبَّادٍ:	۴۹۸
	الْمَاجِشُونُ:	۴۹۹
	عَبْدُاللهِ بْنُ دِينَارٍ:	۴۹۹
	قوله: يَسْحَبُ ثِيَابَهُ:	۴۹۹
	قوله: لَيْتَ هٰذَا:	۵۰۰
	قوله: قَالَ لَهُ إِنْسَانٌ:	۵۰۰
	قوله: أَبَاعَبْدِالرَّحْمٰنِ:	۵۰۰
	قوله: فَطَأْطَأَرَأْسَهُ:	۵۰۰
	رجال الحديث	۵۰۱
	مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ:	۵۰۱
	مُعْتَمِرٌ:	۵۰۱
	أَبِي:	۵۰۱
	أَبُوعُثْمَانَ:	۵۰۱
	قوله: أُحِبُّهُمَا:	۵۰۱
	رجال الحديث	۵۰۲
	نُعَيْمٌ:	۵۰۲
	اِبْنُ الْمُبَارَكِ:	۵۰۲
	مَعْمَرٌ:	۵۰۲
	اَلزُّهْرِيُّ:	۵۰۲
	قوله: مَوْلَى لِأُسَامَةَ:	۵۰۲
	قوله: أَنَّ الْحَجَّاجَ بْنَ أَيْمَنَ ابْنِ أُمِّ أَيْمَنَ:	۵۰۲
	قوله: وَهُوَرَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ:	۵۰۳
	قوله: فَرَآهُ ابْنُ عُمَرَ:	۵۰۳
	قوله: فَقَالَ أَعِدْ:	۵۰۳
	رجال الحديث	۵۰۳

شمیره	مضمون	صفحه

سُلَیْمَانُ بْنُ عَبْدِالرَّحْمٰنِ: ۵۰۳
ولیدبن مسلم: ۵۰۴
عبدالرحمٰن بن نمر: ۵۰۴

۱۹-باب: مَنَاقِبُ عَبْدِاللّٰهِ بْنِ عُمَرَبْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا

رجال الحدیث ۵۰۴
مُحَمَّد: ۵۰۴
عَبْدُالرَّزَّاقِ: ۵۰۵
مَعْمَر: ۵۰۵
اَلزُّهْرِيّ: ۵۰۵
سَالِم: ۵۰۵
د "رؤیا" تلفظ او ددې معنیٰ: ۵۰۵
رجال الحدیث ۵۰۵
یحییٰ بن سلیمان: ۵۰۶
ابن وهب: ۵۰۶
یونس: ۵۰۶
زهری: ۵۰۶
سالم: ۵۰۷
د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما مقام او مرتبه: ۵۰۷

۲۰-باب: مَنَاقِبُ عَمَّارٍ وَحُذَيْفَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا

حضرت عمّار رضی الله عنه: ۵۰۸
حضرت حذیفه رضی الله عنه: ۵۰۸
د حدیث او باب په حوالې سره اشکال او جواب: ۵۰۸
رجال الحدیث ۵۰۹
مالك بن إسماعیل: ۵۰۹
المغیرة: ۵۰۹
علقمة: ۵۱۰
رجال الحدیث ۵۱۰
سلیمان بن حرب: ۵۱۰
شعبة: ۵۱۰
قوله: قدمت الشأم: ۵۱۰

صفحه	مضمون	شميره

قوله: مَن جلس إلى جنبى: ۵۱۱
قوله: قالوا: أبو الدرداء: ۵۱۱
كوفه د علم او فقهې د مركز كيدو شهادت: ۵۱۱
قوله: صاحب النعلين: ۵۱۱
قوله: والوِساد: ۵۱۱
قوله: والمِطهرة: ۵۱۲
د رسول الله ﷺ د قربت او خدمت په وجه د وفورِ علم اثبات: ۵۱۲
قوله: أفيكم: ۵۱۳
د حضرت عمار د شيطان نه د بچ كولو مطلب: ۵۱۳
قوله: الذى لايعلم أحدٌ غيره: ۵۱۵
د حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه قراءت: ۵۱۵
د قراءت متواتره خلاف كيدو په وجه دا قراءت مرجوح دے: ۵۱۵
قوله: حتى كادوا يَستنزلوننى عن شى سمعتُه: ۵۱۶
د حضرت ابو هريره رضي الله عنه په حديث كښې د بعضې نورو حضراتو زياتوالے: ۵۱۶

۲۱-باب: مَنَاقِبُ أَبِي عُبَيْدَةَ بْنِ الْجَرَّاحِ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ

د ابو عبيدة بن الجراح رضي الله عنه تعارفى خاكه: ۵۱۸
رجال الحديث ۵۱۸
عَمْرُو بْنُ عَلِيّ: ۵۱۸
عَبْدُ الأَعْلَى: ۵۱۹
خَالِدٌ: ۵۱۹
أَبِي قِلَابَةَ: ۵۱۹
أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ: ۵۱۹
قوله: إِنَّ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَمِيناً وَأَمِينُنَا أَيَّتُهَا الأُمَّةُ: ۵۱۹
حضرت ابو عبيده رضي الله عنه سره د امين صفت د خصوصيت وجه: ۵۱۹
په بعضې طريقو كښې د نورو الفاظو زياتوالے: ۵۱۹
رجال الحديث ۵۲۰
مُسْلِمُ بْنُ ابراهيم: ۵۲۰
شُعْبَةُ: ۵۲۰
أَبِي إِسْحَاقَ: ۵۲۰
صِلَةَ: ۵۲۰

شمیره	مضمون	صفحه
	باب ذِكرِ مُصْعَبِ بْنِ عُمَيْرٍ رضی الله عنه	
	د مُصعب بن عمیر رضی الله عنه تذکره	۵۲۱
	۲۲-باب: مَنَاقِبُ الْحَسَنِ وَالْحُسَيْنِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا	
	حضرات حسنَین	۵۲۲
	وقال نافع بن جُبیر	۵۲۲
	رجال الحدیث	۵۲۳
	صَدَقَةُ	۵۲۳
	ابْنُ عُيَيْنَةَ	۵۲۳
	أَبُومُوسَى	۵۲۳
	اَلْحَسَنُ	۵۲۳
	أَبَابَكْرَةَ	۵۲۳
	قوله: اِبْنِي هَذَا سَيِّدٌ	۵۲۳
	د دوؤ ډلو مينځ کښې د صلحې پیشن ګوئی او د هغې وقوع	۵۲۳
	رجال الحدیث	۵۲۴
	مُسَدَّدٌ	۵۲۴
	مُعْتَمِرٌ	۵۲۴
	أَبِي	۵۲۴
	أَبُوعُثْمَانَ	۵۲۴
	رجال الحدیث	۵۲۴
	مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ إبراهيم	۵۲۴
	حُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ	۵۲۵
	جَرِيرٌ	۵۲۵
	مُحَمَّدٍ	۵۲۵
	أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ	۵۲۶
	د یزید او ابن زیاد حکومت	۵۲۶
	قوله: أُتِيَ عُبَيْدُ اللهِ بْنُ زِيَادٍ	۵۲۶
	د کربلا واقعه او د حضرت حسین رضی الله عنه د شهادت پسِ منظر او د واقع کیدو اسباب	۵۲۶
	بنو هاشم او بنو اُمیه	۵۲۷
	د ابو سفیان اسلام قبلول	۵۲۷

شمیره	مضمون	صفحه

د ابو سفیان د رینښتوني مسلمان کیدو دلائل او قرائن: ۵۲۸
د حضرت معاویه رضی الله عنه د خاندان د حکومت ابتداء: ۵۲۸
د حضرت علی او حضرت معاویه رضی الله عنهما اختلاف: ۵۲۸
د حضرت سیدنا معاویه رضی الله عنه وفات او د یزید خلافت: ۵۳۰
زیاد څوك وو؟: ۵۳۱
د حضرت معاویه رضی الله عنه د بصیرت ډك وصیتونه: ۵۳۱
د حضرت حسین رضی الله عنه د یزید د خلافت منلو نه انکار: ۵۳۳
د حَرمینو او کوفې د والیانو د حضرت حسین د قتل نه انکار: ۵۳۴
د مسلم بن عقیل او د نورو شهادت: ۵۳۵
د حضرت حسین رضی الله عنه کوفې ته روانیدل او بالآخر شهادت: ۵۳۶
د "حُر" کردار: ۵۳۷
د عمر بن سعد کردار: ۵۳۸
د ابن زیاد او شمر کردار: ۵۳۸
د حضرت حسین رضی الله عنه شهادت او د هغوی د لاش بې حرمتی: ۵۳۹
د ابن زیاد بد تمیزی: ۵۳۹
د ابن زیاد قول د قبیلې د تمسخر نه وو یا د تعریف نه؟: ۵۴۰
د حضرت حسین رضی الله عنه شهادت او د یزید په دې باندې خفګان: ۵۴۱
د واقعهٔ کربلا منصفانه جائزه: ۵۴۲
د دریمې ډلې کردار: ۵۴۳
حضرت حسین رضی الله عنه ته هم د اهل کوفې د دهوکه بازئ اندازه شوې وه: ۵۴۵
یزید هم د حضرت حسین رضی الله عنه د فضیلت قائل وو: ۵۴۶
قوله: كَانَ أَشْبَهَهُمْ بِرَسُولِ اللهِ: ۵۴۷
قوله: مَخْضُوبًا بِالْوَسْمَةِ: ۵۴۸
د حضرت حسین رضی الله عنه جَسد او سر مبارك چرته دفن کړې شوې دی؟: ۵۴۸
د روافضو او نواصبو افراط او تفریط: ۵۴۹
رجال الحدیث ۵۵۱
حَجّاجُ بْنُ الْمِنْهَالِ: ۵۵۱
شُعْبَةُ: ۵۵۱
عَدِیّ: ۵۵۱
الْبَرَاءَ: ۵۵۲
الْحَسَنُ بن عَلِی: ۵۵۲

شمیره	مضمون	صفحه

رجال الحدیث ۵۵۲
عَبْدَانُ: ۵۵۲
عَبْدُاللهِ: ۵۵۲
عُمَرُبْنُ سَعِيدِبْنِ أَبِي حُسَيْنٍ: ۵۵۲
ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ: ۵۵۲
عُقْبَةَبْنِ الْحَارِثِ: ۵۵۲
حضرت فاطمې رضی الله عنها ارخ ته ددې قول نسبت: ۵۵۳
قوله: وَحَمَلَ الْحَسَنَ: ۵۵۳
قوله: بِأَبِي: ۵۵۳
قوله: لَيْسَ شَبِيهٌ بِعَلِيٍّ: ۵۵۴
په حضرت حسن رضی الله عنه باندې پلار قربانول د هغوی د مشابهت بالنبی په وجه باندې دی ۵۵۴
آیا حضرت حسن رضی الله عنه د نبی ﷺ سره مشابه کیدل د رسول الله ﷺ د" بې مثاله "کیدو معارض نه دی؟: ۵۵۴
رجال الحدیث ۵۵۵
يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ: ۵۵۵
صَدَقَةُ: ۵۵۵
مُحَمَّدُبْنُ جَعْفَرٍ: ۵۵۵
شُعْبَةَ: ۵۵۵
واقدبن محمد: ۵۵۵
ابن عمر: ۵۵۵
رجال الحدیث ۵۵۶
إبراهيم‌بنُ مُوسَى: ۵۵۶
هِشَامُ‌بْنُ يُوسُفَ: ۵۵۶
مَعْمَرٌ: ۵۵۶
الزُّهْرِيِّ: ۵۵۶
أَنَسٍ: ۵۵۶
د تعلیق مقصد:- ۵۵۶
آیا حضرت حسن رضی الله عنه أشبه بالنبی ﷺ وو، یا سیدنا حضرت حسین رضی الله عنه؟ ۵۵۷
اولنې جواب:- ۵۵۷

شميره	مضمون	صفحه

دويم جواب:- ۵۵۷
دريم جواب:- ۵۵۷
د رسول الله ﷺ سره مشابهت لرونكى نور حضرات ۵۵۸
رجال الحديث ۵۵۸
مُحَمَّدْ بْنُ بَشَّارٍ: ۵۵۸
غُنْدَرٌ: ۵۵۸
شُعْبَةُ: ۵۵۹
مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي يَعْقُوبَ: ۵۵۹
ابْنَ أَبِي نُعْمٍ: ۵۵۹
عَبْدُ اللهِ بْنَ عُمَرَ: ۵۵۹
په مختلفو رواياتو كښې د الفاظو اختلاف:- ۵۵۹
قوله: أحسبه يقتل الذباب: ۵۵۹
سوال څۀ وو؟:- ۵۵۹
قوله: أَهْلُ الْعِرَاقِ يَسْأَلُونَ: ۵۶۰
د ابن عمر رضي الله عنهما د تعريض مقصد: ۵۶۰
قوله: رَيْحَانَتَايَ: ۵۶۰
حسن او حسين رضي الله عنهما ته د "ريحان" وئيلو وجه: ۵۶۰

....

بسم الله الرحمٰن الرحيم

۶۶-كتاب فضائل الصحابة

باب فَضَائِلِ أَصْحَابِ النَّبِي -صلى الله عليه وسلم-.

وَمَنْ صَحِبَ النَّبِي -صلى الله عليه وسلم- أَوْرَآهُ مِنَ الْمُسْلِمِينَ فَهُوَمِنْ أَصْحَابِهِ.

د فضائل معنى:فضائل د فضيلة جمع ده،چې د نقيصة ضد دې،لكه څنگه چې فضل د نقص ضد دې.

د"فضل" لغوى معنى ده زيادت،د باب نصر،(مضموم العين فى المضارع) نه ددې استعمال فصيح دې،اگر چې د(مكسور العين)عَلِمَ نه ئې هم استعمال منقول دې،او د ابن السكيت نه هم فضَل يفضُل منقول دې.

د لفظ"اصحاب"تحقيق:د فضائل نه مراد ښۀ خصلتونه او خوښ كړې شوې صفتونه او عادتونه دى،جوهرى فرمائى،أصحاب د صَحْبٌ جمع ده،څنگه چې أفراخ د فرخ جمع ده،الصحابة بالفتح د أصحاب جمع ده،أصحاب په اصل كښې مصدر دې،چې جمع ئې اصاحيب ده،او صاحبٌ جمع صَحْب ده،لكه د راكبٌ جمع ركب ده،او ددې جمع صُحبةٌ هم راځى،لكه فارهٌ فُرهةٌ،صحاب هم ددې جمع راځى،لكه د جائع جمع چې جِياعٌ راځى،صُحبان هم ددې جمع راځى،لكه د شابٌ جمع چې شُبانٌ راځى،صَحِب يصحب صُحبةً وصحابةً ددې اصل دې.([1])

د صحابى تعريف:صحابى چا ته وائى،علماؤ ددې مختلف تعريفونه كړى دى.

علامه عينى رحمه الله په دې حواله تقريباً ټول اقوال راجمع كړى دى،او په شپږو اقوالو كښې ئې هغه ټول تفسيرونه او تعريفونه راجمع كړل،چې د گنړ شمير حضراتو نه منقول دى،او ددۀ نه وړاندې صاحب د"ألفية الحديث"زين العابدين عراقى دا شپږ اقوال ذكر فرمائيلى وۀ،او عينى هم غالباً د هغه نه اخستې دى.([2])

اولنې قول:-اولنې قول يا د صحابى اولنې تعريف هغه دې،چې هغې اړخ ته امام بخارى اشاره كړې ده"مَن صَحِبَ النبى ﷺ أو رآه من المسلمين فهو من أصحابه"

چاچې دنبى كريم ﷺ صحبت اختيار كړو يائې د اسلام په حالت كښې دهغوى ملاقات او كړو هغه صحابى دې،علامه كرمانى فرمائى چې ددې معنى شوه"مسلم صَحِبَ النبىَ ﷺ أو رآه"([3])

هغه مسلمان چې هغه د حضور ﷺ صحبت اختيار كړو يا ئې هغوى اوليدل،او وې فرمائيل

---

[1]) عمدة القارى شرح صحيح البخارى:۱۶،۲۳۴،دارالكتب العلمية بيروت،نيز الصحاح للجوهرى، مادة: صحب وفضل......ص:۵۸۰،مطبوعه دار المعرفة بيروت۱

[2]) اوگورئ:فتح المغيث شرح ألفية الحديث،ص:۳۴۰،۳۳۵،دارالكتب العلمية بيروت۱

[3]) شرح الكرمانى:۱۴،۲۹۸،وعمدة القارى، باب فى فضائل أصحاب النبى ﷺ:۱۶،۲۳۴۱

چې په،راه،کښې ضمیر د مفعول نبی کریم ﷺ اړخ ته راجع دې،او ضمیر د فاعل "مسلم" اړخ ته راجع دې،مشهور قول دا دې،دویم احتمال ددې الټا دې،چې ضمیر د مفعول "مسلم" اړخ ته راجع شی،او ضمیر د فاعل نبی علیه السلام اړخ ته،په اول صورت کښې به معنی دا شی چا چې پیغمبر لیدلې وی،او په دویم صورت کښې به معنی دا وی،څوك چې پیغمبر لیدلې وی،او په عرف کښې دا دواړه خبرې یو بل د پاره لازم و ملزوم دی،چې پیغمبر څوك اووینی نو هغهٔ به پیغمبر هم لیدلې وې۔

هاؤ،دا اشکال کیدې شی،چې په تعریف کښې تحقیق او یقین وی،او دلته د "أو" حرف تردید په وجه شك او تردد راغلې دې،او دا دواړه څیزونه(تحقیق او تردید)خپل مینځ کښې متضاد او منافی دی۔

ددې جواب دادې،چې په "أو" حرف تردید سره د صحابی دوؤ قسمونو اړخ ته اشاره مقصود ده،یعنی یو هغه چې چا په حالت د اسلام کښې د پیغمبر علیه السلام ملاقات کړې وی،او دویم هغه چا چې د څهٔ عارض یعنی ړوندوالی وغیره په وجه ملاقات خو نهٔ وی کړې،خو د حضور ﷺ ملګرتیا او معیت ئې اختیار کړې وی،ځکه چې صحبت د پاره رؤیت لازم نهٔ دې،عبدالله بن ام مکتوم رضی الله عنه ته د نبی علیه السلام صحبت خو نصیب شوې وؤ،خو هغه نبی علیه السلام اونهٔ لیدې شو۔[1]

قوله: فهو من أصحابه: مِنْ اسم موصول په محل د رفع کښې واقع دې،او سره د خپلې صلې نه دا مبتداء ده،او "فهو من أصحابه" دې د پاره خبر دې،فاء په دې باندې په دې وجه داخله شوې ده،چې مبتداء متضمن ده معنٰی د شرط لره،ظاهره ده چې خبر به معنی جزاء لره متضمن وی،په دې وجه په دې باندې "فاء" داخله ده۔

په "من المسلمين" قید سره هغه خلق خارج کول مقصود دی،چا چې رسول الله ﷺ لیدلې خو دې،ولې هغی مسلمانان نهٔ وؤ،نو ظاهره ده هغوی بیا صحابه هم نهٔ شو،او کیدې شی په دې وجه په امام بخاری باندې هم دلته دا اعتراض شوې وی،چې هغوی د صحابی په تعریف کښې د "من المسلمين" قید خو اولګولو،او حال دادې،چې "من المسلمين" قید لګول کهٔ د نبی علیه السلام لیدونکی غیر مسلم لره د صحابی د تعریف نه خارج کولو د پاره ضروری دې،نو "ثم مات على الإسلام" قید هم ورستو مرتد کیدونکی لره د صحابی د تعریف نه د خارجولو د پاره ضروری دې،لکه ابن خطل،ربیعه بن امیه،مقیس بن ضبابه وغیره،بعضې حضراتو دلته د رؤیت او صحبت سره د بلوغ قید هم لګولې دې،ولې دا صحیح نهٔ دې،ځکه چې په داسې کیدو سره به د حضرت حسن او حسین رضی الله عنهما په شان حضرات هم د صحابی په مصداق کښې رانهٔ شی،حال دادې چې هغوی په اتفاق سره صحابه دی۔[2]

---

[1]) صحیح البخاری بشرح الکرمانی،باب فضائل أصحاب النبی:۱۴،۱۹۸،بیروت۱
[2]) عمدة القاری: ۱۶،۲۳۴\۱۱

دویم قول: دویم قول دادې، چې صحابی هغه دې "من طالت صحبته له وکثرت مجالسته مع طریق التبع له والاخذ عنه" د چا چې رسول الله ﷺ سره اوږد صحبت شوې وی، او د هغوی سره ئې ناسته پاسته زیاته شوې وی، او دې سره سره ئې د نبی کریم ﷺ نه اخذ او استفاده هم کړې وی، امام بدر الدین عینی رحمه الله د ابو المظفر السمعانی په حوالې سره دا نقل کړې دی، او وې فرمائیل چې دا د اصولیینو قول دې، او وې وئیل چې د صحابی اطلاق د لغت له مخې هم، په دۀ باندې کیږی.(۱)

او أصحاب الحدیث د صحابی یا د صحابه اطلاق په هغه خلقو باندې کوی چې د حضور ﷺ نه ئې یو حدیث یا یوه کلمه هم نقل کړې وی، بلکه د أصحاب الحدیثو له مخې په دې کښې دومره فراخی ده، کۀ یو سړې یو نظر هم رسول الله ﷺ اوینی نو هغه صحابی دې، او خدائې دې نۀ کړی کۀ د لیدلو نه ورستو څوك مرتد شی، او بیا په اسلام کښې داخل شی، نو هغه اول وارې لیدل ددۀ د صحابیت د پاره د صحیح قول مطابق کافی دی، د محدثینو د اشعث بن قیس په صحابیت باندې اتفاق دې، او ددۀ په شان نور هغه خلق هم په أصحابؤ کښې داخل دی، چې هغوی د داسې قسمه حالاتو سره مخامخ شو، د دوی احادیث هغوی په مسانیدو کښې شمار کړی دی، (په مراسیلو کښې نه) علامه اسدی هم اوفرمائیل چې صحابی هغه دې، چې هغه رسول الله ﷺ لیدلې وی، بس. او هغه هم دا د امام احمد او أصحاب الشافعی قول مختار گرځولې دې.

ابن الحاجب هم دا غوره کړې دې، او ددې وجه ئې دا بیان کړې ده، چې صحبت قلیل او کثیر دواړو ته شامل دې، ابوزرعه رازی او ابوداؤد فرمائی چې صحبت د رؤیت نه اخص دې، او هر رؤیت صحبت لره مستلزم نۀ دې، دا دواړه حضرات فرمائی چې د طارق بن شهاب د پاره صحبت ثابت نۀ دې، او رؤیت د هغه ثابت دې، ددې تائید په طبقات د ابن سعد کښې مذکور د دې واقعې نه هم کیږی، چې یو وارې انس بن مالك رضي الله عنه ته موسیٰ السینانی اووئیل، "انت اخر من بقی من أصحاب رسول الله ﷺ" چې تاسو د رسول الله ﷺ په أصحابؤ کښې آخری پاتې کیدونکې سړې ئې، په دې باندې هغوی اووئیل چې په اعرابو کښې څۀ خلق پاتې دی ولې په أصحابؤ کښې خو زۀ آخری سړې پاتې یم.

یعنی اعرابو ته اګر چې رؤیت خو نصیب شوې دې، ولې هغوی ددې (رؤیت) په وجه په أصحابؤ کښې داخل نۀ دی.(۲)

دریم قول: دریم قول د سعید بن المسیب نه منقول دې، هغوی فرمائی صحابی به هغه کس شمیرلې شی، چې د الله تعالی د رسول ﷺ سره ئې یو دوه کاله قیام کړې وی، او په غزواتو کښې د هغوی ﷺ سره شرکت اوکړی.

---

(۱) عمدة القاری: ۲۳٤،۱۱٦

(۲) طبقات ابن سعد: ۲،۳٤۵، وعمدة القاری ـ ۲۳٤-۲۳٦،۱۱٦

دا قول په ضيق او تنگې باندې مبنى دې، ددې له مخې جرير بن عبدالله البجلى او ددۀ په شان نورهغه حضرات به په "صحابو" كښې نۀ شى شميرلې چې په هغوى كښې پورته ذكر كړې شوى صفات موجود نۀ وى، حال دا دې چې د دوى په صحابيت كښې د چا هم اختلاف نشته هم دغه وجه ده، چې دا قول رد كړې شوې دې، او ددې د مردود كيدو يوه وجه دا هم ده، چې په دې كښې محمد بن عمر الواقدى راوى دې، چې ضعيف فى الحديث دې.[1]

څلورم قول: څلورم قول دادې، چې د طول صحبت سره اخذ هم شرط دې، دا قول صرف د جاحظ نه نقل كړې شوې دې، چې په دې كښې غير ثقه رواة دى.[2]

پنځم قول: پنځم قول دادې، چې صحابى هغه دې، "من رآه مسلمًا عاقلاً بالغًا" چا چې پيغمبر عليه السلام په حالت د اسلام، عقل او بلوغ كښې ليدلې وى، په دې كښې د بالغ كيدو شرط شاذ دې، لكه څنګه چې اوس پورته ددې ذكر او شو.

شپږم قول: شپږم قول دادې "من أدرك زمنه، وهو مسلم وإن لم يره" چا چې د اسلام په حالت كښې د رسول الله ﷺ زمانه اوموندله، اګر چې هغه د رسول الله ﷺ زيارت نۀ وى كړې، دا قول د يحيى بن عثمان المصرى نه مقنول دې، هغه فرمائى، ابوتميم الجيشانى چې د هغه نوم عبدالله بن مالك دې، هغوى د رسول الله ﷺ زمانه خو اوموندله، ولې د هغوى سره ئې ملاقات اونۀ كړې شو، هغه په اتفاق د اهل سيرو سره د سيدنا حضرت عمر رضي الله عنه په خلافت كښې مدينې منورې ته هجرت كولو سره راغې، او سره ددې نه هغه صحابى دې، دا قول په اصوليينو كښې قرافى هم په شرح التنقيح كښې ذكر كړې دې.

دې سره بيا دا هم اضافه كړې شوې ده، چې څوك ماشوم وى او د ماشوموالى په وجه د خپل مور پلار يا أحد الأبوين په اتباع كښې هغه مسلمان او ګرځى هغه هم صحابى دې.[3]

د قسطلانى رائې: علامه قسطلانى شارح د بخارى چې په دې حوالې سره كوم تفصيل بيان كړې دې، هغه په بعضې ځايونو كښې د عينى صاحب د ذكر كړې شوې تفصيلاتو نه لږ بدل دې، هغه فرمائى، "مَن صحب النبي في زمن نبوته ولو ساعة" يعنى د صحبت معنى ده، څوك چې د هغوى عليه السلام په زمانه كښې هغوى سره پاتې شى اګر چې هغه دې يو ساعت ولې نۀ وى، او د "أو رآه" نه ورستو ئې اوفرمائيل "في حال حياته ولو لحظة مع زوال المانع من الرؤية كالعمى حال كونه في وقت الصحبة أو الرؤية" د هغوى ﷺ په ژوند كښې هغوى ليدل اګر چې هغه يو نظر ولې نۀ وى، او دې ليدلو د پاره ضرورى دى چې "مانع من الرؤية" څۀ څيز نۀ وى، لكه ړوندوالې وغيره، د "من المسلمين" نه ورستو فرمائى، "العقلاء، ولو أنثى أو عبداً أو غير بالغ أو جنياً أو ملكاً على القول ببعثته إلى

---

[1] الطبقات الكبرىٰ: ۲، ۳۴۵، وعمدة القارى: ۱۶، ۱۲۳۵
[2] الطبقات الكبرىٰ: ۲، ۳۴۵، وعمدة القارى: ۱۶، ۱۲۳۵
[3] عمدة القارى شرح صحيح البخارى: ۱۶، ۲۳۴-۲۳۶، دار الكتب العلمية بيروت۔

الملائكة" يعنى چې هغه عاقل مسلمان وى، اګر چې هغه ښځه وى، غلام وى، نابالغ وى، جن وى، فرشته وى، يعنى انسان كيدل، سړې كيدل، بالغ كيدل، آزاد كيدل، شرط نۀ دى.

بيا ئې اوفرمائيل امام بخارى چې صرف په رؤيت باندې اكتفاء كړې ده، او د مجالسه، مكالمه، مما شاه، ورسره د تللو، وغيره ذكر ئې نۀ دې كړې، دغه د جمهور محدثينو او اصوليينو مذهب دې، او ددې وجه داده، چې د رسول الله ﷺ مقام او مرتبه ډيره لوړه ده، نو بس چا چې يو وارې هغوى ﷺ اوليدو، يا هغوى ﷺ څوك اوليدو، د هغه زړۀ د استقامت غر جوړ شو، او په هغه كښې به هغه نظر اثر كوى، ځكه چې دې سړى اسلام قبلولو سره ګويا د حق قبلولو او د فيض كسب كولو تيارى اوكړه، اوس كله چې دې د نورمحمدى سره مخامخ شو نو هغه نور به په دۀ باندې خپل انوار او پلوشې غورځوى، او بيا به د دۀ په زړۀ او اندامونو او جوارحو باندې د هغې اثر ښكاره كيږى، او وې فرمائيل چې په لغت كښې د صحبت اطلاق په يو ساعت باندې هم كيږى، او اهل الحديثو په شرع او عرف كښې هم د هغې معنې اعتبار كړې دې، د كومې چې اهل لغتو كړې دې، د آمدى او ابن الحاجب قول مختار هم دغه دې.

او وې فرمائيل، په دې وجه كۀ يو سړى قسم اوكړو چې "والله لا أصحب فلاناً" په خدائې قسم زۀ به د فلانكى په صحبت كښې نۀ پاتې كيږم، هغه به د يو ساعت په صحبت سره هم حانث كيږى، معلومه شوه چې يو ساعت صحبت هم د صحبت د تحقق د پاره كافى دې.(۱)

د رسول الله ﷺ يو نظر د صحابيت د پاره د كافى ګرځولو قول: په "الإصابة" كښې د حجة الوداع په موقع باندې د هغوى ﷺ سره حاضريدونكى د مكې، مدينې، طائف، او د نورو سيمو هغه ټول اعراب په صحابۀ كښې شمير كړې شوى دى، چې د هغوى شمير د څلويښتو زرو نه زيات دې، ځكه چې هغې ټولو ته د حضور ﷺ صحبت نصيب شوې وو، اګر چې حضور ﷺ هغوى نۀ دى ليدلې، بلكه "ليلة الاسراء" يعنى د معراج په شپه باندې چې كوم خلق مؤمنان وۀ، كۀ رسول الله ﷺ ته د هغې ټولو د كشف په ذريعه د خودلو قول ثابت وى نو هغه ټول به صحابه شميرلې شى، ځكه چې رسول الله ﷺ خو هغوى اوليدل، اګر چې هغوى رسول الله ﷺ اونۀ ليدې شو.(۲)

خو دا قول د صاحب د مصابيح ددې قول سره مخالف دې چې په "راٰه" كښې ضميرِ مستتر يعنى ضمير د فاعل نبى ﷺ ته نه راجع كيږى، ځكه چې په داسې صورت كښې به هر هغه سړې صحابى وى، چې په هغه باند د نبى ﷺ نظر لګيدلې وى، اګر چې هغۀ نبى ﷺ نۀ وى ليدلې......او ددې څوك هم قائل نشته.(۳)

---

۱) إرشاد السارى: ۸/۱۲۷
۲) الاصابة فى تميز الصحابة: ۱/۶-۸، وكذا إرشاد السارى: ۸/۱۳۷
۳) إرشاد السارى شرح صحيح البخارى: ۸/۱۳۷

د صحابی د تعریف په حوالې سره په امام بخاری اعتراض: د امام بخاری په دې مذکوره تعریف د صحابی باندې حافظ زین الدین العراقی اعتراض کړې دې، چې یو سړې مسلمانیدو سره د نبی علیه السلام مجلس ته راغلو، او هغه ړوند وو، چې د هغې په وجه باندې هغه ته رؤیت حاصل نهٔ شو، او په څهٔ وجه باندې هم هغه ته د هغوی ﷺ معیت، مجلس او د خبرو اترو کولو موقع ملاؤ نهٔ شوه، نو داسې سړې به د امام بخاری د تعریف له مخې صحابی نهٔ وی، حال دا دې چې هغه صحابی دې.(۱)

د قسطلانی د اړخ نه د امام بخاری دفاع: علامه قسطلانی د زین الدین عراقی ددې اعتراض متعلق فرمائی، کیدې شی چې هغه سره د بخاری هغه نسخه وی، چې په هغې کښې "من صحب النبی او راٰه" په واؤ سره وو، "او" سره نهٔ وو، په دې وجه هغه ته اشکال اوشو، قسطلانی دا خبره د عمرو بن کلثوم د صحابیت لاندې کړې ده، او وې فرمائیل، چې د حضرت عمرو بن کلثوم صحابیت یا خو په دې وجه ثابت دې، چې په "راٰه" کښې د ضمیر فاعل مرجع څنګه چې "مسلم" کیدې شی دغه شان "لفظ نبی" هم کیدې شی، او دویم صورت په ابن ام کلثوم باندې صادق راځی، چې نبی علیه السلام هغه اولیدو، اګر چې هغهٔ نبی علیه السلام اونهٔ لیدو، او کهٔ دا احتمال (یعنی نبی علیه السلام ته د فاعل ضمیر د راجع کیدو) صحیح اونهٔ منلې شی، نو هم هغه صحابی دې، ځکه چې د صحابی دوه قسمونه دی، او په اول قسم کښې هغه داخل دې، یعنی چا چې د نبی علیه السلام صحبت اوموندلو.(۲)

د قسطلانی د رائې ضعف او راجح تعریف: ولې د قسطلانی دا تفصیل بې ځایه دې، او د حافظ عراقی تعریف په ځائې، ځکه چې ددهٔ خبره د داسې سړی په حقله ده، چې هغه ته صحبت هم نهٔ دې نصیب شوې، او رؤیت هم نهٔ دې نصیب شوې، او ښکاره خبره ده چې داسې سړی نهٔ د صحابی په اول قسم کښې شمیر دې نهٔ په دویم کښې، همدغه شان د "راٰی" فاعل د نبی ګرځولو صورت هم راجح نهٔ دې، ځکه چې په دې باندې دا اشکال دې، چې په کوم سړی هم د پیغمبر نظر پریوتو هغه به صحابی وی، حال دا دې چې دا د مقصود خلاف دې، همدغه وجه ده چې حافظ عراقی پخپله د صحابی تعریف کړې دې:

رائی النبیٔ مسلما ذو صحبة   وقیل: ان طالت ولم یثبّت

وقیل: من أقام عاما وغزا   معه وذا لابن المسیب عزا.(۳)

د اسلام په حالت کښې نبی علیه السلام لیدونکې، د چا چې صحبت شوې وی، او یو قول دا دې، چې د هغه طویل صحبت شوې وی، او دا قول نهٔ دې ثابت کړې شوې، یو قول دا هم دې چې هغوی علیه السلام سره کم از کم یو کال پاتې شوې وی او په یوه غزوه کښې هم د هغوی ﷺ سره

---

(۱) فتح المغیث للزین العراقی، ص:۳۳۵

(۲) إرشاد الساری:۱۳۸/۸

(۳) فتح المغیث للزین العراقی، ص:۳۳۵

شريك شوې وى، دا قول سعيد بن المسيب اړخ ته منسوب دې.

د زين عراقى په "تعريف" باندې اشكال او د هغې جواب: په دې تعريف کښې پخپله په حافظ عراقى باندې هغه اشكال واردېږى، کوم چې په امام بخارى باندې وارد کړې شوې دې، ځکه چې هغۀ هم د رؤيت او صحبت دواړو ذکر کړې دې، او زين الدين عراقى د هغې په حقله اعتراف کړې دې، چې هغه ته د "رَائى" په ځائې "لاقى" وئيل پکار وؤ، او "رَائى" هغه صرف د حافظ ابن الصلاحؒ په متابعت کښې اختيار کړې دې، بيا فرمائى، چې د اعتراض نه سالم د صحابى تعريف به داسې وى:

"الصحابي من لقى النبى ﷺ مسلماً ثم مات على الإسلام".

يعنى "چا چې د نبى عليه السلام سره د اسلام په حالت کښې ملاقات کړې وى، او بيا په دې اسلام باندې مړ شوې وى." [1]

په دې تعريف کښې د صحبت او رؤيت په ځائې د ملاقات ذکر دې، او ښکاره خبره ده، د ملاقات شرف هغه کس ته هم حاصل دې، چې هغۀ د ړندوالى په صورت کښې د حضور ﷺ مجلس ته حاضرى کړې وى.

همدغه شان هغه کس چې هغۀ د نبى کريم عليه السلام سره د اسلام په حالت کښې ملاقات او کړو، ولې ددې نه ورستو هغه مرتد شو، د صحابى دا تعريف به په هغه هم صادق نۀ راځى، او هغه يقيناً صحابى هم نۀ دې، لکه ابن خطل، ربيعه بن اميه او مقيس بن ضبابه وغيره. [2]

علامه قسطلانى فرمائى، چې د صحابى په تعريف کښې امام بخارى رحمه الله لفظ د "أو" استعمال کړې دې، چې په دې سره د صحابى دوؤ قسمونو اړخ ته اشاره مقصود ده:

① - چا ته چې رؤيت حاصل وى. ② - چا ته چې صحبت حاصل وى، رؤيت نه.

او ددې خبرې دليل دادې، چې دلته "أو" دې نۀ چې "واو" چې امام بخارى په دې تعريف کښې د خپل شيخ على بن المدينى اتباع کړې ده، او ابن مدينى هم لفظ د "أو" استعمال کړې دې، [3] ځکه هغوى د صحابى تعريف کړې دې: "من صحب النبى أو رآه ولو ساعةً من نهار". [4]

نو ددې نه معلومه شوه چې ابن ام مکتوم په شان حضرات چا د عارضې ړندوالى د وجهې نه هغوى ﷺ نه دې ليدلې هغه د صحابى په اول قسم کښې داخل دې، او د صحابى تعريف په هغوى صادق راځى.

د تميز د عمر نه ورندې د رؤيت حکم: هنه! دلته يوه بله طبقه ده، او دا هغه خلق دى، چې

---

[1]) اوګورئ فتح المغيث للزين العراقى، ص: ٣٣٥-١٣٣٦

[2]) فتح المغيث للعراقى، ص: ٣٣٦

[3]) إرشاد السارى: ٨\١٢٨

[4]) فتح المغيث للسخاوى: ٤\٧٨، مكتبة السنة بالقاهرة

هغوی د ماشوموالی په حالت کښې نبی علیه السلام اولیدو، ولې په دې عمر کښې په هغهٔ کښې د پیژندګلو صلاحیت نهٔ وو، او د دهٔ هغه عمر نهٔ وو، چې هغې ته د تمیز عمر یا د پوهې زمانه اووئیلې شی۔

لکه عبدالله بن الحرث بن نوفل، عبدالله بن أبی طلحه الأنصاری چې رسول الله ﷺ د دوی تحنیك فرمائیلې دې، یا د چا د پاره چې هغوی ﷺ دعاء کړې ده، محمد بن أبی بکر چې د دهٔ ولادت د نبی علیه السلام د وفات نه درې میاشتې او څهٔ ورځې وړاندې اوشو، قسطلانی فرمائی داسې ټول حضرات په صحابؤ کښې داخل دی، اګر چې د دوی اړخ ته د "رؤیة النبی" نسبت صحیح نهٔ دې، ولې په دوی باندې د رسول الله ﷺ نظر پریوتې دې، په دې وجه دې صحابی دې، او اکثر هغه حضراتو چا چې د صحابهٔ کرامو په حوالې سره کتابونو لیکلی دی، داسې حضرات ئې په صحابؤ کښې شمیر کړې دی، هنه! د دوی احادیث به د کبارو تابعینو د مراسیلو د قبیلې نه وی۔ (۱)

څکه چې د احادیثو اخستلو په زمانه کښې ظاهره ده چې دوی نبی علیه السلام نهٔ دې موندلې، او د دوی پخپله د نبی علیه السلام نه د احادیثو د اخستلو امکان هم نشته، په دې وجه د دوی روایات د مسانیدو د قبیلې نه نهٔ شی کیدې، دا به خامخا دوی د صحابهٔ کرامو نه اخستلې وی۔

د صحابی په تعریف کښې د "اسلام" قید:- بیا د صحابی په تعریف کښې د اسلام قید څکه اولګولې شو، چې دا په هغه خلقو باندې صادق رانهٔ شی، چا چې رسول الله ﷺ د کفر په حالت کښې اولیدو، څکه چې داسې کسانو کهٔ ورستو بیا اسلام هم قبول کړې وی، بیا هم هغه صحابی نهٔ دې، لکه قیصر، اګر چې امام احمد رحمه الله بیا هم د هغهٔ د روایاتو تخریج په خپل مسند کښې کړې دې۔ (۲)

او حافظ ابن حجر خپل شیخ زین الدین عراقی اړخ ته د "مات علی الإسلام" قید د اضافې هم نسبت کړې دې، چې هغه ته مرګ هم د اسلام په حالت کښې راغلې وی، او ددې مقصد ورستو مرتد کیدونکی د صحابی د تعریف نه خارجول دی۔ (۳)

ایا د ارتداد په وجه صحابیت ختمیږی؟: اوس دلته یوه بله خبره ده، چې چا د اسلام په حالت کښې رسول الله ﷺ سره ملاقات اوکړو، او ورستو د مرتد کیدو په حالت کښې مړ شو، د "ثم مات علی الإسلام" شرط خو دې د صحابی د تعریف نه خارج کړو، ولې کوم کس چې مرتد شو او هغه بیا اسلام قبول کړو، او هم د اسلام په حالت کښې دهٔ ته مرګ راغې، نو آیا په مینځ کښې ارتداد عارض کیدو سره به د دهٔ صحابیت نهٔ متاثره کیږی، څکه چې د "مات علی الإسلام" د قید له مخې خو هغه هم صحابی دې؟ څکه چې رؤیت یا صحبت هم د اسلام په

---

(۱) إرشاد الساری: ۸/۱۱۲۸

(۲) إرشاد الساری: ۸/۱۱۳۸

(۳) فتح الباری: ۹/۱٤

حالت كښې شوې دې،او بيا مرګ هم د اسلام په حالت كښې راغي......؟

قسطلانى فرمائى،داسې خلق د صحابى په تعريف كښې داخل دى،او هغوى هم صحابهٔ كرام دى،برابره خبره ده چې په دويم ځل د اسلام قبولو نه ورستو د هغوى د رسول الله ﷺ سره ملاقات شوې وى يا نهٔ وى شوې،بلكه قسطلانى خو دا هم وائى،چې حافظ ابن حجر او حافظ عراقى چې د "موت على الإسلام" كوم شرط لګولې دې،هغه هم تسليم نهٔ دې،او په دې باندې دا اعتراض كړې شوې دې،چې د مرتد كيدونكى صحابيت خو ارتداد سره ختم شو، ولې د ارتداد نه وړاندې خو هغه صحابى وو،په دغه وخت كښې په هغه باندې د صحابى تعريف بغير د ذكر كړې شوې قيد (موت على الإسلام) صادق راتلو،او د تعريف د صحيح كيدو د پاره بس دومره كافى ده،ځكه چې په تعريفاتو كښې د يو امر منافى د عارض كيدو نه خو احتراز نهٔ وى،څنګه چې د سړى د اسلام د تحقق د پاره دا لازمى نهٔ دى چې هغه ته دې مرګ هم د اسلام په حالت كښې راشى،هله به هغه مؤمن وى ګڼې نو نهٔ به وى.[1]

بلكه د مرتد ارتداد ته خو ارتداد په دې وجه وئيلې شى،چې د دهٔ ايمان متحقق شوې وو،او اوس دهٔ "عود إلى الكفر" اختيار كړو.

بيا قسطلانى پخپله فرمائى،چې كومو خلقو د "موت على الإسلام" شرط لګولې دې،د هغوى مقصد صرف دومره دې،چې د صحابهٔ كرامو د زمانې ختميدو نه ورستو چا ته صحابى اووئيلې شى او چا ته غير صحابى؟نو وې فرمائيل چا چې د اسلام په حالت كښې ملاقات كړې وى او بيا د اسلام په حالت كښې مړ شوې وى صرف هغه به صحابى شميرلې شى،دا مطلب هيڅ كله هم نهٔ دې،چې ملاقات او رؤية النبى ﷺ د اسلام په حالت كښې د صحابيت د تحقق د پاره كافى نهٔ دى،ځكه چې ددې معنٰى خو به بيا دا شى،چې صحابهٔ كرام په خپل ژوند كښې صحابه نهٔ وؤ،او د وفات نه ورستو هغوى صحابه جوړ شو،حال دا دې چې ددې څوك هم قائل نهٔ دى.[2]

د اشعرى قول:بعضې حضراتو(لكه ابو الحسن اشعرى وغيره)ددې قول نه دا نتيجه اخذ كړې ده،چې كوم سړې مرتد شو هغه صحابى ځكه نهٔ وو،چې د هغه د مرګ نه معلومه شوه چې هغه مسلمان شوې هم نهٔ دې،او د اول نه هغه كافر راروان وو،په دې وجه هغه په "من رآه مسلماً" قيد سره خارج شو،او هغه د اسلام په حالت كښې پيغمبر ليدلې نهٔ دې،لهذا كهٔ د "مات على الإسلام" قيد نهٔ هم وى نو بيا هم د صحابى تعريف په هغه صادق نهٔ راځى،علامه سخاوى فرمائى،"فيه نظر" په دې كښې اشكال دې،او هغه دا چې د شريعت د احكامو دار مدار په ظاهر باندې وى،او په ظاهره دا سړې مؤمن دې،په دې وجه د دهٔ ايمان به قابل قبول

---

[1] ارشاد السارى:۸/۱۱۳۸

[2] ارشاد السارى:۸/۱۱۳۸

وی،او د دهٔ تحقق اسلام په د خاتمې علی الإیمان سره نهٔ شی متعلق کوې.(١)

رؤیت په دُنیوی ژوند کښې شرط دې بیا د رؤیت النبی د پاره دا هم شرط دې،چې هغه د رسول الله په ژوند مبارك کښې وی، کهٔ د هغوی ﷺ د وفات نه ورستو او د دفن نه وړاندې په قبر کښې یا د قبر نه بهر د چا په نبی علیه السلام باندې نظر پریوتو ،نو اګر چې بعضې حضراتو د هغه د پاره هم صحابیت ثابت کړې دې،ولې صحیح،مشهور او راجح دغه دې،چې هغه صحابی نهٔ دې،او دا لیدل کافی نهٔ دی،کوم حضرات چې دا کافی ګنړی،د هغوی وینا ده،چې د نبی علیه السلام ژوند خو مستمر دې،چې د وفات په وخت کښې او د دفن نه ورستو هم هغوی ته ژوند حاصل دې،ولې ددې جواب دادې،چې اعتبار د دنیا د ژوند دې،ځکه چې د دنیوی احکامو دار و مدار صرف په دنیوی ژوند باندې دې،او د صحابیت ثبوت او عدم ثبوت هم د دنیوی امورو نه دې......شهید هم ژوندې وی ولې په هغه باندې د مړو احکام جاری کیږی،ځکه چې د هغه ژوند اُخروی دې،دنیوی نهٔ دې.

د دنیوی ژوند قید لګول په دې وجه ضروری دی،کهٔ دا قید اُونهٔ لګولې شی نو بیا د نبی علیه السلام د جسد مکرم په هره زمانه کښې په قبر کښې لیدونکې یا په خوب او کشف کښې لیدونکې به هم صحابی وی،حال دادې چې هغه په اتفاق سره صحابی نهٔ دې،په دې وجه"یقظة"(د ویخې)قید هم لګولې شوې دې.(٢)

د چا چې معاصرت ثابت وی،رؤیت نه:اوس پاتې شو هغه کس چې هغهٔ ته د رسول الله ﷺ معاصرت خو حاصل وی،ولې رؤیت ورته نهٔ وی نصیب شوې،نو د هغهٔ په حقله اختلاف دې.یو قول خو هغه دې کوم چې د قول سادس د سرنامې لاندې تیر شوې دې.یعنی ددې سړی د صحابیت قول.

او ښکاره خبره ده چې نور محققین ددې سړی د صحابیت قائل نهٔ دی.

او کهٔ د هغهٔ ولادت هم د هغوی ﷺ د وفات نه ورستو شوې وی،نو هغه خو بالاتفاق غیر صحابی دې،یعنی د هغهٔ د صحابیت په عدم ثبوت کښې د چا هم اختلاف نشته.(٣)

آیا رؤیت د نبوت په حالت کښې کیدل شرط دی؟:د الله تعالی نبی لیدل چې د صحابیت د پاره شرط دی.آیا د هغوی ﷺ ذات"من حیث النبی"یعنی د نبوت ملاویدو نه ورستو لیدل ضروری دی.یا د نبوت نه وړاندې هم کهٔ چا نبی علیه السلام لیدلې وی،هغه هم صحابی دې.لکه زید بن عَمرو بن نفیل چې په دینِ حنیفیت باندې وو،یعنی د هغې دین په اعتبار سره مؤمن وو.او هغوی ﷺ ته د نبوت ملاویدو نه وړاندې هغه وفات شوې وو،او نبی علیه السلام د هغهٔ په حقله اوفرمائیل"إنه یبعث أمة وحده"هغه به د قیامت په ورځ،یواځې د یو امت په توګه راپاسولې شی.ابو عبدالله بن منده هغه په صحابؤ کښې شمیر کړې دې.

---

١) فتح المغیث للسخاوی:٤/٨٤.

٢) فتح المغیث للسخاوی:٤/٨٤،مکتبة السنة بالقاهرة.

٣) فتح المغیث للسخاوی:٤/٨١،وفتح المغیث للعراقی،ص:٣٣٦.

همدغه شان هغه كس چې هغه د نبوت ملاويدو نه وړاندې د هغوى ﷺ ملاقات اوكړو ،بيا غائب شو ،او هغوى ﷺ ته د نبوت ملاويدو نه ورستو پورې ژوندې پاتې شو ،او ورستو ئې اسلام قبول كړو ،ولې ورستو ئې بيا په دويم وارې د نبى ﷺ ملاقات اونهٔ كړې شو ،حافظ زين الدين صاحب د "ألفية الحديث" فرمائى، چې ما ته ددې دواړو انواعو په حقله د چا د كلام او بحث علم نشته،بيا هم د صحابى په تعريف كښې به د رؤيت نه هم "رؤيت بعد النبوة" مراد وى، ځكه چې د أصحابؤ متعلق كتابونه ليكونكو حضراتو د هغوى ﷺ په اولاد كښې د هغوى ذكر خو كړې دې د چا ولادت چې د هغوى ﷺ د نبوت نه ورستو شوې دې،لكه ابراهيم،او عبدالله،خو د هغوى ذكر ئې نهٔ دې كړې،چې ولادت او وفات ئې د نبوت نه وړاندې شوې دې،لكه قاسم،ددې نه معلومه شوه،چې د صحابيت د پاره د نبى ﷺ رؤيت بعد النبوة شرط دې،د نبوت نه وړاندې رؤيت كافى نهٔ دې.(١)

د صحبت په مصداق كښې د اهل لغت او اهل عرف اختلاف او د اصحاب الحديث رجحان:

د"قول ثانى"په سرنامې سره د ابو المظفر السمعانى په حوالې سره د اصولیینو دا قول نقل كړې شوې دې،چې د صحابى كيدو د پاره د هغوى ﷺ سره طويل صحبت او كثير مجالست ضرورى دې،او صحبت او مجالست هم چې د تبع(اتباع) او اخذ په توګه وى.

او د محدثينو مذهب خو دا بيان كړې شوې دې،چې هغوى نبى ﷺ يو نظر ليدونكې او د هغوى ﷺ نه يو حديث نقل كونكې هم صحابى ګرځوى،دغه د اهل لغت هم قول دې،قاضى ابوبكر بن الطيب الباقلانى فرمائى، "لا خلاف بين أهل اللغة فى أن الصحابى مشتق من الصحبة"(٢) په اهل لغت كښې په دې حوالې سره هيڅ اختلاف نشته،چې صحابى د صحبت نه مشتق دې،او د صحبت څهٔ مقدار دې د پاره شرط نهٔ دې،لهذا صحبت كهٔ قليل وى كهٔ كثير،په دې سره به صحابيت ثابتيږى،په لغت كښې وئيلې كيږى، "صحبتُ فلاناً حولاً، ودهراً، وسنةً، وشهراً، يوماً، وساعةً"(٣) او ددې تقاضا دغه ده، چا چې "ساعةً من نهار" يعنى يوه ګهړئ(لمحه) هم د رسول الله ﷺ صحبت اختيار كړو ،هغه به صحابى وى.

همدغه خبره د على بن المدينى رحمه الله او بيا د هغهٔ د شاګرد امام بخارى رحمه الله په حوالې سره نقل كړې شوې ده،د امام احمد رحمه الله هم دغه رائې ده،د هغهٔ الفاظ دادى: "من صحبه سنةً أو شهراً أو يوماً أو ساعةً أو رآه"(٤) او د على بن المدينى رحمه الله الفاظ دادى: "مَن صحب النبى أو رآه ولو ساعة

---

(١) فتح المغيث شرح ألفية الحديث للمؤلف:١٣٣٦

(٢) تدريب الراوى:١٢١١،٢

(٣) تدريب الراوى:١٢١١،٢

(٤) المنهل المروى لابن جماعة،جزء:١،ص:١١١،دارالفكر١

من نهار" او د امام بخاری رحمه الله الفاظ دادی: "من صحب النبی أو رآه من المسلمین". (١)

د اهل لغتو او اهل الحدیثو ددې رائې د لفظ صحابی د مادهٔ اشتقاق نه هم تائید کیږی، او ددې خبرې نه هم چې نور نبوت یو نظر لیدونکې ته هم پوره برخه ورکوی، خو په عرف د ائموؤ (٢) کښې د لفظ "صاحب" یا "صحابی" استعمال صرف په داسې سړی باندې کیږی د چا چې طویل صحبت د نبی علیه السلام سره شوې وی، او د چا چې مسلسل او متصل ملاقاتونه شوی وی، د یوې گهړئ (لمحې) په ملاقات، یو څو قدمه یو ځائې تللو، او په یو دوؤ خبرو اوریدو سره څوك صحابی نهٔ جوړیږی، یعنی د "صحابی" اطلاق په دهٔ باندې نهٔ کیږی، بلکه ددې اطلاق د پاره ضروری ده چې هغه سړی څو وارې د هغوی ﷺ سره ملاقات کړې وی، او کافی زمانه د هغوی ﷺ په صحبت کښې پاتې شوې وی۔

او اهل الحدیثو د لغت، شرع، او عرف ټولو نه دا نقل کړې دی، کهٔ یوه گهړې (لمحه) صحبت او رؤیت هم چا ته نصیب شی نو هغه صحابی دې۔ (٣)

نووی رحمه الله د قاضی ابوبکر. د قول نقل کولو نه ورستو اوفرمائیل، ددې نه د محدثینو د مذهب ترجیح ثابتیږی، ابن الجوزی فرمائی، یو دې د لفظ "صحابی" مطلق اطلاق، هغه خو په لویه گهړې (لمحه) صحبت موندونکی باندې هم کیږی، او یو ددې شهرت دې، نو د مشهور لفظ د "صحابی" نه هغه سړې مراد وی، د چا چې د رسول الله ﷺ سره طویل مجالست او مخالطت پاتې شوې وی، دغه وجه ده، چې کله د لفظ "صحابی" ذکر اوشی، نو د هغې نه متبادر هغه سړې مراد وی، د چا چې طویل صحبت پاتې شوې وی، او دویم اړخ ته کهٔ څوك قسم اوکړی، چې تا سره به صحبت نهٔ کوم، نو هغه به په یوه گهړې (لمحه) صحبت باندې هم حانث کیږی، نو په اطلاق د صحابیت او شهرت د صحابیت کښې فرق دې۔ (٤)

د صحابیت د معلومیدو طریقې: اوس پاتې شوه دا خبره چې د صحابی د صحبت پیژندګلو څهٔ ده، نو حافظ عراقی په "ألفیة الحدیث" کښې فرمائی:

وتُعرفُ الصُّحبةُ باشتهارٍ أو	تواترٍ أو قولِ صاحبٍ ولَو
قد ادَّعاها وهو عدلٌ قُبِلا	وهُم عُدولٌ، قيل: لا مَن دخَلا

مؤلف پخپله ددې په شرح کښې فرمائی چې:

①:- د صحابی صحابیت خو به یا په شهرت سره معلومیږی، او په شهرت کښې بیا تواتر هم راځی، بلکه په طریقه أولی باندې راځی، او په نقلِ متواتر سره چې د کومو حضراتو

(١) المنهل المروی لابن جماعة، جزء:١، ص:١١١، دارالفكر١

(٢) بعضې حضراتو د "عرف الأئمة" په ځائې د "عرف الأمة" لفظ استعمال کړې دې، اوګورئ، فتح المغیث للسخاوی، ص:١٧٩

(٣) فتح المغیث للعراقی، ص:١٣٣٧

(٤) اوګورئ فتح المغیث للعراقی، ص:٣٣٧، وفتح المغیث للسخاوی: ١٧٩،٧٨،٤

صحابیت معلوم شوې دې، د هغوی مثال ابوبکر رضی اللہ عنہ عمر رضی اللہ عنہ باقی عشره مبشره رضی اللہ عنہم او نور حضرات دی.

② :-او د بعضې حضراتو صحابیت په استفاضې او هغه خبر مشهور سره معلومیږی، چې د خبرمتواتر نه د کمې درجې وی، لکه عکاشه بن محصن، [1] ضمام بن ثعلبة [2] وغیره.

③ :-او د بعضې حضراتو صحابیت په دې طریقې سره معلومیږی، چې بل یو صاحب د هغه متعلق خبر ورکړی، لکه حَمَمة بن ابیٔ الدوسی چې د خیټې د بیمارئ د وجهې نه په اصبهان کښې د هغه وفات اوشو، او حضرت ابو موسیٰ اشعری رضی اللہ عنہ ګواهی ورکړه چې هغه صحابی وو، او د رسول الله ﷺ نه ئې د هغهٔ د شهید ګڼړلو حکم نقل کړې دې. [3]

اګر چې حافظ عراقی فرمائی چې په دې کښې دا احتمال هم شته، چې رسول الله ﷺ هغه خلق شهید ګرځولې وې، د چا چې د خیټې د مرض د وجهې نه وفات شوې وی، او د هغې په عموم کښې حضرت حممه هم راغلې وی، او د هغه نوم هغوی ﷺ نهٔ وی اخستلې. [4] او د سړی صحابیت د هغه د خپل خبر سره هم ثابتیږی، خو ددې د پاره دا شرط دې، چې د خپل صحابیت د خبر ورکولو نه وړاندې هغه د عدالت (صدق او دیانت) شهرت لری، دغه خبره ابن الصلاح فرمائیلې ده [5] او خطیب بغدادی هم تقریباً دغه خبره فرمائیلې ده، هغه فرمائی:

"وقد یحکم بأنه صحابی إذا کان ثقة أمیناً مقبول القول، إذا قال: صحبت النبی ﷺ وکثر لقائی له فیُحکم بأنه صحابی فی الظاهر لموضع عدالته وقبول خبرِه وإن لم یقطع بذلك کما یعمل بروایته" [6]

یعنی: کله کله د صحابی کیدو حکم داسې لګی، چې صاحب د عدل، ثقه او امانتدار وی، او هغه وائی ما د الله تعالیٰ د رسول ﷺ صحبت موندلې دې، او زما د هغوی ﷺ سره ډیر ملاقاتونه شوی دی، د داسې کس صحابیت اګر چې په قطعی توګه ثابت نهٔ وی، خو د عدالت او مقبول الخبر کیدو په بناء باندې په ظاهره به هغه صحابی وی، او د هغهٔ د خبرې اعتبار به کولې شی، څنګه چې د هغهٔ په روایت باندې عمل کیږی.

حافظ عراقی فرمائی چې دې سره به یو بل قید هم لګولې شی، چې ظاهر هم د هغهٔ د خبرې منافی نهٔ وی، بلکه مقتضی وی، لهذا د رسول الله ﷺ د وفات نه سل کاله ورستو کهٔ څوك دا دعویٰ کوی نو د هغهٔ دعویٰ به مسموع او مقبول نهٔ وی، ځکه چې د الله تعالیٰ رسول ﷺ په واضح الفاظو کښې فرمائیلی دی:

---

[1] عکاشه بن محصن بن حرثان بن قیس الاسدی، په سابقین اولین او بدرینو کښې وو، اوګورئ: الاصابة ۱۱۹۴،۲

[2] ضمام بن ثعلبة السعدی......الاصابة: ۲۱۰،۲، الاستیعاب: ۱۲۱۴،۲

[3] اوګورئ: الاصابة: ۱،۳۵۵، ومعرفة الصحابة لابی نعیم الاصبهانی: ۱۶۵،۲، واسد الغابة: ۱۵۳،۱

[4] اوګورئ: فتح المغیث: ص، ۱۳۴۱

[5] علوم الحدیث، ص: ۱۲۹۹

[6] نکتُ العراقی، ص: ۲۹، وفتح المغیث، ص: ۱۳۴۱

"أرأيتم ليلتكم هذه، فإنه على رأس مائة سنة منها لا يبقى أحد ممن هو على ظهر الأرض". [۱]

نن شپه کښې تاسو وينې...... ؟ددې نه ورستو پوره د يوې صدې په سر باندې نن چې کوم خلق په مخ د زمکه باندې موجود دى، په دې کښې به څوك هم نۀ وى، يعنى راروان سل کاله کښې دننه دننه هغه ټول خلق چې نن موجود دى د دنيا نه به تلې وى.

اوس ښکاره خبره ده چې سل کاله ورستو به د چا صحابيت څنګه منلې شى، کله چې د پيغمبر ﷺ د زمانې خلق هم ختم شوې وى، دا خبره هغوى ﷺ په هغه کال باندې اوفرمائيله، په کوم کال چې د هغوى ﷺ وفات اوشو، او په دې سره مقصود هم په ظاهره د صحابۀ کرامو ﷺ د زمانې ختميدل او کټ کيدل بيانول وو.

علماء اصولو د مقتضاء ظاهر د خلاف نۀ کيدو شرط سره ددې خبرې زياتوالې هم کړې دې، چې ددې سرى معاصرت د نبى کريم ﷺ سره معلوم او معروف هم وى، بيا چې کله هغه دعوى اوکړى، چې دې (يعنى زه) صحابى دې، نو هغه به منلې شى، چې د اسلام او عدالت د ثبوت نه ورستو په ظاهره به هغه رښتيا وائى، اګر چې دا احتمال هم ذکر کړې شوې دې، چې هغه دروغژن وى، ځکه چې د هغۀ د صحابيت د دعوى مقصد ځان د پاره يوه لوړه رتبه ثابتول کيدې شى، او د موضع تهمت کيدو په بناء باندې په دۀ باندې دا ګمان کيدې شى، چې هغه د خپلې فائدې د پاره د واقع خلاف (يعنى دروغ) خبره کوى. [۲]

دلته د درېو احاديثو ذکر دې.

اول حديث [۳۴۴۹] [۳] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرٍو قَالَ سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ - رضى الله عنهما - يَقُولُ حَدَّثَنَا أَبُو سَعِيدٍ الْخُدْرِيُّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - « يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ فَيَغْزُو فِئَامٌ مِنَ النَّاسِ ، فَيَقُولُونَ فِيكُمْ مَنْ صَاحَبَ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَيَقُولُونَ نَعَمْ. فَيُفْتَحُ لَهُمْ. ثُمَّ يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ فَيَغْزُو فِئَامٌ مِنَ النَّاسِ ، فَيُقَالُ هَلْ فِيكُمْ مَنْ صَاحَبَ أَصْحَابَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَيَقُولُونَ نَعَمْ. فَيُفْتَحُ لَهُمْ، ثُمَّ يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ فَيَغْزُو فِئَامٌ مِنَ النَّاسِ ، فَيُقَالُ هَلْ فِيكُمْ مَنْ صَاحَبَ مَنْ صَاحَبَ أَصْحَابَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَيَقُولُونَ نَعَمْ. فَيُفْتَحُ لَهُمْ [ر: ۲۷۴۰]

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت بالکل واضح دې.

---

[۱] رواه البخارى فى كتاب العلم، حديث: ۱۱۶، وفى كتاب مواقيت الصلوٰة، حديث: ۱۶۴، وفى كتاب الأذان، حديث: ۶۰۱، ومسلم فى الفتن، باب قوله ﷺ لا تأتى مائة سنة وعلى الأرض نفس منفوسة اليوم، حديث: ۲۵۳۷، وأبوداؤد، فى الملاحم، باب قيام الساعة، حديث: ۴۳۴۸، والترمذى، باب الفتن: ۲۲۵۲.

[۲] اوګورئ: فتح المغيث، ص: ۳۴۱، وعمدة القارى: ۱۶/ ۲۳۶.

[۳] الحديث مر تخريجه فى كتاب الجهاد، باب من استعان بالضعفاء والصلحين فى الحرب، رقم: ۷۹۷...... كشف البارى، كتاب الجهاد: ۱۱/ ۵۷۷.

رجال الحدیث

علیُ بنُ عبد الله: دا علی بن عبدالله بن جعفر المعروف علی بن المدینی دې.د دهٔ احوال "کتاب العلم، باب الفهم فی العلم" کښې تیر شوی دی.[1]

سفیان: دا مشهور محدث سفیان بن عیینه دې.د دهٔ تفصیلی حالات په "کتاب العلم، باب قول المحدّث حدّثنا أو أخبرنا وأنبأنا" لاندې تیر شوی دی.[2]

جابر بن عبد الله: دا معروف صحابئ رسول ﷺ دې.د دهٔ پلار عبدالله هم صحابی دې.د انصارو د قبیلهٔ خزرج سره د دهٔ تعلق دې.د دهٔ سلسله نسب داسې ده: جابر بن عبدالله بن عمرو بن حرام بن ثعلبة بن کعب بن غنم بن کعب بن سلمة بن سعد بن علی بن اسد بن ساردة بن تزید بن جشم بن الخزرج الأنصاری الخزرجی السّلمی،ابو عبدالله،ابو عبدالرحمن او ابو محمد المدنی ئې کنیتونه منقول دی.د دهٔ احوال تیر شوي دی.[3]

أبو سعیدٍ الخدری: ابو سعید خدری،مشهور صحابئ رسول ﷺ دې،سعد بن مالك بن سنان د دهٔ نوم دې.او په کنیت سره مشهور شوې دې.د دهٔ حالات په "کتاب الإیمان،باب مِن الدّین الفرار من الفتن" کښې تیر شوی دی.[4]

قوله: فَیَغْزُو فِئَامٌ: دا روایت "کتاب الجهاد،باب من استعان بالضعفاء،والصالحین فی الحرب" کښې تیر شوې دې.او د جهاد سره متعلق تشریح هم ددې هلته تیره شوې ده.[5]

"فِئَام: أی الجماعة من الناس لا واحدَ له من لفظه،"

د "رهط" په شان اسم جمع ده.او د رهط په معنی باندې دې،ددې لفظ نه ددې مفرد نهٔ راځی.

بکسر الفاء وفتح الیاء التحتانیة،بالهمزوبدونه یعنی فئَام هم لوستلې شی او فیَام هم.[6]

امام نووی رحمه الله فئَام بالهمز او فیَام بالیاء وبکسر الفاء سره یو دریم قول بفتح الفاء هم نقل کړې دې.بیا هم ترجیح په دریو واړو اقوالو کښې،اول قول ته ورکړې شوې ده،او مشهور هم دغه دې.[7]

د قرون ثلاثه په ختمیدو سره د صحابهٔ کرامو،تابعینو او تبع تابعینو وجود ختم شو: د حدیث د

---

[1]) اوګورئ: کشف الباری:۳،۲۲۷ ۱

[2]) اوګورئ: کشف الباری:۳،۱۰۲ ۱

[3]) اوګورئ: کشف الباری:۳،۳۹۸ ۱

[4]) اوګورئ: کشف الباری:۲،۱۸۲

[5]) کشف الباری،کتاب الجهاد:۱،۵۸۱-۵۸۰ ۱

[6]) اوګورئ عمدة القاری:۱۶،۲۳۶،وفتح الباری:۷،۷ ۱

[7]) اوګورئ: صحیح مسلم بشرح النووی،باب فضل الصحابة ثم الذین یلونهم........۱۶،۳۰۰ ۱

باب سره تعلق واضح دې،د صحابۀ کرامو فضیلت او امتیازی شان په حدیث کښې په صراحت سره مذکور دې،دې سره سره د تابعینو یعنی د اتباع صحابه او اتباع تابعینو فضیلت هم بیان شوې دې،دا په اصل کښې د درېؤ زمانو او درېؤ طبقو خبره ده،چې د هغې تعبیر په عامه توګه په قرون ثلاثه سره هم کیږی،او په خیر القرون سره هم،کله چې ددې درېؤ زمانو یوخاص فضیلت او اهمیت دې،چې بل چا ته حاصل نۀ دې،نو بیا په بدیهی توګه ددې درېؤ وارو طبقو پیژندګلو او ددې اول او آخر هم معلومیدل پکار دی،او معلوم دی۔

اوس د صحابی په تعریف کښې د رسول الله ﷺ هغه ارشاد نقل کړې شوې دې،چې نن یعنی د رسول الله ﷺ د وفات نه یو میاشت وړاندې نه د پوره سل کال ورستو پورې به د صحابۀ کرامو زمانه ختمه شی،او ددې نه ورستو به د هیڅ یو صحابی وجود پاتې نۀ شی،همدغسې اوشول،د هغوی ﷺ د آخری صحابی حضرت ابو الطفیل عامر بن واثله اللیثی وفات په ۱۰۰ هجرې کښې اوشو،د دویم قول مطابق په ۱۰۷هجرې کښې اوشو،او دریم قول دادې،چې په ۱۱۰هجرې کښې اوشو۔

دا آخری قول زیات راجح ګرځولې شوې دې،او د هغوی ﷺ د ارشاد تقاضا هم دغه ده،چې د هغوی ﷺ وفات چې په ۱۰ هجرې کښې اوشو،ددې نه پوره سل کاله ورستو یعنی هم په ۱۱۰هجرې کښې د آخری صحابی وفات اوشو......د أصحاب حدیثو تقریباً په دې باندې اتفاق دې،چې حضرت ابو الطفیل ﵁ د رسول الله ﷺ آخری صحابی دې۔(۱)

د ۱۱۰ هجرې نه ورستو د چا د صحابیت دعوٰی مسموع نۀ ده: علماء فرمائی چې د رسول الله ﷺ د ارشاد:

"فإنَّ رأسَ مائةِ سنةٍ منها لا يبقى مِمَّن هو على ظهرِ الأرض أحدٌ"

په بناء باندې د ۱۱۰ هجرې نه ورستو کۀ چا د صحابیت دعوٰی اوکړه نو هغه به کذّاب وی(۲) هنه! د حضرت خضر علیه السلام په حقله د محدیثنو او صوفیاؤ څۀ لږ اختلاف دې،او ددې موضوع د صحابیت سره څۀ تعلق نشته۔(۳)

د صحابیت موضوع په څو وجوهو سره یوه ډیر باریکۀ موضوع ده،او د صحابۀ کرامو ﵃ دلې نیغ په نیغه باندې د الله تعالی د رسول ﷺ نه دین اخذ کړې دې،چې په دې وجه باندې د هغوی ډیر زیات اهمیت دې،تر دې پورې کۀ په روایاتو کښې په "رجل من الصحابة يا أحد من الصحابة" مبهم الفاظو سره یو صحابی ذکر شی،نو د هغې هم ډیر لوئې اعتبار وی،په دې وجه نبی علیه السلام په مختلفو موقعو کښې په مختلف طریقو سره دا خبره بیان کړې ده،چې د صحابۀ کرامو د جماعت یوه مقرره او ټاکلې شوې زمانه ده۔

---

(۱) الکنز المتواری:۲،۳۶۲
(۲) الکنز المتواری:۲،۳۶۲
(۳) الکنز المتواری:۲،۳۶۲

په يو روايت کښې د نبي ﷺ د وفات نه سل کاله ورستو ددې جماعت د ختميدو خبر ئې ورکړې دې،چرته ئې دا فرمائيلي دي،چې اهل ايمان به جهاد کوي،او د دوی نه به پوښتنه اوکړې شي چې آيا په تاسو کښې داسې يو سړې شته،چې هغه د الله تعالى د رسول ﷺ صحبت موندلې وی،هغوی ته به جواب ملاؤ شي،چې هآؤ شته!او بيا به دې جماعت ته فتح ملاؤ شي،بيا به يو وخت راشي،جهاد به وی،او د مجاهدينو نه به دا پوښتنه اوکړې شي،چې په تاسو کښې داسې څوک شته،چې هغهٔ د هغه خلقو صحبت موندلې وی،چا چې د رسول الله ﷺ صحبت موندلې وی(يعنی په تابعينو کښې څوک شته؟)،جواب به ملاؤ شي چې هآؤ!هغوی ته به هم فتح ملاؤ شي،بيا به هم دغه شان د اتباع تابعينو په حقله سوال جواب وی۔ په دې سره څنګه دا معلومه شوه چې د صحابيت،تابعيت او تبع تابعيت په برکت به فتوحات ملاويږی،دغه شان.دا اشاره هم پوهې ته راځي،چې يو وخت به داسې راشي چې څوک صحابي به پاتې نهٔ شي،بيا به يو وخت راشي چې تابعي يعنی صحابهٔ کرام موندونکې به هم پاتې نهٔ شي،بيا به يو وخت راشي،چې اتباع تابعين به هم پاتې نهٔ شي،لهذا په دې ورستو زمانو کښې به د صحابيت دعوی د چا هم د توجه وړ نهٔ شي ګڼړلې۔

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي دلته په يوئې بلې قرينې سره هم په ورستو زمانو کښې د صحابهٔ کرامو د نشتوالی پته لګی،او هغه دا چې دلته ئې اوفرمائيل،چې مسلمانان به کفری هيوادونو اړخ ته جهاد د پاره روان وی،اوس خو د ډيرې زمانې داسې خبره ددې اُلټا ده،چې کافران په اسلامی هيوادونو باندې حملې کونکی دی،نو په داسې حال کښې ددې سوال خو موقع هم نهٔ ملاويږی،چې په تاسو کښې صحابه شته يا تابعين شته يا اتباع تابعين شته؟[1]

د قرون اربعو ذکر: دلته هم او په اکثرو رواياتو کښې صرف د دريؤ قرونو ذکر راغلې دې،د"قرون ثلثه مشهود لها بالخير"اصطلاح هم مشهوره ده،ولې په بعضې رواياتو کښې د څلورو قرونو ذکر دې،څنګه چې طبرانی او ابن أبی شيبه وغيره ذکر کړې دی،د طبرانی الفاظ دادی:

"خير الناس قرني ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم ثم الآخرون أرذل"۔ [2]

او هم دغه د ابن أبی شيبه الفاظ هم دی:

خو په مصنف ابن أبی شيبه کښې د"ثم الآخرون أرذل"الفاظ نشته[3]

شيخ عوامه د روايت ابن أبی شيبه لاندې فرمائي:

رواه ابن أبي عاصم في "السنة" (١٤٧٢) من المصنف، به. ورواه ابن حبان رقم (٧٢٢٩) والطبراني رقم (٥٨٥) من طريق المصنف به، ورواه أحمد ٤٢٦:٤، والترمذي والطبراني في الكبير كلهم، بمثل إسناد المصنف ورواه

---

[1]) فتح الباري:١٨،٧

[2]) اوګورئ:المعجم الکبير للطبرانی:١٢٨٥،٢

[3]) اوګورئ:مصنف ابن أبی شيبه:٣٠٣،٧

الترمذی رقم(۲۳۰۲، ۲۲۲۱)،وابن أبي عاصم فی "السنة(۱۴۷۱)من طريق محمد بن فضيل،عن الأعمش،عن علی بن مدرك عن هلال،ثم نبّه الترمذی إلی أن ذكر علی بن مدرك إنما هم فی رواية محمد بن فضيل فقط وأن غير واحد من الحفاظ لم يذكروا هذه الواسطة،ثم ساق رواية وكيع عن الأعمش،عن هلال،كما هنا،ثم قال وهذا أصح عندی من حديث محمد بن فضيل،وقد صرح الأعمش فی روية وكيع بالسماع من هلال،فانتفت شبهة التدليس منه،مع أنی قدمت برقم(۲۵۸۲۶)أن عنعنة لا تضر،انظر المصنف لابن أبي شيبة:۳۰۳، ۱۷،بتحقيق محمد عوّامه،إدارة القرآن بكراتشي\

حافظ ابن حجر عسقلانی فرمائی: "رجاله ثقات،إلا أن جعدة مختلف فی صُحبته" ددې حديث نور رجال خو ثقه دی ولې د جعدة بن هبيرة په صحابيت كښې اختلاف دې،چې هغه صحابی دې يا نه.[1]

يو بل روايت چې په هغې كښې د بعوث ذكر دې،او مسلم هغه په خپل صحيح كښې ذكر كړې دې، ،د هغې الفاظ دادی:

"يأتی علی الناس زمان يُبعث منهم البعث فيقولون: انظروا هل تجدون فيكم أحداً من أصحاب النبی ﷺ؟فيوجد الرجل فيُفتح لهم به،ثم يبعث البعث الثانی فيقولون:هل فيهم من رأی أصحاب النبی ﷺ؟فيُفتح لهم به،ثم يبعث البعث الثالث فيقال انظروا هل ترون فيهم من رأی من رأی أصحاب النبی ﷺ؟ثم يكون البعث الرابع فيقال انظروا هل ترون فيهم أحداً رأی من رأی أحداً رأی أصحاب النبی ﷺ فيوجد الرجل فيُفتح لهم به".[2]

لته په بعث رابع كښې د قرنِ رابع ذكر دې:ځكه چې "ترون فيهم أحداً رأی من رأی أحداً رأی صحاب النبی...." كښې د اول "رأی" نه اتباع تابعين ليدونكی مراد دی. د دويم "رأی" نه تابعين وندونكی او د دريم "رأی" نه صحابهٔ كرام ليدونكی.......

نافظ ابن حجر ددې په حقله فرمائی:

وهذه الرواية شاذة وأكثر الروايات مقتصر علی الثلاثة".

ا روايت شاذ دې او په اكثرو رواياتو كښې په دريؤ قرونو باندې اكتفاء كړې شوې ده.[3]

رون ثلاثه كله ختم شو؟: د آخری صحابی په حقله چې اووئيلې شو،چې هغه تقريباً بالاتفاق ضرت ابوالطفيل دې،د صحابهٔ كرامو رضی الله عنهم د زمانې ختميدو په شان اختتام او انقراض د رونِ ثلاثه هم ډير اهميت لری،په دې وجه أصحاب الحديث د آخری صحابی په شان د آخری

---

[1]) اوګورئ فتح الباری:۷،۱۰\

[2]) صحيح مسلم،كتاب فضائل الصحابة،باب فضل الصحابة ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم:رقم لحديث:۶۴۱۵\

[3]) اوګورئ فتح الباری:۷،۸\

تبع تابعی ذکر هم فرمائیلې دې، د تبع تابعی شخصی نوم خو نۀ دې خودلې شوې، ولې د هغۀ د زمانې تعین کړې شوې دې، چې په هغې باندې قرونِ ثلاثه او د اتباع تابعینو زمانه ختمه شوې ده.

حافظ ابن حجر عسقلانی رحمه الله فرمائی، چې آخری اتباع تابعین به هغه شمیرلې شی، چې د ۲۲۰ هجرۍ د حدودو پورې ژوندې پاتې شوې وی، او ددې نه ورستو د چا د تبع تابعیت دعوٰی به داسې ناقابل قبول وی، لکه څنګه چې سل کاله ورستو یعنی د ۱۱۰ هجرۍ نه ورستو د صحابیت دعوٰی غلطه او د اوریدو ور نۀ ده.[1]

د قرون ثلاثه نه ورستو به د فتنو باران وی: د الله تعالی رسول قرون ثلاثه د خیر زمانې ګرځولې دی، او ددې نه ورستو ئې د شر د ښکاره کیدو پیشن ګوئی فرمائیلې ده، نو تاریخ او واقعات بیانوی، چې د ۲۲۰هجرۍ نه ورستو د فتنو او بدعتونو یو لوئې طوفان راغلې دې، یو اړخ ته فتنه د اعتزال د خپل پوره سامانونو سره ښکاره شوه، معتزلو د اسلام په واضحه عقائدو او په مسلمانانو کښې د اتفاقی حیثیت د کامل احکامو په حقله خبرې شروع کړې، نو بل اړخ ته د خپل ځان نه د جوړې کړې شوې فلسفې مشرانو سر اوچت کړو، د یونان کوروالی او ګمراهۍ اسلام د شکوکو او شبهاتو ژورو تیرؤ کندو اړخ ته راښکل شروع کړل، او قسم قسم آفتونو او امتحانونو سره علماء اسلام مخامخ شو، او اُمت په داسې چکر کښې پریوتو چې تر ننه پورې پکښې انختې راروان دې، په داسې حال کښې د "ثم یفشوا الکذب" داسې منظر اولیدلې شو، چې وړاندې کله هم نۀ وو لیدلې شوې، یعنی په اقوالو، کښې افعالو کښې، په اعتقاداتو کښې، معاملاتو کښې دروغ، افتراء غلط بیانی ښکاره باره شروع شوه.[2]

قرن څۀ ته وائی؟: د قرن تعریف کړې شوې دې:

"أهل زمانٍ واحدٍ متقاربٍ اشتركوا في أمرٍ من الأمور المقصودة".[3]

د یوئې زمانې خلق چې په یو خاص مقصودی امر کښې شرکت لری.

بعضې حضرات وائی، چې دا هله وی چې هغه خلق د یو خاص نبی یا رئیس په زمانه کښې اوموندلې شی، چې ددې نبی یا رئیس د خاص دین، مذهب یا د خاص عمل په وجه هغوی اوپیژندلې شی، او هغه مذهب یا عمل په هغوی کښې قدر مشترك او د هغوی د پاره جامع وی، حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی:

"ويقال: إن ذلك مخصوص بما إذا اجتمعوا في زمان نبي أو رئيس يجمعهم على ملة أو مذهب أو عمل".[4]

---

[1]) اوګورئ فتح الباری:۱۹/۷
[2]) فتح الباری:۱٤/۹
[3]) فتح الباری:۱٤/۹
[4]) فتح الباری:۱٦/۹

همدغه شان د قرن اطلاق په "مدة من الزمان" باندې هم کیږی.[1]

بعضې حضراتو ددې تحدید هم کړې دې،او په ټاکلې شوې مودې باندې ئې ددې اطلاق کړې دې،په دې کښې د لسو کالو نه تر یو سل شل کالو پورې اقوال منقول دی.[2]

د عبدالله بن بسر د روایت نه معلومیږی،چې قرن د سلو کالو زمانې ته وائی،همدغه مشهور هم دې،د څلویښتو کالو قول هم منقول دې.[3]

بعضې حضراتو د اویاؤ کالو زمانه قرن ګرځولې دې،"قرن"د أقران نه دې،یا أقران د"قرن"نه دې،او تقریباً په هره زمانه کښې اوسط عمر اویا کاله وی،یعنی په دې عمر کښې أقران او د یو عمر خلق اکثر ختمیږی،په دې وجه هم د اویاؤ کالو زمانه قرن دې،ابن الأعرابی هم ددې تصریح کړې ده.[4]

تر کومې پورې چې د قرن النبی تعلق دې،نو کۀ د بعثت نبوی نه ورستو د هغې شمیر او اعتبار وی،نو بیا هغه تقریباً د یو سل شل کالو دې،او کۀ د هغې اعتبار د وفات النبی ﷺ نه ورستو وی،نو بیا به سل کالو یا لس کم سل کالو یا درې کم سلو کالو ته قرن وئیلې شی،ځکه چې آخری صحابی یا د حضور ﷺ د زمانې آخری سړې حضرت ابو الطفیل دې،او د هغه په تاریخ د وفات کښې اختلاف دې،ولې د بعثت نه ورستو د هغۀ تر وفاته پورې تقریباً یو سل شل کاله جوړیږی،او وفات النبی ﷺ نه تقریباً سل یا لس کم سل یا درې کم سل کاله جوړیږی،او پاتې شو قرن تابعین،نو کۀ د هغې اعتبار د سلو کالو یا د ۱۰۰هجرې نه وی،نو بیا هغه اویا یا اتیا کاله جوړیږی،او د اتباع تابعینو د قرن کۀ د ۱۷۰ هجرې نه شمیر کیږی،نو بیا هغه پنځوس کاله جوړیږی،ځکه چې محدثینو د اتباع تابعینو د زمانې د ختمیدو وخت ۲۲۰ هجری ښودلې دې.

ددې نه دا هم معلومیږی،چې قرن د مختلف اهل زمانې په اعتبار سره بدلیږی،یعنی د بعضې قرن طویل وی او د بعضې مختصر.[5]

په قرون ثلاثه کښې د افضلیت مسئله: په حدیث کښې د "ثم الذین یلونهم ثم الذین یلونهم" د الفاظو نه معلومیږی،چې صحابه د تابعینو نه او تابعین د تبع تابعینو نه افضل دی،خو په دې خبره کښې د بحث کولو ځائې شته،چې آیا دا افضلیت من حیث المجموع دې،یا من حیث الافراد،یعنی آیا هر هر صحابی د هر هر تابعی نه او هر تابعی د هر تبع تابعی نه غوره او افضل دې،یا دا چې د صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم مجموعی طبقې ته د تابعینو په طبقه باندې او د

---

[1]) فتح الباری:۹،۶

[2]) فتح الباری:۹،۶

[3]) فتح الباری:۹،۶

[4]) فتح الباری:۹،۶

[5]) فتح الباری:لابن حجر العسقلانی:۸،۹ج،۷،دارالسلام۱

تابعينو مجموعى طبقې ته په تبع تابعينو باندې من حيث الجماعت فضيلت حاصل دى،او په افرادو كښې دا ضرورى نۀ دى،بلكه بعضې تابعين هم د بعضې صحابۀ كرامو رضي الله عنهم نه افضل كيدې شى۔

د جمهورو او د ابن عبد البر اختلاف: د جمهورو رائې داده،چې صحابه د تابعينو نه او تابعين د اتباع تابعينو نه من حيث الافراد هم افضل دى،لكه څنګه چې من حيث المجموع افضل دى،او ابن عبدالبر فرمائى،چې افضليت من حيث المجموع دې،من حيث الافراد ضرورى نۀ دى۔(١)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى زما پوهې ته چې كومه خبره راځى،هغه داده،چې كومو حضراتو د نبى كريم ﷺ سره يوځائې په جهاد او قتال كښې برخه اخستې ده،يا ئې د هغوى په زمانه كښې د هغوى ﷺ په حكم باندې جهاد اوكړو،يا ئې د هغوى ﷺ د پاره خپل مال خرچ كړو،په فضيلت او لوړې مرتبې كښې څوك هم د هغوى سره برابر نۀ شى كيدې،هغه چې څوك هم وى او په هر وخت كښې كۀ راشى،او چا ته چې دا فضيلت حاصل نۀ دې،د هغوى په افضليت كښې د بحث ځائې كيدې شى۔

د اول الذكر جماعت(يعنى د نبى عليه السلام په ملګرتيا كښې جهاد كونكو) د افضليت او د چا هم د هغوى د برابروالى ممكن نه كيدو دليل دا ارشاد بارى تعالى دې:

"لَا يَسْتَوِي مِنكُم مَّنْ أَنفَقَ مِن قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ ۚ أُولَٰئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِّنَ الَّذِينَ أَنفَقُوا مِن بَعْدُ وَقَاتَلُوا"۔(٢)

چې دلته تصريح كړې شوې ده،چې چا د فتح مكې نه وړاندې انفاق كړې دې،او جهاد ئې كړې دې،هغه ورستو د انفاق او قتال كونكو نه په درجه كښې لوئې دې۔

او د ابن عبد البر رحمه الله استدلال ددې حديث نه دې:

"مثل أمتى مثل المطر لايدرى أوله خير أم آخره"(٣)

"زما د امت مثال په شان د باران دې،چې د هغې په حقله دا معلومه نۀ ده چې ددې اول ډير غوره او مفيد دې يا ددې آخر"۔

طريقه د استدلال داده،چې په حديث كښې د امت د اول د غوره او افضل كيدو يا د امت د آخر د غوره او افضل كيدو په حقله وئيلې شوې دى،چې دا خبره معلومه نۀ ده،په دې وجه كۀ د صحابۀ كرامو رضي الله عنهم (چې د امت اول دې) د ورستو د راتلونكو نه د افضل كيدو دعوى اوكړې شى،نو ددې حديث مخالفت به راشى،ځكه چې په حديث كښې د افضل والى د نۀ معلوميدو ذكر دې،او مونږ د هغې د تعين او معلومولو دعوى كوؤ۔(٤)

---

(١) التمهيد: ٢٠، ٢٥٠، ٢٥٣

(٢) سورة الحديد: ١٠

(٣) التمهيد: ٢٠، ٢٥٤، مؤسسة القرطبة

(٤) فتح البارى شرح صحيح البخارى: ٧، ٩

د علامه ابن عبد البر د مستدل "مَثلُ أمتي مثلُ المطر" په حقله حافظ ابن حجر فرمائي: "حديث حسن له طرق قد يرتقي بها إلى الصحة".(١)

دا د حسن درجې حديث دې، او په بعضې سندونو باندې د صحيح درجې ته رسي، او علامه نووي رحمه الله په خپله فتاوىٰ كښې په روايت د انس رضي الله عنه سره مسند أبي يعلى ته نسبت كړې دې (٢) او فرمائيلې ئې دي چې ددې اسناد ضعيف دې.(٣)

او ترمذي هم د انس رضي الله عنه په روايت سره دا په ډير قوي سند سره روايت كړې دې.(٤)

حافظ صاحب په دې وجه باندې د نووي په خبره باندې د تعجب اظهار كړې دې، او دا ئې غريب ګرځولې دې.(٥)

ابن حبان هم په خپل صحيح كښې په روايت د عمار ذكر كولو سره دا صحيح ګرځولې دې(٦)

د علامه نووي توجيه: علامه نووي رحمه الله د صحيح كيدو په صورت كښې ددې دا توجيه كړې ده، چې دا روايت د هغه خلقو متعلق دې، چې د حضرت عيسىٰ عليه السلام زمانه به مومي، او د هغې زمانې لوئې خير و بركت به اويني، هغوى چې كله د اسلام د اوچتوالى او د كفر د ښكته والى په خپلو ستركو مشاهده اوكړى، نو هغوى ته به دا اشتباه اوشى، چې آيا د عهد اول خلق افضل وؤ، چې د هغوى په لاسونو اسلام ته عزت او مرتبه ملاؤ شوه، او د اسلام دَ لوړ شان هغوى په غړيدلو ستوګو مشاهده كوله، يا اوس ددې عهد اخير خلق ډير افضل او خوش قسمته دى، چې د اسلام د دويم ځلى راژوندې كيدلو مظاهرَه په خپلو ستركوويني.

علامه نووي فرمائي، چې د هغوى دا اشتباه خو د رسول الله ﷺ په دې ارشاد "خير القرون قرني" سره ختميږى.(٧)

د ابن عبد البر دلائل: د ابن عبد البر د رائې په نورو ګڼړ شمير رواياتو سره هم تائيد كيږى، مثلاً ابن أبي شيبه د عبد الرحمن بن جبير بن نفير تابعي نه په سند حسن سره روايت كوى، چې رسول الله ﷺ اوفرمائيل:

"ليدركنَّ المسيح أقواماً انهم لمثلكم أو خير ـ ثلثا ـ ولن يخزى الله أمة أنا أولها والمسيح آخرها".(٨)

"د حضرت ميسح عليه السلام په زمانه كښې به څۀ خلق وى چې ستاسو په شان يا ستاسو نه به غوره

---

(١) فتح الباري: ١٩،٧

(٢) مسند أبي يعلى، حديث: ٣٧١٧، دار المامون، دمشق\

(٣) فتح الباري: ١٩،٦

(٤) اوګورئ جامع الترمذي، أبواب الامثال، باب مثل أمتي مثل المطر، حديث: ٢٨٦٩\

(٥) فتح الباري: ١٩،٧

(٦) صحيح ابن حبان، باب فضل الامة: ٢٠٩،١٦، مؤسسة الرسالة بيروت\

(٧) فتح الباري: ١٩،٧

(٨) المصنف لابن أبي شيبة: ١٠، حديث: ٢٩٦٩٠\

وی، هغوی ﷺ درې واري دا جمله ارشاد اوفرمائیله،او بیا ئې اوفرمائیل چې الله تعالی به هغه امت هیڅ کله هم نۀ رسوا کوی، چې دهغې اول زۀ یم اودهغې آخر حضرت مسیح علیه السلام دې" ابوداؤد او ترمذی هم د ابو ثعلبه یو مرفوع روایت نقل کړې دې، چې د هغې الفاظ دادی:

"تاتی أیام للعامل فیهن أجر خمسین".(۱)

یعنی:"یو وخت به راشی چې په هغې کښې عمل کونکی ته به د پنځوسو اجر ملاویږی".

د هغوی ﷺ نه پوښتنه اوکړې شوه،منهم أو منا یا رسول الله؟ د هغه آخرې زمانې عمل کونکی ته به زمونږ(د صحابو)د پنځوسو برابر ثواب ملاویږی،یا پخپله په هغوی کښې د پنځوسو(کسانو)برابر؟

هغوی ﷺ اوفرمائیل"بل منکم"نه! بلکه ستاسو د پنځوسو برابر ثواب به هغوی ته ملاویږی دا حدیث د هغه روایت"مثل أمتی مثل المطر"د پاره شاهد دې.

ابن عبد البر رحمه الله د حضرت عمر رضی الله عنه د یو مرفوع روایت نه هم استدلال کړې دې، چې د هغې الفاظ دا دی:

"أفضل الخلائق إیمانا قوم فی أصلاب الرجال یؤمنون بی ولم یرونی".(۲)

په اعتبار دایمان سره په مخلوقاتو کښې د ټولو نه غوره خلق هغه دی، چې د سرو په ملاګانو کښې دی،هغوی زما د لیدو نه بغیر په ما ایمان راؤړلې دې،یعنی اوس هغوی موجود نۀ دی، بلکه په راروانه زمانه کښې به د سړو د ملاګانو نه د ښځو خیټو ته د نطفې په شکل کښې منتقل کیږی،اوبیا هلته دپالنې نه ورستوبه دهغوی ولادت کیږی،کله چې هغوی دنیا ته راشی،نو زۀ(د الله تعالی رسول)به موجود نۀ یم،نو بیا هم هغوی به په ما باندې بغیر د لیدو نه ایمان راؤړی،او په مقام او مرتبه کښې به هغوی د ټولو مخلوقاتو نه غوره اوګرځی. هنه! ددې روایت اسناد ضعیف ګرځولې شوې دې،چې ددې په وجه باندې دا د استدلال قابل نۀ دې.(۳)

یو بل روایت دې، چې هغه احمد ،دارمی او طبرانی از حدیث أبی جمعه روایت کړې دې،هغه وائی چې ابوعبیده اووئیل:

"یا رسول الله! أحد خیر منا؟أسلمنا معك،وجاهدنا معك".(۴)

---

(۱) سنن الترمذی،المائدة،حدیث:۳۰۵۸،دار إحیاء التراث العربی بیروت،وسنن ابن ماجه، حدیث:۴۹۱۴، دار الفکر بیروت۱

(۲) التمهید لابن عبدالبر:۲۰،۲۴۸،مؤسسة القرطبة۱

(۳) فتح الباری:۹،۶۱

(۴) سنن الدارمی،باب فی فضل آخر هذه الامة:۸،۴۶۵،حدیث:۲۸۰۰،ومسند أحمد حدیث أبی جمعه،حدیث:۱۷۳۳۹۱

"ائي د الله تعالی رسوله ! آيا زمونږ نه څوك غوره كيدې شی، مونږ تاسو سره اسلام قبول كړو، او ستاسو په ملګرتيا كښې مونږ جهاد اوكړو".

نو هغوی ﷺ اوفرمائيل: "قوم يكونون من بعدكم يؤمنون بي ولم يروني".(۱)

"هاؤ! څۀ خلق به وی، چې ستاسو نه ورستو به راځی، هغوی به په ما ايمان راوړی، او هغوی به زۀ ليدلې نۀ يم".

ددې سند حسن دې او حاكم ددې تصحيح كړې ده.

ابن عبد البر د خپلې رائې په تائيد كښې دا دليل هم وړاندې كوی، چې د قرن اول د خيرالقرون كيدو سبب دادې، چې هغه د كفارو د كثرت په بناء باندې غرباء او ناآشنا وؤ، او د كفارو او مشركينو نه هغوی ته ډير سخت تكليفونه او مصيبتونه رسيدل، او ډير مشكل حالاتو كښې هغوی د خپل دين سره تعلق جوړ ساتلې وو، او همدغسې به د آخرې زمانې مسلمانان هم وی، چې هر اړخ ته به د فتنو او امتحانونو بازار ګرم وی، او په دين اسلام باندې به قائم پاتې كيدل مشكل هم وی، او د غربت او ناآشنا والی سبب به هم وی، بيا هم په دې باندې قائم پاتې كيدونكی ښكاره خبره ده، د عهد اول د مسلمانانو په شان افضل او غوره كيدل پكار دی، او غوره به وی هم.(۲)

ددې يو بل شاهد د حضرت ابوهريره رضی الله عنه هغه مرفوع روايت هم دې، چې هغه مسلم روايت كړې دې، د هغې الفاظ دادی:

"بدء الإسلام غريباً وسيعود غريباً كما بدء، فطوبى للغرباء".(۳)

اسلام د ناآشنا والی په حالت كښې شروع شوې دې، او په دويم ځلی به د ناآشناوالی اړخ ته واپس شی، نو د ناآشنا خلقو د پاره زيرې دې.

د ابن عبد البر د رائې جائزه: د ابن عبد البر ددې كلام مخ نيوې كړې شوې دې.(۴) او دا وئيلو سره هغه غلط ګرځولې شوې دې، چې ددې قول نه دا لازم راځی چې د صحابۀ كرامو رضی الله عنهم نه ورستو يو داسې كس راتلې شی، چې د بعضې صحابۀ كرامو نه افضل وی، او امام قرطبی هم ددې تصريح كړې ده.(۵)

خو حافظ ابن حجر رحمه الله وائی، چې د ابن عبدالبر خبره علی الاطلاق د ټولو صحابۀ كرامو په حقله نۀ ده، چې په ورستنې زمانه كښې د هر صحابی نه افضل سړې راتلې شی، ځكه چې د

---

۱) سنن الدارمي، باب في فضل آخر هذه الأمة: ۴۶۵، حديث: ۲۸۰۰، ومسند أحمد حديث أبي جمعة، حديث: ۱۷۴۳۹

۲) التمهيد: ۲۰، ۲۴۸، ۱۲۵۴

۳) اوګورئ: صحيح مسلم، كتاب الإيمان، باب بيان أن الإسلام بدء غريباً وسيعود غريباً، حديث ۲۳۲، ۱۳۷۲

۴) التمهيد: ۲۰، ۲۴۸، ۱۲۵۴

۵) المفهم لما أشكل من تلخيص كتاب مسلم، فضائل الأنصار، ومن باب قوله ﷺ "أنا أمنة لأصحابي": ۲۱، ۱۴۲

اهل بدرو پخپله هغه استثناء کړې ده،او د اهل حديبيې ئې هم استثناء کړې ده۔[1]
هاؤ!دومره خبره خامخا ده،چې د جمهورو له مخې د صحابيت د فضيلت هيڅ بدله نشي کيدې،په دې وجه په ورستنو زمانو کښې چې څومره هم افضل کس راشي،هغه د صحابهٔ کرامو رضي الله عنهم نه افضل څهٔ چې د هغوی برابر هم نهٔ شي کيدې،او صرف يو د صحبت شرف د صحابهٔ کرامو رضي الله عنهم يو داسې ځانګړې خصوصيت دې،چې ددې په وجه هغوی د ټولو غير صحابؤ نه افضل دی،او پاتې شو د ابن عبدالبر اهل بدر او اهل حديبيه د تفاضل د قضيې نه مستثنٰی کول،يا بيا چا ته چې د اسلام او مسلمانانو د کمزورۍ په وخت کښې د رسول الله ﷺ د دفاع موقع ملاؤ شوه،يا په هجرت او نصرت کښې چا ته اوليت حاصل شو،د شريعت ضبط وتحمل او د تبليغ چې چا سعادت حاصل کړو،يقيناً د هغوی هم بيا څوک مقابل او برابر نشته،ځکه چې د هغوی په صفتونو او خصلتونو کښې به وړاندينې ته د ورستنی اجر هم ملاويږی،او خپل خو به ورته هم ملاويږی،ولې دا افضل والې خو په صحابؤ کښې په خپل مينځ کښې هم کيدې شی،او په دې باندې خو د ټولو اتفاق هم دې،لکه څنګه چې د "لايستوى منكم من أنفق من قبل الفتح وقاتل" تقاضا ده،او د شرف صحبت د برابر والی ممکن نهٔ کيدل دويمه خبره او ددې نه علاوه ده،چې په هغې کښې ابن عبدالبر د جمهورو په مقابله کښې خپل تفرد لرى.

د اختلاف ثمره: ددې اختلاف ثمره به د هغه سړی په حقله ظاهريږی،چا ته چې صرف د الله تعالٰی درسول ﷺ ملاقات حاصل شوې وی،او دا نورمناقب او فضائل هغهٔ ته حاصل نهٔ شو.
ښکاره خبره داده،دا سړې به د جمهورو له مخې د ورستو راتلونکو ټولو بزرګانو علماؤ صلحاؤ نه د صحبت د شرف د وجهې افضل وی،او د ابن عبدالبر له مخې په ورستنو علماؤ صلحاؤ کښې ددې سړی نه افضل خلق کيدې شی۔

بعضې حضراتو د تطبيق لار خپله کړې ده،او وې فرمائيل،چې د صحبت په شرف کښې خو ددهٔ څوک هم برابر نشی کيدې،او دا امتياز او پورته والې به دهٔ ته حاصل وی،ولې په نورو مناقبو کښې ددهٔ نه افضل هم کيدې شی،بيا هم دا صحيح ده چې د صحبت په شرف کښې خو برابری ممکن نهٔ ده۔

هاؤ!دا وئيلې کيدې شی،چې د څو فضيلتونو شرف په نورو اعمالو سره هم حاصليدې شی،لکه د شهادت د فضيلت اجر، د حج دفضيلت اجر،د جهاد د فضيلت اجر وغيره،او د صحابيت شرف په هيڅ يو عمل سره نشی حاصليدې، ورستنو زمانو کښې هيڅ څيز ددې متبادل پاتې نهٔ شو،حافظ صاحب فرمائی:

"ومحصل النزاع يتمحض فی من لم يحصل له إلا مجرد المشاهدة كما تقدم".[2]

د جمهورو له اړخ نه د ابن عبد البر د دلائلو جوابونه: پاتې شو د ابن عبدالبر د مختلفو احاديثو

---

[1] فتح البارى:۹۹/۱۷
[2] فتح البارى:۹/۱۸

نه استدلال لكه "للعامل منهم أجر خمسين منكم" وغيره......نو د هغې جواب دادې،چې د اجر په كثرت سره كثرت د فضيلت خو نۀ ثابتيږى،او كۀ ثابت هم شى نو زيات نه زيات په دې عمل كښې به افضليت ثابت شى،او په يو خاص عمل كښې افضليت،د افضليت مطلقه مستلزم نۀ دې،خصوصاً د صحبت شرف خو يو داسې څيز دې،چې د هغې مثل او بدَل نشته،په دې وجه ددې فضيلت په موجودګې كښې كۀ چا ته څومره هم اجرونه او فضيلتونه حاصل وى،هغه ددې شرف(صحبت مونډلو) نه افضل نۀ شى كيدې.

پاتې شو روايت د أبى جمعه نو د هغې په الفاظو باندې د راويانو اتفاق نشته،په بعضې رواياتو كښې په دې كښې د خيريت ذكر دې،څنګه چې پورته تير شوې دى،او په بعضې كښې دا الفاظ دى:

"قلنا يا رسول الله! هل من قوم أعظم منا أجرا"

مونږ اووئيل:ائې د الله تعالى رسوله ! آيا زمونږ نه په اجر كښې لوئې خلق هم شته؟او دا ثانى الذكر روايت د اول روايت نه ډير قوى السند دې،نو په دې سره هم د غير صحابى په صحابى باندې افضليتِ مطلقه نۀ ثابتيږى،زيات نه زيات په اجر كښې زياتيدل ثابتيږى.(١)

په خير او شر دواړو كښې د غالب او اكثر اعتبار دې: په يو روايت كښې د "ثم يفشو الكذب" د الفاظو نه معلوميږى،قرون ثلاثه چې خيرالقرون اوګرځولې شو،او ددې نه ورستو د داسې خلقو د راتلو پيشن ګوئى اَوكړې شوه،چې بغير د مطالبې نه به ګواهى كوى،خيانت به كوى وغيره وغيره،ددې دا مطلب نۀ دې،چې په قرون ثلاثه خصوصاً د تابعينو او د تبع تابعينو په زمانه كښې به دا خرابې بالكل نۀ وى،بلكه مرَاد دادې،چې په دې درې واړو زمانو كښې به خير غالب وى،اكثريت به د ښو خلقو وى،او د صحابهٔ كرامو ﷺ د زمانې نه ورستو په دوؤ زمانو كښې به كم خلق داسې وى چې په دې خامو به ګنده شوې وى،او د صحابهٔ كرامو ﷺ په زمانه كښې ددې خرابو صفتوتو خاوندان خلق به بالكل نۀ وى،او د قرونِ ثلاثه نه په ورستو زمانو كښې به داسې خلق ډير وى.

د "يفشو" معنى ده،چې د دروغو او خيانت وغيره رواج به عام(او خور)وى.(٢)

دويم روايت:[٣٤٥٠](٣) حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا النَّضْرُ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي جَمْرَةَ سَمِعْتُ زَهْدَمَ بْنَ مُضَرِّبٍ سَمِعْتُ عِمْرَانَ بْنَ حُصَيْنٍ - رضى الله عنهما - يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - « خَيْرُ أُمَّتِي قَرْنِي ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ » . قَالَ عِمْرَانُ فَلاَ أَدْرِي أَذَكَرَ بَعْدَ قَرْنِهِ قَرْنَيْنِ أَوْ ثَلاَثًا « ثُمَّ إِنَّ بَعْدَكُمْ قَوْمًا يَشْهَدُونَ وَلاَ يُسْتَشْهَدُونَ ، وَيَخُونُونَ

---

(١) فتح البارى شرح صحيح البخارى لابن حجر العسقلانى:٧/١٠،دارالسلام١

(٢) فتح البارى:٧/١٠١

(٣) الحديث مر تخريجه فى كتاب الشهادات،باب "لا يشهد على شهادة جور إذا أشهد"،رقم:٢٦٥١......١

وَلَا يُؤْتَمَنُونَ، وَيَنْذُرُونَ وَلَا يَفُونَ، وَيَظْهَرُ فِيهِمُ السِّمَنُ [ر: ٢٥٠٨]

رجال الحديث

اسحاق: دا د فقهې او حديثو معروف امام اسحاق بن راهويه دې، ددۀ احوال په "كتاب العلم، باب فضل من علم وعلّم" لاندې تير شوى دى.[1]

ابن السكن او ابو نعيم وائى چې د اسحاق نه اسحاق بن راهويه مراد دې،[2] او كرمانى فرمائى چې دا خو يا اسحاق بن إبراهيم دې، او يا اسحاق بن منصور.[3]

النَّضرُ: دا نضر بن شميل دې، ددۀ احوال په كتاب الوضوء، "باب من لم يرى الوضوء الا من المخرجين......" كښې تير شوى دى.

شُعبَةُ: دا امير المؤمنين فى الحديث شعبة بن الحجاج دې، ددۀ احوال په "كتاب الإيمان" كښې تير شوى دى.[4]

أبي جَمرَةَ: دا ابو جمرة نضر بن عمران الضُبعى البصرى دې، ددۀ احوال په كتاب الإيمان، "باب فضل من استبرأ لدينه" كښې تير شوې دى.[5]

زَهدَمَ بنَ مُضَرِّبٍ: دا زهدم بن مضرب الجَرمى دې، ددۀ احوال د كتاب الشهادات، "باب: لا يشهد على شهادة جور......" لاندې تير شوې دى.

عِمرَانِ بنِ حُصَينٍ: دا د رسول الله ﷺ صحابى حضرت عمران بن حصين رضي الله عنه دې، ددۀ احوال د كتاب التيمم، "باب: الصعيد الطيب وضوء المسلم......" لاندې تير شوې دې.

دريم روايت [٣٤٥١] [6] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَبِيدَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ -رضى الله عنه- أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «خَيْرُ النَّاسِ قَرْنِي، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ، ثُمَّ يَجِيءُ قَوْمٌ تَسْبِقُ شَهَادَةُ أَحَدِهِمْ يَمِينَهُ وَيَمِينُهُ شَهَادَتَهُ». قَالَ إِبْرَاهِيمُ وَكَانُوا يَضْرِبُونَنَا عَلَى الشَّهَادَةِ وَالْعَهْدِ وَنَحْنُ صِغَارٌ [ر: ٢٥٠٩]

---

[1] كشف البارى: ٣/ ٤٢٨.١

[2] عمدة القارى: ١٦/ ٢٣٦، وفتح البارى: ٩/ ٦.١

[3] شرح الكرمانى: ١٤/ ١٩٩.١

[4] كشف البارى: ١/ ٢٧٨.١

[5] كشف البارى: ٢/ ٧٠.١

[6] الحديث سبق تخريجه فى كتاب الشهادات، باب لا يشهد على شهادة جور إذا أشهد، رقم: ٢٦٥٢......١

رجال الحدیث

مَحَمَدُ بْنُ کَثِیرٍ:دا محمد بن کثیر عبدی بصری دې،ددۀ احوال د کتاب العلم،"باب الغضب فی الموعظة والتعلیم" لاندې تیر شوې دی۔[1]

سُفْیَانُ:دا سفیان بن عیینه دې،ددۀ احوال د کتاب العلم،"باب قول المحدّث حدثنا أو أخبرنا وأنبأنا"لاندې تیر شوې دی۔[2]

مَنْصُوْرٌ:دا منصور بن المعتمر دې،ددۀ احوال د کتاب العلم،"باب من جعل لاهل العلم أیاما معلومة"لاندې تیر شوې دی۔[3]

ابراهیم:دا د کوفې مشهور تابعی إبراهیم النخعی دې،ددۀ احوال د کتاب الإیمان،"باب ظلم دون ظلم"لاندې تیر شوې دی۔[4]

عُبَیْدَةَ:دا عبیدة بن عمرو السلمانی الأعور دې،ددۀ احوال د"کتاب الوضوء،باب الماء الذی یغسل به شعرالإنسان"لاندې تیر شوې دی۔

عَبْدُ الله:دا عبد الله بن مسعود رضی الله عنه دې،د رسول الله ﷺ مشهور صحابی دې۔

دا دواړه روایتونه په کتاب الشهادات کښې تیر شوې دی۔

او هم هغه ددې د تشریح مقام دې۔

د حدیثونو د ترجمة الباب سره مطابقت واضح دې۔[5]

۲:-بَاب:مَنَاقِبِ الْمُهَاجِرِیْنَ وَفَضْلِهِمْ

مِنْهُمْ أَبُوبَکْرٍ عَبْدُاللّٰهِ بْنُ أَبِی قُحَافَةَ التَّیْمِی -رضی الله عنه-

مهاجرین او انصار څوک دی؟:د ابوذر رضی الله عنه په روایت کښې لفظ د"باب"نشته،ځکه د هغې د مخې به"مناقب"مرفوع وی،او په نورو نسخو کښې د"باب"لفظ راغلې دې،چې د هغې په وجه به مناقب مجرور وی،او لفظ د"فضلهم"د باب نه موجود کیدو په صورت کښې مرفوع (یعنی په مناقب)باندې به عطف وی،او د"باب"موجود کیدو په صورت کښې به په مجرور باندې عطف وی۔[6]

---

[1]) کشف الباری:۳،۵۳۶ا
[2]) کشف الباری:۳،۱۰۲ا
[3]) کشف الباری:۳،۲۷۰ا
[4]) کشف الباری:۲،۲۵۳ا
[5]) عمدة القاری:۱۶،۲۳۸ا
[6]) إرشاد الساری:۸،۱۴۲ا

"مناقب د منقبة" جمع ده، چې د مثلبة د جمعې د مثالب ضد دې.[1]
د مهاجرينو نه مراد هغه حضرات دى، چې هغوى د مكې معظمې نه د الله تعالى په حكم باندې د الله تعالى د رضا د پاره هجرت فرمائيلې دې، دويم قول دادې چې كوم انصار نهٔ دى هغوى مهاجرين دى، همدغه شان كوموخلقو چې د فتح مكې په موقع باندې اسلام قبول كړو، هغوى هم په مهاجرينو كښې شامل دى. او د انصارو نه مراد أوس او خزرج او د هغوى حلفاء (يعنى حليفان) دى، او همدغه شان د هغوى موالى (غلامان).[2]

د سيدنا ابو بكر رضی الله عنه نوم نسب او مقام او مرتبه:

قوله: منهم أبو بكر عبدالله بن أبي قحافة: د ابوبكر رضی الله عنه تعلق د مهاجرينو سره دې، بلكه هغه د هغوى سردار او په هغوى كښې د ټولو نه افضل دې، ابوبكر د هغوى كنيت دې، او امام بخارى د هغه نوم په يقين سره عبدالله اوخودلو، دغه مشهور قول دې، او دويم قول دادې، چې د اسلام نه وړاندې د دهٔ نوم عبدالكعبه وو، او دهٔ ته به عتيق هم وئيلې كيدو، د دهٔ د والدې دا قول منقول دې، "يا رب عبدالكعبه: استمع يا ربّه: فهو بصخر أشبه"[3]
اې د عبدالكعبه ربه! هغه په وسيلې سره واؤرې اې ربه! چې هغه د صخر سره د ټولو نه زيات مشابهت لرى.
صخر د حضرت ابوبكر رضی الله عنه د مور د پلار يعنى د دهٔ د نيكهٔ نوم دې، د هغهٔ (د مور) نوم او سلسلهٔ نسب داسې دې: سلمى بنت صخر بن مالك بن عامر بن عمرو بن كعب بن سعد بن تيم بن مرة بن كعب بن لوىّ بن غالب او د هغې كنيت "أم الخير" دې.[4]
د هغهٔ د پلار نوم عثمان بن عامر بن عمرو بن كعب إلى آخره...... دې، دواړه په مره بن كعب كښې د رسول الله ﷺ سره ملاويږى، د هغهٔ مور او پلار اسلام قبول كړې وو، او دا د دهٔ (يعنى د ابوبكر) د خصوصياتو او ځانګړې شان نه دى، چې هغوى د مور پلار او ټولو بچو سره اسلام قبول كړې وو، او په هغوى كښې څوك هم غير مسلم نهٔ دې پاتې شوې، د عبدالكعبه نوم په شان د هغې د مور نه د دهٔ په عتيق نوم سره مسمىٰ كول هم منقول دى، د رواياتو مطابق هغې به دې اوچتولو او دا به ئې وئيل:
"عتيق، عتيق: ذو المنظر الأنيق: رشفت منه ريق: كالزرنب العتيق."[5]

---

[1]) إرشاد السارى:١٤٢/٨
[2]) فتح البارى:١٢/٧، عمدة القارى:٢٣٨/١٦، إرشاد السارى:١٤٢/٨
[3]) عمدة القارى:٢٣٨/١٦
[4]) كتاب السنة لابن أبى عاصم، ص:١٣
[5]) د رَشَفَ الماءَ ونحوه معنى ده، اوبهٔ وغيره د شونډو نه راښكل، چسكې اخستل، ضرب المثل دې: "الجرع أروى والرشف أنفع په ګوټ كولو سره سړې مړيږى او چسكې ...[بقيه حاشيه په راروانه صفحه...

عتیق څهٔ عتیق دې، ډېر ښکلې ،هغه چې د هغې لاړې چسکهٔ کړې شوې،لکه څنګه چې زعفران زارهٔ شي.[1]

په"عتیق"نوم سره د نومیدلو وجه: د ابو طلحه نه پوښتنه اوکړې شوه چې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په عتیق نوم سره د نومیدلو وجه څهٔ ده،نو هغهٔ اوفرمائیل چې په اصل کښې د دهٔ د مور بچی به نهٔ پائیدل، کله چې د هغې دا بچې(ابوبکر)پیدا شو،نو هغوی دې د بیت الله مخې ته راوستلو او وې وئیل:

"اللهم إن هذا عتيقك من الموت فهبه لي."

ائې الله!دا د مرګ نه آزاد کړې شوې ستا بنده دې،نو دې ما ته راکړې،(او زما نه ئې مهٔ اخلې)نو داسې د دهٔ نوم عتیق اوګرځیدو،[2] یو بل قول دادې،چې:

"سمی بالعتیق لأنه عتیق من النار."

د دهٔ عتیق نوم ځکه اوګرځیدو چې هغه"عتیق من النار"دې،یعنی د جهنم نه آزادی او خلاصې موندونکې دې،او ددې زیرې رسول الله ﷺ ورکړو،څنګه چې په حدیث د عائشې رضی الله عنها کښې دی.[3]

په"عتیق"نوم سره د نومیدلو وجه دا هم بیان کړې شوې ده،چې عتیق هغه کس ته وئیلې شی،چې د هغهٔ په نسب کښې څهٔ داسې خبره نهٔ وی چې د هغې په وجه هغه عیبژن (مَعیب) اوګنړلې شی،نو د عتیق په نوم سره دې نومولې شوې دې،ځکه چې دې په دې معیار بانَدې پوره دې،یعنی ډېر عالی نسب ئې دې،همدغه شان عتیق د قدیم او سابق په معنٰی باندې هم استعمالیږی،او هغه خو قدیم الإسلام دې،او د ټولو نه وړاندې اسلام قبلونکې دې،او سابق الخیر دې،په دې وجه هم دهٔ ته عتیق وئیلې شوې دې،همدغه شان د عتیق معنٰی ده حسین،نو هغه د خپل حسن په وجه هم ددې لقب مستحق ګرځیدلې دې.[4]

"صدیق"لقب او ددې وجه: د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه لقب"صدیق"وو،هغه په دې لقب سره په دې وجه ملقب شوې وو،چې هغهٔ د رسول الله ﷺ د رسالت او نبوت تصدیق د ټولو نه وړاندې کړې وو،او په هره هغه موقع باندې ئې کړې وو،کله چې هغوی ﷺ ته ددې ضرورت راغې،د معراج په شپه هغوی ﷺ باندې د پورتنی عالَم سیر اوکړې شو،او هغوی چې کوم عجائب او غرائب اولیدل هغه په ظاهره د یقین وړ نهٔ وؤ،او همدغه وجه وه،چې د مکې

بقیه حاشیه د تیرمخ] اخستلو سره صرف لوند ژالې حاصلیږی،د"ریقٍ رَشُوف"معنٰی ده خوشبوداري لاړې-(القاموس الوحید، مادة: رشف،ص:۶۲۸)١

[1]) عمدة القاري:١٦/٢٣٨،٢٣٩١

[2]) عمدة القاري:١٦/٢٣٩،وإرشاد الساري:٨/٢٤١١

[3]) جامع الترمذي،كتاب المناقب،باب تسميته عتيقاً،رقم الحديث:٣٦٧٩

[4]) إرشاد الساري:٨/٢٤١١

ظاهر ليدونكو په دې وجه رسول الله ﷺ ته پيغورونه وركول او خندا ئې ورپورې كوله،او په منډه منډه حضرت ابوبكر رضي الله عنه ته راغلل،او وې وئيل،اووايه ! آيا اوس به هم ته د خپل ملگرى تصديق كوې؟ لكه چې هغوى ته يقين وؤ چې كۀ وى او كۀ نۀ وى،اوس خو به ابوبكر د محمد (ﷺ)نه د بيزارۍ اعلان خامخا اوكړى،ولې صديق واقعى صديق وو،هغه اوفرمائيل،كۀ محمد دا هر څۀ فرمائيلى وى،نو بيا يقيناً دا صحيح دى،زۀ د رسول الله ﷺ تائيد او تصديق كوم.

د ابن سعد په روايت كښې دا الفاظ راغلى دى،چې هغوى ﷺ جبرائيل ته اووئيل،

"إن قومي لا يصدقونني".

زما قوم به زما تصديق اونۀ كړى،او ما به دروغژن گنړى،جبرائيل اووئيل،

"يصدقك أبوبكر،وهو الصديق".

ستا تصديق به ابوبكر كوى او هغه ريښتونې دې.[1] طبرانى د حضرت على رضي الله عنه نه روايت كړې دې، "إنه كان يحلف أن الله أنزل اسم أبي بكر من السماء،الصديق".[2]

يعنى هغه به الله تعالى قسم كولو سره فرمائى چې د ابوبكر نوم الله تعالى د آسمانونو نه "صديق" نازل كړې دې.

ددې نه علاوه هم د هغۀ ډير القاب مذكور دى،لكه "أواه"، "ذو الخلال"، "أمير الشاكرين"، "خليفة رسول الله" وغيره.[3]

د رسول الله ﷺ بلا فصل خليفه: حضرت ابوبكر رضي الله عنه،د الله تعالى د رسول خليفه وو،بلا فصل،دوه نيم كاله پورې يا دوه كاله او لس ورځې كم څلور مياشتې،يا پنځه ورځې كم درې مياشتې،يا درې مياشتې اوؤه ورځې،يا درې مياشتې دولس ورځې،يا درې مياشتې شل ورځې،د دوؤ كالو نه ورستو د مياشتو او ورځو متعلق اقوال مختلف دى،په هر حال كښې د هغۀ عمر چې د رسول الله ﷺ عمر ته اورسيدو،نو وفات شو،او دغه شان د هغۀ خلافت ختم شو.[4]

وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى (لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ) وَقَالَ (إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ) إِلَى قَوْلِهِ (إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا). قَالَتْ عَائِشَةُ وَأَبُو سَعِيدٍ وَابْنُ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهم - وَكَانَ أَبُو بَكْرٍ مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فِي الْغَارِ.

---

[1]) عمدة القارى:١٢٣٩،١٦

[2]) المعجم الكبير للطبرانى:١٥٥،١

[3]) عمدة القارى:١٢٣٩،١٦

[4]) عمدة القارى:١٢٣٩،١٦

قولِ الله ...... په ما قبل باندې د عطف په بناء مجرور دې، يعنى "**مناقب المهاجرين**" چې د لفظ باب د پاره د مضاف اليه كيدو په وجه مجرور دې، دا (قول الله) په هغې باندې عطف كيږى، او په دې وجه دا هم مجرور دې، او د ابوذر د قول مطابق "**مناقب المهاجرين**" د مبتداء مقدرې "**هذه**" د پاره د خبر كيدو په وجه مرفوع دې، او د قول الله په دې مرفوع باندې عطف كيږى، نو دا هم مرفوع دې. (١)

د الله تعالى رسول فقير نۀ وو: لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ .... زمخشرى فرمائى، دا په وړاندينى آيت كښې د "**لذى القربى**" او د هغې د معطوفاتو نه بدل دې، او د "**فلله وللرسوله**" سره ددې څۀ علاقه د بدليت نشته، ځكه چې د الله تعالى رسول فقير نۀ وو، او هغوى ﷺ ته د فقر نسبت كول د هغوى توهين دې. (٢)

نو هغوى ﷺ په فقراء مهاجرينو كښې داخل نۀ دې، اګر چې مهاجر هغوى ﷺ هم وو، بلكه هم هغوى اصلى او حقيقى مهاجر وو، او نورو د هغوى په اتباع كښې او د هغوى په حكم سره هجرت اوكړو.

ولې هغوى ﷺ فقير نۀ وو، ځكه چې فقر فى الجمله مذموم دې، ځكه خو د الله تعالى ارشاد دې: "**اَلشَّيْطٰنُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ**" (٣)

شيطان تاسو سره د فقر وعده كوى، دا د فقر د مذموم كيدو دليل دې.

د فقر او غنى قسمونه: علامه قسطلانى فرمائى، فقر څلور څيزونه دى:

① :- په آخرت كښې د "**حسنات**" يعنى د نيكو فقر او د هغې نه خالى كيدل.

② :- فقر قناعت په دنيا كښې.

③ :- د مالدارۍ او د ګټې فقر يعنى د مال نشتوالې او د هغې نه محرومى.

④ :- د قناعت او مال دواړو نه محرومى.

همدغه شان بيا د غنى هم دغه قسمونه دى. اوس كوم سړى سره چې نۀ خو مال شته، او نۀ هغۀ ته د قناعت دولت وركړې شوې دې، نو هغه خو فقير مطلق دې، چې مذموم دې، او چا ته چې مال خو حاصل دې خو قناعت نشته، هغه مجازاً غنى او مالدار دې، ولې په حقيقت كښې هغه فقير دې، او چا ته چې مال خو حاصل نۀ دې، ولې د قناعت بادشاه دې، هغه ته فقير هم وئيلې كيدې شى او غنى هم، فقير خو د مال نه د محرومۍ په سبب او غنى په دې وجه چې "**الغنٰى غنى النفس**". (٤)

---

(١) عمدة القارى: ١٦، ٢٣٩\١

(٢) عمدة القارى: ١٦، ٢٣٩، وإرشاد السارى: ٨، ١٤٢\١، وتفسير كشاف: ٤، ٥٠٣، دارالكتاب العربى بيروت\١

(٣) سورة البقرة: ٢٦٨\١

(٤) إرشاد السارى: ٨، ١٤٢\١

دې ایت مبارکۀ سره د انصارو او مهاجرینو فضیلت ثابتیږی: اول آیت "اَلَّذِیۡنَ اُخۡرِجُوۡا مِنۡ دِیَارِهِمۡ..." (۱) دې د پاره راؤړلې شوې دې، چې په دې سره د مهاجرینو فضیلت ثابتیږی، ځکه چې هغوی د کورونو نه اوباسلې شو او د مالونه نه محروم کړې شو، هغوی هجرت کولو سره د مال او وطن پریښودو قربانی ورکړه، او د الله تعالی د دین او د رسول الله ﷺ د شریعت مدد او نصرت ئې اوکړو، او د دغې ښائسته صفتونو په وجه الله تعالی د هغوی په حق کښې ګواهی ورکړه: چې دوی رښتونی دی، یعنی په خپل ایمان کښې رښتونی دی.

په دویم آیت یعنی "اِلَّا تَنۡصُرُوۡهُ فَقَدۡ نَصَرَهُ اللّٰهُ......." (۲) کښې د انصارو د فضیلت بیان دې، په دې وجه کله چې د مکې کفارو د نبی کریم ﷺ مدد اونۀ کړو، او هغوی ئې د مکې نه اوباسل، نو الله تعالی د انصار مدینه په صورت کښې د هغوی نصرت او مدد فرمائیلې وو، د انصارو نوم هم د هغوی په دې خاص صفت باندې شاهد عدل دې، چې هغوی د الله تعالی د رسول او د الله تعالی د دین مدد او نصرت اوکړو، بیا په دې آیت کښې چې په خاصه توګه د کوم سړی د فضیلت بیان دې، بلکه د چا په مدح تعریف او توصیف کښې چې دا آیت نازل شوې دې، هغه حضرت ابوبکر ؓ دې.

د ثانی اثنین، (یو په دوؤ کښې) مصداق هم هغه دې، د دۀ د صحابیت هم دلته تصریح ده، او د منصوص کیدو په وجه باندې د هغۀ د صحبت نه انکار کفر هم دې، او د نورو صحابؤ د صحابیت دا حکم نۀ دې.

په یو روایت کښې راغلې دی، کله چې جبرائیل امین رسول الله ﷺ ته د وتلو حکم اوکړو، نو هغوی ﷺ د هغۀ نه پوښتنه اوکړه "من یخرج معی؟" ما سره به څوك اوځی؟ جبرائیل اووئیل، ابوبکر! (۳)

په ابوبکر باندې د سکینې نازلیدو قول: په آیت مبارکۀ کښې "فانزل الله سکینته علیه" (۴) هم د یو قول مطابق په ابوبکر باندې سکینه نازلیدل مراد دی، اګر چې د مشهور قول مطابق ددې مصداق رسول الله ﷺ دې، او په ابوبکر باندې د سکینې نازلیدو په قول سره د رسول الله څۀ تنقیص هم معاذ الله لازم نۀ راځی، ځکه چې په هغوی ﷺ خو به همیشه سکینه وه، ولې د هغوی ﷺ په وسیلې سره په دې موقعه باندې د هغوی په ملګری باندې هم نازله شوه. (۵)

قوله: قَالَتۡ عَائِشَةُ، وَأَبُوۡسَعِیۡدٍ: د حضرت عائشې ؓ دا قول موصولاً په "باب هجرة

---

(۱) سورة الحشر: ۸

(۲) سورة التوبة: ۱۳۰

(۳) عمدة القاری: ۱۶،۲۴۰

(۴) سورة التوبة: ۱۳۰

(۵) عمدة القاری: ۱۶،۲۴۰

النبى ﷺ وأصحابه إلى المدينة" کښې د طويل حديث په صورت کښې منقول دي، چې په هغې کښې دا الفاظ راغلي دی "ثم لحق رسول الله ﷺ وأبوبكر بغار فى جبل ثور".[1] بيا رسول الله ﷺ او ابوبکر په جبل ثور کښې يو غار ته لاړل.
او د ابوسعيد قول ابن حبان د ابو عوانه په طريقې سره روايت کړې دې، چې د هغې الفاظ دادی: "فقال له رسول الله أنت أخى وصاحبى فى الغار".[2]
رسول الله ﷺ اوفرمائيل ته زما ورور او د غار ملګرې ئې.
او د ابن عباس قول احمد او حاکم د عمرو بن ميمون په طريقې سره نقل کړې دې، چې د هغې الفاظ دادی: "كان المشركين يرمون علياً وهم يظنون أنه النبى ﷺ".[3]
مشرکينو حضرت على ﷺ نښه جوړه کړې وه او خيال ئې دا وو، چې دا نبى ﷺ دې.
او وړاندې په هغې کښې دا الفاظ دى: "فانطلق أبوبكر فدخل معه الغار".[4]

[۳۴۵۲][5] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَجَاءٍ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ قَالَ اشْتَرَى أَبُو بَكْرٍ - رضى الله عنه - مِنْ عَازِبٍ رَحْلاً بِثَلاَثَةَ عَشَرَ دِرْهَمًا فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ لِعَازِبٍ مُرِ الْبَرَاءَ فَلْيَحْمِلْ إِلَىَّ رَحْلِي. فَقَالَ عَازِبٌ لاَ حَتَّى تُحَدِّثَنَا كَيْفَ صَنَعْتَ أَنْتَ وَرَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - حِينَ خَرَجْتُمَا مِنْ مَكَّةَ وَالْمُشْرِكُونَ يَطْلُبُونَكُمْ قَالَ ارْتَحَلْنَا مِنْ مَكَّةَ، فَأَحْيَيْنَا أَوْ سَرَيْنَا لَيْلَتَنَا وَيَوْمَنَا حَتَّى أَظْهَرْنَا وَقَامَ قَائِمُ الظَّهِيرَةِ، فَرَمَيْتُ بِبَصَرِي هَلْ أَرَى مِنْ ظِلٍّ فَآوِيَ إِلَيْهِ، فَإِذَا صَخْرَةٌ أَتَيْتُهَا فَنَظَرْتُ بَقِيَّةَ ظِلٍّ لَهَا فَسَوَّيْتُهُ، ثُمَّ فَرَشْتُ لِلنَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فِيهِ، ثُمَّ قُلْتُ لَهُ اضْطَجِعْ يَا نَبِيَّ اللَّهِ. فَاضْطَجَعَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - ثُمَّ انْطَلَقْتُ أَنْظُرُ مَا حَوْلِي، هَلْ أَرَى مِنَ الطَّلَبِ أَحَدًا فَإِذَا أَنَا بِرَاعِي غَنَمٍ يَسُوقُ غَنَمَهُ إِلَى الصَّخْرَةِ يُرِيدُ مِنْهَا الَّذِي أَرَدْنَا، فَسَأَلْتُهُ فَقُلْتُ لَهُ لِمَنْ أَنْتَ يَا غُلاَمُ قَالَ لِرَجُلٍ مِنْ قُرَيْشٍ سَمَّاهُ فَعَرَفْتُهُ. فَقُلْتُ هَلْ فِي غَنَمِكَ مِنْ لَبَنٍ قَالَ نَعَمْ. قُلْتُ فَهَلْ أَنْتَ حَالِبٌ لَبَنًا قَالَ نَعَمْ. فَأَمَرْتُهُ فَاعْتَقَلَ شَاةً مِنْ غَنَمِهِ، ثُمَّ أَمَرْتُهُ أَنْ يَنْفُضَ ضَرْعَهَا مِنَ الْغُبَارِ، ثُمَّ أَمَرْتُهُ أَنْ يَنْفُضَ كَفَّيْهِ فَقَالَ هَكَذَا ضَرَبَ إِحْدَى كَفَّيْهِ بِالأُخْرَى فَحَلَبَ لِي كُثْبَةً مِنْ لَبَنٍ، وَقَدْ جَعَلْتُ لِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - إِدَاوَةً عَلَى فَمِهَا خِرْقَةٌ، فَصَبَبْتُ عَلَى اللَّبَنِ حَتَّى بَرَدَ أَسْفَلُهُ، فَانْطَلَقْتُ

---

[1]) اوګورئ صحيح البخاري، كتاب مناقب الأنصار، باب هجرة النبى وأصحابه إلى المدينة، رقم الحديث: ۳۹۰۵
[2]) صحيح ابن حبان، باب أخباره ﷺ: ۱۵،۱۶، مؤسسة الرسالة، بيروت
[3]) مستدرك الحاكم: ۳،۱۴۳، كتاب الهجرة وشرح مشكل الاثار: ۱۰،۱۲۷۳
[4]) مستدرك الحاكم: ۳،۱۴۳، كتاب الهجرة وشرح مشكل الاثار: ۱۰،۱۲۷۳
[5]) الحديث سبق تخريجه فى كتاب اللقطة، باب: ۱۲، رقم: ۲۴۳۹

بِهِ إِلَى النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فَوَافَقْتُهُ قَدِ اسْتَيْقَظَ، فَقُلْتُ اشْرَبْ يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَشَرِبَ حَتَّى رَضِيتُ ثُمَّ قُلْتُ قَدْ آنَ الرَّحِيلُ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «بَلَى». فَارْتَحَلْنَا وَالْقَوْمُ يَطْلُبُونَا، فَلَمْ يُدْرِكْنَا أَحَدٌ مِنْهُمْ غَيْرُ سُرَاقَةَ بْنِ مَالِكِ بْنِ جُعْشُمٍ عَلَى فَرَسٍ لَهُ. فَقُلْتُ هَذَا الطَّلَبُ قَدْ لَحِقَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَقَالَ «لاَ تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا» [ر: ۲۳۰۷]

رجال الحديث

عَبدُ الله بنُ رَجاء الغداني البصري: د دهٔ حالات په "كتاب الصلاة، باب وجوب الصلاة في الثياب" كښې تیر شوي دی.

اِسرائِيل: دې نه مراد اسرائیل بن یونس بن أبی اسحاق السبیعی مراد دې، چې د هغه تفصیلي حالات په "کتاب العلم" کښې تیر شوي دی.[1]

أبی اِسحَاقَ: دې نه ابو اسحاق عمرو بن عبدالله السبیعی مراد دې، د دهٔ تفصیلي حالات په "کتاب الإيمان" کښې تیر شوي دی.[2]

اَلبرَاء: دې نه براء بن عازب الأنصاری صحابی ابن صحابی مراد دې، د دهٔ حالات هم په "کتاب الإيمان" کښې د پورتنې محوله حدیث په ضمن کښې تیر شوي دی.[3]

د روایاتو اختلاف: دلته ددې حدیث الفاظ دی: "فقال عازب: لاحتی تحدثنا".

یعنی زهٔ خپل ځوئې براء تا سره د سامان پورته کولو د پاره نهٔ لیږم، تر هغې چې تاسو ما ته حدیث بیان نهٔ کړې، او په "علامات النبوة" کښې د زهیر عن أبی اسحاق په روایت کښې دا الفاظ راغلي دی:

"فقال لعازب: ابعث ابنك يحمله معي قال فحملته معه وخرج أبي ينتقد ثمنه فقال له أبي يا أبا بكر حدثني.......".[4]

په دواړو روایتونو کښې په ظاهره اختلاف او تضاد دې.

ځکه چې دلته په دې حدیث کښې عازب د خپل ځوئی براء لیږل په تحدیث یعنی حدیث بیانولو سره مشروط او معلق کړې دې، او په "علامات النبوة" کښې براء فرمائي، زهٔ د ابوبکر سره لاړم او د هغهٔ سامان مې اوچت کړو، زما پلار پیسې اوشمیرلې او بیا ئې ابوبکر ته اوونیل، چې د خپل هجرت قصه خو لږه بیان کړه، ظاهره ده دلته عازب څهٔ شرط اُونهٔ لګولو.

---

[1] اوګورئ: کشف الباري، کتاب العلم، باب من ترک بعض الاختیار مخافة أن یقصر........: ۱۱۲۶،۵۴۶،۴
[2] کشف الباري: ۱۳۷۰،۲
[3] کشف الباري: ۱۳۷۵،۲
[4] صحیح البخاري، کتاب المناقب، باب علامات النبوة، رقم الحدیث: ۱۳۶۱۵

ددې اشكال جواب او د اختلاف د رفع كولو صورت دادې،چې عازب به ابوبكر ته دا شرط خو لګولې وي،چې څوئې به هله ليږم، كله چې تاسو حديث بيان كړې،ولې كله چې بيا براء تلې وي او هغۀ سره ئې سامان اوچت كړې وي،او عازب پيسې شميرلې وي،نو بيا به هغۀ ابوبكر ته هغه شرط ياد كړې وي،او ابوبكر به حديث بيانولو سره شرط پوره كړې وي،دا تطبيق ممكن دې،او په دې سره اختلاف رفع كيږي.([1])

حديث باندې د اجرت د جواز استدلال: خطابي فرمائي په دې روايت سره هغه خلق استدلال كوي،چې په حديث بيانولو باندې اجرت اخستل جائز ګڼړي،حال دادې چې دا يو باطل استدلال دې،ځكه كوم خلق چې په حديث باندې اجرت اخلي،دا خو د هغوي باقاعده يو كاروبار دې،او د هغوي حيثيت د يو پراپرتې په شان وي،چې د هغوي ترلې شوې اجرت وي،او د ابوبكر او عازب رضي الله عنهما چې كومه معامله ده،هغه خو د سوداګرو په مينځ كښې يو معروف او مروج څيز دې،او هغه د قيمت او اجرت په ضمن كښې بالكل نۀ راځي،د اخستلو خرڅولو نه ورستو په سامان اوچتولو او لرې اوړلو كښې مدد كول په سوداګرو او كاروباري خلقو كښې معروف او معتاد دي،او د هغې په بعضې وختونو كښې اخستونكې اجرت وركوي،او كله نۀ هم وركوي.

په استدلال كښې د ضعف او بُعد وجه دا هم ده،چې دا استدلال به صحيح وې،كۀ حضرت ابوبكر رضي الله عنه د هغه وخته پورې حديث نۀ بيانولو،تر څو چې عازب خپل ځوئې نۀ وو ليږلې، حال دادې چې داسې څۀ خبره نشته،حضرت ابوبكر رضي الله عنه په هر حال كښې حديث بيانولو،اګر چې د هغۀ سامان هم نۀ وې اوچت كړې شوې،يعنې د يو څيز د اجرت كيدو د پاره دا خبره ضروري وي،چې هغه كار ددې اجرت نه بغير نۀ شي كولې،او دلته داسې خبره نشته.([2])

څۀ د چيلو د څرونكې او مالك په حقله: فاذا أنا براع: ناڅكهانه زۀ د يو شپونكې سره مخامخ شوم،دا شپونكې څوك وو،د چا د چيلو شپونكې وو،حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي، "لم أقف على تسميته ولا على تسمية صاحبِ الغنم" ما ته ددې شپونكې او د چيلو د مالك نوم معلوم نۀ شو.

د بعضې حضراتو خيال دې،چې شپونكې حضرت عبدالله بن مسعود او د چيلو مالك عقبه بن أبي معيط دې،او دا په اصل كښې د عبدالله بن مسعود د يو روايت د وجهې نه وئيلې شوې دي،او دا روايت احمد او ابن حبان نقل كړې دې،چې د هغې الفاظ دادي:

"كنت أرعَى غنماً لعقبة بن أبي معيط فمرَّبي رسول الله ﷺ وأبوبكر فقال يا غلامُ هل من لَبن؟ قلت: نعم! ولكنِّي مؤتمن".([3])

---

[1]) اوګورئ فتح الباري: ۱۳،۷/۱

[2]) فتح الباري: ۱۳،۱٤،ج ۱۷

[3]) مسند احمد رحمه الله،رقم الحديث: ۳۵۹۸،وفتح الباري: ۱۳،۱٤،۷/۱

یعنی: "ما به د عقبه چیلئ څرولې چې د رسول الله ﷺ او د ابوبکر رضي الله عنه په ما باندې تیریدل اوشو، هغوی ﷺ اوفرمائیل، هلکه! آیا څهٔ شودهٔ شته؟ ما اووئیل، هآؤ! خو زهٔ امانت دار جوړ کړې شوې یم، یعنی شودهٔ ما سره د امانت په توګه دی، زهٔ تاسو ته نهٔ شم درکولې".

خو دا حدیث د براء بن عازب د روایت د پاره تفسیر ګرځول صحیح نهٔ دی، یو خو په دې وجه چې هلته شپونکی ته وئیلې شوی وو، "هل أنت حالب؟" آیا ته به شودهٔ اولوشې؟ او هغهٔ په جواب کښې "نعم" وئیلو سره ګویا شودهٔ لوشلو سره ورکړې هم وو، او دلته دې خبرې اړخ ته اشاره ملاویږی، چې هغهٔ شودهٔ نهٔ دی ورکړې، بلکه د ورکولو نه ئې انکار کړې وو، بیا د براء په حدیث چې دلته مذکور دې، چیلئ شودو والا معلومیږی، او هلته د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په روایت کښې د چیلئ متعلق دا راغلې دی: "فهل من شاة لم ينز عليها الفحل؟" یعنی آیا داسې یوه چیلئ شته، چې هغې سره مذکر (چیلی) نهٔ وی ملاؤ شوې. همدغه شان د هغې د ورستو عبارت نه معلومیږی چې چیلئ بچو او شودو والا نهٔ وې.

بیا په حدیث د ابن مسعود رضي الله عنه کښې د "ثم أتيته بعد هذا فقلت يا رسول الله علمني من هذا القول؟" نه معلومیږی، چې د حضرت عبدالله ابن مسعود رضي الله عنه دا قصه د هغهٔ د اسلام د قبلولو نه وړاندې ده، او ابن مسعود اسلام د هجرت نه هم ډیر وړاندې قبول کړې دې، په دې وجه د براء په حدیث کښې د شپونکی مصداق هغه (ابن مسعود) نهٔ شی کیدې، ځکه کهٔ دواړه ځایه یوه قیصه شی نو بیا به خامخا دا لازمیږی، چې ابن مسعود د هجرت نه ورستو اسلام قبول کړو، حال دا دې چې واقعه ددې ألتا ده. والله اعلم (١)

رسول الله ﷺ د عادت خلاف شودهٔ څکلو سره مړیدل: حضرت صدیق اکبر رضي الله عنه عجیبه معنی ورکونکې جمله ارشاد اوفرمائیله، "فشرب حتى رضيت" چې هغوی ﷺ دومره شودهٔ اوڅکل چې زهٔ خوشاله شوم، او ما ته ئې خوند راکړو، په یو روایت کښې د ابواسحاق راوی دا قول منقول دې، "قال أبو إسحاق فتكلم بكلمة والله ما سمعتها من غيره" (٢) ابو اسحاق فرمائی، چې ابوبکر داسې جمله ارشاد اوفرمائیله چې په خدائې قسم! داسې جمله ما دبل چا نه هم نهٔ ده اوریدلې.

حافظ ابن حجر ددې نقل کولو سره فرمائی، کیدې شی د هغهٔ اشاره "حتى رضيت" اړخ ته وی، او واقعی دا هم داسې جمله ده، چې په دې سره تعجب کیږی، خلق خو دا وائی چې ما دومره اوڅکل اوخوړل چې ما ته ئې خوند راکړو، او د بل د پاره وائی چې هغه دومره اوڅکل اوخوړل چې هغه خوشاله شو، او هغهٔ ته ئې خوند ورکړو، ولې حضرت صدیق د خپل حبیب د پاره داسې ناآشنا جمله ارشاد اوفرمائیله، چې د مینې او محبت یو نوی ډول، او د عشق او فدائیت نوې نښې ئې وضع کړې، وې فرمائیل چې محبوب دومره اوڅکل چې ما ته ئې خوند

---

١) اوګورئ فتح الباري: ٧/١١٤

٢) فتح الباري: ٧/١١٤

راكړو،او بې شكه په حقيقت كښې د حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه د هغوى ﷺ سره هم دومره محبت وو،هغهٔ ته به په خپل آرام او راحت باندې دومره خوند نهٔ ملاويدو،خو چې كله به د الله تعالى رسول ﷺ ته راحت او آرام ملاويدو،نو بيا به هغه د خوشالۍ نه تاويدو.او د خوند نه به نشه كيدو.

ددې نه يوه بله خبره هم معلوميږى،او هغه دا چې د هغوى ﷺ عادت د داسې مړيدو د خوراك څكاك نهٔ وو،دا د عادت خلاف هغوى ﷺ دومره اوڅكل.چې په هغوى سره د هغه مُحب د حد نه زيات خوشاله شو.[1]

قدآنَ الرَّحِيلُ:يعنى د رحلت او سفر كولو مناسب وخت او ښكلې ساعت راغلې دې.اوس نور ايسازيدل مناسب نهٔ دى، اوس وتل پكار دى.دلته په دې روايت كښې او د"**علامات النبوة**"په يو روايت كښې لږ شان اختلاف معلوميږى، او هغه دا چې هلته د رسول الله ﷺ اړخ ته دا سوال منسوب دې،"ألم يان للرحيل؟"ابوبكر آيا تر اوسه پورې د تلو وخت نهٔ دې راغلې،هغوى اووئيل"بلى"ولې نه ائې د الله تعالى رسوله![2]

اودلته ابوبكر اړخ ته ددې كلام نسبت دې،چې هغوى ﷺ ته ئې اووئيل،د تلو وخت راغلې دې.
ددې جواب او په دواړو روايتونو كښې تطبيق داسې كيدې شى،چې اول به رسول الله ﷺ پوښتنه كړې وى،او ابوبكر به هغوى ﷺ ته جواب وركړې وى،ولې بيا په دوئم وارې به هغه د خپل اړخ نه نبى عليه السلام ته وئيلې وى،نو داسې به دواړه خبرې صحيح شى،چې هغوى ﷺ هم پوښتنه اوكړه،اوابوبكرجواب وركړو،اوپه دوئم وارې ابوبكر به د خپل اړخ نه وئيلې وى.[3]

ايا د غير مملوكهٔ چيلۍ شودهٔ څكل جائز وو؟:دلته دا شبه پيدا كيدې شى،چې رسول الله ﷺ او د هغوى ملګرى چې د كومې چيلۍ شودهٔ استعمال كړل،د هغې مالك خو هلته نهٔ وو،او ښكاره خبره ده،چې د هغهٔ نه اجازت هم وانخستې شو،او د هغوى ﷺ صحيح او صريح ارشاد دې،"لا يحلبنّ أحد ماشية أحد إلا بإذنه"[4] هيڅ يو سړې دې د بل د څناورو نه د هغهٔ د اجازت نه بغير شودهٔ نهٔ لوشى.
اوس په ظاهره خو د رسول الله ﷺ په ارشاد او عمل كښې تضاد دې.
ددې ګڼ جوابونه وركړې شوې دى:
يو جواب خو دادې،چې په كوم حديث كښې د نورو د څناورو نه د شودو نهٔ لوشلو حكم دې،هغه په هغه صورت كښې دې،چې د هغې په وجه په خلقو كښې د زړهٔ تنګيدل،بخل او ناخوښى موندې شى،او هغوى ﷺ چې كوم شودهٔ استعمال كړى دى،هغه د زړهٔ د

[1]) فتح البارى:٧/١٤،١١
[2]) اوګورئ:كتاب المناقب،باب علامات النبوة،حديث:٣٦١٥
[3]) اوګورئ:فتح البارى:٧/١٤،١،دارالسلام
[4]) فتح البارى:٧/١٤،١١

فراخې،کرم کولو،او د سخاوت زمانه وه،او کله چې خلق په دې معاملاتو کښې سخاوت کوی،نو بیا په دې کښې هیڅ حرج نشته،او په عربو کښې خو هسې هم په دې حقله د ډیر کرم او سخاوت معامله وه.

دویم جواب دادې،چې منع په هغه وخت کښې ده،چې د شودو اخستل د حملې کولو او د زور په توګه وی،او دلته چې رسول الله ﷺ د کومې چیلئ شودهٔ استعمال کړل،په هغې کښې باقاعده پوښتنه اوکړې شوه،او اجازت واخستې شو،کله چې بچی ته دا اووئیلې شو،"هَل اَنتَ حالبٌ؟"ددې مطلب دا وو،چې آیا تا ته ددې چیلئ نه د شودو لوشلو اختیار او ددې اجازت شته؟

او کله چې هغه په"نعم" سره جواب ورکړو،نو ښکاره خبره ده،دا بیا بغیر اجازته نهٔ شو.

دریم جواب هغه دې،چې د هغې إشارهٔ پورته ذکر اوشو چې دا بغیر اجازته ځکه نهٔ وو،چې دا د عربو عادت مالوفه(یعنی پیژندلې شوې عادت)وو،چې دا قسم د چیلو څاروؤ وغیره نه شودهٔ اخستل بهَ د هغې له مخې مباح وو،ددې به عام اجازت وو،بلکه دا بدګڼړل او په دې باندې خفه کیدونکې به بې مروته ګڼړلې شو. او بیا په خاص توګه مسافر او په لار تیریدونکی ته به د هغوی له مخې کلاؤ اجازت وو.[1]

داؤدی فرمائی چې د نبی ﷺ دا شودهٔ استعمالول د"ابن السبیل"په حیثیت باندې وو،او ابن السبیل ته ددې اجازت دې،نو ګویا د ابن السبیل نه علاوه د نورو ټولو خلقو د پاره به دا ممنوع وی.لکه څنګه چې اوس د یو روایت په حوالې سره بیان کړې شو.[2]

د حربی مال ګڼړونکو توجیه غلطه ده: بعضې خلقو ددې یوه عجیبه او باریکهٔ توجیه کړې ده،د هغوی وینا ده،چې د رسول الله ﷺ ددې چیلئ دا شودهٔ استعمالول،ددې د مالك د حربی کافر کیدو په وجه جائز وو،ځکه چې د حربی مال استعمالول د مسلمانانو د پاره جائز دی، او په دې کښې د هغهٔ د اجازت ضرورت نهٔ وی،دا توجیه اهل علمو غلطه ګڼړلې ده،ځکه چې تر دې وخته پورې د حرب او قتال مشروعیت هم نهٔ وو،او نهٔ غنیمتونه حلال کړې شوې وو،نو بیا د کافر حربی او غیر حربی تقسیم او د حربی د مال جواز څهٔ معنی لری؟[3]

د حدیث نور فوائد: د حدیث مبارك نه دا هم معلومیږی،چې حر(آزاد)سړې د یو صاحب تابع جوړیدو سره په ویخه باندې د هغهٔ خدمت او د خوب په وخت کښې حفاظت او خیال ساتلې شی،او ددې خدمت او څوکیدارئ کولو کهٔ اجازت شته،نو دا اخستلو هم اجازت کیدل پکار دی.

همدغه شان دا هم معلومیږی،چې د حضرت ابوبکر ﷺ د رسول الله ﷺ سره بې حده محبت وو،او په هغوی کښې د رسول الله د ادب او احترام او د راحت رسولو ډیره لویهٔ جذبه وه،او

---

[1]) اوګورئ فتح الباری:۷،۱۱٤

[2]) فتح الباری:۷،۱۱٤

[3]) فتح الباری:۷،۱۱٤

په خپل ځان باندې هغوی ﷺ ته د هر قسمه قربانۍ او ترجيح ورکولو هم واضحه پته لګي، او د نورو په مقابله کښې دا د دهٔ د افضليت يوه اهمه وجه ده،د خوراك څښاك ګنړ شمير آداب او د پاکوالي او صفائۍ د بې حده اهتمام مطلوب کيدو هم پته لګي،ښکاره خبره ده،دا په اسلام کښې مستحسن ګنړلې شی،په دې وجه ددې اهتمام اوکړې شو،د حديث نه دا هم معلوميږی،چې سړی ته په سفر کښې ځان سره ضروری څيزونه ساتل پکار دی،لکه يو دوه لوخی،لوټا،څادر وغيره،او دا د توکل منافی نهٔ دی،بلکه د سفر د آدابو نه دی.[1]

د حديث څهٔ تشريح په "باب علامات النبوة" کښې تيره شوې ده،او څهٔ تفصيل به په "باب الهجرة" کښې انشاء الله تعالی راشی،د سراقه بن مالك قيصه به هم په "باب الهجرت" کښې تفصيل سره راشی.

د ايت ذکر دلته مناسب نهٔ دې: د روايت په آخر کښې "تريحون بالعشی او "تسرحون بالغداة" ذکر کړې شوې دی،چې په ظاهره د روايت سره څهٔ مناسبت نهٔ لری،او حقيقت دادې،چې مناسبت ئې شته هم نه،په دې حوالې سره دې په ذهن کښې دا وی،چې په اصل کښې "باب هجرة النبی ﷺ وأصحابه إلى المدينة" کښې د حضرت عائشې رضي الله عنها روايت دې،چې په هغې کښې هم دغه د هجرتِ نبوی ﷺ قيصه مذکور ده،او په هغې کښې يو ځائې کښې دا الفاظ راځی، "ويرعی عليهما عامر بن فهيرة مولى أبي بكر منحة من غنم فيريحها عليهما......"[2]

په هغه مقام (هجرة النبی) کښې په حديث د عائشې رضي الله عنها کښې د لفظ "يريح" د تفسير د پاره امام بخاری ته ددې آيت حواله ورکولو سره د "تريحون او تسرحون" دا تشريح کول پکار وو،ولې هغوی د هغې په ځائې دلته (د حديث باب لاندې) د هغې تذکره اوکړه،په هر حال کښې د آيت راوړلو مقصد د دې حديثِ باب په مضمون باندې مشتمل د هغهٔ دويم حديث (چې د عائشې رضي الله عنها نه مروی دې) کښې د مذکور لفظ "يريح" معنی بيانول دی،او ددې دومره اهتمام کړې شوې دې،چې د قرآن کريم په کوم آيت کښې دا لفظ مذکور دې،هغه آيت ذکر کړې شو،او د هغې تفسير ئې د حضرت عبيده نه نقل اوفرمائيلو،امام ابو عبيده رحمه الله "تريحون" سره د "بالعشی" قيد لګولو سره دا اوښودل چې ددې معنی ده،ماښام ته واپس راتلل،او "تسرحون" سره د "بالغداة" قيد لګولو سره ئې اوښودل چې په دې سره سحر څاروی سريدو له اوباسل مراد دی،اوس په دې سره د "يريح" معنی پخپله معلومه شوه.[3]

---

[1]) فتح الباری:١١٤.٧

[2]) اوګورئ:باب هجرة النبی ﷺ وأصحابه إلى المدينة،رقم الحديث:٣٩٠٥

[3]) فتح الباری:١١٥.٧

ترجمة الباب سره مطابقت واضح دې، ځکه چې باب دې، د ابوبکر رضي الله عنه د منقبت او فضيلت په حوالې سره او په حديث کښې هم د ابوبکر رضي الله عنه د منقبت ذکر دې.[1]

[۳۶۵۳][2] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ عَنْ ثَابِتٍ عَنْ أَنَسٍ عَنْ أَبِي بَكْرٍ- رضى الله عنه- قَالَ قُلْتُ لِلنَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- وَأَنَا فِي الْغَارِ لَوْ أَنَّ أَحَدَهُمْ نَظَرَ تَحْتَ قَدَمَيْهِ لأَبْصَرَنَا. فَقَالَ «مَا ظَنُّكَ يَا أَبَا بَكْرٍ بِاثْنَيْنِ اللَّهُ ثَالِثُهُمَا» [۳۷۰۷، ۴۳۸۶]

رجال الحديث

مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ: دا محمد بن سنان العوقى دې، ددهٔ احوال په "كتاب العلم، باب من سئل علماً وهو مشتغل في حديثه" كښې تير شوى دى.[3]

هَمَّامٌ: دا همام بن يحيى بن دينار العوذى دې. ددهٔ احوال تير شوى دى.[4]

ثَابِتٍ: دا ثابت البنانى دې، د دهٔ احوال په "كتاب العلم، باب طرح الإمام المسئلة على أصحابه ليختبر ما عندهم من العلم" كښې تير شوى دى.[5]

أَنَسٍ: انس بن مالك د رسول الله ﷺ صحابى دې، د دهٔ احوال په "كتاب الإيمان، باب من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه" كښې تير شوى دى.[6]

د "عنعنه" په ځائې "تحديث": دلته په دې حديث کښې محمد بن سنان راوى دې، د همام نه په حدثنا سره روايت کوى، او د ورستنو راويانو ثابت بنانى، انس بن مالك او ابوبکر نه په عن سره روايت کوى، او په كتاب التفسير کښې د حبان نه دا روايت منقول دې، او په هغې کښې د حدّثنا ثابت، حدّثنا أنس، قال حدّثنى أبوبكر الفاظ راغلى دى.[7]

---

[1]) عمدة القارى: ۱۶، ۲٤۲.

[2]) الحديث أخرجه البخارى فى صحيحه كتاب فضائل أصحاب النبى ﷺ، باب مناقب المهاجرين وفضلهم: ۱، ۵۱۶، رقم ۳۶۵۳، وفى: ۱، ۵۵۸، كتاب مناقب الأنصار، باب هجرة النبى وأصحابه إلى المدينة، رقم: ۳۹۲۲، وفى: ۲، ۶۷۲، كتاب التفسير، باب قوله "ثانى اثنين إذهما فى الغار" رقم: ۴۶۶۳، ومسلم فى صحيحه: ۲، ۲۷۲، كتاب فضائل الصحابة رضى الله عنهم، باب من فضائل أبى بكر الصديق، رقم: ۲۳۸۱، والترمذى فى جامعه: ۲، ۱۴۰، أبواب التفسير، باب ومن سورة التوبة، رقم: ۳۰۹۵.

[3]) كشف البارى: ۳، ۱۵۳.

[4]) صحيح البخارى، كتاب مواقيت الصلاة، باب من نسيَ صلاة فليصل إذا ذكر، رقم الحديث: ۵۹۷.

[5]) كشف البارى: ۳، ۱۸۳.

[6]) كشف البارى: ۲، ۴.

[7]) كتاب التفسير، باب قوله ثانيَ اثنين، رقم الحديث: ۴۶۶۳.

همدغه شان د کتاب التفسير په روايت کښې د "فرأيت آثار المشركين" زياتوالي هم دې.(۱)
او په باب هجرة النبیﷺ کښې د موسىٰ بن اسماعيل عن همام په روايت کښې دی، د "فرفعت رأسی فاذا أنا باقدام القوم" الفاظ راغلی دی.(۲)

د "لو" شرطيه په معنىٰ کښې اختلاف: لَوْ أَنَّ أَحَدَهُمْ نَظَرَ تَحْتَ قَدَمَيْهِ......

دلته د "لو" شرطيه په حقله بعضې حضرات وائی، چې دا د استقبال د معنىٰ د پاره راغلې دې، او د استقبال په معنىٰ کښې د استعماليدو د پاره د هغوی دليل دادې، چې قرآن کريم کښې "لو" په فعل مضارع داخل دې.(۳) په دې وجه د مضارع د معنىٰ د پاره هم ددې استعمال صحيح دې، او د اکثرو حضراتو له مخې "لو" د معنىٰ ماضی د پاره استعمال شوې دې، د مستقبل د پاره نهٔ دې، څنګه چې ددې وضع د ماضی د پاره ده، اګر چې په مضارع باندې داخل شی.(۴)

دلته دا جمله ولو" أن أحدهم نظر " د هغې بعضې حضراتو له مخې، چې لو د معنىٰ استقبال د پاره منی، د هغې وخت وئيلې شوې جمله به وی، کوم وخت چې مشرکين د غار په غاړه باندې ولاړ وو، ، او ددې معنىٰ به وی، ما ويره محسوس کولو سره د الله تعالىٰ رسولﷺ ته اووئيل، کهٔ دا خلق مو اووينی...... او د چا له مخې چې دا د معنىٰ ماضی د پاره دې، د هغوی له مخې دا د هغه مشرکينو د تلو نه ورستو جمله به وی، او ددې معنىٰ به وی، ما د هغه خلقو د تلو نه ورستو په غار کښې د الله تعالىٰ رسولﷺ ته د شکريه په توګه اووئيل، د الله تعالىٰ رسوله! کهٔ هغوی لاندې کتلې وې......

د مشرکينو نه غار څنګه پټ پاتې شو: وَلَوْ أَنَّ أَحَدَهُمْ نَظَرَ...... په يو روايت کښې د "لوأن بعضهم طأطأ بصره" (۵) الفاظ راغلې دی، او په يو روايت کښې "لوأن أحدهم رفع قدميه" (۶) الفاظ دی. بيا هم د "رفع قدميه" په روايت په ظاهره دا اشکال دې چې په دې کښې دا لازم راځی چې غار مشرکينو په قدمونو باندې پټ کړې وو، او کهٔ هغوی قدمونه اوچت کړې وې نو حضورﷺ

---

(۱) اوګورئ "كتاب التفسير، باب قوله ثانى اثنين إذ هما فى الغار، إذ يقول لصاحبه لا تحزن إن الله معنا، رقم الحديث:۴۶۶۳

(۲) اوګورئ "كتاب مناقب الأنصار، باب هجرة النبى وأصحابه إلى المدينة، رقم الحديث:۳۹۲۲

(۳) لکه "ولو يرى الذين يرون العذاب..... البقرة:۱۶۵

(۴) د نحو د فن د متونو معروف عبارت دې: "ولو للماضى وإن دخلت على المضارع، هداية النحو، بحث حروف الشرط.۱

(۵) اوګورئ كتاب مناقب الأنصار، باب هجرة النبى وأصحابه إلى المدينة، رقم الحديث:۳۹۲۲

(۶) كتاب التفسير، باب قوله "ثانى اثنين إذ هما فى الغار إذ يقول لصاحبه لا تحزن......، رقم الحديث: ۴۶۶۳

او د هغوی ملګرې به نې لیدلې وو، حال دادې چې داسې نۀ وه (ځکه چې د غار خلۀ چې په هغې سره انسان هغې ته دننه لاړ شي دومره تنګه څو نۀ شي کیدې، چې په قدمونو سره بنده شي، او په هغې باندې قدمونه کیښودل هسې هم مستبعد دی)، هنه ! کۀ دا تاویل اوکړې شی، چې د هغوی په کپړو سره غار پټ شو، او د نظر نه پټ شوې وو، چې په قدم اوچتولو سره به ظاهر شوې وو.

هاؤ د مسلم په روایت کښې دا الفاظ راغلی دی:

"لوأن أحدهم نظر إلى قدميه أبصرنا تحت قدميه".[1]

یعنی: "کۀ په دوی کښې چا خپلو قدمونو ته کتلې وې نو د هغوی د قدمونو لاندې به مونږ په نظر راغلې وو".

ددې نه معلومیږی چې چرته مشرکین ولاړ وو، د هغې نه لاندې اړخ ته او بالکل د هغې نه ښکته دا غار واقع وو، د قدمونو لاندې په داسې شان سره کیدل، چې قدمونه اوچتولو سره په نظر راشی، او داسې کیدل چې قدمونو اړخ ته اوګوری او په نظر راشی، په دې دواړو کښې فرق دې، او مراد دویم دې نۀ چې اول.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی، د عروه بن زبیر رضی الله عنه په یو روایت کښې دا الفاظ راغلی دی:

"وأتى المشركون على الجبل الذى فيه الغار الذى فيه النبى ﷺ حتى طلعوا فوقه وسمع أبوبكر أصواتهم فأقبل عليه الهمّ والخوف فعند ذلك يقول له النبى ﷺ: لاتحزن إن الله معنا".[2]

یعنی: "مشرکین په هغه غر باندې راغلل چې په هغې کښې هغه غار وو، چې کوم کښې چې رسول الله ﷺ وو، تر دې پورې چې هغې ته اوختل، او ابوبکر رضی الله عنه د هغوی آوازونه واؤریدل، نو په هغۀ باندې د ویرې او فکر حالت راغلو، په دغه وخت کښې د الله تعالى رسول ﷺ هغه ته دا ارشاد فرمائیلې وو: "لاتحزن إن الله معنا".

ددې روایت نه پته لګی چې حضرت ابوبکر رضی الله عنه ددې خلقو د تللو نه ورستو نه، بلکه د دوی د راتلو او موجودګۍ په وخت کښې وئیلې ائې د الله تعالى رسوله! کۀ دوی مونږ اولیدو.....؟ نو رسول الله ﷺ اوفرمائیل، ویریږه مه! الله تعالى مونږ سره دې!

د هغوی د تلو نه ورستو د ابوبکر د دې وئیلو "کۀ دوی مونږ لیدلې وې......" په جواب کښې د "لاتحزن" وئیلو څۀ معنٰی او مطلب نشته.[3]

ابو بکر د "دریو" دریم وو: ما ظنك يا أبابكر باثنين الله ثالثهما؟........

---

[1] صحیح مسلم، کتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل أبی بکر الصدیق، رقم الحدیث: ۲۳۸۱، (دار إحیاء التراث العربی بیروت)

[2] فتح الباری: ۹/۱۱۵.

[3] فتح الباری: ۹/۱۱۵.

په يو روايت كښې دا الفاظ راغلي دى: "اسكت يا أبا بكر اثنان الله ثالثهما."[1]

"اثنان" خبر دې، "نحن" مبتداء د پاره.

او د "ثالثهما" معنىٰ ده "ناصرهما ومعينهما" چې الله تعالىٰ د چا معاون او مدد ګار وى.

د ثالثهما دا معنىٰ هم كيدې شى، چې الله تعالىٰ په اعتبار د علم سره د هغوى دريم دې، لكه څنګه چې د سورۀ مجادله آيت (مايكون من نجوىٰ ثلثة الا هو رابعهم ولا خمسة الا هو سادسهم ولا أدنىٰ من ذلك ولا أكثر الا هو معهم.......) په دې معنىٰ كښې دې، ولې دلته هغه معنىٰ مراد نۀ ده، ځكه چې هغه خو د هر دوؤ افرادو د پاره دې، او دلته خو "الله ثالثهما" د حضرت نبى كريم ﷺ او د حضرت ابوبكر رضی اللہ عنہ خصوصيت دې، او حقيقت دادې، چې دا د حضرت ابوبكر رضی اللہ عنہ ډير لوئې فضيلت او منقبت دې، ځكه چې دريې افراد دى، چې په هغوى كښې يو الله تعالىٰ دې، دويم محمد ﷺ دې، او دريم ابوبكر رضی اللہ عنہ دې، نو د ابوبكر رضی اللہ عنہ د پاره ددې معيت نه لوئې دولت څۀ كيدې شى؟[2]

ددې نور تفصيل به انشاء الله په باب الهجرة........كښې راځى.

د حديث باب نور متابعات: حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائى، مشهوره داده چې "همام" ددې حديث باب په روايت كولو كښې د ثابت نه منفرد دې، دا خبره ترمذى[3] او بزاز كړې ده[4]، ابن شاهين په "الافراد" كښې دا د جعفر بن سليمان په طريقې سره هم د ثابت نه نقل كړې ده، دا د هغې متابع دې[5]، او ما (حافظ صاحب) د حبشى بن جناده په روايت سره ددې يو شاهد ذكر كړې دې.[6]

او ددې يو شاهد د ابن عباس رضی اللہ عنہ نه حاكم په "الاكليل" كښې هم نقل كړې دې.[7]

۳ـ باب: قَوْلِ النَّبِيِّ ﷺ: سُدُّوا الْأَبْوَابَ، إِلَّا بَابَ أَبِي بَكْرٍ

قَالَهُ ابْنُ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم -. [ر: ۴۵۵]

د حضرت ابوبكر رضی اللہ عنہ متعلق په څلورو بابونو كښې دا دويم باب دې، په دې او راتلونكى باب كښې يو يو روايت دې، او په څلورم باب كښې تقريباً ۲۳ احاديث دى.

---

[1] كتاب المناقب الأنصار، رقم الحديث: ۳۹۲۲

[2] فتح البارى: ۹/۱۵، دار السلام

[3] جامع الترمذى، كتاب تفسير القرآن، التوبة، رقم الحديث: ۳۰۹۶

[4] مسند بزاز، (مسند أبى بكر الصديق): ۱/۸، وفتح البارى: ۹/۱۴

[5] فتح البارى: ۹/۱۴

[6] فتح البارى: ۹/۱۴

[7] فتح البارى: ۹/۱۴

قوله: قَالَه اِبنُ عَبَاسٍ: امام بخاری په کتاب الصلوة کښې د"باب الخوخة والممر فی المسجد"لاندې دا موصولاً ذکر کړې دې، ولې ددې معنی خو دغه ده، الفاظ لږ شان مختلف دی، اولنۍ روایت چې د ابو سعید خدری رضی الله عنه دې، د هغې الفاظ دادی: "لا یبقین فی المسجد باب إلا سُدّ إلا باب أبی بکر"۔[1]

او دویم روایت چې د ابن عباس رضی الله عنهما دې، د هغې الفاظ دادی: "سُدّوا عنی کل خوخة فی هذا المسجد غیر خوخة أبی بکر"۔[2]

[۳۴۵۴][3] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ حَدَّثَنَا فُلَيْحٌ قَالَ حَدَّثَنِي سَالِمٌ أَبُو النَّضْرِ عَنْ بُسْرِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ - رضی الله عنه - قَالَ خَطَبَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - النَّاسَ وَقَالَ «إِنَّ اللَّهَ خَيَّرَ عَبْدًا بَيْنَ الدُّنْيَا وَبَيْنَ مَا عِنْدَهُ فَاخْتَارَ ذَلِكَ الْعَبْدُ مَا عِنْدَ اللَّهِ». قَالَ فَبَكَى أَبُو بَكْرٍ، فَعَجِبْنَا لِبُكَائِهِ أَنْ يُخْبِرَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عَنْ عَبْدٍ خُيِّرَ. فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - هُوَ الْمُخَيَّرَ وَكَانَ أَبُو بَكْرٍ أَعْلَمَنَا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِنَّ مِنْ أَمَنِّ النَّاسِ عَلَيَّ فِي صُحْبَتِهِ وَمَالِهِ أَبَا بَكْرٍ، وَلَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا خَلِيلاً غَيْرَ رَبِّي لاَتَّخَذْتُ أَبَا بَكْرٍ، وَلَكِنْ أُخُوَّةُ الإِسْلاَمِ وَمَوَدَّتُهُ، لاَ يَبْقَيَنَّ فِي الْمَسْجِدِ بَابٌ إِلاَّ سُدَّ، إِلاَّ بَابَ أَبِي بَكْرٍ». [ر: ۴۵۴]

رجال الحديث

عَبدِ الله بنُ مُحَمَّد: دا ابو جعفر عبدالله بن محمد بن عبد الله بن جعفر بن اليمان بن الأخنس جعفی بخاری سندی دې. ددهٔ احوال د"کتاب الإیمان، باب أمور الإیمان"لاندې تیر شوې دی۔[4]

أَبُو عَامِرٍ: دا ابو عامر عبد الملك بن عمرو البصری دې . ددهٔ مختصر حالات هم د"کتاب الإیمان، باب أمور الإیمان" لاندې تیر شوې دی .[5]

فُلَیحٌ: دا فلیح بن سلیمان الخزاعی دې. ددهٔ احوال د"کتاب العلم، باب من سئل علماً وهو مشتغل فی حدیث فأتم الحدیث ثم أجاب السائل"لاندې تیر شوې دی۔[6]

---

[1]) اوګورئ: صحیح البخاری، کتاب الصلاة، باب الخوخة والممر فی المسجد، رقم الحدیث: ۳۶۶

[2]) صحیح البخاری، کتاب الصلاة، باب الخوخة والممر فی المسجد، رقم الحدیث: ۴۶۷

[3]) الحدیث سبق تخریجه فی کتاب الصلوٰة، باب الخوخة والممر فی المسجد، رقم ۴۶۶......۱

[4]) اوګورئ: کشف الباری: ۱/۶۵۷

[5]) اوګورئ: کشف الباری: ۱/۶۵۷

[6]) اوګورئ: کشف الباری: ۳/۱۵۵

سَالِمٌ أَبُو النَّضرِ: دا سالم بن أبی امیه ابو النضر المدنی القرشی التیمی دې. دده احوال تیر شوي دی.[1]

بُسرُ بنُ سَعِيدٍ: دا بسر بن سعید المدنی مولی ابن الحضرمی دې. دده احوال تیر شوی دی.[2]

أَبِي سَعِيدٍ الخُدرِيِّ: ابو سعید خدری، د رسول الله ﷺ مشهور صحابی مراد دې. دده احوال د "كتاب الإيمان، باب من الدين الفرار من الفتن" لاندې تیر شوی دی.[3]

حضور ﷺ دا ارشاد كله اوفرمائيلو: دلته په دې خبره كښې په رواياتو كښې اختلاف دې، چې رسول الله ﷺ دا قول په كومه موقع او كوم حالت كښې ارشاد اوفرمائيلو.

باب هجرة النبی وأصحابه إلى المدينة كښې د مالك عن أبي النضر........ په روايت كښې دا الفاظ راغلی دی: "جلس على المنبر فقال......" نبی كريم ﷺ په منبر باندې كيناستو او وې فرمائيل[4]

او په "كتاب الصلوة، باب الخوخة والممر فی المسجد" كښې د ابو سعيد خدری رضی الله عنه په روايت كښې د "خطب النبی ﷺ فقال"[5] الفاظ دی، او ددې نه ورستو د ابن عباس رضی الله عنهما په روايت كښې دا الفاظ دی: "خرج رسول الله ﷺ فی مرضه الذی مات فيه عاصباً رأسه بخرقة".[6]

او په صحيح مسلم كښې دا الفاظ دی، حضرت جندب رضی الله عنه فرمائی: "سمعت النبی ﷺ يقول قبل أن يموت بخمس ليالٍ".[7]

هغوی ﷺ د خپل وفات نه پنځه ورځې وړاندې اوفرمائيل، او ما واؤريدل..........

او د أبی بن كعب په حديث كښې دا الفاظ دی: "إن أحدث عهدی بينكم قبل وفاته بثلاث"[8] رسول الله ﷺ سره زما آخرنې ملاقات هغه دې، چې د هغوی ﷺ د وفات نه درې ورځې وړاندې اوشو.

په هر حال كښې ددې واقعې نه حضرت ابوبكر رضی الله عنه په خپل، وركړې شوې، بصيرت او د امتيازی مقام په وجه باندې پوهه شو، چې د رسول الله ﷺ د وفات وخت اوس ډير نزدې دې، نو هغهٔ د هغې خيال كولو سره اوژړل.[9]

---

[1]) كتاب الوضوء، باب المسح على الخفين ....

[2]) كتاب الصلوٰة باب الخوخة والممرّ فی المسجد.......

[3]) اوګورئ كشف البارى: ۱۸۲،۲

[4]) اوګورئ باب هجرة النبی وأصحابه إلى المدينة، كتاب مناقب الأنصار، رقم الحديث: ۳۹۰۴

[5]) اوګورئ صحيح البخاری، كتاب الصلوٰة، باب الخوخة والممرّ فی المسجد، رقم الحديث: ۴۶۶

[6]) اوګورئ صحيح البخاری، كتاب الصلوٰة، باب الخوخة والممرّ فی المسجد، رقم الحديث: ۴۶۷

[7]) صحيح مسلم، كتاب المساجد، باب النهی عن بناء المسجد على القبور، رقم الحديث: ۱۱۸۸

[8]) فتح البارى: ۱۴،۹

[9]) فتح البارى: ۱۶،۷، دارالسلام

قوله: بَيْنَ الدُّنْيَا وَبَيْنَ مَا عِنْدَهُ: د مالك په روايت كښې دا الفاظ دى: "بين أن يؤتيه من زهرة الدنيا ماشآء وبين ماعنده"(١)

د الفاظو اختلاف او د هغې وجه: قوله: فَعَجِبْنَا لِبُكَائِهِ......:

د محمد بن سنان په روايت كښې دا الفاظ دى: "فقلت فى نفسى مايبكى هذا الشيخ"؟(٢) ما په زړهٔ كښې اووئيل چې دا مشر ولې ژاړى؟

او د مالك په روايت كښې دى: "فعجبنا له وقال الناس: انظروا إلى هذا الشيخ"(٣) يعنى مونږ تعجب اوكړو، او خلقو اووئيل چې دې مشر ته اوګورئ.

ددې لفظى اختلاف وجه دا كيدې شى، حضرت ابوسعيد خو اولاً په خپلې حوالې سره روايت اوكړو (چې د هغهٔ څهٔ تاثر وو)، بيا چې هغهٔ ته د نورو خلقو متعلق معلومه شوه، چې هغوى هم دغه وائى نو هغهٔ "وقال الناس" وئيلو سره هغه هم نقل كړو(٤)

د حضرت ابوبكر رضى الله عنه امتيازى مقام: وې فرمائيل چې ابو بكر په مونږ تولو كښې زيات پوهه دې، او دا هم د هغه د "أعلم" كيدو دليل دې، چې په ظاهره په بل مضمون كښې بالكل پټ راز باندې پوهه شو، او په دومره يقين او جزم سره پوهه شو، چې بې اختياره په ژړا شو.

د جملې تركيبى حيثيت: إِنَّ مِنْ أَمَنِّ النَّاسِ عَلَىَّ فِى صُحْبَتِهِ.........

دلته اوله خبره ددې جملې تركيبى حيثيت سره متعلق ده، چې دلته په روايت د باب كښې "أمنّ" بغير د "مِن" نه دې، او د اسماعيل بن عبدالله په روايت كښې چې په كتاب مناقب الأنصار كښې دې، په هغې كښې د "من أمنّ الناس علىّ" الفاظ دى، او ابوبكر د مرفوع په ځائې ابابكر منصوب راغلې دې(٥)

"أبوبكر" بالرفع بعضې حضراتو غلط ګرځولې دې، او "أبابكر" د نصب په صورت كښې ئې صحيح او راجح ګرځولې دې، ځكه چې دا اسم د "إنّ" دې، او ظاهره ده چې اسم د "ان" منصوب وى(٦)

---

(١) اوګورئ صحيح البخارى، كتاب مناقب الأنصار، باب هجرة النبى وأصحابه إلى المدينة، رقم الحديث: ٣٩٠٤
(٢) اوګورئ صحيح البخارى، كتاب الصلوٰة، باب الخوخة والممر فى المسجد، رقم الحديث: ٤٦٦
(٣) اوګورئ صحيح البخارى، كتاب المناقب الأنصار، باب هجرة النبى وأصحابه إلى المدينة، رقم الحديث: ٣٩٠٤
(٤) فتح البارى: ١٧/٧ دارالسلام
(٥) اوګورئ صحيح البخارى، كتاب مناقب الأنصار، باب هجرة النبى وأصحابه إلى المدينة، رقم الحديث: ٣٩٠٤
(٦) فتح البارى: ١٥/٩

او چې په کومو رواياتو کښې "أبوبكر" مرفوع راغلې دې هغه په دې وجه چې دا په اصل کښې "إنه" دې. چې په دې کښې دا ضمير ضمير شان دې، او ددې نه ورستو جار مجرور خبر مقدم او "ابوبكر" مبتداء مؤخره ده.

يا بيا "أبوبكر" اسم واحد يعنى د يو مفرد لفظ په شان دې، په دې وجه عامل به خپل اثر (اعراب) ددې په جزء اول کښې نۀ جارى کوى، او سره ددې نه چې دا اسم د "إنّ" دې، ابوبكر به وى.

دريم احتمال دادې چې "إنّ" د نَعَمْ په معنى کښې دې، په دې وجه د "ابوبكر" د نصب تقاضا نۀ کوى.

څلورم احتمال دادې، چې "مِن" زائده دې، او دا جار مجرور نۀ دې، په دې وجه "أمَنّ الناس" اسم د "إنّ" دې او "أبوبكر" ئې خبر دې، دا د کسائى رائې ده.[1]

پنځم احتمال دادې، چې "مِن أمنّ الناس" دا د محذوف صفت او منصوب دې او تقدير دې: مثلاً "إن رجلاً، إن إنساناً من أمنّ الناس" په دې صورت کښې هم "أبوبكر" د "إنّ" خبر دې.[2]

د حضرت ابوبكر ؓ په رسول الله ﷺ باندې څۀ احسان وو؟:دويمه خبره داده چې "مَنّ" څۀ معنى ده. او د حضرت ابوبكر ؓ هغه کوم احسان وو، چې هغې اړخ ته رسول الله ﷺ اشاره فرمائى. يا واقعةً د چا چې دومره لوړ مقام او مرتبه وه، نو په دې حوالې سره يو خو د لفظ د "أمَنّ" خبره ده، چې دا د "المَنّ" نه دې، د المنّة نه نۀ دې، المَنّ بغير تاء نه معنى ده، عطاء او بذل (خرچ) او احسان. او د المنّة معنى ده احسان زبادل چې افساد الصنيعة يعنى احسان خرابول او ضائع کول، احسان کول کمال دې، او احسان زبادل عيب دې، سيدنا ابوبكر ؓ په رسول الله ﷺ باندې احسان زبادونکې نۀ وو، بلکه په رسول الله ﷺ باندې احسانونه کونکې وو. او هغوى ﷺ سره ئې داسې احسانات کړى دى، چې د هغې مثال نۀ موندې کيږى، او هم د دغه احساناتو په وجه د هغۀ دومره لوړ مقام وو چې چا د هغۀ برابروالې اونۀ کړې شو.

حافظ ابن حجر ؒ د داؤدى په حوالې سره نقل کړى دى، چې هغه وائى، دا د "منّة" نه دې، او ددې معنى داده، چې کۀ د چا په رسول الله ﷺ باندې د احسان زبادلو حق جوړيدې او څوک په رسول الله ﷺ باندې احسان زبادل غوارى نو هغه به ابوبكر وو، حافظ دا توجيه غريبه ګرځولې ده. او اولنۍ توجيه يعنى دا د "مَنّ" بمعنى عطاء نه ګرځولو ته ئې راجح وئيلې دى.[3]

د امام نووى رائې: امام نووى فرمائى علماؤ وئيلې دى، چې د "أمَنّ النّاس عَلَيَّ" معنى ده:

---

[1] فتح البارى: ۱۵،۹/ ۱۱
[2] فتح البارى: ۱۵،۹، عمدة القارى: ۱۲۴۳،۱۶
[3] انظر لزيادة التفصيل فتح البارى: ۱۱۵،۱۴،۹

"أكثرهم جودًا وسماحةً لنا بنفسه وماله......، وليس هو من المَنِّ الذي هو الاعتداد بالصنيعة، لأنه أذى مبطل للثواب ولأن المِنَّة لله ولرسوله في قبول ذلك وغيره".(۱)
يعنی د خپل ځان او مال په حوالې سره مونږ سره د ټولو نه زيات د جود او سخا مظاهره کونکې......او دا د هغه "مَنّ" نه نۀ دې، چې د هغې معنٰی احسان زبادل او شمارل دی، ځکه چې داسې احسان خو په الله تعالی باندې د چا هم نشته، بلکه د الله تعالی احسان دې، چې داسې قسمه احسان او نيکی ئې قبوله کړه.
د قرطبي قول: او قرطبي فرمائی دا د امتنان نه دې، او ددې معنٰی داده، چې د ابوبکر ﷺ دومره احسانات دی چې کۀ دومره احسانات د بل چا وې نو خامخا به ئې زبادلې وې.(۲) يعنی د ابن عباس ﷺ ددې حديث معنٰی داده، چې د هغې الفاظ دی، "ليس من الناس أحدٌ أمنّ عليّ في نفسه وماله من أبي بكر".(۳) خپل مال او ځان په ما باندې خرچ کونکې د ابوبکر نه زيات څوك هم نشته.
رسول الله ﷺ سره حسن سلوک کونکی نور هم وو: دا د هغه روايت معنٰی ده په کوم کښې چې "من" نشته، او تر کومې پورې چې د "من" والا روايت تعلق دې، نو کۀ هغه زائده وی نو بيا خو په دواړو رواياتو کښې منافات نشته، او کۀ زائده نۀ وی نو بيا د هغې مطلب او مفهوم دادې، چې داسې نور خلق هم شته، چې رسول الله ﷺ ته عطاء کونکی وو، ولې ابوبکر په دې ټولو کښې وړاندې وو، او د هغۀ په شان څوك هم نۀ وو، او ددې تائيد د ترمذی په هغه روايت سره هم کيږی چې د هغې الفاظ دادی:
ما لأحدٍ عندنا يدٌ إلا كافيناه عليها ما خلا أبابكر، فإنّ له عندنا يدًا يكافئه الله بها يوم القيامة.(۴)
د ابوبکر نه علاوه څوك هم داسې نشته چې د هغۀ په مونږ باندې احسان وی او مونږ د هغې بدله هغه ته نۀ وی ورکړې، او پاتې شو ابوبکر نو د هغۀ چې کوم احسان دې بس الله تعالی به هغۀ ته د هغې بدله د قيامت په ورځ ورکړی، ددې روايت نه معلوميږی چې د ابوبکر نه علاوه هم څۀ خلق وو، چې د هغوی رسول الله ﷺ ته د عطاء کولو په حوالې سره په هغوی ﷺ باندې احسانات دی......هاؤ ترجيح او فضيلت په دې ټولو باندې حضرت ابوبکر ﷺ ته حاصل وو، اوس چرته چې على الاطلاق هغوی "أمن" کرځولې شوې دی، هلته مقصود دا دې، چې ابوبکر ته په ټولو باندې ترجيح حاصله ده، او چرته چې على الاطلاق نۀ دې، هلته

---

۱) شرح النووي على مسلم:۸، ۱۲۰\۱
۲) المفهم لما أشكل من تلخيص كتاب مسلم باب من فضائل أبي بكر:۱۹، ۱۵۰، شرح البخاري فتح الباري:۱۷و۷، دارالسلام\۱
۳) فتح الباري لابن حجر العسقلاني:۲، ۷۳۵، دارالكتب العلمية بيروت\۱
۴) صحيح البخاري، كتاب الصلاة، باب الخوخة والممر في المسجد، رقم الحديث:۴۶۶\۱

دي نورو اړخ ته هم اشاره مقصود ده، چا چې په دې كښې برخه واخسته.[1]

د حضرت ابوبكر رضي الله عنه د احساناتو تفصيل: په بعضې رواياتو كښې ددې نه هم د زيات تفصيل ذكر دې مثلاً د يو روايت الفاظ دى:

"منّة أعتق بلالاً، ومنّة هاجر بنبيه".[2] يو احسان د بلال د آزادولو، او يو د الله تعالى د رسول سره د هجرت كولو.

او په يو روايت كښې دى: "ما أحدٌ أعظم عندي يداً من أبي بكر، واساني بنفسه وماله وأنكحني ابنته".[3]
يعنى: "ما باندې د ابوبكر نه زيات د چا احسانات نشته، چې په ځان او مال سره ئى ما سره د همدردۍ مظاهره اوكړه، او خپله لور ئې ما ته په نكاح راكړه".
د يو بل روايت الفاظ دادى، د حضرت انس رضي الله عنه نه روايت دې، هغوى ﷺ اوفرمائيل:

"إن أعظم الناس علينا منّاً أبوبكر، زوّجني ابنته، وواساني بنفسه، وإن خير المسلمين مالاً أبوبكر أعتق منه بلالاً وحملني إلى دار الهجرة".[4]

يعنى: "په خلقو كښې ابوبكر په مونږ باندې د ټولو نه زيات احسان كونكې دې، چې هغه خپله لور ما ته په نكاح باندې راكړه، او په ځان او مال سره ئې ما سره همدردي اوكړه، او په مسلمانانو كښې د ټولو نه غوره مال د ابوبكر دې، چې هغۀ په دې مال سره بلال آزاد كړو، او زۀ ئې دارالهجرة (مدينې منورې) ته راوستم".
په بعضې رواياتو كښې د هغه مال مقدار هم ښودلې شوې دې، كوم چې هغۀ په رسول الله ﷺ باندې خرچ كړې دې، د حضرت عائشې رضي الله عنها روايت دې:

"أنفق أبوبكر على النبي ﷺ أربعين ألف درهم".[5]

يعنى: "حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه په رسول الله ﷺ باندې څلوېښت زره درهمه خرچ كړل".
د دوستۍ (خلّة) "مقام غوره دې يا د "ورورولۍ (اخوت)": رسول الله ﷺ حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه خليل ولې جوړ نۀ كړو، دا بحث خو د وړاندې په وړاندې باب كښې مستقل راځى، هنه! دلته هغوى ﷺ چې دا اوفرمائيل چې د دوستۍ (خلّة) نه بلكه د ورورولۍ (اخوت) رشته زما د حضرت ابوبكر رضي الله عنه سره ده، "ولكن أخوة الإسلام ومودته" ددې خبر "حاصلة" دې يا بيا "أفضل" دې لكه څنګه چې د وړاندينې باب په رواياتو كښې راغلې دى.[6]

---

[1] جامع الترمذي، كتاب المناقب، باب مالاحد عندنا يد ....رقم الحديث: ۳۶۶۱
[2] فتح البارى: ۹/۱۵
[3] المعجم الكبير للطبرانى: ۱۱/۱۹۱، مكتبة العلوم موصل
[4] المعجم الكبير للطبرانى: ۱۱/۱۹۱
[5] صحيح ابن حبان: ۱۵/۲۷۴
[6] اوګورئ صحيح البخارى، باب قول النبى لو كنتُ متخذاً خليلاً.......رقم الحديث: ۳۶۵۷

او همدغسې د طبرانى روايت دې، چې د خالد الحذاء نه منقول دې، او د هغې الفاظ دادى، "ولكن أخوة الإيمان والإسلام أفضل". (١)

او د ابو يعلى روايت دې، "ولكن خلّة الإسلام أفضل". (٢)

خو په دې باندې اشكال واردېږى چې اخوت څنګه غوره دې، غوره خو "خلّة" دې، ځكه چې دا اخوت اسلام ته هم شامل دې، او دې سره يو زياتى څيز (خلّت) ته هم، نو بيا ظاهره ده، چې "خلّة" افضل شو......؟

ددې يو جواب خو دادې، چې د افضل نه مراد دا نۀ دې چې اخوت د خلت نه غوره دې، بلكه معنى داده، چې د رسول الله ﷺ اخوت او مودّت د بل هر سړى د اخوت او مودّت نه غوره دې.
دويم جواب دادې، چې افضل په معنىٰ د فاضل دې، يعنى د هغوى ﷺ اخوت او مودّت ډېر غوره څيز دې، يعنى د تفضيل معنىٰ به په دې كښې نۀ وى، صرف د فضيلت ذكر مقصود دې. (٣)
پاتې شو دا سوال چې د اخوت او مودتِ اسلام فضيلت خو ټولو صحابۀ ته حاصل دې، او هغوى ټول په دې كښې حضرت ابوبكر ﷺ سره شريك دى، نو بيا خو دا د ابوبكر ﷺ څۀ امتيازى وصف پاتې نۀ شو، بلكه د ټولو صحابۀ كرامو ﷺ د رسول الله ﷺ سره د اخوت رشته شته.........؟ ددې جواب دادې، چې حضرت ابوبكر ﷺ سره نور صحابۀ كرام په اخوت اسلام كښې شريك خو دى، ولې ددې ټولو په مقابله كښې چې كوم فضيلت او ترجيح حضرت صديق ته حاصله ده، هغه هم څۀ پټ پناه نۀ ده، او په څو دلائلو او شواهدو سره د رڼړا ورځ په شان ثابته ده، هم دغه د هغۀ ځانګړتيا ده، يعنى په اخوت او مودت اسلام كښې د صحابۀ كرامو په مينځ كښې تفاوت (يعنى د مرتبو فرق) دې، چا د دينِ اسلام په مدد او نصرت، اعلاء كلمة الحق او ثواب حاصلولو كښې په ښۀ شان سره برخه واخسته، او چا ته د هغې نه كمه برخه ملاؤ شوه، او د ابوبكر صديق برخه په دې حوالې سره ډېره لويه ده، نو د هغۀ مرتبه د اخوت هم ډېره لويه ده. (٤)

په بعضې رواياتو كښې دلته د اخوة په ځائې "خوّة الإسلام" بغير د همزې نه راغلې دې.
ابن بطال ددې په خقله فرمائى چې زۀ د "خوّة" څۀ معنىٰ نۀ پيژنم او په كلام د عربو كښې ددې د خلّة په معنىٰ باندې چرته استعمال نۀ دې شوې، او په بعضې رواياتو كښې چې "ولكن خلة

---

(١) المعجم الكبير للطبرانى: ١١/١٩١، ١

(٢) مسند أبى يعلىٰ: ٤/٤٥٧، دار المامون دمشق١

(٣) فتح البارى ٩/١٦،١

(٤) اوګورئ فتح البارى شرح صحيح البخارى: ٧/١٨، دارالسلام، لكن الشيخ الكشميرى يقول: إن الخلة أيضاً تحتمل الشركة كالأخوة كما قال تعالىٰ: الأخلاء يومئذ بعضهم لبعض عدو إلا المتقون ......انظر فيض البارى: ٢/٦٢،١

الإسلام" راغلي دي، هم هغه صحيح دي.[1]

علامه ابن التين وئيلى دى، چې كيدې شي دې نه همزه غورځيدلې وى، او هم دغسې دا "خوة الإسلام" جوړ شوې وى، او په اصل كښې دې "أخوة الاسلام".[2]

ابن مالك ددې دا توجيه بيانوى، چې په دې كښې د "أخوة" د همزې حركت د "لكن" نون ته منتقل شوې دې، او همزه غورځيدلې ده، اوس چې همزه راشى، نو د "لكن" نون به صرف ساكن لوستلې شي، او د همزې نۀ كيدو په صورت كښې دا مشدّد او مضموم هم لوستلې شى، او ساكن هم.[3]

قوله: لَا يَبْقَيَنَّ فِي الْمَسْجِدِ بَابٌ إِلَّا سُدَّ: لا يَبْقَيَنَّ، د ياء په فتحې او په نونِ تاكيد مشدّد سره د معروف صيغه ده، او لفظ د "باب" د هغې فاعل دې، د فعلِ نهى اسناد په دې صورت كښې "باب" اړخ ته دې، چې ښكاره دې، او اسناد مجازى دې، او ددې د جواز وجه داده، چې عدمِ بقاء د عدمِ ابقاء د پاره لازم دې، نو په اصل كښې نهى خو مخاطبينو (صحابهٔ كرامو) اړخ ته راجع ده، او هغوى ته دا وئيل مقصود دى، چې هيڅ يوه دروازه مۀ پريږدئ، خو ښكاره خبره ده چې هغوى دروازه باقى نۀ پريږدى، نو هله به باقى نۀ پاتې كيږى، په دې وجه هغوى ﷺ اوفرمائيل چې هيڅ يو دروازه دې پاتې نۀ شى، او مطلب دادې چې باقې دې پاتې نۀ كړې شى، په بعضې رواياتو كښې يُبْقَيَنَّ د ياء په ضمې سره (مبنى للمفعول) راغلې دې، په دې صورت كښې به نهې په معنٰى حقيقى باندې حمل وى، هم دغه شان "سُدَّ" هم په صيغهٔ مجهول سره ضبط كړې شوې دې، چې د هغې د "يُبْقَيَنَّ" مجهول سره مناسبت دې، د "باب" په ځائې په بعضې رواياتو كښې "خوخة" راغلې دې.[4]

"خوخة" وئيلې شى كهړكې، روشندان او هغه سورى ته چې په هغې سره سړې د ديوال نه پورې راپورې تلې راتلې شى، خو چې هغه دروازه نۀ وى، بلكه د هغې نه وړه او ډيره مختلفه وى، په عامه توګه دا د روشندان د پاره استعماليږى، او په دې سره د رڼړا راتلل مقصود وى، هم په دغه وجه عموماً دا اوچت وى، ولې د "خوخة" د پاره دا شرط نۀ دې چې دا دې هم اوچت وى، بلكه "خوخه" لاندې هم كيدې شى، چې عموماً د لارې د پاره استعماليږى، او دلته هم دغه دويمه معنٰى مراد ده، په دې وجه په دې باندې د "باب" اطلاق هم كيږى، او بعضې

[1]) فتح البارى: ۱۶،۹، بيروت\
[2]) فتح البارى: ۱۶،۹، بيروت\
[3]) فتح البارى: ۱۸،۷، دارالسلام\
[4]) فتح البارى: ۱۶،۹\

حضرات وائى، چې د "باب" اطلاق به په دې هغه وخت صحيح وى، چې د هغې مغلَق كول (يعنى بندول) ممكن وى. [۱]

قوله: إلا باب أبي بكر: دا استثناء مفرّغه ده، او ددې تقدير داسې دې، "لاتبقوا باباً غير مسدود إلاباب أبي بكر فاتركوه بغير سدّ". [۲]

د حضرت ابوبكر رضی الله عنه خاصوالى او ددې غرض: خطابى او ابن بطال وغيره فرمائى، په دې حديث كښې د سيدنا ابوبكر رضی الله عنه بالكل واضحه خصوصيت ذكر دې، او په دې كښې د حضرت ابوبكر رضی الله عنه استحقاق د خلافت ته هم واضحه اشاره ده. خصوصاً په دې وجه هم چې دا واقعه د هغوى ﷺ په آخرى عمر كښې راپيښه شوه، په دغه وخت كښې كله چې حضور ﷺ خلقو ته دا ارشاد فرمائيلو چې د ابوبكر نه علاوه بل څوك امام مۀ جوړوئ، هم د هغۀ په اقتداء كښې مونځ كوئ، بعضې حضراتو د حديث الفاظ په مجازى معنٰى باندې حمل كړې دى، هغوى فرمائى، چې "باب" د خلافت نه كنايه ده، او "امربالسّد" يعنى د بندولو حكم چې دې، په هغې سره مطلوب او مقصود د خلافت د طلب كولو نه منع كول دى، او ګويا هغوى ﷺ او فرمائيل، "لا يطلبنّ أحد الخلافة إلا أبابكر فإنه لا حرج عليه فى طلبها" هيڅ يو سړې دې خلافت نۀ طلب كوى ما سوا د ابوبكر نه كۀ هغه طلب كوى نو په دې كښې څۀ حرج نشته.

د ابن حبان هم دې توجيه اړخ ته ميلان دې، هغه ددې حديث د تخريج نه ورستو فرمائى:

"فى هذا دليل على أنه الخليفة بعد النبى ﷺ، لانه حسم بقوله "سُدُّوا عَنِّي كلَّ خوخةٍ فى المسجد اطماعَ الناس كلّهم عن أن يكونوا خُلفاء بعده". [۳]

ايا د ابوبكر رضی الله عنه كور د مسجد نبوى سره نۀ وو؟ بعضې خلقو دا "باب" او "سد باب" د قبيلې د كنايې نه د ګڼلو په تائيد كښې دا هم وئيلې دى، چې د ابوبكر كور خو په "عوالى" كښې وو، بيا دا څنګه وئيلې شى، چې د هغۀ كهړكې دې كلاؤ پريښودې شى، او ددې نه د خلافت اثبات بيا څنګه صحيح كيدې شى.....؟ بيا هم دا قول ضعيف دې، او ددې جواب دادې، چې كۀ د حضرت ابوبكر رضی الله عنه كور د مدينې په عوالى كښې وو، نو ددې نه دا څنګه معلومه شوه چې د هغۀ د مسجد سره متصل كور نۀ وو، بې شكه د هغۀ هلته هم كور وو، او دلته مسجد سره متصل هم.

په عوالى كښې د هغوى كور په اصل كښې د هغۀ د سخرګنې وو، چې د انصارو نه وۀ، او د هغوى د حضرت ام رومان نه علاوه هم يوه بى بى وه، اسماء بنت عميس رضی الله عنها.

د "سد باب" نه د مجازى معنٰى مراد اخستلو ترديد: محب طبرى د ابن حبان وغيره د رائې ترديد

---

[۱] فتح البارى: ۱۸،۷،۱۹، دارالسلام
[۲] فتح البارى: ۱۱۷،۹
[۳] فتح البارى: ۱۹،۷، دارالسلام

کوی او فرمائی،عمرو بن شبه په"أخبار المدینة"کښې فرمائی چې هغه کور چې د هغې د کهړکې د کلاؤ پرېښودو په حدیث کښې ذکر دې،هغه د جمات سره نزدې او متصل وو،او ټول عمر حضرت ابوبکر رضی الله عنه سره وو، تر دې چې بعضې وفودو ته د څۀ ورکولو ضرورت حضرت ابوبکر رضی الله عنه ته وراندې راغې نو هغۀ دا کور خرڅ کړو،او حضرت حفصې رضی الله عنها دا په څلور زره درهمه واخستو،بیا ورستو کله چې د حضرت عثمان رضی الله عنه د خلافت په زمانه کښې د هغې نه مطالبه اوکړې شوه،چې هغه دا خپل کور په جمات کښې د شاملولو د پاره ورکړې،نو جمات ته د تلو لار بندیدلو په وجه او د باقی کور د ناکافی کیدو د ویرې هغې رضی الله عنها معذرت اوکړو،بیا چې کله هغې ته ددې نه د زیات کلاؤ کور او د هغې نه جمات د تلو راتلو لار د سهولت وراندې کړې شو،نو هغه ددې کور په ورکولو باندې راضی شوه،او هغه په جمات کښې شامل شو.(۱)ددې نه معلومه شوه،چې کور او د هغې دروازه حقیقی وه مجازی نۀ وه.

د طبرانی په روایت کښې د"إلا باب أبی بکر"نه ورستو د"فإنی رأیت علیه نوراً"زیاتوالې هم منقول دې.(۲)

په بعضې روایاتو کښې د حضرت علی رضی الله عنه د پاره ددې خصوصیت ثبوت: په بعضې روایاتو کښې د کهړکې کلاؤ پرېښودو ثبوت د حضرت علی رضی الله عنه د پاره ثابت دې،چې ښکاره ددې حدیث سره معارض دې،احمد او نسائې په قوی سند سره د حضرت سعد بن أبی وقاص رضی الله عنه نه نقل کړې دی.هغه فرمائی:

"أمرنا رسول الله ﷺ بسدّ الأبواب الشارعة فی المسجد وترك باب علی".(۳)

مونږ ته رسول الله ﷺ د هغه ټولو دروازو د بندولو اوفرمائیل،چې هغه به جمات ته کلاویدې،او جمات ته په هغې سره تګ راتګ کیدو،او د حضرت علی رضی الله عنه دروازه ئې پرېښوده.

او بیا دا نه چې رسول الله ﷺ د هغه دروازه بنده نۀ کړه،او د نورو ئې بندې کړې،بلکه طبرانی په معجم الأوسط کښې د ثقه راویانو نه دا زیاتوالې هم نقل کړې دې:

"فقالوا یا رسول الله! سددت أبوابنا، فقال ما أنا سددتها ولکن الله سدّها".(۴)

خلقو رسول الله ﷺ ته اووئیل ائې د الله تعالی رسوله!تاسو زمونږ دروازې بندې کړې،هغوی ﷺ اوفرمائیل،ما نه،بلکه الله تعالی بندې کړې دی.

او د زید بن ارقم روایت دې،هغه فرمائی:

---

(۱) فتح الباری لابن حجر العسقلانی:۷.۱۹۱

(۲) المعجم الأوسط للطبرانی:۷.۱۱۵،دارالحرمین قاهره

(۳) مسند احمد(مسند سعد بن أبی وقاص)،رقم الحدیث:۱٤۲۹

(٤) المعجم الأوسط للطبرانی،(من اسمه علی):٤.۱۸٤،دارالحرمین قاهره

"كان لنفرٍ من الصحابة أبواب شارعة فى المسجد فقال رسول الله ﷺ سدُّوا هذه الأبواب إلا باب على، فتكلم ناس فى ذالك فقال رسول الله ﷺ انى والله ما سددتُ شيئاً ولا فتحتُه ولكن اُمِرتُ بشئ، فاتبعته".

دا روایت هم احمد، نسائى او حاكم وغيره نقل كړې دې، او ددې رجال ثې ثقه ګرځولى دی[1].
دلته هم هغه مضمون دې، بعضې صحابهٔ كرام وؤ، چې د هغوى دروازې به جمات ارخ ته كلاويدې، نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل، د حضرت على ﷺ د دروازې نه علاوه دا ټولې دروازې بندې كړئ، بعضې خلقو ددې په حقله خبرې اوكړې، او هغوى ﷺ ته ئې شكايت اوكړو. رسول الله اوفرمائيل، په خدائې قسم ما خو نهٔ څهٔ څيز بند كړې دې، او نهٔ مې كلاؤ كړې دې، خو د الله تعالى د ارخ نه ما ته د يو څيز حكم راكولې شى، نو زهٔ د هغې اتباع كوم.
احمد او نسائې په ثقه راويانو سره د ابن عباس ﷺ نه دا روايت هم نقل كړې دې:

"أمر رسول الله ﷺ بأبواب المسجد فسُدَّت إلا باب على".[2]

رسول الله ﷺ حكم اوكړو چې د جمات دروازې دې بندې كړې شى، نو هغه بندې كړې شوې، ما سوا د حضرت على ﷺ د دروازې نه. او په يو روايت كښې دا الفاظ دى:

"وأمر بسدِّ الأبواب غير باب علىٍّ فكان يدخل المسجد وهو جنب ليس له طريق غيره".[3]

هغوى ﷺ دحضرت على ﷺ د دروازې نه علاوه د ټولو دوازو د بندولو حكم اوكړو، او حضرت على ﷺ به جمات ته د جنابت په حالت كښې هم تلو، د هغهٔ ددې نه علاوه بله لار نهٔ وه. دې سره نزدې الفاظ د حضرت جابر بن سمره ﷺ نه هم منقول دى، چې د هغې تخريج طبرانى كړې دې، هغه فرمائى:

"أمرنا رسول الله ﷺ بسد الأبواب كلها غير باب علىّ، فربما مرّ فيه وهو جنب".[4]

امام احمد په سندِ حسن سره د ابن عمر ﷺ نه روايت كړې دې، هغه فرمائى:

"كنا نقول فى زمنِ رسول الله ﷺ، "رسول الله ﷺ خير الناس ثم أبوبكر ثم عمرُ، ولقد أعطى على بن أبى طالب ثلاث خصال، لأن يكون لى واحدة منهن أحب إلى من حمر النعم، زوّجه رسول الله ﷺ ابنته، وولدت له وسدَّ الأبواب إلا بابه فى المسجد وأعطاه الراية يوم خيبر".[5]

مونږ به د رسول الله ﷺ په زمانه كښې وئيل چې رسول الله ﷺ د ټولو خلقو نه غوره دې، بيا ابوبكر، بيا عمر غوره دې، او حضرت على ﷺ ته درې خصلتونه داسې وركړې شوى دى، كهٔ په هغې كښې يو هم مونږ ته ملاؤ شوې وې، نو دا به مونږ ته د سرو اوښانو نه زيات خوښ

---

[1]) مسند احمد: ٤.١٤٣٢، السنن الكبرى للنسائى: ١١٨.٥، مستدرک حاكم، رقم الحديث: ١٨٤٣٢
[2]) مسند احمد: ٤١.٣٢، السنن الكبرى للنسائى: ١١١٨.٥
[3]) المعجم الاوسط: ١١٨٦.٤
[4]) السنن الكبرى للنسائى: ١١١٨.٥
[5]) مسند احمد (مسند عبدالله بن عمر)، رقم الحديث: ١٤٥٦٦

وو،يو د هغوى رضي الله عنها بى بى د رسول الله ﷺ لور ده،او د هغې نه د هغهٔ بچى هم دى، او (دويم) جمات ارخ ته كلاويدو والا دروازه د هغهٔ د پاره كلاؤ پريښودې شوه،د نورو دروازې بندې كړې شوې،او(دريم)د خيبر په ورځ رسول الله ﷺ بيرغ د هغهٔ په لاس كښې وركړو.

همدغه شان نسائى د علاء بن عرار نه روايت نقل كړې دې،چې په هغې كښې دا الفاظ راغلى دى: "فقلتُ لابن عمرَ أخبِرنى عن علىٍّ وعثمان"

ما ابن عمر رضي الله عنهما ته اووئيل،ما ته د على او عثمان په حقله اووايه،هغوى هم دغه حديث ذكر اوفرمائيلو او بيا ئې اووئيل:

"وأما علىٌ فلا تسأل عنه أحداً وانظر إلى منزلته من رسول الله ﷺ قد سد أبوابنا فى المسجد وأقرّ بابه".(١)

او پاتې شو حضرت على رضي الله عنه نو د هغهٔ په حقله د چا نه هم پوښتنه مهٔ كوه.بلكه د رسول الله ﷺ سره د هغهٔ مقام او مرتبه اوګوره،چې رسول الله ﷺ جمات ارخ ته زمونږ د ټولو دروازې بندې كړې،او د هغهٔ دروازه ئې په خپل حال اوساتله.

ددې روايت ټول رجال د صحاحو راويان دى،ما سوا د علاء نه او د هغهٔ هم يحيٰى بن معين وغيره توثيق كړې دې.(٢)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى، په دې ټولو رواياتو كښې هر يو ددې وړ دې چې په دې سره استدلال اوكړې شى،او مجموعه خو ده داسې چې په دې سره د حضرت على رضي الله عنه د پاره پورته ذكر كړې شوې فضيلت ثابتيږى.(٣)

د ابن الجوزى تعصب: او علامه ابن جوزى دا روايات په موضوعاتو كښې شمير كړى دى،د سعد بن أبى وقاص،زيد بن ارقم او په بعضې طرقو سره د ابن عمر رضي الله عنهما د احاديثو هغهٔ تخريج كړې دې،او بيا ئې :: هغې په بعضې راويانو كښې كلام كړې دې،او په دې طريقې سره ئې دا احاديث معلول او ګرځول.(٤)

خو حافظ ابن حجر فرمائى: چې د ابن الجوزى دا اعتراض صحيح نهٔ دې،او ددې احاديثو په صحت باندې په دې سره هيڅ اثر نهٔ پريوځى،ځكه چې هغه په متعدد طرقو سره مروى دى،او ښكاره خبره ده چې كلام په ټولو طرقو كښې نشته،همدغه شان په دې بناء باندې هم هغه دا احاديث د استدلال وړ نهٔ دى ګرځولې،چې دا د هغه صحيح احاديثو په مقابله كښې راغلى دى،چې د حضرت ابوبكر رضي الله عنه په حوالې سره منقول دى،او د دهٔ(ابن الجوزى)خيال

---

(١) السنن الكبرى للنسائى:٥،١١٨\١

(٢) تهذيب الكمال:٢٢،١٥٢٨\١

(٣) فتح البارى:٧،٢٠،دارالسلام،د "سد باب" په حوالې سره مولانا ادريس كاندهلوى فرمائى چې ددې حكم دوه وارې وركړې شوې دې،اول وارې ددې نه د حضرت على رضي الله عنه استثنا اوشوه،او دويم وارې د حضرت ابوبكر رضي الله عنه،او د حضرت على رضي الله عنه په حوالې سره د باب نه مراد حقيقى او د ابوبكر رضي الله عنه په حقله د باب نه مجازى(يعنى خوخه،ږغنى)مراد ده،التعليق الصبيح:٧،١٣٦٥\١

(٤) كتاب الموضوعات لابن الجوزى،باب فضائل على:١،٢٧٥،٢٧٣،دار الكتب العلمية بيروت\١

دادي، چې دا احاديث روافضو د ابوبکر رضی الله عنه په حقله د وارد شوي احاديثو په مقابله کښې وضع کړې دی، (د ځان نه جوړ کړې دی) حافظ صاحب فرمائی چې ابن الجوزی په دې کښې ډير بد خويدلې دې، او سراسر غلطه رائې ئې قائم کړې ده، صرف د خپل وهم په بنياد باندې هغه صحيح احاديث رد کړی دی، او وئيلې ئې دی چې دا د صحيح احاديثو سره معارض او مقابل دی، په دې وجه مردود دی.

حال دادې چې د تعارض په صورت کښې تطبيق ممکن وی نو تطبيق به کولې شی، او دلته تطبيق ممکن دې.[1]

د احمد امين مصری جاهلانه رائې: احمد امين مصری مشهور عربی اديب دې، ولې د اديب کيدو سره سره هغه د مستشرقينو نه هم ډير متاثره معلوميږی، او د استشراق زهرو په هغهٔ داسې اثر کړې دې چې د هغې په نتيجه کښې هغه کله کله داسې خبرې هم کوی چې په هيڅ شان د قبليدو وړ نهٔ وی، دلته هغهٔ دا وئيلی دی چې د "سد ابواب" نه د استثناء خصوصيت په ابوبکر او علی کښې چا ته هم نهٔ دې حاصل، بيا علوييونو يعنی څوك چې د حضرت علی رضی الله عنه ملګری وو، هغوی د هغه په فضيلت کښې دا احاديث د ځان نه جوړ کړل، "سدّوا هذه الأبواب كلها إلا باب علي" او کوم خلق چې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه ملګری او موافقين وو، هغوی د حضرت صديق په حقله د "سدّوا هذه الأبواب إلا باب أبي بكر" روايت د ځان نه جوړ کړل، او په حقيقت کښې ددې رواياتو هيڅ اصل نشته.[2]

د احمد امين دا خبره بالکل غلطه او د عقل او پوهې نه ډيره لرې ده، ځکه په دې حوالې سره چې کوم روايات منقول دی، هغه ډير قوی او مضبوط دی، او د هغې په موجودګئ کښې داسې خبره کول بالکل مناسب نهٔ دی، او پاتې شوه خبره د تعارض نو د هغې حل تطبيق دې، او دلته تطبيق ممکن دې.

په رواياتو کښې تطبيق: بزار په خپل مسند کښې ددې متعارض روايتونو په مينځ کښې تطبيق اړخ ته اشاره فرمائيلې ده، هغه وائی اهل کوفې ته د حسن درجې په رواياتو سره د حضرت علی رضی الله عنه فضيلت ثابت دې، او د اهل مدينې په رواياتو سره د حضرت ابوبکر رضی الله عنه فضيلت ثابت دې، اوس کهٔ د اهل کوفې روايات ثابت شی، نو بيا به د جمع بين الروايات صورت هغه وی، چې هغې اړخ ته د حضرت ابو سعيد خدری په روايت کښې اشاره ده.

ابو سعيد خدری فرمائی، چې نبی کريم ﷺ حضرت علی رضی الله عنه ته اوفرمائيل:

"لايحلّ لأحد أن يُجنِبَ في هٰذا المسجد غيري وغيرك".[3]

زما او ستا (حضرت علی رضی الله عنه) نه علاوه چا ته هم په دې جمات کښې د جنابت په حالت کښې

---

[1]) فتح الباري: ۷: ۲۰، دارالسلام\

[2]) فجر الإسلام لاحمد امين، ص: ۲۰۶، دارالکتب العلمية بيروت\

[3]) رواه الترمذی، سنن الترمذی، باب قول النبي لعلي أنت مني وأنا منك، رقم: ۳۷۲۷

تلل جائز نۀ دی۔
ددې مطلب دغه دې چې د حضرت علی رضي الله عنه د کور هم دغه یوه دروازه وه، چې جمات ارخ ته به کلاویده، او هغه بله دروازه نۀ وه، په دې وجه هغۀ ته ئې د دروازې بندولو اونۀ فرمائیل، ځکه چې په دې سره به هغه په مشکل کښې اخته شوې وو، بلکه دا ممکن هم نۀ وو.
ددې په یو بل روایت سره هم تائید کیږی، چې قاضی اسماعیل په "احکام القرآن" کښې د مطلب بن عبد الله بن حنطب په طریقې سره نقل کړې دی، هغه فرمائی:
"أن النبي ﷺ لم یاذن لأحد أن یمرّ فی المسجد وهو جُنب إلا لعلی بن أبی طالب، لأن بیته کان فی المسجد".[1]
نبی کریم ﷺ ما سوا د حضرت علی رضي الله عنه نه چا ته هم د جنابت به حالت کښې په جمات کښې د تیریدو اجازت نۀ دې ورکړې، ځکه چې د هغۀ کور په جمات کښې وو.
نو خلاصه د جمع بین الروایات دا شوه، چې د سدِّ ابواب حکم دوه وارې اوکړې شو، اول وارې په هغې سره د حضرت علی رضي الله عنه استثناء اشوه، او دا په دې وجه چې د هغه د بهر تلو راتلو بله لار نۀ وه، او دویم وارې د بندولو حکم چې راغې، نو د هغې نه سیدنا ابوبکر رضي الله عنه مستثنٰی کړې شو، او په دې سره مقصود د هغۀ خصوصیت او استحقاق خلافت اظهار وو، بیا هم حافظ ابن حجر فرمائی، د جمع بن الروایات په دې صورت کښې به یوه اضافه کول وی، او هغه دا چې د حضرت ابوبکر رضي الله عنه په قیصه کښې به "باب" په خپله حقیقی معنٰی باندې محمول نۀ وی، بلکه مجازاً به ددې نه مراد "خوخه" یعنی کهړکې وی، په اصل کښې داسې اوشوه چې رسول الله ﷺ د ټولو دروازو د بندولو حکم اوفرمائیلو نو د حضرت علی رضي الله عنه باب ئې مستثنٰی کړو، بیا خلقو جمات ته د نزدې راتلو د پاره کړکې جوړې کړې، او د هغې استعمال ئې شروع کړو، بیا رسول الله ﷺ د ټولو کهړکو بندولو حکم اوکړو، او ابوبکر ئې ددې حکم نه مستثنٰی کړو، اوس کهړکې او بابِ علی ټول بند شو او ښکاره خبره ده چې استثنا به د څۀ اختصاص، ځانګړتیا او ترجیح په وجه باندې وی، او هغه اختصاص دغه دې، چې حضرت ابوبکر رضي الله عنه د خلافت مستحق او په هغې باندې متمکن کیدونکې وو، نو نبی کریم ﷺ د سیدنا ابوبکر استحقاق د خلافت بلا فصل ښکاره کولو د پاره د سدِّ ابواب د عام حکم نه د حضرت ابوبکر رضي الله عنه استثناء اوفرمائیله.[2]
یو اشکال او د هغې جواب: په دې باندې یو اشکال واردیږی، چې د حضرت ابوبکر رضي الله عنه کور خو په "سنح" مقام کښې وو، چې د مدینې په عوالی کښې وو، بیا د هغۀ د کور دروازه یا خوخه په مسجد نبوی کښې څنګه کلاویده، دا خبره پوهې ته نۀ راځی......؟
ددې جواب دادې، چې په "سنح" مقام کښې د هغۀ د کور کیدو نه دا څنګه لازم راځی، چې د هغه د مسجد نبوی سره متصل کور نۀ وی، په دې وجه دا اعتراض ضعیف دې، او حقیقت

---

[1] فتح الباری: ۱۱۸،۹\
[2] فتح الباری: ۲۰،۷، دارالسلام\

دادې، چې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه کور د مسجد نبوی سره نژدې او متصل وو، او په سنح کښې د هغهٔ د سخرګنئ کور وو، او سخرګنئ ئې انصار وو.(١)

د حدیث بعضې فائدې: په ذکر کړې شوې حدیث کښې څهٔ نورې فائدې هم دی، مثلاً د حضرت ابوبکر رضی الله عنه د حد نه زیات فضیلت او د هغهٔ ددې خبرې اهل کیدل چې رسول الله ﷺ هغه خپل خلیل جوړ کړی، دغه شان دا هم معلومیږی، چې "خلّت" یو خاص صفت دې، چې د عدم مشارکت تقاضا کوی، یعنی د یو سړی دوه خلیلان نهٔ شی کیدې، او یو سړې د دوؤ سړو خلیل نهٔ شی جوړیدې.

دا هم د حدیث نه معلومیږی، چې جماتونه بغیر د څهٔ اهم ضرورت نه د لار په توګه استعمالول شرعاً صحیح نهٔ دی.

همدغه شان د حدیث نه دا هم معلومیږی چې د سامعینو د ذهنونو د ویخولو د پاره رسول الله د تصریح په ځائې په یوئې خاصې طریقې سره د حضرت ابوبکر رضی الله عنه فضیلت اړخ ته اشاره اوکړه، او په دې خبره تنبیه اوکړې شوه، چې په علماؤ کښې د پوهې په اعتبار سره تفاوت وی، او د "أعلم" وئیلو مستحق هغه کس وی، چې په پوهه کښې د نورو نه ځانګړې وی، په حدیث کښې دا هم اووئیلې شو، چې آخرت ته په دنیا باندې ترجیح ورکول پکار دی، د محسن شکریه ادا کول پکار دی، او د هغهٔ توصیف او تعریف کول پکار دی.

ابن بطال فرمائی ددې نه دا هم معلومه شوه، چې د امارت او خلافت د غړی (یعنی امیدوار) د پاره ضروری ده چې څهٔ خصوصیت او ځانګړتیا په کښې موجود وی.(٢)

۴ - باب فَضْلِ أَبِي بَكْرٍ بَعْدَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم

۳۴۵۵:(٣) حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رضى الله عنهما - قَالَ: كُنَّا نُخَيِّرُ بَيْنَ النَّاسِ فِي زَمَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فَنُخَيِّرُ أَبَا بَكْرٍ، ثُمَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، ثُمَّ عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ رضى الله عنهم [۳۴۹۴]

رجال الحدیث

عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ: دا عبد العزیز بن عبد الله الاویسی دې، ددهٔ احوال تیر شوی دی.(٤)

---

١) فتح الباری:۷،۱۹، دارالسلام١

٢) فتح الباری:۷،۲۰،۱۲۱

٣) الحدیث أخرجه البخاری فی صحیحه:١،٥١٦، کتاب فضائل أصحاب النبی ﷺ، باب فضل أبی بکر بعد النبی ﷺ، رقم:۳۶۵۵، وفی:١،٥٢٢، کتاب فضائل أصحاب النبی ﷺ، باب مناقب عثمان بن عفان، رقم:۲۶۹۸، وأبو داؤد فی سننه:۲،۲۸۰، کتاب السنة، باب فی التفضیل، رقم:۴۶۲۷، و:۴۶۲۸، والترمذی فی جامعه:۲،۲۱۱، أبواب المناقب، باب مناقب عثمان بن عفان رضی الله عنه، رقم:۳۷۰۷١

٤) اوګورئ: صحیح البخاری، کتاب العلم، باب الحرص علی الحدیث، حدیث:(۹۹).

سُلَيْمَانُ: دا سليمان بن بلال القرشي التيمي دې ـ ددهٔ احوال په كتاب العلم، باب طرح الإمام المسئلة على أصحابه ليختبر ما عندهم من العلم كښې تير شوى دى ـ[1]

يَحْيَى بْنِ سَعِيْدٍ: دا يحيى بن سعيد الأنصاري دې ـ ددهٔ احوال په "كتاب الإيمان، باب صوم رمضان احتساباً من الإيمان" كښې تير شوى دى ـ[2]

نَافِعٍ: د نافع نه مولى عبد الله بن عمر رضي الله عنه مراد دې، ددهٔ حالات تير شوى دى ـ[3]

ابْنِ عُمَرَ: دا عبد الله بن عمر د رسول الله ﷺ صحابى دې، ددهٔ حالات په "كتاب الإيمان، باب الإيمان وقول النبى ﷺ بُنى الإسلام على خمس" كښې تير شوى دى ـ[4]

په خلفاء اربعوّ كښې چې كوم ترتيب د خلافت دې هم دغه ترتيب د فضيلت دې: د نبى كريم ﷺ نه ورستو مقام او مرتبه د حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه ده، امام شافعى رحمه الله فرمائى چې په دې خبره باندې اجماع ده، چې د نبى كريم ﷺ نه ورستو د ټولو نه افضل حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه دې، او په اهل سنت والجماعت كښې تقريباً په دې مسئله كښې هيڅ اختلاف نشته، په خلفاء أربعۀ ابوبكر صديق، عمر فاروق، عثمان غنى او على المرتضى رضى الله عنهم وأرضاهم أجمعين كښې چې كوم ترتيب د خلافت دې، همدغه ترتيب د فضيلت هم دې ـ[5]

د امام احمد بن حنبل رحمه الله قول: امام احمد بن حنبل رحمه الله د حضرت سفينه رضي الله عنه د روايت "الخلافة بعدى ثلاثون سنة"[6] په ترتيب د خلافت باندې استدلال كړې دې، د ابوداؤد په روايت كښې د خلافة النبوة بعدى ثلاثون سنة الفاظ هم وارد شوى دى ـ[7] د حضرت على رضي الله عنه په خلافت او د هغه په څلورم خليفه كيدو باندې امام احمد بن حنبل رحمه الله دا حديث په استدلال كښې وړاندې كړې دې ـ

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائى: "من لم يُرَبِّع بِعَلِيٍّ فهو أضل من حمارِ أهلِه"[8]
څوك چې حضرت على رضي الله عنه ته څلورمه مرتبه ورنهٔ كړى، او هغه څلورم خليفه اونهٔ منى، هغه د خپل كور د ساتونكې خر نه هم زيات كم عقل دې، خوارجو او روافضو اړخ ته اشاره ده ـ

---

1) كشف البارى: ١١٣٧،٣
2) كشف البارى: ١٣٣١،٢
3) كتاب العلم، باب من أجاب المسائل بأكثر مما سأله........
4) كشف البارى: ١٦٣٧،١
5) فتح البارى: ١٢٠،٩
6) مسند احمد حديث (٢١٩٧٨)١
7) فتح البارى: ١١٨،٩
8) مسند احمد: ٢٢١،٥، مؤسسة قرطبة القاهرة، وفتح البارى: ١١٨،٩

د مجدد الف ثانی رائې، او د ائمهٔ اربعوٴ مذهب: حضرت مجدد الف ثانی شیخ احمد سرهندی رحمه الله په خپلو مکتوباتو کښې د حضرات ائمهٔ اربعوٴ نه نقل کړې دی، کوم چې ترتیب د خلافت دې همدغه ترتیب د فضیلت دې، خو واقعه داده، چې په دې مسئله کښې د امام مالك او امام ابو حنیفه رحمهما الله نه مختلف روایات هم منقول دی، حضرت ابوبکر رضي الله عنه د حضرت عمر رضي الله عنه نه افضل دې، حضرت عمر رضي الله عنه د حضرت عثمان رضي الله عنه نه افضل دې، او په حضرت عثمان رضي الله عنه او حضرت علی رضي الله عنه کښې اختلاف دې، چې آیا حضرت عثمان رضي الله عنه افضل دې یا حضرت علی رضي الله عنه، د اکثرو علماوٴ رائې داده، چې حضرت عثمان رضي الله عنه افضل دې، دغه د امام مالك آخری روایت دې، او دې اړخ ته هغوی رجوع فرمائیلې ده، لکه څنګه چې قاضی عیاض او قرطبی نقل کړې دی، او همدغه د امام ابو حنیفه مشهور روایت دې، او زمونږ اصحاب هم دغه نقل کوی.[1]

دویم روایت د امام مالك رحمه الله نه د توقف منقول دې، او همدغه یو روایت امام ابو حنیفه رحمه الله اړخ ته هم منسوب دې، امام صاحب چې د اهل سنت والجماعت کوم علامات بیان کړې دی، په هغې کښې د "أن تفضل الشیخین و تحب الختنین وتری المسح علی الخفین" الفاظ راغلی دی، دلته ئې د شیخینو فضیلت د اهل سنت والجماعت په علاماتو کښې شمیر کړې دې، ولې په ختنینو (دوؤ زومانو) یعنی عثمان او علی رضي الله عنهما کښې د چا فضیلت ضروری نهٔ دې ګرځولې شوې.

بیا هم مجدد الف ثانی رحمه الله د دې توقف یوه خاص وجه بیان کړې ده، هغه فرمائی چې د امام صاحب مقصود د دې نه توقف نهٔ دې، بلکه په اصل کښې د حضرات شیخینو نه ورستو د ختنینو متعلق د خلقو قسم قسم بد ګمانئ پیدا شوې وې، چا به په حضرت عثمان رضي الله عنه باندې قسم قسم تبصرې کولې، چا به د حضرت علی رضي الله عنه متعلق اُلټا پلټا تبصرې کولې، په دې حالاتو کښې حضرت امام ابوحنیفه رحمه الله په اهل سنت والجماعت کښې د کیدو د پاره دا علامت ضروری اوګرځولو، چې د ختنینو سره به محبت اوکړې شی.[2]

د قاضی ابوبکر ابن الباقلانی، امام الحرمین او ابو العباس القلانسی نه هم د توقف قول نقل کړې شوې دې.[3]

د علی رضي الله عنه د تفضیل قول: دوه قوله شو، یو دا چې حضرت عثمان رضي الله عنه د حضرت علی رضي الله عنه نه افضل دې، او دویم قول د توقف ـ دریم قول دادې، حضرت علی رضي الله عنه د حضرت عثمان رضي الله عنه نه افضل دې، او د دې قول قائلین ډیر علماء دی، د سفیان ثوری رحمه الله نه هم دا قول نقل کړې شوې دې، خو وئیلې شوی دی، چې حضرت سفیان د خپل دې قول نه رجوع کړې وه.[4] ابن خزیمه

---

[1] شرح العقیدة الطحاویه، ص، ۱۴۸۵

[2] المکتوبات الربانیة: ۳۶۶،۲، مکتوب نمبر ۳۴۹، دارالکتب العلمیة بیروت۱

[3] شرح العقیدة الطحاویة (۴۸۶)۱

[4] فتح الباری: ۱۹،۷، د زیات تفصیل د پاره اوګورئ شرح الفقه الأکبر لعلی القاری، ص ۱۱۳، دارالکتب العلمیة بیروت، همدغه شان مجموع الفتاوی لابن تیمیه: ۱۲۲۰،۴

او د هغهٔ نه وروستو يو جماعت هم ددې قائل پاتې شوي دي.[1] حافظ شمس الدين ذهبی په ميزان الاعتدال کښې ليکلی دی،چې محدث ابو الفضل سليمان فرمائی چې د أعمش او نعمان بن ثابت(يعنی امام ابوحنيفه)،شعبه،عبدالرزاق،ابن همام، عبيد الله بن موسٰی عبدی،عبدالرحمن ابن أبی حاتم الرازی او نور هم بعضې خلق حضرت علی ﷺ د حضرت عثمان ﷺ نه افضل ګرځوی.[2] ددې نه معلومه شوه،چې په اهل سنت والجماعت کښې يو جماعت د حضرت علی ﷺ د تفضيل قائل دې.

حضرت عثمان ﷺ د خلافت نه وړاندې مفضول او وروستو د افضل کيدو قول: دلته يو څلورم قول شمس الائمه سرخسی په شرح سير کبير کښې نقل کړې دې،چې د خلافت نه وړاندې حضرت علی ﷺ د حضرت عثمان ﷺ نه افضل وو،خو د خلافت ملاويدو نه وروستو حضرت عثمان ﷺ د حضرت علی ﷺ نه افضل شو،شمس الدين سرخسی فرمائی چې زمونږ له مخې مذهب دادې، چې حضرت عثمان ﷺ د حضرت علی ﷺ نه قبل الخلافة او بعد الخلافت افضل وو.[3] د امام احمد نه دا نقل کړې شوی دی،چې په خلفاء اربعۀ کښې کوم ترتيب د خلافت دې،همدغه ترتيب د خلافت هم دې،دا قول حافظ ابن عبد البر د امام احمد او حافظ ابو زرعه الرازی نه نقل کړې دې.[4]

په خلافت او فضيلت کښې د فرق قول: د امام احمد بن حنبل رحمه الله نه ابن عبد البر يو قول دا هم نقل کړې دې،چې هغوی په خلافت او فضيلت کښې فرق کړې دې،په خلافت کښې خو هغه د حضرت علی ﷺ د څلورم خليفه کيدو قائل دې،خو په تفضيل کښې به هغهٔ د حضرت عثمان ﷺ نه وروستو سکوت کولو ،په دې وجه د حضرت ابن عمر ﷺ روايت دې:

"كنا نخيّر بين الناس في زمان رسول الله ﷺ فنخيّر أبابكر، ثم عمر،ثم عثمان".[5]

او په بعضې رواياتو کښې ددې نه وروستو دا هم وارد شوی دی، "ثم نترك أصحاب النبی ﷺ لا نفاضل بينهم"[6] خو حافظ ابن عبد البر په دې روايت باندې په ډير شور او زور سره نکير کړې دې،او فرمائيلې ئې دی،په دې کښې خو څهٔ اختلاف نشته،چې حضرت علی ﷺ د حضرت عثمان ﷺ نه وروستو د باقی ټولو صحابهٔ کرامو نه افضل دې،بيا د حضرت عثمان ﷺ نه وروستو د سکوت څهٔ معنٰی؟

---

[1] فتح الباری:١١٩،٧

[2] ميزان الاعتدال للذهبی:٥٨٨،٢،رقم الترجمة(٤٩٦٥)،ترجمة عبدالرحمن بن أبی حاتم،دار إحياء الكتب العربية،مطبوعة:١١٩٦٣

[3] شرح كتاب السير الكبير:١١١،١،دار الكتب العلمية بيروت١

[4] فتح الباری:١١٩،٧

[5] جامع الأصول فی أحاديث الرسول:١٥٧٩،٨

[6] جامع الأصول فی أحاديث الرسول:٥٧٩،٨،رقم الحديث:٦٣٩٤

د امام غزالى رحمه الله قول: امام غزالى په "إحياء علوم الدين" كښې فرمائى:.

"الاصل الثامن: انّ فضل الصحابة رضي الله عنهم على حَسبِ ترتيبهم فى الخلافة". (۱)

د تفضيلِ عثمان او تفضيل على دواړو اجازت: امام يحيىٰ بن معين نقل كړى دى، هغه فرمائى:

"مَن قال: أبوبكر، وعمر، وعثمان، وعلى وعرَف لعليّ سابقيّته، وفضله فهو صاحب سنّةٍ، ومن قال أبوبكر وعمر وعلى وعثمان وعرَف لعثمان سابقيّته فهو صاحب سنّةٍ". (۲)

دلته يحيىٰ بن معين د تفضيل عثمان او تفضيل على دواړه قائلين د اهل سنتو نه ګرځولي دى، حافظ ابن اسحاق فرمائى كله چې ما د يحيىٰ بن معين وړاندې د ابن عمر رضي الله عنه هغه روايت بيان كړو، نو يحيىٰ بن معين ته ډيره غصه راغله او هغهٔ سختې خبرې اوكړې، حافظ ابن عبد البر فرمائى چې ابن معين فرمائى چا چې داسې خبره كړې ده، هغه د اهل سنتو د اجماع خلاف خبره كړې ده، ځكه چې په اهل سنتو كښې خلف او سلف ټول په دې خبره باندې متفق دى، برابره خبره ده كهٔ اهل فقه دى او كهٔ اهل اثر او محدثين چې حضرت على رضي الله عنه د حضرت عثمان رضي الله عنه نه ورستو افضل الناس دې. خو حافظ ابن حجر العسقلانى د ابن عمر رضي الله عنه د حديث دا جواب وركړو، چې كيدې شى د صحابۇ په زمانه كښې هم دغه(د عثمان نه ورستو د توقف والا) خبره پاتې وى او هر چې اجماع ده هغه ورستو منعقد شوې وى. د ورستو منعقد شوې اجماع په وجه هغه سكوت كوم چې د صحابۇ په زمانه كښې د حضرت عثمان رضي الله عنه نه ورستو به كولې شو، د هغې نفى به ځنګه لازمه شى.

حضرت على رضي الله عنه د حضرت عثمان رضي الله عنه نه افضل ګرځول د صحابهٔ كرامو توهين دې: شيخ الإسلام حافظ ابن تيميه فرمائى، ايوب السختيانى، احمد بن حنبل او دار قطنى فرمائى چا چې حضرت على رضي الله عنه ته د حضرت عثمان رضي الله عنه نه افضل اووئيل هغه د صحابهٔ كرامو توهين اوكړو. ځكه چې د حضرت عمر رضي الله عنه د شهادت نه ورستو ټولو صحابهٔ كرامو په اجماع سره حضرت عثمان رضي الله عنه ته په حضرت على رضي الله عنه باندې ترجيح او تفضيل وركولو سره خليفه جوړ كړو، اوس كهٔ حضرت على رضي الله عنه ته افضل اووئيلې شى، نو د هغې مطلب خو به يا دا وى، چې مهاجر او انصار صحابهٔ كرام د هغهٔ د افضليت نه جاهل وو، او يا به مطلب دا وى چې هغوى ټول د حق د ښكاره كولو نه عاجز او قاصر وو، او دا دواړه خبرې د صحابهٔ كرامو د توهين په زمره كښې راځى. (۳)

د كلام خلاصه: خلاصه د كلام دا شوه، چې په حديث كښې باب كښې د ابوبكر او د عمر د تخيير او تفضيل صراحت دې، او په دې كښې په اهل سنت والجماعت كښې د چا هم اختلاف نشته، بيا د حضرت عثمان رضي الله عنه په باقى صحابۇ كښې د افضليت ذكر دې، او د

---

۱) اتحاف السادة المتقين: ۲۵۶/۲.

۲) فتح البارى: ۱۱۶/۷.

۳) مجموع الفتاوىٰ لشيخ الإسلام: ۲۲۰/۴.

تفضيل عثمان په صحت او ثبوت كښې هم هيڅ كلام نشته،ابن عبد البر چې په دې كوم طعن كړې دې،حافظ ابن حجر فرمائى،زما په خيال ابن عبد البر په دې زياتوالى باندې اعتراض كړې دې،چې د عبيد الله بن عمر په روايت كښې مذكور دې،او هغه د ابن عمر دا الفاظ دى، "ثم نترك أصحاب رسول الله ﷺ.........".

خو د ابن عبد البر په دې زياتوالى باندې تنقيد هم د قبلولو وړ نۀ دې،ځكه چې په دې كښې نافع متفرد نۀ دې،بلكه د هغه متابع موجود دې،چې خيثمه د يوسف بن الماجشون عن أبيه عن ابن عمر....... په طريقې سره نقل كړې دې:

"كنا نقول په عهدِ رسول الله ﷺ: أبوبكر وعمر وعثمان ثم ندَع أصحاب رسول الله ﷺ فلا نفاضل بينهم".(١)

مونږ به د نبى ﷺ په زمانه كښې وئيل،ابوبكر،عمر او عثمان،بيا به مونږ د رسول الله ﷺ أصحاب پرېښودل او په هغوى كښې به مو تفاضل نۀ كولو(يعنى څوك افضل او څوك به مو مفضول نۀ گرځول).

خو ددې ترك تفاضل نه هم دا نۀ ثابتيږى چې صحابۀ كرام ددې درېؤ حضراتو نه ورستو بالكل د چا د افضليت قائل نۀ وو،يعنى د ترك تفاضل نه عدم اعتقاد د افضليت على ﷺ لازم نۀ راځى،كله چې پخپله د حديث راوى ابن عمر ﷺ هم دا منى چې د خلفاء ثلثۀ نه ورستو حضرت على ﷺ د نورو صحابۀ كرامو نه افضل وو،څنگه چې په وړاندينې باب كښې مونږ د هغۀ حديث ذكر كړې دې،په بعضې طريقو كښې د ابن عمر ﷺ په دې روايت د تخيير او تفضيل كښې د خلافت قيد هم لګولې شوې دې،څنګه چې ابن عساكر او طبرانى وغيره د عبد الله بن يسار عن سالم عن ابن عمر په طريقې سره روايت كړې دې:

"إنكم لتعلمون إنا كنا نقول على عهد رسول الله ﷺ أبوبكر وعمر وعثمان،يعني في الخلافة".(٢)

تاسو ته خو پته ده چې مونږ به د رسول الله ﷺ په زمانه كښې وئيل چې ابوبكر،عمر او عثمان،يعنى په خلافت كښې د دوى دغه ترتيب دې،چې اوله درجه د ابوبكر ده،بيا د عمر او بيا د عثمان ﷺ.

"كنا نقول في عهد رسول الله ﷺ مَن يكون أولى الناس بهذا الأمر؟ فنقول: أبوبكر ثم عمر".(٣)

مونږ به د رسول الله ﷺ په زمانه كښې وئيل چې ددې خلافت د امر د ټولو نه زيات مستحق څوك دې؟بيا به مونږ(په اتفاق)سره دا وئيل چې د ټولو نه اول نمبر ابوبكر،بيا عمر ددې خلافت د كار اهليت او استحقاق لرى.

د بعضې نورو صحابۀ كرامو د افضليت اقوال: د بعضې حضراتو نه ددې خلاف اقوال هم منقول دى،مثلاً يو قول دا دې،چې په ټولو كښې افضل په صحابۀ كرامو كښې هغه دې،څوك چې د

---

(١) المعجم الكبير للطبرانى،رقم:١٣٠٠٣

(٢) أبوداؤد،كتاب الطب،رقم:٤٦٢٧،والمعجم الكبير،رقم الحديث(١٣١٨١)ومجمع الزوائد:٥/٢١٠،رقم٨٩١٣

(٣) المعجم الكبير للطبرانى،رقم:١٣٢١٠

رسول الله ﷺ په زمانه کښې شهیدان شوې دی، او بعضې حضراتو په هغوی کښې د جعفر بن أبی طالب نامه هم اخستې ده.

بعضې حضراتو د حضرت عباس نامه اخستې ده، ولې څنګه چې دا ظاهره ده بالکل ناقابل قبول أوناقابل توجه قول دې، ددې قائل د اهل سنتونه خوځهٔ داهل ایمان نه هم نهٔ شی کیدې.

او د بعضې خیال دادې، چې افضل الصحابه حضرت عمر رضی الله عنه دې، او د هغوی دلیل د مناقب عمر د سرنامې لاندې ذکر کیدونکې حدیث دې، چې په هغې کښې حضور ﷺ د یو خوب ذکر کړې دې، چې په هغې کښې هغوی ﷺ د حضرت ابوبکر رضی الله عنه متعلق اوفرمائیل، چې د هغهٔ په نزع (یعنی د کوهی نه په اوبو راؤباسلو) کښې کمزوری وه، او د حضرت عمر رضی الله عنه په نزع کښې قوت او زیاتوالې وو، ولې دا هم یو ډیر کمزورې استدلال دې.

د خلافت په ترتیب افضلیت باندې اجماع ده: او صحیح خبره هغه ده، چې بیهقی د امام شافعی رحمه الله نه نقل کړې ده:

"أجمع الصحابة وأتباعهم على أفضلية أبي بكر ثم عمر ثم عثمان ثم علي".[1]

صحابهٔ کرامو او تابعینو په دې خبره باندې اجماع او اتفاق کړې دې، چې د ټولو نه افضل ابوبکر رضی الله عنه دې، بیا حضرت عمر رضی الله عنه، بیا حضرت عثمان رضی الله عنه او بیا حضرت علی رضی الله عنه.

همدغه خبره شیخ الإسلام ابن تیمیه هم فرمائیلې ده.[2]

۵-باب: قَوْلِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم «لَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا خَلِيلاً»

قَالَهُ أَبُو سَعِيدٍ. [ر: ۴۵۴]

۳۴۵۶، ۳۴۵۷: [3] حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ -رضي الله عنهما- عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «وَلَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا مِنْ أُمَّتِي خَلِيلاً لاَتَّخَذْتُ، أَبَا بَكْرٍ وَلَكِنْ أَخِي وَصَاحِبِي

دا د کتاب فضائل أصحاب النبی ﷺ پنځم او د فضائل أبی بکر څلورم باب دې، په دې کښې تقریباً ۲۳ روایات دی، د ټولو تعلق د فضائل أبی بکر سره دې، بیا هم د هر روایت مناسبت د ترجمة الباب سره واضح نهٔ دې، او په هر روایت کښې ځان ځان له فوائد هم دی، چې ددې لاندې به بیان کړې شی. انشاء الله.

ترجمة الباب سره مناسبت: ددې اولنی روایت مناسبت خو د ترجمة الباب سره بالکل واضح دې، او د باب مقصد هم بالکل ښکاره دې، یعنی د ابوبکر ځانګړې مقام او د هغهٔ د رسول الله ﷺ د خلیل کیدو د استحقاق بیان.[4]

---

[1] أصول الدین عند الإمام أبی حنیفة لمحمد بن عبد الرحمٰن الخمیس: ۱۴۷،۱

[2] مجموع الفتاوىٰ: ۴، ۱۲۲۰

[3] الحدیث سبق تخریجه فی کتاب الصلاة، باب الخوخة والممرّ فی المسجد........

[4] عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۴۶

قاله أبو سعيد:دا تعليق په باب نمبر ۳ ،باب قول النبی "سدوا الأبواب إلا باب أبي بكر" کښې موصولا مذکور دې.[1]

رجال الحديث

مُسلِمُ بنُ ابراهيم:دا مسلم بن إبراهيم القصاب الأزدي الفراهيدي البصري دې. ددۀ حالات د "کتاب الإيمان باب زيادة الإيمان ونقصانه" لاندې تير شوی دی.[2]

وُهَيبُ:د وهب تصغير دې،وهيب بن خالد بن عجلان الباهلي البصري مراد دې،ددۀ حالات هم په "کتاب الإيمان،باب تفاضل أهل الإيمان في الأعمال" کښې تير شوی دی.[3]

أيُوبُ:دا ايوب بن أبي تميمه كيسان السختياني البصري دې . دده حالات په "کتاب الإيمان،باب حلاوة الإيمان" کښې تير شوې دی.[4]

عِكرِمَةَ:د حديث او تفسير مشهور امام ابو عبد الله عكرمة مولى عبد الله بن عباس رضي الله عنهما مراد دې،ددۀ احوال د "کتاب العلم،باب قول النبی ﷺ اللهم علمه الكتاب" لاندې تير شوی دی.[5]

ابنِ عبّاسٍ:ترجمان القرآن،ابن عمّ رسول الله ﷺ عبد الله بن عباس رضي الله عنهما مراد دې،ددۀ احوال د "بدء الوحی" د څلورم حديث لاندې تير شوی دی.[6]

ايا د رسول الله ﷺ د الله تعالى نه علاوه بل خليل نۀ وو:لَوْ كُنْتُ مُتَّخِذاً خَلِيلاً ....دلته اول حديث خو د ابو سعيد خدری رضي الله عنه والا دې،چې تعليقاً مذكور دې،او دويم حديث د حضرت عبد الله بن عباس رضي الله عنهما نه منقول دې.

چې دلته په دريؤ طريقو سره مروی دې،په اوله طريقه کښې دا الفاظ دی،وَلَوْ كُنْتُ مُتَّخِذاً مِنْ أُمَّتِيْ خَلِيلاً لَاتَّخَذْتُ أَبَا بَكْرٍ وَلٰكِنْ أَخِيْ وَصَاحِبِيْ په دويمه طريقه کښې د "وَلٰكِنْ أُخُوَّةُ الإسلام أَفْضَلُ" الفاظ دې او په دريمه کښې هم دغه الفاظ دی،ولې هغه روايت د قتيبه عن عبد الوهاب عن ايوب په طريقې سره دې،دلته ددې حديث دوه جملې دی،په اوله جمله کښې، چې شرط په حرف لَوْ سره راؤړلې شوې دې،د هغې مضمون دادې،چې رسول الله ﷺ څوك هم خپل خليل نۀ دی جوړ کړې،د خليل جوړولو نفی ده،په دې کښې خو يوه دا خبره د خيال

---

[1] اوګورئ:صحيح البخاري،باب قول النبی ﷺ "سُدُّوا الأبواب إلا باب أبي بكر" حديث(۳۶۵۴).

[2] اوګورئ:کشف الباري:۱۴۵۵،۲

[3] کشف الباري:۱۱۱۸،۲

[4] اوګورئ:کشف الباري:۱۲۶،۲

[5] اوګورئ:کشف الباري:۱۳۶۳،۳

[6] کشف الباري:۱۳۴۵،۱

کولو ورې ده،چې په دې سره مراد هم "نفی الخلیل من الناس" ده،لکه څنګه چې په متعدد روایاتو کښې ددې تصریح هم ده،مثلاً یو روایت دی،د ابو سعید خدری رضی الله عنه په هغې کښې د "خلیلي" الفاظو زیاتوالې دې.(۱)

او د ابن مسعود روایت چې په صحیح مسلم کښې دې،په هغې کښې دا الفاظ دی: "ولکن صاحبکم خلیل الله"(۲) دلته د "خلیلي" الفاظو نه معلومیږی چې په انسانانو کښې د هغوی څوک خلیل نۀ کیدل مراد دی،او د "وقد اتخذ الله......" نه هم معلومیږی،چې په انسانانو کښې د هغوی څوک خلیل نۀ وو،ځکه چې خلیل خو صرف یو وی،او چې الله تعالی هغوی ﷺ خپل خلیل جوړ کړو،نو د هغوی ﷺ خلیل هم صرف الله جل مجده شو،نۀ چې څوک مخلوق.

علامه عینی د ابو الحسن الحربی د تخریج کړې یو روایت ذکر کړې دې،او حافظ ابن حجر د ابو الحسن الحربی په حوالې سره د هغې ذکر کړې دې،دا د أبی ابن کعب رضی الله عنه روایت دې، چې د هغې الفاظ داسې دی:

"إن أحدث عهدي بنبيكم قبل موته بخمس، دخلت عليه وهو يقول إنه لم يكن نبي وقد اتخذ من أمته خليلاً وإن خليلي أبوبكر، "ألا وإن الله اتخذني خليلاً كما اتخذ إبراهيم خليلاً".(۳)

ځما چې د رسول الله ﷺ سره د ټولو نه نزدې (یعنی د آخرنی) ملاقات زمانه ده،هغه د رسول الله ﷺ د وفات نه پنځه ورځې وړاندې زمانه ده،زه د هغوی ﷺ خوا ته لاړم،هغوی ﷺ فرمائیل، هر نبی د خپل امت نه یو خلیل جوړ کړې دې،او زما خلیل ابوبکر رضی الله عنه دې،او واورئ! الله تعالی زۀ خلیل جوړ کړې یم،لکه څنګه ئې چې ابراهیم علیه السلام خلیل جوړ کړو.

دا روایت د حدیث باب سره معارض دې،ځکه چې په دې کښې د غیر الله د خُلّت اثبات دې،او په حدیث باب کښې ددې نفی ده،علامه عینی فرمائی:

"هذا لا يقاوم الذي في الصحيح ولا يعارضه".(۴)

دا مذکوره روایت د حدیث باب معارض نۀ شی کیدې،ځکه چې هغه د صحیح روایت دې،چې د غیر صحاح د روایت په مقابله کښې ډیر قوی دې،او بیا د مسلم یو روایت هم د أبی ابن کعب ددې روایت معارض دې،د هغې الفاظ دادی: "إني أبرأ إلى الله تعالى أن يكون لي منكم خليل".(۵) زه د الله تعالی د پاره ددې خبرې نه د براءت اظهار کوم،چې ستاسو نه زما یو

---

(۱) فتح الباری:۹،۲۶،۱۲۷

(۲) صحیح مسلم،کتاب فضائل الصحابة،باب من فضائل أبی بکر الصدیق،رقم:۶۱۷۵

(۳) عمدة القاری:۱۶،۲۲۷،وفتح الباری:۹،۱۲۷

(۴) عمدة القاری:۱۶،۳۴۷

(۵) صحیح مسلم،باب النهی عن بناء المساجد علی القبور،رقم:۱۲۱۶

خليل وى،دا د جندب روايت دى،او د هغوى هم دا الفاظ دى،چې ما د رسول الله ﷺ د وفات نه پنځه ورځې وړاندې دا اُوريدلى دى،هنه : دا يوه خبره ده،كۀ دا اووئيلې شى چې كۀ د أبى ابن كعب روايت صحيح وى،نو بيا به په دې حديث او په حديثِ باب يا ددې مضمون په نورو احاديثو كښې د تطبيق څۀ صورت وى؟

ابوبكر د رسول الله ﷺ د خليل كيدو ثبوت: علامه عينى فرمائى،په دواړو روايتونو كښې د تطبيق او عدم منافات صورت دادې،چې حضور ﷺ د عاجزئ او تواضعاً لله د وجهې نه د هيڅ يو انسان د خليل جوړولو نه د براءت اظهار اوكړو،ولې بيا الله سبحانه وتعالى د هغوى ﷺ د خليل د جوړولو شوق اوليدو،نو هغوى ﷺ ته ئې ددې اجازت وركړو،او په دې سره د حضرت ابوبكر ﷺ اعزاز او اكرام هم مطلوب وو.[1]

همدغه خبره حافظ ابن حجر هم فرمائيلې ده،او وئيلې ئې دى،چې محبّ الطبرى دې اړخ ته اشاره كړې ده.[2]

حافظ صاحب وړاندې فرمائى چې د ابو امامه نه هم د أبى ابن كعب د روايت په شان روايت منقول دې،او په هغې كښې هيڅ فرق نشته،ماسوا ددې نه چې په دې كښې د پنځو ورځو قيد دې،بيا هم دا دواړه روايتونه كمزورې او واهى دى.[3]

قوله: وَلٰكِنْ أَخِي وَصَاحِبِي: په بعضې رواياتو كښې د الفاظو څۀ اختلاف هم دې،مثلاً په يو روايت كښې د "ولكنه أخى وصاحبى فى الله تعالىٰ" [4] الفاظ دى،په بعضې كښې "ولكن أخوة الإسلام أفضل" راغلى دى،[5] همدغه شان په "باب قول النبى "سدّوا الأبواب إلا باب أبى بكر" كښې د ابو سعيد خدرى ﷺ د روايت لاندې د "ولكن أخوة الإسلام ومودّته" "ولكن أخوة الإيمان والإسلام أفضل" او د "ولكن هو أخى فى الدين وصاحبى فى السراء والضراء والحضر والسفر" الفاظ هم دى.[6]

يعنى حضرت ابوبكر ﷺ زما خليل خو نۀ دې خو زما دينى ورور او زما د راحت او تكليف، د حضر او سفر ملګرې دې.

خُلّت څۀ څيز دې؟: د خُلّت او اخوّت په مينځ كښې فرق او د افضل او مفضول په حقله څۀ تفصيل خو د ابوسعيد خدرى د پورته محوله روايت لاندې تير شوې دې،دلته هم حافظ ابن حجر ﷺ په خلّت،مودّت،محبت،صداقت وغيره كښې د يووالى يا د جداوالى ذكر كړې

[1]) عمدة القارى:۱۶،۲٤۷\
[2]) فتح البارى:۹،۲۷،بيروت\
[3]) فتح البارى:۹،۲۷،بيروت\
[4]) فتح البارى:۹،۲۷،بيروت\
[5]) فتح البارى:۹،۲۷،بيروت\
[6]) عمدة القارى:۱۶،۲٤۷\

دي،هغه فرمائی د اهل لغت وينا ده،چې د خُلت مرتبه د ټولو نه لوړه او اعلى درجه ده،دې اړخ ته په حديث باب كښې هم اشاره ده،او هغه داسې كۀ په مقام د خُلت باندې څوك وې نو هغه به يقيناً ابوبكر وې،ولې د هغوى ﷺ خليل څوك هم نشته،هنه ! د هغوى ﷺ اخوت حضرت ابوبكر رضي الله عنه ته حاصل دې،پته اولګيده چې د خُلت درجه د اخوت نه لوړه ده،همدغه شان دا چې د حديث كوم الفاظ دى،"لوكنت متخذا خليلا غيرربي"كۀ ما د خپل رب نه علاوه چا لره خليل جوړولو.........ددې نه هم معلوميږى،چې د خُلت درجه د ټولو نه لويه ده،ځكه چې خُلت صرف د الله تعالى سره كيږى،او د محبت،صداقت،مودت وغيره تعلق بندګانو سره هم كيږې،څنګه چې د رسول الله ﷺ هم دا تعلق د صحابۀ كرامو سره وو.

مثلاً د حضرت ابوبكر،حضرت عائشه،حضرت فاطمه،حضرات حسنين رضي الله عنهم وغيرهم سره په مختلفو موقعو باندې حضور ﷺ ددې تعلق اظهار كړې دې.[1]

رسول الله ﷺ د پاره د الله تعالى خُلت او محبت دواړه ثابت دى: دلته دا اشكال كيدل هم نۀ دى پكار چې د خُلت تعلق خو د الله تعالى د ابراهيم عليه السلام سره هم وو،او د محمد ﷺ سره د الله تعالى تعلق د محبت وو،حال دادې چې محمد ﷺ په درجه كښې د ټولو انبياؤ او رسولانو نه افضل وو،نو پته اولګيده چې محبت د خُلت نه لوئې څيز دې.......دا اشكال په دې وجه نۀ دى وارد كيدل پكار چې ټهيك ده د محمد ﷺ د پاره د الله تعالى محبت ثابت دې،ولې هغې سره د هغوى ﷺ د پاره خُلت هم ثابت دې،او چې كله هغوى ﷺ د محبت او خُلت دواړو جمع كونكى دى،نو بيا د هغوى ﷺ د افضليت په وجۀ باندې د محبت د درجې مرتبۀ افضليت به د خُلت نه څنګه ثابت شى؟والله اعلم.[2]

د خليل معنى او د اشتقاق ماده: زمخشرى فرمائى: "الخليل هو الذى يوافقك فى خلالك ويسايرك فى طريقك أو الذى يسدُّ خللك وتَسُدُّ خلله،أويداخلك خلال منزلك".[3]

يعنى خليل هغه سړى ته وئيلې شى،چې تا سره ستا په خصلتونو كښې موافقت اوكړى،او ستا په لار باندې تا سره لاړ شى،يا بيا خليل هغه دې،چې ستا كمې او خلاء پوره كړى،او تۀ د هغۀ كمې پوره كړې،او يا خليل هغه دې،چې تا سره ستا كور ته د دننه پورې لاړ شى.

او ښكاره ده دا ټول څيزونه د نزدې تعلق او په خپل مينځ كښې د حد نه زيات مناسبت او د موافقت علامات دى،او زمخشرى دا ټول وجوه د اشتقاق وجوه جوړول جائز ګرځولى دى،[4] په دې سلسله كښې نور هم متعدد اقوال دى.

او بل قول په دې حوالې سره دادې،چې د خُلت اصل معنى ده،"انقطاع الخليل إلى خليله" د يو

---

1) فتح البارى:٩،٢٧ بيروت١

2) فتح البارى:٩،٢٧،بيروت١

3) تفسير كشاف:١،٥٦٩١

4) فتح البارى:٩،٢٧ بيروت١

دوست د خپل دوست د پاره د نورو نه کټ کيدل او جدا کيدل.

دويم قول دادې، "الخَلِيل من يتخلّله سرّك" خليل هغه دې چې هغه سره ستا راز وي.

يو بل قول دې، "من لايسع قلبه غيرك" چې د چا په زړه کښې ستا نه علاوه د بل چا ځائې نۀ وي

يو قول دادې، چې د خُلّت اصل معنٰى استصفاء ده، يعنى څوك صفى جوړول.

يا د خليل معنٰى ده، "المختص بالمودّة" چې څوك د محبت او مودّت د پاره خاص کړې شى.

يو بل قول دادې، چې د خليل اشتقاق په اصل کښې د خَلّة بفتح الخاء نه دې، چې د هغې معنٰى ده، حاجت او ضرورت، نو په دې شان سره هم د سړى خليل به هغه وى، چې چا ته ئې حاجت او ضرورت وى، او په احتياج کښې هغه اړخ ته دې رجوع اوکړى، خو دا به په هغه صورت کښې وى، چې انسان د انسان خليل وى، او کله چې انسان د الله تعالى خليل وى، نو بيا د "خُلّة الله" معنٰى به وى، نصرة الله او عون الله يعنى د الله تعالى نصرت او مدد.[1]

۳۴۵۷:[2] حَدَّثَنَا مُعَلَّى وَمُوسَى قَالاَ حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ عَنْ أَيُّوبَ وَقَالَ «لَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا خَلِيلاً لاَتَّخَذْتُهُ خَلِيلاً، وَلَكِنْ أُخُوَّةُ الإِسْلاَمِ أَفْضَلُ» حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ عَنْ أَيُّوبَ مِثْلَهُ.[ر: ۴۵۵]

رجال الحديث

مُعَلَّى بْنُ أَسَدٍ: دا معلى بن اسد دې. ددۀ احوال په "كتاب التيمم، باب المرأة تحيض بعد الإفاضة" کښې تير شوى دى.[3]

مُوسَى بْنُ اسماعيل: ابو سلمة موسٰى بن اسماعيل التبوذكى البصرى مراد دې. ددۀ څۀ احوال "بدء الوحى" کښې تير شوى دى،[4] او څۀ په "كتاب العلم، باب من أجاب الفتيا بإشارة اليد والرأس" کښې.[5]

تبوذكى: په اکثرو نسخو کښې هم "تبوذكى" وارد دې او هم دغه صحيح دې، او په روايت د أبى ذر کښې تنوخى راغلې دې، چې هغه تصحيف ګرځولې شوې دې.[6]

وُهَيْبٌ: دا وهيب بن خالد الباهلى دې. ددۀ احوال په "كتاب الإيمان، باب تفاضل أهل الإيمان فى

---

[1] فتح البارى: ۹،۲۷، بيروت
[2] الحديث سبق تخريجه فى كتاب الصلاة، باب الخوخة والممرّ فى المسجد........
[3] كتاب الحيض، باب المرءة تحيض بعد الإفاضة.........
[4] اوګورئ: كشف البارى: ۱،۴۳۳، ۴۳۴
[5] اوګورئ: كشف البارى: ۳،۴۷۵
[6] فتح البارى: ۷،۲۷

الأعمال" كښې تير شوى دى.(۱)

أيُوبَ: دا ايوب السختيانى دې. ددهٔ حالات په "كتاب الإيمان، باب حلاوة الإيمان" كښې تير شوى دى.

۳۴۵۸:(۲) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ أَخْبَرَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ قَالَ كَتَبَ أَهْلُ الْكُوفَةِ إِلَى ابْنِ الزُّبَيْرِ فِي الْجَدِّ. فَقَالَ أَمَّا الَّذِي قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم «لَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا مِنْ هَذِهِ الأُمَّةِ خَلِيلاً لاَتَّخَذْتُهُ». أَنْزَلَهُ أَبًا يَعْنِي أَبَا بَكْرٍ

رجال الحديث

سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ: دا سليمان بن حرب بن بُجيل ازدى دې. ددهٔ حالات د "كتاب الإيمان، باب من كرِه أن يعود فى الكفر" لاندې تير شوى دى.(۳)

حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ: دا حماد بن زيد بن درهم ازدى بصرى دې. ددهٔ احوال د "كتاب الإيمان، وإن طائفتان من المؤمنين اقتتلوا......" لاندې تير شوې دى.(۴)

أَيُّوبَ: د ايوب متعلق اوس پورته د ابن عباس د حديث لاندې اووئيلې شو.

عَبدِ الله بنِ ابى مُلَيكَةَ: دا ابوبكر عبد الله بن أبى مُليكة زهير بن عبد الله بن جدعان التيمى دې. ددهٔ احوال د "كتاب الإيمان، باب خوف المؤمن من أن يَحبط عملُه لاندې تير شوى دى.(۵)

قوله: كَتَبَ أَهْلُ الْكُوفَةِ إِلَى ابْنِ الزُّبَيْرِ: د اهل كوفې نه مراد بعضې اهل كوفه يعنى عبد الله بن عتبه بن مسعود دې، چې هغه عبد الله بن زبير د خپل امارت په زمانه كښې د كوفې قاضى جوړ كړې وو، امام احمد رحمه الله د سعيد بن جبير رضی الله عنه په طريقې سره روايت نقل كړې دې، هغه فرمائى:

"كنتُ عند عبدِ الله بن عتبه، وكان ابن الزبير جَعَلَه على القضاء فجاءَه كتابُه، كتبتَ تسئَلُنى عن الجدِّ".(۶)

زهٔ عبد الله بن عتبه سره ووم، چې هغه عبد الله بن زبير رضی الله عنه د كوفې قاضى جوړ كړې وو، نو هغهٔ ته د ابن زبير رضی الله عنه خط راغې، چې په هغې كښې هغهٔ ليكلى وو، چې تا ما ته د نيكهٔ د ميراث په حقله خط ليكلې وو........بيا هغه تفصيل دې، چې په حديث باب كښې دې.

او د "لاتخذت أبابكر" نه ورستو د "ولكن أخى فى الدين وصاحبى فى الغار" الفاظ دى.

---

(۱) كشف البارى: ۱۱۱۸،۲
(۲) الحديث سبق تخريجه فى كتاب الصلاة، باب الخوخة والممرّ فى المسجد.........۱
(۳) اوګورئ كشف البارى: ۱۲۰۱۰۵
(۴) اوګورئ كشف البارى: ۱۲۱۹،۲
(۵) اوګورئ كشف البارى: ۱۵٤۸،۲
(۶) مسند احمد جزء، ۶ مسند أبى بكر، رقم: ۱۱۶۱۵۲

او د أحمد په نزد ابن جريج عن ابن أبى مليكة په طريقې سره چې دا حديث مروى دې، په هغې كښې دا الفاظ دى، "لوكنتُ متخذاً خليلاً سوى الله حتى اتخذه".[1]

پاتې شوه خبره د نيكهٔ د ميراث په حقله، چې د هغې دلته ذكر دې، نو د هغې تفصيل به په كتاب الفرائض كښې راشى.

په حديث او ترجمة الباب كښې مطابقت واضح دې، چې په حديث كښې د ابوبكر د فضيلت ذكر دې، او په ترجمة الباب كښې هم.........[2]

۳۴۵۹: [3] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ وَمُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَا حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ أَتَتِ امْرَأَةٌ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- فَأَمَرَهَا أَنْ تَرْجِعَ إِلَيْهِ . قَالَتْ أَرَأَيْتَ إِنْ جِئْتُ وَلَمْ أَجِدْكَ كَأَنَّهَا تَقُولُ الْمَوْتَ . قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ «إِنْ لَمْ تَجِدِينِي فَأْتِي أَبَا بَكْرٍ». [۶۹۲۷ ، ۶۷۹۴]

رجال الحديث

اَلْحُمَيْدِيُّ: دا ابوبكر عبدالله بن الزبير الاسدى الحميدى المكى د امام بخارى مشهور استاذ دې، ددهٔ احوال په "بدء الوحى" كښې[4] او بيا په "كتاب العلم، باب قول المحدث، حدثنا أو أخبرنا أو أنبأنا" لاندې تير شوى دى.[5]

مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدُ الله: دا محمد بن عبيد الله بن محمد بن زيد ابن أبى زيد القرشى الاموى ابو ثابت المدنى دې، چې د حضرت عثمان بن عفان رضي الله عنه غلام وو.

د راوى په نوم كښې غلطى: ددهٔ صحيح نوم د بخارى په اكثرو نسخو كښې همدغه شان د بخارى په شروحاتو كښې دلته په كتاب فضائل أصحاب النبى ﷺ كښې محمد بن عبدالله منقول دې، چې صحيح نهٔ دې، ددهٔ صحيح نوم محمد بن عبيد الله دې.[6]

---

[1]) مسند احمد مسند أبى بكر الصديق، رقم: ۱۶۱۵۷\۱

[2]) عمدة القارى: ۲۴۷،۱۶\۱

[3]) الحديث أخرجه البخارى فى صحيحه: ۵۱۶،۱، كتاب فضائل أصحاب النبى ﷺ، باب قول النبى ﷺ لو كنت متخذا خليلا، رقم: ۳۶۵۹، وفى: ۱۰۷۲،۲، كتاب الأحكام، باب الاستخلاف، رقم: ۷۲۲۰، وفى: ۱۰۹۳،۲، كتاب الاعتصام بالكتاب والسنة، باب الأحكام التى تعرف بالدلائل، رقم: ۷۳۶۰، ومسلم فى صحيحه: ۲۳۷،۲، كتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل أبى بكر، رقم: ۲۳۸۶، والترمذى فى جامعه: ۲۰۸،۲، فى المناقب، باب مناقب أبى بكر، رقم: ۳۶۷۷.

[4]) اوګورئ كشف البارى: ۲۳۷،۱\۱

[5]) اوګورئ كشف البارى: ۱۹۹،۳\۱

[6]) اوګورئ تحفة الاشراف بمعرفة الاطراف للحافظ المزى: ۴۱۳،۲، رقم (۳۱۹۲)، المكتب الإسلامى بيروت\۱

همدغه نوم په "کتاب الإیمان، باب تفاضل أهل الإیمان فی الأعمال" کښې مذکور دې[1] او هم د دغې باب لاندې ددهٔ مختصر احوال هم مذکور دی۔[2]
دهٔ د إبراهیم بن سعد، إبراهیم بن علی الرافعی، اسامة بن حفص، حاتم بن اسماعیل، زکریا بن منظور القرظی، صالح بن قدامة بن إبراهیم الجُمحی، عباس بن عبد المهیمن بن عباس بن سهل بن سعد الساعدی، عبد الله بن الحارث بن محمد بن الحاطب الحاطبی، عبد الله بن وهب، عبد الرحمٰن بن سعد المؤذن، عبد الرحمٰن بن عمر العُمری، عبد العزیز بن أبی حازم، عبدالعزیز بن محمد الدراوردی، عبدالمهیمن بن عباس بن سهل بن سعد الساعدی، عمر بن طلحة بن علقمة بن وقاص، مالك بن انس، محمد بن صالح بن قیس الاذرق نه روایت کړې دې.
او د دهٔ نه په روایت کونکو کښې امام بخاری، إبراهیم بن عبد الله بن الجنید الخُتّلی، احمد بن نصر النیسابوری، اسماعیل بن اسحاق القاضی، حماد بن اسحاق، عباس بن الفضل الاسفاطی، ابوزرعه عبید الله بن عبد الکریم الرازی، محمد بن إبراهیم البکری، ابو حاتم محمدبن ادریس الرازی، محمد بن عبد الوهاب الازهری او موسیٰ بن سهل الرملی شامل دی[3]
ابو حاتم دې صدوق ګرځولې دې۔[4]
ابن حبان ددهٔ ذکر په کتاب الثقات کښې کړې دې۔[5]
ابن سعد فرمائی، "کان فاضلاً خیراً".[6]
د حدیث د ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې.
دا نسخه څوک وه: أَتَتِ امْرَأَةٌ...... دا نسخه څوک ده، حافظ ابن حجر فرمائی، "لم أقف علی اسمها" مونږ ته ددې نوم معلوم نهٔ شو، نور شارحین هم دغه فرمائی۔[7]
بیادلته په بعضې نسخو کښې "اتت النبی" دې، او په بعضې نسخو کښې د "الی النبی" الفاظ دی[8]
ابوبکر د نبی ﷺ د جانشین کیدو اعلان: إن جئتُ ولم أجدكَ........ کهٔ څه راشم او تاسو اونهٔ مومم یعنی تاسو وفات شوی ئې، دا د موت نه کنایه ده، علامه عینی فرمائی، ددهٔ مطلب دادې، إن جئتُ فوجدتكَ قد متَّ ماذا أعمل........؟[9] کهٔ زهٔ راغلم او اووینم چې تاسو وفات

---

[1] صحیح البخاری، کتاب الإیمان، رقم(۲۳)
[2] کشف الباری:۲،۱۲۰۱
[3] اوګورئ تهذیب الکمال فی اسماء الرجال:۲۶،۴۶،۴۷، رقم الترجمة(۵۴۳۶)
[4] اوګورئ الجرح والتعدیل:۸،الترجمة:۱۱۹
[5] الثقات لابن حبان:۹،۸۰۱
[6] طبقات ابن سعد:۵،۴۴۱
[7] اوګورئ فتح الباری:۹،۲۷، وإرشاد الساری:۸،۱۵۱
[8] إرشاد الساری:۸،۱۵۱، وتحفة الباری:۴،۱۹۵
[9] عمدة القاری:۱۶،۲۴۸

شوی ئې نو بیا زهٔ څهٔ اوکړم.
او حافظ صاحب د یزید بن هارون عن إبراهیم بن سعد په طریقې سره د بلاذری روایت نقل کړې دې، چې په هغې کښې دا الفاظ دی: "قالت فإن رجعتُ فلم أجدك، تعرّض". (١)
هغې اووئیل کهٔ زهٔ واپس راشم او تاسو اونهٔ مومم.....؟دا هغې مرګ اړخ ته تعریض او اشاره کوله. په صحیح بخاری، کتاب الأحکام کښې د عبد العزیز بن عبد الله په طریقې سره دا الفاظ منقول دی، "کأنها ترید الموت" (٢)

او "کتاب الاعتصام بالکتاب والسنة" کښې د حُمیدی روایت دې، چې د هغې الفاظ دی: "کأنها تعنی الموت". (٣) هغې ګویا مرګ اړخ ته اشاره کوله او د هغې مطلب دا وو، کهٔ زهٔ راشم او ستاسو رحلت شوې وی، نو بیا زهٔ څهٔ اوکړم؟

اوس د "کأنها" قائل څوك دې، په دې کښې اختلاف دې، او قاضی عیاض چې په کومه خبره باندې جزم او یقین اظهار کړې دې، هغه داده، چې ددې قائل راوی د حدیث حضرت جُبیر بن مطعم دې، او هم دا حافظ ابن حجر هم مختار ګرځولې دې، اګر چې دا احتمال هم دې، چې ددې قائل په ورستنو راویانو کښې بل څوك وی. (٤)
طبرانی دا مضمون په یو بل لفظ سره بیان کړې دې، هغوی د عصمة بن مالك د روایت نه دا الفاظ نقل کوی، "قلنا یا رسولَ الله إلی مَن ندفع صدقاتِ أموالِنا بعدَك" (٥)

مونږ به ستاسو نه ورستو د خپلو مالونو زکوٰة چا ته ورکوو؟ هغوی ﷺ اوفرمائیل، "الی أبی بکر الصدیق" یعنی ابوبکر صدیق ته!
په حدیث باب کښې د نبی کریم ﷺ نه ورستو د حضرت ابوبکر رضی الله عنه د هغوی ﷺ د خلیفه کیدو اړخ ته اشاره ده، د طبرانی روایت کهٔ ثابت شی، نو دا به د ابوبکر صدیق د پیغمبر ﷺ د جانشین کیدو ددې نه زیات صریح دلیل وی، خو د هغې سند ضعیف دې. (٦)
ددې مضمون یو روایت اسماعیلی په خپل معجم کښې د سهل بن أبی خیثمه نه نقل کړې دې، هغه فرمائی: "بایع النبی ﷺ أعرابیاً، فسأله إن أتی علیه أجلُه مَن یقضیه؟ فقال أبوبکر! ثم سأله من یقضیه بعده؟ قال عمر!". (٧)

---

(١) فتح الباری: ٩/١٢٧
(٢) صحیح بخاری، کتاب الاحکام، رقم: (٧٣٢٠)
(٣) صحیح البخاری، کتاب الأحکام، رقم (٧٣٢٠)
(٤) فتح الباری: ٩/١٢٨
(٥) المعجم الکبیر للطبرانی، رقم: ١٣٩١٣
(٦) فتح الباری: ٩/١٢٨
(٧) معجم الاسماعیلی، حرف العین: ٧٠٢، مکتبة العلوم والحکم

يو اعرابي د رسول الله ﷺ سره د اخستلو خرڅولو معامله اوکړه، نو رسول الله ﷺ ته ئې اووئيل، کۀ ستاسو مقرر وخت په تاسو باندې راشي، نو ددې (سړی) حق به څوك ورکوی؟ پيغمبر اوفرمائيل، ابوبکر؛ هغوی اووئيل کۀ هغه نۀ وی نو بيا؟ نو هغوی ﷺ اوفرمائيل، عمر؛ دا طبرانی په خپل اوسط کښې هم جمع کړې دې.(۱)

۳۴۶۰: (۲) حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ أَبِي الطَّيِّبِ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ مُجَالِدٍ حَدَّثَنَا بَيَانُ بْنُ بِشْرٍ عَنْ وَبَرَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ هَمَّامٍ قَالَ سَمِعْتُ عَمَّارًا يَقُولُ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَمَا مَعَهُ إِلاَّ خَمْسَةُ أَعْبُدٍ وَامْرَأَتَانِ وَأَبُو بَكْرٍ. [۳۶۴۴]

رجال الحديث

أَحْمَدُ بْنُ ابى الطَّيِّبِ: دا د امام بخاری شيخ دې، او امام بخاری غالباً ددۀ نه هم په دې يو ځائې کښې روايت کړې دې، دا حديث ددې باب نه علاوه په كتاب المناقب "باب إسلام أبي بكر" کښې هم د عبد الله بن يحيى بن معين په طريقې سره مروی دې.(۳)

د احمد بن أبى الطيب د پلار کنيت أبو الطيب او نوم سليمان البغدادى دې، او پخپله د راوی کنيت ابو سليمان او نسبت المروزی دې.(۴)

امام بخاری په خپل تاريخ کښې فرمائی: "أحمد بن سليمان هو ابن أبي الطيب، أبو سليمان مولى".(۵) ددې نه هم دغه معلوميږی چې د احمد د پلار نوم سليمان او د هغه کنيت ابو الطيب دې، بعضې حضراتو دۀ ته احمد بن سليمان أبى الطيب وئيلی دی.(۶)

"أبو الطيب" د أحمد نيکۀ دې، يعنی د سليمان پلار يا پخپله ددې (احمد) د پلار د سليمان کنيت دې، په دې کښې اختلاف دې، حافظ مزی رحمه الله دا د سليمان لقب ګرځولې دې.(۷) او همدغه رائې د امام بخاری(۸) ابونصر کلابازی(۹) او د ابن عساکر هم دہ.(۱۰)

---

(۱) معجم الإسماعيلی، ص: ۱/۷۰۲

(۲) الحديث أخرجه البخاری فی صحيحه: ۱/۵۱۶، كتاب فضائل أصحاب النبی، باب قول النبی ﷺ "لو كنتُ متخذا خليلاً"، رقم: ۳۶۶۰، وفی: ۱/۵۴۴ كتاب مناقب الأنصار، باب إسلام أبی بكر الصديق رضی الله عنه، رقم: ۳۸۵۷

(۳) صحيح البخاری، رقم (۳۸۵۷)

(۴) اوګورئ: تهذيب الكمال: ۱/۳۵۷

(۵) التاريخ الكبير: ۲/ ۳، ٤

(۶) تاريخ الإسلام للذهبی: ۶/۱۱۵

(۷) تهذيب الكمال: ۱/۳۵۷

(۸) التاريخ الكبير للبخاری: ۲/ (۱۳۹۳)

(۹) رجال البخاری: ۱/۱۰

(۱۰) تهذيب الكمال: ۱/۳۵۷

او ابن أبی حاتم ابو الطیب د احمد نیکهٔ او د سلیمان پلار گرځولي دي.[1]

په "مرو" کښې د یوئې زمانې پورې د هغهٔ قیام پاتې شوې دې، په دې وجه هغې اړخ ته ددهٔ نسبت اوکړې شو، او د مروزی په نوم سره مشهور شو.

ددې نه ورستو ئې په "ری" کښې استوګنه اختیار کړه، بیا بغداد ته راغلو، ددهٔ شمیر هم په موالیو کښې کیږی.[2]

شیوخ او تلامذه: ددهٔ نه په روایت کونکو کښې امام بخاری، احمد بن زکریا بن کثیر الجوهری، احمد بن سعید بن صخر الدارمی، احمد بن سیار المَروزی، ابوبکر احمد بن هانی الطائی الاثرم، جراح بن مَخلد العجلی، جعفر بن محمد بن شاکر الصائغ، سهل بن بحر، عبد الله بن منیر المروزی، ابو زرعه عبید الله بن عبد الکریم الرازی، محمد بن اسحاق الصاغانی، محمد بن سعد الشاشی ومحمد بن یحيٰ الذهلی، او یعقوب بن شیبه السدوسی شامل دی.

او د کومو حضراتو نه چې دې روایت کوی، په هغې کښې إبراهیم بن سعد الزهری، أبو اسحاق إبراهیم بن محمد بن الحارث الزراری، بشر بن الحسین الهلالی، جریر بن عبد الحمید، حجاج بن محمد المصیصی، حسن بن عبد الرحمٰن الحارثی، أبو الملیح حسن بن عمر الرقّی، حفص بن غیاث النخعی، أبو أسامه حماد بن أسامة، خالد بن عبد الله الواسطی، رشدین بن سعید المصری، سفیان بن عیینه، أبو داؤد سلیمان بن داؤد الطیالسی، سهل بن أسلم العدوی، صالح بن عمر الواسطی، عبد الله بن سنان الکوفی، عبد الله بن المبارک، عبد الواحد بن واصل، أبو عبیدة الحداد، عبید الله بن عمرو الرقّی، علی بن الحسن بن شقیق، محمد بن میمون الزعفرانی، مروان بن شجاع الجزری، مصعب بن سلام الکوفی، معاذ بن معاذ العنبری، معافی بن عمران الموصلی، نضر بن شمیل، نضر بن مُحرِز بن بعیث هشیم بن بشیر، وکیع بن الجراح، ولید بن القاسم بن الولید الهمدانی، یحیٰی بن آدم، یحیٰی بن بشر النصیبی او یوسف بن عطیه الصفار وغیره شامل دی.[3]

د جرح او تعدیل په باب کښې اقوال: عبد الرحمٰن ابن أبی حاتم فرمائی:

"سألتُ أبا زرعةَ عنه، فقال: هو بغدادی الأصل خرج إلی مَرو ورجع إلینا وکتبنا عنه، وکان حافظاً، قلت: هو صدوق؟ قال علی هذا یُوضع".[4]

ذهبی چې د ابوزرعه نه کوم الفاظ نقل کړی دی، هغه دادی، "محله الصدق"[5]

---

[1] الجرح والتعدیل: ۲ (۵۷)\۱

[2] تهذیب الکمال: ۱\۱۳۵۷

[3] تهذیب الکمال: ۱\۱۳۵۹

[4] د ابن أبی حاتم په کتاب "الجرح والتعدیل" کښې او د حافظ ابن حجر په "تهذیب" کښې هم دغسې دی، او په "تهذیب الذهبی" کښې "أهو صدوق" راغلی دی. اوګورئ حاشیة تهذیب الکمال: ۱\۳۵۹.

[5] تهذیب الکمال: ۱\۱۳۵۹

نو حافظ ابو زرعه دې صدوق ګرځولې دې.

او ابو حاتم وائی، ضعیف الحدیث.([1])

ابن حبان هم په کتاب الثقات کښې دده ذکر کړې دې.([2])

علامه ذهبی دده متعلق فرمائی:

"أحمد بن سلیمان بن أبي الطیب عن هشیم، وثّق و ضعّفه أبو حاتم وحده. وقال أبوزرعة: حافظ، محله الصدق......... قلتُ: حدّث عنه البخاری وطائفة".([3])

د احمد بن سلیمان بن أبی الطیب عن هُشَیم توثیق کړې شوې دې، او صرف ابو حاتم دده تضعیف کړې دې، ابوزرعه وائی، حافظ الحدیث دې، او دده مقام صدق دې، زهٔ وایم بخاری او یو جماعت دده نه احادیث روایت کړی دی، چې دده توثیق او تائید دې.

ابو عوانهٔ وائی: "حدّثنا أحمد ابن إبراهیم البغدادی، حدّثنا أحمد بن أبي الطیب ثقة".([4])

علامه مغلطائی دده د وفات تاریخ سن ۲۳۰ھ لیکلې دې.([5])

حافظ ذهبی په طبقه نمبر ۲۲ او طبقه نمبر ۲۳ کښې دده ذکر کړې دې.([6])

په صحیح بخاری کښې دا دده اولنې بلکه هم دغه یو روایت دې.([7])

اکثرو آئمؤ خو دده توثیق کړې دې، نو دا دده د معتمد علیه او ثقه کیدو دلیل دې.

او تر کومې پورې چې د ابو حاتم د تضعیف تعلق دې، نو ددې متعلق حافظ ابن حجر په "تقریب" کښې فرمائی:

"صدوق، حافظ، له أغلاط ضعّفه بسببها أبوحاتم وماله في البخاري سوی حدیثٍ واحدٍ متابعة".

یعنی دې رېښتونې راوی دې، او حافظ دې، ولې دده څۀ غلطئ شته، او هم د هغې په سبب ابو حاتم دې ضعیف ګرځولې دې، او دده په بخاری کښې هم دغه یو روایت دې، او ددې متابع موجود دې.

په "کتاب مناقب الأنصار، باب إسلام أبي بکر الصدیق"([8]) کښې د یحیی بن معین نه ددې متابع روایت موجود دې، او هم ددې په وجه باندې سره د ضعف نه دا روایت په دې باب کښې ذکر

---

[1]) تهذیب الکمال: ۳۵۹،۱، والجرح والتعدیل لابن أبی حاتم الرازی: ۱۱۳،۲\

[2]) کتاب الثقات؟\

[3]) تهذیب الکمال: ۱۳۵۹،۱\

[4]) تهذیب الکمال: ۱۳۵۹،۱\

[5]) اکمال تهذیب الکمال: ۱۱۶،۱\

[6]) انظر تاریخ الإسلام ووفیات المشاهیر والاعلام للذهبی: ۵۲۰،۵ و: ۱۵،۶، دار الکتب العلمیة بیروت\

[7]) تهذیب الکمال: ۴۵،۱، وتهذیب الکمال: ۱۳۵۹،۱\

[8]) اوګورئ رقم (۳۸۵۷)\

کړې شوې دې.[1]

اسماعِیل بن مُجَالِد: دده هم په صحیح بخاری کښې دا اولنې روایت دې، دده نوم او نسب داسې دی: أبوعُمر الکوفی، إسماعیل بن مُجالد بن سعید الهمدانی نزیل بغداد.

دده په شیوخو کښې إسماعیل بن أبي خالد، أبو بشر بَیان بن بشر، سماك بن حرب عبد الملك بن عُمیر، أبو إسحاق عَمرو بن عبد الله السَّبِیعی (دده پلار) مُجالد بن سعید او هلال بن حمید الوزان شامل دی.

او دده نه په حدیث اخستونکو کښې د إبراهیم بن زیاد سَبَلان، أحمد بن أبي الطیب، أحمد بن معاویة بن بکر بن معویة الباهلی، جمهور بن منصور الکوفی، سُریج بن یونس، سعد بن زنبور الهمدانی، صباح بن مروان، عثمان بن محمد بن أبي شیبه، أبو الحسن علی بن محمد القُرشی المدائنی، عمر بن إسماعیل بن مُجالد (دده خوئې) أبو عبید القاسم بن سلاّم، محمد بن حسان السَّمتی، أبوبکر محمد بن خلاد الباهلی او یحیٰی بن معین نوموړنه اخستلې شي.[2]

د جرح او تعدیل د امامانو په عدالت کښې: مُهَنّا بن یحیٰی وائی امام احمد بن حنبل فرمائی: "کان هاهنا ببغداد" دې به دلته په بغداد کښې وو، مُهَنّا وائی: ما اووئیل "أدرکته" آیا تاسو دې موندلې دې؟ وې فرمائیل، "نعم!" هاؤ اما اووئیل، "سمعت منه؟" آیا تا د هغهٔ نه حدیث اؤریدلې هم دی، وې وئیل "لا" نه!، ما اووئیل، دده تعلق د کوم ځائې سره وو؟ وې فرمائیل، "کوفي" په اصل کښې د کوفې وو.[3]

او عبد الله بن احمد بن حنبل د خپل پلار نه روایت کوی، "ماأراه إلا صدوقاً"[4] زما له مخې خو هغه رښتونې وو.

یحیٰی بن معین وائی، "لیس به بأس" هغه ښهٔ سړې وو.[5]

عباس الدوری وائی چې یحیٰی بن معین فرمائی، "ثقة" هغه ثقه راوی دې.[6]

امام بخاری وائی، "صدوق" رښتونې وو.[7]

---

[1] الکاشف للذهبی: ۱/۱۹۶
[2] تهذیب الکمال: ۳/۱۷۵
[3] تهذیب الکمال: ۳/۱۸۵
[4] تهذیب الکمال: ۳/۱۸۵، والتاریخ للخطیب البغدادی: ۶/۲۴۶
[5] تهذیب الکمال: ۳/۱۸۵، الجرح والتعدیل لابن أبی حاتم: ۲/۱۳۸
[6] تهذیب الکمال: ۳/۱۸۶، وتاریخ الإسلام للذهبی: ۵/۱۲۸
[7] میزان الاعتدال: ۱/۲۳۶، وتهذیب الکمال: ۳/۱۸۶

ابو داؤد وائی، "أثبت من أبيه" د خپل پلار نه زيات معتبر دې.(۱)

نسائي وائی، "ليس بالقوی" قوی نهٔ دې.(۲)

إبراهيم بن يعقوب الجوزجاني وائی "غير محمود" خوښ کړې شوې نهٔ دې.(۳)

ابو زرعه وائی، "ليس ممن يكذب بمرة، وسط" يو وارې هم دهٔ تكذيب نهٔ شی كيدې، غوره سړې دې.(۴)

ابو حاتم وائی، "كان يكون ببغداد وهو كما شاء الله".(۵) په بغداد كښې به وو، او هم داسې وو څنګه چې الله تعالى غوښتلو.

امام بخاري، ترمذي او نسائی د هغهٔ نه روايت كړې دی.(۶)

حاكم د دار قطني نه نقل كوی، "ليس فيه شك أنه ضعيف"(۷) په دې كښې هيڅ شك نشته، چې هغه ضعيف دې.

په تعديل او تضعيف كښې محاكمه داسې كيدې شی، چې هغه دې ريښتونې راوی وی، ولې د هغهٔ نه غلطيانې شوی دی، نو كومو حضراتو چې د هغهٔ تضعيف كړې دې، هغوی د دغې خطاګانو په وجه كړې دې، ولې په دې سره هغه د اعتبار قابل كيدو نه نهٔ ساقطيږی، اګر چې قوت او حيثيت د هغهٔ څهٔ قدرې مجروح كيږی، هم دغه وجه ده، چې ذهبي هغهٔ ته "صدوق" وئيلی دی.(۸)

او ابن حبان فرمائيلی دی، "يخطئ".(۹)

يعنی ذهبي صرف د هغهٔ د معتبر كيدو وجه اوښودله، او ابن حبان د ضعيف كيدو، او حافظ ابن حجر د دواړو ذكر اوكړو، نو وې فرمائيل، "صدوق يخطئ".(۱۰)

همدغه وجه ده چې په بخاری كښې دهٔ هم دغه يو روايت دې، او هغه هم مرفوع نهٔ دې.(۱۱)

---

(۱) تهذيب الكمال: ۱۸۶، وتاريخ الخطيب: ۶،۲٤۶،۲٤۷\۱

(۲) تهذيب الكمال: ۳،۱۸۶، وتاريخ الإسلام للذهبي: ۵،۱۲۸\

(۳) بعضې حضراتو د مذموم لفظ استعمال كړې دې، تهذيب الكمال: ۳،۱۸۶\۱

(۴) تهذيب الكمال: ۱۸۶، والجرح والتعديل: ۲،۱۳۸\۱

(۵) تهذيب الكمال: ۳،۱۸۶، والجرح والتعديل: ۲،۱۳۸\۱

(۶) تهذيب الكمال: ۳،۱۸۷\۱

(۷) تاريخ الإسلام: ۵،۱۲۸\

(۸) الكاشف: ۱،۲٤۹، رقم الترجمة (٤۰۳)

(۹) الثقات لابن حبان: ۳،۲۰۰\۱

(۱۰) تقريب التهذيب، ص: ۱۰۹، ترجمه (٤۷۶)\

(۱۱) اوګورئ الكاشف: ۱،۲٤۹\۱

يعنى بخارى په ده باندې اعتماد نۀ كوى، صرف د "شاهد" او "تابع" په توګه ئې راوړلى دې.
د وفات تاريخ دې اكثرو حضراتو نۀ دې ليكلې، هنه ! ذهبى په يو كم شلمه طبقه كښې دده شمير كړې دې، چې د هغې خلق د ۱۸۱هـ او د ۱۹۰هـ په مينځ كښې وفات شوى دى.[1]
بَيَانُ بْنُ بِشْر: دا بيان بن بشر، أبو بشر الأحمسى البجلى، الكوفى المعلِم دې.
د لاندې ذكر كړې شوې حضراتو نه دوى احاديث نقل كړى دى:

إبراهيم التيمى، أنس بن مالك، حُصَين بن صفوان، حكيم بن جابر الأحمسى، حُمران بن أبان أبوعاصم رفاعه بن شداد الفتيانى، طارق بن شهاب الأحمسى، طلحة بن مصرِّف، عامر بن شراحيل الشعبى، عامر بن عبدالله بن زبير الأسدى، عبد الرحمٰن بن الأسود بن يزيد النخعى، عبد الرحمٰن بن أبى الشعثاء المحاربى، عبد الرحمٰن بن أبى ليلى، عبد الرحمٰن بن هلال العبسى، عكرمة مولى ابن عباس، قيس بن أبى حازم الأحمسى، أبو جعفر محمد بن على بن الحسين بن على بن أبى طالب، موسىٰ بن طلحة بن عبيد الله، وبرة بن عبد الرحمٰن المُسلِىّ، أبو صالح الحنفى، أبوعمرو الشيبانى.

او دده نه په روايت كونكو كښې: إسرائيل بن يونس بن أبى اسحاق إسماعيل بن أبى خالد الأحمسى، إسماعيل بن مُجالد بن سعيد، أيوب بن جابر الحنفى، جرير بن عبد الحميد الضبّى، جعفر بن زياد الأحمر، حسن بن صالح بن حى، حكم بن عبد الملك، خالد بن عبد الله الواسطى، داهر بن يحيىٰ الأحمرى، والد عبد الله بن داهر الرازى، زائد بن قدامة، زهير بن معاوية، سفيان الثورى، سفيان بن عيينه، سنان بن هارون البُرجمى، أبو الأحوص سلام بن سُلَيمه، شريك بن عبد الله النخعى، شعبة بن الحجاج، أبو الأسود عبد الرحمٰن بن عامر، مولى بنى هاشم، عَبيدة بن حُميد، على بن عاصم الواسطى، عنبسة بن عبد الواحد القرشى، فُضيل بن عِياض، محمد بن فضيل بن غزوان، مِسعر بن كِدام، معتمِر بن سليمان، مفضّل بن مُهلهل، هاشم بن البريد، هُدبة بن النِهال، هُريم بن سفيان، أبو عوانه الوضاح بن عبد الله اليَشكرى، وليد بن أبى ثور، يحيىٰ بن سلمة بن كهيل، يزيد بن عطاء اليَشكرى، أبويوسف يعقوب بن إبراهيم القاضى، أبو معاذ يعيش بن عبد الرحمٰن المسطامى أبويعقوب يوسف بن يعقوب العجلى الأسود، يونس بن أبى إسحاق وغيره شامل دى.[2]

---

[1]) تاريخ الإسلام: ٥،٢٨، رقم الترجمة (٤٤٢٨)\
[2]) أنظر، تهذيب الكمال: ٣٠٣،٤، ترجمة (٧١٩٢)، والجرح والتعديل لابن أبى حاتم: ٢٤٧،٢، رقم الترجمة (١٦٨٧)، دارالكتب العلمية بيروت، وسير أعلام النبلاء للذهبى: ١٢٤،٦، مؤسسة الرسالة، الطبعة الرابعة، ١٩٨٦، وكتاب الثقات لابن حبان التميمى: ٧٩،٤، مجلس دائرة المعارف العثمانية بحيدر آباد دكن الهند، الطبعة الأولى ١٩٧٨، وكتاب التاريخ الكبير: ١٣٣،٢، رقم الترجمة (١٩٤٧) دارالباز للنشر والتوزيع عباس أحمد الباز مكة المكرمة، وإكمال تهذيب الكمال: ٤٣،٣، والكاشف للذهبى: ٢٧٧،١، ترجمة: (٦٦٤)، دارالقبلة للثقافة الإسلامية، جدة، الطبعة الأولى ١٩٩٢م، وتهذيب التهذيب لابن حجر العسقلانى... [بقيه حاشيه په راروانه صفحه...

د جرح او تعدیل د امامانو په نظر کښې: امام بخاری فرمائی، علی بن المدینی وائی، "له نحو سبعین حدیثاً".

عبد الله بن احمد بن حنبل د خپل پلار امام احمد بن حنبل نه نقل کوی، "ثقة من الثقات".

اسحاق بن منصور د یحیی بن معین نه نقل کوی، همدغه شان أبو حاتم او نسائی فرمائی، "ثقة"، [1] دار قطنی وائی، "هو أحد الأثبات الثقات". [2]

د ابو حاتم نه دا الفاظ هم منقول دی: "هو أحلی من فراس". [3]

احمد بن عبد الله العجلی وائی، "کوفی ثقة، ولیس بکثیر الحدیث روی أقل من مأة حدیث" کوفی دې، او ثقه دې، ددهٔ نه ډیر احادیث منقول نهٔ دی، د سلو نه کم حدیثونه ئې روایت کړی دی. [4]

یعقوب بن شیبه وائی، "کان ثقة ثبتاً". [5]

علامه ذهبی په الإمام، الثقة، المؤدب سره ددهٔ تذکره کولو سره فرمائی، "وهو حجة بلا تردد". [6]

د "بیان" په نامې سره د دوؤ راویانو ذکر: ابو الفضل الهروی په خپل کتاب "المتفق والمفترق" کښې او خطیب هم په دې (مذکوره بیان) او د بیان بن بِشر المعلم په مینځ کښې فرق بیان کړې دې، خطیب وائی، د هاشم هیڅ یو روایت د بَجلی نه مروی نهٔ دې، (یعنی هاشم چې د کوم بیان بن بِشر المعلم نه روایت کړې دې، هغه طائی دې نهٔ چې بَجلی) او د بیان په نامې سره د دوؤ حضرات نومیدلو دا هم دلیل دې، چې یو طائی دې او یو بَجلی!

دلته په دې روایت کښې چې کوم راوی دې هغه "بَجلی" دې، او "طائی" چې هغهٔ ته "المعلم" هم وئیلې شی، هغه بل دې، او هم د هغوی نه هاشم بن البرید روایت کوی. [7]

بقیه حاشیه د تیرمخ] ۵۰۶،۱، دار صادر بیروت، الطبعة الأولی ۱۳۲۵هـ بمجلس دائرة المعارف النظامیة بحیدر آباد دکن (الهند)

[1]) تهذیب الکمال: ۳۰۵،٤، وتهذیب التهذیب للعسقلانی: ۵۰۶،۱۔

[2]) إکمال تهذیب الکمال للمغلطائی: ٤۳،۳۔

[3]) الجرح والتعدیل لابن أبی حاتم: ۲٤۷،۲، تهذیب الکمال: ۳۰۵،٤، د حافظ ابن حجر په تهذیب کښې أعلی (بالعین المهملة) یا أغلی (بالغین المعجمة) منقول دې او گورئ تهذیب التهذیب: ۵۰۶،۱، وتهذیب الکمال: ۳۰۵،٤۔

[4]) تهذیب الکمال: ۳۰۸،٤، وتهذیب التهذیب: ۵۰۶،۱۔

[5]) تهذیب الکمال: ۳۰۵، وتهذیب التهذیب: ۵۰۶،۱۔

[6]) سیر أعلام النبلاء: ۱۲٤،۶، مؤسسة الرسالة۔

[7]) تهذیب التهذیب للعسقلانی: ۵۰۶،۱، واکمال تهذیب الکمال للمغلطائی: ٤۳،۳، صاحب د اکمال په ترجمې نمبر ۸۲۴ کښې د بیان بن بشر الاحمسی البَجَلی ذکر کړې دې، ...[بقیه حاشیه په راروانه صفحه.

وَبَرَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ: وَبَرَه «کشجرة» دا ابو خزیمه یا ابو العباس وَبَره بن عبد الرحمٰن المسلی دې، دده نه په "کتاب الحج، باب رمی الجمار" کښې یو روایت مروی دې[۱] او بیا حدیث باب امام بخاری دده په طریقې سره نقل کړې دې، کوفی دې، او د مُسلی نسبت وجه داده، چې بنی مسلیة بن عامر بن عمرو بن عُلة بن جَلد بن مالك بن أدد سره دده تعلق دې، بعضې حضراتو دهٔ ته حارثی وئیلی دی.

دده شیوخ: د کومو نه چې دې روایت کوی، دا لاندې ذکر دی.

أسود بن یزید، تمیم الداری، خرشنه بن الحر، سعید بن جُبیر، عامر بن شراحیل الشعبی، عامر بن عبد الله بن زبیر، أبو الطفیل عامر بن واثلة، عبد الله بن عباس، عبد الله بن عمر بن الخطاب، عبد الرحمٰن بن الأسود بن یزید، غطیف، أبو جعفر محمد بن الحسین او همام بن الحارث.

او دده نه په روایت کونکو کښې أسماعیل بن أبي خالد، أبو بِشر بیان بن بِشر، حجاج بن أرطاة سلیمان الأعمش، عمرو بن عیسیٰ، علاء بن زهیر الأزدی، مُجالد بن سعید، محمد بن جُحادة، محمد بن سوقة، مِسعر بن کدام أبو إسحاق السبیعی شامل دی.[۲]

جرح او تعدیل: د بخاری، مسلم، ترمذی، ابو داؤد او نسائی وغیره د رواتو نه دې.

اسحاق بن منصور د یحییٰ بن معین نه نقل کوی چې "ثقة" همدغه د ابوزرعه قول هم دې[۳]

ابن حبان هم په "الثقات" کښې دده ذکر کړې دې[۴]

محمد بن سعد وائی، د خالد بن عبد الله القسیری د ولایت کوفې په زمانه کښې دده وفات اوشو. بخاری، مسلم، ابوداؤد، ترمذی، نسائی دده نه روایت کوی.[۵]

بقیه حاشیه د تیرمخ] او په ۸۲۵ نمبر مستقل ترجمه کښې د د بیان بن بشر الطائی المعلم ذکر دې، او وئیلی ئې دی چې دا مونږ په دواړو کښې د فرق ښکاره کولو د پاره کړی دی، اوګورئ، المتفق والمفترق: ۱۵٤٥،۱

[۱] اوګورئ صحیح البخاری، کتاب: ۲۵، باب: ۱۳٤، رقم ۱۷۳۶ا

[۲] تهذیب الکمال: ٤۲۷،۳۰، رقم الترجمة (۱٦۷۸)، والجرح والتعدیل لابن أبی حاتم: ٥٤،۹، ترجمة: ۱٥۸۳۱، وثقات ابن حبان التمیمی: ٤۹۷،٥، وتاریخ الإسلامی للذهبی: ٤٦٤،۳، رقم الترجمة (۱۸۱)، إکمال تهذیب الکمال للمغلطانی: ۲۱۰،۱۲، رقم الترجمة (٥۰۱۳)، وتهذیب التهذیب لابن حجر العسقلانی: ۱۱۱،۱۱، والتاریخ الکبیر للبخاری: ۲٦۳٥،۸، والکاشف، رقم الترجمة (٦۱٤٤)، والجرح والتعدیل للباجی: ۱۱۹۹،۳، وتهذیب التهذیب: ۱۲۹،٤، وطبقات ابن سعد: ۳۱۲،٦، وثقات العجلی، ص: ۱٥٦

[۳] الجرح والتعدیل: ٥٤،۹، رقم الترجمة (۱۷۰٦)

[٤] کتاب الثقات لابن حبان: ٤۹۷،٥، وتاریخ الإسلام للذهبی: ۱٤٦٤،۳

[٥] طبقات ابن سعد: ۱۳۱۲،٦

عجلي وائي، "وَبَرة بن عبد الرحمٰن كوفي، ثقة".[1]
خليفة بن الخياط په طبقهٔ رابعه کښې دده ذکر کړې دې،او هيثم بن عدى په طبقهٔ ثالثه کښې،دده وفات په ۱۱۲ هـ کښې اوشو.[2]
ذهبی په دولسمه طبقه کښې دده ذکر کړې دې،چې د هغې رجال د ۱۱۱ هـ او ۱۲۰ هـ په مينځ کښې وفات شوی دی.[3]
همّام: دا همام بن الحارث النخعى الكوفى دې،دده تذکره په "**كتاب الصلاة،باب الصلاة في الخفاف**" کښې تيره شوې ده.[4]
د دريؤ تابعينو ذکر: په دې روايت کښې د بيان بن بِشر،وبَرة بن عبدالرحمٰن او همام بن الحارث د دريؤ تابعينو پرله پسې ذکر په يو روايت کښې راغلې دې.[5] وَبَرة ته ابن حجر تابعي صغير وئيلی دی،او همام بن الحارث ته ئې "من كبار التابعين" وئيلی دی،او وې فرمائيل د اسماعيل نه روايت کونکی ټول راويان کوفيان دی.[6]
اسماعيلی د جمهور بن منصور په طريقې سره د اسماعيل د همام نه د سماع هم ذکر کړې دې.[7]
حضرت ابوبكر رضي الله عنه په رسول الله ﷺ باندې ايمان راوړنکې اولنې سړې وو: خَمْسَةُ أَعْبُدٍ........
عمار بن ياسر[8] د رسول الله ﷺ مشهور صحابي فرمائي چې ما رسول الله ﷺ په هغه وخت کښې او هغه حال کښې هم اوليدو،چې د هغوی ﷺ سره پنځه غلامان وو،دوه ښځې او يو ابوبکر،مقصود د ابوبکر د فضيلت او منقبت بيان دې،چې په هغه څو کسانو کښې يو دې دې،چا چې په ابتداء کښې اسلام قبول کړو،او په رسول الله ﷺ ئې ايمان راوړو،په ظاهره په دې فضيلت کښې ذکر کړې شوی پنځه غلامان او دوه ښځې هم د حضرت ابوبكر رضي الله عنه سره برابر دی،ولې حقيقت دادې،چې حضرت ابوبكر رضي الله عنه ته په هغوی باندې هم فضيلت حاصل دې،او هغه داسې چې هغوی په بالغ کسانو (چې د سړی د لفظ اصل مصداق دې) کښې هغه

---

[1] ثقات العجلي (۱۹۳۵)،حافظ ابن حجر "كوفيٌ تابعيٌ ثقةٌ" نقل کړی دی،تهذيب التهذيب:۱۱،۱۱۱
[2] اكمال تهذيب الكمال:۱۲،۲۱۰
[3] اوګورئ تاريخ الإسلام:۳،۳۷۰
[4] صحيح البخاري،رقم:۳۸۷
[5] اوګورئ عمدة القاري:۱۶،۲۳۹
[6] فتح الباري:۹،۱۲۸
[7] فتح الباري:۹،۱۲۸
[8] د بنو مخزوم غلام وو،دده د مور نوم سُمَيّه بنت خياط دې،دوی درې واړو مور پلار او خوئی ته الله تعالى د دين په لار کښې ډير زيات تکليفونه ورکړې شو،يوه ورځ د رسول الله ﷺ په دهٔ باندې تيريدل اوشو،چې هغهٔ ته تکليف ورکولې شو،په دې باندې هغوی ﷺ اوفرمائيل،"صبراً آل ياسر فان موعدكم الجنة" عمدة القاري:۱۶،۲۴۹

اولني سړي دي، چې هغهٔ د ټولو نه وړاندې په رسول الله ﷺ باندې ایمان راؤړلو سره اسلام قبول کړې، او دا د هغهٔ داسې خصوصیت دې، چې په دې کښې د هغهٔ سره څوك هم شريك او سهيم نشته.[1]

پنځه غلامان څا چې د ټولو نه اول اسلام قبول کړو: دلته "خمسة أعبد" د پنځو غلامانو نه څوك مراد دی، يو قول دادې، چې ددې مصداق ① حضرت بلال، ② حضرت زيد بن حارثه، ③ عامر بن فهيره مولی أبی بکر، ④ ابوفکيهه مولی صفوان بن اميه، ⑤ او شقران دی.[2]
اول دواړه خو معروف دی، او عامر بن فهيره دا د حضرت ابوبکر ﷺ غلام وو، او طبرانی د حضرت عروه په طريقې سره نقل کوی، چې دې د هغه خلقو نه دې، چې هغوی ته به د الله تعالی په لار کښې يعنی د حق او اسلام د قبولو په سبب عذاب ورکولې شو، نو حضرت ابوبکر ﷺ دې واخستو او بيا ئې آزاد کړو.[3]
او د فکيهه چې تر کومې پورې تعلق دې، نو ابن اسحاق ذکر کړې دی، چې حضرت بلال ايمان راؤړو نو دې هم مسلمان شو، نو په دې باندې اميه بن خلف دهٔ ته عذاب او تکليف ورکول شروع کړل، نو حضرت ابوبکر ﷺ دې اخستلو سره آزاد کړو.[4]

او پاتې شو شُقران[5] نو ابن السکين په "کتاب الصحابة" کښې د عبد الله بن داؤد نه نقل کړې دی، چې نبی کريم ﷺ دې او أُمّ ايمن د دوی د پلار وارثان جوړ کړل.[6]
د بعضې مشائخو نه د ابو فکيهه په ځائې د عمار بن ياسر نوم منقول دې، حافظ ابن حجر فرمائی، ددې احتمال شته، ولې د عمار د پلار د ياسر هم بيا ذکر کيدل پکار وو، ځکه چې عمار او ددهٔ مور او پلار دواړو ته به د الله تعالی په لار کښې سخت تکليفونه ورکولې شو.[7] نو ددهٔ (يعنی د عمار) او ددهٔ د مور ذکر خو راغې، ولې د ياسر ذکر رانغلو، په دې وجه کيدې شي عمار بن ياسر مراد نهٔ وی. بعضې حضراتو د شقران په ځائې د عبيد بن زيد الحبشی نام ذکر کړې دې.[8]

د "امرءتان" مصداق: د "امرءتان" نه مراد حضرت خديجه او حضرت أُمّ أيمن دی، يا بيا خديجه او

---

[1]) فتح الباري لابن حجر: ۱۲۹.۹
[2]) فتح الباري: ۲۹.۹، وعمدة القاري: ۳۴۹.۱۶
[3]) المعجم الکبير: ۳۳۶.۱، رقم الترجمة: ۱۰۰۸
[4]) فتح الباري: ۲۹.۹، وعمدة القاري: ۲۴۹.۱۶
[5]) شُقران بضم الشين وسکون القاف لقب دې، او ددهٔ نوم صالح بن عدی الحبشی وو، بعضې وائی چې ددهٔ نوم أوس وو، او بعضې وائی چې نوم ئې هرمز وو، اوګورئ عمدة القاري: ۲۴۹.۱۶
[6]) فتح الباري: ۱۲۹.۹
[7]) فتح الباري: ۱۲۹.۹
[8]) اوګورئ إرشاد الساري: ۱۵۲.۸، وتحفة الباري: ۱۹۵.۴

سمیه،او بعضې حضراتو دا هم وئیلې دی،چې د حضرت خدیجې سره دویمه ښځه اُم الفضل د حضرت عباس رضی الله عنه بی بی وه،بیا هم دا واضحه نهٔ ده،ځکه چې هغه قدیمة الإسلام خو ده،ولې په سابقینو کښې د هغې ذکر نهٔ دې شوې،او کهٔ هغه مراد اُخستل صحیح وې،نو بیا د ابو رافع مولی العباس ذکر کول هم پکار وو،ځکه چې هغه هم د اُم الفضل سره اسلام راؤړلې وو.[1]

د عمار ددې "حصر" مقصد: د عمار بن یاسر مقصد د حدیثو شارحینو دا بیان کړې دې،چې کومو حضراتو خپل اسلام قبلول ښکاره کړې وو،هغه دا ذکر کړې شوې کسان وو،دا مقصد نهٔ دې چې صرف دې کسانو اسلام قبول کړې وو،ځکه چې عمار په کوم وخت کښې دا خبره کوله،په دغه وخت کښې یو لوئې جماعت مسلمانان شوې وو،چې په هغې کښې د ذکر کړې شوې کسانو نه علاوه نور کسان هم وو،هآؤ ابوبکر صدیق خو د ټولو نه اول اسلام ښکاره کونکې هم وو،او په قبلولو کښې هم،د هغهٔ فضیلت په خپل ځائې مسلم دې.[2]

ترجمة الباب سره مطابقت: د حدیث د ترجمة الباب سره مطابقت دا دې،چې باب هم د "فضل أبی بکر" په حوالې سره دې،او په حدیث کښې هم د هغهٔ د فضیلت بیان دې،یو خو دا سې چې د شمیر په هغهٔ څو کسانو کښې یو دې چا چې په رسول الله ﷺ باندې ایمان راؤړلو سره هغه ښکاره کړې وو،دا ټول اتهٔ کسان وو،چې د هغوی دلته ذکر دې،او د نفسِ اسلام د قبلولو په حوالې سره،نو هغوی رضی الله عنه په بالغ او آزاد کسانو کښې د ټولو نه اولنې سړې خو وو.[3]

۳۴۶۱:[4] حَدَّثَنِي هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ وَاقِدٍ عَنْ بُسْرِ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ عَائِذِ اللَّهِ أَبِي إِدْرِيسَ عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ-رضى الله عنه-قَالَ كُنْتُ جَالِسًا عِنْدَ النَّبِيِّ-صلى الله عليه وسلم-إِذْ أَقْبَلَ أَبُو بَكْرٍ آخِذًا بِطَرَفِ ثَوْبِهِ حَتَّى أَبْدَى عَنْ رُكْبَتِهِ، فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - « أَمَّا صَاحِبُكُمْ فَقَدْ غَامَرَ » . فَسَلَّمَ، وَقَالَ إِنِّي كَانَ بَيْنِي وَبَيْنَ ابْنِ الْخَطَّابِ شَىْءٌ فَأَسْرَعْتُ إِلَيْهِ ثُمَّ نَدِمْتُ، فَسَأَلْتُهُ أَنْ يَغْفِرَ لِي فَأَبَى عَلَيَّ، فَأَقْبَلْتُ إِلَيْكَ فَقَالَ « يَغْفِرُ اللَّهُ لَكَ يَا أَبَا بَكْرٍ » . ثَلاَثًا، ثُمَّ إِنَّ عُمَرَ نَدِمَ فَأَتَى مَنْزِلَ أَبِي بَكْرٍ فَسَأَلَ أَثَمَّ أَبُو بَكْرٍ فَقَالُوا لاَ. فَأَتَى إِلَى النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-، فَسَلَّمَ فَجَعَلَ وَجْهُ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- يَتَمَعَّرُ حَتَّى أَشْفَقَ أَبُو بَكْرٍ، فَجَثَا عَلَى رُكْبَتَيْهِ فَقَالَ يَا رَسُولَ

---

[1]) فتح الباری:۲۹،۹،وعمدة القاری:۱۲۴۹،۱۶

[2]) فتح الباری:۲۹،۹،وعمدة القاری:۱۲۴۹،۱۶

[3]) عمدة القاری للعینی:۱۲۴۹،۱۶

[4]) الحدیث أخرجه البخاری فی صحیحه:۵۱۶،۱،کتاب فضائل أصحاب النبی ﷺ،باب قول النبی "لو کنتُ متخذا خلیلاً"،رقم:۳۶۶۱،وفی:۶۶۷،۲،کتاب التفسیر،باب "قل یا ایها الناس انی رسول الله الیکم جمیعاً"،رقم:۴۶۴۰

اللّٰهِ، وَاللّٰهِ أَنَا كُنْتُ أَظْلَمَ مَرَّتَيْنِ. فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «إِنَّ اللّٰهَ بَعَثَنِي إِلَيْكُمْ فَقُلْتُمْ كَذَبْتَ. وَقَالَ أَبُوبَكْرٍ صَدَقَ. وَوَاسَانِي بِنَفْسِهِ وَمَالِهِ، فَهَلْ أَنْتُمْ تَارِكُولِي صَاحِبِي». مَرَّتَيْنِ فَمَا أُوذِيَ بَعْدَهَا. [۳۴۶۴]

رجال الحديث

هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ: دا هشام بن عمار بن نصير ابو الوليد السلمی الدمشقی دې. ددهٔ تذکره وړاندې تيره شوې ده.[1]

صَدَقَةُ بْنُ خَالِد: ددهٔ نوم صدقة بن خالد او کنيت ابو العباس دې، نسبت ئې القُرشی، الاموی او الدمشقی دَی، د أُمّ البنين بنت أبی سفيان غلام وو، د أُمّ البنين په حقله معروف قول خو دغه دې، چې هغه د ابو سفيان لور او د سيدنا امير معاويه خور وه، د امام بخاری، ابو حاتم او د نورو دغه رائې ده.[2]

او د ابن حبان وغيره، د بعضې حضراتو خيال دادې، چې دا د معاوية بن يزيد بن معاوية بن أبی سفيان خور ده، يعنی د يزيد لور او د معاوية ثانی خور ده.[3]

او يو دريم قول دادې، چې دا د عمر بن عبد العزيز خور ده.[4]

د خپل پلار خالد مولیٰ بنی اميه، زيد بن واقد، عبد الرحمٰن بن عمرو الأوزاعی، عبد الرحمٰن بن يزيد بن جابر، عتبة بن أبی حکيم، عثمان بن أبی العاتکة، هشام بن الغاز، سعيد بن عبد العزيز، طلحة بن عمرو المکی او د نورو حضراتو نه روايت کوی.

او أبو النضر إسحاق بن إبراهيم الفراديسی، حکم بن موسیٰ، سيعد بن منصور، عبد الله بن يوسف التِّنِّيسی، أبو مُسهر عبد الأعلیٰ بن مُسهر، محمد بن المبارك الصُّوری، مروان محمد الطّاهری، هشام بن عمار، هيثم بن الخارجة، وليد بن مسلم، يحيیٰ بن حمزة الحضرمی وغيره د ده نه روايت کوی.[5]

محمد بن سعد په طبقه خامسه کښې ددهٔ ذکر کړې دې.[6]

او هغوی دې ثقه هم ګرځولې دې، ولې هغوی صدقة بن خالد السمين وئيلې دې، کيدې شی هغوی ته په صدقة بن خالد او صدقة بن عبد الله السمين کښې اشتباه شوې وی، او السمين د ثانی (يعنی صدقة بن عبد الله) لقب دې، د اول نهٔ دې.[7]

---

[1] اوګورئ: کتاب التهجد، باب ما يکره من ترک قيام الليل لمن کان يقومه، رقم (۱۱۵۲)

[2] بحر الدم، جزء: ۱، ص: ۱۸۸

[3] الثقات لابن حبان: ۶/۲۶۷، ۲۶۶، وتهذيب التهذيب: ۴/۱۴۱۴

[4] تهذيب الکمال: ۱۳/۱۲۹، رقم الترجمة (۲۸۶۱)، وتهذيب التهذيب: ۴/۱۴۱۴

[5] تهذيب الکمال: ۱۳/۱۲۹، وتهذيب التهذيب: ۴/۱۴۱۴

[6] اوګورئ: الطبقات الکبریٰ لابن سعد: ۷/۱۴۶۹

[7] اوګورئ: حاشية اکمال تهذيب الکمال للمغلطائی: ۶/۳۶۱، رقم الترجمة (۲۴۸۸)

او علامه ذهبی په اتلسمه طبقه کښې ددهٔ ذکر کړې دې،او ددې طبقې رجال د ۱۷۱هـ او د ۱۸۰هـ په مینځ کښې وفات شوی دی.[1]

ددهٔ متعلق معاویة بن صالح د یحیٰی بن معین نه ۱۷۰هـ یا د ۱۷۱هـ قول نقل کړې دې،هشام بن عمار ۱۸۰هـ او دحیم ۱۸۳هـ نقل کوی،او بعضې حضرات د ۱۸۰هـ نه هم ورستو د دوی وفات بیانوی.[2]

او ددهٔ تاریخ وفات هم ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۸۰، یا ۱۸۴ ښودلې شوې دې.[3]

عبد الله بن احمد بن حنبل د خپل پلار(امام احمد)نه ددهٔ متعلق دا الفاظ نقل کوی، "ثقة ثقة ليس به بأس، أثبت من الوليد بن مُسلم، صالح الحديث".[4]

عثمان بن سعید الدارمی د یحیٰی بن معین نه نقل کوی، "ثقة".[5]

همدغه شان محمد بن عبد الله بن نمیر، احمد بن عبد الله العجلي، محمد بن سعد، ابوزرعه، ابو حاتم او ابوبکر بن أبی شیبه وغیره هم دې ثقه ګرځولې دې.[6]

ابن حبان، ذهبی او ابن حجر هم دهٔ ته ثقه وئیلی دی.[7]

د بخاري، ابو داؤد، نسائی، او ابن ماجه راوی دې.[8]

زَيْدُ بْنُ وَاقِد: دا زید بن واقد القرشی دې، ددهٔ کنیت ابو عُمر یا ابو عَمرو او نسبت ئې الشامی او الدمشقی دې، دې چې د چا نه روایت کوی په هغوی کښې:

بُسر بن عبد الله، جُبير بن نُفير، جناح والد مروان، حرام بن حكيم، حسن بصری، حصن بن عبيدة بن علاق، خالد بن عبد الله بن حُسين، خالد بن اللجلاج، سعيد بن عبد العزيز التنوخي، عبد الملك بن مروان بن الحكيم، عطاء الخراسانی، عثمان بن أبی سودة، كثيرة بن مرة، حمد بن عبد الملك بن مروان، محمد بن يزيد، مكحول الشامی، نافع مولیٰ ابن عمر، أبوسلام الأسود، أبوعبد الله الأشعري وغیره شامل دی.

---

[1]) تاريخ الإسلامی للذهبی: ۴.۵۷۲، ترجمة (۴۱۹۷)

[2]) اوګورئ، تهذيب الكمال: ۳.۱۳۱، التقريب: ۲۷۵، الكاشف، ص: ۱۵۰۱

[3]) تهذيب التهذيب لابن حجر العسقلانی: ۴.۴۱۴

[4]) تهذيب الكمال: ۱۳.۱۳۰، ابن أبی حاتم د صالح الحديث اضافه نۀ ده نقل کړې، اوګورئ الجرح والتعديل: ۴.۳۹۹، ترجمة (۱۸۹۱)

[5]) تاريخ الدارمی، الترجمة: ۱۴۲۹

[6]) اوګورئ تهذيب الكمال: ۱۳.۱۳۰.۱۳۱، الجرح والتعديل: ۴.۳۹۹، تهذيب التهذيب: ۴.۴۱۵.۴۱۴، تاريخ الإسلام للذهبی: ۴.۱۵۷۳

[7]) اوګورئ، كتاب الثقات لابن حبان: ۴.۴۶۶، والكاشف (۵۰۱)، ترجمة (۲۳۸۲)، التقريب، ص: ۲۷۵، ترجمة (۲۹۱۱)

[8]) تهذيب الكمال: ۱۳.۱۳۲، همدغه شان اوګورئ اكمال تهذيب الكمال للمغلطائی: ۲.۱۱۸۸

او ددهٔ نه په روایت کونکو کښې: بقیة بن الولید، بکار بن هلال العاملی، حسن بن یحیٰی الخُشنی، سُوید بن عبد العزیز، صدقة بن خالد، صدقة بن عبد الله السمین، عبد الخالق بن زید بن واقد (د دهٔ ځوئې) عمرو بن واقد القرشی، قاسم بن موسٰی، محمد بن عیسٰی بن القاسم بن سُمیع، مَسلمة بن علی الخُشنی، هیثم بن حُمید الغسانی، ولید بن مسلم او یحیٰی بن حمزة الحضرمی شامل دی.[1]

د جرح او تعدیل په حوالې سره: ابو الحسن المیمونی د احمد بن حنبل نه نقل کوی، "ثقة" هغه ثقه راوی دې.

عثمان بن سعید الدارمی، احمد بن عبد الله العجلی او دار قطنی هم دې ثقه ګرځولې دې.[2]

یعقوب بن سفیان وائی، ما د عبد الرحمٰن بن إبراهیم نه پوښتنه اوکړه، چې د مکحول په ملګرو کښې د ټولو نه اعلی ځوک دې؟ هغهٔ د یو جماعت ذکر اوکړو، بیا ئې اووئیل، "ولکن زید بن واقد و بُرد بن سنان من کبارهم".[3] ابو حاتم وائی، لا بأس به، محله الصدق.[4]

ابن حبان هم په "الثقات" کښې ددهٔ ذکر کړې دې.[5]

حافظ ابو عمر بن عبد البر فرمائی، "کان ثقة".[6]

حاکم او بزار ئې هم توثیق کوی.[7]

بعضې حضراتو په دهٔ باندې د قَدَریت توز هم لګولې دې.[8]

ولې دا تور غلط دې، او علامه ذهبی دا تور غلط ګرځولې دې، ذهبی په تاریخ اسلام کښې وائی، "وقد رُمِیَ بالقدر ولم یثبت عنه".[9] په دهٔ باندې د قدری کیدو تور لګیدلې دې، ولې قدریت ددهٔ نه ثابت نهٔ دې، او په "سیر أعلام النبلاء" کښې وائی "وقیل إنه قَدَرِیٌّ، ولم یصح".[10]

---

[1] اوګورئ: تهذیب الکمال: ۱۰/۱۰۸، ترجمة (۲۱۳۰)، تهذیب التهذیب لابن حجر: ۳/۴۲۶، والجرح والتعدیل: ۳/۵۱۶، ترجمة (۲۶۱۰)

[2] تهذیب الکمال: ۱۰/۱۰۹، تاریخ الدارمی، رقم الترجمة (۳۴۱)، ثقات العجلی، ص: ۱۷، وسنن دار قطنی: ۱/۳۱۹، والجرح والتعدیل: ۳/۵۱۶، وتهذیب التهذیب: ۳/۴۶۶

[3] تهذیب الکمال: ۱۰/۱۱۰، په إرشاد الساری: ۸/۱۵۲ کښې هم ددهٔ ثقه والې ذکر کړې شوې دې

[4] الجرح والتعدیل: ۳/۵۱۶، ترجمه (۲۶۰۱)

[5] کتاب الثقات: ۱/۱۴۷

[6] اکمال تهذیب الکمال للمغلطائی: ۵/۱۷۲، ترجمه (۱۷۹۷)

[7] اکمال للمغلطائی: ۵/۱۷۲

[8] تهذیب الکمال: ۱۰/۱۱۰، وتهذیب التهذیب: ۳/۴۲۶

[9] تاریخ الإسلام: ۳/۶۸۰، رقم الترجمة (۲۳۷۷)

[10] سیر أعلام النبلاء: ۶/۲۹۷، (۱۲۵)

دده په حقله وئیلې شوی دی، چې قَدَری دې، ولې دا صحیح نهٔ دی، هاؤ دومره قدرې دده په حقله ضرور وئیلې شوی دی، چې دده د خوئنی عبد الخالق، چې دده نه کوم روایتونه دی، هغه د اعتبار ور نهٔ دی.[1] تر دې پورې چې امام بخاری هغه "منکر الحدیث" گرځولې دې.[2]

بُسْرِ بْنِ عُبَيْدِ اللهِ: دا بُسر بن عبید الله الحضرمی الشامی دې. دده احوال تیر شوی دی.[3]

عَائِذُ اللهِ: دا عَائذ الله بن عبد الله ابو ادریس الخولانی دې. دده احوال هم ذکر شوی دی.[4]

أَبِي الدَّرْدَاءِ: ابو الدرداء د رسول الله ﷺ معروف صحابی دې، چې د هغهٔ نوم عویمر الأنصاری دې.[5]

په صحیح بخاری، کتاب التفسیر کښې د عبد الله بن العلاء بن زید په روایت کښې د "حدثنی بُسر بن عبید الله قال حدثنی أبو ادریس الخولانی قال سمعت أبا الدرداء".[6]

د فتح الباری، کتاب فضائل أصحاب النبی، رقم (۳۶۶۱) لاندې ددې روایت ذکر دې، ولې په هغې کښې د "سمعتُ" په ځائې د "سألتُ" الفاظ دی. ۱ الفاظ راغلی دی.

أَبْدَى عَنْ رُكْبَتِهِ: زنگون ئې ښکاره کړو، قسطلانی وائی، ددې نه معلومیږی چې زنگون عورت نهٔ دې.[7]

د احنافو په نزد زنگون عورت دې: د احنافو له مخې زنگون عورت دې، چې د هغې پټول ضروری دی، په دې وجه د احنافو له مخې "أبدی عن رکبته" په مجازی معنٰی باندې محمول دې، او معنٰی ئې ده "کادت رکبته أن تنکشف لمبالغته فی رفع الإزار" یعنی په لنگ اوچتولو کښې ئې دومره مبالغه اوکړه چې نزدې وه چې زنگون ئې ښکاره شوې وې، د بعضې شوافعو هم دغه مذهب دې.[8]

قوله: أَمَّا صَاحِبُكُمْ فَقَدْ غَامَرَ: د کشمیهنی په نسخه کښې دی "صَاحِبُكَ" بالإفراد راغلې دې.[9]

---

[1] تهذیب التهذیب: ۳/ ۴۲۷\

[2] التاریخ الکبیر: ۳/ ۴۰۷، رقم الترجمة (۱۳۵۳)، د نور توثیق د پاره اوگورئ الثقات لابن حبان: ۳/ ۳۵۸، (۱۴۱۳)، ولسان المیزان: ۲/ ۵۱۲، (۲۰۵۵)، تقریب التهذیب، ص: ۲۲۵، ترجمه (۲۱۵۷)، تحریر تقریب التهذیب: ۱/ ۴۳۷، (۲۱۵۸)، الکاشف: ۱/ ۴۱۹، الترجمه (۱۷۵۷)\

[3] اوگورئ صحیح البخاری، کتاب الجزیة والموادعة، باب ما یحذر من الغدر، رقم (۳۱۸۶)\

[4] اوگورئ صحیح البخاری، کتاب الوضوء، باب الاستنثار فی الوضوء، رقم (۱۶۱)\

[5] شرح الکرمانی: ۱۴/ ۲۰۶\

[6] اوگورئ صحیح البخاری، کتاب التفسیر، باب قل یا أیها الناس إنی رسول الله إلیکم حدیث (۴۶۴۰).

[7] إرشاد الساری: ۸/ ۱۵۲\

[8] لامع الدراری: ۸/ ۱۴۳\

[9] فتح الباری: ۸/ ۱۲۹\

د "صاحب" نه مراد ابوبكر دې او د افراد په صورت كښې به خطاب ابو ذر ته وى.[1]

د "مغامر" تفسير: "فَقَدْ غَامَرَ"...... د غامر معنى ده، خاصم، دخل في غمرة الخصومة، جنګ كول او د جنګ په مصيبت كښې پريوتل، په ويره كښې پريوتل، او د سر نه تيريدل. ددې نه مُغامِر راځى. يا الغامر چې ددې معنى ده، "الذى يرمى بنفسه في الأمر العظيم"[2] چې ځان په ډيرې لوئې معاملې كښې اوغورځوى "يا الذى يرمى بنفسه في الأمور المهلكة"[3] چې ځان په هلاكونكې كارونو كښې اوغورځوى.

د هغوى ﷺ مطلب دا وو، چې دې سرى جهګړه كړې ده، او سخته جهګړه ئې كړې ده. يا دا بيا د غِمر بكسر الغين نه دې، چې د هغې معنى ده، الحقد، كينه او په زړهٔ كښې غصه. يعنى ددهٔ په زړهٔ كښې د چا د پاره كينه ده.[4]

او د سورهٔ اعراف په تفسير كښې پخپله امام بخارى ددې لفظ معنى بيانوى، هغه فرمائى، "غامرأى سبق بالخير" په خير كښې وړاندې والې كول.[5]

په احاديثو كښې د "مُغامِر" لفظ مستعمل دې، لكه "شاكى السلاح بطلٌ مغامَر".[6]

او ددې هم دا دواړه معنې بيان كړې شوى دى، يعنى "مُخَاصِمٌ" يا "مُحَاقِدٌ".[7]

امام بخارى چې د غَامِر په سابق بالخير سره معنى كړې ده، ددې په حقله قاضى عياض فرمائى، دا صرف د مستملى عن أبى ذر په روايت كښې دى، او دا يو غريب او نا آشنا تفسير دې. بيا هم حافظ ابن حجر د قاضى صاحب اعتراض بلاجواز ګرځولې دې. او د امام بخارى تفسير ته ئې صحيح وئيلى دى، حافظ صاحب فرمائى، محبّ طبرى دا تفسير ابوعبيدة بن المثنى اړخ ته هم منسوب كړې دې، دې نه معلومه شوه، چې په دې كښې د امام بخارى مُقتداء او پيش رو هم شته، بيا دې ته غريب څنګه وئيلې كيدې شى.[8]

"أماصاحبكم" د "وأماغيره فلا" قسيم دې، چې دلته محذوف دې[9] او يا "وأمّا غيره فلا أعلمه".[10]

---

[1] إرشاد السارى: ۸/۱۵۳
[2] فتح البارى: ۷/۲۹
[3] النهاية لابن الأثير: ۲/۳۲۰
[4] فتح البارى: ۹/۲۹
[5] صحيح البخارى، كتاب التفسير، رقم (۴۶۴۰)
[6] النهاية لابن الأثير: ۲/۳۲۰
[7] النهاية: ۲/۳۲۰
[8] فتح البارى: ۹/۲۹
[9] فتح البارى: ۹/۲۹
[10] إرشاد السارى: ۸/۱۵۳، وتحفة البارى: ۴/۱۹۶

قوله: فَسَلَّمَ: ابوبكر راغې او سلام ئې اوكړو،ابو نعيم اصبهانى په"حلية الأولياء"كښې وائى، "حتى سلم على رسول الله" ﷺ.[1]

دلته د سلام جواب نهٔ دې ذكر كړې شوې،په دې وجه چې د سلام جواب به رسول الله ﷺ وركړې وى،او دا قسمه څيزونه د معلوم كيدو په وجه عموماً ترك كولې شى.[2]

د حضرت ابوبكر او عمر رضي الله عنهما په مينځ كښې خفګان: كَانَ بَيْنِي وَبَيْنَ ابْنِ الْخَطَّابِ شَيْءٌ........

د ابن الخطاب نه حضرت عمرفاروق رضي الله عنه مراد دې،او د شَيْءٌ نه مراد دې، "شَيْءٌ مِنَ المراجعة" يعنى اخستل راخستل او وهل راوهل. د بخارى د كتاب التفسير په روايت كښې د شيء په ځائې "محاورَة دې، چې د هغې معنىٰ ده په خبرو خبرو كښې خفه كيدل،خبرې ترخې كيدل،تو تو مين مين كيدل.[3]

او په مسند أبى يعلى كښې د ابو امامه روايت دې،چې په هغې كښې د "**معاتبة**"لفظ دې، يعنى د طرفينو او فريقينو يو بل ته ستغې خبرې كول او غصه كيدل.[4]

د "**مقاولة**"لفظ هم راغلې دې،يعنى خپل مينځ كښې خفګان.

"**فاسرعتُ إليه**"هغهٔ اړخ ته مې منډه كړه او وړاندې شوم،بيا زهٔ ملامته شوم.

په "كتاب التفسير"كښې دا الفاظ دى، "**فاغضب أبوبكر عمر فانصرف عنه مغضبا فأتبعه أبوبكر**".[5]

حضرت ابوبكر رضي الله عنه حضرت عمر رضي الله عنه ته غصه وروستله،نو هغه په غصه كښې لاړو،ابوبكر هغهٔ پسې ورستو لاړو،دا ګويا د "**فاسرعتُ إليه ثم ندمتُ**" وضاحت دې.

محمد بن المبارك د "ندمتُ" سره د "على ماكان" زياتوالې هم كړې دې.[6]

د ابوبكر د عمر رضي الله عنهما نه معافى غوښتل: فَسَأَلْتُهُ أَنْ يَغْفِرَ لِي........أى ما وقع مِنّى.[7] يعنى ما هغهٔ ته د معافئ خواست اوكړو، چې هغه ما معاف كړى،او د كتاب التفسير په روايت كښې د أن يستغفرله فلم يفعل حتى أغلق بابه فى وجهه الفاظ دى. ددې الفاظو مطلب دادې،چې ما د هغهٔ نه د خپل ځان د پاره د مغفرت خواست اوكړو،يعنى چې زما نه غلطى او خطا شوې ده،د الله

---

[1]) حلية الأولياء،جز۹،ص:۳۰٤،دارالكتاب العربى بيروت۱
[2]) فتح البارى:۲۹،۹،وعمدة القارى:۱۶،۲۵۰۱
[3]) صحيح بخارى،كتاب التفسير،رقم(۴۶۴۰)۱
[4]) فتح البارى:۱۲۹،۹
[5]) كتاب التفسير،رقم(۴۶۴۰)
[6]) عمدة القارى:۱۶،۲۵۰،وفتح البارى:۱۲۹،۹
[7]) إرشاد السارى:۱،۱۵۳

تعالى نه زما د پاره د مغفرت دعا اوكړه، چې هغه په دې باندې زما مواخذه اونۀ كړى، خو دوى هغه قبوله نۀ كړه.

د محمد بن المبارك نه د "فتبعته إلى البقيع حتى خرج من داره" الفاظ منقول دي.
اسماعيلى، د هسنجانى عن هشام بن عمار په روايت سره د وتحرز منى بداره الفاظ نقل كوى، او د ابو امامه په حديث كښې د "فاعتذر أبو بكر إلى عمر فلم يقبل منه" الفاظ دى.[1]

قوله: ثَلَاثًا: اى ثلاث مرات، يعنى هغوى ﷺ دا الفاظ درې وارې اولوستل.[2]

ابوبكر د پاره د رسول الله ﷺ د ژبې مباركې نه د مغفرت د دعاء اعزاز: د ابوبكر رضي الله عنه په طلب باندې چې كله حضرت عمر رضي الله عنه د هغه د پاره استغفار اونۀ كړو، نو رسول الله ﷺ د هغې په مقابله كښې د هغه د پاره درې وارې "يغفر الله لك" لوستلو سره د هغې كمې پوره كړو، چې د ابوبكر د پاره ډير لوئې اعزاز دې.[3]

قوله: أَثَمَّ أَبُوبَكْرٍ: آيا ابوبكر دلته دې، ثَمَّ بفتح الثاء ظرف دې، او همزه د استفهام ده.[4]

د نبى كريم ﷺ مخ مبارك سور شو:

قوله: فَجَعَلَ وَجهُ النَّبِيِّ ﷺ يَتَمَعَّرُ........يتمعّر، بالعين المهملة المشدّدة: د دې معنٰى ده، د غصې او خفګان په وجه د هغه (د مخ) سورالې او رنړا ختمه شوه، او په غصه كښې د سړى مخ سور زيړ كيدل، او د هغه رنګ بدليدل كيږى، دا په هغه صورت كښې دى، چې كله دا بالعين وى، په دې صورت كښې ددې اصل "عرّ" دې، او "عرّ" جرب يعنى د خارخ ته وئيلې كيږى، په خارخ سره د خارخ والا ځائې متاثره كيږى، او بدليږى، په دې وجه د مخ د تغير او بدلون د پاره هم لفظ د "تَمَعّر" استعمال كړې شوى. "أمعر المكان" د ځائې د سختيدو په معنٰى باندې استعماليږى، او "أمعرَ الحيوان" په هغه وخت كښې وئيلې كيږى، كله چې ځناور ته خارخ اولګى.[5]

او "مَعِر الرأس" په هغه وخت كښې وئيلې كيږى، كله چې د سر ويختۀ كم شى، او سر بد صورته شى.[6]

په هرحال كښې د "مَعِر" معنٰى ده، ورانيدل، بدليدل وغيره او په غصه كښې دانسان داحالت وى.

---

[1]) فتح البارى: ۹، ۱۲۹.
[2]) لامع الدرارى: ۸، ۱۴۴.
[3]) فتح البارى: ۹، ۳۰، وعمدة القارى: ۱۶، ۲۵۰، وإرشاد السارى: ۸، ۱۵۳.
[4]) إرشاد السارى: ۸، ۱۵۳.
[5]) فتح البارى: ۹، ۱۳۰.
[6]) النهاية لابن الاثير: ۲، ۶۶۶.

د ابو ذر په نسخه کښې يتمغر بالغين المعجمة مستعمل شوې دې، چې د "مغر" نه دې، او "مغر" د "مِغرَة" نه ماخوذ دې، چې د هغې معنٰى ده، هغه لاړجنه خاؤره چې په هغې سره رنګ کولې شی.[1] هم ددې نه "أمغر" راځی چې په يو حديث کښې وارد شوې دې، د هغې الفاظ داسې دی: "أيكم ابن عبد المطلب؟ قالوا: هو الأمغر المرتفق" أى الأبيض الأحمر، دا سُور سپين سړې چې هغه په خپل مِرفَق (يعنى لاس) باندې تکيه لګولې ده.
د سړی مخ د غصې په وخت کښې سُور شی، او د هغهٔ رنګ بدل شی، نو په دې وجه د هغهٔ د پاره د "تمغر" لفظ استعماليږی، او مطلب دا وی، چې د هغهٔ مخ داسې سُور شو، لکه چې دا په "مِغرَة" يعنى خاؤرې سره رنګ کړې شوې وی.[2]
په کتاب التفسير کښې امام بخاری دې د پاره صريحی لفظ استعمال کړې دې، هلته کښې داسې الفاظ دی، "وغضب رسول الله".[3]
د حضرت عمر ﷺ پښيمانتيا او په بليغ الفاظو کښې معافی: ابو يعلى چې د ابو امامه نه ددې مضمون روايت نقل کړې دې، د هغې الفاظ داسې دی:
فجلس عمر فأعرض عنه. أى النبى ﷺ. ثم تحوّل فجلَس إلى الجانِبِ الأخر، فأعرض عنه، ثم قام فجلَس بين يديه فأعرض عنه، فقال: يا رسول الله! ما أرى إعراضك إلا لشيئ بلَغَكَ عنّى، فما خير حياتى وأنت معرض عنى؟ فقال أنت الذى اعتذر اليك أبوبكر فلم تقبل منه.[4]
حضرت عمر ﷺ راغې او رسول الله ﷺ سره کيناستو، نو هغوی ﷺ د هغهٔ نه مخ واړولو، هغه راتاؤ شو او بل اړخ ته راغې، کيناستو، نو هغوی ﷺ بيا د هغهٔ نه مخ واړولو، عمر ﷺ پاسيدو او راغې د هغوی ﷺ مخې ته کيناستو، هغوی ﷺ بيا د هغهٔ نه مخ واړولو، نو حضرت عمر ﷺ اووئيل، اې د الله تعالى رسوله! دا ستاسو مخ اړول چې دی، زما په خيال زما په حقله تاسو ته ضرور څه وئيلی دی، چې د هغې په وجه تاسو ما سره داسې کوئ، خو زما په ژوند کښې به څهٔ خير وی، چې تاسو زما نه مخ اړوئ، رسول الله ﷺ اوفرمائيل، هغه تهٔ ئې چې ابوبکر تا ته معذرت اوکړو تا د هغهٔ عذر قبول نهٔ کړو.
او طبرانی د ابن عمر ﷺ نه ددې مضمون روايت کړې دې، چې د هغې الفاظ دادی:
"يسألك أخوك أن تستغفر له، فلا تفعل".[5]

---

[1] النهاية لابن الاثير: ۲. ۱۶۶\
[2] أخرجه النسائى فى كتابه الصيام، باب وجوب الصيام، رقم(۲۰۹۳)
[3] فتح البارى: ۹. ۱۳۰\
[4] كتاب التفسير، رقم(٤٦٤٠)\
[5] المعجم الكبير: ۱۲. ۳۷۲، رقم ۱۳۳۸۳\

ستا وړور تا ته د استغفار د پاره وائی او ته هغه نهٔ قبلوې؟
په دې باندې سیدنا عمر رضی الله عنه اووئیل:

"والذی بعثك بالحق ما من مرة یسألنی إلا وأنا أستغفر له وما خلق الله من أحدٍ أحب إلی منه بعدك".

په هغه ذات قسم اچا چې تهٔ په حقه پیغمبر جوړ کړې رالیږلې ئې، چې هغه څومره وارې هم ما ته د استغفار د پاره وائی، زه به د هغهٔ د پاره استغفار کوم، او الله تعالی ستاسو نه ورستو زما د پاره د هغهٔ نه زیات محبوب تر ننه پورې څوك نهٔ دی پیدا کړې.

ابوبکر اووئیل، وأنا والذی بعثك بالحق کذلك.

او زه هم په هغه خدائې مې دې قسم وی ! چې هغهٔ تهٔ په حقه پیغمبر جوړ کړې رالیږلې ئې، دهٔ د پاره هم هغسې یم، څنګه چې هغه زما د پاره دې.[1]

حضرت عمر رضی الله عنه د رسول الله ﷺ دعتاب نه دیځ کولو د پاره ابوبکر دخپل ځان ذمه وار وګرځول:

قوله: حتّٰی أشفق أبوبکر......: ابوبکر اویریدو، محمد بن المبارك دې سره ددې الفاظو زیاتوالې کړې دې. "أن یکون من رسول الله ﷺ إلی عمر ما یکره".[2]

یعنی ابوبکر سره دا غم او ویره شوه، چې چرته هغوی ﷺ حضرت عمر رضی الله عنه ته څهٔ داسې اونهٔ وائی، چې هغه پرې خفه شی.

"فجثا، أی برك علی رکبتیه" یعنی: هغه د التحیاتو په شکل کیناستو.

قوله: أنا کنتُ أظلَم: یعنی په دې مذکوره واقعه کښې زه زیاتې کونکې یم، د ظلم او زیاتې خبره ابوبکر په خپل سر په دې وجه واخسته، چې هغه د حضور ﷺ د اړخ نه حضرت عمر رضی الله عنه سره د څهٔ ناخوښې معاملې کیدو ویره محسوس کوله، نو هغوی اووئیل، چې د هغهٔ نه زیات زیاتې کونکې زه یم، او یو اړخ ته د ابوبکر خبره د واقعې مطابق هم وه، څکه چې ددې خبرې شروع ابوبکر کړې وه، او اقدام کونکې ښکاره خبره ده، چې د نتیجې ذمه دار وی.[3]

قوله: مرّتین: دا د "قال" ظرف دې، یعنی ابوبکر دوه وارې دا خبره اوکړه، یا دا بیا د ابوبکر د قول برخه ده، په دې صورت کښې به ددې معنٰی دا شی، چې هم زه دوه وارې زیاتې کونکې یم، یعنی ددې تعلق به د "کنتُ" سره وی.[4]

قوله: وواسانی: د "مواساة" نه دې، چې د هغې معنٰی ده، همدردی، کشمیهنی رحمه الله "واسانی" یا "آسانی" بالمد نقل کړې دې، "آسانی" په یو حدیث کښې راغلې دې، چې د هغې الفاظ دادی،

---

[1]) فتح الباری: ۹، ۳۰.
[2]) فتح الباری: ۹، ۳۰، وعمدة القاری: ۱٦، ۲۵۰.
[3]) اوګورئ فتح الباری: ۹، ۳۱.
[4]) فتح الباری: ۹، ۳۱، وعمدة القاری: ۱٦، ۲۵، وشرح الکرمانی: ۱٤، ۲۰۷.

"ما أحد عندى أعظم يدًا من أبى بكر، آسانى بنفسه وماله."[1]
همدغه شان حضرت عمر رضي الله عنه حضرت ابو موسیٰ اشعری رضي الله عنه ته اوليكل:
"آسِ بَينَ الناسِ فى وجهك وعدلِك" أى اجعل كل واحد منهم أسوة خصمة.[2]
يعنى خلقو سره په خپله توجه او انصاف كښې "مواسات" كوه، يعنى هر سړې د هغهٔ د مقابل برابر او نمونه گڼړه.

دلته په حديث باب كښې د "وواسانى" الفاظ راجح دى، ځكه چې دا د "مواساة" نه دې، چې د باب مفاعلې نه دې، او د هغې معنیٰ دا كيږى، چې يو سړې بل سړې په خپل مال او جان كښې دومره شريك كړى، چې بيا دواړه برابر شى. "أى يجعل يدَه ويدَ صاحبه فى ماله سواء".[3]

د تَارِكُولِى صَاحِبِى تركيبى حيثيت: "تَارِكُو" دلته بغير د "نون" نه او په كتاب التفسير كښې "تاركون لى" بالنون راغلې دې.[4]

حافظ ابن حجر فرمائى، صحيح هم دغه دې، چې دا "تاركون لى" بالنون دې، او بيا هغه د ابوالبقاء دا قول هم نقل كړې دې، چې د نون حذف كول دلته كښې د كتابت غلطى ده، او راويانو دا غلط نقل كړې دې، ځكه چې لفظ د (تاركون) نهٔ مضاف دې او نهٔ مصدر بالالف وبالام. او د نون حذف كول هم په دغه دوؤ مقاماتو كښې جائز دى، او "تَارِكُو" كښې چې دې دوؤ وجهو كښې يوه هم نهٔ شى موندې كيدې، نو دلته به د نون حذف كول جائز نهٔ وى.[5]
او كوم حضرات چې دلته د نون د حذف كيدو قائل دى، هغوى ددې دوهٔ وجهې بيانوى، يو دا چې په "صاحِبى" كښې "صاحب" ياء د متكلم اړخ ته مضاف او د "تاركو" د پاره مضاف اليه يعنى "مضاف اليه مضاف" دې، او ددې او دې اړخ ته د مضاف كيدونكى اسم يعنى د "تاركوا" په مينځ كښې "لى" جار مجرور په دې وجه راؤړلې شو، چې په دې سره د فعل ترك د پيغمبر ﷺ سره تخصيص معنیٰ حاصله شى، او دا ښكاره شى، چې رسول الله ﷺ خلقو ته د حضرت ابوبكر رضي الله عنه د خپل ځان د پاره د پريښودو فرمائى، د "لى" دغه معنیٰ ده، او په دې كښې گويا دوه اضافتونه دى، او په دواړو كښې حضور ﷺ د حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه خپل اړخ ته اضافت او نسبت كړې دې، دې د پاره چې په دې سره ددهٔ عظمت او پيغمبر سره

[1] فتح البارى: ٩، ١٣١
[2] النهاية لابن الأثير: ١، ١٦٢
[3] فتح البارى: ٧، ٣١، وإرشاد السارى: ٨، ١١٥٣
[4] اوگورئ: كتاب التفسير، حديث (٤٦٤٠)
[5] فتح البارى: ٧، ٣١

د قرب او اختصاص تعلق ښکاره شی،او ددې فصل بین المضافین مثال دې، "وکذلك زين لكثير من المشركين قتل اولادهم شركاءهم".(۱) په دې کښې د ابن عامر قراءت چې د "اولادهم" په نصب او د "قتلُ" په رفع او د "شركاءهم" په جر سره دې،دلته د مضاف(قتل)او د مضاف ثانی (شرکاء)په مینځ کښې مفعول(اولادهم)د فصل په توګه راؤړلې شوې دې،معلومه شوه،چې په کلام د عربو کښې دا جائز دی.
دويمه وجه دا ښودلې شوې ده،چې کله اسم موصول اورډ شی،نو د هغې نه نون غورځولې شی،لکه "وخضتم كالذى خاضوا".(۲) دلته په لفظ د "الذين" کښې هم دغسې شوی دی،چې ددې نه نونِ جمع غورځولې شوې دې، او "الذى" پاتې شوې دې،يعنى د لفظ د اورډيدو په وجه داسې کيدې شی،چې د هغې نه څۀ حرف اوغورځولې شی،او دلته"تاركوا"کښې هم دغسې شوی دی.(۳)
علامه عينی ددې مضافينو په مينځ کښې د فصل يو بل مثال بيان کړې دې،هغه فرمائی د شاعر قول دې:

فرشنى بخيرلا اكونن ومدحتى كناحتِ يوماً صخرة بعسيل

دلته"رشنى" د راش يريش نه امر دې،چې ددې معنی ده،د حالاتو اصلاح،او په "ومدحتى" کښې واؤ د مصاحبت دپاره دې، او استشهاد په دې کښې د"يومًا"ظرف نه دې،چې د"ناحِت" او "صخرة" په مينځ کښې فصل دې،او اصل تقدير د عبارت داسې دې،کناحِتِ صخرةٍ يوماً بعسيل، عسِيل بفتح العين وكسر السين قضيب الفيل ته وئيلې شی.
عينی صاحب د حافظ ابن حجر د ابو البقاء په استدلال باندې رد فرمائيلې دې،او وئيلې ئې دی،چې د نون په حذف سره روايت د رواتو غلطی ګرځول،لکه څنګه چې د ابو البقاء نه حافظ نقل کړې دی،صحيح نۀ دی،ځکه چې دلته په دې روايت کښې د نون په حذف سره لفظ د"تاركوا"مستعمل دې،په شعر مذکور کښې هم بين المضافين فاصله مستعمل ده،چې د"تاركوا"بدون النون مؤيد دې،د قرآن کريم آيت"وكذلك زُين لكثير من المشركين قتل اولادهم شركاءهم.......(۴) کښې هم د عامر د قراءت مطابق(چې د شرکاء په جر سره وارد دې)فصل بين المضافين وارد دې،او ددې نه علاوه په ډيرو اشعارو کښې استعمال شوې دې،په دې وجه

---

۱) سورة الانعام آيت۱۳۷\
۲) سورة التوبة آيت(۶۹)\
۳) فتح البارى:۳۱،۹،وحاشية الشهاب على البيضاوى:۱۵۹۸،۴\
۴) سورة الانعام آيت:۱۳۷\

د نون ساقطول د ناسخ غلطی گرځول غلط دی.[1]

قوله: مرّتَيْن: د محمد بن المبارك په روایت کښې "ثلاث مرّات" راغلې دې.[2]

قوله: فَمَا أُوذِيَ بَعدَهَا: ددې واقعې نه ورستو د ابوبکر هیڅ بې تعظیمی اونۀ کړې شوه، او هغۀ ته هیڅ تکلیف ورنۀ کړې شو، حافظ ابن حجر فرمائی ددې الفاظو یعنی د (فما أوذی.....) زیاتوالې ما د هشام بن عمار د روایت نه علاوه چرته هم اونۀ لیدو.[3]

د حضرت ابوبکر ﷜ همدغه شان یوه بله واقعه: او همدغه شان یوه واقعه د ابوبکر او د ربیعه بن جعفر په مینځ کښې هم راغله، امام احمد ﷫ د ربیعه نه نقل کوی، هغه فرمائی:

"أن النبی ﷺ أعطاه أرضًا وأعطی أبابکر أرضاً، قال: فاختلفنا فی عذق نخلة، فقلتُ أنا: هی فی حدّی، وقال أبوبکر: هی فی حدّی، فکان بیننا کلام فقال له أبوبکر کلمة ثم ندِم، فقال: ردّ علیّ مثلها حتی یکون قصاصاً، فأبیتُ فأتی النبیّ ﷺ فقال: ما لک وللصدیق؟. فذکر القصة . فقال أجل فلا تردّ علیه ولکن قل: غفر الله لک یا أبابکر، فقلتُ، فولّی أبوبکر وهو یبکی".[4]

هغه فرمائی چې نبی کریم ﷺ ما ته یوه زمکه راکړه، او ابوبکر ته ئې هم یوه زمکه ورکړه، بیا زمونږ د کهجورې په یوې میوه دارې ونې باندې اختلاف شو، ما وئیل دا زما په حد کښې ده. او هغه اووئیل زما په حد کښې ده، زمونږ مینځ کښې خبرې اوږدې شوې، هغۀ ما ته یو لفظ اووئیلو بیا هغه په هغې پښیمانه شو، نو هغۀ ما ته اووئیل چې اوس تۀ هم ما ته ددې په شان خبره اوکړه، دې د پاره چې دا د هغې بدله شی، (او په آخرت کښې زما مواخذه اونۀ شی) ما انکار اوکړو، ابوبکر رسول الله ﷺ ته راغلو، نو حضور ﷺ اوفرمائیل، ستا او د صدیق څۀ قیصه ده؟ ما هغه ټوله واقعه بیان کړه، نو رسول الله ﷺ اوفرمائیل هآؤ ! د هغۀ متعلق داسې لفظ مۀ وائې، هنه ! دا اووایه، چې اې ابوبکر ! الله تعالی دې ستا مغفرت اوکړی، ما چې دا اووئیل نو ابوبکر په ژړا ژړا واپس شو او لاړو.

د حدیث فوائد: ددې حدیث نه ګڼړ شمیر فوائد مستنبط کیږی:

①:- یو خو دا چې حضرت ابوبکر ﷜ د نورو ټولو صحابهٔ کرامو نه افضل او غوره وو، لکه څنګه چې رسول الله ﷺ د هغۀ په ناراضه کولو باندې د حضرت عمر ﷜ وغیره نه د خفګان اظهار اوکړو، او د هغۀ د تفضیل او ترجیح وجه ئې بیان کړه، او هغه ئې خپل خاص دوست اوښودلو.

②:- دویمه خبره دا معلومه شوه، چې فاضل ته د خپل ځان نه افضل سره په غصه باندې

---

[1] عمدة القاری: ۱۶.۲۵۱
[2] فتح الباری: ۹.۳۱
[3] عمدة القاری: ۱۶.۲۵۱
[4] مسند أحمد، حدیث ربیعة بن کعب الاسلمی رقم: ۱۶۵۷۷

راتلل نهٔ دی پکار۔

③:۔دریم دا چې د یو سړی مخامخ هم د هغه تعریف جائز دې،هاؤ ! دومره خبره ضرور ده،چې دا جواز په هغه وخت کښې دې،چې د هغه سړی په فتنه یا دهوکه کښې د پریوتو ویره نهٔ وی۔

④:۔دا خبره هم معلومه شوه،چې د انسان طبیعت او جبلت داسې جوړ کړې شوې دې،چې کله کله په دهٔ باندې د غصې حالت غالب راځی،او د هغې په وجه هغه بیا خلاف اولی کارونه کوی،هر انسان د داسې قسمه بشری تقاضو او کمزورو سره خلقتًا مخامخ کیږی،بیا د هغهٔ د فضل او کمال نښه ده،چې هغه زر د هغې نه رجوع اوکړی،او د الله تعالی هم ارشاد دې،"ان الذین اتقوا اذا مسّهم طائفٌ من الشیطان تذکروا فاذا هم مبصرون"۔[1] نیکو خلقو ته چې کله د شیطان د اړخ نه څهٔ وسوسه راشی،نو دوی زر الله تعالی رایادوی او د زړهٔ په سترګو سره اوګوری۔

⑤:۔د حدیث نه دا هم معلومه شوه چې د نبی نه غیر کهٔ یو سړې هر څومره هم لوئی فضیلت او مقام والا ولې نهٔ وی،په هر حال کښې هغه معصوم نهٔ وی،او د هغهٔ نه غلطی کیږی۔

⑥:۔دا هم معلومه شوه،چې زیاتی کونکی له مظلوم ته د خپل ځان د استغفار د پاره وئیل پکار دی،او د هغهٔ د ناراضه کولو د وبال نه خپله ذمه فارغول پکار دی۔

⑦:۔دا یوه فطری خبره ده،چې کله یو سړې چا ته غصه شی نو عموماً د هغهٔ نامه نهٔ اخلی،بلکه د هغه نسبت پلار یا نیکهٔ اړخ ته کوی،حضرت ابوبکر ﷺ هم "ابن الخطاب" وئیلو سره دغسې اوکړل،همدغسې نبی کریم ﷺ هم په یوه موقعه باندې د حضرت علی ﷺ په حقله اوفرمائیل:[2]

هغوی ﷺ اوفرمائیل، "إلا إن کان ابن أبی طالب یرید أن ینکح ابنتَهم........"[3]

په یو روایت کښې دا الفاظ دی: "إلا أن یرید ابن أبی طالب أن یطلّق ابنتی وینکح ابنتَهم"۔[4]

۳۴۶۲:[5] حَدَّثَنَا مُعَلَّی بْنُ أَسَدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ الْمُخْتَارِ قَالَ خَالِدٌ الْحَذَّاءُ حَدَّثَنَا عَنْ أَبِي عُثْمَانَ قَالَ حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ الْعَاصِ رضی الله عنه أَنَّ النَّبِيَّ صلی الله علیه وسلم

---

[1] سورة الاعراف آیت ۲۰۰۔

[2] اوګورئ فتح الباری:۷،۳۱،وعمدة القاری:۱۶،۲۵۱۔

[3] مسند احمد،حدیث ربیعة بن کعب،رقم:۱۶۵۷۷۔

[4] اوګورئ کتاب النکاح،باب ذب الرجل عن ابنته فی الغیرة والإنصاف،رقم(۵۲۳۰)۔

[5] الحدیث أخرجه البخاری فی صحیحه:۱،۵۱۷،کتاب فضائل أصحاب النبی ﷺ،باب قول النبی ﷺ "لو کنت متخذا خلیلاً"،رقم:۳۶۶۲،وفی:۲،۶۲۴،کتاب المغازی،باب غزوة ذات السلاسل،رقم:۴۳۵۸،ومسلم فی:۲،۲۷۳،کتاب فضائل الصحابة،باب من فضائل أبی بکر،رقم:۲۳۸۳۔

بَعَثَهُ عَلَى جَيْشِ ذَاتِ السَّلَاسِلِ، فَأَتَيْتُهُ فَقُلْتُ أَيُّ النَّاسِ أَحَبُّ إِلَيْكَ قَالَ «عَائِشَةُ». فَقُلْتُ مِنَ الرِّجَالِ فَقَالَ «أَبُوهَا». قُلْتُ ثُمَّ مَنْ قَالَ «ثُمَّ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ». فَعَدَّ رِجَالاً. [۴۱۰۰]

رجال الحدیث

مُعَلَّى بْنُ أَسَد: دا معلی بن اسد ابو الهیثم البصری دي. ددهٔ احوال تیر شوی دی.[۱]

عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ الْمُخْتَار: دا عبدالعزیز بن المختار الأنصاری البصری ابو اسحاق (یا ابو اسماعیل) الدباغ دي. ددهٔ احوال هم تیر شوی دی.[۲]

خَالِدٌ الْحَذَّاء: دا خالد بن مهران ابو المنازل الحذاء البصری دي، ددهٔ احوال د "کتاب العلم، باب قول النبی ﷺ اللهم علمه الکتاب" لاندې تیر شوی دی.[۳]

ابو عُثْمَان: ددهٔ نوم او نسب دا سې دي: عبدالرحمٰن بن مَلّ بن عمرو بن عدی بن وهب بن ربیعه بن سعد بن جُنیمة (یا خزیمة) بن کعب بن رفاعة بن مالك بن نهد بن زید بن لیث بن أسود بن أسلم بن الحاف بن قضاعه، أبوعثمان النهدی الکوفی.

بعضې حضراتو ملِّی ذکر کړې دي، او بعضې مَلّ.[۴]

همدغه شان د خزیمه بالخاء المعجمة په ځائې بالحاء المهملة هم ذکر کړې شوی دي.[۵]

دا (ابو عثمان) په کوفه کښې پاتې شوې دي، او د هغې نه ورستو بصرې ته راغې.

دهٔ د جاهلیت زمانه هم موندلې وه، او د رسول الله ﷺ په زمانه کښې ئې اسلام قبول کړې

---

[۱] اوګورئ: کتاب الحیض، باب المرءة تحیض بعد الإفاضة حدیث (۳۶۹)\

[۲] اوګورئ: کتاب الصلاة، باب التعاون فی بناء المسجد، حدیث (۴۴۷)\

[۳] کشف الباری: ۳/ ۳۶۱\

[۴] اکمال تهذیب الکمال: ۸/ ۲۳۳\

[۵] اکمال تهذیب الکمال: ۸/ ۲۳۳، مغلطائی د ابن ماکولا او د حافظ ابن عبد البر په حوالې سره نقل کړې دی، چې دا لفظ "بفتح الحاء المهملة والزاء المکسورة" دې، او حافظ مزی چې دا "جذیمة بالجیم یا خزیمة بالخاء المعجمة" نقل کړې دی، هغې ته ئې "غیر جیّد" وئیلی دی، بیا هم محققینو دا د مغلطائی د غیر ضروری تنبیهاتو او مجازفاتو نه ګرځولې دی، او د حافظ مزی خبره ئې صحیح ثابت کړې ده، ددې د صحیح کیدو یوه وجه خو داده، چې د ابن عبد البر په "الاستیعاب" کښې هم "خزیمه بالخاء المعجمة المضمومة" واقع دې، بیا دار قطنی هم "المؤتلف (۲۱۸/۱)" کښې د "نهد" قبیلې تشریح کولو سره وئیلی دی، "منهم أبو عثمان النهدی........" او وړاندې ئې وئیلی دی، "ومنهم قبائل بالیمن وقبائل بالشام کلهم ولد خزیمة ـ کذا أوله معجمة مضمومة ـ بن نهد، وهم فی تنوخ فی نهد الیمن".

همدغه شان د ابن الاثیر په "أسدالغابة" کښې هم خزیمه (بضم الخاء المعجمة) دې اوګورئ "أسد الغابة ۳/ ۱۵۴".

دي، د هغوی ﷺ په نوم باندې ئې صدقه هم لیږلې وه، ولې د هغوی ﷺ سره ئې ملاقات اونۀ کړې شو.[1]

وئیلې شوی دی، چې د شپیتو (٦٠) کالو نه زیاته زمانه دۀ په جاهلیت کښې تیره کړې وه، او د شپیتو (٦٠) کالو نه زیاته زمانه په اسلام کښې ژوندې پاتې شوې دې، او په سن ١٠٠هجري کښې ددۀ وفات شوې دې، د قادسیه، جلولا، تستر، نهاوند، یرموك، آذربیجان، مهران ورستم په جنګونو کښې ئې شرکت کړې دې.[2]

ابن سعد د "الطبقات الکبرٰی" په "طبقه اولی من البصریین" کښې ددۀ ذکر کړې دې، هغه فرمائی:

"أخبرنا الفضل بن دكين قال حدثنا أبو طالوت عبد السلام بن شداد قال، رأيتُ أبا عثمان النهدي شرطيا يجيئ فيأخذ من أصحاب الكماة.........وتوفي في أول ولاية الحجاجِ العراق بالبصرة، وكان ثقة".[3]

راوی وائی ابو عثمان النهدی سپاهی وو، چې د خریږو (کمات) اخستلو د پاره به راتلو، په عراق باندې د حجاج د ولایت په اولنو ورځو کښې وفات شوې وو، او ثقه راوی دې.

ابو الحسن بن البراء فرمائی، علی بن المدینی وائی، "كان جاهليا ثقة، لقي عمر وابنَ مسعود وقد أدرك النبي ﷺ".[4]

او هم دا ابو الحسن بن البراء دا هم وائی:

"نسختُ من كتاب علي بن المديني ولم أسمعه منه: أبو عثمان الهندي، واسمه عبد الرحمٰن بن مَل، ويقال، وأصله كوفي، وصار إلى البصرة بعدُ: وهو من العرب، وقد أدرك الجاهلية، وهاجر إلى المدينة بعد موت أبي بكر، ووافق استخلافَ عُمَرَ وسمع من عُمَرَ ولم يسمع من أبي ذر".[5]

(راوی) وائی، چې ما د علی بن المدینی د کتاب نه لیکلی دی او د هغۀ نه مې اوریدلې نۀ دی، چې... ابو عثمان النهدی، چې د هغه نوم عبد الرحمٰن بن مَلّ (د میم په حرکات ثلاثه سره) دې، اصلاً کوفی دې، بیا ورستو بصرې ته راغې، عرب دې، په جاهلیت کښې هم پاتې شوې دې، د ابوبکر د وفات نه ورستو ئې مدینې منورې ته هجرت کړې دې، او د عمر (رضي الله عنه) په زمانه د خلافت کښې مدینې ته راغې، د حضرت عمر (رضي الله عنه) نه ئې حدیث اوریدلی دی، او د ابوذر (رضي الله عنه) نه ئې نۀ دی اوریدلی.

حسن بن قتیبه د ضحاك بن یسار نه نقل کوی، هغه وائی چې ما د ابو عثمان النهدی نه دا اوریدلی دی:

---

[1] تهذیب الکمال: ١٤٢٥.١٧

[2] اکمال تهذیب الکمال للمغلطائی: ١٣٣٣.٨

[3] الطبقات الکبری: ١٩٨.٩٧.٧

[4] تهذیب الکمال: ٤٢٧.١٧، والجرح والتعدیل: ٥. الترجمة (١٣٥٠)١

[5] تهذیب الکمال: ١٤٢٧.١٧

"كنتُ ابن سبع عشرة سنةً أرعى إبل أهلي، فكان يمرُّبنا المارُّ جائيًا من تهامة فنقول: ما هذا الصابئ الذى خرج فيكم؟ فيقول: خرج والله رجل يدعوا إلى الله وحده قد أفسد ذات بينهم".([1])

يعنى زهٔ د وولسو (۱۷) کالو ووم، ما اوښان څرول. او اکثر به په مونږ باندې د تهامې نه د راتلونکی يو سړی تيريدل کيدل، مونږ به هغهٔ ته وئيل، دا "صابى" يعنى د پلار نيکهٔ د دين نه وتونکې په تاسو کښې څوک راوتلې دې؟ هغه به وئيل په خدائې قسم! يو سړې راوتلې دې، چې يو الله ارخ ته دعوت ورکوى، او هغهٔ د خلقو خپل مينځ کښې تعلقات خراب کړى دى.

عبد القاهر بن السرى د خپل پلار نه او هغه ددهٔ د نيکهٔ نه نقل کوى:

"كان أبو عثمان النهدى من قضاعة وأدرك النبىَّ ﷺ ولم يره وكان من ساكنى الكوفة، فلما قُتل حسين تحوّل إلى البصرة وقال لا أسكن بلداً قُتل فيه ابن بنتِ رسول الله ﷺ وحجّ ستين ما بين حَجّةٍ و عُمرةٍ وقال: أتت علىّ ثلاثون ومئة سنةٍ، وما مِنّي شيئٌ إلا وقد أنكرته خلا أملى، فانى أجده كما هو".([2])

د ابو عثمان النهدى تعلق د قبيلهٔ قضاعه سره وو، هغه د رسول الله ﷺ زمانه موندلې وه، خو هغوى ﷺ سره ئې ملاقات نهٔ دې شوې، او د کوفې اوسيدونکې وو، او کله چې حضرت حسين شهيد کړې شو، نو بصرې ته لاړو، او وې وئيل چې زهٔ په داسې ښار کښې نهٔ اوسيږم، چې په هغې کښې د رسول الله د لور د زړهٔ ټکړه (يعنى خوئې) شهيد کړې شوې وى، شپيتو (۶۰) ته نيزدې حجونه او عمرې ئې کړې وې، او فرمائيل به ئې زما يو سل ديرش کاله عمر تير شو، او زما هر څهٔ بدل شو، ما سوا د اميد نه چې هغه هم هغسې ژوندې دې.

معتمر بن سليمان د خپل پلار نه نقل کوى:

"إنى لأحسبُ أبا عثمان كان لايصيبُ ذنباً، كان ليلهُ قائماً، ونهاره صائماً، وإن كان ليصلّى حتى يغشى عليه".([3])

هغه اووئيل ما ته پته ده، ابو عثمان به ګناه بالکل نهٔ کوله، د هغه به ټول عمر د شپې قيام او د ورځې روژه وه، او دومره مونځونه به ئې کول، چې هغه به بې هوشه شو.

سعيد بن عامر د معتمر بن سليمان نه نقل کوى: "كان أبو عثمان النهدى يصلى فربما صلّى حتى يغشى عليه، وكان له يتامى يحضرون طعامه، فوقع الطاعون فماتوا فكان يقول: مات أصحابى".([4])

ابو عثمان النهدى به مونځ کولو، نو کله کله به هغه بې هوشه شو، او د هغهٔ څهٔ يتيمانان وو، چې په خوراك کښې به هغوى سره وو، بيا طاعون راغې، هغه ټول مړهٔ شو، نو د هغې نه ورستو به ابو عثمان وئيل، زما ملګرى مړهٔ شو.

يعقوب بن اسحاق حضرمى وائى، عبد السلام بن عجلان وئيلى دى:

---

[1]) تهذيب الكمال: ۱۷، ۱٤۲۷

[2]) تهذيب الكمال: ۱۷، ۱٤۲۷

[3]) تهذيب الكمال: ۱۷، ۱٤۲۷

[4]) الاستيعاب لابن عبدالبر: ۲، ۱۸۵۵

"كان أبو عثمان النهدي إذا حدّث قال: ارجعوا مغفوراً لكم، فلو حلفتُ لبررتُ أنه مغفور لكم".[1]
ابو عثمان چې به كله هم حديث بيانول نو فرمائيل به ئې، ځئ ستاسو مغفرت شوې دې، تاسو ببنلې شوى ئې، او كۀ زه په دې قسم اوكړم (چې ستاسو مغفرت كړې شوې دې) نو حانث به نۀ شم۔
عبد الرحمٰن بن أبى حاتم وائى، ما د خپل پلار نۀ اوريدلى دى، هغه وئيل:
"ابوعثمان النهدى ثقة، كان عريف قومه، سئل أبو زرعة عن أبى عثمان النهدى، فقال: بصرى ثقة".[2]
ابو عثمان ثقه دې، د خپل قوم سردار وو، د ابو زرعه ددۀ په حقله پوښتنه اوكړې شوه، نو وې وئيل، بصرى دې، ثقه دې۔
نسائى او عبد الرحمٰن بن يوسف بن خراش وائى، "ثقة".[3]
عمرو بن علي وغيره وائى، چې په سن ۹۵ هجرى كښې د ۱۳۰ كالو په عمر كښې دې وفات شوې دې.[4]
يحيىٰ بن معين او نور ګڼ شمير كسان وائى، چې ۱۰۰ هجرې كښې وفات شوې دې.[5]
خليفة بن الخياط وائى، چې د ۱۰۰ هجرې نه وروستو وفات شوې دې، او دا هم وئيلې شوى دى، چې ۹۵ هجرى نه وروستو وفات شوې دې.[6]
ابو هشيم وائى د ۱۴۰ كالو په عمر كښې وفات شوې دې.[7]
حافظ ابو نعيم وائى:
"أسلم فى عهد النبى ﷺ ولم يره، حجّ قبل بعثة النبى ﷺ فى الجاهلية حجتين، توفي سنة إحدى وثمانين بالبصرة وهو ابن أربعين ومئة سنة، سلّم صدقته إلى سُعاة النبى ﷺ ثلاث سنين وهو مسلم ثم قدم المدينة فى أيام عمر بن الخطاب وكان كثير العبادة، حسَن القراءة لزم سلمانَ الفارسيَ فصحبه اثنتى عشرة سنة".[8]
د نبى كريم ﷺ په زمانه كښې ئې اسلام قبول كړو، او د رسول الله ﷺ رؤيت دۀ ته نصيب نۀ شو، د رسول الله ﷺ د بعثت نه وړاندې په زمانۀ جاهليت كښې ئې دوه حجونه كړى وو، په سن ۸۱ هجرې كښې په بصره كښې د ۱۴۰ كالو په عمر كښې وفات شو، د اسلام په حالت كښې ئې درې كاله د رسول الله ﷺ عاملينو ته صدقه هم وركړه، بيا د عمر بن الخطاب په

[1] تهذيب الكمال: ۱۷، ۳۲۷۔
[2] الجرح والتعديل: ۵، ۴۲۹۔
[3] تاريخ بغداد: ۱۰، ۲۰۵، وتهذيب الكمال: ۱۷، ۴۲۹۔
[4] تاريخ بغداد: ۱۰، ۲۰۵۔
[5] تاريخ بغداد: ۱۰، ۲۰۵۔
[6] طبقات خليفة، ص: ۲۰۵۔
[7] تهذيب الكمال: ۱۷، ۴۳۰۔
[8] تهذيب الكمال: ۱۷، ۳۲۹۔

زمانه کښې مدینې منورې ته راغلو، ډیر زیات عبادت کونکې وو، ډیر ښکلې قراءت به ئې کولو، د سلمان الفارسی صحبت ئې اختیار کړو، دولس کاله هغهٔ سره پاتې شو.
عجلی هم وائی، "ثقة". (۱)

شیوخ: أبی بن کعب، أسامه بن زید، أنس بن جندل، بلال بن رباح، جابر بن عبد الله، جُندب بن کعب الأزدی، حذیفة بن الیمان، حنظلة الکاتب، زهیر بن عمرو الهلالی، زیاد بن أبی سفیان، زید بن أرقم، سعد بن أبی وقاص، سعید بن زید بن عمرو بن نُفیل، سلمان الفارسی، طلحة بن عبید الله، عامر بن مالك، عبد الله بن عامر، عبد الله بن عباس، عبد الله بن عمر بن الخطاب، عبد الله بن عمرو بن العاص، عبد الله بن مسعود، عبد الرحمٰن بن أبی بکر الصدیق، علی بن أبی طالب، عمر بن الخطاب، عمرو بن العاص، عمران بن حُصین، قبیصة بن مخارق، مجاشع بن مسعود، مجالد بن مسعود، مطرف بن عوف، أبو برزة الأسلمی، أبوبکرة الثقفی، أبو ذر الغفاری، أبوسعید الخدری، أبوموسٰی الأشعری، أبوهریرة، عائشة او أم سلمه وغیرهم رضی الله عنهم وارضاهم أجمعین

تلامذه: أیوب السَّختیانی، ثابت البُنانی، جعفر بن میمون الأنماطی، حجاج بن أبی زینب الواسطی، حُمید الطّویل، حنان الأسدی، خالد الحذاء، داؤد بن أبی هند، سعید الجُریری، سلیمان التیمی، ضحاك بن یسار، عاصم الأحول، عبد الکریم بن رُشید البصری، عطاء بن عجلان، علی بن زید بن جُدعان، عُمارة بن أبی حفصة، عمران بن حُدیر، عون بن أبی شداد، میمون الکُردی، نزال بن عمار وغیرهم. (۲)
حافظ ابن حجر دده متعلق فرمائی،

"مخضرم من کبار الثانیة، ثقة، ثبت عابد" تقریب التهذیب، ص: ۳۵۱، ترجمة ۴۰۱۷، ذهبی فرمائی، "ولد فی حیات النبی ﷺ، سمع عمر، وأبیًا، وعنه أیوب والحذاء قال سلیمان التیمی إنی لأحسبه کان لا یصیب ذنبًا، لیله قائم ونهارُه صائم......." الکاشف: ۶۴۵، ۱، ترجمة (۳۳۲۲)، ذهبی دا هم فرمائی: "کان کبیر الشان، صوّامًا، قوّامًا، قانتًا لله حنیفًا، ورد أن کان یصلی حتی یغشی علیه، وکان ثقة إماماً، ثبتاً" تاریخ السلام: ۲۲۹، ۲۲۸، ۳، ترجمة ۱۲۱۳، نور اوګورئ، سیر أعلام النبلاء: ۱۷۵-۱۷۸، ۴، التاریخ الکبیر: ۸۳، ۹، البدایة والنهایة: ۱۵، ۵، الاستیعاب: ۴۳۷، ۲، تاریخ بغداد: ۲۰۲، ۱۰، الاصابة: ۹۹، ۹۸، ۱۳
ددې حدیث راویان ټول بصریان دی ماسوا د ابو عثمان النهدی نه (۳)

ذات السَّلاسِل: "سَلاسِل" بفتح السین الأول د سِلسِلةٌ جمع ده، ابو عبید البکری هم داسې نقل

---

(۱) ثقات العجلی، ص: ۱۶۳
(۲) تهذیب الکمال: ۱۷، ۴۲۶، ۴۲۷، تهذیب التهذیب: ۶، ۲۷۷، ۲۷۸، والجرح والتعدیل: ۵، ۳۴۵، إکمال تهذیب الکمال: ۸، ۲۳۲، ۲۳۴،
(۳) فتح الباری: ۹، ۳۱، دار الکتب العلمیة بیروت

كړې دى، دلته ددې نه يو مقام مراد دې، او دا ځائې هم په دې وجه په دې نوم نومولې شوې دې، چې هلته شګې د زنځير په شان كړئ كړئ لاندې باندې په نظر راځى، يا بيا وجه د تسميې داده، چې په دې غزوه كښې مشركين د يو بل د تختيدو د ويرې نه خپل مينځ كښې د كړو په شان ملاؤ شو، او تړلې شوى وو، او ابن الاثير سُلاسل بضم السين ليكلې دې، او دا ئې د سلسال يعنى د سهل په معنې باندې اخستې دې.[1]

قوله: أيّ الناس أحب إليك: د قيس بن أبى حازم په روايت كښې دا زياتوالې هم دې، "إليك فأحبه"[2]

ستا په خيال د ټولو نه زيات محبوب څوك دې، چې زه د هغهٔ سره محبت اوكړم!

د عمرو بن العاص رضي الله عنه د پوښتنې وجه: وائى چې عمرو بن العاص دا پوښتنه دې د پاره كړې وه، چې هغه رسول الله ﷺ په دې غزوه كښې امير جوړ كړې وو، نو د هغهٔ په خيال كښې دا راغلل چې كيدې شى زهٔ رسول الله ﷺ ته د نورو نه زيات محبوب او خوښ يم، ځكه ئې د هغوى په موجودګئ كښې زهٔ امير جوړ كړم، يعنى ما امير جوړول د "أحب إلى الرسول" كيدو علامت دې، او بيا د رسول الله ﷺ ډير محبوب كيدل ډير لوئې شرافت او سعادت دې، نو حضرت عمرو بن العاص دا معامله صفا كول اوغوښتل، چې آيا زهٔ يم هم د الله د رسول ته "أحب" يا دا صرف زما خيال دې.[3]

قوله: فقلت من الرجال؟: ابن خزيمه او ابن حبان د قيس بن أبى حازم عن عمرو.........
په طريقې سره دا الفاظ نقل كړى دى، "إنى لست أعنى النساء انى أعنى الرجال"[4] زهٔ د ښځو خبره نهٔ كوم، زهٔ د سړو خبره كوم.

ابن حبان د انس نه دا الفاظ هم نقل كړى دى:

"سئل رسول الله ﷺ من أحب الناس إليك؟ قال عائشة، قيل له ليس عن أهلك نسألك".[5]

د رسول الله ﷺ نه پوښتنه اوكړې شوه، چې د ټولو نه زيات محبت ستاسو د چا سره دې؟ هغوى ﷺ اوفرمائيل عائشې سره، اُووئيلې شو، چې ستاسو نه ستاسو د كور والوؤ په حقله پوښتنه نهٔ كوو.

قوله: فعد رجالاً: په مغازى كښې ددې نه ورستو د عمرو نه دا الفاظ مروى دى:

---

[1] فتح البارى:۹،۳۱،بيروت،وعمدة القارى:۱۶،۲۵۲

[2] فتح البارى:۹،۳۲

[3] فتح البارى:۹،۳۱

[4] صحيح ابن حبان،رقم:۷۱۰۶،مؤسسة الرسالة

[5] صحيح ابن حبان،باب ذكر الخبر الدال على أن مخرج هذا السؤال والجواب معاً كان عن أهله دون سائر النساء من فاطمة وغيرها،رقم:۷۱۰۷،مؤسسة الرسالة

"فسكتُ مخافةَ أن يجعلَنى فى آخرهم". [1]

زه ددې ويرې چپ شوم، چې چرته زما نوم د ټولو په آخره کښې وانخلی.

د "رجال" نه څوک مراد دی؟: د عبد الله بن شقيق په روايت کښې دا الفاظ دی:

"قلت لعائشة: أىّ أصحاب النبى ﷺ كان أحب اليه؟ قالت: أبوبكر، قلتُ: ثم مَن؟ قالت عمرُ، قلت: ثم مَن؟ قالت: أبوعبيدةَ بن الجراح، قلتُ: ثم مَن؟ فسكتَت". [2]

وې فرمائيل ما د حضرت عائشې ﷺ نه پوښتنه اوکړه، چې کوم يو صحابی رسول الله ﷺ ته زيات خوښ دې، حضرتَ عائشې ﷺ اوفرمائيل، ابوبکر، ما اووئيل بيا څوک؟ وې فرمائيل عمر، ما اووئيل بيا څوک؟ وې فرمائيل ابو عبيدة بن الجراح، ما اووئيل بيا څوک ؟ نو هغه چپ شوه.

دې نه معلومه شوه، چې په حديثِ باب کښې د حضرت عمر ﷺ د ذکر نه ورستو چې کوم "رجالاً" راغلي دې په هغې د بعضې رجالِ مصداق حضرت ابو عبيدة بن الجراح کيدې شی.

حافظ ابن حجر په سندِ صحيح سره د ابو داؤد، احمد او نسائی روايت ذکر کړې دې، چې په هغې کښې حضرت نعمان بن بشير فرمائی: "استاذَنَ أبوبكر على النبى ﷺ فسمع صوتَ عائشة عالياً، وهى تقول: والله لقد علمتُ أن عليًا أحبُّ إليك مِن أبى". [3]

ابوبکر د رسول الله ﷺ خوا ته د راتلو اجازت اوغوښتلو، (او کله چې داخل شو) نو د عائشې په اوچت آواز دا وئيل ئې واؤريدل چې، په خدائې قسم ! زهٔ پوهه شوې يم چې تاسو (رسول الله ﷺ) ته حضرت علی ﷺ زما د پلار (ابوبکر) نه ډير خوښ دې.

حافظ ابن حجر ﷺ وائی، ددې نه معلومه شوه، هغه کسان چې حضرت عمرو بن العاص په "رجالاً" وئيلو سره مبهم اوساتل، هغه حضرت علی ﷺ دې، ځکه چې حضرت عائشه فرمائی، چې حضرت علی ﷺ رسول الله ﷺ ته د ټولو نه زيات خوښ دې، د حضرت ابوبکر ﷺ نه زيات يا کم، خير دا خو بله خبره ده، خو فى الجملة أحب إلى الرسول کيدل هغهٔ د پاره هم ثابت شو، نو د "رجال" د مبهم لفظ نه کيدې شی هغه مراد وی، د حافظ صاحب مطلب به دا وی، کله چې حضرت عائشې ﷺ دا اوفرمائيل: چې حضرت علی ﷺ د رسول الله ﷺ په نظر کښې د حضرت ابوبکر ﷺ نه أحب (زيات خوښ) دې، نو ددې نه دا خبره خو په هر حال کښې معلومه شوه، چې حضرت علی ﷺ د رسول الله په ډير خوښو کسانو کښې وو، اوس يو احتمال (چې احتمالِ محض، غير ناشى عن دليل دې) خو دا دې، چې د "رجالاً" نه مراد د

---

[1] اوګورئ کتاب المغازی، باب غزوة ذات السلاسل، حديث (٤٣٥٨)

[2] أخرجه الترمذی، باب مناقب أبى بكر، رقم: ٣٦٥٧، دار إحياء التراث العربى\

[3] مسند أحمد، رقم: ١٨٦١١، ١٨٤٢١، مؤسسة الرسالة، ولم أجده عند الترمذى والنسائى......\

حضرت عمرو بن العاص حضرت علی رضی الله عنه وی، او د هغهٔ ذکر نبی علیه السلام په اول نمبر باندې کړې وو، ولې حضرت عمرو رضی الله عنه د ټولو نه وړاندې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه ذکر اوکړو، او ورستو ئې حضرت علی رضی الله عنه د رجالاً په مبهم لفظ سره ذکر کړو، ځکه چې عمرو د حضرت معاویه رضی الله عنه ملګرې وو، او د حضرت علی رضی الله عنه ددې منقبت او شان ښکاره کول هغه ته خوښ نهٔ وو، دا د روافضو خیال دې، چې باطل او غلط دې، په دې وجه چې کهٔ حضرت عمرو بن العاص رضی الله عنه د حضرت معاویه رضی الله عنه د ملګرتیا په وجه او د حضرت علی رضی الله عنه د مخالفت په وجه داسې کول، نو بیا حضرت نعمان بن بشیر به هم د حضرت معاویه د ملګرتیا په وجه د حضرت علی رضی الله عنه د منقبت ذکر نهٔ کولو، او کله چې هغهٔ د حضرت معاویه رضی الله عنه د ملګرتیا سره سره د حضرت علی رضی الله عنه د فضیلت ذکر اوکړو، نو حضرت عمرو بن العاص رضی الله عنه چې د هغه نه د لوئې درجې صحابی دې، هغهٔ به ولې د حضرت علی رضی الله عنه د فضیلت د ذکر کولو نه ډډه کوی؟

رفع د تعارض: اوس دا چې د حضرت عمرو بن العاص رضی الله عنه او د حضرت عائشې رضی الله عنها په دې روایاتو کښې چې کوم ظاهری تعارض دې، چې د عمرو د روایت نه د ابوبکر أحب إلی الرسول کېدل ثابتیږی، او د حضرت عائشې د روایت نه د حضرت علی رضی الله عنه "أحب" کېدل، نو ددې جواب دادې، چې ترجیح د حضرت عمرو رضی الله عنه روایت ته حاصله ده، ځکه چې په دې کښې د رسول الله د قول ذکر دې، او د عائشې په روایت کښې د هغوی ﷺ تقریر دې، او قول ته په تقریر باندې ترجیح وی، په دې وجه "أحب إلی الرسول" به هم ابوبکر وی، نهٔ چې حضرت علی رضی الله عنه.

دویم احتمال په دې کښې دادې، چې حضرت عمرو رضی الله عنه چې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه، عمر رضی الله عنه او رجال د أحبیت ذکر کړې دې، خبره هم دغسې وه، ولې حضرت عائشې ته دا شك وو، چې حضرت علی رضی الله عنه أحب إلی الرسول دې، نو هغې ددې اظهار اوکړو.

او هسې د حضرت عائشې رضی الله عنها خیال صحیح کېدې هم شی، لکه څنګه چې د رسول الله ﷺ په دې باندې د سکوت او تقریر نه معلومیږی، او دا به په هغه وخت کښې کیږی، چې حضرت علی رضی الله عنه هم په څهٔ خاص او جزوی وجه باندې د هغوی ﷺ ډیر محبوب وی، نو دا د رفع تعارض دویمه وجه یعنی د تطبیق صورت دې، او هغه داسې چې په عمومی او مجموعی اعتبار سره ډیر محبوب کېدل خو د حضرت ابوبکر رضی الله عنه د پاره ثابت دی، خو په یو بل حیثیت سره حضرت علی رضی الله عنه هم أحب إلی الرسول کېدې شی، او ددې نه هیڅ یو امر مانع نشته.[1]

ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت: ترجمة الباب سره مناسبت بالکل واضح دې، ځکه چې باب، د فضائل أبی بکر په حوالې سره دې، او په حدیث کښې هم د حضرت ابوبکر رضی الله عنه د افضل کېدو ذکر دې، ځکه چې أحب الناس کېدل د افضل الناس کېدو دلیل دې.[2]

---

[1]) فتح الباری شرح صحیح البخاری: ۹/ ۳۲/ ۱

[2]) عمدة القاری للعینی: ۱۶/ ۲۵۱/ ۱

۳۴۶۳: (۱) حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ -رضی الله عنه- قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ «بَيْنَمَا رَاعٍ فِي غَنَمِهِ عَدَا عَلَيْهِ الذِّئْبُ، فَأَخَذَ مِنْهَا شَاةً، فَطَلَبَهُ الرَّاعِي، فَالْتَفَتَ إِلَيْهِ الذِّئْبُ فَقَالَ مَنْ لَهَا يَوْمَ السَّبُعِ، يَوْمَ لَيْسَ لَهَا رَاعٍ غَيْرِي، وَبَيْنَا رَجُلٌ يَسُوقُ بَقَرَةً قَدْ حَمَلَ عَلَيْهَا، فَالْتَفَتَتْ إِلَيْهِ فَكَلَّمَتْهُ فَقَالَتْ إِنِّي لَمْ أُخْلَقْ لِهَذَا، وَلَكِنِّي خُلِقْتُ لِلْحَرْثِ». قَالَ النَّاسُ سُبْحَانَ اللَّهِ. قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «فَإِنِّي أُومِنُ بِذَلِكَ وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رضی الله عنهما». [ر: ۲۱۹۹]

أَبُو الْيَمَانِ: دا ابو الیمان حکم بن نافع بهرانی حمصی دي، ددۀ احوال په "کتاب بدء الوحی" باب ۶، کښې تیر شوی دی۔ (۲)

شُعَيْبٌ: دا ابو بشر، شعیب بن أبی حمزة القرشی الاموی دي، ددۀ احوال هم دغه "بدء الوحی، باب نمبر۶" کښې تیر شوی دی۔ (۳)

الزُّهْرِيِّ: محمد بن مسلم بن عبید الله بن عبد الله بن شهاب الزهری مراد دي، ددۀ احوال په کتاب بدء الوحي باب نمبر ۳ کې تیر شوی دی۔ (۴)

أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ: حضرت عبدالرحمن بن عوف د (جلیل القدر صحابی) خوئې او مشهور تابعی ابو سلمه مراد دي، ددۀ احوال د "کتاب الإیمان، باب تطوع قیام رمضان" لاندې تیر شوی دی۔ (۵)

أَبَا هُرَيْرَةَ: د رسول الله ﷺ مشهور صحابی مراد دي، ددۀ احوال د "کتاب الإیمان، باب أمور الإیمان" لاندې تیر شوی دی۔ (۶)

---

۱) الحديث أخرجه البخاری فی صحيحه: ۵۱۷/۱، کتاب فضائل أصحاب النبی ﷺ، باب قول النبی ﷺ "لو كنتُ متخذاً خليلاً"، رقم: ۳۶۶۳، وفی: ۳۱۲/۱، کتاب الحرث والمزارعة، باب استعمال البقر للحراثة، رقم: ۲۳۲۴، وفی: ۴۹۴/۱، کتاب أحاديث الأنبياء، باب: ۵۴، بعد باب حديث الغار، رقم: ۳۴۷۱، وفی ۵۲۲/۱، کتاب فضائل أصحاب النبی ﷺ، باب مناقب عمر ﷺ، رقم: ۳۶۹۰، ومسلم فی صحيحه: ۲۷۴/۲، کتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل أبی بکر الصديق، رقم: ۲۳۸۸، والترمذی فی جامعه: ۲۰۹/۲، فی المناقب، باب مناقب أبی بکر، رقم: ۳۶۸۱، وفی مناقب عمر بن الخطاب، رقم ۳۶۹۶، انظر الجامع: ۱۲۱۰/۲.

۲) اوګورئ کشف الباری: ۱۴۷۹/۱

۳) اوګورئ کشف الباری: ۱۴۸۰/۱

۴) اوګورئ کشف الباری: ۱۳۲۶/۱

۵) اوګورئ کشف الباری: ۱۳۲۳/۲

۶) اوګورئ کشف الباری: ۱۶۵۹/۱

شپونکې څوک وو؟ بَيْنَمَا رَاعٍ فِي غَنَمِهِ......حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى، د شپونکې نوم ما ته نهٔ دې معلوم شوې، هنه ! مصنف په "باب ذكر بنى إسرائيل" کښې دا روايت ذکر کړې دې، [1] چې د هغې نه معلوميږى، چې دا د هغهٔ له مخې د اسلام د زمانې نه د وړاندې زمانې يو سړې وو [2]

د أومِنُ بِذَلِكَ، وَأَبُوبَكْرٍ وَ عُمَرُ وئيلو وجه: د شرمخ په خبره باندې د حضور ﷺ "فَإِنِّي أُومِنُ بِذَالِكَ" وئيلو سره د يقين اظهار خو واضح او ښکاره دې، هنه ! د هغوى ﷺ د خپل ځان سره د ابوبکر او عمر ملګرى کول، په دې حال کښې چې هغه دواړه حضرات په دغه وخت کښې موجود هم نهٔ وو، لکه څنګه چې د "كتاب أحاديث الأنبياء" په روايت کښې "وَمَا هُمَا ثَمَّ" د الفاظو نه معلوميږى. [3] په دې کښې لږ تفصيل دې، او هغه داسې چې ابو نعيم په دلائل کښې د ربيعة بن أوس عن أنيس بن عمرو په طريقې سره د أهبان بن أوس نه نقل کړې دى، هغه فرمائى:

"كُنْتُ فِي غَنَمٍ لِي، فشدَّ الذئب على شاةٍ منها، فصحتُ عليه فأقعى الذئب على ذنبه يخاطبني وقال: مَن لها يوم تشتغل عنها؟ تمنعني رزقاً رزقنيه الله تعالى، فصفقت بيدى وقلتُ: والله ما رأيتُ شيئاً أعجب مِن هذا، فقال: أعجب مِن هذا، هٰذا رسول الله ﷺ بين هذه النخلات يدعو إلى الله، قال: فأتى أهبان إلى النبى ﷺ فأخبره وأسلم". [4]

أهبان بن اوس وائى، زه د خپلو څهٔ چيلو سره ووم، چې شرمخ په دې کښې په يوئې چيلۍ باندې حمله اوکړه، نو ما په هغهٔ چغه اوباسله، هغه شرمخ په لکۍ باندې کيناستو او ما ته ئې اووئيل، په هغه ورځ به ددې څوک ساتونکې وى په کومه ورځ چې تهٔ ددې نه غافل او بې نيازه ئې؟ آيا تهٔ زما نه د الله تعالى راکړې رزق بندوې؟ ما خپل يو لاس په بل لاس اووهلو او تانړى مې اووهل، او اومې وئيل، په خدائې قسم! ما خو ددې نه زيات عجيبه هيڅ څيز هم نهٔ دې ليدلې، هغهٔ اووئيل، ددې نه زيات عجيبه دا د الله تعالى رسول دې، ددې کهٔجورو په مينځ کښې چې الله تعالى اړخ ته بلنه کوى، راوى وائى، أهبان د رسول الله ﷺ خوا ته راغلو او هغوى ته ئې دا خبر ورکړو او مسلمان شو.

حافظ ابن حجر فرمائى، دا احتمال دې، کله چې أهبان رسول الله ﷺ ته دا خبر ورکولو، نو په هغه وخت کښې به ابوبکر او عمر رضي الله عنهما د هغوى ﷺ سره موجود وو، بيا کله چې حضور ﷺ د ابوبکر او عمر په عدم موجودګئ کښې دا خبر ورکړو، نو وې فرمائيل چې زهٔ، أبوبکر او عمر په دې باندې ايمان راوړو، په دې موقع ئې د ابوبکر او عمر ذکر په دې وجه اوکړو، چې په

---

[1] اوګورئ صحيح البخارى، حديث (٣٤٧١)

[2] اوګورئ فتح البارى: ٩،٣٢

[3] صحيح البخارى، کتاب احاديث الأنبياء، حديث (٣٤٧١)

[4] دلائل النبوة لابى نعيم، باب بدء ذئب إلى غنم، رقم: ٢٦٢

كوم وخت كښې اهبان دا قيصه اؤروله،دا حضرات هم موجود وو،او په دې ئې ايمان راؤړو،اګر چې اوس(د قيصې بيانولو په وخت كښې) موجود نهٔ دى.
دويم احتمال په دې كښې دادې،چې رسول الله ﷺ ته ددې دواړو حضراتو د صدق ايمان او قوت يقين علم وو،په دې وجه رسول الله ﷺ د هغوى په غير موجودګئ كښې هم په هغوى اعتماد كولو سره فرمائيل چې هغه دواړه حضرات هم ما سره په دې عجيبه واقعه باندې په ايمان راؤړو كښې شريك دى،دا دويم احتمال د هغوى د مناقبو سره زيات سمون خورى،په دې وجه راجح هم دغه دې،او ګويا دا د هغوى ﷺ د اړخ نه دوى ته د حسن اسلام او د ايمان د پوخوالى سند وركړې شوې دې،چې رسول الله ﷺ د هغوى د ليدلو نه بغير په دې باندې د ايمان راؤړو ګواهى وركوى.[1]

د لفظ"سبع"ضبط او معنى:يَوْمَ السَّبُعِ........قاضى عياض وائى،سَبُع د باء په ضمې سره هم راځى،او په سكون سره هم،ولې په روايت كښې په ضمې سره دې،حافظ ابن حجر د حربى په حوالې سره نقل كوى،چې دا په ضمې او سكون دواړو سره ضبط كړې شوې دې،او دا د هغه معروف ځناور(شرمخ) نوم دې.
ابن عربى وائى چې دا په سكون سره دې،او په ضمې سره چې چا نقل كړې دى،دا تصحيف دې.ابن جوزى وائى،دا په سكون سره دې،او محدثين دا په ضمې سره روايت كوى.[2]
د"سبع"بالضم معنى:او د ضمې په صورت كښې به معنى دا وى،چې په كومه ورځ درنده دا چيلئ اونيسى،او څوك به هم دا ددهٔ د پنجې نه نهٔ شى خلاصولې،(شرمخ اووئيل)په هغه وخت كښې به زما نه سوا ددې شپونكې څوك هم نهٔ وى،انسان ته ګويا هغهٔ اووئيل چې په هغه ورځ به تهٔ اوتختې،او بس هم زهٔ به دې سره نزدې پاتې شم،نو بيا چې زهٔ دې سره څهٔ ګول غواړم كوم به.
ښكاره خبره ده چې شرمخ به د چيلئ څهٔ ساتنه او حفاظت اوكړى،هغه به اوخورى،نو كله چې چيلئ د هغه په رحم او كرم باندې وى،نو ګويا هغه به د چيلو شپونكې وى.
داؤدى وائى،ددې مطلب دادې،چې په كومه ورځ"سَبُع"يعنى شرمخ په دې باندې حمله اوكړى،نو تهٔ به ددې نه اوتختې،او زهٔ به ددې نه خپل د خوراك ضرورت پوره كړم،زهٔ به ورستو لاړ شم،او په هغه ورځ به زما نه سوا ددې څوك شپونكې نهٔ وى،يعنى دا چيلئ به بغير د شپونكى نه پاتې شى،ځكه چې هلته به د زمرى نه علاوه بس يو شرمخ وى،او شرمخ خو د چيلو ساتونكې نهٔ شى كيدې،هغه خو د دوى د ځان دښمن وى.
يو قول دادې،چې دا به د فتنې په زمانه كښې وى،كله چې ګډې چيلئ به خلق هيرې كړى،او دوى به داسې بغير د مددګار او ساتونكى نه پاتې وى،نو په داسې وخت كښې به ځناور په

[1] فتح البارى:٩،٣٢،١٣٣
[2] فتح البارى:٩،١٣٣

دوى حمله كولو سره خورى، خو بس چيلئ به وى او شرمخ به وى، په دې وجه دغه شرمخ به د دوى ساتونكې جوړ شى، دا تفصيل خو په هغه وخت كښې دې، كله چې دا سبُع بضم الباء وى.[1]

د "سَبْع" بالسكون معنى: د سكون الباء په صورت كښې يو قول دادې، چې "هو اسمُ الموضعِ الذى يقع فيه الحشر يوم القيامة" دا د هغه ځائې نوم دې، چې په هغې كښې به په ورځ د قيامت حشر كيږى، دا ازهرى په تهذيب اللغة كښې د ابن العربى نه نقل كړى دى، او ددې تائيد په دې سره هم كيږى، چې محمد بن عمرو بن علقمه عن ابى سلمة عن ابى هريرة....... په طريقې سره يوم القيامة هم منقول دې، او دا ښكاره خبره ده، چې هم يوم الحشر يوم القيامة ده، خو په دې باندې دا اشكال كړې شوې دې، چې د حشر او قيامت په ورځ به شرخ د چيلو ساتونكې نۀ وى، او نۀ به په دغه ورځ ددۀ د چيلو سره څۀ تعلق وى؟

دويم قول دادې چې د يوم السّبع نه مراد "يوم العيد" دې، يعنى چې په جاهليت كښې د دوى يو اختر وو، او په هغې كښې به دا خلق په لهو ولعب او لوبو تماشو كښې داسې مشغول وو، چې د څناورو او څارو نه به غافل وو، شرمخ هغې ورځ ارخ ته اشاره اوكړه، او دا چې ئې اووئيل چې "ليس لها راعٍ غيرى" دا ئې په دې باندې په قدرت او په وس برى كيدو كښې د مبالغې په توګه اووئيل، يعنى چې دۀ ته به په دې چيلو باندې داسې قدرت حاصل وى، ګويا چې هم دې به ددې چيلو شپونكې وى. دا قول اسماعيلى د ابو عبيدة نه نقل كړې دې.[2]

دريم قول دادې، چې دا "سبع" د سَبَعت الرجل نۀ دې، چې ددې معنى ده، ما هغه اويرولو، نو د يوم السبع معنى ده، "يوم الفزع".

څلورم قول دادې، چې داد أسبعتُه په معنى د اهملتُه نه دې، او د يوم السبع نه "يوم الإهمال" مراد دې اصمعى وائى، "السبُع الهمل، وأسبعَ الرجلُ أغنامه إذا تركها تصنع ما تشاء" سبع مهمل كيدو ته وئيلې شى، "أسبع الرجلُ أغنامه" سرى خپلې چيلئ پريښودې، چې هغه څۀ غواړى، كوى، دې قول ته نووى هم ترجيح وركړې ده.

پنځم قول دادې، چې د يوم السّبع معنى ده، يوم الاكل ځكه چې سبَعَ الذئبُ الشاةَ په هغه وخت كښې وئيلې كيږى، كله چې شرمخ چيلئ اوخورى.

شپږم قول دادې، چې يوم السبُع په معنى د يوم الضياع دې، ځكه چې د أسبعتُ او د أضيَعتُ يوه معنى ده، دا قول ابن دحيه د اسماعيل القاضى عن على بن المدينى عن معمر بن المثنى نه نقل كړې دې.

---

[1] فتح البارى: ۹،۱۳۳
[2] فتح البارى: ۹،۱۳۳

ووم قول دادي، چې د يوم السبع نه مراد يوم الشدة ده،لکه څنګه چې د ابن عباس په حقله مروی دی،چې د هغهٔ نه د يوې مسئلې په حقله پوښتنه اوکړې شوه،نو هغهٔ اوفرمائيل،"أجرأ من سبع"يعنی دا په هغه مسائلو کښې ده،چې د مفتی د پاره ډيره سخته او ګرانه وی.(1)

قوله: وَرَجُلٌ يَسُوقُ بَقَرَةً: په کتاب المزارعة کښې په دې باندې کلام تير شوې دې.(2)

ابن حبان د محمد بن عمرو عن أبی سلمة عن أبی هريرة په طريقې سره ددې دواړو قيصو په آخره کښې دا نقل کړی دی،فقال الناس آمنّا بما آمن به رسول الله ﷺ (3)

په کوم ځيز چې رسول الله ﷺ ايمان راوړلې دې، په هغې مونږ هم ايمان راوړلې دې.

قوله: بَيْنَمَا رَاعٍ: راعٍ مرفوع موصوف او فی غنمه د هغې صفت دې،دواړه ملاويدو سره مبتداء او"عدا عليه"د هغې خبر دې.(4)

ترجمة الباب سره مطابقت:ترجمة الباب سره د حديث مطابقت بالکل واضح دې،ځکه چې باب د"فضائل أبی بکر"په حوالې سره دې،او په حديث کښې هم ددې ذکر دې.(5)

۳۶۶۴:(6) حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ عَنْ يُونُسَ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ الْمُسَيَّبِ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ-رضی الله عنه-قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ-صلی الله عليه وسلم-يَقُولُ «بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ رَأَيْتُنِي عَلَى قَلِيبٍ عَلَيْهَا دَلْوٌ، فَنَزَعْتُ مِنْهَا مَا شَاءَ اللَّهُ، ثُمَّ أَخَذَهَا ابْنُ أَبِي قُحَافَةَ، فَنَزَعَ بِهَا ذَنُوبًا أَوْ ذَنُوبَيْنِ، وَفِي نَزْعِهِ ضَعْفٌ، وَاللَّهُ يَغْفِرُ لَهُ ضَعْفَهُ، ثُمَّ اسْتَحَالَتْ غَرْبًا، فَأَخَذَهَا ابْنُ الْخَطَّابِ، فَلَمْ أَرَ عَبْقَرِيًّا مِنَ النَّاسِ يَنْزِعُ نَزْعَ عُمَرَ، حَتَّى ضَرَبَ النَّاسُ بِعَطَنٍ»

[۶۶۱۸، ۶۶۱۹، ۷۰۳۷، وانظر: ۳۶۳۴]

---

(1) فتح الباری:۹،۳۳\۱

(2) اوګورئ:کتاب الحرث و المزارعة،باب استعمال البقر للحراثة،رقم(۲۳۲۴)\۱

(3) صحيح ابن حبان،کتاب أخباره ﷺ،رقم:۶۹۰۳،ذکر شهادة المصطفی ﷺ للصديق والفاروق بکل شیئ کان يقوله ﷺ........\۱

(4) عمدة القاری:۱۶،۲۵۳\۱

(5) عمدة القاری:۱۶،۲۵۳\۱

(6) الحديث أخرجه البخاری فی صحيحه:۱،۵۱۷،کتاب فضائل أصحاب النبی ﷺ،باب قول النبی"لو کنتُ متخذا خليلاً"،رقم:۳۶۶۴،وفی:۲،۱۰۳۹،کتاب التعبير،باب نزع الذنوب والذنوبين من البئر بضعف،رقم: ۷۰۲۱،۷۰۲۲، وفی:۲،۱۱۱۳،کتاب التوحيد،باب فی المشيئة والإرادة،رقم:۷۴۷۵،ومسلم فی صحيحه: ۲،۲۷۵، کتاب فضائل الصحابة،باب من فضائل عمر،رقم:۲۳۹۲_۲۳۹۳،والترمذی فی جامعه:۲،۵۴،کتاب الرؤيا، باب ما جاء فی رؤيا النبی ﷺ فی الميزان،رقم:۲۲۹۰\۱

رجال الحديث

عَبدَانُ:دا عبد الله بن عثمان بن جبله دي۔ددۀ احوال په "بدء الوحى "كښې تير شوى دى.[1]

عَبْدُ الله:دا عبد الله بن المبارك شيخُ شيخِ البخارى دې،ددۀ احوال هم په "بدء الوحى "كښې تير شوى دى.[2]

يُونُسَ:دا يونس بن يزيد أيلى قرشى ابو يزيد دې ۔ددۀ تفصيلى احوال د "كتاب العلم، باب مَن يُرداللهبه خيرًا يفقهه فى الدِّين "لاندې تير شوى دى.[3]

الزُهرِيِ:دا ابن شهاب زهرى دې،ددۀ مختصر حالات په "بدء الوحى "كښې تير شوى دى.[4]

ابنُ المُسَيَّبِ:دا سعيد بن المسيب امام التابعين أحد الفقهاء السبعه دې،ددۀ احوال د "كتاب الإيمان، باب من قال إن الإيمان هوالعمل "لاندې تير شوى دى.[5]

دا حديث امام مسلم هم په كتاب الفضائل كښې د حرملة بن يحيىٰ نه نقل كړې دې ۔ په "علامات النبوة "كښې دعبد الله بن عمرنه روايت دې،اوهلته په دې باندې كلام كړې شوې دې۔

قوله: عليٰ قَلِيبٍ: قلِيب كوهى ته وئيلې كيږى،چې په كنستلو سره د هغې نه خاؤره راؤباسلې شى،او د هغې غاړه نۀ وى جوړه كړې شوې.[6]

ددې حديث شرح به انشاء الله په "كتاب التعبير "كښې راشى۔

په رسول الله ﷺاو سيدنا ابوبكر رضي الله عنه كښې اتحادى نسبت: هنه ! دلته دومره قدرې خبره د كولو ده،چې د سيدنا ابوبكر رضي الله عنه په حقله چې څۀ راغلى دى، "والله يغفر له ضعفه "ددې معنىٰ دا نۀ ده،چې په "نزع "كښې ضعف د هغۀ څۀ گناه او تقصير دې، بلكه دا صرف د خلافت د زمانې كموالى ارخ ته اشاره ده،او حضرت شيخ الحديث مولانا زكريا رحمه الله دلته يوه عجيبه لطيفه نكته بيان كړې ده،چې څنگه په "فسبّح بحمد ربّك واستغفره "كښې د رسول الله وصال او نزدې والى د نيتې ارخ ته اشاره ده،همدغه شان دلته په "والله يغفر له "سره د ابوبكر وفات ارخ ته اشاره ده،او دا په رسول الله ﷺ او حضرت صديق كښې د اتحادى نسبت دليل دې،او ددې معنىٰ تائيد په دې سره كيږى،چې امام بخارى دا روايت په مناقب أبى بكر كښې

---

[1]) اوگورئ كشف البارى:۱۴۶۲،۴۶۱،۱

[2]) اوگورئ كشف البارى:۱۴۶۲،۱

[3]) اوگورئ كشف البارى،۱۲۸۲،۳

[4]) اوگورئ كشف البارى:۱۳۲۶،۱

[5]) اوگورئ كشف البارى:۱۱۵۹،۱

[6]) عمدة القارى:۱۲۳۵،۱۶

راوړلي دي،او په دې کښې د هغهٔ منقبت هم دغه کيدې شی،چې په رسول الله ﷺ او هغوی رضي الله عنه کښې اتحادی نسبت ثابتول مقصود وی.[1]

ترجمة الباب سره مناسبت: باب د "مناقب أبي بكر رضي الله عنه" په حوالې سره دې،او په حديث کښې دا ذکرکړې شوی دی،چې رسول الله ﷺ دې په خوب کښې دکوهی نه په اُوبو راؤباسلو اوليدو، دا دهغوی فضيلت دې،بيا د ابوبکر ذکر ئې د حضرت عمر رضي الله عنه نه وړاندې اوکړو، چې د هغهٔ په فضيلت باندې هم دليل دې،او پاتې شو په اُوبو راؤباسلو کښې ضعف،نو دا د هغهٔ د نقصان او کمزورې دليل نهٔ دې،ځکه چې د هغهٔ د خلافت زمانه کمه وه. په دې وجه په خوب کښې په هغهٔ کښې ضعف اوليدې شو ،ښکاره خبره ده چې په لږوخت کښې کارهم لږکيږی.[2]

۳۴۶۵:[3] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ-رضي الله عنهما- قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ-صلى الله عليه وسلم-« مَنْ جَرَّ ثَوْبَهُ خُيَلاَءَ لَمْ يَنْظُرِ اللَّهُ إِلَيْهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ». فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ إِنَّ أَحَدَ شِقَّيْ ثَوْبِي يَسْتَرْخِي إِلاَّ أَنْ أَتَعَاهَدَ ذَلِكَ مِنْهُ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ-صلى الله عليه وسلم-« إِنَّكَ لَسْتَ تَصْنَعُ ذَلِكَ خُيَلاَءَ » قَالَ مُوسَى فَقُلْتُ لِسَالِمٍ أَذَكَرَ عَبْدُ اللَّهِ مَنْ جَرَّ إِزَارَهُ قَالَ لَمْ أَسْمَعْهُ ذَكَرَ إِلاَّ ثَوْبَهُ.[۵۴۴۶، ۵۴۴۷، ۵۴۵۵، ۵۷۱۵]

رجال الحديث

مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ: دا ابوالحسن محمد بن مقاتل مروزی بغدادی مکی دې،ددهٔ احوال د "کتاب العلم،حديث:۶۵"لاندې تير شوی دی.[4]

عَبْدُ اللهِ: دا عبد الله بن المبارک د امام بخاری شيخُ الشيخ دې،ددهٔ احوال هم په "کتاب بدء الوحی"کښې تير شوی دی.[5]

---

[1]) لامع الدراری:۸/۱۴۶۱

[2]) عمدة القاری:۱۶/۲۵۳

[3]) أخرجه البخاری فی صحيحه:۱/۵۱۷،کتاب فضائل أصحاب النبی ﷺ،باب قول النبی "لو كنتُ متخذاً خليلاً"، رقم:۳۶۶۵،وفی:۲/۸۶۰،کتاب اللباس،باب من جرّ إزاره من غير خيلاء،رقم:۵۷۸۴، وفی:۲/۸۶۱،کتاب اللباس،باب من جر ثوبه من الخيلاء،رقم:۵۷۹۱،وفی:۲/۸۹۵،کتاب الأدب،باب من أثنیٰ علی أخيه بما يعلم،رقم:۶۰۶۲،ومسلم فی صحيحه:۲/۱۹۴،کتاب اللباس والزينة،باب تحريم جرّ الثوب خيلاء،وبيان حد ما يجوز إرخاءه،رقم:۲۰۸۵،وأبوداؤد فی سننه:۲/۲۰۸،کتاب اللباس،باب ما جاء فی إرسال الإزار، رقم: ۴۰۸۵، والنسائی فی سننه:۲/۲۹۷،کتاب الزينة،باب التغليظ فی جرّ الإزار،رقم:۲۰۶،وباب اسبال الإزار،رقم ۱۲۱۳

[4]) اوګورئ:کشف الباری:۳/۱۲۰۶

[5]) اوګورئ:کشف الباری:۱/۱۴۶۲

موسیٰ بن عقبۃ: دا موسیٰ بن عقبه المدنی مولی آل الزبیر دې. ددهٔ احوال تیر شوی دی.[1]
سالم بن عبد الله: دا د رسول الله ﷺ د صحابی عبد الله بن عمر ځوئې سالم بن عبد الله دې، ددهٔ احوال په "کتاب الإیمان، باب الحیاء من الإیمان" کښې تیر شوی دی.[2]
حضرت ابوبکر رضی الله عنه کمزورې او نحیف وو: د حضرت ابوبکر رضی الله عنه لنګ به ولې سستیدو، شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمه الله فرمائی، په دې وجه چې د حضرت صدیق جسم ډیر نحیف او کمزورې وو، او د ټوټو د کمزورې کیدو د وجهې نه لنګ به په صحیح طریقه نۀ شو تړلې کیدې، په دې وجه به بیا بیا سستیدو، د حضرت سیرت بیانونکو د هغوی ددې صفت ذکر په الاصابة کښې کړې دې. "کان أبیض لطیفًا جعدًا مسترق الورکین".[3]
د "أحد شقی ثوبی" نه څهٔ مراد دې: حضرت ګنګوهی رحمه الله فرمائی، "جانبِ خلف" مراد دې، په دې وجه چې د ټوټو د کمزورې کیدو په صورت کښې لنګ شاه اړخ ته اوړی. یا "جانبِ قُدام" مراد دې، ځکه چې خیټه غټه نۀ وی، نو سړې وړاندې اړخ ته راټیټ شوې وی.[4]
ددې حدیث نور تفصیل به هم په کتاب اللباس کښې راشی. انشاء الله
بیا هم څۀ لږ تفصیل دلته هم اوګورئ.
"خیلاء" تکبر او تبختر ته وئیلې شی، خود پسندی، غُرورو وغیره، دا لفظ منصوب دې، او د نصب وجه ئې داده، چې دا مفعول له او علت دې.
قوله: لم ینظر الله الیه: نظر دلته د رحمت نه مجاز دې، نو معنیٰ دا شوه چې الله تعالی په هغۀ باندې رحم نۀ کوی، او کله چې ددې استعمال په مخلوق کښې کیږی، نو بیا دا کنایه وی، لکه "لا ینظر إلیه زید" یعنی زید هغه اړخ ته توجه نۀ کوی، لکه څنګه چې په ارشادِ باری تعالی، ﴿لا تقولوا راعنا وقولوا انظرنا﴾ کښې نظر د متوجه کولو په معنیٰ کښې دې، د الله تعالی د نظر نۀ کولو دا مطلب هیڅ کله هم نۀ شی اخستلې، چې هغه الله تعالی ته په نظر نۀ راځی.
قوله: یَسْتَرْخِيْ: کیدې شی حضرت ابوبکر رضی الله عنه عادتاً په لاره تلو کښې یو اړخ ته لږ ټیټ شوې تللو، او کله چې به ئې ځان صحیح کړو او د نیغ تلو کوشش به ئې کولو، نو بیا به نیغ تلو، په دې وجه هغه معذور اوګڼلې شو.
قوله: فقلتُ لسالم: د "قلت" قائل راوی د حدیث موسیٰ بن عقبه دې.
قوله: أذکر......؟: فعل ماضی ده، چې په دې باندې همزه د استفهام داخله شوې ده.

---

[1] اوګورئ: کتاب الزکاة، باب الصدقة قبل العید......
[2] اوګورئ: کشف الباری: ۱۱۲۸/۲
[3] لامع الدراری: ۱۱۴۷/۸
[4] لامع الدراری: ۱۱۴۷/۸

ددې "عبدالله" قائل دې.

قوله: فقال: ددې قائل سالم دې، يعنى هغه وائى، چې ما خو د عبد الله نه په حديث کښې صرف د "ثوبه" ذکر اوريدلې دې.(١)

د (جر ازار) يعنى لنګ راښکلو حکم: ابن عبد البر او امام نووى وغيره خو دا ليکلى دى، چې کۀ د خيلاء او تکبر په نيت باندې لنګ راښکل يعنى پينسې د ګيټو نه لاندې ساتل وى نو حرام دى، ګنې نو حرمت نشته، او د فتاوىٰ عالمګيرى د عبارت نه هم په ظاهره دا معلومېږى، چې لنګ راښکل د خيلاء او تکبر په نيت حرام دى، ګنې نو کراهت تحريمى دى، شمس الدين ابن أبى عمر المقدسى الحنبلى، صاحبُ الشافعى په "الشافعى" کښې ليکلى دى، چې کۀ د خيلاء او تکبر په نيت لنګ راښکلې شى، نو حرام به وى ګنې نو مکروه تنزيهى، دا ټول حضرات په دې خبره متفق دى، ولې صحيح خبره هغه ده، چې قاضى ابوبکر ابن عربى کړې ده، چې په قصد او ارادې سره کوم سړې لنګ د ګيټو نه لاندې ساتى، کۀ هغه زر ځله اووائى چې زما نيت د خيلاء او تکبر نۀ دې، ولې هغه حرام او مکروه تحريمى دى، کله چې هغه په قصد سره کوى، نو په دې کښې د تاويل لار نشته، هاؤ! او کۀ دۀ په قصد سره نۀ وى کړې، او لنګ خويېدو سره لاندې شو، يا د سستيدو په وجه لاندې راغلو، نو بې شکه هغه په دې (حرام) کښې داخل نۀ دې.(٢)

ددې څۀ تفصيل په کتاب اللباس کښې هم راروان دې.(٣)

ترجمة الباب سره مطابقت: د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت داسې دې، چې باب د حضرت ابوبکر رضي الله عنه د مناقبو په حوالې سره دې، او په حديث کښې د رسول الله ﷺ وړاندې د حضرت ابوبکر رضي الله عنه د يو ممنوع امر په حوالې سره فکر مند کيدل او د تقوىٰ او خشيت ذکر دې. چې د هغوى د لوئې شان والى دليل دې، او بيا د حضور ﷺ هغوى ته "إنك لست تصنع خيلاء" وئيلو سره د لنګ د راښکلو د ممنوع صورت نه د برى کيدو بيان دې، چې په حضرت ابوبکر رضي الله عنه باندې د رسول الله ﷺ د اعتماد او د هغۀ د ثقاهت او اعتبار دليل دې.(٤)

۳۴٦٦: (٥) حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ حَدَّثَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي حُمَيْدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «مَنْ أَنْفَقَ زَوْجَيْنِ مِنْ شَيْءٍ مِنَ الأَشْيَاءِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ دُعِيَ مِنْ أَبْوَابِ - يَعْنِي الْجَنَّةَ - يَا عَبْدَ اللَّهِ هَذَا

---

(١) عمدة القارى: ٢٥٤\١٦

(٢) اوګورئ: فتح البارى شرح صحيح البخارى: ١٣، ٣٢٣، ٣٢٤\١

(٣) اوګورئ: کشف البارى، کتاب اللباس، ص: ١٤٦، ١٤٧\١

(٤) فتح البارى: ٧، ٦١، بيروت\١

(٥) الحديث سبق تخريجه فى كتاب الصوم، باب الريان للصائمين، رقم ١٨٩٧\١

خَيْرٌ، فَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الصَّلَاةِ دُعِيَ مِنْ بَابِ الصَّلَاةِ، وَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الْجِهَادِ دُعِيَ مِنْ بَابِ الْجِهَادِ، وَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الصَّدَقَةِ دُعِيَ مِنْ بَابِ الصَّدَقَةِ، وَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الصِّيَامِ دُعِيَ مِنْ بَابِ الصِّيَامِ، وَبَابِ الرَّيَّانِ». فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ مَا عَلَى هَذَا الَّذِي يُدْعَى مِنْ تِلْكَ الْأَبْوَابِ مِنْ ضَرُورَةٍ، وَقَالَ هَلْ يُدْعَى مِنْهَا كُلِّهَا أَحَدٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ «نَعَمْ، وَأَرْجُو أَنْ تَكُونَ مِنْهُمْ يَا أَبَا بَكْرٍ» [ر: ١٧٩٨]

رجال الحديث

أَبُو الْيَمَانِ: دا ابو اليمان حكم بن نافع بهرانى حمصى دې، ددۀ احوال د"بدء الوحى، باب:۶"لاندې تير شوى دى.[1]

شُعَيْبٌ: دا ابو بشر شعيب بن أبى حمزة القرشى الاموى دې ـ ددۀ احوال هم په"بدء الوحى، باب:۶"كښې تير شوى دى.[2]

الزُّهْرِيّ: دا محمد بن عبيد الله بن عبد الله بن شهاب الزهرى دې، ددۀ احوال په"بدء الوحى، باب:۳"كښې تير شوى دى.[3]

حُمَيدُ بْنُ عَبدِ الرَّحْمٰنِ بنِ عَوفٍ: دا حُميد بن عبد الرحمٰن بن عوف رضي الله عنه دې ـ ددۀ احوال په كتاب الإيمان، باب تطوّع قيام رمضان من الإيمان كښې تير شوى دى.[4]

د"زوجين"نه څۀ مراد دى؟: مَنْ أَنْفَقَ زَوْجَيْنِ......أى شيئين، يعنى چې كوم سړې د الله تعالى په لار كښې دوه څيزونه خرچ كړل، د الله تعالى د لار نه مراد د ثواب لار ده، برابره خبره ده كۀ جهاد وى، يا بل يو عبادت، او د"شَيْئٌ من الاشياء" معنى برابره خبره ده كۀ د مال د هر قسم سره د هغې تعلق وى، نو د دوؤ څيزونو نه مراد دوه قسمونه نۀ دى، بلكه د يو قسم نه دوه څيزونه مراد دى، د لفظ زوج اطلاق په"أحد الزوجين" باندې هم كيږى، او د فرد په مقابله كښې په جُفت باندې هم، او دلته د زوج تثنيه مستعمل ده، په دې وجه د لفظ زوج مفرد نه لازماً هم يو (أحد الزوجين) مراد دې.[5]

د مختلفو دروازو نه د بلنې مطلب: لفظ د"جنة" په بعضې رواياتو كښې ساقط دې، په دې وجه د

---

[1]) اوګورئ: كشف البارى: ۱،۴۷۹

[2]) اوګورئ: كشف البارى: ۱،۴۸۰

[3]) اوګورئ: كشف البارى: ۱،۳۲۶

[4]) اوګورئ: كشف البارى: ۱،۳۱۶

[5]) اوګورئ: فتح البارى: ۷،۶۱، بيروت

الفاظو د حفاظت او د اصل د رعايت خيال ساتلو ښكاره كولو د پاره ئې اوفرمائيل، "يعنى الجنة" دا روايت په كتاب الصوم كښې هم راغلې دې، او دلته د "نُودِیَ من أبواب الجَنّة" الفاظ په صراحت او قطعيت سره منقول دى.[١] او په كتاب الجهاد كښې هم مروى دې، په هغې كښې الفاظ دى، "دعاه خزنة الجنة، كل خزنة باب: أى فُلُ هَلُمَّ!".[٢]

په دې كښې د "كل خَزَنَةِ بابٍ" معنى ده، "خَزَنَةُ كُلِّ بابٍ" او "أى فُلُ" دا د "أى فلان" د ترخيم او تخفيف صورت دې.[٣] يا بيا دا په لفظ د "فلان" كښې يو لغت دې، خطابى په قول اول باندې جزم كړې دې[٤] ولې د ترخيم په صورت كښې "فل" بالفتح (فَلَ) لوستل پكار دى.[٥] هم دغسې په بدء الخلق كښې هم راغلې دې.[٦]

د روايت مطلب دا دې، چې د هر عمل د پاره به يو مستقل دروازه وى، چې د هغې نه به دې عمل كونكى ته بلنه كيږى، امام احمد او ابن أبى شيبه په صحيح سند سره روايت نقل كړې دې، چې په هغې كښې تصريح ده، "لكلِّ عامِلٍ بابٌ من أبواب الجنةِ يُدعٰى منه بذٰلك العمل".[٧]

د فى سبيل الله مقصد: ددې نه د بعضې حضراتو له مخې جهاد مراد دې، مُهلَب وئيلى دى، چې ددې نه معلوميږى، چې جهاد افضل الأعمال دې، ځكه چې مجاهد ته به د مونځ كونكى، روژه ساتونكى او د صدقه كونكى ټولو اجر ملاويږى، اګر چې مجاهد دا ټول اعمال نۀ وى كړې. او بيا كله چې مجاهد ته د جنت د ټولو دروازو نه د لړ شان مال خرچ كولو په وجه بلنه وركولې شى. نو د زيات مال خرچ كولو به څۀ حال وى، دا اندازه لګول مشكل نۀ دى.[٨]

دويم قول دا دې، چې د "فى سبيل الله" نه مراد جهاد..... نۀ دې، بلكه هر عمل صالح او د ثواب كار مراد دې.[٩]

ايا انفاق په هر عمل صالح كښې كيږى: جهاد، علم او په حج كښې انفاق (خرچ كول) خو ښكاره دى. هنه ! په نورو عباداتو كښې انفاق څۀ مشكل او پوهې ته نۀ راځى، ولې ددې ممكن

---

[١] اوګورئ: صحيح البخارى، كتاب الصوم، باب الريَّان للصائمين، رقم (١٨٩٧)

[٢] اوګورئ: كتاب الجهاد والسير، باب فضل النفقة فى سبيل الله، رقم (٢٨٤١)

[٣] فتح البارى: ٩.٣٤

[٤] فتح البارى: ٦.١٦١

[٥] فتح البارى: ٩.٣٤

[٦] اوګورئ: باب ذكر الملائكة صلواتُ الله عليهم، رقم (٣٢١٦)

[٧] مسند أحمد بلفظ "لكل عمل بابٌ من أبواب الجنة يدعون منه بذلك العمل. رقم: ٩٧٩٩، ومصنَّف ابن أبى شيبة، باب من كان يصيل الصيامَ أيضاً بهذا اللفظ، رقم: ٨٩٩٦، وفى باب ما ذكر فى أبى بكر، رقم: ٣٢٦٢٨

[٨] اوګورئ: فتح البارى: ٥.١٤١، وفتح البارى: ٧.١٦١

[٩] اوګورئ: فتح البارى: ٥.١٤١، وفتح البارى: ٩.٣٤

صورتونه په هر عبادت او هر عمل صالح کښې ممکن دی.لکه په مونځ کښې د انفاق مراد دا کيدې شی،چې د هغې په وسائلو او ضروورياتو کښې خرچ کول.لکه د بدن، کپړو(کالو)او د کور د صفائې په انتظام کښې مال خرچ کول،په روژه کښې به انفاق داسې وی،چې د روژې ساتلو د پاره د قوت او طاقت ورکونکی څيزونو او په دې کښې د اخلاص او للٰهيت په حوالې سره د ممد او مدد کونکی څيزونو په حاصلولو کښې مال خرچ کړې شی۔
خلق معاف کول د ثواب کار دې،او دې د پاره د انفاق صورت دادې،چې خپل واجب حقوق پريښودې شی۔
توکُّل عملِ صالح دې،او په دې کښې انفاق داسې ممکن دې،چې سړې په مرض او مصيبت کښې مثلاً په خپل ځان باندې خرچ کړی.حالانکې هغه داسې هم کولې شی،چې مال ئې نۀ خرچ کولې او په بيمارې او مصيبت باندې ئې صبر کولې،ولې هغۀ توکل کولو سره د غريبې او فقيرې هيڅ پرواه نۀ ساتلو سره په خپل ځان باندې خرچ اوکړو۔
يا بيا ددې صورت دادې،چې هغه په بيماری کښې په خپل ځان باندې د خرچ کولو يا د بچت کولو په ځائې په يو بل مصيبت زده باندې خرچ کولو او مقصود ئې ثواب وی۔
همدغه شان "ذکر" چې عمل صالح دې،په هغې کښې خرچ کول هم ښکاره دی۔
دويمه معنٰی د انفاق دا کړې شوې ده،چې سړې خپل ځان خرچ(صرف)کړی.مثلاً وئيلې شی...... "أنفقتُ فى طلب العلم عُمرى وبذلتُ فيه نفسى" ما د علم په طلب کښې عمر خرچ کړو.او په دې کښې مې خپل نفس ختم کړو...... او دا معنٰی ډيره مناسبه او ښۀ ګڼړلې شوې ده.دلته د انفاق يوه دريمه معنٰی هم کړې شوې ده،چې د عقل او فهم نه ډيره بعيده ده.او هغه دا چې د انفاق زوجين نه د مال او جان دواړو خرچ مراد وی،دا په دې وجه مستبعد او مرجوح ده،چې د صوم او صلاة په شان عباداتو کښې مال خرچ کول ښکاره نۀ دی،هنه ! کۀ هغه تاويل اوکړې شی د کوم چې اُوس ذکر اوکړې شو .او ځان خرچ کول په دې کښې ښکاره دی،نو په دې وجه يوه معنٰی ظاهره او يوه معنٰی غير ظاهره نۀ شی جمع کولې۔
همدغه شان کومو خلقو چې په روژه کښې د انفاق دا معنٰی کړې ده،چې چا روژه دار ته روژه ماتې ورکړې شی.دا هم بعيده ده.ځکه چې په داسې کولو سره به دا د انفاق په ځائې صدقه شی،چې يو دويم او مستقل باب دې۔[1]

قوله: هَذَا خَيْرٌ: ددې معنٰی ده،هذا فاضلٌ دا غوره او ښۀ دې ـ د هذا أفضل معنٰی مراد نۀ ده،يعنی چې دا د يو بل عمل نه غوره دې.اګر چې په لفظ کښې ددې(تفضيلی معنې)ځائې هم موندې شی،نو ددې وجه او فائده داده،چې خلقو ته ددې عمل ترغيب ورکول مقصود دی، په دې وجه اسم تفضيل استعمال کړې شو ـ[2]او د "خير" د اسم تفضيل د نۀ کيدو په

[1] اوګورئ:فتح البارى:۹.۱۳۵
[2] اوګورئ:فتح البارى:۹.۱۳٤

صورت كښې به معنى وى، "هذا خير من الخيرات" او تنوين د تعظيم د پاره دې، نو فائده ښكاره ده، چې ډير لوئې خير دې.(١)

د جنت د دروازو شمير: دلته په دې روايت كښې د جنت د څلورو دروازو ذكر دې، چې په هغې سره به څلور قسمه عمل كونكى جنت ته داخليږى،

①:- مونځ كونكى، ②:- جهاد كونكى، ③:- روژه ساتونكى، ④:- صدقه كونكى . او مشهور دادى، چې د جنت اته دروازې دى، او د كتاب الجهاد په ابتداء كښې هم راغلى دى، "وإن ابواب الجنة ثمانية" (٢) اوس سوال دادې، چې په باقى دروازو باندې به څوك داخليږى؟ نو جواب دادې، چې يوه دروازه خو د اسلام په اركانِ اربعوؤ كښې پاتې شوې ركن يعنى د "حج" د پاره به وى، او پاتې شوې باقى درې نو په هغې كښې به يوه دروازه خو وى، د "كاظمين الغيظ اوعافين عن الناس" د پاره، لكه امام احمد بن حنبل د رَوح بن عبادة عن أشعث عن الحسن...... په طريقې سره مرسل روايت نقل كړې دې، فرمائى: "إنّ لله بابا في الجنة لا يدخله إلا من عفا عن مظلمة".(٣)

همدغه شان يو "الباب الأيمن" دې، چې په هغې سره به هغه متوكلين داخليږى، چې په هغوى باندې هيڅ حساب او عذاب نۀ وى، او دريمه دروازه كيدې شى ذاكرينو د پاره به وى، او ممكنه ده، هغه د علم والوؤ د پاره هم وى، او ممكنه ده چې ددې څو دروازو نه علاوه په جنت كښې دننه نورې هم ډيرې دروازې وى، او هم هغه اصلى دروازې وى، ځكه چې د خير اعمال خو د اتو نۀ ډير زيات دى.(٤)

كوم خلق به د ټولو دروازو نه بللې شى او ولې؟: فقال أبوبكر...... ابوبكر اووئيل، څوك چې به د دغه ټولو دروازو نه بللې شى، هغوى ته به څۀ نقصان او تكليف نۀ وى، په كتاب الصيام كښې د دې الفاظ دادى، "فهل يُدعىٰ أحد من تلك الابواب كلها" آيا څوك به داسې هم وى چې هغه به د يوئې نه نۀ، د دغې ټولو دروازو نه بللې شى.

په هر حال كښې د حديث نه دومره خبره خو په يقينى توګه معلوميږى، چې د ټولو دروازو نه د بلونكو شمير به ډير كم وى...... او بيا دا هم معلوميږى، چې ددې نه مراد ذكر كړې شوى اعمال په نفلى توګه باندې په كثرت سره ادا كونكى دى، ځكه چې د فرض مونځ، روژې، زكواة، او د جهاد كونكو خو به څۀ كمې نۀ وى، داسې خلق به ډير زيات وى.

---

(١) اوګورئ فتح البارى: ٧/١١٣١
(٢) كتاب الجهاد لابن ابى عاصم، رقم: ٩٦، مكتبة العلم والحكمة_
(٣) مسند أحمد، مسند أبى هريره، رقم: ٩٦٢١، فتح البارى: ٧/١١٤١
(٤) اوګورئ، فتح البارى: ٩/١٣٤

هأو ؛ داسې خلق به یقیناً کم وی،چې ددې ټولو اعمالو په نفلی توګه هم ادا کونکی وی.
دویمه خبره داده،دا ټول اعمال کونکی چې د ټولو دروازو نه اوبللې شی،نو دا به صرف د تکریم په توګه باندې وی،ګنې نو هغه خو به صرف په یوه دروازه داخلیږی.
او هغه یوه دروازه به کیدې شی هغه دروازه وی،چې په هغې د داخلیدو مستحق جوړونکې عمل به په نسبت سره نورو اعمالو ته زیات وی.

په دې باندې کۀ دا اوئیلې شی چې د مسلم روایت دې، "مَن توضأثم قال أشهد أن لا إله إلا الله" او وړاندې ئې اوفرمائیل، "فتحت له أبواب الجنة يدخل من أيها شاء"[1] دې نه معلومیږی،چې بعضې جنتیان به په اتو دروازو داخلیدې شی......؟نو جواب دادې،چې ددې هم د پورته ذکر کړې شوې تفصیل سره څۀ منافات نشته،اګر چې په ظاهره دا د هغې سره منافی معلومیږی،د عدم منافات وجه داده،چې دا اتۀ دروازې به د هغۀ د تکریم په توګه کلاؤ کړې شی،او هغۀ ته به په هره یوه دروازه د داخلیدو اجازت وی،ولې بیا هم هغه به په یوه دروازه داخلیږی،یعنی هغه دروازه چې د هغې متعلق اعمال ددۀ په اعمال نامه کښې زیات وی.[2]

قوله: وَأَرْجُو أَنْ تَكُونَ مِنْهُمْ: علماء فرمائی کله چې الله تعالی یا رسول الله ﷺ د رجاء او امید ذکر کوی،نو د هغې نه وقوع بالجزم مراد وی،او هم ددغې توجیه په بنیاد باندې د حدیث مذکوره د **مناقب أبي بكر** سره تعلق جوړیږی،ځکه چې کۀ د هغوی داخلیدل صرف متوقع وی،نو دا خو د هغوی څۀ خصوصیت نۀ شو.ابن حبان د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه روایت نقل کړې دې،چې په هغې کښې هغوی د حضرت ابوبکر رضی الله عنه د پاره ددې وقوع ذکر کړې ده،د روایت الفاظ دادی، "قال أجل وأنت هو يا أبا بكر".[3]

د حدیث فوائد: د حدیث مذکور نه لاندې ذکر کړې شوې فوائد هم حاصلیدې شی:

① :-یو دا چې کوم سړې کوم عمل زیات کوی،هغه هم په هغې سره پیژندلې شی او معروف وی
② :-دویم دا چې ټول د خیر اعمال برابر برابر ډیر کم خلقو ته نصیب کیږی.
③ :-دریم دا چې فرشتې نیکان مؤمنان خوښوی،او د هغوی نه خوشالیږی.
④ :-څلورم دا چې انفاق څومره زیات وی دومره غوره وی.
⑤ :-خیر کۀ دنیوی وی او کۀ اُخروی،هغه مطلوب وی.[4]

ترجمة الباب سره مطابقت: د حدیث د ترجمة الباب سره مناسبت دادې،چې په دې کښې د

---

[1]) فتح الباری:۱۳۵.۹
[2]) فتح الباری:۱۳۵.۹
[3]) صحیح ابن حبان،باب ذکر ترحیب أهل الجنة بأبی بکر الصدیق رضی الله عنه،ودعوة کل واحد منهم عند دخوله الجنة،رقم:۶۸۶۷
[4]) فتح الباری:۱۳۵.۹

حضرت ابوبکر رضی الله عنه د پاره د ډېر لوئې زیری ذکر دې، لکه څنګه چې بیان کړې شو، چې په "وأرجو أن تكون منهم" کښې د حضور ﷺ "رجاء او امید" دې، چې د وقوع تقاضا کوی، او ددې د وقوع مطلب دغه دې، چې ابوبکر به د جنت د اتو وارو دروازو نه (په جزم او یقین سره) بللې شی۔ (۱)

۳۴۶۷: (۲) حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - زَوْجِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - مَاتَ وَأَبُو بَكْرٍ بِالسُّنْحِ - قَالَ إِسْمَاعِيلُ يَعْنِي بِالْعَالِيَةِ - فَقَامَ عُمَرُ يَقُولُ وَاللَّهِ مَا مَاتَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - . قَالَتْ وَقَالَ عُمَرُ وَاللَّهِ مَا كَانَ يَقَعُ فِي نَفْسِي إِلاَّ ذَاكَ وَلَيَبْعَثَنَّهُ اللَّهُ فَلَيَقْطَعَنَّ أَيْدِيَ رِجَالٍ وَأَرْجُلَهُمْ. فَجَاءَ أَبُو بَكْرٍ فَكَشَفَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَقَبَّلَهُ قَالَ بِأَبِي أَنْتَ وَأُمِّي طِبْتَ حَيًّا وَمَيِّتًا، وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لاَ يُذِيقُكَ اللَّهُ الْمَوْتَتَيْنِ أَبَدًا. ثُمَّ خَرَجَ فَقَالَ أَيُّهَا الْحَالِفُ عَلَى رِسْلِكَ. فَلَمَّا تَكَلَّمَ أَبُو بَكْرٍ جَلَسَ عُمَرُ. فَحَمِدَ اللَّهَ أَبُو بَكْرٍ وَأَثْنَى عَلَيْهِ وَقَالَ أَلاَ مَنْ كَانَ يَعْبُدُ مُحَمَّدًا - صلى الله عليه وسلم - فَإِنَّ مُحَمَّدًا قَدْ مَاتَ، وَمَنْ كَانَ يَعْبُدُ اللَّهَ فَإِنَّ اللَّهَ حَيٌّ لاَ يَمُوتُ. وَقَالَ (إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ) وَقَالَ (وَمَا مُحَمَّدٌ إِلاَّ رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقِبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ) قَالَ فَنَشَجَ النَّاسُ يَبْكُونَ - قَالَ - وَاجْتَمَعَتِ الأَنْصَارُ إِلَى سَعْدِ بْنِ عُبَادَةَ فِي سَقِيفَةِ بَنِي سَاعِدَةَ فَقَالُوا مِنَّا أَمِيرٌ وَمِنْكُمْ أَمِيرٌ، فَذَهَبَ إِلَيْهِمْ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ وَأَبُو عُبَيْدَةَ بْنُ الْجَرَّاحِ، فَذَهَبَ عُمَرُ يَتَكَلَّمُ فَأَسْكَتَهُ أَبُو بَكْرٍ، وَكَانَ عُمَرُ يَقُولُ وَاللَّهِ مَا أَرَدْتُ بِذَلِكَ إِلاَّ أَنِّي قَدْ هَيَّأْتُ كَلاَمًا قَدْ أَعْجَبَنِي خَشِيتُ أَنْ لاَ يَبْلُغَهُ أَبُو بَكْرٍ، ثُمَّ تَكَلَّمَ أَبُو بَكْرٍ فَتَكَلَّمَ أَبْلَغَ النَّاسِ فَقَالَ فِي كَلاَمِهِ نَحْنُ الأُمَرَاءُ وَأَنْتُمُ الْوُزَرَاءُ. فَقَالَ حُبَابُ بْنُ الْمُنْذِرِ لاَ وَاللَّهِ لاَ نَفْعَلُ، مِنَّا أَمِيرٌ وَمِنْكُمْ أَمِيرٌ. فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ لاَ، وَلَكِنَّا الأُمَرَاءُ وَأَنْتُمُ الْوُزَرَاءُ هُمْ أَوْسَطُ الْعَرَبِ دَارًا، وَأَعْرَبُهُمْ أَحْسَابًا فَبَايِعُوا عُمَرَ أَوْ أَبَا عُبَيْدَةَ. فَقَالَ عُمَرُ بَلْ نُبَايِعُكَ أَنْتَ، فَأَنْتَ سَيِّدُنَا وَخَيْرُنَا وَأَحَبُّنَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - . فَأَخَذَ عُمَرُ بِيَدِهِ فَبَايَعَهُ، وَبَايَعَهُ النَّاسُ، فَقَالَ قَائِلٌ قَتَلْتُمْ سَعْدَ بْنَ عُبَادَةَ. فَقَالَ عُمَرُ قَتَلَهُ اللَّهُ.

---

(۱) اوګورئ: عمدة القاری: ۱۶، ۲۵۴۔

(۲) الحديث سبق تخريجه فى كتاب الجنائز، باب الدخول على الميت بعد الموت إذا أدرج فى أكفانه، رقم: ۱۲۴۲۔

رجال الحديث

إِسمَاعِيلُ بْنُ عَبْدُ الله:دا اسماعيل بن أبى اويس عبد الله بن عبد الله بن اويس بن مالك بن أبى عامر اصبحي مدنى دې. ددهٔ احوال د"كتاب الإيمان، باب تفاضل أهل الإيمان"لاندې تير شوى دى.[1]

سُلَيْمَانُ بْنُ بِلاَلٍ:دا سليمان بن بلال قرشى تيمى مولى عبد الله بن عتيق محمد بن عبد الرحمن بن أبى بكر دې. ددهٔ احوال د"كتاب العلم، باب طرح الإمام المسألة على أصحابه"لاندې تير شوى دى.[2]

هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ:دا هشام بن عروة بن الزبير بن العوام قرشى اسدى مدنى دې. ددهٔ احوال د"كتاب الإيمان، باب أحب الأعمال إلى الله أدومه"لاندې تير شوى دى.[3]

عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ:د مشهور صحابى زبير بن العوام ځوئې او پخپله مشهور تابعى او د مدينې منورې په فقهاء سبعوؤ كښې يو دې هم دې، ددهٔ احوال هم د"كتاب الإيمان، باب أحب الأعمال إلى الله أدومه"لاندې تير شوى دى.[4]

عَائِشَةَ رضي الله عنها:ددې احوال هم تير شوى دى.[5]

د حضرت عائشې رضي الله عنها دا روايت چې د حضور ﷺ د وفات په ذكر او د سقيفې وغيره په قيصې باندې مشتمل دې، د فضائل الصحابه نه علاوه دا په كتاب الجنائز او كتاب المغازى كښې هم منقول دې.[6]

قوله: وَأَبُو بَكْرٍ بِالسُّنُحِ: "سُنح"بضم السين وسكون النون يا بضم النون دې. ابو عبيد البكرى وائى، "إنه منازل بنى الحارث من الخزرج بالعوالى"دا (سنح) د خزرج شاخ د بنى الحارث كورونو ته وئيلې شى، چې په عوالى كښې دى. او د دوى او د مسجد نبوى په مينځ كښې د يو ميل فاصله ده.

قوله: قَالَ إِسْمَاعِيلُ: اسماعيل بن عبد الله راوى مراد دې، چې د امام بخارى شيخ دې، د ابن أبى اويس په نامې سره مشهور دې، "يعنى بالعالية"دا د حضرت عائشې رضي الله عنها دقول

---

[1] اوګورئ: كشف البارى:٢/١١١٣
[2] اوګورئ: كشف البارى:٣/١١٣٧
[3] اوګورئ: كشف البارى:٢/١٤٣٢
[4] اوګورئ: كشف البارى:٢/١٤٣٢
[5] اوګورئ: كشف البارى:١/١١٩١
[6] اوګورئ حديث: ١٢٤١، ١٢٤٢، ٤٤٥٢، ٤٤٥٥، ٥٧١٠، ٤٤٥٣، ٤٤٥٧، ١٥٧١١ هلته هم ددې څهٔ تشريح راغلې ده.

تفسير دې، په دې وجه د ابو ذر په نسخې کښې "تعفى" د مؤنث په صيغې سره راغلې دې،[1] د العالية په حقله قسطلانى وائى، "هى منازل بنى الحارث".[2]

قوله: مَاكَانَ يَقَعُ فِي نَفْسِي إِلَّا ذَاكَ: يعنى زما په زړهٔ کښې صرف دا خبره راتله، يعنى په دې وخت کښې د هغوى ﷺ د عدم وصال خيال زما په زړهٔ کښې وو، وصال هيڅ کله هم نهٔ، احمد د عائشې رضي الله عنها يو روايت نقل کړې دې، چې په هغې کښې دا الفاظ دى، "إن رسول الله لايموت حتى يفنى الله المنافقين".[3]

د حضرت عمر رضي الله عنه رائې د هغوى د غلبهٔ ظن په وجه باندې وه، چې د هغوى د اجتهاد نتيجه وه، او د هغې وجه د قرآن کريم دا آيت وو، "وكذلك جعلناكم أمةً وسطاً لتكونوا شهداء على النّاسِ ويكونَ الرسولُ عليكم شهيداً".[4] هغه پوهه شو چې ددې شهادت (گواهئ ورکولو) پورې به هغوى ﷺ ژوندې وى.[5]

قوله: لَا يُذِيقُكَ اللهُ الْمَوْتَتَيْنِ: د كتاب الجنائز او كتاب المغازى په روايت کښې د "لا يجمع الله عليك موتَتيتَن" الفاظ دى، او هغې سره دا هم تصريح ده:

"أمّا الموتة التى كُتِبَتْ عليك فَقَدْ مُتَّها".[6] هغه مرګ خو ستاسو واقع شوې دې، کوم چې ستاسو د پاره ليکلې شوې وو.

د حضرت ابوبکر رضي الله عنه ددې قول څهٔ مطلب دې؟ ددې يو مطلب خو دا بيان کړې شوې دې، چې دا په خپل حقيقت او خپل ظاهر باندې دې، يعنى مطلب دادې، لکه څنګه چې د بعضې خلقو خيال دې، چې هغوى ﷺ به دويم وارې ژوندې کيږى، او ډير خلق به ختم کړى، حضرت ابوبکر رضي الله عنه اوفرمائيل، داسې به نهٔ وى، ځکه کهٔ داسې کيدل ممکن اومنلې شى، نو بيا به دا هم منل پکار وى، چې هغوى ﷺ ته به دوه وارې مرګ راځى؛ ځکه چې د حشر او بعث نه وړاندې به هغوى ﷺ ته مرګ خامخا راځى، او اوس په دې وخت کښې چې په هغوى ﷺ باندې مرګ راغلې دې، کهٔ ددې نه ورستو دريم وارې په دنيا کښې د هغوى ﷺ د ژوندى کيدو څوک قائل وى نو ضرورى ده، چې هغه به په هغوى ﷺ باندې دوه وارې د مرګ راتلو قائل وى، او حال دادې، چې هغوى ﷺ د الله تعالى په دربار کښې ددې نه ډير زيات محترم

---

[1] إرشاد السارى:۸ \ ۱۵۷
[2] إرشاد السارى:۸ \ ۱۵۸
[3] مسند احمد، رقم:۲۶۳۶۵ \ ۱
[4] سورة البقرة، آيت:۱۴۳ \ ۱
[5] إرشاد السارى:۸ \ ۱۵۸
[6] اوګورئ: كتاب المناقب، باب الدخول على الميت بعد الموت، رقم:(۱۲۴۱) \ ۱

او مکرم دي، چې هغوی ﷺ ته دوه واري مرګ ورکړي، لکه څنګه چې ئې د بنی اسرائیلو بعضې خلقو ته ورکړو، چې د هغوی ذکر په "اَلَمۡ تَرَ اِلَی الَّذِیۡنَ خَرَجُوۡا مِنۡ دِیَارِهِمۡ وَهُمۡ اُلُوۡفٌ حَذَرَ الۡمَوۡتِ فَقَالَ لَهُمُ اللّٰهُ مُوۡتُوۡا ثُمَّ اَحۡیَاهُمۡ".[1] کښې دې، او څنګه چې په "اَوۡ کَالَّذِیۡ مَرَّ عَلٰی قَرۡیَةٍ وَّهِیَ خَاوِیَةٌ عَلٰی عُرُوۡشِهَا"[2] کښې د "الذی" د مصداق سره شوی وو، یعنی حضرت عزیر علیه السلام سره - هغوی (محمد) ﷺ سره به په هر حال کښې داسې نهٔ کیږي.

حافظ ابن حجر رحمه الله دا أوضح الأجوبه او أسلم الأجوبة ګرځولې دې.

کله چې یو مطلب ددې دا بیان کړې شوې دې، چې په قبر کښې به هغوی ﷺ ته دوباره مرګ نهٔ راځي، لکه څنګه چې به عامو خلقو ته د سوال جواب د پاره د ژوندې کیدو نه ورستو مرګ راځي.

یو دریم مطلب دا بیان کړې شوې دې چې د هغوی ﷺ او د هغوی ﷺ د شریعت دواړو مرګ به نهٔ جمع کیږي، یعنی اوس هغوی ﷺ ته مرګ راغلې دې، نو د هغوی ﷺ شریعت به هم هغوی سره رخصت شي، داسې به نهٔ کیږي.

څلورم مطلب دا بیان کړې شوې دې، چې دویم مرګ کنایه ده د کرب او غم نه، یعنی ددې مرګ نه ورستو به په هغوی ﷺ باندې څهٔ بل کرب او غم نهٔ راځي، بلکه ددې نه ورستو به د هغوی ﷺ د پاره بس رحمت، خوشالي او آسانتیا وي.[3]

د منکرین حیات فی القبر استدلال او د هغې جواب: بعضې خلقو ددې الفاظو نه دا اخستې او ثابت کړې ده، چې په قبر کښې هغوی ﷺ حیات نهٔ دې، او کیدې شي ددې مطلب داوی، کله چې یو واري هغوی ﷺ ته مرګ راغې، اوس کهٔ په قبر کښې هغوی ﷺ ته دویم واري ژوند ملاویږي، نو ښکاره خبره ده، دویم واري به مرګ هم راځي، څکه چې بعث بعد الموت د نورو خلقو په شان به د انبیاؤ هم کیږي، چې د هغې مطلب دغه دې، چې د مرګ نه به هغوی ﷺ ته افاقه اوشي، او په ظاهره بیا دا هم مستبعده ده، چې تر قیامته پورې هغوی ﷺ په قبر کښې ژوندی پاتې شي، خامخا به وفات کیږي، او ددې ټول هر څهٔ مطلب دغه دې، چې هغوی ﷺ ته به دوباره مرګ راځي، یو واري په دنیا کښې یو واري په قبر کښې، حال دادې چې په دې حوالې سره رسول الله ﷺ مخاطب کولو سره ابوبکر رضی الله عنه فرمائی، "لَا یُذِیۡقُكَ اللّٰهُ الۡمَوۡتَتَیۡنِ".

ددې جواب د اهل سنتو د اړخ نه دا ورکړې شوې دې، چې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه ددې قول هغه مطلب نهٔ دې، کوم چې دلته اخستلې شوې دې، بلکه ددې مقصود د هغه مرګ نفی ده، چې د حضرت عمر رضی الله عنه د قول "ولیبعثنّه الله فی الدّنیا لیقطع أیدیَ القائلین بموته" نه معلومیږي، او هغه داسې کله چې حضرت عمر رضی الله عنه دا اوویل، چې خامخا به د رسول الله ﷺ بعثت

---

[1]) سورة البقرة: ۲۴۳\
[2]) سورة البقرة: ۲۵۹\
[3]) فتح الباری: ۱۴۸/۴، بیروت\

كيږي، نو ددې مطلب دا شو، چې اوس هغوى ﷺ ته مرګ راغلى دې، او دويم وارې به هغوى ﷺ ژوندى كيږي، او بيا به هغوى ته په دويم وارې مرګ راځي، هغه مرګ چې د هغې نه ورستو به بعثت قيامت وى، حال دادې چې الله تعالى هغوى ﷺ ته دوه وارې مرګ نۀ وركوى، او منكرينِ حيات چې د مرګ نه څۀ مراد اخلى هغې اړخ ته دلته هيڅ اشاره نشته. څكه هغوى (منكرينِ حيات) د برزخ خبره كوى، او د برزخ احوالو اړخ ته دلته په روايت كښې هيڅ تعرض نۀ دې كړې شوې.

او ددې نه غوره جواب دادې، منكرينِ حيات چې دا وائى، چې په قبر كښې هغوى ﷺ ته حيات په دې وجه ثابت نۀ دې، كۀ داسې قسمه څۀ حيات وې، خامخا به هغه د دوې مرګ نه ورستو وى، او بيا د قبر د حيات نه ورستو به هم د هغوى ﷺ د پاره مرګ منل پكار وى، نو په دې طريقې سره به دوه وارې د هغوى ﷺ د پاره مرګ ثابت شى، حال دادې چې ابوبكر د هغې نفى كوى.........نو جواب دادې، چې د قبر د حيات نه ورستو به هغوى ﷺ ته مرګ نۀ واقع كيږي، بلكه د هغوى ﷺ حيات به مستمر وى، او د منكرينِ حيات ددې ټول تقرير مدار د حياتِ قبر نه ورستو د مرګ په واقع كيدو باندې دې.

حافظ ابن حجر رحمه الله دا جواب ذكر كولو سره فرمائى، "والأنبياء أحياء فى قبورهم".[١] حال دادې چې انبياء په خپلو قبرونو كښې ژوندى دى.

د قبر حيات مستمرۀ د غير انبياؤ د پاره ثابت نۀ دې: حافظ ابن حجر عسقلانى فرمائى، "ولعلّ هذا هو الحكمة فى تعريف الموتتين حيث قال لا يذيقك الله الموتتين، أى المعروفتين المشهورتين الواقعتين لكل أحد غير الأنبياء" دلته چې كوم "الموتتين" معرفه راؤړلې شوې ده، كيدې شى ددې حكمت او وجه دا وى، چې په دې سره هغه دوؤ معروفو او مشهورو مرګونو اړخ ته اشاره مقصود وى، چې د انبياؤ نه علاوه د هر سړى د پاره ثابت او واقع دې، يعنى د حيات دنيويه نه ورستو مرګ او بيا د سوال او جواب د پاره د وركړې شوى حيات نه ورستو واقع كيدونكې مرګ. د حافظ منشاء داده، چې د قبر حياتِ مستمره به د انبياؤ نه علاوه بل هيڅ چا ته هم حاصل نۀ وى.

ددې واقعې څخه د حضرت ابوبكر رضى الله عنه امتيازى مقام ثابتيږي: او پاتې شوه دا خبره چې حضرت عمر رضى الله عنه په تاكيد او قسميه اووئيل، چې اوس به د حضور ﷺ بعثت كيږي، يا دا چې هغوى ﷺ ته مرګ نۀ دې راغلې.......نو دا د هغوى رضى الله عنه ګمان وو، چې د اجتهاد په نتيجه كښې هغوى ددې اظهار كړې وو، نو وو خو دا د واقعې خلاف، خو په طريقې د اجتهاد او ګمان سره چې هغوى اووئيل نو دا د مواخذې قابل او سبب د ملامتيا هم پاتې نۀ شو، او د هغه د تغليط ضرورت هم نشته، او ددې نه دا هم معلومه شوه چې حضرت ابوبكر رضى الله عنه د حضرت عمر رضى الله عنه او د نورو خلقو نه په علم كښې زيات وو، همدغه شان دا هم معلوميږي، چې

---

[١]) اوګورئ فتح البارى: ۹،۳۵،۳۶، بيروت

حضرت ابوبکر رضی الله عنه په اهمو معلاملاتو، لويو لويو مسائلو، مصائبو او په گرانو موقعو کښې په ثابت قدم پاتې کيدو او په حوصله ساتلو کښې هم د نورو ټولو خلقو نه زيات وو.[1]

قوله: أَيُّهَا الحَالِفُ عَلَى رِسْلِكَ: أي اتئد في الحلف أو كن على رِسلِك، أي على التُّؤدة، لا تتعجل.[2]

د "على رسلك" معنیٰ کيږي، لږ صبر اوکه، او درېږه، تلوار مه کوه!

په "کتاب الجنائز" کښې دا مذکور دي، کله چې حضرت ابوبکر رضی الله عنه د مقام "سنح" نه تشريف راوړو، نو مسجد ته داخل شو، او چا سره د خبرو کولو نه بغير د حضرت عائشې رضی الله عنها خوا ته لاړو، بيا کله چې هغوی راؤوتل نو حضرت عمر رضی الله عنه سره ئې خبرې کولې، ابوبکر ليدو سره هغوی دوی ته هم اووئيل، کينه، ابوبکر انکار اوکړو، او خطبه وئيل ئې شروع کړل، نو خلقو حضرت عمر رضی الله عنه پريښودو سره هغوی اړخ ته متوجه شو. "فَمَالَ إِلَيْهِ النَّاسُ وَتَرَكُوا عُمَرَ".[3] خلقو حضرت عمر رضی الله عنه پريښودو سره ابوبکر رضی الله عنه اړخ ته متوجه شو.

خو د حضرت عمر رضی الله عنه د خبرو کولو مطلب دا نه وو، چې هغه خليفه جوړيدل غوښتل، او هغې د پاره ئې د خلقو ذهنونه جوړول، په کتاب الأحكام کښې حديث مذکور دې، په هغې کښې دې تصريح ده، چې حضرت عمر رضی الله عنه د خليفه جوړيدو نه معذرت ښکاره کړې وو.

عبد الله بن عمر فرمائي: قيل لعمرَ ألا تستخلف؟ قال: ان أستخلِف فقد استخلف من هو خير مني، أبوبكر، وإن أترك فقد ترك من هو خير مني: رسول الله ﷺ، فأثنوا عليه فقال: راغبٌ وراهبٌ وددتُ أني نجوتُ منها كفافًا لا لي ولا عليَّ، لا أتحملها حيًّا وميِّتًا.[4]

حضرت عمر رضی الله عنه ته اووئيلې شو، چې تاسو (د دنيا نه تلو سره) به خليفه نه مقرروئ؟ وې فرمائيل که زه خليفه جوړوم نو زما نه غوره يعنی ابوبکر هم مقرر کړې دې، او که نه مقرروم نو رسول الله ﷺ هم نه دې مقرر کړې، چې زما نه غوره دې، خلقو په دې باندې د هغوی تعريف اوکړو، هغوی اوفرمائيل چې شوق او د زړه خوښه مې هم ده، او ويرېږمه هم، زه غواړم چې زه ددې نه سر په سر خلاص شم، چې نه په ما باندې څه وی او نه زما د پاره څه وی، زه دا (ذمه داری) په ژوند او مرګ دواړو حالتونو کښې په سر نه اخلم.

معلومه شوه چې حضرت ابوبکر رضی الله عنه کله حضرت عمر رضی الله عنه د خپل ځان نه ورستو خليفه جوړ کړو نو هغوی ذمه دارې ترسره کړې، ګنې نو هغوی شوق نه لرلو.

قوله: فَنَشَجَ النَّاسُ: خلق په ژړا شو، "نشج" هغې ژړا ته وئيلې کيږی، چې په هغې کښې انتحاب (په چغو چغو ژړل، سلګې وهل، او لوئې لوئې ساهګانې اخستل) نه وی.

---

[1] عمدة القاري: ۱۶.۲۵۶\
[2] عمدة القاري: ۱۶.۲۵۶\
[3] اوګورئ: صحيح البخاري، کتاب الجنائز، رقم (۱۲۴۲)\
[4] صحيح البخاري، کتاب الاحکام، باب الاستخلاف، رقم (۷۲۱۸)

حافظ عسقلانی ددې دوه معنې بیان کړې دی:

① :- مایعرض فی حَلق الباکی من الغصّة. کومې غُټې چې د ژړیدونکی په مرۍ کښې پیدا کیږی.

② :- هو صوتٌ معه ترجیعٌ کما یردّد الصبی بکاءَهُ فی صدره. هغه آواز چې هغې سره دویم آواز یو ځائې شی، لکه ماشوم چې خپل آواز سره د سینې آواز یو ځائې کړی.

ددې حالت نه په ساه نیولو، سلګې وهلو، غاړې ورکولو، او سترګو کښې په اوښکو راتللو سره تعبیر[۱] کولې شی.[۲] وقیل بکاء مع صوت.[۳] یو قول دادې چې کومې ژړا سره آواز وی، هغې "نشج" وئیلې شی.

د رسول الله ﷺ د خلافت مسئله:

قوله: واجتمعت الأنصار إلی سَعد بن عبادة فی سقیفة بنی ساعدة.......: ساعدة دا د کعب بن الخزرج د ځوئی یا د دړید د ځوئی نوم دې، هسې خو ساعدة د زمری په نومونو کښې یو نوم دې، او "سقیفة بنی ساعدة" د انصارو د مشورې ځائې او دارالندوه وو.[۴]

د انصارو په سقیفة بنی ساعده کښې اجتماع: سَعد بن عبادة بن دلیم بن حارثه الخزرجی ثم الساعدی، دخزرج د قبیلې په دغه وخت کښې سردار وو، د انصارو دوه مشهورې قبیلې وې. آوس او خزرج، آیا ټول انصار په سقیفۀ بنی ساعدة کښې سَعد بن عباده سره جمع شوی وو، ابن اسحاق د خپل سیرت په آخر کښې ذکر کړی دی، چې "أن أسید بن حُضیر فی بنی عبد الأشهل انحازوا إلی أبی بکر، ومَن مَعه وهولاء من الأوس".[۵] أسید بن حضیر بنو عبد الاشهل سره شو او سیدنا ابوبکر او د هغې ملګرو ته راغلل او ملاؤ شو، او هغوی اړخ ته مائل شوی وو، او دا حضرات د آوس قبیلې نه وو.

او ابن عباس رضی الله عنهما د حضرت عمر رضی الله عنه نه د هغوی دا قول نقل کوی، "تخلفت عنّا الأنصار بأجمعها فی سقیفة بنی ساعدة".[۶] ټول انصار زمونږ نه جدا کیدو سره په سقیفه بنی ساعده کښې کیناستل. ددې دواړو اقوالو د جمعې او تطبیق صورت دا کیدې شی، چې اول خو انصار ټول جدا شوې وو، او بیا هغوی هم یو ځائې پاتې نۀ شو، بلکه جدا جدا شو.

ځکه چې آوس او خزرج دواړه داسې فریقین وو، چې د جاهلیت په دور کښې د دوی په مینځ

---

[۱]) فتح الباری: ۹/۱۳۶

[۲]) د "نشج او "نحب د مادې تفصیل د لغت په کتابونو کښې اوګورئ، د مثال په توګه القاموس الوحید، ص: ۱۶۴۷، او مختار الصحاح، ص: ۳۳۲، او اساس البلاغة للزمخشری، ص: ۱۴۵۶

[۳]) عمدة القاری: ۱۶/۱۲۵۶

[۴]) عمدة القاری: ۱۶/۱۲۵۶

[۵]) السیرة النبویة لابن هشام: ۴/۱۶۵۶

[۶]) فتح الباری: ۹/۱۳۶

کښې ډېر جنګونه شوي وو، او د اسلام نه ورستو اګر چې د دوی هغه سخت د تورو جنګونه او دښمنی خو نهٔ وو پاتې شوې، او په ظاهره خو تقریباً د هغې نوم او نشان هم نهٔ وو پاتې شوي، د انصارو او مهاجرینو صحابهٔ کرامو او بیا د انصارو په خپل مینځ کښې د ورورولئ تعلق او خپل مینځ کښې د حد نه زیات خوږېدل، یو ناقابل انکار تاریخی حقیقت او د اسلام د حقانیت د خپلې خُلې ثبوت دې، ولې دا هم یو حقیقت دې، چې ددې دواړو قبیلو په مینځ کښې د سوؤنو کالو نه د جاری وینو تویولو او اختلافاتو څهٔ نه څهٔ اثر تر اوسه پورې په دوی کښې باقې وو، او په بعضې موقعو کښې به په رګونو کښې د ګرځیدونکی عداوت او دښمنئ بسرکی اُور واخستلو، نو بیا به د جنګ د ګرمیدو ویره وه، او مسابقت او مقابله خو په دوی کښې د وړاندې نه پاتې شوې وه.

نو دلته چې کله انصار ددې مقصد د پاره جمع شو چې د "امیر المؤمنین" انتخاب اوکړې شی، او بل اړخ ته دا دواړه فریقین خو بس د یو بل د مقابلې په نیت راغلی وو، ولې بیا کله چې اُسید بن حضیر او د اُوس نورو حضراتو اوکتل چې ابوبکر د بهر نه د امارت او خلافت د مستحق کیدو په توګه وړاندې راروان دې، نو آوس قبیلې په ځائې ددې چې خزرج والا په دوی امیر جوړ شی، نو هغوی مهاجرینو او په هغوی کښې غوره د حضرت ابوبکر رضی الله عنه امارت ته ترجیح ورکړه.

بیا هلته دا هم شوې وو، چې حضرت زبیر او حضرت علی رضی الله عنهما د رسول الله ﷺ کور ته تلی وو، او مهاجرین ابوبکر سره جمع شوی وو.[1]

د انصارو خوا ته د اکابرو مهاجرینو راتلل: فَذَهَبَ إِلَيْهِم أَبُوبَكْرٍ وَعُمَرُبْنُ الْخَطَّابِ، وَأَبُو عُبَيْدَةَ........

پورته چې د ابن عباس رضی الله عنهما کوم روایت ذکر دې، په هغې کښې دا الفاظ دی:

فقلت له: يا أبابكر انطلق بنا إلى إخواننا من الأنصار ما حضرت ابوبکر رضی الله عنه ته خواست اوکړو، چې مونږ خپلو انصارو وروڼو خوا له بوځئ.

او ابن حبان او ابویعلی وغیره د مالك عن الزهری په روایت سره دا اضافه نقل کړې ده:

"فبينما نحن في منزل رسول الله ﷺ إذا رجل ينادي من وراءِ الجدار أن اخرج إليّ يا ابن الخطاب، فقلتُ: إليك عني فإنا عنك مَشَاغِيل يعني بأمرِ رسول الله ﷺ، فقال له: إنه قد حدث أمر، فان الأنصار اجتمعوا في سقيفة بني ساعدةَ فأدركوهم قبلَ أن يحدثوا أمراً يكون فيه حربٌ فقلتُ لأبي بكر انطلق.....فذكره.....فانطلقنا نؤمهم حتى لقِينا رجلان صالحان فقالا: لا عليكم ألا تقربوهم، واقضوا أمرَكم، قال فقلتُ: والله لنأتينَّهم، فانطلقنا، فإذا بين ظهرانيهم رجل مزمل، فقلتُ: من هذا؟ قالوا: سَعد بن عُبادة".[2]

په دې کښې ددې واقعې څهٔ نور هم تفصیل دې، نو هغه فرمائی:

---

[1] فتح الباری: ۹/ ۱۳۶.

[2] صحیح ابن حبان، رقم: ٤١٤، هم دغه شان اوګورئ صحیح البخاری، کتاب الحدود، باب رجم الحبلیٰ فی الزنا إذا أحصنت، رقم (۶۸۳۰)۱

مونږ د رسول الله ﷺ په کور کښې وو ،چې د يو سړی د ديوال د شا اړخ نه دا آواز کول واؤريدې شو ،"ابن خطاب! بهر راؤځه!"
ما اووئيل ،ځه! خپل کار کوه ،مونږ د رسول الله ﷺ په معامله کښې د مشغوليدو په وجه تا ته فارغ نۀ يو ،هغوی حضرت عمر رضی الله عنه ته اووئيل ،يو کار شوې دې ،انصار په سقيفۀ بنی ساعده کښې جمع دی ،لاړ شه هغوی سره ملاؤ شه، مخکې د هغې نه چې هغوی څۀ داسې کار اوکړی ،چې په هغې سره جهګړه شروع شی ،نو ما ابوبکر ته اووئيل: ځه چې زو د انصارو خوا ته ،بيا مونږ هغوی ته د تلو په نيت روان شو ،په لار کښې دوه کسان مونږ سره ملاؤ شو ، هغوی اووئيل کۀ تاسو هغوی ته لاړ نۀ شئ نو هم څۀ مسئله نشته ،څۀ چې تاسو کول غواړې ،بې غمه ئې اوکړئ - راوی وائی ما اووئيل ،په خدائې قسم مونږ به خامخا د هغوی خوا ته زو ،بيا کله چې مونږ راغلو نو څۀ ګورو چې هلته يو سړی سادر په سر کړې د هغوی په مينځ کښې دې ،ما اووئيل دا څوک دې؟ وې وئيل ،دا سعد بن عباده دې!
د حديث په آخر کښې د حضرت عروه رضی الله عنه نه دا هم منقول دی ،چې هغه دوه سړی چې هغوی دوی سره ملاقات کړې وو ،يو عويم بن ساعدة بن عباس بن قيس بن النعمان وو ،چې د هغۀ تعلق د بنی مالك سره وو ،او دويم معن بن عدی بن الجعد بن العجلان ،چې د هغۀ حليف وو ،او ددې دواړو تعلق د اوس سره وو -[1]

قوله: فَذَهَبَ عُمَرُ يَتَكَلَّمُ فَأَسْكَتَهُ أَبُوبَكْرٍ: حضرت عمر رضی الله عنه خبرې کول غوښتل ولې حضرت ابوبکر رضی الله عنه هغه چپ کړو -
د ابن عباس په روايت کښې دا الفاظ دی:

"قال عمر: أردتُ أن أتكلم، وقد كنتُ زوّرتُ، أى هيأتُ وحسّنتُ مقالة أعجبَتنِى، اريد أن أقدّمها بين أبى بكر، وكنتُ أدارى منه بعض الحد_ أى الحدة_ فقال على رسلِكَ، فكرهتُ أن أغضبَه".[2]
وې فرمائيل ما د خبرو کولو اراده اوکړه ،او ما يوه داسې خبره په زړۀ کښې جوړه کړې وه ، چې ما ته ډيره ښۀ معلوميده ،او زه په هغې ډير غاوره ووم ،ما هغه خبره د حضرت ابوبکر رضی الله عنه وړاندې راوستل غوښتل ،او ما د هغې په حوالې سره د ډير جوش او سختئ اظهار اوکړو ،ولې هغۀ ما ته اووئيل ،په آرام سره کينه! بيا ما په هغۀ باندې د غصې اظهار کول هم مناسب اونۀ ګنړلو -

د حضرت ابوبکر رضی الله عنه بليغ بيان او د هغې خبرې: ثُمَّ تَكَلَّمَ أَبُوبَكْرٍ فَتَكَلَّمَ أَبْلَغَ النَّاسِ....... أبلغ اسم تفضيل دې د بلاغت نه ،او بلاغت د مقتضی الحال مطابق (د موقع مناسب) کلام ته وئيلې شی -[3]

---

[1] فتح البارى: ۹،۳۲۶\۱
[2] فتح البارى: ۹،۳۲۶\۱
[3] عمدة القارى: ۱۶،۲۵۶\۱

دا جمله د أبلغ په نصب سره ده، او نصب د حال واقع كيدو په وجه باندې دې، او د فاعليت په بناء باندې رفع هم جائز ده، يا د مبتداء محذوف خبر دې، "أى فتكلم أبوبكر وهو أبلغ الناس".[1]

يعنى هغه سړى خبرې اوكړې چې د هغهٔ صفت دادې، چې هغه أبلغ الناس دې. سهيلى وائى چې نصب ډير مناسب او راجح معلوميږى، ځكه چې په دې سره به د هغه د مدحې تاكيد اوشى، (د منصوب على سبيل المدح په توګه باندې) او بل چا په دې صفت سره د موسوم كيدو د وهم ازاله كول به هم مقصود وى. د ابن عباس رضي الله عنهما په روايت كښې دا الفاظ دى:

"قال عمر: والله ما ترك كلمة أعجبتنى فى تزويرى إلا قالها فى بديهته وأفضل حتى سكت".[2]

هغوى اوفرمائيل ما چې كوم تقرير تيار كړې وو، په هغې كښې چې كومې خبرې ما ته ډيرې ښې لګيدې، هغه خبرې هغوى په خپل فى البديه بيان كښې اوفرمائيلې، بلكه د هغې نه ئې هم غوره خبرې اوكړې تر دې پورې چې هغوى چپ شو.

قوله: فَقَالَ فِي كَلَامِهِ: "أى فقال أبوبكر فى جملة كلامه".[3]

دلته خو دومره خبره ذكر ده، چې هغوى اووئيل، "نحنُ الأمراء وأنتمُ الوزراء" او د حميد بن عبد الرحمن په روايت كښې دا الفاظ دى:

"فتكلم أبوبكر فلم يترك شيئا أنزل فى الأنصار ولا ذكره رسول الله ﷺ من شأنهم إلا ذكره".[4]

د انصارو په حقله چې څۀ هم نازل شوى وو، يا نبى عليه السلام د هغوى په شان كښې څۀ وئيلى وو، ابوبكر هغه ټول د ذكر كولو نه بغير پرې نښودل.

خلافت صرف د مهاجرينو حق دې: او د ابن عباس رضي الله عنهما په روايت كښې څۀ داسې خبره ده:

"أما بعد فما ذكرتم من خير فأنتم أهله، ولن تعرفَ العرب هذا الأمر إلا لهذا الحى من قريش، وهو أوسط العرب نسبا ودارا".[5]

حضرت ابوبكر رضي الله عنه د حمد او صلاة نه ورستو اوفرمائيل، دا چې تاسو (انصارو) د خپل خير كوم ذكر اوكړو، نو هيڅ شك نشته چې دا ټول په تاسو كښې دى، خو عرب دا د خلافت امر ددې قبيلې نه علاوه د چا هم حق نۀ ګڼړى، او همدغه خلق دى چې په عربو كښې د نسب او دار په اعتبار سره د ټولو نه غوره او افضل دى.

د "دار" نه مراد مكه ده، ځكه چې مكه د هغه (مهاجرينو) كور او وطن وؤ، او د مكې په غوره

---

[1] عمدة القارى: ۱۶/۲۵۸

[2] صحيح البخارى، كتاب الحدود، باب رجم الحبلى من الزنا إذا أحصنت، رقم (۶۸۳۰)

[3] عمدة القارى: ۱۶/۲۵۸

[4] مسند احمد، مسند أبى بكر الصديق، رقم ۱۸۱

[5] السنن الكبرىٰ للبيهقى وباب الأئمة من قريش، رقم: ۱۶۹۷۶، وصحيح البخارى، باب رجم الحبلىٰ من الزنا إذا أحصنت، رقم: ۶۸۳۰، ومسند احمد، مسند عمر بن الخطاب، رقم: ۳۹۱

والی کښې چا ته شك دې، او خطابی فرمائی، د "دار" نه مراد "أهل الدار" دی، لکه چې وئیلې شوی دی، "خیردار الأنصار بنو النجار"، بنو نجار د کورنۍ په اعتبار سره په انصارو کښې د ټولو نه غوره دی، نو د مهاجرینو د خاندان او کورنۍ په اعتبار سره غوره کیدل هم واضح دی، ځکه چې قریش خو د رسول الله ﷺ خاندان دې.

د حَسَب او نسب په خلافت کښې اعتبار: په یو روایت کښې "هم أوسط العرب داراً وأعربهم أحساباً" ذکر شوی دی، أحساب د حَسَب جمع ده، حَسب ښۀ کارونو ته وئیلې کیږی، دا د حساب نه ماخوذ دې، او وجه د اخذ داده، چې دې خلقو به کله خپل مناقب او محاسن بیانول، نو په حساب کښې چې به د چا مناقب زیات شو، هغه به ډیر عزت او شرف والا ګڼړلې شو. "ویقال النَّسبُ للآباء والحسَبُ للأفعال".[1] دا هم وئیلې شی، چې نسب په پلارانو او نیکونو کښې وی او حسب په افعالو او کردار کښې وی.

حُباب بن منذر په خلافت کښې د انصارو په برخې باندې کلک وو: فَقَالَ حُبَابُ بنُ الْمُنْذِرِ........ حُباب د حاء په ضمې، او د باء په تخفیف سره، دا حباب بن المنذر بن عمرو بن الجموع الخزرجی السلمی دې، دۀ ته "ذوالرأی" هم وئیلې شی.[2]

د بخاری شارح علامه کرمانی فرمائی: "وکان لبیباً ذا رأی هو الذی أشار إلی رسول الله ﷺ یوم بدر بالنزول علی الماء فجاء جبریل إلی رسول الله بذلك".[3]

دې ډیر زیرك او صاحبِ رائې وو، هم دۀ په غزوۀ بدر کښې رسول الله ته د نزول علی الماء په حوالې سره خبره کړې وه، (او رائې ئې ورکړې وه) او بیا جبریل هم دغه خبرې سره راغې.

قوله: لاَ وَ اللهِ لاَ نَفْعَلُ: حباب بن المنذر انکار اوکړ، او وې وئیلې یو امیر به زمونږ د انصارو نه وی او یو به ستاسو د مهاجرینو نه وی، او د ابنِ عباس په روایت کښې دا الفاظ دی، "أنا جُذَیلها المحكَّك، وعُذَیقها المرجَّب".[4] جُذَیل بالدال المهملة یا بالذال المعجمة، د جذل معنٰی ده، عود ینصب للابل الجرباء لتحتك فیه، محکَّك د حكّة نه اسم مفعول دې، په معنٰی د خارښ سره، "جُذَیل مُحکَّك" هغه لرګی ته وئیلې شی، چې د خارښتی اُوښ د پاره خاص کړې شوې وی، د هغې نه هغه د ګرولو کار اخلی، او ښکاره خبره ده، په دې عمل سره د هغۀ ګزاره کیږی، د حباب مطلب هم دا وو، چې هغه د خپل قوم د پاره داسې دې، چې ددۀ په رائې سره

---

[1]) فتح الباری: ۹، ۳۶\۱
[2]) فتح الباری: ۹، ۳۶، ۳۷\۱
[3]) الکوثر الجاری إلی ریاض أحادیث البخاری: ۶، ۴۳۹، بیروت\۱
[4]) صحیح البخاری، کتاب الحدود، باب (۳۱)، حدیث (۶۷۳۰)\۱

هغوی ته تسلی کیږی، او هغوی ته اطمینان او آرام راځی، یا دا معنی ده، چې زهٔ د هغوی مشکلات آسانونکې او مسائل حل کونکې یم.

عُذَيق هم د عذق تصغير دې، د كهجورې ونه مراد ده، د مُرجّب معنى ده، مُعظَّم، د عُذَيق مُرجّب نه د كهجورې ونه مراد ده، چې هغې ته د لرګى يا د ديوال تكيه وركړې شى، او هغه (لرګي وغيره) ډيره لويه ونه د غورځيدو نه بچ كوى، تصغير د تعظيم د پاره ګرځولې شوې دې.[1]

د ابوبكر د بصيرت ډک بیان نه وروستو د انصارو خبره پرېښودل: ابن سعد د يحيىٰ بن سعد عن القاسم بن محمد په طريقې سره په دې الفاظو سره روايت نقل كوى:

"فقام حُباب بن المنذر وكان بدرياً فقال: منّا أمير ومنكم أمير، فإنا والله ما ننفس عليكم هٰذا الأمر ولكننا نخاف أن يَلِيَه أقوام قتَلنا آباءَهم وإخوانهم، قال فقال له عمر: إذا كان ذلك فمُت إن استطعتَ، قال فتكلم أبوبكر فقال: نحن الأمراء وأنتم الوزراء وهٰذا الأمر بيننا وبينكم، قال فبايعَ الناسُ وأولهم بشير بن سعد والِدُ النُّعمان".[2]

حُباب چې بدرى صحابى دې، هغوى اووئيل يو امير به زمونږ د انصارو نه وى، او يو امير به ستاسو د مهاجرينو نه وى، او په خدائې قسم مونږ د خلافت ددې امر په حوالې سره تاسو سره هيڅ حسد نهٔ كوؤ، خو مونږ سره ويره ده، چې دا چرته هغه خلق وانخلى د چا چې مونږ پلاران او وروڼه قتل كړى دى، راوى وائى حضرت عمر ؓ اووئيل، كهٔ داسې خبره وى نو تهٔ مړ شه، كهٔ طاقت دې وى، وې فرمائيل ابوبكر تقرير اوكړو، نو وې وئيل چې مونږ (مهاجرين) اميران يو، او تاسو (انصار) وزيران، او په دې طريقې سره دا خلافت زمونږ په مينځ كښې مشترك دې، وې فرمائيل، نو خلقو بيعت اوكړو، او د ټولو نه اول چې چا بيعت اوكړو، هغه د نعمان بن بشير پلار بشير بن سعد وو.

امام احمد د ابو نضره عن أبى سعيد په طريقې سره نقل كړى دى، فرمائى:

"قام خطباء الأنصار فجعل منهم من يقول: يا معشر المهاجرين إنّ رسول الله ﷺ كان استعمَل رجلاً منكم قرَن معه رجلاً منّا فنَرى أن يلى هٰذا الأمرَ رجلان: أحدهما منكم والآخر منّا. قال فتتابعت خطباء الأنصار على ذلك. فقام زيدُ بن ثابت، فقال: إن رسول الله ﷺ كان من المهاجرين وإن الإمام إنما يكون من المهاجرين. فنحن أنصارُ الله كما كُنّا أنصارَ رسول الله ﷺ. فقال أبوبكر: جزاكم الله خيراً فبايَعوه".[3]

د انصارو خطباء اودريدل او وې وئيل، چې رسول الله ﷺ به په تاسو كښې څوک عامل جوړولو، نو زمونږ يو سړې به ئې ورسره ملګرې كولو، نو مونږ پوهيږو، چې معامله دوؤ كسانو ته اوسپارلې شى، نو په دې باندې بيعت اوكړئ، چې يو سړې به ستاسو نه امير وى

---

[1] النهاية لابن الاثير: ۱/۴۰۹، و۱/۶۳۵

[2] الطبقات الكبرىٰ لابن سعد: ۳/۱۷۲، رقم ۳۴۱۶

[3] مسند احمد: ۵/۱۸۵، رقم: ۲۱۹۵۳

او یو به په مونږ کښې امیر وی.....بیا ثابت بن زید رضي الله عنه اودریدو او وې وئیل: رسول الله ﷺ پخپله د مهاجرینو نه وو، نو مونږ د الله تعالی انصار یو، لکه څنګه چې مونږ د رسول الله انصار (مدد کونکی) وو، ابوبکر اووئیل، الله تعالی دې تا ته جزاء خیر درکړی.......او هم دغسې خلقو د ابوبکر په لاس باندې بیعت اوکړو.

او د مغازی په آخر کښې د موسی بن عقبه عن ابن شهاب په طریقې سره روایت دې، چې ابوبکر په خپلې خطبې کښې اووئیل:

"وكنا معاشر المهاجرين أول الناس إسلاما، ونحن عشيرته وأقاربه وذوو رحمه، ولن تصلح العرب إلا برجل من قريش، فالناس لقريش تبع، وأنتم إخواننا في كتاب الله وشركائنا في دين الله وأحبّ الناس إلينا وأنتم أحق الناس بالرضاء بقضاء الله والتسليم لفضيلة إخوانكم وأن لا تحسدوهم على خير".[1]

مونږ مهاجرین په ټولو خلقو کښې اول اسلام قبلونکی یو، او مونږ د رسول الله ﷺ ورور ولئ والا یو، د هغوی ﷺ رشته دار او قرابت دار یو، او عرب د قریشو نه علاوه بل هیڅ یو سړې کله هم نۀ منی، او ټول خلق د قریشو تابع دې، او تاسو د الله په کتاب کښې زمونږ ورونړه ئې، او د الله په دین کښې مونږ سره شریک ئې، او مونږ ته د ټولو خلقو نه زیات ګران او خوښ ئې، او تاسو خلق په رضا بالقضاء او په خپل ځان باندې د خپلو ورونړو فضیلت منلو او هغوی سره د حسد نۀ کولو د ټولو نه زیات حقدار ئې.

وړاندې دا هم ذکر کړې شوی دی، چې انصارو دا تجویز ورکړو، چې اول به مهاجر خلیفه جوړ کړې شی، بیا چې کله هغه مړ شی نو انصاری به خلیفه جوړ کړې شی، بیا چې کله هغه مړ شی نو مهاجر به خلیفه جوړ شی، او همدغسې به سلسله جاری وی، حضرت عمر رضي الله عنه اووئیل، "لا والله لا يخالفنا أحد إلا قتلناه".[2] نه! په خدائې قسم! چې څوك زمونږ مخالفت کوی، مونږ به هغه قتلوؤ.

په دې باندې حُباب بن المنذر پاسیدو، او بیا هغۀ هغه خبره اوکړه، چې د هغې اوس پورته ذکر اوشو، هنه! دا الفاظ په هغې کښې زیات دی، "وإن شئتم أعدنا الحرب جذعة".[3] کۀ تاسو غواړې نو مونږ به دویم وارې سخت جنګ شروع کړو.

ددې نه ورستو خبره ډیره شوه، او جنګ شروع کیدو ته خبره نزدې شوه، نو بیا حضرت عمر رضي الله عنه راؤړاندې شو او د حضرت ابوبکر رضي الله عنه لاس ئې اونیولو.

امام احمد د حمید بن عبد الرحمن بن عوف په طریقې سره دا هم نقل کړی دی:

---

[1]) فتح الباری: ۹،۳۶، والسنن الکبری للبیهقی، رقم: ۱۱۲۲۷۳

[2]) فتح الباری: ۹،۳۶، والسنن الکبری للبیهقی، رقم: ۱۱۲۲۷۳

[3]) مسند البزاز، مسند عمر: ۱،۴۸، رقم: ۱۹۴، وفی روایة بلفظ "رددناها جذعة_المسند الجامع: ۳۲،۱۸۶، رقم: ۱۱۰۵۵۴

"توفي رسولُ الله ﷺ وأبوبكر في طائفة من المدينة".(۱)
بيا ئې حديث نقل كړو او وړاندې تلو سره ئې اووئيل: "والله لقد علمتَ يا سعد أن رسول الله ﷺ قال: وأنت قاعدٌ: قريش ولاةُ هذا الامر، فقال له سعد: صدقتَ".(۲)
ابوبكر رضي الله عنه اوفرمائيل، سعده په خدائې قسم تا ته پته ده، چې رسول الله ﷺ اوفرمائيل، "چې دا معامله د قريشو په ذمه ده، او هم قريش ولى الامر دى" او تهٔ ناست وې. سعد اووئيل تا رښتيا اووئيل۔
قوله: هُم أوسَطُ العَرَب: دا د قريشو صفت دې، أوسط، غوره، خيار العرب، أعربهم أحساباً په حسب نسب كښې د ټولو نه زيات صفا او واضح، په بعضې نسخو كښې "أعرفهم" دې يعنى بنهٔ اصلى، العرفة بمعنى الإصالة دې.(۳)
قوله: فَبَايِعُوا عُمَرَ، أو أبَا عُبَيدَةَ: د ابن عباس په روايت كښې د حضرت عمر رضي الله عنه نه مروى دى، چې ابوبكر اووئيل، "وقد رَضيتُ لكم أحدَ هذين الرجلين وأخذ بيَدِي ويدِ أبي عُبيدة، فلَم أكرَه مما قال غيرَها". هغوى زما او د ابوعبيده لاس اونيسلو او وې وئيل، زه په دې دواړو سړو كښې ستاسو د پاره يو خوښوم. حضرت عمر رضي الله عنه وائى، ددې خبرې نه علاوه د حضرت ابوبكر رضي الله عنه ټولې خبرې زما خوښې شوې۔
حضرت ابوبكر رضي الله عنه د خلافت د مستحق كيدو باوجود د عمر او ابو عبيده نومونه ولې وړاندې كړل: دلته دا اشكال كيدې شى، چې حضرت ابوبكر رضي الله عنه ته د خپل ځان په حقله د أحق بالخلافة كيدو علم وو، لكه څنګه چې نورو ته علم وو، د مونځ د امامت په باب كښې د هغوى اهليت او اوليت، د رسول الله ﷺ په حيات كښې د هغوى ﷺ په تقديم او د بعضې نورو قرائنو نه په واضحه توګه معلوم وو، بيا حضرت ابوبكر رضي الله عنه خپل استحقاق بلكه احقيت ولې نهٔ ښكاره كولو، او ولې ئې د حضرت عمر رضي الله عنه او د ابوعبيده نومونه اخستل. حال دا دې، چې هغوى د حضرت عمر رضي الله عنه نه افضل وو، او د ابوعبيده نه خو په طريقهٔ اولى افضل وو، ځكه چې ابوعبيده په اتفاق سره د حضرت عمر رضي الله عنه نه په فضيلت كښې كم وو۔
ددې جواب دادې، چې حضرت ابوبكر رضي الله عنه د حيا د وجهې نه دا نهٔ شو وئيلې، چې مثلاً "رضيتُ لكم نفسي" او بيا په دې كښې د تزكيهٔ نفس رعايت هم دې، په دې وجه هغوى حضرت عمر رضي الله عنه او حضرت ابوعبيده رضي الله عنه وړاندې كړل، او د دوى د وړاندې كولو يوه وجه خامخا دا وه، چې د ابوبكر نه ورستو هم دغه حضرات د خلافت مستحق وو، نو په دې سره دا هم

(۱) فتح البارى: ۹/۳۸
(۲) مسند احمد مسند أبى بكر، رقم: ۱۸
(۳) عمدة القارى: ۱۶/۲۵۸

مقصود وو، چې حضرت عمر رضي الله عنه او حضرت ابوعبیده رضي الله عنه به دا منصب قبول نهٔ کړي، او دې د پاره به هم د ابوبکر نامه اخلی، په دې وجه د هغوی نامې واخستې شوې، او په دې سره بل اړخ ته هغوی ته اعزاز هم ورکړې شو، او فی الجمله د هغوی استحقاق ئې هم ثابت کړو، او دې سره ئې د امکان ازاله هم اوکړه، چې ابوبکر ددې منصب د خپل ځان د پاره خواهش لري، په دې وجه دومره متحرك دې.[1]

او حضرت عمر رضي الله عنه سره ئې د حضرت ابوعبیده نامه په دې وجه واخسته چې چرته څوك دا گمان اونهٔ کړي، چې ابوبکر د حضرت عمر رضي الله عنه طرفدار دې، او د هغهٔ د مدد کولو کوشش کوي.[2]

حضرت ابوبکر رضي الله عنه د خپل استحقاق اشارهٔ اظهار کړې وو: بیا دا چې حضرت ابوبکر رضي الله عنه د خلافت مستحق وو، نو د حضرت عمر رضي الله عنه او حضرت ابوعبیده رضي الله عنه نامې وړاندې کولو سره هغوی د خپل اهلیت اظهار هم اوکړو، ځکه کهٔ د هغوی د خلافت استحقاق نهٔ وو، نو هغوی ته بیا ددې څهٔ حق وو، چې په خلقو کښې مَنصبونه تقسیموی او خلقو ته ذمه دارې سپاری، ښکاره خبره ده، دا په دې وجه وو، چې هغوی ته غیر اعلانیه "اولو الامری" حاصل وه، او د خلقو هم دې ته ښهٔ خیال وو، هم دغه وجه ده چې د دوی په دې معامله کښې په وړاندې کیدلو، ټولو کارونو راغونډولو، او مذکوره حضراتو ته په ذمه دارئ سپارلو او دې د پاره د هغوی د نومونو د وړاندې کولو په تجویز باندې چا هم اعتراض اونهٔ کړو، حال دادې یو عام سړې کهٔ دا ټول کارونه اوکړي، نو یا خو به هغهٔ ته د سره څهٔ اهمیت ورنهٔ کړې شی، او یا بیا به خلق په هغهٔ باندې گوتې اوچتې کړي، او هغه به مطعون کړي.

لهذا دا وئیل چې حضرت ابوبکر رضي الله عنه سره د استحقاق نه خپل ځان ورستو پاتې کړو، او غیر مستحق ئې وړاندې کړل، په هیڅ شان نهٔ صحیح کیږي، هاؤ کهٔ هغوی ددې تصریح کوله، چې زهٔ به خلیفه جوړیږم، نو بیا اشکال کیدې شو، لهذا په دې تصرفاتو سره د هغه خلافت ثابتیږي.[3]

حضرت عمر رضي الله عنه د حضرت ابوبکر رضي الله عنه په لاس باندې په بیعت کولو کښې وړاندیوالې کول: فَقَالَ عُمَرُ بَلْ نُبَايِعُكَ أَنتَ فَأَنْتَ سَيِّدُنَا...... په بعضې روایاتو کښې د "بَلْ نُبَايِعُكَ" په ځائې په "أَنْتَ سَيِّدُنَا....." باندې اکتفاء کړې شوې ده، امام ترمذی د إبراهیم بن سعید الجوهری عن اسماعیل بن أبی أویس نه هم په دې سند سره روایت نقل کوی، چې د هغې الفاظ دادی، "أن عمرَ قال لأبي بكر أنت سيدنا........" ابن حبان هم ددې تخریج کړې دې.[4]

---

[1] فتح الباری: ۲۸.۹، وعمدة القاری: ۱۲۵۸.۱۶
[2] عمدة القاری: ۱۲۵۸.۱۶
[3] فتح الباری: ۱۳۸.۹
[4] جامع الترمذی، بابن مناقب أبی بکر، رقم: ۳۶۵۶

قوله: فَأَخَذَ عُمَرُ بِيَدِهِ فَبَايَعَهُ: د ابن عباس په روايت د حضرت عمر رضي الله عنه نه مروى دى:

"قال فكثر اللغط وارتفعت الأصواتُ حتى خشينا الاختلافَ، فقلتُ ابسط يدَكَ يا أبابكر، فبسط يدَه فبايعتُه وبايعه المهاجرون ثم الأنصار".(۱)

وې فرمائيل چې شور زيات شو،او آوازونه پورته شو،تر دې پورې چې مونږ ته ويره شوه، چې چرته اختلاف شروع نۀ شى،نو ما اوئيل،ابوبکر! لاس راوړاندې کړه،هغوى لاس راوړاندې کړو،نو ما بيعت اوکړو او بيا مهاجرينو او بيا انصارو بيعت اوکړو.

او د موسى بن عقبه د ابن شهاب نه روايت دې: "قال فقام أسيد بن حضير وبشير بن سعد وغيرهما من الأنصار فبايعوا أبابكر، ثم وثب أهل السقيفة يبتدرون البيعة".(۲)

راوى وائى، أسيد بن حضير او بشير بن سعد او ددې نه علاوه نور انصار اودريدل،او هغوى ابوبکر سره بيعت اوکړو، بيا سقيفې والا پاسيدل وړاندې شو او بيعت ئې اوکړو.

د حضرت صديق درې امتيازات: او بزار د سالم بن عبيد روايت نقل کړې دې:

"فقالت الأنصار: منا أميرٌ ومنكم أميرٌ فقال عمر - وأخذ بيد أبى بكر - أسيفان فى غمد واحد؟ لا يصطلحان، وأخذ بيد أبى بكر فقال من له هذه الثلاثة؟ "إذ هما فى الغار" من هما؟ "إذ يقول لصاحبه" من صاحبه؟ "إن الله معنا" مع من؟ ثم بسط يده فبايعه ثم قال: بايعوه، فبايعه الناس".(۳)

انصارو اوويئيل،يو امير به زمونږ نه وى،او يو به ستاسو نه وى،نو حضرت عمر رضي الله عنه د حضرت ابوبکر رضي الله عنه لاس نيولو سره اوويئيل،آيا په يو تيکى کښې دوه تورې کيدې شى؟ هيڅ کله هم نه،بيا ئې د ابوبکر لاس اونيولو،او وې فرمائيل چې دا درې خوبئ د چا دى، "إذ هما فى الغار، من هما" هغه دواړه څوك وو، "إذ يقول لصاحبه" کښې صاحب څوك دې، "إن الله معنا" الله تعالى چا سره دې؟بيا هغوى د حضرت ابوبکر رضي الله عنه لاس نيولو سره هغوى سره بيعت اوکړو،بيا ئې اوويئيل بيعت اوکړئ! نو ټولو خلقو بيعت اوکړو.

د عُمر په سعد بن عباده باندې غصه او د بعضې انصارو په هغې باندې رد عمل: فَقَالَ قَائِلٌ قَتَلْتُمْ سَعْدَ بْنَ عُبَادَةَ........ ددې جملې يوه معنى خو دا کړې شوې ده، "كِدْتُم تقتلونه" نزدې وه چې تاسو هغه قتل کړې وې،يا دا کنايه ده د اعراض او رسوايئ نه،چې تاسو خلقو هغه د هيڅ قابل نۀ ګڼړلو سره ګويا هغه ختم کړو،ولې ددې توجيه ترديد د موسى بن عقبه په هغه روايت سره کيږى، چې د هغې الفاظ دا دى:

---

۱) صحيح البخارى،باب رجم الحبلى،رقم:۶۴۴۲

۲) مسند البزار:۴۷/۱،مسند عمر بن الخطاب،رقم:۱۹۳،وسنن البيهقى،باب لا يصلح إمامان،رقم:۱۱۶۳۲۴

۳) مسند البزار:۴۸/۱،مسند عمر بن الخطاب،رقم:۱۹۳،وسنن البيهقى،باب لا يصلح إمامان،رقم:۱۱۶۳۲۴

"فقال قائلٌ مِن الأنصار: أبقوا سعدَ بن عبادة لا تطئوه، فقال عمر: أقتلوه قتله الله".[1]
په انصارو کښې چا اووئيل.سعد بن عباده پريږدئ.او په هغهٔ خپې مهٔ ږدئ،په دې باندې حضرت عمر رضی الله عنه اووئيل. قتل ئې کړئ.الله تعالی دې مړ کړی۔
اګرچې حضرت عمر رضی الله عنه په دې سره دا نهٔ غوښتل چې هغه حقيقتاً قتل کړې شی.خو بيا هم د قتل لفظ خو هغوی استعمال کړو.انصاری دغه خبره اخستلو سره اووئيل چې تاسو د سعد د قتلولو خبره هم اوکړه.کهٔ د حضرت عمر رضی الله عنه مطلب دا وو.چې هغه ورستو کړئ.لکه څنګه چې مونږ په غصه کښې وايو. "فلانکې په توپک أوله".
او پاتې شوه د هغوی "قتله الله" وئيل نو دا جمله د خيرو(بد دعائيه)ده.او مطلب به دا وی. چې الله تعالی دې هغه مړ کړی.او په اولنی صورت کښې يعنی کله چې د "قتلتم" معنی دا وی. چې تاسو هغه ته توجه اونهٔ کړه.نو بيا.دا "جمله قتله الله" جمله خبريه ده.چې مونږ نه الله تعالی هغه مهمل او بې کاره کړې دې.او په يو روايت کښې د حضرت عمر رضی الله عنه دا الفاظ دی. "فقلتُ وأنا مُغضِبٌ قتل الله سعداً فإنه صاحب شرٍ و فتنةٍ".[2] يعنی زهٔ په غصه کښې وؤم.نو ما دا خبره اوکړه. څکه چې سعد دا شر او فتنه راپورته کړې وه۔
د "الائمة من قريش" روايتی او درايتی حيثيت: دلته چې دا راغلی دی.چې انصارو "منا أميرٌ ومنکم أميرٌ" وئيلو سره د خپل ځان د پاره د خلافت مطالبه کړې ده.نو د هغې وجه دا وه.چې په عربو کښې عادت وو.چې د قبيلې امير به په هغوی کښې يو سړې وی.نو چې هغوی "الأئمة من قريش" واؤريدل نو د خپل دې خيال نه ئې رجوع اوکړه.او ددې قائل شول چې خلافت او امارت به په قريشو کښې وی۔
ددې روايت په حقله د بعضې حضراتو دا خيال دې.چې دا صرف د حضرت ابوبکر رضی الله عنه نه مروی دې.او ددې مطلب دادې چې ددې څهٔ داسې حيثيت نشته.چې د خلافت په امر کښې دا قانون اوګرځولې شی.حافظ ابن حجر العسقلانی رحمه الله دا خيال رد کړې دې.او وې فرمائيل چې دا روايت تقريباً د څلويښتو صحابهٔ کرامو نه منقول دې.حافظ صاحب په کتاب الأحکام کښې په دې باندې ښه په تفصيل سره خبره کړې ده.چې هلته به راشی.[3]
د خليفه تاکل واجب يا سنت د داؤدی په شان بعضې حضراتو د دې واقعې(د رسول الله ﷺ وصال)نه په دې خبره استدلال کړې دې.چې د خليفه تاکل سنت مؤکده دی.فرض نهٔ دی. څکه چې د رسول الله ﷺ د وصال نه ورستو يو زمانه داسې تيره شوې ده.چې د مسلمانانو څوک خليفه نهٔ وو.تر هغې چې حضرت ابوبکر رضی الله عنه خليفه جوړ کړې شو.بيا هم علماؤ په دې

---

[1] مصنَّف ابن أبی شيبه،باب ما جاء فی خلافة أبی بکر،رقم:۳۸۱۹۷
[2] صحيح ابن حبان،ذکر الزجر عن الرغبة،رقم:۴۱۴
[3] اوګورئ:کتاب الاحکام،صحيح البخاری،رقم(۷۱۳۹)

قائل(داؤدی)باندې سخت تنقید کړې دې،او فرمائیلي ئې دی،چې د خلافت قیام او د خلیفه ټاکل فرض دی،او تر کومې پورې چې د رسول الله ﷺ د وصال نه ورستو د څهٔ زمانې پورې بغیر خلیفه د خلقو اوسیدل دی،نو دا به د یو خلیفه د تلو او د بل د راتلو په مینځ کښې خامخا وی،او ددې په حقله به څهٔ پوښتنه نهٔ کیږی،او تر کومې پورې چې د وجوب د دلیل تعلق دې،نو هغه دادې،چې د رسول الله ﷺ د وفات نه ورستو د ټولو نه اهمه مسئله دا وه،چې د رسول الله ﷺ تدفین اوکړې شی،ولې صحابهٔ کرامو دا"أهم الواجهات"پریښودو سره د ټولو نه وړاندې د خلیفه د ټاکلو مسئله حل کول شروع کړل،او تر کومې پورې چې هغوی خلیفه نهٔ وو ټاکلې،د هغوی ﷺ کفن دفن اړخ ته هغوی متوجه نهٔ وو،حال دا وو،چې په طبعي توګه باندې د رسول الله ﷺ د وفات د دې غمناکې پیښې په موقع باندې د هغوی ﷺ غمژن صحابهٔ کرام د خلافت په معامله کښې داسې انختل په هیڅ شان هم ممکن نهٔ وو،ولې دا کهٔ هغه یو دینی کار وی،او د رسول الله ﷺ د تجهیز او تکفین نه هم زیات اهم وی.([1])

رسول الله ﷺ یقیناً خلیفه نهٔ وو ټاکلې:بیا د انصارو ددې قول"**منّا أمیرٌ ومنکم أمیرٌ**"نه په دې خبره باندې استدلال کړې شوې دې،چې رسول الله ﷺ څوک خلیفه نه دې ټاکلې،ګنې نو بیا ددې څهٔ امکان هم نهٔ وو،چې بل چا به هم د امارت خواهش کولو،حافظ وائی:"**ووجهُ الدّلالة أنّهم قالوا ذلك فی مقام مَن لایخافُ شیئًا ولایتّقیه**"یعنی د انصارو ددې قول په عدم تعین د خلیفه باندې د دلالت وجه داده،چې انصارو ددې بغیر د ویرې د تردید نه اظهار اوکړو.([2])

علامه قرطبی هم فرمائی:"**لَو کان عند أحدٍ من المهاجرینَ والأنصار نصٌّ من النبی ﷺ علی تعیینِ أحدٍ بعینه للخلافةِ لَما اختلفوا فی ذلك ولا تفاوَضُوا**".([3])

کهٔ په انصارو او مهاجرینو کښې یو کَس سره هم داسې نص وې،چې د یو متعین سړی د "**تعین للخلافة**" د پاره د دلیل په توګه وړاندې کولې شو،نو صحابهٔ کرامو به هیڅ کله هم اختلاف نهٔ وو کړې،او نهٔ به ئې د هغې په حقله څهٔ ګفت او شنید کړې وې.

د مسلم د یو روایت نه هم دغه خبره ثابتیږی.دا د ابن أبی ملیکهٔ عبارت دې،هغه د حضرت عائشې ﷺ نه روایت کولو سره فرمائی:

"**سمعتُ عائشةَ وسُئلت:مَن کان رسول الله مستخلفاً لو استخلفَه؟قالت:أبوبکر،فقیل لَها:ثمّ من بعد أبی بکر؟قالت:عمرُ،ثمّ قیل لَها:مَن بعدعمر؟قالت.أبوعبیدةَ بن الجرّاح ثمّ أنتهت إلیٰ هذا**".([4])

---

[1]) فتح الباری:۹،۳۹

[2]) فتح الباری:۹،۳۹،۱۸۳

[3]) صحیح ابن حبان،ذکر الزجر عن الرغبة،رقم:٤١٤،المفهم لما أشکل من تلخیص،کتاب مسلم،من باب فضائل أبی بکر:۲۰،۱۵

[4]) صحیح مسلم،کتاب الفضائل،باب فضائل أبی بکر،رقم(۲۳۸۵)۱

وې فرمائیل ما د حضرت عائشې رضی الله عنها نه اوریدلې دی، او د هغې نه پوښتنه اوکړې شوه، کۀ رسول الله ﷺ څوك خلیفه جوړولې نو څوك به ئې جوړولو ؟ نو هغې رضی الله عنها اوفرمائیل، ابوبکر به ئې جوړولو، بیا اووئیلې شو د هغوی نه ورستو؟ حضرت عائشې رضی الله عنها اوفرمائیل، حضرت عمر رضی الله عنه به ئې جوړولو، بیا پوښتنه اوکړې شوه، د هغوی نه ورستو؟ عائشې رضی الله عنها اوفرمائیل، ابوعبیدة بن الجراح رضی الله عنه به ئې جوړولو، ددې نه ورستو هغه چپ شوه.

ددې نه هم معلومیږی، چې رسول الله ﷺ څوك خلیفه نۀ وو ټاکلې.

همدغه شان پخپله حضرت عمر رضی الله عنه هم ددې تصریح کړې ده، هم د مسلم روایت دې، چې په هغې کښې ذکر کړې شوې دی، کله چې په حضرت عمر رضی الله عنه باندې ګذار اوکړې شو، نو هغوی ته حضرات صحابۀ کرامو رضی الله عنهم اوفرمائیل، تاسو د خپل ځان نه ورستو خلیفه اوټاکئ!

حضرت عمر رضی الله عنه اوفرمائیل، "أتحمّلُ أمرَكم حيًا و ميّتًا؟" آیا زۀ به ستاسو معامله په ژوند کښې هم اوچتوم، او د مرګ نه ورستو به ئې هم اوچتوم؟

څکه حضرت عمر رضی الله عنه چې څوك خلیفه جوړ کړې وې، نو د هغۀ د ښو او بدو ذمه دار به هم په یوې طریقې سره حضرت عمر رضی الله عنه وو!

بیا ئې اوفرمائیل: "لَوَدِدتُ أنّ حظِّي منها الكفافُ، لا عليَّ ولا لِيَ، فإن أستخلِف فقد استخلَف من هو خير مِنّي، (يعني أبابكر) وإن أترككم فقد ترككم من هو خيرٌ مِنّي، رسول الله ﷺ. فعرفتُ أنه حِين ذكر رسول الله ﷺ، غيرُ مستخلِف". (۱)

زما خوښه داده، چې زما معامله د کفاف والا پاتې شی، چې نۀ ما ته فائده وی او نۀ نقصان (سر په سر خلاص شم) نو کۀ زه خلیفه ټاکم (چې د هغۀ ما نه مطالبه کولې شی) نو زما نه غوره (حضرت ابوبکر رضی الله عنه) داسې کړې دی، نو زما د پاره هم دا جائز دی، او کۀ زه تاسو دغسې پریږدم، نو زما نه غوره یعنی رسول الله ﷺ هم تاسو بغیر خلیفه پریښودی ئې، راوی حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنه وائی، زۀ پوهه شوم، چې کله هغوی رضی الله عنه د رسول الله ﷺ ذکر اوکړو، نو هغوی خلیفه ټاکل نۀ غوښتل.

څکه چې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه او د رسول الله ﷺ په عملونو کښې هم د رسول الله ﷺ عمل زیات د اتباع قابل او زیات خوښ دې، په هر حال کښې دا خو معلوم شو، چې رسول الله ﷺ په صراحت سره خلیفه نۀ وو ټاکلې.

قرطبی دا د جمهور اهل سنت والجماعت قول ګرځولې دې، چې رسول الله ﷺ خلیفه نۀ وو ټاکلې، (۲)

او کومو حضراتو چې دا وئیلې دی، چې د ابوبکر په خلافت باندې نص وارد شوې دې، نو د هغوی مُستنَد او مُستدَل په دې باب کښې هغه اصول او قرائن دی، چې د هغوی رضی الله عنه د "احق

---

(۱) صحیح مسلم، کتاب الإمارة، باب الإستخلاف وترکه، رقم (۱۸۲۳)

(۲) المفهم لما أشكل من تلخيص، كتاب مسلم: ۲.۵، فضائل أبی بکر............

بالإمامت" او د "أولی بالخلافت" کیدو تقاضا کوی.[1]

د حضرت سعد بن عباده د پاره د بد دعا وجه: حضرت عمر رضی الله عنه د حضرت سعد بن عباده د پاره د "قتله الله" د بد دعائیه جملې استعمالولو وجه څۀ وه، حال دادې، چې د انصارو صحابۀ کرامو لوئې فضائل او مناقب دی، او د رسول الله ﷺ او د اسلام چې هغوی رضی الله عنهم څومره خدمت او نصرت کړې دې، هغه یو روښانه حقیقت دې، او حضرت سعد هم په دغه انصارو کښې د یوې معتبرې قبیلې خزرج سردار دې، بیا هغۀ سره په دومره سختۍ سره د راتلو وجه څۀ وه، ددې جواب دادې، اصل کښې حضرت سعد د حضرت ابوبکر رضی الله عنه او بیا د حضرت عمر رضی الله عنه د خلافت د منلو نه انکار کړې وو، او شام ته تلو سره ئې په حوران نومې ځائې کښې اقامت اختیار کړې وو، او هم هلته ۱۵ هجرې کښې د هغۀ انتقال شوې وو، د هغۀ د حضرات شیخینو د خلافت نه دا انکار د مسلمانانو د جماعت مخالفت او "تخلف عن البیعة" اوګرځولې شو، او د اسلام په نظر کښې دا ډیر د مواخذې وړ افعال دی، او د داسې خلقو مخالفت کول دیانةً د خلیفة المسلمین فرض جوړیږی، نو حضرت عمر رضی الله عنه د یو دینی امر په بنیاد باندې د هغۀ د پاره په سختو الفاظو او سخت ډول مظاهره اوکړه، ددې مطلب دا نۀ دې، چې د هغۀ د اهمیت او فضیلت نه انکار اوکړې شو، یا هغۀ سره د حضرت عمر رضی الله عنه ذاتی خفګان وو، بلکه خلافت مسلمین چې په دغه وخت کښې یوه اهمه حساسه مسئله وه، هغۀ په دې کښې سره د خپل لوئې شان نه د اختلاف سبب جوړیدو.

اوس دا خبره چې حضرت سعد د حضرت ابوبکر رضی الله عنه او حضرت عمر رضی الله عنه د خلافت نه ولې انکار کړې وو، نو د هغې وجه دا وه، چې حضرت سعد دا غوښتل چې په خلافت کښې د انصارو هم برخه کیدل پکار دی، خو هغۀ په غلطه وو، په دې وجه په هغۀ نکیر اوکړې شو، او دا د هغۀ اجتهادی خیال وو، په دې وجه هغه معذور ګڼړل پکار دی، او په هغۀ باندې څۀ نورې خبرې نۀ دی ورغورځول پکار، ځکه چې هغۀ مخطئ دې خو متاوّل.[2]

د حضرت سعد وفات د حضرت سعد د وفات واقعه هم عجیبه ده، وائې چې هغه په غُسل خانه کښې مړ اوموندلې شو، او د هغۀ بدن شین شوې وو، د هغه د وفات هیڅ وجه نۀ معلومیده، په دې دوران کښې په غیبی آواز سره دا شعر واوریدې شو:

قد قتلنا سیدَ الخز ... رج سعدَ بنَ عُبادة

فرمیناہ بسهمَی ... نِ فلم نُخطِی فؤادَہ

مونږ د خزرج قبیلې سردار سعد بن عباده قتل کړو، مونږ په دوؤ غشو اویشتلو نو د هغۀ زړۀ زمونږ نه خطاء نۀ شو.

---

[1]) فتح الباری: ۱۳۹.۹

[2]) عمدة القاری: ۲۸۵.۱۶، وفتح الباری: ۳۹.۹، وتحفة الباری: ۱۱۹۷.٤

وائې چې دا د جناتو آواز وو.[۱]
نو د هغهٔ متعلق يو قول خو دادې، چې هغه قتل کړې شو، دويم دا چې په سُوری کښې د وړو بولو کولو په وجه جناتو هغه مړ کړو، او دريم قضائې حاجت ته د تلو په وخت کښې هغه د استعاذې دعا نهٔ وه لوستلې، نو جناتو په هغهٔ حمله اوکړه، او هغه ئې قتل کړو، ځکه چې قضائې حاجت ته د تلو په وخت کښې کهٔ "اللهم إني أعوذبك من الخبث والخبائث" دعا اولوستې شى، نو الله تعالى د شياطينو نه ددې سړى حفاظت کوى، او کهٔ اونهٔ لوستې شى، نو هغهٔ ته شيطان او جنّات نقصان رسولې شى.

د حضرت سعد نه بغير د اجماع منعقد کېدل: پاتې شو دا سوال چې د حضرت سعد په شان د جليل القدر صحابى د مخالفت نه ورستو به دا وئيل څنګه صحيح شى، چې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه خلافت اجماعى او متفقٌ عليه وو؟

نو ددې جواب دادې، چې د اجماع د پاره دا ضرورى ده، چې اهل حل و عقد په هغې باندې متفق وى، او حضرت سعد بې شکه د جليل القدر او اکابرو صحابهٔ کرامو نه وو، ولې دا خو ضرورى نهٔ ده، چې هغه د اهل حل و عقد نه هم وى.

دويمه خبره دا ده، حضرت سعد ته د حضرت ابوبکر رضی الله عنه د خلافت د مستحق کېدو نه انکار نهٔ وو، هغهٔ (په اول کښې د انکار کولو په وجه) صرف د شرم د وجهې نه يا د څهٔ بلې وجهې نه په خاموشئ سره د هغه ځائې نه تلې وو.

وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَالِمٍ عَنِ الزُّبَيْدِيِّ قَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْقَاسِمِ أَخْبَرَنِي الْقَاسِمُ أَنَّ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - قَالَتْ شَخَصَ بَصَرُ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - ثُمَّ قَالَ «فِي الرَّفِيقِ الأَعْلَى». ثَلاَثًا، وَقَصَّ الْحَدِيثَ، قَالَتْ فَمَا كَانَتْ مِنْ خُطْبَتِهِمَا مِنْ خُطْبَةٍ إِلاَّ نَفَعَ اللَّهُ بِهَا، لَقَدْ خَوَّفَ عُمَرُ النَّاسَ وَإِنَّ فِيهِمْ لَنِفَاقًا، فَرَدَّهُمُ اللَّهُ بِذَلِكَ. ثُمَّ لَقَدْ بَصَّرَ أَبُو بَكْرٍ النَّاسَ الْهُدَى وَعَرَّفَهُمُ الْحَقَّ الَّذِي عَلَيْهِمْ وَخَرَجُوا بِهِ يَتْلُونَ (وَمَا مُحَمَّدٌ إِلاَّ رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ) (إِلَى) (الشَّاكِرِينَ). [ر: ۱۱۸۴]

رجال الحديث

عَبدُالله بنُ سَالِم: دا عبدالله بن سالم الحمصى الأشعرى دې، ددهٔ احوال تير شوى دى.[۲]
الزُّبَيدِىّ: دا قاضى ابوالهذيل محمد بن الوليد بن عامر الزبيدى الحمصى دې. ددهٔ احوال په "کتاب العلم، باب متى يصح سماع الصغير" کښې تير شوى دى.[۳]

---

[۱] إرشاد السارى: ۷، ۱۶۱\
[۲] اوګورئ: صحيح البخارى، کتاب الحرث والمزارعة، باب ما يحذر من عواقب الاشتغال بآلة الزرع ....رقم (۲۳۲۱)\
[۳] اوګورئ: کشف البارى: ۳، ۳۹۱\

عبدُ الرحمٰنِ بنُ القاسِمِ: دا عبد الرحمن بن القاسم بن محمد بن أبی بکر دې، دده احوال تیر شوی دی۔[1]

تعلیق: امام بخاری دلته دا روایت تعلیقًا ذکر کړې دې، او طبرانی په "مسند الشامیین" کښې دا موصولاً ذکر کړې دې، چې د "حدثنا عمرو بن الحارث عن عبدان بن سالم" په طریقې سره مروی دې۔[2]

قوله: شَخَصَ بَصَرُ النَّبِی: "شُخوص" په لغت کښې وئیلې کیږی، بانړۀ اوچتولو سره په یو ځیز باندې نظر اودرولو، او په ویرې او بې آرامې سره سترګې کلاؤ ساتلو ته۔

د الرَّفِیقِ الاعلٰی نه څۀ مراد دې؟ علامه عینی رحمه الله فرمائی، صاحب "التوضیح" د رفیق أعلی معنٰی کړې ده، "په جنت سره"۔ هغه فرمائی، زما له مخې د رفیق أعلی نه مراد دې د انبیاؤ علیهم السلام جماعت، چې په اعلی علیین کښې اوسیږی، رَفِیْق د فعیل په وزن باندې دې، جماعت ته وئیلې کیږی، لکه د خَلِیط او صَدِیق په مفرد باندې هم أطلاق کیږی، او په جمع باندې هم، هم ددې نه د الله تعالی ارشاد ﴿وَحَسُنَ أُولٰئِكَ رَفِیقًا﴾ هم دې۔[3]

بیا کۀ دا اووئیلې شی، چې د "فی الرفیق الأعلٰی" متعلق څۀ دې؟ نو جواب دادې، چې د أدخلنی په شان مقدرات دې د پاره راؤباسلې شی۔ او دا ارشاد هغوی ﷺ په هغه وخت کښې فرمائیلې وو، کله چې هغوی ﷺ ته د مرګ او ژوند په مینځ کښې اختیار ورکړې شوې وو، او هغوی ﷺ مرګ غوره کړو۔[4]

قوله: وَقَصَّ الحَدِیثَ: یعنی قاسم بن محمد بن أبی بکر رضی الله عنه ددې نه ورستو هغه ټول حدیث بیان کړو، د حدیث نه مراد د حضرت عمر رضی الله عنه هغه خبره وه، چې هغوی رضی الله عنه په دغه موقعه باندې د حضور ﷺ متعلق کړې وه، "إنه لم یمت ولن یموت حتی یقطع أیدی رجالٍ المنافقین وأرجلهم" او بیا حضرت ابوبکر رضی الله عنه، د هغۀ خبره رد کولو سره فرمائیلې وو، چې رسول الله ﷺ وفات شوې دې، او په دې باندې ئې د قرآن کریم د آیتونو نه استدلال اوکړو۔[5]

د سیدنا عمر د انکار او د سیدنا ابوبکر د اقرار حکمت: فَمَا كَانَتْ مِنْ خُطْبَتِهِمَا مِنْ خُطْبَةٍ إِلَّا نَفَعَ اللهُ بِهَا........ مِنْ خُطْبَتِهِمَا کښې مِن بیانیه یا تبعیضیه دې، او مِن خُطبةٍ کښې زائده دې، یعنی د

---

[1] اوګورئ: کتاب الغسل، باب هل یُدخل الجنبُ یده فی الإناء قبل أن یغسلها إذا لم یکن علی یده قذر غیر الجنابة، رقم (۲۶۳)\

[2] اوګورئ: تعلیق التعلیق: ۵۸،٤، وعمدة القاری: ۲۵۸،۱۷، وفتح الباری: ۱٤۰،۹

[3] سورة النساء، آیت: ۶۹\

[4] عمدة القاری: ۲۵۸،۱۹، ۲۵۹\

[5] عمدة القاری: ۲۵۹،۱۶، وفتح الباری: ۱٤۰،۹

دې دواړو حضراتو (شيخينو) خطبې يا په دې کښې څۀ خطبې داسې وې، چې الله تعالی د هغې په ذريعه ډيره فائده ورکړه، هغه څنګه ؟ حضرت عائشې رضي الله عنها پخپله د هغې تشريح فرمائيلې ده.

وې فرمائيل، "لقد خوّف عمر........" حضرت عمر رضي الله عنه خلق اوويرول؟ ځکه چې په بعضې خلقو کښې نفاق وو، حضرت عمر رضي الله عنه په هغوی باندې تعريض کولو سره اوفرمائيل، حضور ﷺ به اوس پاسيدو سره د هغه منافقينو لاس خپې کټ کړی، او همدغه شان منافقينو ته ئې صفا صفا اووئيل چې دوی به نۀ بچ کيږی، بيا حضرت ابوبکر رضي الله عنه د واقعې د حقيقت اعتراف اوکړو. او د رسول الله ﷺ د وفات اعتراف ئې اوکړو، مسلمانانو ته ئې اطمينان ورکړو، او د اسلام د دښمنانو ئې په سختئ سره د ختمولو اعلان اوکړو.

د أصيلی په روايت کښې د "لقد خوّف أبوبكر الناس" الفاظ راغلی دی، ولې دا صحيح نۀ دی.

"وإنّ فيهم لنفاقًا......." کښې د تصحيف قول: همدغه شان يو بل روايت دې، په هغې کښې د "وإن فيهم لنفاقاً" په ځائې د "وإنّ فيهم لتقى" الفاظ راغلی دی، (۱) ددې په حقله يوه رائې خو داده، چې حميدی "وإن فيهم لنفاقاً" کښې تصحيف ګنړلې دې، او په "وإن فيهم لتقى" سره ئې ددې اصلاح کړې ده، او د هغۀ ددې رائې وجه داده، چې هغه په دې پوهيدو چې په دې موجوده خلقو کښې د نفاق کيدل ناممکن دی، لهذا دوی د پاره نفاق ثابتول ډيره لويه غلطی ده.

قاضی عياض فرمائی: "لا أدرى هو اصلاح منه أو رواية؟ وعلى الأول فلا استعظام، فقد ظهر في أهل الرّدة ولا سيما عند الحادث العظيم الذي أذهل عقول الأكابر، فكيف بضعفاء الإيمان، فالصواب ما في النسخ". (۲)

معلومه نۀ ده، چې دا د حميدی صاحب د اړخ نه اصلاح ده او کۀ مستقل روايت دې؟ خو کۀ دا اصلاح وی او د هغۀ مقصد دا وی چې په دې ډله کښې څوک منافق ګرځول ګستاخی ده، نو دا صحيح نۀ دی، ځکه چې کوم خلق مرتد شوی وو، هغوی منافقان خو وو، او دې لوئې پيښې خو لوې لوې أصحاب خوزولې وو، نو کمزورې ايمان والا په څۀ شمير کښې دی، په دوی کښې څوک منافق ګرځول لرې نۀ دی ګنړل پکار، لهذا صحيح عبارت هغه دې کوم چې په عامو نسخو کښې دې، يعنی "وإن فيهم لنفاقًا" او په دې کښې هيڅ تصحيف نشته، لکه څنګه چې د حميدی صاحب خيال دې.

اسماعيلی هم د امام بخاری په طريقې سره ددې تخريج کړې دې، او "إن فيهم لنفاقًا" ئې نقل کړې دې. (۳)

---

(۱) جامع الأصول فی أحاديث الرسول: ۸۵،۴، هكذا فی فتح الباری........ وأما الجمع بين الصحيحين للحميدی فما وجدنا فيه إلا بلفظ "وإن فيهم لنفاقاً": ۱۴۸،۴، رقم: ۳۳۳۸

(۲) فتح الباری: ۳۳،۷، وعمدة القاری: رقم: ۱۷۶۶۳

(۳) فتح الباری: ۴۰،۹، وعمدة القاری: ۱۲۵۹،۱۶

۳۴۶۸: [1] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا جَامِعُ بْنُ أَبِي رَاشِدٍ حَدَّثَنَا أَبُو يَعْلَى عَنْ مُحَمَّدِ ابْنِ الْحَنَفِيَّةِ قَالَ قُلْتُ لأَبِي أَيُّ النَّاسِ خَيْرٌ بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ-صلى الله عليه وسلم- قَالَ أَبُو بَكْرٍ. قُلْتُ ثُمَّ مَنْ قَالَ ثُمَّ عُمَرُ. وَخَشِيتُ أَنْ يَقُولَ عُثْمَانُ قُلْتُ ثُمَّ أَنْتَ قَالَ مَا أَنَا إِلاَّ رَجُلٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ

رجال الحديث

مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ:دا محمد بن كثير عبدى بصرى دې،ددۀ احوال د"كتاب العلم،باب الغضب فى الموعظة والتعليم إذا رأى مايكره"لاندې تير شوى دى.[2]

سُفْيَانُ:دا سفيان بن سعيد بن مسروق ثورى كوفى دې،ددۀ احوال د"كتاب الإيمان،باب علامة المنافق"لاندې تير شوى دى.[3]

جَامِعُ بْنُ أَبِي رَاشِدٍ:دا جامع بن أبى راشد الكاملى الكوفى الصيرفى دې،ددۀ احوال تير شوى دى.[4]

أَبُو يَعْلَى:دا ابو يعلى منذر بن يعلى الكوفى دې،ددۀ احوال د كتاب العلم،باب مَن استحيا فأمرَ غيرَه بالسؤال لاندې تير شوى دى.[5]

مُحَمَّدُ بْنُ الْحَنَفِيَّةِ:دا محمد بن على بن أبى طالب المعروف به"ابن الحنفية"دې،ددۀ احوال د"كتاب العلم،باب من استحيا فأمر غيره بالسؤال لاندې تير شوى دى.[6]

"حنفية"ددۀ د مور لقب دې،چې د بنو حنيفه سره ئې تعلق لرلو،ددې نامه خَوله بنت جعفر ده،د حضرت على رضي الله عنه وينځه(او اُم ولده)وه.[7]

ترجمة الباب سره مطابقت:په حديث او ترجمة الباب كښې مطابقت واضح دې،ځكه چې په دې كښې د ابوبكر د رسول الله ﷺ نه ورستو د ټولو خلقو نه د افضليت ذكر دې.

په صحابهٔ كرامو كښې د افضليت مسئله:دا حديث اګر چې د حضرت ابوبكر رضي الله عنه د افضليت د

---

[1] الحديث سبق تخريجه فى كتاب الجنائز،باب الدخول على الميت بعد الموت إذا أدرج فى أكفانه، رقم:۱۲٤۲.

[2] اوګورئ كشف البارى:۳،۵۳۶.

[3] اوګورئ كشف البارى:۲،۲۷۸.

[4] صحيح البخارى،كتاب الصوم،باب الصوم كفارة،رقم(۱۸۹۵).

[5] اوګورئ كشف البارى: ٤،٦٤٧.

[6] اوګورئ كشف البارى: ٤،٦٣٨.

[7] كشف البارى: ٤،۱۳۸،وفتح البارى:۹،۱٤۰.

اثبات د پاره راؤړلي شوي دي، او دا په دې كښې په صريح الفاظو سره موجود دې،بيا هم روافض ددې نه انكار كوى،د هغوى په خيال باندې د رسول الله ﷺ نه ورستو د ټولو نه افضل حضرت على رضی اللہ عنہ دې،د اهل سنت والجماعت او د اهل تشيع په مينځ كښې دا مشهوره اختلافى مسئله ده،دويمه مسئله ددې په ضمن كښې دا مذكور ده،چې په حضرت عثمان رضی اللہ عنہ او حضرت على رضی اللہ عنہ كښې افضل څوك وو؟په دې كښې د روافضو مذهب خو ظاهر دې،چې هم حضرت على رضی اللہ عنہ افضل دې،ځكه هغه چې د دوى په خيال باندې د ابوبكر نه افضل دې،نو د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ نه به په طريقهٔ اولى افضل وى،هنه ! په دې كښې بعضې اهل سنت هم توقف كوى،او يا د حضرت على رضی اللہ عنہ د تفضيل قائل دى،اګر چې جمهور اهل سنت د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ د تفضيل قائل دى۔

د حضرت ابوبكر رضی اللہ عنہ افضليت او بلا فصل خلافت: زمونږ (د اهل سنت والجماعت)دا عقيده ده،چې حضور ﷺ خاتم النبيين جوړولو سره الله تعالى د قيامته پورې دنيا د پاره مبعوث اوفرمائيلو،او د خپل هدايت د آخرى كتاب د پاره د هغوى ﷺ د ملګرتيا او ځائې نيولو د پاره ئې د انصارو او مهاجرينو صحابهٔ كرامو په صورت كښې نفوس قدسيه مختار كړل،د انبياء كرام علیہم السلام په ملګرو كښې د دوى نه غوره تر ننه پورې نهٔ د آسمان سترګې ليدلى دى،او نهٔ په آئنده كښې امكان شته،دې پاكو هستو د دين الهى او د هغې د خورولو د ذمه دارئ په احسن طريقې سره تحمل اوكړو،او په درجې د كمال سره ددې نه فارغ الذمه شو۔

د صحابهٔ كرامو نه ورستو كهٔ يو سړې د هغوى نه زيات دين سره مخلص او په دين باندې عمل كونكې وى،د اهل سنت والجماعت له مخې داسې ممكن هم نهٔ دى،دا د حكمت الهيه او د بعثت انبياء د خدائى نظام سراسر مخالف دى،د قرآن او حديث د بې شميره تصريحاتو، اشاراتو،اخبارو او آثارو يو بې بها ذخيره،د عقل او پوهې په زړګونو قرينې او ناقابل ترديد تاريخى شواهد ددې تائيد كوى،او د غير مسلم ارباب تحقيق پورې ددې ښكاره اعتراف كوى،د هغې ټولو لبِ لُباب(يعنى خلاصه)يكې از فيض يافتګان نبوت د حضرت عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ په دې الفاظو كښې مذكور دې، "كانوا أفضل هذه الأمة،أبرَّها قلوبًا،وأعمقها علماً،وأقلها تكلفًا،اختارَهم الله لصحبة نبيِّه وإقامة دينِه".(¹)

او كهٔ اوكتلې شى،نو هم د دغه ځائې نه د خوارجو،روافضو او اهل سنتو نهٔ ختميدونكى اختلافات شروع كيږى،چې خوارج او روافض،د صحابهٔ كرامو ځانګړې فضيلت،د هغوى صدق او ديانت،د كفر او نفاق نه د هغوى براءت او د اسلام او نبئ اسلام د پاره د الله تعالى د اړخ نه د مختار كولو مسلمه كليات نهٔ منى،او د اهل سنتو له مخې دا مسلمات او ضروريات د دين او د اسلامى عقائدو برخه ده۔

د شيعه ګانو د ټولو باطلو عقائدو او فكرونو بنياد د "صحابهٔ كرامو دښمنى" ده: بيا كهٔ د روافضو او خوارجو د اړخ نه د صحابهٔ كرامو د تكفير او د هغوى واجب القتل ګرځولو نظريه وى يا

¹) وفى رواية بـ"خير هذه الأمة كما فى شرح السنة:۱،۲۱٤،رقم:۱۱۰۳

په هغوی باندې قتلونکې حملې یا د هغوی په عزتونو باندې د حملو خبره وی، په خلفاء ثلاثه باندې لعن طعن وی، یا د حضرت علی رضی الله عنه او حضرت معاویه رضی الله عنه په مینځ کښې، او د حضرت علی رضی الله عنه او حضرت عائشې رضی الله عنها په مینځ کښې، او یا د حضرت ابوبکر رضی الله عنه او حضرت عمر رضی الله عنه د حضرت فاطمې رضی الله عنها سره د اختلافاتو خبرې وی، د قرآن د تحریف عقیده وی، یا د ولاء او براء نظریه وی، د غدیر خم قیصه وی یا د فدك واقعه، نظریه د امامت وی یا د منتظر مهدی خیالی قیصه، د حدیث قرطاس معمّی وی یا یوه بله شیعی نظریه، ددې ټولو بنیاد د صحابهٔ کرامو په دښمنۍ باندې دې، د شیعه ګانو خیال دې، چې د رسول الله ﷺ د بلا فصل خلافت او د مسلمانانو د "ولی الأمری......" اولنې مستحق حضرت علی رضی الله عنه وو، اوس پاتې شوه دا واقعه نو دا د هغې خلاف ده، ځکه چې مسلمانانو خپل امیر حضرت سیدنا ابوبکر رضی الله عنه جوړ کړو، او هم هغه خلیفه بلا فصل جوړ شو، او نهٔ صرف دا چې خلیفه جوړ شو، بلکه د نورو ټولو صحابهٔ کرامو په شان ستاسو مزعومه امام عالی مقام حضرت علی رضی الله عنه هم د هغه په لاس باندې بیعت اوکړو، ددې مطلب خو دغه شو چې حضرت علی رضی الله عنه پخپله هم حضرت ابوبکر رضی الله عنه د خلیفه جوړیدو اهل ګڼړلو، او صرف ګڼړلو ئې نه، بلکه هغه ئې عملاً خلیفه هم جوړ کړو.

د حضرت علی رضی الله عنه د ابوبکر په لاس باندې د بیعت کولو شیعی تاویلات: شیعه حضرات په دې حوالې سره مختلفې خبرې کوی، مثلاً:

① :- حضرت علی رضی الله عنه د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په لاس باندې بیعت نهٔ دې کړې.

② :- بیعت خو ئې کړې دې خو شپږ میاشتې ورستو، په هغه وخت کښې کله چې د حضرت فاطمې رضی الله عنها وفات اوشو.

③ :- هغهٔ بیعت خو اوکړو، ولې دا بیعت د هغهٔ په رضا باندې نهٔ وو، بلکه په جبر او غصه باندې په هغهٔ دا بیعت اوکړې شو، او هغهٔ د ځان خلاصولو د پاره سرسری بیعت اوکړو.

④ :- د تقیې په توګه ئې بیعت کړې وو.

ولې دا ټولې خبرې نهٔ خو د تاریخ سره څهٔ سمون خوری، نهٔ د عقل او پوهې سره ددې څهٔ تعلق شته، او نهٔ د حضرت علی رضی الله عنه د طبعیت او شخصیت په حوالې سره ددې څهٔ ګنجائش شته.

د حدیث او تاریخ په کتابونو کښې "د حضرت علی رضی الله عنه د بیعت" تصریحات: د احادیثو او تاریخ د بې شمیر تصریحاتو نه دا ثابتیږی، چې حضرت ابوبکر رضی الله عنه د خلافت بلا فصل مستحق وو، او هم هغه جوړ کړې شو، او د نورو حضراتو په شان حضرت علی رضی الله عنه هم د هغوی په لاس باندې بیعت اوکړو.

حافظ ابن کثیر رحمه الله په خپل شهرهٔ آفاق کتاب "البداية والنهاية" کښې لیکی:

"وقد اتفق الصحابة رضي الله عنهم على بيعة الصِّديق في ذلك الوقت حتى على بن أبي طالب والزبير، والدليل على ذلك ما رواه البيهقي حيث قال: أنبأنا أبو الحسين على بن محمد بن على الحافظ الأسفرايني، ثنا أبو على الحسين بن على الحافظ، ثنا أبوبكر بن خزيمة وإبراهيم بن أبي طالب قالا: حدثنا بندار بن يسار، ثنا أبو هشام المخزومي، ثنا

وهيب، ثنا داؤد بن أبي هند، ثنا أبونضرة عن أبي سعيد الخدري قال: قبض رسول الله ﷺ واجتمع الناس في دار سعد بن عبادة، وفيهم أبوبكر وعمر قال: فقام خطيب الأنصار فقال: أتعلمون أنا أنصارُ رسول الله ﷺ فنحن أنصار خليفتِه كما كنا أنصارَه، قال: فقام عمر بن الخطاب فقال: صدق قائلكم أما لو قلتم غيرَ هذا لم نبايعكم فأخذ بيد أبي بكر وقال: هذا صاحبكم فبايعوه، فبايَعه عمر، وبايَعه المهاجرون والأنصار، وقال: فصَعد أبوبكر المنبرَ فنظرفي وجوه القوم فلم يرَ الزبير، قال: فدعا الزبير فجاء قال: قلت: ابن عمة رسول الله ﷺ أردتَ أن تشق عصا المسلمين قال: لا تثريب يا خليفة رسول الله ﷺ فقام فبايعه، ثم نظرفي وجوه القوم فلم ير عليًا، فدعا بعليِّ بن أبي طالب قال: قلت: ابن عمّ رسول الله ﷺ وختنُه على ابنته أردتَ أن تشق عصا المسلمين، قال: لا تثريب يا خليفةَ رسول الله ﷺ فبايَعه........، هذا أو معناه". (١)

يعنى ابو سعيد خدرى رضي الله عنه وائى، د رسول الله ﷺ وفات اوشو او خلق د سعد بن عباده په كور كښې جمع شو، او په هغوى كښې حضرت ابوبكر رضي الله عنه او حضرت عمر رضي الله عنه هم وو، نو د انصارو خطيب اودريدو او وې وئيل آيا تاسو ته پته ده، چې مونږه څنګه د رسول الله ﷺ انصار وو، نو اوس به د خليفة الرسول هم هغه شان انصار يو، حضرت عمر رضي الله عنه اودريدو او وې وئيل، ستاسو ويونكي صحيح خبره اوكړه، او كۀ تاسو څۀ بله خبره كوله نو مونږ تاسو سره بيعت نۀ كولو، او بيا ئې د ابوبكر لاس نيولو سره هغوى بوتلل، او وې وئيل دا ستاسو خليفه دې، دۀ سره بيعت اوكړئ، بيا حضرت عمر رضي الله عنه او مهاجرينو او انصارو بيعت اوكړو، ابوبكر په منبر كيناستو د قوم لويو خلقو ته ئې اوكتل نو زبير ئې په نظر رانغلو، هغه ئې راؤغوښتلو او وې وئيل د رسول الله ﷺ د ترور ځوئې ئې او د مسلمانانو وحدت ته نقصان رسول غوارې.

همدغه شان معامله بيا د حضرت على رضي الله عنه هم اوشوه...... حافظ فرمائى، تولو صحابۀ كرامو په دغه وخت كښې د حضرت صديق په خلافت اتفاق اوكړو، تر دې پورې چې حضرت على رضي الله عنه او حضرت زبير هم، د بيهقى په روايت كښې د رسول الله ﷺ د وصال چې كومه قيصه تيره شوې ده، د هغې دلته ذكر دې، او ددې په كښې زياتوالې دې چې:

"د بيعت نه ورستو ابوبكر چې منبر ته اوختلو، نو وې كتل چې حضرت زبير نشته، هغوى رضي الله عنه هغه راؤغوښتلو، او وې وئيل چې تۀ د رسول الله د ترور ځوئې ئې، آيا تۀ د مسلمانانو د اجتماعيت همسا (يو والى) ماتول غوارې؟ هغه اووئيل، پيغور مۀ راكوه اې خليفۀ رسول! او بيا پاسيدو او بيعت ئې اوكړو، بيا حضرت صديق اوكتل نو حضرت على رضي الله عنه نۀ وو، هغه ئې راؤغوښتلو او وې وئيل، د رسول الله ﷺ زوم او د ترۀ ځوئې ئې او تۀ د مسلمانانو همسا (د مسلمانانو يو والى) ماتول غوارې؟ هغه هم اووئيل، اې خليفۀ رسول! شرموه مې مۀ او پاسيدو او بيعت ئې اوكړو".

---

(١) البداية والنهاية: ٦/١٢٩٩

ددې روايت د اهميت د پيژندلو د پاره د بيهقى او د ابن كثير رحمه الله دا عبارت اوګورئ:

"قال أبوعلى الحافظ النيسابورى سمعتُ محمدَ بن إسحاق بن خزيمة يقول: جاءنى مسلم بن الحجاج القشيرى فسألنى عن هذا الحديثِ.......فكتبتُه فى ورقة وقرأتُ عليه، فقال هذا حديث يساوى بدنة، فقلتُ بل هذا يساوى بدرَة".(١)

حافظ ابو على النيسابورى وائى، ما د محمد بن اسحاق بن خزيمه نه واؤريدل، هغهٔ فرمائيل: ما ته مسلم بن الحجاج القشيرى (صاحب د صحيح مسلم) راغې او ما نه ئې ددې حديث په حقله پوښتنه اوكړه، ما هغهٔ د پاره په كاغذ اوليكلو او بيا مې هغهٔ ته واؤرولو، هغهٔ اووئيل دا حديث خو (ډير قيمتى څيز دې دا) د يوئې "بدنې" يعنى اوښې برابر به وى، ما ورته اووئيل، بلكه "بَدرى" يعنى د زرو د تهيلئ برابر (يعنى د هغې نه د ډير قيمت د كومې چې تهٔ اندازه لګوې) يعنى په دې سره د امت يوه ډيره لويه (معركة الآراء) مسئله حل كيږى.

د حضرت فاطمې رضي الله عنها د وفات نه ورستو حضرت على رضي الله عنه په دويم ځل بيعت اوكړو: ابن كثير رحمه الله نور ليكى:

"وقال موسٰى بن عقبة فى مغازيه عن سَعد بن إبراهيم: حدثنى أبى أن أباه عبد الرحمٰن بن عوف كان مع عمرَ وأن محمد بن مسلَمة كسر سيفَ الزبير ثم خطب أبوبكر واعتذر إلى الناس وقال: والله ما كنتُ حريصا على الامارة يومًا ولا ليلة، ولا سألتُها الله فى سرّ ولا علانية، فقبل المهاجرون مقالتَه، وقال علىّ والزبير ما غضبنا إلا لأنّا أخرنا عن المشورة، وإنا نرى أبابكر أحقَّ الناس بها، إنه لصاحب الغار، وإنا لنعرف شرفَه وخيرَه، ولقد أمَرَه رسول الله ﷺ بالصّلاة بالناس وهو حيّ، وهذا اللائق بعلى رضي الله عنه، والذى يدل عليه الآثار من شهوده معه الصلوات، وخروجه معه إلى أى القصة بعد موت رسول الله ﷺ، كما سنورده، وبذله له النصيحة والمشورة، بين يدَيه، وأما ما يأتى من مبايعته إياه بعد موتِ فاطمة، وقد ماتت بعد أبيها عليه السلام بستة أشهر فذلك محول على أنها بيعة ثانية أزالت ما كان قد وقع فى وحشةٍ بسبب الكلام فى الميراث ومنعِه إياهم ذلك بالنّص عن رسول الله ﷺ فى قوله: "لا نُورث ما تركنا فهو صدقة"، كما تقدم إيراد أسانيده وألفاظه، ولله الحمد".(٢)

يعنى موسٰى بن عقبه په خپل مغازى كښې فرمائى: چې عبد الرحمٰن بن عوف او محمد بن مسلمه حضرت عمر رضي الله عنه سره ناست وو، محمد بن مسلمه د څهٔ فتنې پيدا كيدو د ويرې نه د حضرت زبير نه توره واخسته او ماته ئې كړه، د هغې نه ورستو حضرت ابوبكر رضي الله عنه خطبه اولوستله، او خلقو ته ئې عذر كولو سره اووئيل، په الله تعالى قسم اخه يو ورځ يا شپه هم ددې امارت حريص نهٔ يم، او نهٔ مې د الله تعالى نه په پټه يا په ښكاره غوښتلې دې،

(١) السنن الكبرى للبيهقى: ١٤٣/٨، والبداية والنهاية: ٢٩٨/٦ بيروت ١

(٢) مستدرک حاكم، كتاب معرفة الصحابة: ٦٦/٣، السنن الكبرى، باب قتال أهل البغى: ١٥٢/٨ ١١

مهاجرینو د هغه خبره قبوله کړه، او حضرت علی رضی الله عنه او زبیر رضی الله عنهما اووئیل مونږ صرف په دې وجه خفه شوې وو، چې مونږ په مشوره کښې نۀ وو شامل کړې شوې، ګنې مونږ هم حضرت ابوبکر د خلافت د ټولو نه زیات مستحق منو، هغه صاحب د غار دې، او مونږ د هغۀ شرافت او فضیلت پیژنو، رسول الله ﷺ هغه ته په خپل ژوند کښې د مونځ کولو حکم اوکړو، او د حضرت علی رضی الله عنه د شان سره مناسب هم دغسې وو، (چې هغۀ د صدیق اکبر خلافت اومنلو).

آثار هم په دې باندې ګواه دی، لکه څنګه چې د هغۀ د ابوبکر سره په مونځونو کښې شریک کیدل، "ذی القصه" د پاره د هغوی سره وتل، هغوی رضی الله عنه ته نصیحتونه کول او مشورې ورکول وغیره........ او تر کومې چې د حضرت فاطمې رضی الله عنها د وفات نه ورستو د بیعت تعلق دې، نو هغه دویم بیعت وو، چې د نبی علیه السلام د میراث اخستلو ورکولو په حقله او سختو خبرو په ماحول کښې د کیدونکی بیعت د ازالې د پاره وو، او پاتې شو د نبی علیه السلام په میراث کښې د ابوبکر سخت موقف نو هغه د نص یعنی "لانورث، ماترکنا صدقة" په بناء باندې وو.

د حضرت ابوبکر رضی الله عنه د خپل "أحق" کیدو اظهار: ددۀ د روایاتو تائید د بلاذری د "أنساب الأشراف" د یو روایت نه هم کیږی، چې د هغې الفاظ داسې دی:

"حدثنا حماد بن سلمة أنبأنا الجريري عن أبي نضرة قال: لما بايع الناس أبابكر اعتزل علي والزبير، فبعث إليهما عمر بن الخطاب وزيد بن ثابت فأتيا منزل علي فقرعا الباب فنظر الزبير من قترة ثم رجع إلى علي فقال: هذان رجلان من أهل الجنة وليس لنا أن نقاتلهما، قال: افتح لهما، ثم خرجا معهما حتى أتيا أبابكر، فقال أبوبكر: يا علي أنت ابن عم رسول الله وصهره ﷺ فتقول أني أحق بهذا الأمر، لاها الله لأنا أحق به منك، قال: لا تثريب يا خليفة رسول الله ابسط يدك أبايعك فبسط يده فبايعه، ثم قال للزبير بن العوام تقول أنا ابن عمة رسول الله ﷺ وحواريه وفارسه وأنا أحق بالامر، لاها الله أنا أحق به منك، فقال: لا تثريب يا خليفة رسول الله ﷺ ابسط يدك فبسط يده فبايعه". [1]

د روایت خلاصه داده، کله چې خلقو د حضرت ابوبکر رضی الله عنه سره بیعت اوکړو، نو (په دغه وخت کښې) علی المرتضی او زبیر بن العوام د بیعت نه پاتې شو، نو ابوبکر الصدیق رضی الله عنه دې دواړو پسې عمر بن الخطاب او زید بن ثابت انصاری (رضی الله عنهم) اولیږل، هغوی د حضرت علی رضی الله عنه کور ته رسیدو سره دروازه اوټکوله، زبیر (رضی الله عنه) (په دې وخت کښې) دروازې اړخ ته اوکتل او واپس کیدو سره ئې حضرت علی رضی الله عنه ته اووئیل، چې دا دواړه بزرګان د جنتیانو نه دی، دوی سره زمونږ جهګړه کول صحیح نۀ دی، بیا ئې د حضرت علی رضی الله عنه په وینا باندې دروازه کلاؤ کړه، او بهر راوتلو سره هغوی سره شو، تر دې چې دواړه حضرات ابوبکر صدیق ته اورسیدل، ابوبکر رضی الله عنه اووئیل اې علی! ته د رسول الله ﷺ د ترۀ ځوئې او زوم

[1] أنساب الأشراف للبلاذري: ۱۵۵۷،۱

ئي،تهٔ د خلافت په معامله کښې خپل ځان زيات حق دار ګنړې،(په حقيقت کښې)زهٔ زيات مستحق يم،حضرت على رضي الله عنه اووئيل،اې خليفهٔ رسول ! څهٔ غصه نهٔ دى کول پکار،لاس راوړاندې کړه زهٔ بيعت کوم،حضرت ابوبکر رضي الله عنه لاس وړاندې کړو،او حضرت على رضي الله عنه بيعت اوکړو.

بيا ابوبکر رضي الله عنه زبير بن العوام ته هم دغسې اووئيل،چې اې زبيرا چې تهٔ د رسول الله ﷺ د ترور ځوئې ئې،او د رسول الله ﷺ حوارى(خاص ملګرې)ئې،او د رسول الله شهسوار (فارس) ئې،تهٔ د خپل ځان متعلق خيال کوې،چې تهٔ ددې کار زيات مستحق ئې،(حال دادې)زهٔ زيات حق دار يم،نو زبير بن العوام اووئيل،اې خليفهٔ رسول خدا!غصه او ملامتيا نهٔ دى کول پکار،لړ خپل لاس رامخکې کړه،هغوى خپل لاس مخکې کړو،او زبير رضي الله عنه بيعت اوکړو.

ددې ټولو رواياتو نه صفا معلوميږى،چې حضرت على رضي الله عنه د حضرت صديق په لاس باندې بيعت کړې وو،او په دې کښې ئې تاخير هم نهٔ وو کړې،بلکه په تُندئ سره ئې بيعت کړې وو، د تاخير چې کوم خيال دې،دا د راويانو خپل خيال دې،او حقيقت سره ددې هيڅ تعلق نشته.

د شيعه ګانو اعتراف: او د خوند خبره داده،چې دا خبره صرف اهل سنت علماء او محققين نهٔ وائى،بلکه شيعه علماؤ هم دا وئيلى دى،د نهج البلاغة مشهور شارح ابن أبى الحديد پورته ذکر شوې روايت نقل کړې دې،وئيلې ئې دى:

"قال على والزبير ما غضبنا إلا........ لانا أُخرنا فى المشورة وإنا لنرى أبابكر أحق الناس بها،إنه صاحبُ الغار وإنا لنعرف له سنّه،وأمره رسول الله ﷺ وهو حيّ".(۱)

خلاصه داده چې: "حضرت على رضي الله عنه او زبير بن العوام رضي الله عنه دواړو اووئيل چې زمونږ دا (عارضى) خفګان صرف په مشوره کښې د نهٔ شاملولو په وجه باندې وُو،(حال دادې)مونږ ابوبکر رضي الله عنه د نورو خلقو نه د خلافت زيات مستحق ګنړو،او د غار د صُحبت فضيلت دهٔ ته حاصل دې،(يعنى د ثانى اثنين لقب لرى)،مونږ د هغوى د بزرګئ اعتراف کوو،او رسول اکرم ﷺ په خپل ژوند کښې دهٔ ته(د مسلمانانو)د مونځونو د امامت کولو حکم کړې وو".

د ابن جرير طبرى روايت دې،هغه وائى: "......عن حبيب بن أبى ثابت قال:كان علىٌّ فى بيته إذ أتى،فقيل له،قد جلس أبوبكر للبيعة فخرج فى قميص،ما عليه إزارٌ ولا رداءٌ عجلاً كراهية أن يُبطى عنها حتى بايعه،ثم جلس إليه وبعث إلى ثوبه فأتاه فتجلّله ولزم مجلسه".(۲)

يعنى"حبيب بن أبى ثابت روايت کوى چې حضرت على رضي الله عنه کور کښې ناست وو،خبر ملاؤ شو،چې حضرت ابوبکر رضي الله عنه (د خلافت)د بيعت د پاره په مسجد کښې ناست دى،نو حضرت على رضي الله عنه بغير د څهٔ تاخير کولو نه په تُندئ سره په ضرورى لباس کښې لنګ او څادر

---

(۱) شرح نهج البلاغة:۱،۱۱۵٤
(۲) تاريخ ابن جرير طبرى:۳،۱۲۰۱

پریښودو سره صرف په قمیص کښې د کور نه بهر راغلو، چې چرته ناوخته نهٔ شی، او د بیعت مجلس ته رسیدو سره ئې د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ سره بیعت اوکړو، او په هغه ځائې کښې د هغوی په خدمت کښې کیناستو، او د دغه ځائې نه ئې کس اولیږلو د کور نه ئې څادر وغیره راؤغوښتل او په دې مجلس کښې شامل شو".

ددې روایت نه صفا معلومیږی چې حضرت علی رضی اللہ عنہ حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ سره په بیعت کولو کښې څهٔ تاخیر نهٔ وو کړې، او په دې موقعه باندې ئې د هغوی رضی اللہ عنہ په لاس باندې بیعت اوکړو، په روایت کښې د حضرت علی رضی اللہ عنہ په دومره تُندئ سره د راتلو ذکر دې، چې د پوره لباس اچولو د پاره هم هغوی صبر اونهٔ کړو..........

په بیعت کښې د قران کریم د جمع کولو په سبب تاخیر: د بیعت په سلسله کښې د حضرت علی رضی اللہ عنہ ددې تاخیر (کهٔ شوی وی)، په بعضې روایاتو کښې یوه بله وجه مذکور ده،

ابن عبد البر په "الاستیعاب" کښې فرمائی: "لما بویع أبوبکر الصدیق رضی اللہ عنہ أبطاء علی رضی اللہ عنہ عن بیعته وجلس فی بیته فبعث إلیه أبوبکر ما أبطاء بك عنی أکرهت إمارتی؟ فقال علی: ما کرهتُ إمارتك ولکنی آلیت أن لا أرتدی ردائی إلا إلی صلوة حتی أجمع القرآن".[1]

"حاصل دادې.......کله چې حضرت ابوبکر الصدیق رضی اللہ عنہ سره خلقو بیعت اوکړو، نو حضرت علی المرتضی رضی اللہ عنہ ددې بیعت نه تاخیر اوکړو، او په کور کښې ناست پاتې شو، نو ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ هغوی پسې سړې اولیږلو او پوښتنه ئې ترې اوکړه، چې تاسو (د بیعت په معامله کښې ولې مؤخر شوی ئې؟ آیا تهٔ زما امارت نهٔ خوښوې، نو علی المرتضی جواب ورکړو، چې زهٔ ستاسو په امارت خفه نهٔ یم، ولې ما قسم کړې دې، چې زهٔ به تر هغې څادر نهٔ په سر کوم، ولې صرف د مونځ د پاره، تر دې چې زهٔ قرآن کریم د مختلف ځایونو نهٔ جمع نهٔ کړم".

ددې روایت نه معلومیږی، چې د حضرت صدیق اکبر د خلافت په سلسله کښې کله چې صحابهٔ کرامو هغوی سره بیعت اوکړو، نو حضرت علی رضی اللہ عنہ د قرآن کریم د جمع کولو په سلسله کښې مشغولیت اختیار کړو، او بیعت ئې اونهٔ کړو، تر دې چې ابوبکر صدیق هغهٔ پسې سړې اولیږلو، او ورته ئې اووئیل، چې آیا تهٔ زما امارت نهٔ خوښوې؟ حضرت علی رضی اللہ عنہ اووئیل نه داسې څهٔ خبره نشته، ولې مونږ قرآن کریم جمع کول غوښتل، بعضې حضرات وائی په دې کښې او په وړاندینو روایاتو کښې منافات دې، ځکه چې په هغې کښې بغیر د تاخیر نه او یا بغیر د څهٔ وجهې نه په لږ تاخیر سره د بیعت ذکر دې، او په دې دویم ورایت کښې د یو مقصد په وجه د هغهٔ د تاخیر ذکر دې؟

ددې جواب دادې، چې په اول کښې د هغوی رائې هم دغه جوړه شوې وه، چې د ټولو نه اهم کار د قرآن کریم جمع کول دی، د هغې نه ورستو په دې پوهه شو چې د ټولو نه اهمه مسئله بیعت دې، او بیا هغوی خپله اولنې رائې پریښودو سره په دویمې رائې باندې عمل کولو ته

[1] الاستیعاب معه إصابه: ۲، ۲۴۴، تذکرة الصدیق..........

تيار شوي دى.

دا جواب هم ورکړې شوي دې،چې د جمع قرآن نه حفظ قرآن مراد دې،او د هغې په وجه هغوى نه وو راغلې،او بيا د څۀ لږ تاخير نه ورستو تلو سره هغوى بيعت هم کړې وو،دا خو په اعتبار د سند سره روايت د صحيح منلو په صورت کښې جواب دې،ګنې نو د روايت په حقله د حافظ ابن حجر نه دا هم منقول دى،"هذا الأثر ضعيف لانقطاعه".[1]

په هر حال کښې د پورته روايت نه دا خبره معلومه شوه،چې حضرت على ؓ په دغه وخت کښې د حضرت ابوبکر صديق ؓ په لاس بيعت کړې وو.

په احاديثو کښې د شپږو مياشتو ورستو بيعت صراحت او د هغې توجيهات: هآؤ! يوه خبره دلته د غور وړ ده،او هغه دا چې په بخارى،مسلم،مسند ابى عوانه،سنن کبرىٰ للبيهقى، تاريخ ابن جرير طبرى،أنساب الأشراف للبلاذرى وغيره کښې د هغې روايت هم ذکر دې،چې د هغې نه د شپږو مياشتو په تاخير سره حضرت على ؓ د حضرت ابوبکر ؓ د بيعت د پاره د راضى کيدو اندازه کيږى،د صحيحينو روايت دې،چې په هغې کښې په تفصيل سره دا ذکر دى،کله چې د رسول الله ﷺ وصال اوشو،نو د هغوى ﷺ لور حضرت سيده فاطمه ؓ د ابوبکر ؓ نه د مالِ فئ،خصوصاً د مالِ فدَک او خيبر د خمس وغيره مطالبه اوکړه. حضرت ابوبکر ؓ اوفرمائيل،د رسول الله ﷺ ارشاد دې،"لانُورث،ماترکنا صدقة" په دې وجه زۀ د هغوى ﷺ مخالفت کولو سره تاسو (حضرت فاطمې) ته څۀ درکړم،دا نۀ شى کيدې، په دې وجه حضرت فاطمې د حضرت ابوبکر ؓ نه خفګان اختيار کړو،او د مرګه پورې ئې هغوى سره څۀ خبرې اونۀ کړې،شپږ مياشتو پورې حضرت فاطمه ژوندئ وه،او په دې زمانه کښې هغه د حضرت ابوبکر ؓ نه خفه وه،او حضرت على ؓ هم د حضرت ابوبکر ؓ په لاس بيعت اونۀ کړو،او د حضرت فاطمې د عوې او خيال سره ئې موافقت اوکړو،شپږ مياشتې ورستو کله چې د حضرت فاطمې وفات اوشو،نو حضرت على ؓ د حضرت فاطمې ؓ او خپلو شکايتونو په سلسله کښې حضرت ابوبکر ؓ سره خبرې اترې اوکړې، چې په هغې ډير بحث او مباحثه اوشوه،بيا په آخر کښې هغوى د حضرت ابوبکر ؓ په لاس باندې بيعت اوکړو،او حضرت ابوبکر ؓ هم د شپږ مياشتو په تاخير سره په بيعت کولو کښې د هغوى معذرت قبول کړو،او د هغوى د فضائلو او مناقبو اقرار ئې اوکړو.

د حديث الفاظ دى: "وكان لِعلِيّ من الناس وجهٌ حياةَ فاطمة، فلما توفِّيَت استنكر عليٌّ وجوهَ الناس فالتمس مصالحةَ أبي بكر ومبايعته ولم يكن يبايع تلك الأشهر".[2]

يعنى د حضرت على ؓ د حضرت فاطمې په ژوند کښې يو حيثيت وو،او کله چې حضرت فاطمه وفات شوه،نو حضرت على ؓ د خلقو مخونه بدل شوې محسوس کړل،نو بيا هغوى

---

[1]) الإتقان للسيوطى:۱۵۷/۱

[2]) صحيح البخارى،كتاب المغازى،باب غزوة خيبر،رقم(۴۲۴۰،۴۲۴۱)،مسلم،باب حكم الفئ:۱

د حضرت ابوبکر رضی الله عنه سره صلح اوکړه،او د هغوی په لاس ئې بیعت خواست اوکړو،حال دا وو چې هغوی دې شپږو میاشتو پورې بیعت نهٔ کولو۔
ددې نه معلومیږی،چې حضرت علی رضی الله عنه تر شپږو میاشتو پورې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په لاس باندې بیعت نهٔ وو کړې،بیا دا څنګه وئیلې شی،چې هغوی په هغه وخت بیعت کړې وو؟

"أنساب الأشراف"کښې بلاذری هم دغه فرمائی:

"لم يبايع عليٌ ابابكر حتى ماتت فاطمةُ بعد ستة أشهر فلما ماتت ضرع إلى صلح أبي بكر".(۱) حضرت علی رضی الله عنه د حضرت ابوبکر رضی الله عنه سره بیعت اونهٔ کړو،حتی چې شپږ میاشتې ورستو حضرت فاطمه وفات شوه،نو هغوی(حضرت علی رضی الله عنه)په صلح کولو باندې مجبور شو۔
د طبری او مسند أبی عوانه الفاظ دادی:

"فقال رجل للزهرى أفلم يبايعه على ستة أشهر؟قال لا! ولا أحد من بنى هاشم،حتى بايعه علي".(۲)
یو سړی زهری ته اووئیل آیا علی رضی الله عنه د شپږو میاشتو پورې بیعت نهٔ وو کړې؟هغوی اووئیل،هآو(نهٔ ئې وو کړې)!او په بنو هاشمو کښې چا هم بیعت نهٔ وو کړې،تردې پورې چې حضرت علی رضی الله عنه بیعت اوکړو نو بیا نورو هم بیعت اوکړو۔

معمر وائی: "قلتُ للزهرى كم مكث فاطمة بعد النبى ﷺ؟قال ستة أشهر،فقال رجل للزهرى: فلم يبايعه علي حتى ماتت فاطمة،قال ولا أحد من بنى هاشم".(۳)
ما زهری ته اووئیل،د رسول الله ﷺ نه ورستو حضرت فاطمه رضی الله عنها د څومره مودې پورې ژوندې وه؟وې وئیل شپږ میاشتې،نو یو سړی زهری ته اووئیل،آیا حضرت علی رضی الله عنه د فاطمې رضی الله عنها د وفات پورې بیعت نهٔ وو کړې؟ وې وئیل په بنو هاشمو کښې چا هم نهٔ وو کړې۔
ددې جواب دادې،چې دا روایت په صحیح بخاری او صحیح مسلم کښې په اختصار سره موجود دې،په دې وجه پوره خبره واضحه نهٔ شوه،او په مسند أبی عوانه،السنن الکبری للبیهقی او تاریخ طبری وغیره دا په پوره طریقې سره ذکر کړې دې،او په هغې کښې دا تصریح ده،"قال رجل للزهرى"یا بیا"قلت للزهرى"او چې یو سړې پوښتنې والا وی نو ښکاره خبره ده،چې هغه به د حضرت عائشې نه پوښتنه نهٔ کوی،چې د هغې دا روایت دې،او بیا په دې کښې تصریح ده چې د زهرې نه پوښتنه اوکړې شوه؟ په دې وجه دا خبره متعینه شوه، چې دا د حضرت عائشې رضی الله عنها قول نهٔ دې بلکه د زهرې (راوی)قول دې،او صرف دا نه،د حضرت صدیق اکبر او حضرت فاطمې رضی الله عنها په مینځ کښې د اختلاف او خفګان خبره هم صرف زهری نقل کړې ده۔

---

۱) أنساب الأشراف:۱،۵۸۶
۲) مسند أبی عوانة:۴،۱۴۶
۳) السنن الکبریٰ:۶،۳۰۰

په "زهري راوى "باندې كلام: اوس د زهرې په حقله اهل حديث څۀ وائى. دا به كتل وى، په دې سلسله كښې حضرت مولانا محمد نافع مدظله ډير مفيد او مفصل بحث فرمائيلې دې، دلته مونږ د هغې مختصراً ذكر كوو.[1]

يوه خبره خو د هغۀ په حقله دا كړې شوې ده، چې هغه په احاديثو كښې "ادراج" كوى. او په ذكر كړې شوى روايت كښې هم دا كلمات د هغۀ د اړخ نه مُدرج دى، د هغۀ د "ادراج" يوه نمونه د مسلم په يو روايت كښې اوګورئ:

"حدثنا يحيى بن يحيى التيمى قال: أخبرنا إبراهيم بن سعد عن ابن شهاب (الزهرى) عن عامر بن سعد عن أبيه قال عادنى رسول الله ﷺ فى حجّة الوداع........".

ددې په آخر كښې دا الفاظ راځى: "قال: رثى له رسول الله ﷺ مِن أن توفّى بمكّة".[2]

امام نووى ددې الفاظو متعلق وائى:

قال العلماء: هذا من كلام الراوى، وليس هو من كلام النبى ﷺ.

بيا وړاندې هغه دا خبره چيړلې ده، چې ددې قائل كوم راوى دې، نو وې وئيل:

"واختلفوا فى قائل هذا الكلام مَن هو؟ فقيل هو سعد بن أبى وقاص وقد جاء مفسّراً فى بعض الروايات قال القاضى، وأكثر ما جاء أنه من كلام الزهرى".[3]

په دې خبره كښې اختلاف شو چې ددې قائل څوك دې، بعضو اووئيل چې سعد بن أبى وقاص ددې "قائل" دې، ولې اكثرو دغه اووئيل چې ددې قائل (ابن شهاب) زهرې دې، او دا د قاضى عياض قول دې.

د ابن شهاب زهرى په روايت كښې د هغه مدرَج كلمات هم وى، ددې دويمه قرينه داده، چې امام مسلم فرمائى: "قال أبو الحسن مسلم (بن الحجاج القشيرى): هذا الحرف ـ يعنى: قوله: تعالَ أقامرك فليتصدق ـ لا يرويه أحد غير الزهرى: قال: وللزهرى نحواً من تسعين حرفاً يرويه عن النبى ﷺ لا يشاركه فيه أحد بأسانيد جياد".[4]

وې فرمائيل د حديث الفاظ "تعال أقامرك، فليتصدق" د زهرى نه علاوه چا هم نۀ دى روايت كړې، او تقريباً د زهرى تر لس كم سلو (۹۰) پورې حديثونه دى، چې هغه د رسول الله ﷺ نه په عمده سندونو سره نقل كوى، او په هغې كښې د هغۀ سره څوك هم شريك نۀ دى.

---

[1]) د نور تفصيل د پاره اوګورئ "رحماء بينهم: ۱۲۳۸/۱

[2]) صحيح مسلم، كتاب الوصية، باب الوصية بالثلث، رقم (۴۱۵۸)

[3]) اوګورئ، المنهاج شرح صحيح مسلم بن الحجاج: ۸۲/۱۱، دار المعرفة بيروت

[4]) المنهاج شرح صحيح مسلم بن الحجاج: ۱۱۰/۱۱، كتاب الإيمان، باب من حلف باللّات والعزّى فليقل: لا إله إلا الله

دريم شاهد ددې دادې،چې امام مسلم د خپل صحيح په كتاب الفضائل كښې يو روايت نقل كوى: "سفيان بن عُيينه عن الزهرى سمعَ جبيرَبن مطعم عن أبيه أن النبى ﷺ قال: أنا محمد وأنا أحمد وأنا الماحى، الذى يمحى بى الكفر، وأنا الحاشر الذى يحشر الناس على عَقِبى وأنا العاقب والعاقب الذى ليس بعده نبى".([1])

ددې نه ورستو ددې باب په دريم سند كښې دا الفاظ راغلى دى:

"وفى حديث معمر قال: قلتُ للزهرى: وما العاقب؟ قال: الذى ليس بعده نبى".([2])

علامه جلال الدين سيوطى په تنوير الحوالك شرح مؤطأ امام مالك كښې فرمائى:

"زاد مسلم وغيره من طريق ابن عيينة والعاقب الذى ليس بعده نبى وهو مُدرج من تفسير الزهرى".([3])

يعنى په صحيح مسلم كښې دعاقب چې كوم تفسير مذكور دې،دا د زهرى مدرج الفاظ دى.

د بيعت په حقله د زهرى په روايت باندې د علماؤ عدم اعتماد: ددې حوالو نه دا خبره خو معلومه شوه،چې د ابن شهاب زهرى د"ادراج فى الرواية"عادت دې،او ددې په بناء باندې وئيلې شى،چې په مبحوث عنه روايت كښې د حضرت على رضي الله عنه شپږ مياشتې ورستو د بيعت ذكر هم د زهرى خپل دې،اوس دا خبره چې د علماء حديث د زهرې ددې قول متعلق څۀ رائې ده،نو په دې حوالې سره علامه بيهقى فرمائى:

"وقول الزهرى فى تعودِ علىٍّ عن بيعةِ أبى بكر رضي الله عنه حتى توفيت فاطمة منقطع،وحديث أبى سعيد الخدرى فى مُبَايَعته إياه حتى بُويِعَ بيعةَ العامة بعد السقيفة أصح".([4])

او د حضرت ابو بكر رضي الله عنه د بيعت نه د حضرت على رضي الله عنه د حضرت فاطمى رضي الله عنها د وفات پورې د پاتې كيدلو چې د زهرى كوم قول دې،هغه سنداً منقطع دې،او ددې په مقابله كښې د حضرت ابوسعيد خدرى رضي الله عنه هغه حديث زيات صحيح دې،چې په هغې كښې دا مذكور دى،چې حضرت على رضي الله عنه د عام بيعت په وخت كښې د حضرت ابوبكر رضي الله عنه په لاس باندې بيعت اوكړو.

د حضرت ابوسعيد خدرى رضي الله عنه هغه حديث مراد دې،چې وړاندې ذكر شوې دې،او امام احمد، حاكم او بيهقى وغيره نقل كړې دې.

امام بيهقى په نور صراحت سره فرمائى:

"والذى روى أن علياً لم يبايع أبابكر ستةَ أشهر ليس من قول عائشة إنما هو من قول الزهرى فأدرَجه بعض الرواة فى الحديث عن عائشة فى قصة فاطمة، وحفظه معمر بن راشد فرواه مفصلاً وجعله من قول الزهرى منقطعاً

---

[1]) صحيح مسلم،باب فى أسمائه ﷺ،رقم:٦٢٥١

[2]) صحيح مسلم،باب فى أسمائه شرح،رقم:٦٢٥٢

[3]) تنوير الحوالك شرح مؤطاء امام مالك،كتاب الحج:٢٦٣،١،رقم:١١٨٢٣

[4]) السنن الكبرىٰ للبيهقى:٦،٣٠٠،كتاب قسم الفيئ والغنيمة١

من الحديث، وقد روينا فى الحديث الموصول عن أبى سعيد الخدرى ومن تابعه من أهل المغازى أن علياً بايعه فى بيعةِ العامة بعد البيعة التى جرت فى السقيفة".[1]

يعنى كوم چې هغه روايت دې، چې حضرت على رضي الله عنه د حضرت ابوبكر رضي الله عنه په لاس تر شپږو مياشتو پورې بيعت نۀ وو كړې، دا د حضرت عائشې رضي الله عنها قول نۀ دې، بلكه د زهرى قول دې، لكه څنګه چې د حديث بعضې راويانو د حضرت فاطمې رضي الله عنها په قيصه كښې د حضرت عائشې رضي الله عنها نه نقل كړې دى، او معمر بن راشد دا حفظ كړل او مفصل ئې روايت كړل، او دا ئې د زهرى قول اوګرځولو، چې د حديث نه جدا دې، او مونږ د ابو سعيد خدرى او په اهل مغازى كښې د هغۀ د نورو متابعينو نه موصول حديث روايت كړې دې، چې حضرت على رضي الله عنه په سقيفه بنى ساعده كښې د جارى شوې بيعت نه ورستو په عام بيعت كښې د حضرت ابوبكر رضي الله عنه په لاس بيعت كړې وو۔

د تطبيق او د جمع بين الروايات صورت: حافظ ابن حجر رحمه الله په دې سلسله كښې په ډير ښكلې الفاظو سره تطبيق بيان كړې دې، هغه فرمائى:

"وقد صحّحَ ابن حبان وغيره من حديثِ أبى سعيد الخدرى وغيره أن علياً بايع أبابكر فى أول الأمر، وأما ما وقع فى مسلم "عن الزهرى أن رجلاً قال له لم يبايع علىٌّ ابابكر حتى ماتت فاطمةُ، قال لا، ولا أحد من بنى هاشم" فقد ضعفه البيهقى بأن الزهرى لم يسنده، وأن الرواية الموصولة عن أبى سيعد أصح، وجمع غيره بانه بايَعه ثانيةً مؤكدةً للأولى لإزالة ما كان وقع بسبب الميراث كما تقدم، وعلى هذا فيحمل قول الزهرى لم يبايع علىٌّ فى تلك الأيام على ارادة الملازمة له والحضور عنده وما أشبه ذلك، فان فى انقطاع مثلِه عن مثله مايوهم مَن لا يعرف باطن الأمر أنه بسبب عدم الرضا بخلافته فأطلق من أطلق ذلك وبسبب ذلك أظهر على المبايعةَ التى بعد موت فاطمة عليها السلام لإزالة هذه الشبهة".[2]

ابن حبان وغيره د ابوسعيد خدرى وغيره هغه حديث صحيح ګرځولې دې، چې په هغې كښې دا خبره وئيلې شوې ده، چې حضرت على رضي الله عنه په شروع كښې د ابوبكر په لاس بيعت كړې وو، او هغه چې مسلم كښې د زهرى نه منقول دى، چې هغوى ته يو سړى اووئيل چې حضرت على رضي الله عنه د ابوبكر په لاس بيعت نۀ وو كړې، تر دې چې حضرت فاطمه وفات شوه؟ او زهرى اووئيل، نه، او په بنو هاشم كښې چا هم بيعت نۀ وو كړې، نو دا روايت بيهقى ضعيف ګرځولې دې، څكه چې زهرى دا مسند نۀ دې ذكر كړې، او د ابوسعيد چې كوم موصول روايت دې، هغه زيات صحيح دې، او بعضې حضراتو دا دواړه اقوال جمع كړى دى، او په دې كښې ئې تطبيق كړې دې، او وئيلې ئې دى، چې بيعت اول هم شوې وو، او بيعت ورستو هم اوشو، او دويم بيعت د اول د پاره مؤكد وو، او ددې مقصد هغه وهم ختمول وو، چې د

---

[1] الاعتقاد على مذهب السلف للبيهقى، ص: ١١٨٠

[2] فتح البارى: ١٦٣١،٩

میراث په حوالې سره د حضرت ابوبکر رضی الله عنه او د حضرت فاطمې رضی الله عنها په مینځ کښې راغلې وو، نو په دې صورت کښې به د زهری د قول معنیٰ دا وی چې حضرت علی رضی الله عنه په ابتداء کښې داسې بیعت نهٔ وو کړې، چې د ابوبکر سره شوې وو، او هغوی سره حاضر وو، او څهٔ داسې صورت به وو..........او د حضرت علی رضی الله عنه په شان سرې چې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په شان سړی سره داسې بیعت چې د هغوی په مینځ کښې مضبوط تعلق، ناسته پاسته نهٔ وی، په دې سره په خلقو کښې د اختلاف، خفګان ناراضتیا تاثر پیدا شو، چې یو قدری امر وو، ځکه چې حضرت علی رضی الله عنه داسې سړې نهٔ وو، چې د پردو په شان رسمی بیعت کولو سره بری الذمه شوې وو، بلکه د بیعت کولو په صورت کښې هغوی ته(د ابوبکر سره)پوره ملګرتیا کول پکار وو، چې په نظر رانغله، د دننه صورت حال نه د نهٔ خبریدو دا خیال چې حضرت علی رضی الله عنه د حضرت ابوبکر رضی الله عنه نه د خفګان او د هغوی په خلافت باندې د معترض کیدو په وجه جدا پاتې شو، دا په هغه وخت کښې ختم شو، چې حضرت علی رضی الله عنه د حضرت فاطمې رضی الله عنها د وفات نه ورستو د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په لاس کلاؤ بیعت اوکړو، دې د پاره چې دا شبهه ختمه شی.هم دغه خبره قسطلانی هم وئیلې ده.[1]

د حضرت عائشې رضی الله عنها د روایت په حوالې سره توجیهات: په هرحال کښې د حضرت عائشې رضی الله عنها دا روایت چې په هغې کښې د حضرت علی رضی الله عنه شپږ میاشتې ورستو د بیعت کولو ذکر دې، زمونږ علماء ددې څلور توجیهات کوی، یا داسې اووائې چې څلور جوابات کوی:

①:-قاعده ده، "لیس الخبر کالمعاینة" یا شنیده کې بود مانند دیده، په دې وجه مونږ وایو چې د حضرت عائشې رضی الله عنها د روایت په مقابله کښې به د هغه صحابهٔ کرامو روایت زیات راجح او قابل قبول وی، چې هغوی د بیعت د ثبوت ذکر کړې دې، ځکه چې هغوی به ددې په خپلو سترګو د لیدلو ګواهان وی، او ظاهره ده چې حضرت عائشه رضی الله عنها خو هلته حاضره نهٔ وه، نو د هغې وئیلې شوې خبره(صرف د مسموع کیدو په وجه)به مرجوح ګرځولې شی.

②:-د شپږو میاشتو والا روایت کښې د بیعت د نفی ذکر دې، او په نورو روایتونو کښې د اثبات، او اثبات په نفی باندې مقدم وو، او د نفی په مقابله کښې زیات راجح او قوی وو.

③:-په ګنړ شمیر احادیثو کښې د زمانې د امام پیژندل او د هغهٔ تصدیق کول ضروری ګرځولې شوی دی، د هغه روایاتو تقاضا داده، چې حضرت علی رضی الله عنه به بیعت کړې وی، ځکه چې دومره لوئې سړې داسې قسمه لوئې جرم څنګه کولې شی، اګر چې هغه عارضی او وختی ولې نهٔ وی.

④:-په کوم روایت کښې چې د بیعت د تاخیر ذکر دې، هغه د ابن شهاب زهری منقطع او غیر متصل روایت دې، او بل اړخ ته د ابو سعید خدری رضی الله عنه په صحیح او موصول روایت کښې د فی الفور بیعت ذکردې، نو ښکاره خبره ده، چې دویم حدیث د عمل کولو وړ دې نهٔ چې اول[2]

---

[1]) إرشاد الساری:۸/۱۵۸

[2]) "رحماء بینهم":۱/۲٤۲، ۲٤۳

حضرت علی رضی الله عنه د تاخیر نه بغیر د بیعت کولو نور شواهد او دلائل: د حافظ ابن کثیر رحمه الله صریح عبارتونه په دې حوالې سره وړاندې هم تیر شوی دی، دلته دې د هغهٔ دا الفاظ اوکتلې شی:

"مبايعة علي بن أبي طالب أما في أول اليوم أو في اليوم الثاني من الوفاة وهذا احقّ؟ فإن علي بن أبي طالب لم يفارق الصديق في وقت من الأوقات ولم ينقطع في صلاة من الصلوة خلفه كما سنذكره وخرج معه إلى ذي القصة لما خرج الصديق شاهراً سيفه يُريد قتال أهل الردة".

ددې نه معلومیږی چې حضرت علی رضی الله عنه د وفات النبی ﷺ په اوله یا دویمه ورځ د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په لاس بیعت کړې وو، هم دغه خبره ثابته ده، او هم دغه حق ده.

او دا په دې وجه چې یو خو حضرت علی رضی الله عنه په هیڅ یو وخت کښې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه نه نهٔ دې جدا شوې، په مشورو او ضروری کارونو کښې به برابر هغوی سره پاتې شوې دې، دویم په دې وجه چې حضرت علی رضی الله عنه هر مونځ حضرت ابوبکر رضی الله عنه پسې ادا کړې دې، او د هغوی په اقتداء کښې ئې د مونځ سلسله بالکل نهٔ ده منقطع کړې، دریم په دې وجه کله چې حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه مرتدینو سره د قتال د پاره اودریدو نو حضرت علی رضی الله عنه هغوی سره شوې وو، او د هغوی په مشرئ کښې ئې د مرتدینو په قتال کښې برخه واخسته.

حضرت علی رضی الله عنه حضرت ابوبکر رضی الله عنه ته "بلا فصل خلیفه" اووئیل: هم دغه شان د دار قطنی روایت دې چې په هغې کښې د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه د "ذی القصه" د پاره د وتلو ذکر دې، او وئیلې شوی دی، کله چې ابوبکر د وتلو د پاره په سورلئ کیناستو، نو حضرت علی رضی الله عنه د هغوی د سورلئ واګې اونیسل او وې فرمائیل:

"إلى أين يا خليفةَ رسول الله؟ أقول لك ما قال رسول الله يومَ أحد شم سيفك ولا تفجعنا بنفسك، وارجع إلى المدينة فوالله لئن فجعنا بك لايكون للإسلام نظام أبداً فرجع وأمضى الجيش".[1]

اې خلیفهٔ رسول الله چرته؟ زه خو به تا ته هغه اووائم کوم چې رسول الله ﷺ د احد په ورځ وئیلی وو، خپله توره بوئ کړه، او مونږ د خپل ځان په حوالې سره خفه نهٔ کړې، مدینې ته واپس لاړ شئ، ځکه کهٔ تاسو له څهٔ اوشو نو د اسلام نظام به کله هم پاتې نهٔ شی، نو ابوبکر واپس شو او لښکر ئې اولیږلو.

دلته حضرت علی رضی الله عنه حضرت ابوبکر رضی الله عنه ته "خلیفهٔ رسول الله" اووئیل، او دا ئې اووئیل: چې ستاسو په څهٔ کیدو سره به د اسلام نظام ته نقصان اورسیږی، نو هغوی د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه د فضیلت او د بلا فصل خلیفه کیدو اعتراف کړې دې.

د صحابئ رسول حضرت سعید بن زید رضی الله عنه یو روایت هم ابن جریر طبری نقل کړې دې، چې په هغې کښې دا صراحت دې، چې د حضرت صدیق اکبر په بیعت کښې هیڅ یو صحابی تاخیر نهٔ وو کړې، د روایت الفاظ داسې دی:

---

[1] البدایة والنهایة: ۶/۱۳۱۱

"قال عمرو بن حريث لسعيد بن زيد أشهدتَ وفاةَ رسول الله ﷺ ؟ قال: نعم، قال: فمتى بُويِع أبابكر؟ قال: يوم مات رسول الله ﷺ، كرهوا أن يبقوا بعض يوم وليسوا فى جماعة، قال فخالف عليه أحدٌ؟ قال لا إلا مرتد أو مَن قد كاد أن يرتد لولا أن الله عزوجل ينقذهم من الأنصار. قال فهل قعد أحد من المهاجرين؟ قال: لا، تتابع المهاجرين على بيعة من غيرأن يدعوهم".[1]

عمرو بن حريث، د سعید بن زید نه پوښتنه کوی، چې تاسو د رسول الله ﷺ د وفات په وخت کښې موجود وې؟هغوی اووئیل. هآؤ،نو وې وئیل چې د ابوبکر رضی الله عنه بیعت څۀ وخت اوشو؟وې فرمائیل څۀ وخت چې د رسول الله وفات اوشو، نو صحابۀ کرامو د ورځې څۀ برخه هم په داسې حالت کښې تیرول خوښه نۀ کړه، چې په هغې کښې هغوی په جماعت کښې نۀ وی، او د هغوی باقاعده امیر نۀ وی، (نو هم په دغه ورځ هغوی ابوبکر خلیفه جوړ کړو)سائل اووئیل آیا چا په دې بیعت کښې د ابوبکر رضی الله عنه مخالفت کړې وو؟ وې فرمائیل:نه، ماسوا د هغه چا نه چې مرتد وو، یا قریب الارتداد وو، کۀ الله تعالی هغوی نۀ بچ کول، وې وئیل آیا په مهاجرینو کښې چا انکار کړې وو؟وې فرمائیل، مهاجرین خو پرله پسې بغیر د دعوت ورکولو نه راتلل او بیعت ئې کولو.

دحضرت علی رضی الله عنه دا اقرر چې ابوبکر رضی الله عنه رسول الله ﷺ وړاندې کړې وو: یو بل روایت اوګورئ:

"......حفص بن سليمان عن إسماعيل بن أميّه عن سعيد بن المسيّب قال خرج على بن أبى طالب رضی الله عنه لبيعة أبى بكر، فسمع مقالة الأنصار قال على بن أبى طالب رضی الله عنه: يا أيها الناس أيكم يؤخر من قدّم رسول الله ﷺ؟ قال سعيد بن المسيّب فجاء على بكلمة لم يأتِ بها أحد منهم".[2]

حضرت علی رضی الله عنه د صدیق اکبر رضی الله عنه بیعت د پاره د کور نه بهر تشریف راؤړو، په لار کښې ئې د بعضې انصارو نه د بیعت متعلق څۀ خبرې واؤریدې نو وې فرمائیل، خلقو!کوم سړې رسول الله ﷺ مقدم فرمائیلې کړو هغه څوك مؤخر کولې شی، سعید بن المسیب فرمائی حضرت علی رضی الله عنه داسې مضبوطه خبره فرمائیلې ده چې ددې په شان خبره چا هم اونۀ کړه.

د حضرت علی رضی الله عنه دا اقرار چې ابوبکر رضی الله عنه په دینی اعتبار سره د ټولو نه زیات افضل وو: علامه ابن عبدالبر فرمائی:

"روى الحسن البصرى عن قيس بن عبادة قال قال لى على بن أبى طالب رضی الله عنه ان رسول الله تعالى عليه وسلم مرض ليالىَ وأياماً ينادى بالصلاة فيقول مُروا أبابكر يصلى بالناس، فلما قُبض رسول الله ﷺ نظرتُ فاذا الصلاة علَمُ الإسلام وقوام الدين فرضينا للدنيا مَن رضى رسول الله ﷺ لديننا فبايعنا أبابكر".[3]

---

[1]) تاريخ ابن جرير طبرى: ١٠٢،٣، رحماء بينهم: ١،٢٤٥

[2]) كنز العمال فى سنن الأقوال والأفعال لعلى المتقى، كتاب الخلافة، باب خلافة أبى بكر، رقم: ١٤١٥٣، مؤسسة الرسالة

[3]) الإستيعاب لابن عبد البر، فضائل أبى بكر الصديق: ١،١٢٩٧

قيس بن عباده وائى چې حضرت على رضي الله عنه ما ته ذكر اوكړو، چې نبى كريم ﷺ څو ورځې او څو شپې ناروغه وو، په دغه ورځو كښې به رسول الله ﷺ اعلان فرمائيلو چې خلقو ته ابوبكر د جمعې مونځ كوى، (نو د هغوى ﷺ د ناروغتيا په ورځو كښې به صديق اكبر د جمعې مونځ كولو) بيا كله چې د آقائې نامدار وصال اوشو نو ما غور اوكړو، او ما ته پته اولګيده چې مونځ د اسلام اهمه ننبه ده، او د دين قيام ددې نه بغير ممكن نۀ دې، نو ددې اهم امر د پاره چې پيغمبر ﷺ څوك زمونږ د دين ذمه دار جوړ كړې دې، نو هم هغه مونږ د خپلې دنيا د پاره خوښوؤ، او داسې مونږ ابوبكر د خلافت د پاره خوښ كړو.

هم حضرت على رضي الله عنه د ابوبكر رضي الله عنه استعفى مسترد كړې وه: د بلاذرى يو بل روايت دې:

"عن أبى الجحاف قال لما بويع أبوبكر وبايعه الناس قام ينادى ثلاثا أيها الناس قد أقلتكم بيعتكم فقال على والله لا نقيلك ولا نستقيلك قدمك رسول الله ﷺ فما ذا يؤخرك". (۱)

يعنى "كله چې د ابوبكر سره بيعت اوشو او خلقو هغوى سره بيعت اوكړو، نو هغوى اودريدل او په اوچت آواز ئې درې وارې اعلان اوكړو، چې ما ستاسو بيعت واپس كړو، يعنى تاسو زما په ځائې څوك بل څوك خليفه جوړ كړئ، په دې باندې حضرت على رضي الله عنه اودريدو او وې فرمائيل، نۀ مونږ ستاسو نه بيعت واپس اخلو، او نۀ تاسو ته ددې د واپس كولو وايو، د الله تعالى رسول تۀ وړاندې كړې ئې، نو هغه كوم څيز دې چې هغه تاسو ورستو كوى؟"

د زيد بن على يو روايت دې، هغوى فرمائى، دوى آباء كرامو نقل كړى دى:

"قام أبوبكر على منبر رسول الله ﷺ فقال هل من كاره فأقيله ثلاثا يقول ذلك، فعند ذلك يقوم على بن أبى طالب فيقول: لا! والله لا نقيلك ولا نستقيلك من ذا الذى يؤخرك وقد قدمك رسول الله". (۲)

ددې هم تقريباً هغه مضمون دې، كوم چې اوس پورته بيان شو.

د حضرت على رضي الله عنه دا اظهار كول چې دې كمزورې نۀ دې، ولې خلافت ددۀ حق نۀ دې: يو بل روايت دې:

"عن قيس بن عباد قال قال على بن أبى طالب رضي الله عنه والذى خلق الحبة وبرء النسمة لو عهد إلى رسول الله ﷺ عهدا لجاهدت عليه ولم أترك ابن أبى قحافة يرقى درجة واحدة من منبره".

حضرت على رضي الله عنه فرمائى، كوم ذات چې دانه رازغونه كړه، او روح ئې پيدا كړو، كۀ رسول الله ما سره د خلافت په حوالې سره څۀ عهد او وعده كړې وه، نو ما به د هغې د پاره جهاد كولو، او ابوبكر به مې د رسول الله ﷺ په منبر باندې يوئې پوړئ ختلو ته نۀ وو پريښودې.

د كنز العمال يو بل ډير مفصل روايت دې، چې د هغې نه په مكمله توګه د حضرات خلفاء ثلاثو او د حضرت على رضي الله عنهم حيثيت واضح كيږى، روايت دادې:

---

(۱) أنساب الأشراف......أمر السقيفة: ۱،۱۲۵۳

(۲) الرياض النضرة فى مناقب العشرة ذكر استقالة أبى بكر من البيعة: ۱،۱۲۲

"عن الحسن قال لما قدم علي البصرة في أمر طلحة وأصحابه قام عبد الله بن الكواء وابن عباد فقالا يا أمير المؤمنين أخبرنا عن سيرك هذا أوصية أوصاك بها رسول الله ﷺ أم عهداً عهده عندك، أم رأياً رأيته حين تفرقت الأمة واختلفت كلمتها. فقال ما أكون أول كاذب عليه، والله ما مات رسول الله ﷺ موتاً فجاءة، ولا قتل قتلاً ولقد مكث في مرضه كل ذلك يأتيه المؤذن فيؤذنه بالصلاة فيقول: مروا أبابكر فليصل بالناس ولقد تركني وهو يرى مكاني ولو عهد إلي شيئاً لقمت به، فلما قبض رسول الله ﷺ نظر المسلمون في أمرهم فإذا رسول الله ﷺ قد ولى أبابكر أمر دينهم فولوه أمر دنياهم فبايعه المسلمون وبايعته معهم، وكنت أغزو إذا أغزاني وآخذ إذا أعطاني وكنت سوطاً بين يديه في إقامة الحدود. فلو كانت محاباة عند حضور موته لجعلها في ولده، فأشار لعمر ولم يأل فبايعه المسلمون وبايعته معهم فكنت أغزو إذا أغزاني وآخذ إذا أعطاني وكنت سوطاً بين يديه في إقامة الحدود فلو كانت محاباة عند حضور موته لجعلها في ولده، وكره أن يتخير من معشر قريش رجلاً فيوليه أمر الأمة فلا تكون منه إساءة من بعده إلا لحقت عمر في قبره فاختار منا ستة أنا فيهم لنختار للأمة رجلاً فلما اجتمعنا وثب عبد الرحمن بن عوف فوهب لنا نصيبه منها على أن نعطيه مواثيقنا على أن يختار من الخمسة رجلاً فيوليه أمر الأمة فأعطيناه مواثيقنا فأخذ بيد عثمان فبايعه ولقد عرض في نفسي عند ذلك، فلما نظرت في أمري فإذا عهدي قد سبق بيعتي فبايعت وسلمت وكنت أغزو إذا أغزاني وآخذ إذا أعطاني، وكنت سوطاً بين يديه في إقامة الحدود، فلما قتل عثمان نظرت في أمري فإذا الموثقة التي كانت في عنقي لأبي بكر وعمر قد انحلت وإذا العهد الذي لعثمان قد وفيت به".[1]

حضرت حسن وائی، کله چې د طلحه او د هغوی د جماعت په معامله کښې حضرت علی ﷛ بصرې ته تشریف راوړو، نو عبدالله بن الکواء او ابن عباد د حضرت علی ﷛ په خدمت کښې حاضر شو، او وې وئیل تاسو ددې سفر متعلق اووائې، آیا رسول الله ﷺ تاسو ته ددې متعلق وصیت کړې وو؟ یا ددې څۀ عهد او وعده ئې ستاسو نه واخسته، یا دا ستاسو رائې ده، چې امت متفرق کیږی، او د امت خبره ګډه وډه کیږی.

حضرت علی ﷛ اووئیل، زۀ په رسول الله ﷺ باندې اول دروغ ویونکې نۀ یم، په خدائې قسم! هغوی ﷺ ته څۀ ناڅاپه مرګ نۀ دې راغلې، او نۀ هغوی چا شهید کړل، بلکه هغوی ﷺ ناروغه وو، او موذن به راتلو او هغوی ته به ئې د مونځ وئیل، نو هغوی ﷺ به فرمائیل، ابوبکر ته اووائې چې د جمعې مونځ اوکړی، او زما مقام پیژندلو سره رسول الله ﷺ زۀ پریښودم، حال دا دې کۀ هغوی ﷺ زما په ذمه څۀ کار لګولې وې، نو زۀ به د هغې د پاره خامخا اودریدم، کله چې د رسول الله ﷺ وصال اوشو، نو مسلمانانو په خپلې معاملې کښې سوچ او فکر اوکړو، نو هغوی اولیدل، چې رسول الله ﷺ دوی ته په یوه دینی مسئله کښې

---

[1] کنز العمال خلافة أبي بکر، رقم: ۷۴۰۶۳، واتحاف الخيرة المهرة، کتاب قتال أهل البغي، رقم: ۱۳۴۳۶

ابوبکر ذمه وار جوړ کړې ورکړې دې، نو دوی ولې هغوی په خپل دنیوی کار کښې ذمه وار جوړ نۀ کړی، نو دوی ابوبکر خپل خلیفه جوړ کړو، مسلمانانو د ابوبکر په لاس بیعت اوکړو، او ما هم د هغوی سره د ابوبکر په لاس بیعت اوکړو، نو کله چې به هغوی زۀ د جهاد د پاره تیارولم نو زۀ به تیار ووم، او کله چې به هغوی ما ته عطیات وغیره راکول نو ما به قبلول، او زۀ به د ابوبکر په وړاندې په شرعی حدودو مقرر کولو کښې شریك او خلیط ووم، بیا د ابوبکر د وفات په وخت کښې کۀ هغوی د طرفدارئ او اختصاص نه کار اخستلې نو دا خلافت به ئې په خپل اولاد کښې پریښودې وې، ولې هغوی حضرت عمر (رضي الله عنه) اړخ ته اشاره اوکړه، او په دې کښې هغوی څۀ کوتاهی اونۀ کړه.

بیا مسلمانانو د حضرت عمر (رضي الله عنه) په لاس بیعت اوکړو، او ما هم هغوی سره د حضرت عمر (رضي الله عنه) په لاس بیعت اوکړو، او هغوی چې به کله هم (د امیر المؤمنین په حیثیت) ما ته د جهاد د پاره وئیل نو ما به جهاد کولو، او کله چې به هغوی هدیه او عطیه راکوله نو ما به قبلوله، هغوی سره هم د حدودو په قائمولو کښې شریك پاتې شوم، حضرت عمر (رضي الله عنه) کۀ د مرګ په وخت کښې اختصاص او طرفداری غوښتلې نو دا (خلافت) به ئې په خپل اولاد کښې ساتلې وو، ولې هغوی دا په قریشو کښې د یو سړی د پاره خوښ نۀ کړو، او دا ئې زمونږ د شپږو کسانو کمیټئ ته ورکړو، دې د پاره چې مونږ د امت د پاره یو سړې خوښ کړو، مونږ عبد الرحمٰن بن عوف ته د یو سړی د منتخب کولو اختیار ورکړو، هغوی حضرت عثمان (رضي الله عنه) منتخب کړو، او هغوی سره ئې بیعت اوکړو، په دغه وخت کښې ما په خپل زړۀ کښې غور اوکړو، نو ما محسوس کړل چې زما وعدې زما د بیعت نه وړاندې والې کړې دې، نو ما د عثمان سره بیعت اوکړو، بیا چې به کله هغوی ما ته د جهاد د پاره وئیل نو ما به د هغه په ملګرتیا کښې جهاد کولو، او کله چې به هغوی ما ته څۀ راکول نو ما به اخستل، د حدود الله په قائمولو کښې زۀ د دوی هم معاون او وسیله پاتې شوم، او بیا چې کله حضرت عثمان (رضي الله عنه) قتل کړې شو، نو ما په خپل زړۀ کښې سوچ اوکړو، او هله زما په زړۀ کښې دا خبره راغله چې د ابوبکر او عمر عهد او وعده خو ما پوره کړه، د عثمان عهد او وعده هم ما ادا کړه، (نو اوس هم زۀ ددې امر حقدار یم).

د شیعه ګانو د کتابونو نه ددې تائید: شیعه ګان چې عموماً دا مسئله چیړی نو د حضرت علي (رضي الله عنه) د اړخ نه د سیدنا ابوبکر په لاس باندې د بیعت کولو په حوالې سره مختلفې خبرې کوی، مثلاً دا چې هغوی مجبوراً او اضطراراً بیعت کړې وو، یا دا چې د فتنې او فساد نه د بچ کیدو او د شر نه د بچ کیدو د پاره هغوی بیعت کړې وو، یا دا چې مسلمانان د انتشار او افتراق نه د بچ کولو د پاره هغوی بیعت کړې وو، یا بیا دا چې هغوی بیعت دې د پاره نۀ وو کړې چې هغوی د ابوبکر نه راضی شوې وو، او هغه ئې د خلافت اهل او د هغوی خلافت ئې برحق ګڼلې وو، بلکه صرف د مصلحت د وجهې نه هغوی سرسری بیعت کړې وو.

په هرحال کښې هغوی چې کومه توجیه هم کوی، ولې د بیعت د واقع کیدو هغوی اعتراف کوی، او دا سې هم څۀ خبره نشته، چې د هغوی د کورنو جوړ کړې شوې تاویلاتو مونږ سره جواب نشته، نا، د هغوی د بې بنیاده شبهاتو او اعتراضاتو مونږ په دلائلو، شواهدو او

تاريخي واقعاتو سره ترديد كوو، ولې په دې وخت كښې د هغې تفصيلاتو ذكر مقصود نۀ دې، صرف د "والفضل ما شهدت به الأعداء" په توګه د هغوى څۀ عبارتونه او اعترافونه مونږ ذكر كول غواړو، او مولانا محمد نافع صاحب په دې حوالې سره ډير څۀ جمع كړى دى چې د هغې مطالعه مفيد ده.

د امام محمد باقر په حوالې سره مذكور دى، هغوى فرمائى:

"وأبوا أن يبايعوا حتى جاءوا بأمير المؤمنين عليه السلام مكرهًا فبايع". (١)

او هغوى (د حضرت على رضي الله عنه ملګرو) د بيعت نه انكار اوكړو، تر دې چې دې خلقو امير المؤمنين (على) په زور راوستلو او هغوى بيعت اوكړو (نو هله دې خلقو هم بيعت اوكړو).

دويم قول دې: "فلذلك كتم على عليه السلام أمره وبايع مكرهًا حيث لم يجد أعوانًا". (٢)

په دې وجه على خپله معامله پټه كړه، او د مددګار نۀ ملاويدو په وجه مجبوراً هغوى بيعت اوكړو.

د شيعي مجتهد سيد مرتضى علم الهدى د كتاب الشافى په تلخيص كښې شيخ الطائفه ابو جعفر الطوسى وائى: "ثم مدّ يده فبايعه". (٣)

او د امام باقر يو بل قول دې:

"فلما ورد الكتاب على أسامة انصرف بمن معه حتى دخل المدينة فلما رأى اجتماع الخلق على أبي بكر انطلق إلى علي بن أبي طالب فقال ما هذا؟ قال له علي هذا ما ترى، قال أسامة فهل بايعته؟ فقال: نعم". (٤)

يعنى "كله چې اسامه بن زيد ته خط اورسيدو نو هغوى د خپلو ملګرو سره مدينې منورې ته راغلل، دلته راتلو سره چې هغوى د ابوبكر په خوا كښې د خلقو جمع اوليده، نو على رضي الله عنه ته راتلو سره ئې اووئيل، دا څۀ دى؟ على ورته اووئيل، څۀ چې تۀ وينې، اسامه اووئيل آيا تا بيعت كړې دې؟ على اووئيل، هاؤ!"

مرتضى علم الهدى دا هم وائى:

"فالظاهر الذى لا إشكال فيه أنه عليه السلام بايع مستدفعًا للشر وفرارًا من الفتنة". (٥)

صفا خبره داده، په دې هيڅ اشكال نۀ شى كيدې، چې حضرت على رضي الله عنه د شر دفع كولو او د فتنې نه د بچ كيدلو د پاره بيعت كړې وو.

يو بل شيعه مؤرخ لسان الملك مرزا تقى د حضرت على رضي الله عنه يوه خپله مقوله بيانوى:

---

(١) فروع كافى: ٣.١١٥. لكهنؤ

(٢) فروع كافى: ٣.١١٣٩

(٣) كتاب التلخيص للشافى، ص: ١٣٩٨

(٤) احتجاج الطبرسى، ص: ١٥٠

(٥) كتاب الشافى للسيد مرتضى، ص: ١٢٠٩.

"فمشیتُ عند ذلك إلى أبي بكر فبايعتُه ونهضتُ في تلك الاحداث حتى زاغ الباطل وزهق وكان كلمة الله هي العلياء ولو كره الكافرون، فتولى أبوبكر تلك الأمور وسدّد ويسّر وقارب واقتصد فصحبته مناصحاً وأطعتُه فيما أطاع الله فيه".(۱)

"په دغه وخت کښې بیا زهٔ د ابوبکر خواه ته لاړم،او د هغوی سره مې بیعت اوکړو،او په دې واقعاتو کښې زهٔ پاسیدم اودریدم،تر دې پورې چې باطل لاړو،او د الله تعالی کلمه اوچته شوه،اګر چې کافران دا نهٔ خوښوی،او ابوبکر ددې امورو ذمه واری واخسته،او هغوی صحیح لار اختیار کړه،آسانئ او حق سره ئې قربت پیدا کړو،او میانه روی ئې اختیار کړه، نو زهٔ د خیرخواهۍ د وجهې هغوی سره شوم،او په څهٔ کښې چې هغوی د الله تعالی اطاعت اوکړو،په هغې کښې ما د هغوی فرمانبرداری اوکړه".

په مشهور کتاب نهج البلاغه کښې د حضرت علی رضی الله عنه دا الفاظ دی:

"رضينا عن الله قضاءه، وسلّمنا لله أمره، أتراني أكذبُ على رسول الله ﷺ، والله لأنا أول من صدّقه فلا أكون أول مَن كذب عليه فنظرتُ في أمري فإذا طاعتي سبقت بيعتي وإذا الميثاق في عنقي لغيري".(۲)

"د الله تعالی په قضا او قدر باندې مونږ راضی شو،او د الله تعالی امر مونږ اومنلو،آیا تهٔ زما په حقله دا خیال کوې،چې زهٔ به د الله تعالی د رسول خلاف دروغ اووایم؟حال دادې په خدائې قسم!زهٔ د هغوی ﷺ تصدیق کونکې اولنې سړې یم،په دې وجه اوس زهٔ په هغوی ﷺ باندې اول دروغ ویونکې جوړیدل نهٔ غواړم،ما خپلې معاملې ته اوکتل،نو دا مې محسوس کړل،چې څما طاعت څما په بیعت باندې مقدم دې،او زما د غیر(یعنی د ابوبکر)عهد او وعده زما په غاړه کښې ده".

ددې عبارت نه په صفا توګه معلومیږی،چې حضرت علی رضی الله عنه په رضا او خوشالئ سره د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په لاس بیعت کړې وو،او هغوی په دې باندې د رسول الله ﷺ فرمانونو او د ابوبکر سره د هغوی ﷺ سلوك مجبور کړل،په دې وجه د ابوبکر په لاس بیعت نهٔ کولو سره د هغوی د وینا مطابق د رسول الله ﷺ تکذیب لازم راتلو،ګنې نو ددې څهٔ وجه وه.

یو بل شیعه عالم د حضرت علی رضی الله عنه یوه واقعه ذکر کړې ده،د هغې نه هم دا معامله بالکل واضحیږی،په دې شرط چې د انصاف او دیانت نه کار واخستې شی.

د جنګ جمل نه ورستو د حضرت علی رضی الله عنه بعضې مخالفین د هغه په مخالفت او مخاصمت باندې پښیمانه کیدو سره هغوی رضی الله عنه ته د معذرت د پاره راغلل،هغوی یو سړې خپل متکلم جوړ کړې وو،کله چې هغه خبره شروع کړه،نو حضرت علی رضی الله عنه هغه چپ کړو او وې وئیل:

"........فبايعتم أبابكر وعدلتم عني فبايعتُ أبابكر كما بايعتموه وكرهتُ أن أشق عصا المسلمين وأن

---

(۱) ناسخ التواریخ:۳،۲/۱۵۳

(۲) نهج البلاغة:۱،۸۹/۱

أفرّق جماعتهم، ثم إن أبابكر جعلها لعمر من بعده وأنتم تعلمون أني أولى الناس برسول الله ﷺ وبالناس من بعده فبايعتُ عمرَ كما بايعتموه فوفيت له ببيعته حتى لما قُتل جعلني سادسَ ستة فدخلت حيث أدخلني وكرهتُ أن أفرّق جماعة المسلمين وأشقّ عصاهم فبايعتم عثمان فبايعتُه وأنا جالس في بيتي ثم أتيتموني غيرَ داعٍ لكم ولا مستكرِهٍ لأحد منكم فبايعتموني كما بايعتُم أبابكر وعمرَ وعثمانَ فما جعلكم أحقَّ أن تفوا لأبي بكر وعمر وعثمان ببيعتهم منكم ببيعتي؟ قالوا يا أمير المؤمنين كن كما قال العبد الصالح: لا تثريب عليكم اليوم يغفر الله لكم وهو أرحم الراحمين" فقال كذلك أقول: "يغفر الله لكم وهو أرحم الراحمين".[1]

تاسو زما نه واوړیدئ،او د ابوبکر په لاس مو بیعت اوکړو،نو ما هم ستاسو په شان د ابوبکر په لاس بیعت اوکړو،او د مسلمانانو همسا(اتفاق)ماتول مې ښهٔ اونهٔ ګڼړل،او د هغوی په جماعت کښې مې افتراق پیدا کول هم مناسب اونهٔ ګڼړل،بیا ابو بکر د خپل ځان نه ورستو هغه حضرت عمر رضی الله عنه ته اوسپارلو،او تاسو په دې پوهیږئ چې زهٔ د رسول الله ﷺ سره د نورو خلقو نه زیات نزدې او اولی ووم،نو ما هم ستاسو په شان د حضرت عمر رضی الله عنه په لاس بیعت اوکړو،او د هغوی بیعت مې پوره کړو،تر دې پورې چې هغوی قتل کړې شو نو هغوی خلافت شپږو کسانو کښې پریښودو،او زهٔ ئې په هغوی کښې شپږم اوګرځولم،نو څنګه چې هغوی زهٔ داخل کړم هم هغه شان زهٔ داخل شوم،او ما د مسلمانانو جماعت متفرق کول او د هغوی همسا(اتفاق)ماتول مې هم ښهٔ اونهٔ ګڼړل،بیا تاسو د حضرت عثمان رضی الله عنه په لاس بیعت اوکړو،نو ما هم اوکړو،او زهٔ کور ناست ووم بیا تاسو زما خوا ته راغلئ،هیڅ یو کس هم نهٔ ما راغوښتی وئ او نهٔ ما مجبور کړې وئ،بیا تاسو زما په لاس بیعت اوکړو،څنګه چې تاسو د ابوبکر عمر او عثمان په لاس بیعت کړې وو،

اوس تاسو زما د بیعت په مقابله کښې د هغوی د بیعت د پوره کولو زیات حقدار کوم ځیز جوړ کړئ،(چې تاسو د هغوی خلاف نهٔ اودریدئ او زما خلاف ولاړ ئې)،هغوی اووئیل امیر المؤمنین!څنګه چې یو صالح بنده(سیدنا یوسف علیه السلام)وئیلی وو، "لا تثريب عليكم اليوم يغفر الله لكم وهو أرحم الراحمين"تاسو هم داسې شې،هغوی رضی الله عنه اووئیل،زهٔ به هم دغه اووایم، "يغفر الله لكم وهو أرحم الراحمين".

د حضرت علی رضی الله عنه او د خلفاء ثلاثو خپل مینځ کښې د اعتماد تعلق وو: په دې روایت کښې په صراحت سره د حضرت علی رضی الله عنه قول ذکر کړې شوې دې،چې هغوی د حضرت ابوبکر، حضرت عمر او حضرت عثمان رضی الله عنهم درې وارو په لاس بیعت اوکړو،او دا بیعت جبری او اضطراری هم نهٔ وو،بلکه د نورو خلقو په شان بیعت وو،لکه څنګه چې د "بايعته كما بايعتموه" د الفاظو نه معلومیږی،بیا دا خبره هم واضحه ده،چې د حضرت علی رضی الله عنه او د نورو

---

[1]) امالی شیخ طوسی: ۱۱۲۱،۲،۱۱۲۱

خلفاء ثلاثو په مینځ کښې د اعتماد تعلق وو، لکه څنګه چې د حضرت علی رضی الله عنه د دې خبرې نه ظاهره ده، چې هغوی رضی الله عنه د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په لاس باندې بیعت اوکړو، او بیا د هغوی د وصیت مطابق د حضرت عمر رضی الله عنه په لاس ئې بیعت اوکړو، او حضرت عمر رضی الله عنه په شپږ رکنی جماعت کښې د حضرت علی رضی الله عنه نامه هم شامله کړه، او حضرت علی رضی الله عنه هم د حضرت عمر رضی الله عنه د اړخ نه سپارلې شوې ذمه واری قبوله کړه، ښکاره خبره ده چې دا ټول د اعتماد او تعاون مظاهره ده، او ددې ټولو اقرار پخپله شیعه ګان کوی، دې سره سره د شیعه ګانو دا وئیل چې د حضرت علی رضی الله عنه او د خلفاء ثلاثو په مینځ کښې اختلافات او منافرت وو، عصبیت او ښکاره زیاتې دې.

یو بل شیعه عالم ابو محمد حسن بن موسیٰ نوبختی لیکلی دی:

"إن علیًا کان أولی الناس بعد رسول الله ﷺ بالناس لفضله وسابقته وعلمه وهو أفضل الناس کلهم بعده وأشجعهم وأسخاهم وأورعهم وأزهدهم وأجازوا مع ذلك إمامة أبي بكر وعمر وعدّوهما أهلاً لذلك المكان والمقام وذكروا أن عليًا عليه السلام سلّم لهما الأمر ورضي بذلك وبايعهما طائعًا غير مكره وترك حقه لهما فنحن راضون كما رضي الله المسلمين له ولمن بايع لا يحل لنا غير ذلك ولا يسع منا أحداً إلا ذلك وأن ولاية أبي بكر صارت رشداً وهدًى لتسليم عليٍّ ورضاه ولولا رضاه وتسليمه لكان أبوبكر مخطئًا ضالاً هالكاً".[1]

یعنی: "علی د رسول الله ﷺ نه ورستو د خپل فضیلت او په اسلام کښې د سبقت او اولیت په بناء باندې او د خپل علم په وجه د خلقو د پاره زیات حق لرونکې وو، او د رسول الله ﷺ نه ورستو د ټولو خلقو نه زیات افضل، ډیر بهادر، زیات سخی، ډیر نیک او ډیر زاهد وو، او سره ددې نه خلقو د ابوبکر او د عمر رضی الله عنهما امامت جائز اوګرځولو، او دا دواړه ئې د دې مرتبې او مقام أهل اوشمیرل، او دا ئې هم ذکر کړی دی، چې علی دا امر (یعنی خلافت) دې دواړو ته سپارلې وو، او په دې باندې راضی شوې وو، او ددې دواړو په لاس ئې په خوشالئ سره بغیر د څۀ مجبورئ نه بیعت کړې وو، او خپل حق ئې هغوی ته پریښودې وو، نو مونږ راضی یو لکه څنګه چې الله تعالی د مسلمانانو نه راضی دې، د دوی د پاره او د هغوی د پاره چا چې دوی سره بیعت اوکړو، ددې نه علاوه هیڅ یوه خبره زمونږ د پاره جائز نۀ ده، او نۀ زمونږ د پاره ددې نه سوا څۀ ګنجائش شته، او د ابوبکر ولایت (وحکومت) رشد او هدایت جوړ شوې وو، کله چې علی د هغوی د پاره دا خوښ کړو، او هغوی ته ئې اوسپارلو.........کۀ د علی رضا مندی او هغوی ته د خلافت سپارل نۀ وو، نو ابوبکر به خطاکار خوئیدونکې او هلاکیدونکې وو".

د حضرت علی رضی الله عنه په ژبه د حضرت ابوبکر رضی الله عنه د فضیلت بیان: بیا حضرت ابوبکر، حضرت عمر او حضرت عثمان رضی الله عنهم، چا ته چې خلفاء ثلاثه وئیلې شی، او شیعه حضرات د بدقسمتۍ نه ددې درې واړو د افضیلت، بلکه د مطلق فضیلت نه هم انکار کوی، او د هغوی ګمان دا دې

[1]) کتاب "فرق الشیعه" لابی محمد الحسن بن موسیٰ نوبختی من أعلام القرن الثالث للهجرة ۱

چې هم حضرت علی رضی الله عنه د رسول الله ﷺ بلا فصل خلیفه وو، او دا خیال د حقیقت او تاریخ په حوالې سره خو د واقعې خلاف دې، په دلائلو، شواهدو، اقوال او روایاتو سره هم ددې تردید کیږی، او په نورو الفاظو سره د حضرت علی رضی الله عنه نمبر چې څهٔ رنګه واقعتاً څلورم دې، د استحقاق او مرتبې په اعتبار سره هم هغوی څلورم نمبر وو، او ددې بې شمیره شواهد او دلائل دی، چې تقریباً د تواتر معنوی په درجې کښې مشهور دی، لکه څنګه چې د حضرت علی رضی الله عنه د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په اقتداء کښې د مونځونو د کولو معامله ده،

ابن کثیر په دې سلسله کښې فرمائی: "وهذا حقٌّ فإن علی بن أبی طالب لم یفارق الصدیق فی وقت من الأوقات ولم ینقطع فی صلاة من الصلوات خلفه".[1]

دویم ځائې کښې وائی:

"وهذا اللائق بعلی رضی الله عنه الذی یدل علیه الآثار من شهوده معه الصلواتِ وخروجه معه إلی ذی القصة".[2]

یعنی حق دغه دې چې حضرت علی رضی الله عنه په هیڅ وخت کښې حضرت صدیق پرې نهٔ ښودو، او هغوی سره به ئې ټول مونځونه کول، او په ذی القصه کښې د هغوی سره وو، په دې باندې آثار او روایات دلالت کوی، او هم دغه د حضرت علی رضی الله عنه د شان سره مناسب دی. نهٔ دا چې هغه پټ ګرځیدو او یا ئې په ناخوښئ سره بیعت اوکړو.

دا خبره شیعه حضرات هم منی، ملا باقر مجلسی لیکی:

"حضر المسجد وصلی خلف أبی بکر".[3]

حضرت علی رضی الله عنه مسجد ته لاړو او د ابوبکر په اقتداء کښې ئې مونځ اوکړو.

علی بن إبراهیم القمی وائی: "ثم قام وتهیأ للصلوٰة وحضر المسجد ووقف خلف أبی بکر وصلی لنفسه".

یعنی بیا هغه (علی) اودریدو او د مونځ تیاری ئې اوکړه، مسجد ته لاړو، او د ابوبکر په اقتداء کښې اودریدو سره ئې مونځ اوکړو.[4]

د احتجاج طبرسی عبارت دې: "قام وتهیاء للصلاة وحضر المسجد وصلی خلف أبی بکر".

پاسیدو د مونځ تیاری ئې اوکړه، مسجد ته حاضر شو، او د ابوبکر په اقتداء کښې ئې مونځ اوکړو.[5]

شیخ الطائفه طوسی وائی: "وإن ادّعی صلاة مظهر للإقتداء فذاك مسلم لأنه الظاهر".[6]

---

[1] البدایة والنهایة:۵، ۲۴۹
[2] البدایة والنهایة:۶، ۳۰۲
[3] مرآة العقول شرح الأصول، ص:۳۸۸، مطبوعه ایران
[4] تفسیر قمی لعلی بن إبراهیم القمی تحت آیت فآت ذا القربیٰ حقّه، ص:۱۲۹۵
[5] احتجاج طبرسی بحث احتجاج أمیر المؤمنین علی بن أبی بکر وعمر، ص:۱۵۳
[6] تلخیص الشافی، ص: ۱۳۵۴

کۀ د اقتداء د ظاهرونکی(نۀ د اقتداء کونکی)د مونځ دعوی اوکړې شی نو دا خو مسلّمه ده،ځکه چې هم دغه ظاهره ده.

یو بل عبارت دی: "وکانت علی علیه السلام یصلی فی المسجد الصلوات الخمس".
حضرت علی رضی الله عنه به پنځه واړه مونځونه په مسجد کښې ادا کول(ښکاره خبره ده چې د ابوبکر په اقتداء کښې).[1]

صرف د ظاهری اقتداء دعوی د علی المرتضی د شان سره منافی ده: یقیناً څنګه چې بعضې اهل تشیع د حضرت علی رضی الله عنه د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په لاس د بیعت او د هغوی په اقتداء کښې د مونځ کولو نه انکار کوی،همدغه شان د بیعت او مونځ اعتراف کونکی بعضې شیعه ګان هم د هغې دا توجیه کوی چې دا بیعت او صلوٰة خلف أبی بکر هم د حضرت علی رضی الله عنه د رضا مندۍ او د خلافت صدیقی د منلو دلیل نۀ دې،ځکه چې حضرت علی رضی الله عنه سرسری بیعت کړې وو،او ګویا په ظاهره ئې په مونځ کښې د ابوبکر اقتداء اوکړه،ولې په حقیقت کښې داسې هیڅ هم نۀ وو.

دغه شان دروغ او بې بنیاده او د خندا وړ تاویل کونکی،پته نۀ لګی ولې دا خبره هیروی، چې په دې تاویل سره بې شمیره خدشات او شبهات پیدا کیږی،چې د هغې نه د ځان خلاصولو د پاره بیا په زرګونو حیلې او تکلفات اختیارول پکار وی،او بیا د خپل مذهب د ګڼ شمیر مسلّماتو نه دوی ته لاس وینځل پریوځی،او د زړۀ نه هغۀ ددۀ بیعت ضروری او اقتداء ئې لازم بلکه جائز هم نۀ ګڼړله.........نو خلفاء ثلاثو ټوله موده چې تقریباً ۲۴ کاله جوړیږی،په دې طویله زمانه کښې چې د هغوی(حضرت علی رضی الله عنه)کوم عمل پاتې شو،هغې ته به څۀ نامه ورکولې شی،په دې سره هغوی امت ته څۀ پیغام ورکول غوښتل،او څۀ نمونه ئې پریښودل غوښتل،او کۀ داسې نۀ وی،بلکه هغه د خپل معاصر صحابۀ کرامو رضی الله عنهم سره د اسلام او د مسلمانانو د خاطره ښۀ سلوك اوکړو،او د هغوی ئې قدر او عزت اوکړو،(او حال دادې چې المعاصرة قنطرة المنافرة مشهور دی) نو بیا تاسو شیعه ګانو آخر ولې د خلفاء ثلاثو سره تر قیامته پورې د بُغض او نفرت قسم کړې دې.

بیا د حضرت علی رضی الله عنه ددې ۲۴ کالو د مونځونو څۀ جوړ شول،آیا هغوی به هر هر مونځ کور ته د تلو نه پس دویم واړې کولو،یا د ابوبکر په اقتداء کښې اودریدو سره به ئې مونځ ځان له کولو؟او بیا چې هغوی کوم صورت هم اختیار کړې وی،آیا د هغې د جواز او ضرورت څۀ دلیل او حجت هم شته،او آیا د حضرت علی رضی الله عنه په شان زړۀ ور بهادر او اسدالله ویونکی سړی دا قسمه د مصلحت او معذرت بلکه د تملّق ژوند تیرولو،چې کله ئې هم په خپلې ژبې او عمل سره د یو خراب او ظالمانه عمل خلاف هیڅ اظهار هم اونۀ کړو؟او بیا چې حضرت علی رضی الله عنه داسې قسمه اعمال کول،چې هغه به هغوی د زړۀ نه نۀ کول،او د هغوی عقیده د هغې خلاف وه،نو دهغوی کوم عمل به بیاد اعتماد وړ اود اتباع لائق اوګڼړلې شی،اوکوم نه؟

---

[1] کتاب سلیم بن قیس العامری الهلالی الکوفی،مطبوعه حیدریه نجف أشرف عراق

د حضرت علی رضی الله عنه او خلفاء ثلاثو خپل مینځ کښې ښکلې تعلق وو: په هر حال کښې د اهل سنت او اهل تشیع د دواړو د کتابونو نه دا خبره ثابته ده، چې حضرت علی کرم الله وجهه به د سیدنا ابوبکر په اقتداء کښې پنځه وخته مونځونه ادا کول، چې د هغې نه دا خبره صفا معلومیږی چې هغوی هم د نورو مسلمانانو په شان د حضرت صدیق حق خلافت قبول کړې وو، او د هغې ئې کامله اتباع کوله.

دویم دلیل ددې دادې، چې د حضرت علی رضی الله عنه او د خلفاء ثلاثو په مینځ کښې ډیر ښکلې تعلقات قائم پاتې شوی دی، حضرت علی رضی الله عنه د هغوی معاونت او نصرت، د هغوی په مشاورت او خیر خواهئ، اطاعت او فرمان بردارې کښې هیڅ یوه دقیقه هم نۀ ده ضائع کړې، د طبقات ابن سعد یو روایت دې:

"عن عبدالرحمٰن بن القاسم عن أبيه أن أبابكر الصدّيق كان إذا نزل به أمر يريد فيه مشاورة أهل الرأى وأهل الفقه دعا رجالاً من المهاجرين والأنصار ودعا عمر وعثمان وعلى وعبد الرحمٰن بن عوف ومعاذ بن جهل وأبى بن كعب وزيد بن ثابت وكل هٰؤلاء يفتى فى خلاف أبى بكر وإنما تصير فتوى الناس إلى هٰؤلاء فمضى أبوبكر على ذلك ثم ولى عمر فكان يدعو هٰؤلاء النفر". [1]

"عبد الرحمٰن بن القاسم د خپل پلار قاسم نه نقل کوی، هغه فرمائی: ابوبکر رضی الله عنه ته چې به کله هم څۀ مشکل راتلو، او هغوی به په هغې کښې د اهل فقهې او اهل الرأی سره مشاوره کول غوښتل، نو د مهاجرینو او انصارو څۀ خلق راغوښتلو سره به ئې عمر، عثمان، علی، عبد الرحمٰن بن عوف، ابی بن کعب، زید بن ثابت رضی الله عنهم راؤغوښتل، او دې ټولو به د ابوبکر د خلافت په زمانه کښې فتوې ورکولې، او د خلقو د فتوو کار هم په دې خلقو کښې پاتې شوې وو، د حضرت ابوبکر رضی الله عنه هم دغه طریقه وه، بیا هغوی خلافت حضرت عمر رضی الله عنه ته اوسپارلو. هغوی به هم دغه حضرات راغوښتل".

یو شیعه مؤرخ هم ددې تاریخی حقیقت په دې الفاظو سره اعتراف کوی:

"وكان مَن يؤخذ عنه الفقه فى أيام أبى بكر، على بن أبى طالب، وعمر بن الخطاب، ومعاذ بن جهل، وأبى بن كعب، وزيد بن ثابت، وعبدالله بن مسعود". [2]

یعنی د ابوبکر د خلافت په زمانه کښې چې به د چا نه فتوی اخستلې شوه، په هغوی کښې علی بن ابی طالب، عمر بن الخطاب، معاذ بن جبل، ابی بن کعب، زید بن ثابت، عبد الله بن مسعود (رضی الله عنهم) شامل وو.

یو بل روایت دې، چې هغه محبّ الطبری، ابن کثیر او علی متقی صاحب د کنز العمال وغیره ذکر کړې دې:

---

[1]) طبقات ابن سعد: ۱۰۹،۲، باب أهل العلم والفتوٰى من أصحاب رسول الله ﷺ.......

[2]) تاریخ یعقوبی از أحمد بن أبی یعقوب بن جعفر العباسی الشیعی: ۱۳۸،۲\\

"عن ھِشام بن عُروة عن أبیه عن عائشة قالت: خرج أبي شاھراً سیفه راکباً علی راحلتِه إلی ذی القصة فجاء علیُّ بن أبي طالب فأخذ بزمام راحلتِه وقال إلی أین یا خلیفة رسول الله؟ أقول لك ما قال لك رسول الله ﷺ یوم أحد شم سیفَك ولا تفجعنا بنفسك فو الله لإن أصِبنا بك لا یکون للإسلام بعدك نظام أبداً فرجع وأمضی الجیش".(۱)

حضرت عائشه فرمائی، زما پلار توره د تیکی نه راؤباسله او په سورلۍ کیناستو، او "ذی القصه" ارخ ته روان شو، نو حضرت علی ﷛ راغلو، او د هغوی د سورلۍ واګې ئې اونیسل او وې وئیل، اې خلیفهٔ رسول الله! تاسو پخپله چرته روان ئې، زهٔ تاسو ته هغه خبره کوم کومه چې د احد په موقع باندې رسول الله ﷺ تاسو ته فرمائیلې وه، تاسو خپله توره په تیکی کښې کیږدئ، او د خپل ځان په حوالې سره مونږ په خفګان کښې مهٔ اچوئ، په الله تعالی قسم! که مونږ ستاسو د ذات په حقله په څهٔ مصیبت کښې واچولې شو، نو ستاسو نه ورستو به کله هم د اسلام نظام نهٔ وی، (دا اؤریدو سره) ابوبکر واپس شو او لښکر ئې اولیږلو.

په هر حال کښې داسې بې شمیره روایات او تصریحات دی، چې په هغې کښې د حضرت علی ﷛ د ارخ نه د معاونت او مشاورت په ذریعه د خلافت صدیقی د تائید ذکر دې، دې سره سره په جنګونو کښې شرکت، د هغوی په حکم باندې د فتنو ماتول، د فتوی اهتمام او د داسې نورو سرګرمو ذکر دې، چې د هغې نه ددې حضراتو خپل مینځ کښې د معاونت او محبت اندازه کیدې شی.

د حضرت علی ﷛ په ژبه د اصحاب ثلاثو د فضائلو بیان: بیا هم دغه حضرت علی ﷛ دې، چې د هغوی نه د حضرت ابوبکر ﷛ افضلیت، د حضرات شیخینو (ابوبکر او عمر) بې شمیره مناقب او فضائل او د أصحاب ثلاثو (ابوبکر، عمر، عثمان ﷡) د وړاندې والی او د لوئې شان د اقرار واضح او صریح روایتونه مروی دی.

د طبقات ابن سعد روایت دې:

"عن أبي سریحة سمعتُ علیًّا علی المنبر ألا إن أبابکر أوّاهٌ منیبٌ ألا إن عمر ناصح الله فنصحه".(۲)

ابو سریحه وائی ما د حضرت علی ﷛ نه په منبر باندې دا وئیل اوریدلی دی، خلقو! واؤرئ! ابوبکر ډیر نرم زړهٔ والا، الله تعالی ارخ ته رجوع کونکې وو، واؤرئ! عمر د الله تعالی د دین خیرخواه وو، نو الله تعالی د هغوی خیر خواهی اوفرمائیله.

هم د طبقات ابن سعد روایت دې: "عبیدالله بن موسیٰ قال أبوعقیل عن رجل قال سُئل علی عن أبي بکر ﷛ وعمرَ، فقال کانا إمامَی ھدی، راشدَین مصلحَین، منجحَین خرجا من الدنیا خمیصَین".(۳)

---

(۱) ریاض النضرة فی مناقب العشرة: ۱۳۰/۱۵، البدایه والنهایة: ۳۱۵/۶، کنز العمال: ۱۱۴۲/۳

(۲) طبقات ابن سعد: ۱۲۱/۳، تذکرة صدیق أکبر..........۱

(۳) طبقات ابن سعد: ۱۱۴۹/۳

يعنى د حضرت على رضي الله عنه نه د ابوبكر او عمر رضي الله عنهما په حقله پوښتنه اوكړې شوه، نو هغوى جواب وركړو، چې هغوى دواړه د هدايت امامان وو، دواړه مصلحان وو، دواړه كامياب او كامران وو، دواړه د دنيا نه اوږې تږې تلې دى.

د مسند احمد روايت دې، عبد الله بن مُليل وائى: "سمعتُ عليًّا رضي الله عنه يقول أعطى كلُّ نبى سبعةَ نجباء من أمته وأعطى النبى ﷺ أربعةَ عشر نجيباً من أمته منهم أبوبكر وعمر رضي الله عنهما".(١)

فرمائى ما د حضرت على رضي الله عنه نه واؤريدل، هغوى فرمائيل هر نبى ته د هغوى د امت نه ووهٔ نجيبان ملاؤ شو، ولې محمد ﷺ ته د هغوى د امت نه څوارلس نجيبان وركړې شو، چې په هغوى كښې ابوبكر او عمر رضي الله عنهما هم دى.

همدغه شان نور بې شميره روايات دى، چې د حضرت على رضي الله عنه نه مروى دى، چې په هغې كښې د حضرت ابوبكر رضي الله عنه فضيلت، وړاندې والى، او د خلافت د استحقاق او د نورو محاسنو او مناقبو ذكر دې، په هغې كښې د داسې رواياتو هم كمې نشته، چې د اهل سنت او اهل تشيع هر دواړو په معتبرو كتابونو كښې موندلې شى، او داسې روايات هم دى، چې هغه شيعه حضراتو نهٔ دى نقل كړې، ددې اقوالو نه علاوه حضرت على رضي الله عنه د خپل خلافت په زمانه كښې په منبرونو باندې په خطباتو كښې د حضرات شيخينو د افضليت په حوالې سره چې كوم تصريحات كړى دى، هغه خو د حضرت شاه ولى الله محدث دهلوى رحمه الله د قول موافق د متواتر درجې ته رسيدلى دى.

د شاه صاحب په يو ځائې كښې الفاظ دى:

"از وى (على المرتضى) بطريق تواتر ثابت شده كه بر منبر كوفه در وقتِ خلافت مى فرموده".

په دويم ځائې كښې وائى:

"وأما موقوفه فمنه خير هذه الأمة أبوبكر ثم عمرُ - متواتر - رواه ثمانون نفساً عن عليٍّ".

په دې وُراتو كښې د محمد بن حنفيه، عبد خير، وهب خير (أبو جحيفه)، وهب السوائى، عمرو بن حريث أبو وائل، شقيق بن سلمه، محمد بن عقيل، رافع أبوجعد، شريك بن عبد الله، عبد الله بن مسلمه، نزال بن سبره، صعصعه بن صوحان وغيره د خپلو خپلو مروياتو سلسلې دى.

د محمد بن حنفيه حديث باب: حديث باب هم د مَحمد بن حنفيه په رواياتو كښې يو دې، محمد بن حنفيه، د حضَرت على رضي الله عنه په اولاد كښې د حضرت حسن او حضرت حسين نه ورستو د ټولو نه افضل او غوره دې، د دوى مور (حنفيه) خوله بنت جعفر بن قيس ده، د حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه په زمانه د خلافت كښې قيد كړې راوستې شوه، او بيا حضرت على رضي الله عنه ته وركړې شوه، هم ددې د خيټې نه محمد پيدا شو، د دوى ولادت د حضرت فاروق اعظم د خلافت ختميدو نه وړاندې اوشو، او وفات ئې په ٨١، يا ٨٣ هجرې كښې اوشو، تول

١) مسند احمد: ١٤٣/١، سندات على ١

ژوند د حضرت علی رضی الله عنه سره پاتې شو،ډیر د فضائلو او مناقبو خاوند دې،د خلیفهٔ عبد الملك بن مروان په زمانه کښې د مدینې منورې والی مقرر کړې شوې وو،هم د هغه دا روایت دې،چې په هغې کښې وائی ما د خپل پلار(علی المرتضیٰ)نه پوښتنه اوکړه،د رسول الله ﷺ نه ورستو د ټولو نه افضل څوك دې ﷺ هغوی اووئیل،ابوبکر.اما اووئیل،بیا؟ وې وئیل،عمر.اما پوښتنه اوکړه بیا څوك؟ ولې ویره وه چې هغوی به د خضرت عثمان رضی الله عنه نامه واخلی نو ما انداز بدلولو سره اووئیل او بیا تاسو؟ وې وئیل زه خو په مسلمانانو کښې یو سړې یم،او بس!

ددې مضمون ګڼړ شمیر روایات د عبد خیر او وهب خیر نه هم مروی دی.(۱)

د بحث خلاصه: خلاصه داده چې د حضرت صدیق اکبر بلا فصل خلافت او د هغوی افضلیت یو مسلَّم او متفقٌ علیه امر دې،حضرت علی رضی الله عنه په زړهٔ او ځان سره د ابوبکر عمر او عثمان رضی الله عنهم خلافت منلې وو،او په هر طریقې سره ئې د هغوی نصرت او معاونت کړې وو،هغوی سره به ئې پنځهٔ وخته مونځونه کول،د هغوی په ملګرتیا کښې به ئې په جهاد کښې برخه اخستله،د هغوی عظمت او فضیلت به ئې بیانولو،د هغوی د توهین کونکو نه ئې د براءت اظهار اوکړو.

او تر کومې پورې چې ددې خبرې تعلق دې،چې د بلافصل خلافت استحقاق د حضرت علی رضی الله عنه وو،او ابوبکر بیا عمر بیا عثمان د دوی نه خلافت غصب کړې وو،نو دا نهٔ صرف دا چې خلاف واقعه او ناآشنا دروغ او افتراء ده،بلکه دا د حضرت علی رضی الله عنه په شان په بهادر زړهٔ ور سړی باندې الزام او د هغوی د بې ادبئ برابر دی،او د کومو شیعه حضراتو چې دا وینا ده،چې خلافت حق خو د حضرت علی رضی الله عنه وو،ولې هغوی د مصلحت او د مسلمانانو د متحد او مجتمع ساتلو د وجهې نه ددې په حقله څهٔ اونهٔ وئیل،نو هغوی ته سوچ کول پکار دی،چې کهٔ حضرت علی رضی الله عنه خپل حق معاصرو ته معاف کړو،یا د مصلحت د وجهې نه ئې دا راپورته نهٔ کړو،نو تاسو ولې بغیر د څهٔ وجهې نه د هغې ډهنډوره کوئ،او د اُمت په سلفو او اکابرو باندې لعن او طعن کوئ،او د الله تعالی په پاکو بندګانو باندې ختې ورتپئ،آیا تاسو د حضرت علی رضی الله عنه نه زیات د حق خیال ساتونکی یا د هغوی د ذات وفادار ئې.......؟د خپل مقتداء په شان دا مسئله دفن کړئ!!!

د حدیث باب مزید تشریح: محمد بن سوقه عن منذر عن محمد بن علی(محمد بن الحنفیة)په روایت ګښې دا الفاظ دی:

"قلتُ لأبي: یا أبتِ مَن خیرُ الناس بعد رسول الله ﷺ؟ قال أو ما تعلم یا بُنیَّ؟ قلت: لا، قال: أبوبکر!".(۲)

---

۱) اوګورئ تاریخ ابن خلکان:۱/۴۵۰،أمالی شیخ أبی جعفر الطوسی الشیعی:۱/۷،طبع جدید تجف أشرف عمدة الطالب سید جمال الدین لابن عنبه الشیعی،مجالس المؤمنین،مجلس چهارم قاضی نور الله شوستری شیعی،تحفة الأحباب،ص:۳۲۷،وغیره.۱

۲) ذخیرة الحفاظ،رقم:۱۳۸۹۱

او د حسن بن محمد بن الحنفية عن أبيه........په روايت کښې دا الفاظ دی:

"قال سبحان الله يا بُنَيَّ، أبوبكر".[1]

او امام احمد د ابوجحيفه روايت نقل کړې دې: "قال لي علي: يا أبا جُحيفة ألا أخبرك بأفضل هذه الأمة بعد نبيها؟ قلت بلى. قال: ولم أكن أرى أن أحداً أفضل منه".

حضرت علی رضی الله عنه اووئيل، ابو جحيفه! آيا تا ته ددې امت د نبی نه ورستو د ټولو نه افضل شخصيت اونۀ ښايم؟ ما اووئيل ولې نه! او څما خيال دا نۀ وو، چې د هغوی (علی رضی الله عنه) نه به څوك غوره وی.

ددې نه ورستو حضرت علی رضی الله عنه اوفرمائيل:

"أفضل هذه الأمة بعد نبيها أبوبكر وبعد أبوبكر عمر رضی الله عنهما".

په دې امت کښې ددې د نبی نه ورستو د ټولو نه غوره ابوبکر او بيا عمر دې.

او په آخر کښې ئې اووئيل: "وبعدهما آخر ثالث لم يسمّه".[2]

ددې دواړو نه ورستو دريم يو بل دې، او د هغۀ نامه (حضرت علی رضی الله عنه) وانخسته.

او يو بل روايت دې، د "أبوجحيفة" په طريقې سره ئې اوفرمائيل:

"وإن شئتم أخبرتكم بخير الناس بعد عمر فلا أدري أستحيي أن يذكر نفسه أو شغله الحديث".[3]

يعنی وې فرمائيل کۀ تاسو اوغواړئ نو د حضرت عمر رضی الله عنه نه ورستو په خلقو کښې د غوره په حقله به تاسو ته اووايم، بيا زۀ پوهه نۀ شوم، چې هغوی د خپل ځان په ذکر کولو شرميدل يا بلې يوئې خبرې دې مشغول کړو.

د حضرت علی رضی الله عنه افضليت صرف د راويانو خپل خيال دې: ددې رواياتو نه معلوميږی، چې "أفضل الأمت او خير الأمت" خو حضرت ابوبکر صديق رضی الله عنه وو، او دا يو واضحه او صفا حقيقت وو. څنګه چې د حضرت علی رضی الله عنه د طريقې "أو ما تعلم......." نه معلوميږی، بيا هم محمد بن الحنفية ته په دې حوالې سره شك وو، يا د هغوی خواهش وو، يا د هغوی خيال وو، چې حضرت علی رضی الله عنه افضل دې، په دې وجه هغوی بار بار پوښتنه اوکړه، او يا ئې دا اووئيل، "ولم أكن أرى أحداً أفضل منه" ما د هغوی نه غوره څوك هم نۀ ګڼړلو......... او کله ئې د حضرت علی رضی الله عنه د خاموشئ دا توجيه اوکړه، چې هغوی د خپل افضليت په حقله د وئيلو نه شرميدل، دا د محمد بن الحنفيه او ابو جحيفه وغيره خپله رائې او خپل خيال وو، او تر دې حده پورې دا خيال صحيح هم وو، چې د حضرات شيخينو او حضرت عثمان رضی الله عنه نه ورستو

---

[1]) السنة لأبي عاصم، باب في ذكر خلافة علي: ۱۵۷۲،۲

[2]) مسند أحمد مسند علي، رقم: ۸۳۵، وفضائل الصحابة لأحمد، رقم: ۱۴۰۶

[3]) مسند احمد، مسند علي، رقم: ۱۸۷۹

خو حضرت علی رضی الله عنه افضل الامت وو هم، او د ابو نعیم په یو روایت کښې هم د ابو جحیفه نه دا هم مروی دی:

"ولو شئتُ أن أخبرَكم بالثالث لأخبرتكم ثم نزل مِن على المنبر وهو يقول: عثمان عثمان".[1]

قوله: وخَشِيتُ أن يَقُولَ.....: محمد بن الحنفیه وائی چې بیا ما سره ویره شوه، چې دریمه نامه به هم حضرت علی رضی الله عنه، د خپل ځان په ځائې د حضرت عثمان رضی الله عنه واخلی، او زهٔ د شیخینو نه ورستو د هغوی د نامې اخستلو ته تیار نهٔ ووم، نو ما اووئیل او بیا تاسو؟

د محمد بن سوقه په روایت کښې دا الفاظ دی:

"ثم عَجِلتُ للحداثة فقلتُ ثم أنت يا أبتِ؟ فقال: أبوك رجلٌ من المسلمين".[2]

یعنی په دې موقعه باندې د ماشوموالی په وجه ما د تُندئ نه کار اخستلو سره اووئیل او بیا اې اباجانه تاسو؟ په دې باندې هغوی اووئیل، ستا پلار خو بس په مسلمانانو کښې یو عام سړې دې.

او د حسن محمد په روایت کښې ددې الفاظو زیاتوالې دې: "لي مالهم وعلیّ ما علیهم".[3]

څهٔ چې د عامو مسلمانانو د پاره دی هغه زما د پاره هم دی، او څهٔ چې په هغوی باندې دی هغه په ما باندې دی، یعنی زما څهٔ خصوصیت نشته.

حضرت علی رضی الله عنه خپل ځان ته "رجل من المسلمين" ولې وئیل؟: علماء فرمائی حضرت علی رضی الله عنه چې دا فرمائیلې وو، چې زهٔ یو عام مسلمان یم، دا صرف د تواضع په وجه هغوی وئیلې وو، ځکه چې دا پوښتنه په هغه وخت کښې شوې وه، چې حضرات شیخین خو څهٔ کوئ حضرت عثمان رضی الله عنه هم شیهد شوې وو، او په دغه وخت کښې "أفضل الناس" بې شکه حضرت علی رضی الله عنه وو، او حضرت علی رضی الله عنه پخپله په دې خبره پوهیدو. او تر کومې پورې چې د محمد بن الحنفیه دا ویره ده، چې حضرت علی رضی الله عنه چرته د حضرت عثمان رضی الله عنه نامه وانخلی، نو دا هم ددې وجهې وه، چې هغه (محمد) د ابوبکر او عمر نه ورستو د حضرت علی رضی الله عنه د افضلیت قائل وو، او د حضرت علی رضی الله عنه نه د رسول الله ﷺ او شیخینو نه ورستو په دریم نمبر د حضرت عثمان رضی الله عنه نامه د خپل اعتقاد موافق اوریدلو ته تیار نهٔ وو.

اوس دا چې د شیخینو نه ورستو د حضرت عثمان رضی الله عنه مرتبه وه، یا د حضرت علی رضی الله عنه، په دې حوالې سره په روایاتو او اقوالو کښې کافې اضطراب دې.

خیثمه په "فضائل الصحابه" کښې د عبید الله بن أبی الجعد عن أبیه په طریقې سره وائی:

"أن عليًّا قال: ألا أخبركم بخير أمّتِكم بعد عمر؟ ثم سكتَ، فظننا أنه يعني نفسَه".[4]

---

[1] حلیة الأولیاء بشر بن حارث: ۸/۳۵۹

[2] مصنف ابن شیبة ما ذکر فی أبی بکر، رقم: ۳۲۶۰۸

[3] السنة لابن أبی عاصم، ذکر خلافة علی، رقم: ۱۲۰۷

[4] مسند أبی یعلی، رقم: ۵۴۰، ومعجم الإسماعیلی، حرف الجیم: ۲/۵۹۵، فتح الباری: ۷/۳۳

على رضی الله عنه اوفرمائيل، چې زهٔ د حضرت عمر رضی الله عنه نه ورستو ستاسو د امت د ټولو نه غوره سړی تاسو ته اونهٔ ښايم؟ بيا حضرت على رضی الله عنه چُپ شو، چې د هغې نه مونږ دا اوګڼړله، چې هغه غوره سړې پخپله حضرت على رضی الله عنه دې.

په دې وجه هغوى ددې تصريح اونهٔ کړه، او د عبد خير روايت دادې، چې حضرت على رضی الله عنه دا ارشاد د واقعهٔ نهروان نه ورستو يعنى په ۳۸هجرې کښې اوفرمائيلو، او ددې حديث په آخر کښې هغوى دا هم زياتوالې اوفرمائيلو:

"أحدثنا أموراً يفعل الله فيها مايشاء". [۱]

مونږ څو نوې څيزونه جوړ کړل، د هغې متعلق چې الله تعالى څهٔ غواړى فيصله به کوى.

ابن عساکر په يوئې ضعيفې طريقې سره دا نقل کوى، چې حضرت على رضی الله عنه دا هم اوفرمائيل، "إن الثالث عثمان" [۲] هغه دريم سړې عثمان دې، او په يوې بلې طريقې سره ابوجحيفه وائى، "فرجعت الموالى يقولون: كنّى عن عثمان، والعرب تقول: كنى عن نفسه". [۳]

يعنى د دريم سړى يا د حضرت عمر رضی الله عنه نه ورستو د افضل الامت تصريح خو اونهٔ شوه، هنه د ښودلو وئيلو سره حضرت على رضی الله عنه چُپ شو، اوس مواليو حضراتو (هغه غير عرب، آزاد کړې شوې غلام چې علم دين حاصلولو سره د امت مقتداء جوړ شى) عموماً دا وئيلې دى، چې د هغوى اشاره حضرت عثمان رضی الله عنه اړخ ته وه، عرب (اهل علم) وائى د هغوى اشاره خپل ځان اړخ ته وه، او دا اختلاف هم ددې خبرې دليل دې، چې هغوى تصريح نهٔ ده فرمائيلې، نهٔ د خپل افضليت او نهٔ د حضرت عثمان رضی الله عنه د افضليت؟

هسې دا مسئله وړاندې هم تيره شوې ده، چې د ابوبکر او عمر نه ورستو غوره څوك وو، حضرت عثمان رضی الله عنه يا على رضی الله عنه، او دا هم تير شوى دى، چې د اهل سنت والجماعت اجماع په دې منعقد شوې ده، چې په خلفاء راشدينو کښې کوم ترتيب د خلافت دې، هم دغه ترتيب د فضليت هم دې، او په خلافت کښې د حضرت على رضی الله عنه څلورم نمبر دې، نو په افضليت کښې به هم د هغوى څلورم نمبر وى.

قرطبى په دې سلسله کښې په "المفهم" کښې څهٔ فرمائيلې دى د هغې خلاصه داده:

"الفضائل جمع فضيلة، وهى الخصلة الجميلة التى يحصل لصاحبها بسببها شرف وعلوّ منزلة إما عند الحق وإما عند الخلق، والثانى لا عبرة به إلا أن أوصل إلى الأول، فإذا قلنا فلان فاضل فمعناه أن له منزلة عند الله وهذا لا توصل إليه إلا بالنقل عن الرسول، فإذا جاء ذالك عنه إن كان قطعياً قطعنا به أو ظنيًا عملنا به، وإذا لم نجد الخبر فلا خفاء أنا إذا رأينا من أعانه الله على الخير وليس له أسبابه أنا نرجوا حصول تلك المنزلة له لما جاء فى الشريعة

[۱] فضائل الصحابة لأحمد، رقم:۴۲۲، ومسند أحمد مسند على، رقم:۱۱۰۳۲
[۲] فتح البارى:۷/۳۴
[۳] معجم ابن المقرى:۲/۷۳، بحواله "رحماء بينهم" فتح البارى:۷/۳۴

من ذالك".[1]
وې فرمائيل "فضائل د فضيلة جمع ده، او دا ښۀ خصلت ته وئيلې كيږي، چې د هغې په سبب دې خصلت والا ته شرف او لوئې مقام حاصليږي، يا خو د الله تعالى په نيز او يا د مخلوق په نيز...... خو د مخلوق په نيز د شرف تر هغه وخته اعتبار نشته، ترسو پورې چې هغه د الله تعالى په نيز د شرف سره ملاؤ نۀ شي، مونږ چې كله وايو: "فلان فاضل" (فلانكې فضيلت والا) دې، نو ددې معنى دا وي، چې د هغه د الله تعالى په نيز مرتبه ده، او دا مرتبه چې كله چا د پاره ثابتيږي، نو د رسول الله ﷺ نه په نقل سره ثابتيږي، او كله چې د رسول الله ﷺ د اړخ نه نقل كيږي، نو كۀ ددې ثبوت او نقل قطعى وي، نو بيا خو مونږ په قطعيت سره پوهيږو چې دا كار هم داسې دې........ او كۀ ثبوت ظنى وي، نو بيا هم په دې باندې عمل كوو، او كله چې مونږ ته څۀ خبر ملاؤ نۀ شي، او هيڅ خفاء (او شبه) نشته، چې كله مونږ داسې يو سړى ته اوګورو، چې د هغۀ د الله تعالى د اړخ نه د خير په حقله اعانت او مدد كيږي، او الله تعالى هغۀ د پاره د خير اسباب برابروى، نو مونږ هم اميد ساتو، چې دۀ ته به هم هغه فضيلت او لويه مرتبه حاصله وي، ځكه چې په شريعت كښې ددې خبرې ذكر او ثبوت ملاويږي، چې د خير اسباب برابريدل فضيلت دې".

بيا ئې اوفرمائيل: او كله چې دا خبره ثابته شوه، نو اوس د اهل سنتو له مخې د ابوبكر افضليت قطعى دې، بيا د هغې نه ورستو د عمر افضليت قطعى دې، بيا ددې نه ورستو اختلاف دې، جمهور خو د عثمان د تقديم او افضليت قائل دى، او د امام مالك نه په دې حوالې سره توقُّف منقول دې، او مسئله په هر حال كښې اجتهادى ده، او په دې كښې مستنده خبره داده، چې دا څلور حضرات (ابوبكر، عمر، عثمان، على) الله تعالى د خپل نبى د خلافت او د هغوى د دين د اقامت د پاره خوښ او منتخب اوفرمائيل، نو په دوى كښې به د مراتبو او فضيلت په اعتبار سره هم هغه ترتيب وي، كوم چې په دوى كښې د خلافت په اعتبار سره پاتې شوې دې. والله اعلم.[2]

۳۴۶۹: حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ عَنْ مَالِكٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - أَنَّهَا قَالَتْ خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فِي بَعْضِ أَسْفَارِهِ، حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالْبَيْدَاءِ أَوْ بِذَاتِ الْجَيْشِ انْقَطَعَ عِقْدٌ لِي، فَأَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عَلَى الْتِمَاسِهِ، وَأَقَامَ النَّاسُ مَعَهُ، وَلَيْسُوا عَلَى مَاءٍ وَلَيْسَ مَعَهُمْ مَاءٌ، فَأَتَى النَّاسُ أَبَا بَكْرٍ، فَقَالُوا أَلاَ تَرَى مَا صَنَعَتْ عَائِشَةُ أَقَامَتْ بِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَبِالنَّاسِ مَعَهُ، وَلَيْسُوا عَلَى مَاءٍ وَلَيْسَ مَعَهُمْ مَاءٌ، فَجَاءَ أَبُو بَكْرٍ وَرَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه

[1] المفهم، باب فضائل أبى بكر.........۱
[2] فتح البارى: ۹/ ۱۴۱

وسلم - وَاضِعٌ رَأْسَهُ عَلَى فَخِذِي قَدْ نَامَ، فَقَالَ حَبَسْتِ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَالنَّاسَ، وَلَيْسُوا عَلَى مَاءٍ وَلَيْسَ مَعَهُمْ مَاءٌ قَالَتْ فَعَاتَبَنِي، وَقَالَ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَقُولَ، وَجَعَلَ يَطْعُنُنِي بِيَدِهِ فِي خَاصِرَتِي، فَلاَ يَمْنَعُنِي مِنَ التَّحَرُّكِ إِلاَّ مَكَانُ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عَلَى فَخِذِي، فَنَامَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - حَتَّى أَصْبَحَ عَلَى غَيْرِ مَاءٍ فَأَنْزَلَ اللَّهُ آيَةَ التَّيَمُّمِ، فَتَيَمَّمُوا، فَقَالَ أُسَيْدُ بْنُ الْحُضَيْرِ مَا هِيَ بِأَوَّلِ بَرَكَتِكُمْ يَا آلَ أَبِي بَكْرٍ. فَقَالَتْ عَائِشَةُ فَبَعَثْنَا الْبَعِيرَ الَّذِي كُنْتُ عَلَيْهِ فَوَجَدْنَا الْعِقْدَ تَحْتَهُ. [ر: ۳۲۷]

۳۴۷۰:([1]) حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنِ الأَعْمَشِ قَالَ سَمِعْتُ ذَكْوَانَ يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «لاَ تَسُبُّوا أَصْحَابِي، فَلَوْ أَنَّ أَحَدَكُمْ أَنْفَقَ مِثْلَ أُحُدٍ ذَهَبًا مَا بَلَغَ مُدَّ أَحَدِهِمْ وَلاَ نَصِيفَهُ». تَابَعَهُ جَرِيرٌ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ دَاوُدَ وَأَبُو مُعَاوِيَةَ وَمُحَاضِرٌ عَنِ الأَعْمَشِ.

رجال الحدیث

قُتَيبَةُ بنُ سَعِيدٍ: دا شيخ الإسلام ابو رجاء قتيبة بن سعيد بن جميل بن طريف الثقفي دي، ددهٔ احوال په "كتاب الإيمان باب إفشاء السلام من الإسلام" كښې تير شوى دى.([2])

مَالِك: دا مالك بن انس امام دار الهجرة دي، ددهٔ احوال د "كتاب الإيمان، باب من الدين الفرار من الفتن" لاندې تير شوى دى.([3])

عَبد الرَّحمٰن بن القَاسم: دا عبدالرحمٰن بن القاسم بن محمد بن أبى بكر الصديق دي، ددهٔ احوال تير شوى دى.([4])

عَن أبيه: قاسم بن محمد بن أبى بكر مراد دي، ددهٔ احوال هم تير شوى دى.([5])

عَائِشَة رَضِيَ اللهُ عنها: ام المؤمنين حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها مراد ده.

---

[1]) الحديث أخرجه البخاري في صحيحه:۱،۵۱۷،في كتاب فضائل أصحاب النبي ﷺ،باب قول النبي ﷺ "لو كنتُ متخذاً خليلاً"،رقم:۳۶۶۹،وفي ۲،۶٤۰،كتاب المغازي،باب مرض النبي ووفاته،رقم:٤٤٥٤،وباب آخر ما تكلم به النبي ﷺ،رقم:٤٤٦٣،وفي:كتاب المرضى،باب تمنى المريض الموت،رقم:۵۶۷٤،وفي:كتاب الدعوات،باب دعاء النبي ﷺ "اللهم الرفيق الأعلىٰ"،رقم:۶۳٤۸،وفي كتاب الرقاق،باب من أحب لقاء الله أحب الله لقاءه،رقم:۶۵۰۹،ومسلم في صحيحه:۲،۲۸۶،كتاب الفضائل،باب في فضل عائشة رضي الله عنها رقم:۲٤٤٤، والإمام مالك في الموطا:في الجنائز،باب جامع الجنائز:۱،۲۳۸،۲۳۹۔

[2]) اوګورئ كشف الباري:۲،۱۸۹۔

[3]) اوګورئ كشف الباري:۲،۱۸۰۔

[4]) اوګورئ صحيح البخاري،كتاب الغسل،باب هل يدخل الجنب يده في الإناء قبل أن يغسلها،رقم(۲۶۳)۔

[5]) اوګورئ فتح الباري:۹،۱٤۱۔

د ابوبکر د خاندان برکت: ددې حدیث تشریح د بخاری شارحینو په "کتاب التیمم" کښې بیان کړې ده. او هم هغه ددې موقع او محل دې، دلته ددې مقصود د أسید بن حضیر رضی الله عنه دا خبره او دا جمله ده، "مَاهِيَ بِأَوَّلِ بَرَكَتِكُمْ يَا آلَ أَبِي بَكْرٍ" په دې الفاظو سره د حضرت ابوبکر رضی الله عنه چې کوم فضلیت معلومیږی، هغه ښکاره دې، او هم دغه حدیث سره د ترجمة الباب مناسبت دې.
په یو ځائې کښې دا الفاظ دی:

"جَزَاكِ اللهُ خَيْراً، فَوَاللهِ مَا نَزَلَ بِكِ أَمْرٌ تَكْرَهِينَهُ إِلَّا جَعَلَ اللهُ ذٰلِكِ لَكِ وَلِلْمُسْلِمِينَ فِيهِ خَيْراً".[1]
یو بل ځائې کښې داسې راغلې دې:

"جَزَاكِ اللهُ خَيْراً فَوَاللهِ مَا نَزَلَ بِكِ أَمْرٌ قَطُّ إِلَّا جَعَلَ اللهُ لَكِ مِنْهُ مَخْرَجاً وَجَعَلَ لِلْمُسْلِمِينَ فِيهِ بَرَكَةً".[2]
الله تعالی دې تاسو ته بهترینه بدله درکړی، په خدائې قسم! په تاسو کله هم څۀ داسې یو مشکل نۀ دې راغلې چې د هغې نه الله تعالی تاسو ته خلاصې او مسلمانانو ته د هغې نه ډیر لوئې خیر نۀ وی ورکړې، د (حجاب) پردې حکم او د تیمم حکم وغیره اړخ ته اشاره ده، د حجاب حکم په حضرت عائشې رضی الله عنها باندې د تور (تهمت) لګیدلو په موقع باندې نازل شوې وو. او د تیمم حکم د هغې د هار ورکیدو په موقع باندې، د دواړو په آخر کښې چې د الله تعالی کومه معامله او فرمائیله، د هغې نه د حضرت ابوبکر رضی الله عنه فضیلت ثابتیږی.

رجال الحدیث

آدَمُ بنُ أَبِي إِيَاسٍ: دا آدم بن أبی ایاس ابو الحسن العسقلانی دې، ددۀ احوال په "کتاب الإیمان، باب المسلم مَن سلِم المسلمون من لسانِه ویدِه" کښې تیر شوی دی.[3]
شُعْبَةُ: دا شعبة بن الحجاج بن الورد العتکی الواسطی البصری دې. ددۀ احوال په "کتاب الإیمان، باب المسلم من سلِم المسلمون من لِسانِه ویدِه" کښې تیر شوی دی.[4]
آلاعمش: دا ابو محمد سلیمان بن مهران اسدی کوفی ملقب په اعمش دې، ددۀ تذکره د "کتاب الإیمان، باب ظلم دون ظلم" لاندې تیره شوې ده.[5]
ذَکْوَانَ دا ابو صالح ذکوان السّمان یا الزیات دې، ددۀ تذکره د "کتاب الإیمان، باب أمور الإیمان" د لاندې شوې ده.[6]

---

[1] صحیح البخاری، کتاب التیمم، باب اذا لم یجد ماءً ولا تراباً، رقم (۳۳۶)
[2] صحیح البخاری، کتاب فضائل أصحاب النبی، باب فضل عائشة رضی الله عنها، رقم (۳۷۷۳)
[3] اوګورئ کشف الباری: ۱۶۷۸،۱
[4] اوګورئ کشف الباری: ۱۶۷۸،۱
[5] اوګورئ کشف الباری: ۱۲۵۱،۲
[6] اوګورئ کشف الباری: ۱۶۵۸،۱

ابِی سَعِیدٍ الخُدرِیِّ: ابو سعید خدری د رسول الله ﷺ صحابی مراد دې، دده احوال په "کتاب الإیمان، باب من الدین الفرار من الفتن" کښې تیر شوې دی.[1]

د سابقینو اولینو مقام او مرتبه: لَا تَسُبُّوا أَصْحَابِی......... په بعضې روایاتو کښې ددې ارشاد نبوی د شان ورود ذکر دې، او په هغې کښې دا تصریح ده، چې د حضرت عبد الرحمٰن بن عوف او خالد بن الولید رضی الله عنهما په مینځ کښې څۀ اختلاف او جهګړه پیدا شوې وه، نو حضرت خالد بن الولید حضرت عبد الرحمٰن بن عوف ته بد رد وئیلی وو، په دې باندې رسول الله ﷺ اوفرمائیل چې زما صحابی ته کنځل مۀ کوه........ ښکاره خبره ده ددې مطلب دغه وو، چې د فتح مکې نه ورستو صحابه، دې متقدمین صحابۀ کرامو رضی الله عنهم ته کنځل مۀ کوی، ګني صحابه خو دواړه فریقه وو، کۀ مطلق صحابی مراد وې، نو بیا هغوی ته داسې وئیل پکار وو، چې زما صحابه یو بل ته کنځل مۀ کوئ، او په دغه صورت کښې به ددې ارشاد مقصود صرف د کنځلو بدوالې بیانول وو، او دلته مقصود د هغه صحابۀ کرامو رضی الله عنهم د لوړ شان او مقام اظهار وو چا ته چې کنځل کړې شوې وو، لهذا خامخا به داسې معنٰی بیانول پکار وو، چې زما ورستنی صحابه دې د متقدمینو او سابقینو صحابۀ کرامو رضی الله عنهم تنقیص نۀ کوی، ځکه چې د هغوی (سابقینو) لوې مقام دې.[2]

د تقی الدین سبکی توجیه او د هغې رَد: شیخ ابن عطا اسکندری چې د شیخ تقی الدین شیخ دې، هغه دا فرمائی چې رسول الله ﷺ ته په څۀ تجلې کښې وړاندې راتلونکی حالات ښودلې شوې وو، او په هغې کښې هغوی ته هغه افراد ښودلې شوې وو، چې د صحابۀ کرامو رضی الله عنهم تنقیص او په هغوی باندې تنقید کوی، نو هغوی ﷺ هغه کسانو ته خطاب کولو سره فرمائیلې وو، "لا تسبُّوا اصحابی........" زما صحابؤو ته کنځل مۀ کوئ، حضرت تهانوی رحمه الله هم په خپلو بعضې ملفوظاتو کښې داسې قسمه خبره ارشاد فرمائیلې ده، د علامه سبکی د شیخ دا خبره صوفیانه ده، او کۀ دا ثابته اومنلې شی، نو بیا به مطلب دا وی، چې په "أصحابی" کښې ټول صحابه شامل دی، متقدمین هم او متاخرین هم، یعنی د فتح مکې نه ورستو په اسلام کښې داخلیدونکی هم او وړاندینی هم، او دا خطاب ګویا امت ته کیږی، چې ورستو راروان دی، د قبیلې "تنزیل المفروض منزلة الموجود" نه، او واقعه داده چې د حدیث تعلق صرف د متقدمینو صحابؤو سره دې، لکه څنګه چې اوس ذکر اوکړې شو، چې خالد بن ولید چې په ورستو ایمان راؤړونکو کښې دې، او هغه متقدم صحابی عبد الرحمٰن بن عوف ته بد رد اووئیل، په دې باندې هغوی ﷺ دا ارشاد اوفرمائیلو او هم دغه شان په صحابؤو کښې ورستو ایمان راؤړونکی ئې خبردار کړل، چې هغوی دا قسمه زیاتې نۀ کوی،

---

[1] اوګورئ: کشف الباری: ۱۸۲/۲.

[2] فتح الباری: ۱٤۱/۹.

او د متقدمينو صحابوٌو په شان كښې څهٔ بې ادبى يا ګستاخى نهٔ كوى.(1)

ټول صحابه "په طريقهٔ اولى" مراد كيدې شى: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى، چې ما بعد الصحابة چې كوم امت دې، هغوى مخاطب ګرځول غلط دى، ځكه چې د حديث د ورود قيصه ددې ترديد كوى، په هر حال كښې كهٔ په دې حديث كښې د "أصحابى" مصداق متقدمين او متاخرين ټول اوګرځولې شى، نو خلاف مقصود او د شان ورود خلاف به شى، او كهٔ ددې مخاطب متاخرين صحابه اوګرځولې شى، نو بيا په دې سره به دا خبره خو په صراحت او عبارت سره ثابته شى، چې متاخرين صحابه متقدمينو ته رد بد مهٔ وائې، او دا خبره به په "دلالة النص" او په طريقهٔ اولى ثابته شى، چې كله يو صحابى ته دا حق نشته، چې هغه د ځان نه غوره صحابى ته بد رد اووائى، نو ورستو يو عام سړى ته دا حق څنګه رسيدې شى، چې هغه د صحابى په شان د ځان نه بې شميره درجې غوره ته بد رد اووائى.(2)

خطاب متاخرينو صحابوٌ ته دې: فَلَو أَنَّ أَحَدَكُم....... په ظاهره خو ددې خطاب تعلق ټولو صحابوٌ سره دې، ولې ددې مطلب او مراد په داسې صورت كښې مشكل دې، په دې وجه شارحين فرمائى چې د "أصحابى" نه مخصوص صحابه مراد دى، د "لوأن أحدكم" خطاب هم صرف متاخرينو صحابوٌ ته دى، او هغوى ته الله تعالى ارشاد فرمائى چې ستاسو يو ډير لوئې عمل د دوى (سابقينو) د وړوكى عمل هم مقابل نهٔ شى كيدې، او دا بالكل هم هغسې دې، څنګه چې د الله تعالى ارشاد دې: (لا يستوى منكم من أنفق من بعد الفتح وقاتل، أولئك أعظم درجةً من الذين أنفقوا من بعدُ وقاتلوا.....)(3) يعنى د فتح مكې نه د وړاندې، انفاق او قتال په شان فضيلت د فتح مكې نه ورستو په انفاق او قتال كښې چرته دې؟ اګر چې په صحابيت كښې دواړه برابر وى..........؟

صحابهٔ كرامو رضي الله عنهم ته د كنځلو او بد رد وئيلو حكم: دويمه مسئله دلته دا د تفصيل او تحقيق وړ ده، چې صحابهٔ كرامو ته بد رد وئيلو او د هغوى د ګستاخئ حكم څهٔ دې، نو په دې حوالې سره دا خبره خو متفق عليه ده، چې صحابهٔ كرامو ته كنځل كول ډير لوئې جرم او ګناه كبيره ده، خو ددې سزا به څهٔ وى، نو په دې كښې د علماؤ مختلف اقوال دى، بعضې مالكيه خو وائى چې دې به قتلولې شى، او اكثر أهل علم وائى چې هغهٔ ته به تعزيراً سزا وركولې كيږى، او د بعضې شوافعو رائې داده: كهٔ شيخينو (ابوبكر او عمر رضي الله عنهما) ته كنځل كوى نو هغه به قتلولې شى، همدغه شان حسنينو (حسن او حسين رضي الله عنهما) ته كنځل كونكې به هم قتلولې شى، علامه تقى الدين سبكى رحمه الله فرمائى، سرور كائنات ﷺ چې چا ته د جنت زيرې وركړې دې، كهٔ څوك د هغوى تكفير كوى نو هغه كافر دې، همدغه شان كهٔ څوك د شيخينو تكفير

(1) فتح البارى، ۱۹،٤١
(2) فتح البارى: ٩، ١٤١
(3) سورة الحديد، آيت: ۱۱۰

كوى نو هغه هم كافر دي؟ځكه چې رسول الله ﷺ هغوى ته د جنت زيرې وركړې دي،اوس د هغوى د كافر ګرځولو مطلب دادې،چې هغه جهنمى دي،او دا د رسول الله ﷺ ښكاره تكذيب دي،او د الله تعالى د رسول تكذيب صريح كفر دي.([1])

ايا د صحابهٔ كرامو د ګستاخۍ كونكى توبه به قبوله وى؟:يوه مسئله بيا داده،چې آيا د صحابۇ په شان كښې د ګستاخۍ كونكى توبه به قبوله وى يا نه؟بعضې حضرات وائى،چې دداسې حضراتو توبه نۀ قبليږى،ددې حضراتو استدلال په دې حديث سره دې،"سبُّ الصحابة ذنبٌ لا يغفر"([2]) صحابۇ ته كنځل داسې ګناه ده،چې نۀ معاف كيږى.

علامه ابن تيميه رحمه الله فرمائى چې صحابهٔ كرامو ته كنځل كول ډيره لويه ګناه ده،خو دا وئيل چې ددې ګناه معافى نشته،دا صحيح نۀ دى،ځنګه چې د نورو ګناهونو معافى كيدې شى،همدغه شان ددې ګناه هم معافى كيدې شى،پاتې شو حديث د"سبُّ الصحابة ذنبٌ لا يُغفر"نو دا بې اصله دې ددې څۀ ثبوت نشته.

دا خبره د علامه ابن تيميه رحمه الله مضبوطه ده،چې د شرك په شان ګناه د پيغمبر اسلام د دښمنۍ په شان څيزونه الله تعالى په رښتونې توبې سره معاف كړى دى،او اوس ئې هم معاف كوى،نوصحابهٔ كرامو رضى الله عنهم ته كنځل كول خو په هرحال كښې ددې نه لوئې جرم نۀ دې([3])

قوله: أنفق مثل أحد: په بعضې احاديثو كښې دې سره د"كُلَّ يَومٍ"د الفاظو زياتوالې دې،حافظ ابن حجر فرمائى،"وهى زيادةٌ حسنةٌ"دا يو ښكلې زياتوالې دې،او د غرض په حاصلولو كښې ډير معاون او مدد كونكې دې([4])

قوله: مُدَّ أحدِهم: يعنى يو غير صحابى يا متاخرين صحابۇ كۀ د"اُحد"برابر سرۀ زر خرچ كړل،نو هغه به د سابقينو صحابهٔ كرامو د مُد برابر هم نۀ وى،برابره خبره ده كۀ هغه د هر څيز او د هر جنس نه وى.

قوله: نَصيف: د رَغِيف په وزن باندې دې،په معنى د"نصف"په شان د عَشير او"عشر"يا "ثمين و ثُمن"د دواړويوه معنى ده،په دې وجه وئيلې شى"عُشر عشير")او د بعضې حضراتو وينا ده،لكه ځنګه چې مُد يوه پيمانه ده،"نصيف"هم يوه مستقل پيمانه ده،چې د مُد نه كمه وى،او مُد په ضمې د ميم سره يوه معروفه پيمانه ده،چې د هغې مقدار معلوم او متعين

---

[1]) فتح البارى:۹،٤۲،٤٤۱

[2]) "امتاع الاسماع_تقى الدين المقريزى:۹،۲۰۹،دار الكتب العلمية،"وفى تذكرة الموضوعات لطاهر بن على هندى قال ابن تيميه"موضوع_:۱،۹۲،وأسنى المطالب فى أحاديث مختلفة المراتب:۱،۱۵۹،ومجموع فتاوى ابن باز،كتاب الاحاديث الضعيفة،رقم:۱۰۷،مجموع الفتاوى لابن تيميه..........مَن سب الصحابة: ۳،۱۲۹۰

[3]) مجموع الفتاوىٰ باب من سبَّ الصحابة هل تقبل توبته:۳،۱۲۹۰

[4]) فتح البارى:۹،٤۲۱

دي،او په كتاب الوضوء كښې ذكر شوې دې.(۱)
خطابی فرمائی چې دا په فتحې د میم سره مَروی دې،او ددې نه مراد فضل او طول دې، يعنى د صحابهٔ كرامو فضيلت او قوت ته نهٔ شی رسیدې.(۲)
بیضاوی وائی: "معنی الحدیث لا ینال أحدکم بإنفاق مثلِ أحدٍ ذهباً من الفضل والأجر ما ینالُ أحدُهم بإنفاق مدِّ طعامٍ أو نصیفه،وَسبب التفاوت مایقارن الأفضل من مزید الإخلاص وصدق النیة".(۳)
يعنى د حديث معنى داده،چې په تاسو كښې يو سړې د احد د غر برابر په سرو زرو خرچ كولو باندې دومره اجر او ثواب نهٔ شی حاصلولې،څومره چې هغه صحابهٔ كرامو كښې يو سړې د يو مد يا د هغې د نصف مقدار برابر په طعام خرچ كولو سره حاصلوى،او ددې تفاوت وجه هغه اخلاص او صدق نيت دې،چې هغې سابقينو حضراتو ته حاصل وو.
حافظ ابن حجر عسقلانی رحمه الله فرمائی:
"قلت وأعظم من ذلك فی سبب الأفضلیة عظم موقع ذلك لشدّة الاحتیاج إلیه،وأشار بالأفضلیة بسبب الإنفاق إلى الأفضلیة بسبب القتال كما وقع فی الآیة(مَن أنفَق من قبل الفتح وقاتَل)فإن فیها إشارة إلى موقع السبب الذی ذكرته،وذلك أن الإنفاق والقتال كان قبل فتح مكة عظیماً لشدة الحاجة إلیه وقلّة المعتنی به بخلاف ما وقع بعد ذلك،لأن المسلمین كثروا بعد الفتح ودخلَ الناس فی دین الله أفواجاً،فإنه لا یقع ذلك الموقع المتقدم والله أعلم".
وې فرمائيل،د خلوص او صدق نيت په وجه سره د سابقينو اوّلينو د عمل د افضل كيدو او د هغوى د اجر او ثواب د زياتيدَو نه علاوه يوه بله خبره هم ده،چې ددې نه لويه خبره ده،او هغه داده،چې د سابقينو اوّلينو د عمل افضليت په دې وجه دې،چې هغوى په كومه موقع باندې انفاق او قتال اوكړو،هغه موقع ډيره حساسه،اهمه او لويه وه،او په هغه وخت كښې چې د انفاق كوم ضرورت او حاجت وو هغه ډير سخت وو،په دې وجه په هغه وخت كښې ډير لږ خيز خرچ كولو هم ډير زيات اجر وو.
بيا ئې اوفرمائيل،په دې روايت كښې خو صرف دومره ذكر دې،چې د ورستنو ډير زيات انفاق هم د سابقينو د ډير لږ انفاق برابر نهٔ شی كيدې،خو په دې كښې اشاره دې خبرې اړخ ته هم ده،چې ورستنى په دې وجه هم د سابقينو سره برابر نهٔ شی كيدې،چې هغوى په تش لاس خپل سر په تلى كښې كيښودو سره قتال اوكړو،او د دين د پاره ئې جانى قربانى وركړه،ددې د قرآن كريم په آيت(لایستوی منكم مَن أنفق من قبل الفتح وقاتَل.....)كښې ذكر دې.

---

۱) باب الوضوء،بالمد،رقم:۲۰۱
۲) قال الخطابی بفتح المیم یرید الغایة لا یبلغ هذا فلاناً أی:لا یلحق شأوه ولا یدرک غایته،غریب الحدیث:۱،۲۴۸
۳) فتح الباری:۷،۳۴،وعون المعبود:۱۸۷۷،۱۹

ددې مرتبې د تفاوت وجه ښکاره ده، او هغه دا چې د اسلام په ابتداء کښې قتال او انفاق فی سبیل الله ځومره مشکل او ځومره ضروری وو، دومره ورستو نۀ وو، یعنې کله چې دین اسلام طاقت ور شو، او خلق په دې کښې ډلې ډلې داخل شو، او خرچ کول آسان هم شو، او خرچ کونکی زیات هم شو.

د متابعاتو ذکر: قوله: تَابَعَهُ جَرِيرٌ: یعنی د شعبه روایت، د سلیمان الأعمش نه دې لاندې حضراتو متابعت کړې دې.

①:-جریر ابن عبد الحمید دې، ②:-عبد الله بن داؤد بن عامر بن الرّبیع، ③:-ابو معاویة بن محمد بن خازم الضریر، او ④:-محاضر په وزن د مجاهد بن المورّع مراد دې.[1]

تر کومې پورې چې د جریر تعلق دې، نو د هغۀ نه موصولاً امام مسلم[2] ابن ماجه[3] او ابو یعلی[4] روایت کړی دی.

او د محاضِر د روایت چې تر کومې پورې تعلق دې، نو هغه احمد بن یوسف الضبی عن محاضر...... په طریقې سره "فوائد أبي الفتح الحداد" کښې نقل کړې شوې دې[5] خو په دې روایت کښې د خالد بن الولید او عبد الرحمٰن بن عوف په ځائې د حضرت خالد او د ابوبکر رضی الله عنه ذکر دې، او دا صحیح نۀ دی، او صحیح هغه دې کوم چې جریر روایت کړې دې، او د عاصم به أبی صالح په راتلونکی روایت کښې هم ددې ذکر دې.[6]

او د عبد الله بن داؤد چې کوم روایت دې، هغه مسدد په خپل مسند کښې ذکر کړې دې، او په هغې کښې دا قیصه نۀ ده ذکر کړې شوې؟ همدغه شان ابوداؤد هم ددې د مسدد په طریقې سره تخریج کړې دې.[7]

او د معاویه چې کوم روایت دې، هغه امام احمد موصولاً ذکر کړې دې، [8] امام مسلم ته وهم اوشو......او امام مسلم د ابوبکر بن شیبه، ابوکریب او یحیٰی بن یحیٰی درې واړو حضراتو نه نقل کړې دې، او دا درې واړه د ابو معاویه نه نقل کوی، خو په هغې کښې د ابوسعید په ځائې د "عن أبي هريرة" ذکر دې[9] او دا د هغۀ وهم دې، ځنګه چې د خلف، ابومسعود او ابو علی

---

[1] عمدة القاری:۱۸۸،۱۶، وفتح الباری:۱۴،۹،
[2] صحیح مسلم، باب تحریم سبّ الصحابة، رقم:۱۲۲۲
[3] سنن ابن ماجه فصل أهل بدر، رقم:۱۱۶۱
[4] مسند أبی یعلیٰ، رقم:۱۱۱۷۱
[5] فتح الباری:۳۵،۷
[6] عمدة القاری:۱۸۸،۱۶
[7] سنن أبی داؤد، باب فی النهی عن سبّ الصحابة، رقم ۱۴۶۶۰
[8] مسند احمد، مسند أبی سعید الخدری، رقم:۱۱۰۹۴
[9] صحیح مسلم، باب تحریم سبّ الصحابة، رقم:۶۶۵۱، ۶۶۵۲

جیانی نه په جزم سره منقول دی.
نووی وائی داسې معلومیږی، چې امام مسلم ته د لیکلو په وخت کښې دا وهم شوې دې، او هغه داسې چې امام مسلم په ابتداء کښې د ابو معاویه د طریقې ذکر کړې دې، بیا دویم نمبر ئې د جریر د حدیث ذکر کړې دې، او هغه ئې د هغې د اسناد او متن سره ذکر کړو، بیا په دریم نمبر ئې د وکیع د حدیث ذکر اوکړو، او په څلورم نمبر ئې د شعبه روایت ذکر کړې دې، ددې دریم او څلورم روایت سند هغوی ذکر نۀ کړو، بلکه وې فرمائیل، "بإسناد جریر و معاویة" اوس خبره داده، کۀ د جریر او ابو معاویه روایت د هغۀ له مخې یو نۀ وې، نو ددې دواړو به ئې په یو ځائې حواله نۀ ورکوله، ځکه چې د وکیع او شعبه روایت خو په اتفاق سره په ابوسعید باندې ختمیږی، نۀ په ابوهریره باندې. او مسلم چې د ابومعاویه کوم روایات تخریج کړی دی، دا هغه په ابوهریره باندې ختموی، نو دا بیا عجیبه خبره نۀ ده، چې د وکیع او شعبه د ابوسعید د روایت متعلق هغۀ دا اووائی، چې دا د ابومعاویه په سند سره مروی دې؟
او بیا د امام مسلم شیخ ابوبکر بن أبی شیبه په خپل مسند او مصنّف کښې ددې تخریج د ابو معاویه نه فرمائیلې دې، نو وائی، "عن أبی سعید......"[1] څنګه چې امام احمد هم دغسې وئیلی دی[2] ددې نه هم معلومیږی، چې د امام مسلم "عن أبی هریرة" وئیل هم وهم دې.
همدغه شان "المستخرج" کښې د ابونعیم نه منقول دی، چې په هغې کښې عُبید بن غنام د ابوبکر بن أبی شیبه نه روایت کوی، او هم ابو نعیم د احمد، یحیٰی بن عبد الحمید، او ابو خیثمه او احمد بن جواس نه نقل کوی، او دا ټول د ابو معاویه نه نقل کوی، چې په هغې کښې د "عن أبی سعید" الفاظ دی، او ددې نه ورستو هغه فرمائی، "أخرجه مسلم عن أبی بکر وأبی کریب ویحیی بن یحییٰ" دا ددې خبرې دلیل دې، چې وهم پخپله امام مسلم ته نۀ دې شوې بلکه د هغۀ نه لاندې ناقل ته وهم شوې دې، ګنې ابونعیم به دا ذکر کړې وو، ددې تائید په یو بل روایت سره هم کیږی، او هغه دا چې دار قطنی سره ددې نه چې په "العلل" کښې ئې دا خبره په جزم سره ذکر کړې ده، چې صحیح دادې، چې دا د ابوسعید روایت دې، او سره ددې نه هغوی د شیخینو (بخاری او مسلم) د اوهامو په تلاش کښې ددې روایت ابو معاویه اړخ ته هیڅ اشاره نۀ ده کړې، معلومه شوه چې دا د مسلم په اوهامو کښې نه بلکه د هغۀ نه لاندې د بل یو راوی وهم دې.[3]
ددې روایت تخریج ابوعبید په "غریب الحدیث" کښې هم کړې دې،[4] همدغه شان جوزقی د

---

[1] مصنف ابن أبی شیبة، باب ما ذکر فی الکف عن أصحاب النبی ﷺ، رقم: ۳۳۰۷۱
[2] مسند أحمد، مسند أبی سعید الخدری، رقم: ۱۱۰۹۴
[3] فتح الباری: ۹/۴۳
[4] غریب الحدیث لابی عبید: ۲/۱۶۴

عبد الله بن هاشم په طريقې سره او خيثمه د سعيد بن يحيى په طريقې سره او اسماعيلي او ابن حبان د علي بن الجعد په طريقې سره دې ټولو د ابومعاويه په طريقې سره روايت کړې دې، او دوی وئيلي دی، "عن أبي سعيد".(۱)

او ابن ماجه هم د امام مسلم د يو شيخ ابو کريب نه نقل کړی دی، او هغه د ابو معاويه نه نقل کولو سره وائی، "عن أبي سعيد" هاؤ د ابن ماجه په بعضې نسخو کښې اختلاف هم دې، نو په بعضې نسخو کښې "عن أبي هريرة" دې، (۲) او په بعضې کښې "عن أبي سعيد" او صحيح هم "عن أبي سعيد" دې، ځکه چې ابن ماجه، جرير وکيع او ابو معاويه جمع کړی دی، او د جرير او وکيع متعلق چا هم نهٔ دی وئيلې، چې د دوی روايات د ابو هريره نه دی، بلکه ټومره جامعينو او مخرجينو هم چې د دوی د رواياتو تخريج کړې دې، هغه ئې هم د ابو سعيد نه کړې دې، نهٔ د ابو هريره نه.

او دا احتمال هم بعيد دې، چې د ابو معاويه حديث د "أعمش عن أبي صالح عن أبي هريرة........نه هم وی، او د "عن أبي سعيد" نه هم، ځکه کهٔ دا سې کيدې شوې، نو کم از کم يوه وارې خو به ئې دا دواړه ابوسعيد او ابوهريره جمع کړی هم وو، په هر حال کښې چې د اکثرو له مخې دا روايت د ابو سعيد نه دې، نو چا چې د ابوهريره ذکر کړې دې، هغه به يقينا شاذ وی، والله أعلم.(۳)

۳۴۷۱:(۴) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مِسْكِينٍ أَبُو الْحَسَنِ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَسَّانَ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ عَنْ شَرِيكِ بْنِ أَبِي نَمِرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو مُوسَى الأَشْعَرِيُّ أَنَّهُ تَوَضَّأَ فِي بَيْتِهِ ثُمَّ خَرَجَ، فَقُلْتُ لأَلْزَمَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم -، وَلأَكُونَنَّ مَعَهُ يَوْمِي هَذَا. قَالَ فَجَاءَ الْمَسْجِدَ، فَسَأَلَ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالُوا خَرَجَ وَوَجَّهَ هَا هُنَا، فَخَرَجْتُ عَلَى إِثْرِهِ أَسْأَلُ عَنْهُ، حَتَّى دَخَلَ بِئْرَ أَرِيسٍ، فَجَلَسْتُ عِنْدَ الْبَابِ، وَبَابُهَا مِنْ جَرِيدٍ حَتَّى قَضَى رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - حَاجَتَهُ، فَتَوَضَّأَ فَقُمْتُ إِلَيْهِ، فَإِذَا هُوَ جَالِسٌ عَلَى بِئْرِ أَرِيسٍ، وَتَوَسَّطَ قُفَّهَا، وَكَشَفَ عَنْ سَاقَيْهِ وَدَلاَّهُمَا فِي الْبِئْرِ، فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ ثُمَّ انْصَرَفْتُ، فَجَلَسْتُ عِنْدَ الْبَابِ، فَقُلْتُ لأَكُونَنَّ بَوَّابَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - الْيَوْمَ، فَجَاءَ أَبُو بَكْرٍ فَدَفَعَ الْبَابَ. فَقُلْتُ مَنْ هَذَا فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ. فَقُلْتُ عَلَى رِسْلِكَ. ثُمَّ ذَهَبْتُ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا أَبُو بَكْرٍ يَسْتَأْذِنُ. فَقَالَ «ائْذَنْ لَهُ وَبَشِّرْهُ بِالْجَنَّةِ». فَأَقْبَلْتُ حَتَّى قُلْتُ لأَبِي بَكْرٍ ادْخُلْ، وَرَسُولُ اللَّهِ

---

۱) صحيح ابن حبان، ذكر الزجر عن سبّ أصحاب رسول الله، رقم: ۷۲۵۵

۲) سنن ابن ماجه، فضائل الصحابة، رقم: ۱۶۱

۳) فتح البارى: ۴۲/۹، ۴۳

۴) الحديث أخرجه البخارى فى صحيحه: ۵۱۷/۱، كتاب فضائل أصحاب النبى ﷺ، باب قول النبى ﷺ "لو كنتُ متخذاً خليلاً" رقم: ۳۶۷۱، وأبو داود فى سننه: ۲۸۰/۲، كتاب السنة، باب التفضيل، رقم: ۴۶۲۹

-صلى الله عليه وسلم- يُبَشِّرُكَ بِالْجَنَّةِ. فَدَخَلَ أَبُو بَكْرٍ فَجَلَسَ عَنْ يَمِينِ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- مَعَهُ فِي الْقُفِّ، وَدَلَّى رِجْلَيْهِ فِي الْبِئْرِ، كَمَا صَنَعَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم-، وَكَشَفَ عَنْ سَاقَيْهِ، ثُمَّ رَجَعْتُ فَجَلَسْتُ وَقَدْ تَرَكْتُ أَخِي يَتَوَضَّأُ وَيَلْحَقُنِي، فَقُلْتُ إِنْ يُرِدِ اللَّهُ بِفُلاَنٍ خَيْرًا -يُرِيدُ أَخَاهُ- يَأْتِ بِهِ. فَإِذَا إِنْسَانٌ يُحَرِّكُ الْبَابَ. فَقُلْتُ مَنْ هَذَا فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ. فَقُلْتُ عَلَى رِسْلِكَ. ثُمَّ جِئْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ، فَقُلْتُ هَذَا عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ يَسْتَأْذِنُ. فَقَالَ «ائْذَنْ لَهُ وَبَشِّرْهُ بِالْجَنَّةِ». فَجِئْتُ فَقُلْتُ ادْخُلْ وَبَشَّرَكَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- بِالْجَنَّةِ. فَدَخَلَ، فَجَلَسَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فِي الْقُفِّ عَنْ يَسَارِهِ، وَدَلَّى رِجْلَيْهِ فِي الْبِئْرِ، ثُمَّ رَجَعْتُ فَجَلَسْتُ، فَقُلْتُ إِنْ يُرِدِ اللَّهُ بِفُلاَنٍ خَيْرًا يَأْتِ بِهِ. فَجَاءَ إِنْسَانٌ يُحَرِّكُ الْبَابَ، فَقُلْتُ مَنْ هَذَا فَقَالَ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ. فَقُلْتُ عَلَى رِسْلِكَ. فَجِئْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَأَخْبَرْتُهُ. فَقَالَ «ائْذَنْ لَهُ وَبَشِّرْهُ بِالْجَنَّةِ عَلَى بَلْوَى تُصِيبُهُ» فَجِئْتُهُ فَقُلْتُ لَهُ ادْخُلْ وَبَشَّرَكَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- بِالْجَنَّةِ عَلَى بَلْوَى تُصِيبُكَ. فَدَخَلَ فَوَجَدَ الْقُفَّ قَدْ مُلِئَ، فَجَلَسَ وُجَاهَهُ مِنَ الشِّقِّ الآخَرِ. قَالَ شَرِيكٌ قَالَ سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ فَأَوَّلْتُهَا قُبُورَهُمْ. [۳۴۹۰، ۳۴۹۲، ۵۸۶۲، ۶۶۸۴، ۶۸۳۴]

رجال الحديث

مُحَمَّدُ بنُ مسكين: دا محمد بن مسكين ابن نُميله ابو الحسن اليمامى دې، ددهٔ احوال ذکر شوی دی۔([1])

يَحيى بنُ حَسَّانَ: دا يحيى بن حسان بن حبان البكرى ابو زكريا التينسى المصرى دې، ددهٔ احوال ذکر شوی دی۔([2])

سُلَيمَان: دا سليمان بن بلال ابو محمد القرشى التيمى المدنى دې، ددهٔ احوال د "كتاب الإيمان، باب أمور الإيمان" لاندې تیر شوی دی۔([3])

شريك بن أبى نَمِرٍ: دا شريك بن عبد الله بن أبى نمر القرشى المدنى دې، ابو نمر ددهٔ نيکهٔ دې، ددهٔ احوال د "كتاب العلم، باب ما جاء فى العلم وقوله تعالى: (وقل رَبِّ زدني علماً)" لاندې تیر شوی دی۔([4])

سَعيد بن المُسَيَّبِ: دا امام التابعين سعيد بن المسيب بن حزن بن أبى وهب القرشى المخزومى

---

[1]) كتاب الأذان، باب انتظار الناس قيام الإمام العالم............١

[2]) اوګورئ صحيح البخارى، كتاب الجنائز، باب قول النبى ﷺ "إنا بک محزونون_ رقم (۱۳۰۳)١

[3]) اوګورئ کشف البارى: ۱.۱۶۵۸

[4]) اوګورئ کشف البارى: ۳.۱۱۵۶

دي، ددهٔ احوال د "کتاب الإیمان، باب مَن قال الإیمان هو العمل لاندې تیر شوی دی۔[1]

أبُو مُوسیٰ الاشعری: دا د رسول الله ﷺ مشهور صحابی عبدالله بن قیس الأشعری دی، ددهٔ احوال د "کتاب الإیمان، باب أیُّ الإسلام أفضل" لاندې تیر شوی دی۔[2]

ددې حدیث تخریج امام بخاری په کتاب الفتن کښې د سیعد بن أبی مریم نه هم کړې دی،[3] او امام مسلم په "فضائلو" کښې د محمد بن مسکین، حسن بن علی الحلوانی او ابوبکر ابن اسحاق نه روایت کړې دې۔[4]

د "**فقلتُ**" فاعل **ابو موسیٰ الاشعری دې**: دا د حدیث د راوی ابو موسیٰ الأشعری قول دې، وړاندې ددهٔ نه روایت کونکی راوی په خپلو الفاظو کښې ددهٔ د غائب په صیغو سره ذکر اوکړو، نو وې فرمائیل، تَوَضّاء، خَرَجَ او بیا ئې ګویا داسې اووئیل، **قال أبوموسیٰ: فَقُلتُ لأَلزِمَنَّ**

قوله: قَالَ فَجَاءَ الْمَسْجِدَ: دلته بیا د قَالَ فاعل دویم راوی دې، او د جاء فاعل حضرت ابو موسیٰ الأشعری دې، راوی وائی بیا حضرت ابو موسیٰ الأشعری مسجد ته داخل شو.

قوله: وَوَجَّهَ هَاهُنَا: دلته د اکثرو علماؤ له مخې وَجَّهَ په فتح د جیم او تشدیده سره دې، او وجّه فعل په معنیٰ د تَوَجَّهَ دې، یعنی حضور ﷺ دې اړخ ته متوجه شو، او دې اړخ ته لاړو.

بعضې حضرات وائی، د وَجَّهَ فعل مفعول مقدر دې، یعنی **وجّه نفسَه**، خپل ځان ئې دې اړخ ته متوجه کړو،

او یو قول دادې، چې دا په اضافت سره دې، **وَوَجْهُ هُهُنَا** په دې صورت کښې وجه د جیم په سکون سره دې، او دا مبتداء دې، چې د هغې خبر مقدر دې، یعنی **ووجه هُهُنَا یا جهة هُهُنَا مقصودة له** دې اړخ ته مخ کول (یعنی تلل) هغوی ﷺ ته مقصود وو، او هغوی ﷺ دې اړخ ته راتلل غوښتل۔[5]

قوله: وَوَجَّهَ هَاهُنَا: د هغوی نه ورستو او د هغوی د قدمونو په نښو باندې، دا لفظ هم په دوؤ طریقو سره منقول دې، یو خو په کسرې د همزې او سکون الثاء المثلثة او دویم بفتح الهمزة والثاء المثلثة ....[6]

---

[1] اوګورئ: کشف الباری: ۱۱۵۹،۲

[2] اوګورئ: کشف الباری: ۱۶۹۰،۱

[3] صحیح البخاری، کتاب الفتن، باب الفتنة التی تموج کموج البحر، رقم: ۱۶۵۶۸

[4] صحیح مسلم، باب فضائل عثمان، رقم: ۶۴۰۳، ورقم: ۱۴۴۷۷

[5] فتح الباری: ۴،۹، وتحفة الباری: ۱۹۷،۴، وإرشاد الساری: ۱۱۶۶،۸

[6] إرشاد الساری: ۱۱۶۶،۸

قوله: حَتّی دَخَلَ: په ظاهره دا د خَرَجتُ او أسال وغیره غایة ده، حال دا دي چې دا صحیح نهٔ معلومیږی، ځکه چې خروج او سوال د راوی فعل دې، او دخول د رسول الله ﷺ فعل دې، په دې وجه دلته یو مقدر لفظ راؤباسلې شی، "حتی وجدته دخل" تردې پورې چې ما رسول الله ﷺ داخلیدونکې اولیدو، یعنی د خروج غایة ده، "وجدان".

بئر أریس څهٔ څیز دې؟: "أریس" بفتح الهمزة وکسر الراء د باغ نوم دې، یعنی د "اریس" نومې باغ کوهې، "أریس" په قول د علامه قسطلانی منصرف دې، او په دې باندې ابن مالك هم په صراحت سره تنبیه کړې ده، او حافظ ابن حجر فرمائی، "یجوز فیه الصرف وعدمه" دا منصرف او غیر منصرف دواړه طریقو سره لوستلې شی، اریس په مدینه کښې د قباء سره نزدې واقع د یو باغ نوم دې، په دې باغ کښې د حضرت عثمان رضی الله عنه د لاس نه د رسول الله ﷺ گوتمه (خاتم) غورځیدلې وه.[1]

قوله: تَوَسَّطَ قُفَّهَا: قُف بضم القاف وتشدید الفاء د کوهی غاړې ته وئیلې کیږی، ددې جمع قفاف ده، او چتې زمکې ته هم وئیلې شی، معنٰی داده، چې رسول الله ﷺ راغې او د کوهی په غاړه باندې کیناستو.
په صحیح مسلم کښې د عثمان بن غیاث په روایت کښې دا الفاظ دی:

بینا رسول الله ﷺ فی حائط من حوائط المدینة وهو متکئ ینکُتُ بعود منه بین الماء والطین.[2]
یعنی رسول الله ﷺ د مدینې د باغونه نه په یو باغ کښې وو، او تکیه ئې لګولې وه، او په یو ډکی (وړوکی لرګی) سره ئې اوبهٔ او خټه کنستل.

ایا رسول الله ﷺ ابو موسٰی اشعری رضی الله عنه پهره دار جوړ کړو؟: لَأَکُونَنَّ بَوّاب.......... په بعضې نسخو کښې بوّاب رسول الله ﷺ راغلی دی، او په بعضې کښې د بَوّاباً لِلنَّبِیِّ الفاظ راغلی دی، دلته په ظاهره خو دا معلومیږی، چې دا کار ابوموسٰی پخپله اوکړو، او رسول الله ﷺ دې د پاره هغهٔ ته نهٔ وو وئیلې، او امام بخاری په کتاب الأدب کښې د محمد بن جعفر په روایت کښې او کتاب الفتن کښې ددې تصریح کړې ده، او دا الفاظ ئې ذکر کړی دی، "ولم یأمرنی" یعنی هغوی ﷺ ما ته ددې حکم نهٔ وو کړې.[3]
او دلته وړاندې په مناقب عثمان کښې د سلیمان بن حرب په روایت کښې دا الفاظ راغلی دی، "وأمرنی بحفظ باب الحائط"[4] همدغه شان د عبد الرحمٰن بن حرمله په روایت کښې "یا أبا

[1] إرشاد الساری: ۸.۱۶۶، وفتح الباری: ۹.۱۴۴
[2] اوګورئ فتح الباری: ۹.۱۴۴
[3] کتاب الفتن، صحیح البخاری، رقم (۷۰۹۷).
[4] اوګورئ باب مناقب عثمان، رقم (۳۶۹۵)

موسٰى أملك على الباب" الفاظ دى.[1]

همدغه شان په كتاب اخبار الاحاد كښې هم د "وأمرني بحفظ الباب" تصريح ده،[2] د ترمذى په روايت د أبى عثمان عن أبى موسٰى كښې خو تر دې پورې تصريح ده، "أملك على الباب فلا يدخلنّ على أحدٌ".[3]

اوس چې دا كوم تضاد او تعارض دې، چې د چرته نه معلوميږى چې رسول الله ﷺ هغۀ ته حكم كړې وو، او د چرته نه معلوميږى چې حكم ئې نۀ وو كړې اهغوى ﷺ حكم نۀ وو كړې، بلكه پخپله ابو موسٰى پهره دارى شروع كړې وه، ددې د رفع كولو د پاره شارحينو مختلف توجيهات بيان كړى دى.

د جمع او تطبيق يو صورت خو دادې، چې چرته د ابو موسٰى په حوالې سره دا تصريح منقول ده، چې ما پخپله دا عمل شروع كړې وو، او رسول الله ﷺ ما ته حكم نۀ وو كړې، يعنى دا د هغۀ د زړۀ خبره او بس يو حديث النفس دې.........بيا اتفاقًا رسول الله ﷺ هغۀ ته ددې حكم اوكړو، نو بيا هغۀ ددې هم ذكر اوكړو، او وې وئيل چې رسول الله ﷺ ما ته ددې حكم كړې وو، يعنى دا نفى او اثبات دوۀ مختلفو واقعاتو سره تعلق لرى.

همدغه شان د "لم يأمرني" جملې دا هم مطلب كيدې شى، چې ما ته د پهره دارئ كولو او ددې د جارى ساتلو حكم هغوى ﷺ نۀ وو كړې، بلكه په عارضى توګه د لږ خيال ساتلو ئې فرمائيلې وو، او بيا ابو موسٰى رضی الله عنه پخپله مرضئ او د خپل اړخ نه دا جارى ساتلې وه، دا توجيه د امام نووى ده.[4]

او تر كومې پورې چې د حضرت انس رضی الله عنه د قول "لم يكن له بوّاب" تعلق دې، نو هغې سره هم د حديث باب څۀ تعارض نشته، ځكه چې حضرت انس رضی الله عنه د خبرې مطلب دادې، چې د هغوى ﷺ مستقل څوك دربانچى او مقرر محافظ نۀ وو، دلته عارضى او په وختى توګه باندې د چا په ګيټ باندې د اودريدو ذكر دې، چې د څۀ مصلحت له مخې كيدې شى، او دا د هغې منافى نۀ دې.[5]

د ابن التين استدلال او د هغې رَد: ابن التين فرمائى، "فيه أن المرء يكون بوّابًا للإمام وان لم يأمره" يعنى ددې روايت نه دا هم معلوميږى، چې يو سړې د امام د حكم نه بغير هغۀ دربانچى او پهره دار جوړيدې شى.

---

[1]) فتح البارى:۹،٤٤\١
[2]) صحيح البخارى، كتاب أخبار الاحاد، رقم(۷۲۶۲)\١
[3]) فتح البارى:۹،٤۵\١
[4]) فتح البارى:۹،٤۵، إرشاد السارى:۸،۱۶۶، تحفة البارى:٤،۱۹۷\١
[5]) فتح البارى:۹،٤۵\١

حافظ ابن حجر دا پورتنئ توجيه--چې په هغې كښې اووئيلې شو چې ابو موسىٰ اول د پهره دارئ عمل پخپله شروع كړې وو،ولې بيا اتفاقاً نبى عليه السلام هم هغهٔ ته ددې حكم اوكړو،--نه ورستو اوفرمائيل،"فبطل أن يُستدل به لما قاله ابن التين"لهذا په دې د ابن التين په وئيلې شوې خبرې باندې استدلال كول صحيح نهٔ دى،بلكه باطل دى.[1]

قوله: فَجَاءَ أَبُوبَكرٍ فَدَفَعَ البَابَ: اى مستأذناً فى الدخول يعنى دروازه ئې اوټكوله يا دننه د راتلو اجازت ئې اخستلو.[2]

په بعضې رواياتو كښې داسې دى،"فجاء رجلٌ يستأذِنُ"يعنى يو سړې راغې چې اجازت ئې غوښتلو.[3]

قوله: يُبَشِّرُكَ بِالجَنَّةِ: په بعضې رواياتو كښې خضرت ابوبكر رضي الله عنه ارخ ته د"فحمد الله"نسبت هم منقول دې،چې هغهٔ د شكر په توګه د الله تعالىٰ تعريف اوكړو.[4]

د ابوبكر رسول الله ﷺ سره يو شان والې اختيارول:وَدَلَّى رِجلَيهِ......... يعنى هم هغه څهٔ حضرت ابوبكر رضي الله عنه هم اوكړل،څهٔ چې رسول الله ﷺ كړې وو،چې د هغوى ﷺ په شان خپې ئې كوهى ته ځوړندې كړې،او پنډئ ئې كلاؤ كړې،نو ددې توجيه كولو سره علامه قسطلانى فرمائى:

"موافقةً له عليه السلام،وليكونَ أبلغ فى بقائِه عليه السلام على حالتِه وراحتِه بخلاف ما إذا لم يفعل ذلك فربّما استحياء منه فيرفع رجليه الشريفتين".[5]

يعنى ابوبكر رضي الله عنه دا عمل يو خو په دې وجه اختيار كړو،چې رسول الله ﷺ سره د موافقت او يو شان والى سعادت ما ته حاصل شى،او دويم په دې وجه چې حضرت ابوبكر رضي الله عنه داسې نهٔ كولې،نو كيدې شى چې رسول الله ﷺ هم د حياء د وجهې خپلې خپې مباركې پورته كړې وې،او په دې كښې به رسول الله ﷺ ته تكليف وو،په دې حضرت ابوبكر رضي الله عنه د هغوى ﷺ د راحت د پاره او هغوى ﷺ په خپل بې تكلفه حالت باندې د باقى ساتلو د پاره پخپله هم هغه شكل اختيار كړو،دې د پاره چې هغوى ﷺ ته د خپل حالت بدلولو څهٔ داعى پاتې نهٔ شى،دا د عشق او محبت يو اعلىٰ مثال دې.

قوله: وَقَد تَرَكتُ أَخِي: د حضرت ابو موسىٰ اشعرى دوه ورونړه وو،ابو رهم او ابو برده،او د يو قول مطابق ددهٔ يو بل ورور هم وو،چې د هغهٔ نامه محمد وه،په هر حال ددهٔ په ورونړو

---

[1] فتح البارى:۹،۴۵\۱
[2] إرشاد السارى:۸،۱۶۶\۱
[3] فتح البارى:۹،۴۵\۱
[4] فتح البارى:۹،۴۵،وصحيح البخارى،رقم(۳۶۹۳)\۱
[5] إرشاد السارى:۸،۱۶۷\۱

كښې مشهور هم دغه ابو برده وو، او د هغهٔ نامه عامر وه، او د دهٔ نه امام محمد رحمه الله په خپل مسند كښې روايت هم نقل كړى دى (۱) حضرت ابو موسىٰ فرمائى چې ما هغه په دې حال كښې پريښودې وو، چې هغهٔ اودس كولو نه پس ما سره ملاويدو له راتلونكې وو، اوس چې كله به هم دروازې ته څوك راغلل، نو ما به په زړهٔ كښې وئيل كهٔ الله تعالى د هغهٔ په حقله د خير اراده كړې وى نو دا به هم هغه وى، ولې هر وارې ما د هغهٔ په حقله سوچ كولو او راتلونكې به بل څوك وو.

د ابن التين يو غلط استدلال او د هغې رَد: فَإِذَا إِنسَانٌ يُحَرِّكُ الْبَابَ......... دلته هم ابن التين فرمائى، معلوميږى د راتلونكو دا عمل د الله تعالى ددې ارشاد (لا تدخلوا بيوتا غير بيوتكم حتى تستانسوا) د نزول نه وړاندې وو، خو ابن حجر رحمه الله **ما ابعد ما قال** وئيلو سره دا احتمال ډير مستبعد او بې ځايه ګرځولو سره رد كړو او وې فرمائيل، د عبدالرحمٰن بن حرمله په روايت كښې داسې راغلى دى، "**فجاء رجل فأستاذن**" يو سړې راغې او اجازت ئې غوښتلو، او په مناقب عمر كښې د ابو عثمان النهدى عن ابو موسىٰ په طريقې سره داسې منقول دى، "**فجاء رجلٌ فاستفتح**" يو سړې راتلو سره د دروازې د بيرته كولو اووئيل، ددې ټولو طريقو نه معلوميږى، چې د "**يحرك الباب**" معنىٰ دا نهٔ ده، چې هغوى پخپله دروازه بيرته كول غوښتل، بلكه معنىٰ داده، چې هغوى د اجازت طلب كولو په توګه دروازه بيرته كول او غوښتل، يا د بيرته كولو عريضه ئې اوكړه، نو دا د قرآن كريم د هدايت (**حتى تستانسوا**) سره منافى نه بلكه په هغې باندې عمل دې. (۲)

د ابو عثمان په روايت كښې حضرت ابوبكر، حضرت عمر، او حضرت عثمان رضي الله عنهم درې واړو ارخ ته د فحمدالله نسبت دې. (۳)

قوله: فَجَلَسَ وِجَاهَهُ: وُجاه بضم الواؤ وكسر الواؤ دواړه قسمه منقول دې، يعنى وړاندې او مخامخ.

د حضرت عثمان رضي الله عنه د صبر دعا: عَلَى بَلْوَى تُصِيبُهُ......... د ابو عثمان په روايت كښې دا الفاظ دى، "**فحمدالله ثم قال: الله المستعان**" (۴) او د امام احمد په يو روايت كښې دا الفاظ دى، "**فجعل يقول: اللهم صبراً، حتى جلس**" (۵) يعنى حضرت عثمان رضي الله عنه دا اوريدو سره دا وئيل شروع كړل،

---

(۱) فتح البارى: ۹، ۱۴۵

(۲) فتح البارى: ۹، ۱۴۵

(۳) إرشاد السارى: ۸، ۱۱۶۷

(۴) صحيح البخارى، مناقب عمر بن الخطاب، رقم: ۳۴۱۷

(۵) مسند احمد، حديث أبى موسىٰ الأشعرى، رقم: ۱۹۵۲۷

اې الله صبر راکړې، تر دې پورې چې هغه کیناستو.

او د عبد الرحمٰن بن حرمله په روایت کښې دا الفاظ دي، "فدخل وهو يحمد الله ويقول: اللهم صبرا"[1] ګویا په دې کښې وړاندینی دواړه روایتونه جمع کړې شو، چې هغه د الله تعالی حمد هم ادا کړو، او د صبر دعائې هم کوله.

مختلفو صحابهٔ کرامو ﷺ اړخ ته ددې واقعې نسبت: او بیهقی د حضرت زید بن ارقم روایت نقل کړې دې، چې د هغې الفاظ داسې دي:

"بعثني النبي ﷺ فقال: انطلق حتى تأتي أبابكر، فقل له: إن النبي ﷺ يقرء عليك السلام ويقول لك: أبشر بالجنة، ثم انطلق إلى عمر كذلك، ثم انطلق إلى عثمان كذلك، وزاد بعد بلاء شديد. قال فانطلق فذكر أنه وجدهم على الصفة التي قال له: وقال أين نبي الله؟ قلت في مكان كذا وكذا، فانطلق، إليه وقال في عثمان فأخذ بيدي حتى أتينا رسول الله فقال: يا رسول الله! إن زيداً قال لي كذا. والذي بعثك بالحق ما تغنيت وما تمنيت ولا مسست ذكري بيميني منذ بايعتك فأي بلاء يصيبني؟ قال هو ذاك".[2]

د الله تعالی رسول ما ته دا وئیلو سره اولیږلم، چې لاړ شه ابوبکر ته اووایه، رسول الله ﷺ تا ته سلام وائی، او بیا وائی چې د جنت خوشخبری قبوله کړه، بیا همدغه شان لاړ شه عمر ته اووایه، بیا عثمان ته تلو سره هم دغسې اووایه........ هنه ! په دې روایت کښې ئې د حضرت عثمان ﷺ په حقله څۀ نور الفاظ هم اوفرمائیل او هغه د "بعد بلاء شديد" الفاظ وو، یعنی د جنت زیرې خو د حضرت عثمان ﷺ د پاره هم دې، ولې د سخت امتحان او مصیبت نه ورستو........ حضرت زید فرمائی، ما هم دغسې اوکړل، چې ابوبکر ته تلو سره مې سلام او زیرې ورکړو، بیا عمر او بیا عثمان ته، او هغوی د رسول الله ﷺ په حقله پوښتنه اوکړه، نو ما اووئیل، فلانکی ځائې کښې تشریف فرما دی، بیا هغوی هم رسول الله ﷺ ته راغلل........ نو د حضرت عثمان ﷺ په حقله هغه فرمائی، چې هغوی زما لاس اونیولو او مونږ رسول الله ته راغلو، او راتلو سره هغوی اووئیل، زید ما ته داسې وئیلې دی، او ما خو تاسو سره د بیعت کولو نه ورستو نۀ سندره وئیلې ده، نۀ مې تمنا کړې ده، او نۀ مې په سم لاس باندې شرمګاه (ذکر) ته ګوتې وروړلی دی، نو بیا دا څنګه مصیبت به ما ته رسیږی؟ رسول الله ﷺ اوفرمائیل، خبره خو دغه ده (چې تا ته به مصیبت رسیږی).

بیهقی وائی چې ددې روایت سند خو ضعیف دې، بیا هم د صحیح کیدو په صورت کښې ددې توجیه او د حضرت ابو موسٰی د واقعې سره ددې تطبیق داسې کیدې شی، چې د حضرت ابو موسٰی نه وړاندې رسول الله ﷺ زید بن ارقم په دې حضراتو کښې یو یو پسې

---

[1] مسند الروياني، رقم: ٥٢٧، مؤسسة الرسالة القاهرة١

[2] هكذا في المعجم الأوسط للطبراني، رقم: ٨٦٨، ودلائل النبوة للبيهقي، باب ما جاء في إخبار النبي بالبلوى التي أصابت عثمان: ٦، ٣٩٠، دار الكتب العلمية١

ليږلې وی، بيا چې کله هغه راغې، نو تر دې وخته پورې ابو موسی هم راغلې وو، او بيا دوی سره په نمبر نمبر د حضرت ابو موسی په ژبه باندې د رسول الله ﷺ د اړخ نه هم دغه مراسلت او مخاطبت شوی وی، او په دې شان سره دا واقعه يوه وی.

حافظ ابن حجر عسقلانی فرمائی، چې د حضرت ابو موسی رضی الله عنه ددې قيصې په شان قيصه حضرت بلال رضی الله عنه سره هم واقع شوې ده، لکه څنګه چې ابو داؤد، د اسماعيل بن جعفر عن محمد بن عمرو أبی سلمة عن نافع بن عبد الحارث الخزاعی......... په طريقې سره نقل کوی، او فرمائې، "دخل رسول الله ﷺ حائطاً من حوائط المدينة فقال لبلال: أمسك علی الباب، فجاء أبوبكر يستأذن" بيا هم هغه واقعه ده کومه چې د ابو موسی اشعری رضی الله عنه په روايت کښې ذکر شوې ده، همدغه شان طبرانی په الأوسط کښې د ابو سعيد په حوالې سره همدغه شان قيصه ذکر کړې ده.(١)

حافظ ابن حجر فرمائی "وهذا إن صح حُمل علی التعدد" يعنی که ددې (واقعې) صحت ثابت شی، نو دا بيا متعدد واقعې دی، چې ابو موسی رضی الله عنه سره هم دا واقعه شوې ده، زيد بن ارقم سره هم، او حضرت ابو سعيد سره هم، بيا فرمائی: "ثم ظهرلی أن فيه وهما من بعض رُواته فقد أخرجه أحمد عن يزيد بن هارون عن محمد بن عمرو، وفی حديثه أن نافع بن عبد الحارث هو الذی كان يستأذن وهو وهم أيضاً".(٢)

يعنی ددې نه ورستو ما ته په دې روايت کښې د بعضې راويانو د اړخ نه د وهم اندازه اوشوه، ددې وهم وضاحت کولو سره هغه فرمائی، احمد د يزيد بن هارون عن محمد بن عمرو په طريقې سره ددې حديث تخريج کړې دې، او د هغۀ په روايت کښې دادی، چې نافع بن عبد الحارث هم هغه سړې دې، چا چې اجازت طلب کړې وو، او ظاهره ده چې دا هم وهم دې، او هغه داسې چې هم احمد دموسی بن عقبه، عن أبی سلمة، عن نافع......... په طريقې سره حديث روايت کړې دې، او په دې کښې دا الفاظ دی: "فجاء أبوبكر فاستأذن فقال لأبی موسی فيما أعلم أئذن له"(٣). په دې کښې اجازت طلب کونکې ابوبکر ښودلې شوې دې، او د رسول الله ﷺ د اړخ نه اجازت ورکونکې ابوموسی رضی الله عنه وو، او نسائی هم د أبو الزناد عن أبی سلمة عن نافع بن عبد الحارث......... په طريقې سره دا روايت نقل کړې دې، چې په هغې کښې نافع بن عبد الحارث بيا هم د ابو موسی نه روايت کوی، او هم دغه صحيح دې، ددې نه علاوه چې کوم روايتونه دی، هغه د راوی په وهم باندې مبنی دی، ددې تفصيل نه ورستو واضحه شوې ده، چې قيصه هم يوه ده، نۀ چې متعدد، او په دې کښې د نبی عليه السلام سره ابوموسی وو، او

---

١) المعجم الأوسط للطبرانی، رقم ١٣٩٨٨

٢) فتح الباری: ٩/ ١٤٦

٣) مسند احمد، مسند عبدالله بن عمرو، رقم: ٦٥٤٨، ولم اجد فيه زيادة لفظ ``فقال لابی موسی.....

اجازت طلب كونكې پرله پسې ابوبكر عمر او عثمان ﷺ وو.

د "بلوى" نه څۀ مراد دې؟ :د حضرت عثمان ﷺ په حوالې سره چې دلته د كومې "بلوى" ذكر دې، ددې نه مراد هغه فتنۀ ده كومه چې د هغۀ د خلافت په آخر كښې خوره شوې وه، چې هم په هغې كښې د دوى شهادت هم واقع شوې وو، او دلته خو صرف د رسول الله ﷺ نه اشاره منقول ده، او په بل ځائې كښې ددې صراحت راغلې دې، احمد د كليب بن وائل عن ابن عمر په طريقې سره نقل كړې دى، فرمائى، "**ذكر رسول الله ﷺ فتنة فمرّ رجل فقال: يُقتل فيها هذا يومئذٍ ظلماً، قال فنظرتُ فاذا هو عثمان**".([1])

يعنى رسول الله ﷺ د يوې فتنې ذكر اوكړو، نو په دې وخت كښې يو سړې تير شو، نو حضور ﷺ اوفرمائيل، په هغې كښې به دا سړې ظلماً قتل كولې شى، راوى وائى، چې ما اوكتل نو هغه عثمان وو.([2])

د ابوبكر او عمر قبرونه رسول الله ﷺ سره د كيدو پيشن ګوئى: فَأَوَّلْتُهَا قُبُورَهُمْ......... دلته د بيدارئ په حالت كښې د وړاندې راتلونكې واقعې د تاويل ذكر دې، او ددې قسمه خبرو يا اندازو ته د تعبير په ځائې فراست يا پيشن ګوئى وئيلې شى، يعنى يو سړې په خپل فراست سره دا اندازه لګوى، چې دا واقعه په مستقبل كښې د ښكاره كيدونكې فلانكئ واقعې اوله برخه ده.([3])

دلته چې د كومې واقعې نه په مستقبل كښې د راتلونكې واقعې اندازه اولګولې شوه، هغه د حضرات أصحاب ثلاثه او د پيغمبر ﷺ متعلق ده، دلته په "بئر اريس" كښې حضرات شيخين ابوبكر او عمر ﷺ رسول الله ﷺ سره برابر سم او چپ اړخ ته وو، نو په قبرونو كښې هم د دوى د رسول الله ﷺ سره هم د داسې صحبت او معيت پيشن ګوئى اوكړې شوه، او هغه پوره هم شوه.

او حضرت عثمان ﷺ چې كله راغې، نو د هغوى ﷺ نه يو خوا بل خوا ځائې ختم شوې وو، هغه د هغوى ﷺ مخې ته تلو سره كيناستو، هم دغسې په قبرونو كښې د كيدو هم پيشن ګوئى اوكړې شوه، او هم دغسې اوشو هم، چې د حضرت عائشې ﷺ په حجره(كور) كښې د رسول الله ﷺ د تدفين نه ورستو د ابوبكر او عمر هم تدفين اوكړې شو، ولې د حضرت عثمان ﷺ د پاره ځائې نۀ وو پاتې شوې، نو هغه مخامخ په جنت البقيع كښې دفن كړې شو.

په باغ كښې د كيناستو ترتيب په قبرونو كښې هم كيدل ضرورى نۀ دى: هنه! په كوم ترتيب سره چې په باغ كښې ابوبكر او عمر ﷺ د رسول الله ﷺ سره ناست وو، هم په دغه ترتيب سره د دوى د قبرونو د كيدلو ذكر مقصود نۀ دې، صرف نزدې كيدل مراد دى؟ ځكه چې په

---

[1]) مسند أحمد، حديث كعب بن مرة، رقم: ١١٨،٩٣

[2]) فتح البارى: ٩،١٤٦

[3]) فتح البارى: ٩،١٤٦

باغ کښې د هغوی ﷺ سم اړخ ته حضرت ابوبکر رضي الله عنه ناست وو، او چپ اړخ ته عمر فاروق، او د وصال نه ورستو په قبرونو کښې څۀ ترتیب وو، د هغې په حقله قاسم بن محمد فرمائی، "قلت لعائشة: یا أماه اکشفی لی عن قبر رسول الله ﷺ وصاحبیه، فکشفت لی" او بیا فرمائی، "فإذا أبوبکر رأسه بین کتفیه، وعمر رأسه عند رجلی النبی ﷺ".[1]

هغه فرمائی، ما عائشې صدیقې رضي الله عنها ته اووئیل، مورجانې! د رسول الله ﷺ او د هغوی د دوارو ملګرو قبرونه لرِ ما ته ښۀ ښکاره کړه، هغې حجره کلاؤ کړه، نو څۀ ګورم چې د حضرت ابوبکر رضي الله عنه سر مبارك د هغوی ﷺ د دواړو اوګو په مینځ کښې دې، او د حضرت عمر رضي الله عنه سر د هغوی ﷺ د خپو مبارکو سره دې.

هاؤ! ابو نعیم د حضرت عائشې رضي الله عنها نه د درې واړو قبرونو متعلق یو روایت نقل کړې دې، کۀ هغه صحیح وې نو بیا به په باغ کښې او قبرونو کښې تشبیه کامله وه، په هغه حدیث کښې دا وئیلې شوی دی، چې حضرت ابوبکر رضي الله عنه د حضور ﷺ یمین اړخ ته دې، او حضرت عمر رضي الله عنه یسار اړخ ته.[2]

ولې دا حدیث د سند په اعتبار سره ضعیف دې، او د ابو داؤد د قاسم بن محمد والا روایت چې اوس پورته ذکر کړې شو، هغه ددې معارض او ددې نه زیات صحیح دې، لهذا مشابهت او مماثلت من کل الوجوه مقصود نۀ دې، بلکه صرف نزدې والې او یوځائې کیدل مراد دی.

څنګه چې د کتاب الفتن په روایت کښې د سعید بن المسیب نه دا الفاظ منقول دی، "فتأولتُ ذلك قبورهم، اجتمعت ههنا وانفرد عثمان"[3] ما ددې نه د هغوی قبرونه مراد واخستل، چې دلته جمع دی، او عثمان جدا دې.

او د عبد الرحمن بن حرمله په روایت کښې دا الفاظ دی، "فأولتُ ذلك انتباذ قبره من قبورهم"[4] ما ددې تاویل داسې اوکړلو، چې د حضرت عثمان رضي الله عنه قبر به د دوی د قبرونه نه لرې وی.[5]

علامه قسطلانی فرمائی: "من جهة کون العُمرین مصاحبین له عند الحضرة المقدّسة لا من جهة أن أحدهما فی الیمین والآخر فی الیسار، وأنّ عثمان فی البقیع مقابلاً لهم".[6]

یعنی د عُمرینو (ابوبکر او عمر) د رسول الله ﷺ سره د کیدو مراد دادې، چې دوی ته به د

---

[1]) سنن أبی داؤد، باب تسویة القبر، رقم: ۳۲۲۲، والسنن الکبری للبیهقی، باب تسویة القبور، رقم: ۷۰۰۶\۱

[2]) ما وجدته إلا فی مجمع الزوائد للهیثمی: ۳۲۶۸، رقم: ۱٤۲۵٤، دار الفکر، ومسند أبی یعلی: ۳۶۸۸، رقم: ۱٤۹۶۲

[3]) صحیح البخاری، کتاب الفتن، باب الفتنة التی تموج کموج البحر، رقم: ۶۶۸٤\۱

[4]) مسند الرویانی، رقم: ۵۲۷، بلفظ "ابتراز"\۱

[5]) فتح الباری: ۹، ۱٤۶

[6]) إرشاد الساری: ۸، ۱۱۶۷

هغوى ﷺ صحبت حاصل وى، په دې اعتبار سره نه چې څوك به په يمين او څوك به په يسار او څوك به په بقيع كښې وى.

ترجمة الباب سره مناسبت: په حديث او ترجمة الباب كښې مطابقت واضح دې، چې د ابوبكر "افضل" كيدل د روايت نه معلوميږى، او هم دغه د ترجمة الباب مدعا ده.

۳۴۷۲:(١) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ سَعِيدٍ عَنْ قَتَادَةَ أَنَّ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ-رضى الله عنه- حَدَّثَهُمْ أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- صَعِدَ أُحُدًا وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ وَعُثْمَانُ فَرَجَفَ بِهِمْ فَقَالَ «اثْبُتْ أُحُدُ فَإِنَّمَا عَلَيْكَ نَبِيٌّ وَصِدِّيقٌ وَشَهِيدَانِ». [٣٤٨٣، ٣٤٩٦]

رجال الحديث

مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ: دا د حديثو مشهور امام محمد بن بشار بن عثمان عبدى بصرى دې، ددهٔ احوال په "كتاب العلم، باب ماكان النبى ﷺ يتخولهم بالموعظة والعلم كى لاينفروا" كښې تير شوى دى.(٢)

يَحْيَى: دا د حديثو مشهور امام يحيى بن سعيد القطان دې، ددهٔ احوال د "كتاب الإيمان، باب من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه" لاندې تير شوى دى.(٣)

سَعِيدٌ: دا سعيد بن أبى عروبه مهران اليشكرى البصرى دې، ددهٔ احوال تير شوى وى.(٤)

قَتَادَةُ: دا قتادة بن دعامة السدوسى البصرى دې، ددهٔ حالات د "كتاب الإيمان، باب من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه" لاندې تير شوى دى.(٥)

أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ: مشهور صحابئ رسول انس بن مالك رضى الله عنه مراد دې، ددهٔ احوال هم په دغه باب "من الإيمان أن يُحب لأخيه مايحب لنفسه" كښې تير شوى دى.(٦)

أُحُد يا حراء؟: صَعِدَ أُحُدًا......... أحد د مدينې منورې مشهور غر دې، هغې ته ختل مراد دى، مسلم(٧) او ابو يعلى(٨) د سعيد نه روايت كړې دې، په هغې كښې د "أحد" په ځائې د "حراء" ذكردې، ولې حافظ ابن حجر خو اول اولنې قول زيات صحيح ګرځولې دې، او فرمائيلې ئې دى، كهٔ مخرج يو نهٔ وې نو ما به ددې دواړو قيصو د ځان ځان له كيدو امكان

---

(١) الحديث سبق تخريجه فى كتاب التيمم، باب:١، رقم:٣٣٤، وفى باب إذا لم يجد ماءً ولا تراباً، رقم:١٣٣٦

(٢) اوګورئ كشف البارى:١٢٥٨/٣

(٣) اوګورئ كشف البارى:١٢/٢

(٤) كتاب الغسل، باب من أفرغ بيمينه على شماله فى الغسل١

(٥) اوګورئ كشف البارى:١٢/٢

(٦) اوګورئ كشف البارى:١٢/٢

(٧) صحيح مسلم، باب من فضائل الصحابة، رقم:١٦٤٠٠

(٨) مسند أبى يعلى، رقم:٩٧٠/٩٦٩، ١

منلي وي،ولې اتحاد د مخرج د قيصې په اتحاد باندې دلالت کوی،بيا د هغه رائې بدله شوه،چې د هغې په "ثم ظهرلي........."وئيلو سره هغه اظهار کوی،دلته هم هغه "ثم ظهرلي" وئيلو سره وئيلی دی،چې دا اختلاف د سعيد نه واقع شوې دې،ځکه چې مسند حارث بن أبي اسامه کښې روح بن عبادة عن سعيد په طريقې سره روايت دې،چې په هغې کښې سعيد "أحد أو حراء" په شك سره نقل کوی

او امام احمد د بريدې حديث هم په لفظ د "حراء" سره روايت کړې دې،او د هغې سند هم صحيح دې[1] او ابو يعلی د سهل بن سعد روايت نقل کړې دې،چې په هغې کښې لفظ د أحد راغلې دې،او دا هم سنداً صحيح روايت دې،[2] په دې سره د قيصې د متعدد کيدو احتمال قوی کيږی،ځکه چې په دوؤ صحيح سندونو سره د "أحد" او "حراء" ذکر راغې،نو معنٰی دا شوه،چې دواړه ځايه دا واقعه متعدد واړې وړاندې راغلې ده.

همدغه شان د کتاب الوقف په آخر کښې د عثمان په حديث کښې هم لفظ د "حراء" وارد شوې دې او امام مسلم د ابو هريره رضی الله عنه يو روايت نقل کړې دې،[3] د هغې نه هم د قيصې د تعدد د احتمال تائيد کيږی،او هغه داسې چې هلته د رسول الله ﷺ په حراء باندې د موجود کيدو ذکر دې،او هغوی ﷺ سره ددې مذکوره حضراتو ذکر هم دې،او د نور هم ذکر دې،ددې نه معلوميږی،چې دا ځان له مستقل قيصه ده.[4]

قوله: وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ: په أن النبی باندې د عطف کيدو په وجه په ظاهره خو أبابکر پکار وو، ولې داسې اونهٔ شول، بلکه ابوبکر مرفوع وارد شو،ظاهره ده چې د ، "صَعِدَ" په ضمير مرفوع باندې معطوف دې،او هغه ضمير د صَعِدَ اګر چې متصل دې،ولې د "أحدا" د فاصلې په وجه په هغې باندې د اسم ظاهر عطف کيدل بالاتفاق جائز دی.[5]

أحد ته نداء حقيقی ده يا مجازی: أُثْبُتْ أُحُدُ......دا منادیٰ ده،او حرف نداء په دې کښې محذوف دې."يا أحد" مراد دې.

د حضرت عمر رضی الله عنه په مناقبو کښې دې سره دا زياتوالې هم مروی دې، "فَضَرَبَهُ بِرِجْلِهِ وقال: أُثْبُتْ" هغوی دا په خپه باندې اووهلو او وې وئيل اودريږه اثبت،د ثبات نه د امر صيغه ده، چې د هغې معنٰی استقرار ده،لفظ د أُحُد منادیٰ ده،او دې ته آواز ورکول او مخاطب کول يا

---

[1]) مسند احمد عن سعيد بن زيد: ١١٦٣٠

[2]) مسند أبي يعلی،مسند ابن عباس،رقم: ١٣١٧١

[3]) صحيح مسلم،باب من فضائل الصحابة،رقم: ١٤٤٣٨،٢٤١٧

[4]) فتح الباري: ١٤٧،٤٦،٩

[5]) فتح الباري: ٤٧،٩،وإرشاد الساري: ١١٦٨،٨

خو په حقيقت باندې محمول دي، او هغه داسې چې په غر کښې د اوريدو صلاحيت وي، او د نداء ادراك هم كولې شي، او يا مجازاً دۀ ته نداء اوكړې شوه، چې اصلاً خو په دې كښې د اؤريدلو او د قبلولو استعداد نشته، ولې د الله تعالى رسول د خپل رسالت او د خپل ملګرو د لوړ مقام اظهار كولو، نو په ډير بليغ انداز باندې هغوى ﷺ غر مخاطب كولو سره اظهار اوفرمائيلو، څنګه چې خلق د مصيبت د سخت والى ظاهرولو سره "ويل" (هلاكت) ته آواز كولو سره وائى، واويلاه كښې "ويل" منادى خو اؤريدلې نشى، هغه خو امر حسى نۀ دې بلكه معنوى دې، يا څنګه چې په "وا رأساه" كښې سر ته آواز كوى.

بيا هم دا په حقيقت باندې حمل كول اولى دى، ځكه چې تر كومې پورې ممكن وى نو كلام په خپله حقيقى او ظاهرى معنى باندې حمل كول پكار دى، او حقيقتاً د أحد مخاطب كولو تائيد په دې سره هم كيږى، چې رسول الله ﷺ د دې متعلق اوفرمائيل، "أحد جبل يحبنا ونحبه" احد يو داسې غر دې چې هغه مونږ سره محبت كوى او مونږ هغه سره محبت كوو، او محبت ښكاره خبره ده، د ادراك او احساس متقاضى دې، همدغه شان د "ضرب بالرجل" نه هم معلوميږى، چې هغه خبرول صحيح او حقيقى وو، په دې وجه هغه داسې خبردار كړې شو. (١)

د غر خوزيدل د خوشالئ نه وو: د غر دا خوځيدل او رپيدل، چې د هغې دلته په لفظ د "رجف" سره ذكر شوې دې، دا د هغه رَجفَةٌ د قبيلې نه نۀ دې، كومه چې د حضرت موسى ؑ په قوم باندې د تحريف په وجه راغلې وه، بلكه دا د خوشالې نه د خوځيدو (ګډيدو) د قبيلې نه وه، علامه قسطلانى فرمائى:

"قال ابن المنير: قيل: الحكمة فى ذلك أنه لما أرجف أراد النبى ﷺ أن يبيّن أن هذا الرجفة ليست من جنس رجفة الجبل بقوم موسى ؑ لما حرّفوا الكلم وأن تلك رجفة الغضب وهذه هزة الطرب". (٢)

يعنى د غر په خوشاليدو او په هغې باندې د رسول الله ﷺ د تنبيه كولو حكمت دا وو، چې رسول الله ﷺ دا بيانول اوغوښتل چې د غر دا خوځيدل د هغه خوځيدو د قبيلې نه نۀ دى، كوم چې د موسى ؑ په قوم باندې واقع شوې وو، ځكه چې هغه "رجفة الغضب" وو، او دا "هزة الطرب" (اهتزاز په معنى د خوشالې) دې.

په دې وجه حضور ﷺ د خپل نبوت د مقام او د حضرت صديق د صديقيت مقام او د نورو حضراتو د شهادت د مقام تصريح اوفرمائيله، ځكه چې دا ټول مراتب او مناصب د "رجفة الغضب" متقاضى نۀ دى، همدغه وجه ده، چې غر د هغوى ﷺ د دې ارشاد نه ورستو اودريدو،

---

(١) فتح البارى: ٤٧/٩، وإرشاد السارى: ١١٦٨/٨

(٢) إرشاد السارى: ١١٦٨/٨

او خوځیدل ئې بند کړل،یو شاعر په دې حوالې سره څۀ ښۀ فرمائیلی دی:

وما لِ حراءٌ تحته فرحاً به فلولا مقال "اُسکن" تضعضع وانقضا

"حراء"د هغوی ﷺ د موجودګۍ په خوشالۍ کښې د هغوی ﷺ د لاندې اوخوځیدو،او که چرې هغۀ ته د "اُسکُن" اودریږه......نۀ وو وئیلې شوې نو هغه به نړیدلو سره ختم شوې وو.[1]

د قسطلانی په رائې کښې دواړه احتماله دی: د قسطلانی د ددې توجیه مطلب کۀ دا وی،چې د أحد غر دا خوځیدل د خوشالۍ د نه وو،ولې د هغۀ په خوځیدو سره رسول الله ﷺ او د هغوی ﷺ د أصحابو د متاثره کیدو او د غورځیدو ویره وه،په دې وجه هغوی اوفرمائیل، أحد اد نبی،صدیق او شهیدینو په ادب کښې اودریږه،او د هغوی د سلامتیا خیال ساتلو سره د خوشالۍ نه خوځیدل پریږده،نو بیا خو دا صحیح دی،او به بل صورت کښې به په دې باندې دا اشکال وی،چې د أحد خوځیدل د خوشالۍ نه وو،نو بیا به هغوی ﷺ هغه نۀ منع کولو،او د منع کولو وجه به ئې ددې لوئې مرتبو د حضراتو موجودګی نۀ ګرځوله،ځکه چې د دوی موجودګی خو سبب د رجف وه،نۀ چې مانع د رجف،هاؤ اګۀ د دۀ خوځیدل د غضب او غصې وو،یا د زمکې د طبعیت او فطرت د وجهې نه وو،نو بیا د هغۀ منع کولو سره د ممانعت وجه ددې پاکو نفوسو او لوئې مرتبې د شخصیاتو موجودګی ګرځول صحیح وو،او څۀ چې دلته وئیلې شوی دی،هغه ددې مخالف دی.والله اعلم.

په مناقبو د عمر کښې د یزید بن زریع روایت دې،چې په هغې کښې دا الفاظ دی:

"فَمَا عَلَيْكَ إِلَّا نَبِيٌّ أو صديقٌ أو شهيدٌ" "او"د شك د پاره نۀ دې بلکه د تنویع د پاره دې،او معنی داده،چې په تا باندې یا خو نبی دې،یا صدیق او یا شهید،یعنی درې واړه نوعې دی،او د هرې نوعې موجود کیدل د احترام موجب دی،[2] ددې نه هم معلومیږی چې "رجفة" د سرور نۀ وه.والله اعلم.

ترجمة الباب سره مناسبت: په باب او حدیث کښې مطابقت واضح دې،ځکه چې د "صدیق" نه مراد حضرت ابوبکر صدیق رضي الله عنه دې،د هغۀ موجود کیدل ئې د غر د خوځیدو بندولو د پاره سبب اوګرځولو،او ګویا غر ته د هغۀ واسطه ورکړې شوه.او رسول الله ﷺ د هغه خپل ځان سره ذکر اوکړو،دا د هغه د أفضلیت او د لوئې مرتبې نښۀ ده.

۳۴۷۳:[3] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ سَعِيدٍ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ حَدَّثَنَا صَخْرٌ عَنْ نَافِعٍ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ-رضى الله عنهما-قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ-صلى الله عليه وسلم-«بَيْنَمَا أَنَا

---

[1] اوګورئ إرشاد الساری:۸/۱۱٦۸.

[2] فتح الباری:۹/۱٤۷.

[3] الحدیث أخرجه البخاری فی صحیحه:۱/۵۱۸،کتاب فضائل النبی ﷺ،باب قول النبی ﷺ "لو کنتُ متخذاً خلیلاً"،رقم:۳٦۷۳،ومسلم فی صحیحه:۲/۳۱۰،کتاب فضائل الصحابة...[بقیه حاشیه په راروانه صفحه

عَلَى بِئْرٍ أَنْزِعُ مِنْهَا جَاءَنِي أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ، فَأَخَذَ أَبُو بَكْرٍ الدَّلْوَ، فَنَزَعَ ذَنُوبًا أَوْ ذَنُوبَيْنِ وَفِي نَزْعِهِ ضَعْفٌ، وَاللَّهُ يَغْفِرُ لَهُ، ثُمَّ أَخَذَهَا ابْنُ الْخَطَّابِ مِنْ يَدِ أَبِي بَكْرٍ، فَاسْتَحَالَتْ فِي يَدِهِ غَرْبًا، فَلَمْ أَرَ عَبْقَرِيًّا مِنَ النَّاسِ يَفْرِي فَرِيَّهُ، فَنَزَعَ حَتَّى ضَرَبَ النَّاسُ بِعَطَنٍ». قَالَ وَهْبٌ الْعَطَنُ مَبْرَكُ الْإِبِلِ، يَقُولُ حَتَّى رَوِيَتِ الْإِبِلُ فَأَنَاخَتْ. [ر: ۳۴۳۴]

رجال الحدیث

أَحمَدُ بنُ سَعِيدٍ: دا ابو عبدالله احمد بن سعید بن إبراهیم الاشقر الرباطی دي، ددۀ احوال تیر شوی دی.[1]

یو احمد بن سعید بل دي، د هغه کنیت ابو جعفر او نسبت سرخسی دي، او د هغه د نیکۀ نامه صخر ده.[2]

وَهبُ بنُ جَرِيرٍ: دا وهب بن جریر بن حازم ابو عبد الله الازدی البصری دي، ددۀ احوال هم تیر شوي دی.[3]

صَخرٌ: دا صخر بن جویریه مولی بنی تمیم یا مولی بنی هلال دي. د دۀ حالات تیر شوی دی.[4]

نَافِعٌ: دا ابو عبد الله نافع العدوی مولی عبد الله بن عمر دي. ددۀ احوال "کتاب العلم، باب ذکر العلم فی المسجد" کښې تیر شوی دی.[5]

عَبدُ اللهِ بنُ عُمَرَ: د عبد الله بن عمر احوال په "کتاب الإيمان، باب الإيمان وقول النبی ﷺ بُنِی الإسلام علی خمس" کښې تیر شوی دی.[6]

دا د خوب واقعه ده: بَيْنَمَا أَنَا عَلَى بِئْرٍ......... اولنۍ خبره خو داده، چې په بعضې نسخو کښې بَيْنَا دي، او په بعضې کښې "بَيْنَمَا" بالمیم دي، دویمه خبره داده، چې دا د خوب واقعه ده، یعنی د کوهی په خوا کښې موجود کیدل د بیدارۍ په حالت کښې نۀ دی واقع شوې، بلکه په خوب کښې راوی ته اوښودلې شو، څنګه چې ددې باب په یو بل روایت کښې د ابوهریره رضی الله عنه دا

بقیه حاشیه د تیرمخ] باب تحریم سب الصحابة، رقم: ۲۵۴۱، وأبوداؤد فی سننه:۲، ۲۸۴، کتاب السنة، باب فی النهی عن سب أصحاب رسول الله ﷺ، رقم: ۴۶۵۸، والترمذی فی جامعه:۲، ۲۱۹، کتاب المناقب، باب فیمن سبّ أصحاب النبی ﷺ، رقم: ۳۸۶۰

[1] کتاب اللقطة، باب کیف تعرّف لقطة أهل مکة.........

[2] اوګورئ فتح الباری:۹، ۴۷

[3] کتاب الوضوء، باب من لم یَر الوضوء إلا من المخرجین من القبل والدُّبر.........

[4] کتاب الوضوء، باب دفع السّواک إلی الأکبر.........

[5] اوګورئ کشف الباری: ۴، ۶۵۱

[6] کشف الباری: ۱، ۶۳۷

الفاظ منقول دی: "بینا أنا نائم علی قلیب علیها دلو".(١) په دې کښې د "نائم" تصریح ده.
همدغه شان په مناقب عمر کښې هم د "اُرِیتُ فی المنام" په الفاظو سره دا روایت ذکر شوې دې (٢) په دې کښې هم د "منام" ذکر دې.
د "ذنوب" نه څهٔ مراد دی؟ :فنزع ذنوبا أو ذنوبین........د نزع معنیٰ ده،بوقه د اوبو ډکهٔ راؤباسل.
د "ذَنُوب" معنیٰ ده، "الدلو الکبیر إذا کان فیها الماء" لویه بوقه چې په هغې کښې اوبهٔ هم وی.
د حدیث د شارحینو په دې خبره خو اتفاق دې،چې د ذَنوب نه مراد دلته کښې زمانه د خلافت ده،خو په دې باندې یو اشکال واردیږی،او هغه دا چې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه د خلافت مدت دوه کاله پوره او د دریم کال څهٔ لږه برخه وو،نو کهٔ په ذَنوب سره د خلافت کالونو ته اشاره مقصود وی،نو بیا خو ذنوبین أو ثلاثة پکار وو. حافظ ابن حجر فرمائی: "والذی یظهر لی أن ذلك إشارة إلی ما فُتح فی زمانه من الفتوح الکبار وهی ثلاثة" کومه خبره چې زما پوهې ته راځی،هغه داده،چې په دې کښې هغه فتوحاتو ارخ ته اشاره مقصود ده،کوم لوئې لوئې فتوحات چې د هغوی رضی الله عنه په زمانه د خلافت کښې اوشول،او هغه درې دی،کیدې شی "غزوهٔ حیره" "فتح الانبار" او "فتوح الشام" مراد وی،او یا فتنه د ارتداد،فتنه د انکار زکوٰة او د دروغو د نبوت دعوی کونکی ختمول مراد وی.(٣)
اشکال خو په دې باندې هم کیدې شی،چې کهٔ فتوحات درې دی،نو بیا خو "ذنوبین أو ثلاثة" وئیل پکار وو،نهٔ چې "ذَنُوب او ذنوبین" بیا هم ددې دا جواب ورکولې شی،چې د "ذنوبا او ذنوبین" یعنی د یو دوؤ بوقو نه شمیر مراد نهٔ دې،بلکه قلّت او اختصار ارخ ته اشاره مقصود ده، څنګه چې وئیلې شی، "یو نیم" او د هغې دلیل دادې،چې د حضرت عمر رضی الله عنه متعلق بیا د څهٔ خاص عدد ذکر نهٔ دې شوې،حال دادې چې د هغوی د خلافت کالونه او همدغه شان د فتوحاتو شمیر هم معلوم معدود دې،ولې د هغوی په حقله صرف په بوقه راؤښکلو کښې د قوت او مظبوط والی ذکر دې،چې د هغې معنیٰ داده،چې د هغوی فتوحات زیات دی،او هغوی لوئې فاتح وو. والله اعلم(٤)
امام شافعی رحمه الله په "کتاب الام" کښې ددې حدیث د ذکر کولو نه ورستو ددې تشریح کولو کښې فرمائیلې دی:
"ومعنی قوله وفی نزعه ضعف قصر مدّته وعجلة موته وشغله بالحرب لأهل الردة عن الافتتاح والتزید الذی

---

١) اوګورئ رقم (٣٦٦٤)
٢) اوګورئ رقم (٣٦٨٢)
٣) تاریخ ابن خلدون: ٢/٢٢٨، تاریخ الکامل لابن الاثیر........عهد صدیقی: ٦/١٦٦٨
٤) اوګورئ فتح الباری: ٩/١٤٧

بلغه عمرنی طول مدته". [1]

یعنی د رسول الله ﷺ د ابوبکر په حقله ارشاد د "وفی نزعه ضعف" معنیٰ داده چې د هغوی د خلافت د زمانې اختصار او د هغوی وفات په جلدئ واقع کیدل، او د اهل ارتداد سره په جنګ کولو کښې د مصروف کیدو په وجه هغوی د فتوحاتو او د خلافت اسلامیه د فراخئ نه پاتې کیدل او ددې موقع نهٔ موندل، حافظ ابن حجر فرمائی، امام شافعی په خپل دې قول کښې هغه ټولې خبرې راجع کړې دی، چې نورو متفرقې بیان کړی دی، یعنی چا د خلافت د زمانې اختصار مراد اخستې دې، چا د فتوحاتو کموالې وغیره، امام شافعی دا ټولې مراد اخستې دی، ددې تائید هم ددې په شان د هغه قیصئ د الفاظو نه هم کیږی، چې د ابن مسعود رضی الله عنه نه مروی ده، د هغې الفاظ دی:

"قال النبی ﷺ: فاعبرها یا أبابکر، فقال إلی الأمر من بعدك، ثم یلیه عمر، قال: کذلك عبرها الملك". [2]

رسول الله ﷺ اوفرمائیل، ابوبکر ددې تعبیر اووایه، هغوی اووئیل ستاسو نه ورستو به خلافت ما ته ملاؤیږی، بیا (زما نه ورستو) دا به عمر سنبالوی، نبی علیه السلام اوفرمائیل، همدغه شان فرشتې هم ددې تعبیر اوښودلو.

دا حدیث طبرانی روایت کړې دې، ولې ددې سند ضعیف دې. [3]

د "ضعف" یو بل مطلب: علامه قسطلانی د "وفی نزعه ضعف" متعلق فرمائی:

"إشارة إلی ما کان فی زمنه من الارتداد واختلاف الکلمة، ولین جانبه، ومداراته مع الناس". [4]

په دې ضعف کښې د رسول الله ﷺ د وصال نه ورستو پیدا کیدونکې فتنې د ارتداد او په خلقو کښې د اختلاف پیدا کیدو اړخ ته ارشاه مقصود ده، او د ابوبکر نرم مزاجئ او خلقو سره حُسن سلوك اړخ ته، چې ګویا د هغوی یو قسمه کمزوری وه، او ددې نرمئ او خیال ساتلو په وجه ښکاره خبره ده د هغوی رُعب دبدبه او د خلافت جلالت به دومره نهٔ وو، څومره چې د حضرت عمر رضی الله عنه وو.

د "والله یغفر له" مطلب: ددې جملې مختلف مقاصد بیان کړې شوی دی، یو مطلب خو ددې دا بیان کړې شوې دې، چې دا د متکلم د اړخ نه جمله دعائیه ده، او ددې هیڅ مفهوم نشته، یعنی څنګه چې په ظاهره ددې نه پوهې ته راځی، چې کیدې شی په هغوی (یعنی حضرت ابوبکر رضی الله عنه) کښې د خلافت په حوالې سره څهٔ کمزورئ موندلې شوې، په دې وجه د هغوی د پاره د مغفرت دعا اوکړې شوه، دا ممکن مفهوم دلته مراد نهٔ دې، بلکه دا د عربو د عادت موافق استعمال شوې دې، عرب وائی، "افعل کذا والله یغفر لك" دغسې اوکړه، الله تعالیٰ دې

---

[1] کتاب الام، صلاة المسافر: ۱/۱۶۳
[2] کنز العمال.....فضل الشیخین، رقم: ۳۶۱۳۶، مؤسسة الرسالة
[3] فتح الباری: ۹/۴۷۰
[4] اوګورئ إرشاد الساری: ۸/۱۶۸

ستا مغفرت اوکړی.[1] زمونږ په معاشره کښې هم د مړ شوی پلار نیکۀ د ذکر په وخت کښې وائی، الله تعالٰی دې اُوبښې زما د پلار یا نیکۀ دا عادت وو............
دویم قول دادې، چې په دې کښې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه د وفات نزدې والی اړخ ته اشاره کړې شوې ده، او دا د الله تعالٰی ارشاد (فسبّح بحمد ربّك واستغفره)[2] نظیر دې، څکه چې دا د سورۀ نصر آیت دې، او مفسرین فرمائی په دې کښې د رسول الله ﷺ وفات اړخ ته اشاره ده.
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: "قلتُ: ويحتمل أن يكون فيه إشارة إلى أنّ قِلّة الفتوح في زمانه لاصنع له فيه؟ لأن سببه قصر مدّته، فمعنى المغفرة رفعُ الملامة عنه".[3]
یعنی دا هم احتمال شته، چې په دې کښې دې خبرې اړخ ته اشاره وی، چې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په عهد خلافت کښې د فتوحاتو کمې د هغوی رضی الله عنه څۀ کمې یا دخل نۀ وو، بلکه د هغې وجه هغوی ته د ملاؤ شوې موقعې او زمانې کم والې وو، چې د هغې قدرتی او لازمی نتیجه د فتوحاتو کمې او د خلافت نۀ خوریدل وو. په دې وجه د مغفرت دعا کولو سره د هغوی نه هر قسمه ملامتیا لرې کړې شوه.
قوله: غَرْبًا: أى دلوًا عظيمًا یعنی وه (معمولی) بوقه بیا په ډیره لویه بوقه باندې بدله شوه.
د "عبقری" معنی: فَلَم أَرَ عَبْقَرِيًّا........ عبقرى بفتح العين وسكون الباء الموحدة وفتح القاف وكسر الراء
ددې نه مراد دې "كل شئ بلغ النهاية" هر هغه څیز چې انتهاء ته اورسی، یعنی په هر کمال کښې آخری حد ته رسیدونکې څیز ته عبقری وئیلې کیږی، او عبقر په اصل کښې، "أرض الجن" ته وئیلې کیږی، یعنی هغه ځائې کوم کښې چې پیریان اوسیدلې وی، یا دا د یو کلی نوم دې، چې هلته به خائسته کپړې (رختونه) جوړیدې، د پیریانو په وجود کښې ناآشنا کارونه او مختلف عجائبات وی، په دې وجه عرب عمومًا هر هغه څیز عبقر، یا "أرض الجن" اړخ ته منسوب کوی، چې په هغې کښې په حسن یا بل یو څیز کښې کمال یا حیرانتیا وی.[4] څنګه چې زمونږ په معاشره کښې هم د "پَرِی زاده" وغیره الفاظ په دې معنی کښې وئیلې کیږی.
قوله: يَفْرِي فَرِيَّهُ: "يفرى" بفتح الياء وسكون الفاء وكسر الراء وسكون التحتانية فَرِيَّه بفتح الفاء وكسر الراء وتشديد التحتانية المفتوحة بعضو د راء په سکون سره هم نقل کړې دې، ولې دا غلط دې، ددې جملې معنی ده، "يعمل عمله البالغ" خپل لوئې کار کول.

---

[1]) فتح البارى: ۴۸،۹، وإرشاد السارى: ۱۱۶۸،۸
[2]) سورة النصر: ۱۳
[3]) فتح البارى: ۱۴۸،۹
[4]) فتح البارى: ۱۴۸،۹

قوله: حَتَّى ضَرَبَ النَّاسُ بِعَطَنٍ: "عَطَن بفتح المهملتين مُنَاخُ الإبل" يعنى د اوښانو د ناستې ځائې ته وئيلې کيږي، او د "ضَرَبَ النَّاسُ بِعَطَنٍ" معنٰی داده، چې خلقو اوبۀ څکلو سره خپلو خپلو ځايونو ته لاړل.

په مناقب عمر کښې دا الفاظ دي، "حتی روی النّاسُ وضربُوا بعطنٍ".(١) تر دې پورې چې خلقو اوبۀ اوڅکلې، او خپلو خپلو ځايونو ته لاړل.

او بزار او طبرانی د ابو الطفیل نه په سندِ حسن سره روايت کړې دې، چې رسول الله ﷺ اوفرمائيل، "بينا أنا أنزع الليلَةَ إذ وردَت على غنم سودٌ وعُفر، فجاء أبوبكر فنزَع" په هغه وخت کښې چې ما يوه شپه اوبۀ راؤباسلې، نو په ما باندې د تور او خړ رنګ چيلئ راغلې، بيا ابوبکر راغې اوبۀ ئې راؤباسلې، بيا ئې د حضرت عمر رضی الله عنه په حقله اوفرمائيل، "فملا الحياض وأروى الواردة".(٢) عمر حوضونه ډك کړل او راتلونکې چيلئ ئې په اوبو مړې کړې.

بيا ئې اوفرمائيل، "فأوّلت السُّود العربَ والعُفر العجم" (٣) ما د تورو چيلو تعبير په عربو سره اوکړو او د خړو چيلو تعبير مې په عجمو سره اوکړو.

په دې روايت کښې هم هغه مضمون بيان شوې دې، ولې د صورت او هيئت په لږ اختلاف سره.

د عطن معنی او مفهوم: قَالَ وَهْبٌ.......دا وهب بن جرير دې، چې د امام بخاری شيخ الشيخ دې، او په دې زير بحث روايت کښې دده ذکر هم دې، احمد بن سعيد دده نه روايت کوی.

دده دا کلام په سندِ مذکور سره موصولاً ثابت دې، وهب بن جرير د عَطَن معنی ذکر کړې ده، او "يقول: حتى رويت الإبلُ........" هم دده مقوله ده،(٤). علامه قسطلانی فرمائی، د "رَوِيَت" نه ورستو د "فَأَنَاخَت" په ځائې "فأنيخت" کيدل پکار وو.(٥)

د وهب د قول مطلب دادې، چې د "عَطَن" معنٰی ده، "مَبرك الإبل" د اوښانو د کيناستو ځائې، او داسې استعمال شوې دې، چې "رَوِيَت الإبل فأنِيخَت" اوښانو اوبۀ اوڅکلې نو د کيناستو په ځائې کښې اودرولې شو.

بيضاوی دې وضاحت کولو سره فرمائی، په خوب کښې چې کوم کوهې اوليدې شو، ددې نه مراد دين دې، ځکه چې دين يو داسې چينه ده، چې د هغې نه وتونکو اوبو باندې د ځانونو

---

(١) اوګورئ: کتاب الفضائل، باب قول النبی "لو کنتُ متخذا خليلا" رقم(٣٦٨٢)١

(٢) فتح الباری: ٤٨،٩، ومسند أبی يعلٰی مسند أبی الطفيل، رقم: ١٤٠٩

(٣) فتح الباری: ٤٨،٩، ومسند أبی يعلی مسند أبی الطفيل، رقم: ١٤٠٩

(٤) فتح الباری: ١٤٨،٩

(٥) إرشاد الساری: ١١٦٩،٨

ژوند جوړیږي، او په هغې سره د معاد او معاش معامله صحیح کیږي، او د "نزع منه" معنیٰ ده، ددې نه اوبهٔ راؤباسل، او په دې سره د دین د امر اشاعت او د هغې د احکامو اجراء ارخ ته اشاره مقصود ده، او "یغفر الله له" سره دې خبرې اړخ ته اشاره کیږي، چې ددهٔ نرمی یا کمزوری نقصانی نهٔ ده، او په دې باندې د اعتراض کولو جواز نشته.
دا خو په هغه صورت کښې ده، چې د ضعف نه نرمی مراد وی، ګنې د ضعف دویمه معنیٰ په فتنهٔ ارتداد او په مسلمانانو کښې په پیدا کیدونکې اختلاف سره کړې شوې ده، چې په هغې سره په مسلمانانو کښې کمزوری راغلې وه، بیا هغه اختلاف او افتراق ختم شو، او د حضرت عمر رضی الله عنه په زمانه د خلافت کښې اسلام مضبوط شو، او مسلمانان خپل مینځ کښې متفق او طاقتور شو.[1]

په "نزع" کښې د ضعف او قوت نه مراد څهٔ دې، دې اړخ ته د امام احمد بن حنبل په یو روایت کښې هم اشاره کړې شوې ده، او روایت د حضرت سمرة دې، هغه فرمائی:

"أن رجلاً قال: یا رسول الله رأیتُ کأن دلواً من السماء دلیت، فجاء أبوبکر فشرب شرباً ضعیفاً ثم جاء عمر فشرب حتی تضلَّع".[2]

یعنی د آسمان نه یوه بوقه راؤغوړځولې شوه، نو ابوبکر راغې او د هغې نه ئې لږې شان اوبهٔ اوڅکلې، بیا عمر راغې او هغوی دومره اوڅکلې چې موړ شو، ددې نه معلومه شوه، چې د ضعف نه مراد کم والې د زمانې، او کم والې د خلافت دې، او د قوت نه ددې (خلافت) فراخ والې او ددې ډیره زمانه کیدل مراد دی. والله اعلم.[3]
علامه قسطلانی فرمائی:

"وهذا کلّه فیه إشارة إلی ما أکرم الله عزوجل به عمر من امتداد مدّة خلافته، ثم القیام فیها بإعزاز الإسلام وحفظ حدوده وتقویة اهله حتی ضرب الناس بعطن أی حتی رووا وأرووا إبلهم وأبرکوها وضربوا لها عطناً وهو مبرك الإبل حول الماء یقال: أعطنتِ الإبل فهی عاطنة وعواطن أی سقیت وتُرکت عند الحیاض لتُعاد مرة أخری".[4]
یعنی په دې تفصیل کښې اشاره ده، هغه عزت او اکرام اړخ ته، چې په هغې سره الله تعالی حضرت عمر رضی الله عنه سرفراز کړې وو، او هغه دا چې الله تعالی د هغوی د خلافت زمانه اُوږده اوفرمائیله، بیا په دې خلافت کښې اسلام ته د عزت او غلبې ورکولو د پاره ئې هغوی ته د اُودریدو موقع ورکړه، د اسلام د حدودو حفاظت او د اهلِ اسلام د طاقتور جوړولو موقعه ئې ورکړه، تر دې پورې چې خلقو "ضرب عطن" اوکړو، یعنی پخپله هم اوبهٔ څکلو سره ماړهٔ

---

[1] فتح الباری: ۹/۴۹.
[2] مسند احمد من حدیث سمرة، رقم: ۲۰۲۵۵.
[3] فتح الباری: ۹/۴۹.
[4] إرشاد الساری: ۸/۱۶۹.

شول، او خپل اوښان ئې هم په اوبو څكولو سره ماړهٔ كړل، او خپلو ځايونو ته ئې اورسول.
بيا ئې د "ضرب عطن" معنى بيان كړه، چې "عطن" د اوبو نه ګير چاپيره د اوښانو ځايونو ته وئيلې كيږى، د "أعطنت الإبل فهى عاطنة" معنى ده، اوښانو باندې اوبهٔ څكولو سره د حوضونو په خوا كښې پريښودې شو، بيا ورستو راتلو سره هغه واپس كړې شى.

۳۴۷۴: (۱) حَدَّثَنِي الْوَلِيدُ بْنُ صَالِحٍ حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ سَعِيدِ بْنِ أَبِي الْحُسَيْنِ الْمَكِّيُّ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - قَالَ إِنِّي لَوَاقِفٌ فِي قَوْمٍ، فَدَعَوُا اللَّهَ لِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ وَقَدْ وُضِعَ عَلَى سَرِيرِهِ، إِذَا رَجُلٌ مِنْ خَلْفِي قَدْ وَضَعَ مِرْفَقَهُ عَلَى مَنْكِبِي، يَقُولُ رَحِمَكَ اللَّهُ، إِنْ كُنْتُ لأَرْجُو أَنْ يَجْعَلَكَ اللَّهُ مَعَ صَاحِبَيْكَ، لأَنِّي كَثِيرًا مِمَّا كُنْتُ أَسْمَعُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ كُنْتُ وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ، وَفَعَلْتُ وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ، وَانْطَلَقْتُ وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ. فَإِنْ كُنْتُ لأَرْجُو أَنْ يَجْعَلَكَ اللَّهُ مَعَهُمَا. فَالْتَفَتُّ فَإِذَا هُوَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ. [۳۴۸۲]

قوله: الْوَلِيدُ بْنُ صَالِحٍ: الوليد بن صالح النخاس الضبى أبو محمد الجوزى الفلسطينى.
صاحب د تهذيب الكمال فرمائى:

"الوليد بن صالح النخاس الضبى، أبو محمد الجزرى، بيّاع الرقيق، نزل بغداد ويقال: أصله من فلسطين". (۲)

شيوخ او تلامذه: د اسرائيل بن يونس، بقيّة بن الوليد، حماد بن زيد، حماد بن سلمة، ليث بن سعد وغيره نه روايت كوى.
او ددهٔ نه امام بخارى، إبراهيم بن اسحاق الحربى، إبراهيم بن مهدى، احمد بن إبراهيم الدورقى، احمد بن على الخزاز، احمد بن القاسم بن مساور الجوهرى وغيره روايت كړې دې.

جرح او تعديل: عبد الله بن احمد بن حنبل وائى:

"قُلتُ لأبي: لِمَ لَمْ تكتب عن الوليدِ بن صالح النخّاس؟ قال: رأيته يصلى فى مسجدِ الجامع يُسيئى الصلاةَ فتركته". (۳)

---

(۱) الحديث أخرجه البخارى فى صحيحه: ۱، ۵۱۸، كتاب فضائل أصحاب النبى ﷺ، باب قول النبى ﷺ "لو كنّا متخذاً خليلاً"، رقم: ۳۶۷۴، وفى صحيحه: ۱، ۵۲۲، كتاب فضائل أصحاب النبى ﷺ، باب مناقب عمر بن الخطاب، رقم: ۳۶۹۳، وفى مناقب عثمان بن عفان، رقم: ۳۶۹۵، وفى: ۲، ۹۱۸، كتاب الأدب، باب من نكت العود فى الماء والطين، رقم: ۶۲۱۶، وفى كتاب الفتن، باب الفتنة التى تموج كموج البحر، رقم: ۷۰۹۷، ۲، ۱۰۵۱، وفى: ۲، ۱۰۷۸، كتاب أخبار الآحاد، باب قول الله تعالىٰ "لا تدخلوا بيوت النبى الا أن يؤذن لكم"، رقم: ۷۲۶۲، ومسلم فى صحيحه: ۲، ۲۷۷، كتاب فى فضائل الصحابة، باب من فضائل عثمان بن عفان رضي الله عنه، رقم: ۲۴۰۳، والترمذى فى جامعه: ۲، ۲۱۲، كتاب المناقب، مناقب على، باب: ۶۱، رقم: ۳۷۱۱

(۲) تهذيب الكمال: ۳۱، ۱۲۸

(۳) تهذيب الكمال: ۳۱، ۱۳۰

ما خپل پلار (امام احمد بن حنبل)ته اووئيل،تاسو د وليد بن صالح النخاس روايات ولې نۀ ليکئ؟ وې فرمائيل ما هغه په جامع مسجد کښې په مونځ کولو اوليدو ،هغۀ مونځ صحيح نۀ کولو ،په دې وجه ما پريښودو .

احمد بن إبراهيم الدورقى او ابو حاتم الرازى وائى، "كان ثقة".[1]
ابن حبان هم په كتاب الثقات کښې ددۀ ذکر کړې دې.[2]

حافظ ابن حجر فرمائى: "وليس له فى البخارى إلا هذا الحديث الواحد وسيأتى من وجه آخر فى مناقب عمر عن ابن أبى حسين، فظهر أن البخارى لم يحتج به".[3]

يعنى ددۀ په صحيح بخارى کښې هم دغه يو روايت دې،او دا هم په بل سند سره په مناقب عمر کښې منقول دې،ددې نه معلومه شوه،چې امام بخارى په دې حديث سره استدلال نۀ کوى.

عِيسَى بنُ يُونُس:دا عيسى بن يونس بن أبى اسحاق السبيعى ابوعمرو الكوفى دې. ددۀ احوال تير شوى دى.[4]

عُمَرُ بنُ سَعِيدٍ:دا عمر بن سعيد بن حسين قرشى نوفلى مكى دې. ددۀ احوال په "كتاب العلم، باب الرِّحلَةِ فى المسئلةِ النَّازِلةِ وتعليم أهلِه" کښې تير شوى دى.[5]

ابنِ أَبِى مُلَيكَةَ:دا ابوبكر عبد الله بن عبيد الله ابن أبى مليكۀ القرشى التيمى دې. ددۀ احوال په "كتاب الإيمان، باب خوف المؤمن من أن يحبط عملُه وهو لا يشعر" کښې تير شوى.[6]

ابنِ عَبَّاسٍ:دا د رسول الله ﷺ مشهور صحابى عبد الله بن عباس رضي الله عنهما دې . د دوى احوال په "بدء الوحى" کښې تير شوى دى.[7]

عبارت کښې په ترکيبى اعتبار سره اختلاف: كُنتُ، وَأَبُوبَكرٍ وَعُمَرُ

دې سره نزدې نزدې يوه جمله تير شوى سره متصل روايت کښې تيره شوې ده،او هغه ده، "أن النبى صَعِدَ أحدًا وأبوبكرٍ وعُمر......" ددې په حقله ابن التين اوفرمائيل،چې دلته ابوبكر عطف دې د "صَعِدَ" په ضمير فاعل باندې،او دا بالاتفاق جائز دې،يعنى د اسم ظاهر عطف په ضمير متصل باندې،ځکه چې په دې کښې د معطوف او معطوفٌ عليه په مينځ کښې په "أُحدًا" سره

---

[1]) الجرح والتعديل ج:٩،الترجمة: ١٣٠
[2]) الثقات لابن حبان:٩،٢٢٥\١
[3]) فتح البارى:٩،٣٩\١
[4]) كتاب الأذان،باب من صلى بالناس فذكر حاجةً فتخطاهم گ گ گ\١
[5]) اوګورئ كشف البارى:٣،٥١٥\١
[6]) اوګورئ كشف البارى:٢،٥٤٨\١
[7]) اوګورئ كشف البارى:١،٤٣٥\١

فصل واقع دې،او په زير بحث روايت كښې حافظ ابن حجر رحمه الله دده قول نقل كړې دې،هغه فرمائى:

"الأحسن عند النحاة أن لا يعطف على الضمير المرفوع إلا بعد تاكيده،حتى قال بعضهم أنه قبيح لكن يرد عليهم قوله تعالى:(ما أشركنا ولا آباؤنا)وأجيب بأنه قد وقع الحائل وهو قوله "لا" وتعقب بأن العطف قد حصل قبل "لا" قال:ويرد عليهم أيضا هذا الحديث".(1)

حافظ ابن حجر فرمائى:"والتعقيب مردود،فإنه وجد فاصل فى الجملة".(2)

يعنى د نحاتو په قاعدې باندې په آيت ما أشركنا........سره چې كوم اعتراض كړې شوې دې،هغه صحيح نۀ دې،ځكه چې دلته په"لا"سره فصل راؤړلې شوې دې،او په دې باندې كيدونكې اعتراض چې ددې لا نه په وړاندې باندې عطف شوې دې،دا مردود دې،ځكه چې فى الجمله د معطوف او معطوف عليه په مينځ كښې فاصل خو موجود دې،(برابره خبره ده كۀ د حرف نه ورستو وى يا وړاندې)او هم دغه كافى دې.

بيا ابن حجر رحمه الله د حديث د الفاظو په حقله فرمائى:"وأما هذا الحديث فلم تتفق الرواة على لفظه" يعنى ددې روايت د الفاظو نه چې دا معلوميږى،چې په ضمير مرفوع باندې عطف بغير د تاكيد نه جائز دې،دا په دې وجه معتبر نۀ دې،چې د روايت په دې الفاظو باندې ټول راويان متفق نۀ دى،نو ممكنه ده،چې په دې الفاظو كښې د راوى نه څۀ غلطى شوې وى.

په مناقبو د حضرت عمر رضى الله عنه كښې په يو بل سند سره دا الفاظ مروى دى،"ذهبت أنا وأبوبكر وعمر" دې نه معلوميږى،چې په دې كښې راويانو تصرف كړې دې،او په اصل كښې د معطوف او معطوف عليه په مينځ كښې فصل شته.(3)

ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره مطابقت واضح دې،ځكه چې دلته هم د ابوبكر د فضيلت ذكر دې،او هغوى به اكثر رسول الله ﷺ سره وو،او هغوى ﷺ به اكثر د دوى ذكر خان سره كولو.

۳۴۷۵:(4) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ يَزِيدَ الْكُوفِي حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ عَنِ الْأَوْزَاعِي عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ قَالَ سَأَلْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرٍو عَنْ أَشَدِّ مَا

---

(1) فتح البارى:۹،۴۹،همدغه شان جامع الدروس العربية:۳،۱۱۸۹

(2) فتح البارى:۹،۱۴۹

(3) فتح البارى:۹،۱۴۹

(4) الحديث أخرجه البخارى فى صحيحه:۱،۵۱۹،كتاب فضائل أصحاب النبى ﷺ،باب قول النبى ﷺ،لو كنت متخذا خليلا،رقم:۳۶۷۵،وباب عمر بن الخطاب:۱،۵۲۱،رقم الحديث ۳۶۸۶،وفى:۱،۵۲۳،باب مناقب عثمان بن عفان،رقم:۳۶۹۹،وأبو داؤد فى سننه:۲،۲۸۳،كتاب السنة،...[بقيه حاشيه په راروانه صفحه

صَنَعَ الْمُشْرِكُونَ بِرَسُولِ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ رَأَيْتُ عُقْبَةَ بْنَ أَبِي مُعَيْطٍ جَاءَ إِلَى النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - وَهُوَ يُصَلِّي، فَوَضَعَ رِدَاءَهُ فِي عُنُقِهِ فَخَنَقَهُ بِهِ خَنْقًا شَدِيدًا، فَجَاءَ أَبُو بَكْرٍ حَتَّى دَفَعَهُ عَنْهُ فَقَالَ أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللّٰهُ. وَقَدْ جَاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْ. [۳۶۴۳، ۴۵۳۷]

رجال الحديث

مُحَمَّدُ بنُ يَزِيدَ: حافظ ابن حجر فرمائی، "قيل هو أبو هشام الرفاعي وهو مشهور بكنيته".
يعنی دا ابو هشام الرفاعی دې، ولې مشهور په کنيت سره دې.
بيا وائی: "وقال الحاكم والكلاباذي هو غيره".[۱] يعنی د حاکم او کلا بازي له مخې دا ابو هاشم الرفاعی نۀ دې.
علامه قسطلانی هم دې دويم قول ته ترجيح ورکولو سره اوفرمائيل:
"قال ابن خلفون، وليس بأبي هشام محمد بن يزيد بن رفاعة الرفاعي، قال الحاكم والكلاباذي".
يعنی دا محمد بن يزيد ابو هشام الرفاعی نۀ دې، بلکه دويم (محمد بن يزيد) دې، د قسطلانی په رائې کښې دا محمد بن يزيد الحزامی الکوفی البزاز دې.[۲]
دې د اسحاق بن سليمان الرازی، حبان بن علی العنزی، رُشد بن سعد المصری، السُّدی بن عبد الله السُّلمی المصری، سفيان بن عيينه، شريک بن عبد الله النخعی، عبد الله ابن المبارک، عبد الرحمٰن بن محمد المحاربی، وليد بن مسلم، يحيی بن زکريا، يونس بن بُکير او ابوبکر بن عياش نه روايت کوی.
او دده نه روايت کونکی امام بخاری، عبد الله بن عبد الرحمٰن الدارمی، محمد بن عثمان بن أبی شيبه، أبو کريب محمد بن العلاء وغيره دی.
د جرحې او تعديل په باب کښې: ابن حبان په کتاب "الثقات" کښې د دوی ذکر فرمائيلې دې، يعنی هغوی دې ثقه گرځوی.[۳]
امام بخاری په "التاريخ الكبير" کښې صرف دومره فرمائيلی دی:
"محمد بن يزيد الكوفي سمع الوليد بن مسلم، وضمرة بن ربيعة".[۴]

بقيه حاشيه د تيرمخ] باب في الخلفاء، رقم: ۴۶۵۱، والترمذی فی جامعه: ۲، ۲۱۰، کتاب المناقب، باب مناقب عثمان بن عفان رضی الله عنه، رقم: ۳۶۹۷.

[۱] فتح الباری: ۹، ۱۴۹.
[۲] إرشاد الساری: ۸، ۱۷۰.
[۳] الثقات لابن حبان: ۹، ۱۷۸.
[۴] التاريخ الكبير: ۱، الترجمة: ۸۳۶.

ابو حاتم فرمائی: "مجهولٌ لاأعرفه".([1])

حافظ مزی فرمائی: "هكذا ذكره البخارى وأبوحاتم وغيرواحد مفرداً عن أبى هشام الرفاعى وهو صحيح، وزعم بعض من ذكر شيوخ البخارى أنه أبوهشام الرفاعى وذلك غلطٌ لاشك فيه. والله أعلم".([2])

يعنى" د امام بخاری او ابو حاتم له مخې او د څو نورو حضراتو له مخې دا د ابو هشام الرفاعی نه علاوه بل څوك دې،او هم دا صحيح ده،او د امام بخاری شيوخ ذكر كونكو بعضې حضراتو دې ابو هشام الرفاعی گرځولې دې،چې بې شكه غلط دې".

ابن حجر عسقلانی وائی: "محمد بن يزيد بن محمد بن كثير العجلى أبو هشام الرفاعى الكوفى قاضى المدائن....... ذكره ابن عدى فى شيوخ البخارى وجزم الخطيب بأن البخارى روى عنه لكن قد قال البخارى رأيتهم مجمعين على ضعفه".([3])

حافظ ابن حجر فرمائی،چې د ابن السكن عن الفربری په روايت كښې دى،چې دا محمد بن كثير دې،خو دا د هغهٔ وهم دې،څنگه چې ابو علی الجيانی په دې تنبيه كړې ده،او د هغهٔ د وهم كيدو وجه داده،چې د محمد بن كثير(محمد بن يزيد نهٔ دې،)يو روايت هم د وليد نه ثابت نهٔ دې،او دلته محمد بن يزيد د وليد نه روايت كړې دې.([4])

په"رجال البخارى"كښې ابو الوليد الباجى وائى،محمد بن يزيد دا هم ابو هشام الرفاعى دې،او ابو حاتم چې په دهٔ او په محمد بن زيد كوفى كښې فرق بيان كړې دې،هغه صحيح نهٔ دې،او زما له مخې دا يو سړې دې.

باجې د ابو حاتم د"مجهولٌ لاأعرفه"دا توجيه كړې ده،چې هغه خو دې د رفاعى نه علاوه بل څوك گڼړى،او په نفس الامر كښې خبره داسې نهٔ ده،نو هغهٔ اووئيل،"لاأعرفه"علامه باجى ددې دا دليل وركړې دې،چې د محمد بن يزيد كوفى د مناقبِ أبى بكر ددې روايت نه علاوه هيڅ يو روايت او هيڅ تذكره په كتاب كښې نشته.

او د خپلې دې دعوې په تائيد كښې هغوى دا هم ذكر كړې دى،چې عبيد الله بن واصل په "كتاب الأدب"كښې د عبد الله بن عبد الرحمٰن الدارمى يو روايت نقل كړې دې،چې د هغې الفاظ دى،"أخبرنا محمد بن يزيد البزار حدثنا يونس بن بكير..............".

او بعينه هم دغه روايت ابو هشام هم د يونس نه روايت كړې دې،او ددې"ابو هشام"په كنيت سره محمد بن يزيد معروف دې،نو معلومه شوه،چې د"بزاز"په نسبت سره هم هغه معروف دې.

---

[1]) الجرح والتعديل:۱۴۸،۷،الترجمة:۱۵۷۵

[2]) تهذيب الكمال:۱۳۵،۲۷

[3]) تقريب التهذيب:۱۵۱۴،۱

[4]) فتح البارى:۱۴۹،۹

او كومو خلقو ته چې دا اشكال وړاندې شوې دې، چې دا دواړه ځان ځان له دى، د هغې وجه داده، چې بخارى ددۀ نه روايت هم كړې دې، چې ددۀ توثيق دې، او خپل تاريخ كښې ئې ددۀ تضعيف هم كړې دې، نو ددې نه خلقو دا اوګڼړله، چې كيدې شى دا دوه كسان وى، او ددې وجه ابن عدى دا بيان كړې ده، چې امام بخارى صرف ددۀ نه استشهاد كړې دې.

په هر حال كښې د اسماء رجال په كتابونو كښې ددۀ په حقله ډير اختلاف دې، علامه باجى، په رجال البخارى، كښې او ابن عدى د تفريق قائل نۀ دى، او باقى حضرات د محمد بن يزيد بزاز او محمد بن يزيد أبى هشام الرفاعى كښې تفريق كوى.

ذهبى، ابن حبان او ابن حجر دۀ ته ثقه وائى، او هم دغه صحيح معلوميږى، بياهم حافظ عسقلانى ددۀ په حقله والله اعلم وئيلو سره د څۀ يقينى خبرې اظهار نۀ كوى.[1]

د محمد بن يزيد كوفى متعلق د اسماء رجال په كتابونو كښې اختلاف دې، څوك هم دې محمد بن يزيد ابو هشام الرفاعى ګرځوى، او څوك ددۀ نه علاوه مستقل راوى، څوك دۀ ته ثقه وائى، نو څوك ضعيف، حافظ ابن حجر محمد بن يزيد كوفى او رفاعى دوه راويان ګرځوى، اوفرمائى، امام بخارى هم دوى جدا جدا ګرځوى، اوابو حاتم ئې هم جدا جدا ګرځوى[2]

او ابو حاتم دۀ ته ضعيف هم وئيلى دى، حافظ مغلطائى په دې حوالې سره په څۀ تفصيل سره بيان كړې دې. هغه فرمائى، چې كلاباذى اووئيل، دا محمد بن يزيد الكوفى البزار دې، او دا رفاعى نۀ دې، او ابن عدى وئيلى دى، دا محمد بن يزيد الرفاعى دې، [3] بزار نۀ دې. يعنى يو د بزار د وجود منكر دې، او بل د رفاعى. او بخارى هم بس "الرفاعى" ذكر كړې دې، او بل څوك ئې نۀ دې ذكر كړې، يعنى د هغۀ له مخې بزار هيڅ څيز نۀ دې، او ابو حاتم وائې دا دوه سړى دى، يو "بزار" او بل "رفاعى".

مغلطائى وائى، "والذى عندى أنه رجل واحد ولذلك لم يعرفه أبوحاتم" [4] دا هم يو سړې دې، په دې وجه ابو حاتم د محمد بن يزيد كوفى په حقله وائى، "مجهول لا أعرفه" ځكه چې هغه څۀ جدا سړې خو نۀ دې، هغه خو هم هغه محمد بن يزيد الرفاعى دې، د چا چې هغه د دې نه ورستو ذكر كوى.

مغلطائى وړاندې وائى، چې امام بخارى هم صرف د يو محمد بن يزيد الرفاعى ذكر كړې دې، او كلا بازى د "رفاعى" په دې وجه انكار كوى، چې امام بخارى په خپل صحيح كښې د الرفاعى لاحقه نۀ ده لګولې، او ابن عدى چې كوم الرفاعى منلې دې، هم دغه صحيح دې،

---

[1] اوګورئ تهذيب التهذيب: ۹،۵۲۹، الكاشف: ۲،۲۳۱، الترجمة (۵۲۲۶)، وتقريب التهذيب، ص: ۵۱۴، رقم الترجمة (۶۴۰۵)، الثقات: ۹،۱۷۸.

[2] تقريب التهذيب، ص: ۵۱۴، وتهذيب التهذيب: ۹،۵۲۷.

[3] اكمال تهذيب الكمال: ۱۰،۳۹۶.

[4] تقريب التهذيب، ص: ۵۱۴.

ځکه چې په صحيح بخاری کښې د رفاعی نه علاوه څوك محمد بن يزيد بالکل شته نه.
کلا بازی ته اشکال په دې وجه اوشو، چې ابن واصل په "کتاب الأدب" کښې دا سند ذکر کړې دې، "حدثنا عبد الله بن عبد الرحمٰن السمرقندی ثنا محمد بن یزید البزار حدثنا یونس بن بکیر" ددې "البزار" نه دا ګنړی، چې دا د "رفاعی" نه علاوه بل څوك دې.
بيا کله چې بخاری په "تاريخ" کښې د محمد بن يزيد تضعيف اوکړو، او په صحيح کښې ئې د هغهٔ نه تخريج اوکړو، نو د کلابازی وغيره اشکال نور هم مضبوط شو. او معامله داده، چې د امام بخاری له مخې هغه ضعيف دې، څنګه چې هغه فرمائی، "رأيتهم مجمعين على ضعفه" او بخاری چې ددهٔ نه په صحيح کښې روايت کړې دې، هغه صرف د استشهاد د پاره دې.[1]
حافظ مزی چې په دواړو کښې تفريق کړې دې، مغلطائی په "فيه نظر" وئيلو سره هغه په پورتنی تفصيل سره غلط ثابت کړو، د ابن حجر د قول هم تضعيف کړې شوې دې.[2]
اَلْوَلِيْدُ: دا ابو عثمان وليد بن سلم الأموی الدمشقی دې، ددهٔ حالات تير شوی دی.[3]
اَلْأَوْزَاعِیّ: دا عبد الرحمٰن بن عمرو بن محمد ابو عمرو الاوزاعی دې، ددهٔ احوال په "کتاب العلم باب الخروج فی طلب العلم" کښې تير شوی دی.[4]
يَحْيَى بنِ أَبِي كَثِيرٍ: دا يحيى بن أبی کثير الطائی دې، ددهٔ احوال تير شوی دی.[5]
مُحَمَّدِ بنِ إِبْرَاهِيم: دا محمد بن إبراهيم بن حارث بن خالد القرشی التيمی دې، ددهٔ حالات په "کتاب الإيمان، باب ما جاء أن الأعمال بالنية والحسبة ولكل امرئ مانوى" کښې تير شوی دی.[6]
عُرْوَةَ بنِ الزُّبَيْرِ: دا مشهور تابعی، د مدينې په فقهاء سبعه کښې يو، عروه بن الزبير بن العوام رضی الله عنهما دې. ددهٔ حالات په "کتاب الإيمان، باب أحب الدين إلى الله أدومه" کښې تير شوی دی.[7]
عَبْدَ اللهِ بنَ عَمْرٍو: دا عبد الله بن عمرو بن العاص مشهور صحابی دې، ددهٔ احوال په "کتاب الإيمان، باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده" کښې تير شوی دی.[8]

---

[1] اوګورئ: الکاشف، ص:۲۳۲، إکمال تهذيب الكمال: ۱۰/۳۹۶
[2] الجرح والتعديل: ۸/۱۲۹
[3] کتاب مواقيت الصلاة، باب "وقت المغرب"
[4] کشف البارى: ۳/۴۰۸
[5] کتاب العلم، باب کتابة العلم..........
[6] اوګورئ: کشف البارى: ۲/۷۳۹
[7] اوګورئ: کشف البارى: ۲/۵۴۶
[8] اوګورئ: کشف البارى: ۱/۶۷۹

قوله: وَهُوَ يُصَلِّي: "باب مالقی النبی وأصحابه من المشرکین بمکة" کښې د "فی حجر الکعبة" الفاظ هم دی۔[1]

قوله: رِدَاءَهُ: د ابوذر په نسخه کښې "رداء" بغیر د اضافت نه راغلې دې۔[2]

قوله: فَخَنَقَهُ بِهِ: ابو ذر او مستملی "بِهَا" د مؤنث په ضمیر سره نقل کوی۔[3]

قوله: فَجَاءَ أَبُوبَكْرٍ: د ابو ذر په نسخه کښې "فجاءه أبوبکر" دې۔[4]

قوله: حَتَّى دَفَعَهُ عَنْهُ: ابن اسحاق دا زیاتوالې نقل کړې دې "وهو یبکی".[5]

یعنی "دفع بیده عقبة" حضرت ابوبکر رضی الله عنه په خپل لاس سره عقبه بن أبی معیط ته دیکه ورکړه۔[6]

ابو بکر او "د ال فرعون مؤمن": حضرت ابوبکر رضی الله عنه دلته د "آل فرعون د مؤمن" هغه الفاظ اووئیل، کوم چې هغهٔ د حضرت موسی علیه السلام په حقله فرعونیانو ته وئیلی وو، او قرآن کریم هغه د همیشه همیشه د پاره محفوظ کړل، علماء فرمائی، چې حضرت ابوبکر رضی الله عنه "د آل فرعون د مؤمن" نه غوره او افضل دې، ځکه چې هغهٔ د حضرت موسی علیه السلام صرف په ژبه مدد کړې وو، او ابوبکر په ژبه او لاس دواړو حضرت محمد ﷺ سره د کیدونکې بد تمیزئ بدله واخسته۔[7]

ترجمة الباب سره مناسبت هم واضح دې، ځکه چې حضرت ابوبکر رضی الله عنه د سختې نه سخته موقعه کښې د رسول الله ﷺ مدد اوکړو، او ښکاره خبره ده، دا د هغوی داسې فضیلت دې، چې ددې په وجه باندې هغوی "افضل الصحابه" کرځیدلې دې۔

د حضرت ابوبکر رضی الله عنه وفات: د خلیفهٔ اول امیر المؤمنین حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه فضائل او مناقب کوم چې امام بخاری په خپل صحیح کښې ذکر کړې دی، هغه د تشریحاتو او د متعلقه مباحثو سره دلته ختم شو۔

د حضرت د پیدائش او مبارك ژوند د ذکر کولو نه ورستو د هغوی د وفات هم مختصر تذکره کوی، د دوی د وفات متعلق یو قول خو دادې، چې دوی د "مرض السِّل"[8] نه وفات شو۔

---

[1] کتاب مناقب الأنصار، باب ما لقی النبی وأصحابه من المشرکین بمکة، رقم: ۳۸۵٤\
[2] إرشاد الساری: ۸\ ۱۱۷۰
[3] إرشاد الساری: ۸\ ۱۱۷۰
[4] إرشاد الساری: ۸\ ۱۱۷۰
[5] إرشاد الساری: ۸\ ۱۱۷۰
[6] إرشاد الساری: ۸\ ۱۱۷۰
[7] إرشاد الساری: ۸\ ۱۱۷۰
[8] دا یوه بیماری ده، چې په هغې سره په کُلمُو کښې زخم پیدا کیږی، او د خُلې نه وینه شروع شی۔ (فیروز اللغات)

واقدي وائي چې دوی په سخته يخنۍ کښې غسل اوکړو،چې د هغې نه دوی ته تبه اولګيده،او پنځلس ورځې ورستو وفات شو،او يو قول دادې،چې يهودو دوی ته په حريره کښې زهر ورکړې وو،چې د هغې د اثر د وجهې نه وفات شو،۲۲ جمادي الاخرة ۱۳هجري باندې دوی وفات شو،د دوی د خلافت زمانه دوه کاله درې مياشتې او څۀ ورځې ده،د دوی عمر په اتفاق سره هم هغه دې کوم چې د رسول الله ﷺ دې،يعنی ۶۳ کاله،د دواړو په ژوند کښې هم صحبت پاتې شوې وو،عمرئې هم يو اوموندلو،او خاوره ئې هم يو اوموندلې، رضی الله عنه وأرضاه وصلی الله علی محمد وعليه.[1]

۶-بَابُ: مَنَاقِبُ عُمَرَبْنِ الْخَطَّابِ أَبِي حَفْصٍ الْقُرَشِيِّ الْعَدَوِيِّ رضي الله عنه

د عمر بن الخطاب نوم او نسب: د عمر بن الخطاب سلسلۀ نسب څۀ داسې ده:

عمربن الخطاب بن نفيل بن عبد العزى بن رياح بن عبد الله بن قرط بن رزاح بن عدى بن كعب بن لؤى بن غالب بن فهربن مالك بن نضر.

د دوی مور حنتمة بنت هاشم بن المغيرة ده،د ابو جهل د ترۀ لور ده،بعضې حضراتو حنتمة بنت هشام وئيلو سره د ابو جهل خور ګرځولې ده.

ابو حفص د دوی کنيت وو،او ابن اسحاق په خپل "سيرت" کښې فرمائی،چې دا کنيت دوی ته رسول الله ﷺ پخپله ورکړې دې،او په دې کښې د دوی لور ام المؤمنين سيده حفصه رضی الله عنها ارخ ته نسبت دې،چې ددۀ په اولاد کښې د ټولو نه لويه وه.

د "الفاروق" وجهٔ تسميه: د دوی لقب په اتفاق سره "الفـاروق" دې،بيا په دې کښې يو قول خو دا دې،چې دا لقب رسول الله ﷺ دوی ته پخپله ورکړې دې،دا ابو جعفر بن أبی شيبه په خپل تاريخ کښې د ابن عباس عن عمر په طريقې سره روايت کړې دې،او ابن سعد هم دا نقل کړې دی.[2]

دويم قول دادې،چې په دې لقب سره دې اهل کتابو ملقب کړې دی،او يو دريم قول دې،چې جبرائيل امين په دې لقب سره دې ملقب کړې دې،بغوی هم دا ذکر کړی دی.[3]

قوله: اَلْقُرَشِي: دا د دوی جدّ اعلی فهر ارخ ته نسبت دې،چې د هغۀ نوم قريش وو،د فهر بن مالك بن نضر اولاد ته قريش وئيلې شی،چې په اتفاق سره په نسب او مشرئ، فصاحت، شجاعت او کرم وغيره کښې د ټولو نه اعلی دی.[4]

---

[1] فتح البارى:۴۹.۹
[2] اسد الغابة:عمر بن الخطاب:۳۱۸.۲،وكنز العمال،رقم:۳۵۷۴۲
[3] فتح البارى:۴۹.۹،وإرشاد السارى:۱۷۱.۸،والكامل لابن الاثير:۴۴۹.۲
[4] السيرة النبوية لابى الحسن الندوى،ص:۷۴،وإرشاد السارى:۱۷۱.۸

قوله: اَلْعَدَوِي: د قريشو يو شاخ بنى عدى قبيلې ارخ ته نسبت دې، د رسول الله ﷺ او د عمر فاروق په مينځ کښې د اتو واسطو نه ورستو په کعب باندې نسب ملاويږى، ابوبکر او رسول الله ﷺ په نسب کښې ووۀ واسطې ورستو ملاويږى، په خلفاء اربعو کښې رسول الله ﷺ ته د ټولو نه زيات نزدې حضرت على رضی الله عنه، بيا حضرت عثمان رضی الله عنه، بيا حضرت ابوبکر رضی الله عنه او بيا حضرت عمر رضی الله عنه دې.

حضرت ابوبکر رضی الله عنه د خپل ځان نه ورستو حضرت عمر رضی الله عنه خليفه ټاکلې وو، بيا هغوى لس کاله شپږ مياشتې او ځلور ورځې په شان او شوکت سره د مسلمانانو خدمت اوکړو، او بالآخر د ابولؤلؤه مجوسى د لاس نه شهيد شو.[1]

دلته مصنف ۱۲ احاديث ذکر کړې دى، چې د حضرت عمر رضی الله عنه په مناقبو او فضائلو باندې مشتمل دى.[2]

۳۴۷۶: [3] حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ الْمَاجِشُونُ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُنْكَدِرِ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ - رضى الله عنهما - قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «رَأَيْتُنِى دَخَلْتُ الْجَنَّةَ، فَإِذَا أَنَا بِالرُّمَيْصَاءِ امْرَأَةِ أَبِى طَلْحَةَ وَسَمِعْتُ خَشَفَةً، فَقُلْتُ مَنْ هَذَا فَقَالَ هَذَا بِلاَلٌ. وَرَأَيْتُ قَصْرًا بِفِنَائِهِ جَارِيَةٌ، فَقُلْتُ لِمَنْ هَذَا فَقَالَ لِعُمَرَ. فَأَرَدْتُ أَنْ أُدْخِلَهُ فَأَنْظُرَ إِلَيْهِ، فَذَكَرْتُ غَيْرَتَكَ». فَقَالَ عُمَرُ بِأُمِّى وَأَبِى يَا رَسُولَ اللَّهِ أَعَلَيْكَ أَغَارُ [۴۹۲۸، ۶۶۲۱]

رجال الحديث

حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ: دا ابو محمد حجاج بن منهال المناطى بصرى دې. ددۀ حالات په کتاب الإيمان، باب "ما جاء أن الأعمال بالنية والحسبة، ولكل امرئ ما نوى" کښې تير شوى دى.[4]

عَبْدُ الْعَزِيزِ الْمَاجِشُونُ: دا عبد العزيز بن عبد الله بن أبى سلمة الماجشون المدنى دې. ددۀ احوال تير شوي دى.[5]

مُحَمَّدُ بْنُ الْمُنْكَدِرِ: دا محمدبن المنكدربن عبد الله المدنى دې. د دوى حالات تير شوى دى.[6]

جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ: دا د رسول الله ﷺ صحابى حضرت جابر بن عبدالله بن عمرو بن حرام الأنصارى دې. د دوى احوال تير شوى دى.[7]

---

[1] إرشاد السارى: ۸/ ۱۷۱
[2] فتح البارى: ۹/ ۵۴
[3] قد سبق تخريج هذا الحديث تحت حديث: ۳۴۳۴
[4] اوګورئ: کشف البارى: ۲/ ۷۴۴
[5] كتاب العلم، باب السؤال والفتيا عند رمى الجمار.........۱
[6] اوګورئ: كتاب الوضوء، باب "صب النبى وضوء على المغمى عليه" رقم (۱۹۴)
[7] اوګورئ: كتاب بدء الوحى، رقم الحديث (۳)

حدثنا محمد بن المنكدر: اكثرو حضراتو د عبدالعزير بن الماجشون دا حديث د محمد بن المنكدر نه روايت كړي دي، او صالح بن مالك دا د عبد العزيز عن حُميد عن أنس........په طريقې سره روايت كوى، څنګه چې بغوى[1] دا روايت كړي دي، نو كيدي شى په دې كښې د عبد العزيز دوه شيخان وى: ①:-محمد بن المنكدر، ②:-حميد.[2]

قوله: الرُّمَيْصَاء: رميصاء امرأة أبي طلحة، دا د ابو طلحه د بى بى ام سُليم لقب يا صفت وو، دا اسم مصغر دې، او رَمص وئيلې كيږى د سترګې هغه سپين خيرى (چخى) ته چې د سترګې په ګوټ كښې جمع كيږى، په دې صفت سره د متصف كيدو په وجه كيدې شى أمّ سُليم ته رُمَيصَاء وئيلې كيږى.

أمِّ سُليم ددې كنيت دې، او نوم ئې سهله يا رميله يا ددې په شان بل يو نوم دې.

او بعضې حضراتو وئيلى دى، چې هم "رُمَيصَاء" ددې نوم دې.

بعضې حضراتو "غميصاء بالغين بدل الزاء" هم نقل كړې دې، ددې متعلق بعضې حضرات وائى، چې ددې د خور ام حرام صفت دې، او ابو داؤد وائى، "هو اسم أختِ أمِّ سُليم من الرضاعة". دا د أمِّ سُليم د رضاعى خور نوم دې.[3]

ابن التين وائى رُميصَاء د ابو طلحه د أمّ سُليم نه علاوه بله يوه بى بى هم كيدې شى.[4]

قوله: خَشَفَةً: بفتح الخاء والشين، په وزن او معنٰى دواړو كښې د "حَرَكَةً" په شان. احمد "سمعتُ خشفا بدون التاء" نقل كړې دې، ددې معنٰى ده آواز، ابو عبيد وائى "الخشفة الصوت ليس بالشديد" هغه آواز چې تيز نۀ وى، يو قول ددې د اصل متعلق دې، خشفة وائى، "صوت دبيبِ الحية" د مار د خزيدو آواز ته، په هر حال كښې دلته مراد "ما يسمع من حس وقع القدم" دې، يعنى د خپو آواز چې اوريدلې شى.[5]

قوله: فَقَالَ هَذَا بِلَالٌ: دا قول د جبرائيل يا د بلې يوې فرشتې دې، او يا پخپله د حضرت بلال دې.[6]

قوله: وَرَأَيْتُ قَصْراً بِفِنَائِهِ جَارِيَةٌ: د ابو هريرة رضی اللہ عنہ په روايت كښې ددې نه ورستو دا زياتوالې هم دې، تتوضا إلى جانب قصر[7] او ترمذى د حضرت انس په روايت كښې د قصرًا سره

---

[1] شرح السنة، باب فى فضائل عمر، رقم: ۳۸۷۷
[2] فتح البارى: ۹، ۵۴
[3] سنن أبى داؤد، باب فضائل الغزو فى البحر، رقم: ۲۴۹۴
[4] فتح البارى: ۹، ۵۴
[5] فتح البارى: ۹، ۵۴
[6] إرشاد السارى: ۸، ۱۷۱، ۱۷۲
[7] صحيح بخارى، كتاب النكاح، رقم (۵۲۲۷)

"من ذهب" هم نقل کړي دي.[١]

قوله: فَذَكَرْتُ غَيْرَتَكَ: ما ته ستا غيرت رایاد شو،یا ما ستا غيرت یاد کړو.

په کتاب النکاح کښې چې دا روایت ذکر کړې شوې دې،هلته دا الفاظ دی: "فأردتُ أن أدخله فلم يمنعني إلا علمي بغيرتك".[٢]

په یو روایت کښې دا الفاظ منقول دی:

"دَخَلتُ الْجَنَّةَ فرأيتُ فيها قصرًا يسمع فيه ضوضاء فقلتُ: لمن هذا؟ فقيل: لعمر.........."[٣]

زه جنت ته داخل شوم،نو ما په هغې کښې یو محل اولیدو،چې په هغې کښې د شور زوږ آواز وو،ما پوښتنه اوکړه،دا د چا دې؟جواب راکړې شو د عمر.

قوله: فَقَالَ عُمَرُ: په کتاب النکاح کښې دی، "فبكى عمرُ، وهو في المجلس ثمّ قال.........."[٤] عمر په مجلس کښې وو،په ژړا شو او بیا ئې اووئیل.

قوله: بِأُمِّي وَأَبِي: "أى أفديك بهما" یعنی (مور پلار) دواړه په تاسو قربان کړم.

قوله: أَعَلَيْكَ أَغَارُ: دا د قبیلې د قلب نه ګرځولې شوې دې، او په اصل کښې دې، "أعليها أغار منك؟".

ابن بطال وائی،دې نه معلومه شوه،چې په هر سړی باندې د هغهٔ د هغه اخلاقو په بنیاد حکم لګولې شی،کوم چې د هغهٔ د الفاظو نه معلومیږی.[٥]

حضرت عمر رضی الله عنه ولې اوژړل؟ تر کومې پورې چې د حضرت عمر رضی الله عنه د ژړا تعلق دې،نو کیدې شی،چې هغوی د خوشالئ د وجهې نه ژړلې وی،په بعضې روایاتو کښې دلته یوه بله اضافه منقول ده: "وهل رفعني الله إلا بك، یا وهل هداني الله إلا بك؟".[٦]

ما ته چې کوم رفعت یا هدایت ملاؤ شوې دې هغه ستاسو نه علاوه د چا په وجه دې؟یعنی هم ستاسو په ذریعه دې،د حدیث د باب سره مناسبت واضح دې.

دا حدیث د امام بخاری نه علاوه مسلم په "کتاب الفضائل" کښې او نسائی په "مناقب" کښې ذکر کړې دې.[٧]

---

[١] فتح الباري:٩.٥٤،إرشاد الساري:٨.١٧٢،سنن الترمذي،باب مناقب عمر،رقم:٣٦٨٨\

[٢] اوګورئ:کتاب النکاح،باب الغيرة،رقم(٥٢٢٦)\

[٣] مسند أبي يعلى،مسند جابر،رقم:١٩٧٦\

[٤] اوګورئ:کتاب النکاح،باب الغيرة،رقم(٥٢٢٦)\

[٥] فتح الباري:٩.١٥٥\

[٦] الأحاديث المختارة،رقم:٢٠٧٦،مكتبة النهضة الحديثة بمكة\

[٧] فتح الباري:٩.٥٥،إرشاد الساري:٨.١٧٢\

۳۴۷۷: (۱) حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ أَخْبَرَنَا اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - قَالَ بَيْنَا نَحْنُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - إِذْ قَالَ «بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ رَأَيْتُنِي فِي الْجَنَّةِ، فَإِذَا امْرَأَةٌ تَتَوَضَّأُ إِلَى جَانِبِ قَصْرٍ، فَقُلْتُ لِمَنْ هَذَا الْقَصْرُ قَالُوا لِعُمَرَ فَذَكَرْتُ غَيْرَتَهُ فَوَلَّيْتُ مُدْبِرًا». فَبَكَى وَقَالَ أَعَلَيْكَ أَغَارُ يَا رَسُولَ اللَّهِ [ر: ۳۰۷۰]

رجال الحديث

سَعِيدُ بنُ أبى مَرْيَمَ: دا سعيد بن الحكم بن محمد بن سالم بن أبى مريم الجمحى دې. دده احوال تير شوی دی.(۲)

اللَّيْثُ: دا ابو الحارث ليث بن سعد بن عبد الرحمٰن فهمى دې. دده احوال په "كتاب بدء الوحى" كښې تير شوې دی.(۳)

عُقَيْلٌ: دا عُقيل(مصغر)بن خالد بن عَقيل(مكبر)ايلى دې. دده احوال په "كتاب العلم، باب رفع العلم وظهور الجهل" كښې تير شوې دی.(۴)

ابْنِ شِهَابٍ: دا ابن شهاب ابوبكر محمد بن مسلم بن عبيد الله بن عبد الله بن شهاب زهرى دې. دده حالات په "بدء الوحى" كښې تير شوې دی.(۵)

سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ: دا مشهور تابعى سعيد بن المسيّب بن حَزن بن أبى وهب مخزومى دې. دده حالات په "كتاب الإيمان باب مَن قال أن الإيمان هو العمل" كښې تير شوی دی.(۶)

أَبَا هُرَيْرَةَ: مشهور صحابى مراد دې، دده احوال په "كتاب الإيمان، باب أمور الإيمان" كښې تير شوی دی.(۷)

په دواړو روايتونو كښې فرق: د حضرت ابوهريره رضی الله عنه په دې روايت كښې هم هغه خبره كړې شوې ده، كومه چې په وړاندينى روايت كښې ده، هنه ا يو خو په هغې كښې د پورته ذكر كړې

---

(۱) الحديث أخرجه البخارى فى صحيحه:۱،۵۱۹،كتاب فضائل أصحاب النبى ﷺ،باب قول النبى ﷺ لو كنتُ متخذاً خليلاً،رقم:۳۶۷۷،و۱،۵۲۰،كتاب فضائل أصحاب النبى ﷺ،باب مناقب عمر بن الخطاب، رقم:۳۶۸۵، ومسلم فى صحيحه:۲،۲۷٤،كتاب فضائل الصحابة،باب من فضائل عمر رضی الله عنه،رقم:۱۲۳۸۹

(۲) كتاب العلم،باب من سمع شيئاً فراجع حتّى يعرفه..........

(۳) اوګورئ كشف البارى:۱،۳۲٤

(۴) اوګورئ كشف البارى:۳،٤۵۵

(۵) اوګورئ كشف البارى:۱،۳۲۶

(۶) كشف البارى:۲،۱۵۹

(۷) كشف البارى:۶۵۹

شوې ښځې د ماڼۍ په اړخ کښې د اودس کولو ذکر دې،او دويم په هغې کښې د "فقال لعمر" په ځائې،د "فقالوا:لعمر" د جمع په صيغې سره دې،ښکاره خبره ده،چې د "فقالوا" فاعل "الملائكة" دې.[1]

د حديث فائدې: ددې روايت نه يو خو دا خبره معلومه شوه،چې رسول الله ﷺ د خپلو صحابؤ څومره خيال اولحاظ ساتلو ،بياپه دې کښې دحضرت عمر رضي الله عنه د يوواضح فضيلت ذکرهم دې.[2]

په جنت کښې د اودس کولو نه څۀ مراد دې؟: دلته په روايت کښې د "تتوضأ" په لفظ باندې دا اشکال کيدې شی،چې جنت خو دار الجزاء دې،په هغې کښې د اودس کولو څۀ مطلب دې،ځکه چې اودس خو د تکليف شرعی د وجهې نه دې، او ددې تعلق د دارالتکليف يعنی دنيا سره دې.

ددې جواب دادې،چې جنت خو بې شکه دارالجزاء ده،او په هغې کښې به اودس (کوم چې عمل دې) نۀ وی،بلکه د هغې بدله او ثواب به وی،ولې رسول الله ﷺ دا خوب په دارالتکليف کښې ليدلې وو،او د کومې ښځې متعلق چې ئې ليدلې وو،هغه هم په دارالتکليف کښې وه،او په دغه وخت کښې ژوندې وه،لهذا "تتوضأ" کۀ په خپله ظاهری معنٰی باندې محمول او حقيقت وی،نو په دې کښې د اعتراض څۀ خبره ځکه نشته،چې په جنت کښې د اوسيدو په زمانه کښې (يعنی د قيامت په ورځ) او په جنت کښې دننه اودس کول موجب د اشکال دی،او دا اودس خو رسول الله ﷺ په خپل او د هغې ښځې په ژوند يعنی د تکليف په زمانه کښې وينی،لکه څنګه چې د حديث د الفاظو نه ظاهره ده،دويم قول دادې،چې "تتوضأ" حقيقت نۀ دې،بلکه مجاز دې،او خوب ليدل هميشه د پاره په حقيقت باندې نۀ شی محمول کولې،بلکه اکثر په هغې کښې تاويل کولې شی،او د هغې تعبير بيانولې شی،او ضروری نۀ ده،چې د ظاهری معنې مطابق وی.

نو په جنت کښې د اودس کولو تاويل او تفسير به داشی،چې دا ښځه په دنيا کښې د اودس او عبادت ډېر زيات اهتمام کوی،په جنت کښې اودس کول ددې ښځې په دنيا کښې په اودس کښې د اوسيدو دليل دې.

يا به ئې تاويل داسې اوکړې شی،چې په "تتوضأ" کښې د وضوء نه مراد "تستعمل الماء لأجل الوضاءة" دې يعنی هغې د خپل ځان د ړڼولو د پاره اوبۀ استعمالولې،په دې صورت کښې د وضوء نه مراد وضوء لغوی دې،بيا هم دې احتمال ته بعيد وئيلې شوی دی.

د خطابی او د ابن قُتَيبه عجيبه تاويل: ابن قُتيبه دلته يو عجيبه خبره کړې ده،او خطابی هم هغې پسې تلې دې،هغه وائی چې د "تتوضاء" لفظ دلته بالکل شته نه،بلکه دا تصحيف،او د

---

[1]) فتح الباری:۹،۱۵۵
[2]) فتح الباری:۹،۱۵۵

ناسخ د اړخ نه بدلون دې،او صحيح لفظ داسې دې:"امرأة شوهاء"چې د صوری مماثلت د وجهې نه په غلطۍ سره"تتوضأ"اوګڼړلې او جوړ کړې شو،او د"تتوضأ"د غير صحيح کيدو وجه ئې دا اوښودله،چې په جنت کښې د اودس کيدل مستبعد دی،ځکه چې دا يو امر شرعی دې،حال دادې چې دا څۀ وجه نۀ ده،ځکه چې د يو حديث د صحيح وجهې نه نۀ خبريدل اودهغې په معنٰى نۀ پوهيدل دحديث د حفاظو د غلطۍ هيڅ کله هم تقاضا نۀ کوی(¹)

خطابی ددې غلط فهمئ نه ورستو د"شوهاء"تفسير بيان کړې دې،او فرمائيلې ئې دی، د"شوهاء" معنٰى ده، "حسناء"يعنی خائسته ښځه،او دا تفسير هغۀ ابوعبيد اړخ ته منسوب کړې دې.(²)حال دادې چې دا صحيح نۀ دې، ځکه چې د"شوهاء"معنٰى حسناء په هغه وخت کښې ده،کله چې دا د آس صفت وی،جوهری وائی،"فرس شَوهاء،صفة مَحمودة"(³) او د شوهاء لغوی معنٰى ده،واسعة الفم يعنی کلاؤ خُلۀ او دا په اسونو کښې مستحسن او په ښځو کښې قبيح دې،څنګه چې ابن الاعرابی وغيره په جزم سره وئيلی دی.(⁴)

قرطبی د ابن قتيبة او خطابی په دې قول باندې نکير کړې دې،ولې هغۀ دا صرف ابن قتيبة اړخ ته منسوب کړې دې. قرطبی وائی:

"ووضوءُ هذه المرأة في الجنة إنما هو لتزداد حسناً ونوراً لا لتزيل وسخاً ولا قذراً،إذ الجنة منزهة عن ذلك".(⁵)

هلته اودس په خائست کښې د زياتوالی د پاره وو،نۀ د صفائۍ د پاره،ځکه چې په جنت کښې به نجاست او ګندګی بالکل وی هم نه.

ترجمه هم د خطابی تکذيب کوی: ابن حجر وائی او امام بخاری چې په کتاب التعبير کښې د"باب الوضوء في المنام" باب لګولې دې،ددې نه هم معلوميږی،چې د خطابی دا"شوهاء"ګرځول غلط دی،بلکه دا هم"تتوضاء"دې،ګنې نو بيا "وضوء في المنام"د کوم لفظ نه ثابتيږی.(⁶)

په روايت او باب کښې مناسبت واضح دې.

...

¹) شرح صحيح البخاری لابن بطال:١٣١٥،١٣\
²) غريب الحديث للخطابی:١١٣،١،ومادة"شوه\
³) الصحاح للجوهری مادة"شوه\
⁴) كذا فى المغرب بلفظ"امرأة شوهاء قبيحة الوجه مادة"شين ،ولسان العرب مادة"شوه\
⁵) المفهم شرح مسلم فضائل عمر:......١٢٠٧،٦\
⁶) فتح البارى:١٥٥،٩\

۳۴۷۸ : (۱) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الصَّلْتِ أَبُو جَعْفَرٍ الْكُوفِيُّ حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ عَنْ يُونُسَ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي حَمْزَةُ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ شَرِبْتُ - يَعْنِي اللَّبَنَ - حَتَّى أَنْظُرُ إِلَى الرِّيِّ يَجْرِي فِي ظُفُرِي أَوْ فِي أَظْفَارِي، ثُمَّ نَاوَلْتُ عُمَرَ» فَقَالُوا فَمَا أَوَّلْتَهُ قَالَ «الْعِلْمَ». [ر: ۸۲]

رجال الحديث

مُحَمَّدُ بْنُ الصَّلْتِ: محمد بن الصَّلت بن الحجاج الأسدی، أبو جعفر الكوفی الأصم. حاکم فرمائی، "كان بأصبهان فصار إلى الكوفة". اول په اصبهان کښې وو بیا کوفې ته لاړو.

دده شیوخ دی، إبراهیم بن سعد، احمد بن بشیر الکوفی، اسباط بن محمد، اسماعیل بن عیاش، بشر بن عمارة الخثعمی، عبد الله بن المبارک، عبدالرحمٰن بن أبی الزناد، عثمان بن یزید وغیره.

او دده نه په روایت کونکو کښې امام بخاری، عبد الله بن عبد الرحمٰن الدارمی، ابو زرعه عبد الرحمٰن بن عمر الدمشقی، امام ترمذی، امام نسائی، امام ابن ماجه وغیره شامل دی.[۲]

محمد بن عبد الله بن نمیر، ابو زرعه او ابو حاتم وائی: "ثقة".[۳]

ابن حبان هم په کتاب "الثقات" کښې دده ذکر کړې دې.[۴]

ذهبی هم ثقه وئیلی دی.[۵] ابن حجر فرمائی، "ثقة".[۶]

۲۱۸، یا ۲۱۹ هجری کښې وفات شوې دې.[۷]

په صحیح بخاری کښې دده هم دغه یو حدیث دې، او د امام بخاری د یو بل شیخ نوم هم محمد بن صلت دې، د هغهٔ کنیت ابو یعلی دې، حافظ ابن حجر وائی: "وأبو جعفر أكبر من أبي يعلى وأقدم سماعا" ابو جعفر الکوفی دده نه د سماع په اعتبارسره متقدم او عمر کښې زیات دې.[۸]

---

۱) الحديث أخرجه البخارى فى صحيحه: ۱/۵۱۹، كتاب فضائل أصحاب النبى ﷺ، باب قول النبى ﷺ "لو كنتُ متخذاً خليلاً"، رقم: ۳۶۷۸، وفى كتاب مناقب الأنصار، باب ما لقى النبى ﷺ وأصحابه من المشركين بمكة، رقم: ۳۸۵۴، وفى: ۲/۷۱۱، كتاب التفسير سورة المؤمن، رقم الحديث: ۴۸۱۵، وتفرد به البخارى.

۲) تهذيب الكمال للمزى: ۲۵/۳۹۷، ۳۹۸، وتهذيب التهذيب للعسقلانى: ۹/۲۳۲.

۳) الجرح والتعديل: ۷، الترجمة: ۱۵۶۷.

۴) الثقات: لابن حبان: ۹/۷۷.

۵) الكاشف: للذهبى: ۲/۱۸۲، الترجمة (۴۹۱۴).

۶) تقريب التهذيب، ص: ۴۸۴، الترجمة (۵۹۷۰).

۷) تهذيب الكمال: ۲۵/۴۰۰.

۸) فتح البارى: ۹/۱۵۵.

ابنُ المبَارَک: دا عبدالله بن المبارک بن واضح الحنظلی المروزی دې،ددۀ حالات "بدء الوحی" کښې تير شوې دی.[1]

يُونُسَ: دا يونس بن يزيد ايلی دې،ددۀ احوال په "کتاب العلم،باب من جعل لأهل العلم أيامًا معلومة" لاندې تير شوې دی.[2]

الزُهرِيّ: دا محمد بن مسلم بن عبيد الله بن عبد الله بن شهاب الزهری دې،ددۀ حالات په "بدء الوحی" کښې تير شوی دی.[3]

حَمزَةُ: دا حمزة بن عبد الله بن عمر بن الخطاب دې،ددۀ احوال په "کتاب العلم،باب الفتيا وهو واقف على الدّابة وغيرها" کښې تير شوې دی.[4]

أبِيه: عبد الله بن عمر رضی الله عنهما مراد دې،چې د حمزه پلار دې.

قوله: شَرِبتُ،يَعنِي اللَّبَنَ: د شربتُ مفعول "اللَّبَنَ" دې،شودۀ څکل مراد دی.

"رِی" په کسرې د راء سره دې،او په فتحې سره هم جائز دې.

"شربتُ" دلته هم دغه شان مختصر بغير د ذکر د مشروب نه راغلې دې،او په کتاب التعبير کښې د عبدان عن ابن المبارک........په طريقې سره،دا الفاظ منقول دی، "بينا أنا نائم أتيتُ بقدح لبن فشربت منه."[5] زۀ اودۀ ووم،چې د شودو يوه پيالې راؤړلې شوه او ما ته راکړې شوه،نو ما د هغې نه اوڅکل.

قوله: حَتّٰى أنظُرَ إلى الرِّيّ: "رِی" بکسر الراء دې او په فتحې سره هم صحيح دې.[6]

د عبدان په روايت کښې د "حتى أنى أنظر" الفاظ راغلې دی.[7]

بيا رؤيت چې هغه په "أنظر" يا "أرى" سره ذکر کړې شوې دې،دا هم په حقيقت باندې محمول نۀ دې،بلکه د استعارې په توګه مذکور دې،او مراد دادې،چې په ما کښې لوندوالې او تازه والې راغې.او ښکاره شو.

ګويا "رِی" چې کله د بدن برخه جوړه کړې شوه،نو هغې اړخ ته ددې فعل نسبت اوکړې شو.

---

[1] کشف الباری:۱،۴۶۲
[2] کشف الباری:۳،۲۸۲
[3] کشف الباری:۱،۳۲۶
[4] کشف الباری:۳،۴۵۸
[5] اوګورئ،صحيح البخاری،کتاب التعبير،باب اللبن،رقم(۷۰۰۶)
[6] فتح الباری:۹،۵۵
[7] صحيح البخاری،کتاب التعبير،باب اللبن،رقم(۷۰۰۶)

چې د بدن د خواصو نه دې، يعنى هغې اړخ ته د رؤيت نسبت اوکړې شو، ځکه چې بدن د اعيانو د قبيلې نه دې، او هغه په نظر راځى، او د بدن رنګونه او کيفيتونه هم په نظر راتلونکې څيزونه دى، لهذا د "رِئ الجسم" د پاره رؤيت ثابت کړې شو، "أنظر" د مضارع په صيغې سره ذکر کړې شو، حال دا دې چې مراد ماضى ده، دا په دې وجه چې په دې سره د ماضى د حالت حکايت کړې شوې دې، د هغه حال د استحضار د پاره.

قوله: يَجْرِي فِي ظُفْرِي: يَجْرِى اللبن يا يَجْرِى الرِّى.........يعنى هغه شودهٔ زما په نوکونو او د ګوتو په سرونو کښې په تيزئ سره روان وو، يا هغه تازه والې روان وو، ظفرى أو أظفارى دلته د راوى نه په شك سره مروى دى، او د عبدان په روايت کښې مِن أظافيرى([1]) او په کتاب العلم کښې "فى أظفارى" بغير د شك نه مروى دې.([2])

قوله: ثُمَّ نَاوَلتُ: دلته "ناولتُ" راغلې دې، د عبدان په روايت کښې "أعطيتُ فضلى عمر" دې.([3]) او په کتاب العلم کښې د "أعطيتُ فضلى عمرَبن الخطاب" الفاظ راغلې دى.([4]) او د کتاب التعبير په يو روايت کښې د أعطيتُ فضله عُمرَ راغلې دې.([5])

د خوب تعبير چا بيان کړو؟ فَمَا أوَّلتَه.قَالَ: العِلمُ.........دلته په دې روايت کښې صحابهٔ کرامو د هغوى ﷺ نه پوښتنه کړې ده، چې تاسو د هغې تعبير څهٔ اوکړو، او هغوى ﷺ جواب ورکړو، چې د دې تعبير "علم" دې.

او په "جزء الحُسين بن عرفه" کښې په يوئې بلې طريقې سره د ابن عمر نه مروى دى:

"قال: فقالوا: هذا العلم الذى أتاكه الله، حتى امتلأت وفضلت منه فضلة فأخذها عمر، قال: أصبتم".([6])

يعنى صحابهٔ کرامو هغوى ﷺ ته اووئيل، چې دا خو علم دې، چې الله تعالى تاسو ته درکړې دې، او تاسو په دې سره سيرابه او ماړهٔ شوئ، او بيا ستاسو نه پاتې شوې حضرت عمر ﷺ واخستو.

رسول الله ﷺ اوفرمائيل، تاسو صحيح اووئيل.

د دې روايت سند ضعيف دې، او کهٔ د دې سند محفوظ وى، نو بيا په دې کښې دا احتمال دې، چې بعضې حضراتو پوښتنه اوکړه، چې تعبير څهٔ دې، او بعضې کسانو پخپله تعبير

---

[1]) صحيح البخارى، کتاب التعبير، باب اللبن، رقم (۷۰۰۶)\
[2]) صحيح البخارى، کتاب العلم، باب فضل العلم، رقم (۲)، وکتاب التفسير، باب اللبن، (۷۰۰۶)\
[3]) صحيح البخارى، کتاب التعبير، باب اللبن رقم (۷۰۰۶)\
[4]) صحيح البخارى، کتاب العلم، باب فضل العلم، رقم (۸۲)\
[5]) صحيح البخارى، کتاب التعبير، رقم (۷۰۲۷)\
[6]) فتح البارى: ۹، ۱۵۵\

بیان کړو، چا چې پوښتنه اوکړه، هغوی ته رسول ﷺ بیان کړو، او چا چې صحیح بیان کړو، رسول الله د هغوی تصویب اوفرمائیلو.

په عبارت کښې لفظ د "اَلْعِلْمَ" منصوب کیدې شي، په دې صورت کښې به تقدیر وي، أولتُه العلم ما ددې تعبیر په علم سره اوکړو، او دا مرفوع هم کیدې شي، ای المؤل به هو العلم یعنی په څهٔ سره چې تعبیر اوکړې شو، هغه علم دې.(۱)

د شودو تعبیر په علم سره ولې اوکړې شو؟ خوب کښې چې شودهٔ اولیدلې شي، نو ددې نه مراد علم وي، د شودو تعبیر په علم سره په دې وجه اوکړې شو، چې شودو او علم په ډیر والی د نفعې او د خیر کثیر په سبب کیدو او د هغې د پاره په مفید کیدو کښې مشترک دی، او دواړه د اصلاح په اسبابو کښې دی، نو شودهٔ خو بدن ته د غذاء فائده ورکوی، او علم د غذائې معنوی او روحانی فائده ورکوی، یو د بدن د اصلاح د پاره مفید دې، او دویم د اصلاح روح یا د اصلاح دین د پاره.

په حدیث کښې په واضحه توګه د حضرت عمر رضی الله عنه د فضیلت ذکر دې، او یوه خبره ددې نه دا هم معلومیږی، چې خوب په خپله ظاهری معنٰی باندې محمول کول ضروری نهٔ دی، اګر چې هغه د انبیاؤ خوب ولې نهٔ وی، چې د وحی د قبیلې نه وی، بلکه بعضې خوبونه د هغې په ظاهر باندې محمول کولې شی، او د بعضې خوبونو تعبیر او تاویل بیانولې شی.(۲)

د خوبونو نور تفصیل به په کتاب التعبیر کښې راځی ان‌شاء الله تعالٰی.

د علم نه مراد علم سیاست دې: حافظ ابن حجر دلته یوه عجیبه خبره کړې ده، چې معقوله هم ده. حافظ صاحب فرمائی، "والمراد بالعلم هنا العلم بسیاسة الناس بکتاب الله وسنة رسول الله".(۳)

دلته د علم نه مراد د کتاب الله او سنت رسول الله مطابق د خلقو سیاست یعنی د حکومت د کار علم دې، چې د قرآن او سنتو مطابق عام اولسی سیاست او مدنی سیاست څنګه اوکړې شی. او د انسانیت خدمت څنګه اوکړې شی، بیا ئې اوفرمائیل:

"واختص عمر بذالك لطول مدّته بالنسبة إلى أبي بكر، وباتفاق الناس على طاعته بالنسبة إلى عثمان، فإن مدّة أبي بكر كانت قصيرة فلم يكثر فيها الفتوح التي هي أعظم الإسباب في الاختلاف ومع ذلك فساس عمر فيها _ مع طول مدّته _ الناس بحيث لم يخالفه أحد ثم ازدادت اتساعاً في خلافة عثمان فانتشرت الأقوال واختلفت الآراء ولم يتفق له ما اتّفق لعمر من طواعية الخلق له فنشأت من ثَمّ الفتن إلى أن أفضى الأمر قتله واستخلف على فما ازداد الأمر إلا اختلافاً والفتن إلا انتشاراً".(۴)

---

۱) فتح الباری: ۹/۱۵۵

۲) فتح الباری: ۹/۱۵۶

۳) فتح الباری: ۹/۱۵۶

۴) فتح الباری: ۹/۱۵۵

عُبَيْدُ الله: دا عبيدالله بن عمر بن حفص بن عاصم بن عمر الخطاب العمرى دي، ددۀ احوال تير شوي دي.[1]

أبُوبَكْرِ بْنُ سَالِمٍ: دا ابوبكر بن سالم بن عبدالله بن عمر بن الخطاب القرشى العدوى المدنى دې. په صحيح بخارى كښې ددۀ هم دغه يو روايت دې، بخارى او مسلم ددۀ نه روايت كړې دې، عبيدالله بن عمر العمرى ددۀ نه روايت كوى.

ابو حاتم الرازى ددۀ په حقله فرمائى: "لاأعرف له إسماً".

او عجلى دۀ ته ثقه وئيلى دى، ذهبى، ابن سعد او ابن حجر هم ددۀ توثيق كړې دې، ابن سعد د مدنيينو په څلورمه طبقه كښې ددۀ شمير كړې دى.[2]

امام بخارى ددۀ دا روايت د متابع په توګه ذكر كړې دې، او دا حديث د زهرى عن سالم.......... په طريقې سره تير شوې دى.[3]

سَالِمٍ: دا سالم بن عبدالله بن عمر بن الخطاب القرشى العدوى دې، ددۀ حالات په كتاب الإيمان، باب "الحياء من الإيمان" كښې تير شوې دى.[4]

ابوبكر بن سالم او ددۀ نه روايت كونكې عبيدالله بن عمر العمرى دواړه په صغارو تابعينو كښې شمير كړې شوې دى، او دا دواړه معاصر دى، او سالم پخپله په كبار تابعينو كښې دې. او په فقهاء سبعه كښې يو دې.[5]

قوله: بِدَلْوِبَكْرَةٍ: د دَلو (بوقه) اضافت "بَكْرَة" اړخ ته شوې دې، او "بَكْرَة" په سكون د دال سره هم كيدې شى. ددې معنى ده ځوانه اوښه، او په فتحې د كاف سره هم كيدې شى، ددې معنى ده. هغه ګونډې لرګې چې هغې ته بوقه زوړندولې شى.

د حضرت عمر رضي الله عنه عبقرى كيدل او د هغې مفهوم: قَالَ ابنُ جُبَيْرٍ.......مونږ په تير شوى يو روايت كښې وئيلى وو، چې په خوب كښې د شودو څكلو په حديث كښې د لَبَن (شودو) نه علم مراد دې. او د علم نه بيا علم د اسلامى سياست مراد دې، د هغې يو دليل دا هم دې، چې هم د حضرت عمر رضي الله عنه په حقله د ليدلې شوى يو بل خوب ذكر كولو سره رسول الله ﷺ هغوى ته د "عبقرى" لقب وركړو، دلته د هغه حديث ذكر دې، او ابن جبير د "عبقرى" معنى بيان كړې ده، چې د هغې نه د پورته ذكر كړې شوې استدلال او د هغې د صحيح والى او اصابت اندازه لګيدلې شى.

---

[1] كتاب الوضوء، باب التبرز فى البيوت، (رقم: ۱۴۸)\
[2] تهذيب التهذيب: ۲۵،۱۲، تهذيب الكمال: ۹۷،۳۳، الكاشف: ۴۱۰،۲، (رقم الترجمة: ۶۵۱۹)، تهذيب التهذيب، ص: ۶۲۲، (رقم الترجمة: ۷۹۶۶)\
[3] فتح البارى: ۱۵۶،۹\
[4] كشف البارى: ۱۱۲۸،۲\
[5] فتح البارى: ۱۵۶،۹

د سعيد بن جبير په دې قول كښې د عبقرى تفسير په "عتاق الزرابي" سره كړې شوې دې، الزرابي د زربية جمع ده، چې ددې معنى ده، ښكلې او اعلى تكيه ګانې او ګدئ، عتاق الزرابي يعنى ښكلې تكيه ګانې او ښكلې او فراخه ګدئ، دويمه معنى ددې دا كړې شوې ده، "النافذ الماضى الذى لا شئ يفوته". (١) هغه فعال يا ماهر سړې يا څيز چې د هغهٔ څوك مقابله نهٔ شى كولې، او د هغهٔ نه پورته څوك نهٔ وى.

حافظ ابن حجر د ابو عُمر په حوالې سره نقل كړې دى، "عبقرى القوم سيدهم وقيّمهم وكبيرهم" يعنى په قوم كښې عبقرى هغه كس ته وئيلې شى، څوك چې د هغوى سپه سالار، او امير وى، او د فراء قول ئې نقل كړې دې، "العبقرى: السيد والفاخر من الحيوان، والجوهر، والبساط المنقوش (٢) يعنى عبقرى سردار او د فخر وړ حيوان، جوهر او ګدئ وغيره ته وئيلې كيږى.
يو قول دادې چې عبقرى منسوب دې "عبقر" اړخ ته، چې په باندو كښې د يو ځائې نوم دې، او يو قول دادې، چې دا يو كلې دې، چې په هغې كښې اعلى كپړې (رختونه) او ډيرې ښكلې بسترې تيارولې شى. يو قول دادې، چې عبقرى يو داسې زمكې اړخ ته نسبت دې، چې په هغې كښې جنات اوسيږى، عرب د هر اعلى او لوئې څيز مثال وركولو د پاره هغې ته عبقرى وائى. (٣)
نووى وائى: "العبقرى الذى ليس فوقه شيئ." (٤)
علامه ابن الاثير ددې په حقله وائى:
"فصاروا كلما رأوا شيئاً غريباً مما يصعب عمله ويدق أو شيئاً عظيماً فى نفسه نسبوه إليها فقالوا عبقرى". (٥)
يعنى عرب چې كله هم يو عجيبه او ناآشنا څيز اووينى، چې په هغې كښې معنويت او دقّت وى، يا هغه څيز فى نفسه لوئې وى، نو هغوى دا څيز دې كلې اړخ ته منسوب كولو سره عبقرى وائى. بيا په دې كښې وسعت راغې، او هر لوئې سردار او صاحب د كمال سړې په دې سره اونومولې شو.

بيا مصنف د خپل عادت مطابق د "زرابى" معنى هم ذكر كړې ده، او وې فرمائيل زرابى وئيلې شى، "الطنافس لها خمل رقيق" ته، يعنى قالين او درئ چې د هغې نرې جال وى، او وې فرمائيل چې په قرآن كريم كښې (وزرابى مبثوثة) مستعمل دې.
د مذكوره تعليق تخريج او د هغې موصولاً ذكر: حافظ ابن حجر فرمائى:

---

(١) فتح البارى: ٩،١٥٦
(٢) فتح البارى: ٩،١٥٧
(٣) شرح النووى على مسلم: ١٥،١١٦١
(٤) النهاية لابن الأثير: ٢،١١٥٣
(٥) تغليق التعليق: ٤،١٦٣

"وأما قول سعيد بن جبير فأخبرنا به عمر بن محمد البالسى أخبرنا على بن أبي بكر بن معالى، أخبرنا على بن أحمد أخبرنا احمد بن محمد بن التيمى فى كتاب، أخبرنا الحسن بن أحمد أخبرنا احمد بن عبد الله، حدثنا سليمان بن احمد حدثنا المقدام بن داؤد حدثنا أسد بن موسى حدثنا هيثم عن أبي بشير عن سعيد بن جبير........." (١)

او په يو بلې طريقې سره ئې داسې بيانوى:

"انبأنا ابوبكر بن أبي عمر الحموى، أن جدّه محمد بن إبراهيم الحاكم أخبره أخبرنا عبد الهادى بن عبد الكريم عن حماد بن هبة الله أن إسماعيل بن أحمد أخبره: أخبرنا أبو الحسين بن النقور أخبرنا عيسى بن على حدثنا البغوى حدثنا نعيم بن الهيثم حدثنا أبوعوانه عن أبي بشر به". (٢)

د يحيى د قول تخريج كولو سره فرمائى:

"وأما قول يحيى وهو ابن زيادة الفراء فأخبرنا به محمد بن أحمد بن على البزاز، إجازة شافهة عن يونس بن أبي اسحاق عن أبي الحسن بن أبي عبد الله عن الفضل بن سهل عن الخطيب أخبرنا أبو سعيد بن أبي عمر، حدثنا أبو العباس محمد بن يعقوب حدثنا محمد بن الجهم حدثنا يحيى بن زياد الفراء فى كتاب معانى القرآن له........" (٣)

٣٤٨٠: (٤) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ أَخْبَرَنِي عَبْدُ الْحَمِيدِ أَنَّ مُحَمَّدَ بْنَ سَعْدٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ أَبَاهُ قَالَ ح حَدَّثَنِي عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ زَيْدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ اسْتَأْذَنَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - ، وَعِنْدَهُ نِسْوَةٌ مِنْ قُرَيْشٍ يُكَلِّمْنَهُ وَيَسْتَكْثِرْنَهُ، عَالِيَةً أَصْوَاتُهُنَّ عَلَى صَوْتِهِ فَلَمَّا اسْتَأْذَنَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ قُمْنَ فَبَادَرْنَ الْحِجَابَ فَأَذِنَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَدَخَلَ عُمَرُ وَرَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَضْحَكُ، فَقَالَ عُمَرُ أَضْحَكَ اللَّهُ سِنَّكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «عَجِبْتُ مِنْ هَؤُلاَءِ اللاَّتِي كُنَّ عِنْدِي فَلَمَّا سَمِعْنَ صَوْتَكَ ابْتَدَرْنَ الْحِجَابَ». فَقَالَ عُمَرُ فَأَنْتَ أَحَقُّ أَنْ يَهَبْنَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. ثُمَّ قَالَ عُمَرُ يَا عَدُوَّاتِ أَنْفُسِهِنَّ، أَتَهَبْنَنِي وَلاَ تَهَبْنَ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَقُلْنَ نَعَمْ، أَنْتَ أَفَظُّ وَأَغْلَظُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم -

---

(١) تغليق التعليق: ١٦٣.٤

(٢) تغليق التعليق: ١٦٣.٤

(٣) تغليق التعليق: ٦٤، ١٦٣.٤

(٤) الحديث مر تخريجه فى كتاب بدء الخلق، باب ما جاء فى صفة الجنة وأنها مخلوقة........١

فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِيهًا يَا ابْنَ الْخَطَّابِ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا لَقِيَكَ الشَّيْطَانُ سَالِكًا فَجًّا قَطُّ إِلَّا سَلَكَ فَجًّا غَيْرَ فَجِّكَ». [ر: ۳۱۲۰]

رجال الحديث

عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللهِ: دا امير المؤمنين فى الحديث ابو الحسن على بن عبد الله بن جعفر بن نجيح سعدى البصرى دى، چې د ابن المدينى په نوم سره مشهور دې، ددهٔ حالات په "كتاب العلم، باب الفهم فى العلم" كښې تير شوې دى.(۱)

يَعْقُوبُ بْنُ اِبراهِيم: دا ابو يوسف يعقوب بن إبراهيم بن سعد بن إبراهيم بن عبد الرحمن بن عوفل القرشى الزهرى المدنى دې، ددهٔ احوال په "كتاب العلم، باب ما ذكر فى ذهاب موسى ﷺ فى البحر إلى الخضر" كښې تير شوې دى.(۲)

صَالِحٍ: دا ابو محمد، يا ابو الحارث صالح بن كيسان المدنى دې، ددهٔ حالات په "كتاب الإيمان، باب تفاضل أهل الإيمان فى الأعمال" كښې تير شوې دى.(۳)

اِبنِ شِهَابٍ: دا ابوبكر محمد بن مسلم بن عبيدالله بن عبد الله بن شهاب الزهرى دې، ددهٔ حالات په "كتاب بدء الوحى" كښې تير شوې دى.(۴)

مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ: دا محمد بن سعد بن أبى وقاص دې، ددهٔ احوال تير شوې دى.(۵)

عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللهِ: دا عبد العزيز بن عبد الله بن يحيى بن عمرو بن اويس اويسى دې، ددهٔ احوال په "كتاب العلم، باب الحرص على الحديث" كښې تير شوې دى.(۶)

ابراهيم بْنُ سَعْدٍ: دا إبراهيم بن سعد بن إبراهيم بن عبد الرحمن بن عوف دې، ددهٔ احوال په "كتاب الإيمان، باب تفاضل أهل الإيمان فى الأعمال" كښې تير شوې دى.(۷)

عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ: دا عبد الحميد بن عبد الرحمن بن زيد دې، ددهٔ حالات تير شوې دى.(۸)

---

(۱) كشف البارى:۳/۲۹۷

(۲) كشف البارى:۳/۳۳۱

(۳) اوګورئ كشف البارى:۲/۱۲۱

(۴) اوګورئ كشف البارى:۱/۳۲۶

(۵) كتاب الزكوٰة، باب قول الله عزوجل(لا يسالون الناس الحافا)(رقم:۱۴۷۸)

(۶) اوګورئ كشف البارى:۴/۱۴۷

(۷) اوګورئ كشف البارى:۲/۱۲۰، همدغه شان كشف البارى:۳/۳۳۳

(۸) كتاب بدء الخلق، باب صفة إبليس وجنوده.(رقم:۳۲۹۴)

محمد بن سعد بن ابی وقاص: ددهٔ اوس پورته تذکره اوکړې شوه۔
څلور مدنی تابعین یو ځائې: په دې روایت کښې اتفاقاً څلور تابعین یو ځائې کښې مذکور دی، صالح بن کیسان، ابن شهاب زهری، عبد الحمید بن عبد الرحمٰن او محمد بن سعد بن ابی وقاص او دا ټول حضرات مدنیان دی۔(1)

دا ښځې څوک وې؟ :وَعِندَهُ نِسوَةٌ مِن قُرَیشٍ...... په ظاهره خو دا د حضور ﷺ ازواج مطهرات وې، او دا هم احتمال شته، چې د هغوی نه علاوه نورې ښځې هم وې، خو دا چې د "یَستَکثِرنَه" کوم الفاظ دی، ددې نه د اولنئ خبرې تائید کیږی، ځکه چې نورې ښځې د حضور ﷺ نه د زیاتوالی (د نان نفقې وغیره) مطالبه څنګه کولې شی، د "یَستَکثِرنَه" معنٰی داده چې هغه ښځو دا مطالبه کوله، چې هغوی ته ددې نه زیاته ورکړې شی، کومه چې دوی ته ورکولې شی، او د داؤدی خیال دې، چې د "یستکثرنه" معنٰی داده، چې هغوی رسول الله ﷺ سره زیاتې خبرې کولې، خو دا تاویل مردود دې: ځکه چې مسلم په خپل صحیح کښې دا روایت ذکر کړې دې، او په هغې کښې دا تصریح ده، چې هغې ښځو په نفقه کښې د زیاتوالی خواهش ظاهر کړې وو، ښکاره خبره ده، ددې تصریح نه ورستو دا احتمال نهٔ پاتې کیږی، چې څهٔ بله معنٰی به مراد وی۔(2)

"عالیةٌ أصواتهن" عالیة د صفت کیدو په وجه باندې مرفوع دې، او یا د حال کیدو په وجه باندې منصوب دې۔

د پیغمبر ﷺ وړاندې "د اواز اوچتولو" د ممانعت سوال: اوس دلته کښې دا سوال پیدا کیږی، چې د الله تعالی د رسول په وړاندې په اوچت آواز باندې خبرې کول شرعاً ممنوع دی، بیا دې ښځو ولې په اوچت آواز باندې خبرې کولې، بیا په خاص توګه دا ښځې وې هم منتخب، او د پیغمبر بیبیانې وې، نو ددی دپاره بیا داعمل نورهم زیات شنیع او نامناسب کیدل پکاردی؟ ددې خبرې څو تاویلات کړې شوې دی، او ددې مختلف جوابونه ورکړې شوې دی۔
ابن التین فرمائی، په دې کښې دا احتمال دې، چې هغوی په اوچت آواز خبرې د رفع صوت د ممانعت نه وړاندې کړې وی، یا دا هم ممکن دی چې رفع صوت د هغوی په طبعیت کښې وو، یعنی هغوی په قدرتی او طبعی توګه جهیر الصوت وې، او ممانعت د هغه رفع صوت دې، چې اختیاری او بالقصد وی۔(3)
دویم بعضې حضراتو دا جواب ورکړې دې، چې رفع صوت د هر مسلمان د پاره ممنوع دې، او په دې ښځو کښې د هر یوئې د پاره په اوچت اواز خبرې کول ممنوع وو، ولې دلته چې کوم رفع صوت وو، هغه د ټولو په یو ځائې د خبرو کولو نه پیدا شوې وو، یعنی په هغې

---

(1) فتح الباری:۹،۱۵۷
(2) فتح الباری:۹،۱۵۷
(3) فتح الباری:۹،۱۵۸

کښې یوئې متعینې ښځې په مشخص توګه د آدابو خلاف نۀ کولو، بلکه د هغوی د اجتماع د وجهې نه دا خبره پیدا شوې وه، او ښکاره خبره ده، په دې وجه په متعینه توګه هیڅ یوه ښځه خلاف کونکې نۀ شی ګرځولې کیدې.

بیا هم دا جواب محل د نظر دې، ځکه چې کۀ یو یو آواز د پیغمبر د آواز نه اوچت نۀ وو، نو بیا لامحاله مجموعۀ اصوات هم د رسول الله ﷺ د آواز په مقابله کښې نۀ شو اوچت کیدې.

یو قول دا هم دې، چې دا هم ممکن دی، چې په دوی کښې یوه ښځه "جَهِيرَة" یعنی داسې وی، چې د هغې آواز اوچت وی، یو قول دا هم دې، چې د رفع صوت ممانعت د سړو د پاره وی د ښځو د پاره نۀ وی، او یو قول دادې، چې د ښځو د پاره ددې کراهت تنزیهی دې، نۀ چې تحریمی. بعضې حضرات وائی، چې دلته کوم رفع صوت وو، هغه د مخاصمت او بحث په وجه باندې وو، او په مخاصمت کښې بغیر د ارادې نه آواز اوچتیږی، او ممنوع هغه رفع صوت دې، کوم چې په ارادې او قصد سره وی.

دا هم په جواب کښې وئیلې شوی دی، چې ازواج مطهراتو خو آواز اوچت کړو ولې هغوی ته دا اعتماد او یقین وو، چې دا د دوی په حق کښې معاف دې، او په یواځې والې کښې ډیر داسې څیزونه جائز وی، چې د خلقو په وړاندې او مجلس کښې جائز نۀ وی، (۱) نو کیدې شی، چې د رفع صوت ممانعت یا د خفض صوت ادب، د مجلس د آدابو نه وی، او د ښځې خاوند په مینځ کښې په دې کښې څۀ بدی نۀ وی.

قوله: أَضْحَكَ اللهُ سِنَّكَ: په ظاهره باندې دا د حضرت عمر رضی الله عنه د اړخ نه رسول الله ﷺ ته د کثرت ضحك دعاء ده، حافظ صاحب فرمائی، ددې جملې دا مراد نۀ دې، بلکه د ضحك د لازم دعا مراد ده، او لازم د ضحك "خوشالی" ده، او یا د لازم د ضحك (یعنی خوشالې) د ضد نفی مراد ده، او د خوشالې ضد خفګان دې، نو ګویا حضرت عمر رضی الله عنه داسې دعا اوفرمائیله، "الله تعالی دې تاسو د خفګان نه اوساتی" یا "الله تعالی دې تاسو ټول عمر خوشاله ساتی" (۲)

قوله: أَتَهَبْنَنِي: دا د الهیبة نه فعل دې، یعنی آیا تاسو زما نه ویریږئ، او زما هیبت او وقار ستاسو په زړونو کښې زیات دې او د رسول الله ﷺ کم.........؟

د حضرت عمر رضی الله عنه د وئیلو مطلب دا وو، چې رُعب، ویره او هیبت خو د مؤمن په زړۀ کښې د الله تعالی او د هغۀ د رسول نه پکار دې، او دا ښځې د رسول الله ﷺ نه زیاتې زما (عمر) نه ویریږی او هیبت محسوس کوی.

دا سوال یا نکیر او شکایت هم د ازواج مطهراتو نه وو، چې د خپل زړۀ په صفائې، ایمان و اخلاص کښې ورته ممتاز مقام ملاؤ شوې وو، هغوی جواب ورکړو، ستاسو نه د ویریدو وجه ستاسو د مزاج سختی او سخت نیول دی، او رسول الله ﷺ ټول په ټوله رحمت دې، نو د

---

(۱) فتح الباری: ۹،۱۵۸

(۲) فتح الباری: ۹،۱۵۸

هغوی ﷺ نه نهٔ ویریدل د هغوی ﷺ د عظمت او رفعت دلیل دې،او پاتې شو د رسول الله ﷺ وقار او احترام نو هغې به د ازواج مطهراتو په زړونو کښې په پوره قوت سره موجونه وهل. والله اعلم

حضرت عمر رضي الله عنه ته د ښځو د ویریدو علم څنګه اوشو: دلته دا سوال هم پورته کړې شوي دې،چې حضرت عمر رضي الله عنه څنګه وئیل.چې تاسو زما نه ویریږئ.او د رسول الله ﷺ نه نه ویریږئ........د ویریدو پته څنګه اولګیده؟ علماؤ خو یو جواب دا ورکړې دې،چې ټولې ښځې د پردې کولو د پاره په تندئ لاړې.حال دادې چې پرده کولو سره هم دغلته کیناستې هم شوې.دویم جواب دا ورکړې شوې دې،چې هغوی د رسول الله ﷺ د اړخ نه حضرت عمر رضي الله عنه ته د اجازت ملاویدو یا نهٔ ملاویدو د خبر نه بغیر د پردې د پاره په تندئ لاړې.چې د ویرې علامت دې.او دریم جواب دا ورکړې شوې دې.چې د ټولو ښځو د پردې د پاره پاسیدل دهیبت علامت دې.ګنې په دوی کښې بعضې د حضرت عمر رضي الله عنه محرماتې هم وې[1]

قوله: أَنْتَ أَفَظُّ وَأَغْلَظُ: أفظ او أغلظ، د "فظاظة" او "غلظة" نه د اسم تفضیل صیغې دی،او د اسم تفضیل قانون دادې،چې هغه په اصلِ فعل کښې د شرکت تقاضا کوی،نو ګویا ددې معنی دا شوه.چې د **فظاظة** او **غلظة** صفات خو په رسول الله ﷺ کښې هم دی،ولې په تاسو(عمر) کښې د هغوی ﷺ په مقابله کښې زیات دی،اوس اشکال دادې،چې د حدیث مفهوم خو دغه شو،چې دا صفات د رسول الله ﷺ په ذات مبارك کښې هم شته اګر چې کم دی.او دلته قرآن کریم د هغوی ﷺ د ذات نه ددې صفاتو نفی کوی،په "**لو کنت فظاً غلیظ القلب لا انفضوا من حولك**"[2] کښې "لَو" سره د **فظاظة** او**غلظة** ذکر کولو سره هم ددې نفی کړې شوې ده.

په قران او حدیث کښې د تعارض خبره: په ظاهره په قرآن او حدیث کښې ددې تعارض جواب دادې،چې په قرآن کریم کښې الله تعالی د رسول الله ﷺ نه د کوم فظاظت او غلظت نفی کوی،هغه د صفت لازمه کیدو په حیثیت سره ددې د وجود نفی کوی،لهذا د مذکوره صفت د مطلق وجود نفیَ ددې نه نهٔ کیږی،او په حدیث کښې چې کوم مذکور دی،هغه دا صفت د صفت لازمه په توګه د رسول الله ﷺ د پاره د ثابتولو تقاضا نهٔ کوی.بلکه ددې د مجرد وجود تقاضا کوی، او د رسول الله ﷺ د پاره ددې صفت مجردِ وجود داسې ثابت دې،چې په کوم وخت کښې به رسول الله ﷺ یو منکر کار وینی،نو په هغوی کښې به سختی راځی،او عام حالت دهغوی ﷺ د نرمئ او شفقت دې،لهذا په قرآن اوسنت کښې هیڅ تعارض نشته[3]

بعضې حضراتو د تطبیق صورت داسې بیان کړې دې،چې په قرآن کښې د صفت مذکوره د رسول الله ﷺ نه نفی ده،او دلته په حدیث کښې ددې د حضرت عمر رضي الله عنه د پاره اثبات

---

[1]) لامع الدراری:۱۱۵۹.۸

[2]) فتح الباری:۱۵۸.۹

[3]) فتح الباری:۱۵۸.۹

دې،پاتې شو اسم تفضیل نو هغه په خپله معنٰی باندې محمول نهٔ دې،یعنی په هغوی کښې صفت مذکور دې،نسبتاً د زیاتیدو ذکر مقصود نهٔ دې،بلکه ددې مجرد وجود ثابت کړې شوې دې،یعنی"الأفظ"په معنٰی د"الفظ"دې،ولې په دې توجیه کښې نظر او اشکال دې،او هغه داسې چې دلته ترجیح صراحةً مذکور ده،او هغه داسې چې حضرت عمر رضی الله عنه اوفرمائیل،چې تاسو د رسول الله ﷺ نه نهٔ ویرېږئ او زما نه ویرېږئ،یعنی په دې حوالې سره تاسو ما ته په رسول الله ﷺ باندې ترجیح راکوئ،او په جواب کښې هغوی د ترجیح وجه ذکر کولو سره اسم تفضیل استعمال کړو،چې ذ هغې معنٰی داده،چې د پیغمبر په مقابله کښې ستاسو نه د زیات ویریدو وجه،د پیغمبر په مقابله کښې ستاسو زیاته سختی کول دی،من رسول الله.......کښې رسول الله مفضلِ علیه دې،ددې واضح مفهوم دغه دې،چې فظاوغلظ خو په رسول الله ﷺ کښې هم دی،ولې تاسو(حضرت عمر رضی الله عنه)د هغوی ﷺ نه زیات ئې،معلومه شوه،چې"أفظ"په معنٰی د"الفظ"نهٔ دې،او د حضرت عمر رضی الله عنه د پاره مطلق فظاظة ثابتول مقصود نهٔ دی،بلکه د نورو په مقابله کښې زیات غلظة اوفظاظة ثابتول دی.[1]

ایا حضرت عمر رضی الله عنه د غیر ضروری حده پورې سختی کونکې وو:په مذکوره تشریح کښې چې دا خبره راغلې ده،چې مطلق **غلظة** او **فظاظت** په رسول الله ﷺ کښې هم وو،کله چې به هغوی ﷺ یو امر منکر اولیدو،نو په هغې به ئې نکیر کولو او د سختئ اظهار به ئې کولو،او په عمر رضی الله عنه کښې دا سختی زیاته وه،ددې خو دا مطلب یقیناً نهٔ دې،چې ضروری او مطلوب سختی په حضرت عمر رضی الله عنه کښې ډیره او په رسول الله ﷺ کښې کمه وه؟ځکه چې په منکر او ناجائز باندې خفه کیدل او زړهٔ ماتیدل خو د الله تعالٰی په رسول ﷺ کښې د ټولو نه زیات وو،او په دې کښې کمې ثابتولو سره ګویا د هغوی ﷺ تنقیص کیږی،دویم مطلب ددې دا کیدې شی،چې د ضرورت په وخت کښې خو رسول الله ﷺ هم سختی کوله،او د غلظة او فظاظت مظاهره به ئې کوله،ولې په عامو حالاتو کښې به ئې داسې نهٔ کول،او حضرت عمر رضی الله عنه په عامو حالاتو کښې هم سخت وو،حال دادې چې غیر ضروری حده پورې سختې او بې رحمی په دین کښې ناخوښه او د ښو اخلاقو سره منافی ده،بیا د حضرت عمر رضی الله عنه په شان جلیل القدر صحابئ رسول ﷺ کښې دا خبره څنګه کیدې شی؟

ددې خبرې جواب دا ورکړې شوې دې،چې حضرت عمر رضی الله عنه د مکروهاتو نه په منع کولو او مندوباتو پورې عمل کولو باندې په زور ورکولو کښې مبالغه کوله،[2] او رسول الله ﷺ به په زجر عن المکروهات او ترغیب إلی المندوبات باندې دومره سختی نهٔ کوله.

په نورو الفاظو سره رسول الله ﷺ طبعاً ډیر نرم زړهٔ او نرم طبیعت مزاج والا وو،او شدت په

---

[1] فتح الباری:۱۵۸،۹

[2] فتح الباری:۱۵۸،۹

هغوى ﷺ كښې دينى او شرعي وو، چې د ډير ضرورت او مجبورئ په وخت كښې به وړاندې راتلو، او حضرت عمر رضي الله عنه طبعاً شديد او سخت مزاج وو، او په اسلام كښې د داخليدو نه ورستو دا شدت او سختى هغهٔ د الله تعالى د پاره استعمال كړه، نو په معمولى غلطئ باندې به ئې هم سختى كوله، او د وړو وړو آدابو د پاره به ئې هم د شدت نه كار اخستلو، بس دومره خبره ده.

قوله: إِيهًا يَا ابْنَ الْخَطَّابِ!: "ايها" ددې لفظ په څلورو طريقو سره لوستل منقول دى:

①:- **أيهًا بفتح الهمزة وتنوين الهاء المفتوحة،** ددې معنى ده، **"لاتبتدئنا بحديث"** يعنى مونږ سره خبرې مهٔ شروع كوه.

②:- **"أيها"** په دې صورت كښې بغير د تنوين نه، ددې معنى ده، **"كف من حديث عهدنا"** يعنى كومه خبره چې مونږه كړو، يا د كومې خبرې نه چې مونږ خبر يو د هغې نه منع شه.

③:- **"إيهٍ" بكسر الهمزة والياء والتنوين،** ددې معنې ده، **"حدثنا ما شئت"** اُووايه څهٔ چې تهٔ وئيل غواړې.

④:- **"إيه"** بغير د تنوين نه، ددې معنى ده، **"زدنا ماحدثتنا"** يعنى مزيد اُووايه، دا خبره كومه چې تهٔ وائې.

حافظ ابن حجر رحمه الله د دې ټولو احتمالاتو ذكر كولو نه ورستو وائى، **"ووقع فى روايتنا بالنصب والتنوين"** يعنى زمونږ په دې روايت كښې دا لفظ په نصب او تنوين سره وارد شوى دې، چې د هغې معنى شوه، تهٔ په دې معامله كښې خبرې مهٔ كوه،[1] د ابن التين نه نقل كړې شوى دى، چې دا بغير د تنوين نه صحيح دې، او معنى ئې ده، **"كف عن لومهن"** يعنى تهٔ دوى مهٔ ملامته كوه، او په دې سره كيدې شى د حضور ﷺ مطلب دا وو، او چې د دوى مطالبه څهٔ غير شرعى او د بې أدبې نهٔ ده، په دې وجه دوى ملامته كول صحيح نهٔ دى، هنه كهٔ دوى پخپله د صبر او قناعت نه كار واخلى، نو دا به غوره وى.[2]

طيبى وائى چې د الله تعالى د رسول تكريم او تعظيم مطلوب لذاته دې، او په دې كښې زياتوالې د ستائنې وړ او ضرورى دې، لهذا د رسول الله ﷺ **"إيه"** وئيلو سره د حضرت عمر رضي الله عنه نه د مزيد وئيلو خواهش ظاهرول معقول او **"أقرب إلى الفهم"** دى، او ددې قرينه داده، چې رسول الله ﷺ ددې نه ورستو اووئيل، **"والذى نفسى بيده......."** په دې جمله كښې د حضرت عمر رضي الله عنه ډير لوئې تعريف كړې شوې دې، چې د هغې نه هم دغه ظاهريږى، چې هغوى ﷺ د هغهٔ حوصله مضبوطه كړه، او د هغهٔ د رائې د صحيح كيدو او د حق وئيلو

---

[1]) فتح البارى: ۱۵۸.۹

[2]) اوګورئ فتح البارى: ۱۵۸.۹

تعریف ئې او کړو.[1]

علامه توربشتی د کلمهٔ "ایه" په حقله وائی، "ایه" اسم دې، چې په دې سره فعل مسمیٰ کړې شوې دې، څکه چې ددې معنیٰ امر دې، کله چې د چا نه په قول یا فعل کښې د زیاتوالی او د مزید طلب کولې شی، نو هغه ایه بکسر الهاء وئیلو سره مخاطب کولې شی. بیا کله چې دا د وړاندې کلام سره یو ځائې کول وی، نو دا به په تنوین سره داسې لوستلې شی، "ایه حدیثا" یعنی وړاندې خبره کوه........او کله چې د مخاطب خاموش کول مطلوب وی نو "ایها عنا" په الف سره وئیلې شی، او وې فرمائیل، په دې حدیث کښې معلومیږی، چې هم داسې په الف سره دې. او ددې معنیٰ ده، "کف یا ابن الخطاب عن هذا الحدیث" یعنی دا خبره پریږده. او ددې نه منع شه. او امام بخاری دا مجرور منوّن روایت کړې دې، او صحیح "ایها" په فتحې سره دې، او مسلم دا روایت ذکر کړې دې. ولې په هغې کښې دا کلمه بالکل ذکر شوې نهٔ ده.[2]

قوله: إلاّ سلك فجاً غير فجك: دا د حضرت عمر رضي الله عنه دیر لوئې فضیلت دې، چې هغه د شیطان نه اکثر محفوظ وی، او شیطان د هغوی د لارې نه هم لرې تختی. ورسره تلل او په هغوی حمله کول خو لرې خبره ده.

ایا حضرت عمر رضي الله عنه معصوم وو؟ اُوس سوال دادې، چې د حضرت عمر رضي الله عنه نه به شیطان دومره لرې تختیدو. نو بیا خو هغه معصوم اوګرځیدو؟ څکه کله چې شیطان هغهٔ ته نزدې نهٔ شو راتلې. نو د هغهٔ نه به ئې ګناه څنګه کړې وه، او اهل سنت والجماعت د عصمت عقیده صرف د انبیاء ﷺ د پاره ساتی. د نبی نه علاوه څوک چې هر څومره لوئې ولې نهٔ وی، د اهل سنتو له مخې معصوم نهٔ شی کیدې.

ددې جواب حافظ ابن حجر دا ورکړې دې، چې دا روایت ددې خبرې تقاضا کوی، چې د شیطان د پاره حضرت عمر رضي الله عنه ته د رسیدو هیڅ لار نشته، او هغه د دوی نه تختی، خو دا د هغوی د عصمت تقاضا څکه نهٔ کوی، چې په دې کښې ددې خبرې نفی او ممانعت خو نشته، چې شیطان ته د وسوسې په ذریعه د دوی په زړهٔ کښې د څهٔ خبرې اچولو قدرت هم نشته، نو دا قدرت هغهٔ ته حاصل دې. او د وسوسې په ذریعه هغه د حضرت عمر رضي الله عنه په زړهٔ کښې هم خبره اچولې شی. لهذا د حدیث نه د هغوی عصمت په هیڅ طریقې سره هم نهٔ ثابتیږی.[3]

د نبی عصمت واجب او د غیر نبی ممکن دې: دلته یو اشکال کیدې شی، چې د مذکوره روایت نه د مفهوم موافق په توګه دا معلومیږی، چې حضرت عمر رضي الله عنه معصوم وو، او شیطان د وسوسې په طریقه هم د هغوی په زړهٔ کښې څهٔ خبره اچولو سره هغوی په یو بد فعل باندې نهٔ

---

[1] شرح الطیبی: ۱۲۳۱،۱
[2] کتاب المسیر: ۱۱۳۱۶،۱۳۱۵،۴
[3] فتح الباری: ۱۵۹،۹

شو وراچولي.او هغه داسې چې په کومه لار حضرت عمر رضی الله عنه روان وی شیطان په هغه لار نهٔ شی راتلې.نو هغوی ته دومره نزدې راتلل او میل جول اختیارولو سره د هغوی په زړهٔ کښې د وسوسې اچولې زړهٔ ورتیا او همت څنګه کیدې شی،ښکاره خبره ده،چې په لار د تلو همت په هغهٔ کښې نهٔ وو.نو د میل جول اختیارولو سره د وسوسې اچولو طاقت خو به په طریقهٔ اولی په هغهٔ کښې نهٔ وی.او په دې شان سره به حضرت عمر رضی الله عنه د هغهٔ د لاس رسیدو نه محفوظ وی.او هم دغه عصمت دې،ددې جواب دادې،چې په دې طریقه د حضرت عمر رضی الله عنه د پاره عصمت ثابتیدل لازم نهٔ راځی،کیدې شی چې الله د شیطان نه د هغوی حفاظت کړې وی.او عصمت ثابت هم شی،نو عصمت د نبی په حق کښې واجب دې،او د غیر نبی په حق کښې ممکن دې،ددې مضمون یو روایت په طبرانی "اوسط" کښې ذکر کوی چې د هغې الفاظ دادی،"إن الشیطان لایلقی عمرَ منذ أسلم إلا خرّ لوجهه".

یعنی حضرت عمر رضی الله عنه چې د کله نه اسلام قبول کړې دې،شیطان هغوی سره نهٔ ملاویږی، مګر هغه پړ مخې پریوځی.(۱)

د حضرت عمر رضی الله عنه نه د شیطان تختیدو مطلب:علامه توریشتی وائی:

"تنبیهٌ علی صلابته فی الدِّین واستمرارِ حاله علی الجدِ الصرفِ والحقِ المحضِ حتی کان بین یدی رسول الله کالسیف الصارمِ والحسامِ القاطعِ إن أمضاه مضی،وإن کفه کفّ،فلم یکن له علی الشیطان سلطان إلا مَن قِبل رسول الله وکان هو کالوازع بین یدی الملِك فلهذا کان الشیطان ینحرف عن الفج الذی سلکه".(۲)

یعنی د حدیث په دې الفاظو کښې تنبیه ده،د حضرت عمر رضی الله عنه په صلابت فی الدین(په دین کښې پوخوالی)او ټول عمر د هغوی په خالص ریښتونی او په خالص حق قائم پاتې کیدو باندې.نو هغوی د رسول الله ﷺ د پاره د تیکی نه وتلې توره او سیف قاطع وو،کله چې به رسول الله ﷺ هغه چلوله نو هغه به چلیده،او کله چې به ئې اودروله نو اودریده به........نو په شیطان باندې د حضرت عمر رضی الله عنه دا تسلط د رسول الله ﷺ د اړخ نه وو،په دې حوالې سره د هغوی مثال د بادشاه د یو محافظ او قُمندان وو،په دې وجه شیطان به ټول عمر د هغه لارې نه ډډه کوله،چې په هغې به حضرت عمر رضی الله عنه تلو،ځکه چې هغه د رسول الله ﷺ عسکر وو.

د لارو جدا کیدو دوه مطلبونه:نووی وائی،دا حدیث په خپل ظاهر باندې محمول دې،او ددې مطلب دادې،چې شیطان به کله حضرت عمر رضی الله عنه لیدو،نو تختیدو به،او هغه لار به ئې پریښوده.او قاضی عیاض وائی،په دې کښې دا احتمال هم شته،چې دا ضرب المثل وی،او ددې معنی دا وی،چې حضرت عمر رضی الله عنه د شیطان لار پریښوده او په داسې صحیح لار او صحیح طریقې باندې تلې دې،چې هر هغه څیز ئې پریښودو،کوم چې شیطان ته خوښ دې، او ګویا د حضرت عمر رضی الله عنه او شیطان لارې بالکل جدا جدا دې.

---

(۱) فتح الباری:۹،۵۸،۱۵۹

(۲) کتاب المسیر:۴،۱۳۱۶،۱۱

بیا هم اولنئ خبره ډیره صحیح ګرځولې شوې ده،ځکه چې په هغې کښې لفظ په خپله ظاهری او متبادر معنٰی باندې محمول کړې شوې دې[1]

رسول الله ﷺ داسې سختې ولې نۀ کوله: رسول الله ﷺ په خپل مذکوره ارشاد کښې د ازواج مطهراتو د حضرت عمر رضی الله عنه نه په ویریدو باندې بحث کولو سره اوفرمائیل،چې حضرت عمر رضی الله عنه د دین په معامله کښې ډیر سخت او فیصله کونکې وو،او شیطان هغه ته نزدې هم نۀ شو راتلې،او داسې رسول الله ﷺ "إیه" وئیلو سره هغه خبره په نور وضاحت او تفصیل سره د وئیلو مطالبه اوکړه،چې هغه "أتهبننی ولا تهبن رسول الله؟" وئیلو سره د خپل ځان نه د ازواج مطهراتو د ویریدلو او د رسول الله ﷺ نه د نۀ ویریدو باندې وئیلې وه.

اوس سوال دا پیدا کیږی،چې د حضرت عمر رضی الله عنه دا فیصله کونکې کیدل او سخت انداز رسول الله ﷺ ته دومره خوښ او په دین کښې مطلوب وو،نو بیا رسول الله ﷺ پخپله داسې ولې نۀ وو،او پخپله د هغوی ﷺ نه ازواج مطهرات ولې دومره نۀ ویریدلې؟

علامه توربشتی ددې جواب ورکولو سره وائی:

"ولما کان النبی ﷺ رحمة مهداة إلی العالمین، ماموراً بالعفو عن المذنبین، معنیاً بالصفح عن الجاهلین لم یکن لیواجههم فیما لا یحمد من فعل مکروه أو سوٴ أدب بالفظاظة والغلظة والزجر البلیغ، إذ لا یتصور الصفح والعفو مع تلک الخلال فلهذا تسامح هو فیها واستحسن استشعارهن الهیبة من عمر".[2]

یعنی تر کومې پورې چې د رسول الله ﷺ تعلق دې،نو هغوی خو د ټول عالم د پاره سراسر رحمت او ذریعه د هدایت وو،د خطاکارو په معاف کولو باندې مامور وو،او ناپوهو ته د معافئ اهتمام کونکې وو،په دې وجه هغوی ﷺ د خلقو په هغه ناخوښه کارونو او د بې ادبئ د حرکتونو په شان په نامناسبو کارونو باندې په سختئ سره راتلونکې نۀ وو،او د هغوی په زجر او توبیخ پسې نۀ شو لګیدلې،ځکه چې عفو او معاف کول سختئ او رټلو سره نۀ شی جمع کیدې،بلکه عفو او صفح به په هغه وخت کښې متحقق کیږی،کله چې د سختئ وغیره نه بچ شې،په دې وجه دلته او ددې په شان په بعضې نورو موقعو باندې هغوی ﷺ به پخپله د تسامح،معافئ خاموشئ مظاهره کوله،خو د حضرت عمر رضی الله عنه د سختئ کولو به ئې هم تحسین فرمائیلو.

د حدیث د ترجمة الباب سره مطابقت واضح دې،ځکه چې د حضرت عمر رضی الله عنه فضیلت او منقبت دلته ذکر دې،چې ترجمة الباب هم دغه دې[3]

---

[1] شرح الطیبی:۲۳۱،۱۱،وفتح الباری:۱۵۹،۹

[2] شرح الطیبی:۲۳۱،۱۱،وفتح الباری:۱۵۹،۹

[3] عمدة القاری:

۳۴۸۱: (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا قَيْسٌ قَالَ قَالَ عَبْدُاللّٰهِ مَا زِلْنَا أَعِزَّةً مُنْذُ أَسْلَمَ عُمَرُ.[۳۶۵۰]

رجال الحديث

مُحَمَّدُ بنُ المُثَنّى:دا ابو موسى محمد بن المثنى بن عبيد عنزى بصرى دې،ددۀ احوال په كتاب الإيمان،باب "حلاوة الإيمان" كښې تير شوې دى.(۲)

يحيى:دا يحيىٰ بن سعيد القطان دې،ددۀ احوال په "كتاب الإيمان،باب "من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه" كښې تير شوې دى.(۳)

إسماعيل:دا اسماعيل بن أبى خالد أحمسى بَجَلى دې،ددۀ احوال په "كتاب الإيمان،باب "المسلم من سلِم المسلمون من لسانه ويده" كښې تير شوې دى.(۴)

باب اسلام عمر كښې ذ اسماعيل بن أبى خالد..........تصريح ده.(۵)

قيس:دا قيس بن أبى حازم أحمسى بَجَلى دې،ددۀ احوال په كتاب الإيمان،باب "قول النبى: الدين النصيحة: لله ولرسوله ولأئمة المسلمين وعامتهم" كښې تير شوى دى.(۶)

عبدالله:دا عبد الله بن مسعود رضی الله عنه مشهور صحابئ رسول ﷺ دې،ددۀ احوال په كتاب الإيمان،باب "ظلم دون ظلم" كښې تير شوى دى.(۷)

"باب إسلام عمر" كښې قيس سره د "ابو حازم" او عبد الله سره د "ابن مسعود" تصريح هم ده.(۸)

قوله: مـا زلنـا أعزة......يعنى د حضرت عمر رضی الله عنه د قوت،اثر او ويرې د وجهې نه مونږ برابر معزز پاتې شو.

د حضرت عمر رضی الله عنه په حقله د حضرت عبد الله بن مسعود تاريخى الفاظ:د رسول الله ﷺ په أصحابو كښې د حضرت عبد الله بن مسعود ډير خانګړې مقام او په فقه او فراست كښې ډيره لويه مرتبه ده،او چرته چې د عامو صحابو په حقله وئيلې شوې الفاظ "كانوا أفضل هذه

---

(۱) الحديث أخرجه البخارى،أيضاً فى كتاب مناقب الأنصار،باب إسلام عمر بن الخطاب،رقم:۳۸۶۳

(۲) اوګورئ كشف البارى:۱۲۵،۲

(۳) اوګورئ كشف البارى:۱۲،۲

(۴) اوګورئ كشف البارى:۶۷۹،۱

(۵) اوګورئ صحيح البخارى،رقم:۳۸۶۳

(۶) كشف البارى:۷۶۱،۲

(۷) كشف البارى:۲۵۷،۲

(۸) صحيح البخارى،كتاب مناقب الأنصار،باب إسلام عمر،رقم:۳۸۶۳

الأمة، أبرها قلوبا، وأعمقها علما، وأقلها تكلفا"[1] د يو تللي شوي موزون الفاظو او د ډير مناسب بحث حيثيت لري. همدغه شان د حضرت عمر رضي الله عنه د قبول اسلام په حقله هم دده دا الفاظ ابن أبي شيبه او طبراني د قاسم په طريقې سره نقل کړي دی، "كان إسلام عمر عزا، وهجرته نصرا، وإمارته رحمة، ما استطعنا أن نصلي حول البيت ظاهرين حتى أسلم عمر".[2]

يعنی د حضرت عمر رضي الله عنه اسلام قبلول د عزت سبب وو، او د هغوی هجرت لوئې نصرت او مدد وو. او د هغوی امارت رحمت وو. مونږ د بيت الله نه ګير چاپيره مونځ نۀ شو کولې، تر کومې پورې چې حضرت عمر رضي الله عنه اسلام نۀ وو قبول کړې.

د حضرت عمر رضي الله عنه اسلام قبلول او د هغې اثرات: د حضرت عمر رضي الله عنه د اسلام قبلولو واقعه مشهوره ده. دار قطنی د "قاسم بن عثمان عن أنس" په طريقې سره دا الفاظ نقل کړې دی، "خرج عمر متقلد السيف فلقيه رجل من بني زهرة".[3]

ددې نه ورستو د حضرت عمر رضي الله عنه د خپلې خور کور ته تلل. او د هغې او د هغې د خاوند په اسلام قبلولو باندې غصه کيدل. او بيا د هغوی نه د سورة طٰه اوريدل، او اسلام ارخ ته د راغب کيدو ذکر کړې دې. او په آخر کښې ئې د حضرت خباب رضي الله عنه دا الفاظ نقل کړې دی، "أبشر يا عمر فإني أرجو أن تكون دعوة رسول الله لك، قال: "اللهم أعز الإسلام بعمر أو بعمرو بن هشام".[4]

عمره! زيرې قبول کړه. ځکه چې ما ته اميد دې، چې تۀ د رسول الله ﷺ هغه دعا ئې، چې پيغمبر ستاسو د پاره فرمائيلې ده. او هغه دعا داده، چې اې الله! د عمر (بن خطاب) يا د عمرو بن هشام (ابو جهل) په ذريعې سره اسلام ته عزت او غلبه ورکړه!

د حضرت عمر رضي الله عنه په اسلام قبلولو سره اسلام ته څومره قدرې عزت او طاقت ملاؤ شو، دې د پاره د حضرت ابن عباس رضي الله عنه حديث اوګورئ، چې صاحب د فتح الباری د ابو جعفر بن أبي شيبه په حوالې سره نقل کړې دې........ د هغې په آخر کښې دا الفاظ دی:

"فقلت يا رسول الله ففيم الاختفاء؟ فخرجنا في صفين: أنا في أحدهما، وحمزة في الآخر، فنظرت قريش إلينا فأصابتهم كآبة لم يصبهم مثلها".[5]

عمر وائی ما اووئيل. اې د الله تعالی رسوله! مونږ پټ ولې ګرځو؟ (وې فرمائيل) بيا مونږ په دوؤ صفونو کښې راؤوتلو. په يو کښې حضرت حمزه (بن عبد المطلب) وو، او په دويم کښې زۀ پخپله. قريشو چې مونږ اوليدو. نو هغوی ته دومره خفګان اورسيدو او زړونه ئې مات

---

[1]) جامع الاصول فی احاديث الرسول: ۱.۱۲۹۲

[2]) المعجم الكبير للطبرانی: ۹.۱۱۶۲

[3]) سنن الدار قطنی. باب في نهي المحدث عن مس القرآن: ۱.۱۱۲۳

[4]) المعجم الاوسط: ۲.۱۲٤۰

[5]) فتح الباری: ۵۹.۱۹

شو، چې داسې به چرته هم نهٔ وو شوې،(ځکه چې د قريشو دوؤ نومړو کسانو اسلام قبلولو سره د هغوی ملا ماته کړه).
ابن أبی هيثم پخپله د حضرت عمر رضي الله عنه روايت نقل کوی چې په هغې کښې هغوی فرمائی:
"لقد رأيتني وما أسلم مع رسول الله ﷺ إلا تسعة وثلاثون رجلاً فكملتهم أربعين، أظهر الله دينه، وأعز الإسلام".[1]
وې فرمائيل،زهٔ خپل ځان وينم،چې رسول الله ﷺ سره يو کم څلويښتو کسانو اسلام قبول کړې وو،ما(اسلام قبلولو سره)دا عدد څلويښت کړو،او بيا الله تعالى خپل دين غالب کړو،او اسلام ته ئې عزت ورکړو.
بزار هم ددې په شان روايت نقل کړې دې،او په هغې کښې ئې دا الفاظ هم راؤړلې دی،"فنزل جبريل فقال: يا أيها النبي حسبك الله ومن اتبعك من المؤمنين".[2]
خيثمه د ابو وائل عن ابن مسعود په طريقې سره دا الفاظ نقل کوی:
"قال رسول الله ﷺ اللهم أيد الإسلام بعمر".[3]
او د حضرت علی رضي الله عنه د روايت نه ئې هم دغسې نقل کړې دی،ولې په هغې کښې د"أيد"په ځائې"أعز"دې،او په سند صحيح د حاکم نه هم د حضرت عائشې رضي الله عنها همدغه شان روايت منقول دې.
ترمذی د ابن عمر روايت نقل کړې دې،چې د هغې الفاظ داسې دی:
"اللهم أعز الإسلام بأحب الرجلين إليك،بأبي جهل أو بعمر،قال فكان أحبهما إليه عمر".[4]
يعنی رسول الله ﷺ دا دعا فرمائيلې وه،چې اې الله!په ابو جهل او عمر بن الخطاب کښې چې کوم تا ته زيات محبوب وی،د هغهٔ په ذريعې سره اسلام ته تقويت ورکړه.
بيا هغه وائی،چې په ددې دواړو کښې الله تعالى ته زيات عمر(رضي الله عنه)خوښ وو،ځکه چې هم هغوی ته د اسلام قبلولو توفيق ملاؤ شو.
ترمذی دا حديث"حسن صحيح"کرځولې دې........[5] او ابن حجر فرمائی،ددې تصحيح ابن حبان هم کړې ده،ولې د هغه په سند کښې خارجه بن عبد الله دې،چې متكلم فيه دې،بيا هم ددې روايت يو شاهد د ابن عباس رضي الله عنه حديث ترمذی روايت کړې دې،همدغه شان د دار قطنی د انس رضي الله عنه روايت او د اسلم مولى عمر روايت چې د خباب نه مروی دې.[6]

---

[1]) فتح الباري:۹،۱۵۹
[2]) فتح الباري:۹،۱۵۹
[3]) المعجم الأوسط للطبراني:۲،۲۴۰،ومسند احمد،مسند عبدالله بن مسعود،رقم:۴۳۶۲،كنز العمال:۱۲،۱۵۹۹
[4]) المستدرک على الصحيحين،مناقب أمير المؤمنين عمر بن الخطاب،رقم:۱۴۴۸۶
[5]) سنن الترمذي،باب مناقب عمر بن الخطاب،رقم:۳۶۸۶
[6]) فتح الباري:۹،۱۵۹

همدغه شان ددي شاهد يو مرسل روايت هم دې، چې هغه ابن سعد د سعيد بن المسيب په طريقې سره نقل كړې دې، چې د هغې سند صحيح دې، ابن سعد يو بل روايت هم نقل كړې دې. دا د صهيب روايت دې، او ددې الفاظ داسې دى:

"لما أسلم عمر قال المشركون انتصف القوم منا".[1]

يعنى كله چې عمر اسلام قبول كړو نو مشركينو وئيل چې قوم دوه ټكړې او تقسيم شو. يعنى اوس مونږ په قريشى قوم د پيغمبر اسلام خلاف راپاسولو او راپارولو كښې نه شو كاميابيدې. اوس چې څنګه مشركينو سره د قريشو نوموړى سرداران دى، مسلمانانو سره هم صاحب حيثيت او سيادت قريش موجود دى.[2]

او واقعى اوشوه هم دغسې، چې د عمر رضي الله عنه د اسلام نه ورستو د دين اسلام په تُندئ خوريدل پرمخ تګ او غلبه او لوړ والې شروع شو.

چې هغه بيا چا هم منع نه كړې شو، تر دې پورې چې په جزيرة العرب باندې د اسلام بيرغونه اودرولې شو. د روايت د ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې.

۳۴۸۲: (۳) حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ سَعِيدٍ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ أَنَّهُ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ يَقُولُ وُضِعَ عُمَرُ عَلَى سَرِيرِهِ، فَتَكَنَّفَهُ النَّاسُ يَدْعُونَ وَيُصَلُّونَ قَبْلَ أَنْ يُرْفَعَ، وَأَنَا فِيهِمْ، فَلَمْ يَرُعْنِي إِلَّا رَجُلٌ آخِذٌ مَنْكِبِي، فَإِذَا عَلِيٌّ فَتَرَحَّمَ عَلَى عُمَرَ، وَقَالَ مَا خَلَّفْتَ أَحَدًا أَحَبَّ إِلَيَّ أَنْ أَلْقَى اللَّهَ بِمِثْلِ عَمَلِهِ مِنْكَ، وَايْمُ اللَّهِ، إِنْ كُنْتُ لَأَظُنُّ أَنْ يَجْعَلَكَ اللَّهُ مَعَ صَاحِبَيْكَ، وَحَسِبْتُ أَنِّي كُنْتُ كَثِيرًا أَسْمَعُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ ذَهَبْتُ أَنَا وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ، وَدَخَلْتُ أَنَا وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ، وَخَرَجْتُ أَنَا وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ. [ر: ۳۴۷۴]

رجال الحديث

عبدان: دا عبدالله بن عثمان بن جبلة مقلب په عبدان سره دې، ددهٔ احوال په "بدء الوحى" كښې تير شوې دى.[4]

عبد الله: دا عبد الله بن المبارك دې، ددهٔ احوال هم په دغه باب كښې تير شوې دى.[5]

عمر بن سعيد: دا عمر بن سعيد بن أبى حسين النوافل القرشى المكى دې، ددهٔ احوال په "كتاب العلم، باب الرحلة فى المسئلة النازلة" كښې تير شوې دى.[6]

---

[1] لم أجده فى الطبقات. وفى تلخيص المتشابه للخطيب بهذا اللفظ وجدنا: ۱:۳۹۰
[2] اوګورئ: فتح البارى: ۹:۱۵۹
[3] الحديث أخرجه البخارى أيضًا فى باب مناقب أبى بكر. رقم: ۳۶۷۷
[4] كشف البارى: ۱:۴۶۱
[5] كشف البارى: ۱:۴۶۲
[6] كشف البارى: ۳:۱۵۱۵

ابْنِ اَبِي مُلَيْكَةَ: دا عبدا لله بن أبي مليكة دې، ددهٔ احوال په "كتاب الإيمان، باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لا يشعر" كښې تير شوې دی.[1]

قوله: وُضِعَ عُمَرُ عَلَى سَرِيرِهِ: د مناقب أبی بكر په آخر كښې په دې روايت كښې دا الفاظ دی، "إني لواقف في قوم يدعون لعمر بن الخطاب وقد وضع......."[2]

په دې روايت كښې دا "وقد وضع" جمله حاليه ده، د لفظ "عمر" نه.[3]

قوله: فَلَمْ يَرُعْنِي: د "روع" نه دې، په معنٰی دخوف او ويرې سره، مطلب دادې، چې ما ناڅاپه اوليدو.

قوله: أَخِذَ: په يو روايت كښې "أَخَذَ" د فعل ماضی په صيغې سره راغلې دې.[4]

قوله: فَتَرَحَّمَ عَلَى عُمَرَ: په دويم روايت كښې الفاظ دی، "فقال يرحمك الله".[5]

قوله: أَحَبَّ إِلَيَّ: په رفعې سره هم كيدې شي، او په نصب سره هم، د نصب په صورت كښې د "أحداً" صفت او. د رفعې په صورت كښې به د "هو" مقدر د پاره خبر وی.[6]

د "صاحبين" مصداق او د "معيت" مطلب: د صاحِبين مراد رسول الله ﷺ او سيدنا ابوبكر ﷺ دې، او د حديث نه خو يا ظاهری معيت مراد دې، يعنی په قبرونو او تدفين كښې، او دا هم ممكن دی، چې ددې نه د مرګ نه ورستو په قبر كښې يا عالَم آخرت كښې معيت مراد وی.[7]

حضرت علی ﷺ سره د حضرت عمر ﷺ مقام: د حضرت فاروق اعظم په حقله د سيدنا حضرت علی ﷺ دا ډير تاريخی الفاظ دی، او هغوی ددې الفاظو نه معلوميږی، چې د هغوی په اعتقاد باندې په دغه وخت كښې د حضرت عمر ﷺ نه زيات نيك عمله أو افضل العمل څوك نهٔ وو.

قوله: وَحَسِبْتُ أَنِّي كُنْتُ: دلته په حسبان سره ذكر كړې شوې دې، چې د ګمان په معنٰی باندې دې، او ترددُ اړخ ته اشاره ده، او په "مناقب أبي بكر" كښې "لأني كثيرا ما كنت أسمع" الفاظ دی، يعنی ما به ډير اوريدل، او په دې كښې لام تعليليه دې، او "ما" ابهاميه مؤكده دې، "كثيرا"

---

[1] كشف الباری: ۲،۱۵٤۸

[2] اوګورئ صحيح البخاری، رقم: ۳۶۷۷

[3] فتح الباری: ۹،۱۶۰

[4] فتح الباری: ۹،۱۶۰

[5] فتح الباری: ۹،۱۶۰

[6] فتح الباری: ۹،۱۶۰

[7] فتح الباری: ۹،۱۶۰

ظرف زمان دي، چې په خپل عامل "كنتُ" باندې مقدم شوې دې، لکه په "قليلاً ما تشكرون" وغيره کښې، او په اکثرو نسخو کښې كثيراً مما كنت أسمع د من په زيادت سره واقع دې، بيا هم ددې توجيه داسې کولې شي، "إني أجدُ كثيرًا مما كنتُ أسمع" يعني ما چې به څۀ اوريدل نو په هغې کښې به ډير ما دا موندل........او بيا ددې ټولو الفاظو ذکر دې، چې د رسول الله ﷺ او ابوبکر او عمر په خپل مينځ کښې قُرب او نزدې والی باندې دلالت کوي.[1]

قوله: فتكنّفهُ النّاسُ: "أي أحاطوا به من جوانبه" يعني خلقو هغوی راګير کړل، او د اړخونو او طرفونو نه د هغوی نه چاپيره جمع شو.[2]

۳۴۸۳ [3] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ حَدَّثَنَا سَعِيدٌ وَقَالَ لِي خَلِيفَةُ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَوَاءٍ وَكَهْمَسُ بْنُ الْمِنْهَالِ قَالَا حَدَّثَنَا سَعِيدٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ -رضي الله عنه- قَالَ صَعِدَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- إِلَى أُحُدٍ وَمَعَهُ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ وَعُثْمَانُ فَرَجَفَ بِهِمْ، فَضَرَبَهُ بِرِجْلِهِ، قَالَ «اثْبُتْ أُحُدُ فَمَا عَلَيْكَ إِلَّا نَبِيٌّ أَوْ صِدِّيقٌ أَوْ شَهِيدَانِ» [ر: ۳۴۷۲]

رجال الحديث

مُسَدَّدٌ: دا مسدّد بن مسرهد اسدي دې، ددۀ احوال په كتاب الإيمان، باب "من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه" کښې تير شوي دي.[4]

يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ: دا يزيد بن زريع التيمي دې، ددۀ احوال تير شوي دي.[5]

سَعِيدٌ: دا سعيد بن أبي عروبه دې، ددۀ احوال تير شوي دي.[6]

خَلِيفَةُ: دا خليفة بن الخياط البصري دې، ددۀ احوال تير شوي دي.[7]

مُحَمَّدُ بْنُ سَوَاءٍ: دا ابو الخطاب محمد بن سواء بن عنبر السُّدُوسي العنبري البصري المكفوف دې، چې د محمد بن ثعلبه بن سواء ترۀ دې، عنبر ابو كردم د دوی جد امجد دې، ۱۸۷ هجرې کښې وفات شوی دې.

ددۀ په شيوخو کښې غالب القطان، ابو الحباب، ثابت بن عمارة الحنفي، جرير بن حازم، حازم بن إبراهيم البجلي، خالد الخذاء، سعيد بن سماك بن حرب، سعيد بن أبي عروبه، شعبة بن

---

[1] فتح الباري: ۹/ ۶۰.

[2] فتح الباري: ۹/ ۶۰، وإرشاد الساري: ۸/ ۱۱۷.

[3] الحديث سبق تخريجه في كتاب فضائل أصحاب النبي، رقم: ۳۶۷۵.

[4] كشف الباري: ۲/ ۲.

[5] اوګورئ: صحيح البخاري، كتاب الغسل، باب الجنب يخرج ويمشي في السوق وغيره، رقم: ۲۸۴.

[6] اوګورئ: صحيح البخاري، كتاب الغسل، باب: إذا جامع ثم عاد........رقم: ۲۶۸.

[7] اوګورئ: صحيح البخاري، كتاب الجنائز، باب الميت يسمع خفق النعال، رقم: ۱۳۳۸.

الحجاج، عبد الله بن عون او هلال بن ميمون الرملي وغيره شامل دى.
او په شاګردانو کښې ئې إبراهيم بن محمد بن عرعره، ابو حفص احمد بن حميد الصغار، ابو الشعث أحمد بن المقدام العجلى، محمد بن عبد الرحمٰن العلاف، اسحاق بن راهويه، حسن بن قزعه، ابوبكر عبدالله بن محمد بن أبى شيبه، عثمان بن محمد بن أبى شيبه، عمرو بن عيسىٰ الصبعي وغيره شامل دى.
ابن حبان په خپل کتاب "الثقات" کښې ذکر کړې دى.(١)
د هغهٔ ويتا ده، چې دده وفات په ١٧٨هجرې کښې شوې دې، او عمرو بن عيسىٰ فرمائى، ١٧٩هجرې کښې دده وفات شوې دې.(٢)
حافظ ابن حجر د ابن شاهين په حوالې سره د يزيد بن زريع دا قول نقل کوى، "عليكم به".
او ازدى په خپل کتاب "الضعفاء" کښې وئيلى دى، "كان يغلو فى القدر وهو صدوق" يعنى دهٔ به د تقدير په مسئله کښې غلو کوله، بيا هم رېښتونې وو.
ابن المدينى وائى، "هومن الطبقة السابعة من أصحاب شعبة".(٣)
ابن حجر فرمائى، "صدوق رُمى بالقدر من التاسعة".(٤)
د حافظ صاحب د خبرې نه معلوميږى، چې د قدريت په هغهٔ باندې تُور(الزام) وو، يعنى هغه د غالى قدريو نه نهٔ وو.
كهمس بن المنهال: دا كهمس بن المنهال السدوسى، ابو عثمان البصرى اللؤلؤى دې.
دې د حسن بن عُمارة، سعيد بن أبى عروبه، سعيد بن مسلم بن مالك، سهل بن أسلم العدوى او عبد الوارث بن سعيد نه روايت کوى.
د وومې طبقې نه دې.
علامه مزى فرمائى، "قال البخارى: كان يقال فيه القدر".(٥)
ابن حبان دده په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې، او وې فرمائيل "كان يقول بالقدر".(٦)
عبد الرحمن بن أبى حاتم وائى:
"سالت أبى عنه، فقال كان من أصحاب ابن أبى عروبة، محله الصدق، يُكتب حديثه، أدخله البخارى فى كتاب

---

(١) تهذيب الكمال:٢٥،١٣٣٠
(٢) کتاب الثقات:٩،١٤٢
(٣) تهذيب التهذيب:٩،٢٠٨،الجرح والتعديل:٧،٣٧٥ هم اوګورئ.
(٤) تقريب التهذيب:٤٨٢،رقم الترجمة:٥٩٣٩،وفى الكاشف صدوق رمى بالقدر:٢،١٧٧،١
(٥) تهذيب الكمال:٢٤،١٢٣٥
(٦) کتاب الثقات:٩،١٢٧

"الضعفاء" سمعتُ أبي يقول: يحوّل من كتاب الضعفاء".([1])

امام بخارى چې ددۀ په "الضعفاء" كښې ذكر كړې دې، په هغې باندې ابوحاتم نكير فرمائيلې دې، ځنګه چې د پورته عبارت نه واضحه ده، او ددۀ توثيق كولو سره ئې د "يكتب حديثه، محله الصدق" وغيره الفاظ اوفرمائيل، او امام بخارى پخپله ددۀ نه روايات هم كړې دى، اګر چې هغه مقرون بالغير دى، (يعنى هغه او محمد بن سواء دواړه د سعيد بن أبى عروبه نه روايت كوى) حافظ ابن حجر چې په هدى السارى مقدمة فتح البارى كښې كومه خبره فرمائيلې ده، د هغې نه معلوميږى، چې امام بخارى د قدريت په وجه په هغۀ كلام كړې دې، هم دغه وجه ده چې حافظ صاحب په "التقريب" كښې وائى، "صدوق رُمى بالقدر".([2]) يعنى رېښتونې دې، هنه د قدريت په دۀ باندې تُور (الزام) دې.

سعِيدٌ: دا سعيد بن أبى عروبه دې، چې د هغۀ اوس پورته ذكر اوشو.

قَتَادَةَ: دا قتادة بن دعامر دې، ددۀ احوال په كتاب الإيمان، باب "من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه" كښې تير شوى دى.([3])

أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ: دا د رسول الله ﷺ مشهور صحابى دې، ددۀ حالات هم په كتاب الإيمان، باب "من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه" كښې تير شوى دى.([4])

د حديث تشريح په مناقب أبى بكر كښې تيره شوې ده.

قوله: فَمَا عَلَيْكَ إِلاَّ نَبِىٌّ، أَوْ صِدِّيقٌ، أَوْ شَهِيدٌ.........: دلته دا الفاظ دى، او په مناقب أبى بكر كښې دا الفاظ دى،: "فإنما عليك نبى وصديق و شهيدان" په هر حال كښې په دارو كښې حصر موجود دې، او دلته چې كوم "أو" دې، دا د "واؤ" په معنى باندې دې، او "شهيد" چې مفرد راؤړلې شوې دې، ددې نه جنس "شهيد" مراد دې، او په مناقب أبى بكر كښې عدد موجود دې، په دې وجه هلته تثنيه راؤړلې شوې ده، او هم تثنيه مراد ده، بيا هم دلته چې شهيد مفرد راؤړلې شوې دې، دا د هغې سره منافى نۀ دې، ځكه چې دلته عدد مقصود نۀ دې، او جنس د مفرد په شان په تثنيه او جمع هم وئيلې شى.

په بعضې رواياتو كښې د "نبى وصدّيقٌ أو شهيد" الفاظ دى، ددې په حقله يو قول خو دادې،

---

[1] الجرح والتعديل:۷.۱۲۳۳

[2] اوګورئ: هدى السارى،ص:۶۱۶،تهذيب التهذيب:۴۵۱،تقريب التهذيب،ص:۴۶۲،الكاشف:۲.۱۵۰، الجرح والتعديل لابن أبى حاتم:۷.۱۲۳۳

[3] كشف البارى:۲.۱۳

[4] كشف البارى:۲.۱۴

چې "أو" په دې کښې هم د "واو" په معنی باندې دې، او دويم قول دادې، چې "أو" د تغيير أسلوب د پاره دې، او ددې نه مراد دادې، چې د نبوت او صديقيت په حال کښې او د شهادت په حال کښې فرق دې، څکه چې نبوت او صديقيت خو په دغه وخت کښې حاصل وو، او شهادت په دغه وخت کښې حاصل نۀ وو، بلکه ورستو حاصليدونکې وو، ددې فرق د ظاهرولو د پاره، "أو شهيد" اوئيلې شو، "نبی و صديق" خو په حقيقت باندې مبنی دی، او شهيد مجاز دې، څکه چې شهادت مقرر او مقدر خو وو، ولې واقع شوې نۀ وو.[1]

۳۴۸۴:[2] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ قَالَ حَدَّثَنِي عُمَرُ هُوَ ابْنُ مُحَمَّدٍ أَنَّ زَيْدَ بْنَ أَسْلَمَ حَدَّثَهُ عَنْ أَبِيهِ قَالَ سَأَلَنِي ابْنُ عُمَرَ عَنْ بَعْضِ شَأْنِهِ - يَعْنِي عُمَرَ - فَأَخْبَرْتُهُ. فَقَالَ مَا رَأَيْتُ أَحَدًا قَطُّ بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - مِنْ حِينَ قُبِضَ كَانَ أَجَدَّ وَأَجْوَدَ حَتَّى انْتَهَى مِنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ

رجال الحديث

يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ: دا ابو سعيد يحيی بن سليمان بن يحيی بن سعيد الجعفیَ الکوفی دې، ددۀ احوال په کتاب العلم، "باب کتابة العلم" کښې تير شوی دی.[3]

ابْنُ وَهْبٍ: دا ابو محمد عبد الله بن وهب بن مسلم القرشی المصری دې، ددۀ احوال په کتاب العلم، باب "من جعل لاهل العلم أياماً معلومة" کښې تير شوی دی.[4]

عُمَرُ: دا عمر بن محمد بن عبد الله بن عمر بن الخطاب دې، ددۀ احوال هم تير شوی دی،[5] د حرملة عن ابن وهب په روايت کښې د حدثنی عمر بن محمد بن زيد تصريح ده.[6]

زَيْدَ بْنَ أَسْلَمَ: دا زيد بن أسلم مولی عمر بن الخطاب دې، ددۀ حالات په کتاب الإيمان، باب "کفران العشير" کښې تير شوې دی.[7]

ابْنُ عُمَرَ: د عبد الله بن عمر بن الخطاب احوال په کتاب الإيمان، باب "الإيمان وقول النبی ﷺ بنی الإسلام علی خمس" کښې تير شوې دی.[8]

---

[1] فتح الباری: ۹،۶۰، وإرشاد الساري: ۸،۱۷۸

[2] الحديث أخرجه البخاری أيضاً فی: ۱،۵٤۵، کتاب مناقب الأنصار، باب إسلام عمر بن الخطاب رضی الله عنه، رقم: ۳۸۶۳

[3] کشف الباری: ٤،۳۲۷

[4] کشف الباری: ۳،۲۷۷

[5] کشف الباری: ۳،۲۷۷

[6] اوګورئ صحيح البخاری، کتاب تقصير الصلاة، باب مَن لم يتطوع فی السفر دبر الصلاة، رقم: ۱۱۰۱

[7] اوګورئ کشف الباری: ۲،۲۰۳

[8] اوګورئ کشف الباری: ۱،۶۳۷

قوله: سَأَلَنِي ابْنُ عُمَرَ: يعنى أسلم مولى عمر وائى چې زما نه عبدالله بن عمر(د خپل پلار)حضرت عمر رضي الله عنه په حقله پوښتنه اوكړه.[1]

قوله: فَقَالَ: مَا رَأَيْتُ أَحَدًا: دا د ابن عمر مقوله ده،يعنى ابن عمر اووئيل،ما د هغهٔ په شان څوك هم نهٔ دى ليدلې.[2]

قوله: أَجَدَّ وَأَجْوَدَ: "أَجَدّ"دا د جَدٌ نه اسم تفضيل دې،چې د كوشش او محنت په معنى باندې دې،او أجْوَد ،د جُود نه په معنى د سخاوت،او جَوّاد په معنى د سخى نه اسم تفضيل دې.

قوله: بَعْدَ رَسُولِ اللهِ: د بعديت نه مراد كهٔ بعديت فى الصفات وى،او څهٔ مخصوصې زمانې سره تعلق نهٔ وى،نو بيا به ددې نه مراد د رسول الله ﷺ په حيات كښې او د هغوى نه ورستو د ټولو خلقو نه زيات أجد وأجود....... كيدل وى،او په دې باندې اشكال كيدې شى، چې ابوبكر او بعضې نور صحابه خو د افراط د حده پورې په جُهد او جُود باندې متصف وو،بيا د حضرت عمر رضي الله عنه د هغوى نه زيات متصف ګرځول څنګه صحيح كيدې شى،او كهٔ ددې نه مراد"بعد زمانِ رسولِ الله ﷺ"وى،نو بيا هم په دې باندې د حضرت ابوبكر رضي الله عنه او بعضې نورو صحابهٔ كرامو په حوالې سره اعتراض كيدې شى،په دې وجه ددې نه مراد اخستې شوې دې،د رسول الله ﷺ نه ورستو په خپله زمانه د خلافت كښې،په دې صورت كښې أشكال نهٔ واردېږى،او ددې تاويل نه ورستو دا نهٔ شى وئيلې كيدې،چې حضرت رسول الله ﷺ او ابوبكر خو د هغهٔ نه أجد وأجود وو،لهذا دا دعوىٰ صحيح نهٔ ده،[3] اشكال په دې وجه نهٔ شى كيدې،چې په عهد فاروقى كښې أجود او أجد كيدل مراد دى،او په دغه وخت كښې د حضرت رسول الله ﷺ او د حضرت ابوبكر رضي الله عنه وفات شوې وو،او د نورو نه د حضرت عمر رضي الله عنه أجد او أجود كيدل.........قابلِ اعتراض نهٔ دى.

دويم احتمال دادې،چې د انتهىٰ فاعل ابن عمر دې،او ددې قائل نافع دې،او ددې تاويل داسې دې،"انتهىٰ ابن عمرفى الإنصاف بعد أجد وأجود حتى فرغ مما عنده"يعنى ابن عمر أجد و أجود ګرځولو سره د حضرت عمر رضي الله عنه په حقله په انصاف كښې تر آخره پورې اورسيدو،او كوم انصاف چې هغهٔ سره وو،د هغې نه فارغ شو،او هغهٔ ئې اووئيل.والله اعلم[4]
ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې.

---

[1]) فتح البارى:٩،١٦١
[2]) فتح البارى:٩،١٦١
[3]) فتح البارى:٩،١٦١
[4]) فتح البارى:٩،٧١،وإرشاد السارى:٨،١٢٧٨

۳۴۸۵: (۱) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ ثَابِتٍ عَنْ أَنَسٍ رضي الله عنه أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- عَنِ السَّاعَةِ، فَقَالَ مَتَى السَّاعَةُ قَالَ «وَمَا ذَا أَعْدَدْتَ لَهَا. قَالَ لَا شَيْءَ إِلَّا أَنِّي أُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ -صلى الله عليه وسلم-. فَقَالَ «أَنْتَ مَعَ مَنْ أَحْبَبْتَ». قَالَ أَنَسٌ فَمَا فَرِحْنَا بِشَيْءٍ فَرَحَنَا بِقَوْلِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- «أَنْتَ مَعَ مَنْ أَحْبَبْتَ». قَالَ أَنَسٌ فَأَنَا أُحِبُّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- وَأَبَا بَكْرٍ وَعُمَرَ، وَأَرْجُو أَنْ أَكُونَ مَعَهُمْ بِحُبِّي إِيَّاهُمْ، وَإِنْ لَمْ أَعْمَلْ بِمِثْلِ أَعْمَالِهِمْ. [۵۸۱۵، ۵۸۱۹، ۶۷۳۴]

رجال الحدیث

سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ: دا ابو ایوب سلیمان بن حرب بن بجیل ازدی واشحی بصری دې، ددهٔ حالات په کتاب الإیمان، باب "مَن كره أن یعود في الکفر کما یکره أن یلقی في النار، من الإیمان" کښې تیر شوی دی (۲)

حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ: دا حماد بن زید بن ردهم الجهمی دې، ددهٔ احوال په کتاب الإیمان، باب "وان طائفتان من المؤمنین اقتتلوا........." کښې تیر شوې دی (۳)

ثَابِت: دا ابو محمد ثابت بن أسلم بُنانی بصری دې، ددهٔ احوال په کتاب العلم، باب "ما جاء في العلم وقوله تعالیٰ وقل رب زدني علماً" کښې تیر شوی دی (۴)

أنس: مشهور صحابی حضرت أنس بن مالك مراد دې، ددهٔ حالات په کتاب الإیمان، باب من "الإیمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه" کښې تیر شوی دی (۵)

د رجل نه څوک مراد دي؟: أن رجلاً........ د رجل نه مراد ذو الخویصرة الیمانی دې، او د بعضو له مخې ابوموسیٰ اشعری یا ابو ذر دې، حافظ ابن حجر دا قول ابن بشکول اړخ ته منسوب کړې دې، او وې فرمائیل، هغوی بیا د ابوموسی اشعری رضی الله عنه روایت "قلتُ یا رسول الله المرء یحب القوم ولما یلحق بهم" نقل کړې دې، او د حضرت ابوذر روایت "فقلتُ یا رسول الله المرء یحب القوم ولا یستطیع أن یعمل بعملهم" ئې ذکر کړې دې، او ددې دواړو روایتونو مضمون په ظاهره د روایتِ باب سره نزدې دې، په دې وجه هغوی ددې نه ددې خبرې د ثابتولو کوشش کړې دې، چې

(۱) الحدیث مرّ تخریجه في نفس هذا الکتاب، باب قول النبي ﷺ لو کنتُ متخذا خلیلا، رقم: ۳۶۷۷
(۲) کشف الباری ۲، ۱۰۶،۱
(۳) کشف الباری: ۲، ۲۱۹،۱
(۴) کشف الباری: ۳، ۱۸۳،۱
(۵) کشف الباری: ۲، ۱٤

رجل ابو موسیٰ اشعری یا ابو ذر غفاری دي.
بیا هم حافظ صاحب دا رد کولو سره اوفرمائیل، چې ددې دواړو حضراتو سوال عمل سره متعلق دې، او په حدیث باب کښې سوال د قیامت په حقله دې، ددې نه معلومیږي، چې دا ګنړ شمیر واقعات او مختلف کسان دی.
حافظ صاحب وړاندې فرمائی چې په کتاب الأدب کښې په یوئې بلې طریقې سره د حضرت انس نه دا الفاظ منقول دی، "أن رجلاً من أهل البادية".(١)
ددې نه معلومیږي، چې سوال کونکې څوك باندچې (او کلی وال) وو.
همدغه شان دار قطنی د ابو مسعود روایت نقل کړې دې، چې په هغې کښې هغه وائی، چې کوم اعرابی په جمات کښې واړه بول کړې وو، هغه پوښتنه اوکړه، "يا محمد متى الساعة" قیامت به کله راځی؟ هغوی ﷺ اوفرمائیل، "وما أعددت لها؟" تا د هغې د پاره څومره تیارې کړې ده؟
ددې نه معلومه شوه، چې د انس ﷺ په حدیث کښې د کوم اعرابی ذکر دې، ددې نه هغه اعرابی مراد دې، چا چې په جُمات کښې واړه بول کړې وو، او په کتاب الطهارت کښې تیر شوې دی، چې هغه ذو الخویصرة الیمانی دې، څنګه چې ابو موسی المدینی په "دلائل معرفة الصحابه" کښې ذکر کړې دې.(٢)
ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت: د حدیث د ترجمة الباب سره مطابقت داسې دې، چې دلته سائل د رسول الله ﷺ محبت سره د حضرت عمر ﷺ او ابوبکر ﷺ محبت ملګرې کولو سره د خلاصی امیدونه تړلی دی، چې د ابوبکر په شان د حضرت عمر ﷺ د فضیلت او عظمت علامت، او په دغه وخت کښې د عامو مسلمانانو په ذهنونو کښې هم ددې تاثر او تصور د موجود کیدو دلیل دې.(٣) والله أعلم
د اسلوب الحکیم په طریقه جواب: وَمَا ذَا أَعْدَدْتَ لَهَا........علامه طیبی فرمائی:
"سلك مع السائل أسلوبَ الحكيم، لأنه سأل عن وقت الساعة".(٤) یعنی رسول الله ﷺ سائل ته اد اسلوب الحکیم مطابق جواب ورکړو.
هغه د قیامت د واقع کیدو د وخت په حقله پوښتنه کړې وه، ولې رسول الله ﷺ په ځائې د وخت ښودلو یا د هغې یو علامت ښودلو.........اُلټا د هغهٔ نه سوال اوکړو، چې ستا تیاری څومره ده؟ ددې مطلب دا وو، چې د وقوع قیامت په حقله سوال یا د هغې د واقع کیدو وخت پیژندل اهم نهٔ دی، بلکه اهم د هغې د پاره د تیارې فکر دې، قیامت چې کله هم راځی، سرې

---

(١) کتاب الأدب، باب ما جاء في قول الرجل ويلك، رقم:٦١٦٧
(٢) فتح الباري:٩٠/١٦١
(٣) فتح الباري:٩٠/١٦١
(٤) إرشاد الساري:٨/١١٧٩

ته د هغې د پاره تيارې كول پكار دى،او د تيارې د پاره فكر مند كيدل پكار دى.

د معيت نه څهٔ مراد دې ؟ :أَنتَ مَعَ مَن أَحْبَبْتَ........د معيت نه مراد د جنت معيت دې،او علامه قسطلانى فرمائى،چې معيت به داسې وى،چې هر يو به بل ليدې شى،اگر د هغوى مكانونه د يو بل نه لرې او بعيد ولې نهٔ وى،او ښكاره خبره د ه،كله چې حجاب ختم دى،نو بيا يقيناً هر يو بل ليدې هم شى،او كهٔ د ليدو يا د ملاقات كولو خواهش اوشو،نو په هغې به قدرت هم حاصل وى،پاتې شو حقيقى معيت چې په هغې كښې د درجې او مرتبې برابر والې هم وى،نو هغه مراد نهٔ دې.[1]

۳۴۸۶: [2] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ قَزَعَةَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «لَقَدْ كَانَ فِيمَا قَبْلَكُمْ مِنَ الأُمَمِ مُحَدَّثُونَ، فَإِنْ يَكُ فِي أُمَّتِي أَحَدٌ فَإِنَّهُ عُمَرُ».

رجال الحديث

يَحيَى بنُ قَزعَةَ:دا يحيى بن قزعة البخارى المدنى دې،ددهٔ احوال تير شوې دى.[3]

ابراهيم بنُ سَعد:دا إبراهيم بن سعد بن إبراهيم بن عبدالرحمٰن بن عوف دې،ددهٔ احوال په كتاب الإيمان،باب تفاضل أهل الإيمان لاندې تير شوى دى.[4]

او په"كتاب العلم،باب ما ذكر من ذهاب موسى ﷺ فى البحر إلى الخضر"كښې په څهٔ تفصيل سره ددهٔ احوال تير شوى دى.[5]

ددهٔ د پلار سعد بن إبراهيم احوال هم تير شوى دى.[6]

أبِى سَلَمَةَ:دا ابو سلمة بن عبد الرحمٰن بن عوف مشهور فقيه دې،ددهٔ احوال په"كتاب الإيمان، باب صوم رمضان احتسابًا من الإيمان"كښې تير شوى دى.[7]

أبِى هُرَيرَةَ:د رسول الله ﷺ مشهور صحابى دې،ددهٔ حالات په"كتاب الإيمان،باب أمور الدين" كښې تير شوى دى.[8]

---

[1]) إرشاد السارى:۸،۱۷۹\۱

[2]) الحديث سبق تخريجه فى كتاب أحاديث الأنبياء،باب(٥٤)رقم۳۴۶۹

[3]) كتاب الأذان،باب صلاة النساء،خلف الرجال.......۱

[4]) كشف البارى:۲،۱۲۰\۱

[5]) كشف البارى:۳،۳۳۳\۱

[6]) صحيح البخارى،كتاب الوضوء،باب قراءة القرآن بعد الحدث،رقم:۱۸۳\۱

[7]) كشف البارى:۲،۳۲۳\۱

[8]) كشف البارى:۱،۶۵۹\۱

د ابو سلمه د حضرت نه روايت: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ........"إبراهيم بن سعد بن إبراهيم بن عبد الرحمٰن بن عوف عن أبيه عن أبي سلمة...... په دې سند سره، د إبراهيم شاګردانو نقل کړې دې.

او ابن وهب ددې مخالفت کړې دې، او د إبراهيم بن سعد په دې سند سره ذکر کولو سره فرمائي: حن أبي سلمة حن عائشة رضي الله عنها".

ابو مسعود وائي:

"لا أعلم أحدا تابع ابن وهب على هذا والمعروف عن إبراهيم بن سعد أنه روى عن أبي هريرة لا عن عائشة".[1]

يعنى د ابن وهب هيڅ يو متابع نشته، او د إبراهيم بن سعد په حقله معروف هم دغه دى، چې هغه دا د ابوهريره رضي الله عنه نه روايت کوى، نه چې د عائشې رضي الله عنها نه، او ددې متابع زکريا بن أبى زائده هم موجود دې، چې مصنِّف دلته تعليقاً ذکر کړې دې.

او مسلم، ترمذى او نسائى د محمد بن عجلان، د"سعد بن إبراهيم عن أبي سلمة عن عائشة" په طريقې سره روايت تخريج کړې دې.[2]

ابو مسعود وائي، د ابن عجلان دا روايت مشهور دې، نو ګويا ابو سلمه دا د حضرت عائشې رضي الله عنها او د حضرت ابوهريره رضي الله عنه دواړو نه اوريدلې دې.

ابن حجر وائي، ددې يو دليل د حضرت عائشې رضي الله عنها هغه حديث هم دې، چې ابن سعد د ابن أبى عتيق په طريقې سره د حضرت عائشې رضي الله عنها نه نقل کړې دې،[3] او د خفاف بن اسماء حديث ئې هم ذکر کړې دې، چې د هغې الفاظ دادى:

"أنه كان يصلي مع عبد الرحمٰن بن عوف فإذا خطب عمر سمعه يقول أشهد أنك مكلَّم".[4]

د"محدَّثون" معنى او مطلب: د دال په فتحې او تشديد سره، ددې په معنى او مطلب کښې مختلف اقوال دى، يو قول دادې، چې محدَّث د "مُلهَم" په معنى باندې دې، د اکثرو حضراتو دغه رائې ده، چې د المحدَّث بالفتح معنى ده، "الرجل الصادق الظن" هغه سړې چې د هغهٔ خيال او ګمان رښتيا وى، حافظ ابن حجر رحمه الله ددې تشريح کولو سره وائي:

"وهو من ألقى في روعه شئ من الملاء الأعلى فيكون كالذى حدثه غيره به".[5]

يعنى هغه سړې چې د هغهٔ په زړهٔ کښې د ملأ الأعلى نه څهٔ خبره اچولې شوې وى، چې هغه داسې وى، چې ګويا دا خبره دهٔ ته بل چا بيان کړې ده، او په دې لحاظ سره هغه محدَّث يا

---

[1]) الجمع بين الصحيحين: ٤/١١٥٨
[2]) أخرج مسلم فى صحيحه، باب من فضائل عمر، رقم:٢٣٨٩، والترمذى فى سننه، باب مناقب عمر، رقم:٣٦٩٣، والنسائى فى سننه الكبرىٰ، رقم:١٧٠٦٥
[3]) فتح البارى:٩/١٦٢
[4]) فتح البارى:٩/١٦٢
[5]) فتح البارى:٩/١٦٢

مکلَم شو، یعنی اسم مفعول دې، هغه سړې چې هغهٔ سره خبره کړې شوې ده۔

یو قول دادې، چې د محدَث معنیٰ ده: "من یجری الصواب علی لسانه من غیر قصد" هغه سړې چې د چا په ژبه باندې بغیر د ارادې نه صحیح خبره جاری وی۔

یو بل قول دادې، "مکلَم أی تکلمه الملائکة من غیر نبوة".(١) یعنی د محدَث معنیٰ ده، مکلَم، چا سره چې فرشتو کلام کړې وی، او هغه نبی هم نهٔ وی۔

او دا خبره د حضرت ابو سعید خدری رضی الله عنه په یو مرفوع حدیث کښې هم مذکور ده، چې د هغې الفاظ داسې دی:

"قیل یا رسول الله وکیف یحدَث؟ قال تتکلم الملائکة علی لسانه".(٢)

او دلته مذکور معلق روایت سره هم ددې تائید کیدې شی، چې د محدَث یا مکلَم نه هغه سړې مراد دې، چې هغهٔ سره فرشتې خبرې اوکړی، او بعضې حضرات وائی "مکلَم" لفظ سره چې د محدَث تفسیر کړې شوې دې، د هغې هم هغه معنیٰ ده، کومه چې وړاندې ذکر کړې شوې ده، یعنی "مُلهَم" او هغه داسې چې په دې صورت کښې د مکلَم معنیٰ ده، چې په خپل زړهٔ کښې په یادو خبرې اوکړی، او په ظاهره نهٔ هغهٔ سره په خبرو کولو څوك په نظر راځی او نهٔ هغه خبرې کوی (ولې بیا هم خپل ځان سره د خبرو کولو په سبب هغهٔ ته مکلَم وئیلې شی)۔

ابن التین وائی ددې معنیٰ ده، "التفرس" یعنی نښې پیژندل، او په هغې سره یو امر خفی ته رسیدل حاصلول، په پوهې او فراست سره د امورو پیژندګلو.(٣)

او په مسند حمیدی کښې د حضرت عائشې رضی الله عنها حدیث نه ورستو دا الفاظ واقع دی:

"المحدَث الملهم بالصواب الذی یلقی علی فیه" هغه سړې چې هغهٔ ته د صحیح خبرو الهام کیږی، یعنی هغه دد.ۀ په ژبه باندې القاء کولې شی.(٤)

په مسلم کښې د ابن وهب په روایت کښې دا الفاظ دی:

"ملهمون، وهی الإصابة بغیر نبوة" (٥) یعنی د محدَثون معنیٰ ده، "ملهَمون" چا ته چې صحیح خبره یا صحیح کلام نصیب کیږی، او چې هغه نبی نهٔ وی۔

او د ترمذی په یو روایت کښې د ابن عیینه د بعضې شاګردانو نه دا الفاظ منقول دی:

"محدَثون یعنی مُفهَمون" (٦) څوك چې پوهه کړې شوې وی، (من جانب الله)۔

---

١) فتح الباری: ۹، ۱۸۳

٢) الاعتقاد للبیهقی: ۱، ۳۱٤، و المعجم الأوسط، رقم: ۶۷۲۶

٣) فتح الباری: ۹، ۱۶۲

٤) فتح الباری: ۹، ۱۶۲

٥) الجمع بین الصحیحین: ۳، ۸۱، وشرح مشکل الآثار، رقم: ۱۱۶۹۳

٦) سنن الترمذی، باب فی مناقب، أبی حفص عمر بن الخطاب، رقم: ۱۳۶۹۳

د إبراهيم بن سعد په يو روايت كښې دى، "محدَّث أى يُلقى فى روعه".[1]
ددې تائيد په يو بل روايت سره هم كيدې شى، چې د هغې الفاظ دادى:

"إن الله جعل الحق على لسان عمر وقلبه".[2] الله تعالى حق د حضرت عمر رضي الله عنه په ژبه او زړه كښې كيښودى دى.

دا د ترمذى روايت دې، چې د ابن عمر نه مروى دې، احمد هم دا د ابوهريره رضي الله عنه او طبرانى د بلال رضي الله عنه نه روايت كړې دې.[3]

احمد او ابو داؤد چې د ابو ذر نه كوم روايت نقل كړې دې، په هغې كښې د "كلهه" په ځائې د "يقول به" الفاظ دى.[4]

حاكم دا صحيح ګرځولې دې،[5] او طبرانى په أوسط كښې پخپله د حضرت عمر رضي الله عنه نه دا لفظ نقل كړې دې، يعنى "يقول به".[6]

د ابوذر په نسخه كښې د "ناس محدَّثون" الفاظ دى.[7]

زَادَ زَكَرِيَّاءُ بْنُ أَبِى زَائِدَةَ عَنْ سَعْدٍ عَنْ أَبِى سَلَمَةَ عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ النَّبِىُّ - صلى الله عليه وسلم - «لَقَدْ كَانَ فِيمَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ مِنْ بَنِى إِسْرَائِيلَ رِجَالٌ يُكَلَّمُونَ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَكُونُوا أَنْبِيَاءَ، فَإِنْ يَكُنْ مِنْ أُمَّتِى مِنْهُمْ أَحَدٌ فَعُمَرُ». [ر: ٣٢٨٢]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى:

"ورواية زكريا وصله الإسماعيلى وأبونعيم فى مستخرجيهما".[8]

حافظ صاحب پخپله ددې موصولاً ذكر كړې دې: "أخبرنا أبوبكر بن إبراهيم بن أبى عمر أخبرنا أبونصر بن الشيرازى فى كتابه عن على بن عبد الرحمن البكرى، أن يحيى بن ثابت بن بندار أخبره قال أخبرنا أبى أخبرنا أبوبكر بن غالب أخبرنا أبوبكر الجرجانى حدثنا القاسم بن زكريا به نحوه".[9]

---

[1] فتح البارى: ٩/٨٣، وفى رواية له هم الذين يُلهمون - شرح مشكل الآثار، رقم: ١١٦٥١
[2] المعجم الكبير للطبرانى، رقم: ١١٠٧٧
[3] مسند احمد، مسند عبد الله بن عمر رضي الله عنه، رقم: ٤١١٥، ومسند أبى هريرة، رقم: ٩٢١٣، سنن الترمذى، باب فى مناقب أبى حفص عمرَ بن الخطاب، رقم: ٣٦٧٢، المعجم الأوسط، رقم: ١٢٨٩
[4] مسند احمد، حديث أبى ذر الغفارى، رقم: ٢١٢٩٥
[5] المستدرك على الصحيحين، رقم: ٤٥٠١
[6] فتح البارى: ٩/٦٢
[7] إرشاد السارى: ٨/١٧٩
[8] فتح البارى: ٩/٦٢، وفى هدى السارى وصلها الاسماعيلى، ص: ٦٤
[9] فتح البارى: ٩/٦٢

هم دغه قاسم بن زكريا هغه اسماعيلى دي، چې د هغهٔ وصل (موصولاً ذكر كولو) ارخ ته حافظ صاحب اشاره كړې ده، او ابو نعيم ددې تخريج داسې كوي:

"حدثنا يحيى أبو اسحاق بن حمزة، حدثنا على بن مبشر، حدثنا الحسن بن خلف حدثنا إسحاق الأزرق عن زكريا بن أبى زائدة عن سعد بن إبراهيم عن أبى سلمة عن أبى هريرة عن النبى ﷺ قال كان فيمن خلا قبلكم من بنى إسرائيل رجال يكلّمون من غير أن يكونوا أنبياء........" [1]

ستاسو نه وړاندې په تير شوې خلقو كښې په بنى اسرائيلو كښې څهٔ خلق داسې هم وو، چې هغوى سره خبرې كړې شوې وې، حال دا دې چې هغوى انبياء نهٔ وو.

د زكريا بن أبى زائدة په دې معلق روايت كښې دوه ځايه زياتوالې دې، يو خو دا چې د امم سابقه نه مراد بنى اسرائيل دى، اودا رجالِ محدثين په بنى اسرائيلو كښې وو، دويم دا چې په دې كښې د "محدَّث" معنى هم په "يكلّمون من غير أن يكونوا أنبياء" الفاظو سره ښودلې شوې ده [2]

ايا د "محدَّثينو" د راتلو صرف احتمال دې؟ إِنْ يَكُ فِي أُمَّتِي...... "إِنْ" دلته د شك او تردد د پاره نهٔ دې، بلكه د تاكيد د پاره دې، ځكه چې د رسول الله ﷺ امت د نور امتونو نه افضل دې، او چې په نورو امتونو كښې داسې خلق شته، نو د هغوى ﷺ په امت كښې خو د داسې خلقو د كيدو زيات امكان دې، او دا بالكل داسې دې، څنګه چې يو سړې وائى، "إن يكن لى صديق ففلان" كهٔ زما څوك دوست وى نو هغه فلانكې دې، يعنى هم فلانكې زما دوست دې، او ددې مثال معنى د صداقت او دوستئ نفى نهٔ وى، بلكه فلانكى صاحب سره د كمال دوستئ اختصاص بيانول مقصود دى.

او همدغسې يو بل مثال دې، اجير وائى، "إن كنتُ عملتُ لكَ فوفّنى حقّى" كهٔ ما دا كار ستا د پاره كړې وى، نو ما ته زما حق راكړه، حال دا دې چې دلته عامل او چا د پاره چې كار كړې شوې دې، دې دواړو ته معلومه ده، چې عامل (اجير) كار كړې دې، خو په "إِنْ كُنتُ" سره ددې د ذكر كولو مقصد صرف دا دې، چې ستا د اړخ نه زما حق نهٔ راكول، او په هغې كښې د ټال متول كولو دا مقصد دې، چې ما خو د سره كار كړې نهٔ دې، ځكه چې داسې كار په استحقاق كښې شك كونكې كوى، او د كار خو تهٔ پخپله اقرار كوې، نو كهٔ ما كار كړې وى، او يقينًا مې كړې دې، نو زما حق راكړه.

همدغه شان مطلب دلته دې، كهٔ زما په اُمت كښې محدَّثين وى، او يقيناً شته، نو په هغوى كښې يو حضرت عمر ﷺ دې.

يو قول دا دې، چې په "إن" سره په اُمتِ محمديه كښې د محدَّثينو د وجود د ذكر كولو مقصد

---

[1] تغليق التعليق: ١٦٣،٤

[2] فتح البارى: ١٦٢،٩

دادي،چي په بنی اسرائیلو کښې د دغه شان محدّثینو وجود خو متیقن او متحقق وو،ځکه په هغوی کښې چې کله انبیاء نهٔ وو،نو بیا د داسې خلقو هغوی ته ضرورت وو،چې هغوی ته د الله تعالی خبرې بیان کړی،او د خپل اُمت په حقله د رسول الله ﷺ دا خیال وو،چې دوی ته به د داسې قسمه خلقو د لار ښودنې ضرورت نهٔ وی،ځکه چې د دوی د لار ښودنې د پاره به قرآن کریم تر قیامته پورې موجود وی،نو په اُمت محمدیه کښې د محدّثینو وجود متحقق نهٔ دې،بلکه محتمل او متوقع دې،او امر واقع هم دغه دې،ځکه چې په اُمت محمدیه کښې کهٔ داسې قسمه یو سړې وی هم،نو د هغه قول او عمل به په لازمی توګه قرآن او حدیث ته وړاندې کولې شی.

کهٔ هغه د قرآن یا احادیثو سره موافق وو نو په هغې به عمل کولې شی،کهٔ نهٔ وی نو پرېښودې به شی.[1]

معلومه شوه چې اصل اعتبار د قرآن او سنت دې،نهٔ د هغه سړی،هاؤ ! کهٔ داسې یو سړې او د هغهٔ خبره وی،نو اهم او مبارك ضرور دې،او په حضرت عمر رضی الله عنه کښې د داسې سړی کېدو علامات او امکانات موجود دی.

په امت مسلمه کښې د" محدّثینو "په وجود کښې څهٔ حکمت دې؟:اوس دا سوال کېدې شی، چې د داسې خلقو په اُمت مسلمه کښې د موجود کېدو څهٔ فائده ده،او په دې کښې څهٔ حکمت دې.نو ددې جواب دادې چې د عهد اول یعنی عهد نبوی نه ورستو د داسې خلقو په کثرت سره د موجود کېدو حکمت دادې،چې په دې سره د اُمت د شرف مرتبه زیاتیږی،او یا حکمت دادې،چې په بنی اسرائیلو کښې انبیاء په کثرت سره راغلی دی،او دا فضیلت اُمت محمدیه ته د ختم نبوت په وجه نهٔ دې حاصل شوې،نو د هغې د تلافئ او د بنی اسرائیلو په مقابله کښې په دې حقله د اُمت د شان د زیاتولو د پاره د أنبیاؤ په مقابله کښې مکلّمین پیدا کړې شو.نو څنګه چې نورو مناقبو او فضائلو کښې د نورو اُمتونو په مقابله کښې د اُمت مسلمه مقام او مرتبه لویه ده،چې په دې فضیلت کښې هم دوی د هغوی نه ورستو پاتې نهٔ شی.[2]

دا د حضرت عمر رضی الله عنه امتیازی شان دې:علامه طیبی وائی:

"فالمراد بالمحدَّث:المُلهم المبالغ فيه الذى انتهى إلى درجة الأنبياء فى الالهام فالمعنى لقد كان فيما قبلكم من الأنبياء مُلهمون من قبل الملأ الاعلى،فإن يكن فى أمتى أحد هذا شأنه فهو عمر،جعله لانقطاع قرينه وتفوقه على أقرانه فى هذا كأنه تردد هل هو نبى أم لا؟ فاستعمل "إن" ويؤيده ما ورد فى الفصل الثانى،"لو كان بعدى نبى لكان عمر بن الخطاب"فلوفى هذا الحديث بمنزلة"إن" على السبيل الفرض والتقدير.

یعنی د"محدَّث"نه مراد هغه سړې دې،چې هغهٔ ته د مبالغې تر حده پورې الهام کیږی،او په

---

[1]) فتح الباری:۶۲/۹

[2]) فتح الباری:۶۳/۹

دي كښې هغه د انبياؤ درجې ته رسيدلې وى......نو معنى دا شوه، كۀ ستاسو نه په وړاندې امتونو كښې انبياء وو، چې هغوى ته به د ملاء اعلى نه الهام كيدو، نو كۀ زما په اُمت كښې داسې يو سړې وى، نو هغه به يقيناً عمر وى، گويا د حضرت عمر رضی الله عنه په خپلو همزولو باندې د لوړ رتبه كيدو دا مقام دې، چې ددۀ په حقله دا شك كيدې شى، چې هغه نبى دې يا غير نبى، ددې تردد دپاره "إن" راؤړلې شو، اودا تردد دهغه په محدَث او مُلهَم كيدو كښې نۀ دې، بلكه په نبى كيدو كښې دې، او په دې صورت كښې دا تردد د هغۀ كمال دې، عيب نۀ دې۔

او ددې تائيد په يو بل روايت سره كيدې شى، چې د هغې الفاظ دى "لوكان بعدى نبى لكان عمر بن الخطاب" دلته "لو" حرف شرط د "إن" شرطيه په معنى كښې دې۔[1]

په هر حال كښې د دواړو روايتونو مطلب دادې، چې د عمر داسې ناآشنا شان دې، او په هغۀ كښې د نبوى صفاتو سره مماثلت لرونكى داسې صفات دى، چې د هغۀ د نبى كيدو شك كيدې شى، اگر چې د رسول الله ﷺ نه ورستو د چا نبى كيدل محال دى، ولې بالفرض والمحال كۀ څوك وى، نو هغه هم دغه عمر دې۔

حافظ صاحب د طيبى دا تشريح رد كوى، او وائى:

"فى تقرير الطيبى نظر لأنه وقع فى نفس الحديث" من غير أن يكونوا انبياء"

د طيبى په دې تقرير كښې نظر او اشكال دې، ځكه چې هم په روايت كښې دَا الفاظ هم دى، چې هغه (خلق) به انبياء نۀ وى۔

او د طيبى تقدير به هغۀ وخت كښې ثابت وى، چې دغه محدثين انبياء فرض كړې شى، او مذكوره عبارت ددې فرض او تقدير نفى كوى۔[2]

قوله: قال ابن عباس من نبى ولا محدَّث: يعنى حضرت ابن عباس د الله تعالى د ارشاد "(وما ارسلنا من قبلك من رسول ولا نبى الا اذا تمنى......)"[3] كښې د "نبى ولا محدَّث" الفاظ روايت كړې دى۔ يعنى د "محدَّث" زياتوالې ئې نقل كړې دې۔

دا معلق روايت سفيان بن عيينه په خپل جامع كښې او عبد بن حميد په سندِ صحيح سره موصولاً د حضرت ابن عباس نه روايت كړې دې، او د هغې الفاظ داسې دى۔

"كان ابن عباس يقرأ: وما ارسلنا من قبلك من رسول ولا نبى ولا محدَّث........"[4]

ابن عباس به دا آيت داسې لوستلو، (وما ارسلنا من قبلك من رسول ولا نبى ولا محدث)

---

[1] شرح الطيبى:۱۱.۲۲۹.كښې عبارت داسې دې، او صاحب د فتح البارى ددې الفاظ داسې ذكر كړى دى: "الملهَم، البالغ فى ذلك مبلغ النبى فى الصدق" اوگورئ فتح البارى:۹.۱۶۳

[2] فتح البارى:۹.۱۶۳

[3] سورة الحج آيت ۵۲

[4] فتح البارى:۹.۱۶۳

اوس پاتې شوه دا خبره چې حضرت عمر رضی الله عنه په خاص توګه "محدَّث" ګرځولو کښې حکمت څۀ دې؟ددې په حقله دا وئیلې شوی دی،چې د هغۀ موافقات او پیشن ګویانې چې د هغې موافق او په جوړ باندې د قرآن کریم ګڼ شمیر آیتونه نازل شوی دی،او د رسول الله ﷺ نه وروستو د هغۀ څو اصابات او صحیح کارونه د هغۀ د امتیازی شان علامت او د محدَّث کیدو دلیل دې.(۱)

۳۴۸۷: (۲) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ حَدَّثَنَا عُقَيْلٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ وَأَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَا سَمِعْنَا أَبَا هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «بَيْنَمَا رَاعٍ فِي غَنَمِهِ عَدَا الذِّئْبُ فَأَخَذَ مِنْهَا شَاةً، فَطَلَبَهَا حَتَّى اسْتَنْقَذَهَا ، فَالْتَفَتَ إِلَيْهِ الذِّئْبُ فَقَالَ لَهُ مَنْ لَهَا يَوْمَ السَّبُعِ ، لَيْسَ لَهَا رَاعٍ غَيْرِي . فَقَالَ النَّاسُ سُبْحَانَ اللَّهِ. فَقَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «فَإِنِّي أُومِنُ بِهِ وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ» وَمَا ثَمَّ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ.[ر: ۲۱۹۹]

رجال الحديث

عَبْدُ الله بْنُ يُوسُفَ:دا عبد الله بن یوسف تنسی دې،ددۀ احوال د"کتاب بدء الوحی"د دویم حدیث لاندې تیر شوی دی.(۳)

اللَّيْثُ:دا لیث بن سعد بن عبدالرحمٰن فهمی دې،ددۀ حالات د"بدء الوحی"د دریم حدیث لاندې تیر شوی دی.(۴)

عُقَيْلٌ:دا عُقیل بن خالد بن عُقیل دې،ددۀ حالات هم د"بدء الوحی"ددې دریم حدیث لاندې مذکور دی.(۵)

ابْنِ شِهَابٍ:دا ابن شهاب زهری دې،ددۀ احوال هم د"بدء الوحی"ددې دریم حدیث لاندې اوګورئ.(۶)

سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ:دا مشهور تابعی سعید بن المسیب دې،ددۀ احوال په"کتاب الإیمان،باب مَن قال أن الإیمان هو العمل"لاندې تیر شوی دی.(۷)

---

(۱) فتح الباری:۶۳،۹،وتعلیق التعلیق:۱۶۵،۴

(۲) الحدیث سبق تخریجه فی کتاب الحرث والمزارعة،باب استعمال البقر للحراثة،رقم:۲۳۲۴

(۳) کشف الباری:۲۸۹،۱

(۴) کشف الباری:۳۲۴،۱

(۵) کشف الباری:۳۲۵،۱

(۶) کشف الباری:۳۲۶،۱

(۷) کشف الباری:۱۵۹،۲

أَبِی سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ: دا ابو سلمة بن عبد الرحمٰن بن عوف دې، ددۀ حالات په کتاب الإیمان، "باب صوم رمضان احتسابًا من الإیمان" لاندې تیر شوی دی.[1]

أَبُو هُرَیْرَةَ: جلیل القدر صحابی دې، ددۀ احوال د کتاب الإیمان "باب أمور الإیمان" لاندې تیرشوی دی.[2]

دا روایت دلته مختصراً ذکر شوېدې، او د "بقرې" قیصه دلته نۀ ده ذکر کړې شوې، او په "کتاب الحرث والمزارعة او کتاب" أحادیث الأنبیاء" همدغه شان "مناقب أبی بکر" کښې په تفصیل سره مذکور دې، او هم هلته ددې تشریح هم اوګورئ.

ترجمة الباب سره مناسبت: په حدیث او ترجمة الباب کښې مطابقت "فإنی أومن بها وأبوبکر....." نه واضحه ده، چې رسول الله ﷺ د هغۀ (عمر) په عدم موجودګئ کښې د هغۀ د ایمان او تصدیق ذکر فرمائی، هم دا لوئې اعتماد د سیدنا عمر فضیلت او منقبت جلیله دې.

٣٤٨٨: (٣) حَدَّثَنَا یَحْیَى بْنُ بُکَیْرٍ حَدَّثَنَا اللَّیْثُ عَنْ عُقَیْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِی أَبُو أُمَامَةَ بْنُ سَهْلِ بْنِ حُنَیْفٍ عَنْ أَبِی سَعِیدٍ الْخُدْرِیِّ -رضی الله عنه- قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ -صلی الله علیه وسلم- یَقُولُ «بَیْنَا أَنَا نَائِمٌ رَأَیْتُ النَّاسَ عُرِضُوا عَلَیَّ وَعَلَیْهِمْ قُمُصٌ، فَمِنْهَا مَا یَبْلُغُ الثُّدِیَّ، وَمِنْهَا مَا یَبْلُغُ دُونَ ذَلِكَ، وَعُرِضَ عَلَیَّ عُمَرُ وَعَلَیْهِ قَمِیصٌ اجْتَرَّهُ». قَالُوا فَمَا أَوَّلْتَهُ یَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ «الدِّینَ». [ر: ٢٣]

یَحْیَى بْنُ بُکَیْرٍ: دا ابو زکریا یحیی بن عبد الله بن بکیر المخزومی دې، ددۀ احوال د "کتاب بدء الوحی" د دریم حدیث لاندې تیر شوی دی.[4]

اللَّیْثُ: دا لیث بن سعد بن عبد الرحمٰن فهمی دې، ددۀ حالات د "بدء الوحی" د دریم حدیث لاندې تیر شوی دی.[5]

عُقَیْلٌ: دا عُقیل بن خالد بن عقیل دې، ددۀ حالات هم د "بدء الوحی" ددې دریم حدیث لاندې مذکور دی.[6]

ابْنِ شِهَابٍ: دا ابن شهاب زهری دې، ددۀ احوال هم د "بدء الوحی" ددې دریم حدیث لاندې اوګورئ.[7]

---

[1] کشف الباری: ٢.١٣٢٣
[2] کشف الباری: ١.٦٥٩
[3] الحدیث سبق تخریجه فی کتاب الحرث والمزارعة، باب استعمال البقر للحراثة، رقم: ٢٣٢٤
[4] کشف الباری: ١.٣٢٣
[5] کشف الباری: ١.٣٢٤
[6] کشف الباری: ١.٣٢٥
[7] کشف الباری: ١.٣٢٦

ابُوامَامَةَ بْنُ سَهْلِ بْنِ حُنَيفٍ:دا ابو أمامة أسعد بن سهل بن حُنيف دي،ددهٔ حالات په"كتاب الإيمان، باب تفاضل أهل الإيمان فى الأعمال"كښې تير شوى دى.[1]

عَنْ أبِى سَعِيدٍ الخُدْرِى........:دا ابو سعيد سعد بن مالك الخدرى مشهور صحابى دي،ددهٔ احوال په"كتاب الإيمان، باب مِنَ الدين الفرار من الفتن"لاندې تير شوى دى.[2]

د زهرى اكثرو ملګرو داسې روايت كړې دې،يعنى د ابو سعيد تصريح ئې كړې ده،او معمر د زهرى نه د"عن أبى أمامة بن سهل عن بعض أصحاب النبى.........په الفاظو سره نقل كړې دې،په دې كښې صحابى مبهم پريښودې شوې دې، او ددې تخريج امام احمد كړې دې.[3]

او صالح بن كيسان هم دا روايت د زهرى نه په"كتاب الإيمان"كښې نقل كړې دې،چې په هغې كښې د ابو سعيد تصريح ده.[4]

او په كتاب التعبير كښې هم په دې طريقې سره دا روايت مروى دې،چې په هغې كښې د ابو سعيد تصريح ده،او الفاظ داسې دى:"حدثنى،أبوأمامة بن سهل أنه سمع أبا سعيد الخدرى...".[5]

ددې حديث مكمله تشريح په كتاب الإيمان كښې تيره شوې ده.[6]

او څهٔ به په كتاب التعبير كښې راشى.انشاء الله.

د حضرت عمر رضی اللہ عنہ د افضل الصحابه كيدو خيال:هنه ! دلته دومره خبره د كولو ده،چې د حديث نه د حضرت عمر رضی اللہ عنہ افضليت معلوميږى،او افضل الصحابه خو په اتفاق سره حضرت ابوبكر رضی اللہ عنہ دې.

ددې جواب دادې چې ابوبكر ددې عموم نه مستثنٰى دې،لهذا د حضرت عمر رضی اللہ عنہ د هغهٔ نه افضل كيدل لازم نهٔ راځى، يعنى دلته چې رسول اللهﷺ ته كوم خلق وړاندې كړې شوى وو،په هغوى كښې ابوبكر نهٔ وو.

دويم جواب دادې،چې د عمر د قميص د اُوږدوالى نه دا لازم نهٔ راځى،چې د ابوبكر قميص ددې نه زيات اُوږد نهٔ وو، لهذا كيدې شى چې د نورو خلقو د قميصونو نه د حضرت عمر رضی اللہ عنہ قميص اوږد او لوئې وى،ولې د ابوبكر قميص د دهٔ د قميص نه هم اوږد وى.

او كله چې دلته مقصود د حضرت عمر رضی اللہ عنہ د فضيلت بيان وو،نو په هغې باندې اكتفاء اوكړې شوه،او د ابوبكر د هغهٔ نه د افضل كيدو ذكر اونهٔ كړې شو.[7]

---

[1] كشف البارى:١٢٢،٢ .

[2] كشف البارى:٨٢،٢

[3] رواه احمد،رقم:٢٣١٧٢،أحاديث رجال من أصحاب النبى........١

[4] اوګورئ:صحيح البخارى،كتاب الإيمان،باب تفاضل أهل الإيمان فى الأعمال ،رقم:١٢٣

[5] اوګورئ:كتاب التعبير،رقم:٧٠٠٨،٧٠٠٩

[6] اوګورئ:كشف البارى:١٢٢،٢-١٢٧

[7] فتح البارى:٩،٦٤،٦٣

۳۴۸۹: (۱) حَدَّثَنَا الصَّلْتُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنِ الْمِسْوَرِ بْنِ مَخْرَمَةَ قَالَ لَمَّا طُعِنَ عُمَرُ جَعَلَ يَأْلَمُ، فَقَالَ لَهُ ابْنُ عَبَّاسٍ - وَكَأَنَّهُ يُجَزِّعُهُ - يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، وَلَئِنْ كَانَ ذَاكَ لَقَدْ صَحِبْتَ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم فَأَحْسَنْتَ صُحْبَتَهُ، ثُمَّ فَارَقْتَهُ وَهُوَ عَنْكَ رَاضٍ، ثُمَّ صَحِبْتَ أَبَا بَكْرٍ فَأَحْسَنْتَ صُحْبَتَهُ، ثُمَّ فَارَقْتَهُ وَهُوَ عَنْكَ رَاضٍ، ثُمَّ صَحِبْتَ صَحَبَتَهُمْ فَأَحْسَنْتَ صُحْبَتَهُمْ، وَلَئِنْ فَارَقْتَهُمْ لَتُفَارِقَنَّهُمْ وَهُمْ عَنْكَ رَاضُونَ. قَالَ أَمَّا مَا ذَكَرْتَ مِنْ صُحْبَةِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم وَرِضَاهُ، فَإِنَّمَا ذَاكَ مَنٌّ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى مَنَّ بِهِ عَلَيَّ، وَأَمَّا مَا ذَكَرْتَ مِنْ صُحْبَةِ أَبِي بَكْرٍ وَرِضَاهُ، فَإِنَّمَا ذَاكَ مَنٌّ مِنَ اللَّهِ جَلَّ ذِكْرُهُ مَنَّ بِهِ عَلَيَّ، وَأَمَّا مَا تَرَى مِنْ جَزَعِي، فَهُوَ مِنْ أَجْلِكَ وَأَجْلِ أَصْحَابِكَ، وَاللَّهِ لَوْ أَنَّ لِي طِلَاعَ الْأَرْضِ ذَهَبًا لَافْتَدَيْتُ بِهِ مِنْ عَذَابِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ قَبْلَ أَنْ أَرَاهُ.

رجال الحديث

الصَّلْتُ بْنُ مُحَمَّدٍ: دا الصلت بن محمد بن عبد الرحمٰن الخاركی البصری دې، ددۀ احوال تیر شوی دی. (۲)

اسمَاعِيلُ بْنُ ابراهيم: دا اسماعیل بن إبراهیم بن عُلَیّه أسدی مصری دې، ددۀ حالات د کتاب الإیمان، باب "حب الرسول من الإیمان" لاندې تیر شوی دی. (۳)

أيُّوبُ: دا ایوب بن أبی تمیه کیسان السختیانی دې، ددۀ حالات دکتاب الإیمان، باب "حلاوة الإیمان" لاندې تیر شوی دی. (۴)

ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ: دا ابوبکر عبد الله بن عبید الله بن أبی ملیکۀ تیمی قرشی دې، ددۀ حالات دکتاب الإیمان، باب "خوف المؤمن من أن یحبط عمله وهو لا یشعر" لاندې تیر شوی دی. (۵)

الْمِسْوَرِ بْنِ مَخْرَمَةَ: دا مسمور بن مخرمه بن نوفل دې، ددۀ حالات هم تیر شوی دی. (۶)

د حضرت عمر رضی الله عنه د شهادت تفصیلات: لَمَّا طُعِنَ عُمَرُ....... کله چې حضرت عمر رضی الله عنه په خنجر اووهلې شو، او وهونکې ابو لولؤة عبد المغیرة ابن شعبه وو، هغه په ۲۳ هجرې ۲۲ د ذی الحجې د چار شنبې په ورځ د سحر په مونځ کښې په حضرت عمر رضی الله عنه باندې ګذار اوکړو، او

(۱) أخرجه البخاری هنا وتفرد به أنظر جامع الأصول فی أحادیث الرسول: ۱۶۲۳۸/۸

(۲) کتاب الصلاة، باب إذا لم یُتم السجود، رقم: ۱۲۸۹

(۳) اوګورئ کشف الباری: ۱۱۲/۲

(۴) اوګورئ کشف الباری: ۱۲۶/۲

(۵) اوګورئ کشف الباری: ۵۴۸/۲

(۶) اوګورئ صحیح البخاری، کتاب الوضوء، باب استعمال فضل وضوء الناس، رقم: ۱۱۸۹

په اول محرم ۲۷ هجري کښې د هغوی وصال اوشو.[1]

قوله: وَكَأَنَّهُ يُجَزِّعُهُ: ددې معنى داده، چې حضرت ابن عباس د حضرت عمر رضي الله عنه ژړا فرياد ارخ ته نسبت کولو. او ګويا هغه ئې په دې باندې ملامته کولو، چې هغه (حضرت عمر رضي الله عنه) ژاړي ولې، او يا ددې معنى داده، چې ابن عباس د حضرت عمر رضي الله عنه غم تکليف او ژړا فرياد لرې کول غوښتل، "يجزع" ددې دواړو معنو احتمال لرى.[2]

ددې دويمې معنې تائيد د قرآن کريم په دې آيت سره هم کيږى، (حتّٰى إذا فزع من قلوبهم)[3] هلته د فزع معنى ده، "أزيل منهم الفزع".

د فزعه معنى ده، هغه ددهٔ خفګان او غم لرې کړو، همدغه شان مرّضه هم په هغه وخت کښې وئيلې شى، کله چې څوك د چا د بيمارۍ د لرې کولو کوشش او دهغهٔ د پاره منډې اووهى.[4]

د جمهور روايت الفاظ خو "كأنه يجزعه" دى، د فاعل او مفعول ضمير سره، ولې جرجانى د "كأنه جزع" الفاظ روايت کړى دى، په اول صورت کښې به د "يجزع" فاعل ابن عباس او مفعول عمر وى، او په دويم صورت کښې به د جزع فاعل عمر وى.[5]

د حماد بن زيد روايت چې امام بخارى تعليقاً ذکر کړې دې، په هغې کښې دا الفاظ دى:

"وقال ابن عباس مسست جلد عمر فقلت: جلد لا تمسه النار أبداً قال فنظر إلى نظرة كنتُ أرثى له من تلك النظرة فقلتُ: يا أمير المؤمنين صحبتَ......".[6]

يعنى ما د حضرت عمر رضي الله عنه څرمن ته لاس اولګولو، نو ما اووئيل چې دې څرمن ته به اُور کله هم نهٔ لګى، وې فرمائيل په دې باندې حضرت عمر رضي الله عنه زما ارخ ته نظر اوچت کړو........ دا نظرئې اوکړو، چې په هغې ما ته ترس راغې........

قوله: وَلَئِنْ كَانَ ذَاكَ: ابن عباس رضي الله عنه فرمائى، کهٔ داسې اوشى (څنګه چې حضرت عمر رضي الله عنه د جزع په حالت کښې وئيل، يعنى زهٔ د دنيا نه تلونکې يم) نو تاسو خپله خوش نصيبى او ستاسو رسول الله ﷺ او حضرت ابوبکر رضي الله عنه سره خپل ښهٔ صحبت ياد کړې، د کشميهنى په روايت کښې دا الفاظ دى: "ولا كل ذلك" يعنى (الله دې اوکړى چې) داسې هيڅ هم نهٔ وى، او په بعضې روايتونو کښې دى، "ولا كذلك" او (الله دې اوکړى چې) داسې نهٔ وى.

---

[1]) اوګورئ: إرشاد السارى: ۱۱۸/۸

[2]) اوګورئ: فتح البارى: ۶۴/۹

[3]) سورة سباء آيت: ۲۳

[4]) فتح البارى: ۶۴/۹

[5]) فتح البارى: ۶۴/۹

[6]) فتح البارى: ۶۴/۹، وتغليق التعليق، ص: ۱۶۶

په هر حال کښې دا دعائیه کلمات دی، او د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما مطلب دادې چې تاسو (حضرت عمر رضي الله عنه) سخت ژوبل کیدو سره د ډیر تکلیف د وجهې نه آواز کوئ، او مرګ یادولو سره د افسوس اظهار کوې، الله دې اوکړی چې داسې دې څۀ هم نۀ وی، ستاسو مرګ دې نۀ واقع کیږی، او ددې حملې نه دې تاسو ته صحت او شفا ملاؤ شی.[1]

قوله: ثُمَّ فَارَقْتَ: په بعضو نسخو کښې د مفعول ضمیر سره "فارقته" او په بعضو کښې بغیر د ضمیر نه دې.[2]

بیا تاسو د هغوی نه صحبت موندلې دې.

په بعضې روایاتو کښې د "صَحِبتَ صَحَبَتَهم" (بفتح الصاد والحاء والهاء) الفاظ دی، چې د هغې معنی ده، بیا تاسو د هغوی (یعنی د رسول الله ﷺ او د حضرت ابوبکر رضي الله عنه) د أصحابو (صَحَبه جمع ده، د أصحاب په معنی باندې) صحبت او معیت اختیار کړو، او په هغې کښې هم تاسو د احسان او غوره والی معامله اوکړه، حافظ ابن حجر وائی په دې صورت کښې یو اشکال دې، چې "صَحَبَته" خو د صاحب جمع په معنی د أصحاب او صحابه ده[3] او مراد هم جماعت دې، ولې ددې اضافت د جمع ضمیر اړخ ته صحیح نۀ دې، ځکه چې مضاف الیه تثنیه ده، چې د هغې مرجع رسول الله ﷺ او ابوبکر دی.

قاضی عیاض وائی، کیدې شی، "صحبتَ" زائد وی، او اصل کښې وی، "ثمّ صحبتهم" په صیغې د واحد مذکر مخاطب سره، خو صحیح هم اولنې روایت دې،[4] علامه عینی د حافظ دا نظر بې ځایه ګرځولې دې، او وئیلې ئې دی، چې د رسول الله ﷺ او ابوبکر أصحاب....... مراد دی، چې هم جمع دی، نو د جمع ضمیر صحیح دې، بیا هم د عینی خبره به په دې صورت کښې صحیح وی، کله چې "صحبتهم" فعل وی، جمع مضاف إلی الضمیر نۀ وی.[5]

د ابن عمر روایت نقل کړې شوې دې، چې په هغې کښې د ابن عباس دا الفاظ هم مروی دی، "ولما أسلمت کان إسلامك عزا" او کله چې تاسو اسلام قبول کړو، نو ستاسو اسلام قبلول د عزت باعث وو.[6]

قوله: "فإن ذالك مَنٌّ": په یوه بله نسخه کښې د "فإنما ذلك" الفاظ منقول دی.[7]

---

[1]) فتح الباری: ۹، ۱٦٤

[2]) فتح الباری: ۹، ۱٦٤

[3]) کما قال القسطلانی، انظر إرشاد الساری: ۸، ۱۱۸۲

[4]) فتح الباری: ۹، ۱٦٤

[5]) إرشاد الساری: ۸، ۱۱۸۲

[6]) فتح الباری: ۹، ۱٦٤

[7]) فتح الباری: ۹، ۱٦٤

د حضرت عمر رضي الله عنه فکر مند کیدل: "من أجل أصحابك....... د ابوذر او مستملی په روایت کښې "**أصیحابك**" تصغیر سره مذکور دی.[1]

ددې جملې مطلب یا خو دادې، چې حضرت عمر رضي الله عنه د اُمت په همدردئ او غمخوارئ کښې ددې خبرې د فکرمندئ اظهار کوی، چې ددهٔ نه ورستو به د مسلمانانو خلیفه څوك جوړیږی، او بیا به هغه د مسلمانانو سره څنګه سلوك کوی، د دوی د پاره به مفید وی کهٔ مضر، او دویم مطلب دا هم کیدې شی، چې حضرت عمر رضي الله عنه د تواضع، عاجزئ او خپل ځان سره د حساب کولو د وجهې نه د خلافت د زمانې د خپل سیرت او کردار متعلق فکر مند دې، چې پته نهٔ لګی، چې ددهٔ نه الله تعالی او د هغهٔ مخلوق خوشاله دې، او یا خفه.[2]

علامه قسطلانی د ابو حاتم په حوالې سره نقل کوی، کله چې حضرت عمر رضي الله عنه زخمی شو، نو حضرت ابن عباس راغې او وې وئیل:

"**أبشر یا أمیر المؤمنین، أسلمتَ مع رسول الله حین کفر الناس، وقاتلتَ معه حین خذله الناس ولم یختلف فی خلافتك رجلان، وقُتلتَ شهیداً، فقال أعِد، فأعاد. فقال: المغرور من غررتموه.........لو أن لی ما علی ظهرها من بیضاء وصفراء لافتدیت به من هول المطلع**".[3]

ابن عباس اووئیل اې امیر المؤمنین زیرې قبول کړه، تا په هغه وخت کښې په رسول الله ﷺ باندې ایمان راؤړو، کله چې خلقو د رسول الله نه انکار کولو، او تاسو د هغوی په ملګرتیا کښې جنګونه اوکړل، کله چې خلقو هغوی ﷺ پریښودل، او کمزورې کول ئې غوښتل، او ستاسو په خلافت کښې د دوؤ کسانو هم اختلاف پاتې نهٔ شو، او بیا تاسو قتلولو سره شهید کړې شوئ، حضرت عمر رضي الله عنه اووئیل، تهٔ بیا اووایه ! او هغوی په دویم وارې اووئیل، نو حضرت عمر رضي الله عنه اووئیل، بې شکه هغه کس په دهوکه کښې پریوتو، چا ته چې تاسو دهوکه ورکوئ، او زما حالت خو دادې، کهٔ د دنیا ټول سره زر او سپین زر زما شی، نو زهٔ به هغه د عذاب نه د بچ کیدو د پاره د فدیې په توګه ورکړم.

حضرت عمر رضي الله عنه داسې ولې اوفرمائیل؟: حضرت عمر رضي الله عنه دا ارشاد په دې وجه اوفرمائیلو، چې په دې وخت کښې هغوی ته د خپل عام اولس حقوق په پوره توګه ادا کولو کښې د کمی او تقصیر ویره وه، او یا د حضرت ابن عباس رضي الله عنه په شان کسانو د هغوی تعریف او توصیف او کړو نو هغوی ته ددې حضراتو د صفت کولو په وجه فتنه کښې د غورځیدو ویره اوشوه.[4]

قوله: طِلَاعَ الأَرضِ: د طاء په کسرې او لام په تخفیف سره، ددې معنی ده، "**ملأ الأرض**" یعنی د ځمکه، د طلاع معنی په اصل کښې هغه څیز دې، چې په هغې باندې نمر راخیژی،

[1] فتح الباری: ۹، ۶۴
[2] فتح الباری: ۹، ۶۴
[3] إرشاد الساری: ۸، ۱۸۲
[4] فتح الباری: ۹، ۶۵، وإرشاد الساری: ۸، ۱۸۲

او كيدې شى، دلته ددې نه مراد په زمكه باندې ښكاره او ظاهريدونكې مال او دولت مراد وى.[1]

قَالَ حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ دَخَلْتُ عَلَى عُمَرَ بِهَذَا.

حديث باب امام بخارى د خپل شيخ صلت بن محمد په روايت سره موصولاً ذكر كړې دې، چې هغه ابن أبى مليكة د مسور بن مخرمه نه نقل كوى، او تعليقاً هغه ددې يوئې دويمې طريقې اړخ ته اشاره كوى، چې حماد بن زيد د ايوب نه هغه د ابن أبى مليكة نه، او هغه د حضرت ابن عباس نه روايت كړې دې.

دا روايت اسماعيلى موصولاً ذكر كړې دى.[2]

همدغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله هم په لاندينى سند سره موصولاً ذكر كړې دې، حافظ صاحب، د ابوبكر بن إبراهيم بن أبى عمر په سند سره د ابوبكر الجرجانى الاسماعيلى نه روايت كوى. او اسماعيلى بيا په دوؤ طريقو سره دا د حماد بن زيد نه روايت كوى، يو إبراهيم بن شريك الاسدى عن شهاب بن عباد عن حماد بن زيد.......... په طريقې سره، او دويم الهيثم بن خلف عن الفواريرى عن حماد.......... په طريقې سره.[3]

حافظ ابن حجر فرمائى: "ويحتمل أن يكون محفوظا عن الإثنين".[4]

يعنى په دې اصل او تعليق كښې دا هم احتمال شته، چې امام بخارى دا روايت د مسور بن مخرمه او ابن عباس دواړو نه روايت كړې وى، او هم دا دواړه روايتونه دوى محفوظ كړى وى.

۳۴۹۰: [5] حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ قَالَ حَدَّثَنِي عُثْمَانُ بْنُ غِيَاثٍ حَدَّثَنَا أَبُو عُثْمَانَ النَّهْدِيُّ عَنْ أَبِي مُوسَى - رضى الله عنه - قَالَ كُنْتُ مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فِي حَائِطٍ مِنْ حِيطَانِ الْمَدِينَةِ، فَجَاءَ رَجُلٌ فَاسْتَفْتَحَ، فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «افْتَحْ لَهُ وَبَشِّرْهُ بِالْجَنَّةِ». فَفَتَحْتُ لَهُ، فَإِذَا أَبُو بَكْرٍ، فَبَشَّرْتُهُ بِمَا قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - فَحَمِدَ اللَّهَ، ثُمَّ جَاءَ رَجُلٌ فَاسْتَفْتَحَ، فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «افْتَحْ لَهُ وَبَشِّرْهُ بِالْجَنَّةِ». فَفَتَحْتُ لَهُ، فَإِذَا هُوَ عُمَرُ، فَأَخْبَرْتُهُ بِمَا قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - فَحَمِدَ اللَّهَ، ثُمَّ اسْتَفْتَحَ رَجُلٌ، فَقَالَ لِي «افْتَحْ لَهُ وَبَشِّرْهُ بِالْجَنَّةِ عَلَى بَلْوَى تُصِيبُهُ». فَإِذَا عُثْمَانُ، فَأَخْبَرْتُهُ بِمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَحَمِدَ اللَّهَ ثُمَّ قَالَ اللَّهُ الْمُسْتَعَانُ. [ر: ۳۴۷۱]

---

[1] فتح البارى: ۹،۶۵، والكوثر الجارى: ۶،۱۴۵۳
[2] هدى السارى، ص: ۶۴، وفتح البارى: ۹،۶۴
[3] تعليق التعليق: ۴،۱۶۷
[4] فتح البارى: ۹،۱۴
[5] الحديث مر تخريجه فى فضائل أصحاب النبى، رقم: ۳۶۷۴

رجال الحديث

يُوسُفُ بنُ مُوسَى: دا يوسف بن موسى بن راشد القطان دې، ددهٔ احوال په كتاب الجمعة، باب(۱۳) كښې تير شوى دى.

أبُو أسَامَةَ: دا ابو اسامه حماد بن أسامة بن زيد القرشى دې، ددهٔ احوال د كتاب العلم، باب "فضل من علِم وعلَّم" لاندې تير شوى دى.[1]

عُثمَانُ بنُ غِيَاثٍ: دا عثمان بن غياث الباهلى البصرى دې، ددهٔ احوال په (كتاب الحج، "باب قول الله تعالىٰ: ذلك لمن لم يكن أهله حاضرى المسجد الحرام) "لاندې تير شوى دى.

أبُو عُثمَانَ النَهدِىُّ: دا ابو عثمان عبد الرحمٰن بن مل بن عمر النهدى دې، ددهٔ احوال هم د "كتاب مواقيت الصلاة، باب الصلاة كفارة" لاندې تير شوى دى.

أبى مُوسَى: دا حضرت ابو موسى الأشعرى د رسول الله صحابى دې، ددهٔ احوال د كتاب الإيمان، باب "أىُّ الإسلام أفضل" لاندې تير شوى دى.[2]

د حديث شرح په باب قول النبى صلى الله عليه وسلم "لو كنتُ متخذاً خليلاً" كښې تيره شوې ده، او دلته ددې د ترجمة الباب سره مطابقت هم واضح دې، ځكه چې په دې كښې حضرت عمر رضي الله عنه ته د رسول الله ﷺ د اړخ نه د دننه راتلو اجازت ملاويدو سره د جنت د زيرى ملاويدو هم ذكر دې، چې د هغوى رضي الله عنه لوئې فضيلت او منقبت دې.

د مصيبت زغملو دعاء: والله المستعان.......... حضرت عثمان رضي الله عنه ته چې د حضرت ابوبكر او حضرت عمر رضي الله عنهما خلاف زيرى سره د مصيبت رسيدو هم ذكر اوشو، نو هغهٔ د الحمد لله وئيلو نه ورستو الله المستعان هم اووئيل، چې د هغې مطلب دادې، چې الله تعالى دې دهٔ ته په دې مصيبت باندې صبر وركړى، او د هغې سختې او مشكل زغملو په سلسله كښې دې ددهٔ معاونت او ملګرتيا اوكړى، ځكه چې هم د هغهٔ نه مدد غوښتلې شى، "المستعان" د اسم مفعول صيغه ده، چې ددې نه اسم فاعل "المستعين" دې، څوك چې مدد اوغواړى، او د چا نه مدد اوغوښتلې شى.[3]

....

[1] كشف البارى: ۳، ۱٤١٤
[2] اوګورئ، كشف البارى: ۱، ۶۹۰
[3] إرشاد السارى: ۸، ۱۱۸۳

۳۶۹۱ (۱) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي حَيْوَةُ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو عَقِيلٍ زُهْرَةُ بْنُ مَعْبَدٍ أَنَّهُ سَمِعَ جَدَّهُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ هِشَامٍ قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - وَهُوَ آخِذٌ بِيَدِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ.[۵۹۰۹، ۶۲۵۷]

رجال الحديث

يَحيَى بنُ سُلَيْمَانَ: دا يحيى بن سليمان الجعفى الكوفى دي، ددهٔ احوال په كتاب العلم، باب "كتابة العلم" كښې تير شوى دى.(۲)

ابنُ وَهَب: دا د حديثو مشهور امام ابو محمد عبد الله بن وهب مصرى دي، ددهٔ احوال په كتاب العلم، باب "من يرد الله به خيرا يفقهه فى الدين" كښې تير شوى دى.(۳)

حَيوَةُ: دا حَيوة بن شُريح بن صفوان بن مالك ابو زرعه الحضرمى المصرى دي.
علامه ذهبى دي د الإمام الربانى، الفقيه، شيخ الديار المصريه، ابو زرعة التُبيحى، المصرى په نامې سره ذكر كوى.(۴)

حافظ مزى وائى "الفقيه الزاهد العابد".(۵)

عبد الله بن وهب وائى: "ما رأيتُ أحداً أشد استخفاء بعمل من حيوة بن شريح، وكان يعرف بالإجابة، وكنا نجلس إليه للفقه فكان كثيراً ما يقول لنا: أبدلنى الله بكم عموداً أقوم إليه أتلو كلام ربى ثم فعل ما قال، ثم تأتى أن لايجلس إلينا أبداً وما كنا نأتيه وقت صلاة إلا دخل وأغلق دوننا ودونه الباب ووقف يصلى".(۶)

ما د دوى نه زيات خپل (نيك) عمل پټونكې څوك هم نهٔ دي ليدلې، دوى په مستجاب الدعوات كيدو سره مشهور وو، مونږ به دوى ته د فقهې د حاصلولو د پاره تلو، نو دوى به اكثر دا وئيل چې الله تعالى دې ما ته ستاسو په بدل كښې يوه ستن راكړى، چې هغې سره اودريدو سره څهٔ د خپل رب كلام لولم، او بيا دوى هم دغسې اوكړل، بيا دوى قسم اوكړو، چې دوى به مونږ سره كله هم نهٔ كينى، او مونږ چې به كله هم د مونځ په وخت كښې دوى ته راغلو، نو دوى به مونږ پريښودو، كوټې ته به داخل شو، دروازه به ئې بنده كړه، او مونځ ته به اودريدو.

---

(۱) الحديث أخرجه البخارى أيضًا فى (۲،۹۲۶) كتاب الاستئذان، باب المصافحة، رقم: ۶۲۶۴، وفى (۲،۹۸۱)، كتاب الأيمان والنذور، باب كيف كانت يمين النبى ﷺ، رقم: ۶۶۳۲

(۲) اوګورئ: كشف البارى: ۴،۳۲۷

(۳) كشف البارى: ۳،۲۷۷

(۴) سير أعلام النُبلاء: ۶،۴۰۴

(۵) تهذيب الكمال: ۷،۴۷۸

(۶) تهذيب الكمال: ۷،۴۸۱

عبد الله بن المبارك وائی:

"ما وُصف لى أحد، ورأيته إلا كانت رؤيته دون صفته إلا حيوة بن شريح فإن رؤيته كان أكبر من صفته".[1]

او بعضو دا الفاظ نقل کړي دي: "وصف لى حيوة، فكانت رؤيته أكبر من صفته".[2]

یعنی د حیوة صفت ما ته چا بیان کړې وو، او ما چې کله هغه اولیدو، نو د هغوی د تعریف نه مې زیات اوموندلو، او نور خلق ددې په خلاف دومره نه وی، څومره چې بیانولې شی.

د دوی د تقوی، للهیت او د مقبولیت عند الله په قیصو کښې یوه دا بیان کړې شوې ده، چې ابن وهب وائی:

چې حیوه بن شریح ته به د کال شپیتهٔ دینار عطیه ملاویده، او هغوی چې به تر کومې پورې هغه شپیتهٔ دینار صدقه کړې نهٔ وو، کور ته به نهٔ راتلو، او بیا چې به کور ته راغلو نو هغه تولې پیسې به ئې د خپلې بسترې لاندې بیاموندلې.

ددې خبرې د هغوی د ترهٔ یو ځوئی ته پته اولګیده، نو هغهٔ هم خپله عطیه واخسته او ټوله ئې خرچ کړه، چې کور ته راغلو، او وې کتل نو هیڅ ئې هم اونهٔ موندل، هغهٔ ددې حیوه ته شکایت اوکړو نو هغوی اووئیل:

"أنا أعطيتُ ربي بيقين، وأنت أعطيتَه تجربة".[3] ما الله تعالی ته په یو یقین سره ورکړې، او تا د تجربې د پاره ورکړې.

همدغه شان احمد بن سهل اردنی، د خالد الفزر نه نقل کوی، چې حیوه بن شریح په ژړا فریاد سره دعاء کونکې وو، او د هغوی ډیر د غریبۍ حالت وو، یوه ورځ ځهٔ هغوی سره ناست ووم، او هغوی په خلوت کښې دعاء کوله، ما اووئیل، الله تعالی دې په تا رحم اوکړی، کهٔ تهٔ د الله تعالی نه دا اوغواړې چې الله تعالی ستا دا معاشی بد حالی لرې کړی، (نو څومره ښهٔ به وې) هغهٔ سَم او چپ اړخ ته اوکتل نو څوك په نظر رانغلل، نو د زمکې نه ئې یو کاڼړې (کیتې) اوچت کړو، او وې وئیل، "اللهم اجعلها ذهبًا" اې الله دا سرهٔ زر جوړ کړې، نو هغه سرهٔ زر جوړ شو، په خدائې قسم چې د هغې نه ښکلې سرهٔ زر ما چرته هم اونهٔ لیدل....... بیا هغهٔ اووئیل،

"وما خير فى الدنيا إلا للآخرة" په دنیا کښې هیڅ خیر نشته ما سوا ددې نه چې په دې سره د آخرت خیر حاصل کړې شی......... بیا زما اړخ ته متوجه کیدو سره ئې اووئیل، "هو أعلم بما يصلح عباده" الله تعالی ښهٔ پوهیږی، چې د هغهٔ د بندګانو خیر په څهٔ کښې دې، ما ورته اووئیل په دې سرو زرو څهٔ اوکړم؟ وې وئیل، دا خرچ کړه.[4]

---

[1] تهذیب الکمال:۷،۱٤٨١

[2] سیَر أعلام النبلاء:٦،٤٠٥،١

[3] سیَر أعلام النبلاء:٦،٤٠٥،١

[4] سیَر أعلام النبلاء:٦،٤٠٥، وتهذیب الکمال:۷،۱٤٨١

ددهٔ یو بل قول ذکر کړې شوې دې، چې د مصر یو وزیر ورته یو وارې اووئیل:

"يا هذا لا تُخلينَّ بلادنا من السلاح ونحن بين قبطي لا ندري متى ينقض، وبين حبشي لا ندري متى يغشانا، وبين رومي لا ندري متى يحلُّ بساحتنا وبربري لا ندري متى ينق". [1]

يعنى "حضرت ! زمونږ ملك د اسلحې نه هيڅ كله هم نۀ دى خالى كول پكار، ځكه چې زمونږ نه يو اړخ ته قبطيان دى، معلومه نۀ ده چې كله وعده ماتوى، يو اړخ ته حبشيان دى، پته نۀ لګى چې كله زمونږ محاصره كوى.

يو اړخ ته روميان دى معلومه نۀ ده چې كوم وخت كښې زمونږ په صحن او كور كښې راكوزيږى، او يو اړخ ته بَربَريان دى، پته نۀ لګى چې كله شور شغرب او جنګ شروع كوى.

د جرح او تعديل امامان ددهٔ په حقله دا قسمه رائې لرى:

عبد الله بن احمد بن حنبل وائى:

"قيل لأبي: حَيوة بن شُريح، وعمرو بن الحارث؟ فقال جميعًا، كأنه سوَّى بينهما". [2]

د امام احمد بن حنبل نه پوښتنه اوكړې شوه، چې حَيوه بن شُريح افضل دې، يا عمرو بن الحارث؟ هغوى اووئيل دواړه! ګويا هغوى دا دواړه برابر ګرځول.

حرب بن اسماعيل د احمد بن حنبل نه نقل كوى، "ثقة، ثقة". [3]

اسحاق بن منصور د يحيٰى بن معين نه نقل كوى، "ثقة". [4]

ابو سعيد بن يونس وائى، "كانت له عبادة وفضل". [5]

هغهٔ ډير زيات عبادت كونكې او صاحب د فضيلت وو.

عبد الرحمٰن بن أبى حاتم وائى:

"سمعتُ أبي وسئل عن حَيوة بن شُريح وسعيد بن أبي أيوب ويحيٰى بن أيوب فقال: حيوة أعلى القوم وهو ثقة وأحب إلي من المفضَّل بن فَضاله". [6]

حيوه د قوم د ټولو نه اعلىٰ فرد او سړې دې، او ثقه دې، هغه ما ته د مفضَّل بن فَضاله په شان خلقو نه هم زيات خوښ دې.

د عبد الله بن وهب، عبد الله بن المبارك او احمد بن سهل رائې هم پورته ذكر كړې شوې.

يعقوب بن سفيان وائى: "حدثنا المقرئ، قال: حدثنا حَيوة بن شُريح وهو كِندي، شريفٌ، عَدلٌ، ثقةٌ، رَضِيٌّ،

---

[1] سير أعلام النبلاء: ٦/٤٠٥
[2] تهذيب الكمال: ٧/٤٨٠
[3] تهذيب الكمال: ٧/٤٨٠
[4] تهذيب الكمال ٧/٤٨٠
[5] تهذيب الكمال ٧/٤٨٠
[6] تهذيب الكمال ٧/٤٨٠، الجرح والتعديل: ٣/٣٠٥

توفى سنة ثمان وخمسين ومائة".(١)

ابن حبان هم په "الثقات" کښې دده ذکر کړې دې.(٢)
ابن حجر هم دده د ثقه والی ذکر کړې دې،او د ابن وجاح په حوالې سره فرمائی:

"بلغنى أن رجلاً كان يطوف ويقول اللّهم اقض عنى الدين فرأى فى المنام إن كنت تريد وفاء الدين فأت حيوة بن شُريح يدعو لك فأتى إلى الإسكندرية بعد العصر يوم الجمعة قال فأقمت حتى صار ما حوله دنانير فقال لى اتّق الله ولا تأخذ إلا قدر دينك فأخذت ثلاثمائة".(٣)

ما ته دا خبر ملاؤ شوې دې،چې يو سړی طواف کولو،او دا دعا ئې کوله،چې يا الله تعالی! زما قرض ادا کړې،بيا هغهٔ په خوب کښې اوليدل چې(هغهٔ ته اووئيلې شو)کهٔ ته د قرض ادا کول غواړې،نو حيوه بن شُريح ته لاړ شه،هغه به ستا د پاره دعا اوکړې،هغه د جمعې په ورځ د ماخيګر نه ورستو اسکندريې ته راغې،بيا هغه وائی،زهٔ د هغهٔ (حيوه) سره پاتې شوم،تر دې پورې چې د هغهٔ سړی نه ګير چاپيره ديناروته جوړ شول،هغهٔ اووئيل،د الله تعالی نه اويرېږه،او صرف دومره واخله،څومره چې ستا قرضه ده،نو ما درې سوه دينار واخستل.

د دوی (يعنی د حَيوه) په شيوخو او استاذانو کښې أبوهانئ حُميد بن هانئ،شُرحبيل بن شَريك المعافرى،بكر بن عمرو المَعافرى،سالم بن غيلان،أبويونس سُليم بن جُبير مولى أبى هريرة،ربيعة بن يزيد الدمشقى،أبوصخر الخرّاط،كعب بن علقمة التَّنُوخى،يزيد بن عبدالله بن أبو الأسود،محمد بن عبد الرحمن بن نوفل وغيره شامل دی.

او په تلامذؤ او شاګردانو کښې ئې عبد الله بن المبارك،عبد الله بن وَهب،أبو عاصم الضحّاك بن مَخلد النبيل،ليث بن سعد،نافع بن يزيد،عبد الله بن يزيد المقرئ او عبد الله بن لهيعه وغيره ذکر کړې شوې دی.(٤)

دده د وفات په حقله يو قول د ١٥٣ دې،يو قول د ١٥٨ دې،او يو قول د ١٥٩ دې.(٥)

أبو عَقيلٍ زُهرةُ بنُ مَعبَد: دا ابو عقيل زهرة بن معبد بن عبد الله بن هشام المدنى دې،دده احوال په كتاب الشركة،باب "الشركة فى الطعام" وغيره کښې تير شوې دی.

عبد الله بن هشام: دا د زهره بن معبد نيکهٔ دې،او دده احوال هم په دغه كتاب الشركة،باب "الشركة فى الطعام وغيره" کښې تير شوی دی،دده نوم عبد الله بن هشام بن زهرة ابن عثمان

---

(١) تهذيب الكمال٧،١٤٨٠
(٢) كتاب الثقات:٣،١٣١٨
(٣) تهذيب التهذيب:٣،٦٩،١٧٠
(٤) تهذيب التهذيب ٣،٦٩،٧٠،سير أعلام النبلاء:٦،٤٠٥،وتهذيب الكمال:٧،٤٧٩،١٤٨٢
(٥) سيَرُ أعلام النبلاء:٦،٤٠٥،وتهذيب الكمال:٧،١٤٨٢

التيمي دي، او دا د طلحة بن عبيد الله د ترهٔ ځوئې دې.[1]

قوله: وَهُوَ آخِذٌ بِيَدِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ: دا د هغه حديث برخه ده كوم چې په كتاب الأيمان والنذور كښې راروان دې، او هم هلته به ددې تفصيل هم راشي، دلته چې كومه جمله ده، وهو آخذ بيد عمر ددې نه د رسول الله ﷺ د حضرت عمر رضي الله عنه سره د محبت او قربت اندازه كولې شي، او ښكاره خبره ده، په دې سره د باب او حديث مناسبت هم واضح دې.[2]

٧-باب: مَنَاقِبُ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ أَبِي عَمْرٍو الْقُرَشِيِّ رضى الله عنه

وَقَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «مَنْ يَحْفِرْ بِئْرَ رُومَةَ فَلَهُ الْجَنَّةُ». فَحَفَرَهَا عُثْمَانُ. وَقَالَ «مَنْ جَهَّزَ جَيْشَ الْعُسْرَةِ فَلَهُ الْجَنَّةُ». فَجَهَّزَهُ عُثْمَانُ. [ر: ٢٦٢٦]

حضرت عثمان رضى الله عنه: نوم او نسب ئې داسې دى، حضرت عثمان بن عفان بن أبى العاص بن أميه بن عبد الشمس ابن عبد مناف، ددهٔ د رسول الله ﷺ سره په عبد مناف باندې سلسله د نسب ملاويږى، بيا هم د رسول الله ﷺ او د حضرت عثمان رضي الله عنه په عبد مناف باندې ملاوونكو د پلارانو نيكونو په شمير كښې اختلاف دې، او د رسول الله ﷺ په مقابله كښې د عثمان په سلسلهٔ نسب كښې ددهٔ پلار عفان راځى، او په دې لحاظ سره عفان د رسول الله ﷺ د ترهٔ ځوئې، او حضرت عثمان رضي الله عنه ئې وراره (ابن الاخ) دې.

د دوى كنيت ابو عبد الله نقل كړې شوې دې، عبد الله د حضرت رقيه بنت رسول الله ﷺ د بطن نه پيدا شوې ددهٔ د ځوى نوم وو، چې د هغهٔ د شپږو كالو په عمر كښې وفات شوې وو. ابن سعد نقل كړې دى، په جاهليت كښې ددهٔ كنيت ابو عمرو وو.[3] بيا د اسلام قبولو نه ورستو د رقيې نه ددهٔ ځوئې عبدالله پيدا شو، نو ددهٔ كنيت ابو عبدالله شو، ابن سعد وائى، ددهٔ وفات په ۴هجرې كښې اوشو.[4] او ددهٔ د مور حضرت رقيې ددهٔ نه وړاندې په ۲هجرې كښې وفات شوې وو، او په دغه وخت كښې رسول الله ﷺ په غزوهٔ بدر كښې وو.

د دوى (يعنى د حضرت عثمان رضي الله عنه) بعضې ناقدين دې د ابو ليلى په كنيت سره يادوى، او په دې سره د هغوى منشاء او مقصد د حضرت عثمان رضي الله عنه په يخ طبعيت او نرم خوئ باندې تعريض دې،

ابن حجر وائى: "وكان بعض من ينتقصه يكنيه أبا ليلى يشير الى لين جانبه".[5]

---

[1] فتح البارى: ٩/٦٥١
[2] إرشاد السارى: ٨/٤١٨١
[3] الطبقات الكبرىٰ لابن سعد: ٣/٣٥١
[4] الطبقات الكبرىٰ لابن سعد: ٣/٣٥١
[5] فتح البارى: ٩/٦٧١

د عثمان لقب ذو النورين دي، څنګه چې د حضرت علی رضی الله عنه د یو روایت الفاظ دی:

"ذاك امرؤ يدعى في السماء ذو النورين".[1] هم دا هغه سړي دي، چې هغهٔ ته په آسمان کښې ذو النورين وئيلې شی.

په ذو النورين سره د ملقب کیدو وجه: د ذو النورين لقب یوه وجه خو دا بیان کړې شوې ده، چې د دوی په نکاح کښې د رسول الله دوه لوریانې سیده رقیه او سیده ام کلثوم راغلې دی، او ښکاره خبره ده، چې هغه دواړه د رسول الله ﷺ د مبارکو سترګو نور وو، دويمه وجه دا بیان کړې شوې ده، چې هغوی رضی الله عنه به په وترو کښې د قرآن کریم ختم کولو، نو قرآن یو نور دې، او قیام اللیل دویم، دریمه وجه داده، چې په جنت کښې به هغهٔ ته دوه نوره ملاویږی.[2]

تر کومې پورې چې د حضرت عثمان رضی الله عنه د مور د اړخ نه د نسب تعلق دې، نو ددهٔ د مور نوم أروی بنت کُریز بن ربیعة بن حبیب بن عبد شمس بن عبد مناف دې، او ددهٔ د مور مور (یعنی نیا) ام حکیم البیضاء بنت عبد المطلب ده، چې د رسول الله ﷺ د پلار سکهٔ خور ده، نو حضرت عثمان رضی الله عنه ګویا د مور د اړخ نه هم د رسول الله ﷺ خورئې (ابن الاخت) دې (یعنی د پپو د لور ځوئې دې).[3]

د حضرت عثمان رضی الله عنه مور اسلام قبول کړې وو، او دا د خپل ځوی د خلافت په زمانه کښې وفات شوې ده، او هم حضرت عثمان رضی الله عنه دا دفن کړه، او د دوی پلار د جاهلیت په زمانه کښې وفات شوې وو.[4]

قوله: مَن يَحفِرُ بِئرَ رُومَةَ فَلَهُ الجَنَّةُ: دا تعلیق امام بخاری په کتاب الوصایا کښې موصولاً روایت کړې دې.[5]

قوله: مَن جَهَّزَ جَيشَ العُسرَةِ: دا هم ددې (کتاب الوصایا په) پورتنی روایت کښې مذکور دی.[6]

قوله: فَجَهَّزَهُ عُثمَانُ: د "جيش العسرة" نه تبوك مراد دې، او د عبد الرحمن بن حباب السلمی نه منقول دی، چې په دې کښې حضرت عثمان رضی الله عنه درې سوه اوښان ورکولو سره خپله برخه ملاؤ کړه.[7]

او د عبد الرحمن بن سمره نه روایت کړې شوی دی، چې په دې کښې حضرت عثمان رضی الله عنه زر

---

[1] فتح الباري: ۹/۱۶۷
[2] إرشاد الساري: ۸/۱۸٤
[3] فتح الباري: ۹/۱۶۷
[4] فتح الباري: ۹/۱۶۷
[5] اوګورئ: صحيح البخاري، كتاب الوصايا، باب إذا وقف أرضاً أو بئراً، رقم: ۲۷۷۸
[6] صحيح البخاري، رقم: ۲۷۷۸
[7] جامع الترمذي، أبواب المناقب، باب مناقب عثمان بن عفان: ۲/۲۱۱

دینار راؤړل او د رسول الله ﷺ په جهولۍ کښې ئې اوغورځول.[1]
د ابن عدی په یو روایت کښې د لس زرو دینارو ذکر دې، ولې ددې سند کمزورې دې، او د روایت الفاظ دی، "فجاء عثمان بعشرة آلاف دینار".[2]
حافظ ابن حجر وائی، کیدې شی، چې لس زره درهم ئې بیان کړې وی، (دینار نه).
نو بیا به دا د هغه روایت مطابق شی، چې په هغې کښې د زرو دینارو ذکر دې، ځکه چې زر دینار د لسو زرو درهمو برابر وی.[3]
په دې باب کښې مصنف پنځه حدیثونه ذکر کړې دی.

۳۴۹۲: ([4]) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ أَبِي عُثْمَانَ عَنْ أَبِي مُوسَى -رضى الله عنه- أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- دَخَلَ حَائِطًا وَأَمَرَنِي بِحِفْظِ بَابِ الْحَائِطِ، فَجَاءَ رَجُلٌ يَسْتَأْذِنُ، فَقَالَ «ائْذَنْ لَهُ وَبَشِّرْهُ بِالْجَنَّةِ». فَإِذَا أَبُو بَكْرٍ، ثُمَّ جَاءَ آخَرُ يَسْتَأْذِنُ فَقَالَ «ائْذَنْ لَهُ وَبَشِّرْهُ بِالْجَنَّةِ». فَإِذَا عُمَرُ، ثُمَّ جَاءَ آخَرُ يَسْتَأْذِنُ، فَسَكَتَ هُنَيْهَةً ثُمَّ قَالَ «ائْذَنْ لَهُ وَبَشِّرْهُ بِالْجَنَّةِ عَلَى بَلْوَى سَتُصِيبُهُ». فَإِذَا عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ.
قَالَ حَمَّادٌ وَحَدَّثَنَا عَاصِمٌ الأَحْوَلُ وَعَلِيُّ بْنُ الْحَكَمِ سَمِعَا أَبَا عُثْمَانَ يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي مُوسَى بِنَحْوِهِ، وَزَادَ فِيهِ عَاصِمٌ أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- كَانَ قَاعِدًا فِي مَكَانٍ فِيهِ مَاءٌ، قَدِ انْكَشَفَتْ عَنْ رُكْبَتَيْهِ أَوْ رُكْبَتِهِ، فَلَمَّا دَخَلَ عُثْمَانُ غَطَّاهَا. [ر: ۳۴۷۱]

رجال الحدیث

سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ: دا ابو ایوب سلیمان بن حرب بن بُجَیل ازدی واشحی بصری دې، ددۀ احوال په "کتاب الإیمان، باب مَن کرہ أن یعود فی الکفر کما یکرہ أن یلقی فی النار، من الإیمان" کښې تیر شوې دی.[5]

حَمَّادٌ: دا حماد بن زید بن درهم ازدی بصری دې، ددۀ احوال د کتاب الإیمان، باب "وان طائفتین من المؤمنین اقتتلوا فاصلحوا بینهما، فسماهم المؤمنین" لاندې تیر شوې دی.[6]

أَيُّوبَ: دا ایوب بن أبی تمیمه کیسان سختیانی بصری دې، ددۀ احوال د "کتاب الإیمان، باب حلاوة الإیمان" لاندې تیر شوې دی.[7]

---

[1]) جامع الترمذی، أبواب المناقب، باب مناقب عثمان بن عفان: ۱۲،۲۱۱
[2]) کنز العمال، رقم: ۳۶۱۸۹،۱۳،۳۸، مؤسسة الرسالة
[3]) فتح الباری: ۶۷،۹
[4]) الحدیث سبق تخریجه فی باب قول النبی لو کنتُ متخذاً خلیلاً........رقم: ۳۶۷٤
[5]) کشف الباری: ۱۰۵،۲
[6]) کشف الباری: ۲۱۹،۲
[7]) اوګورئ کشف الباری: ۱۲۶،۲

ابِی عُثمَانَ:دا ابو عثمان عبد الرحمٰن بن ملئ النهدی دې،ددهٔ احوال په کتاب مواقيت الصلواة، باب"الصلاة كفارة" کښې تير شوې دی.........

ابِی مُوسَی:دا د رسول الله ﷺ صحابی حضرت ابو موسٰی عبد الله بن قيس الأشعری دې،ددهٔ احوال د کتاب الإيمان، باب"أيّ الإسلام أفضل"لاندې تير شوې دی.[1]

قوله: دَخَلَ حَائِطًا:د حائط نه مراد باغيچه او باغ وغيره دی.[2]

په ورانديني باب کښې د"من حيطان المدينة"الفاظ هم دی.[3]

قوله: فَسَكَتَ هُنَيهَةً:هنيهة په ضمې د هاء اوفتحې دنون سره تصغير دې،معنی ئې ده قليلاً.[4]

د"حماد"نه څوک مراد دی؟ قَالَ حَمَّادٌ وَحَدَّثَنَا عَاصِمٌ.........حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی:د حماد نه حماد بن زيد هم راوی د حديث باب مراد دې،او د ابو ذر په روايت کښې د"حماد بن سلمه"ذکر دې،ولې صحيح اولنې قول دې.

حافظ ابن حجر د طبرانی نه يوسف القاضی د سليمان بن حرب په طريقې سره"حدثنا حماد بن زيد عن أيوب"په الفاظو سره دا حديث ذکر کړې دې،او په آخر کښې ئې وئيلې دی:

قال حماد فحدثني علي ابن الحكم وعاصم أنهما سمعا أبا عثمان يحدّث عن أبي موسٰی نحوا من هذا، غير أن عاصمًا زاد........[5]

حافظ فرمائی مونږ ته د حماد بن سلمه روايت هم ملاؤ شوې دې،چې په هغې کښې ابو خيثمه په خپل تاريخ کښې د موسٰی بن اسماعيل نه روايت کوی،خو هغه صرف د علی بن الحکم نه دې،(او د عاصم ذکر په هغې کښې نشته).[6]

او طبرانی هم د حجاج بن منهال او هدبة بن خالد په طريقې سره د حماد بن سلمه نه روايت کړې دې،ولې هغه هم صرف د علی بن الحکم نه دې،او په هغې کښې پورته ذکر کړې شوې اضافه او زيادت نشته.[7]

بيا هم ددې ټولو ذکر کولو نه ورستو حافظ صاحب فرمائی:

---

[1]) اوګورئ:کشف الباری:۱.۶۹۰
[2]) إرشاد الساری:۸.۱۱۸۵
[3]) اوګورئ:حديث:۳۶۹۳
[4]) إرشاد الساری:۸.۱۱۸۵
[5]) فتح الباری:۹.۱۶۸
[6]) فتح الباری:۹.۱۶۸
[7]) فتح الباری:۹.۱۶۸

ثم وجدته في نسخة الصنعاني مثل رواية أبي ذر". [۱]
يعنى د صنعانى په نسخه كښې هم د "حماد بن سلمه" ذكر دې، څنګه چې د ابو ذر په نسخه كښې دې.
قوله: وَزَادَ فِيهِ عَاصِمٌ: د حماد ددې قول مقصد په اصل كښې د عاصم الاحول هغه زيادت بيانول دى، كوم چې د ايوب په طريقې كښې نشته.
ابن التين وائى، چې داؤدى ددې زيادت انكار كړې دې، او وئيلې ئې دى، چې په اصل كښې راويانو يو حديث په دويم كښې داخل كړې دې.
او دا الفاظ د يو بل حديث دى، چې په هغې كښې دا منقول دى، چې رسول الله ﷺ په كور كښې تشريف فرما وو، او د هغوى ﷺ فَخذ (پتون) مبارك كلاؤ وو، چې حضرت ابوبكر رضي الله عنه راغې، بيا حضرت عمر رضي الله عنه راغې، بيا كله چې حضرت عثمان رضي الله عنه راغې، نو رسول الله ﷺ خپل پتون مبارك پټ كړو. [۲]
حافظ ابن حجر وائى، چې د داؤدى په دې قول كښې په اصل كښې د حضرت عائشې رضي الله عنها يو حديث ارخ ته اشاره ده، چې د هغې الفاظ دادى: "كان رسول الله ﷺ مضطجعًا في بيته كاشفًا عن فَخِذَيه أو ساقيه فاستأذن أبوبكر فأذن له وهو على تلك الحالة".
رسول الله ﷺ په خپل كور كښې دواړه پتونونه يا پنډئ كلاؤ كړې ملاست وو، حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه اجازت اوغوښتلو، او رسول الله ﷺ په خپل حالت باندې وو..........
او بيا وړاندې حضرت عائشه رضي الله عنها رسول الله ﷺ ته مخاطب ده، او د هغې دا الفاظ دى: "ثم دخل عثمان فجلستَ وسوّيتَ ثيابك فقال: ألا أستحي من رجل تستحي منه الملائكة". [۳]
يعنى بيا حضرت عثمان رضي الله عنه داخل شو، نو هغوى ﷺ كيناستل، او خپلې جامې ئې برابرې كړې.......؟ هغوى ﷺ اوفرمائيل، آيا زۀ د هغه سړى نه حياء اونۀ كړم، چې د هغۀ نه فرښتې حياء كوى؟
او د مسلم په روايت كښې د حضرت عائشې رضي الله عنها د سوال په جواب كښې د رسول الله ﷺ دا الفاظ منقول دى:
"أن عثمان رجل حيي وأني خشيت أن أذنت له على تلك الحالة لايبلغ إلي في حاجته". [۴]
يعنى حضرت عثمان رضي الله عنه ډير حيادار سړې دې، او ما ته ويره ده، كۀ زۀ په دې حالت كښې هغۀ ته دراتلو اجازت وركړم، نو هغه به (د حياء د وجهې نه) د خپلو ضروورياتو دپاره ما ته راؤنۀ رسى.

---

[۱] فتح البارى: ۹،۱۶۸
[۲] فتح البارى: ۹،۱۶۸
[۳] صحيح مسلم، كتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل عثمان: ۲،۲۷۷، رقم: ۲۴۰۱
[۴] صحيح مسلم، كتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل عثمان: ۲،۲۷۷

خو د داؤى دا قول او اعتراض په دې وجه صحيح نۀ دى، چې د رسول الله ﷺ او حضرت عثمان رضي الله عنه په مينځ كښې داسې قسمه واقعه ډير وارې هم راپيښيدې شى.
لهذا په دې سره د عاصم د پورتنى روايت تغليط لازم نۀ راځى، او بيا په خاصه توګه كله چې واقعې هم جدا جدا شى، او مخارج هم مختلف وى، نو دلته هم دغسې دى، چې مخرج جدا جدا دى.(١)
د واقعاتو د جدا جدا كيدو په صورت كښې د يو حديث په حديث كښې د داخلولو قول بلا دليل او بلا جواز دى.(٢)

۳۴۹۳:(٣) حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ شَبِيبِ بْنِ سَعِيدٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ يُونُسَ قَالَ ابْنُ شِهَابٍ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ أَنَّ عُبَيْدَ اللَّهِ بْنَ عَدِيِّ بْنِ الْخِيَارِ أَخْبَرَهُ أَنَّ الْمِسْوَرَ بْنَ مَخْرَمَةَ وَعَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ الْأَسْوَدِ بْنِ عَبْدِ يَغُوثَ قَالَا مَا يَمْنَعُكَ أَنْ تُكَلِّمَ عُثْمَانَ لِأَخِيهِ الْوَلِيدِ فَقَدْ أَكْثَرَ النَّاسُ فِيهِ. فَقَصَدْتُ لِعُثْمَانَ حَتَّى خَرَجَ إِلَى الصَّلَاةِ، قُلْتُ إِنَّ لِي إِلَيْكَ حَاجَةً، وَهِيَ نَصِيحَةٌ لَكَ. قَالَ يَا أَيُّهَا الْمَرْءُ - قَالَ مَعْمَرٌ أُرَاهُ قَالَ - أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْكَ. فَانْصَرَفْتُ، فَرَجَعْتُ إِلَيْهِمْ إِذْ جَاءَ رَسُولُ عُثْمَانَ فَأَتَيْتُهُ، فَقَالَ مَا نَصِيحَتُكَ فَقُلْتُ إِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ بَعَثَ مُحَمَّدًا - صلى الله عليه وسلم - بِالْحَقِّ، وَأَنْزَلَ عَلَيْهِ الْكِتَابَ، وَكُنْتَ مِمَّنِ اسْتَجَابَ لِلَّهِ وَلِرَسُولِهِ، فَهَاجَرْتَ الْهِجْرَتَيْنِ، وَصَحِبْتَ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَرَأَيْتَ هَدْيَهُ، وَقَدْ أَكْثَرَ النَّاسُ فِي شَأْنِ الْوَلِيدِ. قَالَ أَدْرَكْتَ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قُلْتُ لَا وَلَكِنْ خَلَصَ إِلَيَّ مِنْ عِلْمِهِ مَا يَخْلُصُ إِلَى الْعَذْرَاءِ فِي سِتْرِهَا. قَالَ أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّ اللَّهَ بَعَثَ مُحَمَّدًا - صلى الله عليه وسلم - بِالْحَقِّ، فَكُنْتُ مِمَّنِ اسْتَجَابَ لِلَّهِ وَلِرَسُولِهِ وَآمَنْتُ بِمَا بُعِثَ بِهِ، وَهَاجَرْتُ الْهِجْرَتَيْنِ كَمَا قُلْتَ، وَصَحِبْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَبَايَعْتُهُ، فَوَاللَّهِ مَا عَصَيْتُهُ وَلَا غَشَشْتُهُ حَتَّى تَوَفَّاهُ اللَّهُ، ثُمَّ أَبُو بَكْرٍ مِثْلُهُ، ثُمَّ عُمَرُ مِثْلُهُ، ثُمَّ اسْتُخْلِفْتُ، أَفَلَيْسَ لِي مِنَ الْحَقِّ مِثْلُ الَّذِي لَهُمْ قُلْتُ بَلَى. قَالَ فَمَا هَذِهِ الْأَحَادِيثُ الَّتِي تَبْلُغُنِي عَنْكُمْ أَمَّا مَا ذَكَرْتَ مِنْ شَأْنِ الْوَلِيدِ، فَسَنَأْخُذُ فِيهِ بِالْحَقِّ إِنْ شَاءَ اللَّهُ، ثُمَّ دَعَا عَلِيًّا فَأَمَرَهُ أَنْ يَجْلِدَهُ فَجَلَدَهُ ثَمَانِينَ. [۳۶۵۹، ۳۷۱۲]

رجال الحديث

احمَدُ بنُ شَبِيبِ بنِ سَعِيدٍ: دا احمد بن شبيب بن سعيد التميمى البصرى دې، ددۀ احوال په

---

(١) فتح البارى: ۹،۱۶۸
(٢) فتح البارى: ۹،۱۶۸
(٣) الحديث أخرجه البخارى أيضًا فى(۱،۵۴۶)كتاب مناقب الأنصار،باب هجرة الحبشة، رقم:۳۸۷۲، و(۱،۵۵۹)،باب مقدم النبى ﷺ وأصحابه المدينة،رقم:۳۹۲۷،ومسلم فى صحيحه(۲،۷۲)كتاب الحدود،باب حد الخمر،رقم:۶،۱۷۰۶

کتاب الوضوء، باب "إذا شرب الكلب في إناء أحدكم فليغسله سبعًا" کښې تېر شوې دی......

یُونُسَ: دا ابو یزید یونس بن یزید ایلی دې، ددهٔ احوال په کتاب العلم، باب "من یرد الله به خیراً یفقهه فی الدین" کښې تیر شوې دی.[1]

ابنُ شِهَابٍ: دا ابوبکر محمد بن مسلم بن عبیدالله بن عبدالله بن شهاب الزهری دی، ددهٔ احوال په "کتاب بدء الوحی" کښې د دریم حدیث لاندې مختصر ذکر کړې شوې دی.[2]

عُرْوَةُ: دا عروة بن الزبیر مشهور تابعی دې، چې د زبیر بن العوام رضی الله عنه خوئې دې، ددهٔ احوال په کتاب الإیمان، باب "أحب الدین إلی الله أدومه" لاندې تیر شوې دی.[3]

عُبیدَ الله بنَ عَدِیِّ بنِ الخِیَارِ (النوفلی): ددهٔ احوال په کتاب الأذان، باب "إمامة المفتون والمبتدع" کښې تیر شوې دی.

المِسوَرَ بنَ مَخرَمَةَ: دا مسور بن مخرمة بن نوفل دې، ددهٔ احوال د کتاب الوضوء، باب "استعمال فضل وضوء الناس" لاندې تیر شوې دی.

عَبدَ الرَّحمٰنِ بنَ الاسوَدِ بنِ عَبدِ یَغُوثَ: ددهٔ تذکره په کتاب المناقب، باب "مناقب قریش" کښې تیره شوې ده......

الولید: دا ولید بن عقبه دې، څنګه چې د معمر په روایت کښې ددې تصریح ده.[4]

د حضرت سعد معزول کول او د ولید مقرر کول: حافظ ابن حجر وائی: ددهٔ سلسلهٔ نسب څهٔ داسې ده: ولید بن عقبة بن أبی معیط بن أبی عمرو ابن أمیه بن عبد شمس، دا د حضرت عثمان رضی الله عنه مور شریک (یعنی اخیافی) ورور دې.

حضرت عثمان رضی الله عنه دې د حضرت سعد بن أبی وقاص رضی الله عنه نه ورستو د کوفې ګورنر جوړ کړې وو، چې هغه د حضرت عمر رضی الله عنه په وصیت سره ولی الامر جوړ شوې وو، اول هغه حضرت سعد ګورنر جوړ کړو، د حضرت عمر رضی الله عنه په زمانه کښې هم ګورنر وو، بیا ئې هغه لرې کړو او خپل ورور ولید ئې ګورنر جوړ کړو.

دا د ۲۵ هجرې خبره ده، او ددې بدلون سبب دا ښودلې شوې دې، چې حضرت سعد امیر وو، او حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه د بیت المال ذمه دار وو، حضرت سعد د حضرت عبد الله بن مسعود نه قرض واخستلو، عبد الله بن مسعود د هغې مطالبه اوکړه، چې د هغې په وجه ددې دواړو حضراتو په مینځ کښې خبرې تیزې شوې، ددې خبرې حضرت عثمان رضی الله عنه ته

[1] کشف الباری: ۳/ ۱۲۸٤
[2] کشف الباری: ۱/ ۱۳۲۶
[3] کشف الباری: ۲/ ۱٤۳۶
[4] اوګورئ حدیث: ۱۳۸۷۲

پته اولګیده،نو هغه په دواړو باندې د سختې غصې اظهار اوکړو،او حضرت سعد ئې معزول کړو،او ولید چې د جزیرې ګورنر وو،ئې راؤغوښتلو اود کوفې ګورنر ئې اوټاکلو[1]
ددې اجمال تفصیل دادې،چې سعد بن أبی وقاص رضی الله عنه د حضرت عمر رضی الله عنه په زمانه د خلافت کښې د کوفې ګورنر وو،د ۱۷هجرې نه تر ۲۰یا۲۱ هجرې پورې،بیا اهل کوفه خلیفة المسلمین حضرت عمر رضی الله عنه ته راغلل،شکایت ئې اوکړو، حضرت عمر رضی الله عنه ددې شکایتونو په وجه حضرت سعد معزول کړو،او د هغهٔ په ځائې ئې عمار بن یاسر د کوفې ګورنر جوړ کړو،ورستو حضرت عمر رضی الله عنه د هغې شکایتونو معلومات اوکړل،نو هغه درې واړه شکایتونه غلط او بې بنیاده وو، شکایت کونکې او په حضرت سعد باندې الزام لګونکې اصل ستر مشر (چې د هغهٔ نامه ابو سعده وو) ته حضرت سعد خیرې اوکړې،او څنګه چې هغهٔ وئیلې وو،هغه سرې هم هغسې شو.
په کتاب الصلوت کښې د هغوی ددې واقعې متعلق تفصیلی حدیث مذکور دې.[2]
حضرت عمر رضی الله عنه هم د معلوماتو نه ورستو فرمائیلی وو:

فانی لم أعزله من عجزولا خیانة.[3]
ما هغهٔ د کوتاهې او بې دیانتې د وجهې نه نهٔ وو معزول کړې.
ددې بې بنیاده معزولئ تلافې د پاره حضرت عمر رضی الله عنه داسې اوکړل،چې خپل ورستو راتلونکې خلیفه ته ئې په دې الفاظو وصیت اوکړو:

"أوصی الخلیفة من بعدی أن یستعمل سعدبن أبی وقاص فإنی لم أعزله عن سوٴ".[4]
یعنی زهٔ خپل ورستو راتلونکی خلیفه ته وصیت کوم،چې هغه حضرت سعد عامل جوړ کړی،ځکه چې ما هغه د څهٔ بدئ د وجهې نه نهٔ دې معزول کړې.
نو حضرت عثمان رضی الله عنه د سیدنا حضرت عمر رضی الله عنه ددې وصیت پوره کولو سره حضرت مغیره بن شعبه معزول کړو،او د هغهٔ په ځائې ئې حضرت سعد بن أبی وقاص رضی الله عنه د کوفې ګورنر مقرر کړو،او طبری وائی:

وکان أول عاملٍ بعث به عثمان سعدبن أبی وقاص علی الکوفة.تاریخ الطبری: ۲،۵۹۰،۱
یعنی اولنې عامل چې هغه حضرت عثمان رضی الله عنه لیږلې وو،هغه هم دغه حضرت سعد رضی الله عنه وو، چې هغه د کوفې ګورنر جوړ کړې شو.
حضرت سعد د کوفې ګورنر کله جوړ شوې وو؟:حضرت سعد د کوفې عامل کله جوړ کړې شوې وو،په دې کښې دوه قوله دی:

---

[1]) فتح الباری:۹،۱۶۹
[2]) اوګورئ،کتاب الصلٰوة،باب وجوب القراءة للإمام والمأموم............،رقم:۷۵۵
[3]) فتح الباری:۲،۳،۳۰۲
[4]) تاریخ الطبری:۲،۰۹۰،۱۵

يو قول خو دادې، چې په ۲۴ هجرۍ كښې كله چې حضرت عثمان رضي الله عنه خليفه مقرر كړې شو، نو هم په دغه كال هغهٔ حضرت مغيره معزول كولو سره سعد رضي الله عنه د كوفې گورنر مقرر كړو، او دويم قول د واقدى دې، هغه وائى حضرت عمر رضي الله عنه دا وصيت كړې وو، چې ددهٔ مقرر كړې شوې عاملين دې يو كال پورې پاتې كړې شى، لهذا حضرت عثمان رضي الله عنه يو كال ورستو حضرت مغيره بن شعبه رضي الله عنه معزول كولو سره سعد بن أبى وقاص رضي الله عنه گورنر جوړ كړو، يعنى په ۲۵ هجرۍ كښې.[1]

بيا حضرت سعد بن أبى وقاص گورنر جوړ شو، نو هغهٔ د حضرت عبد الله بن مسعود نه قرض واخستلو، حضرت عبد الله بن مسعود د بيت المال وزير وو، ورستو بيا كله چې عبد الله بن مسعود د هغهٔ (سعد) نه قرض واپس اوغوښتلو، نو سعد اووئيل، د هغې بندوبست نهٔ دې كړې شوې، په دې سره د دواړو په مينځ كښې خبرې تيزې شوې، نو حضرت عبد الله بن مسعود د حضرت سعد نه په قرض اخستلو كښې مدد د پاره خلقو ته آواز اوكړو، او سعد بن أبى وقاص خلق د عبد الله بن مسعود نه د نور مهلت اخستلو د پاره راؤغوښتل.

طبرى وائى د سعد بن أبى وقاص رضي الله عنه د وراره (يعنى د ابن الاخ) هاشم بن عتبه په وړاندې د دواړو حضراتو په مينځ كښې يو بل ته سختې خبرې اوكړې شوې، چې په دې باندې هاشم اووئيل: "والله إنكما لصاحبا رسول الله ﷺ ينظر إليكما".

يعنى په خدائې قسم! تاسو دواړه د رسول الله ﷺ صحابه ئې، او ستاسو عمل ته كتلې شى، (يعنى خلق ستاسو عمل ته گورى)

په دې باندې حضرت سعد يو لرگې واخستلو او حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه ئې اووهلو، بيا ئې د بدعاء (خيرو) د پاره لاس پورته كړل، حضرت سعد مستجاب الدعوات وو، په دې وجه ابن مسعود ورته اووئيل:

ويلك قل خيرًا ولا تلعن: تباه شې ښهٔ خبره كوه، او لعنت مهٔ ليږه.

سعد اووئيل: "أما والله ولولا اتقاء الله لدعوت عليك دعوة لا تخطئك".[2]

والله! كهٔ د خدائې ويره نهٔ وې، نو ما به تا ته داسې خيرې كړې وې، چې تهٔ به ترې نهٔ خطاء كيدې. (يعنى تا ته به ضرور در رسيدلې)

په دې باندې ابن مسعود رضي الله عنه په تيزئ سره اووتلو.

دا ټوله واقعه امير المؤمنين حضرت عثمان رضي الله عنه ته معلومه شوه، نو هغهٔ ابن مسعود اوړتلو، او په عهده باندې ئې باقى اوساتلو، او حضرت سعد ئې معزول كړو.

او وليد بن عقبه ئې د جزيرې نه راغوښتلو سره گورنر جوړ كړو، تر پنځو كالو پورې هغه گورنر پاتې شو.

---

[1]) تاريخ الطبرى:۲، ۱۵۹۰

[2]) تاريخ الطبرى:۲، ۱۵۹۶

په وليد باندې د الزاماتو حقيقت: دده په حقله په تاريخ كښې دا الفاظ منقول دى:

"كان أحب الناس فى الناس وأرفقهم بهم، فكان كذلك خمس سنين وليس على داره باب".(¹)

يعنى هغه په خلقو كښې د ټولو نه زيات محبوب او خلقو سره د ټولو نه زيات په نرمۍ باندې وړاندې راتلونكې وو، تر پنځو كالو پورې هغه هم دغسې پاتې شو، او د هغهٔ كور دروازه نهٔ وه.

بيا څهٔ خلقو حضرت عثمان رضى الله عنه ته دده شكايت اوكړو، او وې وئيل چې دهٔ شراب څكلى دى، دا خبره خوره شوه، او هم په دې وجه په حضرت عثمان رضى الله عنه باندې هم خلقو رد بد وئيل شروع كړل.

مخالفينو دې د مجرمانو او خپلوانو په ملګرتيا كولو باندې متهم كړو.

ددې الزاماتو حقيقت خو الله تعالى ته پته ده، بيا هم د تاريخ نه دا اندازه كيږى، چې د ذاتى خفګان په وجه باندې خلقو د هغهٔ خلاف دا قيصه جوړه كړې وه، او دويمه خبره دا وه، چې خواص دده (يعنى د وليد) مخالف او عوام موافق وو.

طبرى وائى: "كان الناس فى الوليد فرقتين، العامة معه والخاصة عليه".(²)

يعنى خلق دده په حوالې سره په دوؤ ډلو كښې تقسيم وو، عوام دده ملګرى او خواص مخالف وو.

په هر حال كښې د خلقو په اصرار او مطالبې باندې وليد حضرت عثمان رضى الله عنه معزول كړو، په هغهٔ ئې حد جارى كړو، او سعيد بن العاص ئې ګورنر مقرر كړو.

وليد بن عقبه ډير سخى هم وو، او په عوامو باندې په خرچ كولو كښې به ئې ډير د سخاوت نه كار اخستلو، خلقو به د هغهٔ په حقله د خپلو جذباتو اظهار په دې ډول كولو:

يا ويلنا قد عزل الوليدُ	وجاءنا مجوِّعًا سعيدُ
ينقص فى الصاع ولا يزيدُ	فجوِّع الإماءُ والعبيدُ(³)

قوله: ما يمنعك أن يتكلم عثمان: د معمر چې د زهرى نه كوم روايت دې، باب "هجرة الحبشة" كښې، په هغې كښې دا الفاظ دى: "ما يمنعك أن تكلم خالك عثمان فى أخيه الوليد بن عقبة"(⁴)

يعنې مسور بن مخرمه او عبد الرحمن بن الاسود عبيد الله بن عدى بن الخيار ته اووئيل، چې ته خپل ماما (حضرت عثمان رضى الله عنه) سره د وليد په حلقه خبرې ولې نهٔ كوې؟

حضرت عثمان رضى الله عنه د عبيد الله بن عدى بن خيار ماما څنګه جوړيدو، نو د هغې تفصيل داسې دې، چې د عبيدالله مور ام قتال بنت الاسد بن أبى العاص بن اميه وه، او هغه د

(¹) تاريخ الطبرى: ٢، ١٥٩٦

(²) تاريخ الطبرى: ٢، ١٦١٢

(³) تاريخ الطبرى: ٢، ١٦١٢

(⁴) اوګورئ باب هجرة الحبشة، رقم: ٣٨٧٢

حضرت عثمان رضی الله عنه د ترهٔ لور وه، او د مور په نزدې خپلوانو باندې د ماما اطلاق کیدل خو ښکاره خبره ده، کیږی، لهذا حضرت عثمان رضی الله عنه د عبید الله بن عدی ماما شو.[1]

قوله: لِأَخِيهِ: لام تعليليه دې، يعنى ددهٔ د ورور په وجه، يا په معنى د عن دې، يعنى ددهٔ په حقله[2] او د هجرة الحبشة په روايت کښې د "في أخيه" الفاظ دى، يعنى د ورور په حقله، د هغهٔ متعلق.[3]

د وليد بن عقبه په حوالې سره په حضرت عثمان رضی الله عنه باندې رد بد: لَقَدْ أَكْثَرَ النَّاسُ فِيهِ........

يعنى خلقو د وليد بن عقبه متعلق ډير ګډې وډې خبرې شروع کړې، لکه دا به ئې وئيل، چې هغهٔ د سحر څلور رکعته اوکړل، او بيا خلقو ارخ ته متوجه کيدو سره ئې اووئيل " أزيدكم؟" آيا نور مونځ اوکړم ؟ دا هغهٔ د نشې په حالت کښې وئيل، هغهٔ شراب څکلې وو، او په دې باندې خلق ډير زيات خفه وو.

دا معنى خو په هغه صورت کښې ده، کله چې د "فيه" د ضمير مجرور مرجع وليد وى.[4]

او د معمر بن راشد په روايت کښې "ولوكان أكثر الناس في ما فعل به" دى.

په دې صورت کښې به معنى دا وى، حضرت عثمان رضی الله عنه چې وليد سره کومه معامله کړې وه، د هغې په حلقه به خلقو په کثرت سره خبرې کولې، لکه دا به ئې وئيل، چې هغهٔ په وليد باندې حد الخمر ولې جارى نهٔ کړو، دا اعتراض به ئې کولو، چې حضرت عثمان رضی الله عنه د سعد بن أبى وقاص رضی الله عنه په شان صحابى لرې کولو سره دې (وليد) عامل جوړ کړو، حال دا دې چې سعد په عشره مبشره کښې دې، په اهل شورى کښې دې، او هغهٔ ته د سبقت إلى الإسلام او په علم دين کښې د کمال دا سې دا سې فضيلتونه حاصل دى، چې د هغې عشر عشير (لسمه برخه) هم وليد ته حاصل نهٔ دى.

او د حضرت عثمان رضی الله عنه په دې سلسله کښې عذر او جواب دا وو، چې حضرت سعد خو سيدنا عمر رضی الله عنه هم معزول کړې وو، څنګه چې په کتاب الصلوة کښې تير شوى دى،[5] او دويم وارې چې دې ګورنر جوړ کړې شو، هغه خو صرف دې د پاره چې حضرت عمر رضی الله عنه ددهٔ د پاره وصيت فرمائيلې وو، "لاني لم أعزله عن خيانة ولا عجز".

څنګه چې په باب "مقتل عمر" کښې راروان دى.[6] او په دې وصيت کښې هم حضرت عمر رضی الله عنه

---

[1]) فتح الباري: ۱۶۸،۹

[2]) فتح الباري: ۱۹،۶۹

[3]) باب هجرة الحبشة، رقم: ۳۸۷۲

[4]) إرشاد الساري: ۱۸۶،۸

[5]) کتاب الصلوٰة، باب وجوب القراءة......رقم: ۷۵۵

[6]) اوګورئ حديث: ۳۷۰۰

دا الفاظ او وئیل "فإن أصابت الإمرةُ سعداً فهو ذاك وإلا فليستعن به أيكم ما أُمّرَ" چې د امير المؤمنين جوړيدونکي ته د صحيح کار کولو پته ورکوي، نۀ دا چې په هغۀ باندې د لازم کيدو.
او حضرت عثمان رضی الله عنه د وفادارئ او وضعدارئ ثبوت ورکولو سره د وړاندينی خليفه حضرت عمر رضی الله عنه د خبرې لحاظ اوساتلو، او هم هغه (سعد رضی الله عنه) ئې گورنر جوړ کړو، ولې بيا حضرت عثمان رضی الله عنه هغه د ابن مسعود سره د قرض د جهگړې په وجه په دويم ځل معزول کړو، نو گويا چې د حضرت سعد د دوباره مقرر کولو سفارش وو، نو حضرت عثمان رضی الله عنه قبول کړو، او بيا چې کله شکايت راغې نو د شکايت په وجه بيا د هغۀ دويم وارې معزول کول هم پکار وو، يعنی د هغۀ د راوستلو هم وجه وه، نو د معزول کولو هم وجه وه، او حضرت عثمان رضی الله عنه کۀ خپل اختيارات استعمالولو سره حضرت سعد گورنر جوړولو باندې د تعريف او تحسين قابل دې، نو د هغۀ په لرې کولو باندې هم په دۀ باندې څۀ اعتراض نۀ دی کيدل پکار. او بيا د هغۀ نه ورستو تر کومې پورې چې د وليد د راوستلو تعلق دې، نو د هغې وجه دا وه، چې حضرت عثمان رضی الله عنه خپلو خپلوانو راوستلو سره اقرباء پروری نه صله رحمی کول غوښتل، او د هغۀ (وليد) استحقاق او ورستو د هغۀ کارونه او د خلقو په هغۀ اعتماد او اطمينان نه واضحه شوه، څنګه چې اوس لږ وړاندې د هغې تذکره راغلې وه. (۱)
لهذا د حضرت عثمان رضی الله عنه د الزام او ملامتيا نښه او مورد جوړول هيڅ کله هم جائز نۀ دی، او بيا په خاصه توګه کله چې د وليد متعلق په خلقو کښې خاص تشويش ګډ شو، او د هغۀ په بعضې جرمونو کښې شامل کيدل تقريباً واضح او ثابت شو، هله حضرت عثمان رضی الله عنه په هغۀ باندې حد هم جاری کړو، چې ددې خبرې دليل دې، چې د خپلولئ په خيال ساتلو کښې حضرت عثمان رضی الله عنه تر دې حده پورې تلو ته بالکل تيار نۀ دې، چې په هغې سره د الله تعالی ددين حدود د خپو لاندې راشی.

د حافظ صاحب دا الفاظ دا معامله تر کافی حده پورې واضحه کوي: "فلما ظهرله سوء سيرته عزله، وإنما أخر إقامة الحد عليه ليكشف عن حال من شهد عليه بذلك، فلما وضح له الأمر أمر بإقامة الحد عليه، وروى المدائنى من طريق الشعبى أن عثمان لما شهدوا عنده على الوليد حبسه." (۲)
کله چې د حضرت عثمان رضی الله عنه وړاندې د وليد بد اعمال ښکاره شو، نو هغوی رضی الله عنه دې معزول کړو، او په هغۀ باندې حد قائمول ئې په دې وجه مؤخر کړل، چې ددۀ خلاف د ګواهی کونکو حالات معلوم کړی، بيا کله چې معامله واضحه شوه، نو د حد د قائمولو حکم ئې اوکړو، او مدائنی د شعبی په طريقې سره روايت کړې دې، کله چې د حضرت عثمان رضی الله عنه وړاندې ګواهی اوکړې شوه، نو هغۀ وليد بندی کړو.

۱) تفصيل د پاره اوګورئ: فتح الباری: ۹، ۱۶۹
۲) فتح الباری: ۹، ۱۶۹

قوله: فَقَصَدْتُ لِعُثْمَانَ حَتَّى خَرَجَ: دلته د "حتی خرج" الفاظ دی، او د کشمیهنی په روایت کښې د "حین خرج" الفاظ دی، "حتی" د انتهاء د غائې د پاره ده، په دې وجه دې صورت کښې به معنی دا وی، چې د قصد غایه او آخری حد د حضرت عثمان رضی الله عنه راوتل وو، او په دويم صورت کښې به معنی دا وه، چې قصد عثمان سره د خروج د عثمان اتفاق اوشو، يعنی ددې قصد کړې شوې وو، خو اتفاقًا هغه هم راؤتلو، او په اول صورت کښې يعنی د "حتی خرج" په صورت کښې به معنی دا وی، چې د قصد نه ورستو د عثمان رضی الله عنه انتظار اوکړې شو، تر دې پورې چې هغه راؤتلو۔

دحتی والا روايت تائيد د معمر په روايت کښې "فانتصبت لعثمان حين خرج" [1] سره هم کيږی[2]

د حضرت عثمان رضی الله عنه مقصد د هر شر نه د بچ کيدو وو: يَاأَيُّهَا الْمَرْءُ مِنْكَ........ د معمر په روايت کښې د "أعوذ بالله منك" الفاظ دی، [3] يعنی زۀ ستا نه په الله تعالی سره پناه غواړم۔

په بعضې نسخو کښې د معمر د قول سره "أراه" يعنی زما خيال دې، دا الفاظ هم دی۔[4]

او په دې کښې د استعاذې وجه دا وه، چې حضرت عثمان رضی الله عنه ته ويره وه، چې چرته هغۀ (عبيد الله بن عدی) دۀ ته داسې څۀ خبره اونۀ کړی، چې د هغې پوره کول د حضرت عثمان رضی الله عنه د پاره ممکن نۀ وی، او داسې څۀ مطالبه اونۀ کړې شی، چې د هغې رد کول پکار وی، او د هغې په وجه بيا هغۀ ته افسوس او زړۀ ته ئې د خفګان احساس اوشی، نو هغوی رضی الله عنه اووئيل، چې ستا د خبرو او په هغې کښې د ممکن شر نه د الله تعالی پناه، ورستو به حضرت عثمان رضی الله عنه ته خيال راغلې وی، چې ددۀ په خبره اوريدلو کښې څۀ حرج وو، کيدې شی ددۀ څۀ بل حاجت وو، او ددۀ په خبره کښې د شر په ځائې خير وی، نو هغۀ پسې ئې استاذې (قاصد) اوليږلو، او هغۀ ئې راؤغوښتلو۔

عبيد الله بن عدی وائی "فانصرفت فرجعت إليهما" زۀ د عثمان رضی الله عنه خوا ته واپس راغلم، او لاړم مسور بن مخرمه او عبد الرحمن بن الاسود ته مې زما او د حضرت عثمان رضی الله عنه په مينځ کښې د کيدونکې خبرو په حقله اووئيل، دلته خو صرف د انصراف او رجوع ذکر دې، او د معمر په روايت کښې دا الفاظ مروی دی:

"فحدثتهما بالذی قلت لعثمان وقال لی، فقالا: قد قضيت الذی کان عليك".[5]

---

[1] صحيح البخاری، کتاب مناقب الأنصار، باب هجرة الحبشة، رقم:۳۸۷۲

[2] فتح البارى: ۹، ۶۹

[3] صحيح البخاری، باب هجرة الحبشة، رقم:۳۸۷۲

[4] إرشاد السارى: ۸، ۱۸۷

[5] صحيح البخاری، رقم:۳۸۷۲

يعنى (هغې دواړو اووئيل) تا هغه حق ادا کړو، کوم چې په تا لازم وو، او اُوس تهٔ برى الذمه شوې ئې، برابره خبره ده. کۀ هغۀ ستا خبره په تفصيل سره واؤرى يا واؤنۀ رى.

په دغه وخت کښې د حضرت عثمان رضي الله عنه أستاذي (قاصد) راغې إِذْ جَاءَ رَسُولُ عُثْمَانَ.......د معمر په روايت کښې ددې الفاظو زياتوالې دې:

"فبينما أنا جالس معهما إذ جآءني رسول عثمان، فقالا لي: قد ابتلاك الله فانطلقت".

يعنى په دغه وخت کښې چې زۀ ددې دواړو حضراتو سره ناست ووم، ما ته د حضرت عثمان رضي الله عنه أستاذي راغې، په دې باندې دې دواړو حضراتو ما ته اووئيل، الله تعالى تۀ په امتحان کښې واچولې......خير زۀ لاړم.

حضرت عثمان رضي الله عنه ته د تلو نه ورستو هغوى خپله مدعٰى وړاندې کړه، او هغې د پاره د تمهيد په توګه ئې د حضرت عثمان رضي الله عنه فضائل او مناقب ذکر کړل، چې په هغې کښې حضرت عثمان رضي الله عنه د رسول الله ﷺ په دعوت إلى الإسلام باندې لبيك وئيل، د رسول الله ﷺ سره ډيره زمانه په صحبت کښې پاتې کيدل، د دوؤ هجرتونو (حبشې ته هجرت او مدينې ته هجرت) سعادت حاصلول وغيره داخل دى.

قوله: أَكْثَرَ النَّاسُ فِي شَأْنِ الْوَلِيدِ: د وليد بن عقبه په شان کښې به خلقو اکثر خبرې کولې.......دلته خو صرف د دومره خبرې ذکر دې، او د معمر په روايت کښې دا الفاظ هم منقول دى: "فحق عليك أن تقيم عليه الحد".[1] نو ستاسو حق جوړيږى چې په هغۀ باندې حد جارى کړئ.

د عبيد الله بن عدى ولادت د رسول الله ﷺ په ژوند کښې شوې وو:

قوله: قَالَ أَدْرَكْتَ رَسُولَ اللهِ؟......... حضرت عثمان رضي الله عنه عبيد الله بن عدى ته اووئيل، آيا تا رسول الله ﷺ موندلې دې، يعنى تا د رسول الله ﷺ نه څۀ اوريدلى دى، او د هغوى ﷺ نه تا څۀ حاصل کړى دى، (په علم دين او هدايت کښې) د ادراك نه مراد دا نۀ دې، چې آيا تۀ د رسول الله ﷺ په ژوند کښې پيدا شوې ئې، او د رسول الله ﷺ ژوند مبارك تا موندلې دې کۀ نه؟ ځکه چې کۀ دا سوال وې نو حضرت عبيد الله به د هغې جواب په "لا" سره نۀ ورکولو، ځکه کله چې د عبيد الله بن عدى ولادت اوشو، نو په هغه وخت کښې د الله تعالى رسول حيات وو، څنګه چې د مغازى په باب "قتل حمزة بن عبد المطلب" کښې راروان دى.[2]

حافظ ابن حجر عسقلانى رحمه الله فرمائى:

"ومراده بالإدراك إدراك السماع منه والأخذ عنه وبالرؤية رؤية المميز له ولم يرد هنا الإدراك بالسن فإنه ولد

---

[1]) صحيح البخارى، رقم: ۳۸۷۲

[2]) صحيح البخارى، كتاب المغازى، باب قتل حمزة بن عبد المطلب، رقم: ۴۰۷۲

فى حياة النبى ﷺ فيأتى فى المغازى فى قصة مقتل حمزة من حديث وحشى ابن حرب مايدل على ذلك".[1]

د سوال منشاء: حضرت عثمان رضی اللہ عنہ د عبيد الله بن عدى شكايت اؤريدو سره دا سوال ولې اوكړو، چې آيا تا د رسول الله ﷺ نه څۀ اوريدلي دى؟

ابن التين وائى: "ليُنبِّه على أن الذى ظنه من مخالفة عثمان ليس كما ظنه".[2]

يعنى هغوى ﷺ عبيد الله ددې خبرې نه خبرول غوښتل، چې تا كوم ګمان كړې دې، او په څۀ پوهه شوې ئې، چې حضرت عثمان رضی اللہ عنہ غلط وائى، داسې نۀ ده.

حافظ صاحب وائى، د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ ددې سوال د منشاء تائيد د امام احمد د هغه روايت نه هم كيږى، چې هغۀ د "سماك بن حرب عن عبادة بن زاهر" په طريقې سره په دې الفاظو نقل كړې دې: "سمعتُ عثمان خطب فقال: إنا والله قد صحبنا رسول الله ﷺ فى السفر والحضر، وانّ ناساً يعلّمونى سنّته عسى أن لا يكون أحدهم رآه قط".[3]

يعنى په خدائې قسم! مونږ د رسول الله ﷺ په سفر او حضر كښې صُحبت او يوځائې والې اختيار كړې دې، او اُوس داسې خلق مونږ ته د رسول الله ﷺ سنت ښائى، كيدې شې چې هغوى رسول الله ﷺ ليدلى هم نۀ وى.

د عَدى بن خيار متعلق اختلاف: په روايت كښې د عبيد الله بن عدى بن خيار ذكر دې، چې د هغۀ متعلق دا هم ذكر شو، چې هغه په مكه مكرمه كښې د رسول الله په حيات كښې پيدا شوې وو، دلته بعضې حضراتو دا هم نقل كړې دى، چې دا مذكوره قيصه د عبيد الله بن عدى نۀ ده، بلكه پخپله د عدى بن خيار ده.[4]

همدغه شان د عدى بن خيار متعلق د ابن ماكولا وغيره رائې داده، چې هغه د كفر په حالت كښې قتل كړې شوې وو، او په اسلام باندې مشرف شوې نۀ وو.[5]

او حافظ ابن حجر وغيره فرمائى، چې دا صحيح نۀ ده، بلكه هغه مسلمان شوې وو، څنګه چې ابن سعد په "فتحيين" كښې د هغۀ ذكر كړې دې.[6]

---

[1]) فتح البارى: ۹،۷۰

[2]) فتح البارى: ۹،۷۰

[3]) فتح البارى شرح البخارى كښې دا روايت په دې الفاظو سره منقول دې، او په مسند احمد كښې داسې مروى دې، "سمعتُ عثمان يخطب فقال: إنا والله قد صحبنا رسول الله فى السفر والحضر، فكان يعود مرضانا، ويتبع جنائزنا، ويغزو معنا، ويواسينا بالقليل والكثير، وإن ناسًا يعلمون به عسى أن لا يكون أحدهم رآه قط. مسند احمد، مسند عثمان بن عفان، رقم: ۵۰۴

[4]) فتح البارى: ۹،۷۰

[5]) الاكمال لابن ماكولا: ۲،۴۳

[6]) الاصابة فى تميز الصحابة الترجمة: ۵۴۸۲، والجزء المتمم لطبقات بن سعد، الطبقة الرابعة ممن أسلم عند فتح مكة، ومن بنى نوفل بن عبد مناف.........۱

قوله: وَلَكِنْ خَلَصَ: (په فتحې د خاء او ضمې د لام سره، يا په فتحې د لام او صاد سره په معنى د وصل) يعنى عبيد الله بن عدى د حضرت عثمان رضي الله عنه په جواب كښې وائى، چې د رسول الله ﷺ څۀ خبره خو يقينًا ما نۀ ده اؤريدلې، ولې د رسول الله ﷺ تعليمات او ارشادات ما ته په دومره خالص او اصلى شكل كښې رارسيدلى دى، څومره خالص او اصليت سره چې پرده كونكو پيغلو زنانو ته رسيدلې دى. مطلب دادې، چې د الله تعالى د رسول اقوال او افعال د الله تعالى د رضا او قضاء مطابق هر لرې او نزدې ته اورسيدل، تر دې پورې چې پرده كونكو زنانو ته هم اورسيدل، نو بيا زما په شان د هغې طلب كونكى او خواهش كونكى نه هغۀ څنګه پټ پاتې كيدې شى. (۱)

قوله: ثُمَّ أَبُوبَكْرٍ مِثْلُهُ ثُمَّ عُمَرُ مِثْلُهُ: معنى داده، چې حضرت عثمان رضي الله عنه څنګه د رسول الله ﷺ په حقله اووئيل، چې ما د هغۀ نافرمانى نۀ ده كړې، او تاسو ته مې دهوكه نۀ ده دركړې، همدغه ئې د ابوبكر رضي الله عنه او بيا د حضرت عمر رضي الله عنه په حقله هم اوفرمائيل، يعنى "ما عصيته ولا غششته" څنګه چې د معمر په روايت كښې ددې تصريح ده. (۲)

قوله: أَفَلَيْسَ لِي مِنَ الْحَقِّ.........؟: حضرت عثمان رضي الله عنه وائى، چې آيا مونږ ته د هغې حق نشته، د كومو چې هغوى يعنى (رسول الله ﷺ او دې دواړو صحابو رضي الله عنهما ته وو) يعنى اطاعت، تائيد او د وفادارئ حق، چې حضرت عثمان رضي الله عنه د ځان نه د وړاندو په خپل ځان باندې لازم اوګنړله، او هغه ئې ادا هم كړه، هم ددغه اطاعت او فرمانبردارئ هغه د خپلو لاندې خلقو نه خواهش لرلو، د معمر په روايت كښې دا الفاظ دى:

"أَفَلَيْسَ لِي عَلَيْكُم مِثْلُ الَّذِى كَانَ لَهُم عَلَىَّ؟". (۳) آيا زما په تاسو باندې دومره حق نشته، څومره چې د هغوى په ما باندې وو؟

قوله: فَمَا هَذِهِ الأَحَادِيثُ؟: ددې مطلب د عبيد الله بن عدى خبره او ددې په شان نورې ګډې وډې خبرې وې، چې په مختلفو طريقو سره به حضرت عثمان رضي الله عنه ته رسيدلې، او هغه دغه وې، چې حضرت عثمان رضي الله عنه وليد ولې نۀ معزولوى، او سزا ولې نۀ وركوى، او حضرت سعد بن أبى وقاص ئې ولې معزول كړې دې وغيره وغيره.

ددې ټولو اعتراضاتو په حوالې سره د حضرت عثمان رضي الله عنه موقف څۀ وو، هغۀ به څۀ جواب وركولو، هغه اوس مختصرًا بيان كړې شوې دى، نو دلته هغوى رضي الله عنه د عام اولس نه د اطاعت او وفادارئ خواهش ظاهر كړو، په شور جوړولو باندې ئې شكايت اوكړو او وې فرمائيل، دا څۀ خبرې دى، او څۀ قيصې دى؟ (۴)

---

(۱) فتح البارى: ۹/ ۷۰
(۲) صحيح البخارى، باب هجرة الحبشة، رقم: ۳۸۷۲
(۳) صحيح البخارى، رقم: ۳۸۷۲
(۴) فتح البارى: ۹/ ۷۰

قوله: فَأَمَرَهُ أَنْ يَجْلِدَهُ: د كشميهنى په روايت كښې "أن يجلده" بالضمير دي.[1]
او د ابوذر عن الحموى والمستملى په نسخو كښې د ضمير په ساقط كولو سره دي، يعنى بغير د ضمير نه منصوب دى.[2]
حضرت عثمان رضی اللہ عنہ په حد كښې تاخير په دې وجه فرمائيلې وو، چې هغوى معلومات او تحقيق كول غوښتل، او كله چې په تحقيق سره معلومه شوه، چې وليد ددې كار ارتكاب كړې دې، نو حد ئې پرې جارى كړو.[3]
قسطلانى فرمائى: "وإنما أخر عثمان إقامة الحد عليه ليكشف عن حال من شهد عليه بذلك فلما وضح له ذلك الأمر عزله وأمره عليًا بإقامة الحد عليه".[4]
د وليد خلاف ګواهى چا اوكړه؟: د وليد خلاف چې كومو دوؤ كسانو ګواهى كړې وه، په هغوى كښې يو عمران مولى عثمان وو، او دويم الصعب بن جثامة يا جثامة بن الصعب بن جثامه وو، او دا صحابى وو.[5]
دويم قول يعنى د جثامه بن صعب بن جثامه قول طبرى ذكر كړې دې، او يو بل روايت دادې، چې په ګواهى وركونكو كښې ابو زينب بن عوف الاسدى او ابو مورع الاسدى هم دى، او يو قول دا هم دې، چې ابو زينب، ابو مورع، جندب ابن زبير الأزدى او سعد بن مالك الأشعرى دا ټول په ګواهى وركونكو كښې شريك دى.[6]
د كوړو په شمير كښې اختلاف: دلته په دې روايت كښې د "فَجَلَدَهُ ثَمَانِينَ" الفاظ دى، يعنى اتيا كوړې ئې اووهلو، او د معمر په "باب هجرة الحبشة" والا روايت كښې دا الفاظ دى، "فَجَلَدَ الوليد أربعين جلدة" يعنى وليد ئې څلويښت كوړې اووهلو.[7]
حافظ ابن حجر رحمه الله د معمر روايت راجح ګرځولو سره فرمائيلى دى:
"وهذه الرواية أصح من رواية يونس، والوهم فيه من الراوى عنه شبيب بن سعيد".[8]
يعنى د معمر روايت ډير صحيح دې، او دلته چې كوم د "ثمانين" ذكر دې، نو دا په اصل كښې

---

[1] فتح البارى: ۹، ۷۰
[2] إرشاد السارى: ۸، ۱۸۸
[3] اګر چې د بعضې محققينو وينا ده، چې په وليد باندې بعضې اهل كوفې د تعصب د وجهې نه الزام لګولې وو، او ابن عبد البر ددې ترديد كړې دې، اوګورئ، بذل المجهود فى حل أبى داؤد: ۱۲، ۵۷۲
[4] إرشاد السارى: ۸، ۱۸۸
[5] فتح البارى: ۹، ۷۱، وإرشاد السارى: ۸، ۱۸۸
[6] تاريخ الطبرى: ۲، ۶۱۱، وفتح البارى: ۹، ۷۱
[7] اوګورئ صحيح البخارى، رقم: ۳۸۷۳
[8] فتح البارى: ۹، ۸۱

د یونس نه روایت کونکی شبیب بن سعید ته وهم شوې دې، د معمر د روایت تائید د مسلم په یو روایت سره هم کیږی. هغه روایت د ابوساسان نه مروی دې، او د هغې الفاظ دادی:

"شهدتُ عثمانَ بن عفان، أتی بالولید قد صلی الصبحَ رکعتین ثم قال أزیدُکم؟ فشهد علیه رجلان: أحدهما حُمران أنه شرب الخمر وشهد آخر أنه رآه یتقیأ، فقال عثمان: إنه لم یتقیأ حتی شربها، فقال یا علی! قم فاجلده، فقال علی قم یاحسن! فاجلده، فقال الحسن: ولِّ حارَّها من تولی قارَّها! فکأنه وجد علیه، فقال: قم یا عبد الله بن جعفر! قم فاجلده، فجلده وعلی یعُدُّ حتی بلغ أربعین، فقال: أمسك، ثم قال: جلد النبیُّ ﷺ أربعین، وأبوبکرٍ أربعین، وعمرُ ثمانین، [1] وکلٌّ سنةٌ وهذا أحب إلیَّ". [2]

ابو ساسان وائی زهٔ حضرت عثمان ﷛ سره حاضر ووم، چې ولید بن عقبه راوستې شو. چې هغهٔ د سحر مونځ کړې وو، او د دوؤ رکعاتو نه ورستو ئې وئیلې وو، چې آیا نور مونځ تاسو ته اوکړم؟ (د دې مطلب دادې، چې هغه په دې نهٔ پوهیدو، چې د سحر صرف دوه رکعته وی. او په دې نهٔ پوهیدل ښکاره خبره ده، په دې وجه وو، چې هغه په خود نهٔ وو، او د هغهٔ توازن گډ وډ شوې وو).

نو دوؤ کسانو د هغهٔ خلاف گواهی ورکړه، یو حُمران گواهی ورکړه، چې دهٔ شراب څکلی دی، او یو بل کس دا گواهی ورکړه، چې ما دې د قیؤ (اُلتیو) کوشش کولو په وخت کښې لیدلې دې. عثمان اووئیل، دهٔ د قیؤ کوشش په دې وجه کړې دې، چې دهٔ شراب څکلی وو، په دې وجه هغهٔ اووئیل علی پاسه او دهٔ ته کوړې ورکړه. علی ﷛ (خپل ځوی) حسن ته اووئیل، پاسه دې په کوړې اووهه.

حضرت حسن په دې باندې د ناراضگئ اظهار کولو سره اووئیل، چې د دهٔ گرمی دې اُوس هم هغه څوك اوزغمی، چا چې د دهٔ د یخوالی نه فائده اخستله. یعنی ددهٔ د هغه ښو ورځو او حکومت نه فائده اخستونکی وو، اُوس په دې سخت وخت کښې دې هم ددهٔ په حوالې سره د خپلې ناخوښې او گرانې ذمه دارئ پوره کړې. په حضرت عثمان ﷛ وغیره باندې تعریض وو، چې هغهٔ د خپلولئ یا د بلې وجهې نه ولید گورنر جوړ کړو، نو اُوس ددهٔ د جرم په ثابتیدو باندې دې سزا هم هغه پخپله ورکړی، مونږ ولې ورکړو، چې د مزو د پاره هغه پخپله وو، او د سزاگانو د پاره بیا مونږ یو؟

بیا حضرت علی ﷛ عبد الله بن جعفر ﷛ ته حکم اوکړو، نو هغه اودریدو او کوړې وهل ئې شروع کړل، او حضرت علی ﷛ کوړې شمیرلې، تر دې پورې چې هغهٔ څلویښت کوړې

---

[1] د حضرت عمر ﷛ تر زمانې پورې ددې هیڅ حد متعین نهٔ وو، بیا حضرت عمر ﷛ صحابهٔ کرامو ﷡ سره مشوره اوکړه. حضرت علی ﷛ دهٔ ته د اتیاؤ کوړو ورکولو مشوره ورکړه، قال مالک.....إن عمر بن الخطاب استشار فی الخمر یشربها الرجل فإنه إذا شرب سکر.....فجلد عمر فی الخمر ثمانین (أوجز المسالك: ۱۵/۸، ۵۰)

[2] صحیح مسلم، کتاب الحدود، باب حد الخمر، رقم: ۱٤٤۵۷

اووهلې، نو حضرت على رضي الله عنه اووئيل، اُوس اودريږه، بيا ئې اووئيل رسول الله ﷺ څلويښت كوړې وهلې دى، ابوبكر هم څلويښت كوړې اووهلې، او عمر اتيا كوړې اووهلې لهذا دواړه د سنت نه ثابت دى، او ما ته هم دغه (څلويښت كوړې) خوښې دى.

حدّ شُرب الخمر كښې د شوافعو مذهب: حافظ صاحب په ډيره واضحه توګه څلويښت كوړو والا حديث ته ترجيح وركړې ده، او د هغهٔ د صنيع نه دا هم معلوميږى، چې د هغهٔ له مخې هم څلويښت كوړې د شرب الخمر حد دې، همدغه د امام شافعى مذهب دې، څنګه چې قسطلانى هم وئيلې دى، او د هغهٔ مُستدل د معمر پورتنې روايت دې، قسطلانى وائى:

"ومذهب الشافعى أن حدّ الخمر أربعون لِمَا سبق فى رواية معمر، وحديث مسلم عن أنس كان النبى ﷺ يضرب فى الخمر بالجريد والنعال أربعين نعم للإمام أن يزيد على الأربعين قدرها إن رآه، لما سبق عن عُمر ورآه على حيث قال: وهذا أحب إلى كما فى مسلم". [1]

يعنى د امام شافعى له مخې حدّ خمر څلويښت كوړې دې، څنګه چې د معمر په روايت كښې دى، او د مسلم حديث دې، د انس رضي الله عنه نه مروى دې، چې رسول الله ﷺ به د شرابو سزا په څانګه او پڼړې سره څلويښت ضربونه وركول، هاؤ! امام (خليفه) كهٔ مناسب اوګنړى نو په دې كښې زياتوالې هم كولې شى، څنګه چې د حضرت عمر رضي الله عنه په حوالې سره تفصيل وړاندې راغلې دې، چې هغوى اتيا كوړې وركړې، او د (يو قول مطابق) حضرت على رضي الله عنه هم ددې په حقله اوفرمائيل، چې دا ما ته زيات خوښ دې.

يعنى د څلويښتو نه زياتې كوړې حد خو نهٔ دې، هنه! زما په رائې كښې دا زيات غوره ده، چې اتيا كوړې وى، نهٔ چې څلويښت، معلومه شوه چې دا د څلويښتو نه زيات مقدار په رائې باندې دې، او د امير د خوښې عمل دې.

قسطلانى د مذهب شافعى نوره توضيح او توجيه كولو سره فرمائى:

"لأنه إذا شرب سكر، وإذا سكر هذى وإذا هذى افترى وحدُّ الافتراء ثمانون". [2]

يعنى اتيا كوړې په دې وجه دى، كله چې شراب څكونكې شراب څكى، نو هغهٔ نشه كيږى، او نشې والا بيا ګډې وډې خبرې كوى، او ګډې وډې خبرې كولو والا دروغ وائى، او د دروغو سزا په محصناتو د قذف حد) اتيا كوړې ده، په دې وجه دهٔ ته هم اتيا كوړې وركول پكار دى.

بيا امام شافعى په دې دواړو اقوالو ــ د څلويښتو كوړو والا او اتيا كوړو والا ــ كښې تطبيق داسې بيان كړې دې، چې څلويښت كوړې خو حد دې، او باقى څلويښت كوړې د تعزير په توګه وركولې شى، يعنى كهٔ امام ددې ضرورت محسوس كړى، نو دا دې هم جارى كړى، او كهٔ ضرورت محسوس نهٔ كړى نو نهٔ دې وركوى.

د امام شافعى دا قول قسطلانى ذكر كړې دې او وې فرمائيل:

---

[1] ارشاد السارى: ۱۱۸۸/۸

[2] ارشاد السارى: ۱۱۸۸/۸

"وهذه الزيادة على الحدّ تعازير لاحدٌ ولا لَمَا جاز تركه".([1])
دا زيادت چې په حد باندې دی، دا تعزير دې، نهٔ چې حد، گني ددې پريښودل به بيا جائزنهٔ وو.
او امام نووی، د امام شافعی او د امت د نورو فقهاؤ مذهبونه بيانولو سره فرمائي:

"واختلف العلماء في قدر حد الخمر، فقال الشافعي وأبو ثور و داؤد وأهل الظاهر وآخرون: حده أربعون. قال الشافعي رضي الله عنه: للإمام أن يبلغ به ثمانين، وتكون الزيادة على الأربعين تعزيرات على تسببه في إزالة عقله، وفي تعرضه للقذف، والقتل وأنواع الإيذاء وترك الصلاة وغير ذلك........ ونقل القاضي عن الجمهور من السلف والفقهاء منهم: مالك وأبو حنيفة والأوزاعي والثوري وأحمد وإسحاق رحمهم الله تعالى أنهم قالوا حده ثمانون، واحتجوا بأنه الذي استقر عليه إجماع الصحابة وأن فعل النبي ﷺ لم يكن للتحديد ولهذا قال في الرواية الأولى نحو أربعين".([2])

امام نووی د امام شافعی، ابوثور، داؤد ظاهری وغیره په حوالې سره يوه خبره خو دا کړې ده، چې د هغوی له مخې حدّ شرب الخمر څلويښت کوړې دې، او دويمه خبره ئې دا اوکړه، چې د څلويښتو نه د زياتو هم هغه قائل دې، خو هغه د امام په صوابديد باندې ده، او ددې مطلب دادې چې هغه حد نهٔ دې، بلکه تعزير دې.

د احنافو او جمهورو مذهب: او د امام ابوحنيفه، مالك، اوزاعی، سفيان ثوری، امام احمد، امام اسحاق وغیره له مخې هم اتيا کوړې حد شُرب الخمر دې، قاضی عياض دا د جمهورو قول گرځولې دې، او دې ته ئې ثابت په اجماع د صحابؤ وئيلې دې، او تر کومې پورې چې د رسول الله ﷺ په حوالې سره منقول دی، چې هغوی ﷺ څلويښت کوړې اووهلې، نو دا د تحديد او تعين د پاره نهٔ دی، هم دغه وجه ده چې په يو روايت کښې د "نحو أربعين" الفاظ راغلی دی. يعنی څلويښتو ته قريب قريب.

او د امام شافعی وغيره دليل هم دغه د څلويښتو د عدد تصريح ده، او د حضرت عمر رضي الله عنه دغه څلويښت زياتی کوړې امام شافعی په دې وجه تعزير فرمائيلې دې، چې د هغې امام ته اختيار دې، د حضرت نبی کريم ﷺ او حضرت ابوبکر رضي الله عنه نه هم څلويښت کوړې وهل منقول دی، او د حضرت عمر رضي الله عنه نه اتيا، نو د نبی کريم ﷺ او د حضرت ابوبکر رضي الله عنه دا څلويښت زياتی کوړې پريښودل، او د حضرت عمر رضي الله عنه هغه اختيارول په دې حوالې سره د امام د اختيار او صوابديد دليل دې.

امام نووی دا تفصيل بيانولو سره وائی:

"وحجة الشافعي وموافقيه، أن النبي ﷺ إنما جلد أربعين كما صرح به في الرواية الثانية وأما زيادة عمر فهي تعزيرات، التعزير إلى رأي الإمام إن شاء فعله وإن شاء تركه بحسب المصلحة في فعله وتركه فرآه عمرُ ففعله ولم

---

[1]) إرشاد الساري: ۱۱۸۸۸

[2]) صحيح مسلم بحاشية النووی: ۱۲۱٤،۱۱

يرہ النبي ﷺ ولا أبوبكر ولا علي فتركوه، وهكذا يقول الشافعي رحمه الله: أن الزيادة إلى رأى الإمام".[1]
د امام شافعي او د هغهٔ د ملګرتيا کونکو د رائې دليل دادې، چې رسول الله ﷺ څلويښت کوړې اولګولې، څنګه چې په دويم روايت کښې ددې تصريح ده، او تر کومې پورې چې د حضرت عمر رضي الله عنه ددې زياتوالی تعلق دې، نو هغه د تعزيراتو نه دې، او تعزيرات د امام په صوابديد باندې وی، کهٔ هغه غواړی نو وردې کړی، او کهٔ نهٔ غواړی نهٔ دی ورکوی، برابره خبره ده کهٔ په کولو کښې مصلحت وی يا په پرېښودو کښې، د حضرت عمر رضي الله عنه رائې دا شوه، چې ورکول پکار دی، نو هغهٔ جاری کړې، او د رسول الله ﷺ، او د حضرت ابوبکر او علی رضي الله عنهما رائې دا وه چې نهٔ دی ورکول پکار، نو هغوی پرېښودې، نو همدغه شان امام شافعي فرمائی، چې زيادت (عن الحد) د امام (المسلمين) په رائې باندې دې.
او تر کومې پورې چې د احنافو د مذهب تعلق دې، نو څنګه چې هغه بيان کړې شوې دې، پوره اتيا کوړې د حد ګرځولو دې، او په دې کښې د څهٔ حد کيدل، او د باقی تعزير کيدل امام ابوحنيفه او نور ائمهٔ متبوعين نهٔ منی.
د احنافو دلائل: د احنافو دليل د صحابوٴ اجماع ده، څنګه چې دلته د قاضی عياض او امام نووی په حوالې سره هم وئيلې شوی دی، صاحب د هدايې هم وائی:
"وحدُّ الخمر والسكر في الحرِّ ثمانون سوطًا لإجماع الصحابة".[2]
د صحابهٔ کرامو رضي الله عنهم د اجماع په وجه باندې د آزاد سړی د پاره د شرابو او نشې حد اتيا کوړې دې.
ددې اجماع تفصيل دادې، چې د شُرب الخمر حد اول څلويښت کوړې وو، بلکه په پنړو، سوکونو، او کپړو وغيره باندې وهل به کافی ګڼړلې شو، بيا د حضرت عمر رضي الله عنه په زمانه کښې هغوی رضي الله عنه څلويښت کوړې مقرر کړې، او بيا کله چې د هغهٔ د خلافت په آخر کښې د خلقو په کثرت سره په دې کښې مبتلا کيدلو سلسله شروع شوه، نو حضرت عمر رضي الله عنه اتيا کوړې وهل شروع کړل، او دا خو د صحابوٴ په وړاندې او د هغوی په موجودګئ کښې وو، او په دې باندې چا اعتراض هم اونهٔ کړو، په دې وجه دا په اجماع سره ثابت اوګرځولې شو.
امام بخاری د سائب بن يزيد روايت نقل کړې دې، هغه فرمائی:
"كنّا نُؤتى بالشارب على عهد رسول الله ﷺ وإمرة أبي بكر وصدرًا من خلافة عمر، فنقوم إليه بأيدينا وأرديتنا حتى كان آخر إمرة عمر فجلد أربعين حتى إذا عتوا وفسقوا جلد ثمانين".[3]
يعنی د نبی کريم ﷺ په زمانه کښې به شارب الخمر مونږ ته راوستې شو، بيا د ابوبکر د امامت په دور کښې، او د حضرت عمر رضي الله عنه د خلافت په اولنئ برخه کښې، نو مونږ به

---

[1] صحيح مسلم: ۱۲۱۵،۱۱
[2] الهداية: ۱۱۱۶،٤
[3] صحيح البخاری، کتاب الحدود، باب الضرب بالجريد والنعال، رقم: ۱۶۷۷۹

پاسیدو سره هغه په لاسونو (سوکونو) پڼړو څادرونو باندې وهلو، تر دې پورې چې د حضرت عمر رضی الله عنه د خلافت اخری وخت راغې، نو هغهٔ څلوېښت کوړې اووهلې، بیا چې خلق سرکشه شو او په فسق کښې مبتلاء شو، نو هغهٔ اتیا کوړې اووهلې.

علامه عینی فرمائی: "جلد ثمانین بحضرة أصحاب رسول الله ﷺ فلم ینکر علیه أحد منهم فحمل الإجماع".[۱]

یعنی حضرت عمر رضی الله عنه د صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم په موجودګئ کښې اتیا کوړې اووهلې، او په هغوی کښې چا هم په دهٔ اعتراض اونهٔ کړو، لهذا دا اجماع اوګرځولې شوه.

همدغه شان امام مسلم رحمه الله د حضرت انس رضی الله عنه روایت نقل کړې دې، هغه فرمائی: "أن نبیّ الله ﷺ جلد فی الخمر بالجرید والنعال ثم جلد أبوبکر أربعین، فلما کان عمر ودنا الناس من الرّیف والقری، قال ما ترون فی جلد الخمر؟ فقال عبد الرحمن بن عوف أری تجعلها کأقل الحدود قال فجلد عمر ثمانین".[۲]

یعنی رسول الله ﷺ به په پڼړو وغیره باندې سزا ورکوله، بیا ابوبکر څلوېښت کوړې وهل شروع کړل، کله چې د سیدنا عمر رضی الله عنه زمانه راغله، او خلق د باندو وغیره پورې خوارهٔ شول، نو هغوی (عمر) خلقو ته اووئیل، چې حد الخمر ستاسو په رائې څومره کیدل پکار دی؟ ددې په جواب کښې عبد الرحمن بن عوف رضی الله عنه اووئیل، د ټولو نه د کم حد مقدار اتیا کوړې دې، نو هم اتیا کوړې دې وی، او حضرت عمر رضی الله عنه اتیا کوړې جاری کړې.

په شافعی مذهب باندې اعتراض: په امام شافعی او د هغهٔ په هم مسلکو باندې یو اعتراض خو دا کیږی، چې د هغوی له مخې څلوېښت کوړې د تعزیر ګرځولې شی، او د تعزیر متعلق امام مسلم د باب "قدر أسواط التعزیر" لاندې د ابو هریرة الأنصاری روایت نقل کړې دې، چې د هغې الفاظ دادی:

"لا یجلد أحد فوق عشرة أسواط إلا فی حدٍّ من حدود الله".[۳]

یعنی د حد نه علاوه (تعزیراً) دې چا ته د لسو نه زیاتې کوړې ورنهٔ کړې شی.

دویم اعتراض دا واردیږی، چې د تعزیر مقدار خو په لازمی توګه د حد نه کم کیدل پکار دی، او دلته هغه ددې برابر دې؟

د شوافعو جواب: ددې په جواب کښې دا وئیلې شوی دی، چې دلته جنایتونه زیات دی، په دې وجه تعزیرات هم د یو نه زیات دی، ولې دا جواب په دې وجه تسلی بخش نهٔ دې، چې په دې شان سره خو بیا د اتیاؤ نه زیاتې کوړې ورکول هم تعزیراً جائز کیدل پکار دی، څکه چې د جنایتونو خو څهٔ حد نشته، حال دادې، چې دا (یعنی د اتیاؤ نه زیاتې کوړې په تعزیر کښې)

---

۱) البنایة شرح الهدایة: ۶، ۳۵۶

۲) صحیح مسلم، کتاب الحدود، باب حد الخمر، رقم: ۱۷۰۶ / ٤٤٥٤

۳) صحیح مسلم، کتاب الحدود، باب قدر أسواط التعزیر، رقم: ٤٤٦٠

ممنوع دى.
په دې وجه دويم جواب دا وركړې شوې دې، چې دا هغه ځانګړې حد دې، چې د هغې څۀ مقدار (يعنى څلويښت كوړې) خو حتمى دې، او څۀ د امام په صوابديد پورې معلق دې.[1]

د حنفى مذهب تائيد او ترجيح: او د مذهب حنفى تائيد خو يو په دې خبره باندې كيږى، چې د حضرت على رضي الله عنه ارشاد دې: "ما كنتُ أقيم على أحد حدًا فيموت فيه فأجد منه فى نفسى إلا حدَّ الخمر لأنه إن مات وديتُه لأن رسول الله ﷺ لم يسنه".[2]

"كۀ زۀ په هر يو (مجرم) باندې حد جارى كړم او هغه مړ شى، نو زما هيڅ پروه نۀ وى، هنه ! كۀ شرابى ته د حد په دوران كښې مرګ راشى، نو زۀ به د هغۀ ديت ادا كوم، ځكه چې رسول الله ﷺ د هغې څۀ حد نۀ دې مقرر كړې".

ددې نه معلوميږى، چې څلويښت كوړې د حد په توګه مقرر كيدل هم محل د نظر دى، لهذا په څلويښتو او اتياؤ كوړو كښې د تطبيق دا صورت خو قابل قبول نۀ دې، چې بعضې ته حد او بعضې ته تعزير اووئيلې شى، يا بعضې حتمى او بعضې صوابديدى اوګرځولې شى، هاؤ ! دا تاويل او توجيه قرين قياس ده، چې اول ددې څۀ حد مقرر نۀ وو، بيا حضرت عمر رضي الله عنه په مشورې سره ددې مقدار متعين كړو، او دا د صحابۀ كرامو رضي الله عنهم اجماع قطعى او معتبر هم جوړ كړو.

دويم په دې خبرې سره ددې تائيد كيږى، چې كم نه كم مقدار د حد اتيا كوړې دې، څنګه چې د حضرت عبد الرحمن بن عوف رضي الله عنه په حوالې سره نقل كړې شو، لهذا ددې نه كمه سزا حد نۀ شى ګرځيدلې.[3]

او دريمه خبره داده، چې چرته د څلويښتو كوړو ذكر دې، هغه هم په اصل كښې اتيا كوړې وې، څنګه چې د حضرت انس رضي الله عنه روايت امام مسلم نقل كړې دې:

"فجلده بجريدتين نحو أربعين".[4]

په دوؤ څانګو سره ئې هغه څلويښت وارې اووهلو.

ددې اګر چې بعضې حضراتو دا معنى كړې ده، چې په دوؤ څانګو لږ لږ ضربونه وهلو سره څلويښت كوړې پوره شوې، بيا هم زمونږ حضرات ددې دا معنى بيانوى، چې په دوؤ څانګو ئې څلويښت كوړې اووهلې، او د دواړو مجموعه اتياؤ پورې اورسيده.[5]

د صحابۀ كرامو رضي الله عنهم په اثارو سره د حنفى مذهب تائيد: ابن أبى شيبه په خپل مصنف كښې د

---

[1] إرشاد السارى: ٨/١٨٨.
[2] صحيح مسلم، كتاب الحدود، باب حد الخمر، رقم: ١٤٤٥٨.
[3] اوګورئ: صحيح مسلم، كتاب الحدود، باب حد الخمر، رقم: ١٤٤٥٤.
[4] صحيح مسلم، كتاب الحدود، باب حد الخمر، رقم: ١٤٤٢٧.
[5] شرح النووى على مسلم: ١١/٢١٥.

حضرت على رضي الله عنه اثر نقل كړي دي:

"حدُّ النبيذ ثمانون".(١) د نبيذو د څکلو حد څلويښت کوړې دي.

"أن عمر ضرب في الخمر ثمانين".(٢) چې حضرت عمر رضي الله عنه د شرابو څکلو سزا اتيا کوړې وهلو سره ورکړه.

د ابن عباس رضي الله عنهما اثر ئې نقل کړې دې: "في السكر من النبيذ ثمانون".(٣) کۀ په نبيذ څکلو سره نشه شو،نو په دې کښې اتيا کوړې دی.

د شقيق الضبى نه ئې روايت کړې دې: "فيه الحد يضرب ثمانين".(٤)

په دې کښې حد دې،چې د هغې مقدار اتيا کوړې دې.(٥)

٣٤٩٤ : (٦) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ حَاتِمِ بْنِ بَزِيعٍ حَدَّثَنَا شَاذَانُ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي سَلَمَةَ الْمَاجِشُونُ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ-رضى الله عنهما- قَالَ كُنَّا فِي زَمَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- لاَ نَعْدِلُ بِأَبِي بَكْرٍ أَحَدًا ثُمَّ عُمَرَ ثُمَّ عُثْمَانَ ، ثُمَّ نَتْرُكُ أَصْحَابَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- لاَ نُفَاضِلُ بَيْنَهُمْ. تَابَعَهُ عَبْدُ اللَّهِ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ.[ر: ٣٤٥٥]

رجال الحديث

مُحَمَّدُ بْنُ حَاتِمٍ: دا محمد بن حاتم بن بزيغ البصرى دې،ددۀ احوال د کتاب الصلاة،باب"الصلاة إلى العنزة"لاندې تير شوې دی.

شَاذَانُ: دا الاسود بن عامر الشامى البغدادى دې،د"شاذان"په لقب سره ملقب دې،ددۀ احوال د کتاب الوضوء،باب"حمل العنزة مع الماء في الاستنجاء"لاندې تير شوې دی.

عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي سَلَمَةَ الْمَاجِشُونَ: ددۀ احوال د کتاب العلم،باب"السؤال والفتيا عند رمى الجمار"لاندې تير شوى دی.(٧) الماجشون بضم النون هم کيدې شى،په دې شان سره به د عبد

---

(١) مصنّف ابن أبى شيبه: ٤٣١،١٤،رقم: ١٢٨٩٩٠

(٢) مصنّف ابن أبى شيبه: ٤٣٣،١٤،رقم: ١٢٨٩٩٩

(٣) مصنّف ابن أبى شيبه: ٤٣٢،١٤،رقم: ١٢٨٩٩٥

(٤) مصنّف ابن أبى شيبه: ٤٣٢،١٤،رقم: ١٢٨٩٩٦

(٥) دلته د احنافو شوافعو او موالکو په مينځ کښې دا هم يو اختلاف دې،چې د شرابو د قئ کولو په بنياد باندې به حد جارى کولې شي،يا نه.احناف او شوافع وائى،نه،او د مالکيۀ قول دې،چې جارى کيږى به،حديث باب د امام مالک رحمه الله دليل دې.انظر بذل المجهود: ١٢،١٥٧٠

(٦) الحديث مر تخريجه فى فضل أبى بکر بعد النبى ﷺ،رقم: ١٣٧٦٦

(٧) کشف البارى: ٤،١٥١٨

العزیز صفت وی، او کۀ په کسرې د نون سره وی، نو د أبی سلمه صفت به وی، او هسې دغه دواړه په دې سره متصف شوی دی.[1]

عُبَیدُ الله: دا عبید الله بن عمر بن حفص بن عاصم بن عمر العمری دې، ددۀ احوال د کتاب الوضوء، باب "التبرز فی البیوت" لاندې تیر شوی دی.

نَافِع: دا نافع مولی عبد الله بن عُمر مشهور تابعي دې، ددۀ احوال د کتاب العلم، باب "ذکر العلم والفُتیا فی المسجد" لاندې تیر شوې دی.[2]

ابن عُمَرَ: دا د رسول الله ﷺ صحابی عبد الله بن عمر رضی الله عنهما دې، ددۀ احوال د کتاب الإیمان، باب "الإیمان وقول النبی ﷺ بنی الإسلام علی خمس" لاندې تیر شوی دی.[3]

په خلفاء اربعۀ کښې د فضیلت مسئله او د حضرت علی رضی الله عنه مرتبه: دا حدیث په فضائل أبی بکر کښې تیر شوې دې، او هم هلته ددې ضروری تشریح هم شوې ده، د خلفاء ثلثه یعنی د حضرت ابوبکر، حضرت عمر او حضرت عثمان رضی الله عنه ددې ترتیب ذکری مطابق د افضلیت چې تر کومې پورې تعلق دې، نو په دې کښې خو څۀ مسئله نشته، او دا د اهل سنت والجماعت متفقه مؤقف دې، چې ابوبکر افضل الصحابه دې، ددې نه ورستو حضرت عمراو بیا حضرت عثمان رضی الله عنه او په دې حوالې سره د حدیثِ باب نه علاوه د ترمذی هم یو روایت دې، چې هغې حدیث ته هغوی رحمه الله "صحیح غریب" وئیلی دی، او د هغې الفاظ دادی، "کنا نقول ورسول الله حیّ، أبوبکر وعمر وعثمان".[4]

او د طبرانی روایت ددې نه هم زیات صریح دې، چې د هغې الفاظ دادی: "کنا نقول: ورسول الله حیّ، أفضل هذه الأمة بعد نبیها أبوبکر وعمر وعثمان، فیسمع ذلك رسول الله فلا ینکره".[5]

ولې سوال دادې، چې ددې حدیث منشاء او مراد کۀ صرف ظاهری مفهوم بیانول دی، نو بیا خو حضرت علی رضی الله عنه په هیڅ شمیر کښې هم نۀ دې، حال دادې چې د هغۀ څلورمه مرتبه د اهل سنت والجماعت له مخې مسلمه ده........؟ددې متعلق علامه خطابی رحمه الله وائی:

"إنما لم یذکر ابن عمر علیّا لأنه أراد الشیوخ وذوی الأسنان الذین کان رسول الله اذا حزبه أمر شاورهم وکان علیّ فی زمانه حدیث السن ولم یُرد ابن عمر الإزراء بعلی ولا تأخره ورفعه عن الفضیلة بعد عثمان، فضله مشهور لا ینکره ابن عمر ولا غیره من الصحابة وإنما اختلفوا فی تقدیم عثمان علیه".[6]

---

[1] إرشاد الساری:۱۸۸.۸، وعمدة القاری:۱۲۰۵.۱۵

[2] کشف الباری:۶۵۱.۴

[3] کشف الباری:۶۳۷.۱

[4] فتح الباری:۱۷۲.۹

[5] سنن الترمذی، باب فی مناقب عثمان، رقم:۳۳۷۰۷

[6] المعجم الکبیر:۲۸۵.۱۲، رقم:۱۳۱۳۲

یعنی حضرت ابن عمر راوی د حدیث چې د حضرت علی رضي الله عنه ذکر نۀ دې کړې، د هغې وجه داده، چې ابن عمر د لوئې عمر والا د هغۀ کسانو ذکر کول غواړی، چې د رسول الله ﷺ سره به وو، او هغوی ﷺ ته چې به کله یوه مسئله راپیښه شوه، نو هغوی ﷺ به دوی سره مشوره کوله، او حضرت علی رضي الله عنه په دې وخت کښې نوې زلمې وو، او ددې قابل نۀ وو، چې د هغۀ نه رائې واخستې شی، لهذا د حضرت علی رضي الله عنه نوم په دې وجه نۀ دې پريښودې شوې، چې هغه صاحب د فضیلت یا د هغۀ نه د ورستو صحابؤ نه افضل نۀ وو، او نۀ ابن عمر د هغۀ تحقیر یا توهین کول غوښتل، بلکه صرف د نوی زلمی کیدو په وجه ئې د هغۀ ذکر نۀ دې کړې شوې، کنې د هغۀ فضیلت خو مشهور دې، او د هغې نه ابن عمر یا بل څوك انکار نۀ شی کولې، اختلاف کۀ دې، نو هغه په دې کښې دې، چې آیا حضرت علی رضي الله عنه د حضرت عثمان رضي الله عنه نه هم افضل دې، یا حضرت عثمان رضي الله عنه افضل دې.

حافظ ابن حجر رحمه الله د خطابی دا رائې رد کړې ده، او وې فرمائیل، چې د حضرت علی رضي الله عنه د ذکر نۀ کولو وجه صرف د هغۀ نوې زلمې کیدل ګرځول صحیح نۀ دی، ځکه چې د عمر په افضلیت کښې څۀ اثر او دخل نۀ وی، او د جمهور اهل سنت له مخې د حضرت عثمان رضي الله عنه نه ورستو د حضرت علی رضي الله عنه د ټولو نه افضل کیدل، بیا د عشره مبشرۀ د باقی ټولو صحابؤ نه، او د بدرییانو د نورو (غیر بدرییانو) نه افضل کیدل محقق او مسلّم دی، په دې وجه (جمهور اهل سنت) ددې روایت په تاویل باندې متفق دی، نو یو تاویل خو دا کړې شوې دې، ابن عمر چې د حضرات أصحاب ثلاثؤ په مینځ کښې د تفضیل ترتیب ذکر کړې دې، ددې مطلب دادې، چې صحابؤ به د تفضیل په باب کښې اجتهاد کولو، نو ددې دریؤ حضراتو فضیلت په مذکوره ترتیب سره خو بالکل واضح دې، نو دا په یقین سره ذکر کولې شی، او د نورو حضراتو درجه په یقین سره نۀ شی ذکر کولې، او تنصیص په دغه وخت کښې د چا په افضلیت باندې نۀ وو شوې.[1]

ددې تائید د بزار په یو روایت سره هم کیږی، چې د حضرت ابن مسعود رضي الله عنه نه مروی دې، او د هغې الفاظ دادی: "كنا نتحدث أن أفضل أهل المدينة علي بن أبي طالب".[2]

مونږ به وئیل چې په مدینې والؤ کښې د ټولو نه افضل علی بن أبی طالب دې.

دلته دا تصریح کړې شوې ده، چې دا به د صحابؤ په خپل مینځ کښې خبرې وې، او هغوی به د خپلې رائې اظهار کولو سره دا وئیل.

د حضرت علی رضي الله عنه د افضل الصحابه کیدو تاثر: بیا کۀ دا اوئیلې شی چې ددې نه خو د حضرت علی رضي الله عنه د ټولو نه افضل کیدل معلومیږی، او د باب په روایت کښې د حضرت ابوبکر رضي الله عنه افضلیت مذکور دې، نو ددې جواب دادې، چې د حضرت ابن مسعود رضي الله عنه ددې قول تعلق د حضرت عمر رضي الله عنه د شهادت نه ورستو زمانې سره دې، او په دغه زمانه کښې په موجود خلقو

---

[1] فتح الباري: ۹، ۱۷۲

[2] مسند البزاز: ۵، ۵۵، رقم: ۱۱٦۱٦

کښې د حضرت علی رضي الله عنه افضل ترین ګرځیدلو کښې هیڅ د شك خبره نشته، (ما سوا ددې نه چې د هغهٔ د حضرت عثمان رضي الله عنه نه افضل کیدل لازم راشی، او ددې ذکر وړاندې راروان دې).
په هر حال کښې د ابن عمر په حدیث باب کښې په صحابؤ کښې د ابوبکر، عمر او عثمان رضي الله عنهم یو بل پسې افضل الصحابه کیدل معلومیږی.
پاتې شوه دا خبره چې حضرت علی رضي الله عنه هم د اهل سنت والجماعت له مخې د أصحاب ثلاثه نه ورستو د نورو نه افضل دې، او دلته د هغې ذکر هم نشته، نو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی، چې د أصحاب ثلاثه د افضلیت ترتیب د ابن عمر رضي الله عنه د حدیث باب په شان روایاتو نه ثابت دې، او حضرت علی رضي الله عنه څلورم نمبر د حضرت سفینه د مرفوع روایت نه ثابتیږی، چې په هغې کښې د "الخلافة ثلاثون سَنَةً ثم تصیر مُلکا" الفاظ راغلې دی، یعنی خلافت (راشده) به دیرش کاله وی، بیا به بادشاهت شروع شی.(¹)
په حضرت عثمان رضي الله عنه او حضرت علی رضي الله عنه کښې د افضلیت مسئله: تر کومې پورې چې د حضرت عثمان او حضرت علی رضي الله عنهما په مینځ کښې د تفاضل تعلق دې، نو په دې حوالې سره علامه کرمانی د امام شافعی او احمد نه د تفضیل عثمان قول نقل کړې دې، او وې فرمائیل، امام شافعی رحمه الله دا په اجماع د صحابؤ او تابعینو باندې ثابت شوې ګرځولې دې، او د امام مالك مشهور قول هم دغه دې، او بیا فرمائی:
"........وکافة أئمةِ الحدیث والفقه وکثیر من المتکلمین".
چې هم دغه د فقهې او حدیث د ټولو امامانو او د ګڼ شمیر متکلمینو هم مذهب دې، او هم دغه د ابو الحسن أشعری او د قاضی ابوبکر باقلانی هم مذهب دی، خو په دې دواړو کښې په دې خبره اختلاف دې، چې آیا دا افضل والې د حضرت عثمان رضي الله عنه قطعی دې یا ظنی؟ نو اشعری اول قول یعنی قطعیت اړخ ته مائل دې، او د باقلانی او د امام الحرمین دویم قول (ظنیت) اړخ ته میلان دې.(²)
قسطلانی ددې د ظنی کیدو د قائلینو مذهب ذکر کولو سره فرمائی:
"لم یقم عندنا دلیل قاطع على تفضیل بعض الائمة على بعض اذ العقل لا یدل على ذلك والاخبار الواردة فی فضائلهم متعارضة ولا یمکن تلقی التفضیل ممن منع امامة المفضول ولکن الغالب على الظن أن أبابکر رضي الله عنه أفضل الخلائق بعد الرسول ثم عمر أفضلهم بعده وتتعارض الظنون فی عثمان وعلی".
یعنی مونږ سره د بعضې ائمو د بعضې نورو په مقابله کښې د افضلیت څهٔ قطعی دلیل نشته، ځکه ظاهره ده، چې عقل خو ددې تقاضا او په دې باندې دلالت نهٔ کوی، او اخبار په دې حوالې سره متعارض دی، او غالب ګمان دغه دې، چې ابوبکر رضي الله عنه خو د رسول الله ﷺ نه ورستو افضل الخلائق دې، ددې نه ورستو حضرت عمر رضي الله عنه افضل دې، او بیا د حضرت

(¹) مسند احمد، رقم:۲۱۹۲۸، وسنن الترمذی، باب ما جاء فی الخلافة، رقم:۲۲۲۶
(²) إرشاد الساری:۸/۱۸۹

عثمان رضي الله عنه او د حضرت علي رضي الله عنه په افضليت كښې ظنون (او آراء) مختلف او متعارض دى، (لهذا دا خبره ظني شوه)[1]

علامه كرماني رحمه الله د باب په روايت كښې د افضليت په سلسله كښې د حضرت علي رضي الله عنه د ذكر نۀ كيدو متعلق نور اوفرمائيل، چې اصوليين **"كنا نفعل"** (د مثبت) په صيغې سره تقرير ثابتوى، او په دې صيغه كښې خو اختلاف دې، او د **"كنا لا نفعل"** (منفى) په صيغې سره خو د چا له مخې هم تقرير نۀ ثابتيږى، او دلته د **"ثم نترك"** په **"كنا لا نفعل"** باندې عطف دې، چې د هغې تقدير به دا وى، **"كنا نترك"** . او **"كنا نترك"** په عدم فعل باندې د دلالت كولو په وجه د **"كنا لا نفعل"** په شان دې، لهذا ددې نه دا نۀ ثابتيږى، چې صحابۀ كرامو رضي الله عنهم ځو ځو وارې د أصحاب ثلاثه نه ورستو په باقى صحابۇ كښې تفاضل پريښودو، او رسول الله ﷺ دا اؤريدلو او ليدلو سره چپ شو، لهذا معلومه شوه، چې د دوى نه ورستو هيڅ يو كس هم د نورو نه افضل ګرځول صحيح نۀ دى.

دا وئيل (چې په استمرار سره د تفاضل پريښودلو نه عدم جواز تفاضل ثابتيږى) په دې وجه صحيح نۀ دى، چې د رسول الله ﷺ په سكوت على استمرار الفعل نه تقرير ثابتيږى، نۀ چې د سكوت على استمرار الترك نه.

او كۀ بالفرض ثابت هم شى، نو بيا هم هغه د عملياتو د قبيلې نه نۀ دې، بلكه د اعتقادياتو د قبيلې نه دې، لهذا په دې كښې "ظن" كافى نۀ دې، يقينى دليل كيدل پكار دى، او كۀ ظنى دليل هم اومنلې شى، نو بيا ددې نه ډير قوى دليل ددې سره معارض دې، د هغې په وجه باندې دا د اعتبار ور نۀ دې.

او بيا د صحابۀ كرامو رضي الله عنهم دا عمل چې د هغې ابن عمر ذكر اوفرمائيلو، دا به د رسول الله ﷺ په يوه زمانه كښې شوې وى، خو ددې نه دا څنګه لازم راځى، چې ددې نه ورستو هم د رسول الله ﷺ په زمانه كښې د حضرت علي رضي الله عنه د نورو نه د افضليت ذكر نۀ دې راغلې، خامخا به راغلې وى، خصوصاً كله چې ددې ذكر منقول هم دې، او كۀ مونږ دا هم اومنو، چې ذكر به ئې نۀ وى راغلې، نو دا هم مضر نۀ دې، ځكه چې د حضرت عثمان رضي الله عنه نه ورستو د حضرت علي رضي الله عنه په افضليت باندې اجماع ده.[2]

د شارحين حديث ددې تفصيلاتو نه خو دا خامخا معلوميږى، چې د حضرت عثمان رضي الله عنه په تفضيل كښې بعضې اهل سنتو ته تردد . او تامل دې، او په حضرت عثمان رضي الله عنه باندې د حضرت علي رضي الله عنه د تفضيل هم بعضې اهل سنت قائل دى، يا د حضرت عثمان رضي الله عنه افضليت په حضرت علي رضي الله عنه باندې په هغې قطعيت سره ثابت نۀ دې، په كوم سره چې د حضرت ابوبكر رضي الله عنه افضليت ثابت دې، علامه عينى رحمه الله فرمائى:

---

[1] إرشاد السارى: ١١٨٩/٨

[2] فتح البارى: ١٧٢/٩

"قلت فى دعوالاى: الكرمانى الإجماع نظر،لأن جماعة من أهل السنة يقدمون عليا على عثمان رضي الله عنه".([1])
يعنى زۀ وايم چې د كرمانى د اجماع په دعوى كښې د نظر او اشكال ځائې شته،ځكه چې هم د اهل سنتو يوه ډله حضرت على رضي الله عنه په حضرت عثمان رضي الله عنه باندې مقدم كوى.
خو بيا هم دا خبره په ذهن كښې ساتئ چې حضرت عثمان رضي الله عنه افضل دې،او هم په دې باندې د اهل سنت والجماعت تقريباً اتفاق دې.
شارح د العقيدة الطحاوية علامه ابن أبى العز الحنفى وائى:
"وترتيب الخلفاء الراشدين رضي الله عنهم أجمعين فى الفضل كترتيبهم فى الخلافة".([2])
يعنى كوم چې د خلافت ترتيب دې،په ابوبكر،عمر،عثمان،على رضي الله عنهم كښې هم دغه د فضليت ترتيب هم دې.
او وړاندې فرمائى: "وقد روى عن أبى حنيفة تقديم على على عثمان،ولكن ظاهر مذهبه تقديم عثمان رضي الله عنه على،وعلى هذا عامة أهل السنة".([3])
د امام ابو حنيفه رحمه الله نه يو روايت د حضرت على رضي الله عنه د افضليت هم منقول دې،خو ظاهر مذهب د هغۀ هم تقديم د عثمان رضي الله عنه دې،او هم دغه د عام اهل سنت والجماعت مذهب دې.
قوله: تابعه عبد الله بن صالح: يعنى د شاذان متابعت عبد الله بن صالح هم كړې دې،او د ابن صالح نه مراد عبد الله بن صالح الجهنى المصرى دې،چې د ليث كاتب دې،او يو قول دادې،چې دا عبد الله بن صالح بن مسلم العجلى الكوفى دې،چې د كتاب الثقات مؤلف دې،او دا دواړه د امام بخارى شيوخ دى.([4])
د امام بخارى رحمه الله ددې تعليق مقصد دادې،چې د شاذان د عبد العزيز بن أبى سلمة الماجشون نه روايت ثابت دې، ځكه چې هم دا روايت ابن صالح د عبد العزيز بن أبى سلمه نه روايت كوى.
او د شاذان د عبد العزيز نه د روايت ثابتولو ضرورت په دې وجه پيدا شو،چې عباس الدوى دا روايت د شاذان نه په دې الفاظو سره روايت كړې دې:
"عن الفرج بن فضالة عن يحيى بن سعيد عن نافع".
چې ددې نه دا وهم پيدا كيدې شى چې شايد شاذان د عبد العزيز نه روايت نۀ وى كړې،نو امام بخارى متابع ذكر كولو سره ددې خبرې توثيق اوكړو،چې د عبد العزيز بن أبى سلمه نه ددې حديث روايت صحيح دې.

---
[1]) عمدة القارى:۱۶،۲۰۶\
[2]) شرح العقيدة الطحاوية،ص:۱۴۸۵
[3]) شرح العقيدة الطحاوية،ص:۱۴۸۵
[4]) عمدة القارى:۱۶،۲۰۶\

او ګویا د شاذان په دې روایت کښې دوه شیخان دی، عبد العزیز او فرج بن فضاله . اسماعیلی هم د ابو عمار، الرمادی، عثمان بن أبی شیبه او د څو نورو حضراتو په طریقې سره د ابسود بن عامر (یعنی د شاذان) نه دا روایت کړې دې، هم دغه شان د عبد العزیز نه د هغهٔ غلام ابو سلمة الخزامی او حجین بن المثنی دا روایت کړې دې.[1]

ترجمة الباب سره مناسبت: په حدیث او ترجمة الباب کښې مطابقت داسې دې، چې د حدیث نه د شیخینو نه ورستو د حضرت عثمان رضی الله عنه افضلیت معلومیږی، او باب هم په مناقبو د "حضرت عثمان رضی الله عنه" کښې دې.[2]

۳۴۹۵: (۳) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ حَدَّثَنَا عُثْمَانُ - هُوَ ابْنُ مَوْهَبٍ - قَالَ جَاءَ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ مِصْرَ حَجَّ الْبَيْتَ فَرَأَى قَوْمًا جُلُوسًا، فَقَالَ مَنْ هَؤُلَاءِ الْقَوْمُ قَالَ هَؤُلَاءِ قُرَيْشٌ. قَالَ فَمَنِ الشَّيْخُ فِيهِمْ قَالُوا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ. قَالَ يَا ابْنَ عُمَرَ إِنِّي سَائِلُكَ عَنْ شَيْءٍ فَحَدِّثْنِي هَلْ تَعْلَمُ أَنَّ عُثْمَانَ فَرَّ يَوْمَ أُحُدٍ قَالَ نَعَمْ. قَالَ تَعْلَمُ أَنَّهُ تَغَيَّبَ عَنْ بَدْرٍ وَلَمْ يَشْهَدْ قَالَ نَعَمْ. قَالَ تَعْلَمُ أَنَّهُ تَغَيَّبَ عَنْ بَيْعَةِ الرِّضْوَانِ فَلَمْ يَشْهَدْهَا قَالَ نَعَمْ. قَالَ اللَّهُ أَكْبَرُ. قَالَ ابْنُ عُمَرَ تَعَالَ أُبَيِّنْ لَكَ أَمَّا فِرَارُهُ يَوْمَ أُحُدٍ فَأَشْهَدُ أَنَّ اللَّهَ عَفَا عَنْهُ وَغَفَرَ لَهُ، وَأَمَّا تَغَيُّبُهُ عَنْ بَدْرٍ، فَإِنَّهُ كَانَتْ تَحْتَهُ بِنْتُ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَكَانَتْ مَرِيضَةً، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِنَّ لَكَ أَجْرَ رَجُلٍ مِمَّنْ شَهِدَ بَدْرًا وَسَهْمَهُ». وَأَمَّا تَغَيُّبُهُ عَنْ بَيْعَةِ الرِّضْوَانِ فَلَوْ كَانَ أَحَدٌ أَعَزَّ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ عُثْمَانَ لَبَعَثَهُ مَكَانَهُ فَبَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عُثْمَانَ وَكَانَتْ بَيْعَةُ الرِّضْوَانِ بَعْدَ مَا ذَهَبَ عُثْمَانُ إِلَى مَكَّةَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - بِيَدِهِ الْيُمْنَى «هَذِهِ يَدُ عُثْمَانَ». فَضَرَبَ بِهَا عَلَى يَدِهِ، فَقَالَ «هَذِهِ لِعُثْمَانَ». فَقَالَ لَهُ ابْنُ عُمَرَ اذْهَبْ بِهَا الآنَ مَعَكَ. [ر: ۲۹۶۲]

رجال الحديث

مُوسَى بنُ اسمَاعيلَ: دا موسى بن اسماعيل التبوذكى دې، ددهٔ احوال په كتاب بدء الوحى كښې د څلورم نمبر حديث لاندې تير شوې دى.[4]

أَبُو عَوَانَةَ: دا ابو عوانه وضاح بن عبد الله اليشكرى دې، ددهٔ احوال هم په كتاب بدء الوحى كښې په څلورم نمبر حديث كښې تير شوې دى.[5]

---

[1]) اوګورئ فتح البارى: ۷۲،۹، تغليق التعليق على صحيح البخارى: ۱۶۷،۴

[2]) عمدة القارى: ۱۲۰۵،۱۶

[3]) الحديث مر تخريجه فى كتاب فرض الخمس، باب إذا بعث الإمام رسولاً فى حاجة أو أمره بالمقام هل يسهم له.۱

[4]) كشف البارى: ۱۴۳۳،۱

[5]) كشف البارى: ۱۴۳۴،۱

عُثْمَانُ: دا عثمان بن عبد الله بن موهب الاعرج مولی بن تمیم البصری دې، ددهٔ احوال د کتاب الزکاة، باب "وجوب الزکاة" لاندې تیر شوې دی.
یو بل عثمان بن موهب هم دې، چې ددهٔ نه وړوکې دې، او د حضرت انس نه روایت کوی، د هغهٔ راوی دې۔(۱)

قوله: رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ مِصْرَ: حافظ ابن حجر رحمه الله وائی، زهٔ ددې سړی د نوم نه، او دهٔ ته جواب ورکونکی او د قوم د نومونو نه واقف شوې نهٔ یم، بیا هم په دې حوالې سره د علاء بن عرار او حکیم نامې ئې ښودلې دی، او دا نومونه أقرب إلى الصواب ګرځولې شوې دی۔(۲)
د "مِنِ الشَّیخ" معنٰی ده، من الشیخ الکبیر؟ یعنی په دوی کښې د مرجع د حیثیت لوئې شیخ څوك دې؟
سائل مذکور د حضرت عثمان رضی الله عنه سخت مخالف وو، ابن عمر د هغهٔ په امیدونو باندې اُوبهٔ واړولې: کله چې حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما سائل مذکور ته د هغهٔ د سوالونو او جوابونو په اثبات کښې جواب ورکړو، او ټول اعتراضات ئې یو قسم تسلیم کړل، نو سائل د الله اکبر نعره وهلو سره د خپلې خوشالئ او په خپل مطلوب کښې د کامیابئ اظهار اوکړو، ددې نه معلومیږی، چې هغه د حضرت عثمان رضی الله عنه سره سخت تعصب لرو، او د هغهٔ په خلاف فضاء جوړولو او شرارتونو کولو کښې مصروف وو.
په کتاب التفسیر کښې دې سره نژدې قیصه مذکور ده، چې په هغې کښې دا الفاظ هم دی: "فلما رأى أنه لا يوافقه فيما يريد قال: فما قولك في علي وعثمان".(۳)
کله چې دې سړی ته اندازه اوشوه، چې ابن عمر رضی الله عنهما ددهٔ د مطلب څهٔ خبره نهٔ کوی، نو هغهٔ بل سوال اوکړو، او د هغهٔ په جواب کښې هم ابن عمر رضی الله عنهما عجیبه جمله ارشاد فرمائیلو سره د هغهٔ خلهٔ بنده کړه. وې فرمائیل:
"أما عثمان فكان الله قد عفا عنه فكرهتم أن تعفوا عنه".(۴)
د حضرت عثمان رضی الله عنه معامله داده، چې هغه الله تعالی معاف کړو، خو تاسو معاف کولو ته تیار نهٔ ئی!
په ظاهره باندې دا یوه قیصه ده، او ددې نه معلومیږی، چې ددې سړی د حضرت عثمان رضی الله عنه سره تعصب وو.
او دلته هم ابن عمر رضی الله عنهما په آخر کښې اوفرمائیل: "اذهب بها الآن معك".

---

۱) فتح الباری: ۹/ ۱۷۲
۲) فتح الباری: ۹/ ۱۷۳
۳) کتاب التفسیر، باب وقاتلوهم حتی لا تکون فتنة، رقم: ۴۶۵۰
۴) کتاب التفسیر، باب وقاتلوهم حتی لا تکون فتنة، رقم: ۴۶۵۰

ددې مطلب هم دغه دې،چې هغې اعتراضاتو او جواباتو سره دا تاویلات او توجیهات هم ملګرې کولو سره لاړ شه،دې د پاره چې ستا مطلب بیا هم حاصل نۀ شي،او ددې عذرونو نه ورستو په حضرت عثمان رضي الله عنه باندې ستا په اعتراضاتو او زما په جواباتو کښې ستا د پاره څۀ حجیت پاتې نۀ شي. علامه طیبی رحمه الله فرمائی:

"قال له ابن عمر تهکمًا به أی توجّه بما تمسکت به فإنه لاینفعك بعد ما بینتُ لك".[1]

یعنی ابن عمر رضي الله عنه د غه سړی ته استهزاءً او تهکمًا اووئیل چې لاړ شه څه،زما ددې بیان نه ورستو په مذکوره واقعاتو کښې ستا د پاره استدلال ممکن پاتې نۀ شو،او ګویا وې فرمائیل،تا ته په هغۀ(حضرت عثمان رضي الله عنه)باندې د اعتراضاتو تصویب پکار وو،نو واخله زۀ تصویب کووم،او تۀ په شوق سره د هغې نه استدلال کوه،(حال دادې،چې هغۀ د پاره د استدلال هیڅ لار پاتې نۀ شوه).

د حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنه توجیهات: د حدیث د سیاق نه معلومیږی،چې حضرت ابن عمر اول کښې د دغه سړی په مطلب نۀ وو پوهه شوې،په دې وجه د هغۀ د سوالونو جوابونه بغیر د څۀ شرط او قید نه ورکړې شو،خو کله چې هغۀ د الله اکبر نعره اووهله،نو عبد الله بن عمر رضي الله عنه پوهه شو،چې ددې سړی مقصد صرف معلومات حاصلول نۀ وو،بلکه څۀ بل څۀ دی،نو هغوی رضي الله عنه او فرمائیل،"تعال أبیّن لك" راشه!زۀ تا ته ددې توجیهات ښائم،او بیا هغۀ هر یو اعتراض په معقول عذر او مناسب توجیه سره دفع کړو،کۀ هغوی ته د شروع نه د سائل د مقصد او نیت اندازه وې،نو د هغۀ د هر اعتراض جواب ورکولو سره سره به ئې د هغې عذر هم بیانولو.

او ګورئ حضرت ابن عمر رضي الله عنه څو مره ښکلې جوابونه ورکړل.

تر کومې پورې چې د غزوۀ احد نه د حضرت عثمان رضي الله عنه د فرار د واقعې تعلق دې،نو د هغې په جواب کښې ئې اووئیل:"فأشهد أن الله عفا عنه وغفر له".یعنی زۀ ګواهی ورکوم،چې الله تعالی هغۀ معاف کړو،او بخشش ئې ورته اوکړو.

د هغوی رضي الله عنه ارشاد اشاره د الله تعالی ارشاد (إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا ۖ وَلَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ)[2] ارخ ته ده.

او پاتې شوه د غزوۀ بدر نه د حضرت عثمان رضي الله عنه تخلف او پاتې کیدلو معامله،نو وې فرمائیل،چې په غزوۀ بدر کښې شریك کیدونکو ته یو خو دنیوی فائده اوشوه،او دویم اُخروی اجر ملاؤ شو،او هغه دواړۀ څیزونه حضرت عثمان رضي الله عنه ته بغیر د شرکت کولو نه ملاؤ شو،څنګه چې د رسول الله ﷺ ارشاد دې:

"إن لك أجر رجل ممن شهد بدرًا وسهمه".ستا د پاره په جنګِ بدر کښې د شرکت کونکی یو سړی

---

[1]) فتح الباری:۷۴،۹.وشرح الطیبی بلفظ غیر هذا.......شرح الطیبی:۱۲۵۸،۱۱

[2]) سورة ال عمران،آیت:۱۵۵

برابر اجر او د هغهٔ هومره برخه ده(په غنيمت كښې).
حافظ په دې حوالې سره د حاكم يو روايت ذكر كړې دې،چې په مستدرك د حاكم كښې منقول دې:
دا د حماد بن سلمه عن هشام بن عروة عن أبيه په طريقې سره روايت دې،او د هغې الفاظ دادي: "خلف النبي ﷺ عثمان وأسامة بن زيد على رقية في مرضها لما خرج إلى بدر فماتت رقية حين وصل زيد بن حارثه بالبشارة، وكان عمر رقية لما ماتت عشرين سنة."([1])
أوس كله چې د حضرت عثمان رضي الله عنه ورستو پاتې كيدل د خپل څۀ ذاتى غرض،ويرې يا د يوې بلې كمزروئ په وجه نۀ وو،بلكه د رسول الله ﷺ په اجازت او حكم سره د هغوى ﷺ د خوښې لور د وجهې نه وو،نو په دې كښې د قيل او قال،نقد او جرح څۀ ځائې دې.
پاتې شو د حضرت عثمان رضي الله عنه په بيعة الرضوان كښې نۀ شريك كيدل،نو دا اعتراض هم څومره بې بنياده دې؟يو خو دا كتل پكار دى،چې كۀ په دغه وادې كښې د رسول الله ﷺ په نظر كښې د حضرت عثمان رضي الله عنه نه زيات معزز بل څوك وې،نو هغوى ﷺ به هم هغۀ ليږلو،ولې نۀ وو،په دې وجه ئې هغۀ(يعنى عثمان رضي الله عنه)اوليږلو،نو كومه خبره چې په هغوى باندې د اعتراض د پاره اوكړې شوه،په هغې سره د هغوى رضي الله عنه نور هم فضيلت ثابت شو.
دويم دا چې په دې بيعت كښې اګر چې حضرت عثمان رضي الله عنه شريك نۀ شو،او د هغوى رضي الله عنه لاس رسول الله ﷺ اړخ ته د بيعت د پاره وړاندې نۀ شو،نو په دې سره د هغوى رضي الله عنه حيثيت كم نۀ شو،بلكه نور هم زيات شو،چې رسول الله ﷺ خپل دويم لاس مبارك د هغۀ د اړخ نه ملاؤ كړو،نو حضرت عثمان رضي الله عنه به پخپله په هغې فخر كولو سره ارشاد فرمائيلو، "فشمال رسول الله ﷺ خير لي من يميني".([2]) د رسول الله ﷺ ګَس لاس زما د خپل سم لاس نه زما د پاره غوره دې.
او دريم دا چې د بيعت رضوان ضرورت خو ددې وجهې پيدا شوې وو،چې حضرت عثمان رضي الله عنه د رسول الله ﷺ پيغام اخستلو سره مكې معظمې ته تلې وو،هلته د هغوى د قتل وغيره خبره خوره شوه،په دې سره رسول الله ﷺ صحابهٔ كرامو رضي الله عنهم سره د حضرت عثمان رضي الله عنه د بدل اخستلو د پاره بيعت اوكړو،أوس په دې كښې د حضرت عثمان رضي الله عنه د پاره د ملامتيا خبره څۀ ده؟دا خو د هغۀ د پاره د اعزاز خبره ده.([3])
ترجمة الباب سره مناسبت: د روايت د ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې،ځكه چې دلته د حضرت عثمان رضي الله عنه د مغفور،معفو او ماجور او كم نه كم د معذور كيدو ذكر دې.([4])

---

[1]) المستدرك على الصحيحين للحاكم: ٤/ ٥١،رقم: ٦٨٥١
[2]) مسند البزار،مسند لعبد ابن المسيب،رقم: ١٣٨٠
[3]) تفصيل د پاره اوګورئ، فتح البارى: ٩/ ٧٤،وعمدة القارى: ١٦/ ١٢٠٧
[4]) عمدة القارى: ١٦/ ١٢٠٦

۳۴۹۶ : [1] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ سَعِيدٍ عَنْ قَتَادَةَ أَنَّ أَنَسًا - رضى الله عنه - حَدَّثَهُمْ قَالَ صَعِدَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - أُحُدًا، وَمَعَهُ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ وَعُثْمَانُ، فَرَجَفَ وَقَالَ « اسْكُنْ أُحُدُ - أَظُنُّهُ ضَرَبَهُ بِرِجْلِهِ - فَلَيْسَ عَلَيْكَ إِلاَّ نَبِيٌّ وَصِدِّيقٌ وَشَهِيدَانِ » [ر: ۳۴۷۲]

رجال الحديث

مُسدَّد: دا مُسدّد بن مُسرهد أسدي دې، ددۀ احوال په كتاب الإيمان، باب "مِنَ الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه" كښې تير شوي دى.[2]

يَحْيَى: دا يحيى بن سعيد القطان دې.[3]

ددۀ احوال هم په اختصار سره په كتاب الإيمان، باب "مِنَ الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه" كښې تير شوي دى.[4]

سَعِيد: دا سعيد بن أبى عروبه دې، ددۀ احوال په كتاب الغسل، باب "إذا جامع ثم عاد......" كښې تير شوي دى.

قَتَادَة: دا مشهور تابعى قتادة بن دعامه دې، ددۀ احوال هم په اختصار سره په كتاب الإيمان، باب "مِنَ الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه" كښې تير شوي دى.[5]

أنس: د رسول الله ﷺ صحابى انس بن مالك مراد دې، ددۀ احوال هم په اختصار سره په كتاب الإيمان، باب "مِنَ الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه" كښې تير شوي دى.[6]

قوله: أُسْكُنْ أُحُدُ: "أحد" په ضمې د دال سره منادىٰ مفرد ده، او حرف نداء محذوف ده.

په أحد او حراء دواړو باندې دا واقعه شوې ده: په بعضې رواياتو كښې د "أحد" په ځائې د "حراء" لفظ دې، په دې باندې په فضائل أبى بكر كښې ضرورى بحث شوې دې، او په هغې كښې دا خبره هم راغلې ده، چې متعدد واقعات دى، نو كوم ځائې كښې چې د "أحد" ذكر دې، هغه هم صحيح دې، او په هغې كښې هغې واقعې ذكر دې، كومه چې د أحد په غر باندې شوې ده، او په كومې كښې چې د حراء ذكر دې، هغه هم صحيح ده، او په هغې كښې د هغې واقعې ذكر دې، كومه چې د غارِ حراء سره نزدې واقع شوه، او د احد د واقعې سره ملاويږى.

---

[1] الحديث مرّ تخريجه فى (۳۶۷۵)
[2] كشف البارى: ۲/۱۲
[3] كما يتضح من حديث رقم: ۳۶۷۵، انظر شرح القسطلانى: ۸/۱۶۷
[4] اوګورئ كشف البارى: ۲/۱۲
[5] اوګورئ كشف البارى: ۲/۱۳
[6] اوګورئ كشف البارى: ۲/۱۴

حافظ ابن حجر رحمه الله دا ذكر كړې ده،او څو نور روايات ئې ددې په تائيد كښې نقل كړې دی،يو خو امام مسلم په خپل صحيح كښې د حضرت ابوهريره رضي الله عنه روايت نقل كړې دې:

"أن رسول الله ﷺ كان على جبل حراء فتحرك، فقال رسول الله ﷺ أسكن حراء فما عليك إلا نبيٌّ أو صديقٌ أو شهيد".(1)

رسول الله ﷺ په جبل حراء باندې وو ،نو هغه أوخوزيدو ،نو په دې باندې رسول الله ﷺ اوفرمائيل،حراء اودريږه،چې په تا باندې خو نبی يا صديق يا شهيد ولاړ دې.

دلته اګر چې رسول الله ﷺ سره د أصحاب ثلاثه نه علاوه نورو حضرات صحابهٔ كرامو رضي الله عنهم ذكر هم دې،څنګه چې وړاندې په دې روايت كښې دا الفاظ هم دی:

"وعليه النبي ﷺ وأبوبكر وعمر وعثمان وعلى وطلحة والزبير وسعد بن أبي وقاص رضي الله عنهم".(2)

يعنی.....په هغې باندې رسول الله ﷺ ،ابوبكر ،عمر ،عثمان ،علی ،طلحة ،زبير ،سعد بن أبی وقاص رضي الله عنهم وو.

بيا هم د خطاب الفاظ هم دغه وو ،يعنی "ماعليك إلا نبی أو صديق أو شهيد".

او هم په مسلم كښې ددې نه په وړاندې روايت كښې د "فتحركت الصخرة" او بيا د "اسكن" په ځائې د اهدأ لفظ دې،او په هغې كښې د سعد ذكر هم نشته.(3)

د ابوهريره رضي الله عنه دا روايت امام ترمذی هم نقل كړې دې،او ددې د يو شاهد ذكر ئې هم د "وفی الباب" په عنوان سره كړې دې،چې د سعيد بن زيد روايت دې.(4)

او روايت باب چې په دې كښې د أصحاب ثلاثه ذكر دې،او بيا د أحد نوم دې،نۀ د حراء،دا هم امام ترمذی د هغې نه ورستو متصلاً ذكر كړې دې.(5)

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ترجمة الباب سره د حديث مناسبت دادې،چې دلته د دوؤ شهيدانو ذكر دې،چې ددې نه مراد حضرت عمر رضي الله عنه او حضرت عثمان رضي الله عنه دی،هم دغه د حضرت عثمان رضي الله عنه منقبت او فضيلت دې،چې رسول الله ﷺ د هغه په ژوند كښې هغهٔ شهيد اوګرځولو .دې نه معلوميږی،چې ددهٔ د شهادت خبر رسول الله ﷺ ته د وحی په ذريعه شوې وو ،او هم دغه د هغوی د شهادت د قبليدو هم دليل دې، رضی الله عنه وارضاه.

د روايت په تقديم او تاخير كښې د نسخو فرق: دا روايت د اكثرو له مخې خو دلته يعنی د

---

1) صحيح مسلم،كتاب فضائل الصحابة،باب فضائل طلحة والزبير،رقم:٦٢٤٨

2) صحيح مسلم،كتاب فضائل الصحابة،باب فضائل طلحة والزبير،رقم:٦٢٤٨

3) صحيح مسلم،كتاب فضائل الصحابة،باب فضائل طلحة والزبير،رقم:٦٢٤٧

4) اوګورئ جامع الترمذی،كتاب المناقب،باب فی مناقب عثمان بن عفان،رقم:٣٦٩٦

5) جامع الترمذی،كتاب المناقب،باب مناقب عثمان،رقم:٣٦٩٧

موسی بن اسماعیل د روایت نه ورستو دې، او د ابو ذر په نسخه کښې دا د محمد بن حاتم د روایت نه وړاندې دې.
د صحیح بخاری چې کومه نسخه متداول ده، او زمونږ وړاندې ده، په هغې کښې هم دا د محمد بن حاتم د روایت نه وړاندې دې، هم دغه ابن حجر هم اختیار کړې دې، (۱) او د صحیح بخاری نورو شارحینو دا روایت ددې باب آخری روایت ګرځولې دې. (۲)

۸-باب: قِصَّةُ الْبَيْعَةِ، وَالاِتِّفَاقُ عَلَى عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ رضی الله عنه

۳۴۹۷: (۳) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ حُصَيْنٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ قَالَ: رَأَيْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ - رضی الله عنه - قَبْلَ أَنْ يُصَابَ بِأَيَّامٍ بِالْمَدِينَةِ وَقَفَ عَلَى حُذَيْفَةَ بْنِ الْيَمَانِ وَعُثْمَانَ بْنِ حُنَيْفٍ، قَالَ كَيْفَ فَعَلْتُمَا أَتَخَافَانِ أَنْ تَكُونَا قَدْ حَمَّلْتُمَا الأَرْضَ مَا لاَ تُطِيقُ قَالاَ حَمَّلْنَاهَا أَمْرًا هِيَ لَهُ مُطِيقَةٌ، مَا فِيهَا كَبِيرُ فَضْلٍ. قَالَ انْظُرَا أَنْ تَكُونَا حَمَّلْتُمَا الأَرْضَ مَا لاَ تُطِيقُ، قَالَ قَالاَ لاَ. فَقَالَ عُمَرُ لَئِنْ سَلَّمَنِي اللَّهُ لأَدَعَنَّ أَرَامِلَ أَهْلِ الْعِرَاقِ لاَ يَحْتَجْنَ إِلَى رَجُلٍ بَعْدِي أَبَدًا. قَالَ فَمَا أَتَتْ عَلَيْهِ إِلاَّ رَابِعَةٌ حَتَّى أُصِيبَ. قَالَ إِنِّي لَقَائِمٌ مَا بَيْنِي وَبَيْنَهُ إِلاَّ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبَّاسٍ غَدَاةَ أُصِيبَ، وَكَانَ إِذَا مَرَّ بَيْنَ الصَّفَّيْنِ قَالَ اسْتَوُوا. حَتَّى إِذَا لَمْ يَرَ فِيهِنَّ خَلَلاً تَقَدَّمَ فَكَبَّرَ، وَرُبَّمَا قَرَأَ سُورَةَ يُوسُفَ، أَوِ النَّحْلَ، أَوْ نَحْوَ ذَلِكَ، فِي الرَّكْعَةِ الأُولَى حَتَّى يَجْتَمِعَ النَّاسُ، فَمَا هُوَ إِلاَّ أَنْ كَبَّرَ فَسَمِعْتُهُ يَقُولُ قَتَلَنِي - أَوْ أَكَلَنِي - الْكَلْبُ. حِينَ طَعَنَهُ، فَطَارَ الْعِلْجُ بِسِكِّينٍ ذَاتِ طَرَفَيْنِ لاَ يَمُرُّ عَلَى أَحَدٍ يَمِينًا وَلاَ شِمَالاً إِلاَّ طَعَنَهُ حَتَّى طَعَنَ ثَلاَثَةَ عَشَرَ رَجُلاً، مَاتَ مِنْهُمْ سَبْعَةٌ، فَلَمَّا رَأَى ذَلِكَ رَجُلٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ، طَرَحَ عَلَيْهِ بُرْنُسًا، فَلَمَّا ظَنَّ الْعِلْجُ أَنَّهُ مَأْخُوذٌ نَحَرَ نَفْسَهُ، وَتَنَاوَلَ عُمَرُ يَدَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ فَقَدَّمَهُ، فَمَنْ يَلِي عُمَرَ فَقَدْ رَأَى الَّذِي أَرَى، وَأَمَّا نَوَاحِي الْمَسْجِدِ فَإِنَّهُمْ لاَ يَدْرُونَ غَيْرَ أَنَّهُمْ قَدْ فَقَدُوا صَوْتَ عُمَرَ وَهُمْ يَقُولُونَ سُبْحَانَ اللَّهِ سُبْحَانَ اللَّهِ. فَصَلَّى بِهِمْ عَبْدُ الرَّحْمَنِ صَلاَةً خَفِيفَةً، فَلَمَّا انْصَرَفُوا. قَالَ يَا ابْنَ عَبَّاسٍ، انْظُرْ مَنْ قَتَلَنِي. فَجَالَ سَاعَةً، ثُمَّ جَاءَ، فَقَالَ غُلاَمُ الْمُغِيرَةِ. قَالَ الصَّنَعُ قَالَ نَعَمْ. قَالَ قَاتَلَهُ اللَّهُ لَقَدْ أَمَرْتُ بِهِ مَعْرُوفًا، الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَجْعَلْ مِنِيَّتِي بِيَدِ رَجُلٍ يَدَّعِي الإِسْلاَمَ، قَدْ كُنْتَ أَنْتَ وَأَبُوكَ تُحِبَّانِ أَنْ تَكْثُرَ الْعُلُوجُ بِالْمَدِينَةِ وَكَانَ { الْعَبَّاسُ } أَكْثَرَهُمْ رَقِيقًا. فَقَالَ إِنْ شِئْتَ فَعَلْتُ. أَىْ إِنْ شِئْتَ قَتَلْنَا. قَالَ كَذَبْتَ، بَعْدَ مَا تَكَلَّمُوا بِلِسَانِكُمْ، وَصَلَّوْا قِبْلَتَكُمْ وَحَجُّوا حَجَّكُمْ فَاحْتُمِلَ إِلَى بَيْتِهِ فَانْطَلَقْنَا مَعَهُ، وَكَأَنَّ

---

(۱) فتح الباری: ۹/ ۱۱۱
(۲) إرشاد الساری: ۸/ ۱۹۱، وعمدة القاری: ۱۵/ ۲۰۷
(۳) الحدیث قد مر تخریجه فی کتاب الجنائز، باب ما جاء فی قبر النبی ﷺ، وأبی بکر وعمر، رقم: ۱۳۹۲

النَّاسَ لَمْ تُصِبْهُمْ مُصِيبَةٌ قَبْلَ يَوْمَئِذٍ، فَقَائِلٌ يَقُولُ لاَ بَأْسَ. وَقَائِلٌ يَقُولُ أَخَافُ عَلَيْهِ، فَأُتِيَ بِنَبِيذٍ فَشَرِبَهُ فَخَرَجَ مِنْ جَوْفِهِ، ثُمَّ أُتِيَ بِلَبَنٍ فَشَرِبَهُ فَخَرَجَ مِنْ جُرْحِهِ، فَعَلِمُوا أَنَّهُ مَيِّتٌ، فَدَخَلْنَا عَلَيْهِ، وَجَاءَ النَّاسُ يُثْنُونَ عَلَيْهِ، وَجَاءَ رَجُلٌ شَابٌّ، فَقَالَ أَبْشِرْ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ بِبُشْرَى اللَّهِ لَكَ مِنْ صُحْبَةِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَقَدَمٍ فِي الإِسْلاَمِ مَا قَدْ عَلِمْتَ، ثُمَّ وَلِيتَ فَعَدَلْتَ، ثُمَّ شَهَادَةٌ. قَالَ وَدِدْتُ أَنَّ ذَلِكَ كَفَافٌ لاَ عَلَيَّ وَلاَ لِي. فَلَمَّا أَدْبَرَ، إِذَا إِزَارُهُ يَمَسُّ الأَرْضَ. قَالَ رُدُّوا عَلَيَّ الْغُلاَمَ قَالَ ابْنَ أَخِي ارْفَعْ ثَوْبَكَ، فَإِنَّهُ أَبْقَى لِثَوْبِكَ وَأَتْقَى لِرَبِّكَ، يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ انْظُرْ مَا عَلَيَّ مِنَ الدَّيْنِ. فَحَسَبُوهُ فَوَجَدُوهُ سِتَّةً وَثَمَانِينَ أَلْفًا أَوْ نَحْوَهُ، قَالَ إِنْ وَفَى لَهُ مَالُ آلِ عُمَرَ، فَأَدِّهِ مِنْ أَمْوَالِهِمْ، وَإِلاَّ فَسَلْ فِي بَنِي عَدِيِّ بْنِ كَعْبٍ، فَإِنْ لَمْ تَفِ أَمْوَالُهُمْ فَسَلْ فِي قُرَيْشٍ، وَلاَ تَعْدُهُمْ إِلَى غَيْرِهِمْ، فَأَدِّ عَنِّي هَذَا الْمَالَ، انْطَلِقْ إِلَى عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ فَقُلْ يَقْرَأُ عَلَيْكِ عُمَرُ السَّلاَمَ. وَلاَ تَقُلْ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ. فَإِنِّي لَسْتُ الْيَوْمَ لِلْمُؤْمِنِينَ أَمِيرًا، وَقُلْ يَسْتَأْذِنُ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ أَنْ يُدْفَنَ مَعَ صَاحِبَيْهِ. فَسَلَّمَ وَاسْتَأْذَنَ، ثُمَّ دَخَلَ عَلَيْهَا، فَوَجَدَهَا قَاعِدَةً تَبْكِي فَقَالَ يَقْرَأُ عَلَيْكِ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ السَّلاَمَ وَيَسْتَأْذِنُ أَنْ يُدْفَنَ مَعَ صَاحِبَيْهِ. فَقَالَتْ كُنْتُ أُرِيدُهُ لِنَفْسِي، وَلأُوثِرَنَّ بِهِ الْيَوْمَ عَلَى نَفْسِي. فَلَمَّا أَقْبَلَ قِيلَ هَذَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ قَدْ جَاءَ. قَالَ ارْفَعُونِي، فَأَسْنَدَهُ رَجُلٌ إِلَيْهِ، فَقَالَ مَا لَدَيْكَ قَالَ الَّذِي تُحِبُّ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَذِنَتْ. قَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ، مَا كَانَ مِنْ شَيْءٍ أَهَمُّ إِلَيَّ مِنْ ذَلِكَ، فَإِذَا أَنَا قَضَيْتُ فَاحْمِلُونِي ثُمَّ سَلِّمْ فَقُلْ يَسْتَأْذِنُ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ، فَإِنْ أَذِنَتْ لِي فَأَدْخِلُونِي، وَإِنْ رَدَّتْنِي رُدُّونِي إِلَى مَقَابِرِ الْمُسْلِمِينَ. وَجَاءَتْ أُمُّ الْمُؤْمِنِينَ حَفْصَةُ وَالنِّسَاءُ تَسِيرُ مَعَهَا، فَلَمَّا رَأَيْنَاهَا قُمْنَا، فَوَلَجَتْ عَلَيْهِ فَبَكَتْ عِنْدَهُ سَاعَةً، وَاسْتَأْذَنَ الرِّجَالُ، فَوَلَجَتْ دَاخِلاً لَهُمْ، فَسَمِعْنَا بُكَاءَهَا مِنَ الدَّاخِلِ. فَقَالُوا أَوْصِ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ اسْتَخْلِفْ. قَالَ مَا أَجِدُ أَحَقَّ بِهَذَا الأَمْرِ مِنْ هَؤُلاَءِ النَّفَرِ أَوِ الرَّهْطِ الَّذِينَ تُوُفِّيَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَهُوَ عَنْهُمْ رَاضٍ. فَسَمَّى عَلِيًّا وَعُثْمَانَ وَالزُّبَيْرَ وَطَلْحَةَ وَسَعْدًا وَعَبْدَ الرَّحْمَنِ وَقَالَ يَشْهَدُكُمْ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ وَلَيْسَ لَهُ مِنَ الأَمْرِ شَيْءٌ - كَهَيْئَةِ التَّعْزِيَةِ لَهُ - فَإِنْ أَصَابَتِ الإِمْرَةُ سَعْدًا فَهْوَ ذَاكَ، وَإِلاَّ فَلْيَسْتَعِنْ بِهِ أَيُّكُمْ مَا أُمِّرَ، فَإِنِّي لَمْ أَعْزِلْهُ عَنْ عَجْزٍ وَلاَ خِيَانَةٍ.

وَقَالَ أُوصِي الْخَلِيفَةَ مِنْ بَعْدِي بِالْمُهَاجِرِينَ الأَوَّلِينَ أَنْ يَعْرِفَ لَهُمْ حَقَّهُمْ، وَيَحْفَظَ لَهُمْ حُرْمَتَهُمْ، وَأُوصِيهِ بِالأَنْصَارِ خَيْرًا، الَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ، أَنْ يُقْبَلَ مِنْ مُحْسِنِهِمْ، وَأَنْ يُعْفَى عَنْ مُسِيئِهِمْ، وَأُوصِيهِ بِأَهْلِ الأَمْصَارِ خَيْرًا فَإِنَّهُمْ رِدْءُ الإِسْلاَمِ، وَجُبَاةُ الْمَالِ، وَغَيْظُ الْعَدُوِّ، وَأَنْ لاَ يُؤْخَذَ مِنْهُمْ إِلاَّ فَضْلُهُمْ عَنْ رِضَاهُمْ، وَأُوصِيهِ بِالأَعْرَابِ خَيْرًا، فَإِنَّهُمْ أَصْلُ الْعَرَبِ وَمَادَّةُ الإِسْلاَمِ أَنْ يُؤْخَذَ مِنْ حَوَاشِي أَمْوَالِهِمْ وَتُرَدَّ عَلَى فُقَرَائِهِمْ، وَأُوصِيهِ بِذِمَّةِ اللَّهِ وَذِمَّةِ رَسُولِهِ - صلى الله عليه وسلم - أَنْ يُوفَى لَهُمْ بِعَهْدِهِمْ، وَأَنْ يُقَاتَلَ مِنْ وَرَائِهِمْ، وَلاَ يُكَلَّفُوا إِلاَّ طَاقَتَهُمْ

فَلَمَّا قُبِضَ خَرَجْنَا بِهِ فَانْطَلَقْنَا نَمْشِي فَسَلَّمَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ قَالَ يَسْتَأْذِنُ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ. قَالَتْ أَدْخِلُوهُ. فَأُدْخِلَ، فَوُضِعَ هُنَالِكَ مَعَ صَاحِبَيْهِ، فَلَمَّا فُرِغَ مِنْ دَفْنِهِ اجْتَمَعَ هَؤُلَاءِ الرَّهْطُ، فَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ اجْعَلُوا أَمْرَكُمْ إِلَى ثَلَاثَةٍ مِنْكُمْ. فَقَالَ الزُّبَيْرُ قَدْ جَعَلْتُ أَمْرِي إِلَى عَلِيٍّ. فَقَالَ طَلْحَةُ قَدْ جَعَلْتُ أَمْرِي إِلَى عُثْمَانَ. وَقَالَ سَعْدٌ قَدْ جَعَلْتُ أَمْرِي إِلَى عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ. فَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ أَيُّكُمَا تَبَرَّأَ مِنْ هَذَا الْأَمْرِ فَنَجْعَلُهُ إِلَيْهِ، وَاللَّهُ عَلَيْهِ وَالْإِسْلَامُ لَيَنْظُرَنَّ أَفْضَلَهُمْ فِي نَفْسِهِ. فَأُسْكِتَ الشَّيْخَانِ، فَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ أَفَتَجْعَلُونَهُ إِلَيَّ، وَاللَّهُ عَلَيَّ أَنْ لَا آلُوَ عَنْ أَفْضَلِكُمْ قَالَا نَعَمْ، فَأَخَذَ بِيَدِ أَحَدِهِمَا فَقَالَ لَكَ قَرَابَةٌ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَالْقَدَمُ فِي الْإِسْلَامِ مَا قَدْ عَلِمْتَ، فَاللَّهُ عَلَيْكَ لَئِنْ أَمَّرْتُكَ لَتَعْدِلَنَّ، وَلَئِنْ أَمَّرْتُ عُثْمَانَ لَتَسْمَعَنَّ وَلَتُطِيعَنَّ. ثُمَّ خَلَا بِالْآخَرِ فَقَالَ لَهُ مِثْلَ ذَلِكَ، فَلَمَّا أَخَذَ الْمِيثَاقَ قَالَ ارْفَعْ يَدَكَ يَا عُثْمَانُ. فَبَايَعَهُ، فَبَايَعَ لَهُ عَلِيٌّ، وَوَلَجَ أَهْلُ الدَّارِ فَبَايَعُوهُ. [ر: ۱۳۲۸]

رجال الحديث

مُوسَى بنُ اسمَاعِيلَ: دا موسى بن اسماعيل التبوذكى دې، ددۀ احوال د "كتاب بدء الوحى" د ځلورم حديث لاندې تير شوي دى.[1]

أَبُو عَوَانَة: دا ابو عوانة وضاح بن عبد الله اليشكرى دې، ددۀ احوال هم د "كتاب الوحى" د ځلورم حديث لاندې تير شوي دى.[2]

حُصَين: دا حصين بن عبد الرحمٰن الكوفى دې، ددۀ احوال د "كتاب مواقيت الصلاة، باب "الأذان بعد ذهاب الوقت" د لاندې تير شوى دى.

عَمرو بنِ مَيمُون: دا عمرو بن ميمون الازدى ابو يحيىٰ الكوفى دې، ددۀ احوال د "كتاب الوضوء، باب "اذا ألقى على ظهر المصلى قذر أو جيفة لم تفسد عليه صلاته" د لاندې تير شوى دى.

د ترجمې مقصد: د "باب قصة البيعة" مطلب دادې، چې په دې باب كښې د حضرت عثمان رضي الله عنه د بيعتِ خلافت او د صحابهٔ كرامو رضي الله عنهم په هغې باندې د اتفاق ذكر دې.

اود سرخسى په نسخه كښې د "مقتل عمر بن الخطاب" هم زياتوالې دې، او ښكاره خبره ده، چې د حضرت عمر رضي الله عنه د شهادت دلته تفصيلى ذكر دې، نو په باب كښې ددې تذكره هم مناسب ده.

د "بيعة" معنىٰ ده، د خلافت معاهده او معاقده، دې معاهدې ته بيعت په دې وجه وئيلې شى، چې په دې كښې په فريقينو كښې هر يو خپل خان په بل باندې خرخوى،

---

[1] كشف البارى: ۱،۴۳۳
[2] كشف البارى: ۱،۴۳۴

علامه عینی فرمائی: "فإن كلّ واحد منهما باعَ ما عنده صاحبه وأعطاه خالصة نفسه وطاعته وخيلة أمره" [1]
څکه چې په دواړو کښې هر يو په بل باندې هغه هر څه خرڅ کړل، څه چې هغه سره دی، او هغه ته ئې خالص په ځان او د اطاعت کولو او په معامله کښې دخل او اختيار اوسپارلو۔
په حديث او باب کښې مطابقت ظاهر دې۔

قوله: رَأَيتُ عُمَرَ بنَ الخَطَّابِ قَبلَ أَن يُصَابَ بِأَيَّامٍ: يعنی د قتيل او شهيد کيدو نه څو ورځې وړاندې ما هغه اوليدو۔

په حضرت عمر رضی الله عنه باندې حمله په کوم تاريخ اوشوه؟: د وړاندې ارشاد "فما أتت عليه إلا رابعة" نه معلوميږی، چې دا روايت د حضرت عمر رضی الله عنه د شهادت بلکه په هغهٔ باندې د حملې نه څلور ورځې وړاندې خبره ده، او د حملې تاريخ بعضې حضراتو ۲۲ ذوالحجة ۲۳ هجری ښودلې دې، او د ۲۴ هجرې محرم نه وړاندې وړاندې هغهٔ د حضرت عثمان رضی الله عنه د خليفه جوړيدو وئيلی دی۔ [2]
او دويم قول په اولنی محرم باندې د هغوی د شهادت ذ واقع کيدو دې۔
طبری رحمه الله په دې سلسله کښې ۲۵، ۲۴، ۲۳، ذی الحجه باندې د حملې کيدلو مختلف اقوال ذکر کړی دی، او د حضرت عثمان رضی الله عنه د خلافت متعلق ئې هم د ۲۹ ذی الحجې، ۳ محرم، ۴ محرم مختلف اقوال ذکر کړی دی۔ [3]
اکثرو حضراتو د محرم نه وړاندې د حضرت عثمان رضی الله عنه د خيلفه د جوړيدو ليکلی دی، او دې ته ئې راجح وئيلی دی۔ [4]

أبو لُؤلؤة: حضرت عمر رضی الله عنه چې کوم بدبخت قتل کړې وو، د هغهٔ نوم فيروز او کنيت ابو لؤلؤة وو، دا د حضرت مغيرة بن شعبه رضی الله عنه غلام وو، ددهٔ تعلق د نهاوند سره وو، او اکثرو حضراتو دې مجوسی ګرځولې دې، او د بعضو نه د نصرانی قول هم منقول دې۔

د ابو لُؤلؤة مدينې ته راتلل او په حضرت عمر رضی الله عنه باندې د حملې قيصه: عجيبه خبره داده، چې د حضرت عمر رضی الله عنه په زمانه کښې د اسلام اشاعت او اسلامی فتوحات چې په کوم تيزئ سره اوشوې، هغه د اسلامی نړئ د زرين تاريخ برخه ده، هلته د سيدنا فاروق اعظم رضی الله عنه د کاميابو (برياليو) تدبيرونو، فراست او بصيرت هم روښانه دليل دې، حضرت عمر رضی الله عنه د دې خپل فراست او دور انديشئ په وجه مدينة الرسول (علی صاحبها الصلوات والتسليمات) ته د هغه مفتوحه سيمو نه د اسلامی فوځونو په لاس بندی کړې شوې غير مسلم بنديان د راوستلو به سخت مخالفت کولو، او د هغوی په مدينه کښې د موجودګئ په حق کښې بالکل نهٔ وو، ولې

---

[1] عمدة القاری: ۱۲۰۷،۱۶
[2] عمدة القاری: ۲۱۰،۱۶، تاريخ الطبری: ۱۵۶۰،۲
[3] تاريخ الطبری: ۱۲،۵۶۱،۵۶۰
[4] اوګورئ طبقات ابن سعد: ۱۳۵۰-۳۳۲،۳

بعضې نورو حضراتو په دې معامله کښې د حضرت عمر رضی الله عنه مخالفت کولو، او د دغې خلقو مدینې منورې ته په راتلو کښې ئې څۀ نقصان نۀ ګنړلو، په دغې حضراتو کښې حضرت عباس او د هغۀ څوئې حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنهما هم وو، او د حضرت عباس رضی الله عنه غلام هم زیات شامل وو.

هلته حضرت مغیره بن شعبه چې د کوفې ګورنر وو، هغۀ ابو لؤلؤة نومې غلام د پاره حضرت عمر رضی الله عنه ته خط اولیکلو، چې هغه مدینې ته پریږدی، ځکه چې دې ډیر لوئې کاریګر او ماهر ترکانړ (نجار) دې، حضرت عمر رضی الله عنه ته د مغیرة بن شعبه په شان د ذمه دار او ممتاز صحابی خبره منل په غاړه شو، او ابو لؤلؤة ته اجازت ملاؤ شو، هغۀ دلته راتلو سره خپل کار شروع کړو، حضرت مغیره بن شعبه به د دۀ نه روزانه څلور درهمه یعنی د میاشتې ۱۲۰ درهمه محصول اخستلو، ابو لؤلؤة په دې راضی نۀ وو، او ابن سعد نقل کړې دی:

"كان خبيثًا إذا نظر إلى السبي الصغار يأتي فيمسح رؤوسهم ويبكي ويقول: إن العرب أكلت كبدي". (۱)

هغۀ ډیر خبیث سړې وو، هغۀ چې به کله ماشومان بندیان اولیدل، راتلو سره به ئې د هغوی په سرونو لاسونه راښکل او په ژړا کښې به ئې وئیل، عربو زما ځیګر اوخوړو.

یوه ورځ هغۀ امیرالمؤمنین سیدنا عمر رضی الله عنه د بازار په دوره کولو اولیدو، نو راغې وې وئیل، چې زما مالك مغیره بن شعبه زما نه ډیر زیات محصول (ټیکس) اخلی، عمر رضی الله عنه اووئیل څومره اخلی؟ هغۀ اووئیل څلور درهمه روزانه! حضرت عمر رضی الله عنه اوفرمائیل، تۀ څۀ کار کوې؟

وې وئیل زۀ میچنې جوړوم، ابن سعد وائی، "وسكت عن سائر أعماله". (۲) او خپل نور کارونه ئې اونۀ ښودل.

او ابن کثیر فرمائی: "كان المغيرة قد ضرب عليه في كل يوم درهمين، ثم سأل من عمر أن يزيد في خراجه فإنه نجار، نقاش، حداد فزاد في خراجه إلى ستمائة في كل شهر". (۳)

حضرت مغیره بن شعبه په دۀ باندې دوه درهمه روزانه خراج مقرر کړې وو، بیا هغۀ حضرت عمر رضی الله عنه ته اووئیل، په دې کښې زیاتوالې اوکړه، ځکه چې دې نجار هم دې، نقش او نګار والا هم، او لوهار هم، نو حضرت عمر رضی الله عنه دده په خراج کښې تر شپږو سوو درهمو پورې زیاتوالې اوکړو.

اکثرو حضراتو اولنې قول (یعنی ۱۲۰ درهمه د میاشتې) ذکر کړې دې، او دغه صحیح هم دې، د ابن سعد په روایت کښې ددې نه ورستو دادی، چې حضرت عمر رضی الله عنه دۀ ته اووئیل، تۀ میچن په څو جوړوې؟ هغۀ اوښودل، حضرت عمر رضی الله عنه اوفرمائیل، په څو ئې خرڅې؟ دۀ هغه هم اوښودل، حضرت عمر رضی الله عنه ورته اوفرمائیل:

---

(۱) الطبقات الکبری لابن سعد: ۳۴۷،۳
(۲) طبقات الکبری لابن سعد: ۳۴۷،۳
(۳) البدایة والنهایة: ۱۳۳،۷

"لقد كلّفكَ يسيرًا، انطلق فأعط مولاك ما سألكَ".([1])

"دا خو ډيرې لږې دى، لاړ شه، او ستا مالك چې ستا نه څومره غواړى، هغۀ ته ورکړه".

ددې نه ورستو حضرت عمر رضی الله عنه دۀ ته اووئيل، ما له به ميچن جوړه نۀ کړې؟ هغۀ اووئيل:

"بلى أجعل لك رحًى يتحدث بها الأمصار".([2])

"خامخا! زۀ به تاسو له داسې ميچن جوړه کړم، چې په ملکونو کښې به خلق دهغې ذکرکوى"

حضرت عمر رضی الله عنه دده په مطلب پوهه شو. هغۀ سره حضرت على رضی الله عنه هم وو، هغوى رضی الله عنه دوى ته اووئيل، تۀ څۀ پوهه شوې، ددۀ څۀ اراده ده؟ حضرت على رضی الله عنه اووئيل، امير المؤمنين! هغۀ خو تاسو ته دهمکى درکړې ده؛ حضرت عمر رضی الله عنه اووئيل:

"يكفيناه الله، قد ظننتُ أنه يريد بكلمة غورًا".([3]) "الله به مونږ ددۀ نه بچ کوى، زما هم دغه خيال وو، چې په دې خبرې سره ددۀ څۀ ژور مطلب دې".

ابن سعد د نافع روايت نقل کړې دې هغه فرمائى:

عبد الرحمٰن بن عوف چې کله هغه چاړۀ اوليده، په کومې چې حضرت عمر رضی الله عنه شهيد کړې شوې وو، نو وې فرمائيل، دا چاړۀ خو ما پرون هُرمزان او جفينه سره ليدلې وه، او ما د هغوى نه پوښتنه اوکړه، تاسو په دې څۀ کوئ؟ نو هغوى اووئيل، مونږ په دې باندې غوښه کټ کوو، ځکه چې مونږ خلق غوښې ته لاس نۀ لګوو!

د عبيد الله بن عمر سخت رد عمل: عبيد الله بن عمر رضی الله عنه چې دا خبره واورېده، نو وې وئيل،

"أنتَ رأيتَهَا معهما؟ تا په رښتيا دا هغوى سره ليدلې وه؟ هغوى اووئيل، هاؤ، عبيد الله تورۀ واخسته او لاړو دواړه ئې قتل کړل.([4])

يو روايت هغوى د سعيد بن المسب نه نقل کړې دې، چې په هغې کښې د عبد الرحمٰن بن أبى بکر رضی الله عنه نه روايت کړې شوې دې، هغه فرمائى: په ابو لؤلؤه باندې زۀ تير شوم، هغۀ سره جفينه او هرمزان هم ولاړ وو، د راز پټې پټې خبرې ئې کولې، زۀ ناڅاپه راغلم نو اُوويريدل، او د هغوى نه يو خنجر اوغورځيدو، چې د هغې دوه سرونه وو، او لاسکې (دسته) ئې په مينځ کښې وه، لهذا تاسو دا خنجر اوګورئ، په کوم سره چې حضرت عمر رضی الله عنه شهيد کړې شوې دې؟ چې هغوى اوکتل، نو هغه هم هغسې وو، ځنګه چې عبد الرحمٰن بن أبى بکر ښودلې وو، دا اُوريدلو سره عبيد الله بن عمر توره واخسته، او هرمزان پسې لاړ، هغه ئې بهر راؤباسلو، او وې فرمائيل، راځه څما يو آس دې هغۀ ګورو!

کله چې دواړه روان شو، په لاره کښې عبيد الله بن عمر رضی الله عنه په هغه توره اوچته کړه، عبيد الله

---

[1]) طبقات ابن سعد:۳٤٧.۳ــ١
[2]) طبقات ابن سعد:۳٤٧.۳ــ١
[3]) طبقات ابن سعد:۳٤٧.۳ــ١
[4]) طبقات ابن سعد:۳۵۰.۳ــ١

وائى، كله چې هغهٔ ته توره داسې په نظر راغله نو هغهٔ اووئيل، لااله الا الله.
وائي چې ما بيا جُفينه راؤغوښتلو، چې د حيرې نصرانى وو، د سعد بن أبى وقاص ناسکهٔ (ميرنې) پلار وو، او هغوى له د څهٔ معاملې په غرض مدينې منورې ته راغلې وو، عبيد الله بن عمر رضي الله عنه وائى، کله چې ما په هغهٔ توره اوچته کړه، نو هغهٔ د خپلو سترګو وړاندې د صليب نښه جوړه کړه، بيا عبيد الله لاړو، او د ابو لؤلؤه لور ئې قتل کړه، او وړاندې وائى:

"وأراد عبيدُ الله أن لايترك سبيًا بالمدينة إلا قتله". [1]

عبيد الله اراده اوکړه، چې په مدينه کښې څومره قيديان (غلامان) دي، تول به قتلوم.
د عبيد الله غصه په ځائې وه، ځکه چې د هغوى والد محترم د وړاندې نه ويره ظاهره کړې وه. چې دا خلق هر څهٔ کولې شى، حديث باب کښې د سيدنا عمر رضي الله عنه هغه الفاظ موجود دى. چې په هغې سره هغوى رضي الله عنه عبد الله بن عباس رضي الله عنهما ته خطاب اوکړو:

"قد كنتَ أنت وأبوك تحبان أن تكثر العلوج بالمدينة". [2] تا او ستا پلار (حضرت عباس) به په مدينه کښې د غير مهذب او غير مذهب خلقو زياتوالې خوښولو.
عُلُوج د عِلجٌ جمع ده، بدمعاش، سخت مزاج او غير مهذب خلقو ته وائى، أسارىٰ (د اسير جمع) مرادَ ده، په بل ځائې کښې د هغهٔ الفاظ دى (حضرت ابن عباس رضي الله عنه ئې مخاطب کولو سره اوفرمائيل):

"هذا عَمَلُ أصحابك، كنتُ أريد أن لايدخلها علج من السبى فغلبتمونى على أن غُلِبتُ على عقلى". [3]

يعنى دا ستاسو د خلقو عمل دى، ما خو غوښتل، چې مدينې ته هيڅ يو غير مذهب غلام داخل نهٔ شى، ولې تاسو (په دې صبر کولو سره) په ما باندې غالب شوئ، او زهٔ په خپل عقل باندې غالب راغلم (او زما عقل مغلوب شو، نو زهٔ هم خاموش شوم).
او په يو ځائې کښې دا الفاظ دى:

"ألم أقل لكم لاتجلبوا علينا من العلوج أحدا؟ فغلبتمونى". [4]

او په يو ځائې کښې دا الفاظ دى:

"قد نهيتكم أن تجلبوا علينا من علوجهم أحدا فعصيتمونى". [5]

عبيد الله بن عمر رضي الله عنهما خپل پلار ددې خدشاتو په اظهار او په دې باندې د عمل نهٔ کولو په وجه د سختې غصې او د سخت ردِّ عمل اظهار اوکړو، او د ټولو غلامانو د ختمولو اراده ئې اوکړه، په دې باندې حضرت عثمانؓ او نورو صحابهٔ کرامو رضي الله عنهم هغه منع کړو، او په سختئ

[1] طبقات ابن سعد: ۳، ۳۵۶
[2] حديث باب......
[3] طبقات ابن سعد: ۳، ۳۵۲
[4] طبقات ابن سعد: ۳، ۳۴۹
[5] طبقات ابن سعد: ۳، ۳۵۰

سره ئې هغه د معاهدينو د قتلولو نه منع کړو،او د هغهٔ د بندي کولو پورې روايات راغلي دي،بلکه قصاصاً د هغهٔ د قتلولو هم خبره اوشوه،ولې عبد الرحمٰن بن عوف په دې کښې خپل کردار ادا کړو،او هغه ئې رفع دفع کړو.[1]

د حضرت عمر رضی الله عنه دعا: ابن سعد د سعيد بن المسيب نه نقل کړې دي،چې حضرت عمر رضی الله عنه (د حج په دوران کښې)په منٰی کښې په يوئې ډهيرکئ باندې راتلو سره پړاؤ واچولو،او ستونی ستغ سملاتو او آسمان اړخ ته ئې خپل لاس پورته کړل،او بيا ئې دعا اوفرمائيله:

"اللهم كبرت سِنّي وضعفت قوتي،وانتشرت رعيتي فاقبضني إليك غير مضيع ولا مفرِّط".[2]

اې الله! زما عمر زيات شوې دې،او طاقت مې کم شوې دې،او زما رعيت(عام اولس)خور شوې دې،نو ما خپل ځان ته په داسې حال کښې اُغواړې،چې زهٔ نهٔ خو نقصان کونکې يم،او نهٔ زياتې کونکې يم.

دويم ځائې کښې داسې الفاظ دي:

"كبرتْ سِنّي ورقّ عظمي وخشيتُ الانتشار من رعيتي فاقبضني إليك غير عاجزٍ ولا ملوم".[3]

يعنی زما عمر زيات شوې دې،او هډوکی مې کمزورې شوی دی،او ما ته د خپل رعيت (يعنی عام اولس)د خوريدو ويره ده،ما په داسې حال کښې،چې نهٔ زهٔ عاجز او بې وسه مړ شم،او نهٔ قابل د ملامت يم،خپل ځان ته اوغواړې.

دا د هغه حج خبره ده،چې هغوی په دې ذی الحجه کښې ادا کړې وو،د کومې په اخير کښې چې هغوی شهيد شو.

دويم روايت ئې د سعيد بن أبی هلال نه نقل کړې دې،هغه فرمائی،چې حضرت عمر رضی الله عنه د جمعې خطبه اوفرمائيله،او په هغې کښې ئې د الله د حمد او ثناء نه ورستو اووئيل:

"أما بعد!يا أيها الناس إني أريتُ رؤيا لا أراها إلا لحضور أجلي،رأيتُ أن ديكاً أحمر نقرني نقرتين فحدثتها أسماء بنت عميس فحدثتني أنه يقتلني رجل من الأعاجم".[4]

"وې فرمائيل،اې خلقو! ما يو خوب ليدلې دې،چې د هغې مطلب دادې،چې زما د مرګ وخت راغلې دې،ما يو سور بانګی اوليدو،چې هغهٔ په ما دوه ټونګې اووهلې،ما دا خوب اسماء بن عميس ته بيان کړو،نو هغې اووئيل،چې ما(يعنی عمر)به يو عجمی سړې قتلوی".

د کعب احبار پيش ګوئی: يوه بله واقعه دا وړاندې راغله،چې د وفات نه درې ورځې وړاندې حضرت کعب احبار هغوی (حضرت عمر رضی الله عنه) ته اووئيل،چې په دريو ورځو کښې به تهٔ وفات کيږې،بيا په دويمه ورځ راغې،وې وئيل دوه ورځې پاتې شوې،په دريمه ورځ راغې،وې

---

[1]) طبقات ابن سعد:۳،۳۵۲

[2]) طبقات الکبرٰی لابن سعد:۳،۳۳٤

[3]) طبقات ابن سعد:۳،۳۳۵

[4]) طبقات ابن سعد:۳،۳۳۵

وئیل، یوه ورځ پاتې شوه، او بیا په بله ورځ د هغوی شهادت واقع شو، دا واقعه په مختلفو روایاتو کښې په مختلفو الفاظو سره منقول ده، ابن سعد په یو ځائې کښې دا سې ذکر کړې ده:

"أن عمر بن الخطاب دعا أم كلثوم بنت علی بن أبی طالب، وكانت تحته فوجدها تبكی فقال: ما يبكيكِ؟ فقالت: يا أمير المؤمنين! هذا اليهودی تعنی كعب الأحبار، يقول: إنك علی باب من أبواب جهنم، فقال عمر: ما شاء الله، والله إنی لأرجو أن يكون ربی خلقنی سعيدًا، ثم أرسل إلی كعب فدعاه فلما جاءه كعب قال: يا أمير المؤمنين! لا تعجّل علی، والذی نفسی بيده لا ينسلخ ذو الحجة حتی تدخل الجنة، فقال عمر: أی شئ هذا؟ مرة فی الجنة ومرة فی النار، فقال يا أمير المؤمنين والذی نفسی بيده إنا لنجدك فی كتاب الله علی باب من أبواب جهنم تمنع الناس أن يقعوا فيها فاذا مت لم يزالوا يقتحمون فيها إلی يوم القيامة".(۱)

یعنی حضرت عمر رضی الله عنه خپله بی بی ام کلثوم بنت علی بن أبی طالب راؤغوښتله، نو وې کتل چې هغې ژړل، پوښتنه ئې ترې اوکړه ولې ژاړې، هغې اووئیل، امیر المؤمنین! دا یهودی یعنی کعب الاحبار وائی، چې تاسو (یعنی حضرت عمر رضی الله عنه) د جهنم په یوئې دروازه باندې ئې، حضرت عمر اووئیل، څۀ چې الله تعالی ته منظور وی، هنه! زۀ امید ساتم، چې زما رب زۀ نیك بخت پیدا کړې یم، بیا هغوی حضرت کعب راؤغوښتلو، کله چې هغه راغې نو وې وئیل، امیر المؤمنین! زما په حوالې سره تُندی او جلدی مۀ کوئ، په خدائې قسم! د چا په قبضه کښې چې زما ساه ده، کله چې ذو الحجه ختمیږی، نو تاسو به په جنت کښې ئې، حضرت عمر رضی الله عنه اووئیل، دا څنګه، کله په جنت کښې او کله په جهنم کښې؟ هغوی اووئیل، امیر المؤمنین! په خدائې قسم! مونږ د الله تعالی په کتاب کښې تاسو د جهنم په دروازه کښې ولاړ خلق د هغې نه منع کونکې وینو، او کله چې تاسو ته مرګ راځی، نو بیا به هغوی تر قیامته پورې په هغې کښې مسلسل داخلیږی.

حضرت حذیفه او عثمان بن حنیف سره خبرې اترې: حضرت عمر فاروق رضی الله عنه حضرت حذیفه بن الیمان او حضرت عثمان بن حنیف رضی الله عنه ارض عراق ته اولیږل، دوی ته ئې هلته د اسلام په قبضه کښې په راغلو زمکو باندې د خراج مقرر کولو او د هغه ځائې په خلقو باندې د جزیې مقررولو حکم ورکړې وو، نو په دې موقع باندې حضرت عمر رضی الله عنه د دغې دواړو حضراتو نه پوښتنه کوی، چې آیا تاسو چې کومه جزیه مقرر کړې ده، د هغې په حوالې سره تاسو ته څۀ ویره او مسئله خو نشته.

د "کیف فعلتما" معنی ده، تاسو دواړو چې د سواد عراق د ناپ کولو ذمه داری اخستې وه، د هغې څۀ اوشول، څۀ ناپ اوشو؟

حضرت عمر رضی الله عنه ته په خلقو باندې د زیات ټیکس مقرر کولو ویره: أَتَخَافَانِ أَنْ تَكُونَا قَدْ حَمَّلْتُمَا الأرض......... "أن تكونا" په تاویل د مِن ګرځګما دې، او "ما لا تطیق" د "حملتما" د پاره مفعول ثانی

(۱) طبقات ابن سعد: ۳، ۳۳۲

دې،يعنى آيا تاسو ته دا ويره او خدشه ده،چې په مذكوره زمكه او د هغې په اوسيدونكو باندې تاسو د هغوى د طاقت نه زيات بوج اچولې دې؟
هغوى اووئيل،نا،دومره بوج مو پرې اچولې دې،چې د هغې هغوى تحمُّل كولې شى۔
ابن أبى شيبه د محمد بن فضيل عن حصين نه هم په هغې سند سره دا الفاظ نقل كړى دى:
"فقال حُذيفة لو شئتُ لأضعفتُ أرضى،وقال عثمان:لقد حمَّلتُ أرضى أمرًا هى له مطيقة،وما فيها كبير فضل،
فقال:أنظرا ما لديكما:أن تكونا حملتما الأرض ما لا تطيق".([1])
د"أضعفتُ أرضى"معنى ده،"جعلت خراجها ضعفين"يعنى ما به د هغې خراج غبرګ(دو چند)كړې وو۔
او په يو بل روايت كښې دا الفاظ دى: "أن عمر قال لعثمان بن حنيف:لئن زدتَّ على كل رأسٍ درهمين
وعلى كل جريب درهمًا وقفيزًا من طعام لأطاقوا ذلك؟قال:نعم".([2])
يعنى كهٔ په هغوى كښې په هر كس باندې دوه درهمه،او په هر جريب باندې يو درهم او د طعام يو قفيز زيات كړې شى،نو آيا په هغوى كښې ددې طاقت شته؟وې وئيل،هآؤ!

قوله: قَالَ:أنظرا!: حضرت عمر رضي الله عنه اووئيل،اوګورئ،زيات مو نهٔ وى لازم كړې، يا "انظرا" د حذر نه كنايه ده،يعنى د زياتى نه ځان بچ كړئ۔([3])

قوله: مَا بَيْنِي وَبَيْنَهُ إِلَّا عَبْدُ اللهِ بْنُ عَبَّاسٍ: يعنى زما او د حضرت عمر رضي الله عنه په مينځ كښې صرف عبد الله بن عباس وو،د ابو اسحاق په روايت كښې د"إلا رجلان"الفاظ دى،يعنى زمونږ په مينځ كښې صرف دوه سړى وو۔([4])
په بعضې نسخو كښې"أتخافا"بغير د نون نه راغلې دې،او همدغه شان بغير د ناصب او جازم نه د تخفيف د پاره د نون غورځول هم جائز دى۔([5])

قوله: حتى إذا لم يَرَ فيهن: د"هن"مرجع صفوف ده،يعنى كله چې هغهٔ ته په صفونو كښې خلل اونهٔ ليدې شو..........
د كشميهنى په روايت كښې د"لم يَرَ فيهم"(د جمع مذكر په ضمير سره)دې،يعنى صفونو والا مراد دى۔

---

[1]) مصنَّف ابن أبى شيبة:١٥٨٧،٢
[2]) فتح البارى:١٧٧،٩
[3]) فتح البارى:٧٧،٩،وعمدة القارى:١٢١٠،١٦
[4]) فتح البارى:١٧٧،٩
[5]) عمدة القارى:١٢١٠،١٦

او د اسماعيلی په روايت د جرير عن حصين په طريقې سره دا الفاظ مروی دی: "وكان إذا دخل المسجد وأقيمت الصلاة، تأخر بين كل صفين فقال: استووا حتى لايرى خللاً، ثم يتقدم ويكبر".[١]

حضرت عمر رضي الله عنه چې به کله جمات ته داخل شو، او اقامت به کيدو، نو هغوی به ورستو کيدو سره د هرو دوؤ صفونو په مينځ کښې اودريدو، او د صفونو د نيغولو حکم به ئې کولو، تر دې پورې چې خلل به پاتې نۀ شو، نو وړاندې کيدو سره به ئې تکبير (تحريمه) وئيله.

ابو اسحاق د عمرو بن ميمون نه نقل کوی، چې د حملې په ورځ هغوی سيدنا عمر رضي الله عنه سره موجود وو، او اول صف ته صرف په دې وجه نۀ وو تلې، چې د حضرت عمر رضي الله عنه مخې ته د هيبت د وجهې نه نۀ شوم راتلې، ځکه چې حضرت عمر رضي الله عنه ډير لوئې رعب والا سړې وو، وې فرمائيل: په دې وجه زۀ په دويم صف کښې ووم، او حضرت عمر رضي الله عنه به د تکبير نه وړاندې اولنی صف ته متوجه کيدو، کۀ په هغې کښې به ئې څوك وړاندې ورستو ليدلو، نو هغه به ئې کوره باندې وهلو، دې خبرې زۀ د اول صف نه منع کړې ووم.[٢]

قوله: قَتَلَنِي الْكَلْبُ: تکبير وئيلو سره په حضرت عمر رضي الله عنه باندې ابولؤلؤه مجوسی حمله اوکړه، حضرت عمر رضي الله عنه اندازه اولګوله، چې په ما باندې قاتلانه حمله شوې ده، نو هغوی کافر حمله کونکی ته سپې وئيلو سره اووئيل "قتلنى" هغۀ زۀ قتل کړم، يا "أكلنى" هغۀ زۀ اوخوړم، (وې چيچلم) ښکاره خبره ده، د أكل نه مراد هم قتل دې، بيا هم قاتل ته د سپی وئيلو په وجه هغۀ د پاره هغه کار ثابت کړې شو، کوم چې د سپی د پاره مناسب وو، او چې په هغې سره سپې څوك هلاکولې شی، او هغه خوړل (چيچل) دی.

"قتلنى أو أكلنى" دا د راوی شك دې، ځنګه چې په "سورة يوسف أو النحل" کښې هم راوی ته شك دې[٣] ابن سعد تصريح کړې ده "ما أدرى أيهما" قال معلومه نۀ ده چې په دې کښې کوم لفظ دې[٤] او يو قول دادې چې په حقيقت کښې حضرت عمر رضي الله عنه ته دا ګمان شوې وو، چې زۀ سپی اوچيچلم، "دليل: ظن أنه كلب عضه".[٥]

څومره کسان قتل کړې شو، او حضرت عمر رضي الله عنه څو ضربونه لګيدلې وو: حتى طَعَنَ ثَلَاثَةَ عَشَرَ رَجُلاً...... ابولؤلؤه په حضرت عمر رضي الله عنه باندې د خنجر درې ګذارونه اوکړل، ځنګه چې ابن سعد ذکر کړې دی:

---

[١] فتح البارى:١٧٧،٩
[٢] فتح البارى:١٧٧،٩
[٣] عمدة القارى:١٢١٠،١٦
[٤] طبقات ابن سعد:١٣٣٧،٣
[٥] إرشاد السارى:١١٩٤،٨

"كِين في زاوية من زوايا المسجد في الغلس فلم يزل هناك حتى خرج عمر يوقظ الناس: الصلاة الصلاة، وكان عمر يفعل ذلك، فلما دنا منه عمر وثب إليه فطعنه ثلاث طعنات إحداهن تحت السرة قد خرقت الصفاق وهي التي قتلته".(١)

ابو لؤلؤه مجوسی د جمات په يو گُټ کښې پټ شوې وو، کله چې حضرت عمر رضی الله عنه خلق د مونځ پاره پاسول شروع کړل، او دهٔ ته نزدې شو، نو هغهٔ په تُندې سره په حضرت عمر رضی الله عنه باندې حمله اوکړه، او درې گذاره ئې اوکړل، په هغې کښې يو د نوم نه لاندې وو، او دې گذار د څرمنې مبارکې نه لاندې پرده شلولې وه، او هم ددې نه د هغوی رضی الله عنه موت واقع شو.

د دريو ضربونو اکثرو حضراتو ذکر کړې دې، او ددې تائيد د حضرت عمر رضی الله عنه د هغې خوب نه هم کيږی، کوم چې هغوی رضی الله عنه په دې الفاظو بيانوی:

"ورأيتُ ديكًا نقرني ثلاث نقرات ولا أراه إلا حضور أجلي".(٢)

يعنی بانګی (چرګ) په ما درې ټونګې اووهلې، او ددې نه زهٔ د مرګ وخت نزدې راغلې ګڼړم.

او په يو روايت کښې د ابن عمر قول، مبارك بن فضاله نقل کوی، چې د هغې الفاظ دادی:

"طَعَنَ أبولؤلؤةُ عمرَ طعنتَين".(٣)

يعنی ابو لؤلؤه حضرت عمر رضی الله عنه ته دوه ګذارونه ورکړل.

حافظ ابن حجر رحمه الله اول قول ته ترجيح ورکړې ده، او د دويم ئې دا توجيه کړې ده، چې په هغې کښې د "طعنةٌ ثالثةٌ" ذکر نهٔ دې کړې شوې،(٤) چې په هغې سره د هغوی شهادت واقع شوې وو.

د ابن حجر رحمه الله ددې توجيه تائيد د ابن سعد د هغهٔ روايت نه هم کيږی:

"عن سالم بن عبدالله عن أبيه قال سمعت عمر يقول طعنني أبولؤلؤة وما أظنه إلا كلبًا حتى طعنني الثالث".(٥)

يعنی زهٔ أبو لؤلؤه دوه ګذاره اووهلم، او ما هغه سپې ګڼړلو، تر دې پورې چې هغهٔ په مأ دريم ګذار اوکړو.

په حضرت عمر رضی الله عنه باندې حمله څهٔ وخت اوشوه؟ دويمه خبره د ابن سعد د پورتنی روايت نه دا معلوميږی، چې ابو لؤلؤه حمله په هغه وخت کښې کړې وه، کله چې حضرت عمر رضی الله عنه د مونځ د پاره خلق د خوب نه پاسول، او د باب د حديث نه او د نورو احاديثو نه معلوميږی،

---

١) الطبقات الكبرىٰ:٣٤٥.٣

٢) مسند البزار. رقم: ٣١٤

٣) الطبقات الكبرىٰ:٣٢٩.٩

٤) فتح الباری:١٧٧.٩

٥) طبقات ابن سعد:٣٤٨.٣

كله چې هغوی رضي الله عنه تكبير تحريمه اووئيله،نو په هغوی باندې حمله اوكړې شوه،هلته كښې الفاظ دى: "فما هو إلا أن كبّر فسمعته يقول قتلني........"

يعنى څنګه چې هغوی رضي الله عنه تكبير اووئيلو،نو ما واؤريدل چې هغوی وئيل،زۀ ئې قتل كړم.

او د ابن سعد په يو روايت كښې "فلما كبّر طعن"[1] يعنى كله چې ئې تكبير اووئيلو،نو هغۀ اووهلو،دا الفاظ راغلى دى.

او په بل روايت كښې دا الفاظ دى:

"فأقبل عمر فعرض له أبو لؤلؤة غلام المغيرة بن شعبة فناجى عمر غير بعيد ثم طعنه ثلاث طعنات".[2]

ددې نه معلوميږى،چې حضرت عمر رضي الله عنه صفونه نيغول،او اول صف اړخ ته متوجه وو،چې قاتل ئې مخې ته راغلو،حضرت عمر رضي الله عنه لږې شان پټې خبرې اوكړې،چې ابو لؤلؤه په هغۀ باندې درې ګذاره اوكړه.

او په دواړو روايتونو كښې د مكان خو نه،هنه ا د كيفيت اختلاف او فرق شته،يعنى په دواړو كښې مونځ ته اودريدو په وخت كښې د حملې ذكر دې،نۀ چې د هغې نه وړاندې.

"شهدتُ عمرَ حين طُعِنَ،قال أتاه أبو لؤلؤة وهو يسوّي الصفوف فطعنه وطعن اثني عشر معه هو ثالث عشر،قال:فأنا رأيت عمر باسطا يده وهو يقول:أدركوا الكلب فقد قتلني.......فمات منهم سبعة أو ستة".[3]

ددې روايت نه يو خو دا خبره معلوميږى،چې دلته راوى د خپلې مشاهدې خبره كوى، دويمه خبره دا كوى،چې په دغه وخت كښې حضرت عمر رضي الله عنه صفونه صحيح كول،دريمه خبره دا چې حضرت عمر رضي الله عنه لاسونه اوږدولو سره د سپى د نيسلو حكم اوكړو، "باسطا يده"او "أدركوا الكلب" هم په دې دلالت كوى،څلورمه خبره دا چې د حضرت عمر رضي الله عنه نه علاوه دولس كسان او دوى سره ديارلس كسان اووهلې شو،او په يو روايت كښې دا الفاظ دى:

"فسمعتُ عمر وهو يقول:هكذا بيده،قد بسطها دونكم الكلب قد قتلني" يعنى حضرت عمر رضي الله عنه لاسونه داسې خوارۀ كړې وو،او دا ئې وئيل ما واؤريدل،دې سپى زۀ قتل كړم.[4]

پنځمه خبره دا چې شپږ يا ووۀ كسان مړۀ شول،او باقى بچ شول،راوى ته په دې شمير كښې شك دې،په دې تفصيل سره لاندې ذكر كړې شوې خبرې حل كيږى:

①:-مونځ د پاره د خلقو د پاسولو په وخت په حضرت عمر رضي الله عنه باندې د حملې چې كوم روايت دې،هغه د ابن شهاب زهرى روايت دې،ظاهره خبره ده چې مرسل دى،ځكه چې ابن شهاب خو زيات نه زيات په صغارو تابعينو كښې دې،چې د هغۀ روايات د صغارو صحابؤ

---

[1]) طبقات ابن سعد:۳۳۸،۳

[2]) طبقات ابن سعد:۳۴۱،۳

[3]) طبقات ابن سعد:۳۴۰،۳

[4]) طبقات ابن سعد:۳۴۰،۳

او يا د كبارو تابعينو نه ماخوذ دى، په دې وجه هغه به نۀ شى قبلولې، بلكه دا به د راوى خيال اوګرځولې شى، او راجح به هغه روايتونه وى، په كومو كښې چې د رؤيت او مشاهدې ذكر دې، او هغۀ هغه دى، په كومو كښې چې د تكبير په وخت كښې د حملې ذكر دې، او دا هم ممكن ده، چې په ايقاظ او تكبير كښې زياته وخت نۀ وى، په دې وجه چا ددې ذكر كړې دې، او چا د هغې.

②:- په كومو رواياتو كښې چې د ديارلسو كسانو د قتلولو ذكر دې، لكه د باب حديث وغيره...... په هغې كښې پخپله حضرت عمر رضي الله عنه هم مراد او شمير دى، او په كومو كښې چې د يؤولسو يا دولسو كسانو ذكر دې، په هغې كښې د حضرت عمر رضي الله عنه نه علاوه نور صحابه كرام رضي الله عنهم ذكر كړې شوې دى، حضرت عمر رضي الله عنه په هغوى كښې شمير نۀ دې.

څنګه چې د ابن سعد په روايت كښې د "حتى طعن سوى عمر أحد عشر رجلاً".([1]) ذكر دې، يعنى د حضرت عمر رضي الله عنه نه علاوه يؤولس كسان اووهلې شو.

او د ابو اسحاق په روايت كښې دا الفاظ دى: أثني عشر رجلاً معه وهو ثالث عشر.([2]) يعنى هغوى (حضرت عمر رضي الله عنه) سره نور دولس كسان اووهلې شو، او هغوى ئې ديارلسم وو.

ابن سعد د ابراهيم تيمى په حوالې سره ددې اضافه هم نقل كړې ده:

"وعلى عمر إزار أصفر قد رفعه على صدره فأهوى وهو يقول: وكان أمر الله قدراً مقدوراً".([3])

يعنى په حضرت عمر رضي الله عنه باندې ورِوكې شان لنګ وو، چې هغه ئې تر سينې پورې پورته كړې وو، هغه اوغورځيدو، او دا ئې وئيل، "وكان أمر الله قدراً مقدوراً".

هم په دې روايت كښې دا الفاظ هم منقول دى:

"فجاء فقال: الصلاة عبادَ الله، استووا، ثم كبّر". يعنى هغوى راغلل، او دا ئې وئيل، د الله تعالى بندګانو! مونځ د پاره پاسې، صفونه نيغ كړئ، او بيا ئې تكبير اوكړو.

ددې نه معلوميږى، چې د مونځ د پاره د پاسولو طريقه دغه وه، چې هغوى رضي الله عنه د "الصلاة عباد الله" آواز لګولو، او "استووا" وئيلو سره ئې صفونه هم نيغول، لهذا چا خو دا ذكر كړل، چې هغوى خلق پاسول، چا دا ذكر كړل، چې هغوى صفونه نيغول، او چا د تكبير تحريمې ذكر اوكړو، او بعضو د دريؤ وارو ذكر اوكړو.

اصل واقعه د حضرت عمر رضي الله عنه د شهادت وه، په دې وجه د باقى حضراتو شمير معلوم نۀ دې: مات منهم سبعة........ حضرت عمر رضي الله عنه سره ديارلس كسان په كومو چې حمله اوشوه، په هغوى كښې بعضې كسان خو شهيدان شو، او څۀ ژوندى پاتې شو، دلته د: ووه كسانو د شهادت

---

[1]) طبقات ابن سعد: ٣/ ٣٤٥.

[2]) فتح البارى: ٩/ ٧٨.

[3]) طبقات ابن سعد: ٣/ ٣٤٨.

ذکر دي،او په بعضې رواياتو کښې د شپږو او په بعضې رواياتو کښې د څلورو او په بعضې رواياتو کښې د نهو کسانو د شهادت مونډلو ذکر دې.(۱)
په دې کښې هم دا وئيلې کيدې شي،چې بعضې حضراتو حضرت عمر رضي الله عنه سره د نورو کسانو د شهيد کيدو ذکر کړې دې،چې ووه دی،او بعضو د هغوی نه بغير،چې شپږ دی، همدغه شان دا هم ممکن دی،چې اول کم کسان مثلاً څلور کسان شهيدان شو،دا شمير ورستو زياتيدو سره شپږو ته اورسيدو،يا تر ووه يا تر نهو پورې اورسيدو،ولې اصل او اهمه واقعه د حضرت عمر رضي الله عنه د شهادت وه،په دې وجه د نورو حضراتو د شهيد کيدو په شمير کښې يقينی پته نۀ لګيدل يو قدرتی خبره ده،څنګه چې د ابن سعد په روايت کښې د "ومال على الناس فقتل وجرح بضع عشر".(۲) الفاظو نه معلوميږی،يعنی په حضرت عمر رضي الله عنه باندې دحملې نه ورستو هغۀ نورو خلقو اړخ ته راتاؤ شو،او څو کسان ئې ژوبل او شهيدان کړل.
کُليب ليثی هم شهيد شو: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی،په دې نورو شهيد کيدونکو کسانو کښې صرف د يو کس نوم معلوم شوې دې،چې کليب بن البکير الليثی دې،دۀ او دۀ ورونړو عاقل،عامر،او اياس ته د صحابيت شرف حاصل دې.
حافظ صاحب د "جزء أبي الجهم" په حوالې سره په صحيح سند سره د ابن عمر روايت نقل کوی:
"كان مع عمر صادرا من الحج، فمر بامرأة فدفنها كُليب الليثي فكبر له عمر وقال: أرجو أن يدخله الله الجنة، قال فطعنه أبو لؤلؤة لما طُعن عمر فمات".(۳)
يعنی دا (کليب) حضرت عمر رضي الله عنه سره د حج په سفر کښې شامل وو،بيا دوی په يوې ښځې تير شول،چې هغه کليب ليثی دفن کړه،او حضرت عمر رضي الله عنه په هغې تکبير اووی،او وې فرمائيل.زۀ د الله تعالی نه اميد ساتم،چې الله تعالی به دا جنت ته داخلوی،راوی وائی، دې (يعنی کُليب ليثی) هم ابو لؤلؤه په هغه وخت کښې شهيد کړو کله چې حضرت عمر رضي الله عنه شهيد کړې شو.
همدغه شان عبد الرزاق د نافع په طريقې سره دا خبره نقل کړې ده،او د زهری په طريقې سره هغه دا الفاظ روايت کوی:
"طعن أبو لؤلؤة اثنى عشر رجلا فمات منهم عُمر وكُليب".(۴)
او ابن أبی شيبه د ابو سلمه او يحيی بن عبد الرحمٰن په طريقې سره روايت کوی،چې د هغې الفاظ دادی: "فطعن أبو لؤلؤة كُليبَ بن البكير فأجهز عليه".(۵)

---

[۱] طبقات ابن سعد:۳،۳۴۸،۳۴۹\
[۲] طبقات ابن سعد:۳،۳۴۸\
[۳] فتح الباری:۹،۱۷۸\
[۴] مصنف عبد الرزاق حديث أبی لؤلؤة قاتل عمر رقم(۵۷۷۵)\
[۵] مصنف ابن أبی شيبة:۲،۵۹۷،رقم:۱۳۸۲۲۹

ابو لؤلؤه څا اونیولو ؟: "فلما رأى ذلك رجلٌ من المسلمين طرح عليه بُرنسًا" په روايت كښې د "رجل" ذکر دې، په دې حوالې سره يو خو د ابن سعد روايت دې، چې د هغې الفاظ دادى:

"فطعن نفرًا فأخذ أبا لؤلؤة رهطٌ من قريش: عبد الله بن عوف الزهرى، وهاشم بن عتبة بن أبي وقاص، ورجل من بنى سهم فطرح عليه عبد الله بن عوف خميصةً كانت عليه فانتحر بالخنجر حين أخذ".([1])

ددې روايت نه معلوميږى، چې عبد الله بن عوف او هاشم بن عقبه او يو بل سړى هغه نيسلې وو، بيا عبد الله بن عوف په هغهٔ باندې خپل څادر غورځولو سره هغه نيولې وو، او هغهٔ خپل بد انجام ليدلو سره خود کشى کړې وه، خو حافظ صاحب دا ضعيف او منقطع ګرځولو سره د يو بل، سعيد بن يحيىٰ الاموى روايت ته ترجيح ورکړې ده، د هغې الفاظ دادى:

"فلما رأى ذلك رجلٌ من المهاجرين يقال له حطّان التميمى اليربوعى طرح عليه بُرنساً".([2])

ددې نه معلوميږى چې ابولؤلؤه نيسلو والا او په هغهٔ باندې څادر غورځولو والا حطّان التميمى وو.

حافظ صاحب د ابن سعد د روايت د ثابت او صحيح کيدو په صورت كښې د هغې دا توجيه کړې ده، چې دې ټولو (مذکورو حضراتو) به په شريکهٔ نيسلې وى، او د عبد الله بن عوف په حوالې سره دا هم منقول دى، "احتزعبدُ الله بن عوف الزهرى رأس أبي لُؤلؤة".([3])

چې دې (عبد الله بن عوف رضي الله عنه) د ابو لؤلؤه سر د خپو لاندې کړې وو.

په يو روايت كښې د "إنما طعن نفسَه به حتى قتل نفسه".([4]) يعنى هغهٔ خپل ځان هم په هغې خنجر وهلو سره قتل کړو.

او په يو بل روايت كښې د "فاتكا على خنجرة فقتل نفسه".([5]) يعنى "بيا هغهٔ په خنجر باندې تکيه لګولو سره خپل ځان قتل کړو، الفاظ راغلى دى.

دردناكه پيښه او مونځ ادا كول: د حضرت عمر رضي الله عنه کمال ايمان اوګورئ، چې د خپل ځان په حوالې سره دا وړاندې راتلونکې دې درد ناکې پيښې نه زيات هغوى ته د مونځ فکر وو، نو حضرت عمر رضي الله عنه د عبد الرحمٰن بن عوف لاس نيسلو سره هغه وړاندې کړو او هغهٔ ډير مختصر مونځ اوکړو، د ابن اسحاق په روايت كښې دى، چې دٔ قرآن کريم د ټولو نه په مختصرو سورتونو يعنى سورة كوثر او سورة نصر لوستلو سره ئې مونځ اوکړو.([6])

---

[1]) طبقات ابن سعد: ۳، ۳۴۷

[2]) الاصابة: رقم الترجمة: ۱۷۶۶، حطان التميمى اليربوعى

[3]) طبقات ابن سعد: ۳، ۳۴۸

[4]) طبقات ابن سعد: ۳، ۳۴۸

[5]) طبقات ابن سعد: ۳، ۳۴۸

[6]) فتح البارى: ۹، ۱۷۹

او د ابن سعد په روايت كښې د سورة نصر او سورة كوثر ذكر دې.[1]

ابن سعد د ابن عمر رضي الله عنهما روايت په دې الفاظو سره نقل كړې دې:

"لما طُعن عمر حُمل فغُشي عليه فأفاق فأخذته بيده، قال ثم أخذ عمر بيدي فأجلسني خلفه وتساند إلى وجراحُه تثعَبُ دماً إني لأضع إصبعي هذه الوسطى فما سد الرتق، فتوضأ ثم صلى الصبح فقرأ في الأولى، والعصر، وفي الثانية، قل يا ايها الكافرون".[2]

يعنى كله چې په حضرت عمر رضي الله عنه باندې حمله اوكړې شوه، نو هغوى اوچت كړې شو، او دې سره په هغوى باندې بې هوشى شروع شوه، بيا هغوى په هوش كښې راغلل، نو مونږ د هغوى لاس اونيسلو، بيا هغوى زما لاس نيسلو سره زهٔ د خپل ځان شا ته كينولم، او ما ته ئې تكيه اووهله، او د هغوى د زخم نه وينه روانه وه، او ما دا خپله مينځنۍ ګوته په زخم باندې كيښودله، خو په دې سره هغوى سورې نهٔ بنديدلو، بيا هغوى اودس كولو نه ورستو مونځ اوكړو، او په هغې كښې ئې سورة العصر او سورة الكافرون اولوستل.

ابن سعد د مسور بن مخرمه روايت هم نقل كړې دې:

"أن عمر لما طُعن جعل يُغمى عليه، فقيل إنكم لن تفزعوه بشيئ مثل الصلاة إن كانت به حياة، فقال: الصلاة يا أمير المؤمنين! الصلاة قد صُلّيت، فانتبه فقال: الصلاة هاء الله إذا ولا حظ في الإسلام لمن ترك الصلاة، قال فصلى وإن جُرحه ليثعب دمًا".[3]

يعنى كله چې حضرت عمر رضي الله عنه باندې حمله كولو سره سخت ژوبل كړې شو، او په هغوى باندې بې هوشى راغله، نو خلقو اووئيل، كهٔ په دوى كښې د ژوند ساه وى، نو د مونځ ذكر كولو سره به دې فكر مند كولې شى، او بيدارولې به شى، نو كله چې د مونځ آواز هغوى رضي الله عنه واؤريدو، نو ناڅاپه راپاسيدو، او وې وئيل ! په اسلام كښې د هغه سړى هيڅ برخه نشته، څوك چې مونځ پريږدى، او بيا پاسيدو او مونځ ئې اوكړو، او د هغوى رضي الله عنه د زخمونو نه وينه بهيدله.

ابن أبى شيبه د عمرو بن ميمون روايت په دې الفاظو سره نقل كوى:

"لما طعن عمر ماج الناس بعضهم في بعض، حتى كادت الشمس أن تطلع، فنادى مناد: الصلاة، فقدموا عبد الرحمن بن عوف فصلى بهم، فقرأ بأقصر سورتين في القرآن إنا أعطيناك الكوثر وإذا جاء نصر الله".[4]

حضرت عمر رضي الله عنه د مسلمانانو په لاس په نهٔ قتل كيدو باندې د ارام ساه واخسته: أُنظر مَن قتلَنِي..

حضرت عمر رضي الله عنه ته چې كله دا معلومه شوه، چې په ما باندې قاتلانه حمله شوې ده، او بيا دا

---

[1] طبقات ابن سعد:۳،۳٤۰

[2] طبقات ابن سعد:۳،۳٤۹

[3] الطبقات الكبرىٰ:۳،۳۵۰

[4] مصنف ابن أبى شيبة:۲۰،۱۵۹٤

هم اندازه اوشوه، چې زۀ به ددې نه ژوندې پاتې نۀ شم، نو هغوی رضی الله عنه ته دا فکر پیدا شو، چې چرته په دې کښې مسلمان خو شریك نۀ دې.
نو هغوی رضی الله عنه ابن عباس رضی الله عنهما ته په دې حوالې سره د معلوماتو کولو د پاره اووئیل، نو هلته دا الفاظ دی: "انظرمَن قتَلَنی" او ګوره زۀ چا قتل کړې یم؟
او د ابو اسحاق په روایت کښې دا الفاظ دی: "فقال عمر: یا عبدَ الله بن عباس! اُخرج فناد فی الناس: أعَن ملأ منکم کان هذا؟ فقالوا: معاذ الله ما عِلِمنا ولا اطلعنا".
"یعنی حضرت عمر رضی الله عنه ابن عباس رضی الله عنهما ته اوفرمائیل، خلقو ته آواز اوکړه، چې آیا دا ستاسو په مشورې سره شوې دې؟ هغوی به آواز کړې وی، نو د هغې په جواب کښې خلقو دا اووئیل، په الله تعالی سره پناه غواړو، مونږ ته نۀ څۀ علم شته او نۀ څۀ خبر".
د مبارك بن فضاله نه مروی دی:
"فظن عمر أن له ذنبًا إلی الناس لا یعلمه، فدعا ابن عباس۔ وکان یُحبه ویُدنیه۔ فقال: أحب أن تعلم عن ملأ من الناس کان هذا؟ فخرج لا یمر بملأ من الناس إلا وهم یبکون، فکأنما فقدوا أبکار أولادهم، فقال ابن عباس فرأیت البشر فی وجهه".[1]
حضرت عمر رضی الله عنه ته دا ګمان پیدا شو، چې کیدې شی ما خلقو سره داسې څۀ زیاتې کړې وی، چې د هغې ما ته علم او خیال نۀ وی، په دې وجه هغوی حضرت ابن عباس رضی الله عنه راؤغوښتلو، چې هغوی سره د حضرت عمر رضی الله عنه ډیر محبت او قربت وو، او هغوی ته ئې اووئیل، زۀ غواړم. تۀ لاړ شه او دا معلومه کړه، چې د خلقو په خپل مینځ کښې په مشورې سره دا کار شوې دې؟ هغوی لاړل، او په خلقو کښې چې په چا به هم هغوی تیردل، نو هغوی به ئې په ژړا کښې موندل، ګویا چې د هغوی ځوان اولاد ورك شوې وی، ابن عباس رضی الله عنهما وائی (دا حالت ما هغوی رضی الله عنه ته بیان کړو) نو ما د هغوی په مخ باندې خوشالی اولیده.
د ابن أبی شیبه په روایت کښې دا الفاظ دی:
"فقالوا معاذ الله لوددنا أنا فدیناك بآباءنا، وزدنا فی عمرك من أعمارنا".[2]
یعنی خلقو اووئیل، په الله تعالی سره پناه غواړو! (ددې خبرې نه چې مونږ د حضرت عمر رضی الله عنه د قتل په سازش کښې شریك شوې یو) مونږ په تاسو باندې خپل مور پلار قربانول غواړو، او تاسو ته خپل عمرونه درکول غواړو.
د "الصنع" معنی: "الصنع" بفتح الصاد المهملة والنون الخفیفة.
او ابن أبی شیبة د ابن فضیل عن حصین په طریقې سره روایت نقل کړې دې، چې د هغې الفاظ دادی:

[1] فتح الباري: ۱۷۹،۹
[2] مصنف ابن أبی شیبة: ۱۵۹۹،۲۰

"فجال ساعة ثم جاء فقال: غلام المغيرة الصنّاع، وكان نجارًا".[1]

د الصَّنَع يا د الصنّاع معنى ده، كاريگر(استاذ)، صنعت كار، ابو لؤلؤه مشهور مجوسى كاريگر وو، حضرت عمر رضی الله عنه چې كله د "غلام المغيرة" الفاظ واوريدل، نو په حيرانتيا ئې اووئيل، هغه كاريگر؟

او د هغهٔ كافر كيدل خو معلوم وو، څنگه چې د ابن أبى شيبه په روايت كښې د "فجاء أبولؤلؤة الكافر المجوسى" الفاظ دى،[2] په دې وجه حضرت عمر رضی الله عنه د الله تعالى شكر ادا كړو، چې الله تعالى زما مرگ د يو كلمه ويونكى په لاس نهٔ دې فرمائيلې، د اهل لغت نه يو قول خو دا منقول دې، چې "رجل صنَع اليد واللسان وامرأة صَنَاع اليد واللسان". او دويم قول دادې، چې صَنَاع او صنَع، د دواړو اطلاق په ښځه او سړى دواړو باندې كيږى.[3]

صرف د نوم مسلمان په لاس قتليدو سره به هم حضرت عمر رضی الله عنه خفه كيدو: بِيَدِ رَجُلٍ يَدَّعِى الإسلام...... حضرت عمر رضی الله عنه ډيرې ښې معنې والا الفاظ ارشاد اوفرمائيل، ځكه چې د هغوى رضی الله عنه په شان لوې صحابى، خليفهٔ راشد او امير المؤمنين قتلونكې كهٔ څوك مسلمان وو، نو يقيناً هغه به صرف د اسلام مدعى وو، حقيقى مسلمان به نهٔ وو، بيا هم د مدعئ اسلام او صرف د نوم د مسلمان په لاس هم كهٔ د حضرت عمر رضی الله عنه قتل شوې وو، نو دا هم د هغوى رضی الله عنه د پاره ډير د غم او خفگان سبب وو، يو خو په دې وجه چې په مسلمان اُولس كښې په خپلې حوالې سره دا قسمه منفى جذبات او احساسات موندلو سره به هغوى رضی الله عنه ته تكليف ملاؤ شوې وو.

او دويم د قيامت په ورځ كله چې د الله تعالى مخې ته د هغوى رضی الله عنه مقدمه (دوسه) وړاندې شوې وه، نو بل اړخ ته به هم يو مدعئ اسلام وو، چې د اسلام په وجه به د لحاظ او خيال ساتلو قابل وو، او حضرت عمر رضی الله عنه يقيناً د اسلام د دښمنانو په لاس شهيد كيدو سره په پوره توگه د اجر ملاويدو او د خپل قاتل د جهنم د تلو متمنّى به وو، په مختلفو روايتونو كښې راغلې د لاندينى الفاظو نه ددې تائيد كيږى، د ابن أبى شَيبه روايت دې:

"فدخل عليه ابن عباس وكان يعجب به فقال: اخرج فانظر من صاحبى؟ ثم خرج فجاء فقال: أبشر يا أمير المؤمنين! صاحبك أبولؤلؤة المجوسى غلام المغيرة بن شعبة، فكبر حتى خرج صوته من الباب ثم قال: الحمد لله الذى لم يجعله رجلاً من المسلمين، يحاجنى بسجدة سجدها لله يوم القيٰمة".[4]

---

[1] مصنف ابن أبى شيبة: ۱۵۸۸،۲۰
[2] مصنف ابن أبى شيبة: ۱۵۹۷،۲۰
[3] فتح البارى: ۱۷۹،۹
[4] مصنف ابن أبى شيبة: ۱۵۹۹،۲۰

حضرت عمر رضي الله عنه ته ابن عباس راغي رضي الله عنهما،چي د هغوى رضي الله عنه دوى سره ډير محبت وو،نو حضرت عمر رضي الله عنه هغوى ته اووئيل، لاړ شه اوګوره ما سره دا معامله كونكي څوك دي؟ هغوى لاړل او بيرته راغلل،وې وئيل،امير المؤمنين!زيري واؤره، ستاسو قتلونكي د مغيره بن شعبة غلام،ابو لؤلؤة مجوسى دي،حضرت عمر رضي الله عنه الله اكبر په دومره زور سره اووې، چي د دروازي نه بهر هم آواز واؤريدي شو.

بيا ئي اووئيل د الله تعالى شكر دي،چي هغهٔ داسي كس زما قاتل جوړ نهٔ كړو،چي په مسلمانانو كښي د هغهٔ شمير كيږي، او د قيامت په ورځ د هغي سجدي په وجه ما سره جهګړه كوى كومه چي هغهٔ د الله تعالى د پاره كړي وى.

د ابن شها ب په روايت كښي دا الفاظ دى:

"فقال: الحمد لله الذى لم يجعل قاتلى يحاجنى عند الله بسجدة سجدها له قط".(1)

او د مبارك په فضاله نه دا الفاظ منقول دى: **"يحاجنى بقول لا إله إلا الله".**(2)

په يو بل روايت كښي دا الفاظ دى: **"قاتله الله لقد أمرت به معروفًا".**(3)

الله تعالى دي هغه تباه كړى،ما خو هغهٔ ته ښهٔ خبره كړي وه.

د حضرت جابر رضي الله عنه روايت دي: **"فقال عمر: لا تعجلوا على الذى قتلنى، فقيل: انه قتل نفسه، فاسترجع عمر، فقيل له إنه أبولؤلؤة، فقال: الله أكبر".**(4)

حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل زما د قاتل په معامله كښي تُندى مهٔ كوئ،چا اووئيل هغهٔ خو ځان مړ كړي دي(خود كشى ئي كړي ده)،حضرت عمر رضي الله عنه اووئيل،"انا لله وانا اليه راجعون" بيا چا اووئيل هغه خو ابو لؤلؤه (كافر) دي،(هغهٔ د پاره استرجاع څنګه؟) حضرت عمر رضي الله عنه اووئيل، الله اكبر.

د قتل عمد كونكي مسلمان د پاره مغفرت ثبوت: د حضرت عمر رضي الله عنه ددې خبري نه د قتلِ عمد كونكي مسلمان د پاره عند الله د معافي په ثبوت او جواز باندي استدلال كړي شوي دي،د اهل سنت والجماعت مذهب د قاتلِ عمد او د نورو كبائرو مرتكب مسلمانانو په حقله دغه دي، چي هغه مخلد فى النار او د اسلام نه خارج نهٔ دي،په خلاف د بعضي نورو باطلو فرقو (مثلاً خوارج) په شان،چي د هغوى له مخي د قاتلِ عمد د پاره هيڅ معافى نشته،هغه كافر او مخلد فى النار دي.

زمونږ(د اهل سنت والجماعت)طريقه د استدلال داسي ده،چي حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل، د الله تعالى شكر دي،چي زما قتلونكي مسلمان نهٔ دي،ګني نو هغهٔ به د الله تعالى په

---

(1) فتح البارى:۹۰، ۱۸۰
(2) فتح البارى:۹۰، ۱۸۰
(3) فتح البارى:۹۰، ۱۸۰
(4) فتح البارى:۹۰، ۱۸۰

وړاندې ما سره د کلمې او سجدې په بنياد جهګړه کوله، مطلب دغه دې،چې کافر قاتل به جهګړه نۀ کوی،او کۀ څوك مسلمان د قتل عمد په وجه د اسلام نه خارجيدو،نو د حضرت عمر رضي الله عنه قاتل به هم يقيناً خارج شوې وو،او په کافرانو کښې به داخل شوې وو،او بيا به په مسلمان او غير مسلم قاتل کښې هيڅ فرق نۀ وو،او د حضرت عمر رضي الله عنه د شکر اداء کولو به هم څۀ معنی نۀ وه.[1]

د حضرت عمر رضي الله عنه د غير مسلمو نه د احتياط سوچ صحيح ثابت شو: قَدْ كُنْتَ أَنْتَ وَأَبُوكَ......

حضرت عمر رضي الله عنه چې کله د مجوسی غلام د وجهې نه قتل کړې شو،نو هغوی رضي الله عنه د خپل هغې ويرې تذکره اوکړه،چې هغوی رضي الله عنه خپل خدا داد بصيرت په بنياد باندې په مدينه منوره کښې د غير مسلمو غلامانو د کثرت په حوالې سره ظاهره کړې وه،او حضرت عباس او عبد الله ابن عباس رضي الله عنهما وغيره صحابۇ هغه غير ضروری ګڼړلې وه.

حضرت عمر رضي الله عنه په دې موقع باندې حضرت ابن عباس رضي الله عنهما ته هغه خدشه رایاده کړه،چې د هغې صحيح والې او هغې اړخ ته توجه کول اُوس په پوره توګه واضحه شوی وو،او مسلمانانو خپله د تولو نه قيمتی سرمايه په دې وجه باندې ورکه کړې وه،حضرت عمر رضي الله عنه،چې د حضرت عباس رضي الله عنه په کوم عذر او استدلال باندې چپ شوې وو،هغه دا وو، چې د مدينې منورې سخت کارونه د غير مسلمو نه علاوه هيڅ څوك هم نۀ شی کولې.د ابن سيرين په طريقې سره د عمرو بن شيبه روايت دې،هغه فرمائی:

"بَلَغَنِي أن العباس قال لعمر:لما قال:لاتدخلوا علينا من السبي إلا الوصفاء،إن عمل المدينة شديد لا يستقيم إلا بالعلوج".[2]

يعنی حضرت عمر رضي الله عنه چې کله حضرت ابن عباس رضي الله عنهما ته اوفرمائيل،چې په دې بنديانو کښې د ماشومانو غلامانو نه علاوه څوك هم مدينې ته مۀ راوله،نو حضرت ابن عباس رضي الله عنهما د دې په جواب کښې اووئيل،چې د مدينې کارونه ډير سخت دی،چې هغه د دې مشرکانو غلامانو نه علاوه څوك هم نۀ شی کولې.

حضرت عمر رضي الله عنه د جنګی بنديانو د قتل نه منع اوکړه: قَالَ كَذَبْتَ...... حضرت ابن عباس رضي الله عنهما سره د خپل پلار (حضرت عباس رضي الله عنه) نه د مسلمانانو په لاس بندی شوې خلقو د پاره چې کومه نرمی لرله،ددې په وجه د دغې خلقو په مدينه منوره کښې د غلامانو په شکل کښې کثرت وو،حضرت عباس رضي الله عنه خو وو "أكثرهم رقيقًا" (د تولو نه زيات غلامانو والا) نورو خلقو سره هم دا خلق د نوې مسلمانانو يا د غير مسلمو غلامانو او خدمتګارانو په شکل کښې په کثرت سره موندلې شو،حضرت عمر رضي الله عنه دوی په کثرت او زياتوالی باندې مناسب خدشات او تحفظات لرل،او کله چې د هغوی رضي الله عنه ذات مبارك د هغوی رضي الله عنه نبسه او ښکار جوړ

[1] انظر فتح الباري:۹۰/۸۰۱
[2] فتح الباري:۹۰/۸۰۱

شو، نو حضرت عمر رضي الله عنه هغه په لاسونو کښې واخستو، او حضرت ابن عباس رضي الله عنهما ئې د هغوی د احتیاط نهٔ کولو په نتیجو باندې خبر کړو، حضرت عباس رضي الله عنه سره ښکاره خبره ده چې ددې نه علاوه بل څهٔ جواب نهٔ وو، کهٔ تاسو غواړئ نو مونږ به دغه خلق قتل کړو! حضرت عمر رضي الله عنه

اوفرمائیل، "کذبت" شارحینو ددې ترجمه په "أخطات" سره کړې ده، یعنی دا خلق چې ستاسو په شان قبلې اړخ ته مخ کولو سره مونځ کوی، نو تاسو به هغوی څنګه قتل کړئ، مطلب دادې، چې په دې صورت کښې د هغوی قتل جائز ګڼړل او ددې اراده کول غلط او شرعًا صحیح نهٔ دی، په یو روایت کښې دا الفاظ دی:

"أبعد ما تكلموا بكلامكم وصلوا بصلاتكم ونسكوا نسككم؟". [1]

یعنی ابن عباس رضي الله عنه د حضرت عمر رضي الله عنه په مشیت باندې موقوف کولو سره ددې خلقو د قتل اراده په دې وجه ښکاره کړه، چې هغوی ته علم وو، چې حضرت عمر رضي الله عنه به په دې صورت کښې د هغوی د قتل اجازت ورنهٔ کړی.

او حضرت عمر رضي الله عنه ددې په جواب کښې "کذبت" وئیلو سره دا سخت انداز په دې وجه اختیار کړو، چې د هغوی جلالی مزاج همدغه شان سخت او د یوې خبرې وو، چې هغوی ته ئې صفا اووئیل: دروغ وایې، ستا د قتل کولو هیڅ اراده نشته............او یا دا د "أخطات" په معنیٰ باندې دې.

د ابن عباس رضي الله عنه قول "إن شئت فعلت" دویمه توجیه دا کړې شوې ده، چې هغهٔ د غیر مسلم غلامانو د قتل کولو اراده لرله، حضرت عمر رضي الله عنه دا اوګڼړل چې هغه ټول بغیر د څهٔ تفریق نه قتلول غواړی، [2] نو وې فرمائیل دا صحیح نهٔ دی، تا غلط سوچ کړې دې.

قوله: فَأُتِيَ بِنَبِيذٍ فَشَرِبَهُ: یعنی په حضرت عمر رضي الله عنه باندې سخت ګذارونه شوې وو، او خلقو قسمه قسم خبرې کولې، چا به وئیل چې هغوی رضي الله عنه صحیح دی، او زر به صحت اړخ ته لاړ شی، او بعضې حضراتو د نا اُمیدئ اظهار کولو، ددې اندازه لګولو د پاره په هغوی باندې نبیذ اوڅکولې شو، چې د هغوی رضي الله عنه خیټې نه بهر اووتل، بیا پرې شودهٔ اوڅکولې شو، نو هغه هم د زخم نه اووتل.

د ابو رافع په روایت کښې د "لينظر ما قدر جرحه" [3] د الفاظو نه معلومیږی، چې د نبیذو د څکولو مقصد د زخم مقدار معلومول وو.

د طبیب راتلل او د حالت د نازک کیدو اندازه: د ابو اسحاق په روایت کښې دا الفاظ دی:

"فلما أصبح دخل عليه الطبيب فقال: أى الشراب أحب إليك. قال: النبيذ، فدعا بنبيذ فشرب فخرج من جرحه،

---

[1] طبقات ابن سعد: ۳/۳۳۸
[2] فتح الباري: ۹/۱۸۰
[3] فتح الباري: ۹/۱۸۰

فقال: هذا صديد اسقوني بلبن، فأتى بلبن فشربه فخرج من جرحه، فقال الطبيب: أوص فإني لا أظنك إلا ميتا من يومك أو من غد".([1])

په دې عبارت کښې په واضحه توګه دا مذکور دی، چې طبيب د هغوی رضي الله عنه په خوښه ظاهرولو باندې نبيذ اوڅکول، هغه د هغوی رضي الله عنه د زخمونو نه اووتل، نو حضرت عمر رضي الله عنه اووئيل، دا خو وينه او نوونه دی، ما له شودهٔ راوړئ، شودهٔ راوړلې شو، او هغوی رضي الله عنه اوڅکل، نو هغه هم د زخمونو نه اوبهيدل، نو دغه وخت طبيب اووئيل، وصيت کوئ، ځکه چې نن يا صبا به تاسو وفات کيږې.

په بعضې نسخو کښې د "فخرج من جوفه" الفاظ دی، او د کشميهنی په نسخه کښې د "من جرحه" الفاظ دی، او هم دغه زيات صحيح ګرځولې شوې دې.([2]) د جوف نه مراد خيټه او د جرح نه مراد زخم دې، اګرچې دا زخم په خيټه کښې وو، ولې لفظ د "جُرح" راجح دې، نهٔ د "جوف" د ابو رافع په روايت کښې دا الفاظ دی: "فخرج النبيذ فلم يدر أهو نبيذ أم دم".([3])

او هم په دغه روايت کښې دا لفاظ هم دی:

"فقالوا لا بأس عليك يا أمير المؤمنين، فقال: إن يكن القتل بأسا فقد قُتِلتُ".([4])

خلقو (هغوی رضي الله عنه ته د تسلئ ورکولو د پاره اووئيل) امير المؤمنين! هيڅ حرج نشته، هغوی رضي الله عنه اوفرمائيل، کهٔ قتل څهٔ حرج وی نو زهٔ خو قتل کړې شوې يم، د وئيلو معنیٰ داده، چې هغوی رضي الله عنه ته اندازه وه، چې زهٔ نهٔ بچ کيږم، او ددې زخم او ګذار نه به زهٔ وفات کيږم.

د متعددو طبيبانو راغوښتلو قول: په بعضې رواياتو کښې د شودو او نبيذ څکولو والا دوه مختلف طبيبان ښودلې شوی دی، د ابن شهاب روايت دې، هغه وائی:

"أخبرني سالم قال: سمعت ابن عمر يقول: فقال عمر: أرسلوا إلى طبيب ينظر إلى جرحي، قال: فأرسلوا إلى طبيب من العرب فسقاه نبيذا، فشبه النبيذ بالدم حين خرج من الطعنة التي تحت السرة، قال فدعوت طبيبا آخر من الأنصار فسقاه لبنا فخرج اللبن من الطعنة أبيض فقال اعهد يا أمير المؤمنين، فقال عمر: صدقني، ولو قال غير ذلك لكذبته".([5])

يعنی ابن عمر رضي الله عنه فرمائی، چې امير المؤمنين حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل، څوک طبيب راؤغواړئ، چې زما زخمونه اوګوری، نو هغوی يو عرب طبيب راؤغښتلو، هغهٔ راتلو سره

---

[1]) فتح البارى: ۹۰/۱۸
[2]) فتح البارى: ۹۰/۱۸
[3]) فتح البارى: ۹۰/۱۸
[4]) فتح البارى: ۹۰/۱۸
[5]) فتح البارى: ۹۰/۱۸

حضرت عمر رضي الله عنه ته نبيذ اوڅکول، هغه د هغوی د نوم د لاندينې زخم نه د وينې سره ګډ شوې راؤوتل، ابن عمر فرمائی، بيا ما يو انصاری طبيب راؤغښتلو، هغوی راتلو سره په حضرت عمر رضي الله عنه باندې شودهٔ اوڅکول، هغه د هغوی د زخمونو نه په سپين شکل کښې راؤوتل، نو دغه وخت هغه طبيب اووئيل، امير المؤمنين! تاسو وصيت اوکړې! (يعنی د بچ کيدو څهٔ صورت نشته) حضرت عمر رضي الله عنه اووئيل، دهٔ ما ته رښتيا خبره اوکړه، او کهٔ دهٔ څهٔ بل څهٔ وئيلې وې، (مثلاً چې زهٔ بچ شوې يم) نو ما به دې دروغژن ګڼړلو.

د مبارك بن فضاله په روايت کښې دا الفاظ دی:

"ثم دعا بشربة من لبن فشربها فخرج مشاش اللبن من الجرحين فعرف أنه الموت فقال: الآن لو أن لی الدنيا كلها لافتديت به من هول المطلع، وما ذلك والحمد لله أن أكون رأيت إلا خيرا". (١)

يعنی بيا هغهٔ د شودو شربت اوغوښتلو، او هغه ئې اوڅکلو، نو د هغې څاڅکی د دواړو زخمونو نه ظاهر شو، په دې سره هغه پوهه شو، چې دا د مرګ علامت دې، په دې باندې هغوی رضي الله عنه اووئيل، اُوس کهٔ دا ټوله دنيا زما شی، نو زهٔ به دا د قيامت د هغې سختې په بدل کښې ورکړم........خو د الله تعالی شکر دې چې زهٔ خير وينم.

د "نبيذ" نور تفصيل به په "کتاب الاشربه" کښې راځی.

هنه! دومره خبره دې ياده اوساتلې شی، چې دلته د نبيذ نه مراد "تمرات نبذت فی ماء أی نقعت" يعنی د کهٔجورو څو دانې د خوړولو د پاره په اوبو کښې اچول او منقع کول.

د مختلفو وفدونو راتلل شروع شو: وَجَاءَ النَّاسُ يُثْنُونَ عَلَيْهِ........خلق به حضرت عمر رضي الله عنه ته راتلل او د هغوی تعريف به ئې کولو، د کشميهنی په روايت کښې د "فجعلوا يثنون عليه" الفاظ راغلی دی، په مختلفو رواياتو کښې د ګڼړ شمير خلقو نومونه هم مذکور دی، چې هغوی رضي الله عنه ته راغلل، او هغوی رضي الله عنه سره ئې خبرې اترې اوکړې.

د ابن سعد يو روايت دې، د جويريه ابن قدامه په طريقې سره چې د هغې الفاظ دادی: "فدخل عليه الصحابة، ثم أهل المدينة، ثم أهل الشام، ثم أهل العراق فكلما دخل عليه قوم بكوا وأثنوا عليه". (٢)

"يعنی مختلف صحابه هغوی رضي الله عنه ته راغلل، اهل مدينې والا راغلل، بيا اهل شام او اهل عراق راغلل او څوك چې به هم راتلو ژړل به ئې، او د شغوی رضي الله عنه تعريف او ستائنه به ئې کوله" په بعضې روايتونو کښې د عبد الرحمن بن عوف رضي الله عنه، په بعضو کښې د مغيرة بن شعبه رضي الله عنه او په بعضو کښې د کعب احبار رضي الله عنه د راتلو هم ذکر دې. (٣)

حضرت کعب داخليدو سره هغوی رضي الله عنه ته اووئيل:

---

١) فتح الباری:٩،١٨٠.

٢) الطبقات الکبری:٣،٣٣٦.

٣) فتح الباری:٩،١٨١.

"الم أقل لك أنك لا تموت إلا شهيدًا وأنت تقول من أين وأنى لي جزيرة العرب".[1]
یعني ما به تاسو ته نهٔ وئیل، چې ستاسو مرګ به د شهادت وی، او تاسو به وئیل، څنګه؟ زهٔ خو په جزیرة العرب کښې یم......؟ (کوم ځائې چې هیڅ دښمن نشته)

هغه ځوان څوک وو؟ **قوله: وَجَاءَ رَجُلٌ شَابٌّ..........:** یو ځوان راغلو، دا ځوان څوک وو؟ په کتاب الجنائز کښې د جریر په روایت کښې دا الفاظ دی:

"وولج عليه شابٌّ من الأنصار"[2] یعني یو انصاری ځوان هغوی رضی الله عنه ته راغلو، او د هغوی رضی الله عنه مدح ئې اوکړه، د هغوی د فضائلو او مناقبو ذکر ئې اوکړو، څنګه چې دلته مذکور دی.

د ابن سعد په یو روایت کښې د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه هم دغه شان د حضرت عمر رضی الله عنه فضائل او مناقب منقول دی، او ددې په جواب کښې حضرت عمر رضی الله عنه هم هغه خبرې اوفرمائیلې، کومې چې د هغه ځوان په جواب کښې د هغوی رضی الله عنه نه منقول دی.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی، کهٔ په دې روایت (کتاب الجنائز) کښې د "من الأنصار" الفاظ نهٔ وې، نو د "شابٌّ" مبهم تفسیر د ابن عباس رضی الله عنهما په نوم سره کیدلې شو، ولې په روایاتو کښې د "من الأنصار" تصریح ده، په دې وجه به دا وئیلې شی، چې د ابن عباس قیصه جدا ده، او د انصاری ځوان جدا، او د حضرت عمر رضی الله عنه د تعریف کونکو په تعدد او د هغوی په جواب کښې د یو قسم الفاظ واردیدو کښې هیڅ یو امر مانع نشته، لهذا متعدد روایت به په اختلاف نه په تعدد باندې حمل کړې شی.

د تعدد تائید په دې سره هم کیږی، چې دلته د کوم ځوان ذکر دې، د هغهٔ په حقله دا هم راغلی دی، چې د تلو په وخت کښې حضرت عمر رضی الله عنه د هغهٔ لنګ په زمکهٔ راښکلې کیدونکې اولیدو، او په هغې ئې نکیر اوفرمائیلو، او د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما په قیصه کښې ددې ذکر نشته.

حضرت عمر رضی الله عنه د ژوند په اخری لمحو کښې هم امر بالمعروف او نهی عن المنکر کولو: بیا دلته حضرت عمر رضی الله عنه په دې سخت وخت کښې د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما په شان شخصیت باندې یا په یو بل ځوان باندې د نکیر او تنقید نه د سیدنا عمر رضی الله عنه په دین باندې د زبردست کلك والی اندازه هم کیږی، او ددې مطلب دا شو، چې حضرت عمر رضی الله عنه مرګ هم د امر بالمعروف نه نهٔ شی منع کولې.[3]

"ماقد علمت" مبتداء مؤخر او "تلك" خبر مقدم دې.[4]

"قدم بفتح القاف" هم منقول دې، چې د هغې معنٰی ده، فضیلت او شرف، او په بکسر القاف هم

---

[1] الطبقات الکبرٰی: ۳۴۰/۳
[2] کتاب الجنائز، باب ما جاء فی قبر النبی وأبی بکر وعمر......، رقم: ۱۳۹۲
[3] فتح الباری: ۸۱/۹
[4] فتح الباری: ۸۱/۹

مروی دي، چې د هغې معنٰی ده، سبقت او تقدم.[1]
حضرت عمر رضي الله عنه ته فضیلت هم حاصل وو، او سبقت هم.

د "ثُمَّ شَهَادَةٌ" اعراب: شهادة مرفوع هم کیدې شي، او په دې صورت کښې به په "**ما قد علمت**" باندې د عطف په وجه مرفوع وي، او مجرور هم کیدې شي، او د جر وجه به په "**صحبة**" باندې عطف وي، د مفعول مطلق کیدو په بناء باندې منصوب وئیلو ته هم جائز وئیلې شوې دي، ولې راجح اول قول، یعنې د رفعې او د جر دې.

د ابن جریر د کتاب الجنائز په روایت کښې د "**ثم الشهادة بعد هذا كله**" الفاظ راغلي دي.[2]

قوله: لَا عَلَيَّ وَلَا لِي: چې نۀ د ګناهونو په وجه عذاب وي، او نۀ د نیکو په وجه ثواب، په یو روایت کښې دا الفاظ منقول دي:

"**ليتني أخرج منها كفافًا لا أجر ولا وزر**" یعنې کاش چې زۀ د هغې نه داسې سر په سر خلاص شم، چې نۀ اجر او ثواب وي او نۀ د ګناه بوج او عذاب.

په یو بل روایت کښې د "**لوددت أني أنجو منه لا أجر ولا وزر**" الفاظ دي.[3]

قوله: أنقى لثوبك: په اکثرو نسخو کښې په نون سره دي، د "**نقاوة**" نه اسم تفضیل دې، د ډیرې صفائئ او پاکوالي سبب، او د کشمیهني په نسخه کښې "**أبقى**" په باء سره دې، د بقاء نه.[4]

ساداتو صحابهٔ کرامو رضي الله عنهم ته د حضرت عمر رضي الله عنه د امتیازاتو علم او اعتراف وو: د مبارك بن فضاله په روایت کښې د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دا قول مروی دې:

"**وإن قلتَ ذلك فجزاك خيراً، أليس قد دعا رسول الله ﷺ أن يعز الله بك الدِّينَ والمُسلمينَ الذين إذ يخافون بمكة، فلما أسلمتَ كان إسلامك عزًا، وظهر بك الإسلام، وهاجرتَ فكانت هجرتك فتحًا، ثم لم تغب عن مشهد شهده رسول الله ﷺ من قتال المشركين، ثم قبض وهو عنك راضٍ، ووازرتَ الخليفة بعده على منهاج النبي فضربتَ من أدبر بمن أقبل، ثم قبض الخليفة وهو عنك راضٍ، ثم وُلِّيت بخير ما ولي الناس: مصَّر الله بك الأمصار، وجبابك الأموال، ونفى بك العدو، وأدخل بك على أهل بيت من سيوسّعهم في دينهم وأرزاقهم ثم ختم لك بالشهادة فهنيئًا لك. فقال: والله إن المغرور من تغرّونه. ثم قال: أتشهد لي يا عبد الله عند الله يوم القيامة، فقال: نعم، فقال: اللّهم لك الحمد**".[5]

---

[1] فتح الباري: ۹،۱۸۱
[2] صحيح البخاري، كتاب الجنائز، رقم: ۱۳۹۲
[3] طبقات ابن سعد: ۳،۱۳۵۱
[4] فتح الباري: ۹،۱۸۱
[5] المعجم الكبير للطبراني: ۱۱،۱۶۲، وفتح الباري: ۹،۱۸۲

یعنی ابن عباس په دې موقع باندې اوونیل، کۀ تاسو دا خبره کړې وی نو الله تعالی دې تاسو ته ښۀ بدله درکړی، آیا رسول الله ﷺ دا دعا نۀ وه کړې، چې الله تعالی دې په تا باندې دین او مسلمانانو ته عزت ورکړی، کله چې هغوی په مکه معظمه کښې ویریدل، بیا کله چې تاسو اسلام قبول کړو، نو ستاسو اسلام قبلول خلقو د پاره د عزت سبب وو، او ستاسو په ذریعې سره الله تعالی اسلام غالب کړو، او تاسو هجرت اوکړو، نو ستاسو هجرت د فتحې سبب اوګرځیدو، بیا په هیڅ یوه غزوه کښې تاسو مشرکینو سره د جنګ کولو نه ورستو نۀ ئې پاتې شوې، چې په هغې کښې رسول الله ﷺ شریك شوې وی، او رسول الله ﷺ په دې حالت کښې وفات شوې دې، چې هغوی ﷺ ستاسو نه راضی وو، او تاسو د هغوی ﷺ نه ورستو د هغوی ﷺ په طریقې باندې د جوړ شوی خلیفه مرسته او ملګرتیا اوکړه. تاسو اسلام قبلولو د پاره د راتلونکو په ذریعه ورستو تلونکی ووهل، بیا خلیفة الرسول ته مرګ راغلو، او هغوی ستا نه راضی وو، بیا تاسو په ښکلې طریقې سره ولی الامر جوړ کړې شوئ، په کومه چې خلق جوړیږی، الله ستاسو په ذریعه څومره ښارونه جوړ کړل، او ستاسو په ذریعه ئې مسلمانانو ته مالونه ورکړل، او ستاسو په ذریعه ئې دښمنان د وطن نه اوویستل، او ستاسو په ذریعه ئې اهل بیتو ته داسې خلق راوستل، چې هغوی د پاره به په دین او رزق کښې د فراخۍ ذریعه جوړه شی، بیا الله تعالی ستاسو خاتمه په شهادت سره اوکړه، نو ستاسو د پاره خو زیرې دې، هغوی ﷺ (یعنی حضرت عمر) اوونیل، بې شکه په دهوکه کښې اوغورځیدو هغه سړې چا ته چې تۀ دهوکه ورکوې، بیا هغۀ ابن عباس ته اوونیل، عبد الله! تۀ به د الله تعالی په وړاندې د قیامت په ورځ ددې ګواهی ورکړې؟ هغوی اوونیل، هآو! حضرت عمر ﷺ اوونیل، یا الله ستا شکر دې۔

او د ابن سعد په یو روایت کښې د حضرت ابن عباس امیر المؤمنین سیدنا حضرت عمر ﷺ په دې الفاظو مخاطب کول منقول دی: "یا أمیر المؤمنین والله إن کان إسلامك لعزًا، وإن کانت إمامتك لفتحًا، والله لقد ملأت إمارتك الأرض عدلاً، ما من اثنین یختصمان إلیك إلا انتهیا إلی قولك، قال فقال عمر: أجلسونی، لما جلس قال لابن عباس: أعد علی کلامك، فلما أعاد علیه قال: أتشهد لی بذلك عند الله یوم تلقاه؟ فقال ابن عباس: نعم! قال ففرح بذالك عمر وأعجبه".[1]

ستاسو اسلام قبلول د مسلمانانو د پاره مدد او د عزت سبب جوړ شو، ستاسو امامت د فتحې سبب وو، او په خدائې قسم! ستاسو امارت د زمکې مخ د عدل او انصاف نه ډك کړو، کله چې هم دوۀ کسانو جګړه کړې ده، ستاسو په فیصله ئې معامله ختمه کړه، دا اوریدو سره حضرت عمر ﷺ حاضرینو ته اوفرمائیل، ما کینوئ، کله چې کیناستو نو ابن عباس ته ئې اوونیل، خپله خبره بیا اوکړه، هغۀ بیا اوونیل، نو حضرت عمر ﷺ ورته اوفرمائیل، آیا الله تعالی سره د ملاقات په وخت کښې به زما د پاره دا ګواهی اوکړې؟ ابن

[1]) طبقات ابن سعد: ۳، ۳۵۴

عباس اوفرمائیل، هأو جي: دا (جواب) د حضرت عمر رضی الله عنه ډیر زیات خوښ شو، او هغوی په دې باندې د خوشالئ اظهار اوکړو.

د حقوقو په حوالې سره د خپلې ذمه وارئ فکر کول: په حضرت عمر رضی الله عنه باندې د الله تعالی د ویرې او خشیت الٰهی شروع کیدو دا عالَم وو، چې هغهٔ ته د مړ کیدو فکر نهٔ وو، بیا هم هغهٔ الله تعالی ته د تلو نه وړاندې د خپلو مختلفو اخروی معاملاتو په صفا کولو کښې مشغول وو، د امارت په حوالې سره هغوی رضی الله عنه خپل اعمال او اشغال مسلمانانو ته وړاندې کړل، او په هغې کښې ئې خپل سپین کردار ټولو ته ښکاره کولو سره کله چې دا تسلی اوکړه، چې عام اولس د هغوی نه راضی دې، نو د الله تعالی شکر ئې ادا کړو، د اجتماعی معاملاتو نه ورستو هغوی د خپلو ذاتی مسائلو په حقله خپل خوی ته چې کوم تفصیلی هدایات اوکړل، هغه په دې حدیث کښې مذکور دی.

دلته د (۸۶۰۰۰) شپږ اتیا زرو ذکر دې، او په "اخبار المدینه" کښې د محمد بن الحسن بن زباله په روایت کښې د (۲۶۰۰۰) شپږیشت زرو ذکردې، قاضی عیاض همدا راجح ګرځولې دې، بیا هم اولنې قول صحیح دې، حافظ ابن حجر رحمه الله همدغه (اولنې قول) معتمد ګرځولې دې[1]

ابن سعد د عثمان بن عروه روایت نقل کړې دې، هغه وائی:

"كان عمر بن الخطاب قد استسلف من بيت المال ثمانين ألفاً، فدعا عبدَ الله بن عمر فقال: بع فيها أموالَ عمر فإن وفت وإلا فسل بني عدى........."[2]

یعنی عمر بن الخطاب د بیت المال نه (۸۰۰۰۰) اتیا زره قرضه اخستې وه، اُوس هغهٔ عبد الله بن عمر راؤغښتلو او وې وئیل، ددې د ادا کولو د پاره د عمر ټول مالونه خرڅ کړه، کهٔ هغه (قرضه) په دې مالونو ادا شی نو صحیح ده، او کهٔ ادا نهٔ شوه، نو د بنو عدی (د حضرت عمر رضی الله عنه اهل قرابت) نه اوغواړه او دا حق ادا کړه.

ددې نه معلومه شوه، چې هغوی رضی الله عنه د بیت المال نه اتیا زره روپې قرض اخستې وې، دلته د اتیا زره ذکر کولو سره کیدې شی راوی د کسورو اعتبار نهٔ وی کړې، لهذا په دې او شپږ اتیا زرو په روایت کښې هیڅ منافات نشته.

د جابر په روایت کښې دا الفاظ دی: "ثم قال: يا عبد الله، أقسمتُ عليك بحق الله وحق عمر إذا متُّ فدفنتني أن لا تغسل رأسك حتى تبيع من رباع آل عمر بثمانين ألفًا فتضعها في بيت المسلمين، فسأله عبد الرحمن ابن عوف، فقال: أنفقتها في حجج حججتها، وفي نوائب كانت تنوبني".[3]

عبد الله تا ته دې د الله او د عمر (ستا د پلار) د حق قسم وی، کله چې زهٔ مړ شم، او تاسو ما دفن کړئ، نو خپل سر د وینځولو (او د خاوړې نه د صفا کولو) نه وړاندې، د آل عمر زمکه د

[1] فتح الباری: ۱۸۲.۹

[2] طبقات ابن سعد: ۱۳۵۸.۳

[3] فتح الباری: ۱۸۲.۹

اتیا زرو په عوض کښې خرڅه کړه، او هغه (اتیا زره) د مسلمانانو په بیت المال کښې جمع کړه.
عبد الرحمن پوښتنه اوکړه (چې دا تاسو په کومه سلسله کښې اخستې دی) نو وې فرمائیل،
دا ما خپلو حجونو باندې خرچ کړې دی، ما چې څو حجونه کړې دی، او نور عوارض چې ما
ته به عارض کیدل.
ابن التین وائی: حضرت عمر رضی الله عنه په دې پوهیدو چې ددې تاوان په ما لازم نهٔ دې، ولې بیا هم
هغهٔ ئې ادا کړل، په دې وجه چې هغهٔ په دنیا کښې د خپلو عملونو بدله اخستل نهٔ غوښتل
او د بیت المال نه پیسې اخستل په یوه توګه د امارت او د خدمت خلق معاوضه وه.(١)
قوله: إِنْ وَفَى لَهُ مَالُ آلِ عُمَرَ: د آل عمر نه خو یا پخپله حضرت عمر رضی الله عنه مراد دې،
ځکه چې "آل فلان" پخپله د فلان د پاره په کثرت سره استعمالیږی، او د هغهٔ د کور خلق ښځه
او بچی مراد دی، یا خاندان والا مراد دی، او عدی بن کعب هغه ورور ولی ده، کومې سره
چې د هغوی رضی الله عنه تعلق دې، او قریش د هغوی رضی الله عنه قبیله ده.(٢)
قوله: لا تعدهم: یعنی د هغې نه وړاندې مهٔ ځه، تجاوز او تعدی مهٔ کوه، بلکه هم په دې
خاندان والو باندې اکتفاء اوکړه.
ایا د حضرت عمر رضی الله عنه په ذمه باندې قرضې نهٔ وې؟: دلته اُوس دا ذکر شوې دې، چې حضرت
عمر رضی الله عنه خپل څوی ته په خپله ذمه د واجب الاداء حقوقو متعلق اوفرمائیل، چې د هغې د ادا
کولو د زر تر زره انتظام اوکړه، او د ابن سعد په یو روایت کښې دا الفاظ منقول دی:
"وما مضت جمعة بعد أن دُفن عمرُ حتى حمل ابن عمر المال إلى عثمان بن عفان وأحضر الشهودَ على البراءة بدفع
المال".(٣)
یعنی د حضرت عمر رضی الله عنه د دفن کولو نه تر اوسه پورې یوه هفته هم نهٔ وه شوې، چې حضرت
ابن عمر رضی الله عنه هغه ټول مال د نوی ټاکلی شوی خلیفه، حضرت عثمان بن عفان رضی الله عنه په خدمت
کښې وړاندې کړو، او د هغهٔ نه ئې په برئ الذمه کیدو باندې ګواهان هم جوړ کړل.
خو دې سره سره د بعضې حضراتو خیال دی، چې په حضرت عمر رضی الله عنه باندې هیڅ قرضې نهٔ
وې، نافع مولی عمر رضی الله عنه ددې نه انکار کوی، او د هغهٔ دا الفاظ منقول دی:
"من أين يكون على عمر دين وقد باع رجل من ورثته ميراثه بمائة ألف".(٤)
په حضرت عمر رضی الله عنه باندې قرضې د کوم ځائې نه راغلې، او د هغهٔ په وارثانو کښې یو کس د
هغهٔ میراث په یو لاکهٔ باندې خرڅ کړو.

---

١) فتح الباري: ٩، ١٨٢
٢) فتح الباري: ٩، ١٨٢
٣) طبقات ابن سعد: ٣، ٣٥٨
٤) فتح الباري: ٨٢ و ١٩

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی، د نافع ددې استدلال نه دا چرته ثابتيږي، چې په حضرت عمر رضي الله عنه باندې قرضې نۀ وې، ددې نه خو زيات نه زيات دومره ثابتيږي، چې حضرت عمر رضي الله عنه د تنګ دستئ په حالت کښې نۀ، د خوشالۍ په حالت کښې د دنيا نه تلې وو، د هغوی ترکۀ او پريښودلې شوې ميراث کوم چې وارثانو ته ملاؤشو، هغه هغوی په يو لاکهـ باندې خرڅ کړو. ولې په مالدارئ او قرضونو کښې خو څۀ تضاد نشته، مالدار سړې هم د بعضې وجوهاتو په بناء باندې په بعضې وختونو کښې قرضه اخلی، او ددې په هره زمانه کښې مشاهده کيږي.

بيا فرمائی: "فلعل نافعا أنكر أن يكون دَينه لم يقض".[1]

يعنې نافع چې کومه خبره کړې ده کيدې شی د هغې معنٰی دا وی، چې د حضرت عمر رضي الله عنه په ذمه باندې کومې قرضې وې، د هغې د نۀ ادا کولو خيال صحيح نۀ دې، بلکه هغه ادا کړې شوې وې، او ولې به نۀ ادا کيدې، چې حضرت عمر رضي الله عنه په کثير مقدار کښې مال پريښودو سره د دنيا نه تشريف وړلې وو.

حضرت عمر رضي الله عنه د خپل امارات نفی ولې اوکړه؟ : فَإِنِّي لَسْتُ الْيَوْمَ لِلْمُؤْمِنِينَ أَمِيرًا........ ابن التين وائی، دا الفاظ حضرت عمر رضي الله عنه په هغه وخت کښې اوفرمائيل، کله چې هغوی رضي الله عنه ته د خپل مرګ يقين شوې وو، او ښکاره خبره ده چې د مرګ نه ورستو امارت او خلافت هم د نورو منصبونو په شان ختميږي، خو شارحين فرمائی، د هغوی رضي الله عنه ددې قول مطلب دا نۀ وو، چې زما مرګ يقينی شوې دې، نو اُوس دې ما ته امير المؤمنين نۀ شی وئيلې، بلکه ددې يو اهم مطلب وو، او هغه دا چې حضرت عمر رضي الله عنه دا نۀ غوښتل، چې حضرت عائشه رضي الله عنها د هغوی د خلافت او امارت په وجه باندې صرف په ژبه يا د حياء د وجهې نه هغوی د دفن کولو اجازت خو ورکړی، او د زړۀ نه هغوی په دې راضی نۀ وی، يا اُوس اجازت ورکړی، او ژوند او خلافت ختميدو نه ورستو د تدفين په وخت کښې هغوی په دې پښيمانه وی، په دې وجه حضرت عمر رضي الله عنه دا تصريح اوکړه، چې اُوس زۀ امير پاتې نۀ شوم، او د خلافت او امارت نه علاوه به حضرت عائشه رضي الله عنها ما ته ځائې راکړی يا د نۀ راکولو فيصله به فرمائی، او صرف دا هم نۀ، حضرت فاروق اعظم خو دا وصيت هم فرمائيلې وو:

"يا بُنَی إنی قد أرسلت إلى عائشة أستأذنها أن أدفن مع أخوی فأذنت لی وأنا أخشى أن يكون ذلك لمكان السطان، فإذا أنا مت فاغسلنی وكفنی ثم احملنی حتى تقف بی على باب عائشة فتقول: هذا عمر يستأذن يقول........فإن أذنت لی فادفنی معهما وإلا فادفنی بالبقيع، قال ابن عمر: فلما مات أبی حملناه حتى وقفنا به على باب عائشة فاستأذنا فی الدخول فقالت: ادخل بسلام".[2]

وې فرمائيل، بچيه ! ما د (سيده) عائشه رضي الله عنها نه خپل دوؤ وروڼړو (رسول الله ﷺ او سيدنا ابوبکر) سره د دفن کيدو اجازت طلب کړو، هغې ما ته اجازت راکړو، خو ما ته دا ويره ده،

---

[1] فتح البارى: ۹،۸۲
[2] طبقات ابن سعد: ۳،۳۶۳

چې چرته دا اجازت زما د سلطنت د مقام د وجهې نه نۀ وی ملاؤ شوې؟نو(په دې باندې د هغې د زړۀ د رضامندئ د پاره دې داسې اوکړې شی)کله چې زۀ مړ شم،نو د غسل راکولو او کفن اچولو نه ورستو ما اوچت کړئ،او د حضرت عائشې رضی الله عنها دروازې ته مې یوسئ،او بیا تۀ هغې ته اُووایه،چې دا عمر دې،چې اُوس بیا هم ستا نه اجازت طلب کوی،او وائی،چې ما ته خپلو ملګرو حضرت محمد رسول الله ﷺ او سیدنا ابوبکر رضی الله عنه سره د دفن کیدو اجازت راکړه!کۀ هغې(یو وارې بیا)اجازت درکړو،نو ما هلته دفن کړئ،ګنې بقیع کښې مې دفن کړئ ! ابن عمر فرمائی کله چې؛ هغوی وفات شو،نو مونږ د هدایاتو او وصیت مطابق هغوی رضی الله عنه د حضرت عائشې رضی الله عنها دروازې ته اُوړلو سره د هغې نه اجازت واخستو، هغوی رضی الله عنها اووئیل،د الله تعالی د اړخ نه په سلامتیا سره داخل شه.

د وفات کیدو نه ورستو دویم وارې د اجازت اخستلو خبره دلته هم مذکور ده.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: "فیحمل هذا النفی علی ما أشار إلیه ابن التین أنه أراد أن یُعلم أن سؤاله لها بطریق الطلب لا بطریق الأمر".(۱)

خپل ځان نه د امیر المؤمنین نفی کولو وجه به هغه وی،چې هغې اړخ ته ابن التین اشاره کړې ده،او هغه دا چې حضرت عمر رضی الله عنه غوښتل،چې دا ټولو ته معلومه شی،چې هغوی رضی الله عنه حضرت عائشې ته(د خلیفه په حیثیت سره)حکم نۀ ورکوی،بلکه هغې ته عریضه کوی،چې د هغې د رد کولو او قبلولو دواړو به هغې ته اختیار وی،نو وې فرمائیل:چې نن خو زۀ امیر المؤمنین هم نۀ یم پاتې،نو بیا د آمرانه(یا امیرانه)حکم تصور څنګه کیدې شی.

ایا مکان د حضرت عائشې رضی الله عنها ملکیت وو؟:علماؤ د حضرت عمر رضی الله عنه استیذان او د هغې په جواب کښې د حضرت عائشې رضی الله عنها ارشاد "ولأوثرن به الیوم علی نفسی"(زۀ به نن حضرت عمر رضی الله عنه ته په خپل ځان باندې ترجیح ورکوم)نه په دې خبره باندې استدلال کړې دې،چې دا کور د حضرت عائشې رضی الله عنها ذاتی ملکیت وو،په دې وجه هغې په دې کښې پخپله دفن کیدل غوښتل. او بیا ئې هغه حضرت عمر رضی الله عنه ته ورکړو،ښکاره خبره ده چې تملیك د ملکیت نه ورستو کیدې شی،او حضرت عمر رضی الله عنه ته هم د حضرت عائشې رضی الله عنها اجازت احتیاج په دې وجه وو،چې دا د هغې ذاتی کور وو.

بیا هم حافظ ابن حجر رحمه الله "وفیه نظر" وئیلو سره ددې د منلو نه انکار کړې دې،هغه فرمائی، واقعه داده،چې حضرت عائشې رضی الله عنها ددې کور د منافعو ملکیت خو لرو،چې پخپله په دې کښې پاتې شی،یا بل څوك په کښې پاتې کړی،خو د رسول الله ﷺ د میراث په توګه هغې ته ددې ملکیت حاصل نۀ وو،او په دغه وجه د هغوی یو وارث د میراث په توګه ددې مالك هم نۀ شو جوړیدې،بیا هم د رسول الله ﷺ ازواج مطهرات خو د هغوی ﷺ نه ورستو بل چا سره نکاح نۀ شی کولې،په دې وجه هغوی به همیشه د معتداتو په حکم کښې وی،او معتده

---

(۱) فتح الباری:۹،۱۸۲

د عدت د ختميدو پورې د خاوند په کور کښې اوسيدلې شي.[1] او هم هغې ته د سکونت حق حاصل وی.

حضرت عائشه رضي الله عنها د رسول الله ﷺ په روضه کښې د دفن کيدول د خواهش نه ولې ورستو شوه؟: بيا د حضرت عائشې رضي الله عنها چې دلته کومه جمله نقل کړې شوې ده:

"كنتُ أُريده لنفسي ولأُوثرنّه به اليوم على نفسي". ددې نه معلوميږي، چې ام المؤمنين دا خاص ځائې د خپل تدفين د پاره مختص کړې وو، او بيا کله چې حضرت عمر رضي الله عنه دا ځائې د هغې نه طلب کړو، نو د حضرت عائشې رضي الله عنها مخې ته دوه صورتونه وو، يو دا چې هغه ځائې حضرت عمر رضي الله عنه ته ور نکړی، او حضرت عمر رضي الله عنه عامې مقبرې ته اوړلو سره هلته دفن کړې شی، او دويم صورت دا وو، چې هغه حضرت عمر رضي الله عنه ته په خپل ځان باندې ترجيح ورکولو سره هغه ځائې هغوی ته ورکړی، او پخپله په يوې بلې عامې مقبرې کښې دفن کيدو باندې راضی شی، حضرت ام المؤمنين دويم صورت اختيار کړو، حضرت عمر رضي الله عنه ته ئې ترجيح ورکړه، او په دې طريقه هغې رضي الله عنها ته د خپل سرتاج او سرورِ دو عالَم ﷺ او د خپل والد محترم سيدنا ابوبکر رضي الله عنه په اړخ کښې ځائې ملاؤ نهٔ شو، ځکه چې د قبر ځائې هم يو وو، چې په هغې کښې به يا حضرت عمر رضي الله عنه دفن کيدو، او يا (حضرت) سيده عائشه رضي الله عنها. علامه عينی ددې جملې "ولأُوثرنّه....." شرح په دې الفاظو سره کوی: "أي أخصه بسأله من الدفن عند النبي وأترك نفسي"[2].

د ځائې کيدلو سره هم سيده عائشې رضي الله عنها دلته دفن کيدل خوښ نهٔ کړل: د حضرت عائشې رضي الله عنها په حوالې سره په بل ځائې کښې دا منقول دی، چې هغې وفات ته نژدې عبد الله بن زبير ته دا وصيت فرمائيلې وو، "لا تدفنّي عندهم"[3] ما دوی سره مهٔ دفن کوه، ددې نه معلوميږی، چې ځائې وو خو حضرت عائشې رضي الله عنها ورستو هلته دفن کيدل نهٔ دی خوښ کړې، ځکه کهٔ ځائې نهٔ وو، نو بيا د نهٔ دفن کولو د هداياتو څهٔ ضرورت وو، ځکه چې نهٔ دفن کيدل هسې هم متعين وو، بلکه د عائشې رضي الله عنها اول ددې ځائې ځان د پاره د مخصوص کولو تقاضا خو دا وه، چې هغې د مرګ په وخت کښې هم دا اظهار کړې وې، کاش چې ځائې وې، او زهٔ دلته کښې دفن کړې شوې وې.

ددې جواب يا حل دادې، چې ځائې د حضرت عمر رضي الله عنه د تدفين نه ورستو هم وو، ولې حضرت عائشې رضي الله عنها په هغې کښې دفن کيدل خوښ نهٔ کړل، ځکه چې اول خو په دې ځائې (د حضرت عائشې په کور) کښې) صرف دوه کسان مدفون وو، يو رسول الله ﷺ او دويم سيدنا ابوبکر رضي الله عنه او د دوی په موجودګئ کښې حضرت عائشې رضي الله عنها دلته د دفن کيدو خواهش لرو، ولې کله چې حضرت عمر رضي الله عنه دفن کړې شو، نو ام المؤمنين د غير محرم په دې احاطه

---

[1] فتح البارى: ۸۲و ۱۹
[2] عمدة القارى: ۱۶،۲۱۲
[3] صحيح البخارى، رقم: ۱۳۹۱

کښې د راتلو په وجه ددې ځائې خیال د زړۀ نه اوباسلو، په دې وجه نه چې ځائې نۀ وو. بلکه په دې وجه چې یو اجنبی سړی هلته تشریف راوړلې دې، ددې تائید ددې نه هم کیدې شی، چې د حضرت عائشې رضی الله عنها نه مروی دی، "لَمْ أَضَعْ ثِيَابِي عَنِّي مُنْذُ دُفِنَ عُمَرُ فِي بَيْتِي".(١)

د مسند احمد په یو روایت کښې دا الفاظ دی: "فلما دفن عمر معهم فوالله ما دخلته إلا وأنا مشدودة على ثيابي، حياءً من عمر".(٢)

د کوم وخت نه چې حضرت عمر رضی الله عنه زما په کور کښې دفن دې، ما خپل زیاتی لباس (کالی) نۀ دی کوز کړې.

یعنی حضرت عائشې رضی الله عنها به پرده کوله، او چې حضرت عائشه رضی الله عنها په خپل ژوند کښې خاوړو ته د سپارلی شوې حضرت عمر رضی الله عنه نه پرده ضروری ګڼړله، نو د مرګ نه ورستو به هم هغې د یو اجنبی سړی سره متصل دفن کیدل ناخوښ کړې وی، او ښکاره خبره ده، چې د مرګ نه ورستو هم انسان خو ختمیږی نه، لهذا مړ انسان او د هغۀ د قبر نه شرمیدل یوه معنی لری. او هم ددغې وجهې نه حضرت عائشې رضی الله عنها دلته د دفن کیدلو نه منع اوکړه.

د حضرت عائشې رضی الله عنها د پاره د ځائې نۀ پاتې کیدو قول: او کۀ د حضرت عائشې رضی الله عنها د قول "ولأوثرنه به على نفسي" نه چا ته دا تاثر ملاویږی، چې ځائې صرف د یو قبر وو، ولې حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی، په ځائې ددې چې زۀ دا ځائې د خپل ځان د پاره مختص اوساتم، دا به زۀ حضرت عمر رضی الله عنه ته ورکړم، او ددې ځائې په سلسله کښې به خامخا هغوی ته په خپل ځان باندې ترجیح ورکوم، نو دا په دې وجه صحیح نۀ دی، چې د ایثار او ترجیح دلته دا صورت هم کیدې شی. او دې هم، چې حضرت عائشه رضی الله عنها دې ځائې ته د هغوی (یعنی حضرت عمر رضی الله عنه) د اجنبیت په وجه، نۀ دا چې د ځائې نۀ کیدو په وجه ورستو شوه، او دا ځائې حضرت عمر رضی الله عنه ته ورکولو سره دې سره د متصل ځائې نه ئې هم خپل ځان محروم کړو، دا هم د ایثار یو اعلی او بې مثاله صورت دې.

د تطبیق صورت: د تطبیق دویم صورت دادې، چې د حضرت عمر رضی الله عنه د شهادت نه وړاندې د حضرت عائشې رضی الله عنها خیال وو، چې دلته صرف د یو سړی د قبر ځائې دې، لهذا د رسول الله ﷺ او د حضرت ابوبکر رضی الله عنه نه ورستو زۀ به هم هغه دریم مړې یم چې دلته به دفن کیږم، او بیا به نور ځائې نۀ وی، ولې د حضرت عمر رضی الله عنه د تدفین نه ورستو هغې ته اندازه اوشوه، چې دلته د یو بل قبر ځائې هم شته، اُوس مسئله دا راغلې وه، چې حضرت عمر رضی الله عنه سره متصل دفن کیدل هغې رضی الله عنها نۀ خوښول، نو لهذا اول چې ئې "ولأوثرنه...." اوفرمائیل، هغه هم په ځائې وو، یعنی دهغې هم وجه وه، او ورستو چې ئې "لاتدفنی معهم" اوفرمائیل، هغه هم صحیح دی(٣)

(١) فتح البارى: ٩/ ١٨٢
(٢) مسند احمد، رقم: ٢٥٦٦٠، المستدرک على الصحيحين: ١٤٤٢
(٣) فتح البارى: ٩/ ٨٢، ٨٣/ ٣، ١٣٣٠

د حضرت عيسىٰ علیه السلام قبر به كوم ځائې كښې وى؟ دلته په بعضې رواياتو كښې د حضرت عيسىٰ علیه السلام د قبر هم ذكر دې، يو روايت حضرت عائشې رضی الله عنها ته منسوب دې، چې په هغې كښې حضرت عائشه رضی الله عنها د رسول الله ﷺ نه د هغوى په خوا كښې د دفن كيدلو اجازت طلب كوى، او هغوى ﷺ په دې الفاظو سره هغې رضی الله عنها ته جواب وركوى:

"وأنى لك بذالك، وليس فى ذلك الموضع إلا قبرى وقبر أبى بكر وعمر وعيسى بن مريم".[1]

نه ! دلته تا ته څنګه ځائې ملاويدې شى، دلته خو به صرف زما، د ابوبكر، د عمر او عيسىٰ بن مريم قبرونه وى.

دې روايت ته حافظ ابن حجر رحمه الله "حديث لا يثبت" وئيلو سره ناقابل د استدلال او اعتبار ګرځولې دې.

همدغه شان عمرو بن أبى شيبه په اخبار المدينة كښې د سعيد بن المسيب نه نقل كړى دى، هغه فرمائى: "وهناك موضع قبر يدفن فيه عيسىٰ علیه السلام".[2]

دې ته هم "من وجه ضعيف" وئيلو سره حافظ ابن حجر عسقلانى كمزورې ګرځولې دې، خو كۀ يو قوى السند روايت نۀ هم وى، بيا هم د حضرت عيسىٰ علیه السلام د رسول الله ﷺ په خوا كښې د دفن كيدلو نه انكار په دې وجه معتبر نۀ دې، چې ددې څۀ دليل نشته، او دلته په دفن كيدو كۀ يو ضعيف روايت هم وى، نو هغه هم كافى دې.

ايا هغوى رضی الله عنه ابن عباس رضی الله عنه ته تكيه وهلې وه ؟: فأسنده رجل......ارفعونى د الفاظو نه معلوميږى، چې حضرت عمر رضی الله عنه ملاست وو، او هغوى هلته ناستو خلقو ته اوفرمائيل، ما كينوئ، نو يو سړى اوچت كړو او هغوى رضی الله عنه له ئې خپل ځان ته تكيه وركړه، دا سړې څوك وو؟ حافظ ابن حجر عسقلانى رحمه الله فرمائى، لم أقف على اسمه زۀ د هغۀ د نوم نه واقف نۀ شوم، ولې بيا فرمائى دا ابن عباس كيدې شى، او ددې تائيد، د مبارك بن فضاله په روايت كښې ددې الفاظو نه كيږى:

"فقال له عمر: ألصق خدى بالأرض يا عبد الله بن عمر، قال ابن عباس: فوضعت من فخذى على ساقى فقال: ألصق خدى بالأرض، فوضعته حتى وضع لحيته وخده بالأرض فقال ويلك عمر إن لم يغفر الله لك".[3]

حضرت عمر رضی الله عنه اوفرمائيل، عبد الله بن عمر زما مخ زمكې سره اولګوه، عبد الله بن عباس فرمائى، ما هغوى د پتون نه كوزولو سره په خپلې پنډۍ كيښودو، په دې باندې هغوى

---

[1] كنز العمال، كتاب القيامة، باب نزول عيسىٰ، رقم: ۱۲۹۷۲۸

[2] فتح البارى: ۸۲،۹. او د ترمذى په يو روايت كښې دا الفاظ منقول دى: مكتوب فى التوراة صفة محمد وعيسى بن مريم يُدفن معه قال: فقال أبو مودود: وقد بقى فى البيت موضع قبر، رقم الحديث: ۳۶۶۷

[3] فتح البارى: ۸۳،۹، وفى طبقات ابن سعد، ويلى وويل أمى إن لم يغفر الله لى: ۲۷۴،۳، وعند الطبرانى ويلک وويل أمک يا عمر إن لم يغفر الله لک، المعجم الأوسط، رقم: ۱۵۷۹

اوفرمائیل، زما مخ زمکې سره اولګوه ! نو بیا ما د هغوی سر په زمکه کیښودو، تر دې پورې چې هغوی خپل مخ او ګیره په زمکه باندې کیښودو سره اووئیل، عمره! ستا د پاره هلاکت دې، که الله تعالی ته اونه بښلې.

ددې روایت نه معلومیږی، چې د "رجل" نه مراد ابن عباس دې، ځکه چې که هغوی رضی الله عنه په زمکه باندې سملولو والا ابن عباس دې، نو ظاهره ده، چې اوچتولو سره خپل ځان ته تکیه ورکولو والا هم ابن عباس کیدې شی.

علامه عینی د "رجل" نه ابن عباس مراد اخستلو والا احتمال بې بنیاده ګرځولې دې، هغه فرمائی: "إن كان مستندًا هذا القائل في الاحتمال المذكور كون ابن عباس في القضية فليغيره أن يقول يحتمل أن يكون عمرو بن ميمون لقوله في ما مضى فانطلقنا معه".[1]

که ددې قول قائل (یعنی ابن حجر) د احتمال مذکور اظهار په دې وجه کړې وی، چې په دې مسئله کښې د ابن عباس هم ذکر دې، نو په دې وجه صحیح نهٔ دی، چې په دې کښې د عمرو بن میمون هم ذکر دې، څنګه چې د هغوی الفاظ "فانطلقنا معه" تیر شوی دی، (نو بیا خو د رجل نه هغوی هم مراد کیدې شې).

نو که د حافظ ابن حجر رحمه الله د پورته ذکر کړې شوی روایت نه ابن عباس رضی الله عنه مراد اخستل ثابتولې شی، نو په هغې باندې د علامه عینی اشکال نهٔ واردیږی.

"صالحینو" ته نزدې د دفن کیدو فضیلت: مَا كَانَ مِنْ شَيْءٍ أَهَمَّ إِلَيَّ.........حضرت عمر رضی الله عنه فرمائی چې زما د پاره ددې نه اهم څیز هیڅ هم نشته، چې د رسول الله په خوا کښې ما ته د تدفین د پاره ځائې ملاؤ شی، او هغه هم د حضرت عائشې رضی الله عنها په خوشالئ باندې، دې نه معلومیږی، چې د صالحینو په خوا کښې د دفن کیدو هم ډیر اهمیت او برکات دی، په دې وجه حضرت عمر رضی الله عنه سره په دې سخت حالت، او د مرګ د یقینی کیدو په وخت کښې هم ددې قربت او معیت څومره فکر وو، او بیا په دې باندې هغوی څنګه د الله تعالی شکر ادا کړو، او ددې د اهمیت تصریح ئې اوکړه.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: "وفيه الحرص على مجاورة الصالحين في القبور طمعًا في إصابة الرحمة إذا نزلت عليهم وفي دعاء من يزورهم من أهل الخير".[2]

د حضرت عمر رضی الله عنه په دې واقعه کښې د صالحینو په خوا کښې د دفن کیدو اهمیت او دا د حرص قابل امر کیدو اندازه هم کیږی، او (یو مسلمان ته) ددې خواهش په دې وجه وی، چې په صالحینو باندې وریدونکې رحمت نه دې هم برخه مند شی، او د هغوی زیارت له راتلونکی د خیر د خاوندانو په دعاګانو کښې دهٔ ته هم فیض ملاؤ شی.

---

[1] عمدة القاري: ۱۶، ۲۱۲
[2] فتح الباري: ۴، ۳۳۰

د حضرت حفصې رضي الله عنها په ژړلو د سيدنا حضرت عمر رضي الله عنه خفګان: **فَوَلَجَتْ عَلَيْهِ......** ددې نه ورستو ام المؤمنين حضرت حفصې رضي الله عنها تشريف راؤړو، او د خپل پلار امير المؤمنين سيدنا عمر رضي الله عنه کوټې ته داخليدو سره په ژړا شوه، په بعضې نسخو کښې د "فمكثت" الفاظ راغلى دى، او په بعضو کښې د "فبكت".[1]

د "فبكت" تائيد په دې سره هم کيږى، چې ابن سعد د مقدام بن معديكرب نه نقل کړى دى، چې حضرت حفصې رضي الله عنها اتلو سره اووئيل:

"يا صاحبَ رسول الله ﷺ يا صهرَ رسول الله، يا أميرَ المؤمنين فقال عمر: لا صبرلى على ما أسمع، أحرج عليكِ بمالى عليكِ من الحق أن تندبينى بعد مجلسك هذا، فأما عينك فلن أملكهما".[2]

اې د الله تعالى د رسول ملګريه ! اې د الله تعالى د رسول سخره ! اې د مسلمانانو اميره ! حضرت عمر رضي الله عنه (د خپلې خوږې لور نه د محبت او غم ډك الفاظ اؤريدو سره) اوفرمائيل، څۀ چې اورم ددې د اؤريدو طاقت نۀ لرم، زۀ د خپل هغه حق واسطه درکولو سره تا ددې مجلس نه ورستو د ژړا کولو نه منع کوم، کوم حق چې زما په تا باندې دې، هاؤ! ستا د سترګو اختيار ما (او تا ته) تشته، (نو د اوښکو بهيدلو نه دې نۀ منع کوم).

د حضرت عمر رضي الله عنه خليفه نۀ مقرر کول او د هغې وجه: **"فَقَالُوا أَوْصِ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ"** (هغوى اووئيل امير المؤمنين ! وصيت اوکړئ) د حديث د سياق نه خو معلوميږى، چې دا د هغه خلقو قول دې، کوم چې په دغه وخت کښې د حضرت عمر رضي الله عنه عيادت او زيارت له راغلى وو، او د کومو چې په "واستأذن الرجال" سره دلته ذکر راغلې دې، حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى، د بعضې رواياتو نه معلوميږى، چې دا قائل ابن عمر وو، څنګه چې د کتاب الأحكام نه معلوميږى.[3]

يو روايت چې هغه عمرو بن شبه نقل کړې دې، او په هغې کښې انقطاع هم ده، هغې نه معلوميږى، کله چې اسلم مولى عمر ته پته اولګيده، چې حضرت عمر رضي الله عنه خوك خليفه نۀ دې مقرر کړې، نو وې وئيل، "يا أمير المؤمنين! ما يمنعك أن تصنع كما صنع أبوبكر".[4]

امير المؤمنين! تاسو ولې هغه شان (خليفه نۀ مقرر) کوئ، څنګه چې ابوبکر کړې وو.

حافظ صاحب وائى دا هم احتمال شته، چې دا د ابو لؤلؤة په لاس د حضرت عمر رضي الله عنه د زخمي کيدلو نه وړاندې خبره وى، احمد د معدان بن أبى طلحه په طريقې سره روايت کړې دې، چې سيدنا عمر د زخمي کيدلو نه وړاندې په خپله خطبه کښې وئيلى وو:

---

[1] فتح البارى: ۹/۸۳
[2] الطبقات الكبرىٰ ذكر استخلاف عمر: ۳/۲۷۵
[3] فتح البارى: ۹/۸۳
[4] فتح البارى: ۹/۸۳

"إن أقوامًا یأمروننی أن أستخلف".(۱) بعضي خلق ما ته دا وائی، چې زهٔ خلیفه مقرر کړم.
کهٔ په خنجر د وهلو نه وړاندې ترې پوښتنه کړې شوې وی، یا ورستو په هر حال کښې
هغوی رضی الله عنه د هغې دوه وجوهات بیان کړل:
①:-خلیفه مقرر کول هم زما نه د غوره یعنی د ابوبکر رضی الله عنه نه ثابت دی، او نهٔ مقرر کول هم زما
نه (بلکه د ټولو نه) غوره یعنی د رسول الله ﷺ نه ثابت دی.
②:-زهٔ دا نهٔ غواړم چې په ژوند کښې هم او د مرګ نه ورستو هم د خلافت په حوالې سره
ذمه دار پاتې شم.
د حضرت عمر رضی الله عنه وصیت: ددې نه ورستو حضرت عمر رضی الله عنه تفصیلی وصیت اوفرمائیلو، او
په هغې کښې ئې نهٔ صرف دا چې د خلافت په حوالې سره مسلمانانو ته لارښودنه اوکړه،
بلکه په مختلفو اړخونو لارښودونکی هدایات ورکولو سره د دنیا نه رخصت شو، د خلافت
ذمه واری یو متعین کس ته د سپارلو په ځائې هغوی د شورٰی خوښې ته پریښوده، په شورٰی
کښې هغوی رضی الله عنه کوم خلق منتخب کړل، او په نورو باندې ئې دوی ته ترجیح ولې ورکړه، بیا
ئې هغوی ته خلیفه د ټاکلو په سلسله کښې د کومو قواعدو او هدایاتو پابند جوړ کړل، په
دې ټولو معاملاتو کښې حضرت عمر رضی الله عنه کیف ما اتفق څهٔ سرسری خبره نهٔ ده کړې، بلکه د
یوې لوئې فسلفې او د اسلام د روح عکاسی کوونکو هدایاتو او اشاراتو په ذریعه ئې خپل
فرض منصبیی ادا کړل، حضرت عمر رضی الله عنه خو اول ددې خبرې وضاحت کول ضروری اوګڼړل،
چې دخلیفه د ټاکلو شرعی حیثیت څهٔ دې، او آیا دوی به په هرصورت کښې خلیفه مقرروی؟
نو د "استخلف" په جواب کښې هغوی رضی الله عنه اوفرمائیل:
"ما أجد أحق بهذا الأمر من هولاء النفر-أو الرهط- الذی توفی رسول الله وهو عنهم راض فسمی علیًا وعثمان
والزبیر وطلحة وسعدًا وعبد الرحمٰن".(۲)
یعنی زهٔ دې معاملې د پاره ددې ډلې نه علاوه زیات حقدار څوك هم نهٔ وینم، چې د هغوی نه
رسول الله ﷺ په داسې حالت کښې رخصت شو، چې هغوی ﷺ د دوی نه راضی وو، بیا
هغوی رضی الله عنه د حضرت علی، عثمان، زبیر طلحه، سعد او عبد الرحمن رضی الله عنهم نومونه واخستل.
د ابن سعد په روایت کښې دا الفاظ هم دی: "فأیهم استخلف فهو الخلیفة من بعدی".(۳)
په دوی کښې چې څوك هم خلیفه جوړ کړې شو، هم هغه به زما نه ورستو خلیفه وی، په
زرګونو صحابهٔ کرامو او لاکهونو مسلمانانو کښې ددې شپږو کسانو شورٰی هغوی رضی الله عنه ولې
جوړه کړه، ددې وجه هم هغوی رضی الله عنه پخپله اوښودله، چې رسول الله ﷺ د دوی نه د رضامندئ
او خوشالئ په حالت کښې د دنیا نه تلې دې، او په دې خبره کښې څهٔ شك او ابهام هم نشته،

---

(۱) مسند احمد، مسند عمر بن الخطاب، رقم:۱۸۶
(۲) حدیث باب.........۱
(۳) الطبقات الکبرٰی لابن سعد:۳،۳۲۸

ځکه چې دا حضرات په هغه عشره مبشره کښې چا ته چې د جنت زیرې ورکړې شوې دې،هم شمیرلې شی،د الله د رسول رضامندئ هم د الله تعالی د رضامندې سره یو شان ده،او مبشر بالجنة کیدل هم د الله تعالی په دربار کښې د ایمان او عمل د قبولیت دلیل دې،ددې نه معلومه شوه،چې په اسلام کښې د استحقاق خلافت او د بادشاهئ د اهلیت د پاره په دین دارئ او د خدائې نه په ویره کښې فائق او ممتاز کیدل ضروری دی.

د خلافت په حوالې سره دوه اهم هدایات: د خپل ځان نه د ورستو خلیفه مقرر کولو په سلسله کښې د حضرت عمر ﷺ چې کومه طریقه او نقطهٔ نظر د هغوی ﷺ د هدایاتو او فرموداتو نه معلومیږی په هغې کښې دوه خبرې اهمې دی:

①-تقوی او للهیت:ددې دلیل دادې،چې دا معامله په دیندارئ کښې د ټولو نه ممتاز لس کسانو پورې محدود ساتلې شوې ده،او د دوی نه علاوه ئې چا ته هم په دې کښې د برخې اخستلو او د زړهٔ په خوښه د کار کولو اجازت ورنهٔ کړو.

②-شورئ ته ئې بنیادی حیثیت ورکړو،په نورو الفاظو سره داسې اووایه،چې د خلافت د پاره ایمان او تقوی شرط اوګرځولې شو،او د خلافت طریقې ئې شوری.

د ابن سعد په یو روایت سره ددې نور وضاحت کیږی،چې په هغې کښې سعید بن زید حضرت عمر ﷺ ته وائی،کهٔ تاسو د یو مسلمان ټاکلو ا ړخ ته اشاره هم اوکړئ،نو خلق به په هغهٔ باندې د اعتماد او رضامندئ اظهار اوکړی،حضرت عمر ﷺ اووئیل:

"قد رأيت من أصحابي حرصًا سيئًا وإني جاعل هذا الأمر إلى هؤلاء النفر الستة الذين مات رسول الله ﷺ وهو عنهم راض".([1])

ما د خپلو ملګرو د اړخ نه ډیر بد حرص اولیدو،او زهٔ د خلافت دا کار دې شپږو کسانو ته ورکوم،د چا نه چې رسول الله ﷺ د دنیا نه د رحلت په وخت کښې راضی وو.

ددې نه معلومیږی چې نور خلق هم د خلافت امیدوار او متمنیان وو،ولې حضرت عمر ﷺ هغوی په سختئ سره منع کړل،او هم ددې شپږو کسانو شوری ئې جوړه کړه.

او تر کومې پورې چې د ټاکلو او د خپل شخصی رائې په ځائې شورائیت ته د بنیادی حیثیت ورکولو تعلق دې،نو په دې حوالې سره هم د ابن سعد په یو مفصل روایت کښې دا الفاظ راغلی دی:

"وليخلُ هولاء القوم في بيت،فإذا اجتمعوا على رجل فمن خالفهم فاضربوا رأسه فلما خرجوا من عند عمر قال عمر:لو ولّوها الأجلح سلك بهم الطريق فقال له ابن عمر:فما يمنعك يا أمير المؤمنين؟قال أكره أن أتحمّلها حيًا وميّتًا".([2])

وې فرمائیل،دا خلق(یعنی أصحاب سته)دې په یو کور کښې خفیه مشوره اوکړی،او کله

---

[1]) طبقات لابن سعد:۳،۳٤۲،۳٤۳

[2]) طبقات ابن سعد:۳،۳٤۲

چې دوی په چا باندې متفق شی، نو څوك چې هم د هغوی نه مخالفت اوکړی، د هغه سرې سر کټ کړئ، کله چې دا حضرات د حضرت عمر رضی الله عنه د خوا نه پاسیدل، نو هغوی رضی الله عنه اوفرمائیل، کۀ دا خلق څوك بې خکرو څناور هم مقرر کړی، نو هغه به هم دوی په نیغه لار بوځی، (یعنی اوس به دې شورٰی سره د الله تعالی مدد او نصرت شامل حال وی) ابن عمر اوفرمائیل، تاسو ولې څوك نۀ مقرر کوئ؟ حضرت عمر رضی الله عنه اوفرمائیل، ما ته په ژوند کښې او د مرګ نه ورستو هم د دې ذمه دارې اوچتول خوښ نۀ دی.

په بل روایت کښې دا الفاظ دی: "فمن تأمر منکم علی غیر مشورة من المسلمین فاضربوا عنقه".[1]

یعنی په تاسو کښې کۀ څوك د مسلمانانو د مشورې نه بغیر امیر جوړ شو، نو هغه قتل کړې همدغه شان حضرت عمر رضی الله عنه د یوې بلې خبرې وضاحت هم اوکړو، هغه دا چې کۀ هغوی (یعنی جضرت عمر) خلیفه مقرروی نو دا هم صحیح دی، څکه چې حضرت ابوبکر رضی الله عنه هم مقرر کړې وو، او کۀ نۀ مقرروی نو دا هم صحیح دی، او رسول الله ﷺ څوك هم نۀ دی مقرر کړې، نو هغوی رضی الله عنه فرمائی:

"إن أستخلف فسنة، وإلا أستخلف فسنة، توفی رسول الله ﷺ ولم يستخلف وتوفی أبوبكر فاستخلف".[2]

کۀ زۀ خلیفه مقرروم، نو دا هم سنت دی، او کۀ نۀ مقرروم نو دا هم سنت دی، رسول الله ﷺ وفات شو، اوهغوی خلیفه نۀ وو مقررکړې، او ابوبکر رضی الله عنه وفات شو اوهغوی خلیفه مقررکړو. د دواړو خبرو ځائې موجود دې.

د خلیفه د ټاکلو درې طریقې: ددې نه دا هم معلومه شوه، چې په اسلام کښې هم ددې دواړو بلکه د درې واړو طریقو ځائې شته:

①:-اوله دا چې د خلیفه تقرر مسلمانان خپل مینځ کښې په فراخې مشورې او اتفاق رائې سره اوکړی، څنګه چې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په خلافت کښې اوشو.

②:-دا چې خلیفه خپل قائم مقام پخپله مقرر کړی، په دې شرط چې وصیت کونکې خلیفه هم په دینی اعتبار سره د اعتماد وړ او د تقوٰی او تدین حامل وی، او د هغۀ ټاکونکې خلیفه هم، څنګه چې د حضرت عمر رضی الله عنه د پاره حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه وصیت اوفرمائیلو.

③:-دا چې د منتخب او غوره کړې شوؤ کسانو مختصره شورٰی جوړه کړې شی، او هغوی ددې فیصله اوکړی، څنګه چې دلته د حضرت عثمان رضی الله عنه د خلافت په سلسله کښې اوشو.

د خلیفه د ټاکلو په حوالې سره د حضرت عمر او ابن عمر رضی الله عنهما په مینځ کښې یوه زړۀ راښکونکې مکالمه هم ابن سعد نقل کړې ده، فرمائی: ابن عمر حضرت عمر ته اووئیل:

"لواستخلفت"، کۀ تاسو خلیفه مقرر کړې وې نو ښۀ به نۀ وې؟ حضرت عمر اوفرمائیل، "مَن"؟ څوك به مې مقرر کولو؟

---

[1]) طبقات ابن سعد:۳،۳۴۴

[2]) طبقات ابن سعد:۳،۳۴۲

ابن عمر اووئيل: "تجتهد فإنك لست لهم برب تجتهد، أرأيت لو أنك بعثت إلى قيم أرضك ألم تكن تحب أن يستخلف مكانه حتى يرجع إلى الأرض؟ قال بلى، قال: أرأيت لو بعثت إلى راعی غنمك ألم تكن تحب أن يستخلف رجلاً حتى يرجع؟". [1]

حماد بن زيد راوی وائی: "فسمعت رجلاً يحدث أيوب أنه قال: إن أستخلف فقد استخلف مَن هو خير منی، وإن أترك فقد ترك مَن هو خير منی فلما عرّض بهذا ظننت أنه ليس بمستخلف". [2]

وې فرمائيل کۀ ما خليفه مقرر کړو، نو زما نه غوره (يعنی ابوبکر) مقرر کړې دې، او کۀ ما پرېښودو، نو زما نه غوره (يعنی رسول الله ﷺ) هم پرېښودې دې، راوی وائی د هغوی رضی الله عنه په دې تعريض سره زۀ په دې پوهه شوم، چې هغوی رضی الله عنه خليفه مقرر کول نۀ غواړی.

په عشره مبشره کښې د بعضو د نۀ ذکر کولو وجه: دلته يو سوال کيدې شی، چې په عشره مبشره کښې صرف د شپږو انتخاب ولې اوکړې شو؟

ددې جواب دادې، چې په عشره مبشره کښې دوه خو حضرات يعنی حضرت ابوبکر رضی الله عنه او پخپله حضرت عمر رضی الله عنه وو، او ښکاره خبره ده چې دوی دواړه په مشوره کښې نۀ شو شامليدې، ځکه چې حضرت عمر رضی الله عنه خو پخپله صاحبِ معامله دې، او په شهادت سره د هغۀ خلافت ختميږی، او ابوبکر ددې نه وړاندې وفات شوې دې.

پاتې شو ابو عبيدة بن الجراح رضی الله عنه نو د هغۀ هم انتقال شوې وو. [3]

سعيد بن زيد رضی الله عنه په شوری کښې ولې وانخستې شو؟: اُوس په باقی وو حضراتو کښې صرف سعيد بن زيد رضی الله عنه پاتې شو، نو د هغۀ د نوم د نۀ اخستو وجه دا کيدې شی، چې حضرت عمر رضی الله عنه د اقرباء پروری او د هغې د الزام نه بچ کيدل غوښتل، او سعيد بن زيد خو د حضرت عمر رضی الله عنه د تره ځوې او آوښې وو، نو په مشوره کښې د هغۀ په شاملولو باندې او د خلافت په اميدوار جوړولو باندې اعتراض کيدې شو.

او ممکنه ده، چې د يو بل سبب په وجه باندې هغه ئې د خلافت د پاره مناسب نۀ وی ګڼړلې، علامه عينی وائی:

"أما سعيد فهو ابن عم عُمر رضی الله عنه فلعله لم يذكره لذلك أو لأنه لم يَرَه أهلاً لها بسبب مِن الأسباب". [4]

خو د خلافت د پاره اهل نۀ ګرځولو مطلب دا هم نۀ دې، چې حضرت سعيد بن زيد رضی الله عنه په عشره مبشره کښې هم نۀ وو پاتې شوې، يا د هغۀ په مقام او مرتبه کښې څۀ کمې راغلې وو، د مدائنی روايت دې، چې په هغې کښې حضرت عمر رضی الله عنه د سعيد بن زيد په هغه خلقو کښې شمير کړې دې، د کومو نه چې رسول الله ﷺ د دنيا نه تلو په وخت کښې راضی وو، ولې

---

[1] الطبقات الكبرٰى لابن سعد: ۳، ۳۴۳

[2] الطبقات الكبرٰى: ۳، ۳۴۳

[3] فتح الباری: ۳، ۸۴۳

[4] عمدة القاری: ۱۶، ۲۱۲، وفتح الباری: ۹، ۸۴

حضرت عمر رضی اللہ عنہ د خلافت د شورىٰ نه هغه د قرابت او رشته دارئ د وجهې نه مستثنىٰ كړو، دې د پاره چې په هغوى رضی اللہ عنہ د اقرباء پرورئ الزام اونۀ لګى، په دې روايت كښې د حضرت عمر رضی اللہ عنہ دا الفاظ مروى دى:

"لا أرب لي في أموركم فأرغب فيها لأحد من أهلي". (١)

ما ته ستاسو (د خلافت وغيره) په كارونو كښې هيڅ قسم حاجت او ضرورت نشته، چې د خپل يو رشته دار د پاره په دې كښې كوشش اوكړم.

د ابن عمر رضی اللہ عنہ په شورىٰ كښې د نۀ شاملولو وجه: حضرت عمر رضی اللہ عنہ خپل ځوې او جليل القدر صحابى حضرت عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہما هم په شورىٰ كښې شامل نۀ كړو، چې د اهليت او اهميت سره سره هغۀ د همدردئ او تسلئ هم حق لرلو، ولې حضرت عمر رضی اللہ عنہ د هغۀ د زړۀ صرف دومره خيال اوساتلو چې وې فرمائيل، "يشهدكم عبد الله بن عمر".

چې عبد الله بن عمر به هم تاسو سره حاضر وى.

علامه عينى رحمہ اللہ فرمائى:

"أي يحضركم، ولكن ليس له من الأمر شيئ، وإنما قال هذا مع أهليته لأنه رأى غيره أولى منه". (٢)

يعنى حضرت ابن عمر به حاضر خو وى، ولې دۀ سره به د څۀ څيز اختيار نۀ وى، او دا خبره حضرت عمر رضی اللہ عنہ دې د پاره اوفرمائيله، چې هغوى رضی اللہ عنہ نور خلق د عبد الله بن عمر نه زيات حقدار ګڼړل، اګر چې اهليت خو په عبد الله بن عمر كښې هم وو، ولې په نورو كښې به زيات وو، په بعضې رواياتو كښې دا هم راغلى دى، چې بعضې حضراتو ابن عمر رضی اللہ عنہ ته د ذمه دارو وركولو په حوالې سره حضرت عمر رضی اللہ عنہ سره خبره هم اوكړه، د ابن سعد په روايت كښې دا الفاظ راغلى دى:

"قال عمر من أستخلف؟، لو كان أبو عبيدة بن الجراح، فقال له رجل: يا أمير المؤمنين! فأين أنت من عبد الله بن عمر؟ فقال قاتلك الله والله ما أردت الله بهذا، أستخلف رجلا ليس يحسن يطلق امرأته". (٣)

وې فرمائيل كۀ ابو عبيده بن الجراح وې نو څۀ خۀ به وې، ما به هم هغه خليفه مقررولو، اُوس څوك خليفه كړم؟ يو سړى اووئيل، امير المؤمنين! تاسو ابن عمر ولې هير كړې دې؟ حضرت عمر رضی اللہ عنہ اوفرمائيل خدائې دې بيړه غرقه كړه، دا تۀ د الله تعالى د پاره نه (زما خوشالولو د پاره يا د يو بل مقصد د پاره) وائې، آيا زۀ يو داسې سړې خليفه جوړ كړم، چې په صحيح طريقه خپلې ښځې ته طلاق وركول هم نۀ پيژنى.

حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ د خپل محترم پلار په خير خواهئ، او د خلافت د درنو ذمه دارو نه د هغۀ د بچ كولو په حكمت او مصلحت باندې پوهيدو، همدغه وجه ده، چې د سيدنا عمر رضی اللہ عنہ

---

(١) فتح البارى: ٩.٧٤١٨٤

(٢) عمدة القارى: ١٦.١٢١٢

(٣) طبقات ابن سعد: ٣.٣٤٣

د خلافت په حوالې سره د مذكوره وصيت نه ورستو كله چې به حضرت ابن عمر رضي الله عنه د خلافت په مشوره كښې د شريك كولو د پاره راؤغوښتلې شو، نو ابن عمر رضي الله عنه به د هغې نه معذرت كولو، او د شركت نۀ كولو وجه به ئې هم هغه د حضرت عمر رضي الله عنه د اړخ نه ممانعت ښودلو، ځكه چې د هغوى له مخې د حضرت عمر رضي الله عنه رائې د فراست نه خالى نۀ وه، همدغه مضمون د ابن سعد په لاندينو روايتونو كښې مذكور دې، راوى عبد الله بن عمر فرمائى:

"ثم قال قوموا فتشاوروا، فأمِّروا أحدكم. قال: عبد الله بن عمر: فقاموا يتشاورون، فدعاني عثمان مرة أو مرتين ليُدخلَني في الأمر ولا والله ما أحب أني كنت فيه، علماً أنه سيكون في أمرهم ما قال أبي، والله لقلَّ ما رأيته يحرك شفتيه بشيء قط إلا كان حقا. فلما أكثر عثمان علىّ قلت ألا تعقلون؟ أتؤمرون وأمير المؤمنين حيّ". [1]

بيا حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل، اُوس تاسو شورىٰ والا لاړ شئ، او په مشورې سره په خپلو كښې يو امير مقرر كړې؛ عبد الله بن عمر رضي الله عنه فرمائى، نو دا حضرات پاسيدل او مشورې كولو ته لاړل، حضرت عثمان رضي الله عنه ما ته هم يو وارې يا دوه وارې آواز اوكړو، دې د پاره چې ما هم په مشوره او خلافت كښې شامل كړى، خو نا، په خدائې قسم چې ما دې ته راتلل نۀ غوښتل، ځكه ما ته معلومه وه، چې په دې كښې به ضرور څۀ وى، د كومې چې زما والد ما ته وئيلى دى، او په الله مې دې قسم وى اما به داسې ډير كم ليدلې وى، چې زما والد محترم د يو څيز متعلق شوندې خوځولې وى، او هغه هم هغه شان نۀ وى شوې. (بلكه څۀ چې به هغوى اووئيل خامخا به هم هغه كيدل) بيا كله چې حضرت عثمان رضي الله عنه ډير اصرار اوكړو، نو ما ورته اووئيل، آيا تاسو نۀ پوهيږئ؟ امير المؤمنين تر اوسه پورې ژوندې دې، او تاسو امير جوړوئ (نو هله ئې زۀ پريښودم).

قوله: كهيئة التعزية له: يعنى كله چې حضرت عمر رضي الله عنه خپل ځوې عبد الله بن عمر د خلافت د شورىٰ نه اوباسلو، نو د هغۀ د خاطر كولو او د زړۀ خيال ساتلو د پاره ئې هغه په اهل شورىٰ كښې داخل كړو.

د تعزيت معنىٰ ده د صبر تلقين او تسلى وركول، يا دا د هغوى د والد محترم په وفات باندې د اهل حل و عقد د اړخ نه هغوى سره د تعزيت برابر وو، په دې وجه ئې اوفرمائيل، "كهيئة التعزية". د تعزيت په توګه باندې.

كرمانى رحمه الله خيال ظاهر كړې دې، چې د "كهيئة التعزية" الفاظ د حضرت عمر رضي الله عنه نۀ دى، بلكه د يو راوى دى. [2]

خو ابن حجر رحمه الله فرمائى: "لم أعرف من أين تهيأ له الجزم بذلك مع الاحتمال". [3]

---

[1]) طبقات ابن سعد: ۳، ۳٤٤

[2]) شرح الكرمانى: ١٤، ٢٣٩

[3]) فتح البارى: ٩، ١٨٤

معلومه نۀ ده، چې هغوی ته دا یقین د کوم ځائې نه حاصل شو، حال دا دې چې دا صرف یو احتمال دې، چې دا د راوی زیاتوالې وی.

حافظ صاحب د مدائنی په حوالې سره ذکر کړی دی، چې حضرت عمر رضی الله عنه شورٰی والو ته دا الفاظ فرمائیلی وو: "إذا اجتمع ثلاثة علی رأی فحكموا عبدَ الله بن عمر، فان لم ترضوا بحكمه فقدِّموا مَن معه عبد الرحمٰن بن عوف". [1]

کله چې درې کسان په یوې رائې باندې جمع شی، نو د هغوی حکم او فیصل عبد الله بن عمر جوړ کړئ، او کۀ د هغۀ په فیصله باندې تاسو نۀ راضی کیږئ، نو هغه چا ته ترجیح ورکړې چا سره چې عبد الرحمٰن بن عوف وی.

د حضرت سعد د پاره خصوصی شفارس: فَاِنْ اَصَابَتِ الاِمْرَةُ سَعدًا......دې نه ورستو حضرت عمر رضی الله عنه په خاصه توګه د حضرت سعد بن أبی وقاص نامه واخسته، او وې فرمائیل، کۀ تاسو په هغۀ باندې اتفاق کوئ نو صحیح ده، هغه به خلیفه وی، او هغه ددې اهل دې، او کۀ په بل چا باندې اتفاق وی، نو بیا هغه هر څوك چې شو، هغۀ ته د خلافت په امورو کښې د سعد نه خامخا مدد اخستل پکار دی.

ددې تصریح وجه هم حضرت عمر رضی الله عنه پخپله اوښودله، او هغه دا چې ددې نه وړاندې هغوی رضی الله عنه دې (یعنی حضرت سعد) د کوفې د ګورنرئ نه معزول کړې وو، په هغې سره چا ته دا ګمان کیدې شو، چې دا به د هغوی (یعنی د حضرت سعد) د نا اهلئ د وجهې شوی وی، حضرت عمر رضی الله عنه د داسې هرې یوې خبرې نفی اوکړه، د عجز نه مراد عجز فی التصرف او د خیانة نه خیانت فی المال مراد دې. [2] دلته په دې نسخه کښې د "امرة" لفظ راغلې دې، او د کشمیهنی په نسخه کښې "امارة" بالالف راغلې دې. [3]

د مدائنی په روایت کښې دا زیاتوالې دې: "وما أظن أن یلی هذا الأمر الا علی أو عثمان إن ولی عثمان فرجل فیه لین، وإن ولی علیٌّ فاختلف علیه الناس، وإن ولی سعد........وإلا فلیستعن به الوالی". [4]

زما دا خیال وو، چې د خلافت دا معامله به حضرت علی رضی الله عنه یا حضرت عثمان رضی الله عنه تر سره کوی، کۀ حضرت عثمان رضی الله عنه ته ددې ذمه داری ملاؤ شی، نو هغه یو داسې سړې دې، چې په هغۀ کښې نرمی ده، او کۀ حضرت علی رضی الله عنه خلیفه جوړیږی، نو خلق به هغۀ کښې اختلاف کوی، او کۀ سعد خلیفه جوړ شو، خو صحیح ده، ګنې والی (چې څوك هم جوړ شی) دې د هغۀ نه مدد واخلی.

---

[1] فتح الباری: ۹، ۸٤
[2] عمدة القاری: ۱٦، ۲۱۲
[3] فتح الباری: ۹، ۸٤، وعمدة القاری: ۱٦، ۲۱۲
[4] فتح الباری: ۹، ۸۵

بيا ئې حضرت ابو طلحه انصاری ته په خاصه توګه اووئيل، چې الله تعالى ستاسو د انصارو په ذريعه د اسلام مدد او نصرت اوفرمائيلو، نو تاسو په انصارو كښې پنځوس كسان منتخب كړه، او هغوى ته ترغيب وركړه، چې بيا هغوى په خپلو كښې يو كس امير منتخب كړى.(١)

راتلونكى خليفه او نورو حضراتو ته وصيتونه: وقال أوصي الخليفة...... بيا هغوى رضي الله عنه د ځان نه ورستو راتلونكى ممكن خليفه ته مختلف وصيتونه اوفرمائيل، او ابو اسحاق چې د عمرو بن ميمون نه كوم روايت نقل كوى، په هغې كښې د حضرت عثمان رضي الله عنه او د حضرت على رضي الله عنه نامې اخستلو سره هغوى رضي الله عنه دوى مخاطب كړل، او دا هدايات او وصيتونه ئې د هغوى غوږونو ته واچول.

نو وائى: "فقال: ادعوا لي عليًا، وعثمان، وعبد الرحمٰن، وسعدًا والزبير، وكان طلحة غائبًا".(٢)

حضرت طلحه رضي الله عنه غائب وو، او د هغوى نه علاوه ټول اهل شورىٰ والا حضرت عثمان، على، عبد الرحمٰن، سعد، زبير رضي الله عنهم ئې راؤغوښتل، راوى وائى، بيا د حضرت عثمان او حضرت على رضي الله عنهما نه علاوه ئى چا سره هم خبرې اونۀ كړې.

نو وې فرمائيل: "يا علي، لعل هؤلاء القوم يعلمون لك حقك وقرابتك من رسول الله وصهرك وما آتاك الله من الفقه والعلم فإن وليت هذا الأمر فاتق الله فيه.(٣)

وې فرمائيل، على! كيدې شى دا خلق ستا حق، او رسول الله ﷺ سره ستا د رشته دارئ او سخرګنئ تعلق، او هغه علم او فقه پيژنى، كوم چې الله تعالى تا ته دركړې دې، لهذا كۀ تۀ خليفه جوړېږې، نو ددې خلافت په حقله د الله تعالى نه اويرېږه.

بيا هغوى رضي الله عنه حضرت عثمان رضي الله عنه راؤغوښتلو، او هغۀ ته ئې تقريبًا هم دغه خبرې اوكړې، د اسرائيل عن أبى اسحاق په دې روايت كښې دا الفاظ منقول دى:

"يا عثمان لعل هؤلاء القوم يعرفون لك صهرك من رسول الله وسنك وشرفك فإن وليت هذا الأمر فاتق الله فيه ولا تحملن بني أبي معيط على رقاب الناس".(٤)

عثمانه! كۀ دا خلق د خلافت معامله تاسو ته سپارى، نو تاسو په هغې كښې د الله تعالى نه ويرېږئ، او بنو أبى معيط د خلقو په ستونو باندې سوارۀ نۀ كړې.

په يو بل روايت كښې حضرت على رضي الله عنه سره هم په دې الفاظو د خطاب كولو ذكر دې:

"إن وليت من أمر المسلمين شيئًا فلا تحملن بني عبد المطلب على رقاب الناس".(٥)

---

(١) فتح البارى:۱۸۵،۹

(٢) فتح البارى:۱۸۵،۹

(٣) طبقات ابن سعد:۳،۳٤۱

(٤) طبقات ابن سعد:۳،۳٤۱

(٥) طبقات ابن سعد:۳،۳٤۱

يعنى كۀ د خلافت ذمه دارې تا ته سپارلې شى، نو بنو عبد المطلب د خلقو په ستهونو باندې مۀ سوره.

ددې نه ورستو د حضرت عمر رضی الله عنه په حوالې سره په دې روايت كښې دى: "ثم قال ادعوا لى صهيبًا، فدعى فقال: صلّ بالناس ثلاثًا وليخل هولاء القوم فى بيت فإذا اجتمعوا على رجل فمن خالفهم فاضربوا عنقه" (۱)
وې فرمائيل، صهيب ما ته راوبلئ، راوبللې شو، نو حضرت عمر رضی الله عنه ورته اووئيل، تر دريؤ ورځو پورې خلقو ته په جماعت سره مونځ كوه، او دا خلق دې په يو كور كښې جمع وى، او چې په كوم كس باندې اتفاق راشى، نو څوك هم چې د هغۀ مخالفت كوى نو د هغه سرې سر كټ كړئ.

د ابن سعد په يو بل روايت كښې حضرت عثمان رضی الله عنه او حضرت على رضی الله عنه سره نورو حضراتو ته هم وصيت كړې شوې دې، د هغې الفاظ دادى:

"فقال: إنى قد نظرت لكم فى أمر الناس فلم أجد عند الناس شقاقًا إلا أن يكون فيكم، فإن كان شقاق فهو فيكم وإنما الأمر إلى ستة، الى عبد الرحمٰن، وعثمان، وعلى، والزبير، وطلحة، وسعيد، وكان طلحة غائبًا فى أمواله بالسراة-
ثم إن قومك إنما يؤمّرون أحدكم أيها الثلاثة- لعبد الرحمٰن وعثمان وعلى- فإن كنت على شيئ من أمر الناس يا على فلا تحملنّ بنى هاشم على رقاب الناس". (۲)

يعنى حضرت عمر رضی الله عنه اوفرمائيل، ما د خلقو دې معاملې ته اوكتل نو ما په هغوى كښې نه، په تاسو كښې اختلاف اوليدۀ، اختلاف كۀ دې، نو هغه په تاسو كښې دې، دا معامله هسې خو تاسو شپږو كسانو عبد الرحمٰن، على، عثمان، زبير، طلحه او سعد ته سپارلې شوې ده، او طلحه خو د خپلو مالونو په سلسله كښې غائب دې، نو بيا ستاسو قوم به په تاسو دريؤ وارو كښې يو كس خليفۀ جوړوى، اې عبد الرحمٰن، عثمان، او على! ددې وجهې نه عبد الرحمٰن! كۀ تا ته څۀ ملاويږى، نو تۀ خپل رشته دار د خلقو په ستهونو باندې مۀ سوروه، عثمانه! تۀ د ابو معيط اولاد او على! تۀ بنو هاشم د خلقو په ستهونو باندې مۀ سوروه.

قوله: **بِالْمُهَاجِرِيْنَ الْأَوَّلِيْنَ**: دې نه ورستو سيدنا عمر رضی الله عنه د مهاجرينو، انصارو، اهل امصارو او اعرابو په شان د متخلف پيژندګلو حامل مسلمانانو كښې د هر يو خصوصى او امتيازى شان بيانولو سره د هغۀ د خيال ساتلو وصيت اوفرمائيلو.

د مهاجرين اولين نه څوك مراد دى؟: بعضې حضرات وائى، هغه حضرات مراد دى، چا چې دواړو قبلو اړخ ته مونځ كړې دې، يعنى څوك چې د تحويل قبلې نه وړاندې په اسلام مشرف شوى وو، يو قول دا دې، چې په بيعة الرضوان كښې شريك حضرا ت مراد دى، او دې حضراتو وطن پريښودو سره دار الهجرة او مدينة الرسول ته تشريف راوړو، علامه عينى رحمه الله اول قول

---

۱) طبقات ابن سعد: ۱۳۴۱ و ۱۳
۲) طبقات ابن سعد: ۳، ۱۳۳٤٤

سعید بن المسیب اړخ ته او دویم شعبی اړخ ته منسوب کړې دي.(۱)

د "انصار" معنیٰ او مصداق: او انصار هغه دي، چې په "دار" یعنی مدینه منوره کښې د وړاندې نه اوسیدل، او د اسلام په وجه د هجرت (ترکِ وطن) کونکو چې چا نصرت اوکړو، هم هغه حضرات مراد دي.

د "تبوّؤا الدار والإیمان مِن قبلهم" معنې داده، چې انصار مدینې منورې ته د مهاجرینو نه وړاندې راغلی وو، او د رسول الله ﷺ دلته د تشریف راوړلو نه دوه کاله وړاندې هغوی جماتونه جوړ کړې وو، دا معنیٰ نهٔ ده، چې د مهاجرینو نه وړاندې هغوی ایمان راوړلې وو، ځکه چې په ایمان او هجرت کښې سابقیت او اول والې بس هم مهاجرینو ته حاصل وو.(۲)

او تر کومې پورې چې د "الإیمان" تعلق دې، نو ددې متعلق یو قول خو دادې، چې دا هم د مدینې منورې په نومونو کښې یو نوم دې، او ګویا د "دار" نه بدل دې، ولې دا قول بعید او بې فائدې اوګرځولې شو.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: "والراجح، أنه ضمن "تبوّأ" معنی لزم، أو عاملُ نصبه محذوف وتقدیره واعتقدوا أو أن الإیمان لشدة ثبوته في قلوبهم کأنه أحاط بهم وکأنهم نزلوه والله أعلم".(۳)

وائي چې راجحه دا ده، چې "تبوّأ" د "لزم" معنې ته متضمن دې، او معنیٰ ده، هغه خلق چا چې مدینه منوره او ایمان کلك ټینګ کړو، دویم احتمال دادې، چې ددې عامل ناصب محذوف دې، او تقدیر د عبارت داسې دې، "واعتقدوا الإیمان"، دریم احتمال دادې، چې د هغوی په زړونو کښې ایمان د راسخ او ثابتیدو په وجه ګویا ایمان د هغوی زړونه په ګیره کښې اخستی دی، او هغوی ګویا ایمان سره په احاطه کښې راکوزیږی.

علامه عینی رحمه الله فرمائی: "والإیمان، فیه إضمار أی وآثروا الإیمان، من باب علفتها تبنًا وماءًا باردًا، لأن الإیمان لیس بمکان فیتبوّؤا فیه، التّبوّؤ التمکن والاستقرار ولیس المراد أن الأنصار آمنوا قبل المهاجرین بل قبل مجیئ النبی ﷺ إلیهم".(۴)

یعنی د "الدار" نه ورستو چې کوم لفظ د "الإیمان" راغلې دې، د هغې فعل مضمر دې، او هغه دلته "آثروا" کیدې شی، او په دې طریقې سره به دا عبارت د "علفتها تبنًا وماءًا باردًا" د قبیلې نه شی، ددې اضمار وجه داده، چې ایمان څهٔ مکان نهٔ دې، چې هغه د استوګنې ځائې جوړ کړې شی، ځکه د "تبوّؤ" معنیٰ ده، د استوګنې ځائې جوړول، او قرار اختیارول، بیا د "قبلهم" نه دې هم

---

(۱) فتح الباری: ۹، ۸۵ وعمدة القاری: ۱۶، ۲۱۲

(۲) عمدة القاری: ۱۶، ۲۱۳

(۳) فتح الباری: ۹، ۸۵

(۴) عمدة القاری: ۱۶، ۲۱۳

دا فهم نهٔ کړې شي، چې انصارو د مهاجرینو نه وړاندې اسلام قبول کړې وو، بلکه معنٰی داده، چې د رسول الله ﷺ او د صحابهٔ کرامو رضي الله عنهم مدینې ته د تشریف راؤړلو نه وړاندې هغوی ایمان قبول کړو او په مدینه کښې ئې استوګنه اختیار کړه.

د عام اُولس (عوامو) د پاره وصیت: انصارو او مهاجرینو سره د متعلق وصیت نه ورستو حضرت عمر رضي الله عنه د عام اُولس (ښاریانو) په حقله وصیت اوفرمائیلو، او د هغوی قدر، عزت او اهمیت ئې اوښودلو.

"ردء الإسلام" په کسرې د راء سره یعنی د اسلام مدد کونکی او حفاظت کونکی.

"جُباةُ الأموال" جباة، د جابی جمع ده، لکه څنګه چې قضاة د قاضی، او غلاة د غالی جمع ده، معنٰی ئې ده مال جمع کونکی، غیظ العدو یعنی د خپل کثرت او زیاتوالی په وجه به ئې دښمنانو غصه کول، او هغوی به ئې په ویره کښې ساتل وأن لایؤخذ منهم....... یعنی د هغوی نه دې صرف د ضرورت نه زیات مال واخستې شي، او هغه هم د هغوی په خوشالئ باندې.

د کشمیهنی په روایت کښې د "ویؤخذ منهم" الفاظ راغلی دی، بغیر د "لا" نه، خو اول صحیح ګرځولې شوې دې.(۱)

بیا ئې د اعرابو متعلق وصیت اوفرمائیلو، هغوی ئې اهل عرب اوګرځول، او وې فرمائیل، د هغوی نه دې، حواشی اموال واخستې شي، یعنی غیر عُمده.

د ذمة الله ورسوله نه مراد ذمی دې، څکه چې هغه به د الله تعالی او د هغهٔ د رسول په ذمه کښې وو، د هغوی په وجه د قتال کولو نه مراد دادې، کهٔ دښمن دوی ته نقصان رسَول غواړی، نو د هغوی دې د مسلمانانو په شان حفاظت اوکړې شي.

د ټولو طبقو د پاره وصیت: حضرت عمر فاروق رضي الله عنه د خپل ژوند په آخری لمحو کښې د ټولو خلقو په حقله مفصل او جامع وصیت اوفرمائیلو، چې په هغې کښې د هرې طبقې خصوصیات او امتیازات ذکر کولو سره ئې د هغوی حقوق، اهمیت او قدر و قیمت ښکاره کړو، خلق خو به یا ابتداءً مسلمانان وی، یا کافران، بیا کافر به یا حربی وی یا ذمّی، حربی خو د بحث نه بهر دې، او د هغهٔ د پاره خو وصیت نهٔ شی کیدې، ذمّی خو په دار اسلام کښې د الله تعالی او رسول په ذمه ژوند سره آزاد او محفوظ اوسیږی، په دې وجه هغوی د پاره ئې وصیت اوفرمائیلو، بیا مسلمان خو به یا مهاجر وی یا انصاری، د بهر نه اسلام د پاره هجرت کولو سره راتلونکی او د هغوی مدد کونکی مقامی حضرات خو ډیر زیات اهم دی، بیا هغوی به یا ښاریان وی، یا بانډچیان، دواړه ئې ذکر کړل، او د مدائنی په روایت کښې دا الفاظ هم دی: "وأحسنوا موازرة مَن یلی أمرَکم وأعینوه وأدوا إلیه الأمانة".(۲)

---

۱) فتح الباری: ۹،۱۸۵

۲) فتح الباری: ۹،۱۸۵

یعنی د ولی الامر بنه کلکه ملګرتیا کوئ، او د هغهٔ مدد کوئ، او امانت هغهٔ ته اوسپارئ.

فانطلقنا مونږ لاړو، او د کشمیهنی په روایت کښې فانقلبنا راغلې دې، یعنی مونږ راغلو او واپس شو.[1]

د قبور ثلاثهٔ د وقوع کیفیت: فوضع هناك مع صاحبیه: بیا هغه خپلو دواړو ملګرو، رسول الله ﷺ او سیدنا ابوبکر صدیق رضی الله عنه سره دفن کړې شو، دومره خبره خو متفق علیه ده، چې رسول الله ﷺ خپلو دواړو ملګرو سره یو ځائې په یوه بقعه (زمکه) مبارکهٔ او په یوه احاطه کښې دفن دې، هنه ! د قبورو په کیفیت او هیئت کښې اقوال مختلف دی.

اکثر حضرات خو دا فرمائی، چې د رسول الله ﷺ قبر دې، بیا د حضرت ابوبکر رضی الله عنه او بیا د حضرت عمر رضی الله عنه، بعضې وائی د رسول الله ﷺ قبر قبلې اړخ ته دې، او د هغوی د اوږو سره ابوبکر او د ابوبکر اوږو سره د حضرت عمر رضی الله عنه قبر دې، او بعضې حضرات وائی، چې د رسول الله ﷺ سر مبارك اړخ ته د حضرت ابوبکر رضی الله عنه قبر دې، او خپو اړخ ته د حضرت عمر رضی الله عنه، او یو قول دادې، چې د ابوبکر قبر د رسول الله ﷺ خپو مبارکو سره دې، او حضرت عمر رضی الله عنه قبر د حضرت ابوبکر رضی الله عنه خپو سره دې، ددې نه علاوه نور هم اقوال شته.[2]

د نوي امیر المؤمنین ټاکل او د عبد الرحمن بن عوف د عقل مندئ حکمت عملی: د حضرت عمر رضی الله عنه د تدفین نه ورستو د هغوی د وصیت مطابق د نوي امیر المؤمنینَ د تعیین او تقرر معامله شروع شوه، د شپږو أصحابؤ شوری حضرت عمر رضی الله عنه پخپله جوړه کړې وه، په دوی کښې حضرت عبد الرحمن بن عوف هم وو، هغوی ټول حضرات جمع کولو سره د ټولو نه اول درې کسان د دریؤ په حق کښې د دستبردار کیدو د پاره اوفرمائیل، په اسلام کښې د خلیفه د ګرانو ذمه دارو او حساس معاملې د احساس په وجه د صحابهٔ کرامو د پاره دا څهٔ مسئله نهٔ وه، چې هغوی د امارت د طلب کولو نه دستبردار شی، بلکه ددې (خلافت) د پاره تیاریدل، د هغوی د پاره ګران وو، نو حضرت زبیر د حضرت علی رضی الله عنه په حق کښې، حضرت طلحه د حضرت عثمان رضی الله عنه په حق کښې، او حضرت سعد د حضرت عبد الرحمن رضی الله عنه په حقَ کښې دستبردارَ شو، او أوس صرف په دریؤ کښې د یو ټاکل په نسبت سره په شپږو کښې د یو ټاکلو ډیر آسان شو، نو په دې وجه حضرت عبد الرحمن بن عوف خپله معامله د شپږو په ځائې په دریؤ کښې د کیدلو د پاره اوفرمائیل، أوس عبد الرحمن بن عوف څو متکلم وو، او د حضرت عثمان او حضرت علی رضی الله عنهما په شان د جلیل القدر شیوخ اسلام نه په ځائې دا متوقع وه، چې هغوی به ددې عهدې نه معذرت کوی، او عبد الرحمن بن عوف رضی الله عنه چې پخپله یو دنګ لوړ صحابئ رسول وو، د هغهٔ په دې دواړو کښې د یو په حق کښې د رائې ورکولو امکان وو، حضرت عبد الرحمن بن عوف د سترګو رڼړا کونکی منطق نه کار واخستو، وې وئیل په تاسو کښې چې څوك انکار کوی، مونږ به هم هغهٔ ته ذمه داری سپارو، د اسلام مزاج

---

[1] فتح الباری: ۹/ ۸۵

[2] فتح الباری: ۹/ ۸۵، ۸۶

او د حق دستور هم دادي، چې څوك عهده طلب كوي هغه به پخپله د هغې ذمه دار وي، او څوك چې تيار نۀ وي، او عهده هغۀ ته اوسپارلې شوه، نو الله تعالى به د هغۀ مدد كوي.
أوس كۀ په حضرت عثمان رضي الله عنه او حضرت علي رضي الله عنه كښې چا هم د بيزارئ اظهار كولې، نو هغه به ئې امير جوړولو، نو ددې ويرې نه يو هم د براءت اظهار اونۀ كړو.
دويمه خبره عبد الرحمٰن بن عوف اوفرمائيله، چې په تاسو كښې هر يو په خپل زړۀ او اعتقاد كښې چې څوك افضل ګڼړي، د هغۀ نامه دې واخلي، او ظاهره ده، د ديانت په وجه هغوى دواړه د خپل مقام او مرتبې نه خبر وو، او پوهيدل، چې افضل خو زۀ پخپله يم، نو هغوى به د واقعې خلاف څنګه د بل چا د افضل كيدو اظهار كولو، نتيجه دا شوه، چې دواړه حضرات خاموش شو.

قوله: وَاللهُ عَلَيهِ وَالإِسلامِ: دا يو قسمه قسم دې، والله مبتداء او عليه خبر دې، يعنى والله رقيب عليه او "الإسلام" په لفظ الله باندې عطف دې، يعنى الله تعالى او د الله تعالى دين نګهبان منلو سره فيصله اوكړه.[1]

قوله: لَيَنظُرَنَّ أَفضَلَهُم فِي نَفسِهِ: د لام په فتحې سره، جوابِ قسم دې، او معنىٰ ئې داده، چې تا ته د الله تعالى واسطه او قسم دې، چې په تاسو كښې دې هر يو هم هغې سړى ته اوګورى، چې د هغۀ په نظر كښې د ټولو نه افضل وي، او يا په كسرې د لام سره أمر غائب دې، او معنىٰ دغه ده، "في نفسه" يعنى په خپل اعتقاد او خپل زړۀ كښې څوك چې تاسو ته غوره ښكارى او د ديانت په وجه څوك چې تاسود خلافت اهل ګڼړئ، هغه متعين كړئ.[2]
په يو روايت كښې دا الفاظ دي:

"فقال عثمان: أنا أول مَن رضي وقال: علي: أعطني مؤثقًا لتؤثرن الحق ولا تخصّنّ ذا رحم، قال: نعم، ثم قال أعطوني مواثيقكم أن تكونوا معي على مَن خالف".[3]
حضرت عثمان رضي الله عنه اووئيل، زۀ اول هغه كس ووم چې د هغۀ په خبره باندې راضي شوم، بيا حضرت علي رضي الله عنه اووئيل، ما ته وعده راكولو سره دا يقين راكړه، چې تۀ كومه فيصله هم كوې په هغې كښې به حق ته ترجيح وركوې، او هيڅ يو رشته دار به نۀ مخصوص كوې، هغوى اووفرمائيل، هاؤ زۀ وعده كوم، بيا عبد الرحمٰن بن عوف رضي الله عنه اوفرمائيل، تۀ هم ما سره وعده اوكړه، چا چې هم ددې (فيصلې) مخالفت اوكړو، د هغۀ خلاف به زما ملګرتيا كوې.

قوله: فأُسكِتَ: په ضمې د همزې سره، د مجهول صيغه ده، معنىٰ داده چې هغه چُپ كړې شو، "كان مُسكِتًا أسكتها" لكه چې يو چُپ كونكى دوى چُپ كړل، يا په فتحې د همزې سره

[1] فتح الباري: ۸۶.۹، عمدة القاري: ۲۱۳.۱۶، إرشاد الساري: ۱۹۸.۸
[2] فتح الباري: ۸۶.۹
[3] فتح الباري: ۸۶.۹

أسکت په معنی د سکتَ، هغهٔ چُپ شو.

قوله: فَأَخَذَ بِيَدِ أَحَدِهِمَا: هغوی رضي الله عنه په دې دوارو کښې د یو کس لاس اونیسلو.
مراد حضرت علی رضي الله عنه دې، چې ددې د وړاندې عبارت نه پته لګی، او د ابنِ فضیل په روایت کښې ددې تصریح هم ده.[1]

ماتقدمت به.........د والقِدَم نه بدل دې، یا د هغې صفت دې.[2]

قوله: ثُمَّ خَلاَ بِالآخَرِ: بیا هغه بل سره په خلوت کښې ملاؤ شو.
طبرانی رحمه الله د مدائنی په حوالې سره نقل کړی دی، چې حضرت سعد رضي الله عنه حضرت عبد الرحمٰن بن عوف رضي الله عنه ته د حضرت عثمان رضي الله عنه د خلیفه مقرر کولو مشوره ورکړه، او بیا دې دواړو خپلو خپلو دوستانو ته، او په مدینه کښې چې چا سره هم ملاویدل، د حضرت عثمان رضي الله عنه په حقله به ئې ورته وئیل.[3]

د حدیث بعضې فوائد: ددې حدیث نه څو فائدې اخستلې شوی دی: مثلاً:

① :-په مسلمانانو باندې د حضرت عمر رضي الله عنه شفقت او هغوی سره خیر خواهی.
② :-په هغې کښې د سنتو اقامت یعنی ژوندی کول.
③ :-د الله تعالیٰ خوف او ویره.
④ :-د خپلې ذاتی معاملې نه زیات د دین د معاملې اهتمام.
⑤ :-همدغه شان دا هم معلومیږی چې د چا په وړاندې د هغهٔ د تعریف منع والې په هغهٔ صورت کښې دې، چې په هغې کښې غلو، افراط او تفریط یا د واقعې خلاف خبره وی، او کله چې دا قسمه قباحتونه نهٔ وی، نو بیا په دې کښې حرج نشته: په دې وجه حضرت عمر رضي الله عنه هغې خوان ته (د چا چې په دې حدیث کښې ذکر دې) د خپل کار نه منع نهٔ کړو، چې د هغوی په وړاندې ئې د هغوی رضي الله عنه تعریف کولو، حال دادې چې هغوی رضي الله عنه هغهٔ ته د پینسو اوچتولو حکم ورکوی. مطلب دادې، چې حضرت عمر رضي الله عنه په دې وخت کښې هم د خپلو ذمه دارو نه غافل نهٔ وو.
⑥ :-دا هم معلومیږی چې په دې آخری وخت کښې د قرضونو د ادا کولو وصیت کول پکار دی، څنګه چې حضرت عمر رضي الله عنه وصیت اوفرمائیلو، ولې د تعریف کولو نه ئې نهٔ منع کولو.
⑦ :-دا هم ثابتیږی، چې د اهل خیر او صلاح خلقو سره دفن کیدل هم لوئې اهمیت دې، او سلف صالحینو به ددې ډیر اهتمام کولو.
⑧ :-دا هم ثابتیږی، چې د خلیفه د تقرر په سلسله کښې مشوره کیدل پکار دی، او په هغې

---

[1] فتح الباری: ۹، ۸۲
[2] فتح الباری: ۹، ۸۲، إرشاد الساری: ۸، ۱۱۹۸
[3] فتح الباری: ۹، ۸۶

كښې افضل (د نور نه غوره) مقدم كول پكار دى، او د امام تقرر په بيعت سره كيږى.(١)

مفضول د افضل خليفه جوړولو په جواز باندې استدلال: ابن بطال رحمه الله وائى، ددې قيصې نه دا هم معلوميږى، چې مفضول د افضل امير او حاكم جوړل جائز دى، ځكه كۀ ددې جواز نۀ وې، نو حضرت عمر رضي الله عنه به د خلافت دا معامله د شپږو كسانو شورىٰ ته لا على التعين نۀ سپارله، ځكه چې خلافت شورىٰ ته د سپارلو مطلب دا وو، چې په دې كښې هر يو متعين كول جائز دى، او حال دادې چې په هغوى كښې افضل او مفضول معلوم وو، (ځكه چې افضل خو په ترتيب سره عثمان او على رضي الله عنهما وو) نو كۀ دا صرف د افضل استحقاق وې، نو هغوى رضي الله عنه به په متعينه توګه د افضل د پاره وصيت كړې وو، او مفضول به ئې په شمير كښې هم نۀ راوستلو، د حضرت ابوبكر رضي الله عنه د طرز عمل نه دا هم معلوميږى، چې مفضول په افضل باندې حاكم او "ولى الامر" جوړيدې شى، ځكه چې حضرت ابوبكر رضي الله عنه ارشاد فرمائيلې وو:

"قد رضيتُ لكم أحد الرجلين عمر وأبي عُبيدة".(٢) ما ستاسو د پاره په حضرت عمر رضي الله عنه او حضرت ابو عبيده رضي الله عنه دواړو كښې يو خوښ كړې دې.

حال دادې چې حضرت ابوبكر رضي الله عنه په دې پوهيدو، چې په دې دواړو كښې افضل څوك دې، او مفضول څوك.

د حضرت عمر رضي الله عنه په طرز عمل باندې اشكال او د هغې جواب: د افضل يا مفضول خليفه جوړولو په حوالې سره د حضرت عمر رضي الله عنه په دې عمل باندې هم اشكال كړې شوې دې، كوم چې هغۀ د خلافت په سلسله كښې اختيار كړې وو، او هغه داسې چې كۀ حضرت عمر رضي الله عنه مفضول ته ولايت وركول جائز نۀ ګڼړل، نو بيا خو مطلب دا شو، چې ددې شپږو كسانو نه علاوه هغوى رضي الله عنه نور ټول حضرات مفضول ګڼړل، په دې وجه ئې دوى جدا كړل، ځكه چې كۀ په هغوى كښې داسې څوك سړې وې، چې د ذكر كړې شوې شپږو نه افضل وې، نو بيا خو د هغۀ خليفه جوړول ضرورى وو، خو اشكال دادې، كۀ هغوى رضي الله عنه ته دا پته وه، چې دا شپږ حضرات د باقى ټولو نه غوره دى، نو بيا خو به ورته يقيناً دا هم پته وه، چې په دې شپږو كښې افضل څوك دې. او كۀ هغوى ته دا پته وه، نو بيا هم هغه په متعينه توګه خليفه جوړول پكار وو. دا نه چې هغه او نور حضرات په دې استحقاق كښې برابر برابر شريك كړى.

او كۀ هغوى رضي الله عنه د مفضول د خلافت د جواز هم قائل وو، نو بيا خو په دې شپږو كښې او د دوى نه علاوه په نورو حضراتو كښې هر څوك خليفه جوړول ممكن وو، حال دادې چې داسې نۀ ده، ځكه چې شپږو كسانو سره د مخصوص كولو معنىٰ داده، چې د دوى نه علاوه بل څوك خليفه جوړول جائز نۀ دى.

ددې جواب دادې، چې په اصل كښې د حضرت عمر رضي الله عنه وړاندې دوه مثالونه وو، يو د رسول الله ﷺ مثال وو، ځكه چې رسول الله ﷺ چا ته هم دخپل خليفه جوړيدو تصريح نۀ وه كړې، او

(١) فتح البارى:١٨٢،٩

(٢) فتح البارى:١٨٧،٩

ګویا دا ئې د اهل حل وعقد په صوابدید باندې پریښودې وه.
او دویم مثال د حضرت ابوبکر رضی الله عنه وو، چا چې حضرت عمر رضی الله عنه خلیفه جوړ کړې وو، اُوس حضرت عمر رضی الله عنه ددې دواړو خیال داسې ساتلې دې، چې شپږ افضل او أحق (زیات حقدار) کسان ئې متعین کړل، او په یوه توګه ئې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په شان د خلیفه تعین اوکړو، ولې په هغوی کښې چې بیا کوم یو ډیر افضل سړې وو، د هغهٔ تعین او تخصیص ئې اونهٔ کړو، دې د پاره چې په تصریح او تعین نهٔ کولو کښې د رسول الله ﷺ اطاعت او پیروی اوشی.([1])
د استخلاف او ترکِ تعینِ خلیفه دواړو جمع کولو ددې صورت تائید د حضرت عمر رضی الله عنه په دې قول سره هم کیږی: "لاأتحملهاحیًاومیتًا".([2])
زهٔ په ژوند کښې او د مرګ نه ورستو هم ددې خلافت د مسئولیت بوج اوچتول نهٔ غواړم.
حَیًّا او مَیِّتًا یعنی په ژوند او د مرګ نه ورستو د بوج اوچتولو مطلب دادې، چې کهٔ حضرت عمر رضی الله عنه څوک خلیفه مقرر کړې وې، نو د هغهٔ د ټولو افعالو نسبت به اجمالاً حضرت عمر رضی الله عنه اړخ ته هم کیدو، او داسې به وئیل کیدل، چې د عمر سړی داسې اوکړل، او هغسې ئې اوکړل..... او ګویا د حضرت عمر رضی الله عنه په ذمه د خلافت بوج به د مرګ نه ورستو هم نهٔ وو ختم شوې، په دې وجه هغوی د خلیفه تعین اونهٔ کړو، بلکه اهل حل وعقد خو ئې متعین کړل، او باقی د خلیفه د تعین ذمه داری ئې په هغوی واچوله، او د هغوی په خپل مینځ کښې ئې د مشورې او مناظرې ځائې پریښودو، دې د پاره چې کوم سړې متعین شی، د هغهٔ نسبت حضرت عمر رضی الله عنه اړخ ته نهٔ کیږی.
بلکه هغهٔ د موجود او حاضر حضراتو په اتفاق سره وی، او غیر موجود حضرات د هغهٔ تابع وی، او همدغسې د ټول اُولس په اتفاق سره د خلیفه تعین اوشو،([3]) نو ګویا هغهٔ خلیفه مقرر هم کړو او مقرر ئې نهٔ هم کړو.

۹-باب: مَنَاقِبُ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ الْقُرَشِيِّ الْهَاشِمِيِّ أَبِي الْحَسَنِ رضی الله عنه

وَقَالَ النَّبِيُّ صلی الله علیه وسلم - لِعَلِيٍّ «أَنْتَ مِنِّي وَأَنَا مِنْكَ». وَقَالَ عُمَرُ تُوُفِّيَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه وسلم - وَهُوَ عَنْهُ رَاضٍ. [ر: ۴۰۰۵]
حضرت علی رضی الله عنه بن أبی طالب د رسول الله ﷺ د سکهٔ ترهٔ ځوې دې، د هغوی رضی الله عنه والد ابو طالب او د رسول الله ﷺ والدِ محترم دواړه د عبد المطلب ځامن وو.

---

[1]) فتح الباری: ۹/۱۸۷
[2]) الطبقات الکبری، ذکر استخلاف عمر: ۳/۲۶۰
[3]) فتح الباری: ۹/۱۸۷

د حضرت علی رضی الله عنه ولادت د صحیح قول مطابق د بعثت نبوی نه لس کاله وړاندې اوشو،او د هغوی تربیت رسول الله ﷺ اوفرمائیلو،نو د ماشوم والی نه هغوی د رسول الله ﷺ صحبت او معیت اختیار کړو،او بیا د ژوند د آخری لمحې پورې ئې هغوی ﷺ پرې نۀ ښودل،د هغوی رضی الله عنه د مور بی بی نوم فاطمه بنت اسد بن هاشم وو،هغه د دوی رضی الله عنه د پلار د پپو لور وه، اودا هغه اولنې هاشمي ښځه ده،چې د هغې نه یو هاشمی پیدا شو،(یعنی حضرت علی رضی الله عنه)او هغې هم اسلام قبول کړو او د رسول الله ﷺ صحبت ئې اختیار کړو،په کبارو صحابیاتو کښې شمیر شوه،او د هغوی ﷺ په ژوند کښې وفات شوې ده.([1])

د حضرت علی رضی الله عنه ابو تراب کنیت ولې اوکړځیدو؟: ابو الحسن کنیت خو ښکاره دې،د دې وجهې په وی چې د هغوی رضی الله عنه ځوې حَسن وو،او هسې هم تفاؤلا(د نیک فالئ په توګه)دا قسمه کنیتونه اختیارولې شی،نو په ابو تراب کنیت سره هغوی رضی الله عنه څنګه مکنّی (موسوم) شو، دا لږه د غور خبره ده،په دې سلسله کښې دلته وړاندې په دریم روایت کښې ددې ذکر راروان دې.

کثرت فضائل او د هغې وجه: حافظ ابن حجر رحمه الله د احمد ،اسماعیل القاضی،امام نسائی او ابو علی النیساپوری په حوالې سره فرمائی:

"لم یرد فی حق أحد من الصحابة بالأسانید الجیاد أکثر مما جاء فی علی".([2])

په صحابؤ کښې د چا په حق کښې هم په جیدو سندونو سره دومره فضائل نۀ دی وارد شوې،څومره چې د حضرت علی رضی الله عنه متعلق وارد شوې دی.

خو ددې مطلب دا نۀ دې،چې هغوی (حضرت علی رضی الله عنه) د ټولو صحابؤ نه افضل دی،څنګه چې بعضې خلقو ګنړلې ده،بلکه د هغوی د فضائلو د کثرت نور وجوهات دی،په هغې کښې د ټولو نه لویه وجه داده،چې حضرت علی رضی الله عنه په خلفاء راشدینو کښې د ټولو نه آخری دې،د مرتبې په حوالې سره هم او د عهد خلافت په حوالې سره هم،او د هغوی په عهدِ خلافت کښې اختلافات او نزاعات هم ډیر زیات پیدا شو.

نو د هغوی رضی الله عنه په خلافت کښې درې قسمه خلق وو،یو د بنو امیه خلق چې د هغوی رضی الله عنه مخالف او ناقدین وو،او هغوی د حضرت(علی رضی الله عنه)مخالفت اوکړو،په هغوی رضی الله عنه باندې لعن، طعن ئې خپله طریقه جوړه کړه،او دا ئې د خپل دین برخه او د دینداری تقاضا اوګنړله، په مجلسونو ،غونډو او په محراب او منبر باندې به ئې هغه بیانولو.

دویم اړخ ته په فتنه د خروج کښې مبتلاء څۀ خلقو هم هغوی رضی الله عنه د نقد او جرح نښنه اوګرځوله،او په یوه توګه ئې د بنو امیو تائید اوکړو،بلکه د هغوی نه هم دوه قدمه وړاندې تللو سره به ئې د حضرت علی رضی الله عنه تکفیر کولو،او په دې حواله ئې هغوی حضرت عثمان رضی الله عنه سره ملاؤ کړل.

---

[1]) فتح الباري:۷۹،۹،عمدة القاري:۲۱۴،۱۶،إرشاد الساري:۱۱۹۹،۸

[2]) فتح الباري:۱۸۹،۹

دریم جماعت د اهل سنت والجماعت وو، چې د حضرت علی رضی الله عنه د فضائلو، مناقبو او مقام او مرتبې نه خبردار او هغوی سره د عقیدت او احترام تعلق به ئې د ایمان جز ګنړلو، کله چې معاندینو او مخالفینو د هغوی رضی الله عنه په شان کښې ګستاخی شروع کړه، نو حضرات اهل سنت والجماعت د هغوی رضی الله عنه د مناقبو او فضائلو د خورولو ضرورت محسوس کړو، او په دې کښې ئې ډیر کوشش کولو. په دغه وخت کښې د صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم یو لوې جماعت موجود وو، او هغوی ته په دې سلسله کښې چې څۀ معلوم وو، هغه ئې بیان کړل، او په دې طریقه هر اړخ ته د هغوی رضی الله عنه فضائل او مناقب خوارهٔ شول، او د هر عام او خاص د ژبې ذکر شو، او د خلفاء ثلاثو رضی الله عنهم فضائل فی نفسه اګرچې ډیر وو، ولې دهغې د شیوع او فروغ یعنی د خوریدو دا وجه او علت نهٔ وو، په دې وجه دهغې د ذکر کولوهم زیات ضرورت پیښ نهٔ شو[1]

قوله: أنت منّي وأنا منك: دا د براء بن عازب رضی الله عنه اوږد حدیث یوه برخه ده، چې د هغې تخریج امام بخاری رحمه الله په کتاب الصلح، باب "کیف یکتب: هذا ما صالح فلانُ بن فلان، وفلانُ بن فلان وإن لم ینسبه إلی قبیلة.........." [2] کښې کړې دې.

قوله: وَقَالَ عُمَرُ: تُوُفِّيَ رَسُولُ اللهِ ﷺ وَهُوَ عَنْهُ رَاضٍ. [ر: ٣٤٩٧]

دا تعلیق موصولاً اُوس په وړاندینی باب کښې تیر شوې دې، په هغې کښې حضرت عمر رضی الله عنه د خپل خلیفه د تقرر په سلسله کښې فرمائیلي وو، "ما أجد أحق بهذا الأمر من هؤلاء النفر أو الرهط الذین توفي رسول الله ﷺ وهو عنهم راضٍ". او بیا ئې د حضرت علی، عثمان، زبیر، طلحه، سعد، او عبد الرحمن رضی الله عنهم نومونه واخستل[3]

د حضرت علی رضی الله عنه خلافت: حضرت علی رضی الله عنه ته د سیدنا عثمان رضی الله عنه د شهادت نه ورستو په ۳۵ هجرۍ کښې د ذوالحجې په اولنو ورځو کښې خلیفه جوړ کړې شوې، مهاجرینو او انصارو ټولو حاضرینو د هغوی په لاس بیعت اوکړو، بیا آفاق او اطرافو یعنی لرې لرې سیمو علاقو او باندو وغیره ته د هغوی د بیعت خبر اولیږلې شو، او اکثرو خلقو هغه قبول کړو، ماسواء د سیدنا حضرت معاویه رضی الله عنه نه، نو ددې دواړو حضراتو په مینځ کښې چې څۀ هم وړاندې راغلی دی، هغه هم ددې برخه او نتیجه وه[4]

د خلافت ترتیب د نسبی قرابت خلاف وو؟: حضرت ګنګوهی رحمه الله فرمائی د خلافت راشده په ترتیب کښې الله رب العزت دا عجیبه صورت کیښودې دې، څومره چې څوک د رسول الله ﷺ په نسبی قرابت کښې نزدې دې، دومره د هغه خلافت د هغوی ﷺ نه لرې دې، حضرت

---

1) فتح الباری: ٩،١٨٩
2) صحیح البخاری، کتاب الصلح، رقم: ١٢٦٩٩
3) کتاب فضائل أصحاب النبی ﷺ، باب قصة البیعة، رقم: ١٢٧٠٠
4) فتح الباری: ٩،١٩٠

ابوبکر رضی الله عنه لري وو، نو د هغوی خلافت اولنی، بیا حضرت عثمان رضی الله عنه نزدې وو، د هغوی دريم نمبر دې، او حضرت علی رضی الله عنه د ټولو نه قريب النسب وو، ولې د ټولو نه ورستو خليفه جوړ شو، هنه! د حضرت عمر رضی الله عنه په خلافت کښې دا کليه نه صادقيږی.[1]

په دې باب کښې امام بخاری ټول ووه حديثونه ذکر کړی دی.

اولنی حديث: ۳۴۹۸[2] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ-رضى الله عنه- أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «لأُعْطِيَنَّ الرَّايَةَ غَدًا رَجُلاً يَفْتَحُ اللَّهُ عَلَى يَدَيْهِ» قَالَ فَبَاتَ النَّاسُ يَدُوكُونَ لَيْلَتَهُمْ أَيُّهُمْ يُعْطَاهَا فَلَمَّا أَصْبَحَ النَّاسُ، غَدَوْا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- كُلُّهُمْ يَرْجُو أَنْ يُعْطَاهَا فَقَالَ «أَيْنَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ». فَقَالُوا يَشْتَكِي عَيْنَيْهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «فَأَرْسِلُوا إِلَيْهِ فَأْتُونِي بِهِ». فَلَمَّا جَاءَ بَصَقَ فِي عَيْنَيْهِ، وَدَعَا لَهُ، فَبَرَأَ حَتَّى كَأَنْ لَمْ يَكُنْ بِهِ وَجَعٌ، فَأَعْطَاهُ الرَّايَةَ. فَقَالَ عَلِيٌّ يَا رَسُولَ اللَّهِ أُقَاتِلُهُمْ حَتَّى يَكُونُوا مِثْلَنَا فَقَالَ «انْفُذْ عَلَى رِسْلِكَ حَتَّى تَنْزِلَ بِسَاحَتِهِمْ، ثُمَّ ادْعُهُمْ إِلَى الإِسْلاَمِ، وَأَخْبِرْهُمْ بِمَا يَجِبُ عَلَيْهِمْ مِنْ حَقِّ اللَّهِ فِيهِ، فَوَاللَّهِ لأَنْ يَهْدِيَ اللَّهُ بِكَ رَجُلاً وَاحِدًا خَيْرٌ لَكَ مِنْ أَنْ يَكُونَ لَكَ حُمْرُ النَّعَمِ». [ر: ۲۷۸۳]

رجال الحديث

قتيبة بن سعيد: دا قتيبه بن سعيد الثقفى دې، ددۀ احوال د کتاب الإيمان، باب "إفشاء السلام من الإسلام" لاندې تير شوی دی.[3]

عبد العزيز: دا عبد العزيز بن أبى حازم دې، د دوی او د دوی د پلار ابو حازم احوال تير شوی دې.[4]

سهل بن سعد: د رسول الله ﷺ صحابى سهل بن سعد الساعدی دې، د دوی احوال تير شوی دی[5] ددې حديث څۀ تشريح خو په کتاب الجهاد کښې تيره شوې ده.[6]

او څۀ تشريح په کتاب المغازی کښې راروانه ده.[7]

يدوكون بالدال المهملة دا د "بات" نه حال واقع شوې دې، ہاتوا يدوكون دوګا په هغه وخت کښې وئيلې شی، کله چې په خپل مينځ کښې اختلاف او اخستل ورکول اوشې، او يا بيا "دوك" په

---

[1] اوګورئ: الإبواب والتراجم، ص: ۱۲۲۲

[2] الحديث مر تخريجه فى كتاب الجهاد، باب "دعاء النبى إلى الإسلام والنبوة........" رقم: ۱۲۹۴۲

[3] كشف البارى: ۱۱۸۹،۸

[4] كتاب الصلاة، باب نوم الرجال فى المسجد.........

[5] كتاب الوضوء، باب غسل المرأة أباها الدم عن وجهه...........

[6] اوګورئ: كشف البارى، كتاب الجهاد والسير: ۱۶۵،۲

[7] كتاب المغازى، ص: ۴۲۸، و ۱۴۲۲

معنٰی د "الخوض" دې او د "یدوکون" معنٰی ده "یخوضون ویتحدثون" یعنی په خبرو اترو کښې مشغول او مصروف پاتې کیدل.
او په بعضې نسخو کښې یذکرون بالذال المعجمة والراء هم راغلې دې، یعنی هغوی ټوله شپه ددې ذکر کولو.(۱)

قوله: کلهم یرجو: هر یو ته دا اُمید وو، چې کیدې شی زهٔ مراد یم، او ماته دا سعادت ملاؤشی.
په بعضې نسخو کښې یرجو د مفرد او په بعضو کښې یرجون جمع راغلې ده، یرجو د لفظ کلٌّ د وجهې نه دې چې مفرد دې، او یرجون د معنې د کلٌّ د وجهې نه کیدې شی، او کلٌّ معنًی جمع ده.(۲)

قوله: فأرسلوا إليه: دا په دوه قسمه محفوظ کړې شوې دې:
①:-ماضی مبنی للفاعل، په دې صورت کښې به "فأتی به" راځی، او معنٰی به ئې دا وی، چې هغوی حضرت علی ﷺ ته پیغام اولیږلو، یا ئې څهٔ کسان اولیږل، او هغه راوستې شو.
②:-او یا أرسلوا د امر صیغه ده، په دې صورت کښې به هم ما بعد "فأتونی به" هم د امر په صیغې سره وی، او معنی به ئې وی، هغې پسې څوك اولیږئ، او هغه زما خوا ته راوُغواړئ.(۳)

قوله: فأعطاه: په بعضې نسخو کښې ماضی معروف په فاء سره دې، بعضو کښې په واؤ سره راغلې دې، او په بعضو کښې فأعطی مجهول راغلې دې.(۴)

قوله: من حُمر النعم: حُمر بضم الحاء وسکون المیم، د أحمر جمع ده، او النعم بفتح النون والعین اُوښ ته وئیلې کیږی، دا ترتیب د من قبیل إضافة الصفة إلی الموصوف دې، یعنی سور اُوښ......دا به په عربو کښې ډیر ښهٔ او قیمتی څیز ګڼړلې شو.
علامه عینی رحمه الله وائی: "وهی أحسن أموال العرب یضربون بها المثل فی نفاسة الشئ، ولیس عندهم شئ أعظم منه".(۵) دا به د عربو د ټولو نه ښهٔ او اعلی مال تصور کیدو.
دې سره به هغوی د یو څیز د نفاست او ښهٔ والی مثال ورکولو، او ددې نه لوې څهٔ څیز به هغوی سره نهٔ وو.
د اُوښانو د ذکر کولو مقصد: څوك د اسلام په مال سره مالدار کول او په هدایت سره هغهٔ روښانه کول، ډیر لوئې د خیر کار دې، او ددې ډیر لوې اجر او ثواب دې، په هر حال کښې

(۱) عمدة القاری: ۱۶، ۲۱۶\
(۲) اوګورئ: عمدة القاری: ۱۶، ۲۱۵، وإرشاد الساری: ۸، ۱۹۹\
(۳) عمدة القاری: ۱۶، ۲۱۵، وإرشاد الساری: ۸، ۱۹۹\
(۴) عمدة القاری: ۱۶، ۲۱۵\
(۵) عمدة القاری: ۱۶، ۲۱۵

اُخروی کار دې، د هغې د اوښانو یا بل یو دنیوی څیز سره تشبیه او مثال په ظاهره باندې د ډیر ښهٔ څیز تشبیه د ډیر خراب څیز سره ورکول دی، علامه عینی رحمه الله ددې په حقله وائی:
"وتشبيه أمور الآخرة بأعراض الدنيا إنما هو للتقريب إلى الفهم وإلا فذرة من الآخرة خير من الدنيا وما فيها بأسرها وأمثالها معها".(۱)
د اُخروی کارونو دنیاوی څیزونو سره تشبیه صرف د پوهې د پاره وی، ګني نو د آخرت یوه ذره د دنیا وما فیها او دې سره ددې په مقدار د نورو څیزونو نه غوره او افضل دی.

او یا په حمر النعم سره مراد د سرو او ښهٔ اُوښانو صدقه ده، څنګه چې قسطلانی تتصدق بها وئیلو سره دې اړخ ته اشاره کړې ده.(۲)

په دې صورت کښې به دا تشبیه د أمور الآخرة بأعراض الدنيا د قبیلې نه بالکل شی نه، بلکه په ظاهره به دا دیوړوکی امرآخرت تشبیه د یولوئې امرآخرت سره شی. بلکه په هغې باندې تفضیل.
ترجمة الباب سره مطابقت: ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت واضح دې، ځکه چې باب د فضائل و مناقب علی په حوالې سره دې، او په حدیث کښې د حضرت علی رضی الله عنه فضیلت په واضحه توګه دا مذکور دې، چې رسول الله ﷺ هغوی د بیرغ (جهنډې) والا جوړولو سره اعزاز ورکړو، او بیا د هغوی فضیلت او شجاعت داسې هم ښکاره شو، چې د هغوی په لاس باندې خیبر فتح شو.
په دې کښې د رسول الله ﷺ معجزه هم وړاندې راغله، هغوی ﷺ پیشن ګوئې فرمائیلې وه، چې صبا به خیبر فتح کیږی، او د حضرت علی رضی الله عنه په لاس به فتح کیږی، نو همدغسې اوشوه هم.(۳)

دویم حدیث: ۳۴۹۹ (۴) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا حَاتِمٌ عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي عُبَيْدٍ عَنْ سَلَمَةَ قَالَ كَانَ عَلِيٌّ قَدْ تَخَلَّفَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فِي خَيْبَرَ وَكَانَ بِهِ رَمَدٌ فَقَالَ أَنَا أَتَخَلَّفُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَخَرَجَ عَلِيٌّ فَلَحِقَ بِالنَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فَلَمَّا كَانَ مَسَاءُ اللَّيْلَةِ الَّتِي فَتَحَهَا اللَّهُ فِي صَبَاحِهَا، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «لأُعْطِيَنَّ الرَّايَةَ -أَوْ لَيَأْخُذَنَّ الرَّايَةَ- غَدًا رَجُلاً يُحِبُّهُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ -أَوْ قَالَ يُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ- يَفْتَحُ اللَّهُ عَلَيْهِ». فَإِذَا نَحْنُ بِعَلِيٍّ وَمَا نَرْجُوهُ، فَقَالُوا هَذَا عَلِيٌّ. فَأَعْطَاهُ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَفَتَحَ اللَّهُ عَلَيْهِ. [ر: ۲۸۱۲]

---

(۱) عمدة القارى: ۱۶، ۲۱۵
(۲) ارشاد السارى: ۸، ۲۰۰
(۳) عمدة القارى: ۱۶، ۲۱۵
(۴) الحديث قد مرّ تخريجه فى كتاب الجهاد والسير، باب ما قيل فى لواء النبى، رقم: ۲۹۷۵

رجال الحديث

قُتَيبَةُ: دا قتيبه بن سعيد دې، چې په پورتنى روايت كښې ددهٔ ذكر راغلې دې.

حَاتِمُ: حاتم بن اسماعيل الكوفى المدنى دې، ددهٔ احوال په كتاب الوضوء، باب "استعمال فضل وضوء الناس" كښې تير شوى دى.

يَزِيدَ بْنِ أَبِى عُبَيدٍ: ددهٔ احوال د كتاب العلم، باب "إثم مَن كذَبَ على النبى" لاندې تير شوى دى.[1]

سَلَمَةَ: سلمة بن الاكوع د رسول الله ﷺ صحابى دې، د دوى احوال هم د دې كتاب العلم، باب "إثم مَن كذَبَ على النبى" لاندې تير شوى دى.[2]

حضرت على رضي الله عنه اړخ ته د الله او رسول د محبت د نسبت مقصد: په دې حديث كښې هم هغه مضمون مذكور دې، كوم چې په پورتنى حديث كښې ذكر شو، دلته د حضرت على رضي الله عنه متعلق چې كومه خبره راغلې ده، چې حضرت على رضي الله عنه الله او رسول الله سره محبت كوى، يا الله او رسول الله ﷺ حضرت على رضي الله عنه سره محبت كوى، ددې مطلب دادې، چې د الله تعالى او رسول الله ﷺ سره د محبت حقيقت كهٔ چرې په چا كښې موندلې شى، نو هغه حضرت على رضي الله عنه دې، گني په مطلق محبت كښې خو نور حضرات هم دوى سره شريك او ملگرى دى، ولې هغه كامل محبت والا دې.

او يا د كنايې په توگه ددې نه كامل الاتباع مراد دې، او په دې كښې تلميح ده، د الله تعالى ارشاد (﴿قُلْ إِن كُنتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ﴾)[3] اړخ ته، او معنى داده، چې الله تعالى او رسول الله سره د محبت نښه د رسول الله ﷺ اتباع ده، او اتباع كولو والا سره بيا الله تعالى هم محبت كوى. څنگه چې د "اتبعونى يحببكم الله" نه معلوميږى.

اوس كله چې رسول الله ﷺ حضرت على رضي الله عنه لره الله تعالى او رسول الله ﷺ سره محبت كونكې اوگرځولو، نو ښكاره خبره ده، ددې مطلب دغه دې، چې هغوى رضي الله عنه كامل الاتباع دى، او كهٔ دويم صورت واخستلې شى، چې الله تعالى او رسول الله ﷺ هغوى سره محبت كوى، نو بيا هم ددې مطلب دادې، چې هغوى رضي الله عنه كامل الاتباع دى.

همدغه وجه ده، چې د حضرت على رضي الله عنه محبت د ايمان نښه گرځولې شوې ده، او د حضرت على رضي الله عنه سره بغض د نفاق نښه ! ځكه چې د حضرت على رضي الله عنه سره د محبت معنى به دا وى، چې د رسول الله ﷺ اتباع هغهٔ ته محبوب ده، او هغوى رضي الله عنه سره د بغض معنى به دا وى، چې د رسول الله ﷺ اتباع هغهٔ ته مبغوض ده.[4]

---

[1] اوگورئ كشف البارى: ۴.۱۱۸۲
[2] كشف البارى: ۹.۱۱۸۳
[3] سورة آل عمران: ۱۳۱
[4] فتح البارى: ۹.۹۰، وعمدة القارى: ۱۶.۱۲۱۶

خنګه چې يو روايت دې، حضرت على ﷛ فرمائى، رسول الله ﷺ هغوى (يعنى زهٔ) مخاطب كولو سره اوفرمائيل:

"والذى خلق الحبة وبرأ النسمة أنه لعهد النبى أن لايحبك إلا مؤمن ولايبغضك إلا منافق". (1)

قوله: لَأُعطِيَنَّ الرَّايَةَ،أولَيَاخُذَنَّ......: دا راوى ته شك دې، چې رسول الله ﷺ خو يا دا الفاظ ارشاد اوفرمائيل، چې زهٔ به هغه ته بيرغ (جهنډه) وركوم، او يا ئې دا اوفرمائيل، چې هغه به بيرغ (جهنډه) اخلى.

په اول صورت كښې به "رجلاً" د مفعول كيدو په وجه منصوب وى، او په دويم صورت كښې به د "يأخذن" د پاره د فاعل كيدو په وجه مرفوع وى، او كشميهنى د ابوذر نه هم "رجل" مرفوع نقل كړې دى. (2) او په نورو نسخو كښې منصوب وارد شوې دې.

قوله: أوقَالَ يُحِبُّ اللهَ وَرَسُولَهُ: دا هم راوى ته شك دې، چې يا خو د الله تعالى رسول دا اوفرمائيل، چې هغه سره الله تعالى او رسول محبت كوى، او يا ئې دا اوفرمائيل، چې هغه الله تعالى او رسول الله ﷺ سره محبت كوى. (3)

د حضرت على ﷛ سترګې خوږيدل او د رسول الله ﷺ هغهٔ د پاره دعا: په وړاندينې روايت كښې دا هم مذكور وو، چې رسول الله ﷺ د خولې مباركې لاړې د حضرت على ﷛ په سترګو باندې اولګولې، چې په هغې سره هغه صحيح شو، او دلته د سلمه په روايت كښې د هغې ذكر نشته.

په يو روايت كښې د حضرت على ﷛ دا الفاظ منقول دى:

فوضع رأسى فى حجره ثم بصق فى الية راحتيه ثم دلك بها عينى ثم قال: اللهم لا يشتكى حرًا ولا قرًا قال على فما اشتكيت عينى لاحرًا ولا قرًا حتى الساعة. (4)

رسول الله ﷺ زما سر په خپله جولئ مباركهٔ كښې كيښودو، بيا ئې لاړې د تلو په پورته حصې باندې لګولو سره زما په سترګو اومږلې، او وې فرمائيل، يا الله تعالى أوس دې دا نهٔ په ګرمى كښې خوږيږى او نهٔ په يخنئ كښې! حضرت على ﷛ فرمائى، د هغې نه ورستو تر اوسه پورې ما دخپلو سترګونهٔ په ګرمئ كښې څهٔ شكايت محسوس كړو، او نهٔ په يخنئ كښې.

يو بل روايت دې، د هغې الفاظ دادى: "دعاله بست دعوات: اللهم أعِنه واستعن به وارحمه وارحم به

---

(1) شرح السنة للبغوى، باب فضائل على بن أبى طالب، رقم: ٣٩٠٨، المعجم الأوسط: ٤٧٥١،٢١٥٦، السنن الكبرى للنسائى الفرق بين المؤمن والمنافق: ٨٤٣٣، سنن الترمذى، باب مناقب على بن أبى طالب: ٣٧٣٦، مسند احمد، مسند على بن أبى طالب: ١٠٦٢\١

(2) إرشاد السارى: ٨\٢٠٠

(3) عمدة القارى: ١٦\٢١٦

(4) فتح البارى: ٩\١٩٠

وانصُرہ وانصر به، اللّٰهم والِ مَن والاہ وعادِ من عَاداہ".[1]

اې الله! دهٔ امداد اوکړې، او دهٔ په ذريعه مدد اوکړې، په دهٔ باندې رحم اوکړې، او دهٔ په ذريعه رحم اوکړې، دهٔ نصرت اوکړې، او دهٔ په ذريعه نصرت اوکړې، اې الله! تهٔ دوستى اوکړې هغه چا سره څوك چې دهٔ سره دوستى اوکړى، او تهٔ دښمنى اوکړې هغه چا سره څوك چې دهٔ سره دښمنى اوکړى.

د حضرت على رضی الله عنه "بيرغ" والا کيدل: علامه عينى د حاکم د "اکليل" په حوالې سره نقل کوى، چې رسول الله ﷺ اول د خيبر د بعضې قلعو د فتح کولو د پاره حضرت ابوبکر رضی الله عنه اوليږلو، هغوى تلو سره ښهٔ جنگ اوکړو، ولې د جړې نه ئې ختم نهٔ کړې شو، بيا ئې حضرت عمر رضی الله عنه اوليږلو، ولې د هغوى په لاس باندې هم فتح نهٔ شوې، بيا ئې حضرت على رضی الله عنه ته بيرغ ورکولو سره اوليږلو.[2]

د ابن عباس په يو روايت کښې دا الفاظ هم راغلى دى:

"فكانت رأية رسول الله ﷺ بعد ذلك في المواطن كلها مع على رضی الله عنه".[3]

ددې نه ورستو د رسول الله ﷺ بيرغ به په ټولو موقعو کښې حضرت على رضی الله عنه سره وو.

او د جابر بن سمره رضی الله عنه په روايت کښې دا هم راغلى دى:

"قالوا يا رسول الله من يحمل رأيتك يوم القيامة؟ قال من عسى أن يكون يحملها يوم القيامة إلا من كان يحملها في الدنيا، على بن أبي طالب".[4]

خلقو اووئيل، يا رسول الله د قيامت په ورځ به ستاسو بيرغ څوك اوچتوى؟ هغوى ﷺ اوفرمائيل، هغه څوك اوچتولې شى، ما سوا د هغه چا نه چا چې به په دنيا کښې اوچتوله، او هغه دې على رضی الله عنه.

يو بل روايت دې، چې د ابو القاسم البصرى په کتاب کښې د قيس بن الربيع په حوالې سره د ابو سعيد نه منقول دې، هغه وائى، د رسول الله ﷺ ارشاد دې، وې فرمائيل، "لأعطين الراية رجلاً كرّارًا غير فرّار".[5]

زهٔ به بيرغ داسې سړى ته ورکوم، چې بيا بيا حمّله کونکې دې، او تختيدونکې نهٔ دې، په دې باندې حسان بن ثابت رضی الله عنه اووئيل، يا رسول الله آيا تاسو ما ته د حضرت على رضی الله عنه په حقله د شعر اجازت راکوئ، هغوى ﷺ اوفرمائيل، وايه نو حسان اووئيل:

---

[1] فتح البارى: ۹،۹۰۱

[2] عمدة القارى: ۱۶،۲۱۶۱

[3] المعجم الكبير للطبرانى: ۵۳۵۶۱

[4] مسند البزاز: ۱۰،۱۹۱،رقم: ۴۲۷۶، من حديث خيثمة: ۱،۱۹۹، دار الكتاب العربى لبنان۱

[5] مناقب على لابن المغازى، رقم: ۲۱۵، دار الآثار صنعاء وفتح البارى: ۹،۹۳۱

وكان على أرمد العين يبتغي دواءً فلما لم يحسن مداويا
حباه رسول الله منه بتفلة فبورك مرقيا و بورك راقيا
وقال سأعطي الراية اليوم صارمًا فذاك محب للرسول مواتيا
يحب النبي و الإله يحبه فيفتح هاتيك الحصون التواليا
فأقصى بها دون البرية كلها عليًا و سماه الوزير المواخيا[1]

علی د سترګو په خوږیدو کښې مبتلاء وو، او د هغې د علاج کولو خواهش ئې کولو، او کله چې هغوی ته څوك بنۀ علاج کونکې ملاؤ نۀ شو، نو رسول الله ﷺ هغوی ته خپلې لاړې مبارکې ورکړې، نو څۀ برکت والا دم کونکې دې، او څومره برکت والا دم کړې شوې دې، او رسول الله ﷺ اوفرمائیل، نن به زۀ یو تورزن(بهادر) ته بیرغ ورکوم، چې د الله تعالی رسول سره محبت کونکې او په هغوی باندې ځان قربانونکې دې.
نبی هغوی سره محبت کوی، او الله تعالی هم هغوی سره محبت کونکې دې، نو هغوی به هغه پرله پسې قلعې فتح کوی، هغوی د دنیا د ټولې دنیا نه زیات صحیح فیصله کونکې دې، هغه علی دې، چې هغوی رسول الله ﷺ خپل وزیر او ورور ګرځولې دې.
ترجمة الباب سره مطابقت: ترجمة الباب سره مطابقت بالکل واضح دې، ځکه چې د حضرت علی رضی الله عنه د منقبت او فضیلت دلته تصریح ده، او همدغه ترجمة الباب دې.
دریم حدیث: ۳۵۰۰ [2] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي حَازِمٍ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَجُلاً جَاءَ إِلَى سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ فَقَالَ هَذَا فُلاَنٌ لأَمِيرِ الْمَدِينَةِ يَدْعُو عَلِيًّا عِنْدَ الْمِنْبَرِ. قَالَ فَيَقُولُ مَاذَا قَالَ يَقُولُ لَهُ أَبُو تُرَابٍ. فَضَحِكَ قَالَ وَاللَّهِ مَا سَمَّاهُ إِلاَّ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - وَمَا كَانَ لَهُ اسْمٌ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْهُ. فَاسْتَطْعَمْتُ الْحَدِيثَ سَهْلاً، وَقُلْتُ يَا أَبَا عَبَّاسٍ كَيْفَ قَالَ دَخَلَ عَلِيٌّ عَلَى فَاطِمَةَ ثُمَّ خَرَجَ فَاضْطَجَعَ فِي الْمَسْجِدِ، فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «أَيْنَ ابْنُ عَمِّكِ». قَالَتْ فِي الْمَسْجِدِ. فَخَرَجَ إِلَيْهِ فَوَجَدَ رِدَاءَهُ قَدْ سَقَطَ عَنْ ظَهْرِهِ، وَخَلَصَ التُّرَابُ إِلَى ظَهْرِهِ، فَجَعَلَ يَمْسَحُ التُّرَابَ عَنْ ظَهْرِهِ فَيَقُولُ «اجْلِسْ يَا أَبَا تُرَابٍ». مَرَّتَيْنِ. [ر: ۴۳۰]

رجال الحديث

عَبْدُ اللهِ بنُ مَسْلَمَةَ: دا عبد الله بن مسلمه بن قعنب قعنبی حارثی دې، دده احوال په کتاب الإیمان، باب "من الدین الفرار من الفتن" کښې تیر شوی دی[3]

---

[1]) عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۱۶
[2]) الحدیث قد مر تخریجه فی کتاب الصلاة، باب نوم الرجال فی المسجد، رقم: ۴۴۱
[3]) کشف الباری: ۲، ۱۸۰

عبدُ العزیز بن أبی حازمٍ: ددهٔ احوال هم تیر شوی دی.[1]

قوله: عَن أبِيهِ: ابو حازم مراد دې، چې د هغوی نوم سلمة بن دینار مولی الاسود المدنی القاص دې. د دوی احوال هم تیر شوی دی.[2]

قوله: أنَّ رَجُلاً جَاءَ: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: "لم أقف على اسمه".[3] ما ته د دوی نوم معلوم نهٔ شو.

قوله: هَذَا فُلانٌ لأمِيرِ المَدِينَةِ: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: "أی: عنی أمیر المدینة".[4] یعنی راوی د فلان نه أمیر المدینة مراد اخلی.

په إرشاد الساری کښې د "عن أمیر المدینة"[5] الفاظ راغلی دی، دهغې معنی ده، کنایة عن أمیر المدینة.

او د علامه عینی رحمه الله الفاظ دی: "کنی بفلان عن أمیر المدینة".[6] په لفظ د فلان سره کنایةً أمیر المدینه مراد اخلی.

په هر حال کښې د فلان نه "أمیر المدینه" مراد دې.

او د أمیر المدینه نه مروان بن الحکم مراد دې.[7]

د اسماعیلی له مخې "هذا فکان فلان بن فلان".[8] الفاظ راغلی دی.

قوله: يَدعُو عَلِيًّا: علامه عینی رحمه الله فرمائی: "أراد أنه یذکر علیًا بشیء غیر مرضی".[9] د قائل مطلب دادې، چې د حضرت علی رضی الله عنه په ناخوښو خبرو سره ذکر کوی، او په خرابو القاباتو سره هغه یادوی.

قوله: فَيَقُولُ مَاذَا؟: حضرت سهل دغه ویونکی ته اووئیل، مثلاً هغوی د دوی (علی رضی الله عنه) په حقله څهٔ وائی؟ هغه سړی اووئیل، د ابوتراب په نامې سره هغوی یادوی. طبرانی په یو بلې طریقې سره د عبد العزیز بن أبی حازم نه روایت نقل کړې دې، چې په هغې کښې د "یدعوك لتسبّ علیًا"[10] الفاظ منقول دی.

---

[1] کتاب الصلاة، باب "نوم الرجال فی المسجد........".
[2] کتاب الوضو، باب "غسل المرأة أباها الدم عن وجهه........
[3] فتح الباری: ۹۰/۹.
[4] فتح الباری: ۹۰/۹.
[5] إرشاد الساری: ۲۱۰/۸.
[6] عمدة القاری: ۲۱۷/۱۶.
[7] إرشاد الساری: ۱۰۱/۸.
[8] فتح الباری: ۹۰/۹.
[9] عمدة القاری: ۲۱۷/۱۶.
[10] المعجم الکبیر: ۴۵۲/۵ (۵۷۴۶).

قوله: وَاللهِ مَا سَمَّاهُ إِلاَّ النَّبِيُّ ﷺ: ددې نه معلومیږی، چې په کنیت باندې هم د اسم اطلاق کیږی، بلکه د کنیت او اسم دواړو په یو بل باندې اطلاق کیږی، څنګه چې عینی رحمه الله وائی: "إسم يراد بالكنية وتطلق التسمية على التكنية".[1]

قوله: فَاسْتَطْعَمْتُ الْحَدِيثَ سَهْلاً: یعنی ما سهل ته ددې خبرې او قیصې د ذاتی خوند اخستلو اظهار اوکړو، د کلام تشبیه ئې طعام سره ورکړه، یا د طعام لفظ ئې د کلام د پاره د استعارې په توګه استعمال کړو، په دې وجه چې د دواړو خپل خپل خوند وی، یعنی د کلام معنوی او د طعام حسی.[2]

قوله: يَا أَبَا عَبَّاسٍ كَيْفَ: "ابو عباس" د حضرت سهل رضي الله عنه کنیت دې، ابو حازم وائی، ما په دې قصه کښې د خوند موندلو په وجه اووئیل، هغه څنګه؟

د ابو ذر په نسخه کښې "كيف" سره د "ذلك" هم زیاتوالې دې، او اسماعیلی د "كيف كان أمره" الفاظ نقل کړی دی.[3]

قوله: أَيْنَ ابْنُ عَمِّكِ: د کتاب الصلاة په روایت کښې ددې څۀ نور تفصیل هم دې، چې رسول الله ﷺ د حضرت فاطمې رضي الله عنها کور ته تشریف راوړو، وې کتل نو حضرت علی رضي الله عنه نه وو، د حضرت فاطمې نه ئې پوښتنه اوکړه، نو هغې اووئیل، زمونږ مینځ کښې څۀ خبره شوې ده، د هغې په وجه هغوی زما نه خفه کیدو سره تلې دې، او ما سره ئې قیلوله اونۀ کړه، "كان بيني وبينه شيء فغاضبني فخرج فلم يقل عندي". دا الفاظ دی. ددې معنی ده، زما او د هغوی په مینځ کښې څۀ معامله وه، په هغې زۀ غصه شوم، نو هغوی لاړل، او ما سره ئې قیلوله اونۀ کړه.

بیا دلته په "مناقبو" کښې روایت دې، د حضرت فاطمې رضي الله عنها په حوالې سره مذکور دې، چې هغې اوفرمائیل "په جمات کښې" دې. او په کتاب الصلاة کښې دا دی، چې یو سړی ته رسول الله ﷺ اوفرمائیل، لاړشه هغه اوګوره، هغه راتلو سره اووئیل هغوی په جمات کښې اودۀ دی. نو په دې دواړو کښې څۀ تضاد په دې وجه نشته، چې حضرت فاطمې رضي الله عنها به د جمات وئیلی وی، او رسول الله ﷺ چې د کتلو اوفرمائیل، ددې مطلب به دا وی، چې هغه په جمات کښې په کوم ځائې کښې دې، دا اوګوره.

حضرت علی رضي الله عنه ته د فاطمې د "ترۀ ځوی" وئیلو جواز او د هغې حکمت: دلته چې رسول الله ﷺ حضرت فاطمې رضي الله عنها ته اوفرمائیل، چې ستا د ترۀ ځوې چرته دې؟ حال دادې چې علی رضي الله عنه د حضرت فاطمې رضي الله عنها نه، بلکه پخپله د رسول الله ﷺ د ترۀ ځوې وو، او د حضرت فاطمې رضي الله عنها

---

[1] عمدة القاری: ۱۶،۲۱۷
[2] فتح الباری: ۹،۹۰، عمدة القاری: ۱۶،۲۱۷
[3] إرشاد الساری: ۸،۱۰۱

د رشتې تره وو.
محدثینو او شارحینو حضراتو خو په دې سلسله کښې يوه خبره دا اوفرمائيله، چې د پلار په نزدې خپلوانو باندې د ابناء عم (يعنى د تره د ځامنو) اطلاق کيږي، اګر چې هغوی حقيقی د تره ځامن نه وی، (١) نو د "أعمام" او "عمومة" اطلاق د نيکه په خاندان او د پلار په خپلوانو باندې او د "أخوال او خؤولة" اطلاق د مور په خپلوانو باندې او د مور د اړخ نه نيکه په خاندان باندې معروف او عام دې.
دويمه خبره داده، په دې وخت کښې رسول الله ﷺ د حضرت ﷺ کور ته تشريف راوړو نو رسول الله ﷺ ته د حضرت فاطمې ﷺ او حضرت علی ﷺ په مينځ کښې د خفګان پته لګيدلې وه، نو هغوی ﷺ د حضرت فاطمې ﷺ د زړه خوشالولو د پاره او د حضرت علی ﷺ محبت او اهميت د هغې په زړه کښې د پيدا کولو د پاره د هغوی په مينځ کښې د خپلولئ ذکر کول غوښتل. (٢)
اُوس ښکاره خبره ده کۀ رسول الله ﷺ د هغوی د پاره دا فرمائيل چې زما د تره ځوی چرته دې، نو په دې کښې به فاطمې اړخ ته د ابن عم نسبت او اضافت نۀ کيدو، او مطلوب او زړه خوشالول به نۀ وو حاصل شوې، او کۀ هغوی ﷺ دا فرمائيلې وې، چې ستا تره چرته دې، نو دا هم صحيح نۀ دی، ځکه چې تره د محرماتونه وی، او حضرت علی ﷺ د حضرت فاطمې ﷺ خاوند دې، د "ابن عمك" هم دغه تعبير مناسب وو.
قوله: وَخَلَصَ التُّرَابُ إِلَى ظَهْرِهِ: خلص په معنٰی د "وصل" دې، يعنی خاورې د هغوی ﷺ ملا پورې رسيدلې وې.
د اسماعيلی په روايت کښې دی:
"حتی تخلص ظهره إلى التراب". (٣) خاوره ملا ته يا ملا خاورې ته د رسيدو مطلب دادې، چې کيدې شی په شروع کښې هغوی ﷺ په داسې ځائې کښې ملاست وو، چرته چې خاوره نۀ وه، بيا اوړيدو راوړيدو سره هغوی ﷺ خاورې ته راغلی وو، يا خاوره د هغوی په بدن باندې لګيدلې وه. (٤)
قوله: اِجْلِسْ يَا أَبَا تُرَابٍ: د حضرت علی ﷺ مذکوره هيئت او کيفيت رسول الله ﷺ ته عجيبه ښکاره شو، او هغوی ﷺ د "ابو تراب" په نامه مخاطب کولو سره هغوی سره توقه اوکړه، حافظ ابن حجر رحمه الله وائی، دا هغه اولنې موقع ده، چې رسول الله ﷺ حضرت علی ﷺ

---

(١) فتح الباري: ٢.٥.١٤٠
(٢) فتح الباري: ٢.٥.١٤٠
(٣) فتح الباري: ٩.١٩٠
(٤) فتح الباري: ٩.١٩٠

ته د "ابو تراب" کنیت ورکړو، او په دې نوم ئې هغه مخاطب اوفرمائیلو.(١)
و ابن اسحاق په خپلې طریقې سره او امام احمد د عمار بن یاسر نه روایت کوی، عمار وائی:
"کنتُ أنا وعلی فی غزوة العسیرة فی نخل فما أفقنا إلا بالنبی یحرکنا برجله یقول لعلی قم یا أبا تراب! لما یری علیه من التراب".(٢)
زهٔ او علی رضی الله عنه په غزوهٔ عُسیره کښې د کهٔجورو په یو باغ کښې اودهٔ وو، او بیا مونږ رسول الله ﷺ راپاسولو، او هغه داسې، چې رسول الله ﷺ په خپې سره مونږ ته حرکت راکړو، او هغوی ﷺ حضرت علی رضی الله عنه "قم یا أبا تراب" وئیلو سره راپاسولو، په دې وجه چې هغوی ﷺ په دوی باندې خاوړې لګیدلې لیدلې.
ددې روایت نه معلومیږی، چې رسول الله ﷺ حضرت علی رضی الله عنه ته د ابو تراب کنیت د غزوة العسیرة په موقع باندې ورکړې وو.
حافظ رحمه الله وائی: "وهذا إن ثبت حمل علی أنه خاطبه بذلك فی هذا الکائنة الأخری".(٣)
د عمار بن یاسر دا روایت کهٔ ثابت شی، نو ددې معنٰی به دا وی، چې رسول الله ﷺ دویم وارې هغه په دې نوم سره مخاطب کړو.
د حضرت علی رضی الله عنه د خفه کیدو وجه: د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه مروی دی، چې حضرت علی رضی الله عنه په دې وجه خفه شوې وو، چې رسول الله ﷺ د دوؤ دوؤ صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم په مینځ کښې د مواخاة او ورور ولئ رشته قائمه کړه، او حضرت علی رضی الله عنه ئې پریښودو، په دې باندې هغه خفه کیدو سره لاړو او په جمات کښې سملاستو، دې نه ورستو رسول الله ﷺ د هغوی کور ته لاړو، او تلو سره ئې اوفرمائیل، "قم فأنت أخی" پاسه او مهٔ خفه کیږه، ځکه تهٔ زما ورور ئې، او ستا "ورور ولی (مواخاة)" ما سره ده.(٤)
ددې تخریج طبرانی کړې دې، او هم ددې په شان د جابر بن سمره روایت ابن عساکر هم ذکر کړې دې.(٥)
ولې حدیث باب زیات صحیح اود اعتماد وړدې، اوترکومې پورې چې د جمع بین الروایتین تعلق دې، نو هغه دلته ممکن نهٔ دې، ځکه د مواخاة چې کومه قیصه ده، هغه د هغه وخت ده، چې رسول الله ﷺ اول اول د مکې معظمې نه مدینې منورې ته هجرت کړې وو، او د حضرت علی رضی الله عنه او دحضرت فاطمې رضی الله عنها په مینځ کښې د نکاح رشته ډیره ورستنئ خبره ده، اوپه دې وخت کښې دحضرت علی رضی الله عنه په مواخاة باندې خفه کیدل ډیره مستبعده خبره ده.(٦)

---

١) فتح الباری:٩٠.٩\١
٢) مسند احمد.مسند عمار بن یاسر.رقم:١٨٣٤٧\١
٣) فتح الباری:٩١.٩\١
٤) المعجم الکبیر:٤٩.١١.(١٣٣٧٣)\١
٥) المعجم الکبیر:٤٩.١١.(١٣٣٧٣)\١
٦) فتح الباری:٩١.٩\١

ترجمة الباب سره مطابقت: ترجمة الباب سره مطابقت دادي، چې رسول الله ﷺ د حضرت على ﷺ ذكور ته ځي، بيا هغهٔ پسې جمات ته، د هغوى ﷺ د بدن نه خاوړې صفا كوى، هغوى ته د مزاق په توګه ابوتراب وائى، او هغه راضى كوى، چې د هغوى ﷺ د علوشان دليل دي[1].

ښلورم حديث: ٣٥٠١[2] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ حَدَّثَنَا حُسَيْنٌ عَنْ زَائِدَةَ عَنْ أَبِي حَصِينٍ عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ قَالَ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى ابْنِ عُمَرَ، فَسَأَلَهُ عَنْ عُثْمَانَ، فَذَكَرَ عَنْ مَحَاسِنِ عَمَلِهِ، قَالَ لَعَلَّ ذَاكَ يَسُوؤُكَ. قَالَ نَعَمْ. قَالَ فَأَرْغَمَ اللَّهُ بِأَنْفِكَ. ثُمَّ سَأَلَهُ عَنْ عَلِيٍّ، فَذَكَرَ مَحَاسِنَ عَمَلِهِ قَالَ هُوَ ذَاكَ، بَيْتُهُ أَوْسَطُ بُيُوتِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - . ثُمَّ قَالَ لَعَلَّ ذَاكَ يَسُوؤُكَ. قَالَ أَجَلْ. قَالَ فَأَرْغَمَ اللَّهُ بِأَنْفِكَ، انْطَلِقْ فَاجْهَدْ عَلَىَّ جَهْدَكَ.

رجال الحديث

مُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ: دا محمد بن رافع بن العماد القشيرى دې، ددهٔ احوال تير شوى دى.[3]
حُسَيْنٌ: دا حسين بن على الجعفى الكوفى دې، ددهٔ احوال هم تير شوى دى.[4]
زَائِدَةَ: زائدة بن قدامه مراد دې، ددهٔ احوال تير شوى دى.[5]

أَبِي حَصِينٍ: دا ابو حَصِين، عثمان بن عاصم بن حسين دې، ددهٔ احوال د "كتاب العلم، باب: إثم مَن كذب على النبى" لاندې تير شوى دى.[6]
سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ: دا سعد بن عبيد ابو حمزة الكوفى دې، ددهٔ احوال تير شوى دى.[7]

قوله: جَاءَ رَجُلٌ: دا رجل، نافع بن الازرق دې، سكسكى نهٔ دې.[8]

قوله: فَذَكَرَ عَنْ مَحَاسِنِ عَمَلِهِ: "ذكر" "أخبر" ته متضمن دې، دغه وجه ده، چې ددې په صله كښې ئې "عن" راوړلې دې، ګنې نو د "ذكر" په صله كښې عن نهٔ راځى.[9]

محاسن د حُسن جمع غير قياسى ده، د اسماعيلى په روايت كښې فذكَر أحسنَ عمله[10] الفاظ

---

[1] عمدة القاري: ١٦/ ٢١٦
[2] الحديث مر تخريجه فى كتاب فرض الخمس، باب إذا بعث الإمام رسولاً فى حاجة......رقم: ٣١٣٠
[3] كتاب الصلح، باب الصلح مع المشركين..........١
[4] اوګورئ: كتاب الأذان، باب أهل العلم والفضل أحق بالإمامة..........رقم: ٦٧٨
[5] اوګورئ: كتاب الغسل، باب غسل المذى والوضوء منه..............رقم: ٢٦٩
[6] كشف البارى: ٢/ ١٨٩
[7] كتاب الوضوء، باب فضل من بات على الوضوء، رقم: ٢٤٧
[8] إرشاد السارى: ٨/ ٢٠٢
[9] فتح البارى: ٩/ ١٩١
[10] فتح البارى: ٩/ ١٩١

راغلی دی، په هر حال کښې معنی داده، چې ابن عمر رضي الله عنه د حضرت عثمان رضي الله عنه ښۀ یا د ټولو نه ښۀ اعمال ذکر کړل، بیا هم دغه خبره د حضرت علی رضي الله عنه په حقله هم اوشوه.

د حضرت عثمانِ او حضرت علی رضي الله عنهما ښۀ اعمال: دلته د حضرت عثمان رضي الله عنه د ښو اعمالو نه مراد د جیش العُسرة د پاره انفاق دې. په بئر رومه کښې مدد او بنیادی کردار، او بعضې نور اعمال دی.

او حضرت علی رضي الله عنه د ښو اعمالو نه مراد په غزوهٔ بدر کښې شریك کیدل، خیبر د هغوی په لاسو فتح کیدل، او مرحب یهودی قتل کول دی وغیره.(1)

د حضرت علی رضي الله عنه کور په مینځ کښې د کیدو معنٰی: هو ذاك بيته أوسط بيوت النبى.........د حضرت علی رضي الله عنه متعلق ئې اوفرمائیل، هغه خو هغه دې، چې د هغوی کور د رسول الله ﷺ په کورونو کښې د مینځ کور وو، یا د هغوی په کورونو کښې د ټولو نه غوره او ښۀ کور وو.

علامه بدر الدين عيني رحمه الله فرمائی: "**يشير بذالك إلى أن لعلى منزلة عند النبى ﷺ من حيث أن بيته أوسط بيوت النبى ﷺ وقيل أحسنها بناءً**".(2)

په دې سره دې خبرې ارخ ته اشاره کول مقصود دی، چې د حضرت علی رضي الله عنه د رسول الله ﷺ له مخې يو خاص مقام او مرتبه وه، په دې خيال سره چې د هغوی کور د رسول الله ﷺ په کورونو کښې بالکل په مينځ کښې وو، او يا د "أوسط" نه "أحسن" مراد دې، يعنی په جوړيدلو او ښکلی والی کښې د ټولو نه ښۀ وو، په دې سره د "أوسط" معنو ارخ ته اشاره ده، حافظ ابن حجر رحمه الله هم دا دواړه معنې ذکر اوفرمائيلې او اولنۍ معنې ته ئې ترجيح ورکړه، د هغوی عبارت دې:

"**أى: أحسنها بناء، وقال الداودى معناه أنه فى وسطها وهو أصح**".(3)

يعنی په جوړيدلو کښې د ټولو نه ښکلې، او داودی وائی، چې د هغوی کور د پيغمبر د کورونو په مينځ کښې وو، او دا زيات صحيح قول دې.

نسائی د عطاء بن السائب په طريقې سره د سعد بن عبيده نه روايت کوی، د هغې الفاظ دادی: "**فقال لا تسأل عن على ولكن انظر إلى بيته من بيوت النبى ﷺ**".(4)

يعنی وې وئيل، د حضرت علی رضي الله عنه په حقله هيڅ پوښتنه مۀ کوه، خو د رسول الله ﷺ کورونو سره د هغۀ کور اوګوره.

---

1) عمدة القاری:۲۱۷،۱۶
2) عمدة القاری:۲۱۷،۱۶
3) فتح الباری:۹۱،۹
4) السنن الكبرىٰ للنسائی، كتاب الخصائص، باب ذكر منزلة على بن أبى طالب وقربه من النبى.......۴۴۷،۷، رقم:۸۴۳۸

او علاء بن العیزار نه روایت دې، هغه وائی ما د ابن عمر رضی الله عنه نه د حضرت علی رضی الله عنه په حقله پوښتنه اوکړه، نو هغوی اووئیل:

"انظر إلی منزله من النبی الله ﷺ لیس فی المسجد غیر بیته".[1]

یعنی د نبی کریم ﷺ له مخې د هغوی مقام او مرتبه اوګوره، چې په جمات کښې د هغوی د کور نه علاوه د بل چا کور نشته.

د صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم دښمن د پاره بد دعا: فَأَرْغَمَ اللهُ بِأَنْفِكَ......باء زائده ده، او د "أرغم الله أنفك" معنی ده، الله تعالی دې ستا پوزه په خاوړو ککړه کړی، دا د ذلت او ملامتیا نه کنایه ده، رغام خاوړې ته وئیلی شی، او په زمکه د راپریوتونکی مخ او پوزه په خاوړو ککړیږی، په دې وجه د غورځیدو او ذلیل کیدو د پاره دا الفاظ استعمالیږی، دلته مخاطب او سائل صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم سره خصوصاً حضرت عثمان اوعلی رضی الله عنهما سره بغض ساتلو، حضرت ابن عمر رضی الله عنه دحضرت عثمان رضی الله عنه او حضرت علی رضی الله عنه په تعریف باندې د هغهٔ په خفه کیدلو باندې د ناخوښې اظهار کولو سره هغهٔ د پاره خیرې اوفرمائیلې، او وې وئیل، چې الله تعالی دې تا ذلیل او ملامته کړی، چې تهٔ دا حضرات (عثمان او علی رضی الله عنهما) نهٔ خوښوې.

ابن عمر رضی الله عنه صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم سره د بغض ساتونکی د شر پرواه اونهٔ کړه:

قوله: فَاجْهَدْ عَلَيَّ جَهْدَكَ.....: حضرت ابن عمر رضی الله عنهما حضرت عثمان او علی رضی الله عنهما سره بغض کونکی ته خیرې اوکړې، او د هغه په طرز عمل او سوچ باندې ئې رد کولو سره هغه خفه کړو، ښکاره خبره ده، ددې په جواب کښې هغهٔ هر څهٔ کولې شو، او وئیلې ئې شو، حضرت ابن عمر رضی الله عنه ته ددې پته وه، ولې هغوی د احقاق او اظهار حق فریضه ترسره کړه، او هغهٔ ته ئې صفا اووئیل، تهٔ چې څهٔ کولې شې نو اوکړه، ما ته ستا هیڅ پروا نشته، حافظ ابن حجر رحمه الله ددې الفاظو تشریح کولو سره فرمائی:

"أی: ابلغ علی غایتك فی حقی، فإن الذی قلته لك الحق، وقائل الحق لا یبالی بما قیل فی حقه من الباطل".[2]

یعنی زما په حقله تر کومې پورې چې ستا لاس رسی، او چې څهٔ کولې شې، اوکړه، ځکه څهٔ چې ما وئیلی دی، هغه حق دی، او حق ویونکې ددې پروا نهٔ کوی، چې ما سره به څهٔ کیږی.

او د عطاء بن السائب په پورتنی روایت کښې دا الفاظ دی:

"فقال الرجل: فإنی أبغضه، فقال له ابن عمر: أبغضك الله تعالی".[3]

هغه سړی اووئیل، زهٔ خو هغه نهٔ خوښوم، ابن عمر رضی الله عنه اووئیل، الله تعالی دې تا نهٔ خوښوی.

---

[1] فتح الباری: ۹/ ۱۹۱

[2] فتح الباری: ۹/ ۱۹۱

[3] السنن الکبری للنسائی، کتاب الخصائص، باب ذکر منزلة علی بن أبی طالب وقربه من النبی............ ۷/ ۴۴۷، رقم: ۸۴۳۸

ترجمة الباب سره مناسبت: د حديث د ترجمة الباب سره مناسب داسې دې، چې راوی وائی، "ثم سأله عن علی، فذكر محاسن عمله" سائل د حضرت ابن عمر رضی الله عنه نه د حضرت علی رضی الله عنه په حقله پوښتنه اوکړه، نو ابن عمر رضی الله عنه د حضرت علی رضی الله عنه ښۀ صفتونه ذکر کړل، او بيا کله چې سائل په هغې د خفګان اظهار اوکړو، نو ابن عمر رضی الله عنه د هغۀ د پاره دا بد دعا اوکړه، او وې فرمائيل، تۀ دې ذليله ئې او ستا پوزه دې په خاؤرو ککړه وی، دا ټول د حضرت علی رضی الله عنه په عالی مقام او مرتبې باندې دلالت کوی. [1]

پنځم حديث: ۳۵۰۲ [2] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنِ الْحَكَمِ سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي لَيْلَى قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيٌّ أَنَّ فَاطِمَةَ عَلَيْهَا السَّلاَمُ شَكَتْ مَا تَلْقَى مِنْ أَثَرِ الرَّحَا، فَأَتَى النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - سَبْيٌ، فَانْطَلَقَتْ فَلَمْ تَجِدْهُ، فَوَجَدَتْ عَائِشَةَ، فَأَخْبَرَتْهَا، فَلَمَّا جَاءَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - أَخْبَرَتْهُ عَائِشَةُ بِمَجِيءِ فَاطِمَةَ، فَجَاءَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - إِلَيْنَا، وَقَدْ أَخَذْنَا مَضَاجِعَنَا، فَذَهَبْتُ لأَقُومَ فَقَالَ «عَلَى مَكَانِكُمَا». فَقَعَدَ بَيْنَنَا حَتَّى وَجَدْتُ بَرْدَ قَدَمَيْهِ عَلَى صَدْرِي وَقَالَ «أَلاَ أُعَلِّمُكُمَا خَيْرًا مِمَّا سَأَلْتُمَانِي إِذَا أَخَذْتُمَا مَضَاجِعَكُمَا تُكَبِّرَا أَرْبَعًا وَثَلاَثِينَ، وَتُسَبِّحَا ثَلاَثًا وَثَلاَثِينَ، وَتَحْمَدَا ثَلاَثَةً وَثَلاَثِينَ، فَهْوَ خَيْرٌ لَكُمَا مِنْ خَادِمٍ». [ر: ۲۹۴۵]

رجال الحديث

مُحَمَّد بنُ بَشَّار: دا محمد بن بشار بن عثمان عبدی بصری، مشهور په "بندار" سره دې، دده احوال د کتاب العلم، باب "قول النبی رب مبلغ أوعی من سامع" د لاندې تير شوی دی. [3]

غُندَر: دا ابو عبد الله محمد بن جعفر هذلی دې، چې د غندر په لقب سره مشهور دې، دده احوال د "كتاب الإيمان، باب ظلم دون ظلم" لاندې تير شوی دی. [4]

شُعبَة: دا امير المؤمنين فی الحديث شعبة بن الحجاج واسطی بصری دې، دده احوال د كتاب الإيمان، باب "المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده" د لاندې تير شوی دی. [5]

الحَكَم: دا الحكم بن عُتيبه الكندی الكوفی دې، دده احوال د كتاب العلم، باب "السمر فی العلم" لاندې تير شوی دی. [6]

---

[1] عمدة القاري: ۱۲۱۷،۱۶
[2] الحديث مر تخريجه فی كتاب فرض الخمس، باب الدليل على أن الخمس لنوائب رسول الله والمساكين، رقم: ۳۱۱۳
[3] كشف الباری: ۱۲۵۸،۳
[4] كشف الباری: ۱۲۵۰،۲
[5] كشف الباری: ۱۶۷۸،۱
[6] كشف الباری: ۱٤۱٤،٤

ابنِ أبِي لَيْلى: دا عبد الرحمٰن بن أبى ليلى الأنصارى الكوفى دى، ددهٔ احوال تير شوى دى.[1]

قوله: مِنْ أثَرِ الرُّحَا: "كتاب فرض الخُمس" كښې د بَدَلُ بنُ المحبَّر په روايت كښې دې نه ورستو د"ماتطحَنُ" زياتوالې دې.[2]

قوله: فَأتَى النَّبِيَّ سَبْيٌ: أتَى معروف دې،او د ابو ذر عن الكشميهنى په روايت كښې "أُتِيَ" مبنى للمفعول راغلې دې.[3]

قوله: مَا سَألْتُمَانِي: امام احمد چې د سائب بن على په طريقې سره كوم روايت نقل كړې دې،په هغې كښې زياتوالې دې، "قالا بلى! قال: كلمات علمنيهن جبريل".[4]

قوله: تُكَبِّرَا: د تثنيې صيغه ده،په حذف د نون سره،حذف خو يا د تخفيف د پاره دې،يا په دې وجه چې لفظ"إذا" د شرط د پاره دې،او جازم للفعل دې،همدغه شان"تسبحا او تحمدا....." هم په حذف د نون سره دى،او په بعضې نسخو كښې په اثبات د نون سره دې،او بعضې نسخو كښې "فكبِّرا" او"واحمدا" په امر سره راغلې دې.[5]

د ذكر د خيريت او افضليت معنىٰ: علامه ابن تيميه رحمه الله فرمائى،رسول الله ﷺ چې تسبيح او تحميد د خادم نه غوره ګرځولى دى،ددې مطلب دادې،چې په خادم سره تاسو ته كوم راحت او آسانتيا ملاويږى،په دې اذكارو سره به د هغې په مقابله كښې زيات راحت او آسانتيا ملاويږى،او د سترې والى او سستيا اثر به ختميږى،ځكه چې حضرت فاطمې رضي الله عنها رسول الله ﷺ ته د خپل تكليف او اذيت شكايت كړې وو،نو ښكاره خبره ده،هغوى ﷺ په دې حوالې سره د خپلې لور لار ښودنه كړې وى،په دې صورت كښې به دا ددې كلماتو خاص تاثير وى.

او قاضى عياض فرمائى،حضرت فاطمې رضي الله عنها دنيوى تكليف ذكر كولو سره د دنيوى راحت حاصلولو خواهش ښكاره كړو،رسول الله ﷺ (د اسلوب الحكيم په توګه) دتسبيح او تحميد ذكر كولو سره ګويا دا اوښودل،چې د دنيا د راحت او آسانتيا په مقابله كښې اُخروى اجر او ثواب ډير زيات دې،او تا ته د هغې د حاصلولو كوشش پكار دې.[6]

ترجمة الباب سره مناسبت: رسول الله ﷺ د حضرت على رضي الله عنه كور ته تشريف راوړو،هغه ته ئې

---

[1] اوګورئ: كتاب الأذان،باب حد إتمام الركوع والاعتدال فيه.........رقم:۷۹۲

[2] كتاب فرض الخمس،باب الدليل على أن الخمس لنوائب رسول الله ﷺ،رقم:۳۱۱۳

[3] إرشاد السارى:۸/۲۰۳/۱۲

[4] مسند أحمد،مسند على بن أبى طالب،رقم:۸۳۹

[5] إرشاد السارى:۸/۲۰۳/۱۲

[6] إرشاد السارى:۸/۲۰۳/۱۲

د پاسیدو تکلیف هم ورنهٔ کړو،بیا هغهٔ سره بې تکلفه کیناستو،او بیا ئې هغهٔ ته او خپلې لور ته د یو ښکلی عمل په بدله کښې اوفرمائیل،ګویا چې څهٔ ئې د خپلې لور د پاره غوښتل هم هغه ئې د حضرت علی رضی الله عنه د پاره هم خوښ کړل،ددې ټولو خبرو نه د رسول الله ﷺ له مخې د حضرت علی رضی الله عنه د قدر ومنزلت او علو مرتبې اندازه کیږي.[1]

د خادم نهٔ ورکولو وجه: پاتې شوه دا خبره چې کهٔ رسول الله ﷺ خپلې لور او حضرت علی رضی الله عنه ته مذکوره اذکار هم ارشاد فرمائیلی وو،او خادم ئې هم ورکړې وې،نو هغوی ته به دوه فائدې ملاؤ شوې وې.........؟

نو ددې جواب دادې،چې رسول الله ﷺ ته غلامان وغیره راغلی وو،هغوی ﷺ په هغې سره د اهل صفه او نورو فقراؤ مدد کول غوښتل،او د خپل اهل وعیال د پاره ئې صبر خوښولو،ځکه چې د صبر د الله تعالی له مخې ډیر لوئې مقام او مرتبه ده.[2] او د رسول الله ﷺ نظر په أُخروی فائدې باندې وو،دنیا کښې خو هغوی په "قوت لایموت" باندې د ګذارې کولو قائل وو.

شپږم حدیث: ۳۵۰۲[3] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سَعْدٍ قَالَ سَمِعْتُ إِبْرَاهِيمَ بْنَ سَعْدٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- لِعَلِيٍّ «أَمَا تَرْضَى أَنْ تَكُونَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى».[۴۱۵۴]

رجال الحدیث

مُحَمَّد بنُ بَشَّارٍ،غُندَر،شُعبَة: د محمد بن بشار،غندر او شعبه احوال په پورتنی روایت کښې تیر شوی دی.

سَعْد: دا سعد بن إبراهیم بن عبد الرحمٰن بن عوف دې،ددهٔ احوال په کتاب مواقیت الصلاة،باب "وقت المغرب" کښې تیر شوی دی.

إبرَاهیم بنَ سَعْد: إبراهیم بن سعد،دا د رسول الله ﷺ مشهور صحابی دې،د حضرت سعد بن أبی وقاص ځوې دې،یو بل إبراهیم بن سعد هم دې،چې د سعد بن إبراهیم بن عبد الرحمٰن بن عوف ځوې دې،او سعد بن إبراهیم بن عبد الرحمٰن بن عوف ددې إبراهیم بن سعد خورئې (ابن الاخت) دې.

دلته چې کوم إبراهیم بن سعد راوی دې،دا د بخاری،مسلم،او نسائی وغیره راوی دې،د اسامه بن زید،خزیمه بن ثابت او د خپل والد سعد بن أبی وقاص رضی الله عنه نه روایت کوی،ددې نه

---

[1] فتح الباری:۹،۱۹۱

[2] فتح الباری:۹،۱۹۲

[3] الحدیث أخرجه البخاری أیضًا فی صحیحه:(۲،۲۳۳)،فی کتاب المغازی،باب غزوة تبوک،رقم:۴۴۱۶،وکذا مسلم فی صحیحه:(۲،۲۷۸)،کتاب فضائل الصحابة،باب من فضائل علی بن أبی طالب،رقم:۲۴۰۴،والترمذی فی جامعه:(۲،۲۱۳)،کتاب المناقب،باب بعث النبی یوم الأثنین وصلی علی یوم الثلاثاء،رقم:۳۷۳۱

معلوميږي چې دا تابعي دې.[1]

او ابن سعد وائي: دوی د علي بن أبي طالب نه هم روايت کړې دې.[2]

عجلي په خپل کتاب "الثقات" کښې ذکر کړی دی، او وې فرمائيل: "مدني تابعي، ثقة".[3]

يعقوب بن شعبه وائي:

"إبراهيم معدود في الطبقة الثانية من فقهاء أهل المدينة بعد الصحابة، وكان ثقة، كثير الحديث".[4]

ابن سعد وائي، "كان ثقة كثير الحديث".[5]

د حضرت علي رضي الله عنه د حضرت هارون عليه السلام سره د تشبيه مطلب: "أَمَا تَرْضَى أَنْ تَكُونَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى......" آيا ته په دې راضي نۀ يې، چې ته زما د پاره داسې شې، څنګه چې موسى عليه السلام د پاره هارون عليه السلام وو؟

د غزوهٔ تبوك په موقع باندې کله چې رسول الله ﷺ حضرت علي رضي الله عنه په کور کښې پريښودو، او د جنګ د پاره ئې ځان سره بوتۀ تلو، نو حضرت علي رضي الله عنه د شکايت په توګه رسول الله ﷺ ته اووئيل، "أتخلفني في الصبيان والنساء؟".[6]

اې د الله تعالى رسوله! تاسو ما په ماشومانو او ښځو کښې پرېږدئ.

د حضرت علي رضي الله عنه مطلب دادې، چې ښځو او ماشومانو سره پاتې کيدل خو يو معمولي کار دې، او ددې په وجه به زۀ د جهاد په شان د يو اهم کار نه محروم شم.

رسول الله ﷺ د حضرت علي رضي الله عنه شکايت لرې کولو او د هغۀ د زړۀ خوشالولو د پاره اوفرمائيل. ستا نه وړاندې همدغه شان کار يو جليل القدر پيغمبر هم ترسره کړې دې، حضرت موسى عليه السلام چې کله د الله تعالى د رضا حاصلولو د پاره کوه طور ته تلو، نو ورستو د قوم د خصمانې او خيال ساتلو د پاره ئې خپل ورور هارون عليه السلام پريښودو، نو آيا ته په دې باندې راضي نۀ يې، چې زما د پاره په منزله د هارون عليه السلام شې؟ هارون پيغمبر هم وو، او د حضرت موسى عليه السلام ورور هم......په بني اسرائيلو کښې پاتې کيدل د هغوی د پاره نۀ بې عزتي وه، او نۀ هغوی ته څۀ داسې خبره محسوس شوې وه، بلکه دا د هغوی د پاره اعزاز وو، چې هغوی د حضرت موسى عليه السلام د پاره جانشين جوړيدو سره پاتې شوې وو، او دلته د حضرت علي رضي الله عنه د پاره هم دا د اعزاز خبره وه.

---

[1] تهذيب الكمال: ۲/۱۹۳
[2] الطبقات لابن سعد: ۵/۱۶۹
[3] الثقات: الورقة ۱۳
[4] اكمال تهذيب الكمال: ۱/۱۵۳
[5] الطبقات لابن سعد: ۵/۱۶۹
[6] صحيح البخاري، كتاب المغازي، باب غزوة تبوك، رقم: ۴۴۱۶

قوله: بمنزلة هارون: شارحين وائى، دلته باء زائده ده،او د عبارت تقدير داسې دې، "أن تكون مني نازلا منزلة هرون من موسىٰ" [1] منزلة گويا مفعول مطلق دې، د شبه فعل مقدر د پاره.

د حضرت على رضي الله عنه د سوال نه ورستو اطمينان: د سعيد بن المسيب د سعد بن أبى قاص رضي الله عنه نه روايت دې، چې احمد نقل كړې دې، او په هغې كښې دا الفاظ دى، "فقال على: رضيتُ رضيتُ" [2] زهٔ راضى يم، زهٔ راضى يم.

او د براء بن عازب او د زيد بن ارقم رضي الله عنهما روايت دې، چې په هغې كښې دا الفاظ دى: "قال: بلى يا رسول الله، قال فإنه كذلك". [3]

حضرت على رضي الله عنه اوفرمائيل نه، اې د الله تعالى رسوله ! (زهٔ په دې راضى يم) رسول الله اوفرمائيل، نو خبره داسې ده.

ددې روايت په شروع كښې دا الفاظ راځى، رسول الله ﷺ حضرت على رضي الله عنه ته فرمائى:

"لا بد أن أقيم أو تُقيم، فأقام علىّ فسمع ناسًا يقولون: إنما خلّفه لشئ كرهه منه، فأتبعه فذكر له ذلك، فقال له............" [4]

ضرورى ده، چې يا زهٔ پاتې شم يا تهٔ، نو حضرت على رضي الله عنه پاتې شو، بيا هغوى د څو كسانو نه دا واؤريدل، چې رسول الله ﷺ حضرت على رضي الله عنه ورستو پريښودو، نو خامخا څهٔ خبره ده، چې د الله تعالى رسول ته ناخوښه ده، چې د هغې په وجه رسول الله ﷺ هغهٔ ځان سره د بوتلو په ځائې ورستو پريښودو، حضرت على رضي الله عنه دا خبره رسول الله ﷺ ته اوكړه، نو هغوى ﷺ مذكوره جواب ارشاد اوفرمائيلو.

د حضرت على رضي الله عنه په خلافت بلا فصل باندې استدلال او د هغې جواب: بعضې خلقو ددې حديث نه د حضرت على رضي الله عنه د خلافت بلا فصل په ثبوت او د نورو د خلافت په نفى باندې استدلال كړې دې، او وئيلى ئې دى........ څنګه چې هارون عليه السلام د حضرت موسىٰ عليه السلام خليفه وو، او بل څوك هغوى سره په دې كښې شريك نهٔ وو، همدغه شان حضرت على رضي الله عنه د نورو د شركت نه بغير خليفه دې، او هارون عليه السلام سره په تشبيه كښې هم دغه مقصود دى.

ولې دا استدلال صحيح نهٔ دې، بلكه بعضې ماؤف العقل خلقو ته دا شبهه شوې ده، ځكه چې حضرت هارون عليه السلام د سيدنا موسىٰ عليه السلام په ژوند كښې خليفه جوړ شوې وو، نهٔ چې د هغوى د وفات نه ورستو، ځكه چې وفات خو د حضرت هارون عليه السلام د حضرت موسىٰ عليه السلام نه وړاندې شوې وو، او د حضرت على رضي الله عنه هغوى سره د مشابهت تقاضا داده، چې هغوى هم د

---

[1] فتح البارى: ٩٢/٩
[2] السنن الكبرىٰ للنسائى، رقم: ٨٣٨٢
[3] مسند أبى يعلىٰ، مسند انس، رقم: ١٢٧٨٢
[4] مسند الروياني، رقم: ١٤١٧

رسول الله ﷺ په حيات کښې په يو خاص موقعه باندې خليفه جوړشوی وی،اوشوې هم دغسې دی.
پاتې شو د رسول الله ﷺ خلافت د هغوی ﷺ د وصال(وفات)نه ورستو،نو نۀ دلته د هغې ذکر شته،او نۀ د هغې د دې سره څۀ تعلق شته۔[1]
د حضرت هارون علیہ السلام د حضرت موسی علیہ السلام خلافت په حقله علامه عينی رحمه الله فرمائی:
"وانما كان خليفة فى حياته فى وقت خاص فليكن كذلك الأمر فيمن ضرب المثل به".[2]
حضرت هارون علیہ السلام د حضرت موسی علیہ السلام په ژوند کښې د يو خاص وخت د پاره خليفه وو،نو د چا تشبيه چې د هغوی سره ورکړې شوې ده،د هغۀ خلافت هم هغه شان کيدل پکار دی.
او هغه هم دا دې،د کومې چې په دې حديث کښې ذکر دې.
ترجمة الباب سره د حديث مناسبت ښکاره دې.

۳۵۰۴[3] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْجَعْدِ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَيُّوبَ عَنِ ابْنِ سِيرِينَ عَنْ عَبِيدَةَ عَنْ عَلِيٍّ - رضى الله عنه - قَالَ اقْضُوا كَمَا كُنْتُمْ تَقْضُونَ ، فَإِنِّى أَكْرَهُ الاِخْتِلاَفَ حَتَّى يَكُونَ لِلنَّاسِ جَمَاعَةٌ ، أَوْ أَمُوتَ كَمَا مَاتَ أَصْحَابِى . فَكَانَ ابْنُ سِيرِينَ يَرَى أَنَّ عَامَّةَ مَا يُرْوَى عَلَى عَلِيٍّ الْكَذِبُ.

رجال الحديث

عَلِيُّ بنُ الجَعْدِ: دا ابو الحسن على بن الجعد بن عبيد جوهری دې،د دۀ احوال په كتاب الإيمان،باب"أداء الخمس من الإيمان"كښې تير شوی دی۔[4]

شُعْبَةُ: دا شعبة بن الحجاج دې،د دۀ احوال د كتاب الإيمان باب"المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده"د لاندې تير شوی دی۔[5]

أيُّوبَ: دا ايوب بن أبى تميمه كيسان السختيانى دې،ددۀ احوال د كتاب الإيمان،باب"حلاوة الإيمان"لاندې تير شوی دی۔[6]

ابنِ سِيرِينَ: دا مشهور تابعى امام المعبرين ابوبكر محمد بن سيرين بصرى دی،ددۀ احوال

---

[1]) فتح الباری:۹،۱۹۳
[2]) عمدة القاری:۱۶،۱۲۱۸
[3]) الحديث أخرجه البخارى ههنا وتفرد به.......انظر جامع الأصول:۱،۷۷،وكنز العمال،فضائل على، رقم:۳۶۴۰۹
[4]) كشف البارى:۲،۶۹۷
[5]) كشف البارى:۱،۶۷۸
[6]) كشف البارى:۲،۱۲۶

د کتاب الإيمان، باب "اتباع الجنائز من الإيمان" لاندې تير شوی دی.[1]

عَبِيدَةَ: دا عَبِيدَةُ بن عمرو السلمانی دې، ددهٔ احوال د کتاب الوضوء، باب "الماء الذی يغسل به شعر الإنسان" لاندې تير شوی دی.

قوله: اقضُوا كَمَا كُنْتُمْ تَقْضُونَ: د ابوذر په نسخه کښې د کشميهنی دا الفاظ منقول دی "اقضوا على ما كنتم تقضون قبل".[2]

حضرت علی رضی الله عنه دا الفاظ كله ارشاد اوفرمائيل؟: حضرت علی رضی الله عنه چې كله عراق ته تشريف راؤړو، نو اهل عراق ته ئې اووئيل، چې زما رائې د حضرت عمر رضی الله عنه د رائې سره موافق وه، او مونږ په دې پوهيدو، چې د أمِ ولد بيع جائز نهٔ ده، ولې أوس زما رائې بدله شوه، او زهٔ وايم د أمّ ولد نه "رق" (غلامی) نهٔ ختميږی، او د هغې بيع به هم د وړاندې په شان جائز وی.

عبيدة وائی، په دې باندې ما هغوی رضی الله عنه ته اووئيل:

"رأيك ورأى عمر في الجماعة أحب إلي من رأيك وحدك في الفرقة".[3]

ستاسو او د حضرت عمر رضی الله عنهما رائې په داسې حال کښې چې تاسو يو جماعت کښې ئې، ما ته ددې نه زياته خوښه ده، چې تاسو جدا كيدو سره ځان له يو مستقل رائې قائمه كړئ، او بعضې حضراتو دا الفاظ ذكر كړې دی:

"رأيك يومئذ في الجماعة أحب إلي من رأيك اليوم في الفرقة".[4]

په دې باندې حضرت علی رضی الله عنه اوفرمائيل، "اقضوا كما كنتم تقضون".

او په يو روايت کښې د عَبيده دا تصريح هم منقول ده، چې هم حضرت علی رضی الله عنه هغهٔ (يعنی عبيده) ته دا الفاظ ارشاد اوفرمائيل، د حماد بن زيد روايت چې ابن المنذر د علی بن عبد العزيز عن أبی نعيم په طريقې سره نقل كړې دې، په هغې کښې دا الفاظ دی:

"قال لي عَبيدة: بعث إلى علي وإلى شريح فقال: إني أبغض الاختلاف فاقضوا كما كنتم تقضون".[5]

يعنی علی او شريح ته ئې خبر اوليږلو، نو هغوی اووئيل، زهٔ اختلاف نهٔ خوښوم، تاسو چې څنګه غواړئ فيصله اوكړئ.

د اختلاف نهٔ خوښولو مطلب: د حضرت علی رضی الله عنه په قول "فإني أكره الاختلاف" باندې اعتراض كيږی، چې د اختلاف نه خو خلاصې نشته، او كله كله ضروری شی، اختلاف د امت ته خو

---

[1] كشف الباري: ٢/ ٥٢٤

[2] إرشاد الساري: ٨/ ٢٠٤

[3] فتح الباري: ٩/ ٩٢

[4] عمدة القاري: ١٦/ ٢١٨

[5] فتح الباري: ٩/ ٩٢

رحمت هم وئيلي شوې دى، بيا حضرت على رضي الله عنه دا ولې نۀ خوښوى.........؟

ددې جواب دادې، چې يو خو د حضرت على رضي الله عنه په دې قول کښې د اختلاف نه مطلق اختلاف مراد نۀ دې، بلکه ابوبکر او عمر رضي الله عنهما سره اختلاف مراد دې، څنګه چې قسطلانى په "على الشيخين" الفاظ راوړلو سره او ابن حجر رحمه الله په "يعني مخالفة أبي بكر وعمر" الفاظو سره او علامه عينى رحمه الله په "يعني أن يخالف أبابكر رضي الله عنهما" الفاظو سره دې اړخ ته اشاره کړې ده.[1]

دويم د اختلاف نه مراد هغه اختلاف دې، کوم چې د نزاع او فتنې سبب جوړ شى، د ددې تائيد د هغوى رضي الله عنه په دې ارشاد "حتى تكون للناس جماعة" سره هم کيږى، ځکه چې ددې (عبارت) حتى يكون للناس جماعة) تقدير دې:

"لا أزال على ذلك حتى يكون للناس جماعة أو أموت".[2]

يعنى زۀ به هميشه ددې اختلاف د ختمولو په کوشش باندې قائم يم، دې د پاره چې د خلقو اجتماعيت باقى پاتې شى، او يا زۀ مړ شم خو چې دې اجتماعيت ته نقصان اونۀ رسى.

"أو أموت" کښې "أموت" د أنا مبتداء مقدرې د پاره خبر دې نو په دې وجه مرفوع دې، او يا په يكون باندې معطوف دې، او په انِ مقدره سره منصوب دې، "أي حتى أن تكون للناس جماعة او أن أموت".[3]

په لفظ "أو" باندې اشکال او جواب: په "أو أموت" باندې دا هم اشکال کړې شوې دې، چې په دې کښې چې کوم لفظ د "أو" راغلې دې، دا خو د أحد الأمرين د پاره راځى، ددې مطلب خو دا دې، چې زۀ اختلاف نۀ خوښوم، تر دې پورې چې يا خو جماعت باقى پاتې شى، او يا زۀ مړ شم، حال دا دې چې دا دواړه کارونه مطلوب دى.

يعنى د جماعت د قيام د پاره ترك اختلاف، او تر مرګه پورې ترك اختلاف، نو بيا "أو" ولې راوړلې شوې دې؟

ددې جواب دادې، چې په دې دواړو کښې اختلاف نشته، بلکه دې کښې جمع ممکن ده، "أو" دلته د أحد الأمرين د پاره نۀ دې، بلکه د كلا الأمرين د پاره دې.[4]

قوله: كما مات أصحابي: يعنى څنګه چې ما سره ابوبکر او عمر رضي الله عنهما وغيرهما تر مرګه پورې د امت د جمعيت حفاظت فرمائيلې وو، زۀ به هم تر مرګه پورې داسې کووم.

---

[1] عمدة القارى: ١٦. ١٢١٩

[2] فتح البارى: ٩. ١٩٢

[3] فتح البارى: ٩. ١٩٢

[4] عمدة القارى: ١٦. ١٢١٩

د ابن سيرين د خبري مقصد: د علامه ابن سيرين په حوالې سره د حماد بن زيد په روايت كښې د ايوب نه دا الفاظ منقول دى:

"سمعت محمدا يعنى ابن سيرين يقول لأبى معشر: إنى أتهمكم فى كثير مما تقولون عن على". [1]

زۀ په تا باندې په ډيرو څيزونو كښې د غلط بيان كولو ګمان كووم، او په تا باندې په ځائې الزام لګوم، كوم چې ته د حضرت على رضي الله عنه په حقله روايت كوې.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى، ابو معشر، د چا چې دلته ذكر دې، ددۀ نه زياد بن كليب الكوفى مراد دې. او هغه ثقه راوى دې، مسلم په خپل صحيح كښې د هغۀ روايات ذكر كړى دى. [2]

دا اشكال كيدې شى، چې بيا ابن سيرين په داسې ثقه سړى باندې د غلط بيان كولو ګمان او د عدم اعتماد اظهار ولې كوى.

ددې جواب دادې، چې ابن سيرين د زياد بن كليب د هغه روايتونو خبره كوى، كوم چې هغه د حارث الاعور په شان خلقو نه روايت كوى، او د هغۀ دا الزام په حقيقت كښې د زياد په مروى عنه افرادو باندې دې، (د چا نه چې زياد بن كليب روايت كوى) ځكه چې زياد كله كله ددې حارث الاعور وغيره........نه روايت كوى، او هغه د حضرت على رضي الله عنه په حقله موضوعى روايتونه بيانوى. [3]

د حضرت على رضي الله عنه نه مروى د شيخينو مخالف روايتونه مردود دى: يَرَى أَنَّ عَامَّةَ مَا يُرْوَى عَلَى عَلِيٍّ الْكَذِبُ.........د ابن سيرين مراد هغه روايتونه دى، كوم چې عمومًا روافض روايت كوى، او هغه حضرت على رضي الله عنه ارخ ته منسوب كړې شوې هغه اقوال وى، چې په هغې كښې د حضرات شيخينو مخالفت وى، د هغۀ (ابن سيرين) هغه مراد نۀ دى، كوم چې د شرعى احكامو سره متعلق وى، ځكه چې ابن سعد په صحيح سند سره د ابن عباس رضي الله عنه نه روايت كوى، هغه فرمائى: "إذا حدثنا ثقة عن على بفتيا لم نتجاوزها". [4]

چې يو ثقه راوى د حضرت على رضي الله عنه نه يوه فتوىٰ زمونږ وړاندې روايت كوى، نو مونږ د هغې نه تجاوز نۀ كوو، يعنى هغه اخلو.

په بعضې نسخو كښې د "على على" الفاظ راغلى دى، نو ابو ذر او ابو الوقت او ابن عساكر وغيره د "عن على" الفاظ نقل كړى دى، او هم دغه زيات صحيح دې. [5]

علامه عينى رحمه الله د ابن سيرين ددې قول توجيه كولو سره فرمائى:

"وإنما قال ذلك لأن كثيرا من أهل الكوفة الذين يروون عنه ليس لهم ذلك، ولا سيما الرافضة عنهم فإن عامة ما

---

[1] تاريخ ابن خيثمه: ١١٣٧،٥
[2] صحيح مسلم، كتاب الطهارت، باب حكم المنى، حديث (٦٩٦)١
[3] فتح البارى: ١٩٢،٩
[4] فتح البارى: ١٩٢،٩
[5] عمدة القارى: ٢١٩،١٦، وإرشاد السارى: ١٢٠٥،٨

یروون عنه کذب واختلاف".([1])

د حضرت علی رضی الله عنه فضائل کثیره: د احادیثو په کتابونو کښې د حضرت علی رضی الله عنه نور هم ګڼې شمیر مناقب او فضائل مذکور دی، امام مسلم او ترمذی د عامر بن سعد بن أبی وقاص نه روایت نقل کوی، چې حضرت معاویه رضی الله عنه حضرت سعد رضی الله عنه ته اووئیل، "ما منعك أن تسبّ أبا تراب".([2]) تۀ حضرت علی رضی الله عنه ته د رد بد وئیلو نه څۀ څیز منع کړې ئې؟

سعد اووئیل: "أما ما ذکرتُ ثلاثاً قالهن له رسول الله ﷺ فلن أسبّه".([3])

درې خبرې چې رسول الله ﷺ د هغوی په حقله فرمائیلې دی، د هغې نه ورستو زۀ هیڅ کله هم حضرت علی رضی الله عنه ته رد بد نۀ شم وئیلې، بیا په هغه درېؤ خبرو کښې خو یو هغۀ هغه حدیث بیانولو سره اووئیلو، یعنی هغوی ته د رسول الله ﷺ دا وئیل، چې ته زما د پاره داسې ئې، څنګه چې د موسٰی علیه السلام د پاره هارون علیه السلام وو.

دویمه خبره دا چې رسول الله ﷺ او فرمائیل، "لأعطین الرایة رجلاً یحبّ الله ورسوله".

او دریمه خبره دا کله چې د الله تعالی جل جلاله دا ارشاد "فقل تعالوا ندع أبناءنا وأبناءکم".([4]) نازل شو، نو رسول الله ﷺ حضرت علی رضی الله عنه حسن حسین رضی الله عنهما او فاطمه رضی الله عنها راؤغوښتل او وې فرمائیل، "اللهم هؤلاء أهلی".([5]) اې الله! زما اهل وعیال خو دا دي.

همدغه شان ابو یعلی د حضرت سعد یو روایت نقل کړې دې، هغه فرمائی:

"لو وضع المنشار علی مفرقی علی أن أسبّ علیًا ما سببته أبدًا".([6])

کۀ زما د سر په لار (یعنی د سر په مینځ) آره کیښودې شی، او حضرت علی رضی الله عنه ته د کنځلو ما ته اووئیلې شی، نو بیا هم زۀ به هیڅ کله هغوی ته کنځل اونۀ کړم.

حافظ ابن حجر رحمه الله د امام احمد رحمه الله دا قول هم نقل کړې دې.

"ما بلغنا عن أحد من الصحابة ما بلغنا عن علی بن أبی طالب".([7])

د حضرت علی رضی الله عنه (د فضائلو) په حقله چې مونږ ته څومره روایات رارسیدلی دی، په صحابؤ کښې د چا په حقله هم دومره نۀ دی رارسیدلې.

---

[1]) عمدة القاری:۱۶/۲۱۹

[2]) صحیح مسلم،باب من فضائل علی،رقم:۶۲۷۳

[3]) جامع الاصول:۸/۶۵۰،وصحیح مسلم،فضائل علی،رقم:۶۲۷۳

[4]) سورة آل عمران:۶۱

[5]) مسند احمد مسند سعد بن أبی وقاص،رقم:۱۶۸۱

[6]) مسند أبی یعلی،مسند سعد بن أبی وقاص،رقم:۷۷۷،المطالب العالیه:۳۹۳۹،مجمع الزوائد ۱۴۷۳۹

[7]) فتح الباری:۹/۱۹۳

د حضرت سعد رضي الله عنه روايت د ابوذر په روايت كښې د عَبيدة د روايت نه ورستو واقع دې،او په نورو نسخو كښې وړاندې واقع دې.[1]

۱۰ - باب: مَنَاقِبُ جَعْفَرِبْنِ أَبِي طَالِبٍ الهَاشِمِيّ رضى الله عنه

وَقَالَ النَّبِي - صلى الله عليه وسلم - «أَشْبَهْتَ خَلْقِي وَخُلُقِي».

د ابو ذر په نسخه كښې د ټولو تراجمو نه لفظ د"باب"ساقط كړې شوې دې،او د نورو حضراتو (نسّاخو) په نسخو كښې لفظ د"باب"ثابت دې.

حضرت جعفر طيار: جعفر د حضرت على رضي الله عنه سكۀ ورور وو،او د هغوى نه لس كاله مشر وو، هغوى په غزوهٔ موته كښې شهيد شوې دى،او د هغوى عمر د څلويښتو كالو نه زيات وو.[2]

هغوى رضي الله عنه دوه هجرتونه كړى وو، حبشې ته هجرت او مدينې ته هجرت.[3]

قوله: أَشْبَهْتَ خَلْقِي وَخُلُقِي: دا د يو لوئې حديث ټكړه ده، چې په كتاب المغازى كښې د باب عُمرة القضاء لاندې د حضرت براء بن عازب په روايت كښې مذكور ده.[4]

خَلق په فتحې د خاء سره،معنٰى ئې ده، خلقت،پيدائشى هيبت ويره او كيفيت او خُلق په فتحې د خاء سره اخلاقو او عاداتو ته وئيلې كيږى.

حضرت جعفر رضي الله عنه په دې دواړو څيزونو كښې د رسول الله ﷺ سره مشابهت لرلو.[5] د رسول الله ﷺ مشابهت ګڼړ شمير كسانو ته حاصل وو، په مناقب حسين كښې به انشاء الله تعالى په دې باندې نوره خبره كيږى.

۳۵۰۵[6] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ دِينَارٍ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْجُهَنِي عَنِ ابْنِ أَبِي ذِئْبٍ عَنْ سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - أَنَّ النَّاسَ كَانُوا يَقُولُونَ أَكْثَرَ أَبُو هُرَيْرَةَ . وَإِنِّي كُنْتُ أَلْزَمُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - بِشِبَعِ بَطْنِي، حَتَّى لاَ آكُلُ الْخَمِيرَ، وَلاَ أَلْبَسُ الْحَبِيرَ، وَلاَ يَخْدُمُنِي فُلاَنٌ وَلاَ فُلاَنَةٌ، وَكُنْتُ أُلْصِقُ بَطْنِي بِالْحَصْبَاءِ مِنَ الْجُوعِ، وَإِنْ كُنْتُ لأَسْتَقْرِئُ الرَّجُلَ الآيَةَ هِيَ مَعِي كَيْ يَنْقَلِبَ بِي فَيُطْعِمَنِي، وَكَانَ أَخْيَرَ النَّاسِ لِلْمِسْكِينِ جَعْفَرُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ، كَانَ يَنْقَلِبُ بِنَا فَيُطْعِمُنَا مَا

---

[1] فتح البارى:۹/۱۹٤
[2] فتح البارى:۹/۱۹٤
[3] إرشاد السارى:۸/۱۲۰۵
[4] صحيح البخارى،كتاب المغازى،باب عمرة القضاء،رقم:۱٤۲۵۱
[5] كشف البارى،كتاب المغازى،ص:۱٤۷۵
[6] الحديث أخرجه البخارى أيضًا فى كتاب الأطعمة،باب الحلوى والعسل،رقم:۱۵٤۳۲

كَانَ فِي بَيْتِهِ، حَتَّى إِنْ كَانَ لَيُخْرِجُ إِلَيْنَا الْعُكَّةَ الَّتِي لَيْسَ فِيهَا شَيْءٌ، فَنَشُقُّهَا فَنَلْعَقُ مَا فِيهَا. [٥١١٦]

رجال الحديث

أَحْمَدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ: دا ابو مصعب أحمد بن أبی بکر القاسم بن الحارث بن ذراره الزهری دي، ددهٔ احوال د کتاب العلم، باب "حفظ العلم" لاندې تیر شوی دی۔ [1]

مُحَمَّدُ بْنُ ابراهيم بْنِ دِينَارٍ أَبُو عَبْدِ اللهِ الْجُهَنِيُّ: ددهٔ احوال هم د کتاب العلم، باب حفظ العلم لاندې تیر شوی دی۔ [2]

ابنِ أَبِي ذِئْبٍ: دا محمد بن عبد الرحمٰن بن المغیرة بن الحارث بن الجاذب القرشی العامری دي، ددهٔ احوال هم د "کتاب العلم، باب حفظ العلم" لاندې تیر شوی دی۔ [3]

سَعِيدٌ الْمَقْبُرِيُّ: دا ابو سعد سعید بن أبی سعید بن کیسان مقبری دې، ددهٔ حالات د کتاب الإیمان، باب "صوم رمضان إیمانًا واحتسابًا" لاندې تیر شوې دی۔ [4]

ابو هریره او کثرت روایات: حضرت ابو هریره رضی الله عنه په صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم کښې هغه نیك بخت صحابی دې، چې د هغوی مرویات (روایت کړې شوې احادیث) د ټولو نه زیات دی، په دې (کثرت) باندې بعضې خلقو ته تعجب دې، او د صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم په زمانه کښې هم دا خبره د بحث لاندې راغلې وه۔

پخپله ابو هریره رضی الله عنه ته هم دا خبره کړې شوې وه، چې ستا احادیث دومره زیات ولې او څنګه دی، او حضرت ابوهریره رضی الله عنه د هغې جوابات ورکړې دی، امام بخاری رحمه الله په دې مضمون باندې مشتمل روایتونه په مختلفو ځایونو کښې ذکر کړی دی۔

په کتاب العلم کښې په دې باندې په کافی تفصیل سره خبره کړې شوې ده۔ [5]

د حضرت ابوهریره رضی الله عنه د اړخ نه د هغې جواباتو خلاصه داده، چې انصار او مهاجرینو د خپلو تجارتونو کاروبارونو او مصروفیتونو په وجه ډیر وخت نهٔ شو اوباسلې، او زهٔ (ابو هریره) به هر وخت رسول الله ﷺ سره اوسیدم، نو چې ما حدیث نهٔ یادول نو څهٔ مې کول۔

دویمه خبره داده، چې د قرآن مجید د کتمان حق په حقله په وعیدونو باندې مشتمل آیتونو زهٔ په دې خبره مجبور کړم۔

او دریمه خبره دا چې په شروع کښې زما حافظه کمزورې وه، ورستو د الله تعالی د

---

[1] کشف الباری: ٤٣٨/٤
[2] کشف الباری: ٤٤١/٤
[3] کشف الباری: ٤٤٢/٤
[4] کشف الباری: ٣٣٦/٢
[5] اوګورئ: کشف الباری: ٤٣١/٤، ٤٥٦

رسول ﷺ د دعاء په برکت سره د حافظې قوت نصيب شو، چې د احاديثِ کثيرۀ د حفظ سبب جوړ شو۔ (١)

دلته په حديث باب کښې حضرت ابوهريره رضی الله عنه د رسول الله په مجلس کښې د حاضرئ د التزام او اهتمام ذکر کولو سره د خپلې غريبۍ او مشکلاتو او د الله تعالى د بعضې نيکو بندګانو د اړخ نه هغوی سره د اکرام واحسان و سلوك ذکر کړې دې، چې په هغې کښې د ټولو نه اولنې حضرت جعفر طيار رضی الله عنه دې۔

حافظ ابن حجر رحمه الله ددې حديث لاندې وائى، چې د حضرت ابوهريره رضی الله عنه اشاره د ابن عمر رضی الله عنه د قول په شان اقوالو اړخ ته ده، حضرت ابن عمر رضی الله عنه په دغه وخت کښې د حضرت ابوهريره رضی الله عنه په حقله "أكثر أبو هريرة علينا" (ابوهريره مونږ ته ډېر زيات احاديث بيانوى) جمله فرمائيلې وه، کله چې د هغوی وړاندې د حضرت ابو هريره رضی الله عنه روايت "من تبع جنازة فله قيراط" ذکر کړې شو۔ (٢)

د حضرت ابن عمر (رضی الله عنهما) ددې قول منشاء دا وه، چې حضرت ابوهريره رضی الله عنه ډېر زيات احاديث بيانول شروع کړې دى، معلومه نۀ ده چې دا هغوی د رسول الله ﷺ نه اوريدلى هم دى يا نه، بيا کله چې حضرت عائشې رضی الله عنها د ابوهريره رضی الله عنه ددې روايت تصديق اوفرمائيلو، نو ابن عمر رضی الله عنه پوهه شو، چې واقعى ابو هريره رضی الله عنه د رسول الله ﷺ نه ډېر احاديث اؤريدلو سره حفظ کړې دى، بيا ابن عمر رضی الله عنه د ابوهريره رضی الله عنه په حديث کښې د ډېر زيات ثواب والا عمل نه کما حقه فائدۀ نۀ اخستلو باندې د پښيمانتيا اظهار اوکړو، چې د هغوی د روايت د تصديق کولو په شان دې۔ (٣)

همدغه شان يو روايت امام بخارى رحمه الله په خپل تاريخ کښې او ابو يعلى په سندِ حسن سره د مالك بن أبى عامر په طريقې سره نقل کړې دې، مالك وائى:

"كنت عند طلحة بن عبيد الله فقيل له: ما ندرى هذا اليمانى أعلم برسول الله ﷺ منكم، أو هو يقول على رسول الله، مالم يقل؟ قال فقال: والله ما نشكُّ أنه سمع مالم نسمع، وعلِم ما لم نعلم، إنا كنَّا أقوامًا لنا بيعات وأهلون وكنا نأتى النبى ﷺ طرفى النهار ثم نرجع، وكان أبو هريرة مسكينًا لا مال له ولا أهل، إنما كانت يده مع يد النبى ﷺ فكان يدور معه حيث دار، فما نشكُّ أنه قد سمع مالم نسمع". (٤)

وائې، زۀ طلحة بن عبيد الله سره ووم، نو په دې وخت کښې هغوی ته اووئيلې شو، "مونږ نۀ پوهيږو، چې دا يمانى (ابوهريره) ستاسو نه زيات رسول الله ﷺ پيژنى، يا دې د رسول الله ﷺ

---

١) اوګورئ: کشف البارى: ٤٣١،٤، ١٤٥٦
٢) صحيح البخارى، كتاب الجنائز، باب فضل اتباع الجنائز، رقم: ١٣٢٣
٣) صحيح البخارى، كتاب الجنائز، باب فضل اتباع الجنائز، رقم: ١٣٢٤
٤) مسند أبى يعلىٰ، مسند طلحة بن عبد الله: ٦٣٦، والتاريخ الكبير: ١١٣٣،٦

متعلق داسې خبرې کوی، چې هغوی ﷺ نۀ وی کړې؟"
راوی وائی، طلحه اووئیل، زمونږ خیال دغه دې، چې دوی هغه څۀ اوریدلی دی، چې مونږ واؤنۀ ریدې شو، او په هغه څۀ پوهیږی چې زمونږ په علم کښې نشته، ځکه چې مونږ داسې خلق وو، چې زمونږ کورونه او اهل وعیال وو، او مونږ به د ورځې په دواړو اړخونو یعنی سحر او ماښام کښې رسول الله ﷺ ته راتلو، او بیا به تلو، او ابوهریره غریب سړې وو، چې نۀ د هغوی څۀ مال وو او نۀ کور والا، د هغوی لاس به د رسول الله ﷺ په لاس کښې وو، چې رسول الله ﷺ چرته هم تلو، نو هغوی به ورسره وو، نو زمونږ خیال دادې، چې هغوی د رسول الله ﷺ نه هغوی څۀ واؤریدل، کوم چې مونږ نۀ دی اوریدلې.
د "ما نشُكُّ أنه سمع مالم نسمع" معنی ده، زمونږ شك (او خیال) نۀ دې، ولې دا چې هغوی (هغه څۀ) واؤریدل، کوم چې مونږ نۀ دی اوریدلې، امام ترمذی دا الفاظ نقل کړی دی: "ما نشُكُّ إلا أنه سمع.........". (١)
او بیهقی د اشعث په طریقې سره د طلحه بن عبید الله د یو غلام نه نقل کړی دی، هغه وائی:
"كان أبوهريرة جالسًا فمرَّ رجل بطلحة فقال له: لقد أكثر أبو هريرة، فقال طلحة: قد سمعنا كما سَمِع ولكنه حفظ ونسينا". (٢)
ابو هریره ﷺ ناست وو، چې د یو سړی په طلحه بن عبید الله باندې تیریدل اوشو، هغوی اووئیل، ابو هریره ډیر حدیثونه روایت کړی دی، طلحه اووئیل، مونږ هم د دوی په شان واؤریدل، ولې دوی یاد اوساتل او مونږ نه هیر شو.
او ابن سعد په خپل "طبقات" کښې باب اهل العلم والفتوٰی من الصحابة کښې د سعید بن عمرو بن سعید بن العاص نه په سند صحیح سره نقل کړی دی، چې حضرت عائشې ﷺ ابو هریره ﷺ ته اووئیل: "إنكَ لتحدِّث عن النبى ﷺ حديثًا ما سمعتُه منه، قال: شغلكِ عنه يا أمه المِرآة والمِكحلة وما كان يشغلني عنه شيءٌ". (٣)
وې وئیل تۀ د رسول الله ﷺ نه داسې حدیث بیانوې چې ما نۀ دی اؤریدلې، ابو هریره ﷺ اووئیل، مور جانې! تاسو آئینې (شیشې) او د رنجو تهیلۍ (یعنی کجلو) مصروف کړې وئ، او زما د پاره رسول الله ﷺ پریښودو سره په بل کار کښې مشغولیدو والا څیز نۀ وو.
قوله: بِشِبَعِ بَطْنِي: د کشمیهنی په روایت کښې "شِبَعَ بطنی" بدون الباء راغلې دې، چې د مفعول له کیدو په وجه منصوب دې، او یا يشبع د مضارع په صیغې سره دې.

---

(١) جامع الترمذی، باب مناقب أبی هريرة، رقم: ٣٨٣٧
(٢) السنن الكبرٰى للبيهقى، باب ما ورد فى الاضطجاع، رقم: ١٤٦٦
(٣) الطبقات الكبرٰى: ٢، ٣٦٤، ترجمة: ١٢٦٣٥

او په کتاب العلم کښې "لِشِبَعِ بطنه" راغلي دي.[1]

چرته "على ملءِ بطنى" هم راغلي دي.[2] معنٰى و مفهوم په ټولو صورتونو کښې همدغه دې، چې د مړې کېدې نمړئ په قيمت باندې به زۀ د هغوی ﷺ سره اوسيدم.

قوله: حين لا آکل: په بعضې نسخو کښې "حين لا اکل" راغلي دي، او په بعضې کښې "حق لا اکل".[3]

قوله: لاآكُلُ الخَمِيرَ ولاألبسُ الحَبِيرَ: د خمير نه مراد خمبيره نمړئ ده، قسطلانی وائي:

"أی: الخبز الذی جعل فی عجینه الخمیر".[4] هغه نمړئ چې د هغې په اُړو کښې خمبيره اچولې شوې وی.

او په بعضې نسخو کښې "الخبيز" راغلي دي، چې د هغې معنٰى ده، "المادوم" يعنی پخکړی سره ملاؤ شوې نمړئ.

کرماني رحمه الله او عيني رحمه الله وغيره دلته د "والخبزة الأدم"[5] الفاظ هم نقل کړی دی.

قوله: الحَبِيرَ: د کشميهنی په نسخه کښې د "الحرير" لفظ دې، خو راجح اولنې يعنی "الحبير" دې. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی:

"والحبير من البرد ما کان موشی مخططا، يقال برد حبير وبرد حبرة بوزن عنبة على الوصف والإضافة".

"حبير" هغه څادر ته وئيلی شی، چې ښکلې او لکيرو والا وی، برد حبير او برد حبرة د موصوف په توګه هم مستعمل دې، او د مضاف اليه په توګه هم.[6]

قوله: مِنَ الجُوعِ: معنٰى دا ده، چې په ګېډه پورې ئې يخې ګټې تړلې، دې د پاره چې ددې د برودت (يخوالی) په وجه د لوږې د وجهې پيدا کيدونکې ګرموالې ختم شی، او ددې په هغه شدت کښې لږ کمې راشی.[7]

د شارحينو اختلاف: لأستقرئ الرَّجُلَ..... حافظ ابن حجر رحمه الله ددې جملې په تشريح کښې فرمائی:

"أی: أطلب منه القری فيظن أنی أطلب منه القراءة".[8]

---

[1] صحيح البخاری، کتاب العلم، باب حفظ العلم، رقم الحديث:١١٨
[2] کتاب البيوع، رقم:٢٠٤٧
[3] فتح الباری:٩،١٩٥
[4] إرشاد الساری:٨،٢٠٥
[5] شرح الکرمانی:١٥،٢، وعمدة القاری:١٦،٢٠٦
[6] فتح الباری:٩،١٩٥
[7] إرشاد الساری:٨،٢٠٦
[8] فتح الباری:٩،١٩٥

يعنى زۀ(ابوهريره) د يو سړى نه دا طلب كوم، چې په ما نمړئ اوخوروى، او زما ميلمستيا اوكړى، او د هغه دا خيال دې، چې زۀ د هغۀ نه قرآن لوستل غواړم، او ددې معنٰى او مطلب د تائيد د پاره حافظ صاحب په حلية الاولياء كښې مذكور د ابو نعيم د يو روايت نه استدلال كړې دې، په روايت كښې دى، چې ابو هريره رضی الله عنه فرمائى، چې ما حضرت عمر رضی الله عنه اوليدو، نو هغوى ته مې اووئيل، "أقرئنى" د هغوى خيال شو، چې زۀ د دوى نه د قرآءت طلب كووم، نو هغوى ما ته قرآن كريم اولوستو، او نمړئ ئې راباندې اونۀ خوړله، "وإنما أردت الطعام" حال دادې چې ما د هغوى نه نمړې طلب كوله.(١)

علامه عينى رحمه الله د حافظ دا رائې رَد كړې ده، او وې وئيل چې لفظ "آية" چې د "استقرئ" سره راغلې دې، هم دغه ښائى، چې د "استقرأ" نه ميلمستيا طلب كول مراد نۀ دى، بلكه ددې نه طلب د قرآءت مقصود دې.

او وې فرمائيل چې دا دوه مستقل مسئلې دى، يوه د حضرت ابوهريره رضی الله عنه او حضرت عمر رضی الله عنه سره مخصوص ده، چې حضرت ابوهريره رضی الله عنه د عمر رضی الله عنه نه قرى (ميلمستيا) طلب كړه، او هغۀ د قرآءت طلب كول خيال كولو سره آيت اولوستلو، او دلته په حديث باب كښې چې د حضرت ابوهريره رضی الله عنه ارشاد دې، دا عام دې.(٢)

اُوس چې چرته استقرائى بالهمزه راځى، يا چرته چې د آية تصريح وى، نو هلته به د قراءت طلب كول مقصود وى، او چرته چې تسهيل د همزې دې، نو هلته د توريه امكان شته، ځنګه چې د ابو نعيم د روايت نه معلوميږى، چې د لفظ اقرئنى نه ابوهريرة رضی الله عنه طلبِ قرى مراد اخلى، او عمر رضی الله عنه د قراءت د طلب كولو خيال اوكړو.(٣) او حضرت ابوهريره رضی الله عنه به لفظ د استقراء په دې وجه استعمالوى، كۀ مخاطب راباندې نمړئ اوخورى نو هم هغه مطلوب دې، او كۀ هغۀ بد اوګڼړى يا د قرآءت خيال اوكړى، نو ابوهريره رضی الله عنه به نۀ ملامته كيږى، او دې به هم دغه ښكاره كړى، چې زۀ خو د قراءت طالب ووم.

علامه قسطلانى رحمه الله فرمائى، حافظ ابن حجر رحمه الله چې كومه خبره خيال كړې ده، ابوهريره رضی الله عنه ته هغۀ مقصود نۀ وه، يعنى دوى خو به ميلمستيا طلب كوله، او مخاطب به د طلبِ قرآءت خيال كولو سره قرآن پاك لوستلو، بلكه د دوى (يعنى د ابوهريره رضی الله عنه) مقصد ددې قول نه دادې، چې ډير وارې دَاسې كيږى، چې ما ته يو آيت راځى، بيا هم چا ته اووائم، چې ما ته هغه آيت اولوله، په دې سره زما مقصد دا وى، چې هغه ما ځان سره بوځى، او نمړئ راباندې اوخوروى، او زۀ به كم از كم په دې بهانۀ باندې نمړئ اوخورم.

---

١) حلية الأولياء: ١٣٧٨،١

٢) عمدة القارى: ١٢٢٠،١۶

٣) إرشاد السارى: ١٢٠۶،٨

قسطلانى وائى، ددې دليل دادې چې امام بخارى رحمه الله دا روايت په كتاب الأطعمة كښې د عبد الرحمٰن بن شيبه عن أبي الفُديك عن ابن أبي ذئب عن المقبُرى په طريقې سره روايت كړې دې، او په هغې كښې هم "استقرئ" بالهمزة او هغې سره د الأية الفاظ مذكور دى.[1]

همدغه شان امام ترمذى رحمه الله په كتاب المناقب كښې د ابو سعيد الاشج عن اسماعيل بن إبراهيم التيمى عن إبراهيم بن اسحاق المخزومى عن سعيد المقبرى عن أبى هريرة په طريقې سره دا روايت نقل كړې دې، چې د هغې الفاظ دا دى:

"إن كنتُ لأستقرئ الرجل من أصحاب النبى ﷺ عن الأيت من القران وأنا أعلم بها منه، ما أساله إلا ليطعمنى شيئًا فكنت إذا سألت جعفر بن أبي طالب لم يجبنى حتى يذهب بى إلى منزله فيقول لامرأته: يا أسماء أطعمينا فإذا أطعمتنا أجابنى".[2]

ابوهريره رضي الله عنه وائى، ما به د رسول الله ﷺ په أصحابو كښې يو كس ته اووئيل، چې ما ته د قرآن پاك دا آيت اولوله، حال به دا وو چې دغه آيت به ما ته د هغهٔ نه ښهٔ ياد وو، ولې ما به صرف په دې وجه هغهٔ ته دا وئيل، چې په ما څهٔ اوخوروى، نو چې كله به هم ما دا خبره جعفر بن أبى طالب ته اووئيله، نو هغهٔ به ما ته جواب نهٔ راكولو، تر دې پورې چې كور ته به ئې بوتلم، او خپلې بى بى حضرت اسماء ته به ئې ووئيل، اسماء ! په مونږ نمرئ اوخوروه، كله چې به هغې په مونږ نمرئ اوخوړه، نو دغه وخت به حضرت جعفر ما ته جواب راكړو، (مثلاً آيت به ئې راته اولوستو) ځكه چې هغوى ته به دا اندازه وه، چې زما سوال د يو بل مقصد د پاره دې.

ددې رواياتو نه معلوميږى، چې حضرت عمر او حضرت جعفر رضي الله عنهما سره د حضرت ابوهريره رضي الله عنه راپيښيدونكې دا دواړه جدا جدا واقعات دى.[3]

او دلته د ابوهريره رضي الله عنه چې كومه خبره مذكور ده، هغه داده، چې د هغوى د قرآءت طلب كولو كلام به دې د پاره وو، چې مخاطب په دوى باندې نمرئ اوخوروى، او د ابو نعيم په روايت كښې د يوې خاصې واقعې ذكر دې، چې په هغې كښې ابو هريره رضي الله عنه وائى، چې ما د لفظ "استقرى" نه طلب قرى (ميلمستيا) قصد كړې وو، او حضرت عمر رضي الله عنه به طلب د قرآءت خيال كولو.

قوله: وَكَان أَخْيَرَ: اخير بعضې نسخو كښې په وزن د افضل راغلې دې، او په بعضو كښې خير راغلې دې.[4]

---

[1]) كتاب الأطعمة، رقم: ٥٤٣٢

[2]) سنن الترمذى، باب مناقب جعفر، رقم: ٤١٣١

[3]) إرشاد السارى: ٨/٢٠٦

[4]) فتح البارى: ٩/٩٥

د حضرت جعفر رضي الله عنه افضلیت جزوی وو: للمساكين....... د كشميهنى په روايت كښې مسكين مفرد راغلې دې، ظاهره خبره ده، جنس د پاره به وى ـ يعنى جنس مسكين، ترمذى او حاكم وغيره يو روايت ذكر كړې دې، كوم چې عكرمه رحمه الله د ابو هريره رضي الله عنه نه روايت كړې دې، او په هغې كښې د رسول الله ﷺ نه ورستو حضرت جعفر رضي الله عنه د ټولو نه غوره ګرځولې شوى دې ـ د هغې الفاظ دادى:

"ما احتذى النعالَ ولا ركبَ المطايا بعد رسول الله ﷺ أفضل من جعفر بن أبي طالب".(١)

د رسول الله ﷺ نه ورستو څوك هم د جعفر بن أبى طالب رضي الله عنه نه غوره پيزار پخپو كونكې، او په ښې سورلۍ باندې سورلى كونكې نۀ وو.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى، په دې روايت كښې اګر چې د جعفر د مطلق افضليت ذكردې، ولې دا به په هغه مقيّد روايت باندې محمول وى، كوم چې دلته مذكور دې، يعنى د جعفر رضي الله عنه افضليت مطلق نۀ دې، بلكه دا د مسكينانو په خير خواهئ او هغوى سره په ښۀ سلوك كولو باندې دې.(٢)

د تضاد تاثر او د هغې جواب: إِن كَانَ لَيُخْرِجُ إِلَيْنَا العُكَّةَ....... دلته په ظاهره په كلام كښې نقض او تضاد دې، او اول ئې اووئيل، حضرت جعفر به د غوړو هغه مشكيزه راؤباسله، چې په هغې كښې به هيڅ هم نۀ وو، بيا به ئې هغه اوشكوله (اوشلوله)، چې هغې كښې به څۀ وو، مونږ به هغه څټل، او دا هم وائى، "مافيها شيئ" په هغې كښې به هيڅ هم نۀ وو، دلته په "التى ليس فيها شيئ" او "مافيها" كښې تضاد دې؟

ددې جواب دادې، چې د "ليس فيها شئ" معنى داده، چې په هغې كښې به د راؤباسلو قابل هيڅ هم نۀ وو، او ورستو چې ئې اووئيل، په هغې كښې چې به څۀ وو، مونږ به هغه څټل، ددې معنى داده، چې دننه په مشكيزه كښې چې به څۀ لږ ډير انختې وو، او راويستلې به نۀ شو، د مشكيزې شلولو نه ورستو به مونږ هغه په خُله باندې څټل.(٣)

حضرت جعفر رضي الله عنه به د سوال جواب ولې وركولو؟: د حضرت ابوهريره رضي الله عنه او حضرت جعفر طيار رضي الله عنه په مينځ كښې چې دا كومه سلسله جارى وه، چې ابوهريره رضي الله عنه به سوال كولو، او جعفر به تر هغه وخته پورې جواب نۀ وركولو، تر كومې پورې چې به هغه كور ته تلو سره د حضرت اسماء رضي الله عنها نه نمرئ نۀ وه طلب كړې، او اسماء رضي الله عنها به نمرئ نۀ وه وړاندې كړې، څنګه چې د ترمذى يو روايت اُوس پورته ذكر شوې دې، په دې كښې يو اشكال دا هم كيدې

(١) السنن الكبرى للنسائى، رقم: ٨١٠١، والمستدرك على الصحيحين، كتاب المغازى، رقم: ٤٣٥٠، والجامع للترمذى، رقم: ٣٧٦٤، ٤١٣١، والمستدرك، باب مناقب جعفر، رقم: ٤٩٣٤، ومسند احمد، مسند أبى هريرة، رقم: ٩٣٤٢، والمعجم الكبير للطبرانى، رقم: ١٨٩٠

(٢) فتح البارى: ٩، ١٩٥

(٣) فتح البارى: ٩، ١٩٦

شی، کله چې حضرت جعفر رضی الله عنه ته معلومه وه، چې د حضرت ابو هریره رضی الله عنه پوښتنه صرف د طلب ضیافت (میلمستیا) د پاره وی، نو بیا هغوی د نمړې خوړولو نه ورستو جواب ولې ورکولو، چې ددې به ضرورت نۀ وو.

ددې یوه توجیه خو داده، چې حضرت جعفر رضی الله عنه دوه مصلحتونه جمع کول غوښتل. یعنی یو دا چې نمړئ هم اوخوړلې شی او آیت هم اولوستې شی.

دویمه وجه داده، اګر چې غالبًا به د پوښتنې نه مقصود میلمستیا وه، ولې دا امکان هم وو، چې هغوی د آیت پوښتنه کړې وی، او هم هغه هغوی ته مقصود وی. یا هغه هم مقصود وی[1] او دا هم کیدې شی، څنګه چې ابو هریره رضی الله عنه د ملامتیا نه پچ کیدو د پاره په ظاهره قرآءت طلب کولو، او مقصود به ئې نمړئ وه، همدغه شان حضرت جعفر رضی الله عنه ته به مقصود په ابو هریره رضی الله عنه باندې نمړئ خوړول وو، ولې ورستو به ئې هغوی ته هغه آیت لوستلو سره جواب هم ورکولو، او د هغوی د نفس د عزت خیال ساتلو سره ئې دا ظاهرولو چې ستاسو مطلوب خو آیت لوستل وو، نمړئ خو پکښې زما د اړخ نه ضمنًا راغلې وه.

د ترمذی په روایت کښې دا هم راځی:

"وكان جعفر يحب المساكين ويجلس إليهم ويحدثهم ويحدثونه، وكان رسول الله ﷺ يكنيه بأبي المساكين"[2]

حضرت جعفر به د مسکینانو سره محبت کولو، او هغوی سره به کیناستو او ګپ شپ به ئې لګولو، او رسول الله ﷺ هغوی له د "ابو المساکین" کنیت ورکړې وو.

ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت واضح دې، څکه چې په حدیث کښې د جعفر بن أبی طالب د فضلیت او منقبت ذکر دې.

۳۵۰۶ [3] حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي خَالِدٍ عَنِ الشَّعْبِيِّ أَنَّ ابْنَ عُمَرَ - رضي الله عنهما - كَانَ إِذَا سَلَّمَ عَلَى ابْنِ جَعْفَرٍ قَالَ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا ابْنَ ذِي الْجَنَاحَيْنِ. [۴۰۱۶]

رجال الحدیث

عَمْرُو بنُ عَلِيٍّ: دا عمرو بن علی بن بحر الباهلی الصیرفی الفلاس دې، د دوی احوال تیر شوي دي.[4]

يَزِيدُ بنُ هَارُونَ: دا یزید بن هارون الواسطی دې، د دوی احوال تیر شوی دی.[5]

---

[1] فتح الباری: ۹/۹۶،۱.

[2] سنن الترمذی، باب مناقب جعفر، رقم: ۳۷۶۶.

[3] الحدیث أخرجه البخاری أیضاً فی صحیحه: ۶۱۱/۲، فی کتاب المغازی، باب غزوة موتة من أرض الشام، رقم: ۴۲۶۴، والنسائی فی سننه الکبریٰ، رقم: ۸۱۰۲.

[4] کتاب الوضوء، باب الرجل یوضئ صاحبه، رقم: ۱۸۲.

[5] کتاب الوضوء، باب التبرز فی البیوت، رقم: ۱۴۹.

إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِيْ خَالِدٍ: دا اسماعیل بن أبی خالد احمسی بَجَلی کوفی دې، د دوی احوال د کتاب الإیمان، باب "المسلم مَن سلِم المسلمون من لسانه ویده" لاندې تیر شوی دی. [1]

الشَّعْبِیّ: دا عامر بن شراحیل الشعبی دې، ددهٔ تفصیلی احوال د کتاب العلم، باب "کتابة العلم" لاندې تیر شوی دی. [2]

او مختصر تذکره ئې د "کتاب الإیمان، باب المسلم من سلِم المسلمون من لسانه ویده" لاندې هم راغلې ده. [3]

قوله: إِن ابن عمر کان یسلِم......: د ابن جعفر نه عبد الله بن جعفر مراد دې.

د اسماعیلی په روایت کښې د هشیم عن اسماعیل بن أبی خالد په طریقې سره مروی دی، اسماعیلی وائی: "قلنا للشعبی کان ابن جعفر یقال له ابن ذی الجناحین؟

قال: نعم، رأیتُ ابن عمر أتاه یومًا أو لقیه فقال: السلام علیك یا ابن ذی الجناحین". [4]

د ابن ذی الجَنَاحَین وئیلو وجه: شارحین فرمائی، چې ابن عمر رضی الله عنهما به په دې وجه د حضرت جعفر رضی الله عنه خوی ته ابن ذی الجناحین وئیل، چې طبرانی په سند حسن سره د عبد الله بن جعفر نه روایت نقل کړې دې، هغه وائی:

"قال لی رسول الله ﷺ هنیئًا لك، أبوك یطیر مع الملٰئکة فی السماء". [5]

یعنی رسول الله ﷺ ما ته اووئیل، ستا د پاره زیرې دې، چې ستا پلار په آسمان کښې فرشتو سره الوزی (یعنی گرځی).

همدغه شان ترمذی او حاکم د حضرت ابو هریره رضی الله عنه نه روایت کوی، چې رسول الله ﷺ اوفرمائیل: "رأیتُ جعفر بن أبی طالب یطیر مع الملٰئکة". [6]

ددې روایت په سند کښې ضعف دې، خو ابن سعد د حضرت علی رضی الله عنه یو روایت نقل کړې دې، هغه ددې شاهد دې. [7]

د أبو هریره رضی الله عنه یو بل روایت دې، چې هغه ترمذی او حاکم په شرط د مسلم ذکر کړې دې، په هغې کښې د رسول الله ﷺ دا الفاظ منقول دی:

---

[1] کشف الباری: ۱/۶۷۹

[2] کشف الباری: ۴/۲۲۹

[3] کشف الباری: ۱/۶۷۹

[4] فتح الباری: ۹/۱۹۶

[5] لم أجده بهذا اللفظ.........والمعنٰی فی المعجم الکبیر، رقم: ۱۴۴۳

[6] جامع الترمذی، باب مناقب جعفر بن أبی طالب، رقم: ۳۷۶۳

[7] الطبقات الکبرٰی لابن سعد: ۴/۳۹، ترجمة: ۱۴۷۹۶

"مرّبی جعفر اللیلة فی ملاء من الملٰئکة وهو مخضب الجناحین بالدم".[۱]

د فرښتو په یوه ډله کښې د شپې د حضرت جعفر رضی الله عنه په ما باندې تیریدل اوشو، چې د هغهٔ دواړه متې په وینې سره رنګ شوې وې، په دې کښې د لفظ "جناحین" هم تصریح ده.

طبرانی وغیره د ابن عباس مرفوع حدیث نقل کړې دې، چې د هغې الفاظ دادی:

"دخلتُ البارِحَةَ الجنة فرأیتُ فیها جعفرًا یطیر مع الملٰئکة".[۲]

او په یوې طریقې سره دا الفاظ مروی دی:

"أن جعفرًا یطیر مع جبریل ومیکائیل له جناحان عوضه الله من یدَیه".[۳]

حضرت جعفر د جبرائیل او میکائیل فرښتو سره اَلوَتو، او د هغهٔ دوهٔ وزرې وې، چې هغهٔ ته الله تعالی د هغهٔ د شهید کړې شوې لاسونو په بدله کښې ورکړې وې.

ددې روایت سند هم قوی دې، ولې د ابو هریره رضی الله عنه کوم روایت چې حاکم علی شرط مسلم ذکر کړې دې، هغه د ټولو نه قوی دې.

ددې ټولو روایتونو نه معلومیږی، حضرت جعفر رضی الله عنه چې په غزوهٔ موته کښې شهید کړې شوې وو، او هغوی د زید بن حارثه رضی الله عنه نه ورستو د رسول الله ﷺ په حکم سره بیرغ (جهنډه) پورته کړې وه، تر دې پورې چې د هغوی لاسونه کټ کړې شو، او هغوی شهید کړې شو.

الله تعالی هغوی ته ددې دوؤ لاسونو په بدل کښې داسې متې ورکړې دی، چې د هغې په ذریعه هغوی په جنت کښې فرښتو سره الوزی، ددې دواړو جنتی متو ذکر رسول الله ﷺ اوفرمائیلو، چې د هغې په وجه جعفر ذوالجناحین او طیّار اوګرځیدو، او د هغوی ځوئې هم ابن الجناحین اوګرځیدو.

د حدیث متبادر معنٰی خو دغه ده، هنه ! د نسفی په نسخه کښې دلته ددې الفاظو زیاتوالې هم دې: "قال أبوعبد الله الجناحان کل ناحیتین" یا "کل ذی الحیتین".

ددې معنٰی داده، چې "یا ابن ذی الجناحین" کښې الجناحین امام بخاری په حسی نه معنوی جناحینو باندې حمل کوی، چې د دوؤ اړخونو په معنٰی باندې دی.[۴]

عینی وائی: "أشار بهذا إلی أن الجناحین یطلقان لکل ناحیتین یعنی لکل جنبَین وعنه یقال: جنح الطریق جانبه وجنح القوم ناحیهم".[۵]

ترجمة الباب سره مطابقت: ترجمة الباب سره د روایت مطابقت واضح دې، چې د حضرت

---

[۱]) المستدرک علی الصحیحین، ذکر مناقب جعفر، رقم:۴۹۴۳، وکتاب المغازی، رقم:۱۴۳۵۲

[۲]) المعجم الکبیر للطبرانی، رقم:۱۱۴۴۸

[۳]) المعجم الأوسط:۸۶/۷، رقم:۶۹۳۲ .

[۴]) فتح الباری:۹/۱۹۵

[۵]) عمدة القاری:۱۶/۲۲۱

جعفر رضي الله عنه خوى ته به ابن عمر رضي الله عنهما ابن ذي الجناحين وئيلو، يعني د دوى د پلار شهادت الله تعالى قبول فرمائيلې وو، رسول الله ﷺ هم د جعفر څوى ته زيرې ورکړې وو، چې ستا پلار (جعفر) په جنت کښې فرشتو سره الوزى، او هم ددې نبوى بشارت او زيرى په بنياد باندې ابن عمر رضي الله عنهما به عبد الله بن جعفر رضي الله عنهما ته ابن ذى الجناحين وئيلو، نو اصل منقبت په دې کښې د حضرت جعفر رضي الله عنه دې.[1]

١١-باب: ذِكْرُ الْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

حضرت عباس رضي الله عنه: عباس بن عبد المطلب د رسول الله ﷺ تره وو، چې د رسول الله ﷺ نه دوه يا درې کاله مشر وو، د دوى کنيت ابو الفضل وو، ډير ښکلې سپين او زړه راښکونکې وو، برابر قد ئې وو، او يا لږ اوږد قد ئې وو، د دوى د ويښتو به دوه سرونه وو.[2]

د ابن أبى حاتم يو مرفوع روايت دې، چې په هغې کښې د هغوى رضي الله عنه په حقله دا وارد شوى دى: "أجود قريش كفا وأوصلها رحما".[3]

په قريشو کښې د ټولو نه زيات سخى او ډير صله رحمى کونکې وو.

او ابو عمرو دې سره ددې الفاظو هم زياتوالې کړې دې: "وكان ذا رأى حسن ودعوة مرجوة".[4]

هغه ډير ښکلې رائې والا وو، او مستجاب الدعوات وو.

حضرت عباس رضي الله عنه اسلام کله قبول کړو؟: مشهوره داده، چې هغوى د فتح مکې نه ورستو اسلام قبول کړو، او يو قول دادې، چې د فتح مکې نه وړاندې ئې اسلام قبول کړو.[5]

او يو قول دادې، چې هغوى اسلام ډير وړاندې قبول کړې وو، ولې د فتح مکې په ورځ ئې ښکاره کړو.[6]

بعضې حضراتو د ابو رافع قول "كان الإسلام دخل علينا أهل البيت".[7] نه استدلال کولو سره وائى، چې دا هغوى د غزوۀ بدر د قيصې په سلسله کښې وئيلې وو، ددې نه معلومه شوه چې عباس رضي الله عنه د بدر په موقع باندې مسلمان وو.

ابن حجر عسقلانى رحمه الله ددې رائې ترديد کولو سره وئيلى دى، چې دا څنګه کيدې شى، چې د غزوۀ بدر په موقع باندې خو حضرت عباس رضي الله عنه د مسلمانانو په لاسو کښې بندى کړې شوې

---

[1] عمدة القارى:١٦ـ٢٢٠ـ١

[2] إرشاد السارى:٨ـ٢٠٧ـ١

[3] مسند أحمد:١٦١٠،مسند سعد بن أبى وقاص واتحاف الخيرة:١٦٧١٧

[4] الاستيعاب في معرفة الأصحاب:١ـ٢٤٥ـ١

[5] عمدة القارى:١٦ـ٢٢١ـ١

[6] إرشاد السارى:٨ـ٢٠٧ـ١

[7] تهذيب التهذيب:٥ـ١٩٨ـ١

وو ،بیا هغه خپله او د عقیل بن أبی طالب فدیه ورکولو سره خلاصی حاصله کړې وه،[1] او هم په دې وجه حضرت عمر رضی الله عنه هغوی په شورئ کښې نۀ وو داخل کړې، چې هغوی د فتح مکې نه وړاندې اسلام نۀ دې قبول کړې، ګنې حضرت عمر رضی الله عنه به د هغوی ډیر خیال ساتلو، څنګه چې ـ توسل د حدیث نه معلومیږی.[2] نو د فتح مکې نه وړاندې او وروستو مسلمانانو کښې ډیر زیات فرق دې، چې د هغې په وجه حضرت عباس رضی الله عنه د شورئ رکن جوړ نۀ شو.

۳۵۰۷[3] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيُّ حَدَّثَنِي أَبِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُثَنَّى عَنْ ثُمَامَةَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَنَسٍ عَنْ أَنَسٍ - رضى الله عنه أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ كَانَ إِذَا قَحَطُوا اسْتَسْقَى بِالْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، فَقَالَ اللَّهُمَّ إِنَّا كُنَّا نَتَوَسَّلُ إِلَيْكَ بِنَبِيِّنَا - صلى الله عليه وسلم - فَتَسْقِينَا، وَإِنَّا نَتَوَسَّلُ إِلَيْكَ بِعَمِّ نَبِيِّنَا فَاسْقِنَا . قَالَ فَيُسْقَوْنَ. [ر: ۹۶۴]

رجال الحدیث

الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّد: دا الحسن بن محمد بن الصباح الزعفرانی البغدای دې، ددۀ احوال د کتاب الاستسقاء، باب "سؤال الناس الإمام الاستسقاء" لاندې تیر شوې دی.

مُحَمَّدُ بْنُ عَبد الله الانصاریُ: ددۀ احوال هم په دې باب "(باب سؤال الناس الإمام الاستسقاء)" کښې تیر شوی دی.[4]

أَبِی عَبدُ الله بنُ الْمُثَنّی: عبد الله المثنی بن عبد الله بن انس بن مالك مراد دې، چې د مذکوره محمد راوی پلار دې، او ددۀ احوال هم په دغه باب کښې تیر شوی دی.[5]

ثُمَامَةَ بنِ عَبدِ الله: دا ثمامة بن عبد الله بن انس بن مالك دې، ددۀ احوال د "کتاب العلم، باب من أعاد الحدیث ثلاثا" لاندې تیر شوې دی.[6]

---

[1] کما هو مذکور فی صحیح البخاری، کتاب بدء الوحی، رقم: ۱۱۴۲
[2] فتح الباری: ۹/۱۹۷
[3] الحدیث سبق تخریجه فی کتاب الاستسقاء، باب سؤال الناس الإمام الاستسقاء إذا قحطوا.......۱
[4] کتاب الاستسقاء، باب سؤال الناس الإمام الاستسقاء، رقم: ۱۱۰۱
[5] کتاب الاستسقاء، باب سؤال الناس الإمام الاستسقاء، رقم: ۱۱۰۱
[6] کشف الباری: ۳/۱۵۸۲

١٢- باب: مَنَاقِبِ قَرَابَةِ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ، وَمَنْقَبَةِ فَاطِمَةَ عَلَيْهَا السَّلَامُ بِنْتِ النَّبِي ﷺ

وَقَالَ النَّبِي صلى الله عليه وسلم- «فَاطِمَةُ سَيِّدَةُ نِسَاءِ أَهْلِ الْجَنَّةِ».

او د ابو ذر په نسخه كښې د "ومنقبة فاطمة بنت النبى" الفاظو زياتوالې هم دې-

او د رسول الله ﷺ قول "فاطمة سيدة نساء أهل الجنة" دلته ذكر كول د هغې نسخې تائيد كوى، حال دادې چې د رسول الله ﷺ دا قول په "مناقب فاطمة" په مستقل باب كښې هم راروان دې-[1]

د قرابة الرسول نه څۀ مراد دې؟: د قرابت الرسول نه د رسول الله ﷺ صحبت موندونكى يا د هغوى زيارت كونكى هغه ښځې او سړى مراد دى، چې د هغوى ﷺ جدِّ اقرب يعنى عبد المطلب ارخ ته منسوب وى، مثلاً:

①:-حضرت على ﷺ او د هغوى اولاد حسن، حسين، محسن او ام كلثوم ﷺ (كوم چې د فاطمې اولاد دې)-

②:-همدغه شان جعفر ﷺ بن أبى طالب او د هغوى اولاد عبد الله، عون، محمد، او يو قول دادې، چې د جعفر احمد نومې يو ځوې هم دې-

③:-همدغه شان عقيل بن أبى طالب او د هغوى ځوې مسلم بن عقيل-

④:-حمزه بن عبد المطلب او د هغوى اولاد يعلى، عماره، امامه-

⑤:-عباس بن عبد المطلب او د هغوى لس ځامن: افضل، عبد الله، قثم، عبيد الله، حارث، معبد، عبد الرحمٰن، كثير، عون، تمام، د حضرت عباس ﷺ ددې لسو ځامنو په حقله چا وئيلى دى:

ع: تمّوا بـ"تمام" فصاروا عشرة يا رب فاجعلهم كرامًا بررة

⑥ د هغوى لوريانې هم مراد دى، يعنى ام حبيبه، آمنه، صفيه، او د حضرت عباس ﷺ اكثر اولاد د هغوى د بى بى لبابة امُ الفضل نه وو-

⑦:-همدغه شان د هغوى ﷺ په قرابت كښې معتب بن أبى لهب هم دې-

⑧:-عباس بن عتبة بن أبى لهب چې د آمنة بنت عباس خاوند وو-

⑨:عبد الله بن زبير بن عبد المطلب، او د هغوى خور ضباعه كومه چې د مقداد بن الاسود بى بى ده-

⑩:-ابو سفيان بن الحارث بن عبد المطلب او د هغوى ځوې جعفر-

⑪:-نوفل بن الحارث بن عبد المطلب او د هغوى ځامن مغيره او حارث-

---

[1]) فتح البارى:١٥٨٢،٣

⑫:-د عبد المطلب لوریانې أروی، عاتکهٔ، أمیمه، صفیه ټولې مراد دی، په هغوی (یعنی د عبد المطلب په لوریانو) کښې د حضرت صفیې اسلام او صحبت ثابت دې، او په باقی کښې اختلاف دې۔[1]

قوله: فاطمة سيدة نساء أهل الجنة: دا حدیث امام بخاری رحمه الله په کتاب علامات النبوة کښې موصولاً ذکر کړې دې، د هغې الفاظ دادی:

"أما ترضين أن تكونى سيدة نساء أهل الجنة أو نساء المؤمنين". [2]

۳۵۰۸[3] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ فَاطِمَةَ - عَلَيْهَا السَّلاَمُ - أَرْسَلَتْ إِلَى أَبِي بَكْرٍ تَسْأَلُهُ مِيرَاثَهَا مِنَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فِيمَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ - صلى الله عليه وسلم -، تَطْلُبُ صَدَقَةَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - الَّتِي بِالْمَدِينَةِ وَفَدَكٍ وَمَا بَقِيَ مِنْ خُمُسِ خَيْبَرَ. فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «لاَ نُورَثُ، مَا تَرَكْنَا فَهْوَ صَدَقَةٌ، إِنَّمَا يَأْكُلُ آلُ مُحَمَّدٍ مِنْ هَذَا الْمَالِ - يَعْنِي مَالَ اللَّهِ - لَيْسَ لَهُمْ أَنْ يَزِيدُوا عَلَى الْمَأْكَلِ». وَإِنِّي وَاللَّهِ لاَ أُغَيِّرُ شَيْئًا مِنْ صَدَقَاتِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهَا فِي عَهْدِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم -، وَلأَعْمَلَنَّ فِيهَا بِمَا عَمِلَ فِيهَا رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم -. فَتَشَهَّدَ عَلِيٌّ، ثُمَّ قَالَ إِنَّا قَدْ عَرَفْنَا يَا أَبَا بَكْرٍ فَضِيلَتَكَ. وَذَكَرَ قَرَابَتَهُمْ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَحَقَّهُمْ. فَتَكَلَّمَ أَبُو بَكْرٍ فَقَالَ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَقَرَابَةُ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - أَحَبُّ إِلَيَّ أَنْ أَصِلَ مِنْ قَرَابَتِي. [ر: ۲۹۲۶]

---

[1]) فتح الباري:۹/۱۸۹

[2]) صحيح البخاري،كتاب علامات النبوة،رقم:۳۳۵۲،وكذا أخرجه البخاري في كتاب المناقب،باب علامات النبوة في الإسلام بلفظ "سيدة نساء المؤمنين أو سيدة نساء هذه الأمة رقم:۵۹۲۷،وأخرجه الترمذي في مناقب الحسن والحسين بلفظ "أن فاطمة سيد نساء أهل الجنة رقم:۳۷۸۱،وأحمد أيضًا بـ"فاطمة سيدة نساء أهل الجنة......انظر مسند أبي سعيد الخدري،رمق:۱۱۷۷۳،والنسائي بهذا اللفظ انظر السنن الكبرىٰ: ۸۲۴۰ و۸۳۰۷،۸۴۶۱،وأبو يعلى في مسنده،(مسند أبي سعيد الخدري،رقم:۱۱۶۹)والمستدرك:۱۴۷۲۱

[3]) الحديث أخرجه البخاري أيضًا في صحيحه:(۲/۶۰۹)،في المغازي،باب غزوة خيبر،رقم:۴۲۴۰،ومسلم في صحيحه:(۲/۹۲)،كتاب الجهاد،باب قول النبي لا نورث،رقم:۴۵۸۰،وأبو داؤد في سننه:۲/۵۶،كتاب الخراج،باب في صفايا رسول الله،رقم:۲۹۶۸،والنسائي في سننه الكبرىٰ،رقم الحديث:۴۴۲۵،وابن ماجه في سننه،كتاب الفرائض،وأحمد في مسند أبي بكر الصديق،رقم:۵۵،والبيهقي في السنن الكبرىٰ:۱۳۱۱۱،باب كان ماله بعد موته قائمًا۱

رجال الحديث

أبو اليمان: دا ابو سليمان الحاكم بن نافع الحمصى البهرانى دې،دده احوال په كتاب بدء الوحى،باب:۶،"حدثنا أبواليمان" كښې تير دى.[1]

شعيب: دا شعيب بن أبى حمزه القرشى الاموى دې،دده احوال هم په پورتنى باب كښې تير شوى دى.[2]

الزهري: د ابن شهاب زهرى احوال تير شوى دى.[3]

عروة بن الزبير: عروة بن الزبير بن العوام مراد دې،جليل القدر تابعى دې،دده احوال تير شوى دى.[4]

قوله: أَنَّ فَاطِمَةَ عَلَيْهَا السَّلَامُ أَرْسَلَتْ إِلَى أَبِي بَكْرٍ: په حديث كښې د هغۀ مشهورې واقعې ذكر دې،چې د رسول الله ﷺ د وصال نه ورستو د سيدنا ابو بكر او سيده فاطمه رضي الله عنهما بنت الرسول په مينځ كښې راغله،حضرت فاطمې رضي الله عنها په خُمس او غنائمو د خيبر كښې خپله برخه غوښتله.او حضرت ابوبكر رضي الله عنه د هغې په حق كښې نۀ وو،ددې مضمون روايت په كتاب الخمس كښې تير شوې دې،او هم هلته په دې باندې تفصيلى بحث هم شوې دې.[5]

ترجمة الباب سره مطابقت: دلته ترجمة الباب دې، مناقب قرابة رسول الله ﷺ او په حديث كښې ددې ذكر دې،كله د حضرت ابوبكر رضي الله عنه نه حضرت فاطمې د رسول الله ﷺ د اولاد كيدو په بنياد باندې د ميراث مطالبه اوكړه،او بيا حضرت على رضي الله عنه رسول الله ﷺ سره د خپل قرابت ذكر كولو سره د حضرت ابوبكر رضي الله عنه نه د ميراث توقع ښكاره كړه،نو حضرت ابوبكر رضي الله عنه اوفرمائيل: "لقرابة رسول الله أحب إلى أن أصل من قرابتى".

د رسول الله ﷺ د قرابت خيال ساتل ما ته د خپل قرابت دارئ د خيال ساتلو نه زيات خوښ دى.......ولې خبره د قرابت د خيال ساتلو او نۀ ساتلو نۀ ده،بلكه د الله تعالى د حكم او د اسلام د قانون ده.

بيا دلته د قرابت ذكر په خاص توګه د حضرت فاطمې رضي الله عنها په حوالې سره شوې دې،په دې وجه دا د فاطمې رضي الله عنها مناقبو نه ګرځول هم صحيح دى،او د حديث چې څنګه د ترجمة الباب متفق عليه جز سره مناسبت دې،همدغه شان جزء ثانى يعنى "منقبة فاطمة بنت النبى" سره هم ددې مطابقت دې.

---

[1] كشف البارى:۱،۱۵۷۹
[2] كشف البارى:۱،۱۵۷۹
[3] كشف البارى:۱،۱۳۲۶
[4] كشف البارى:۱،۲۹۱،۲،۱۴۲۶
[5] كتاب فرض الخمس،رقم:۱۲۹۲۶

او د ابوبکر منشاء داده،چې د رسول الله ﷺ قرابت ما ته د خپل قرابت نه زیات ګران دي،ولې د رسول الله ﷺ میراث تقسیمول ما د پاره ممکن نۀ دی،ځکه چې پخپله رسول الله ﷺ ددې اجازت نۀ دې ورکړې.(١)

۳۵۰۹(٢) أَخْبَرَنِي عَبْدُاللّٰهِ بْنُ عَبْدِالْوَهَّابِ حَدَّثَنَا خَالِدٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ وَاقِدٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي يُحَدِّثُ عَنِ ابْنِ عُمَرَ عَنْ أَبِي بَكْرٍ-رضى الله عنهم- قَالَ ارْقُبُوا مُحَمَّدًا-صلى الله عليه وسلم- فِي أَهْلِ بَيْتِهِ.[۳۵۴۱]

رجال الحدیث

عَبْدُ الله بنُ عَبْدِ الوَهَّابِ: دا عبد الله بن عبد الوهاب الحجبی البصری دې،ددۀ احوال په کتاب العلم،باب "لیبلغ العلمَ الشاهد الغائب" کښې تیر شوی دی.(٣)

خَالِدٌ: دا خالد بن الحارث بن عبید دې،ددۀ احوال د کتاب الصلاة،باب "فضل استقبال القبلة" لاندې تیر شوی دی.

شُعْبَةُ: دا شعبة بن الحجاج واسطی بصری دې،ددۀ احوال د کتاب الإیمان،باب "المسلم من سلِم المسلمون من لسانه ویده" لاندې تیر شوی دی.(٤)

وَاقِدٌ: دا واقد بن محمد بن زید بن عبد الله بن عمر دې،ددۀ او ددۀ د پلار حالات د کتاب الإیمان،باب "فإن تابوا وأقاموا الصلاة وآتوا الزکوٰة فخلوا سبیلهم" لاندې تیر شوی دی.(٥)

قوله: ارْقُبُوا مُحَمَّدًا:(٦) حافظ ابن حجر رحمه الله ددې روایت لاندې فرمائی:

"یخاطب بذلك الناس ویوصیهم به والمراقبة للشئ المحافظة علیه،یقول: احفظوه فیهم فلا تؤذوهم ولا تسیئوا إلیهم".(٧)

---

(١) فتح الباری:١٩٨،٩

(٢) الحدیث أخرجه البخاری أیضًا فی صحیحه(٥٧٦،٢)،فی کتاب المغازی،حدیث بنی النضیر:٤٠٣٦،وفی المغازی،باب غزوة خیبر،رقم:٤٢٤٠،وأخرجه مسلم فی صحیحه(٩٢،٢)،فی کتاب الجهاد والسیر،باب قول النبی لانورث ماترکنا فهوصدقة:٤٦٧٩،وأخرجه أحمد فی مسنده،مسند أبی بکر:٥٥،وابن حبان فی صحیحه، باب الغنائم وقسمتها،رقم:٤٨٢٣،والبیهقی فی سننه الکبرٰی،باب بیان مصرف أربعة اخماس: ١٣١١١

(٣) کشف الباری:١٣٨،٤

(٤) کشف الباری:٦٤٨،١

(٥) کشف الباری:١٣٥،٢

(٦) الحدیث أخرجه البخاری ایضاً فی مناقب الحسن والحسین،رقم:٣٧٥١،والبیهقی فی شعب الإیمان، رقم الحدیث:١٤٩١،وابن أبی شیبة فی مصنفه،رقم الحدیث:٣٢٨٠٣

(٧) فتح الباری:١٩٩،٩

د مراقبي معنی ده خیال ساتل او لحاظ ساتل،یعنی حضرت ابوبکر رضي الله عنه خلق مخاطب کولو سره او هغوی ته د اهل بیتو په حقله وصیت کولو سره فرمائی،چې د دوی په حوالې سره د رسول الله ﷺ مقام او مرتبه او د دوی د حقوقو خیال اوساتئ،ځکه چې دوی ته د رسول الله ﷺ د قرابت دارئ په وجه اهمیت حاصل دې،نو چرته د دوی په احترام کښې کمې کولو سره او د دوی تنقیص او بې ادبي کولو سره تاسو رسول الله ﷺ خفه نۀ کړئ.

اهل بیت څوک دي؟ : علامه عیني رحمه الله فرمائی:

"وأهل بيته هم فاطمة والحسن والحسين لأنه ﷺ لف عليهم كساءا وقال هؤلاء أهل بيتي، أوهم مع أزواجه لإنه هو المتبادر إلى الذهن عند الإطلاق". (١)

د رسول الله ﷺ اهل بیت فاطمه،حسن او حسین دی،ځکه چې مشهور روایت دې،چې رسول الله ﷺ دوی جمع کړل،بیا ئې په دوی باندې یو څادر خور کړو،او وې فرمائیل،دا زما اهل بیت دی.

یا بیا فاطمه حسن او حسین هم او د هغوی ﷺ بیبیانې رضي الله عنهن هم اهل بیت دی،ځکه چې د اهل بیتو نه متبادر هم دغه دې،چې د هغوی ﷺ کور والا، یعنی بیبیانې،او د دوی اولاد ټول مراد وی.

حقیقت دا دې چې په احادیث مبارکو کښې په دواړو باندې ځائې په ځائې د اهل بیت اطلاق شوې دې.

په صحیح بخاری کښې د واقعهٔ افك په ضمن کښې د حضرت عائشې رضي الله عنها په حقله د رسول الله ﷺ دا الفاظ منقول دی:

"من يعذرني من رجل بلغني أذاه في أهل بيتي". (٢)

او په مناقبو کښې د حضرت فاطمې رضي الله عنها په حقله ارشاد دې:

"إنك أول أهل بيتي لحاقابي". (٣)

او د صحیح مسلم په یو روایت کښې د حضرت حصین بن سبره د حضرت زید بن ارقم نه دا پوښتنه مذکور ده. "من أهل بيته يا زيد، أليس نساءه من أهل بيته؟". د هغوی ﷺ اهل بیت څوک دی.آیا د هغوی ﷺ بیبیانې د هغوی ﷺ د اهل بیتو نه نۀ دی؟

او زید د هغې جواب ورکوی، "نساءه من اهل بيته". (٤)

د هغوی ﷺ بیبیانې د هغوی ﷺ په اهل بیتو کښې دی.

---

(١) عمدة القاري:١٦،٢٢٣

(٢) صحيح البخاري،كتاب الشهادات،باب إذا عدّل رجل رجلاً فقال لا نعلم إلا خيراً،رقم:٢٦٣٧

(٣) كتاب المناقب،باب علامات النبوة في الإسلام:٣٦٢٤

(٤) مسلم،فضائل علي،رقم:٢٤٠٨

۳۵۱۰(۱) حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنِ الْمِسْوَرِ بْنِ مَخْرَمَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «فَاطِمَةُ بَضْعَةٌ مِنِّي، فَمَنْ أَغْضَبَهَا أَغْضَبَنِي». [ر: ۸۸۴]

رجال الحديث

أَبُو الْوَلِيدِ: دا ابو الوليد هشام بن عبد الملك الباهلی الطيالسی دې، ددۀ احوال په کتاب العلم، باب "اثم من كذب على النبی" کښې تير شوی دی.(۲)

ابنُ عُيَيْنَةَ: دا مشهور محدث سفيان بن عيينه الكوفی دې، ددۀ احوال د کتاب العلم، باب "قول المحدث حدثنا أو أخبرنا أو أنبأنا" لاندې تير شوی دی.(۳)

عَمرِو بنِ دِينَارٍ: دا عمرو بن دينار المكی الجمحی دې، ددۀ احوال د کتاب العلم، باب "كتابة العلم" لاندې تير شوی دی.(۴)

ابنِ أَبِي مُلَيْكَةَ: دا ابوبكر عبد الله بن عبيد الله بن ابی مليكة دې، ددۀ احوال د کتاب الإيمان، باب "خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لا يشعر" لاندې تير شوی دی.(۵)

الْمِسْوَرِ بْنِ مَخْرَمَةَ: ددۀ احوال د کتاب الوضوء، باب "استعمال فضل وضوء الناس" لاندې تير شوی دی.(۶)

د حضرت فاطمې رضی الله عنها د زړۀ له خاطره رسول الله ﷺ حضرت علی رضی الله عنه د دويمې نكاح نه منع كړو: **فَاطِمَةُ بَضْعَةٌ مِنِّي.........** دا په اصل کښې د يو اوږد حديث ټکړه ده، او په دې حديث

---

(۱) الحديث أخرجه البخاری أيضاً فی صحيحه، ذكر أصهار النبی ﷺ منهم أبو العاص بن الربيع: ۳۷۲۹، وفی باب مناقب فاطمة رضی الله عنها (۳۷۶۷)، وفی باب ذب الرجل عن ابنته فی الغيرة والإنصاف، كتاب النكاح (۵۲۳۰)، وأخرجه مسلم فی صحيحه، كتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل فاطمة بنت النبی، رقم (۶۳۰۸)، و أبوداؤد فی سننه فی كتاب النكاح، باب ما يكره أن يجمع بينهن من النساء بلفظ إنما ابنتی بضعة منی: رقم (۲۰۷۱)، والترمذی فی جامعه فی كتاب المناقب، باب ما جاء فی فضل فاطمة، رقم (۳۸۶۹)، والنسائی فی سننه الكبرى (۸۴۶۵، ۷۳۱۲)، وابن ماجه فی سننه فی كتاب النكاح، باب الغيرة، رقم (۱۹۹۸)، واحمد فی مسنده، حديث عبد الله بن زبير (۱۶۱۶۸)، وابن حبان فی صحيحه (۱۵، ۴۰۶)\

(۲) كشف الباری: ۴، ۱۵۹\

(۳) كشف الباری: ۳، ۱۰۲\

(۴) كشف الباری: ۴، ۳۰۹\

(۵) كشف الباری: ۲، ۵۴۸\

(۶) كشف الباری: ۲، ۵۴۸\

کښې د هغې بيان په دې توګه مذکور دې، چې حضرت على رضی الله عنه د ابوجهل لور ته د نکاح پيغام ورکړو، چې د هغې متعلق حضرت فاطمې رضی الله عنها ته معلومه شوه، او هغې رسول الله ﷺ ته راتلو سره اووئيل، چې د خلقو خيال دادې، چې تاسو د خپلو لوريانو په حقله نۀ غصه کيږئ، نو على بن أبى طالب کښې دا جرأت پيدا شو، چې هغه زما د پاسه د ابوجهل لور په نکاح اخلی، په دې باندې رسو ل الله ﷺ راتلو سره خطبه اووئيله، او بيا ئې اوفرمائيل، چې فاطمه زما يوه ټکړه ده، او په کومه خبره چې هغه خفه کيږى، په هغې زۀ هم خفه کيږم، نو د الله تعالى د رسول لور او د الله تعالى د دښمن لور يو سړی سره نۀ شی جمع کيدې.(۱)
دويم ځائې کښې ئې اوفرمائيل، کۀ على هغې سره نکاح کول غواړی، نو فاطمې ته دې طلاق ورکړی.(۲)

۳۵۱۱(۳) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ قَزَعَةَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - قَالَتْ دَعَا النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - فَاطِمَةَ ابْنَتَهُ فِي شَكْوَاهُ الَّذِي قُبِضَ فِيهَا، فَسَارَّهَا بِشَيْءٍ فَبَكَتْ، ثُمَّ دَعَاهَا فَسَارَّهَا فَضَحِكَتْ، قَالَتْ فَسَأَلْتُهَا عَنْ ذَلِكَ. فَقَالَتْ سَارَّنِي النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - فَأَخْبَرَنِي أَنَّهُ يُقْبَضُ فِي وَجَعِهِ الَّذِي تُوُفِّيَ فِيهِ فَبَكَيْتُ، ثُمَّ سَارَّنِي فَأَخْبَرَنِي أَنِّي أَوَّلُ أَهْلِ بَيْتِهِ أَتْبَعُهُ فَضَحِكْتُ. [ر: ۳۴۲۶]

رجال الحديث

يَحْيَى بْنُ قَزَعَةَ: دا يحيى بن قزعة القرشي المكى دې، ددۀ احوال تير شوى دى.(۴)

إبراهيم بنُ سَعد: دا إبراهيم بن سعد بن إبراهيم بن عبد الرحمٰن بن عوف دې، ددۀ مختصر حالات د كتاب الإيمان، باب "تفاضل أهل الإيمان فى الأعمال" کښې(۵) او كتاب العلم، باب "ما ذكر فى ذهاب موسىٰ فى البحر إلى الخضر" لاندې په څۀ تفصيل سره ذکر شوى دى.(۶)

عُروَة: دا عروة بن زبير دې، ددۀ احوال د كتاب الإيمان، باب "أحب الدين إلى الله أدومه" لاندې تير شوى دى.(۷)

په نسخو کښې فرق: دا دواړه روايتونه "فاطمة سيدة نساء أهل الجنة..... او فاطمة بضعة مني"

---

(۱) صحيح البخارى، كتاب فضائل أصحاب النبى، باب ذكر أصهار النبى. رقم: ۳۷۲۹
(۲) جامع الترمذى، كتاب المناقب، باب ما جاء فى فضل فاطمة، رقم: ۳۸۶۷
(۳) الحديث سبق تخريجه فى المناقب، باب علامات النبوة فى الإسلام، رقم: ۳۶۲۳
(۴) كتاب الأذان، باب صلاة النساء خلف الرجال، رقم: ۸۷۰
(۵) كشف البارى: ۲، ۱۲۰
(۶) كشف البارى: ۴، ۳۳۳
(۷) كشف البار: ۲، ۴۳۶

ابوذر په نسخه کښې نشته،او د نورو په نسخو کښې شته،او د نسفی په روایت کښې هم نشته،او ددې وجه دا کیدې شی،چې دا حدیث په دې اسناد او متن سره په کتاب المناقب، باب علامات النبوة فی الإسلام او همدغه شان په کتاب المغازی کښې راغلې دې.[1]

علامه عینی رحمه الله فرمائی،د ابوذر او نسفی په روایت کښې دلته دا روایت په دې وجه نشته، چې په علامات النبوة کښې په تفصیل سره د راتلو نه ورستو دلته ددې بغیر د څۀ فائدې او اضافې نه ذکر کولو خالص تکرار دې.[2]

قسطلانی هم په دې بناء باندې دلته ددې روایت اسقاط د اثبات نه زیات راجح او اولی وئیلی دی.[3]

۱۳ -باب: مَنَاقِبِ الزُّبَيْرِ بْنِ الْعَوَّامِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ هُوَ حَوَارِيُّ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-[ر: ۴۳۸۸]، وَسُمِّيَ الْحَوَارِيُّونَ لِبَيَاضِ ثِيَابِهِمْ.

د ابوذر په نسخه کښې دلته د "باب" لفظ نشته،په دې وجه به مناقب مرفوع وی،او د نورو له مخې د "باب" د اضافت د وجهې مجرور دې.

زبیر بن العوام رضی الله عنه: زبیر بن العوام رضی الله عنه مشهور صحابی دې،چې په عشره مبشره کښې هم شمیر دې.

په بدر او نورو غزواتو کښې شریك شوې دې،صاحب الهجرتین دې،خصوصاً په غزوۀ یرموك کښې ئې شرکت اوکړو،د مصر په فتح کښې د حضرت عمرو بن العاص رضی الله عنه سره شریك شو،په جنګ جمل کښې ئې هم د حضرت عائشې رضی الله عنها په ملګرتیا کښې برخه واخسته،او په جمادی الاولی ۳۶ هجرې کښې د جنګ جمل نه په بیرته راتلو کښې د بصرې په سیمه وادئ السباع کښې قتل کړې شو.

وائی چې دې عمرو بن جرموز قتل کړو،حضرت زبیر بن العوام د رسول الله ﷺ د پپو (عمه) خوې وو،د دوی مور حضرت صفیه رضی الله عنها بنت عبد المطلب وه،چې هغې اسلام قبول کړو،او هجرت ئې هم اوفرمائیلو،د یو قول مطابق حضرت زبیر رضی الله عنه د پنځلسو کالو په عمر کښې اسلام قبول کړو،او د یو قول مطابق د شپاړسو کالو په عمر کښې،او یو قول په کښې د اتو کالو هم دې،ددۀ سلسله د نسب داسې ده:

زبیر بن العوام بن خویلد بن أسد بن عبد العزی بن قصی بن کلاب بن مرة ابن کعب بن لؤی،په نسب کښې رسول الله ﷺ سره په قصی کښې ملاویږی،او تر قصی پورې د دواړو د نیکونو شمیر هم

---

[1] اوګورئ باب علامات النبوة (۳۶۲۳) او مغازی (۴۴۳۳)،همدغه شان فتح الباری:۹،۱۹۹
[2] عمدة القاری:۱۶،۲۲۳
[3] إرشاد الساری:۸،۲۱۱

برابر دې، د هغوی کنیت ابو عبد الله دې، او نسبت ئې اسد ارخ ته أسدی دې.[1]

قوله: وقال ابن عباس......: دا تعلیق امام بخاری په کتاب التفسیر کښې موصولاً ذکر کړې دې، چې د هغې الفاظ دا دی: "أما أبوه فحواری النبی ﷺ یرید الزبیر".[2]

ددې حدیث نورې طریقې هم شته، چې په هغې کښې یوه طریقه د زبیر بن بکار هم ده، چې د هغې الفاظ دا دی: "حواریی من الرجال الزبیر ومن النساء عائشة".

ددې رجال ثقه دی، ولې روایت مرسل دې.[3]

قوله: وسمی الحواریون: د حواری جمع حواریون ده، او په قرآن کریم کښې د حضرت عیسیٰ علیه السلام حوارییڼو ذکر دې،[4] امام بخاری رحمه الله د خپل عادت موافق په قرآن کریم کښې ددې ذکر شوې لفظ معنیٰ او وجهٔ تسمیه بیانوی، او وائی، حواری د لفظ "حور" نه دې، چې معنیٰ ئې سپین ده، د حضرت عیسیٰ علیه السلام د حوارییڼو لباس (کالی) به سپین وو، په دې وجه به هغوی ته حوارییڼ وئیلې کیدل، دا روایت د ابن عباس رضی الله عنهما نه ابن أبی حاتم د سعید بن جبیر په طریقې سره موصولاً نقل کړې دې.[5]

د "حواری" په معنیٰ کښې اقوال: علامه عینی رحمه الله فرمائی:

"قال أبو أرطاة كانوا قصارین سموا بذلك لأنهم كانوا يحورون الثياب أي يبيضونها".[6]

یعنی حواریان دهوبیان وو، او هغوی ته حواریان په دې وجه وئیلې شوی دی، چې هغوی به لباس (کالی) صفا او سپین جوړ کړل، د حوّر الثیاب معنیٰ ده، "بیّضها" کپړه سپینول او صفا کول، او د دهوبی خو کار کپړې سپینول او صفا کول وی.

ضحاك وائی، "سمّوا حواریین لصفاءِ قلوبهم" یعنی د زړونو د صفایئ او پاکوالی د وجهې نه په دې نوم سره موسوم کړې شو.

عبد الله بن المبارك وائی: "سمّوا بذلك لأنهم كانوا نورانیین، علیهم أثر العبادة ونورها وبهاءها" د نورانی کیدو په وجه دوی ته حوارییڼ وئیلې شوی دی، یعنی په دوی باندې د عبادت اثر او د هغې نور او د هغې ښکلې والې وو.

یو قول دادې چې حوارییڼ صیادین وو، چې د مهیانو ښکار به ئې کولو، یا "صباغین" یعنی رنګ کونکی وو.

---

[1] فتح الباری:۹: ۱۰۰،عمدة القاری:۱۶: ۲۲۳،إرشاد الساری:۸: ۱۲۱
[2] صحیح البخاری، کتاب التفسیر، باب قوله "ثانی اثنین"، رقم ۴۶۶۵
[3] فتح الباری:۹: ۱۰۰
[4] سورة الصف، آیت: ۱۴،(قال الحواریون نحن انصار الله.........)
[5] فتح الباری:۹: ۱۰۰،وتغلیق التعلیق:۴: ۷۰، مناقب زبیر بن العوام
[6] عمدة القاری:۱۶: ۲۳۴

د "حوار" اصل د عربو له مخې بياض(سپين) دې، ددې نه "حُور" جمع د "حَوراء" دې، يعنى داسې ښځه چې د هغې د سترګو سپين والې هم ښۀ تيز وى، او تور والې ئې هم ښۀ تور وو، او "دقيق حوارى" ميدې، نششتې او سپينو اُوړو ته وئيلې شى.

ترمذى د سفيان بن عيينه نه نقل کوى، چې د حوارى معنٰى نه ناصر (مدد کونکې).

يو قول د يونس بن حبيب دا نقل کړې شوې دې، چې د حوارى معنٰى ده "خالص".

يو قول دادې، "الحوارى الخليل" يعنى حوارى دوست ته وئيلې شى، يو بل قول دې، "الحوارى الصافى". "حوارى" صافى ته وئيلې شى.

د ضحاك نه دا هم نقل کړې شوې دى، "الحوارى هو الغسّال بالنبطيه". حوارى په نبطى ژبه کښې غسال، غسل ورکونکې ته وائى.

قتاده فرمائى: "الحوارى هو الوزير" يا "هو الذى يصلح للخلافة".(١) د حوارى معنٰى ده، وزير يا هغه سړې چې د خلافت صلاحيت لرى.

حضرت زبير ولې "حوارى" اوګرځيدو؟: اُوس پاتې شوه دا خبره چې د حوارى په ذکر کړې شوې معنو کښې چې کومه معنٰى هم واخستې شى، هغه به نورو صحابۇ کښې هم موندلې شى، بيا خاص حضرت زبير د رسول الله ﷺ حوارى ولې اوګرځولې شو، ځکه چې ټول صحابۀ کرام ﷺ د رسول الله ﷺ انصار او مخلصين وو، ددې جواب دادې، چې رسول الله ﷺ دوى ته دا لقب د غزوۀ احزاب په موقع باندې ورکړو، کله چې هغوى اوفرمائيل، "من يأتينى بخبر القوم؟" ما ته به د قوم خبر څوك راوړى؟ حضرت زبير اووئيل، زۀ، دا سوال رسول الله ﷺ درې وارې اوکړو، او هم دوى جواب ورکړو، زۀ.

او بې شکه دا د زبير بن العوام داسې خصوصيت دې، چې په دغه وخت کښې په بل هيڅ چا کښې نۀ شو موندلې کيدې، په دې وجه دوى ﷺ ته حوارى اوئيلې شو.(٢)

د امتِ محمديه حواريين: نضر بن شميل وائى:

"الحوارى خاصة الرجل الذى يستعين به فيماينوبه" يعنى حوارى د يو سړې هغه خاص کس ته وئيلې کيږى، چې په هغۀ سره دې په خپلو مشکلاتو کښې مدد اخلى.

او په دې لحاظ سره چې څنګه د عيسٰى ﷺ په امت کښې د هغوى خواص وو، همدغه شان د رسول الله ﷺ هم په خپلو صحابۇ کښې خواص وو، چې د هغوى ﷺ چاپېر کړې شوى او د نزدې نه نزدې خلق وو.(٣)

---

١) فتح البارى:٩،١٠٠،عمدة القارى:١٦،٢٢٤،إرشاد السارى:٨،١٢١١

٢) عمدة القارى:١٦،١٢٢٣

٣) عمدة القارى:١٦،١٢٢٤

علامه عينى رحمه الله د حوارينو متعلق د ثعلبى دا قول نقل كوى:

"كانوا أصفياء عيسى وأولياءه وأنصاره ووزراءه، كانوا اثنى عشر رجلاً واسماءهم: بطرس، يعقوبس، يحنس، اندرابيس، قبيلس، ابرثلماء منتا، اتوماس، يعقوب بن حلقانا، نشيمس، قنانيا، يوذس".

حوارِيين د حضرت عيسىٰ عليه السلام چاپيرچاپيره كړې شوى، د هغوى عليه السلام دوستان، ملګرى او ملاتړ وو، چې د هغوى شمير دولس دې، او د هغوى نومونه دلته مذكور دى.......او د امت محمديه حواريان ابوبكر، عمر، عثمان، على، حمزه، جعفر، ابو عبيدة بن الجراح، عثمان بن مظعون، عبد الرحمٰن بن عوف، سعد بن أبى وقاص، طلحة بن عبيد الله او زبير بن العوام رضى الله عنهم دى، د دوى شمير هم دولس دې، او دا ټول د قريشو نه دى.[1]

٣٥١٢، ٣٥١٣[2] حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ أَخْبَرَنِي مَرْوَانُ بْنُ الْحَكَمِ قَالَ أَصَابَ عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ رُعَافٌ شَدِيدٌ سَنَةَ الرُّعَافِ، حَتَّى حَبَسَهُ عَنِ الْحَجِّ وَأَوْصَى، فَدَخَلَ عَلَيْهِ رَجُلٌ مِنْ قُرَيْشٍ قَالَ اسْتَخْلِفْ. قَالَ وَقَالُوهُ قَالَ نَعَمْ. قَالَ وَمَنْ فَسَكَتَ، فَدَخَلَ عَلَيْهِ رَجُلٌ آخَرُ- أَحْسِبُهُ الْحَارِثَ- فَقَالَ اسْتَخْلِفْ. فَقَالَ عُثْمَانُ وَقَالُوا فَقَالَ نَعَمْ. قَالَ وَمَنْ هُوَ فَسَكَتَ قَالَ فَلَعَلَّهُمْ قَالُوا الزُّبَيْرَ قَالَ نَعَمْ. قَالَ أَمَا وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ إِنَّهُ لَخَيْرُهُمْ مَا عَلِمْتُ، وَإِنْ كَانَ لأَحَبَّهُمْ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم-.

رجال الحديث

خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ: دا ابو الهيثم خالد بن مخلد القطوانى البجلى دې، ددهٔ احوال په كتاب العلم، باب "طرح الإمام المسئلة على أصحابه ليختبر ما عندهم من العلم" لاندې تير شوى دى.[3]

عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ: دا ابو الحسن على بن مسهر القرشى الكوفى قاضى الموصل دې، ددهٔ احوال تير شوى دى.[4]

هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ: دا ابو المنذر هشام بن عروة بن الزبير بن العوام دې، ددهٔ احوال د كتاب الإيمان، باب "أحب الدين إلى الله أدومه" لاندې تير شوى دى.[5]

---

[1] عمدة القارى: ١٦/ ٢٢٤.

[2] الحديث أخرجه أحمد فى مسنده، مسند عثمان بن عفان، رقم: ٤٥٥. والنسائى فى سننه الكبرىٰ فى المناقب، رقم: ٨١٥٢٢. والحاكم فى المستدرك، ذكر مناقب حوارى رسول الله، رقم: ٥٥٦٠.

[3] كشف البارى: ٣/ ١٣٥.

[4] كتاب الحيض، باب مباشرة الحائض، رقم: ٣٠٢.

[5] كشف البارى: ٢/ ٤٣٢.

اَبِیه: عروة بن الزبیر مراد دي، ددهٔ احوال هم د كتاب الإیمان، باب "أحب الدین إلی الله أدومه" لاندې تیر شوی دی.[1]

مَروَانُ بنُ الحَكَم: دا مروان بن الحكم بن أبی العاص بن امیه الاموی المدنی دې، ددهٔ احوال هم تیر شوی دی.[2]

قوله: رُعَافٌ: رُعاف، بضم الراء پوزې ماتیدو ته وئیلې شی، د سنة الرُعاف نه ۳۱هجری مراد ده، رُعاف مرفوع دې، د "أصاب" د پاره د فاعل كیدو په وجه باندې، او عثمان منصوب دې، په تركیب كښې د مفعول به واقع كیدو په بناء باندې.

د حضرت عثمان ﷛ نه د خلیفه ټاكلو مطالبه: په دې مهلك پوزې ماتیدو كښې خلق مرهٔ كیدل، او حضرت عثمان ﷛ امیر المؤمنین وو، نو ویونكی هغوی ته اووئیل، چې تاسو خلیفه مقرر كړئ، او هغهٔ د پاره وصیت هم اوكړئ، كهٔ ستاسو انتقال اوشی (یعنی وفات شې) نو چې هغه سړې د خلافت ذمه واری تر سره كړی. دلته د دوؤ كسانو حضرت عثمان ﷛ له د راتلو او ددې خبرې د كولو ذكر دې، د اولنی سړی متعلق دومره خبره خو په حدیث كښې مذكور ده، چې د هغهٔ تعلق د قریشو سره وو، ولې د هغهٔ نوم معلوم نهٔ دې، حافظ ابن حجر ﷫ فرمائی: "لم أقف علی اسمه" او د دویم سړی متعلق د راوی الحدیث مروان خیال دې، چې د هغهٔ ورور حارث وو، مروان بن الحكم او حارث بن الحكم ورونړه وو.[3]

د زبیر بن العوام ﷛ او عبد الرحمٰن بن عوف ﷛ د خلیفه جوړیدو امید: قَالَ وَقَالُوهُ....... یعنی عثمان ﷛ حارث او هغه دویم ویونكی ته اووئیل، آیا خلقو دا خبره كړې ده، چې زهٔ د خلیفه د پاره وصیت اوكړم؟ حضرت گنگوهی فرمائی:

"یعنی بذلك أن الناس یطلبون أن أستخلف، أم ذلك قولك وحدك؟"

یعنی خلق دا غواړی، چې زهٔ خلیفه مقرر كړم، یا دا ستا خپل قول دې؟[4]

او د مولانا محمد حسن مكی دا الفاظ نقل كړې شوی دی:

"أأنت قلت هذا القول أم قاله سائر الناس".[5]

ویونكی اووئیل، هاؤ (خلقو) وئیلی دی، بیا حضرت عثمان ﷛ پوښتنه اوكړه، د خلقو څهٔ خیال دې، چې د دوی د پاره څوك مناسب دی، چې زهٔ د هغهٔ د پاره وصیت اوكړم؟ نو كله چې هغه چپ شو، نو حضرت عثمان ﷛ پخپله اووئیل، كیدې شی هغوی د زبیر بن العوام په حق

---

[1]) كشف الباری: ۲، ۱۴۳۶

[2]) كتاب الأذان، باب القراءة فی المغرب............۱

[3]) فتح الباری: ۹، ۱۰۱، وعمدة القاری: ۱۶، ۱۲۲۴

[4]) لامع الدراری: ۸، ۱۱۸۲

[5]) لامع الدراری: ۸، ۱۱۸۲

كښې وصيت كول غواړې؟ ويونكى اووئيل،هاؤ! د هغوى متعلق وائى.[1]

د رجل آخر نه مراد د راوى الحديث مروان بن الحكم وروړ حارث مراد دې،دا خبره عمرو بن شبه په "كتاب المدينه" كښې په صراحت سره كړې ده،او حارث سره ئې د ابن الحكم قيد هم لګولې دې،هغوى دا هم وئيلى دى،چې حضرت عثمان رضی الله عنه د خلافت وصيت د عبد الرحمن بن عوف د پاره فرمائيلې وو،او دا خبره ئې په خپل كاتب حمران باندې ليكلو سره دا هم وئيلى وو،چې دا په راز كښې اوساته،او چا ته وايه مهٔ،ولې حمران دا خبره عبد الرحمن بن عوف ته بيان كړه،او هغوى په دې باندې حضرت عثمان رضی الله عنه معتوب كړو.

حضرت عثمان رضی الله عنه په حمران كاتب باندې د راز د ښكاره كولو اظهار اوكړو،او هغه ئې د مدينې نه بصرې ته جلا وطن كړو،دلته عبد الرحمن بن عوف رضی الله عنه شپږ مياشتې ورستو وفات شو،يعنى په ۳۲ هجرى كښې.[2]

د خلقو د خليفه د ټاكلو خواهش د حضرت عثمان رضی الله عنه نه د خفګان په وجه نهٔ وو: علامه سيوطى په تاريخ الخلفاء كښې وائى،د حضرت عثمان رضی الله عنه د ولس كاله خلافت په اولنو شپږو كلونو كښې خلق د هغوى نه ډير زيات خوشاله وو،په دې وجه د خليفه د ټاكلو خواهش د حضرت عثمان رضی الله عنه نه د خفګان په وجه نهٔ وو،بلكه د رُعاف(يعنى پوزې ماتيدو)په وجه وو.[3]

قوله: إِنَّهُ لَخَيْرُهُمْ مَا عَلِمْتُ: حضرت عثمان رضی الله عنه اووئيل،تر كومې پورې چې زما علم دې،په خدائې قسم هغه خو ددې ټولو نه غوره دې،"ماعلمتُ" كښې يو احتمال خو دادې،چې دلته "ما" مصدريه ده،او د "ماعلمت" معنى ده،"فى علمى" دويم احتمال دادې،چې "ما" موصوله ده،او د "علمتُ" ضمير منصوب مقدر دې،چې اسم موصول اړخ ته راجع دې،او "مَاعلمتُ" د مبتداء مقدرې د پاره خبر دې،تقدير د عبارت داسې دې،"هوالذى علمتُ".

حضرت زبير رضی الله عنه د نورو صحابهٔ كرامو رضی الله عنهم نه د افضل ګڼړلو مسئله

اُوس پاتې شوه دا خبره چې حضرت عثمان رضی الله عنه ولې حضرت زبير رضی الله عنه ته ټولو صحابهٔ كرامو رضی الله عنهم نه افضل او غوره اووئيل:

"ثم نترك أصحاب رسول الله ﷺ لانفاضل بينهم".[4]

يعنى د حضرت عثمان رضی الله عنه نه ورستو به مونږ د رسول الله ﷺ صحابهٔ كرام رضی الله عنهم همدغه شان پرېښودل،يعنى چا ته به مو هم په بل باندې ترجيح نهٔ وركوله.

نو ددې جواب دادې،حضرت ابن عمر رضی الله عنه چې أصحاب رسول الله ﷺ اوفرمائيل،په دې

---

[1] فتح البارى:۹،۱۰۱،وعمدة القارى:۱۶،۲۲٤\۱

[2] فتح البارى:۹،۱۰۱\۱

[3] لامع الدرارى:۸،۱۸۲،وتاريخ الخلفاء.......\۱

[4] أخرجه البخارى:۲،۴۳۰،وابو داؤد فى سننه(۴۶۲۷)،والترمذى فى سننه:۲،۲۹۷\۱

کښې د "تترك" نه تول صحابهٔ کرام مراد نهٔ دی، چې هیڅ یو صحابی به هم هیڅ یو صحابی په بل باندې افضل نهٔ ګڼړلو........همدغه وجه ده، چې د حضرت عثمان رضی الله عنه له مخې حضرت زبیر رضی الله عنه د نورو نه غوره دې، نو حضرت عثمان رضی الله عنه د "تترك" د عموم نه خارج شو، او حضرت زبیر د "أصحاب رسول الله" د عموم نه خارج شو..........

د حضرت عثمان رضی الله عنه د قول "إنه لخيرهم" نه معلومیږی، چې د ابن عمر رضی الله عنه په قول کښې عموم نشته.[1]

یو دریم جواب علامه ابن حجر عسقلانی ورکړې دې، چې د حضرت ابن عمر رضی الله عنه د قول تعلق د رسول الله ﷺ د ژوند او حیات سره دې، چې د هغوی ﷺ په حیات طیبه کښې به ابوبکر او عمر رضی الله عنهما په صراحت سره د نورو نه غوره وئیلې کیدل، ولې د دوی نه ورستو په نورو صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم کښې به هیڅ تفاضل نهٔ وو، او حضرت عثمان رضی الله عنه چې حضرت زبیر رضی الله عنه ته غوره وئیلی دی، دا د رسول الله ﷺ د وصال نه ورستو خبره ده، نو په دواړو کښې هیڅ تعارض نشته.[2]

ترجمة الباب سره مطابقت: ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت د "أما والذی نفسی بیده......" نه شروع کیږی، چې په هغې کښې حضرت زبیر بن العوام د رسول الله ﷺ په نظر کښې د تولو نه د زیات محبوب کیدو او د حضرت زبیر د خلیفه جوړولو د پاره د وصیت مشوره ورکونکو نورو صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم نه د غوره کیدو شهادت دې.[3]

۳۵۱۳[4]) حَدَّثَنِي عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنْ هِشَامٍ أَخْبَرَنِي أَبِي سَمِعْتُ مَرْوَانَ كُنْتُ عِنْدَ عُثْمَانَ، أَتَاهُ رَجُلٌ فَقَالَ اسْتَخْلِفْ. قَالَ وَقِيلَ ذَاكَ قَالَ نَعَمْ، الزُّبَيْرُ. قَالَ أَمَا وَاللَّهِ إِنَّكُمْ لَتَعْلَمُونَ أَنَّهُ خَيْرُكُمْ. ثَلاَثًا.

رجال الحديث

عُبَيْدُ بْنُ اِسْمَاعِيلَ: دا عبید بن اسماعیل الهباری القرشی دې، ددهٔ احوال د کتاب الحیض، باب "نقض المرأة شعرها عند غسل المحيض" لاندې تیر شوی دی.

أَبُو أُسَامَةَ: دا ابو اسامه حماد بن اسامه دې، ددهٔ احوال د کتاب العلم، باب "فضل من عِلم وعلَّم" لاندې تیر شوی دی.[5]

---

[1]) فتح الباری:۹،۱۰۱،وعمدة القاری:۱۶،۲۲٤

[2]) فتح الباری:۹،۱۰۱

[3]) عمدة القاری:۱۶،۲۲٤

[4]) الحدیث سبق تخریجه فی الحدیث:۳۷۱۷

[5]) کشف الباری:۳،۱٤۱٤

هشامٌ: دا ابو المنذر هشام بن عروة بن الزبیر دي، ددۀ احوال د کتاب الإیمان، باب "أحب الدین إلی الله أدومه" لاندې تیر شوی دی.[1]

أبي: د أبي نه عروة بن زبیر رضي الله عنه مراد دي، ددۀ احوال هم په دغه کتاب الإیمان، باب "أحب الدین إلی الله أدومه" لاندې تیر شوی دی.[2]

مروان بن الحکم: دا مروان بن الحکم بن أبي العاص بن امیه الاموی المدنی دي، ددۀ احوال تیر شوی دی.[3]

په دې حدیث کښې هم هغه خبرې دویم وارې کړې شوې ده.

۳۵۱۴[4] حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ - هُوَ ابْنُ أَبِي سَلَمَةَ - عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ عَنْ جَابِرٍ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - « إِنَّ لِكُلِّ نَبِيٍّ حَوَارِيًّا، وَإِنَّ حَوَارِيَّ الزُّبَيْرُ بْنُ الْعَوَّامِ ». [ر: ۲۶۹۱]

رجال الحدیث

مَالِكُ بنُ اِسمَاعِيلَ: دا مالك بن اسماعیل بن زیاد بن درهم الاعنان النهدی الکندی دي، ددۀ احوال د کتاب الوضوء، باب "الماء الذی یغسل به شعر الإنسان" لاندې تیر شوی دی.

عَبْدُ الْعَزِيزِ: دا عبد العزیز بن عبد الله بن أبي سلمة الماجشون دي، ددۀ احوال د کتاب العلم، باب "السؤال والفتیا عند رمی الجمار" لاندې تیر شوی دی.[5]

مُحَمَّد بْنِ الْمُنْكَدِرِ: دا محمد بن المنکدر بن عبد الله بن الهُدیر التیمی المدنی دي، ددۀ احوال د کتاب الوضوء، باب "صب النبی وضوءه علی المغمی علیه" لاندې تیر شوی دی.

د حدیث تشریح په کتاب الجهاد کښې تیره شوې ده.[6]

۳۵۱۵[7] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ أَخْبَرَنَا { عَبْدُ اللَّهِ } أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ قَالَ كُنْتُ يَوْمَ الأَحْزَابِ جُعِلْتُ أَنَا وَعُمَرُ بْنُ أَبِي سَلَمَةَ فِي النِّسَاءِ، فَنَظَرْتُ فَإِذَا أَنَا

---

[1]) کشف الباری:۲،۱٤۳۲
[2]) کشف الباری:۲،۱٤۳٦
[3]) کتاب الأذان،باب القراءة فی المغرب..........۱
[4]) الحدیث سبق تخریجه فی کتاب الجهاد،باب فضل الطلیع،رقم:۲۸٤٦ ۱
[5]) کشف الباری:٤،۵۱۸ ۱
[6]) کشف الباری،کتاب الجهاد،ص:۳٤٤ ۱
[7]) الحدیث أخرجه مسلم فی صحیحه فی فضائل الصحابة،باب من فضائل طلحة والزبیر، رقم:٦۲٤۵، وأحمد فی مسنده،مسند الزبیر،رقم:۱٤۲۳ ۱

بِالزُّبَيْرِ عَلَى فَرَسِهِ، يَخْتَلِفُ إِلَى بَنِي قُرَيْظَةَ مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا، فَلَمَّا رَجَعْتُ قُلْتُ يَا أَبَتِ، رَأَيْتُكَ تَخْتَلِفُ. قَالَ أَوَهَلْ رَأَيْتَنِي يَا بُنَيَّ قُلْتُ نَعَمْ. قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «مَنْ يَأْتِ بَنِي قُرَيْظَةَ فَيَأْتِينِي بِخَبَرِهِمْ». فَانْطَلَقْتُ، فَلَمَّا رَجَعْتُ جَمَعَ لِي رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - أَبَوَيْهِ فَقَالَ «فِدَاكَ أَبِي وَأُمِّي».

رجال الحديث

احْمَدُ بنُ مُحَمَّد: دا احمد بن محمد ابو العباس مردويه المروزى السمسار دي، څنګه چې عبد الله الحاكمُ الكلاباذى وئيلى دى، او د دار قطنى له مخې دا ابن شبويه دې، ددهٔ احوال د كتاب الوضوء، باب "مايقع من النجاسات فى الخمس والماء" لاندې تير شوى دى.

عَبْدُ الله: دا عبد الله بن المبارك المروزى دې، ددهٔ احوال د كتاب بدء الوحى، الحديث الخامس لاندې تير شوى دى.[1]

د هشام بن عروهٔ او د هغهٔ د پلار د احوالو د پاره وړاندينى روايات اوګورئ.

عَبْدِ الله بنِ الزُّبَيْرِ: د رسول الله ﷺ صحابى عبد الله بن الزبير بن العوام رضي الله عنهما مراد دې، ددهٔ احوال د كتاب العلم، باب "إثم من كذب على النبى" لاندې تير شوى دى.[2]

قوله: كُنْتُ يَوْمَ الْأَحْزَابِ: عبد الله بن الزبير فرمائى، د غزوهٔ احزاب په موقع باندې، يعنى په كوم وخت كښې چې قريشو او د هغوى حليفانو د مسلمانانو محاصره كړې وه، مسلمانان په مدينه منوره كښې محاصره شوې وو، او هغوى د خپل ځان د بچ كولو د پاره خندق كنستې وو، هغه وخت دې (يعنى عبد الله) او عُمر بن سلمه چې د رسول الله ﷺ ربيب (پالنه موندنكې) او د حضرت ام سلمه رضي الله عنها ځوئې وو، په ازواج مطهراتو رضي الله عنهن كښې ساتلې شوې وو.

فى النسلء أى بين النساء، او د امام مسلم په روايت كښې د مع النسوة فى أطم حسان الفاظ راغلى دى[3] يا "فى الأطم الذى فيه النسوة"[4] الفاظ دى.

أطم جمع د أطام قلعې او پورته مكان ته وئيلى كيږى.[5]

قوله: فَنَظَرْتُ فَإِذَا أَنَا بِالزُّبَيْرِ: مسلم د على بن مسهر روايت نقل كړې دې، چې په هغې كښې دا الفاظ دى:

---

[1]) كشف البارى: ١، ٤٦٢

[2]) كشف البارى: ٤، ١٦٤

[3]) صحيح مسلم، كتاب فضائل الصحابة، باب فضائل طلحة والزبير، رقم: ٦٢٤٥

[4]) صحيح مسلم، كتاب فضائل الصحابة، باب فضائل طلحة والزبير، رقم: ٦٢٤٦

[5]) فتح البارى: ٩، ١٠٢

"وکان یطاطئ لی مرة فانظر وأطاطئ له مرة فینظر فکنت أعرف أبی إذا مرّ علی فرسه فی السلاح إلی بنی قریظة".[1]
یعنی کله به عُمر بن أبی سلمه ما د پاره سر ښکته کولو ،او ما به د قلعې نه بهر کتل،او کله به ما سر ښکته کولو او هغهٔ به بهر کتل،کله چې به زما پلار په آس سور تیریدلو ،نو ما به هغهٔ پیژندلو .

قوله: يَخْتَلِفُ إِلَى بَنِي قُرَيْظَةَ: یعنی بنی قریظه ته به تلو راتلو ،یذهب ویجیئ.[2]
یعنی زبیر بن العوام رضی الله عنه،د رسول الله ﷺ په حکم باندې به یهودو بنی قریظو ته تلو راتلو ،او د هغوی متعلق به ئې رسول الله ﷺ ته وئیل،ددې حدیث مضمون په کتاب الجهاد کښې تیر شوی دې[3]او په مغازی کښې به هم راځی[4]او په دواړو ځایونو کښې په دې باندې ضروری بحث شوې دې.

قوله: مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا: حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه عینی رحمه الله دا الفاظ اسماعیلی اړخ ته منسوب کړی دی،او وئیلی ئې دی،چې د "مرتین أو ثلاثا" الفاظ اسماعیلی د ابو اسامه د روایت نه نقل کړی دی.[5]
او قسطلانی دا خبره رد کړې ده،او وئیلی ئې دی،چې مونږ ځومره هم د اصولو نه خبر یو ،په هغه ټولو کښې د "مرتین أو ثلاثا" الفاظ موجود دی، بعضې حضراتو د حافظ ابن حجر رحمه الله دفاع کولو سره وئیلی دی،چې دحافظ مراد دادې،چې اسماعیلی ددې الفاظو "رأیتك تختلف" نه ورستو اضافه نقل کړې ده،او امام بخاری ددې نه وړاندې.
قسطلانی رحمه الله وائی چې دا(دفاع او دا تاویل)په دې وجه صحیح نهٔ دې،چې حافظ رحمه الله اسماعیلی اړخ ته ددې نسبت د اولنی قول یعنی "یختلف إلی بنی قریظة" نه ورستو ذکر کړې دې، نه چې د قول "حتی رأیتك تختلف" نه ورستو.[6]

په روایت کښې ادارج: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی،امام مسلم بیان کړی دی،چې په دې روایت کښې ادراج دې،ځکه اول هغوی د علی بن مسهر بن هشام په طریقې سره روایت نقل کړې دې، چې إلی بنی قریظة پورې دې،بیا هشام(راوی)وائی:
"وأخبرنی عبد الله بن عروة عن عبد الله بن الزبیر قال: فذکرت ذلك لأبی.........."

---

[1]) صحیح مسلم،کتاب فضائل الصحابة،باب فضائل طلحة والزبیر،رقم:۶۲۴۵
[2]) فتح الباری:۱۱۰/۹
[3]) کشف الباری،کتاب الجهاد،ص:۳۴۱
[4]) کشف الباری،کتاب المغازی،ص:۲۹۴
[5]) فتح الباری:۱۰۲/۹،وعمدة القاری:۲۶۵/۱۶
[6]) إرشاد الساری:۲۱۳/۸

بيا ئي تر آخره پورې دا حديث ذكر كړې دې.
دې نه ورستو امام مسلم د ابو اسامه عن هشام په طريقې سره همدغه روايت نقل كړې دې، او په هغې كښې امام مسلم فرمائي:

"فساق الحديث بمعنى حديث ابن مسهر في هذا الإسناد، ولم يذكر عبد الله ابن عروة ولكن أدرج القصة في حديث هشام عن أبيه".

يعنى ابو اسامه په دې اسناد همدغه حديث ذكر كړې دې، چې على بن مسهر روايت كړې دې، او د هشام عن أبيه....... په روايت كښې چې كومه قصه ده، هغه ئې هم ليكلې ده، ولې د "أخبرني عبد الله بن عروة" الفاظ په كښې نشته.(١)

حافظ صاحب فرمائى، ددې ادراج تائيد په دې سره هم كيږى، چې نسائى دا قيصه د أخبرنا عبد الله عن هشام عن أخيه عبد الله بن عروة عن عبد الله بن الزبير په طريقې سره نقل كړې ده.(٢)

د ماشوم د سماع په صحت باندې استدلال: په دې روايت كښې د ماشوم د سماع په صحيح كيدو باندې استدلال كړې شوې دې، د هغهٔ عمر دې د دريؤ څلورو كالو نه كم ولې نهٔ وى، ځكه چې د عبد الله بن الزبير عمر په دغه ورځو كښې دوه كاله څو مياشتې يا درې كاله او څو مياشتې وو، او ددې دوؤ او دريؤ اختلاف هم په دې وجه دې، چې د عبد الله بن الزبير د ولادت په تاريخ كښې او د غزوهٔ خندق د واقع كيدو په تاريخ كښې اختلاف دې، نو كهٔ مونږ دا أوايو، چې د عبد الله بن الزبير ولادت د هجرت نه په اولنې كال أوشو، او غزوهٔ خندق په ۵ هجرې كښې واقع شو، نو بيا خو د هغوى عمر څلور كاله او څو مياشتې وو، او كهٔ د هغوى ولادت د هجرت په دويم كال شوى وى، او غزوهٔ خندق په ۴ هجرې كښې شوى وى، نو بيا په دې وخت كښې د هغوى عمر ۲ كاله او څو مياشتې وو.

او كهٔ مونږ دا أوايو، چې د هغوى ولادت لږ وړاندې او غزوهٔ خندق لږ ورستو شوې دې، نو بيا به د هغوى عمر درې كاله او څو مياشتې وى، دې دواړو واقعاتو كښې د تاريخ په حوالې سره اقوال مختلف دى.(٣)

حافظ ابن حجر رحمه الله په مغازى كښې په دې باندې تفصيلى خبره كړې ده، او معتمد ئې دا قول ګرځولې دې، چې غزوهٔ خندق په ۵ هجرى كښې شوې ده.(٤)

په هر حال كښې عبد الله بن الزبير چې ددې واقعې په حوالې سره څهٔ ياد ساتلې دى، دا قسمه څيزونه ياد ساتل ډير نا آشنا او عجيبه دى، پاتې شوه د ماشوم د سماع خبره، نو هغه د كتاب العلم، باب "متى يصح سماع الصغير" د لاندې تيره شوې ده.(٥)

---

(١) صحيح مسلم، كتاب فضائل الصحابة، باب فضائل طلحة والزبير، رقم: ۶۲۴۵، ۶۲۴۶
(٢) فتح البارى: ۹/ ۱۱۰
(٣) فتح البارى: ۹/ ۱۱۰
(٤) فتح البارى: ۹/ ۵۰۰
(٥) كشف البارى: ۳/ ۳۷۳

ايا رسول الله ﷺ حضرت زبير ته "فداک أبى وامى" فرمائيلى وو؟: جَمَعَ لِى رَسُولُ الله......

رسول الله ﷺ "فداك أبى وأمى" د پاره به د "فداك أبى وأمى" الفاظ خو بې شميره كسانو استعمال كړې وى، ولې د بعضې خوش نصيبو د پاره د هغوى ﷺ د ژبې مباركې نه دا الفاظ وتلى دى، دلته حضرت زبير بن العوام رضي الله عنه فرمائى، چې رسول الله ﷺ زما د پاره خپل مور او پلار جمع كړل، او وې فرمائيل، چې هغوى دواړه دې په تا باندې قربان وى، او داسې معلوميږى، چې دا د حضرت زبير خصوصيت او امتياز دې، ولې وړاندې د رسول الله ﷺ د ژبې مباركې نه د حضرت سعد بن أبى وقاص د پاره هم دا الفاظ منقول دى، چې د هغې نه معلوميږى، چې دا د حضرت زبير خصوصيت نۀ دې، كۀ صرف د حضرت زبير او سعد رضي الله عنهما دواړو په حق كښې هم دا الفاظ منقول وې، نو بيا هم څۀ مسئله نۀ وه، ولې د حضرت على رضي الله عنه نه منقول دى:

"ما سمعت النبى ﷺ يجمع أبويه لأحد غير سعد".[1]

ما د حضرت سعد نه علاوه چا د پاره هم رسول الله ﷺ خپل مور او پلار جمع كولو سره نۀ دى اؤريدلې.

او يو روايت كښې دا الفاظ دى: "ما رأيت النبى ﷺ يفدّى رجلاً بعد سعدٍ".[2]

ما نۀ دى ليدلې، چې رسول الله ﷺ د حضرت سعد نه علاوه په يو سړى باندې خپل مور پلار فدا كړى وى.

دې نه معلوميږى، چې رسول الله ﷺ د حضرت سعد بن أبى وقاص رضي الله عنه نه علاوه چا ته هم د "فداك أبى وأمى" الفاظ نۀ دى فرمائيلې، او دا په دې شان سره د حضرت زبير رضي الله عنه نه د حضرت سعد رضي الله عنه خصوصيت دې، او د روايت باب نه معلوميږى، چې رسول الله ﷺ دا الفاظ حضرت زبير رضي الله عنه ته فرمائيلى دى، ددې تعارضَ په سلسله كښې حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى:

"ويجمع بينهما بأن عليًا رضي الله عنه لم يطلع على ذلك أو مراده بذلك بقيد يوم أحد".[3]

د دواړو رواياتو د جمع صورت دادې، چې حضرت على رضي الله عنه ته معلومه نۀ وه، چې رسول الله ﷺ دا الفاظ (د حضرت سعد نه علاوه) د بل چا د پاره هم استعمال كړى دى، او يا ددې مطلب دادې، چې د غزوهٔ أحد په موقع باندې رسول الله ﷺ دا الفاظ د بل چا د پاره نۀ دى استعمال فرمائيلې، مطلقًا نفى مراد نۀ ده.

څنګه چې د حضرت على رضي الله عنه د يو بل روايت د الفاظو نه معلوميږى، هغوى فرمائى: "ما سمعتُ النبى ﷺ جمع أبويه لأحد إلا لسعد بن مالك فإنى سمعتُ يقول يوم أحد: يا سعد! ارم فداك أبى وأمى".[4]

---

[1]) كتاب المغازى، باب غزوة أحد، رقم: ١٤٠٥٨

[2]) كتاب الجهاد، باب المجن ومن يترس صاحبه..........رقم: ١٢٩٠٥

[3]) فتح البارى: ١١٠٥،٩

[4]) كتاب المغازى، باب غزوة أحد، رقم: ١٤٠٥٩

یعنی ما نهٔ دی اؤریدلې چې رسول الله ﷺ خپل والدین د چا د پاره جمع کړی وی، ما سواء د سعد بن مالك نه، د احد په ورځ باندې ما اؤریدل چې رسول الله ﷺ فرمائیل، سعده ! غشی اُوله، زما مور پلار دې په تا قربان وی.

۳۵۱۶[1] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ أَصْحَابَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالُوا لِلزُّبَيْرِ يَوْمَ الْيَرْمُوكِ أَلاَ تَشُدُّ فَنَشُدَّ مَعَكَ فَحَمَلَ عَلَيْهِمْ، فَضَرَبُوهُ ضَرْبَتَيْنِ عَلَى عَاتِقِهِ، بَيْنَهُمَا ضَرْبَةٌ ضُرِبَهَا يَوْمَ بَدْرٍ. قَالَ عُرْوَةُ فَكُنْتُ أُدْخِلُ أَصَابِعِي فِي تِلْكَ الضَّرَبَاتِ أَلْعَبُ وَأَنَا صَغِيرٌ.[۳۷۵۵ ، ۳۷۵۶]

رجال الحدیث

عَلِيُّ بنُ حَفْصٍ: دا ابو الحسن علی بن حفص المروزی الخراسانی دې، ددهٔ احوال د کتاب الجهاد، باب "من احتبس فرسا" لاندې تیر شوی دی.[2]

ابنُ المُبَارَكِ: دا عبد الله بن المبارك المروزی دې، ددهٔ احوال د کتاب بدء الوحی، الحدیث الخامس لاندې تیر شوی دی.[3]

هِشَامُ: د هشام بن عروة او د هغهٔ د پلار احوال تیر شوی دی.[4]

غزوه یرموك: أَصْحَابَ النَّبِيِّ قَالُوا........ یَرموك (بفتح الیاء وسکون الراء وضم المیم) په شام کښې د یو ځائې نوم دې، او هلته د حضرت عمر رضی الله عنه د خلافت په اولنی وخت کښې د مسلمانانو او رومیانو په مینځ کښې یو سخت جنګ شوې وو، چې هغه د غزوهٔ یرموك په نامې سره یادولې شی، په دې کښې د مسلمانانو شمیر ۴۵ زره یا ۳٦ زره او د رومیانو شمیر ۷ لاکهٔ وو، او د عرب غسان ٦۰ زره کسان هم د جبله بن الایهم سره وو، په دې غزوه کښې مسلمانانو ته فتح اوشوه، په مسلمانانو کښې څلور زره کسان شهیدان شو، او په رومیانو کښې یو لاکهٔ پنځهٔ زره کسان قتل کړې شو، او څلویښت زره په کښې بندیان کړې شو.[5]

عروه بن الزبیر فرمائی، په دې غزوه کښې شرکت کونکو صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم حضرت زبیر بن العوام رضی الله عنه ته اووئیل، چې تهٔ په دښمنانو باندې حملې کولو د پاره نهٔ وړاندې کیږې؟ چې مونږه هم حمله اوکړو.

---

[1]) الحدیث أخرجه البخاری أیضًا فی صحیحه(۲،۵۸۱)، فی کتاب المغازی، باب قتل أبی جهل، رقم: ۳۹۷۳،۳۹۷۵، ومسلم فی صحیحه(۲،۲۸۱)، فی فضائل الصحابة، باب فی فضل سعد بن أبی وقاص، رقم:٦۲۴۲

[2]) کشف الباری، کتاب الجهاد، ص:۱۳۷۱

[3]) کشف الباری:۱،۴٦۲

[4]) اوګورئ کشف الباری:۲،۴۳۲،۴۳٦

[5]) فتح الباری:۹،۱۰۲، وإرشاد الساری:۸،۲۱۴

قوله: فَحَمَلَ عَلَيْهِمْ: زبير دا اؤريدو سره په هغوى حمله اوكړه، د صحيح بخارى په متداول نسخو كښې هم دغه عبارت دې، او حافظ ابن حجر رحمه الله د "الا تشد" جمله ذكر كولو سره ددې په جواب كښې د حضرت زبير دا جمله نقل كړې ده، "إن شددتُ كذبتم" كه زۀ حمله اوكړم، نو تاسو به د وعدې خلاف اوكړئ، او حمله به اونۀ كړئ، د كذب اطلاق اهل حجاز په هر خلاف واقعه كار باندې كوى، نو وعده خلافى هم په كذب كښې داخله شوه.[۱]، د مغازى په روايت كښې دا جمله(إن شددتُ كذبتم) هم ده.[۲]

حافظ صاحب په دې زائدې جملې (يعنى د "إن شددتُ كذبتم) باندې د متن په شان (سُرخى)لګولو سره تشريح كړې ده، ددې نه دا معلوميږى، چې هغۀ سره په موجوده نسخه كښې دا د حديث برخه يعنى متن دې۔

فضربوه...... ددې حملې نه ورستو روميانو په حضرت زبير(رضي الله عنه) باندې دوه ګذارونه (ضربونه) اوكړل، چې د هغې په مينځ كښې هغۀ "ګذار (ضرب)" وو، كوم چې په بدر كښې حضرت زبير باندې لګيدلې وو، او بيا دې لويو لويو ننبو سره عروه وائې "ما به لوبې كولې"

قوله: ضَرْبَتَيْنِ عَلَى عَاتِقِهِ........: دلته د ګذارونو(ضرباتو)په حقله هم اختلاف دې، د باب په روايت كښې خو دا مذكور دى، چې دوه ګذاره (يعنى ضربين) په يرموك كښې لګيدلې وو، او يو په بدر كښې، او په كتاب المغازى كښې دا هم مذكور دى، او په يو روايت كښې ددې په خلاف هم مذكور دى، او هلته(په مغازى كښې)په دې باندې تفصيلى كلام هم شوې دې.[۳]

۱۴ - باب: ذِكْرِ مَنَاقِبِ طَلْحَةَ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ رضي الله عنه

وَقَالَ عُمَرُ تُوُفِّيَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- وَهُوَ عَنْهُ رَاضٍ. [ر: ٣٤٩٧]

طلحة بن عبيد الله: ابن حجر عسقلانى رحمه الله فرمائى، د دوى نوم طلحه، كنيت ابو محمد، د پلار نوم عبيد الله او سلسلۀ نسب ئې داسې ده:

طلحة بن عبيد الله بن عثمان بن عمرو بن كعب بن سعد بن تيم بن مرة بن كعب، په مره بن كعب باندې ئې رسول الله ﷺ سره سلسلۀ نسب ملاويږى، او ابو بكر صديق رضي الله عنه سره په تيم بن مره كښې ملاويږى، د دوى د مور نوم صعبة بنت الحضرمى دې، چې د علاء بن الحضرمى خور ده، او اسلام ئې قبول كړې وو، او هجرت ئې هم كړې وو، د خوى (د مرګ) نه ورستو تر څۀ وخته

---

[۱]) فتح البارى: ۲،۹/۱۱۰

[۲]) اوګورئ: حديث: ۳۹۷۵

[۳]) اوګورئ: كشف البارى، كتاب المغازى، باب قتل أبى جهل، ص: ۱۱۵

پورې ژوندئ وه.[1]
او علامه قسطلانی د دوی سلسلهٔ نسب داسې بیان کړې ده:
طلحة بن عبيد الله بن عثمان بن عمرو بن عامر بن عثمان بن كعب بن سعد بن تيم بن مرة بن كعب او وائی، او د دوی سلسلهٔ نسب رسول الله ﷺ سره په مره بن کعب کښې ملاویږی، او ابو بکر سره په کعب بن سعد بن تیم کښې..............[2]
د قسطلانی او عسقلانی په مینځ کښې یو بل فرق دادې، چې قسطلانی د "عاشت بعد ابنها قليلاً" الفاظ ذکر کړې دی، یعنی د طلحه مور د دهٔ د وفات نه ورستو ترڅهٔ وخته پورې ژوندې وه، او ابن حجر د "بعد أبيها قليلاً" الفاظ وئیلی دی، یعنی د طلحه مور د خپل پلار د وفات نه ورستو تر څهٔ وخته پورې ژوندئ وه، خو اول صحیح معلومیږی.
طلحه ته طلحة الخير او طلحة الجود هم وئیلی شی[3] د خیر او سخاوت غښتې یا وګې (مجموعه)
طبرانی د ابن عساکر په طریقې سره دا روایت نقل کوی:
"أسلمت أم أبي بكر وأم عثمان وأم طلحة وأم عبد الرحمن بن عوف ﷺ."[4] د ابو بکر، عثمان، طلحه او عبد الرحمن بن عوف ﷺ موریانو اسلام قبول کړې وو.
د حضرت طلحه ﷺ خصوصیات او د وفات ذکر: علامه عینی ﷫ د حضرت طلحه ﷺ خصوصیات او امتیازات ذکر کولو سره فرمائی:
"هو أحد العشرة المشهود لهم بالجنة، وأحد الثمانية الذين سبقوا إلى الإسلام، وأحد الخمسة الذين أسلموا على يدى أبي بكر الصديق وأحد الستة أصحاب الشورى الذين توفى رسول الله ﷺ وهو عنهم راض".[5]
هغوی ﷺ په هغه لسو کسانو کښې یو دې، چا ته چې د جنت خوشخبری ورکړې شوې ده، په هغه اتو کسانو کښې یو دې چا چې د ټولو نه اول اسلام قبول کړو، په هغه پنځو کسانو کښې یو دې، چا چې د حضرت ابو بکر ﷺ په لاس باندې اسلام قبول کړو، او د شورئ په هغه شپږو کسانو کښې یو دې، د چا نه چې رسول الله ﷺ د دنیا نه تلو په وخت کښې راضی وو.
حضرت طلحه ﷺ د جنګ جمل په موقع باندې قتل کړې شو، دا د ۳۲ هجری خبره ده، او په دې وخت کښې د هغه عمر څومره وو، په هغې کښې د ۵۸ کالو نه تر ۷۵ کالو پورې مختلف اقوال دی، په جنګ جمل کښې په غشی لګیدو سره دې شهید شو، دا په مختلفو طریقو سره

---

[1] فتح الباري:٩،١٠٣/
[2] إرشاد الساري:٨،١٢١٤/
[3] إرشاد الساري:٨،١٢١٤/
[4] المعجم الكبير للطبراني:١،٥٢،نسبة أبي بكر واسمه،المستدرك على الصحيحين،ذكر مناقب طلحة بن عبيد الله التيمي،رقم:٥٥٧٤/
[5] عمدة القاري:١٦،١٢٢٦/

مروى دي، چې مروان بن الحكم دې شهيد كړې دې، د دوى په كونډئ كښې غشى اولګيدو، او ډيره زياته وينه بهيدو سره د دوى موت واقع شو، په دې ورځ د ټولو نه اول شهيد كيدونكې سړې هم دى دې.(١)

كله چې حضرت على رضي الله عنه ته د دوى د مرګ خبر اوشو، نو ډير زيات ئې اوژړل، تر دې پورې چې ګيره مباركه ئې په اوښكو لمده شوه، او وې فرمائيل:

"إنى لأرجو أن أكون أنا وأنت ممن قال الله تعالى فيهم، "ونزعنا ما فى صدورهم من غل اخوانًا على سرر متقابلين".(٢)

عجيبه خبره داده، چې د دوى تعلق په دې جنګ كښې د حضرت على رضي الله عنه سره وو، او د حضرت زبير رضي الله عنه تعلق د حضرت عائشې رضي الله عنها سره وو، هغوى هم جنګ پريښودو او واپس راتلو كښې شهيد كړې شو، او كله چې د هغوى قاتل عمرو بن جرموز د حضرت على رضي الله عنه د خوشالولو د پاره هغوى ته راغې، نو حضرت على رضي الله عنه ورته اووئيل ته جهنمى ئې.(٣) ښكاره خبره ده دواړه د عشره مبشره نه دى، نو ددۀ قاتل څنګه جنتى كيدې شى.

قوله: وقال عمر: توفى النبى .....: په باب قصة البيعة كښې موصولاً تير شوې دې، كله چې حضرت عمر رضي الله عنه د شپږو كسانو نامې اخستلو سره اوفرمائيل، "هؤلاء النفر أو الرهط الذين توفى رسول الله ﷺ وهو عنهم راض".(٤)

٣٥١٧ (٥) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ الْمُقَدَّمِيُّ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي عُثْمَانَ قَالَ لَمْ يَبْقَ مَعَ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم - فِي بَعْضِ تِلْكَ الأَيَّامِ الَّتِي قَاتَلَ فِيهِنَّ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم - غَيْرُ طَلْحَةَ وَسَعْدٍ. عَنْ حَدِيثِهِمَا. [٣٨٣٤]

رجال الحديث

مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ الْمُقَدَّمِيُّ: دا محمد بن أبى بكر بن على بن عطاء المقدمى دې، ددۀ احوال د كتاب الصلاة، باب "المساجد التى على طرق المدينة........" لاندې تير شوى دى.

مُعْتَمِرٌ: دا معتمر بن سليمان بن طرفان التيمى البصرى دې، ددۀ احوال د كتاب العلم، باب "من خص بالعلم قومًا دون قوم" لاندې تير شوى دى.(٦)

(١) فتح البارى: ١٠٣،٩، وعمدة القارى: ٢٢٦،١٦.

(٢) إرشاد السارى: ٢١٤،٨.

(٣) فتح البارى: ١٠٣،٩.

(٤) صحيح البخارى، باب قصة البيعة، رقم: ٣٧٠٠.

(٥) الحديث أخرجه البخارى فى صحيحه: ٥٨١،٢، فى كتاب المغازى، باب اذ همت طائفتان، ٤٠٦٠، ٤٠٦١، ومسلم فى صحيحه: ٢٨١،٢، فى فضائل الصحابة، باب فضل سعد بن أبى وقاص: ٦٢٤٢.

(٦) كشف البارى: ٥٩٠،٤.

أَبِيهِ: سلیمان بن طرفان التیمی مراد دې، ددهٔ احوال په مذکوره باب کښې تیر شوی دی.[1]

أَبِي عُثْمَانَ: دا عبد الرحمٰن بن ملّ ابو عثمان النهدی دې، ددهٔ احوال د کتاب مواقیت الصلاة، باب "الصلاة کفارة" لاندې تیر شوی دی.

قوله: بَعْضِ تِلْكَ الأَيَّامِ: ددې نه یوم أحد یا أیام أحد مراد دی، د أُحد په موقع باندې حضرت طلحه، اوسعد اوبعضې نورو صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم په داسې بهادرئ، همت او استقامت سره د مشرکینو مقابله اوکړه، چې د هغې مثال نهٔ ملاویږی، په کتاب المغازی. کښې ددې تفصیل مذکور دې، کله چې د رسول الله ﷺ د ګیر چاپیره نه ټول خلق اخوه دیخوه شو، نو په دغه وخت کښې صرف أبو طلحه (زید بن سهل انصاری) د هغوی ﷺ د پاره ډهال جوړ شوې ولاړ وو، او په حدیث باب کښې د حضرت طلحه او سعد ذکر دې، بلکه په مغازی کښې هم دی چې ټول اخوه دیخوا شوی وو، ولې دا حضرات ولاړ وو.

در اصل په أحد کښې په مختلفو موقعو باندې مختلفو صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم د داسې بهادرئ مظاهره اوکړه، په دې وجه کله د دوی (یعنی طلحه او سعد) ذکر دې، او کله د بعضې نورو صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم ذکر دې، خو حضرت سعد د هغې څو شمیرلې شوې حضراتو نه یو دې، چې د چا په استقامت کښې هیڅ فرق نهٔ وو راغلې.[2]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی، د ابو ذر په نسخه کښې د "فی تلك الأیام" الفاظ راغلې دی، او د نورو له مخې د "فی بعض تلك الأیام" الفاظ راغلې دی، او وې فرمائیل، "وهو أبین، لأن المراد بالبعض یوم أحد".[3]

یعنی د "بعض" په لفظ سره چې کوم روایت دې، هغه زیات واضح دې، ځکه چې د بعض نه به یوم أحد مراد وی، او "تلك الأیام" خو عام دې.

"غیرُ طلحة وسعد" کښې "غیر" مرفوع دې، بناء بر فاعلیت، او د "قاتَلَ مفعول المشرکین دې.[4]

د ابو ذر په روایت کښې د "الّتی یقاتل فیهن........" الفاظ دی، (په الّتی سره)، او د نورو له مخې "الّذی یقاتل فیهن........" (په الذی سره) راغلې دې.[5]

قوله: عَنْ حَدِيثِهِمَا: یعنی انهما حدّثا أبا عثمان بذلك دې دواړو (طلحه او سعد) ابو عثمان ته اووئیل، "مستخرج أبی نعیم وغیره" کښې د عبد الله بن معاذ عن معتمر...... په طریقې سره راغلی

---

[1]) کشف الباری: ٤/١٥٩٣

[2]) اوګورئ صحیح البخاری، کتاب المغازی، باب اذ همت طائفتان.........١

[3]) فتح الباری: ٩/١٤٥٧

[4]) إرشاد الساری: ٨/١٢١٥

[5]) فتح الباری: ٩/١٤٥٧

دی، "قال سلیمان فقلت لأبي عثمان: وما علمك بذلك؟ قال عن حديثهما".[1]
سلیمان وائی، ما ابو عثمان ته اووئیل، تا ته ددې څنګه پته اولګیده؟ هغوی اووئیل، دا طلحه او سعد بیان کړی دی.

او په یوې بلې طریقې کښې دا الفاظ دی، سلیمان وائی، "فقلت لأبي عثمان: وما علمك بذلك؟ قال هما أخبراني".[2] یعنی عثمان اووئیل، هم هغوی دواړو (طلحه او سعد) ما ته اووئیل.

په أحد کښې صرف د حضرت طلحه او سعد په پاتې کیدو باندې اعتراض او د هغې جواب: د حاکم یو روایت دې، چې د هغې نه معلومیږی، چې رسول الله ﷺ سره په پاتې کیدونکو کښې یو مقداد بن الاسود هم وو، د روایت الفاظ دادی، عائشه بنت سعد د خپل پلار نه نقل کولو سره وائی:

"جال الناسُ يوم أحد تلك الجولةَ تنحيت فقلت أذود عن نفسي فإما أن أنجوَ وإما أن أستشهد، فإذا رجل محمر وجهه وقد كاد المشركون أن يركبوه فملأ يده من الحصى فرماهم، وإذا بيني وبينه المقداد فأردت أن أسأله عن هذا الرجل فقال لي يا سعد رسول الله يدعوك........".[3]

یعنی خلقو د غزوهٔ احد په موقع باندې چې کوم معروف چکر اولګولو، یو اړخ ته کیدو سره ما په خپل زړهٔ کښې اووئیل، چې زهٔ خپله دفاع کووم، یا خو به بچ شم، او یا به شهید کړې شم، په دې وخت کښې ما یو سور مخ والا سړې اولیدو، او مشرکین هغهٔ لره د خپو لاندې کونکی وو، چې هغهٔ یو مُټې کاڼړی راخستلو سره هغوی اړخ ته اُوشیندل........ په دې وخت کښې ما اوولیدل، چې زما او د هغهٔ په مینځ کښې مقداد بن الاسود دې، ما د هغهٔ نه د دغه سړی په حقله پوښتنه کول غوښتل، نو هغهٔ اووئیل، دا رسول الله ﷺ دې تا ته آواز کوی!

حافظ دا ذکر کړل، ددې یو جواب خو داورکړې شوې دې، چې په کوم وخت کښې حضرت سعد او طلحه موجود وو، په دغه وخت کښې به بل څوك هم نهٔ وو، کیدې شی مقداد ددې نه ورستو راغلې وی.

دویم جواب ئې دا ورکړو، چې کیدې شې په بعضې مقاماتو کښې حضرت سعد او طلحه د هغوی ﷺ سره یواځې پاتې کیدونکی کسان وو، او په بعضې نورو مقاماتو کښې د حضرت مقداد په شان نور حضرات هم پاتې شوې وی، امام مسلم وغیره د ثابت عن انس........ په طریقې سره روایت نقل کوی هغه وائی:

"أفرد رسول الله ﷺ يوم أحد في سبعة من الأنصار ورجلين من قريش".[4]

---

[1]) فتح الباری: ۹،۱۰۴\۱
[2]) فتح الباری: ۹،۱۰۴\۱
[3]) المستدرک علی الصحیحین، کتاب المغازی والسرایا، رقم: ۱۴۳۱۴
[4]) مسند احمد مسند، عبد الله بن مسعود، رقم: ۴۴۱۴، مطبوعة الرسالة، السنن الکبری للبیهقی، رقم: ۱۷۹۱۸، باب مَن تبرع بالتعرض للقتل\

یعنی د احد په ورځ باندې رسول الله ﷺ د ووهٔ انصارو او دوؤ قریشو سره یواځې پاتې شوې وو.

او د قریشو د دوؤ کسانو نه سعد او طلحه مراد دی،ددې نه دا هم معلومه شوه،چې د سعد او طلحه انفرادیت او خصوصیت د حضرات مهاجرینو په اعتبار سره دې،نهٔ چې مطلق......

یعنی په مهاجرینو صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم کښې ددې دوؤ نه علاوه بل څوك نهٔ وو،او د مطلب بن عبد الله بن حنطب مرسل روایت دې،چې په هغې کښې د دولسو کسانو ذکر دې،فرمائی:

"أن الصحابة تفرقوا عن النبی ﷺ یوم أحد حتی بقی معه اثناعشر رجلاً من الأنصار".(۱)

په انصارو کښې دولس کسان پاتې شو.

او د نسائی او بیهقی د ابو الزبیر عن جابر په طریقې سر روایت دې،هغه وائی:

"تفرق الناس عن النبی یوم أحد وبقی معه أحد عشر رجلاً من الأنصار".(۲) په انصارو کښې یؤولس کسان پاتې شو.

په دې کښې او د حضرت انس رضی الله عنه په حدیث کښې هیڅ تعارض نشته،ما سواء د څلورو کسانو د زیاتوالی نه،اوکیدې شی هغوی ورستو راغلې وی،په دې روایاتو کښې اوپه حدیث باب کښې د جمع صورت به دا وی،د سعد په حقله به وئیلې شی،چې هغه به لږ ورستو راغلی وی.(۳)په دې وجه چرته د هغوی ذکر دې،(لکه په حدیث باب کښې)او چرته نشته.

د تطبیق صورت: په هر حال کښې حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی:

"فكأنه قال لم يبق معه من المهاجرين غير هذين ـ وتعين حمله على ما أولته وإن ذلك باعتبار اختلاف الأحوال، وأنهم تفرقوا في القتال فلما وقعت الهزيمة فيمن انهزم وصاح الشيطان "قتل محمد" اشتغل كل واحد منهم بهمه والذب عن نفسه كما في حديث سعد ـ ثم عرفوا عن قرب ببقائه فتراجعوا إليه أولاً فأولاً ثم بعد ذلك كان يندبهم إلى القتال فيشتغلون به".(۴)

گویا رسول الله ﷺ سره په مهاجرینو کښې(نهٔ چې په مجموعه خطاب کښې)ددې دوؤ حضراتو نه علاوه هیڅ څوك هم نهٔ وو پاتې شوې،په دې تاویل باندې حدیث محمول کول متعین دی،او دا هم متعین دی،چې د مختلفو حضراتو هغوی ﷺ سره د پاتې کیدو مطلب دادې،چې په مختلفو احوالو کښې داسې اوشو،ځکه چې د جنگ په وخت کښې خلق متفرق او گډ وډ وو،بیا کله چې ماتې اوشوه،او شیطان د محمد(ﷺ) د قتل کیدو چغه اووهله، نو هرکس په خپل فکر کښې شو،بیا کله چې زر د هغوی ﷺ د سلامتیا پته اولگیده، نو أوس د یو یو راتلل د هغوی ﷺ خوا ته شروع شو،بیا کله چې هغوی ﷺ دوی جنگ د پاره

---

(۱) المعجم الاوسط،رقم:۱۷۸۰۴

(۲) فتح الباری:۹،۱۰۴/۱

(۳) فتح الباری:۹،۱۰۴/۱

(۴) فتح الباری:۹،۱۴۵۷

راؤبلل،نو هغوی به راتلو سره سره په جنګ کښې برخه اخسته،دا صورت حال وړاندې کینودلو سره به په ټولو روایتونو پوهیدل آسان شی.

٣٥١٨(١) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا خَالِدٌ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي خَالِدٍ عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ، قَالَ رَأَيْتُ يَدَ طَلْحَةَ الَّتِي وَقَى بِهَا النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- قَدْ شَلَّتْ.[٣٨٣٦]

رجال الحديث

مُسَدَّدٌ: دا مسدد بن مسرهد دې،ددۀ احوال د كتاب العلم،باب"من خص بالعلم قومًا دون قوم" لاندې تیر شوی دی.(٢)

خَالِدٌ: دا خالد بن عبد الله الواسطی دې، ددۀ احوال د كتاب الوضوء،باب"من مضمض واستنشق من غرفة واحدة"لاندې تیر شوی دی.

ابنُ أبِی خَالِدٍ: دا اسماعیل بن أبی خالد الاحمسی البجلی دې،د ابو خالد نوم سعد دې،ددۀ احوال د كتاب الإيمان،باب"المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده"لاندې تیر شوی دی.(٣)

قَيْسِ بْنِ أَبِی حَازِمٍ: دا قيس بن أبی حازم(عوف)الاحمسی البجلی دې،ددۀ احوال د كتاب الإيمان،باب"قول النبی ﷺ الدين النصيحة"لاندې تیر شوی دی.(٤)

د حضرت طلحه رضی الله عنه د لاس شليدو تفصيل: د شل كيدو معنٰى داده،چې د لاس تلې داسې متاثره شی،چې په لاس سره كيدونكی كارونه نۀ شی تر سره كولې،ماتيدل،او كټ كيدل مراد نۀ دی،ابن حجر عسقلانی رحمه الله وائی:

"والشلل نقص فی الكف وبطلان لعملها،وليس معناه القطع كما زعم بعضهم".(٥)

د حضرت طلحه بن عبيد الله رضی الله عنه لاس د اُحد په ورځ متاثره شوې وو،كله چې ئې رسول الله ﷺ د مشركينو نه بچ كولو،بيا هم د هغې كيفيت څۀ وو،ددې په حقله روايات مختلف دی، طبرانی د موسىٰ بن طلحه په طريقې سره روايت كوی:"أصابه فی يده سهم".(٦)

---

(١) الحديث أخرجه البخاری أيضًا فی صحيحه،فی المغازی،باب إذ همت طائفتان.........،رقم:٤٠٦٣،وابن ماجه فی سننه،كتاب السنة،باب فضل طلحة بن عبيد الله،رقم:١٢٨،وابن حبان فی صحيحه: ٦٩٨١، والبيهقی: ١٢٨٧٧،والطبرانی فی المعجم الكبير:١١٩١

(٢) كشف الباری:١٥٨٨،٤

(٣) كشف الباری:١٦٧٩،١

(٤) كشف الباری:١٧٦١،٢

(٥) فتح الباری:١١٠٤،٩

(٦) فتح الباری:١١٠٤،٩

د هغوی په لاس کښې غشې لګېدلې وو، او د حضرت انس روایت دې، چې د هغې الفاظ دادي: "وقى رسول الله ﷺ لما أراد بعض المشركين أن يضربه".[1]
هغوی رضي الله عنه رسول الله ﷺ په هغه وخت کښې بچ کولو کله چې مشرکینو د هغوی ﷺ قتلول غوښتل
په مسند طیالسی کښې د حضرت عائشې بنت أبی بکر الصدیق په طریقې سره روایت دې، ابو بکر رضي الله عنه فرمائی:
"ثم أتينا طلحة ـ يعني يوم أحد ـ وجدنا به بضعا وسبعين جراحة، وإذا قد قطعت اصبعه".[2]
د غزوۀ احد په ورځ بیا مونږ حضرت طلحه ته راغلو، نو اومو کتل چې په هغوی باندې د اویاؤ نه زیات زخمونه لګېدلې وو، او د هغوی یوه ګوته کټ شوې وه.
او په کتاب الجهاد کښې د ابن المبارك د موسى بن طلحه په طریقې سره روایت دې، په هغې راغلې دی، چې د چَپ لاس بِنصَر ګوته ئې کټ شوې وه، الفاظ ئې دادی:
"أصيبت إصبع طلحة البنصر من اليسرى من مفصلها الأسفل فَشَلَّت، ترس بها على النبى".[3]

قوله: شَلَّتْ: دا د شین په فتحې سره، او لحیانی وائی، د شین په ضمې سره وئیل هم جائز دی، او ابن درستویه وائی دا غلط دې.[4]
عینی د ابن الاعرابی په حوالې سره نقل کړی دی، هغه وائی:
"لايقال شُلت يعني بالضم إلا في لغت رديئة".[5]

د حضرت طلحه خصوصیات: علامه عینی د ابو الشاه په حوالې سره نقل کړی دی:
"ومن خواص طلحة بن عبيد الله أن رسول الله ﷺ إذا لم يره قال مالى لا أرى المليح الفصيح".
کله چې به نبی علیه السلام هغه (یعنی طلحه) اونهٔ لیدو، نو رسول الله ﷺ به فرمائیل، هغه ښکلې او ښکلې خبرو والا چرته دې؟
هغوی ﷺ دوی ته د فیاض لقب هم ورکړې وو، او د طلحة الخير او طلحة الجود هم.[6]
او د ترمذی په روایت کښې حضرت جابر بن عبد الله ﷺ فرمائی:
"سمعتُ رسول الله ﷺ يقول: من سرّه أن ينظر إلى شهيد يمشى على وجه الأرض فلينظر إلى طلحة بن عبيد الله".[7]

---

[1] کنز العمال، غزوة أحد، رقم: ۳۰۰۶۱، ۳۰۰۷۳
[2] کنز العمال، غزوة أحد، رقم: ۳۰۰۲۵
[3] فتح الباری: ۹، ۱۱۰٤
[4] فتح الباری: ۹، ۱۱۰٤
[5] عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۲۷
[6] عمدة القاری: ۱۶، ۱۲۲۷
[7] سنن الترمذی، باب مناقب طلحة بن عبيد الله، رقم: ۳۷۳۹

يعنى چې څوك د زمكې په مخ باندې ګرځيدونكې راګرځيدونكې شهيد ليدل غواړى، هغه دې طلحه بن عبيد الله ته اوګورى، او هم ترمذى د حضرت على رضي الله عنه روايت نقل كړې دې، هغه وائى: "سمعت أذنى من فى رسول الله ﷺ وهو يقول طلحة والزبير جاراى فى الجنة".[1]
زما غوږونو د رسول الله ﷺ د ژبې مباركې نه اوريدلى دى، چې "طلحه او زبير به په جنت كښې زما ګاونډيان وى"

١٥-باب: مَنَاقِبُ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ الزُّهْرِيِّ وَبَنُو زُهْرَةَ أَخْوَالُ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- وَهُوَ سَعْدُ بْنُ مَالِكٍ.

حضرت سعد بن ابى وقاص: حضرت سعد بن أبى وقاص هم جليل القدر صحابى د رسول الله ﷺ دې، او په عشره مبشره كښې يو دوى هم دى، د دوى كنيت ابو اسحاق دې، او لقب ئې "فارس الإسلام" د الله تعالى په لار كښې د ټولو نه غوره غشې ويشتونكې وو، مستجاب الدعوات وو، په هغه ووۀ كسانو كښې يو دوى دى، چا چې اول اسلام قبول كړې وو، كوفه لره كوفه جوړونكې او د هغې نه اعاجم أوباسلو سره بهر غورځونكې هم دوى رضي الله عنه دى.[2]
د دزى تعلق د بنو زهره سره وو، او بنو زهره د رسول الله ﷺ ماما ګان وو، ځكه چې حضرت آمنه يعنى د هغوى ﷺ والده هم ددې قبيلې نه وه، د دوى د پلار نوم مالك وو، او سلسله د نسب ئې داسې ده، سعد بن مالك بن وهيب بن عبد مناف بن زهرة بن كلاب بن مرة، سلسلهٔ نسب ئې د رسول الله ﷺ سره په كلاب بن مره كښې ملاويږى، د دوى مور حمنه بنت سفيان بن اميه بن عبد شمس ده، چې اسلام ئې نهٔ وو قبول كړې، د مدينې نه په لس ميله بيرته په عقيق نومې ځائې كښې د حضرت سعد وفات اوشو، او بيا خلقو په اوګو باندې مدينې ته راوړو، او په جنت البقيع كښې دفن كړې شو، دا د ٥٥ء يا د ٥٨ خبره ده، په دغه وخت كښې د هغوى عمر ٨٣ يا ٧٣ كاله وو، په عشره مبشره كښې د ټولو نه ورستو دوى وفات شوى دى، او مروان بن الحكم د دوى د جنازې مونځ اوكړو.[3]

٣٥١٩[4] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ قَالَ سَمِعْتُ يَحْيَى قَالَ سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ قَالَ سَمِعْتُ سَعْدًا يَقُولُ جَمَعَ لِي النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - أَبَوَيْهِ يَوْمَ أُحُدٍ [٣٨٣١ - ٣٨٢٩].

---

[1] سنن الترمذى، باب مناقب طلحة بن عبيد الله، رقم: ٣٧٣٩
[2] فتح البارى: ٩، ١٠٤، ١١
[3] عمدة القارى: ١٦، ٢٢٧، وفتح البارى: ٩، ١٠٥، ١١
[4] الحديث أخرجه أيضاً مسلم فى صحيحه، كتاب فضائل الصحابة، باب فى فضل سعد بن أبى وقاص، رقم: ٦٢٣٥، والترمذى فى جامعه، كتاب المناقب، باب ارم فداک أبى و أمى، رقم: ٣٧٥٤، وابن ماجة فى سننه، كتاب السنة، باب فضل سعد بن أبى وقاص، رقم: ١٣٠، والنسائى فى سننه الكبرى، رقم: ٩٩٥٢، وأحمد فى مسنده: ١٥٦٢

رجال الحديث

مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنّٰى: دا ابو موسیٰ محمد بن المثنی بن عبيد عنزی دې،ددۀ احوال د کتاب الإيمان،باب"حلاوة الإيمان"لاندې تير شوی دی۔[1]

عَبْدُ الْوَهَّاب:دا عبد الوهاب بن عبد الحميد الثقفی دې،ددۀ احوال د کتاب الإيمان،باب"حلاوة الإيمان"لاندې تير شوی دی۔[2]

يَحْيٰى: دا يحيیٰ بن سعيد القطان دې،ددۀ احوال د کتاب الإيمان،باب"من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه"لاندې تير شوی دی۔[3]

سَعِيدَ بنَ المُسَيَّبِ:دا مشهور تابعی سعيد بن المسيب دې،ددۀ احوال د کتاب الإيمان باب"من قال إن الإيمان هو العمل"لاندې تير شوی دی۔[4]

قوله: جَمَعَ لِي النَّبِيُّ أَبَوَيْهِ: د حضرت سعد او زبير رضی الله عنهما د پاره د رسول الله ﷺ د ژبې مبارکې نه د"فداك أبي و أمي"جمله اُووتله،په دې حوالې سره په فضائل زبير کښې تفصيل تير شوې دې۔

۳۵۲۰،۳۵۲۱(۵) حَدَّثَنَا مَكِّيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا هَاشِمُ بْنُ هَاشِمٍ عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ لَقَدْ رَأَيْتُنِي وَأَنَا ثُلُثُ الإِسْلَامِ.

رجال الحديث

مَكِّيُّ بْنُ إبراهيم: دا مکی بن إبراهيم التميمی الحنظلی دې،ددۀ احوال د کتاب العلم،باب"من أجاب الفتيا بإشارة اليد والرأس"لاندې تير شوی دی۔[6]

هَاشِمُ بْنُ هَاشِمٍ: هاشم بن هاشم يا هشام بن هشام بن عتبه بن أبی وقاص الزهری دې،ددۀ احوال د کتاب الوصايا،باب"الوصية بالثلث"لاندې تير شوی دی۔

عَامِرِ بنِ سَعدٍ: دا د سعد بن أبی وقاص خوئې عامر دې،ددۀ احوال د کتاب الإيمان،"من قال إن

---

[1]) کشف الباری:۱۲۵،۲

[2]) کشف الباری:۱۲۶،۲

[3]) کشف الباری:۱۲|۲

[4]) کشف الباری:۱۱۵۹،۲

[5]) الحديث تفرد به البخاری من أصحاب الصحاح،وأخرجه البزار فی مسنده،مسند سعد بن أبی وقاص:۱۰۷۹،وطرفاه فی:۳۸۵۸،۳۷۲۷

[6]) کشف الباری:۱۴۸۱،۳

الإيمان هو العمل" لاندې تير شوى دى.[1]

قوله: وَأَنَا ثُلُثُ الإِسلامِ: "أى أنا ثالث من أسلم أولاً" يعنى زهٔ د ټولو نه وړاندې اسلام قبلونكو دريؤ كسانو كښې يم، يقيناً دا ډير لوئې فضليت او منقبت دې.

د سعد بن ابى وقاص رضی اللہ عنہ د ثالث الاسلام كيدو تفصيل: ولې په دې كښې لږ تفصيل دې.
خپل خان ثالث الإسلام ګرځولو كښې د سعد مطلب دادې، چې زما نه وړاندې په رسول الله ﷺ باندې صرف دوؤ كسانو ايمان راوړلې وو، يو حضرت ابوبكر صديق رضی اللہ عنہ او دويم حضرت خديجه رضی اللہ عنہا او يا د دوؤ نه مراد پخپله رسول الله ﷺ او سيدنا ابوبكر رضی اللہ عنہ دې، ددې معنیٰ دا نهٔ ده، چې حضرت خديجه رضی اللہ عنہا په اولنو اسلام قبلونكو كښې نهٔ ده، او سعد ددې نه وړاندې اسلام قبول كړو، بلكه معنىٰ داده، چې په سړو كښې دريم نمبر اسلام قبلونكې حضرت سعد رضی اللہ عنہ دې، خو په دې باندې بيا هم دا اعتراض كيدې شى، چې په فضائلِ صديق اكبر كښې حديث تير شوى دې، حضرت عمار رضی اللہ عنہ وائى:

"رأيتُ النبى ﷺ وما معه خمسة أعبُد وامرأتان وأبوبكر".[2]

يعنى يوه زمانه وه، ما اوليدل چې په رسول الله ﷺ باندې صرف پنځو غلامانو او يو حر يعنى ابو بكر صديق ايمان راوړلې وو.
دې نه معلوميږى چې حضرت سعد په ووم نمبر باندې اسلام قبلونكې دې.
ددې يو جواب خو دادې، چې د حضرت سعد مراد احرار يعنى آزاد او بالغين دى، او دا پنځه واړه حضرات غلامان وو، او حضرت على رضی اللہ عنہ ماشوم وو، لهذا د دوى (يعنى د حضرت سعد) ثالث الإسلام كيدل ثابت دى.
دويم جواب دادې، چې په دغه اولنى وختونو كښې به خلقو خپل اسلام پټولو، او ښكاره كولې به ئې نهٔ شو، په دې وجه حضرت سعد ته د ابو بكر رضی اللہ عنہ او حضرت خديجې رضی اللہ عنہا نه علاوه د بل چا د اسلام قبلولو په حوالې سره علم اونهٔ شو، او دا صرف د هغوى خيال دې، (په حقيقت كښې د دوى نه علاوه نور هم اسلام قبلونكى وو) او ددې توجيه تائيد په هغې روايت سره هم كيږى، چې په هغې كښې د دوى دا الفاظ دى. "مَا أسلم أحد قبلى".
حال دادې چې د هغوى نه وړاندې اسلام قبلونكى خو په هر حال كښې وو، د كم نه كم حضرت ابوبكر رضی اللہ عنہ او حضرت خديجه رضی اللہ عنہا خو وو، دا د ابن سعد روايت دې.[3]
د ابو بدر عن هاشم په طريقې سره د ابن منده روايت دې، چې د هغې الفاظ دادى:

"ما أسلم أحد فى اليوم الذى أسلمت فيه".[4]

---

[1] كشف البارى:۲،۱۷۲\
[2] مسند البزاز مسند عمار بن ياسر:۴،۲۴۳،والسنن الكبرىٰ للبيهقى:۶،۵۹۹،رقم:۱۳۰۹۴،كتاب قسم الفيئ.........باب إعطاء الفيئ على الديوان\
[3] فتح البارى:۹،۱۰۵\
[4] مسند البزار،مسند عمار بن ياسر،رقم:۱۰۷۹،الكنى والاسماء:۱،۲۷،رقم:۱۷۹

یعنی چې په کومه ورځ ما اسلام قبلول کړو، په دغه ورځ بل هیچ چا هم اسلام قبول نۀ کړو، د دوی دا وئیل صحیح کیږی، او په دې کښې د اعتراض څۀ خبره نشته، ځکه چې په دغه ورځ د حضرت سعد سره په اسلام قبلولو کښې د چا نۀ شریك کیدل عین ممکن دی.

او په دې باندې د "ما أسلم أحد قبلی" په شان روایات هم محمول کیدلې شی، ولې هم دغه روایت ددې ابن منده په طریقې سره خطیب نقل کړې دې، او په هغې کښې د إلا فی الیوم...... الفاظ دی، لهذا ددې هم هغه تاویل صحیح دې، کوم چې وړاندې ذکر کړې شوې دې (١) یعنی اسلام خو د دوی نه وړاندې ابوبکر رضی الله عنه، خدیجې رضی الله عنها او پنځو غلامانو......هم قبول کړې وو، ولې دوی ته د پنځو کسانو علم نۀ وو، او یا دوی د احرارو او بالغینو په حساب سره اووئیل، په حقیقت کښې دې په ووم نمبر باندې اسلام قبلونکې دې، څنګه چې ابن عبد البر په الاستیعاب کښې وئیلی دی، "إنه سابع سبعة فی الإسلام".(٢) او یا هغوی د خپلو معلوماتو په حساب سره اووئیل، او هغوی ته معلومه نۀ وه، چې د دوی نه وړاندې ډیرو خلقو اسلام قبول کړې دې، ولې اظهار نۀ شی کولې...........او کیدې شی د دوی د اسلام قبلولو نه ورستو دغې ډیرو کسانو خپل اسلام ښکاره کړې وی، نو د دوی خیال وو، چې دوی تول اُوس اسلام قبلوی.(٣)

٣٥٢١(٤) حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ حَدَّثَنَا هَاشِمُ بْنُ هَاشِمِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ قَالَ سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ يَقُولُ سَمِعْتُ سَعْدَ بْنَ أَبِي وَقَّاصٍ يَقُولُ مَا أَسْلَمَ أَحَدٌ إِلَّا فِي الْيَوْمِ الَّذِي أَسْلَمْتُ فِيهِ، وَلَقَدْ مَكَثْتُ سَبْعَةَ أَيَّامٍ وَإِنِّي لَثُلُثُ الْإِسْلَامِ. تَابَعَهُ أَبُو أُسَامَةَ حَدَّثَنَا هَاشِمٌ. [٣٦٤٥]

رجال الحديث

إِبراهيم بْنُ مُوسٰى: دا إبراهیم بن موسٰی بن یزید التیمی الفراء الصغیر الرازی دې، ددۀ احوال د کتاب الحیض، باب "غسل الحائض رأس زوجها وترجیله" د لاندې تیر شوی دی.

ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ: دا یحیٰی بن زکریا بن أبی زائده دې، ددۀ احوال د کتاب الوصایا، باب "إذا وقف أرضا أو بئرا........." لاندې تیر شوی دی.

هَاشِم بن هَاشِمِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ: ددۀ تذکره په پورتنی حدیث کښې تیره شوی ده.

---

(١) مسند البزار، مسند عمار بن یاسر، رقم: ١١٠٧٩

(٢) الاستیعاب: ١١٣١/١

(٣) لامع الدراری: ١١٧٢/٨

(٤) الحدیث سبق تخریجه فی الحدیث السابق، رقم الحدیث: ٣٥٢٠

سعيد بن المسيب: مشهور تابعى دې. ددۀ احوال تير شوى دى.[1]

قوله: مَا أَسْلَمَ أَحَدٌ: ددې په حوالې سره تفصيل د پورتنى حديث په تشريح كښې راغلې دې، چې دا د دوى خيال دې، چې په عدم اطلاع باندې مبنى دې، يا د أحرارو او بالغينو په اعتبار سره وائي.[2]

قوله: تَابَعَهُ أَبُو أُسَامَةَ: دا متابعت امام بخارى رحمه الله په باب "إسلام سعد" كښې موصولاً ذكر كړې دې.[3]

۳۵۲۲ [4] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ إِسْمَاعِيلَ عَنْ قَيْسٍ قَالَ سَمِعْتُ سَعْدًا - رضى الله عنه - يَقُولُ إِنِّي لأَوَّلُ الْعَرَبِ رَمَى بِسَهْمٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَكُنَّا نَغْزُو مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - وَمَا لَنَا طَعَامٌ إِلاَّ وَرَقُ الشَّجَرِ، حَتَّى إِنَّ أَحَدَنَا لَيَضَعُ كَمَا يَضَعُ الْبَعِيرُ أَوِ الشَّاةُ، مَا لَهُ خِلْطٌ، ثُمَّ أَصْبَحَتْ بَنُو أَسَدٍ تُعَزِّرُنِي عَلَى الإِسْلاَمِ، لَقَدْ خِبْتُ إِذًا وَضَلَّ عَمَلِي. وَكَانُوا وَشَوْا بِهِ إِلَى عُمَرَ، قَالُوا لاَ يُحْسِنُ يُصَلِّي. [۵۰۹۶، ۶۰۸۸، وانظر: ۷۲۲]

رجال الحديث

عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ: دا عمرو بن عون ابن اوس بن الجعد الواسطى البزار دې، ددۀ احوال د كتاب الصلاة، باب "ماجاء فى القبلة ومن لم ير الإعادة" لاندې تير شوى دى.

خَالِدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ: دا خالد بن عبد الله الطحان الواسطى دې، ددۀ احوال د كتاب الوضوء، باب "من مضمض واستنشق" لاندې تير شوى دى.

إِسْمَاعِيلَ: دا اسماعيل بن أبى خالد البجلى دې، ددۀ احوال د كتاب الإيمان، باب "المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده" لاندې تير شوى دى.[5]

قَيْسٍ: دا قيس بن أبى حازم دې، ددۀ احوال د كتاب الإيمان، باب "قول النبى: الدين النصيحة" لاندې تير شوى دى.[6]

---

[1] كشف البارى: ۲/ ۱۱۵۹
[2] إرشاد السارى: ۸/ ۱۲۱۷
[3] اوګورئ صحيح البخارى، كتاب مناقب الأنصار، باب إسلام سعد، رقم: ۳۸۵۸
[4] الحديث أخرجه البخارى أيضًا فى كتاب الأطعمة، باب ما كان النبى وأصحابه يأكلون، رقم: ۵۴۱۲، وفى الرقاق، باب كيف كان عيش النبى وأصحابه، رقم: ۶۴۵۳، ومسلم فى الزهد، رقم: ۷۴۳۳، والترمذى فى الزهد، باب ما جاء فى معيشة أصحاب النبى، رقم: ۲۳۶۵، و: ۲۳۶۶
[5] كشف البارى: ۱/ ۶۷۹
[6] كشف البارى: ۲/ ۷۶۱

حضرت سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه "رمی فی سبیل الله" کونکې اولني عرب: سعد فرمائی، زۀ هغه اولني عرب یم، چا چې د الله په لار کښې غشې اویشتو، دا په اصل کښې سریّه عبیده بن الحارث ارخ ته اشاره ده، کله چې رسول الله ﷺ د هجرت په اولنی کال مشرکینو سره د جنگ کولو د پاره سریّه اولیږله، دا اولنۍ سریّه ده، او د مسلمانانو او مشرکینو په مینځ کښې واقع کیدونکې اولنی جنګ دې.

په دې کښې رسول الله ﷺ ۲۰ مهاجرین اولیږل، چې په هغې کښې حضرت سعد رضی الله عنه هم وو، دوی حضرات رابغ نومې ځائې ته تلو سره د مکې د قریشو یوۀ قافله رایساره کړه، او هغوی سره ئې ترامی بالسهام (غشې ویشتل) شروع کړل، اولنې غشې حضرت سعد رضی الله عنه اُویشتلو، په دې کښې د مسایفې یعنی د تورو د جنګ ضرورت رانغلو، په دې حوالې سره د حضرت سعد رضی الله عنه دا شعر هم نقل کړې شوې دې:

ع: الاهل أتی رسول الله انی   حمیت صحابتی بصدور نبلی[1]

ابن سعد د حضرت سعد بن أبی وقاص رضی الله عنه نه نقل کړی دی:

"أنا أول من رمی بسهم، ثم خرجنا مع عبیدة ابن الحارث ستین راکبا".[2]

زۀ اولنې هغه سړې ووم، چا چې غشې اویشتلو، بیا مونږ شپیتۀ سوارۀ کسان د عبیده بن الحارث سره اووتلو.

د حضرت سعد رضی الله عنه اسلام د پاره تکلیفونه زغمل: مَالَه خِلْطٌ........خلط بکسر الخاء ملاویدو ته وائی، حضرت سعد رضی الله عنه د الله تعالی په لار کښې د خپلو قربانو او تکلیفونو زغملو ذکر کولو سره فرمائی، کله چې به مونږ په غزواتو کښې شرکت کولو، نو د لوګې او غریبۍ به دا حال وو، چې د مرغوب خوراك ملاویدو خو سوال نۀ پیدا کیدو، او د اوچ کلك خوراك د وجهې نه به زمونږ لوې اُودس ماتې د څناورو د پچو په شان وو، او په هغې کښې به هغه اختلاط هیڅ کله هم نۀ وو، کوم چې په عامه توګه وی، اسلام د پاره ددې حالاتو نه د تیریدو نه ورستو اُوس بنو أسد ته زمونږ په دینداریٔ باندې اعتراضات او تحفظات دی.

بنو اسد څوک دی؟: د بنو اسد نه مراد بنو اسد بن خزیمة مدرکۀ دی، او دا هغه خلق دی، چا چې د حضرت سعد بن أبی وقاص رضی الله عنه د کوفې د ګورنرۍ په زمانه کښې امیر المؤمنین سیدنا عمر رضی الله عنه ته شکایت کړې وو، چې دې مونځ صحیح نۀ کوی، او یو اووئیل، عدل او انصاف نۀ کوی، جهاد له نۀ ځی، او تقسیم صحیح نۀ کوی.

"لایسیر بالسریّة ولایقسم بالسویّة ولایعدل فی القضیّة".[3]

---

[1] فتح الباری:۷/۱۰۶، وعمدة القاری:۱۶/۲۲۹، وإرشاد الساری:۸/۱۲۱۷

[2] الطبقات الکبرٰی، الطبقة الأولٰی ذکر أول من رمی بسهم فی سبیل الله:۳/۱۰۳، ۱۱

[3] صحیح البخاری، کتاب الأذان، باب وجوب القراءة للامام والماموم فی الصلوٰات کلها فی الحضر والسفر وما یجهر فیها وما یخافت، رقم:۷۵۵

ابن بطال وائی، "بنو أسد" وئیلو سره حضرت سعد رضی الله عنه په دې کښې په حضرت عمر رضی الله عنه باندې تعریض اوکړو، حافظ ابن حجر رحمه الله وائی، دا صحیح نهٔ ده، ځکه چې حضرت عمر رضی الله عنه خو د بنی عدی بن کعب بن لوی نه دې، نهٔ چې د بنو اسد نه، او نووی فرمائی، دې نه اسد بن عبد العزی مراد دې، چې د زبیر بن العوام قبیله ده، حافظ صاحب دا هم د هغوی (نووی) وهم ګرځولې دې. (١)

قوله: تُعَزِّرُنِي: بالزاء المعجمة والراء المهملة تعزیر په معنی د تادیب سره، یعنی ما پوهوی، او ما ته ادب ښائی، یا تعزیر په معنی د تعییر دې، یعنی ما ملامته کوی، او ما ته پیغور راکوی، علی الإسلام یعنی هغوی ته د حضرت سعد په اسلام باندې اعتراض وو، چې د دوی په هر عمل کښې کمې او کوتاهې دې، لکه چې ځنګه أوس د کتاب الأذان یو حدیث ذکر کړې شو، یا ځنګه چې هم د کتاب الأذان یو بل روایت دې،

حضرت عمر رضی الله عنه هغوی ته فرمائی: "لقد شکوك في کل شيء حتی الصلاة". (٢)

او یا هم مونځ مراد دې، ولې ددې د اهمیت د وجهې نه ئې ترې تعبیر په اسلام سره اوکړو، ځنګه چې "وما کان الله لیضیع ایمانکم". (٣) کښې ئې په ایمان سره تعبیر کړې دې، په دې وجه چې مونځ "عماد الدین" (د دین ستن) او "رأس الإسلام" دې. (٤)

قوله: لَقَدْ خِبْتُ إِذًا.......: یعنی کهٔ د اسلام د سابقیت سره سره زهٔ د بنو اسد د تعلیم او تربیت محتاج یم، نو زما نه زیات خائب او خاسر نقصان موندونکې او ملامته بل هیڅ څوک نشته، او ګویا زما اعمال بې فائدې شول (یعنی أوبو یوړل). (٥)

١٦- باب: ذِكْرُ أَصْهَارِ النَّبِيِّ صلی الله علیه وسلم مِنْهُمْ أَبُو الْعَاصِ بْنُ الرَّبِیعِ رضی الله عنه

په بعضې نسخو کښې د "باب" لفظ شته، او په بعضو کښې نشته. (٦)

د أصهار معنی او مراد: أصهار د صهر بکسر الصاد جمع ده، جوهری وائی:

"الأصهار أهل بیت المرأة، عن الخلیل قال: ومن العرب من یجعل الصهر من الأحماء والأختان جمیعًا. یقال صاهرت إلیهم إذا تزوجت فیهم، وأصهرتُ بهم إذا اتصلتُ بهم وتحرمت بجوار أو نسب أو تزوج". (٧)

---

(١) فتح الباري: ٩/١٠٦
(٢) صحیح البخاري، کتاب الأذان، رقم: ٧٥٠
(٣) سورة البقرة: ١٤٣
(٤) إرشاد الساري: ٨/٢١٧
(٥) فتح الباري: ٩/١٠٦، وإرشاد الساري: ٨/٢١٧
(٦) عمدة القاري: ١٦/٢٢٩
(٧) الصحاح للجوهري، ص: ٦٠٤

اصهار د ښځې كور والؤ ته وئيلى شى، خليل وائى بعضې عرب دا هم وائى، چې د "صهر" تعلق د ښځې د خپلوانو سره هم دې، او د لور د سخرګنئ والؤ سره هم، يعنى په دواړو باندې د اصهار اطلاق كيږى، (أحماء، د حموٌ جمع ده، د ښځې وروړ او نورو خپلوانو ته وئيلې شى، او أختان د ختن جمع ده، چې د لور خاوند يعنى زوم وغيره د پاره استعماليږى).

صاهرتُ چې كله په إلى سره متعدى شى، نو ددې معنى وى، چې په فلانكى خلقو كښې ما نكاح اوكړه، او أصهرتُ بهم د باب افعال نه چې په باء سره متعدى وى، نو ددې معنى وى، زۀ هغوى سره ملاؤ شوم، او د هغوىَ په ملګرتيا، خپلولئ او يا په هغوى كښې د نكاح په ذريعه ما عزت اوموندلو.

په هر حال كښې د صحيح بخارى د شارحينو او د اهل لغتو تقريبًا په دې باندې اتفاق دې، چې د اصهار اطلاق د سړى په سخرګنئ او زومتوب په خپلولئ يعنى د لور په ښخرګنئ د أو خور په سخرګنئ تولو باندې كيږى، د حافظ ابن حجر رحمه الله په فتح البارى كښې عبارت دې:

"وأصل المصاهرة المقاربة، وقال الراغب: الصهر الختن وأهل بيت المرأة يقال لهم الأصهار. قاله الخليل وقال ابن الأعرابي: الأصهار ما يتحرم بجوار أو نسب أو تزوج." (1)

يعنى د مصاهرت معنى په اصل كښې مقاربت ده، امام راغب وائى، "صهر" زوم ته وائى، د ښځې كور والؤ ته اصهار وئيلې شى، دا د خليل قول هم دې، ابن الاعرابى وائى، څوك چې په جوار، نسب او نكاح سره حراميږى، هغه اصهار دى.

قسطلانى وائى: "أصهار النبي......... جمع الصهر بالكسر. قال في القاموس وزوج بنت الرجل وزوج أخته. والأختان أصهار أيضا......... والأختان جمع ختن وهو كل من كان من قبل المرأة كالأب والأخ". (2)

يعنى په أصهار النبى كښې د "أصهار" د صِهر جمع ده، په قاموس كښې دى، چې د سړى د لور يا خور خاوند ته صهر وائى، اصهار او أختان جمع ختن دواړو يوه معنى ده، او په دې سره هر هغه خپلوان مراددې، چې د ښځې په وجهې سره خپل شوې وى، لكه د هغې پلار ورور وغيره علامه عينى رحمه الله تقريبًا هم د دغې خبرې كولو نه ورستو فرمائى:

"هكذا عند العرب وأما عند العامة فختن الرجل زوج ابنته". (3)

د عربو له مخې هم دغه تحقيق او تفصيل دې، او عام أولس (يعنى عام خلق) خَتن زوم ته وائى

قوله: مِنْهُمْ أَبُو الْعَاصِ بْنُ الرَّبِيعِ: د ابو العاص نوم ربيع، مقسم يا هشيم بن الربيع بن

---

1) فتح البارى: ١١٠٧.٩

2) إرشاد السارى: ١٢١٨.٨

3) عمدة القارى: ١٢٣٠.١٦

ربیعة بن عبد العزی بن عبد شمس بن عبد مناف دې.او د دوی د مور نوم هاله بن خویلد دې،چې د ام المؤمنین حضرت خدیجې رضی الله عنها خور ده.حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی:

امام بخاری مذکوره ترجمه قائمولو سره د عبد بن ابی أوفی یو مرفوع روایت اړخ ته اشاره اوکړه.دا د حاکم روایت دې،او د هغې الفاظ دادی:

"سالتُ ربي أن لا أتزوج أحداً من أمتي ولا أتزوج إليه إلا كان معي في الجنة فأعطاني".[1]

رسول الله ﷺ فرمائی،ما د خپل رب نه دا اُوغوښتل.چې زۀ په خپل امت کښې چا سره هم نکاح اوکړم،یا چاته رشته ورکړم،چې هغه ماسره په جنت کښې وی،نوزما رب ماته دا راکړۀ

د رسول الله ﷺ ټول زومان مسلمانان وو: مطلب دادې،چې د رسول الله ﷺ سخران ټول مسلمانان دی،ځکه چې رسول الله ﷺ ددې دعا اوفرمائیله او هغه قبوله هم شوه.او د هغوی په سخرانو کښې ابو العاص بن ربیع هم دې،نو هغه هم جنتی دې،اُوس دا خبره چې ابو العاص بن ربیع د رسول الله ﷺ په سخرانو کښې ولې شمیر کړې شو.په دې کښې خو یو قول د نووی رحمه الله دې،او یو د ابن حجر رحمه الله دې.

نووی فرمائی:د"صهر" اطلاق په اقارب الزوجین باندې کیږی،او مصاهرت مقاربت بین المتباعدین ته وئیلې شی.په دې باندې د امام بخاری هم عمل دې،ځکه چې ابو العاص بن ربیع د رسول الله ﷺ د ازواج مطهراتو خپلوان خو نۀ وو،ولې صرف تر دې حده پورې چې د حضرت خدیجې رضی الله عنها خورئې(ابن الاخت)وو،ابن حجر رحمه الله دا ذکر کولو سره په دې باندې رد کړې دې،او وې فرمائیل،چې د ابو العاص دلته ذکر او په اصهارو کښې شمیر په دې بناء باندې نۀ دې،چې هغه د حضرت خدیجې رضی الله عنها د خور ځوې دې،بلکه په دې بناء باندې دې،چې هغه د رسول الله ﷺ د لور خاوند وو.[2]

لهذا دلته د دوی د ذکر کولو نه دا معلومیږی،چې په ځوم باندې هم د"صهر"اطلاق کیږی.

د زینب رضی الله عنها او ابو العاص رضی الله عنه نکاح او د هغوی بچې: د رسول الله ﷺ د لور سره د دوی د نکاح تفصیل دادې،حضرت زینب رضی الله عنها چې د رسول الله ﷺ د ټولو نه مشره لور وه،دې سره د ابو العاص نکاح د نبی علیه السلام د بعثت نه وړاندې اوشوه،بیا د بدر په موقع باندې ابو العاص هم د نورو مشرکانو په ملګرتیا کښې د مسلمانانو په لاس بندی شو،او حضرت زینب رضی الله عنها دې خلاص کړې دی،ولې رسول الله ﷺ دوی ته په دې شرط باندې آزادی ورکړه،چې دې به حضرت زینب رضی الله عنها رسول الله ﷺ ته راستوی،هغوی دا شرط اومنلو،او بیا ئې پوره هم کړو،په حدیث باب کښې د نبی علیه السلام د ارشاد "ووعدني فوفى لي" هم دغه معنی ده.

بیا دویم وارې ابو العاص بندی شو،نو د رسول الله ﷺ لور هغه خلاص کړو،او هغه بیا مسلمان شو،نو رسول الله ﷺ حضرت زینب رضی الله عنها هغوی ته بیا په نکاح ورکړه،او بیا د

---

[1] المستدرک علی الصحیحین للحاکم،ذکر إسلام امیر المؤمنین علی،رقم:٤٦٦٧
[2] فتح الباری:٩/١٠٧

هغوی رضی الله عنها د خیټې نه امامه پیدا شوه،د هغې په حقله په حدیث کښې مذکور دی،چې رسول الله ﷺ به د مونځ په مینځ کښې پورته کوله.(۱) همدغه شان ددې یو ځوئ هم پیدا شوی وو،چې د هغهٔ نوم علی وو،او د رسول الله ﷺ په زمانه کښې هغه مراهق وو،بیا وئیلې شی،چې هغه د رسول الله ﷺ په ژوند کښې وفات شو،او ابو العاص بن الربیع په ۱۲هجرې کښې وفات شو.

د"منهم ابو العاص"وئیلو حکمت: امام بخاری رحمه الله "منهم أبو العاص"وئیلو سره په هغه خلقو تنقید یعنې رد اوکړو،چا چې د حضرت عثمان رضی الله عنه او حضرت علی رضی الله عنه په شان د دوی (یعنی د ابو العاص) د رسول الله ﷺ د زوم کیدو نه انکار کړې دې،یا د دوی ذکر ئې د رسول الله ﷺ په زومانو کښې نهٔ دې کړې،حال دادې چې دې هم د رسول الله ﷺ په زومانو کښې دې،او مسلمان شوې هم دې،ددې دریو حضراتو نه علاوه د رسول الله ﷺ لوریانې د چا په نکاح کښې نهٔ دی راغلې،ما سوا د ابو لهب د ځوی نه،چې د هغهٔ نکاح د حضرت زینب رضی الله عنها سره شوې وه،ولې د صحبت نه وړاندې د هغهٔ پلار ددې د پریښودو اووئیل،او هغهٔ پریښوده هم،بیا حضرت عثمان رضی الله عنه هغې سره نکاح اوکړه،او ام کلثوم سره هم د حضرت عثمان رضی الله عنه نکاح شوې وه،د دریمې لور حضرت زینب رضی الله عنها نکاح ابو العاص سره اوشوه،او د څلورمې لور فاطمة الزهراء نکاح د حضرت علی (کرم الله وجهه) سره.

دلته ددې باب لاندې امام بخاری رحمه الله صرف ددې حضراتو ذکر کړې دې،چا سره چې رسول الله ﷺ د خپلو لونړو نکاحونه اوکړل،او تر کومې پورې چې د هغوی تعلق دې،کوم ځائې کښې چې د رسول الله ﷺ نکاحونه اوشو،یعنی د هغوی ﷺ سخرګنئ،نو د هغوی ذکر دلته مقصود نهٔ دې.(۲)

۳۵۲۳(۳) حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ حُسَيْنٍ أَنَّ الْمِسْوَرَ بْنَ مَخْرَمَةَ قَالَ إِنَّ عَلِيًّا خَطَبَ بِنْتَ أَبِي جَهْلٍ، فَسَمِعَتْ بِذَلِكَ فَاطِمَةُ، فَأَتَتْ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَتْ يَزْعُمُ قَوْمُكَ أَنَّكَ لاَ تَغْضَبُ لِبَنَاتِكَ، هَذَا عَلِيٌّ نَاكِحٌ بِنْتَ أَبِي جَهْلٍ، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَسَمِعْتُهُ حِينَ تَشَهَّدَ يَقُولُ «أَمَّا بَعْدُ أَنْكَحْتُ أَبَا الْعَاصِ بْنَ الرَّبِيعِ، فَحَدَّثَنِي وَصَدَقَنِي، وَإِنَّ فَاطِمَةَ بَضْعَةٌ مِنِّي، وَإِنِّي أَكْرَهُ أَنْ يَسُوءَهَا، وَاللَّهِ لاَ تَجْتَمِعُ بِنْتُ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَبِنْتُ عَدُوِّ اللَّهِ عِنْدَ رَجُلٍ وَاحِدٍ». فَتَرَكَ عَلِيٌّ الْخِطْبَةَ. وَزَادَ مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ حَلْحَلَةَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عَلِيٍّ عَنْ مِسْوَرٍ، سَمِعْتُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- وَذَكَرَ صِهْرًا لَهُ مِنْ بَنِي عَبْدِ شَمْسٍ فَأَثْنَى عَلَيْهِ فِي مُصَاهَرَتِهِ إِيَّاهُ فَأَحْسَنَ قَالَ «حَدَّثَنِي فَصَدَقَنِي، وَوَعَدَنِي فَوَفَى لِي». [ر: ۸۸۴]

(۱) الموطا باب جامع الصلاة،رقم:۴۱۰،وصحیح البخاری،باب إذا حمل جاریة صغیرة:۱۵۱۶
(۲) فتح الباری:۱۱۰۸،۹
(۳) الحدیث سبق تخریجه فی کتاب الجمعة،باب من قال فی الخطبة "أما بعد" رقم:۹۲۶

رجال الحديث

أَبُو الْيَمَانِ: دا ابو اليمان الحكم بن نافع بهرانى حمصى دې،ددهٔ احوال د كتاب بدء الوحى،الحديث السادس لاندې تير شوى دى.[1]

شُعَيْبٌ: دا شعيب ابو البشر ابن أبى حمزة القرشى الاموى دې،ددهٔ حالات د كتاب بدء الوحى،الحديث السادس لاندې تير شوى دى.[2]

اَلزُّهْرِيّ: دا ابن شهاب الزهرى دې،ددهٔ احوال د كتاب بدء الوحى،الحديث الثالث لاندې تير شوى دى.[3]

عَلِيُّ ابْنُ حُسَيْنٍ: دا على بن الحسين بن على زين العابدين دې،ددهٔ احوال د كتاب الجمعة، باب"من قال فى الخطبة بعد العشاء.........أما بعد"لاندې تير شوى دى.[4]

اَلْمِسْوَرَ بْنَ مَخْرَمَةَ: د رسول الله ﷺ صحابى دې،ددهٔ احوال د كتاب الوضوء،باب"استعمال فضل وضوء الناس"لاندې تير شوى دى.[5]

حضرت على رضي الله عنه د حضرت فاطمې رضي الله عنها د پاسه د ابو جهل لور سره ولې نكاح كوله: إِنَّ عَلِيًّا خَطَبَ بِنْتَ أَبِي جَهْلٍ........حضرت على رضي الله عنه كيدې شى د عموم جواز په وجه باندې د ابو جهل لور ته د نكاح پيغام وركړې وى،او دلته معامله د رسول الله ﷺ د لور وه،او ښكاره خبره ده د رسول الله ﷺ ځانګړې حقوق او ځانګړې مقام او امتيازى خصوصيات دى.

نو رسول الله ﷺ راتلو سره خطبه ارشاد اوفرمائيله،او په هغې خطبه كښې ئې ددې اظهار اوفرمائيلو.په هغې كښې ئې يوه خبره خو دا اوفرمائيله،چې د الله تعالى د نبى او د الله تعالى د دښمن لوريانې يو ځائې د يو سړى په نكاح كښې نهٔ شى جمع كيدې،په دې وجه كهٔ على.د بنت عدو الله يعنى د ابو جهل لور سره په نكاح كولو باندې مصر وى،چې فى نفسه جائز ده.نو بنت رسول الله دې پريږدى.

دويمه خبره ئې دا اوفرمائيله،چې فاطمه رضي الله عنها رسول الله ﷺ د زړهٔ ټكړه ده،او هغې ته به په بنې (ضرة)سره تكليف وى،او د هغې په تكليف سره به رسول الله ﷺ ته هم تكليف وى،چې د حضرت على رضي الله عنه په حق كښې ډير زيات د نقصان خبره ده،او دلته خو معامله د رسول الله ﷺ

[1]) كشف البارى:١،١٤٧٩

[2]) كشف البارى:١،١٤٨٠

[3]) كشف البارى:١،١٣٢٦

[4]) اوګورئ،حديث:١٩٢٩

[5]) صحيح البخارى،كتاب الوضوء،حديث:١١٨٩

د لور وه، په دې وجه رسول الله ﷺ خطبه ارشاد فرمائیلو سره تولو ته اووئیل، چې د رسول الله ﷺ د لوریانو معامله علی سبیل الایجاب یا علی سبیل الاولویة داده، چې د هغوی د پاسه بل څا سره نکاح اونهٔ کړې شي، حضرت علی رضی الله عنه ته وړاندې ددې علم یا ددې د حساسیت اندازه نهٔ وه، او کله چې معلومه شوه، نو هغوی رضی الله عنه دا (یعني ده دویمې نکاح اراده) پریښوده.

د حدیث د موضوعی ګرځولو تردید: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي، شریف مرتضی ددې نکتې نه د نهٔ خبریدو په وجه وئیلي دي، چې دا حدیث موضوعی دې، او د حضرت علی رضی الله عنه د اړخ نه داسې څهٔ واقعه وړاندې نهٔ ده راغلې، او د موضوعی کیدو وجه ئې دا اوښودله، چې دا حدیث مسور بن مخرمه رضی الله عنه روایت کړې دې، چې د حضرت علی رضی الله عنه د مخالفینو نه وو، او یا دا واقعه د ابن الزبیر رضی الله عنه په روایت سره منقول ده، او دې خو د حضرت علی رضی الله عنه د مسور نه هم زیات مخالف وو.

د مرتضی دا خبره په دې وجه صحیح نهٔ ده، او أصحابو د صحاحو ددې حدیث په تخریج باندې اتفاق کړې دې.[1]

قوله: هَذَا عَلِيٌّ نَاكِحٌ......: د طبرانی روایت دې، هم د ابو الیمان نه، په هغې کښې "هذا علی ناکحًا" په نصب سره راغلې دې.[2]

دغه شان د مسلم په روایت کښې هم "ناکحًا" منصوب راغلې دې.[3]

حضرت علی رضی الله عنه ته "ناکح" وئیلې شوی دی، حال دادې چې هغوی نکاح نهٔ وه کړې، ولې د نکاح قصد او اراده ئې کړې وه، په دې وجه د ما یؤول په اعتبار سره په هغوی باندې د ناکح اطلاق اوکړې شو.[4]

د بنت ابی جهل نوم: د ابو جهل د مذکوره لور نوم څهٔ وو، په دې کښې د شارحینِ حدیثو ګڼړ شمیر اقوال دی.

یو قول دادې، چې ددې نوم جویریه وو، دا قول حاکم په "الإکلیل" کښې ذکر کړې دې، او هم دا زیات مشهور دې، بعضې حضراتو "عوراء" نوم نقل کړې دې، بعضو "حنفاء" یا "حیفاء" بعضو "جرهمه" او بعضو "جمیله" ذکر کړې دې، هغې سره په نکاح کونکی کښې یو قول خو دادې، چې دې نه ورستو هغې سره بیا عتاب بن أسید نکاح اوکړه، او یو قول دادې، چې د ابو جهل د کومې لور نوم صفیه ذکر شوې دې، هغې سره سهل بن عمرو نکاح کړې وه، ابن السکت

---

[1]) فتح الباری: ۱۱۰۸،۹

[2]) المعجم الکبیر ۴۰۵،۱۴، (۱۶۴۴۹)

[3]) صحیح مسلم، کتاب الفضائل، باب من فضائل فاطمة بنت الرسول، رقم: ۱۶۳۱۰

[4]) فتح الباری: ۱۱۰۸،۹

وغيره وائى هغه همدغه ښځه ده.[1]

نو ګويا د ابو جهل همدغه لور وه، كومې سره چې حضرت على رضي الله عنه نكاح كول غوښتل، او بيا ورستو هغې سره نكاح كونكې يا عتاب بن أسيد دې، او يا سهل بن عمرو.

قوله: حَدَّثَنِي فَصَدَقَنِي: ددې جملې مطلب بيانولو سره ابن حجر العسقلانى رحمه الله فرمائى، چې كيدې شى ابو العاص رضي الله عنه پخپله دا پابندى په ځان لګولې وه، چې زۀ به په زينب بنت الرسول باندې چا سره هم نكاح نۀ كوم، او همدغه شان حضرت على رضي الله عنه هم په دې شرط د حضرت فاطمې رضي الله عنها سره نكاح كړې وه، ولې د هغوى نه بيا دا شرط هير شوې وو، په دې وجه ئې د ابو جهل د لور سره د نكاح خواهش ښكاره كړې وو، او يا شرط خو ئې نۀ وو لګولې، ولې هسې ئې د هغې خيال ساتل غوښتل، او كله چې ئې خيال اونۀ ساتلو نو د عتاب لاندې راغې.[2]

رسول الله ﷺ د عادت خلاف حضرت على رضي الله عنه ته ولې دومره سختې خبرې اوكړې؟: د رسول الله ﷺ په نظر كښې چې څنګه د خپلې لور حضرت فاطمې رضي الله عنها لوئې مقام وو، نو حضرت على رضي الله عنه هم د هغوى ﷺ له مخې څۀ كم نۀ وو، او هسې هم د حضرت على رضي الله عنه لوئې شان معروف او مسلّم دې، نو بيا رسول الله ﷺ هغوى ته دومره سختې خبرې ولې اوكړې، او د رسول الله ﷺ عادت هم د نامې اخستلو سره مخاطب كولو سره د سختو خبرو كولو نۀ وو..؟

شارحين فرمائى اصل كښې په دغه وخت كښې د حضرت فاطمې رضي الله عنها حالت داسې وو، چې د هغې مور او خورياني ټولې وفات شوې وې، ځكه چې دا د فتح مكې نه ورستو واقعه ده، په دې وخت كښې حضرت فاطمه رضي الله عنها ډيره حساسه شوې وه، او كۀ په دې حالت كښې په هغې باندې بنه هم راوستې شوې وې، نو په دې سره هغې ته د حد نه زيات تكليف رسيدلو، په دې وجه رسول الله ﷺ د هغې د اكرام او د زړۀ د خيال ساتلو د پاره دا طريقه اختيار كړه.[3]

او محبّ طبرى وائى، چې د حضرت على رضي الله عنه د پاره د "(ما اٰتكم الرسول فخذوه وما نهٰكم عنه فانتهوا)" له مخې د فاطمې رضي الله عنها په ژوند كښې بل چا سره نكاح جائز نۀ وه، او يو قول دادې، چې په بنات النبى باندې دويم نكاح كول حرام دى.[4] او چې ددې سره سره حضرت على رضي الله عنه دويمه نكاح كوله، نو رسول الله ﷺ به خامخه هغوى ته سختې خبرې كولې.

قوله: وَزَادَ مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ حَلْحَلَةَ: د محمد بن عمرو بن حلحله الديلى احوال د كتاب الأذان، باب "سنة الجلوس فى التشهد" حديث رقم (۸۲۸) لاندې تير شوى دى.

---

[1] فتح البارى: ۹/ ۱۱۰۸

[2] فتح البارى: ۹/ ۱۱۰۸

[3] فتح البارى: ۹/ ۱۱۰۸

[4] إرشاد السارى: ۸/ ۱۲۱۹

دا حديث موصولاً د كتاب فرض الخمس په اول كښې تير شوې دې-[1]
د بنو عبد شمس نه مراد ابو العاص دې،څنګه چې اُوس د هغوی سلسلۀ نسب بيان شوې ده،هغوی د شمس بن عبد مناف سره تعلق لرى.

د"فرض الخمس"د مذكوره حديث نه دا هم معلوميږى،رسول الله ﷺ چې حضرت على رضي الله عنه د دويمې نكاح نه منع كړې وو،داصرف په هغوى باندې دشفقت اودهغوى د دين خاطره وو[2]

١٧-باب: مَنَاقِبُ زَيْدِ بْنِ حَارِثَةَ مَوْلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم

وَقَالَ الْبَرَاءُ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-«أَنْتَ أَخُونَا وَمَوْلَانَا».[ر: ٢٥٥٢]

د زيد بن حارثه نسب او رسول الله ﷺ ته د راتلو قيصه: د زيد بن حارثه بن شرحبيل بن كعب بن عبد العزى الكلبى تعلق د قبيله بنى كلب سره دې،د جاهليت په زمانه كښې بندى كيدو سره غلام جوړ كړې شوى وو،بيا حكيم بن حزام دې د خپلې پپو(اخت الاب)حضرت خديجې رضي الله عنها د پاره واخستو،او ورستو بيا د حضرت خديجې رضي الله عنها نه رسول الله ﷺ اوغوښتلو، نو هغې دې رسول الله ﷺ ته هبه كړو-[3]
او يو قول دادې،چې د زيد مور دې خپل ځان سره كړو او د خپلو رشته دارو ملاقات ته وتلى وو،چې څو ډاكوانو دې د هغې نه اغواء كړو (اوتختوۀ)،او عكاظ بازار ته راتلو سره ئې په دوى باندې بولى اولګوله،نو حكيم بن حزام دې په څلور سوه درهم باندې واخستو،د دوى (حضرت زيد) عمر په دغه وخت كښې اتۀ كاله وو-[4]
بيا د دوى د كور خلقو ته پته اولګيده،هغوى د ليدو د پاره مكې مكرمې ته د رسول الله ﷺ خوا ته راغلل،او كله چې ئې دلته خپل ځوې اوليدو،نو رسول الله ﷺ ته ئې خواست اوكړو،چې تاسو فديه واخلې او دې مونږ ته حواله كړې،رسول الله ﷺ هغوى ته د خپل پلار او ترۀ سره د تلو او يا رسول الله ﷺ سره د پاتې كيدو اختيار وركړو،زيد په حيرانه كونكې توګه باندې خپل پلار سره د تلو نه انكار اوكړو،او رسول الله ﷺ سره پاتې كيدو ته ئې ترجيح وركړه،ابن منده په"معرفة الصحابة"كښې د زيد بن حارثه د آل بيتو په حوالې سره روايت ذكر كړې دې،چې حارثه(يعنى د زيد پلار)هم په دغه ورځ اسلام قبول كړو-[5]
او ترمذى رحمه الله دجبلة بن حارثه په طريقې سره نقل كړى دى،چې جَبَله رسول الله ﷺ ته اووئيل: يا رسول الله!"ابعث معى أخى زيدًا" اې د الله تعالى رسوله! زما ورور ما سره اوليږه.

---

[1]) كتاب فرض الخمس،رقم:٣١١٠،باب ما ذكر من درع النبى وعصاه وسيفه......١
[2]) اوګورئ،كتاب فرض الخمس،رقم:٣١١٠١
[3]) فتح البارى:١١٠،٩،٩
[4]) عمدة القارى:٢٣١،١٦،شرح الكرمانى:١١٢،١٥
[5]) فتح البارى:١١٩١،٩

رسول الله ﷺ او فرمائیل، "هو ذا فإن انطلق معك لم أمنعه". هغه دادې اکه تاسو سره تلل غواړی،
نو زهٔ ئې نهٔ منع کووم، په دې باندې زید اووئیل، "یا رسول الله! والله لا أختار علیك أحدا" اې د الله
تعالی رسوله! زهٔ په تاسو باندې چا له هم ترجیح نهٔ شم ورکولې.
جبله وائی: "فرأیت رأی أخی أفضل من رأیي". (١)
ما د خپل ورور رائې په خپله رائې باندې غوره اوګڼړله.
قوله: أَنْتَ أَخُونَا وَمَوْلَانَا.......: داروایت په کتاب المغازی، باب عمرة القضاء کښې موصولاً
مذکور دې. (٢)

٣٥٢٤ (٣) حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دِينَارٍ عَنْ عَبْدِ
اللَّهِ بْنِ عُمَرَ - رضی الله عنهما - قَالَ بَعَثَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - بَعْثًا، وَأَمَّرَ عَلَيْهِمْ
أُسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ، فَطَعَنَ بَعْضُ النَّاسِ فِي إِمَارَتِهِ، فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «
إِنْ تَطْعُنُوا فِي إِمَارَتِهِ فَقَدْ كُنْتُمْ تَطْعُنُونَ فِي إِمَارَةِ أَبِيهِ مِنْ قَبْلُ، وَايْمُ اللَّهِ، إِنْ كَانَ
لَخَلِيقًا لِلإِمَارَةِ، وَإِنْ كَانَ لَمِنْ أَحَبِّ النَّاسِ إِلَىَّ، وَإِنَّ هَذَا لَمِنْ أَحَبِّ النَّاسِ إِلَىَّ
بَعْدَهُ». [٤٠٠٤، ٤١٩٨، ٤١٩٩، ٦٢٥٢، ٦٧٦٤]

رجال الحدیث

خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ: دا خالد بن مخلد ابو الهیثم البجلی القَطَوانی دې، ددهٔ احوال د کتاب
العلم، باب "طرح الإمام المسألة علی أصحابه لیختبر ما عندهم من العلم" لاندې تیره شوې ده. (٤)
سُلَيْمَانُ: دا سلیمان بن بلال قرشی تیمی دې، ددهٔ احوال هم د دغې کتاب العلم باب "طرح الإمام
المسألة علی أصحابه" لاندې تیر شوی دی. (٥)

---

(١) حدیث: ١٣٢٥١
(٢) جامع الترمذی، کتاب المناقب، باب مناقب زید بن حارثه، رقم: ٣٨١٥
(٣) الحدیث أخرجه البخاری أیضًا فی صحیحه فی کتاب المغازی، باب غزوة زید بن حارثه، رقم: ٤٢٥٠، وفی باب بعث النبی أسامةَ بن زید ﷺ فی مرضه الذی توفی فیه، رقم: ٤٤٦٩، ٤٤٦٨، وفی باب الأیمان والنذور، باب قول النبی ﷺ "وأیم الله" رقم: ٦٦٢٧، و کتاب الأحکام، باب من لم یکترث بطعن مَن لا یعلم فی الأمراء حدیثاً، رقم: ٧١٨٧، وأخرجه مسلم فی صحیحه فی کتاب الفضائل، باب من فضائل زید بن حارثه، رقم: ٦٢٦٥، ٦٢٦٤، والترمذی فی جامعه، کتاب المناقب، باب مناقب زید بن حارثه، رقم: ٣٨١٦، والنسائی فی السنن الکبری، باب مناقب زید بن حارثه، رقم: ٨١٨١، ٨١٥٢، ١٤٧٠١
(٤) کشف الباری: ٣، ١٣٥
(٥) کشف الباری: ٣، ١٣٥

عَبْدُ اللهِ بْنِ دِينَارٍ: دا عبد الله بن دينار قرشي عدوى مدنى دې، ددهٔ احوال د **كتاب العلم، باب "قول المحدث حدثنا أو أخبرنا وأنبأنا"** لاندې تير شوى دى.[1]

عَبْدُ اللهِ بْنِ عُمَرَ: صحابى ابن صحابى رسول الله ﷺ دې، د دوى احوال د **كتاب الإيمان، باب "الإيمان وقول النبي ﷺ بني الإسلام على خمس"** لاندې تير شوى دى.[2]

د اسامه د لښکر څهٔ تفصيل: **بعث النبي بعثًا** نه مراد د اسامه بن زيد هغه لښکر دې، چې د هغې رسول الله ﷺ په خپل مرض الوفات کښې د شنبې په ورځ يا د پنځ شنبې په ورځ حکم ورکړو. ابن اسحاق په خپل سيرت کښې دا په تفصيل سره ذکر کړې دی، په هغې کښې د رسول الله ﷺ دا الفاظ منقول دی: "**أغز في سبيل الله وسر إلى موضع مقتل أبيك فقد وليتك هٰذا الجيش**".[3]

اسامه بن زيد د دې لښکر امير جوړولو باندې بعضې خلقو اعتراض اوکړو.

حافظ ابن حجر رحمه الله په مغازى کښې ذکر کړى دى، چې د اعتراض کونکى نوم عياش بن أبى ربيعه دې، او کله چې هغهٔ اعتراض اوکړو، نو حضرت عمر رضي الله عنه هغه رد کړو، او بيا ئې رسول الله ﷺ ته اووئيل، رسول الله ﷺ د مرض الوفات په سختئ کښې وو، ولې ددې لښکر د حد درجې اهميت په بناء باندې هغوى ﷺ اوفرمائيل، "**انفذوا بعث أسامة**" د اسامه لښکر أوليږئ. او بيا د رسول الله ﷺ د وفات نه ورستو د هغوى خليفه سيدنا صديق اکبر رضي الله عنه د ټولو نامساعدو حالاتو سره سره د ټولو نه اولنې کار دا اوکړو، چې د أسامه لښکر ئې أوليږلو.[4]

د حضرت زيد بن حارثه رضي الله عنه په امارت باندې اعتراض: "**إن تطعنوا في إمارته فقد كنتم تطعنون في إمارة أبيه..........**" وئيلو سره رسول الله ﷺ د حضرت اسامه او د هغوى د پلار دواړو اهميت بيان اوفرمائيلو، او دا هم چې د دواړو په امارت باندې خلقو اعتراض اوکړو، ولې دا اعتراض بې ځايه دې.

د حضرت زيد بن حارثه کوم امارت ته چې په دې ځائې کښې اشاره ده، (چې په هغې خلقو اعتراض کړې وو) دې نه په غزوهٔ موته کښې د هغوى امارت مراد دې.[5]

د مولى او مفضول د امارت جواز: د حضرت زيد بن حارثه او د هغوى د ځوې حضرت اسامه رضي الله عنهما د امارت نه دا هم معلومه شوه، چې مولى (يعنى آزاد کړې شوې غلام) او مفضول د احرارو او افضل په موجودګئ کښې هم امير جوړول جائز دى، ځکه چې په رواياتو کښې راغلې دى، چې د اسامه په لښکر کښې حضرت ابوبکر، عمر رضي الله عنهما او نور اکابر صحابهٔ کرام

---

[1] کشف البارى: ۳،۱۱۲۵
[2] کشف البارى: ۱،۶۳۷
[3] فتح البارى: ۸،۱۱۹
[4] فتح البارى: ۸،۱۱۹
[5] فتح البارى: ۸،۱۱۹۰

هم موجود وو، ښکاره خبره ده چې مامورين وو.[1]

او كرماني وائي، چې صغير په كبير باندې هم د څۀ مصلحت په وجه باندې امير جوړول ددې حديث له مخې جائز دي.[2]

زيد بن حارثه د رسول الله ﷺ مولى او متبنى وو، د دوى نكاح رسول الله ﷺ د خپلې پالنه كونكې أمِّ ايمن رضي الله عنها سره كړې وه، او هم ددې نه د هغوى ځوې اسامه پيدا شو، دا (زيد بن حارثه) واحد هغۀ صحابى دې، چې د دوى په قرآن پاك كښې په نوم سره ذكر موجود دې.[3]

دې په غزوۀ موته كښې شهيد شوې دې، او د حضرت اسامه رضي الله عنه په ۵۴ هجرى په "وادى القرى" مدينه منوره كښې انتقال اوشو.[4]

ترجمة الباب سره د حديث مطابقت ښكاره دې.

د زيد رضي الله عنه او اسامه رضي الله عنه په امارت باندې د اعتراض وجه او د هغوى په امارت كښې حكمت: د لفظ طعن متعلق كرماني وائي:

"يقال طعَن بالرُّمح واليد يطعن بالضم وطعَن في العرض والنسب يطعن بالفتح، وقيل هما لغتان فيهما".[5]

يعنى د طعن بضم العين فى المضارع معنى ده، په نيزې يا لاس سره وهل، او د طعن بفتح العين فى المضارع معنى ده، د چا نسب يا عزت ننبه جوړول، او يو قول دادې چې طعن بالضم او بالفتح د دواړو معنى په نيزې سره وهل هم ده، او نسب ننبه جوړول هم.

ښكاره خبره ده دلته دويمه معنى مراد ده، ځكه چې خلقو د حضرت زيد رضي الله عنه شخصيت او خاندانى حيثيت د تنقيد ننبه جوړه كړه، نۀ چې د تورې او نيزې ننبه.

اُوس پاتې شوه دا خبره چې داسې ولې اوشو، چې په زيد رضي الله عنه باندې هم اعتراض اوشو، او د هغوى په ځوې باندې هم، او د رسول الله ﷺ په نظر كښې هم هغه ددې مستحق وو.

د توربشتي فاضلانه بحث: په دې باندې شارح د مصابيح حسن توربشتى ډير فاضلانه بحث فرمائيلې دې، وائي:

"إنما طعَن من طعَن في إمارتها، لأنها كانا من الموالي، وكانت العرب لا ترى تأمير الموالي وتستنكف من اتباعهم كلّ الاستنكاف، فلما جاء الله بالإسلام ورفع قدر مَن لم يكن له عندهم قدرٌ بالسابقة والهجرة والعلم والتقى، عرف حقهم المحفوظون من أهل الدين وأما المرتهنون بالعادة والممتحنون بحب الرئاسة من الأعراب ورؤساء القبائل فلم يزل يختلج في صدورهم شيء من ذلك لا سيما أهل النفاق فإنهم كانوا يسارعون إلى الطعن

---

[1]) فتح البارى: ۱۱۱۰۹
[2]) شرح الكرمانى: ۱۱۲،۱۵
[3]) عمدة القارى: ۱۲۳۱،۱۶
[4]) فتح البارى: ۱۱۰۹،۹
[5]) شرح الكرمانى: ۱۱۲،۱۵

وشدة النكير عليه وكان رسول الله قد بعث زيد بن حارثة رضي الله عنه أميراً على عدة سرايا وأعظمها جيش موتة وسار تحت رايته فى تلك الغزوة نُجباء الصحابة، منهم جعفر بن أبي طالب، وكان خليقا بذلك لسوابقه وفضله وقربه مِن رسول الله ﷺ. ثم كان يبعث أسامة وقد أمّره فى مرضه على جيش فيهم جماعة من مشيخة الصحابة وفضلائهم وكأنه رأى فى ذلك ـ سوى ما توسّم فيه من النجابة ـ أن يمهّد الأمر ويوطّنه لِمَن يلى الأمر بعده، لئلا ينزع أحد يداً من الطاعة وليعلم كلٌّ منهم أن العادات الجاهلية قد عميت مسالكها وخفيت معالمها".(١)

د زيد او اسامه رضي الله عنهما په امارت باندې طعن كونكو په دې وجه طعن اوكړو، چې دا دواړه د "موالي" نه وو، او عرب د موالي (يعنى د آزاد كړې شوې غلام، يا بالفعل غلام) د امير جوړيدلو قائل نۀ وو، او د داسې خلقو اتباع به ئې ډير شرم ګنړلو، كله چې الله تعالى اسلام راؤليږلو، او چې څوك د هغوى له مخې بې قدره وو، د اسلام په قبلولو كښې په وړاندې والى، هجرت، علم او تقوٰى باندې ئې د هغوى قدر زيات كړو، نو معتبرو ديندارو د هغوى حقوق اوپيژندل، او څوك چې د عادأتو غلامان او د مشرئ او سردارئ خوښونكى او ددې په محبت كښې راګير باندچيان او د قبيلو سرداران وو، د هغوى په زړونو كښې په دې حوالې سره تر اوسه پورې يوه خبره پاتې وه، بيا په خاصه توګه منافقان، چې هغوى به په دې طعن او ګډو وډو خبرو او په سخت انكار كولو كښې ډير د تُندئ اظهار كولو.

او زيد بن حارثه رضي الله عنهما رسول الله ﷺ په څو غزواتو كښې امير جوړ كړو، چې په هغې كښې د ټولو نه لويه غزوهٔ موته ده، په دې غزوه كښې د حضرت زيد رضي الله عنه د بيرغ (جهنډې) لاندې لوئې لوئې كمندانانو صحابهٔ كرامو رضي الله عنهم برخه واخسته، لكه جعفر طيار رضي الله عنه او نور صحابهٔ كرام رضي الله عنهم. او حضرت زيد چې امير جوړ كړې شو، هغه خو د خپلو فضائلو، امتيازاتو او رسول الله ﷺ سره د قربت په وجه ددې مستحق هم وو، دې نه ورستو بيا هغوى ﷺ حضرت اسامه رضي الله عنه ليږلو، نو په مرض الوفات كښې رسول الله ﷺ دې د يو داسې لښكر امير جوړ كړو، چې په هغې كښې څو اكابر صحابهٔ كرام رضي الله عنهم موجود وو، ددې يوه وجه په حضرت اسامه كښې د كمندانئ آثارو ليدو نه علاوه دا هم وه، چې رسول الله ﷺ د خپل ځان نه ورستو جوړيدونكى ولى الامر د پاره يو قسم لار هم صفا كوله، ځكه چې د هغهٔ (يعنى د ورستو راتلونكى خليفه) د اطاعت نه هر چا لاس بهر كولې شو، نو د هغوى ﷺ په دې عمل سره مقصود دا وو، چې ټول خلق په دې پوهه شى، چې د جاهليت د عادتونو او رسمونو والا طبيعت ختم شو، او د هغې آثار او نښې ختمې شوې.

قوله: إِنْ تطعنُوا فِي إِمَارَتِهِ: طيبى فرمائى، دلته په شرط باندې د جزاء ترتب د تنبيه او توبيخ په تاويل باندې دې، او تقدير د عبارت داسې دې:

"طعنكم الآن فيه سبب لأن أخبركم أن ذلك عن عادة الجاهلية وهجيراهم ومن ذلك طعنكم فى أبيه".

---

١) كتاب الميسّر: ١١٣٣٥،٤

اودا به هم هغسې وى لكه څنګه چې دالله تعالى ارشاد "﴿إِنْ يَسْرِقْ فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ﴾" دې[1]

قوله: إِنْ كَانَ لَمِنْ أَحَبِّ النَّاسِ: د ابن مالك په اصل كښې د "لَمِن أحب" لام ساقط شوي دې،او ددې لام د ساقط كيدو وجه ئې دا ښودلې ده،چې دا إن مخففه متروكة العمل دې، ددې مابعد د عدم ضرورت په وجه د لام فارقة بين أن المخففة وأن النافية نه خالى دې،ددې تفصيل دادې،چې "إن" چې كله د مثقله(مشدده)نه مخففه كيږى،نو هغهٔ لفظًا د "إن" نافيه په شان شى،بيا كله چې دا "إن" مخففه عمل نهٔ كوى،نو په "إن للإثبات" او "إن نافيه" كښې د ګډوډ والى ويره وه،په دې وجه اهل فن ددې نه ورستو د لام تاكيد د راوړلو التزام اوكړو،دې د پاره چې په دې سره په إن للإثبات او إن نافيه كښې فرق راشى،خو ښكاره خبره ده،چې دا به په هغه وخت كښې كيږى،كله چې دا إن په كلمه كښې دواړه احتمالات وى،او په دواړو كښې هر يو په معنى باندې حمل ممكن وى،لكه "إن علمتك لفاضلاً" دلته لام لازم دې،ځكه چې "إن متروكة العمل" دې،او په دې مقام كښې د نفى احتمال موجود دې،نو تر كومې پورې چې لام نهٔ وى،نو د اثبات معنى به متيقنه نهٔ وى،او چرته چې د نفى صلاحيت نهٔ وى،نو لام راوړل او ددې خلاف كول دواړه به جائز وى،او ددې لام د حذف مثال دې،د حضرت عائشې رضي الله عنها قول دې: "إن كان رسول الله يعشّنا ومالنا طعام إلا السلف من التمر".[2]

٣٥٢٥[3] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ قَزَعَةَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - قَالَتْ دَخَلَ عَلَىَّ قَائِفٌ وَالنَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - شَاهِدٌ، وَأُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ وَزَيْدُ بْنُ حَارِثَةَ مُضْطَجِعَانِ، فَقَالَ إِنَّ هَذِهِ الأَقْدَامَ بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ. قَالَ فَسُرَّ بِذَلِكَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - وَأَعْجَبَهُ، فَأَخْبَرَ بِهِ عَائِشَةَ. [ر: ٣٣٦٢]

رجال الحديث

يَحيَى بنُ قَزَعَةَ: دا يحيى بن قزعة المكى القرشى الموذن دې،ددهٔ احوال د كتاب الأذان،باب "صلاة النساء خلف الرجال" لاندې تير شوى دى.

إبراهيم بنُ سَعْدٍ: دا إبراهيم بن سعد بن إبراهيم بن عبد الرحمٰن دې،دده احوال د كتاب العلم،

---

[1] سورة يوسف:١٧٧

[2] شرح الطيبى:١١،٢٩٦،إرشاد السارى:٨،١٢٢١

[3] سبق تخريجه فى كتاب المناقب،باب صفة النبى،رقم:١٣٥٥٥

باب "ما ذكر فى ذهاب موسى فى البحر إلى الخضر" لاندې تير شوى دى.[1]

اَلزُّهْرِيّ: دا محمد بن مسلم بن شهاب الزهرى دې، ددهٔ احوال د كتاب بدء الوحى، الحديث الثالث لاندې تير شوى دى.[2]

عُرْوَةُ: عروه بن الزبير بن العوام مراد دې، ددهٔ احوال د كتاب الإيمان، باب "حسن إسلام المرء" لاندې تير شوى دى.[3]

قوله: دَخَلَ عَلَىَّ قَائِفٌ: قائف قيافه شناس (قيافه پيژندونكى) ته وئيلې شى، شارحين وائى: "الذى يلحق الفروع بالأصول بالشبه والعلامات" څوك چې مشابهت او علاماتو كتلو سره اصول د فروعو سره ملاووى.[4]

قائف څوک وو؟: دلته د قائف نه مراد د نبى عليه السلام د زمانې مشهور قيافه شناس مجزز بن الاعور بن جعدة بن معاذ بن عتوارة بن عمر بن مدلج الكنانى المدلجى دې، د مجزز متعلق د بعضې حضراتو قول دې، چې دا بفتح الزاء الأولى دې، ولې راجح دادې، چې دا بكسر الزاء د اسم فاعل صيغه ده، او حافظ ابن حجر د مصعب الزبيرى او واقدى په حوالې سره نقل كړى دى، چې دهٔ ته مجزز په دې وجه وئيلې شى چې:

"كان إذا أخذ أسيرًا فى الجاهلية جز ناصيته وأطلقه" د جاهليت په زمانه كښې چې به دهٔ څوك قيدى اونيسلو، نو د هغهٔ د تندى ويښتان به ئې كټ كول، او بيا به ئې هغه پرېښودو، ددې نه دا هم معلوميږى، چې ددهٔ اصلى نوم مجزز نه، بل څهٔ وو، دې د قيافې ماهر وو، او عرب ددې (بنى مدلج او بنى اسد د قيافه شناسئ معترف او قائل وو، خو د صحيح قول مطابق دا قيافه شناسى د دوى سره خاص نهٔ ده، د سعيد بن المسيب رحمه الله نه د حضرت عمر رضى الله عنه په حقله دا هم منقول دى، چې هغوى قيافه شناس وو، او حال دادې چې هغوى نهٔ مدلجى وو او نهٔ اسدى.[5]

د قيافې حيثيت او په ذكر شوې واقعې باندې د رسول الله ﷺ د خوشالئ وجه: د قيافې په شريعت اسلاميه كښې څهٔ داسې فيصله كونكې حيثيت او د معتبر دليل په شان حيثيت نهٔ دې، ولې په اصل كښې دلته د حضرت اسامه بن زيد رضى الله عنه په نسب باندې به خلقو قسم قسم خبرې كولې، او دې د حضرت زيد رضى الله عنه د څوى كيدو منلو ته تيار نهٔ وو، ددې وجه دا وه، چې حضرت زيد رضى الله عنه ډير سور سپين وو، او حضرت اسامه رضى الله عنه ډير زيات تور رنګ والا وو،

---

[1]) كشف البارى: ۳۳۳.۳
[2]) كشف البارى: ۳۲۶.۱
[3]) كشف البارى: ۴۳۶.۲
[4]) بلفظ.......الذى يعرف الشبه ويميز الأثر سمى بذلك لأنه يقفو الأشياء أى يتبعها فكأنه مقلوب من القافى قال الأصمعى هو الذى يقفوا الأثر ويقتافه قفوا. فتح البارى: ۶۶.۱۵
[5]) فتح البارى: ۶۶.۱۵

عبدالرزاق د علامه ابن سرين په طريقي سره نقل كوى،چې په اصل كښې د حضرت اسامه رضي الله عنه مور اُمّ ايمن،چې د رسول الله ﷺ پالنه كونكې وه،د هغې رنګ تور وو،بلكه د ابن شهاب نه مروى دى،چې هغه حبشيه وه،چې د فيل په زمانه كښې بندى كيدو سره وينځه جوړه كړې شوى وه۔

يو قول دادې،چې هغه د عبد المطلب "صفيه" وه،چې هغه د رسول الله ﷺ والد حضرت عبد الله ته وركړې وه۔

او اول دې عبيد الحبشى سره نكاح شوې وه،او د هغه نه دې أيمن لور پيدا شوې وه،بيا ورستو رسول الله ﷺ دې نكاح د حضرت زيد سره اوكړه، او د هغۀ نه ئې حضرت اسامه پيدا شو۔

خو قاضى عياض په دې باندې نكير فرمائيلې دې،د هغۀ وينا ده،چې كۀ د حضرت اسامه رضي الله عنه مور اُمّ أيمن توره وې،نو بيا به عربو د حضرت اسامه رضي الله عنه په نسب باندې اعتراض نۀ كولو،ځكه چې د سپين سړى د تورې ښځې كله خو د پلار په شان سپين بچې پيدا شى،او كله د هغې په شان تور پيدا شى،په دې خبره عرب پوهيدل،او صرف د پلار رنګ د تور نۀ كيدو په صورت كښې داسې قسمه نامعقول اعتراض هغوى نۀ شو كولې،او كۀ كړې ئې هم وې،نو داسې بديهى البطلان يعنى ښكاره غلطې خبرې ته به رسول الله ﷺ دومره اهميت نۀ وركولو،حافظ ابن حجر رحمه الله هم ددې تائيد كولو سره وائى،كيدې شى چې د اُمّ أيمن رنګ صفا وو،او ددې د ځوى رنګ تور،ددې په وجه خلقو ته اعتراض شوى وى[١]

نو ځنګه چې په مور پلار كښې د يو كس د توريدو په صورت كښې د بچى توريدل نامعقول نۀ دى،همدغه شان د دواړو د سپين كيدو په صورت كښې هم بچې توريدې شى،ځنګه چې په كتاب اللعان كښې د يو سړى قيصه ده،هغۀ راتلو سره رسول الله ﷺ ته د شكايت په توګه اووئيل وُلد لى غلام أسود «زما تور ځوئې پيدا شوې دې»او رسول الله ﷺ په اُوښانو كښې د رنګونو د اختلاف ذكر اوكړو،او هغې سړى هم "لعل نزعه عرق"[٢] وئيلو سره ددې د صحيح كيدو او د رنګونو د اختلاف سره سره ثبوتِ نسب اومنلو،او رسول الله ﷺ هم هغۀ ته اووئيل،"لعل ابنك هذا نزعه...".

خو په عامه توګه بچې په رنګ كښې د پلار تابع وى،ځنګه چې دغې خلقو قاعده كليه ګڼړلو سره د حضرت اُسامه رضي الله عنه نسب ئې مطعون كړو،بغير د نظر كولو نه د مور رنګ ته چې د هغې رنګ ځنګه دې،رسول الله ﷺ په دې باندې خفه وو،او دا ئې غوښتل،چې داسې څۀ خبره پيدا شى،چې ددې خلقو خُلۀ بنده شى،او دوى د حضرت اُسامه رضي الله عنه په نسب باندې د

---

[١]) فتح البارى:١٥.١٦٧

[٢]) صحيح البخارى،كتاب الطلاق،باب إذا عرض بنفى الولد،رقم:٥٣٠٥

اعتراض كولو نه منع شي.
د معتبر قيافه شناس په خبره باندې دوی(يعنى عربو)ته ډير زيات اعتماد وو،چې الله كول نو داسې اوشو،چې مشهور قائف مجزز مدلجي رسول الله ﷺ ته راغې،اتفاقاً حضرت زيد رضي الله عنه او د هغهٔ ځوئې حضرت أسامه دواړه يو ځائې ملاست وو،د دوی مخونه پټ او خپې ئې ښكاره وې،مجزز اووئيل،چې په دې خپو كښې بعضې د بعضې نه دی،يعنى دا دواړه خپل مينځ كښې پلار او ځوئې دی،كۀ مخونه كتلو سره هغۀ وئيلې وو،نو په دې كښې امكان شته،چې د چا طرف داری او ملګرتيا كوی،ولې په خپو كښې داسې څۀ خبره نۀ وه،په دې وجه رسول الله ﷺ ډير زيات خوشاله شو،په دې وجه نه چې د قيافه شناس په خبره باندې د حضرت أسامه رضي الله عنه نسب ثابت شو،بلكه په دې وجه چې اوګورئ ستاسو قائف هم اووئيل،أوس به تاسو څۀ وائې،او ښكاره خبره ده،چې دې د پاسه هغوی هيڅ هم نۀ شو وئيلې،نو رسول الله ﷺ به خامخا ددې مشكل په حل كيدو باندې خوشاليدو.

د حضرت عائشې رضي الله عنها په موجودګۍ كښې د قائف د راتلو توجيه: حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائی، زما په موجودګۍ كښې قائف راغې،ښكاره خبره ده چې هغه د رسول الله ﷺ د پاره پردې وو،په دې وجه علماؤ ددې دا توجيه كړې ده،چې دا د پردې د حكم د نازليدو نه د وړاندې واقعه ده،او يا حضرت عائشه رضي الله عنها موجود وه خو په پرده كښې وه.[1]

او صاحب د لامع الدراری فرمائی:"دخل علي..........."كښې مسامحه ده،او قائف رسول الله ﷺ ته جمات ته راغلې وو،او زيد او أسامه رضي الله عنهما هم په جمات كښې ملاست وو.[2]

قوله: فَأَخْبَرَ بِهِ عَائِشَةَ رضي الله عنها: روايت د حضرت عائشې رضي الله عنها نه مروی دې،او هغوی رضي الله عنها فرمائی، چې دا واقعه زما وړاندې مخې ته راغله،بيا ددې څۀ مطلب شو،چې رسول الله ﷺ حضرت عائشې رضي الله عنها ته د مجزز خبره اوفرمائيله.
ددې مختلف جوابونه وركړې شوی دی،يو جواب دادې،چې رسول الله ﷺ ته معلومه نۀ وه،چې حضرت عائشې رضي الله عنها ته پته شته،دويم جواب دادې،چې رسول الله ﷺ ته معلومه وه،چې حضرت عائشې رضي الله عنها ته پته شته،خو هغوی ﷺ د تاكيد په توګه اوفرمائيل،چې دا ډيره اهمه خبره وه،دريم جواب دادې،چې د رسول الله ﷺ نه هير شوی وو،چې حضرت عائشې رضي الله عنها ته پته شته،او نۀ صرف دا چې پته ورته شته،بلكه هغې خو ددې مشاهده هم كړې ده.[3]

ترجمة الباب سره مطابقت: ترجمة الباب سره د حديث مطابقت واضح نۀ دې،ځكه چې په دې كښې د حضرت زيد رضي الله عنه د څۀ منقبت او فضيلت ذكر نشته،خو شارحين فرمائی،چې مناسبت په"فَسُرَّ بذلك النبي ﷺ"كښې دې،يعنى د حضرت زيد رضي الله عنه او د هغوی د ځوی په حقله

---

[1] إرشاد الساری:۸/۲۲۱.
[2] لامع الدرازی:۸/۱۸۴.
[3] عمدة القاری:۱۶/۲۳۲.

د یو اعتراض او شك رفع کیدو باندې چې رسول الله ﷺ خوشاله شو، دا د رسول الله ﷺ په نظر کښې د هغوی د اهمیت دلیل دې، او هم دغه د هغوی منقبت دې.[1]

۱۸- باب: ذِكْرُ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ رضی الله عنه

۳۵۲۶[2] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا لَيْثٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ رضی الله عنها أَنَّ قُرَيْشًا أَهَمَّهُمْ شَأْنُ الْمَخْزُومِيَّةِ، فَقَالُوا مَنْ يَجْتَرِئُ عَلَيْهِ إِلَّا أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ، حِبُّ رَسُولِ اللَّهِ-صلى الله عليه وسلم-.

رجال الحدیث

قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ: دا شیخ الإسلام ابو رجاء قتیبة بن سعید بن جمیل الثقفی دې، ددهٔ احوال د کتاب الإیمان، باب إفشاء السلام من الإسلام لاندې تیر شوی دی.[3]

لَيْثٌ: دا ابو الحارث لیث بن سعد بن عبد الرحمٰن دې، ددهٔ احوال د کتاب بدء الوحی، الحدیث الثالث لاندې تیر شوی دی.[4]

الزُّهْرِيِّ: دا ابن شهاب زهری دې، ددغې باب د لاندې ددهٔ احوال هم تیر شوی دی.[5]

عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عائشة: د حضرت عروه بن الزبیر او د حضرت عائشې رضی الله عنها احوال د کتاب بدء الوحی، الحدیث الثانی لاندې تیر شوی دی.[6]

قوله: أَنَّ قُرَيْشًا أَهَمَّهُمْ: د أهمّهم معنیٰ ده، هغوی ئې په "هَم" کښې غورځول، یا ئې پریشان او فکر مند کړل.

أهمّنی الأمر أی اقلقنی دې کار زهٔ بې قراره کړې یم.[7]

د مخزومی ښځې غلا او د حضرت أسامه رضی الله عنه د هغې د پاره شفارس: دا حدیث په تفصیل سره په "کتاب الحدود" کښې راروان دې.[8] او هم هلته به ددې تفصیلی تشریح هم راشی، دلته صرف په دومره خبره ځان پوهه کړئ، چې د قریشو یو شاخ بنی مخزوم سره تعلق لرونکې یوې ښځې چې د هغې نوم اکثرو حضراتو فاطمه بنت الاسود ذکر کړې دې، فاطمة بن الاسود

---

[1] عمدة القاري:۱۶، ۲۳۲، وإرشاد الساري:۸، ۲۲۱

[2] الحديث قد سبق تخريجه فی كتاب الشهادات، باب شهادة القاذف والسارق والزانی..........۱

[3] كشف الباري:۲، ۱۸۹

[4] كشف الباري:۱، ۳۲۴

[5] كشف الباري:۱، ۳۲۶

[6] كشف الباري:۱، ۲۹۱

[7] فتح الباري:۱۵، ۱۰۵

[8] صحيح البخاري، كتاب الحدود، باب كراهية الشفاعة فی الحد، رقم:۶۷۸۸

بن عبد الاسد بن عبد الله بن عمرو بن مخزوم، دا ابو سلمه بن عبد الاسد-د رسول الله ﷺ صحابي او سيده أمّ سلمه ﵂ د اولنى خاوند-وريره (بنت الاخ) وه.

دې ښځې د فتح مكې په وخت كښې كالى (سرۀ زر) پټ كړى وو، په دې باندې رسول الله ﷺ د هغې د لاس كټ كولو فيصله اوفرمائيله، د لاس كټ كيدلو (قطع يد) نه وړاندې قريش دې واقعې ډير پريشانه كړى وو، او هغوى ددې مخزومى ښځې د بچ كولو ډير كوشش اوكړو، رسول الله ﷺ سره پخپله خو هغوى خبره نۀ شوه كولې، ځكه چې رسول الله ﷺ به په حدودو كښې د هيڅ قسمه رعايت نۀ كولو، په دې وجه هغوى أسامه بن زيد ﵄ اوتاكلو، چې د رسول الله ﷺ محبوب وو، د دوى پلار زيد ﵁ هم د رسول الله ﷺ محبوب وو، او مور ئې د رسول الله ﷺ پالنه كونكې وه، د هغې په حقله رسول الله ﷺ تر دې پورې فرمائيلې وو، "هي أمي بعد أمي" زما د مور نه ورستو هغه زما (دويمه) مور ده.

اسامه رسول الله ﷺ ته شفارس اوكړو، نو هغوى ﷺ ډير زيات غصه شو، او وې فرمائيل، چې آيا تۀ د الله تعالى په حدودو كښې ماته د قطع يد پريښودو خبره كوې؟

خو دومره خبره خامخا ثابته شوه، چې خلقو سفارش د پاره حضرت أسامه أتاكلو، ددې معنى دا شوه، چې د هغوى ﷺ په نظر كښې د دوى نه زيات خوږ او ګران هيڅ څوك هم نۀ وو، او دا د "حِبُّ رسول الله" الفاظ هم دا ښائى، چې هغوى د رسول الله ﷺ محبوب وو.[1]

[2] حَدَّثَنَا عَلِيٌّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ ذَهَبْتُ أَسْأَلُ الزُّهْرِيَّ عَنْ حَدِيثِ الْمَخْزُومِيَّةِ فَصَاحَ بِي، قُلْتُ لِسُفْيَانَ فَلَمْ تَحْتَمِلْهُ عَنْ أَحَدٍ قَالَ وَجَدْتُهُ فِي كِتَابٍ كَانَ كَتَبَهُ أَيُّوبُ بْنُ مُوسَى عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ -رضى الله عنها- أَنَّ امْرَأَةً مِنْ بَنِي مَخْزُومٍ سَرَقَتْ، فَقَالُوا مَنْ يُكَلِّمُ فِيهَا النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- فَلَمْ يَجْتَرِئْ أَحَدٌ أَنْ يُكَلِّمَهُ، فَكَلَّمَهُ أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ، فَقَالَ «إِنَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَانَ إِذَا سَرَقَ فِيهِمُ الشَّرِيفُ تَرَكُوهُ، وَإِذَا سَرَقَ الضَّعِيفُ قَطَعُوهُ، لَوْ كَانَتْ فَاطِمَةُ لَقَطَعْتُ يَدَهَا». [ر: ٢٥٠٥]

رجال الحديث

عليّ: دا على بن عبد الله بن جعفر بن نجيح سعدى (ابن المدينى) دې، ددۀ احوال د كتاب العلم، باب "الفهم في العلم" لاندې تير شوى دى.[3]

سُفيانُ: دا سفيان بن عيينه دې، ددۀ احوال د كتاب العلم، باب "قول المحدّث حدّثنا أو أخبرنا......." لاندې تير شوى دى.[4]

---

[1] فتح البارى: ۹. ۱۱۱، ۱۵. ۱۰۵

[2] الحديث سبق تخريجه فى كتاب الشهادات، باب شهادة القاذف والسارق........١

[3] كشف البارى: ۳. ۲۹۷

[4] كشف البارى: ۳. ۱۰۲

الزُّهْرِيّ: دا ابن شهاب زهری دې، ددهٔ احوال د کتاب بدء الوحی، الحدیث الثالث لاندې تیر شوی وی.[1]

زهری نه د سفیان د سماع تفصیل: **ذَهَبْتُ أَسْأَلُ الزُّهْرِيَّ**.......علی بن المدینی وائی، سفیان بن عیینه اووئیل، زهٔ زهری ته لاړم د هغوی نه مې د حدیث مخزومیه په حقله پوښتنه اوکړه، چې په دې باندې هغوی چغه وهلو سره زهٔ اوتوکلم، ددې مطلب په ظاهره دغه شو، چې سفیان دا حدیث د زهری نه نهٔ دې اخستې، علی بن المدینی ددې خبرې اطمینان کولو د پاره سفیان بن عیینه نه پوښتنه اوکړه، **"فلم تحمله عن أحد"** گویاچې هغوی دا روایت دچانه هم نهٔ دې اخستې؟ هغوی اووئیل، په اصل کښې دا ما د هغې کتاب نه اخستې دی، کوم چې ایوب بن موسیٰ د زهری نه لیکلې دې، او په هغې کښې دغه الفاظ دی: **"أن امرأة من بنی مخزوم سرقت"** او نسائی د محمد بن منصور روایت نقل کړې دې، هغهٔ هم د ابن عیینه نه دغه الفاظ روایت کوی.[2]

رزق الله بن موسی هم د سفیان نه دغه مضمون نقل کړې دې، د هغوی الفاظ دادی: **"أتی النبی بسارق فقطعه"**.[3]

ابو یعلی هم د محمد بن عباد عن سفیان په طریقې سره همدغه شان نقل کړې دې.[4]

او أحمد هم د سفیان نه دا روایت کړې دې، ولې د هغې په آخر کښې دا الفاظ هم دی: **"قال سفیان: لاأدری ماهو؟"**.[5]

نسائی د اسحاق بن راهویه عن سفیان عن الزهری په طریقې سره دا الفاظ نقل کړی دی: **"کانت مخزومیة تستعیر المتاع وتجحده"**.[6]

او ددې په آخر کښې دا الفاظ دی: **"قیل لسفیان من ذکره؟ قال: أیوب بن موسی"**.[7]

او ابن أبی زائده عن ابن عیینة عن الزهری په طریقې سره بغیر د څهٔ واسطې نه نقل کړې دی، چې په هغې کښې لفظ د **"سرقت"** مذکور دې.[8]

حافظ ابن حجر رحمه الله ددې ټولو طریقو د ذکر کولو نه ورستو وائی:

---

[1]) کشف الباری: ۱/ ۳۲۶

[2]) سنن النسائی، ذکر اختلاف ألفاظ الناقلین، رقم: ۴۸۹۹، ۱/ ۴۹۰

[3]) فتح الباری: ۱۵/ ۱۰۷

[4]) فتح الباری: ۱۵/ ۱۱۱

[5]) مسند أحمد، مسند الصدیقة عائشة، رقم: ۲۴۱۳۸

[6]) سنن النسائی ذکر اختلاف ألفاظ الناقلین وخیر الزهری فی المخزومیة، رقم: ۴۹۰۹

[7]) سنن النسائی ذکر اختلاف ألفاظ الناقلین وخیر الزهری فی المخزومیة، رقم: ۴۹۰۹

[8]) فتح الباری: ۱۵/ ۱۱۱

قال شیخنا: وابن عیینة لم یسمَعه من الزهری ولا ممن سمعَه من الزهری إنما وجدہ فی کتاب أیوب بن موسیٰ ولم یصرِّح بسماعه من أیوب بن موسیٰ ولهذا قال فی روایة أحمد، "لاأدری کیف هو" کما تقدم......." (۱)

یعنی ابن عیینه خو نۀ پخپله د زهری نه سماع کړې ده، او نۀ ئې د هغۀ د یو شاګرد نه کړې ده، بلکه هغۀ دا د ایوب بن موسیٰ په کتاب کښې اوموندلو، او د ایوب بن موسیٰ نه هم هغوی د سماع تصریح نۀ ده کړې، همدغه وجه ده، چې هغوی د لاأدری کیف هو؟ الفاظ وئیلو سره په دې حوالې د عدم سماع ارشاد اوفرمائیلو څنګه چې د أحمد په روایت کښې تیر شوی دی.

د سفیان بن عیینه د زهری نه روایت د کوم قسم وو، په دې حوالې سره علامه ابو حمد رامهُرمزی په خپل کتاب "المحدِّث الفاصِل" کښې د سلیمان بن عبد العزیز په طریقې سره د محمد بن ادریس نه روایت کوی، هغه وائی ما سفیان بن عیینه ته اووئیل، کم سمعتَ مِن الزهری؟ تا د زهری نه څومره روایتونه اوریدلې دی؟ هغوی اووئیل "أما مع الناس فما أحصی، وأما وحدی فحدیث واحد"، کوم چې مې نورو خلقو سره شریك اوریدلې دی، هغه خو بې شمیره دی، او کوم چې مې یواځې اوریدلې دی، هغه صرف یو حدیث دې، بیا ئې د هغې تفصیل بیان کړو. وې فرمائیل:

"دخلتُ یومًا من باب بنی شیبة فإذا أنا به جالس إلی عمود فقلت: یا أبابکر، حدثنی حدیث المخزومیة التی قطع رسول الله ﷺ یدَها، قال فضرب وجهی بالحصی ثم قال: قم فما یزال عبد یقدم علینا بما نکرہ، قال قمت منکسرًا فمر رجل فدعاہ فلم یسمع فرماہ بالحصی فلم یبلغه فاضطر إلی فقال: ادعه لی فدعوته له فأتاہ فقضی حاجتَه فنظر إلی فقال: تعال، فجئت فقال أخبرَنی سعید بن المسیب وأبو سلمة عن أبی هریرة أن رسول الله قال: "العجماء جبار" ثم قال لی هذا خیر لك من الذی أردتَ". (۲)

دې نه هم معلومیږی چې زهری رحمه الله سفیان اورټلو او ملامته ئې کړو، او بیا ورستو "العجماء جبار" بیانولو سره ئې هغه د خپل مطلوب نه منع کړو، په هر حال کښې د سفیان د حدیث مخزومیې اوریدل (یعنی سماع) د زهری نه ثابت نۀ ده.

حافظ ابن حجر رحمه الله د دې تفصیل د ذکر کولو نه ورستو فرمائی:

"قلت وهذا الحدیث الأخیر أخرجَه مسلم والأربعة من طریق سفیان بدون القصة". (۳)

---

(۱) فتح الباری: ۱۵، ۱۱۰۷

(۲) المحدث الفاصل بین الراوی والواعی.........باب القول فی أوصاف الطالب: ۱، ۱۱۹۶

(۳) فتح الباری: ۱۵، ۱۱۱۱

امام مسلم او په اصحابو د صحاح سته کښې د بخاری نه علاوه څلورو واړو دا آخری روایت د مذکوره قیصې نه بغیر ذکر کړې دې.

قوله: فَكَلَّمَهُ: په کتاب الحدود کښې د سعید بن سلیمان په روایت کښې د "فكلمه رسول الله" الفاظ دی.[1]

او د یونس په روایت کښې د "فأتی بها رسول الله فكلمه فيها" الفاظ دی.[2] په دې الفاظو کښې څهٔ حذف او ایصال دې، ځکه چې تقدیر د عبارت داسې دې:

"فجاؤا إلى أسامة فكلموه فی ذلك فجاء أسامة إلى النبی ﷺ فكلمه".[3]

د نسائی په روایت کښې د "فكلمه فزبره" راغلی دی.[4]

یعنی هغوی ﷺ رسول الله ﷺ سره خبره اوکړه، نو هغوی ﷺ دوی ته زورنه اوکړه، او جهل او حماقت اړخ ته ئې د دوی نسبت اوکړو. "زبر" په سکون د باء سره عقل ته وائی.

په یو روایت کښې د "فكلمه فتلون وجهُ رسول الله" الفاظ راغلی دی.[5]

یعنی هغوی ﷺ رسول الله ﷺ سره خبره اوکړه، نو د رسول الله ﷺ دمخ مبارك رنګ بدل شو.

او هم د نسائی په یو روایت کښې د "فلما أقبل أسامةُ ورآه النبی ﷺ قال: لا تكلمنی یا أسامة" الفاظ دی.[6]

کله چې أسامه رسول الله ﷺ اړخ ته راتلو، نو رسول الله ﷺ لیدلو سره هغوی ته اوفرمائیل، اسامه! ما سره خبرې مهٔ کوه!

۳۵۲۷[7] حَدَّثَنِي الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا أَبُو عَبَّادٍ يَحْيَى بْنُ عَبَّادٍ حَدَّثَنَا الْمَاجِشُونُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دِينَارٍ قَالَ نَظَرَ ابْنُ عُمَرَ يَوْمًا وَهُوَ فِي الْمَسْجِدِ إِلَى رَجُلٍ يَسْحَبُ ثِيَابَهُ فِي نَاحِيَةٍ مِنَ الْمَسْجِدِ فَقَالَ انْظُرْ مَنْ هَذَا لَيْتَ هَذَا عِنْدِي. قَالَ لَهُ إِنْسَانٌ أَمَا تَعْرِفُ هَذَا يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ هَذَا مُحَمَّدُ بْنُ أُسَامَةَ، قَالَ فَطَأْطَأَ ابْنُ عُمَرَ رَأْسَهُ، وَنَقَرَ بِيَدَيْهِ فِي الْأَرْضِ، ثُمَّ قَالَ لَوْ رَآهُ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- لَأَحَبَّهُ.

---

[1] صحیح البخاری، کتاب الحدود، باب کراهیة الشفاعة فی الحد، رقم: ۱۶۷۸۸
[2] فتح الباری: ۱۵، ۱۱۱
[3] فتح الباری: ۱۵، ۱۱۱
[4] سنن النسائی، ذکر اختلاف ألفاظ الناقلین، رقم: ۱۴۹۰۰
[5] سنن النسائی، رقم: ۱۴۸۹۸
[6] سنن النسائی، رقم: ۱۴۸۹۸
[7] الحدیث أخرجه أیضاً النسائی فی سننه، انظر سنن النسائی، رقم: ۱۳۸۹۸

رجال الحديث

الحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدٍ: دا حسن بن محمد زعفرانى دې، ددۀ احوال د كتاب الاستسقاء، باب "سؤال الناس الإمام الاستسقاء إذا قحطوا" كښې تير شوى دى.[1]

أبو عَبّاد يَحْيٰى بْنُ عَبّادٍ: ددۀ نوم يحيٰى بن عباد الضَّبعى البصرى نزيل بغداد دې، او ابو عباد ئې كنيت دې، ددۀ په شاګردانو كښې إبراهيم بن خالد الكلبى، أحمد بن حنبل، محمد بن حاتم بن ميمون، محمد بن سعد الكاتب، إسحاق بن إبراهيم البغوى، خليفة بن الخياط، حسن محمد بن الصباح الزعفرانى هارون بن سليمان الاصبهانى وغيره شامل دى.

او په شيوخو كښې ئې يونس بن أبى إسحاق، إبراهيم بن سعد، حماد بن زيد، خالد بن أبى خالد، سعيد بن زيد، شريك بن عبد الله، شعبة بن الحجاج، عبد العزيز بن عبد الله بن أبى سلمة الماجشون، فُليح بن سليمان، قيس بن الربيع، مالك بن أنس، معتمر بن سليمان، هِشام الدستوائى وغيره شامل دى.[2]

صالح بن احمد بن حنبل د دوى په حقله فرمائى:

"سالتُ أبى عن يحيٰى بن عبّاد قال: أول ما رأيته فى مجلس أسباط، كيّس يذاكر الحديث وكتبتُ عنه، قلتُ: أى شئ حالُه؟ قال ما أعلم عليه حجة".[3]

ابو حاتم وائى "ليس به بأس".[4]

ابن حبان هم په كتاب الثقات كښې د دوى ذكر كړې دې.[5]

دار قطنى وائى: "يحيٰى بن عباد بغدادى، يحتج به".[6]

بعضې حضراتو په دوى باندې رد هم كړې دې، مثلاً زكريا بن يحيٰى الساجى وائى:

ضعيف، حدَّث عنه أهل بغداد، سمعتُ الحسن بن محمد الزعفرانى يحدِّث عنه عن شعبة وغيره، لم يحدِّث عنه أحد من أصحابنا بالبصرة لا بندار ولا ابن المثنّٰى".[7]

حسين بن حبان د يحيٰى بن معين نه نقل كوى:

"لم يكن بذالك، قد سمع وكان صدوقًا وقد أتيناه فأخرج كتابًا فإذا هو لا يُحسن يقرأ، قلت فيحيٰى بن السكن

---

[1] صحيح البخارى، كتاب الاستسقاء، حديث: ١٠١٠\١

[2] تهذيب الكمال: ٣٩٦.٣\١

[3] الجرح والتعديل: ٩، الترجمة: ٧١٢\١

[4] الجرح والتعديل: ٩، الترجمة: ٧١٢\١

[5] كتاب الثقات: ٢٥٦.٩\١

[6] تاريخ بغداد: ١٤٥.١٤\١

[7] تاريخ بغداد: ١٤٥.١٤\١

أثبت منه عندك؟ قال نعم هذا أيقظهما وأكيسهما". (۱)

ګویا ابن معین دې په قراءت کښې کمزورې او د یحیی بن السکن نه هم د کمې درجې ګرځولې دې.

همدغه شان علی بن المدینی وائی:

"سمعت أبي يقول: يحيى بن عبّاد ليس ممن أحدّث عنه وبشار الخفاف أمثل منه". (۲)

خو ددې جرحې او تعدیل څۀ خاص اعتبار نشته، ځکه چې ابو بکر الخطیب وائی: "ترك أهل البصرة الرواية عنه لا يوجب رد حديثه، وحسبك برواية أحمد بن حنبل وأبي ثور عنه، ومع هذا فقد احتج بحديثه محمد بن إسماعيل البخاري ومسلم بن الحجاج النيسابوري وأحاديثه مستقيمة لا نعلمه روى منكرا". (۳)

یعنی د اهل بصره د دوی نه روایت نۀ کول د دوی د احادیثو د مردود کیدو دلیل نۀ دې، او د احمد بن حنبل او د ابو ثور د دوی نه روایت کول کافی دی، او دې سره سره امام بخاری او امام مسلم د دوی په احادیثو باندې استدلال کړې دې، او د دوی احادیث صحیح دی.

مونږ ته علم نشته چې دوی چرته منګر روایت نقل کړې وی.

ذهبی فرمائی: "صدوق". (۴) ابن حجر هم فرمائی: "صدوق". (۵)

په ۱۹۸ هجرې کښې د دوی وفات شوې دې. (۶)

الماجشون: دا عبد العزیز بن عبد الله بن أبی سلمة الماجشون المدنی دې، ددۀ احوال د کتاب العلم، باب "السؤال والفتيا عند رمي الجمار" لاندې تیر شوی دی. (۷)

عَبْدُ اللهِ بْنُ دِينَارٍ: دا عبد الله بن دینار قرشی عدوی دې، ددۀ احوال د کتاب العلم، باب "قول المحدث حدثنا، وأخبرنا" لاندې تیر شوی دی. (۸)

قوله: يَسْحَبُ ثِيَابَهُ: یَسحبُ بالیاء المثناة دې، او ثیاب ددې مفعول دې، او یا بالتاء الفوقانیة دې. او ثیاب ددې فاعل مرفوع دې. (۹)

---

(۱) تاریخ بغداد: ۱۴/ ۱۴۵
(۲) تاریخ بغداد: ۱۴/ ۱۴۵
(۳) تاریخ بغداد: ۱۴/ ۱۴۵
(۴) الکاشف للذهبی: ۲/ ۳۶۸
(۵) تقریب التهذیب، ص: ۵۹۲
(۶) تهذیب الکمال: ۳۱/ ۳۹۸، وتهذیب التهذیب: ۱۱/ ۲۳۶
(۷) کشف الباری: ۴/ ۵۱۸
(۸) کشف الباری: ۳/ ۱۳۵
(۹) فتح الباری: ۹/ ۱۱۱

قوله: لَيْتَ هٰذَا: معنىٰ داده، چې كاش اكۀ دې ما سره وې، نو ما به دۀ سره د خير خواهئ او خير رسولو معامله كوله.

يا د "عندى" په ځائې "عبدى" (بالياء الموحدة) ده، د هغۀ د تور رنګ په وجه ئې اووئيل چې كاش! دې زما غلام وې، نو ما به دۀ سره ښۀ سلوك كولې.[1]

قوله: قَالَ لَه إِنْسَانٌ: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى، د دې (انسان) نوم معلوم نۀ شو؟[2]

قوله: أَبَا عَبْدِ الرَّحْمٰنِ: دا د عبد الله بن عمر رضى الله عنهما كنيت دې.[3]

قوله: فَطَأْطَأَ رَأْسَهُ: يعنى ابن عمر رضى الله عنهما د حياء يا د تعظيم د وجهې سر ټيټ كړو، او وې فرمائيل، كۀ رسول الله ﷺ دې ليدلې وې، نو دې به ئې محبوب جوړ كړې وې، حضرت ابن عمر رضى الله عنهما دا ځكه اوفرمائيل، چې رسول الله ﷺ به د دوى پلار أسامه رضى الله عنه، او نيكۀ زيد بن حارثه رضى الله عنه سره او د دوى (يعنى د زيد) اهليې حضرت أمّ أيمن ټولو سره ډير د شفقت او محبت معامله فرمائيله، نو ابن عمر رضى الله عنهما اندازه أولګوله، چې د دې كورنئ (خاندان) هر فرد سره د رسول الله ﷺ محبت وو، او كۀ دې ئې ليدلې وې نو خامخا به ئې دې هم محبوب جوړولو.[4]

حضرت ګنګوهى فرمائى:

"لعله تذكر بعض أمره ﷺ وحبّه اياهم".[5]

يعنى كيدې شى ابن عمر رضى الله عنهما ته د رسول الله ﷺ څۀ معامله راياده شوې وى، او حضرت زيد رضى الله عنه او د هغوى كورنئ سره ئې د رسول الله ﷺ محبت راياد شوې وى.
ترجمة الباب سره د حديث مناسبت واضح دې.

۳۵۲۸ (۶) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي حَدَّثَنَا أَبُو عُثْمَانَ عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ-رضى الله عنهما-حَدَّثَ عَنِ النَّبِيِّ-صلى الله عليه وسلم-أَنَّهُ كَانَ يَأْخُذُهُ وَالْحَسَنَ فَيَقُولُ «اللَّهُمَّ أَحِبَّهُمَا فَإِنِّي أُحِبُّهُمَا».[۳۵۳۷، ۵۶۵۷]

...

[1] فتح البارى: ۹/ ۱۱۱.
[2] فتح البارى: ۹/ ۱۱۱.
[3] فتح البارى: ۹/ ۱۱۱.
[4] فتح البارى: ۹/ ۱۱۱، عمدة القارى: ۱۶/ ۲۳۳، وإرشاد السارى: ۷/ ۲۲۳.
[5] لامع الدرارى: ۸/ ۱۸۶.
[6] أخرجه البخارى أيضًا فى مناقب الحَسن و الحُسين، رقم: ۳۷۴۷، وتفرد به البخارى.

رجال الحديث

مُوسَى بنُ اِسمَاعِيلَ: دا موسى بن اسماعيل التبوذكى دې، ددۀ احوال د كتاب العلم، باب "من أجاب الفتيا بإشارة اليد والرأس" لاندې تير شوى دى.[1]

مُعتَمِرٌ: دا معتمر بن سليمان بن طرخان تيمى دې، ددۀ احوال د كتاب العلم، باب "من خص بالعلم قومًا دون قوم" لاندې تير شوى دى.[2]

أبِى: سليمان بن طرفان مراد دې، ددۀ احوال هم د دغې باب "من خص بالعلم قومًا دون قوم" لاندې تير شوى دى.[3]

أبُو عُثمَانَ: دا ابو عثمان عبد الرحمٰن بن ملء النهدى دې، ددۀ احوال د كتاب مواقيت الصلاة، باب "الصلاة كفارة" لاندې تير شوى دى.

قوله: أُحِبُّهُمَا: دا د حضرت اسامه او حضرت حسن رضی اللہ عنہما پاره ډيره لويه د فضليت او اعزاز خبره ده.[4]

حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائى، د رسول الله ﷺ محبت ئې په خپل محبت باندې مرتب فرمائيلو سره دا اُوښودل، چې د هغوى محبت به لله او فى الله وو.[5]

۳۵۲۹ [6] وَقَالَ نُعَيْمٌ عَنِ ابْنِ الْمُبَارَكِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ أَخْبَرَنِي مَوْلًى لِأُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ أَنَّ الْحَجَّاجَ بْنَ أَيْمَنَ ابْنِ أُمِّ أَيْمَنَ، وَكَانَ أَيْمَنُ ابْنُ أُمِّ أَيْمَنَ أَخَا أُسَامَةَ لِأُمِّهِ، وَهُوَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ، فَرَآهُ ابْنُ عُمَرَ لَمْ يُتِمَّ رُكُوعَهُ وَلَا سُجُودَهُ فَقَالَ أَعِدْ.

قَالَ أَبُوعَبْدِ اللَّهِ وَحَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ نَمِرٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ حَدَّثَنِي حَرْمَلَةُ مَوْلَى أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ أَنَّهُ بَيْنَمَا هُوَ مَعَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ إِذْ دَخَلَ الْحَجَّاجُ بْنُ أَيْمَنَ فَلَمْ يُتِمَّ رُكُوعَهُ وَلَا سُجُودَهُ، فَقَالَ أَعِدْ. فَلَمَّا وَلَّى قَالَ لِي ابْنُ عُمَرَ مَنْ هَذَا قُلْتُ الْحَجَّاجُ بْنُ أَيْمَنَ ابْنِ أُمِّ أَيْمَنَ. فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ لَوْ رَأَى هَذَا رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله

---

[1] كشف البارى:۳، ۴۷۷
[2] كشف البارى:۳، ۵۹۰
[3] كشف البارى:۳، ۵۹۳
[4] إرشاد السارى:۸، ۲۲۳
[5] فتح البارى:۹، ۱۱۱
[6] الحديث أخرجه البخارى وتفرد به انظر جامع الأصول، باب زيد بن حارثة وابنه أسامة:۹، ۴۱، وكذا البيهقى فى سننه الكبرى، باب ما روى فى من يسرق من صلاته، رقم الحديث:۴۱۶۸

عليه وسلم - لأَحَبَّهُ، فَذَكَرَ حُبَّهُ وَمَا وَلَدَتْهُ أُمُّ أَيْمَنَ. قَالَ وَحَدَّثَنِي بَعْضُ أَصْحَابِي عَنْ سُلَيْمَانَ وَكَانَتْ حَاضِنَةَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم -.

رجال الحديث

نُعَيْمٌ: دا نُعيم بن حماد بن معاويه المروزی دې، ددهٔ احوال د كتاب الوضوء، باب "دفع السواك إلى الأكبر" لاندې تیر شوی دی.

ابْنُ الْمُبَارَكِ: دا ابو عبد الرحمٰن عبد الله بن المبارك بن واضح الحنظلی دې، ددهٔ احوال د كتاب بدء الوحی، الحديث الخامس لاندې تیر شوی دی.[1]

مَعْمَرٌ: دا معمر بن راشد ازدی بصری دې، ددهٔ احوال د كتاب العلم، باب "كتابة العلم" لاندې تیر شوی دی.[2]

الزُّهْرِيّ: دا محمد بن مسلم بن شهاب الزهری دې، ددهٔ احوال د كتاب بدء الوحی، الحديث الثالث لاندې تیر شوی دی.[3]

قوله: مَوْلَى لِأُسَامَةَ: د مولی نه مراد حرملة دې،[4] او حافظ ابن حجر رحمه الله د ابن أبی الدنیا نه د "أخبرنی ابن حرملة مولی أسامة" الفاظ نقل کړی دی، او د ابن حرمله نوم أنس دې.[5]

قوله: أَنَّ الْحَجَّاجَ بْنَ أَيْمَنَ ابْنِ أُمِّ أَيْمَنَ: اُمِّ ایمن د رسول الله ﷺ حاضنه او پالنه کونکې بی بی ده، چې د هغې نکاح حضرت زید بن حارثة رضی الله عنهما سره شوې ده، ددې نوم "بركة" وو، ایمن ددې خوې دې، د وړاندینی خاوند عبید نه.

د أیمن نسب د پلار په څائې مور اړخ ته شوې دې، (یعنی ابن اُمِّ ایمن) د رسول الله ﷺ (حضانت) پالنه کولو په وجه ددې ډیره لویه نیک بختی او فضیلت موندلو په وجه باندې ددې شهرت اوشو.

أیمن چې د حجاج پلار دې، دا د اسامه بن زید رضی الله عنهما اخیافی وروړ (اخت لام) دې، ځکه چې د اُمِّ أیمن د اولنې خاوند (عبید) نه ایمن پیدا شوې دې، او هم ددې بی بی د دویم خاوند زید بن حارثه رضی الله عنهما نه اسامه رضی الله عنه پیدا شو.[6]

---

[1]) كشف الباری: ۱/٤٦٢
[2]) كشف الباری: ٤/۳۲۱
[3]) كشف الباری: ۱/۳۲٦
[4]) إرشاد الساری: ۸/۲۲۳
[5]) فتح الباری: ۹/۱۱۱
[6]) إرشاد الساری: ۸/۲۲۳، وعمدة القاری: ۱٦/۲۳٤

قوله: وَهُوَرَجُلٌ مِنَ الأنصارِ: یعنی د أیمن تعلق د انصارو سره وو،د دوی د پلار عبید بن عمرو بن هلال تعلق د خزرج سره وو،او بعضو وئیلی دی،چې هغه حبشی وو۔([1])

قوله: فَرَاٰه ابنُ عُمَرَ: یعنی حجاج بن أیمن په مونځ کولو باندې ابن عمر اولیدو،د صحیح بخاری شارحین وائی،چې دلته معطوف علیه مقدر دې،او تقدیری عبارت داسې دې:

"أن الحجاج بن أیمن دخَلَ المسجد فصلی فراٰه ابن عمر"
او دا د راتلونکې روایت نه هم معلومیږی۔([2])

قوله: فَقَالَ أَعِدْ: ابن عمر اوفرمائیل،بیا مونځ اوکړه،او د اسماعیلی په روایت کښې دا الفاظ دې: "فقال:أی ابن أخی تحسب أنك قد صلیتَ،إنك لم تصل فأَعِد صلاتَك".([3])

رجال الحدیث

سُلَیْمَانُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ: دا ابو ایوب سلیمان بن عبد الرحمٰن ابن عیسیٰ بن میمون التمیمی الدمشقی المعروف به ابن بنت شرحبیل بن مسلم الخولانی دې۔
امام بخاری،ابو داؤد او نورو حضراتو د دوی نه روایات نقل کړې دی،او دې روایت کوی د اسماعیل بن عیاش،بشر بن عون،حاتم بن اسماعیل المدنی،سفیان بن عیینه،عبد الله بن وهب وغیره نه۔([4])

إبراهیم بن عبد الله بن الجنید وائی،یحییٰ بن معین فرمائی "لیس به بأس".([5])
عبد الرحمٰن بن أبی حاتم وائی:

"سمعت أبی یقول: سألتُ یحییٰ بن معین عن أبی أیوب الدمشقی فقال لیس به بأس".([6])

او دویم ځائې کښې وائی: "سمعتُ أبی یقول: سُلیمان بن شرحبیل صدوق مستقیم الحدیث".([7])
ابو عبد الله الحاکم وائی،ما د دار قطنی رحمه الله نه د سلیمان بن عبد الرحمٰن په حقله پوښتنه اوکړه،نو هغوی اووئیل، ثقة ما اووئیل،آیا هغه منکر روایات نهٔ روایت کوی،وې وئیل:
"حدَّث بها عن قومٍ ضُعفاء فأما هو فثقة".([8]) یعنی منکر روایات هغوی د ضعیفو خلقو نه روایت

---

[1]) فتح الباری:۹،۱۱۱۲
[2]) فتح الباری:۹،۱۱۱۲
[3]) فتح الباری:۹،۱۱۱۲
[4]) تهذیب الکمال:۱۲،۱۳۰
[5]) تهذیب الکمال:۱۲،۱۳۰
[6]) الجرح والتعدیل:٤،الترجمة:۱۵۵۹
[7]) الجرح والتعدیل:٤،الترجمة:۱۵۵۹
[8]) سؤالات الحاکم للدار قطنی،۱۳۳۹

كړې دی، ولې پخپله ثقه دې. نسائی وائی، "صدوق".[1]

ابو زرعة الدمشقی ددهٔ ذکر په "اهل الفتوٰی بدمشق" کښې کړې دې.[2]

بعضې حضراتو ددهٔ تضعیف کړې دې، ولې ددې اساطینو د تعدیل نه ورستو ددې جرحې هیڅ حیثیت نهٔ پاتې کیږی، اود تضعیف وجه دا هم ده، چې هغه دبعضې ضعفاؤنه روایت کوی.

ولید بن مسلم: دا ولید بن مسلم الاموی الدمشقی دې، ددهٔ احوال د کتاب مواقیت الصلاة، باب "وقت المغرب" لاندې تیر شوی دی.

عبد الرحمٰن بن نمر: دا عبد الرحمٰن بن نمر الیحصبی الدمشقی دې، ددهٔ احوال د کتاب الکسوف، باب "الجهر بالقراءة فی الکسوف" لاندې تیر شوی دی.

١٩-باب: مَنَاقِبُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا

٣٥٣٠، ٣٥٣١[3] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنْ مَعْمَرٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ سَالِمٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ -رضي الله عنهما- قَالَ كَانَ الرَّجُلُ فِي حَيَاةِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- إِذَا رَأَى رُؤْيَا قَصَّهَا عَلَى النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-، فَتَمَنَّيْتُ أَنْ أَرَى رُؤْيَا أَقُصُّهَا عَلَى النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-، وَكُنْتُ غُلَامًا أَعْزَبَ، وَكُنْتُ أَنَامُ فِي الْمَسْجِدِ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فَرَأَيْتُ فِي الْمَنَامِ كَأَنَّ مَلَكَيْنِ أَخَذَانِي فَذَهَبَا بِي إِلَى النَّارِ، فَإِذَا هِيَ مَطْوِيَّةٌ كَطَيِّ الْبِئْرِ، وَإِذَا لَهَا قَرْنَانِ كَقَرْنَيِ الْبِئْرِ، وَإِذَا فِيهَا نَاسٌ قَدْ عَرَفْتُهُمْ، فَجَعَلْتُ أَقُولُ أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ النَّارِ، أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ النَّارِ. فَلَقِيَهُمَا مَلَكٌ آخَرُ فَقَالَ لِي لَنْ تُرَاعَ. فَقَصَصْتُهَا عَلَى حَفْصَةَ. فَقَصَّتْهَا حَفْصَةُ عَلَى النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَ «نِعْمَ الرَّجُلُ عَبْدُ اللَّهِ، لَوْ كَانَ يُصَلِّي بِاللَّيْلِ». قَالَ سَالِمٌ فَكَانَ عَبْدُ اللَّهِ لَا يَنَامُ مِنَ اللَّيْلِ إِلَّا قَلِيلًا.

رجال الحديث

مُحَمَّد: دا پخپله مصنّف محمد بن اسماعیل البخاری دې، دا صرف د ابو ذر په نسخه کښې دې، او باقی په ټولو نَسخو کښې ساقط دې.[4]

او ابن السکن د "حدثنا إسحاق بن منصور" په الفاظو سره روایت کړې دې.[5]

---

[1] تهذیب الکمال:١٢، ١٣٠

[2] تهذیب الکمال:١٢، ١٣٠

[3] الحدیث سبق تخریجه فی کتاب الصلاة، باب نوم الرجل فی المسجد، رقم:٤٤٠

[4] فتح الباری:٩، ١١٣، وإرشاد الساری:٨، ٢٢٥

[5] فتح الباری:٩، ١١٣

إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرٍ: دا اسحاق بن إبراهيم السعدى المروزى دې، دلته نيكۀ نصر ته منسوب دې، ددۀ احوال د كتاب الغسل، باب "من اغتسل عرياناً وحده فى الخلوة" لاندې تير شوى دى۔

عَبْدُ الرَّزَّاقِ: دا عبد الرزاق بن همام الصنعانى دې، ددۀ احوال د كتاب الإيمان، باب "حسن إسلام المرء" لاندې تير شوى دى۔[1]

مَعْمَرٌ: دا معمر بن راشد أزدى بصرى دې، ددۀ احوال د كتاب العلم، باب "كتابة العلم" لاندې تير شوى دى۔[2]

اَلزُّهْرِيِّ: دا محمد بن مسلم بن شهاب الزهرى دې، ددۀ احوال د كتاب بدء الوحى الحديث الثالث لاندې تير شوى دى۔[3]

سَالِمٍ: دا سالم بن عبد الله بن عمر رضي الله عنهم دې، ددۀ احوال د كتاب الإيمان، باب "الحياء من الإيمان" لاندې تيره شوى دى۔[4]

د "رُؤيا" تلفظ او ددې معنىٰ: إِذَا رَأَى رُؤْيَا.........كرمانى فرمائى، رؤيا بدون التنوين په خوب كنبې د ليدلو سره خاص دې، څنګه چې "رؤية" د ويښې سره خاص دې، يعنى رؤيت (په معنىٰ د ليدلو) په ويښه د ليدلو په معنىٰ باندې هم راځى، او په خوب كنبې د ليدلو د پاره هم، خو په دې دواړو كنبې فرق دادې، چې د خوب ليدو د پاره "رؤيا" په الف مقصوره سره راځى، او په ويښه باندې ليدو د پاره "رؤية" په تائې تانيث سره راځى۔[5]
قسطلانى فرمائى، په دې وجه باندې د ابو الطيب متنبى دا شعر غلط او فنى لحاظ سره فاسد ګرځولې شوې دې۔

"ورؤياك أحلى فى العيون الغمض"۔[6]

او ددې د فساد وجه داده، چې متنبى رؤيت د ويښې د حالت د پاره لفظ د "رؤيا" استعمال كړې دې، او ددې دليل دادې، چې "رؤيا" دلته د غمض يعنى د سترګو پټولو په مقابله كنبې استعمال شوې دې، اوښكاره خبره ده، سترګې پټول او ددې مخالف دويښې په حالت كنبې كيږى. قسطلانى رحمه الله وائى، په متنبى باندې اعتراض بې ځايه دې، او حقيقت دادې، چې د رؤيت او

---

[1]) كشف البارى:٢،١٤٢١
[2]) كشف البارى:٤،١٣٢١
[3]) كشف البارى:١،١٣٢٦
[4]) كشف البارى:٢،١١٢٨
[5]) شرح الكرمانى:١٥،١١٦
[6]) ديوان المتنبى قافية الضاد، ص:٢٩٧، مير محمد كتب خانه

رؤیا معنٰی یوه ده،څنګه چې د قربة او قربٰی معنٰی یوه ده،او ددې تائید په دې سره هم کیږی،چې حضرت ابن عباس رضی الله عنهما د سورة اسراء د آیت "وما جعلنا الرؤیا التی أریناك الافتنة للناس"[1] په حقله فرمائیلی دی،چې په دې کښې په رؤیا سره رویت عین مراد دې،ځکه چې په دې کښې د رسول الله ﷺ د معراج ذکر دې،او د معراج په شپه کښې رسول الله ﷺ د ویښې په حالت کښې په سترګو سره د عالم بالا(پورتنی عالم)زیارت اوفرمائیلو،نه چې په خوب کښې، دې نه معلومیږی،چې په ویښه په سترګو باندې کتلو باندې هم د رؤیا اطلاق کیږی۔[2]

د لفظ "رؤیا" په حقله نووی وائی،چې دا په همزې سره هم مستعمل دې،او په قصر سره یعنی بغیر همزې هم،او تنوین سره رؤیًا هم۔[3]

د حدیث تخریج او تشریح تیره شوې ده۔[4]

۳۵۳۱[5] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ عَنْ يُونُسَ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ سَالِمٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ عَنْ أُخْتِهِ حَفْصَةَ أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ لَهَا «إِنَّ عَبْدَ اللَّهِ رَجُلٌ صَالِحٌ».[ر: ۴۲۹]

رجال الحدیث

یحیٰی بن سلیمان: دا یحیٰی بن سلیمان ابو سعید الجعفی الکوفی دې،ددهٔ احوال د کتاب العلم،باب "کتابة العلم" لاندې تیر شوی دی۔[6]

ابن وهب: دا ابو محمد عبد الله بن وهب بن مسلم قرشی مصری دی،ددهٔ احوال د کتاب العلم،باب "مَن جعل لأهل العلم أیامًا معلومة" لاندې تیر شوی دی۔[7]

یونس: دا یونس بن یزید ایلی دې،ددهٔ احوال د کتاب العلم،باب "من جعل لأهل العلم أیامًا معلومة" لاندې تیر شوی دی۔[8]

زهری: دا محمد بن مسلم بن شهاب الزهری دې،ددهٔ احوال د کتاب بدء الوحی الحدیث الثالث

---

[1] سورة الاسراء،آیت:۶۰
[2] إرشاد الساری:۸/۲۲۶
[3] إرشاد الساری:۸/۲۲۶
[4] کتاب الصلاة،باب نوم الرجل فی المسجد..........۱
[5] الحدیث سبق تخریجه فی کتاب الصلاة،باب نوم الرجل فی المسجد،رقم:۴۴۰
[6] کشف الباری:۴/۳۲۷
[7] کشف الباری:۳/۲۷۷
[8] کشف الباری:۳/۲۸۲

لاندې تیر شوی دی.([1])

سالم: دا سالم بن عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دی، ددهٔ احوال د کتاب الإیمان، باب "الحیاء من الإیمان" لاندې تیر شوی دی.([2])

د حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنهما مقام او مرتبه: حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنهما د حضرت عمر رضي الله عنه ځوی دی، ددهٔ کنیت ابو عبد الرحمٰن دی، خپل پلار محترم سره ئې په ماشوم والی کښې اسلام قبول کړې وو. بیا ئې هغوی سره هجرت اوکړو، د دوی د مور نوم زینب دی، او یو قول دادې چې د هغې نوم رابطه بنت مظعون دی، چې د قدامه او عثمان بن مظعون خور ده، دا ټول حضرات صحابه دی، د لسو کالو په عمر کښې دوی رضي الله عنه هجرت اوکړو، او د بدر او اُحد نه ورستو ئې په ټولو جنګونو کښې شرکت اوکړو، په غزوهٔ اُحد کښې د ماشوموالی په وجه شریک نهٔ کړې شو، او په جنګ خندق کښې شریک شو، او د دوی عمر په دې وخت کښې پنځلس کاله وو.([3])

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی، چې د دوی رضي الله عنه پیدائش د بعثت نبوی په دویم یا دریم کال اوشو، ځکه چې د غزوهٔ بدر په موقع باندې د دوی عمر دیارلس کاله وو، او غزوهٔ بدر د بعثت نبوی په پنځلسم کال واقع شو، او د وفات تاریخ ئې ۷۴ هجری ښودلې شوې ده.

حضرت ابن عمر رضي الله عنه په عبادلهٔ اربعه کښې یو دی، فقهاء صحابه او د مکثرین روایت کونکو نه دی، عالم، مجتهد، متبع سنت، قاطع بدعت او ناصح اُمت دی.

ابن وهب د امام مالک رحمه الله نه روایت کوی، چې د عبد الله بن عمر رضي الله عنه عمر شپږ اتیا کالو ته رسیدلې وو، او دوی رضي الله عنه د اسلام قبلولو نه ورستو شپیتهٔ کاله فتوې ورکړې، او نافع د دوی علم خور کړو.

سفیان ثوری رحمه الله وائی، چې هغوی ته به خپل مال کښې څهٔ خوښ راغلل، نو هغه به ئې صدقه کولو، د دوی غلامانو ته د دوی ددې صفت اندازه وه، په دې وجه کله کله به یو غلام عبادت ته ملا اوتړله، جمات ته د تلو به ئې اهتمام شروع کړو، او په اطاعت کښې به وړاندې وړاندې کیدو، کله چې به ئې هغه اولیدو، نو هغوی رضي الله عنه به آزاد کړو.

خلقو به هغوی رضي الله عنه ته وئیل، "إنهم یخدعونك" دا خلق تاسو ته دهوکه درکوی، او په حقیقت کښې دیندار نهٔ دی، په دې باندې به هغوی رضي الله عنه فرمائیل، "من خدعنا بالله انخدعنا له" څوک چې د الله تعالیٰ نامه استعمالولو سره مونږ ته دهوکه راکوی، نو مونږ د هغهٔ دهوکې خوړلو ته تیار وو.([4])

---

[1]) کشف الباري: ۱: ۳۲۶
[2]) کشف الباري: ۲: ۱۲۸
[3]) إرشاد الساري: ۸: ۲۲۵
[4]) إرشاد الساري: ۸: ۲۲۵، وفتح الباري: ۸: ۱۱۳

۲۰ - باب: مَنَاقِبُ عَمَّارٍ وَحُذَيْفَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا

حضرت عمار رضی الله عنه: بفتح العين وتشديد الميم عمّار بن یاسر مراد دې، د دوی د پلار نوم یاسر او مور نوم سمیه دې، او د دوی پلار د قدیم اسلام قبلونکو نه دې، او د اسلام په وجه د هغوی تکلیف کیدل، او تکلیفونه زغمل هم د هغوی معلوم دی، د دوی پلار خو وړاندې وفات شوې وو، او مور ئې ابو جهل شهیده کړې وه، او پخپله حضرت عمار رضی الله عنه ژوندې پاتې شو، تر دې چې په جنګ صفین کښې په ۷۳ هجرې کښې د حضرت علی رضی الله عنه په ملګرتیا کښې قتل کړې شوی.

حضرت عمّار دوه هجرتونه کړی دی، او قِبْلَتَینو (یعنی مکې معظمې او بیت المقدس) اړخ ته مونځ کونکو کښې دې هم شامل دې، د دوی د والد محترم کنیت ابو الیقظان دې.[1]

حضرت حذیفه رضی الله عنه: او حضرت حذیفه ابن الیمان رضی الله عنه د یمان بن جابر بن عمرو العبسی ځوی دې، چې د انصارو د قبیلې بنو الاشهل حلیف دې، حذیفه او د دوی پلار یمان دواړو اسلام قبول کړې وو، حضرت حذیفه رضی الله عنه ته د سیدنا عمر رضی الله عنه د اړخ نه د کوفې د بعضې کارونو نګرانی او ساتنه هم ورکړې شوې وه، څنګه چې حضرت عمّار رضی الله عنه ته هم ورکړې شوې وه، حضرت حذیفه رضی الله عنه ددې نه علاوه د مدائن نګرانی او ساتنه هم کړې ده.

د حضرت عثمان رضی الله عنه د شهادت نه څو ورځې ورستو قتل کړې شو، د حضرت عمّار رضی الله عنه شمیر خو په سابقینو اوّلینو کښې کیږی، او حذیفه بن الیَمان رضی الله عنهما هم قدیم الإسلام دې، خو د عمّار نه ورستنې دې.[2]

د حدیث او باب په حواله سره اشکال او جواب: ددې دواړو حضراتو د فضائلو د پاره یو باب څکه قائم کړې شوې دې، چې حضرت ابو الدرداء رضی الله عنه په روایت کښې دلته یو ځائې د دواړو ذکر دې، او په یو حدیث کښې د دواړو تعریف ذکر شوې دې.

سوال کیدې شی، کۀ د یو ځائې ذکر او تعریف اعتبار وی، نو په دې کښې خو حضرت حذیفه او عمّار رضی الله عنهما سره حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه هم شریك دې، خو د هغوی مناقب دلته مذکور نۀ دی، بلکه د هغې د پاره مستقل باب قائم دې؟

ددې جواب دادې، چې امام بخاری رحمه الله ته د خپلو شرائطو مطابق د ابن مسعود رضی الله عنه په مناقبو کښې بعضې نور روایتونه هم ملاو شو، په دې وجه دلته په ترجمه کښې ئې د هغوی رضی الله عنه ذکر اونۀ کړو، بلکه یو مستقل باب قائمولو سره ئې د هغوی رضی الله عنه ذکر اوفرمائیلو، او په هغې کښې ئې دا مذکور حدیث هم راوړو، او نور روایات هم. او د حذیفه رضی الله عنه ذکر هم وړاندې په مناقبو کښې په مستقل باب کښې راروان دې، نو بیا ددې مطلب دا شو، چې په حدیث کښې د دواړو (حضرت عمّار او حذیفه رضی الله عنهما) د ذکر په وجه خو په "ترجمة" کښې د

[1] فتح الباری: ۹، ۱۱٤، وإشاد الساری: ۸، ۱۲۲۷
[2] فتح الباری: ۹، ۱۱٤، ۱

دواړو نومونه ذکر شول، ولې ددې تقاضا دا نۀ ده، چې د حذیفه رضی الله عنه ذکر جدا نۀ دې کیدل پکار، لهذا د هغوی مستقل تذکره چې به راځی په هغې څۀ اعتراض نشته۔
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی، دې ګډوډ والی (انتشار) نه زمونږ د هغې خبرې تائید کیږی، چې امام بخاری رحمه الله د مذکوره أصحاب مناقبو د ترتیب خیال نۀ دې ساتلې، او په دې کښې یو څه پورې ګډوډ والې او تکرار موجود دې، او هلته د حضرت حذیفه رضی الله عنه د جدا ذکر کولو وجه هم دا کیدې شی، چې امام بخاری د هغوی رضی الله عنه د پلار په حوالې سره د ترجمې قائمولو اراده کړې وی، او ددې دویم مستقل باب نه د هغوی منشاء د "یمان والا حذیفه" ذکر وی۔[1]

۳۵۲۲، ۳۵۲۳ [2] حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ عَنِ الْمُغِيرَةِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ، قَالَ قَدِمْتُ الشَّأْمَ فَصَلَّيْتُ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ قُلْتُ اللَّهُمَّ يَسِّرْ لِي جَلِيسًا صَالِحًا، فَأَتَيْتُ قَوْمًا فَجَلَسْتُ إِلَيْهِمْ، فَإِذَا شَيْخٌ قَدْ جَاءَ حَتَّى جَلَسَ إِلَى جَنْبِي، قُلْتُ مَنْ هَذَا قَالُوا أَبُو الدَّرْدَاءِ. فَقُلْتُ إِنِّي دَعَوْتُ اللَّهَ أَنْ يُيَسِّرَ لِي جَلِيسًا صَالِحًا فَيَسَّرَكَ لِي، قَالَ مِمَّنْ أَنْتَ قُلْتُ مِنْ أَهْلِ الْكُوفَةِ. قَالَ أَوَلَيْسَ عِنْدَكُمُ ابْنُ أُمِّ عَبْدٍ صَاحِبُ النَّعْلَيْنِ وَالْوِسَادِ وَالْمِطْهَرَةِ وَفِيكُمُ الَّذِي أَجَارَهُ اللَّهُ مِنَ الشَّيْطَانِ عَلَى لِسَانِ نَبِيِّهِ - صلى الله عليه وسلم - أَوَلَيْسَ فِيكُمْ صَاحِبُ سِرِّ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - الَّذِي لاَ يَعْلَمُ أَحَدٌ غَيْرُهُ ثُمَّ قَالَ كَيْفَ يَقْرَأُ عَبْدُ اللَّهِ (وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى)، فَقَرَأْتُ عَلَيْهِ (وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى * وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى * وَالذَّكَرِ وَالأُنْثَى) قَالَ وَاللَّهِ لَقَدْ أَقْرَأَنِيهَا رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - مِنْ فِيهِ إِلَى فِيَّ.

رجال الحدیث

مالک بن اسماعیل: دا مالک بن اسماعیل بن زیاد ابو غسان النهدی الکوفی دې، ددۀ احوال د کتاب الوضوء، باب "الماء الذی یغسل به شعر الإنسان" لاندې تیر شوی دی۔

إسرائیل: دا اسرائیل بن یونس بن أبی اسحاق السبیعی دې، ددۀ احوال د کتاب العلم، باب "من ترك بعض الاختیار مخافة أن یقصر فهم بعض الناس عنه" لاندې تیر شوی دی۔[3]

المغیرة: دا مغیرة بن مقسم الضبی الکوفی دې، ددۀ احوال د کتاب الصوم، باب "صوم یوم وإفطار یوم" لاندې تیر شوی دی۔

إبراهیم: دا ابو عمران إبراهیم بن یزید بن قیس بن اسود دې، ددۀ احوال د کتاب الإیمان، باب "ظلم دون ظلم" لاندې تیر شوی دی۔[4]

---

[1] فتح الباری: ۹، ۱۱۱٤
[2] الحدیث سبق تخریجه فی بدء الخلق، باب صفة إبلیس: ۳۲۸۷
[3] کشف الباری: ٤، ٤٤٦
[4] کشف الباری: ۲، ۲۵۳

علقمة: دا ابو شبل علقمة بن قیس بن عبد الله بن مالك النخعی دې، ددۀ احوال هم د کتاب الإیمان، باب "ظلم دون ظلم" لاندې تیر شوی دی.[1]

۳۵۳۳[2] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ مُغِيرَةَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ قَالَ ذَهَبَ عَلْقَمَةُ إِلَى الشَّأْمِ، فَلَمَّا دَخَلَ الْمَسْجِدَ قَالَ اللَّهُمَّ يَسِّرْ لِي جَلِيسًا صَالِحًا. فَجَلَسَ إِلَى أَبِي الدَّرْدَاءِ فَقَالَ أَبُو الدَّرْدَاءِ مِمَّنْ أَنْتَ قَالَ مِنْ أَهْلِ الْكُوفَةِ. قَالَ أَلَيْسَ فِيكُمْ - أَوْ مِنْكُمْ - صَاحِبُ السِّرِّ الَّذِي لاَ يَعْلَمُهُ غَيْرُهُ يَعْنِي حُذَيْفَةَ. قَالَ قُلْتُ بَلَى. قَالَ أَلَيْسَ فِيكُمْ - أَوْ مِنْكُمْ - الَّذِي أَجَارَهُ اللَّهُ عَلَى لِسَانِ نَبِيِّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَعْنِي مِنَ الشَّيْطَانِ، يَعْنِي عَمَّارًا. قُلْتُ بَلَى. قَالَ أَلَيْسَ فِيكُمْ - أَوْ مِنْكُمْ - صَاحِبُ السِّوَاكِ أَوِ السِّرَارِ قَالَ بَلَى. قَالَ كَيْفَ كَانَ عَبْدُ اللَّهِ يَقْرَأُ (وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى * وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى) قُلْتُ (وَالذَّكَرِ وَالأُنْثَى). قَالَ مَا زَالَ بِي هَؤُلاَءِ حَتَّى كَادُوا يَسْتَنْزِلُونِي عَنْ شَيْءٍ سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم -. [ر: ۳۱۱۳]

رجال الحدیث

سلیمان بن حرب: دا ابو ایوب سلیمان بن حرب ازدی واشحی دې، ددۀ احوال د کتاب الإیمان، باب "قول النبی أنا أعلمکم بالله، وأن المعرفة فعل القلب........" لاندې تیر شوی دی.[3]

شعبة: دا امیر المؤمنین فی الحدیث شعبة بن الحجاج دې، ددۀ احوال د کتاب الإیمان، باب "المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده" لاندې تیر شوی دی.[4]

د مغیره، إبراهیم او علقمه د حالاتو د پاره پورتنې روایت اوګورئ.

قوله: قدمت الشام: د شعبه په پورتنی روایت کښې د "ذهب علقمة إلى الشام" الفاظ دی، او ددې دویم د الفاظو صورت د مرسل روایت په شان دې، خو په دې کښې د "قلت: بلی" په الفاظو سره بیا ددې صورت د موصول روایت په شان جوړ شو، او په کتاب التفسیر کښې د علقمة دا الفاظ مروی دی:

"قدمت الشام فی نفر من أصحاب ابن مسعود".[5]

---

[1] کشف الباری: ۲،۱۲۵۶

[2] الحدیث سبق تخریجه فی کتاب بدء الخلق، باب صفة ابلیس وجنوده........۱

[3] کشف الباری: ۲،۱۱۰۵

[4] کشف الباری: ۱،۱۶۷۸

[5] کتاب التفسیر، باب والنهار إذا تجلی، رقم: ۱۴۹۴۳

زهٔ د ابن مسعود رضی الله عنه د شاګردانو په یو جماعت کښې شام ته راغلم.

قوله: مَن جلس إلى جنبي: بعضې حضراتو جلس......د ماضی صیغه نقل کړې ده[1] او بعضې حضراتو یَجلس د مضارع صیغه نقل کړې ده.[2]یعنی هغوی د خپلو زانتلو غایه او انتهاء زما په خوا کښې ناسته اوښودله،اسماعیلی په خپل روایت کښې د هغوی دا الفاظ هم نقل کړې دی:

"فقلتُ: الحمد لله إني لأرجو أن يكون الله عزوجل استجاب لي دعوتي".[3]

نو ما د الله تعالی شکر ادا کړو،او ما اووئیل،زهٔ امید ساتم چې الله تعالی عزوجل زما دعاء قبوله کړه.

قوله: قـالوا: أبو الدَّرداء: د قالوا دفاعل په حقله ابن حجر رحمه الله فرمائی:"لم أتف على اسم القائل"[4]

کوفه د علم او فقهې د مرکز کیدو شهادت: **قال:** أوَلَيس عندكم ابن أم عبد؟......د ابن ام عبد نه مراد عبد الله بن مسعود رضی الله عنه دې،او د ابو الدرداء ددې قول مطلب دادې،چې علقمه دلته د علم حاصلولو دپاره راغلې دې،حال دادې چې هغوی سره په کوفه کښې لوئې لوئې اهل علم او فضل موجود دی،ددې مطلب دا شو،چې تر کومې پورې په خپلې علاقې کښې د موجود علماؤ او مشائخو نه علم حاصل نهٔ کړې،هغوی پرېښودلو سره نور علماؤ پسې تلل صحیح نهٔ دی.[5]

قوله: صاحب النعلین: یعنی د رسول الله ﷺ پنړې اوچتولو والا،او حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه ته دا اعزاز او سعادت حاصل دې،چې هغوی به د رسول الله ﷺ د پنړو اوچتولو اهتمام کولو.

قوله: والوساد: په اولنې روایت کښې د"وِساد"لفظ راغلې دې،تکیه مراد ده،او په دویم روایت کښې "صاحب السواك"او"الوساد"سره د"أو السِّرار"الفاظ هم مروی دی. بعضو د "السِّواد" الفاظ هم نقل کړې دی.

د"السِّواد او السِّرار"معنی یوه ده،د"ساودتُه"معنی ده،سَارَرْتُه(بالراءين)او دا د"سِرّ"نه دې، د "مُساودة یا مسارّة"معنی د راز دارې ده.[6] "سواد"او"سِرار"د فعال په وزن باندې د مُساؤده او.

---

[1]) إرشاد الساري:۸،۱۲۲۷

[2]) فتح الباري:۹،۱۱۱۵

[3]) إرشاد الساري:۸،۱۲۲۷

[4]) فتح الباري:۹،۱۱۱۵

[5]) فتح الباري:۹،۱۱۱۵

[6]) فتح الباري:۹،۱۱۱۵

مسارّه مصدر دې.

قوله: والمطهرة: د سرخسي په روايت کښې مطهر بدون الهاء (التاء) واقع دې، په هر حال کښې آله د طهارت مراد ده، حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي، داؤدي ډيره عجيبه او بې بنياده خبره کړې ده، وائي دې نه معلوميږي، چې د هغوی ﷺ ټول سامان او کل اثاثه هم دغه درې څيزونه دي. ابن التين ددې تعاقب کړې دې، او په ځائې ئې دا غلطه ګرځولې ده.[1]

قسطلاني رحمه الله د مختلفو نسخو په حوالې سره...... د "السواك" "الوساد"، "السواد" او "السرار" الفاظ نقل کولو سره اوښودل، چې د "وساد" معنى خو "مخدّة" يعنى بالخت او تکيه ده، او د "سواد" او "سرار" دواړو يوه معنى ده، يعنى راز او نياز (پټې او د راز خبرې) او هغه داسې، چې د "ساودته سواداً" معنى ده، "ساررته سراراً" يعنى ما هغهٔ سره پټې او د راز خبرې اوکړې، او ددې اصل دادې چې د سواد معنى ده شخص (باډى) خو "مساودة" وئيلې شى، "ادنا سوادك إلى سواده" خپل شخصيت ئې د هغهٔ شخصيت ته نزدې کړو.

او حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه ته دا فضيلت په دې شان حاصل وو، چې رسول الله ﷺ به د هغوی نه پرده نۀ فرمائيله، او نۀ به ئې څهٔ خبره د هغوی نه پټوله.[2]

د مسلم په روايت کښې دا الفاظ دي، رسول الله ﷺ هغوی ته فرمائي: "اذنك على أن ترفع الحجاب وتسمع سوادي".[3] ستا د پاره زما نه د اجازت اخستلو دغه صورت دې، چې پرده اوچتوه او زما د راز خبرې اوره، دا د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه هغه ځانګړې خصوصيت دې، چې بل چا ته هم حاصل نۀ دې.

د هغوی رضی الله عنه دا خصوصيت وړاندې په مناقبو د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه کښې د حضرت ابو موسى اشعري رضی الله عنه د هغې روايت نه هم معلوميږي، چې په هغې کښې حضرت ابو موسى اشعري رضی الله عنه فرمائي، چې مونږ د يمن نه راغلې وو، او تر يو وخته پورې رسول الله ﷺ سره پاتې شو، نو خلقو دا ګڼړل، چې عبد الله بن مسعود رضی الله عنه هم د نبي عليه السلام د اهل بيتو نه دې، ځکه چې دې او د دوی مور به په کثرت سره د هغوی ﷺ کور ته داخليدل.[4]

د رسول الله ﷺ د قربت او خدمت په وجه د وفور علم اثبات: حضرت ابو الدرداء رضی الله عنه چې د حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه دا فضيلت او رسول الله ﷺ سره د خدمت او کورنۍ نزدې والى ذکر اوفرمائيلو، نو په دې سره د هغوی مقصد دا وو، چې کوم سړې رسول الله ﷺ سره دومره نزدې پاتې شوې وی، نو هغه ډير نيک بخت دې، او ددې نزدې والى او اعتماد په

---

[1]) فتح الباري: ۹، ۱۲۵/۱۱

[2]) إرشاد الساري: ۸، ۲۲۹/۱

[3]) فتح الباري: ۹، ۱۱۵/۱۱

[4]) اوګورئ حديث: ۳۷۶۳

تعلق کښې به هغوی د رسول الله ﷺ نه څو مره څۀ نۀ وی حاصل کړې، بیا هم هغوی پرېښودو سره تۀ دلته د علم حاصلولو د پاره راځې؟

په دې توجیه سره دا هم معلومه شوه، داؤدی چې کومه توجیه کړې وه، چې دې روایت نه معلومېږی، او دا بیانول ئې مقصود دی چې د هغوی ﷺ ټول سامان هم دغه درې څیزونه دی، دا صحیح نۀ دی، بلکه صحیح دادی، چې دغه درې خالص د ذاتی استعمال د څیزونو ذکر کولو سره مقصود د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه رسول الله ﷺ سره د ډېر نزدې او ژور نسبت او د قرب او اعتماد د تعلق اظهار او ثبوت دې.[1]

قوله: أفیکم: دلته په اولنی روایت کښې په بعضې طریقو کښې په همزې سره "أفیکم" دې، او په بعضو کښې "وَفِیکم بالواو". او د شعبه په روایت کښې "ألیس فیکم أو منکم" الفاظ دی.[2]

د حضرت عمار د شیطان نه د بچ کولو مطلب: "الذی أجاره الله مِن الشیطان علی لسان نبیه" کښې د "الذی" نه مراد حضرت عمار بن یاسر دې، څنګه چې د شعبه په روایت کښې "یعنی عمارا" نه واضحه ده، هنه! د حضرت عمار د شیطان نه د بچ کولو مطلب څۀ دې، په دې کښې مختلف اقوال دی.

ابن التین وائی "علی لسان نبیه" نه مراد د رسول الله ﷺ دا ارشاد دې، "ویح عمار یدعوهم إلی الجنة ویدعونه إلی النار".[3] د حیرانتیا خبره داده، چې عمار خو هغوی جنت اړخ ته رابلی، او هغوی عمار اُور اړخ ته رابلی، نو ګویا نبی علیه السلام حضرت عمار ته "داعی إلی الجنة" ګرځولو سره د شیطان نه د محفوظ کېدو ګواهی ورکړه.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی، دا هم احتمال شته، (د کومې چې ابن التین ذکر اوکړو) او دا هم احتمال شته، چې په دې سره د حضرت عائشې رضی الله عنها هغې مرفوع حدیث اړخ ته اشاره مقصود وی. "ما خُیّر بین أمرین إلا اختار أرشدَهما".[4]

حضرت عمار رضی الله عنه ته چې به کله هم په دوؤ کارونو کښې د یو کار اختیارولو د پاره اووئیلې شو، نو هغوی به هغه کار واخستو، چې په کوم کښې زیات رُشد او هدایت وو، په دې شان سره الله تعالی حضرت عمار رضی الله عنه د شیطان د ګمراهئ نه محفوظ کړو، او د رسول الله ﷺ ژبې مبارکې ددې ګواهی ورکړه، دا روایت د ترمذی نه علاوه أحمد هم د ابن مسعود رضی الله عنه نه روایت کړې دې، او حاکم هم ذکر کړې دې.[5]

---

[1] فتح الباری: ۹، ۱۱۵.

[2] فتح الباری: ۹، ۱۱۵، وعمدة القاری: ۱۶، ۲۲۷.

[3] الجمع بین الصحیحین للحمیدی، رقم: ۱۷۹۴، دار ابن حزم، بیروت، وجامع الأصول فی أحادیث الرسول لابن الاثیر صحیح البخاری، باب مسح الغبار عن الرأس فی سبیل الله: ۱۲۸۱۲

[4] سنن الترمذی، باب مناقب عمار بن یاسر، رقم: ۳۷۹۹

[5] مسند أحمد، مسند عائشة، رقم الحدیث: ۲۴۸۲۰، المستدرک علی الصحیحین للحاکم، ذکر مناقب عبد الله ابن زید، رقم الحدیث: ۵۶۶۵

حافظ ابن حجر رحمه الله وائی:

"فكونه يختار أرشدَ الأمرين دائما يقتضي أنه قد أجير من الشيطان الذي من شأنه الأمر بالغي".([1])

یعنی د حضرت عمار رضی الله عنه تول عمر "أرشد الأمرين" اختیارول ددې خبرې تقاضا کوی، چې الله تعالی د شیطان نه د هغوی حفاظت فرمائیلې دې، چې تول عمر د ګمراهئ حکم ورکوی.

د شیطان نه د بچ کیدو مطلب بعضې حضراتو دا بیان کړې دې، چې رسول الله ﷺ د هغوی رضی الله عنه د کمال ایمان متعلق اوفرمائیل، "ملئ إيمانا إلى مشاشه".([2])

یعنی حضرت عمار رضی الله عنه د اُوګو پورې د ایمان نه ډک کړې شو. یا پوره په پوره ډک کړې شو. دا حدیث ابن حبان، بزار او نسائی نقل کړې دې.([3])

مُشاش د نلی نه خالی هډوکی ته وئیلې شی یا د اوګو بهر راوتلی هډوکی ته وئیلې شی...
د مشاش پورې ډک کیدل دا کنایه ده د کامل او مکمل کیدو نه.

او کیدې شی په دې کښې هغې قیصې اړخ ته اشاره وی، چې ابن سعد په طبقات کښې ذکر کړې ده، چې د هغې الفاظ دادی:

"قال عمار: نزلنا منزلاً فأخذتُ قِربتي ودلوي لأستقي، قال النبي أما انه سيأتيك آت يمنعك من الماء فلما كنتُ على رأس الماء إذا رجل أسود كأنه مرس.........فصرعته".([4])

حضرت عمار وائی مونږ رسول الله ﷺ سره په سفرکښې یو ځائې کښې کیناستو، نو ما خپله مشکیزه او لوټه واخسته، دې د پاره چې اُوبۀ راؤباسم، نو رسول الله ﷺ اوفرمائیل، تا ته به د اُوبو نه منع کونکې یو کس راځی، بیا کله چې زۀ د هغې اُوبو خوا ته لاړم، نو د تور رنګ یو سړې راغې، چې ډیر تجربه کار وو، ما هغه راؤپرځولو، او وراندې د رسول الله ﷺ ارشاد دې، "ذاك الشيطان" دا به شیطان وی.

اُوس ښکارۀ خبره ده، چې حضرت عمار رضی الله عنه شیطان راپرځوی، نو ددې یقیناً هم دغه مطلب دې، چې الله تعالی حضرت عمار رضی الله عنه د شیطان نه بچ کړې دې.

او کیدې شی په کښې هغې واقعې اړخ ته اشاره وی، چې په هغې کښې مشرکینو حضرت عمار رضی الله عنه په امتحان کښې راګیر کړې وو، او هغه ئې په کفری کلمه وئیلو باندې مجبور کړې وو، او د حضرت عمار رضی الله عنه زړۀ په ایمان باندې مطمئن وو، او الله تعالی "إلا من أكره وقلبه

---

[1]) فتح الباری:۱۱۵/۹.

[2]) جامع الأصول في أحاديث خير الرسول، رقم:۶۵۸۵، سنن ابن ماجه، فضل عمار بن ياسر، رقم:۱۴۷، سنن النسائي، تفاضل أهل الإيمان، ۵۰۰۷.

[3]) صحيح ابن حبان، كتاب أخباره ﷺ عن مناقب عمار، رقم الحديث:۷۰۷۶، مسند أبي يعلى، مسند علي بن أبي طالب، رقم الحديث:۱۴۰۴.

[4]) فتح الباری:۱۱۵/۹.

مطمئن بالإیمان" (۱) فرمائیلو سره د هغوی د ایمان ګواهی ورکړه، او ښکاره خبره ده، کفری الفاظو وئیلو سره هم چې د هغوی ایمان محفوظ پاتې شو، داد شیطان نه د بچ کیدو دلیل دې.

قوله: الذی لا یعلم أحدٌ غیره: "لا یعلم" په بعضې نسخو کښې د مفعول د ضمیر په حذف سره دې، او د کشمیهنی په روایت کښې د "لا یعلمه" الفاظ دی، په ضمیر منصوب سره.

د "صاحب سر" نه مراد حضرت حذیفه دې، او د "سِر" نه مراد د مستقبل فتنې او حادثې او د منافقینو هغه احوال او نومونه دی، چې رسول الله ﷺ حضرت حذیفه رضی الله عنه ته ښودلې وو. (۲)

حضرت حذیفه په دې حوالې سره معروف دې، او د سند درجه لری، تر دې پورې چې د حضرت عمر رضی الله عنه معمول وو، چې کله به څوك مړۀ شول، نو هغوی به کتل، چې حضرت حذیفه رضی الله عنه د هغۀ په جنازه کښې شرکت کوی کۀ نه، کۀ حضرت حذیفه رضی الله عنه به جنازه کښې شریك وو، نو حضرت عمر رضی الله عنه به هم په جنازه کښې شریك کیدو، کۀ هغۀ به نۀ وو، نو دې به هم نۀ شریك کیدو، غیره د مُستثنٰی واقع کیدو په وجه منصوب دې یا د أحد نه د بدل واقع کیدو په وجه مرفوع دې. (۳)

د حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه قراءت: دې نه ورستو حضرت ابو الدرداء د علقمه نه د حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه د هغه قراءت پوښتنه اوکړه، چې هغوی به د سورة اللیل آیت "﴿وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَىٰ﴾" بغیر د "وما خلق" نه صرف "(والذَّكَرَ وَالأُنثى)" لوستو، علقمه چې کله دا قراءت ذکر کړو، نو ابو الدرداء قسم کولو سره اوفرمائیل، چې د رسول الله ﷺ د ژبې مبارکې نه ما پخپله همدغه اوریدلې دې، "مِن فِیهِ إلیّ" یعنی د هغوی ﷺ د خُلې مبارکې نه زما خُلې ته منتقل شو، او هغوی ﷺ په دغه وخت کښې زما مخې ته وو، کله چې ئې دا قراءت فرمائیلو.

د قراءت متواتره خلاف کیدو په وجه دا قراءت مرجوح دې: حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه ډیر جلیل القدر صحابی دې، او رسول الله ﷺ سره د دوی تعلق هم ډیر نزدې او د اعتماد وو، همدغه شان د حضرت أبو الدرداء رضی الله عنه لوئی شان او فقیهانه علوِ مرتبه هم منلې شوې ده، خو دې سره سره د دوی دا قراءت د قراءت متواتره په مقابله کښې د راتلو په وجه مرجوح دې، او شارحین حدیث فرمائی، اصل کښې اول دا آیت همدغسې نازل شوې وو، څنګه چې به ابن مسعود رضی الله عنه او ابو الدرداء رضی الله عنه لوستلو، ولې ورستو بیا "وما خلق........." سره نازل شو، او ددې نزول ثانی ابن مسعود او ابو الدرداء رضی الله عنهما ته علم نۀ وو، په دې وجه دې دواړو حضراتو به په قراءت اولی باندې اصرار کولو، او نورو ټولو خلقو به ددې قراءتِ متواتره

---

۱) سورة النحل، آیت: ۱۰۶

۲) فتح الباری: ۹/۱۱۶

۳) إرشاد الساری: ۸/۱۲۲

موافق لوستلو، کوم چې په مصحف شریف کښې هم دې.([1])

علامه عینی رحمه الله فرمائی، "وهذا كظن عبد الله أن المعوذتين ليستا من القرآن".([2])

د حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه دلته د لفظ "ماخلق" نه انکار داسې دې، څنګه چې هغوی د معوذتینو د قرآن کریم نه د نۀ کیدو قائل وو.

په دویم روایت کښې په بلې طریقې سره همدغه مضمون منقول دې.

او علامه عینی رحمه الله ددې تکرار په حقله وائی

"وهوفی نفس الأمر یفسر بعضه بعض الحدیث السابق".([3]) په اصل کښې دویم حدیث د اولنی حدیث تفسیر او تشریح کوی. او په دویم روایت سره د اولنی روایت د بعضې خبرو وضاحت او تشریح کیږی.

قوله: حتی کادوا یستنزلوننی عن شئ سمعته......: علقمه وائی: ابو الدرداء اووئیل. اهل شام په دومره سختئ او اهتمام سره په دې (مشهور) قراءت باندې قائم دی، چې په ما باندې ددې دویم قراءت نه راکوزیدو او پریښودو ته نزدې دی. کوم چې ما د رسول الله ﷺ نه اوریدلې دې.

کتاب التفسیر کښې د ابو الدرداء رضی الله عنه دا خبره په نور زیات وضاحت سره راغلې ده، حال دادې چې هلته د ابو الدرداء الفاظ دا دی:

"وهٰؤلاء یریدوننی علی أن أقرء "وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَىٰ" والله لا أتابعهم".([4])

دا خلق (یعنی اهل شام) زما نه دا غواړی، چې زۀ "وما خلق الذکر والانثی" أولولم، خو په خدائې قسم! زۀ به ددوی اطاعت اونۀ کړم، ځکه کوم چې ما اوریدلی دی، هغه هم صحیح او ثابت دې.

د حضرت ابو هریره رضی الله عنه په حدیث کښې د بعضې نورو حضراتو زیاتوالې: ترمذی د خیثمه بن عبد الرحمن په طریقې سره روایت ذکر کړې دې، هغه فرمائی:

"أتیت المدینة فسألتُ الله أن ییسر لی جلیسًا صالحًا، فیسّر لی أبا هریرة. فقال ممن أنت؟ قلت: من الکوفة، جئت ألتمس الخیر. قال ألیس منکم سعد بن مالك مُجاب الدعوة أو ابنُ مسعود صاحبُ طهورِ رسول الله ونعلیه، وحذیفةُ صاحبُ سرّه، وعمّار الذی أجارہ الله مِن الشیطانِ علی لسان نبیّه وسلمانُ صاحب الکتابَین".([5])

---

[1] فتح الباری: ۹.۱۱۶. وعمدة القاری: ۱۶.۲۳۷

[2] عمدة القاری: ۱۶.۲۳۷

[3] عمدة القاری: ۱۶.۲۳۷

[4] کتاب التفسیر، باب وما خلق الذکر والانثی، رقم: ۴۹۴۴

[5] جامع الأصول فی أحادیث الرسول، رقم: ۶۳۷۹، سنن الترمذی، باب مناقب عبد الله بن مسعود رضی الله عنه، رقم: ۳۸۱۱

وائى:زۀ مديني ته راغلم،او د الله تعالى نه مې دعا اوكړه،چې يا الله تعالى ! ما ته خو ښۀ ملګرې راكړه،الله تعالى راته حضرت ابو هريره رضي الله عنه راكړو،هغوى ما ته اوونيل،ستا تعلق چا سره دې؟ ما اوونيل كوفې نه راغلې يم د خير طالب يم،هغوى رضي الله عنه اوونيل،آيا ستاسو خواه كښې سعد بن مالك نشته،چې مستجاب الدعوات دې؟ او ابن مسعود رضي الله عنه چې د رسول الله ﷺ د پاره به ئې اُوبۀ او پنړې اوچتولې،او هغوى ﷺ سره به اوسيدو؟ او حذيفه چې د رسول الله ﷺ رازدار وو؟ او عمار رضي الله عنه چې هغه الله تعالى د خپل رسول په ژبۀ مباركۀ باندې د شيطان نه بچ كړې وو،او سلمان الفارسي دوؤ كتابونو (قرآن او انجيل) والا ؟
په دې روايت كښې ابن مسعود،عمار.حذيفه رضي الله عنه سره د سعد بن مالك (يعنى سعد بن أبى وقاص رضي الله عنه) او د سلمان الفارسى رضي الله عنه هم زياتو الې دې.

۲۱-باب:مَنَاقِبُ أَبِي عُبَيْدَةَ بْنِ الْجَرَّاحِ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ

په عشره مبشره كښې تر اوسه پورې د ووۀ حضراتو ذكر راغلې دې.او كوم درې حضرات چې پاتې دى،په هغوى كښې د حضرت ابو عبيدة بن الجراح رضي الله عنه ذكر خو دلته راغلې دې.او د عبد الرحمٰن او سعيد بن زيد مستقل تذكره دلته نۀ ده راغلې.او هم ابو عبيده رضي الله عنه په عشره مبشره كښې آخرى صحابى دې.د چا چې دلته تذكره راغلې ده.هنه ! د سعيد بن زيد په حقله په مناقب الأنصار كښې يو مستقل باب راروان دې (۱)او دلته د عمار او حذيفه رضي الله عنهما (چې د عشره مبشره نه نۀ دى) متعلق اُوس وړاندينې باب قائم كړې شوې وو،دې نه معلوميږى چې د عشره مبشرۇ تذكره نۀ ده مرتب كړې شوې.
حافظ ابن حجر رحمه الله په دې سلسله كښې فرمائى:

"وأظن ذلك مِن تصرُّف الناقلين لِكتاب البخارى، كما تقدم مرارًا أنه ترك الكتَاب مسودةً، فإن أسماء من ذكرهم هنا لم يقع فيهم مراعاةُ الأفضلية ولا السَّابقيَّةِ ولا الأسنيةِ وهذه جهات التقديم فى الترتيب، فلما لم يراع واحدًا منها دلّ على أنه كتب كلَّ ترجمة على حِدَة فضمَّ بعض النَّقلة بعضَها إلى بعض حسبَما اتَّفق" (۲).

زما په خيال دا د ناقلينو د تصرف د وجهې نه دې.څنګه چې (فتح البارى كښې) څو څو وارې تير شوى دى،چې امام بخارى خپل كتاب (صحيح بخارى) د مسودې په شكل كښې پريښودې وو،ځكه چې دلته هغوى كوم نومونه ذكر كړې دى،په هغې كښې نۀ د افضليت په اعتبار سره ترتيب شته.نۀ د أسبق (فى الإسلام) كيدو په اعتبار سره،او نۀ د أسنّ (معمر) كيدو په اعتبار سره.او د ترتيب په صورت كښې تقديم هم ددې وجوهاتو په اعتبار سره كيدې شى،او كيدل پكار هم وو،(چې د زيات فضيلت،ډير عمر.او د اولنى اسلام قبلونكو ذكر اول وى،او د نورو ورستو) اُوس چې په دې كښې د يوې وجهې هم رعايت نۀ دې كړې

(۱) كتاب مناقب الأنصار،باب: ۱۳۴
(۲) فتح البارى:۱۱۱۷،۹

شوې،نو معلومه شوه،چې امام بخاري په ترتيب سره ددې حضراتو تذكره نۀ ده كړې.
بلكه هره هره ترجمه ئې جدا جدا ليكلو سره كيښودې وه،چې هغه ناقلينو ته څنګه آسانه ملاؤ شوې ده،او كوم ځائې چې ئې غوښتله كيښوده ئې.

د ابو عبيدة بن الجراح رضي الله عنه تعارفي خاكه: د ابو عبيده رضي الله عنه نوم عامر او سلسله د نسب ئې داسې ده،ابوعبيدة عامربن عبد الله بن الجراح بن هلال بن أهيب بن ضبة بن الحارث بن فهر.
رسول الله ﷺ سره په فهر بن مالك كښې د دوى نسب ملاويږى،او د دوى مور د دوى د پلار د ترۀ لور وه.د ابو عبيده د مور په حقله راغلى دى،چې هغې اسلام قبول كړې وو،او پلار ئې كافر مړ شوې وو،په غزوۀ بدر كښې قتل كړې شوې وو،او بعضې حضرات وائى،چې پخپله ابو عبيده رضي الله عنه هغه قتل كړې دې.
پخپله ابو عبيده رضي الله عنه په ۱۸ هجرې كښې په طاعون عمواس كښې وفات شو،په دغه وخت كښې دې د حضرت امير المؤمنين سيدنا عمر فاروق رضي الله عنه له اړخ نه په شام باندې امير وو.[۱]

د دوى د قبر په حقله علامه عيني رحمه الله فرمائى چې په "غوربيسان" كښې په "عَمتا" نومې كلى كښې دفن كړې شو.او د هغوى د جنازې مونځ حضرت معاذ بن جبل رضي الله عنه ادا كړې دې.[۲]

حضرت ابو عبيدة بن الجراح رضي الله عنه ته د رسول الله ﷺ د ژبې مباركې نه د "أمين الأمة" لقب ملاؤ شوې وو،هغوى د قد نه دنګ لوړ وو،او وړاندينى غاښونه ئې مات شوى وو،چې د رسول الله ﷺ د تندى مبارك نه د غشى ويستلو په وخت كښې مات شوى وو.[۳]

د ابو ذر په نسخه كښې لفظ د"باب"نشته،او په نورو نسخو كښې شته.[۴]

۳۵۳۴[۵] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا عَبْدُ الأَعْلَى حَدَّثَنَا خَالِدٌ عَنْ أَبِى قِلاَبَةَ قَالَ حَدَّثَنِى أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «إِنَّ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَمِينًا،وَإِنَّ أَمِينَنَا أَيَّتُهَا الأُمَّةُ أَبُو عُبَيْدَةَ بْنُ الْجَرَّاحِ».[۴۱۲۱، ۶۸۲۸]

رجال الحديث

عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ: دا عمرو بن على ابن بحر الباهلى البصرى الفلاس الصيرفى دې،دده احوال تير شوى دى.[۶]

[۱] فتح البارى:۱۱۷.۹\
[۲] عمدة القارى:۲۳۸.۱۶\
[۳] إرشاد السارى:۲۲۹.۸\
[۴] إرشاد السارى:۲۲۹.۸\
[۵] الحديث أخرجه البخارى أيضًا فى صحيحه،فى كتاب المغازى،باب قصة أهل نجران،رقم:۴۳۸۲،وفى كتاب أخبار الآحاد،رقم:۷۲۵۵،ومسلم فى صحيحه،فى كتاب فضائل الصحابة،باب من فضائل أبى عُبيدة بن الجراح،رقم:۲۴۱۹\
[۶] كتاب الوضوء،باب الرجل يوضئ صاحبه،رقم:۱۸۲\

عبدُالأعلى: دا عبد الأعلى بن عبد الأعلى البصرى السامى دې، ددهٔ احوال هم تير شوى دى.[1]

خالدٌ: دا ابو المنازل خالد بن مهران حذاء البصرى دې، ددهٔ احوال د كتاب العلم، باب "قول النبى ﷺ علّمه الكتاب" لاندې تير شوى دى.[2]

ابى قِلَابَةَ: دا أو قلابه عبد الله بن زيد الجرمى دې، ددهٔ احوال د كتاب الإيمان، باب "حلاوة الإيمان" لاندې تير شوى دى.[3]

انسُ بنُ مَالکٍ: د رسول الله ﷺ صحابى دې، د دوى احوال د كتاب الإيمان، باب "مِن الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه" لاندې تير شوى دى.[4]

قوله: إِنَّ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَمِيناً وَأَمِينُنَا أَيَّتُهَا الأُمَّةُ: دلته "الأمّة" د منادى واقع كيدو په وجه مرفوع ده، او يا منصوب بالاختصاص ده، او ددې تقدير داسې دې، "أمّتنا مخصوصين من بين سائر الأمم".[5]

د امين معنى شارح بيان کړې ده، "الثقة الرضى" اعتمادى او خوښ سړې.[6]

حضرت ابو عبيده رضي الله عنه سره د امين صفت د خصوصيت وجه: دلته دا اشكال كيدې شى، چې د امانت صفت د حضرت ابو عبيده بن الجراح رضي الله عنه په شان په نورو صحابؤ كښې هم موندلې كيدې شى. او يقيناً موندلې شى، بيا ئې ابو عبيده رضي الله عنه په دې لقب سره ولې ملقّب کړې شو......؟ ددې جواب دادې. اګر چې دا صفت په ابو عبيده رضي الله عنه او نورو صحابهٔ كرامو رضي الله عنهم كښې مشترك وو. ولې په ابو عبيده رضي الله عنه كښې چې تر كومې مبالغې تر حده پورې وو، هغه د هغوى سره خاص وو. او دا د هر صفت كمال متعلق ګڼړل پكار دى، چې هغه رسول الله ﷺ د يو صحابى سره خاص فرمائيلې وى، مثلاً د ابوبكر "أرحم" كيدل. د حضرت عثمان رضي الله عنه د حياء صفت. او د حضرت على رضي الله عنه د قضاء او فيصلې صفت، چې دا صفات به په نورو صحابهٔ كرامو رضي الله عنهم كښې هم موندلې كيدل. ولې په بعضو بعضو كښې څهٔ زيات موندلې كيږى. نوچې په چا كښې كوم صفت زيات اوموندلې شو. هغه ئې هغهٔ اړخ ته منسوب کړو.[7]

په بعضې طريقو كښې د نورو الفاظو زياتوالې: حافظ ابن حجر العسقلانى رحمه الله فرمائى چې

---

[1] كتاب الغسل، باب الجنب يخرج ويمشى فى السوق وغيره.........١

[2] كشف البارى:١٣٦١،٣

[3] كشف البارى:١٢٦،٢

[4] كشف البارى:١٤٢،٢

[5] فتح البارى:١١٧،٩، وإرشاد السارى:٢٣٠،٨، وعمدة القارى:١٢٣٨،١٦

[6] فتح البارى:١١١٧،٩

[7] فتح البارى:١١٧،٩، وإرشاد السارى:٢٣٠،٨، وعمدة القارى:١٢٣٨،١٦

امام ترمذى او ابن حبان دا حديث د عبد الوهاب الثقفى عن خالد الخذاء په طريقې سره هم په دې سند سره مطول نقل کړې دې، او د هغې په شروع کښې دا الفاظ دى، "ارحم بأمتی أبوبکر، وأشدهم فی أمر الله عمر، وأصدقهم حیاءً عثمان، وأقرأهم لکتاب الله أبی، وأفرضهم زید، وأعلمهم بالحلال والحرام معاذ..........."[1]

حافظ صاحب وائى، دا حديث د سند په لحاظ سره صحيح دې، ولې حفاظ وائى، صحيح خبره داده. چې ددې حديث اولنئ برخه مرسل ده، او موصول برخه ئې صرف هغه مقدار ده. چې په کومې باندې امام بخارى رحمه الله دلته اکتفاء کړې ده. والله اعلم.[2]

۳۵۲۵ [3] حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ صِلَةَ عَنْ حُذَيْفَةَ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - لِأَهْلِ نَجْرَانَ «لَأَبْعَثَنَّ - يَعْنِي عَلَيْكُمْ - يَعْنِي أَمِينًا - حَقَّ أَمِينٍ». فَأَشْرَفَ أَصْحَابُهُ، فَبَعَثَ أَبَا عُبَيْدَةَ رضى الله عنه.

[۶۸۲۸، ۴۱۲۰، ۴۱۱۹]

رجال الحديث

مُسْلِم بنُ ابراهيم: دا ابو عمرو مسلم بن إبراهيم ازدى فراهيدى دې، ددۀ احوال د كتاب الإيمان، باب "زيادة الإيمان ونقصانه" لاندې تير شوى دى.[4]

شُعْبَة: دا شعبة بن الحجاج دې، ددۀ احوال د كتاب الإيمان، باب "المسلم من سلِمَ المسلمون من لسانِه ويَدِه" لاندې تير شوى دى.[5]

أَبِى اِسْحَاقَ: دا ابو اسحاق عمرو بن عبد الله سبيعى دې، ددۀ احوال د كتاب الإيمان، باب "الصلاة من الإيمان" لاندې تير شوى دى.[6]

صِلَة: صِلَة بن زُفَر العبسى، أو العلاء أبوبكر الكوفى، تابعى دې، د عمار بن ياسر، حذيفة بن اليمان ابن

---

[1] سنن الترمذى، باب مناقب معاذ بن جبل، رقم الحديث: ۳۷۹۰، صحيح ابن حبان، كتاب اخباره ﷺ، رقم الحديث: ۷۱۳۱

[2] فتح البارى: ۹/۱۱۱۷

[3] الحديث أخرجه البخارى أيضاً فى كتاب المغازى، باب قصة أهل نجران، رقم الحديث: ۴۳۸۱، ۴۳۸۰، وكتاب أخبار الاحاد، باب ما جآء فى إجازة خبر الواحد الصدوق، رقم: ۷۲۵۴، ومسلم فى صحيحه، باب فضائل أبى عبيدة بن الجراح، رقم: ۶۴۰۷، والنسائى فى سننه الكبرى أبو عبيدة بن الجراح، رقم: ۸۱۹۸

[4] كشف البارى: ۲/۴۵۵

[5] كشف البارى: ۱/۶۷۸

[6] كشف البارى: ۲/۳۷۰

مسعو، علی او ابن عباس رضی الله عنهم نه روایت کوی، او د دوی نه په روایت کونکو کښې، ربعی بن حراش، مستور بن الاحنف، ابو اسحاق السبیعی، ایوب السختیانی شامل دی.[1]

په ۷ هجرۍ کښې د حضرت زبیر رضی الله عنه په خلافت کښې وفات شوې دې.[2]

ابن حجر رحمه الله فرمائی: "ثقة جلیل".[3]

عجلی هم وائی، "ثقة".[4] وهبی هم دې ثقه ګرځولې دې.[5]

باب ذِكرِ مُصْعَبِ بْنِ عُمَيْرٍ رضی الله عنه

د مُصعب بن عمیر رضی الله عنه تذکره: "مُصعب" بضم المیم وفتح العین، او عُمیر بضم العین وفتح المیم (مصغر) د دوی سلسله د نسب داسې ده، مصعب بن عمیر بن هاشم بن عبد مناف بن عبد الدار بن قُصی القرشی العبدری، د دوی کُنیت ابو عبد الله دې، د جلیل القدر صحابۀ کرامو رضی الله عنهم نه دې.

رسول الله ﷺ د هجرت نه وړاندې او عقبۀ ثانیې نه ورستو دې مدینې منورې ته لیږلې وو، دې د پاره چې خلقو ته قرآن کریم اوښائی، او دین ورته اوښائی، په دې وجه به دوی ته د قاری او مقری په نامې سره آواز کولې شو، د دوی په حقله دا هم وئیلې شوی دی، چې په مدینه منوره کښې د هجرت نه وړاندې د ټولو نه اول د جمعې مونځ په جمې سره کونکې هم دوی دی.

په جنګ اُحد کښې د څلویښتو کالو یا ددې نه په زیات عمر کښې شهید شوې دې، او چې چا دې شهید کړې دې، د هغۀ نوم "ابن قمئة" مذکور دې، وئیلې شوی دی، چې د رسول الله ﷺ دار ارقم ته د داخلیدو نه ورستو دوی ته پته اولګیده چې رسول الله ﷺ د اسلام دعوت ورکوی، نو مصعب هم دلته راغلو، او د رسول الله ﷺ د مرضۍ مطابق ئې اسلام قبول کړو، خو د خپلې مور او قوم د ویرې ئې خپل اسلام پټ ساتلې وو، او په پټه به د رسول الله ﷺ خوا ته تلو راتلو، بیا عثمان بن طلحه ته پته اولګیده هغۀ د دوی مور او قوم ته اووئیل، هغوی دې اونیسلو او بندی ئې کړو، او دې هم په دې حالت کښې وو، تر دې پورې چې حبشې ته ئې هجرت اوکړو، د دوی شمیر هم د ټولو نه په اولنو هجرت کونکو کښې کیږی، دې نه ورستو ئې په غزوۀ بدر کښې هم شرکت اوکړو.

دلته مصنف رحمه الله د دوی په حوالې سره باب خو قائم کړې دې، ولې په دې کښې ئې هیڅ یو حدیث نۀ دې ذکر کړې، شارحین ددې متعلق وائی، چې مصنف به دا ځائې خالی پریښودې وی، بیا به هغۀ ته د خپلو شرائطو مطابق حدیث نۀ وی ملاؤ شوې.

---

[1] تهذیب التهذیب، "حرف الصاد": ۳۸۴،۴، والجرح والتعدیل: ۴۴۶،۴، رقم الترجمة: ۱۹۶۴۱

[2] الثقات لابن حبان: ۳۸۳،۴، تقریب التهذیب: ۱۲۷۸

[3] الثقات لابن حبان: ۳۸۳،۴، تقریب التهذیب: ۱۲۷۸،۱

[4] الثقات للعجلی: ۱۴۷۹،۱

[5] الکاشف: ۱۱۱،۱

هنه ؛ په كتاب الجنائز كښې د دوى متعلق څه ذكر شوى دى، مثلاً دا چې د دفن كولو په وخت كښې دوى ته پوره كفن هم نۀ وو ملاؤ شوې.[1]

په بعضې نسخو كښې د "باب ذكر مصعب بن عمير" الفاظ راغلې دى، او په بعضو كښې "باب مناقب مصعب بن عمير" الفاظ دى، او په بعضې نسخو كښې ترجمه او باب د سره شته هم نه.[2]

۲۲-باب: مَنَاقِبُ الْحَسَنِ وَالْحُسَيْنِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا.

قَالَ نَافِعُ بْنُ جُبَيْرٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَانَقَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- الْحَسَنَ. [۲۰۱۶]

حضرات حسنين: د حضرت على رضي الله عنه د ځامنو حسن او حسين رضي الله عنهما د مناقبو بيان.

حسن او حسين د حضرت فاطمې رضي الله عنها ځامن او د رسول الله ﷺ نوسى وو، حضرت حسن مشر او حسين كشر وو، د دواړو بې شميره فضائل او مناقب دى، حضرت حسن د خلافت نه د لاس اخستلو اعلان كولو سره د حضرت معاويه په لاس باندې بيعت اوكړو، او دا د هغوى هغه كارنامه ده، چې په دې سره د مسلمانانو د دوؤ لويو ډلو په مينځ كښې د جنګ او نزاع او وينې توييدو ويره ختمه شوې وه، او رسول الله ﷺ د دې پيشن ګوئى فرمائيلې وه.

او د حضرت حسين رضي الله عنه ولادت د ۴ هجرې په شعبان كښې شوې وو، او وفات ئې په ۶۱ هجرې كښې په كربلا كښې د يزيد او عبيد الله بن زياد د فوځيانو په لاسونو شوې وو، د حضرت حسين د شهادت واقعه ډيره مشهوره ده، د هغې خلاصه داده، كله چې حضرت معاويه يزيد د خپل ځان نه ورستو خليفه اوټاكلو، نو د كوفې خلقو حضرت حسين رضي الله عنه ته خطونه اوليكل، او د هغوى په لاس باندې د بيعت ئې هغوى ته يقين وركړو، كله چې حضرت حسين رضي الله عنه لاړو نو خلقو هغوى سره بې وفائى اوكړه، او يزيدى فوج سره د هغوى رضي الله عنه مقابله اوشوه، چې په هغې كښې د خپلې ټولې كورنۍ سره هغوى رضي الله عنه د شهادت جام نوش اوفرمائيلو.[3]

وقال نافع بن جبير: نافع بن جبير، د جبير بن مطعم ځوې دې، او د دوى دا تعليق په كتاب البيوع كښې موصولاً مذكور دې.[4]

۳۵۳۶[5] حَدَّثَنَا صَدَقَةُ حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ حَدَّثَنَا أَبُو مُوسَى عَنِ الْحَسَنِ سَمِعَ أَبَا بَكْرَةَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- عَلَى الْمِنْبَرِ وَالْحَسَنُ إِلَى جَنْبِهِ، يَنْظُرُ إِلَى النَّاسِ مَرَّةً وَإِلَيْهِ مَرَّةً، وَيَقُولُ «ابْنِي هَذَا سَيِّدٌ، وَلَعَلَّ اللَّهَ أَنْ يُصْلِحَ بِهِ بَيْنَ فِئَتَيْنِ مِنَ الْمُسْلِمِينَ». [ر: ۲۵۵۷]

---

[1] فتح البارى: ۱۱۸.۹، وإرشاد السارى: ۲۳۱.۸، وعمدة القارى: ۱۲۳۹.۱۶

[2] الأبواب والتراجم، ص: ۱۳۲۴

[3] عمدة القارى: ۲۳۹.۱۶، فتح البارى: ۱۱۲۰.۹

[4] اوګورئ كتاب البيوع، باب ما ذكر فى الأسواق، رقم: ۱۲۱۲۲

[5] الحديث سبق تخريجه فى كتاب الصلح، باب قول النبى ﷺ للحسن بن على أن ابنى هذا سيد ولعلّ اللهَ أن يُصلح به بين فِئتين عظيمتين.........۱

رجال الحدیث

صَدَقَةُ: دا صدقة بن الفضل، ابو الفضل المروزی دې، ددهٔ احوال د کتاب العلم، باب "العلم والعظة" لاندې تیر شوی دی.[1]

ابنُ عُیَیْنَةَ: دا سفیان بن عیینه دې، ددهٔ احوال د کتاب العلم، باب "قول المحدث حدثنا أو اخبرنا" لاندې تیر شوی دی.[2]

أبُو مُوسَی: دا ابو موسیٰ اسرائیل بن موسی البصری دې، ددهٔ احوال د کتاب الصلح، باب "قول النبی للحسن بن علی إن ابنی هذا......." لاندې تیر شوی دی.

اَلْحَسَن: دا حسن بن أبی الحسن بن یسار البصری دې، ددهٔ احوال د کتاب الإیمان، باب "وان طائفتان من المؤمنین اقتتلوا فاصلحوا بینهما" لاندې تیر شوی دی.[3]

أبَا بَکْرَةَ: دا نُفیع بن الحارث ابو بکره رضی الله عنه دې، ددهٔ احوال د کتاب الإیمان، باب "وان طائفتان من المؤمنین......." لاندې تیر شوی دی.[4]

قوله: إِبْنِي هٰذَا سَیِّدٌ: دا د حضرت حسن ډیر لوی فضیلت دې، چې رسول الله ﷺ دوی ته "اِبن" (خپل ځوی) وئیلو سره سید او سردار اوګرځولو.[5]

د دوؤ ډلو مینځ کښې د صلحې پیشن ګوئی او د هغې وقوع: رسول الله ﷺ چې کومه پیش ګوئی فرمائیلې ده هغه ورستو واقع او متحقق شوې ده، کله چې په سیدنا حسن رضی الله عنه او سیدنا معاویه رضی الله عنه او ددې دواړو په ملګرو کښې د خلافت په حوالې سره اختلاف وو، او د ډیرې لوې وینې توییدو ویره وه، حضرت حسن رضی الله عنه د خلافت نه لاس اخستلو سره ددې ذمه وارئ د ترسره کولو د پاره حضرت معاویه رضی الله عنه ته اووئیل، او حضرت معاویه رضی الله عنه د دواړو ډلو په اتفاق سره د مسلمانانو خلیفه او امیر اوګرځیدو.

دا د حضرت حسن رضی الله عنه ډیره لویه قربانی، ایثار او بې مثاله فضیلت او منقبت دې، او ښکاره خبره ده، چې حضرت حسن رضی الله عنه دا کار د څهٔ ذلت یا د ملګرو د کم والی د وجهې نه هیڅ کله هم اونهٔ کړو، ځکه چې د څلویښتو زرو نه زیاتو کسانو د هغوی په لاس باندې د مرګ بیعت کړې وو، خو هغوی د مسلمانانو د اجتماعی خیر خواهئ او قومی سلامتئ د پاره دې ته

---

[1]) کشف الباری: ۱\۳۸۸،۴

[2]) کشف الباری: ۱\۱۰۲،۳

[3]) کشف الباری: ۱\۲۲۰،۲

[4]) کشف الباری: ۱\۲۲۵

[5]) إرشاد الساری: ۱\۲۳۱،۸

تيار شو، او د قائمې دنيا پورې ئې يو ښکلې مثال پريښودو.[1]

٣٥٣٧[2] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا الْمُعْتَمِرُ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عُثْمَانَ عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ - رضی الله عنهما - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - أَنَّهُ كَانَ يَأْخُذُهُ وَالْحَسَنَ وَيَقُولُ «اللَّهُمَّ إِنِّي أُحِبُّهُمَا فَأَحِبَّهُمَا». أَوْ كَمَا قَالَ.

رجال الحديث

مُسَدَّدٌ: دا مسدد بن مسرهد دې، ددۀ احوال د كتاب العلم، باب "من خصّ بالعلم قومًا دون قومٍ" لاندې تير شوى دى.[3]

مُعْتَمِرٌ: دا ابو محمد معتمر بن سليمان دې، ددۀ احوال هم په دغه كتاب العلم، باب "من خصّ بالعلم قومًا دون قومٍ" لاندې تير شوى دى.[4]

أَبِي: دا د معتمر پلار سليمان بن طرخان دې، ددۀ احوال هم د كتاب العلم، باب "من خصّ بالعلم قوماً دون قومٍ" لاندې تير شوى دى.[5]

أَبُو عُثْمَانَ: دا ابو عثمان بن عبد الرحمن بن مل النهدى دې، ددۀ احوال د كتاب مواقيت الصلاة، باب "الصلاة كفارة" لاندې تير شوى دى.

د حديث تشريح د اسامة بن زيد په حوالې سره ذكر شوى باب كښې تيره شوې ده.

٣٥٣٨[6] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ قَالَ حَدَّثَنِي حُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ - رضى الله عنه - أُتِيَ عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ زِيَادٍ بِرَأْسِ الْحُسَيْنِ - عَلَيْهِ السَّلاَمُ - فَجُعِلَ فِي طَسْتٍ، فَجَعَلَ يَنْكُتُ، وَقَالَ فِي حُسْنِهِ شَيْئًا. فَقَالَ أَنَسٌ كَانَ أَشْبَهَهُمْ بِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم -، وَكَانَ مَخْضُوبًا بِالْوَسْمَةِ.

رجال الحديث

مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ ابراهيم: دا محمد بن الحسين بن إبراهيم بن الحرّ بن زعلان العامرى ابو جعفر بن اشكاب البغدادى دې، چې د على بن اشكاب ورور دې، او د هغوى نه كشر دې،

---

[1] إرشاد السارى:٨/١٢٣١
[2] الحديث سبق تخريجه فى ذكر أسامة بن زيد:١٣٧٣٥
[3] كشف البارى:١٥٨٨/٤
[4] كشف البارى:١٥٩٠/٤
[5] كشف البارى:١٥٩٣/٣
[6] الحديث أخرجه الترمذى هذا الحديث أيضًا فى المناقب باب مناقب الحسن:١٣٧٧٨

د دوی تعلق په اصل کښې خراسان او "نسا" سره دې.

د دوی په شیوخو کښې د دوی پلار حسین بن إبراهیم، أبو النضر، إسحاق بن سلیمان الرازی، حسین بن محمد المروزی، علی بن حفص المدائنی، محمد بن أبی عبیدة بن معد المسعودی، قراد أبو نوح، عبد الصمد بن عبد الوارث، عبید الله بن موسٰی وغیره شامل دی، او د دوی نه په روایت کونکو کښې بخاری، أبو داؤد، نسائی، ابن أبی عاصم، ابن أبی حاتم، أبو الطیب أحمد بن أبی القاسم البغوی وغیره شامل دی.

عبد الرحمٰن بن أبی حاتم د دوی په حقله وائی:

"کتبتُ عنه مع أبی وهو ثقة، سئل أبی عنه فقال: "صدوق". ما او زما پلار د دوی نه احادیث لیکلی دی، او هغه ثقه دې، د والد محترم نه د دوی په حقله پوښتنه اوکړې شوه، نو وې وئیل رښتونې دې.

ابو بکر بن أبی عاصم وائی: "أثبت".

ابو العباس بن سعید وائی: "کان من أهل العلم والأمانة".

ابن حبان په کتاب "الثقات" کښې ددۀ تذکره کړې ده.

ابو الحسین ابن المنادی وائی:

"توفی یوم الثلاثاء لعشر خلون من محرم سنة إحدی وستین ومئتین، له ثمانون سنة".

په لسم محرم ۲۶۱ هجرې کښې وفات شو، او د دوی عمر ۸۰ کاله وو.[۱]

حافظ ابن حجر رحمه الله وائی:

"قلت: وقال مسلمة: ثقة، ثبت، جلیل. وقال الخطیب: کان ثقة حافظاً روی البخاری عنه أربعة".

مسلمه دوی ته ثقه ثبت او جلیل وئیلی دی، خطیب هم ثقه او حافظ اووئیل، امام بخاری د دوی نه څلور روایتونه روایت کړی دی.[۲]

حُسَینُ بنُ مُحَمَّد: دا حسین بن محمد بن بهرام تمیمی مروزی دې، ددۀ احوال د کتاب الجهاد، باب "من أتاه سهم غرب فقتله" لاندې تیر شوی دی.[۳]

جَرِیْر: دا جریر بن حازم یا ابن أبی حازم بن زید الازدی البصری دې، ددۀ احوال تیر شوی دی.[۴]

مُحَمَّد: دا محمد بن سیرین رحمه الله مشهور تابعی دې، ددۀ احوال د کتاب الإیمان، باب "اتباع الجنائز من الإیمان" لاندې تیر شوی دی.[۵]

---

[۱]) تهذیب الکمال: ۷۹.۲۵، وتهذیب التهذیب: ۱۲۱.۹\۱

[۲]) تهذیب التهذیب: ۱۲۲.۹\۱

[۳]) کتاب الجهاد: ۱.۱۶٤\۱

[٤]) کتاب الصلاة، باب الخوخة والممر فی المسجد............\۱

[۵]) کشف الباری: ۲.۵۲٤\۱

أَنَس بن مَالک: د رسول الله ﷺ مشهور صحابی مراد دې،ددهٔ احوال د کتاب الإیمان،باب "مِن الإیمان أن یُحبّ لأخیه مایُحب لنفسه" لاندې تیر شوی دی.(۱)

د یزید او ابن زیاد حکومت:

قوله: أُتِيَ عُبَیْدُ اللهِ بنُ زِیَادٍ......: عبید الله بن زیاد د یزید بن معاویه رضی الله عنه د اړخ نه د کوفې امیر وو،یزید د حضرت معاویه رضی الله عنه خوې وو،او د هغوی نه ورستو بادشاه جوړ شو.او اکثرو مسلمانانو د هغوی په لاس باندې بیعت اوکړو،خو ګڼړ شمیر حضرات صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم د هغوی د خلیفه منلو د او د هغوی په لاس باندې د بیعت کولو نه انکار کړې وو.چې په هغوی کښې حضرت عبد الله بن الزبیر رضی الله عنهما او حضرت سیدنا حسین بن علی رضی الله عنهما په خاصه توګه د ذکر وړ دی.

بیا حضرت حسین رضی الله عنه ته د کوفې نه د حضرت علی رضی الله عنه ملګرو خطونه لیکلو سره کوفې ته اُوغوښتلو،او دا یقین ئې ورکړو،چې دوی به د یزید په ځائې ستا په لاس باندې بیعت اوکړی.حضرت حسین رضی الله عنه د ګڼړ شمیر خطونو ملاویدو په وجه کوفې ته تلل مناسب اوګڼړل.

اوحضرت عبد الله بن عمر،حضرت عبد الله بن عباس او حضرت عبد الله بن زبیر رضی الله عنهم په شان جلیل القدر صحابهٔ کرامو دوی ته دا وئیلو سر منع کړو.چې کوفې والا دهوکه مار دی،د هغوی په خبرو او وعدو باندې بالکل یقین مهٔ کوئ،ځکه چې دې خلقو ستا والد محترم قتل کړو.ستاسو وروړ ئې یواځې پرېښودو.نو یقیناً هغوی به تاسو سره هم دغه کوی.

خو حضرت حسین رضی الله عنه د هغوی خبره اونهٔ منله،او کوفې ته روان شو،چې د هغې نه ورستو د کربلا تاریخی غمژنه پیښه وړاندې راغله،دا واقعه ډیره تفصیلی ده،او د تاریخ یو مستقل باب نه.بلکه مستقل تاریخ دې،چې په دې باندې ډیر څهٔ لیکلې شوې او وئیلې شوی دی،او تر قیامته پورې به لیکلې او وئیلې شی.

مونږ د تاریخ د مستند او غیر مستند روایاتو،حقیقت او افسانو وضاحت دلته نهٔ کوو،او نهٔ دا د هغې ځائې دې.هنه ! ددې دومره پس منظر او د تاریخ متفقٌ علیه خبرې ذکر کول ضروری ګڼړو.چې په هغې سره په پورتنو روایاتو باندې پوهیدلو کښې مدد ملاویږی.

د کربلا واقعه او د حضرت حسین رضی الله عنه د شهادت پس منظر او د واقع کیدو اسباب: په کربلا کښې د رسول الله ﷺ د نوسی حضرت حسین رضی الله عنه او د هغوی د کورنئ د نورو حضراتو شهادت خو د انسانی تاریخ زړهٔ نړونکې او ډیره د بهیمیت واقعه ده،او په دې نفوس قدسیو باندې چې د ظلم او ستم کوم غرونه اُوغورځولې شو.هیڅ یو هوش لرونکې مسلمان د هغې تائید او د هغې د ذمه دارو ملګرتیا نهٔ شی کولې.خو په دې پس منظر کښې تلو او د هغې تاریخ کړې یوځائې کولو نه ورستو معلومیږی،چې ددې پیښې هم د هغه واقعاتو سره تعلق دې،کوم چې د خلافت راشده په زمانه کښې د یهودیانو ایجنټانو سبائی ډلې او د

---

(۱) کشف الباری:۲،۱٤

نورو سازش كونكو عناصرو او د منافقينو د سازشونو او د هغوى په دهوكه كښې راګير شوې د ساده زړۀ مسلمانانو د سادګئ په نتيجه كښې رابنكاره شوې وې.او څۀ به د الله تعالى خپل حكمت هم په دې كښې پټ وى.

بنو هاشم او بنو اُميه: علامه ابن خلدون په خپل شهرۀ آفاق تاريخ كښې په دې حوالې سره ډيره محققه،معتدله او معقوله توجيه فرمائيلې ده.چې د هغې خلاصه داده.چې د رسول الله ﷺ جدّ امجد او د قريشو د سردار عبد مناف په اولاد كښې قدرت لوې فضل او كمال كينبودې وو.او د هغوى نجابت او شرافت يو مسلم حقيقت دې.د عبد مناف په ځامنو كښې يو عبد شمس وو.او د مشر كيدو په وجه د قريشو سردارى اول د دوى په لاس كښې پاتې شوه.او بيا د دوى ورور او د عبد مناف بل ځوى هاشم ته منتقل شوه.او هاشم د رسول الله ﷺ د نيكۀ عبد المطلب پلار وو.او عبد الشّمس د ابو سفيان بن حرب بن اميه د نيكۀ (اميه) پلار وو.

د رسول الله ﷺ د بعثت نه ورستو قريشو(چې د فهر بن مالك بن النضر د اولاد لقب وو)د بنو هاشمو نه پريكړه (يعنى بائيكاټ)اوكړه.دا د ۷ نبوى كال خبره ده.تر دريؤ كالو پورې بنو هاشم په شِعب أبى طالب كښې محصور وو.او قسمه قسم تكليفونه ئې برداشت كړل........ ددې نه ورستود قريشو څۀ ضمير لرونكو سردارانو ته دا خبره ډيره بده ښكاره شوه.چې مونږ په بنو هاشمو باندې دا ناروا او غير انسانى پابندئ لګولې دى،نو هغوى دا پابندئ لرې كړې.بل اړخ ته په رسول الله ﷺ باندې د قريشو د توقعاتو خلاف هيڅ اثر هم اونۀ شو.

او هغوى ﷺ خپل دعوت د حصار په زمانه كښې هم جارى اوساتلو.او ددې نه ورستو هم.د شمير څو كسانو نه علاوه تقريبًا ټولو قريشو به د رسول الله ﷺ د دعوت قبلولو نه انكار كولو.او د هغوى ﷺ بابركت ذات ته او د هغوى ﷺ خاندان ته به ئې تكليفونه رَسول.او رسول الله ﷺ به برابر په هغې باندې صبر كولو.او خلق به ئې پوهه كول.تر دې پورې چې رسول الله ﷺ د الله تعالى په حكم باندې مدينې طيبې ته هجرت اوفرمائيلو.جهاد شروع شو.او بيا په غزوۀ بدر كښې د قريشو اكثر سرداران قتل كړې شو.اسلام مضبوطيدو او كفر كمزورې كيدو.او په اتمه (۸) هجرئ كښې د فتح مكې په صورت كښې الله تعالى اسلام ته فتح مبين او فيصله كونكې غلبه ورعطاء كړه.

د ابو سفيان اسلام قبلول: د فتح مكې په ورځ د قريشو سردار ابو سفيان وو.چې د دوى خپل نوم صخر وو.او د حرب بن امية بن عبد الشمس بن عبد مناف ځوې وو.دوى د نورو سردارانو په مقابله كښې زياد صبر كونكې،پوهه او په نَجابت او تدبُر باندې متصف وو.او د هغوى خلاف الله تعالى دوى د اسلام په دولت باندې هم مشرف كړل،رسول الله ﷺ په مكه معظّمه كښې په فاتحانه ډول داخل شوې وو.او هغوى ﷺ ته هر يو مخالف سره د هر څۀ كولو قدرت حاصل وو.ولې هغوى ﷺ د عامې معافئ اعلان اوفرمائيلو.او د فتح مكه ورځ ئې د يوم المَلحمه(د جنګ ورځ)په ځائې د يوم المَرحمه(د رحمت ورځ)اوګرځوله.او د قريشو په حقله ئې دا تاثر رَد اوفرمائيلو.چې الله تعالى نن ورځ قريش ذليل كړل،بلكه وې

فرمائيل، چې نن الله تعالى قريشو ته عزت وركړو.
د رسول الله ﷺ تره عباس هم په دې موقع باندې اسلام قبول كړو، او د هغوى په وينا باندې ابو سفيان هم اسلام قبول كړو، او رسول الله ﷺ نۀ صرف د هغوى اسلام قبول او منظور اوفرمائيلو، بلكه هغوى ته ئې عزت وركړو، او وې فرمائيل، چې څوك د ابو سفيان كور ته راغې هغه هم په آمان كښې دې.
د ابو سفيان بى بى عاتكۀ بنت عتبه هم مسلمانه شوه، او د يو قول موافق د هغوى ځوې معاويه رضي الله عنه هم په دې موقع باندې مسلمان شو، دا ټول حضرات په اسلام كښې داخل او د صحابيت په شرف باندې برخه آور شو، او د رسول الله ﷺ په ژوند مبارك كښې او د وصال نه ورستو د اسلام لمن سره پيوست پاتې شو.
د ابو سفيان د ريښتونې مسلمان كيدو دلائل او قرائن: څنګه چې د رسول الله ﷺ په حقله دا سوچ كول محال دى. چې هغوى ﷺ د څۀ خوف يا لالچ په وجه د ابو سفيان په اسلام ښكاره كولو باندې خاموشى اختيار كړې وه، او رسول الله ﷺ د ابو سفيان اسلام نۀ قبلولو باندې پوهه وو........ همدغه شان دا منل هم ناممكن دى، چې ټول عمر رسول الله ﷺ او د هغوى ﷺ بهادرو صحابۀ كرامو رضي الله عنهم سره جنګيدونكې او د قيصر په دربار كښې د واقعې خلاف يو لفظ وئيلو نه ځان بچ كونكى ابو سفيان د ويرې د وجهې خپل اسلام قبلول ښكاره كړل. بلكه هغوى خو د اسلام قبلولو نه لړ وړاندې د فاتح اعظم رسول كريم ﷺ په وړاندې د هغوى ﷺ په نبى كيدو باندې د عدمِ اطمينان اظهار كړې وو، او بيا الله تعالى په خپل فضل او كيدې شى درسول الله ﷺ د دعاء په بركت سره د هغوى سينه د اسلام دپاره پرانستې وى.
د حضرت معاويه رضي الله عنه د خاندان د حكومت ابتداء: د آقائې نامدار ﷺ د وفات نه ورستو د خلافت راشده په زمانه كښې خليفۀ راشد ثاني سيدنا حضرت عمرفاروق رضي الله عنه د دمشق والى يزيد بن أبى سفيان جوړ كړې وو، او د أردن ئې معاويه بن أبى سفيان رضي الله عنهما، بيا كله چې د يزيد په طاعون عمواس كښې وفات اوشو، نو د دمشق والى د هغۀ ورور حضرت معاويه رضي الله عنه جوړ كړې شو، دمشق د شام دارالخلافه ده، او د حجاز نه علاوه عراق او شام د آولنۍ زمانې نه د اسلام او مسلمانانو ډيرې اهمې او د ستائنې وړ سيمې ګڼړلې شوې.
د حضرت على رضي الله عنه او حضرت معاويه رضي الله عنهما اختلاف: د سيدنا حضرت عمر فاروق رضي الله عنه نه ورستو حضرت رضي الله عنه عثمان امير المؤمنين جوړ كړې شو، نو هغوى هم حضرت معاويه رضي الله عنه د شام والى جوړ كړې پريښودو، او بيا كله چې فتنه پيدا كونكو، حضرت عثمان رضي الله عنه، په غمژن كونكې طريقې سره شهيد كړو، نو ګڼړو صحابۀ كرامو رضي الله عنهم د حضرت عثمان رضي الله عنه انتقام اخستل د خلافت د ذمه وارئ پورته كونكو اولين فرض اوګرځولو، د حضرت طلحه او زبير رضي الله عنهما په شان أصحابو (چې د عشره مبشره نه دى) په وينا باندې خليفه حضرت على رضي الله عنه جوړ كړې شو، او خليفه جوړيدو سره ام المؤمنين حضرت عائشې صديقې رضي الله عنها، او د رسول الله ﷺ جليل القدر او مدبر صحابى حضرت عمرو بن العاص، طلحه، وزبير، مغيره بن شعبه، نعمان بن بشير، ابو موسىٰ اشعري او د سيدنا معاويه رضي الله عنهم په شان صحابۀ رسول الله ﷺ د هغوى نه د حضرت عثمان رضي الله عنه د انتقام اخستلو مطالبه اوكړه، دلته حضرت

عثمان رضي الله عنه شهيد كونكى سبايان او شر پيدا كونكى د حضرت على رضي الله عنه نه گير چاپيره وو،او حضرت على رضي الله عنه د پاره د حضرت عثمان غنى رضي الله عنه د قصاص خبره چيړل ناممكن نۀ وه،خو د فريق ثانى د دې نه لاس اوباسل هم آسان نۀ وو،ځكه چې هغوى د حضرت عثمان رضي الله عنه وارثان هم وو،او د حضرت عثمان رضي الله عنه قتل ځۀ وړه خبره خو نۀ وه.
په دې حوالې سره په اختلاف كښې ورو ورو شدّت او سختى راتله،او نعمان بن بشير د حضرت عثمان رضي الله عنه قميص مبارك او د هغوى د بى بى محترمې حضرت نائلې گوتې (چې د حضرت عثمان رضي الله عنه د بچ كولو په وخت كښې كټ كړې شوې وې) اخستلو سره شام ته لاړو،او هلته حضرت معاويه د جامع دمشق په منبر باندې كيښودلو سره خلقو سره ئې د حضرت عثمان رضي الله عنه د مظلومانه شهادت او د هغوى په قصاص اخستلو كښې په وړاندې ورستو كيدو باندې خبره اوكړه.
د حضرت معاويه د دغه ځائې د خلقو سره د ډير وخت پيژندگلو،بيا د ډيرې زمانې نه د هغوى خدمت،او خپل خاندانى وجاهيت او طبعى سياسى تدبر په شان څيزونو د وجهې نه،او څۀ د پيښې د نزاكت او درد مندئ په وجه باندې د حضرت معاويه په حق كښې د عامې رائې كيدل بالكل قدرتى او قرين قياس وو،نو د حضرت على رضي الله عنه د پاره دا مسئله ختمول ډير مشكل شو،او هم په دې وجه باندې هغوى رضي الله عنه ته د حضرت عائشې رضي الله عنها خلاف جنگ جمل او د حضرت معاويه رضي الله عنه خلاف جنگ صفين كول هم په غاړه شو،چې په دې كښې په اولنى كښې (د تاريخى شهادتونو موافق) لس زره او په دويم كښې د يو لاكه پورې كسانو ژوندونه ختم شو.
اگر چې ددې جنگونو په راگرمولو كښې او دواړو اړخونه ته په نقصان رسولو كښې د فتنې پيدا كونكو بنيادى كردار وو،خو د موقف اختلاف په هر حال كښې په فريقينو كښې وو،اختلاف ته د بنو هاشم (د نبى عليه السلام او د حضرت على رضي الله عنه د خاندان) او بنو اميه (د حضرت عثمان او معاويه رضي الله عنهما د خاندان) په مينځ كښې د اختلاف په تناظر كښې هم كتلې شوى دى،په دې حوالې سره چې كومو خلقو حضرت على رضي الله عنه ته د رسول الله ﷺ د خاندان،او زوم كيدو،او سبقت فى الإسلام په وجهې سره افضل او برحق اووئيل،نو هغه په خپل ځائې باندې صحيح دى،ولې د حضرت معاويه رضي الله عنه خپل جدّ امجد اُميّه اړخ ته نسبت كولو سره هغوى د خاندان نبوت خلاف يا حريف گرځول،د دوئ او د دوئ د پلار ابو سفيان اسلام مشكوك گرځول،دوى د جاهليت او د باطل شهنشاهيت خوښونكى او غوښتونكى گرځولو سره گمراهئ اړخ ته منسوب كول هم په هيڅ شان سره صحيح نۀ دى.
ځكه چې يو خو رسول الله ﷺ د الله تعالى رسول او د حق علم او بيرغ پورته كونكې وو،د خپل نسب د پاره بادشاهت او سردارى حاصلول د هغوى مقصد كله هم نۀ وو،ابو لهب په نو هاشمو كښې د كيدو سره سره د الله تعالى د رسول دښمن او مردود دې،او د دوى د پلار،كۀ د فتح مكې په وخت اسلام قبلول عيب دې،نو حضرت عباس د رسول الله ﷺ ترۀ هم په دې موقع باندې اسلام قبول كړې وو،او د على رضي الله عنه پلار خو د سره اسلام قبول كړې نۀ وو،(نو بيا صرف حضرت معاويه په دې بناء باندې د تنقيد هدف جوړ شو،) بيا حضرت

عثمان رضی الله عنه هم د بنو اميو نه وو، او خليفهٔ راشد وو، نو بيا مؤرخ د بنو اميو د حكومت ابتداء د حضرت معاويه نه ولې كوى؟ددې جرې خو د خلافت راشده په زمانه كښې وې، او د رسول الله ﷺ زوم خو حضرت عثمان رضی الله عنه هم دې، او معاويه د رسول الله ﷺ (اوښې) اخ الزوجة دې او ابو سفيان ئې خُسر دې.

په هر حال كښې د حضرت على رضی الله عنه او معاويه رضی الله عنه په مينځ كښې اختلاف وو، او حضرت على رضی الله عنه د عبد الرحمٰن بن الملجم خارجى په لاسو شهيد كيدو نه ورستو د هغوى رضی الله عنه ځوې جضرت حسن رضی الله عنه امير جوړ كړې شو، هغوى د حضرت معاويه سره صلح اوكړه، او د هغوى په حقله ئې د امارت نه لاس واخستل، حضرت معاويه رضی الله عنه د حضرت عثمان رضی الله عنه د خلافت په زمانه كښې راپاسيدونكى، او په عهد مرتضوى كښې نور هم مضبوطيدونكى سبايان او خارجى فتنې ئې په خپل سياسى تدبُر او حكمت عملئ سره د خپو لاندې كړې، او تر ډير حده پورې ئې يو مستحكم حكومت قائم كړو.

د حضرت سيدنا معاويه رضی الله عنه وفات او د يزيد خلافت: د حضرت معاويه رضی الله عنه په ۶۰ هجرې كښې وفات اوشو، د وفات نه وړاندې د حضرت مغيره بن شعبه رضی الله عنه په شان د جليل القدر او تجربه كار صحابى په مشورې سره ئې د خپل ځوې يزيد د حكومت د پاره لار برابرول شروع كړل، حضرت مغيره بن شعبه رضی الله عنه په دې حوالې سره خپل كردار ادا كړو، مغيره بن شعبه رضی الله عنه په دې الفاظو سره په يزيد باندې د اعتماد اظهار اوكړو:

"ذهب أعيان الصحابة وكبراء قريش وردوا أسنانهم وانما بقى أبناءُهم وأنت مِن أفضلِهم وأحسنِهم رأيًا وسياسةً وما أدرى ماينع أميرَ المؤمنين من العهد لك".[1]

لوې لوې صحابهٔ كرام رضی الله عنهم او د قريشو لوې كسان هم د دنيا نه تلى دى، هغوى خپل عمرونه اوخوړل، اُوس د هغوى رضی الله عنهم ځامن پاتې شوى دى، چې په هغوى كښې تهٔ غوره، او د رائې او سياست په اعتبار سره د نورو نه ښهٔ ئې، او ما ته علم نشته چې امير المؤمنين (سيدنامعاويه) ستاسو د پاره د ولى عهد عهده ولې نهٔ اخلى.

يزيد دا خبره حضرت معاويه رضی الله عنه ته اوكړه، حضرت معاويه د حضرت مغيره رضی الله عنه نه پوښتنه اوكړه، نو هغهٔ هغوى ته اووئيل:

"قد رأيت ما كان من الاختلاف وسَفك الدَّم بعد عثمان وفى يزيد منك خَلف، فاعهد له يكون كهفًا للناس بعدك فلا تكون فتنةٌ ولا يُسفك دم وأنا أكفيك الكوفة ويكفيك ابنُ زياد البصرة...............".[2]

د جضرت عثمان رضی الله عنه نه ورستو چې كوم اختلاف او وينه تويه شوې وه، ما هغه ليدلې ده، او ستاسو ښكلې جانشينى يزيد كولې شى! لهذا د هغهٔ د پاره وصيت اوكړئ، دې به ستاسو نه ورستو خلقو د پاره ښكلې سهارا او مددګار ثابت شى، او نهٔ به فتنه وى او نهٔ وينه توئيدل...

---

[1] تفصيل د پاره اوګورئ: تاريخ ابن خلدون: ۳، ۱۲۰

[2] تاريخ ابن خلدون: ۳، ۱۲۰

او زهٔ ستا د پاره د كوفې ذمه دارې اخلم، او ابن زياد به د بصرې ذمه دارى واخلى.

سيدنا امير معاويه رضی الله عنه سره ددې خبرو نه ورستو حضرت مغيره هم د يزيد د ولى عهد جوړولو د پاره كار شروع كړو، او حضرت معاويه رضی الله عنه هم په دې حوالې سره د خلقو خيالاتو جوړولو سره د مشورو څهٔ سلسله شروع كړه.

حضرت مغيره بن شعبه په ۴۹ يا ۵۰ هجرې كښې وفات شو، نو حضرت معاويه د هغوى په ځائې د كوفې والى هم زياد جوړ كړو، او په دې طريقې سره زياد سره دوه ښارونه راغلل، بيا زياد كوفې ته لاړو، او بصره ئې حضرت سمرة بن جندب رضی الله عنه ته اُوسپارله.

زياد څوک وو؟: د زياد او ابن زياد په دې تاريخ (خلافت يزيد او شهادت حسين رضی الله عنه) كښې لوئې بنيادى كردار دې، زياد هغهٔ سړې دې، چې ددهٔ متعلق د ابو سفيانَ دا دعوىٰ وه، چې دې د دوى د زمانهٔ جاهليت د يوئې نكاح په نتيجه كښې د دوى د نطفې نه پيدا شوې سړې دې، ورستو حضرت معاويه رضی الله عنه د زياد په مطالبې او د نسبونو او قيافې د ماهرينو د ګواهئ په بنياد باندې د ابن أبى سفيان په توګه قبلولو سره دې په خپل نسب كښې پيوست كړو (چې دې د پاره د استلحاق اصطلاح معروف ده)، او بيا د عقل او تدبر په بنياد باندې ئې دې د حكومت په اعلىٰ مرتبو باندې مقرر كړو، ددهٔ د وفات نه ورستو ددهٔ په ځامنو كښې عبيد الله بن زياد ئې د خراسان والى جوړ كړو، او هغهٔ ته ئې دا وصيت اوكړو:

"اتق الله ولا توثرنّ على تقواه شيئًا، فإن في تقواه عوضًا وقِ عرضَك مِن أن تدنَّسه، وإن أعطيتَ عهدًا فأوفِ به، ولا تتّبِعَنّ كثيرًا بقليل، ولا يخرجن منك أمر حتى تبرمه، فإذا خرج فلا يردن عليك، وإذا لقيت عدوك فكبر أكبر مَن معكَ وقاسِمهم على كتاب الله، ولا تطمئن أحدًا في غير حق ولا تؤيسنّ من حقٍ هُوله". (١)

ددهٔ ورور عباد بن زياد ئې د سجستان والى جوړ كړو، او عبد الرحمٰن بن زياد ئې د عبيد الله ملګرې جوړ كړو.

د حضرت معاويه رضی الله عنه د بصيرت ډک وصيتونه: ۶۰ هجرې كښې حضرت معاويه رضی الله عنه وفات شو، او د وفات نه وړاندې هغوى قوم ته خطاب اوفرمائيلو، چې په هغې كښې ئې اووئيل:

"إني كزرع مستحصد، وقد طالت إمارتي عليكم حتى مللتُكم ومللتموني وتمنّيت فراقكم وتمنّيتم فراقي ولن يأتيكم بعدي إلا من أنا خير منه كما أن من كان قبلي خير مني وقد قيل: من أحبَّ لقاءَ الله أحبَّ الله لقاءَه اللهم إني قد أحببت لقاءك فاحبب لقائي وبارك لي". (٢)

دې نه ورستو خپل ځوى يزيد ته ئې اووئيل، چې ما ستا د پاره فضاء برابر كړې ده، او د حكومت په لار كښې د قريشو څلور كسان ستا مخالف جوړيدې شى، حسين بن على، عبد الله بن عمر، عبد الله بن زبير، او عبد الرحمٰن بن أبى بكر رضی الله عنهم.

---

(١) تاريخ ابن خلدون: ۳ / ۱۱۹
(٢) تاريخ ابن خلدون: ۳ / ۱۲۲

نو تر کومې پورې چې د ابن عمر رضی الله عنه تعلق دې، نو هغهٔ خو عبادت نیم مړ کړې دې، او کله چې څوک (د بیعت نه بغیر) نهٔ بچ کیږي، نو هغه به ستا بیعت کوي، او د حسین رضی الله عنه په حقله ئې اوفرمائیل:

"وأما الحسين فإن أهل العراق لن يدعوه حتى يخرجوه فإن خرج عليك فظفرت به فاصفح عنه فإن له رحماً ماسة، وحقاً عظيماً".

حضرت حسین به اهل عراق د مدینې نه د اُوباسلو نه بغیر نهٔ پریږدي، کهٔ هغوی ستا خلاف راؤوتل، او تهٔ په هغوی باندې غالب شوې، نو تهٔ هغوی ته هیڅ مهٔ وایه، ځکهٔ چې د هغوی داسې خپلولی ده. چې تا سره د هغې هیڅ مثال نشته، او ډیر لوئې حق ئې دې، د عبد الرحمن بن أبی بکر په حقله ئې اوفرمائیل. کهٔ نور خلق څهٔ اوکړي نو کیدې شي هغه هم څهٔ اوکړي، او د هغهٔ د زړهٔ مینه په ښځو باندې ده. او بیا ئې اووئیل:

"وأما الذي يجثم لك جثوم الأسد ويراوغك روغان الثعلب، وإذا أمكنه فرصة وثب فذاك ابن الزبير فإن هو فعلها بك وقدرت عليه فقطعه إرباً إرباً".[1]

او تر کومې پورې چې د عبد الله بن زبیر تعلق دې، نو هغه به د زمری په شان سینه په زمکه کینبودو سره ستا په انتظار کښې ناست وي، او د لومبړې په ډول به روان وي، او کهٔ هغهٔ ته موقع ملاؤ شوه، نو به تا به حمله کوي، نو کهٔ هغهٔ داسې اوکړل، او تا ته په هغهٔ باندې قدرت حاصل شو، نو هغه ټکړې ټکړې کړه.

په یو بل روایت کښې راغلي دي، چې د حضرت معاویه رضی الله عنه د وفات په وخت کښې یزید غائب وو، حضرت معاویه اوفرمائیل، هغهٔ ته دې زما دا وصیت اورسولې شي، چې اهل حجاز ستا خلق دي، په هغې کښې د هر یو راتلونکي تهٔ اکرام کوه، او د غائب اوسیدونکو خیال ساته، او اهل عراق کهٔ هره ورځ ستا نه د والي معزول کول غواړي نو معزول کوه ئې، ځکه چې دعامل معزولي ددې نه ډیره کمه ده، چې ستا خلاف یو لاکهٔ توري پورته کړې شي. او د شام والو متعلق ئې اوفرمائیل:

"فليكونوا بطانتك وعيبتك، وإن رابك شيئ من عدوك فانتصر بهم". هغوی ذې ستا خواص او راز دار وي، او کهٔ تا ته د چا دښمن نه ویره وي، نو د هغوی نه مدد واخله.

په دې روایت کښې د عبد الرحمن بن أبی بکر ذکر نشته، او د حضرت حسین رضی الله عنه متعلق دا الفاظ دي: "لوأني صاحبه لعفوت عنه وأنا أرجوك أن يكفيك الله بمن قتل أباه وخذل أخاه".

یعنې کهٔ د هغهٔ معامله ما سره وه، نو ما به هغه معاف کړې وو، او زهٔ امید ساتم چې الله تعالی به ستا د پاره داسې کافي شي، چې ستا د اړخ نه به هغه خلق دوی سره اونخلوي، چا چې د هغهٔ پلار قتل کړو، او ورور ئې ورله بې یار او مددګار پریښودو.

---

[1] تاریخ ابن خلدون: ۳، ۲۲، ۱۲۳

او د ابن زبير رضي الله عنه نه فارغيدو د پاره ئې اووئيل، ولې د مصالحت په صورت كښې د صلح كولو د پاره ئې اوفرمائيل او وې وئيل: "واحقن دماء قومك ما استطعت".[1]

څومره چې درنه كيدې شى د خپل قوم د وينې تويولو نه ځان اوساته.

د حضرت معاويه رضي الله عنه د دې وصيت نه د هغۀ د جذباتو او احساساتو ډيره ښۀ اندازه كيدې شى، چې د هغۀ د ټولو نه سخت موقف د ابن زبير رضي الله عنه متعلق دې، او د حضرت حسين رضي الله عنه د جلالت او اهميت هغۀ ته پوره خيال او احساس دې، او سره د ويرې نه ئې هغۀ سره د جنګ نۀ كول طلب كړې دى، په هر حال كښې حضرت معاويه رضي الله عنه انتقال اوكړو، او د يزيد په لاس باندې د امارت د پاره بيعت اوشو، په دې وخت كښې د مدينې منورې والى وليد بن عتبة بن أبى سفيان وو، د مكې والى عمرو بن سعيد بن العاص، د بصرې عبيد الله بن زياد او د كوفې نعمان بن بشير ....

دحضرت معاويه رضي الله عنه د توقع مطابق هم دغې څلورو كسانو (حسين بن على، عبد الله بن زبير، ابن عمر او عبد الرحمٰن ابن أبى بكر رضي الله عنهم) د بيعت نه انكار اوكړو، او يزيد د دوى نه د بيعت اخستلو د پاره كوشش شروع كړو.

د حضرت حسين رضي الله عنه د يزيد د خلافت منلو نه انكار: هغوى د مدينې والى وليد بن عتبه ته خط اوليكلو، او په دې كښې ئې هغوى ته د حضرت امير معاويه رضي الله عنه د وفات خبر وركړو، او حضرت حسين بن على رضي الله عنه حضرت عبد الله بن عمر او حضرت عبد الله بن زبير رضي الله عنهم ته د مهلت وركولو نه بغير د بيعت اخستلو د پاره اووئيل، دا خط مروان بن الحكم اولوستلو، نو د حضرت معاويه رضي الله عنه په وفات باندې ئې هغوى ته دعاء اوكړه، او وليد ته ئې دا مشوره وركړه، چې ددې دريؤ واړو نه د حضرت معاويه رضي الله عنه د وفات د خبريدو نه وړاندې بيعت واخله، او كۀ دوى نۀ منى نو قتل ئې كړه، ګني نو دوى به مختلفو اړخونو ته تلو سره تا د پاره مشكلات پيدا كړى، ما سواء د ابن عمر رضي الله عنه نه ځكه چې هغۀ نۀ قتال خوښوى، او نۀ حكومت.

"فإنه لايحب القتال ولايحب الولاية".[2]

وليد عبد الله بن عمرو بن عثمان حضرت حسين پسې اوليږلو........نو حضرت حسين خپل ځوانان او د كور خلق جمع كولو سره اووئيل، "هغه (يعنى حسين) د هغۀ خوا ته ځى، او تاسو په دروازه كښې اوسئ، كۀ آوازونه پورته شو، نو بيا تاسو ټول راشئ".

حضرت حسين رضي الله عنه تلو سره مروان او وليد ته تعزيت اوكړو، د هغوى په رابطه كولو باندې ئې شكريه ادا كړه، او كله چې هغوى د بيعت د پاره اووئيل، نو حسين اووئيل:

"مثلى لايبايع سرّا ولايكتفى بها منى".[3]

---

[1] تاريخ ابن خلدون:٣، ١٢٣

[2] تاريخ ابن خلدون:٣، ١٢٤

[3] تاريخ ابن خلدون:٣، ١٢٤

زما په شان سړي (چې هغهٔ سره په ګنړ شمير کښې ملګرى وو) په پټه باندې بيعت نهٔ شى کولې، او نهٔ په دې (زما په بيعت) باندې اکتفاء کولې شى.

د حرمينو او کوفې د واليانو د حضرت حسين د قتل نه انکار: د بيعت نهٔ کولو په صورت کښې مروان د حضرت حسين رضي الله عنه د قتل کولو د پاره اووئيل، د حضرت حسين رضي الله عنه د تلو نه ورستو کله چې ئې وليد ته پيغورونه اوکړل او ملامته ئې کړو، نو هغوى اووئيل:

"والله ما أحب أن لي ما طلعت الشمس في مال الدنيا وملكها وأني قتلت الحسين أن قال لا أبايع". [1]

کهٔ ما ته د دنيا په بادشاهئ کښې هر هغه څهٔ ملاويږى، چې په هغې باندې نمر راختلې دې، نو په خدائى قسم ! زهٔ به هغه د حضرت حسين رضي الله عنه په بيعت نهٔ کولو باندې د قتل کولو په بدله کښې اخستل خوښ نهٔ کړم.

او بل اړخ ته ابن الزبير خو تر سو ورځو پورې په کور کښې پټ پاتې شو، او بيا کله چې د وليد د اړخ نه په بيعت کولو باندې زور زيات شو، نو هغوى خپل ورور جعفر وليد ته د پوهولو د پاره اوليږلو او وې وئيل چې زما د کور د دروازې نه خلق واپس کړه، زهٔ صبا ستا خوا ته رازم، او بيا کله چې هغهٔ پيره ختمه کړه، نو ابن الزبير د شپې شپې د حضرت جعفر په ملګرتيا کښې د مدينې لار واخسته، په دويمه شپه حضرت حسين رضي الله عنه هم د خپلو ورونړو، ځامنو او وريرونو (ابناء الاخ) سره اووتلو، او مکې ته اورسيدل.

کله چې خلق ابن عمر رضي الله عنه پسې راغلل، نو هغوى اووئيل، زهٔ به د خلقو په مخکې بيعت کووم، او يو روايت دادې، چې ابن عمر، او ابن عباس رضي الله عنهما په مکه کښې وو، هغه چې کله مدينې ته راغلو، نو حضرت حسين رضي الله عنه او عبد الله بن زبير سره ملاؤ شو، او وې فرمائيل، چې د تفريق بين المسلمين نه ځان اوساتئ، او ابن عمر او ابن عباس رضي الله عنهما پخپله لاړل او هغهٔ (يزيد) سره ئې بيعت اوکړو.

په هر حال کښې ابن عمر او ابن عباس (رضي الله عنهما) حضرت حسين رضي الله عنه د يزيد د مخالفت نه منع کړو، محمد بن الحنفيه هم د يزيد نه د لرې اوسيدو مشوره ورکړه، او وې وئيل، يا په مکه کښې اوسيږه او يا چرته بل ځائې...... تر دې پورې چې د خلقو معامله واضحه او مطلع صفا شى، هلته يزيد د دې حضراتو په فيصله کولو کښې د ناکامئ يا د سستئ په وجه وليد معزول کړو، او عمرو بن سعيد بن العاص ئې د مدينې والى جوړ کړو، کله چې حضرت حسين رضي الله عنه مکې ته تشريف راؤړو، نو د خلقو په کثرت سره د هغوى خوا ته تګ راتګ شروع شو، عبد الله بن الزبير هم يو ځل نيم ملاويدو.

دلته کوفې والو ته چې د يزيد د خلافت او د حضرت حسين رضي الله عنه مکې ته د راتلو پته اولږيده، نو شيعه ګانو د سليمان بن صرد په کور کښې جمع کيدو سره حضرت حسين رضي الله عنه ته خط اوليکلو، چې په هغې کښې ئې اووئيل، چې مونږ د نعمان بن بشير په لاس باندې بيعت

---

[1] تاريخ ابن خلدون: ۳، ۱۲٤

نۀ کوو، او په جمعه او اخترونو کښې د هغۀ نه ځان ساتو، کۀ تاسو راغلئ نو مونږ به هغه اوباسو، په دويمه ورځ ئې بيا د دوه نيمو سوو صفحو يو خط اوليکلو، په دريمه ورځ ئې بيا اوليکلو، حضرت حسين رضي الله عنه په خطونو ملاويدو باندې اوفرمائيل، زۀ خپل د ترۀ ځوئ او معتمَد مسلم بن عقيل درليږم، هغه به درتلو سره ستاسو حال اوګوري، کۀ ستاسو رائې او حالت هم هغه وی، کوم چې ستاسو آستاذی راتلو سره بيانوی، نو هغه به ما ته خط اوليکی او زۀ به راشم.

مسلم په لار کښې د مدينې منورې نه دوه لار ښودونکی ځان سره واخستل، هغه دواړه يا په هغوی کښې يو په لاره کښې پټ شو، يا هلاك شو، مسلم د هغې نه بدفالی واخسته، او حضرت حسين رضي الله عنه ته ئې خبر ورکړو، ولې حضرت حسين رضي الله عنه دا د حضرت مسلم بن عقيل جبن او ويره ګرځولو سره رد کړو، او هغۀ ئې تلو ته پرېښودو، مسلم بن عقيل چې کله لاړو، نو د حضرت علی رضي الله عنه دلې والو سره ملاؤ شو، هغوی د همدردې او د يو والی يقين ورکړو، او تقريباً دولس زرو کسانو د هغوی په لاس باندې بيعت اوکړو.

د مدينې منورې د والی په شان د کوفې نعمان بن بشير هم ددې هر څۀ نه خبريدو سره هم د هغوی خلاف د څۀ عمل کولو نه ځان اوساتلو، هآؤ! دومره خبره ئې اوکړه، کۀ تاسو زما خلاف بغاوت کوئ، نو زۀ به بيا خپل کار کووم.

د بنو اميو خلقو او د يزيد ملګرو نعمان په دې احتياط باندې ملامته کول شروع کړل، نو هغوی اووئيل:

"أن أكون ضعيفًا وأنا في طاعةِ الله أحب إلي من أن أكون قويًا في معصية الله وما كنت لأهتك سترًا ستره الله".(۱)

کۀ زۀ کمزورې يم اود الله تعالی په اطاعت کښې پاتې شم، نودا ما ته ددې نه زياته خوښه ده، چې زۀ دالله تعالی په نافرمانۍ کښې طاقتور پاتې شم، اوزۀ دالله تعالی پردې نۀ شم شلولې. او بعضو دا الفاظ نقل کړې دی:

"أكون من المستضعفين في طاعة الله أحبّ إلي من أن أكون من الأعزين في معصية الله".(۲)

په هر حال کښې کله چې يزيد ته د نعمان بن بشير ددې موقف پته اولګيده، نو هغۀ دې معزول کولو سره عبيدالله بن زياد د کوفې او بصرې دواړو عامل جوړ کړو، او ددې نه وړاندې يزيد ددۀ نه خفه وو، او دې ئې د بصرې نه هم معزول کول غوښتل، ولې اُوس ضرورت راغې، نو ددۀ په اختياراتو کښې ئې توسيع او فراخوالې اوکړو.

عبيد الله بن زياد په ډيرې چالاکۍ سره په کوفه کښې نقاب اچولو سره د حسين بن علی رضي الله عنه په حقله د خلقو د رائې د معلومولو او د هغو د پاره د لار صفا کولو والو د پته لګولو کوشش اوکړو.

د مسلم بن عقيل او د نورو شهادت: مسلم بن عقيل د هانئ بن عروه په کور کښې وو، هانئ

(۱) تاريخ ابن خلدون:۱۲۷۵،۳

(۲) تاريخ ابن خلدون:۱۲۷،۳

عبید الله بن زیاد راؤغوښتلو، او راغوښتلو سره ئې قتل کړو،حضرت مسلم ته ددې علم اوشو،نو هغوی د خپلو ملګرو سره د دغه ځائې نه اووتل،د ابن زیاد خلقو اول هغه زخمي کړو،او بیا ورستو ئې په یو کور کښې اونیولو او قتل ئې کړو.

ددې نه ۲۷ ورځې وړاندې مسلم بن عقیل خط لیکلو سره حضرت حسین رضی الله عنه راغوښتې وو،او حضرت حسین رضی الله عنه راوتلې وو،د حضرت مسلم د خط الفاظ دا وو:

"أما بعد، فإن الرائد لا یکذب أهله، إن جمیع أهل الکوفة معك أقبل حین تقرء کتابي والسلام علیك".

اَستاذی او لیږلې شوې خلقو ته دروغ نهٔ وائی،د کوفې والو یو جماعت ستا د پاره جمع شوې دې،تهٔ خط لوستلو سره راروان شه.

حضرت حسین رضی الله عنه د خپلو بچو او زنانو سره اووتلو،او هلته ئې قیس بن مسهر الصیداوی ته خط ورکولو سره کوفې ته اولیږلو،په لار کښې د ابن زیاد کسانو حصین بن تمیم دې اونیسلو،او ابن زیاد ته ئې حاضر کړو،ابن زیاد اووئیل،د حکومت مانړئ ته ختلو سره په کذاب بن کذاب (حسین بن علی رضی الله عنهما مراد وو) باندې لعنت اووایه،هغه ختلو سره اووئیل:

"أیها الناس إن هذا الحسین بن علي خیرُ خلقِ الله، ابن فاطمة بنت رسول الله ﷺ وأنا رسوله إلیکم وقد فارقته بالحاجر فأجیبوه".

خلقو! دا حسین بن علی د الله تعالی په مخلوق کښې غوره،د فاطمې بنت رسول الله ﷺ ځوې......او زهٔ ستاسو اړخه ته رالیږلې شوې د هغوی اَستاذې یم،ما هغوی په " حاجر" کښې پریښودو سره راغلې یم،نو دا قبول کړې.

او دې نه ورستو ئې په عبید الله او د هغهٔ په پلار زیاد باندې لعنت اووئیلو،د حضرت علی رضی الله عنه د پاره ئې استغفار اووئیلو،عبید الله هغه د چهت نه راغورځولو سره قتل کړو.

د حضرت حسین رضی الله عنه کوفې ته روانیدل او بالاخر شهادت: حضرت حسین رضی الله عنه ته چې کله دا حالات معلوم شو،او اکثرو اهل رائې دې د تلو نه منع کړو،نو حضرت حسین رضی الله عنه واپس کیدل غوښتل،ولې د مسلم بن عقیل ورونړو اووئیل،"والله لا نرجع حتی نصیب بثأرنا أو نقتل".[1]

مونږ نهٔ واپس کیږو،تر دې پورې چې یا خو د خپل (مسلم) بدله واخلو یا مونږه هم مړهٔ شو.

حضرت حسین رضی الله عنه اوفرمائیل: "لا خیر في الحیاة بعدکم".[2]

تاسو نه ورستو به د ژوند څهٔ مزه وی.........؟

عجیبه خبره داده،چې دغه جواب د مسلم ورنړو حضرت حسین ته په هغه وخت کښې ورکړو، کله چې حضرت حسین رضی الله عنه په کربلا کښې هغوی ته اووئیل،چې تاسو حضرات د شپې شپې ددې ځائې نه اُوځئ،ځکه چې اُوس د هغوی صرف ما سره کار دې،تاریخ د حضرت حسین رضی الله عنه دا الفاظ نقل کړې دی:

---

[1]) تاریخ الطبری:۱۲۹۸،۳

[2]) تاریخ الطبری:۱۲۹۸،۳

"یا بني عقيل حسبكم من القتل بمسلم اذهبوا قد أذنتُ لكم". [۱]
ستاسو د اړخ نه مسلم د قتل کیدو د پاره کافي دې، (چې شهید شوې دې) او تاسو لاړ شئ زهٔ تاسو ته اجازت درکوم.

هغوی جواب ورکړو: "لا والله لا نفعل ولكن نفديك أنفسنا وأموالنا وأهلونا ونقاتل معك حتى نرد موردك فقبح الله العيش بعدك". [۲]
په خدائې قسم! مونږ هیڅ کله هم داسې نهٔ کوو، بلکه مونږ خپل ځانونه، مالونه، او اهل عیال په تاسو قربانوو، او تاسو سره مړهٔ کیږو، الله تعالی دې ستاسو نه ورستو ژوند خراب او برباد کړی.

د "حر" کردار: حضرت حسین رضی الله عنه چې کله قادسیې ته اورسیدو، نو د ابن زیاد د اړخ نه حُر بن یزید التمیمی الیربوعی د زرو کسانو لښکر اخستلو سره د حضرت حسین رضی الله عنه د مقابلې د پاره راؤرسیدو، حضرت حسین رضی الله عنه ته هغوی اوونیل، تاسو چرته ځئ؟، حضرت حسین رضی الله عنه ورته اوفرمائیل، چې تاسو خلقو ما ته خطونه رالیږلي وو، او وئیلي مو وو، چې دلته څوك امیر نشته، لهذا تاسو راشئ او ددې ځائې معامله سنبال کړې.
حُر بن یزید اوونیل، مونږ ته خو د خطونو هیڅ پته نشته.
حضرت حسین رضی الله عنه د خطونو یو ډهیری راؤړو او د هغهٔ مخې ته ئې کیښودو.
حُر اوونیل، مونږ ددې خطونو لیکلو والا نهٔ یو، حسین رضی الله عنه اوونیل، صحیح ده، چې تاسو خلق نهٔ غواړئ نو مونږ واپس ځو.
د حر او حضرت حسین رضی الله عنه ملګرو دلته د حضرت حسین رضی الله عنه په اقتداء کښې د ماسپخین او ماښګر مونځونه ادا کړل، دې نه ورستو حضرت حسین رضی الله عنه بچو سره سوریدو سره د واپس تلو د پاره اوونیل، نو حر اوونیل، مونږ تا ته د جنګ د پاره خو نهٔ یو راغلې، ولې ابن زیاد ته ستا د بوتللو مونږ ته حکم دې، حضرت حسین رضی الله عنه اوفرمائیل، دا خو ممکن نهٔ ده، حُر اوونیل، بیا تاسو مدینې او کوفې ته نا، هاؤ چرته بل خوا تلې شئ.
حضرت حسین رضی الله عنه ته څو علاقو ته د تلو وړاندې نه وئیلي شوې وو، چې په هغې کښې جبال طی هم شامل دې، حضرت حسین رضی الله عنه چرته بل خوا تلل هم منظور کړل، او کله چې روان شو، نو د حر فوځ هغهٔ سره سره تلو، تر دې کله چې نینوی ته اورسیدل، نو یو سړی راتلو سره حُر ته د ابن زیاد خط ورکړو، چې په هغې کښې دا لیکلې شوې وو:

"أما بعد! فجعجع بالحسين حين يبلغك كتابي ويقدم عليك رسولي فلا تنزله إلا بالعراء في غير حصن، وعلى غير ماء، وقد أمرت رسولي أن يلزمك ولا يفارقك حتى يأتيني بإنفاذك أمري والسلام".
کله چې زما خط او پیغام دروړنکې تا ته ملاؤ شی، نو په حسین باندې دباؤ واچوه، او چرته

---
۱) تاریخ الطبری: ۳/۳۱۵
۲) تاریخ الطبری: ۳/۳۱۵

په وران ځائې کښې هغوی ډیره کړه، چرته چې نهٔ د حفاظت څهٔ انتظام وی، او نهٔ د اُوبو........
او ما خپل قاصد ته حکم کړې دې، چې هغه تر هغه وخته پورې ستا نه جدا نهٔ شی، تر کومې پورې چې هغه راتلو سره ما ته دا اونهٔ وائی چې تا زما حکم نافذ کړو.
دا ډیر سخت خط وو، او په حُر باندې د عدم اعتماد اظهار وو، حُر دا خلق هم هلته په وران ځائې کښې ډیره کول شروع کړل، د حضرت حسین رضی الله عنه ملګرو نزدې د دوؤ دریؤ کلو نومونه اخستلو سره اووئیل، مونږ هلته ډیره کړه، ولې حر اووئیل، جاسوسان ما سره دی، او دا زما د پاره ممکن نهٔ دی.
اُوس د حضرت حسین رضی الله عنه قافله په "عقر" نومې کلی کښې ډیره شوې وه، چې دیخوا د عمر بن سعد بن ابی وقاص په قیادت کښې څلور زره فوځ راؤرسیدؤ، عمر بن سعد سره هم دغسې شوې وو، چې عبید الله بن زیاد دې د "رئی" مقام عامل جوړولو سره د حضرت حسین رضی الله عنه مقابلې ته راؤلیږلو، عمر انکار اوکړو، نو ابن زیاد د هغهٔ د کور وغیره هر څهٔ تباه کولو دباؤ ورکړو، د مخکې او ورستو غور فکر کولو نه پس په خوښه او ناخوښه هغهٔ د ابن زیاد د احکاماتو تعمیل اوکړو.
د عمر بن سعد کردار: عمر بن سعد چې کله حسینی قافلې سره مخامخ شو، نو حضرت حسین رضی الله عنه هغهٔ ته هم خبر اولیږلو، چې مونږ دې قوم رابللې وو، اُوس چې دوی ته خوښه نهٔ ده، مونږ واپس ځو، مونږ دې پریښودلې شو، عمر بن سعد ابن زیاد ته خط اولیږلو، او دا خبره ئې اوکړه نو ابن زیاد اووئیل:

الآن اذ علقت مخالبنا به ؛ یرجو النجاة ولات حین مناص

آیا اُوس چې زمونږ پنجې دوی سره اونختې، دوی د خلاصی اُمید ساتی، اُوس خلاصې چرته دې........!
هغهٔ عمر بن سعد ته اووئیل، حضرت حسین رضی الله عنه دې یا د یزید په لاس باندې د خپلو ټولو ملګرو سره بیعت اوکړی، او کله چې هغه داسې اوکړی، نو بیا چې مونږ ته څهٔ مناسب ښکاری هغه شان به کوو، دې نه ورستو څهٔ اوشول، تاریخی روایات مختلف دی، یو قول دادې، حضرت حسین رضی الله عنه دوی ته په دریؤ خبرو کښې د یوې خبرې د منلو د پاره اوفرمائیل،
① :-یا خو مونږ واپس تلو ته پریږدئ.
② :-او یا د یزید خواه ته د بیعت د پاره مونږ بوځئ.
③ :-او یا بل یو سرحد ته مونږ اولیږئ، چې هلته مونږ نورو خلقو سره اوسیږو.
د ابن زیاد او شمر کردار: عبید الله بن زیاد درې واړه خبرې رد کړې، او په خپل لاس باندې بیعت کولو د پاره ئې اصرار اوکړو، او بعضې وائی، چې هغهٔ دا خبرې قبولې کړې وې، ولې شمر ذی الجوشن هغه منع کړو، د حُر په شان عمر بن سعد هم د حضرت حسین رضی الله عنه د پاره نرمی اختیار کړې وه، او حتی الامکان ئې هغوی سره د جنګ نه ځان اوساتلو، په دې وجه بیا شمر ذی الجوشن راغې، په دې وخت کښې حضرت حسین رضی الله عنه په کربلا کښې وو، او په دوی باندې د دریائې فرات اوبهٔ هم بندې کړې شوې وې. د شمر د راتلو پورې حسینی قافله

او ابن سعد او د حُر فوځونه ولاړ وو، ولې د حضرت حسين رضي الله عنه د محترم شخصيت، احتياط او تقوىٰ په وجه هغوى سره د تعرض کولو چا کښې هم همت نۀ وو، د حُر او عمر بن سعد حضرت حسين رضي الله عنه سره اوږدې اوږدې خبرې اترې کيدلې، خو کله چې شمر راغې نو هغۀ د حضرت حسين رضي الله عنه توهين او تنقيص شروع کړو، او آخر د هغوى د بچو او ملګرو قتلول ئې شروع کړل، بيا په دې کښې نورو خلقو هم برخه واخسته، (هاؤ حُر د حضرت حسين رضي الله عنه مطالبې نه منلو باندې د هغوى (حضرت حسين رضي الله عنه) ملګرتيا اوکړه).

د حضرت حسين رضي الله عنه شهادت او د هغوى د لاش بې حرمتي: او بيا يو يو کولو سره هغوى (دښمنانو) د حسيني قافلې ځوانان او د نبوى خاندان ګلونه شهيدان کول شروع کړل، او آخر د حضرت فاطمې رضي الله عنها د زړۀ ټکړه سيدنا حضرت حسين رضي الله عنه هم شمر يا عروة بن بطار التغلبى يا سنان بن انس شهيد کړو، او دې د حسينى قافلې آخرى مقتول وو.

په دې جنګ کښې د حضرت حسين ۷۲ او د عمر بن سعد ۸۸ کسان قتل کړې شو، تاريخ ليکى، چې دې نه ورستو حضرت حسين رضي الله عنه باندې اسونه اُوزغلولې شو، او د هغوى جسم مبارك د خپو لاندې کړې شو، او د هغوى سر کټ کړې شو، چې هغه خولى بن يزيد او حميد بن مسلم الازدى راؤړلو سره د عبيد الله بن زياد وړاندې کيښودو، ددې نه يو شپه وړاندې کله چې هغۀ د ابن زياد د دربار دروازه بنده اوموندله، او د حضرت حسين رضي الله عنه سر ئې کور ته راؤړو، نو د هغۀ ښځې نوار بنت مالك الخضرمية د شپې هغۀ ته اووئيل، څۀ خبر دې؟ هغۀ جواب ورکړو، "جئتك بغنى الدهر" ما تا ته د زمانې د ټولو نه لوئې دولت راؤړلې دې، ښځې ورته اووئيل څۀ؟ وې وئيل د حسين سر! ښځې ورته اووئيل خلق لاړ شى سرۀ او سپين راؤړى، او تا د رسول الله ﷺ د ځوى سر راؤړو، په خدائې قسم! ما او تا يو چهت نۀ شى جمع کولې....... او بيا هغې دې پريښودو سره لاړه.

عبيد الله بن زياد ته چې کله د حضرت حسين سر راؤړلې شو، نو هغۀ په دې باندې شکر ادا کړو، او په حسين او على باندې ئې لعن او طعن اوکړو، او په دې وخت کښې هغۀ د حضرت حسين رضي الله عنه سر سره د هغه ټوقو مسخرو مظاهره هم اوکړه، چې د هغې دلته په روايت کښې ذکر دې.[1]

د ابن زياد بد تميزى: فَجَعَلَ يَنْكُتُ.......... ابن زياد په يوئې څانګې سره د حضرت حسين رضي الله عنه سر مبارك کنستلو، او د هغوى د حسن او جمال په حقله ئې د مسخرو خبرې کولې.

د ترمذى او ابن حبان په روايت کښې د "يقول بقضيب له فى أنفه"[2] الفاظ دى.

او د زيد بن ارقم رضي الله عنه نه د طبرانى روايت دې، "فَجَعَل يجعل قضيبًا فى يده فى عينه وأنفه".[3]

---

[1] تاريخ الطبرى: ۳، ۱۲۳۶

[2] سنن الترمذى، باب مناقب الحسن والحسين، رقم: ۳۷۷۸، وصحيح ابن حبان ذكر البيان بان حسين بن على...... رقم: ۶۹۷۲

[3] المعجم الكبير بلفظ "بقضيبه فى أنفه زيد بن ارقم الأنصارى: رقم: ۵۱۲۱

د ابن زیاد بد تمیزی بیانولو سره فرمائی چې د هغهٔ په لاس کښې یوه څانګه وه، چې په هغې سره دهٔ د حضرت حسین رضی الله عنه سترګې پوزه ګرولو سره په هغوی باندې تبصره کوله، زید بن ارقم وائی: ما هغهٔ ته اووئیل، "ارفع قضیبك فقد رأیتُ فَمَ رسولِ الله فی موضِعه".([1])

خپله څانګه پورته کړه، په دې ځائې باندې ما رسول الله ﷺ په خُلهٔ مبارکه لګولو سره لیدلې دې، او په بعضې روایاتو کښې راغلې دی، "إذا هوینکتُ بقضیبِ بینَ ثَنِیَّتَیه ساعة" هغهٔ د دوی رضی الله عنه د غاښونو په حقله په څانګې سره اشاره کولو سره بد تمیزی کوله، او د هغهٔ په جواب کښې د زید دا الفاظ منقول دی: "أعل بهذا القضیبِ عن هاتین الشفتَین فوالّذی لا إله غیره لقد رأیتُ شفتَی رسولِ الله علی هاتین الشفتَین یقبّلهُما".([2])

دې نه ورستو زید بن ارقم اوژړل نو ابن زیاد اووئیل:

"أبکی اللهُ عینَیك فوالله لولا أنك شیخ قد خرِفتَ وذهب عقلُك لضربتُ عُنقك".([3])

الله تعالی دې تا اوژړوی، کهٔ تهٔ ډیر بوډها نهٔ وې، او ستا عقل نهٔ وې تلې، نو ما به ستا څټ کټ کړې وو.

وائی، چې دې نه ورستو د حضرت حسین رضی الله عنه سر مبارك شام ته یزید ته یوړلې شو، یزید دې ته کتلو سره سترګو کښې اوښکې راغلې.

د ابن زیاد قول د قبیلې د تمسخر نه وو یا د تعریف نه؟: د احادیثو شارحینو د ابن زیاد ددې قول او فعل په حقله دا بحث چیړلې دې، چې آیا هغهٔ په دې توګه د حضرت حسین په حُسن او جمال پورې خندا کوله، یا ئې د هغې اعتراف کولو، اکثرو حضراتو اولنې احتمال راجح ګرځولې دې. او بعضو نورو دویم احتمال ته هم جائز وئیلی دی.

شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمه الله د اول قول متعلق فرمائی:

"ولاعجب منه فی ما فعله فإن أباه کان ولد زنیة استلحقه معاویة ولذا یقال له زیاد بن أبیه".([4])

او حضرت ګنګوهی رحمه الله فرمائی. د ابن زیاد (په شان بد ذوقه سړې) کهٔ د حضرت حسین رضی الله عنه په حسن پورې خندا کوی نو دا عجیبه خبره نهٔ ده، ځکه چې هم یو سړې چا ته ښکلې ښکاری او چا ته بدرنګ، د یو سړی په زړهٔ کښې چې د رسول الله ﷺ محبت نهٔ وی، نو د هغهٔ له مخې به رسول الله ﷺ سره د مشابهت څهٔ اهمیت وی.([5])

د طبری روایت دې: "قد معَت عینُ یزید وقال قد کنتُ أرضی من طاعتِکم بدون قتلِ الحُسین، لعن الله ابن

---

[1]) تاریخ الطبری: ۳، ۱۲۳۶

[2]) تاریخ الطبری: ۳، ۱۲۳۶

[3]) تاریخ الطبری: ۳، ۱۲۳۸

[4]) الکواکب الدری: ٤، ۱٤۲۲

[5]) الکوکب الدری: ٤، ۱٤۲۲

سُمَيّة! أما والله لو أني صاحبُه لعفوت عنه فرحم الله الحسين، ولم يصله بشيء".(۱)

د حضرت حُسين رضي الله عنه شهادت او د يزيد په دې باندې خفگان: كله چې د حضرت حُسين سر د يزيد وړاندې راوړلې شو، نو هغه په ژړا شو، او راوړونكى ته ئې اووئيل، زۀ ستا په اطاعت باندې د حضرت حسين رضي الله عنه د قتل كولو نه بغير هم راضى ووم، په ابن سُميه (عبيد الله بن زياد) باندې دې د الله تعالى لعنت وى، كۀ زما دوى (حضرت حسين رضي الله عنه) سره واسطه راغلې وې، نو ما به دې معاف كړې وې، الله تعالى دې په حضرت حسين رضي الله عنه باندې رحم اوكړى، او د حضرت حسين رضي الله عنه سر راوړونكى ته ئې هيڅ هم ور نۀ كړل.

او په يو روايت كښې راغلې دى، چې د حضرت حسين رضي الله عنه او د هغوى د ټولو اهلِ بيتو او ملگرو سرونه كټ كولو سره د يزيد روانډې راوړلې شو، نو هغۀ اووئيل:

"يفلقن هامًا من رجال أعزة: علينا وهم كانوا أعقّ وأظلما".(۲)

هغه (ممدوح) د خپل ځان نه د معززو خلقو سرونه شلوى، او هغه (مقتول) ډير نافرمانه او ظالمان وو.

دا شعر تمثيلاً رسول الله ﷺ په بدر كښې وئيلې وو، او يزيد دلته دې ذكر كولو سره دا ښودل غوارې، چې دا خلق زمونږ د پاره ډير عزت والا وو، ولې كله چې دوى زمونږ خلاف د جنگ ظلم او نافرمانئ ابتداء اوكړه، نو مونږ له هم دغسې كول پكار وو.

بيا هغۀ اووئيل: "أما والله يا حُسين لو أنا صاحبُك ما قتلتُك".(۳)

كۀ زما تاسو سره واسطه راغلې وې، نو تۀ ما نۀ قتلولې.

په دې واقعه كښې د حضرت حُسين د ځامنو علي، زين العابدين او د حضرت حَسن د ځوى عمر نه علاوه د اهل بيتو ټول نارينه شهيدان كړې شوى وو، او ابن العابدين هم ابن زياد قتلول غوښتل، ولې زينب بنت حُسين هغۀ پورې اونختله، او دا ئې وئيل چې ما هم دۀ سره قتل كړه، په دې باندې ابن زياد هغۀ پريښودو، دا دواړه بچى او د اهل بيتو زنانه اول ابن زياد ته بوتلې شو، او بيا يزيد ته، د يزيد كور والو هم چې د حضرت فاطمة الزهره رضي الله عنها دا نيازبين په دې بدحال او كمزورئ حالت كښې اوليدل، نو ډير زيات د حزن او خفگان د ژړا او فرياد اظهار ئې اوكړو، او بيا ئې ډير په اعزاز او اكرام سره د دوى محافظين مقرر كولو سره دوى مدينې طيبې ته اورسول، په دې موقعه باندې هم علي بن حسين رضي الله عنهما سره د يزيد په دې الفاظو كښې خطاب نقل كړې شوى دې:

"لعنَ اللهُ ابن مرجانة، أما والله لو أني صاحبُه ما سألني خصلةً أبداً إلا أعطيتها إياه ولدفعتُ عن الحتف بكل ما استطعتُ ولو بهلاك بعضِ ولدى ولكن الله قضى ما رأيتَ".(۴)

---

(۱) تاريخ الطبرى: ۳/۲۳۸.

(۲) ديوان الحماسة، ص: ۱۰۶.

(۳) تاريخ الطبرى: ۳/۲۳۹.

(۴) إرشاد السارى: ۸/۲۳۳.

په ابن مرجانه(ابن زیاد) باندې دې د الله تعالیٰ لعنت وی، کهٔ زهٔ د حسین مخې ته ووم، نو چې هغهٔ څهٔ مطالبه هم کوله ما به هغهٔ ته ورکوله، او چې څنګه هم ممکن وه د هغهٔ به مې هلاکت اړولې وو، اګر چې په دې کښې زما بعضې بچې هم مړهٔ کیدل، خو الله تعالیٰ هغه فیصله اوکړه، کومه چې ستا وړاندې ده.

د واقعهٔ کربلا منصفانه جائزه: دا واقعه لږ په تفصیل سره ځکه ذکر کړې شوه، چې ددې د اسبابو او عواملو هم علم اُوشی، ددې تاریخی او روایتی پس منظر وړاندې کیښودو نه ورستو چې کومه خبره قرین انصاف او اعتدال معلومیږی، هغه داده، چې دحضرت حسین ﷜ او دهغوی د اَهلِ بیتو قتل د انسانی تاریخ یوه ډیره دردناکه پیښه، یو لوئې جرم او ډیر خراب ظلم دې، او دَدې ذمه وار په هغوی ﷜ باندې ګزار کونکی، ددې حکم ورکونکی، او د دې کار کونکو ته حکم ورنکی، دا منصوبه تړونکی او ددې خواهش کونکی ټول دی.[1]

په دې کښې شِمر ذی الجوشن، عُمر بن سعد، عبید الله بن زیاد، او یزید ټول شامل دی، او بیا په خاصه توګه شِمر او ابن زیاد په دې کښې ډیر مخکې مخکې وو، او په دې دواړو بد بختو باندې چې څنګه د حضرت حسین ﷜ د شهید کولو بهوت سور وو، څنګه چې د حضرت حسین ﷜ نه ورستو ددې دواړو د خرابو عادتونو نه معلومیده، او تاریخ خو دا هم نقل کړې دی، بلکه اَصحاب الحدیث هم نقل کړې دی.

د ابن زیاد د مړ کیدو نه ورستو یو مار راغې، او درې وارې د ابن زیاد په خُله کښې داخلیدو سره په پوزه باندې او پوزه کښې داخلیدو سره په خُله باندې اُووتلو، صرف یو کال ورستو په ۶۷ هجرې کښې د مختار بن أبی عبید په حکم باندې إبراهیم بن الاشتر ابن زیاد قتل کړو، او د هغهٔ سر ئې کټ کولو سره راؤړو.[2]

یزید د مدینې منورې عامل او بیا د کوفې عامل صرف په دې وجه معزول کړل، چې هغوی د حضرت حسین ﷜ په نیولو او په بیعت باندې مجبور کولو کښې د یزید په منصوبې باندې په عمل کولو کښې کوتاهی کوله، او د ابن زیاد په شان بدنام د زمانې ئې عامل جوړ کړو، او ددهٔ په عُمر بن سعد او حر بن یزید باندې دباؤ اچول، او بیا د حضرت حسین ﷜ د شهادت نه ورستو د لوټ کړې شوې حسینی قافلې ښځې او د حضرت حسین ﷜ سر مبارک یزید ته لږل، ددې غمازی کوی، چې یزید حضرت حسین د بیعت کولو نه بغیر پریښودلو ته تیار نهٔ وو، خصوصًا تاریخ چې دا وائی، چې حضرت حسین ﷜ د ابن زیاد فوځ ته درې خبرې مخې ته کیښودې، یو دا چې دوی واپس تلو ته پریښودې شی، دویم دا چې د یو بل اړخ تلو ته پریښودې شی، او دریم دا چې دې یزید ته تلو د پاره پریښودې شی، ولې په حیرانه کونکې توګه باندې په دې دریؤ جائزو معقول مطالبو کښې یوه هم نهٔ شی قبلولې، او د حضرت حسین ﷜ وینه تویول ضروری ګنړلې شی، دا خو د ظلم حد دې، ښکاره ظلم او زیاتې دې.

---

[1] إرشاد الساری:۸/۲۳۳

[2] الکامل فی التاریخ ذکر قتل ابن زیاد: ۱۶۳/۴

حضرت حسين رضي الله عنه د رسول الله ﷺ نوسي، د رسول الله ﷺ صحابي او د خپلې صلاح او بزرګۍ په وجه ددې قابل وو، چې يزيد خلافت او امارت هغوى ته اوسپارى، او كۀ په دې حوالې سره پخپله د هغۀ د خليفه جوړيدلو اراده وى، نو هغه دې حضرت حسين رضي الله عنه په اعتماد كښې واخلى، او يا د حضرت حسين رضي الله عنه د مقابلې په صورت كښې زيات نه زيات دا چې هغوى دې قيد كولو سره ځان ته اوغوارى.......... ولې افسوس چې داسې اونۀ شو، او حضرت حسين رضي الله عنه د خپلو ملګرو سره د حق او صدق بيرغ پورته اوساتلو، او بالآخر په هغې ئې خپله كورنۍ قربان كړه.

اهل سنت والجماعت د حضرت حسين رضي الله عنه او د هغوى مخالفين برابر يا د هغوى جنګ ته خپل مينځ كښې د مشاجراتو نه ګرځولو سره د حضرت حسين رضي الله عنه قرباني بې مقصده او بې فائدې نۀ ګرځوى، بلكه حضرت حسين رضي الله عنه د حق علمبردار، او هغوى سره جنګ كول غلط، او د هغوى رضي الله عنه شهادت مظلومانه شهادت ګڼړى، او د يزيد اقدام غلط ګڼړى، ولې ددې هيڅ كله هم دا مطلب نۀ دې، چې يزيد ته كافر او د يزيد حكومت ته كفريه حكومت اوونيلې شى، او د هغۀ پلار حضرت معاويه رضي الله عنه ته هم رد بد اوئيلې شى، او من حيث النسب بنو اميه "باطل" او بنو هاشم په "حق" اوګڼړلې شى، ځكه چې ددې په زد كښې به حضرت عثمان رضي الله عنه، حضرت معاويه رضي الله عنه حضرت عمرو بن العاص، حضرت ابو موسىٰ الأشعرى، او حضرت مغيرة بن شعبه، حضرت نعمان بن بشير او نور په سوونو صحابۀ كرام رضي الله عنهم هم راځى، ځكه چې يزيد حضرت معاويه رضي الله عنه د صحابو په مشورې سره خليفه جوړ كړې وو، او بيا دا صحابه د آخره پورې د هغوى ملګرى هم پاتې شو.

همدغه شان د حضرت عبد الله بن عمر او حضرت عبد الله بن عباس رضي الله عنهم په شان صحابۀ كرامو رضي الله عنهم د هغۀ په لاس باندې بيعت كړې وو، آيا دا ټول حضرات والعياذ بالله باطل خوښونكى او د كفر او ضلال ملګرى كيدې شى، حاشا و كلاً. هأؤ صرف دومره وئيلې كيدې شى، چې يزيد د صلاح او تقوى په اعلى مرتبه باندې د نۀ كيدو او د هغۀ نه د افضل حضراتو په موجودګۍ كښې هم په دې وجه حاكم جوړ كړې شوې وو، چې د هغۀ سياسى بصيرت، تدبر او د بنو أميو د مضبوط طاقت او قدرت په وجه باندې ددۀ حكومت د امت مسلمه په حق كښې غوره او ډير مفيد ګڼړلې شو، بس دې حكمران جوړ كړې شو، ولې بيا ځۀ د يزيد د غير ذمه دارانه عادتونو، ځۀ د شيعه ګانو شيطانۍ، ځۀ د خارجيانو او تخريب كونكو د سازش او ځۀ د يزيد د عمالو د عاقبت نه د ناخبرۍ دومره لويه پيښه پيدا كړه، چې په هغې سره يزيد د هر يوې همدردې د مستحق كيدو نه محرومه او د حضرت حسين رضي الله عنه په مقدسې وينې باندې په رنګ كړې شوې لاسونه د انسانى حرمت مجرم اوګرځيدو.

د دريمې ډلې كردار: دلته د حسينى او يزيدى ډلو نه علاوه يو دريمه ډله هم ده، كيدې شى چې ددې پيښې اصل ذمه داره او لويه مجرمه وى (بلكه ده)، هغه د شيعان على ډله ده، چې هغوى حضرت حسين رضي الله عنه ته بې شميره خطونه ليكلو سره هغوى كوفې ته راوبللو، او د هغوى د ملګرتيا ئې پوره پوره رائې وركړه، كۀ دا خلق نۀ وې، او يا حضرت حسين رضي الله عنه ته د

هغوی د ملګرتیا یقین او د هغوی د سختو جذباتو او احساساتو لحاظ او خیال نهٔ وو، نو هغوی رضي الله عنه به هرګز نهٔ تلل، په دې وجه هغوی مسلم بن عقیل د حالاتو د جائزې اخستلو د پاره اولیږلو. د اهل کوفې د غدر او دهوکې د ویرې د وجهې نه حضرت ابن عمر او حضرت ابن عباس رضي الله عنهم ورته دې پورې فرمائیلې وو.

"إن أهل العراق قوم غدر فلا تقربنهم". (١) اهل عراق دهوکه مار دی، هغوی ته نزدې هم ورځه.

او کله چې حضرت حسین رضي الله عنه په هر حال کښې د تللو رائې ورکړه، نو ابن عباس رضي الله عنه ورته اوفرمائیل

"فلا تسر بنساءك وصبيتك فوالله إني خائف أن تقتل كما قُتل عثمانُ ونساءُه وولدُه ينظرون إليه". (٢)

نو بیا تهٔ زنانه او بچی مهٔ بوځه، ځکه چې ما ته ویره ده، چې تهٔ به د حضرت عثمان رضي الله عنه په شان قتل کړې شې. او د هغوی په شان ستا بچې او زنانه به تاسو ته ګوری.

او حضرت ابن عباس رضي الله عنه ته ددې خپلې اندازې په رښتیا والی باندې دومره باور او د حضرت حسین رضي الله عنه په تللو دومره یقین وو، چې په آخر کښې ئې ورته اوفرمائیل "والله الذى لا إله إلا هو لو أعلم أنك إذا أخذت بشعرك وناصيتك حتى يجتمع علىّ وعليك الناسُ أطعتني لفعلتك ذلك". (٣)

په الله تعالیٰ قسم چې د هغهٔ ثوك شريك نشته، کهٔ ما ته دا علم وې، چې زهٔ ستا د ګیرې وښتهٔ او تندی ویښتهٔ اونیسم. او بیا خلق مونږ ته راجمع شی. او ددې نه ورستو تهٔ زما خبره منې. نو ما به دا هم کړې وې.

دې نه علاوه د محمد بن الحنفيه، عبد الله بن جعفر په شان خپلوانو هم په بیا بیا وئیلو سره هغوی منع کړل. مسلم بن عقیل هم د خپلې بد فالئ اظهار کړې وو.

عمر بن عبد الرحمن بن الحارث بن هشام المخزومی وئیلی وو:

"إنك تأتي بلدًا فيه عمّاله وأمراءه ومعهم بيوتُ المال وإنما النّاس عبيدٌ لهٰذا الدِّرهم والدينار ولا آمنُ عليك أن يقاتلك مَن وعدك نصره ومَن أنت أحبُّ إليه ممّن يقاتلك معه". (٤)

تاسو بو داسې ځائې ته روان یئ، چې هلته د هغوی باقاعده حکام او عمال دی، هغوی سره بیوت المال دی. او خلق خو د درهم او دینار غلامان دی، ما ته ویره ده، چې ستاسو خلاف به هم هغه خلق جنګ کوی، چا چې ستا د ملګرتیا وعده کړې ده. او چا ته چې تاسو د هغه خلقو نه زیات خوښ یئ. د چا په ملګرتیا کښې چې به هغوی ستاسو خلاف جنګ کوی، (یعنی هغوی به غواړی خو تاسو. ولې د لالچ یا ویرې د وجهې به هغوی ستاسو خلاف په جنګ کولو باندې مجبور وی).

---

(١) تاريخ الطبرى:٢٩١. والبداية والنهاية:١١٩٩.٨
(٢) تاريخ الطبرى:٢٩١.٣.والبداية والنهاية:١١٩٩.٨
(٣) تاريخ الطبرى:٢٩١.٣.والبداية والنهاية:١١٩٩.٨
(٤) تاريخ الطبرى:١٢٩٤.٣

عبد الله بن مطیع په لار کښې حضرت حسین رضی الله عنه سره ملاقات اوکړو .او په دې الفاظو ئې هغوی خبردار کړې وو:

"إياك أن تقرب الكوفة فإنها بلدة مشئومة بها قُتل أبوك وخُذِل أخوك".(١)

د کوفې نه لرې اوسیږه ،هغه ډیر سپیرهٔ ښار دې ،هلته ستاسو والد محترم قتل او ستاسو وړور یو اخې پریښودې شو .

مسلم بن عقیل هم په اول کښې حضرت حسین رضی الله عنه ته د راتلو وئیلې وو ،ولې بیا کله چې هغوی د مخالفینو په ګیره کښې راغلل ،او ملګرتیا کونکو پریښودو .نو هغوی حضرت حسین رضی الله عنه ته دا پیغام لیږلې وو:

"ارجع بأهل بيتك ولا يغرّك أهل الكوفة فإنهم أصحاب أبيك الذي كان يتمنّى فراقهم بالموت أو القتل إن أهل الكوفة قد كذبوك وكذبوني".(٢)

تاسو خپل کور والو سره بیرته لاړ شئ .او د اهل کوفې په دهوکه کښې رانشئ .ځکه چې دا هم هغه ستاسو د پلار خلق دی .چې د هغوی نه ئې د مرګ یا قتل په ذریعه خلاصې غوښتلو ، دوی تاسو ته او ما ته دروغ وئیلې دی .

فرزدق شاعر سره په لار کښې د حضرت حسین رضی الله عنه ملاقات اوشو ،او کله چې هغوی رضی الله عنه د هغهٔ نه د کوفې د خلقو په حقله پوښتنهٔ اوکړه ،نو هغهٔ اووئیل:

"من الخبير سألت، قلوبُ الناس معك وسيوفُهم مع بني أُمية".(٣)

بې شکه تاسو د یو خبردار سړی نه پوښتنه کړې ده ،د هغې خلقو زړونه تاسو سره دی ،او تورې ئې بنو امیو سره دی .(یعنی هغوی به ستا خلاف جنګ کوی).

حضرت حسین رضی الله عنه ته هم د اهل کوفې د دهوکه بازئ اندازه شوې وه: حضرت حسین رضی الله عنه ته پخپله هم ددې ځهٔ نه ځهٔ اندازه وه ،ولې هغوی په دې پوهیدو ،چې دا خلق به ما دې (خلافت اخستلو) د پاره د وراندې کولو او په دې مجبور کولو نه بغیر نهٔ پریږدی ،او یزید ته هم د دوی د ذات نه خطره ده ،نو هغه به هم دوی بغیر د بیعت کولو نه نهٔ پریږدی ،او دې د پاره هغوی په هیڅ توګه تیار نهٔ وو ،هغوی رضی الله عنه آرخ ته دا الفاظ منسوب دی:

"وأيم الله لو كنت في جُحر هامة من هذه الهوام لاستخرجوني حتى يقضوا في حاجتهم".(٤)

په خدائې قسم !کهٔ زهٔ د حشراتو په سوړو کښې هم ننوزم ،نو دا خلق به ما راؤباسی ،دې د پاره چې زما نه خپل مقصد پوره کړی .

او کوفې ته تلو سره خو بیا هغوی رضی الله عنه ته عین الیقین حاصل شو ،په دې وجه هغوی د بیرته

---

(١) تاریخ الطبری: ٣٤، ١٢٧٧

(٢) تاریخ الطبری: ٣، ١٢٩٠

(٣) تاریخ الطبری: ٣، ١٢٩٦

(٤) تاریخ الطبری: ٣، ١٢٩٦

راتلو رائی ظاهره کړه، ولې یزید او د هغهٔ عمالو ته دا اندازه وه، کهٔ اُوس دوی بیرته لاړل، نو بل وارې به دوی په نورې تیارئ او احتیاطی تدبیرونو کولو سره راځی، او دا به پوره یوه ویره جوړه پاتې شی، په دې وجه هغوی دې په قبضه کښې اخستلو باندې په ضد وو.

یزید هم د حضرت حسین رضی الله عنه د فضیلت قائل وو : باقی دا چې یزید د حضرت حسین رضی الله عنه نه غوره وو، او د افضیلت په بناء باندې د خلافت زیات حقدار وو، نو ددې خو پخپله یزید هم قائل نهٔ وو.

د حضرت حسین رضی الله عنه د شهادت نه ورستو تاریخ د یزید دا الفاظ نقل کړې دی:

"أتدرون من أین أتی هذا؟ قال: أبی علی خیر من أبیه وأمی فاطمة خیر من أمه، وجدی رسول الله ﷺ خیر من جده، وأنا خیر منه وأحق بهذا الأمر منه، فأما قوله "أبوه خیر من أبی" فقد حاج أبی أباه وعلم الناس أیهما حکم له، وأما قوله "أمی خیر من أمه" فلعمری فاطمة بنت رسول الله خیر من أمی، وأما قوله "جدی خیر من جده" فلعمری ما أحد یؤمن بالله والیوم الآخر یری لرسول الله فینا عدلاً ولا ندًا ولکنه إنما أتی من قبل فقهه ولم یقرء "قل اللهم مالك الملك تؤتی الملك من تشاء وتنزع الملك ممن تشاء." [1]

آیا تاسو خلقو ته پته ده چې دا پیښه ولې وراندې راغله؟ (حضرت حسین رضی الله عنه) به دا وئیل، چې د هغهٔ پلار حضرت علی رضی الله عنه زما د پلار نه غوره دې، او د هغهٔ مور فاطمه بنت الرسول رضی الله عنها زما د مور نه غوره ده، او د هغهٔ نیکهٔ رسول الله ﷺ زما د نیکهٔ نه غوره دې، او پخپله هغهٔ زما نه غوره او د حکومت زیات حق دار دې........ (اُوس) تر کومې پورې چې د پلار خبره ده، نو د هغهٔ پلار (حضرت علی رضی الله عنه) او زما پلار (حضرت معاویه) اوجنګیدل، او دنیا اولیدل، چې حکومت چا ته ورکړې شو، او تر کومې پورې چې د مور تعلق دې، نو زما دې په خپل عمر قسم وی! د رسول الله ﷺ لور فاطمه رضی الله عنها زما د مور نه غوره وه، او د نیکهٔ چې کومه خبره ده، نو په مونږ کښې هیڅ یو مسلمان چې د هغوی ﷺ برابر څوك اومنی دا ممکن نهٔ دی، ولې دا غوره والې د مور پلار په اعتبار سره، او دا أفضلیت د دین او علم د وجهې نه دې، د حکومت خبره بله ده، هغه خو چې الله تعالی چا ته اُوغواړی ورکوی، څنګه چې ارشاد دې، قل اللهم مالك الملك تؤتی الملك من تشاء وتنزع الملك ممن تشاء.

په هر حال کښې یزیدی حکومت د حضرت حسین رضی الله عنه د قتل ذمه دار دی، ولې اهل کوفه او شیعانِ علی هم په دې کښې برابر برابر شریك دی، چا چې هغوی رضی الله عنه اُوغوښتلو، او بیا ورستو شو، او هغوی رضی الله عنه یو اځې صرف د خپل کور والو د څو وفادارو ملګرو سره د ظالمانو سره په جنګ پاتې شو، او په شپیتو او اویاؤ کسانو باندې مشتمل دا قافله بالاخر پوره په پوره ختمه کړې شوه، رضی الله عنهم وأرضاهم او د شیعانِ علی هیڅ پته هم اونهٔ لګیده، چې چرته وو، او څهٔ شو.

---

[1]) تاریخ الطبری:۳، ۳۴۰، والبدایة والنهایة:۱۹۹، ۱۲۰۰

قوله: كَانَ أَشْبَهَهُمْ بِرَسُولِ اللهِ: "هم" ضمير اهل بيتو اړخ ته راجع دې، يعنى په اهل بيتو كښې رسول الله ﷺ سره د ټولو نه زيات مشابه حضرت حسين رضي الله عنهو.
بزار د حضرت انس رضي الله عنه دا روايت په يوئې بلې طريقې سره روايت كړې دې، چې په هغې كښې د حضرت انس رضي الله عنه دا الفاظ منقول دى:

"فقلتُ له إني رأيتُ رسول الله ﷺ يلثم حيث تضعُ قضيبَك قال فانقبض".(١)
ما رسول الله ﷺ د دغه ځائې په ښكلولو ليدلې دې، په كوم ځائې چې تۀ دا لرګې (يعنى لښته) ږدې، دا اوريدو سره هغۀ لښته اوچته كړه.
او د زيد بن ارقم رضي الله عنه متعلق چې كوم روايت دې، په هغې كښې دا هم مذكور دى، چې حضرت زيد رضي الله عنه د ابن زياد دا بد فعل اوكتلو نو هغه ئې منع كړو، او بيا په ژړا باندې بهر راغې، په دې باندې ابن زياد اووئيل:

"أبكى الله عينَك فوالله لولا أنك شيخ قد خرفتَ وذهب عقلك لضربتُ عنقك".(٢)
الله تعالى دې تا اوژړوى، په خدائې قسم! كۀ تۀ داسې بوډها نۀ وې، چې حواس ئې ګډ وډ شوى وى، او د هغۀ عقل ختم شوې وى، نو ما به ستا سټ كټ كړې وې.
دې نه ورستو حضرت زيد بن ارقم رضي الله عنه اووئيل:

"ملك عبدٌ عبيداً فاتخذهم تليداً، أنتم يا معشر العرب العبيدُ بعد اليوم قتلتم ابن فاطمة وأمّرتم ابنَ مرجانة فهو يقتل خيارَكم ويستعبد شرارَكم فبعداً لمن رضي بالذل".(٣)
د غلامانو يو غلام مالك جوړ شو، او دا ئې په وراثت كښې موندلې شوې مال اوګڼړلو، اې عربو! تاسو د نن نه پس غلامان يئ، تاسو ابن فاطمه (حضرت حسين رضي الله عنه) قتل كړو، او ابن مرجانه (ابن زياد) مو امير جوړ كړو، چې ستاسو خوښ خلق به قتل كوى، او خراب خلق به غلامان جوړوى، او هلاك شو هغه څوك چې په دې ذلت باندې راضى دې.
خلقو اووئيل: "والله لقد قال زيد بن أرقم كلاماً لو سمعه ابن زياد لقتله".(٤)
زيد بن ارقم داسې خبره كړې ده، كۀ ابن زياد دا اوريدلې وې، نو دوى به ئې قتل كړې وې.
بعضې حضراتو د يزيد متعلق هم دا قسم واقعه ذكر كړې ده.
د ابن أبى الدنيا روايت دې، كله چې يزيد ته د حضرت حسين رضي الله عنه سر راوړلې شو، نو هغۀ قضيب اخستلو سره دا عمل اوكړو، او ابو برزه أسلمى ورته ستغې خبرې اوكړې.(٥)

---

(١) مسند البزار: ١٣،١٨٤، رقم: ٦٦٣٢
(٢) إرشاد السارى: ٨،٢٣٣، والبداية والنهاية: ٨،١١٩٨
(٣) إرشاد السارى: ٨،٢٣٣، والبداية النهاية: ٨،١١٩٨
(٤) البداية والنهاية: ٨،١١٩٨
(٥) البداية والنهاية: ٨،١٢٠٠

دلته د حضرت انس رضی الله عنه قول منقول دې، چې حضرت حسین رضی الله عنه اشبه بالرسول وو .[1]
دا خبره وړاندې د عبدان په روایت کښې د حضرت ابو بکر رضی الله عنه نه هم مروی ده، هغوی اوفرمائیل، چې حضرت حسین رضی الله عنه د خپل پلار (حضرت علی رضی الله عنه) سره نا، بلکه خپل نیکهٔ رسول الله ﷺ سره مشابهت لری.

قوله: مَخْضُوبًا بِالْوَسْمَةِ: وشمة بالشین المعجمه هم منقول دې، او بضم الواؤ والسین المهملة هم، خو راجح په سین مهمله او فتحې د واؤ سره دې، مراد ترې د نیل بوټې دې، چې په هغې سره خضاب کولې شی. دې سره رنګ تور والی ته مائل شی، ددې تشریح په دې الفاظو سره کړې شوې ده: "نبت یختضب به یمیل إلی السواد".[2]
خالص "وسمه" توره نهٔ وی، بلکه تور والی ته مائل وی، په دې وجه ددې جنّبوا السواد سره تعارض نشته، او بیا حضرت حسین رضی الله عنه غازی او مجاهد هم وو، او د غازی او مجاهد د پاره ددې هم ګنجائش شته.[3]

د حضرت حسین رضی الله عنه جَسد او سر مبارک چرته دفن کړې شوې دی؟ پاتې شوه دا خبره، د حضرت حسین رضی الله عنه سر مبارک چې کله ابن زیاد او بیا یزید ته راؤړلې شو، او دوی هغې سره دا پورته ذکر کړې شوې معامله اوکړه، نو بیا د هغوی د سر څهٔ اوشول؟ په دې کښې مختلف روایات دی.
یو قول خو دادې، چې ابن زیاد د حضرت حسین رضی الله عنه سر مبارک یزید ته لیږلې هم نهٔ دې، خو مشهور قول دادې، چې لیږلې ئې دې، او دا حُر بن قیس یا محفز بن ثعلبه د یزید مخې ته د دوه اویاؤ (۷۲) نورو سرونو سره وړاندې کړې وو، ابن کثیر دا راجح ګرځولې دې.
بیا د دفن کولو په حقله یو روایت خو دادې، چې یزید دا عمرو بن سعید ته مدینې منورې ته اولیږلو. او هغوی دا په جنت البقیع کښې حضرت فاطمې رضی الله عنها سره دفن کړو.
دویم یو ضعیف قول دادې، چې هغه سر یزید سره د هغهٔ په خزانه کښې پروت وو، تر دې پورې کله چې یزید مړ شو. نو هغه راؤباسلو سره د دمشق په باب الفرادیس کښې دفن کړې شو. او مسجد الرأس په دې مناسبت سره قائم کړې شوې دې، ابن عساکر نقل کړی دی، چې هغه د یزید سره په خزانه کښې پروت وو، تر دې پورې چې ډیر وروستو د سلیمان بن عبد الملک په زمانه کښې راؤباسلې شو، او اُوس هغې د یو سپین هډوکی شکل اختیار کړې وو، بیا هغه د مسلمانانو په مقبره کښې دفن کړې شو، بیا کله چې بنو عباس راغلل، نو هغوی دا راؤباسلو. او څان سره ئې یوړو.[4]

---

[1] إرشاد الساری:۲۳۳.۸، وفتح الباری:۱۲۱.۹
[2] البدایة والنهایة:۲۱۱.۸، وتاریخ الطبری:۳۳۸.۳، ومرقاة المفاتیح:۳۲۳.۱۱
[3] لامع الدراری:۱۸۸.۸
[4] البدایة والنهایة:۲۱۱.۸، وتاریخ الطبری:۳۳۸.۳

په مصر کښې کله چې په څلورمه پنځمه او شپږمه صدئ کښې د فاطميينو حکومت وو، د هغوی وينا ده، چې د حضرت حسين رضي الله عنه سر مونږ ته راؤرسيدو، او هغوی دا په مصر کښې دفن کولو سره په هغې باندې يو مشهد (يعنی ننبه) جوړ کړې وو، چې هغې ته د "تاج الحسين" نوم ورکړې شو، ډيرو علماؤ دا خبره بالکل بې بنياده ګرځولې ده، او وئيلې ئې دی، چې دا فاطميينو د خپل حکومت د قائمولو او د خپل مذهب د ترويج د پاره د وسلې په توګه استعمال کړو۔[1]

په هر حال کښې قرينِ قياس په دمشق يا بقيع کښې د هغې دفن کيدل دی. والله أعلم

او تر کومې پورې چې د جسد تعلق دې، نو هغه په کربلا کښې پاتې شوې وو، او روايت دې، چې عمر بن سعد د ابن زياد په حکم باندې په هغې آسونه ګرځولې وو، بيا "اهل الغاضريه" چې د بنو اسد نه وو، هغوی د شهادت نه يوه ورځ ورستو دفن کړو۔[2]

او د کربلا د نهر سره چې کوم مزار دې، دغې ته هم د هغوی مدفن وئيلې شوې دې، ابن جرير او بعضې نور حضرات وائی، د مدفن ځائې ختم شوې دې، او په يقينی توګه د هغې په حقله چا ته هم علم نشته۔[3]

د روافضو او نواصبو افراط او تفريط: د اهل سنت والجماعت عقيده داده، چې سيدنا حضرت حسين رضي الله عنه امام الهدیٰ او د مناقبو او محاسنو مجموعه وه، خو د هغوی خپله يوه مرتبه وه، او څنګه چې هغوی د يزيد او د خپل زمانې د نورو خلقو نه غوره وو، نو دغه شان هغوی د خپل پلار، د نورو خلفاء راشدينو رضي الله عنهم او بدريينو او عشرهٔ مبشره نه په درجه کښې کم وو، او تر کومې پورې چې د رسول الله ﷺ د نوسی کيدو اعزاز دې، نو دا شرف او اعزاز د هغوی په شان د هغوی مشر وورور حضرت حسن رضي الله عنه ته هم حاصل دې، چې هغوی ته رسول الله ﷺ د "ابنی هٰذا سيّد" وئيلو سره، هغه د سردارې په مقام باندې اودرولو، او د حضرت علی رضي الله عنه کنيت هم هغوی اړخ ته په نسبت کولو په وجه باندې "ابو الحسن" دې۔

حضرت علی رضي الله عنه بن زينب بن أبی العاص هم د رسول الله ﷺ د ټولو نه مشر نوسې وو، ولې د تعجب خبره داده، چې علی شير خدا خليفهٔ راشد او امير المؤمنين شهيد کړې شو، نو د هغوی هيڅ تذکره نشته، او د حضرت حسن رضي الله عنه د وفات د ورځ چا ته علم هم نشته، او د حضرت حسين رضي الله عنه شهادت دومره راپورته کولې شی، ګويا چې د اسلام په ټولن کښې د شهادت داسې هيڅ واقعه نهٔ وی، حال دادې چې د رسول الله ﷺ د ترهٔ (عم) سيد الشهداء

---

[1] البداية والنهاية: ۸/۱۱۲۱
[2] تاريخ الطبری: ۳/۳۳۵
[3] البداية والنهاية: ۸/۱۱۲۱

حضرت حمزه رضی الله عنه درد ناك شهادت د رسول الله ﷺ په ژوند کښې اوشو، او ددې په شان په سوونو شهادتونه.........د حضرت عثمان رضی الله عنه شهادت، د حضرت حسین رضی الله عنه د شهادت سره څومره مماثلت لری، بلکه ددې نه لوې او زيات درد ناك دې، هغوی هم بندی کولو سره اوږې تږې ډير د بې دردئ په حالت کښې شهيد کړې شو، ولې د هغوی په غم کښې نۀ چا اسمان په سر راواخستو، او نۀ د هغوی په قاتلانو باندې څۀ مصيبت راغې.

حقيقت دادې، څنګه چې د اهل بيتو دښمنان او ناصبی عناصر د حضرت حسين رضی الله عنه په شهادت باندې خوشالی کوی، او هغې ته غلط وئيلو سره د الله تعالی او رسول مجرمان جوړيږی، هم دغه شان د صحابۀ کرامو رضی الله عنهم دښمنانو او روافضو خلقو هم د حضرت علی رضی الله عنه ځوې حضرت حسين رضی الله عنه کوفې ته غوښتلو سره قتل کولو، يا بې ياز او مدد ګار پريښودو سره قتل کيدلو نه ورستو د حضرت حسين رضی الله عنه د غم کولو په نوم باندې د صحابۀ کرامو رضی الله عنهم بغض، بدعات او خرافاتو خورولو کښې داسې غرق دی، چې الامان والحفيظ!.

دې افلاسِ علم او کردار ښکار کونکو خلقو قيمتی اسلامی اقدار او ددين اسلام اصول او ضوابط د مسخ کولو د پاره تاريخ هم مسخ کړې دې، او نن دا حالت دې، چې د حضرت حسين رضی الله عنه د شهادت په حقله په حقائقو او افسانو کښې فرق کول مشکل شوی دی.

د حافظ ابن کثير رحمه الله "البداية والنهاية" د هغوی د ثقاهت په وجه باندې د تاريخ يو عمده مجموعه ګڼړلې شی، ولې حافظ صاحب هم د حضرت حسين رضی الله عنه د شهادت واقعه ذکر کولو نه ورستو اوفرمائيل:

"وللشيعة والرافضة فی صفة مصرع الحسين كذب كثير وأخبار باطلة وفيما ذكرنا كفاية، وفي بعض ما أوردناه نظر لولا أن ابن جرير وغيره من الحفاظ والأئمة ذكروه ما سقته وأكثره من رواية أبي مخنف لوط بن يحيى وقد كان شيعيا وهو ضعيف الحديث عند الأئمة ولكنه أخباری حافظ عنده من هذه الأشياء ما ليس عند غيره ولهذا يترامى عليه كثير من المصنفين في هذا الشان".([1])

د شيعه ګانو او روافضو د حضرت حسين رضی الله عنه د شهادت په حقله ډير زيات دروغ او بې بنياده خبرې دی، او کومې چې مونږه ذکر کړې دی، هغه کافی دی، او زمونږ ذکر کړې شوې بعضې څيزونو کښې د اشکال ځائې شته، او کۀ د ابن جرير په شان حفاظو او ائمو دا نۀ ذکر کولې، نو مونږ به هم نۀ وې راوړلې، او اکثر دا خبرې د ابو مخنف په روايت سره رارسيدلې دی، چې هغۀ د ائمو له مخې شيعه او ضعيف الحديث دې، ولې اخبار ذکر کولو والا نور حافظان دی، او په دې حوالې سره هغوی سره داسې څيزونه دی، کوم چې نورو سره نشته، په دې وجه اکثرو ورستنو مصنفينو په دې اعتماد کړې دې.

---

[1]) البداية والنهاية: ۲۰۹/۸-۱۲۰

حافظ ابنُ کثیر رحمه الله ددې نه ورستو دا هم ذکر کړې دی،چې د ۴۰۰ هجری سره نزدې نزدې د بنو بویه حکومت په دې حوالې سره چې څومره خرافات جوړ کړې دی،د هغې مثال نهٔ ملاویږی،مثلاً د عاشورې په ورځ تنبل وهل،په لارو کوسو کښې خزلې او گندونه الوزول، په دکانونو باندې جهنډې لګول،ډیر زیات ژړل،خوراك څکاك پریښودل،په سراندو ژړل او سینه وهل،او نور بدعات او خرافات او په بنو امیو باندې لعن او طعن کول.[1]چې ددې مقصد حقیقتًا نا،محاورتًا د حضرت معاویة رضی الله عنه بغض دې،او د حضرت علی رضی الله عنه محبت نهٔ دې. او ددې په پناه کښې د "بنو امیو په نورو جلیل القدر صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم باندې لعن طعن کول،د دوی کار او اصل مقصد دې،چې په هغې باندې د تبراء کونکو شیعه گانو د مذهب بنیاد قائم دې.

أعاذنا الله مِن شرِهم.........آمین یا ربّ العالمین

۳۵۳۹[2] حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ الْمِنْهَالِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ أَخْبَرَنِي عَدِيٌّ قَالَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ- رضی الله عنه- قَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ -صلی الله علیه وسلم- وَالْحَسَنُ عَلَى عَاتِقِهِ يَقُولُ «اللَّهُمَّ إِنِّي أُحِبُّهُ فَأَحِبَّهُ».

رجال الحدیث

حَجّاج بنُ المنهَال: دا ابو محمد حجاج بن المنهال انماطی دې،ددهٔ احوال د کتاب الإیمان، باب "ماجاء أن الأعمال بالنیة والحسبة" لاندې تیر شوی دی.[3]

شُعْبَةُ: دا شعبة بن الحجاج بن الورد العتکی الواسطی دې،ددهٔ احوال د کتاب الإیمان، باب "المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده" لاندې تیر شوی دی.[4]

عدی: دا عدی بن ثابت الأنصاری دې،[5] ددهٔ احوال د کتاب الإیمان،باب "ماجاء أن الأعمال بالنیة والحسبة" لاندې تیر شوی دی.[6]

---

[1]) البدایة النهایة:۸:۱۲۰۹

[2]) الحدیث کما أخرجه البخاري في صحیحه هنا کذا أخرجه مسلم فی صحیحه فی کتاب فضائل الصحابة، باب فضائل الحسن والحسین رضی الله عنهما،رقم الحدیث:۲۴۲۲،والترمذی فی جامعه فی کتاب المناقب، باب مناقب الحسن والحسین رضی الله عنهما،رقم الحدیث: ۳۷۸۴

[3]) اوګورئ کشف الباری:۲،۴۴،۱۷

[4]) کشف الباری:۱،۶۷۸

[5]) عمدة القاری:۱۶،۳۳۳

[6]) کشف الباری:۲،۴۵،۱۷

البَراءَ: د رسول الله ﷺ صحابی براء بن عازب مراد دې، ددهٔ احوال د کتاب الإیمان، باب "الصلاة من الإیمان" لاندې تیر شوی دی.[1]

وَالحَسَنُ بن عَلِی: د اسماعیلی په روایت کښې د عمرو بن مرزوق عن شعبة په روایت کښې "الحَسن أو الحُسین" په شك سره راغلې دې.

بیا هغوی اوفرمائیل، چې د شعبه اکثرو ملګرو "الحَسن" بغیر د شك نه ذکر کړې دې، او بیا د شعبه په ملګرو کښې ئې تقریبًا د اَتو کسانو نومونه هم ذکر کړې دی.[2]

ترجمة الباب سره مناسبت ښکاره دې.

۳۵۴۰[3] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ أَخْبَرَنِي عُمَرُ بْنُ سَعِيدِ بْنِ أَبِي حُسَيْنٍ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ عُقْبَةَ بْنِ الْحَارِثِ قَالَ رَأَيْتُ أَبَا بَكْرٍ - رضى الله عنه - وَحَمَلَ الْحَسَنَ وَهُوَ يَقُولُ بِأَبِي شَبِيهٌ بِالنَّبِيِّ، لَيْسَ شَبِيهٌ بِعَلِيٍّ. وَعَلِيٌّ يَضْحَكُ. [ر: ۳۳۴۹]

رجال الحدیث

عَبْدَانُ: "عبدان" دا د عبد الله بن عثمان بن جبله لقب دې، چې د دوی احوال په کتاب بدء الوحی کښې تیر شوی دی.[4]

عَبْدُ الله: دا د حدیثو معروف امام عبد الله بن المبارك الحنظلی دې، د دوی احوال هم ددې بدء الوحی د شپږم نمبر حدیث لاندې تیر شوی دی.[5]

عُمَرُ بنُ سَعِیدِ بنِ أَبِی حُسَینٍ: دا عمر بن سعید بن أبی حسین قرشی نوفلی دې، ددهٔ احوال د کتاب العلم، باب "الرحلة فی المسئلة النازلة" لاندې تیر شوی دی.[6]

ابنِ أَبِی مُلَیکَةَ: دا ابو بکر عبد الله بن عبید الله بن أبی ملیکهٔ دې، ددهٔ احوال د کتاب الإیمان، باب "خوف المؤمن من أن یحبط عمله وهو لا یشعر" لاندې تیر شوی دی.[7]

عُقبَةَ بنِ الحَارِثِ: دا عقبة بن الحارث بن عامر بن نوفل قرشی نوفلی دې، ددهٔ احوال د کتاب

---

[1] کشف الباری: ۱۳۷۵.۲

[2] فتح الباری: ۱۲۱.۹، وعمدة القاری: ۱۳۳۳.۱۶

[3] الحدیث سبق تخریجه فی کتاب المناقب، باب صفة النبی، رقم: ۳۵۴۲

[4] کشف الباری: ۱۴۶۱.۱

[5] کشف الباری: ۱۴۶۲.۱

[6] کشف الباری: ۱۵۱۵.۳

[7] کشف الباری: ۱۵۴۸.۲

العلم، باب "الرحلة في المسئلة النازلة" لاندې تیر شوي دي. [1]

حضرت فاطمې رضي الله عنها اړخ ته ددې قول نسبت: من عقبة بن الحارث قال: رأيت أبابكر رضى الله عنه....

": ددې په شان يو بل روايت د أحمد وغيره د زمعة بن الحارث په حوالې سره نقل کړې دې، په هغې کښې ابن أبی مليكة وائي:

"كانت فاطمة تنقز الحسنَ بن علي" يعنی د حسن بن علی والدې حضرت فاطمې رضي الله عنها پورته پورته ويشتلو، او دا ئې وئيل.........

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی، د ابن أبی مُليكة د عقبة بن الحَارث دا روايت، چې په دې کښې د حضرت ابو بکر په حقله د مذکورې واقعې ذکر دې، هم دغه صحيح دې.

حافظ صاحب فرمائی، کۀ دا دويم روايت محفوظ وی، نو کيدې شي چې دا واقعه حضرت ابوبکر صديق رضي الله عنه او فاطمې رضي الله عنها دواړو ته راپيښه شوی وی، او دا احتمال هم شته، چې حضرت ابوبکر رضي الله عنه حضرت فاطمه رضي الله عنها په داسې کولو ليدلې وی، او هم د هغې واقعه ئې ذکر کړې وی، چې هغې حضرت حسن رضي الله عنه پورته کولو سره وئيلی وی، "بأبي شبيه بالنبي......" او د هغې په اتباع کښې بيا ابو بکر رضي الله عنه هم د حضرت حسن رضي الله عنه په حقله دا جمله وئيلی وی. [2]

أحمد په يوې بلې طريقې سره كانت فاطمة ترقص السن په الفاظو سره هم دا روايت ذكر كړې دې، او په هغې کښې د حضرت فاطمې رضي الله عنها دا الفاظ منقول دی:

"ابي هذا شبيه بالنبي ليس شبيهًا بعلي". [3]

حافظ صاحب وائی، ممکنه ده، چې دا د حضرت ابو بکر او حضرت فاطمې رضي الله عنها "توارد" وی، او ممکنه ده، چې په دې دواړو کښې يو کس بل په داسې کولو ليدلې وی، او بيا د هغۀ په اتباع کښې ئې پخپله هم دا جمله وئيلې وی. [4]

قوله: وَحَمَلَ الْحَسَنَ: واؤ حاليه دې، يعنی په داسې حال کښې چې هغوی رضي الله عنه حضرت حسن رضي الله عنه اوچت کړې وو. [5]

قوله: بِأَبِي: ددې تقدير دې، "مفدی بأبي" يعنی زما پلار دې په دۀ باندې فدا وی، او هغۀ مَفدی........... [6]

---

[1] کشف الباری: ۱۵۱۶،۳

[2] فتح الباری: ۱۱۲۱،۹

[3] رواه أحمد.......انظر فتح الباری: ۱۱۲۱،۹

[4] شرح الطيبی: ۳۰۸،۱۱، فتح الباری: ۱۱۲۱،۹

[5] عمدة القاری: ۱۳۳۳،۱۶

[6] عمدة القاری: ۱۳۳۳،۱۶

قوله: لَيسَ شَبِيهٌ بِعَلِيّ: شبيه مرفوع منقول شوې دي،او ددې وجه دا بيان كړې شوې ده، چې "ليس" په كوفى مذهب كښې حرف عطف دې،لهذا "شبيه بالنبى" معطوف عليه د مبتداء دپاره خبر كيدو په وجه مرفوع دې،نو "ليس شبيه" كښې به "شبيه" هم په دې باندې د عطف كيدو په وجه مرفوع وى،او تقدير به داسې وى، "لاشبيهٌ بعلى".

دويم قول ابن مالك اړخ ته منسوب كولو سره دا ذكر كړې شوې دې،چې شبيه(ثانى)،د ليس د پاره اسم او مرفوع دې،او ددې خبر د ضمير په صورت كښې محذوف منوى دې،او منوى د ملفوظ قائم مقام كيدو په توګه قبول كړې شوې دې.[1]

او يو قول دادې،چې "شبيهًا بعلى" منصوب او خبر د لَيس دې،او په دې(ليس)كښې ضمير مرفوع دې،چې ددې اسم دې.[2]

په حضرت حسن رضي الله عنه باندې پلار قربانول د هغوى د مشابهت بالنبى په وجه باندې دى: علامه طيبى فرمائى، "بأبى شبيه بالنبى........." كښې په تركيبى اعتبار سره دوه احتمالات دى،يو دا چې ددې تقدير دې، "هومفدى بأبى شبيه بالنبى" او په دې كښې مفدى خبرِ اول او شبيه خبر ثانى دې،د هوضمير د پاره،او دويم احتمال دادې،چې ددې تقدير دادې، "أفديه بأبى،وهوشبيه بالنبى" په دې صورت كښې هم دا "شبيه بالنبى" خبر دې،د مبتداء محذوف د پاره،او "أفديه بأبى" دويمه جمله ده،په هر حال كښې په دواړو صورتونو كښې "شبيه بالنبى" كيدل تفديه (د پلار قربانولو) د پاره علت دى.[3]

ايا حضرت حسن رضي الله عنه د نبى ﷺ سره مشابه كيدل د رسول الله ﷺ د "بې مثاله" كيدو معارض نۀ دى؟: دلته يو اعتراض كيدې شى،چې ترمذى په شمائيلو كښې د حضرت على رضي الله عنه دا قول نقل كړې دې، "لم أر قبلَه ولا بعدَه مثله".[4] يعنى ما د رسول الله ﷺ په شان نۀ د هغوى ﷺ نه وړاندې څوك ليدلې دې،او نۀ ورستو،نو بيا حضرت حسن څنګه "شبيه بالرسول" شو؟

ددې جواب دا وركړې شوې دې،چرته چې د "مثل" نفى ده،د هغې نه كلى مماثلت مراد دې،يعنى بالكل او په هر لحاظ سره د رسول الله ﷺ په شان كيدل دا چا دپاره هم ثابت نۀ دى،اودلته چې كوم اثبات دې،دې نه اكثر او تر ديرحده پورې د مشابهت اثبات مراد دې.[5]

---

[1] فتح البارى:۹/۱۲۱،وعمدة القارى:۱۶/۳۳٤
[2] عمدة القارى:۱۶/۳۳٤
[3] فتح البارى:۹/۱۲۱
[4] فتح البارى:۹/۱۲۱
[5] فتح البارى:۹/۱۲۱،وعمدة القارى:۱۶/۳۳٤

د"شبيه بالنبي"كيدو معنى داده،چې بچې مور ته تلې دې،او نيكۀ (رسول الله ﷺ) سره د دوى مشابهت دې،نۀ چې پلار سره.

په باب او حديث كښې مطابقت ښكاره دې.[1]

۳۵۴۱[2]) حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ وَصَدَقَةُ قَالَا أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ وَاقِدِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ عُمَرَ-رضى الله عنهما- قَالَ قَالَ أَبُو بَكْرٍ ارْقُبُوا مُحَمَّدًا -صلى الله عليه وسلم- فِي أَهْلِ بَيْتِهِ.[ر: ۳۵۰۹]

رجال الحديث

يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ: دا ابو زكريا يحيىٰ بن معين بن ميمون الغطفاني دې،د حديثو معروف امام دې،ددۀ احوال په كتاب الحج،باب"من أين يخرج من مكة"كښې تير شوې دى.

صَدَقَةُ: دا ابو الفضل صدقة بن الفضل المروزى دې،ددۀ احوال په كتاب العلم،باب"العلم والعظة بالليل"كښې تير شوى دى.[3]

مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ: دا ابو عبد الله محمد بن جعفر الهذلى،معروف په"غندر"دې،ددۀ احوال په كتاب الإيمان،باب"ظلم دون ظلم"كښې تير شوى دى.[4]

شُعْبَةَ:دا امير المؤمنين فى الحديث شعبة بن الحجاج بن الورد العتكى دې،ددۀ احوال په كتاب الإيمان،باب"المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده"كښې تير شوى دى.[5]

واقد بن محمد: دا واقد بن محمد بن زيد بن عبد الله بن عمر ﷺ دې،ددۀ او ددۀ د پلار محمد بن زيد احوال د كتاب الإيمان،باب"فإن تابوا وأقاموا الصلاة وآتوا الزكاة فخلوا سبيلهم"لاندې تير شوې دى.[6]

ابن عمر: دا عبد الله بن عمر ﷺ دې،صحابى بن صحابى دې،ددۀ احوال په كتاب الإيمان،باب"الإيمان وقول النبى ﷺ بنى الإسلام على خمس"كښې تير شوى دى.[7]

د حديث تشريح په باب قرابة النبى ﷺ كښې تيره شوې ده.

---

[1]) عمدة القاري:۱۶،۳۳٤\
[2]) الحديث مر تخريجه فى كتاب فضائل الصحابة،باب منقبة قرابة النبى ﷺ،رقم الحديث:۳۷۱۳\
[3]) كشف الباري:٤،۳۸۸\
[4]) كشف الباري:۲،۲۵۰\
[5]) كشف الباري:۲،۶۷۸\
[6]) كشف الباري:۲،۱۳۵\
[7]) كشف الباري:۱،۶۳۷

۳۵۴۲: (۱) حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ عَنْ مَعْمَرٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ أَنَسٍ. وَقَالَ عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ أَخْبَرَنِي أَنَسٌ قَالَ لَمْ يَكُنْ أَحَدٌ أَشْبَهَ بِالنَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- مِنَ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ.

رجال الحديث

ابراهيم بنُ مُوسَى: دا إبراهيم بن موسٰى بن يزيد التيمى ابو اسحاق الفراء دې، ددهٔ احوال د كتاب الحيض، باب "غسل الحائض رأس زوجها وترجيله" لاندې تير شوى دى۔

هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ: دا هشام بن يوسف الانبارى ابو عبد الرحمٰن الصنعانى دې، ددهٔ احوال د كتاب الحيض، باب "من سمى النفاس حيضا" لاندې تير شوى دى۔

مَعْمَرٍ: دا معمر بن راشد ازدى ابو عروه البصرى دې، ددهٔ احوال د بدء الوحى، حديث خامس لاندې تير شوى دى۔ (۲)

الزُّهْرِيِّ: دا ابو بكر محمد بن مسلم بن شهاب الزهرى دې، ددهٔ احوال په بدء الوحى كښې تير شوى دى۔ (۳)

أَنَسٍ: دا د رسول الله ﷺ صحابى حضرت انس بن مالك رضي الله عنه دې، ددهٔ احوال د كتاب الإيمان، باب "من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه" لاندې تير شوى دى۔ (۴)

د تعليق مقصد: -وَقَالَ عَبْدُ الرَّزَّاقِ........ د امام بخارى ددې تعليق مقصد دادې، چې د زهرى روايت چې د انس رضي الله عنه نه دلته په "عن" سره مروى دې، عبد الرزاق دا روايت كړې دې، او په دې كښې د زهرى د انس رضي الله عنه نه د سماع ذكر دې، امام بخارى دغه ثابتول غواړى، چې د زهرى سماع د انس رضي الله عنه نه ثابت ده۔ (۵)

دا معلق روايت د عبد الرزاق نه احمد په خپل مسند كښې او عبد بن حميد نقل كړې دې۔ (۶) او ترمذى هم دا موصولاً ذكر كړې دې۔ (۷)

---

(۱) الحديث أخرجه الترمذى ايضاً فى جامعه فى المناقب، باب مناقب الحسن والحسين رضي الله عنهما، رقم: ۳۷۷۸

(۲) كشف البارى: ۱، ۴۶۵

(۳) كشف البارى: ۱، ۳۲۶

(۴) كشف البارى: ۲، ۱۴

(۵) فتح البارى: ۹، ۱۲۱، وعمدة القارى: ۱۶، ۳۳۴

(۶) فتح البارى: ۹، ۱۲۱

(۷) انظر الجامع للترمذى، كتاب المناقب، باب مناقب الحسن والحسين، رقم: ۳۷۸۴

ایا حضرت حسن رضی الله عنه اشبه بالنبی ﷺ وو،یا سیدنا حضرت حسین رضی الله عنه ؟:- د حضرت انس بن مالك رضی الله عنه دا روایت د دوی د یو بل روایت،چې د محمد بن سرین په حوالې سره په دې باب کښې اُوس پورته ذکر شوې دې،سره معارض دې.
په اولنی روایت کښې هغوی د حضرت حسین رضی الله عنه (یعنی د رسول الله ﷺ د کشر نوسی) په حقله او فرمائیل،"کان أشبههم برسول الله".
چې هغوی رضی الله عنه د رسول الله ﷺ سره د نورو ټولو خلقو په نسبت سره زیات مشابهت لرلو،او دلته د هغوی ﷺ د مشر نوسی حضرت حسن رضی الله عنه د پاره دا خبره ثابت کړې شوې ده.
ددې تعارض ګڼړ شمیر[1] جوابونه ورکړې شوی دی:
اولنې جواب:-اولنې جواب دا ورکړې شوې دې،چې د رسول الله ﷺ په حیات مبارك کښې هغوی ﷺ سره زیات مشابهت د حضرت حسن رضی الله عنه وو،ځکه چې هغوی د زیات عمر وو،او د هغوی رسول الله ﷺ سره مشابهت ښکاره شوې وو.
او په حضرت حسین رضی الله عنه کښې هم مشابهت وو،ولې هغوی تر اُوسه پورې ماشوم وو،او د دوی د رسول الله ﷺ سره مشابهت د هغوی ﷺ د حیات مبارك نه ورستو (کله چې حضرت حسین لوئې شو) ښکاره شوې وو،نو چرته چې د حضرت حسین رضی الله عنه د اشبه بالنبی ﷺ ذکر دې،د هغې نه مراد د رسول الله ﷺ د حیات مبارك (یعنی د دنیا نه د رحلت) نه ورستو هغوی ﷺ سره مشابهت دې،لهذا هیڅ تعارض نشته،بلکه په دې طریقې سره جمع او تطبیق ممکن دې.(1)

دویم جواب:-دویم جواب دا ورکړې شوې دې،چې حضرت حسین رضی الله عنه د "أشبه بالرسول" ګرځولو مراد دادې،چې د حضرت حسن رضی الله عنه نه علاوه رسول الله ﷺ سره د ټولو خلقو نه زیات مشابهت حضرت حسین رضی الله عنه لرلو،دا هم د تطبیق او جمع بین الروایتین صورت دې(2)
دریم جواب:-دریم جواب دا ورکړې شوې دې،چې په حضرت حسن او حضرت حسین رضی الله عنهما دواړو کښې هر یو رسول الله ﷺ سره زیات مشابه وو،خو په بعضې اعضاؤ کښې،څنګه چې د ترمذی او ابن حبان د روایت نه هم دغه معلومیږی،چې د هانی بن هانی په طریقې سره د حضرت علی رضی الله عنه نه مروی دې،د هغې الفاظ دادی:

"الحسن أشبه برسول الله ما بين الصدر إلى الرأس، والحسين أشبه برسول الله ما كان أسفل من ذلك.(3)
یعنی د سینې نه تر سره پورې رسول الله ﷺ سره زیات مشابهت د حضرت حسن رضی الله عنه وو،او د

---

(1) فتح الباری:۹،۱۱۲۲
(2) فتح الباری:۹،۱۱۲۲
(3) جامع الترمذی،کتاب المناقب،باب حلمه ووضعه الحسن والحسین بین یدیه،رقم الحدیث:۳۷۷۹

سینې نه لاندې برخه کښې رسول الله ﷺ سره زیات مشابهت د حضرت حسین رضی الله عنه وو.
او اسماعیلي د عبد الاعلی عن معمر عن الزهري په طریقې سره روایت نقل کړې دې، چې په هغې کښې ئې د حضرت حسن رضی الله عنه په حقله فرمائیلي دي، "وکان أشبههم وجها بالنبي".(۱)

د رسول الله ﷺ سره مشابهت لرونکي نور حضرات: -د حضرات حسنینو نه علاوه هم د بعضې حضراتو رسول الله ﷺ سره مشابهت وو، مثلاً په بنو هاشمو کښې جعفر بن أبي طالب، او د دوی ځوی عبد الله بن جعفر، قثم بن العباس بن عبد المطلب، ابو سفیان بن الحارث بن عبد المطلب، مسلم بن عقیل بن أبي طالب، او د بنو هاشمو نه علاوه په نورو خلقو کښې د امام شافعي رحمه الله جد امجد سائب بن یزید المطلبي، عبد الله بن عامر بن کریز العبشمي او کابس بن ربیعة بن عدي، د حضرات حسنینو سره دا ټول لس کسان شو، چې هغه شاعر د شعر په شکل کښې داسې ذکر کړې دي:

ع: شبه النبي لعشر سائب و أبي سفيان والحسنين الطاهرين هما
وجعفر، وابنه ثم ابن عامرهم و مسلم، کابس یتلوه مع قثما

بعضې حضراتو نور کسان هم ذکر کړې دي، چې په هغوی کښې د هغوی ﷺ لور حضرت فاطمه رضی الله عنها او ځامن إبراهیم او د عوف بن جعفر هم ذکر دې.(۲)- والله اعلم

۳۵۴۳: (۳) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي يَعْقُوبَ سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي نُعْمٍ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ وَسَأَلَهُ عَنِ الْمُحْرِمِ، قَالَ شُعْبَةُ أَحْسِبُهُ يَقْتُلُ الذُّبَابَ فَقَالَ أَهْلُ الْعِرَاقِ يَسْأَلُونَ عَنِ الذُّبَابِ وَقَدْ قَتَلُوا ابْنَ ابْنَةِ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم-، وَقَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «هُمَا رَيْحَانَتَايَ مِنَ الدُّنْيَا». [۵۶۴۸]

رجال الحدیث

مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ: دا د حدیثو امام ابو بکر محمد بن بشار بن عثمان عبدي، بصري المعروف "بندار" دې، دده احوال په کتاب العلم "باب قول النبي رب مبلغ أوعى من سامع" کښې تیر شوي دي.(۴)

غُنْدَرٌ: دا ابو عبد الله محمد بن جعفر هذلي المعروف به "غندر" دې، دده احوال د کتاب الإیمان، باب "ظلم دون ظلم" لاندې تیر شوي دي.(۵)

---

(۱) فتح الباري: ۱۲۲/۹.

(۲) فتح الباري: ۱۲۲،۱۲۳/۱۹.

(۳) الحدیث أخرجه البخاري أیضًا في صحیحه کتاب الأدب، باب رحمة الولد وتقبیله ومعانقته، رقم: ۵۹۹۴، والترمذي في جامعه، في المناقب، باب مناقب الحسن والحسین، رقم: ۳۷۷۰.

(۴) کشف الباري: ۲۵۸/۳.

(۵) کشف الباري: ۲۵۰/۲.

شُعْبَةُ: دا امیر المؤمنین فی الحدیث شعبة بن الحجاج بن الورد العتکی دې، ددهٔ احوال د **کتاب الإیمان، باب "المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده"** لاندې تیر شوی دی.[1]

مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي يَعْقُوبَ: دا محمد بن أبی عبد الله بن أبی یعقوب الضبی البصری دې، نیکهٔ اړخ ته ددهٔ نسبت شوې دې، ددهٔ احوال د **کتاب المناقب، باب "ذکر أسلم وغفار ومزینة وجهینة وأشجع"** کښې تیر شوی دی.

ابْنَ أَبِي نُعْمٍ: دا ابو الحکم عبد الرحمٰن بن أبی نعم البجلی دې، ددهٔ احوال د **کتاب أحادیث الأنبیاء، باب "قول الله تعالیٰ: والی عاد أخاهم هودا"** لاندې تیر شوی دی.

عَبْدُ اللهِ بْنَ عُمَرَ: عبد الله بن عمر رضی الله عنهما رسول الله ﷺ صحابی دې، ددهٔ احوال تیر شوی دی.[2]

په مختلفو روایاتو کښې د الفاظو اختلاف:- دلته د **"وسأله عن المُحرِم"** الفاظ دی، چې ددې معنیٰ ده، چې د ابن عمر رضی الله عنهما نه یو سړی د مُحرِم (احرام تړونکی) په حقله پوښتنه اوکړه.

او په کتاب الأدب کښې د مهدی بن میمون په روایت کښې د **"سأله رجل"** تصریح ده.[3]

حافظ ابن حجر رحمه الله د ابو ذر الهروی په حوالې سره د سأَلتُهُ الفاظ هم نقل کړې شوی دی، کهٔ دا الفاظ محفوظ وې، نو رجل متعین کیدو، ولې د ترمذی د جریر بن حازم عن محمد بن أبی یعقوب روایت دا احتمال رد کوی، ځکه چې په دې کښې د **"أن رجلاً من أهل العراق سأل"** الفاظ راغلې دی.[4]

او د أحمد په روایت کښې د راوی نه د **"وأنا جالس عنده"** الفاظ منقول دی.[5] د دواړو روایتونو نه معلومیږی، چې سائل راوی نهٔ دې، بل څوك دې، او راوی حاضر او شاهد وو، (ولې سائل نهٔ وو).

قوله: أحسبه يقتل الذباب: دلته د شعبه روایت په دې الفاظو سره منقول دې، ددې مطلب دادې، چې د شعبه خیال دې، چې سائل د مُحرِم د احرام په حالت کښې د مچ د مړ کولو په حقله پوښتنه کوله، او ابو داؤد الطیالسی د شعبه قول بغیر د شك نه نقل کړې دې.[6]

سوال څهٔ وو؟:- دویمه خبره داده، چې دلته دا مذکور دی، چې سائل د ابن عمر رضی الله عنهما نه دا پوښتنه کړې وه، چې کهٔ چرې مُحرِم مچ مړ کړی، نو ددې څهٔ حکم دې؟ او د ترمذی د وهب بن

---

[1] کشف الباری: ۱/۶۷۸

[2] کشف الباری: ۱/۲۳۷

[3] صحیح البخاری، کتاب الأدب، حدیث: ۵۹۹۴

[4] جامع الترمذی، کتاب المناقب، رقم الحدیث: ۳۷۷۰

[5] فتح الباری: ۹/۱۲۴

[6] فتح الباری: ۹/۱۲۴

جرير بن حازم په روايت کښې د "سأل ابن عمرعن دم البعوض يصيب الثوب" الفاظ دی،([1]) يعنی چې د مچ وينه په کپړو اولګی،نو د هغې د پاکوالی او ناپاکوالی څۀ حکم دې؟همدغه شان د بخاری د مهدی بن ميمون په روايت کښې هم "دم البعوض" ذکر دې۔
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی،کيدې شی د دواړو څيزونو په حقله پوښتنه شوې وی۔([2])

قوله: أَهْلُ الْعِرَاقِ يَسْأَلُونَ: دلته دا د غائب په صيغې سره راغلې دې،چې عراق والا پوښتنه کوی،او د مهدی بن ميمون او ترمذی په روايت کښې د "انظر الى هذا يسأل......" الفاظ دی،او د ابو داؤد الطيالسی په روايت کښې خطاب دې په "يا أهل العراق تسألونی عن الذباب......" سره۔([3])

د ابن عمر رضی الله عنه د تعريض مقصد:-د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما ددې اعتراض يا تعريض مقصد دادې، چې اهل عراق د وړو وړو معمولی خبرو په حقله خو سوچ او پوښتنه کوی،ولې د رسول الله ﷺ نوسې شهيد کولو سره ئې د يو عظيم جرم کړې دې،او هغوی ته په ظاهره احساس هم نۀ کيږی۔([4])

قوله: رَيْحَانَتَايَ: اکثرو حضراتو په تائې تانيث سره(د ريحانة)د تثنيې صيغه نقل کړې ده،چې د هغې اضافت يا د متکلم اړخ دې،او د ابو ذر په نسخه کښې په افراد او تذکير سره "ريحانِیَ" راغلې دې،([5]) او بعضې حضراتو د "ريحان" تثنيه "رَيحانَیَ" هم نقل کړې ده۔([6])

حسن او حسين رضی الله عنهما ته د "ريحان" وئيلو وجه:-رسول الله ﷺ حسنينو مکرمينو ته "ريحانتان" ولې اووئيل؟ علماؤ ددې وجه دا اوښودله،چې رسول الله ﷺ د دوی محبوب او مرغوب کيدل بيانوی،او فرمائی چې څنګه ريحان او ريحانة يعنی خوشبو والا بوټې،غوټئ يا ګلدسته خوشبو والا وی،او د هغې بوی کولو سره خوند حاصليږی،همدغه شان زما ګلونه حسن او حسين رضی الله عنهما دی،چې هغوی څه بويوم،او خوشالی او خوند محسوسوم،او هم دغه شان بچی ښکلولې شی،امام ترمذی د أنس رضی الله عنه روايت نقل کړې دې،چې د هغې الفاظ دی، "كان يقول لفاطمة ادعی لی ابنَیَّ فيشمّهما ويضمّهما إليه".([7])

---

[1]) جامع الترمذی،کتاب المناقب،رقم:۳۷۷۰
[2]) فتح الباری:۹/۱۲٤
[3]) فتح الباری:۹/۱۲٤
[4]) فتح الباری:۹/۱۲٤
[5]) فتح الباری:۹/۱۲٤
[6]) شرح الطيبی:۱۱/۳۰۸
[7]) جامع الترمذی،کتاب المناقب،رقم:۳۷۷۲

او په طبرانی کښې د ابو ایوب رضی الله عنه نه روایت دې،هغوی فرمائی،زۀ رسول الله ته لاړم،نو حسن او حسین رضی الله عنهما د هغوی وړاندې لوبې کولې،ما د هغوی نه پوښتنه اوکړه، "أتحبهما یا رسول الله؟ یا رسول الله! آیا تاسو دوی سره محبت کوئ؟

هغوی ﷺ اوفرمائیل، "کیف لا وهما ریحانتای من الدنیا أشمهما".(١)

ولې او څنګه به نۀ وی ! هغوی خو په دنیا کښې زما ګلونه دی،زۀ ئې بوییوم.

علامه عینی رحمه الله د کرمانی قول نقل کړې دې،د الریحان معنٰی ده، "الرزق"یا"المشموم".(٢) او وې فرمائیل دلته"ریحان"د رزق په معنٰی خو نۀ شی کیدې،هنه ! د مشموم خوشبو په معنٰی کښې کیدې شی او دې.(٣)

طیبی فرمائی "سبحان الله وریحانه" وئیلې شی،چې ددې معنٰی ده، "أسبح الله واسترزقه" دې نه معلومیږی چې ریحان د رزق په معنٰی باندې هم راځی.(٤)

او دلته د رزق معنٰی داسې کیدې شی،چې الله تعالٰی ما ته(یعنی رسول الله ﷺ ته)دا تازه ګلونه عطیه کړل او راۓې کړل،دې معنٰی د پاره د "رزقنی الله" تعبیر راځی.

هذا ! وقد فرغت من تسوید(هذا المجلد من) الکتابة وتبیضه صباح یوم الثلاثاء لأربع خلون من شهر ذی الحجة ١٤٣٢هـ ولله الحمد والمنة علی ما وفقنی للقیام بهذا الأمر المهم وبذل جهودی فی ترتیبه وتهذیبه وتخریج نصوصه وإجادة تحشیته وتذییله.......مع مابی من قصور العلم بصنوفه وفنونه وقلة المهارة فی صناعة الحدیث وعلومه وغایة تخلفی فی العمل فی سائر میادنیه والصلاة والسلام علی أفضل رسله وخاتم انبیائه وآله وأصحابه وعلماء أمته وأولیائه جعلنا الله ممن یسعد بدینه وعلومه وآدابه وخدمة الإسلام وأبنائه ووفقنا لمزید الاهتمام بهذا الأمر العظیم وتتمیم مایلیه من فضائل أصحاب النبی وأنصاره وأزواجه.........

آمین یا رب العالمین.

...

(١) فتح الباری:٩،١٢٤،وعمدة القاری:١٦،١٣٣٥

(٢) شرح الکرمانی:١٥،١٢٣

(٣) عمدة القاری:١٦،١٣٣٥

(٤) شرح الطیبی:١١،١٢٩٤

مصادر و مراجع

❖ القران الکریم: کلام رب العالمین۔

❖ الاتقان فی علوم القران: حافظ جلال الدین عبدالرحمن سیوطی رحمہ اللہ (متوفی ۹۱۱ھ) شرکۃ مکتبۃ مصطفی البابی الحلبی مصر،

❖ الابواب والتراجم لصحیح البخاری: شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا صاحب (متوفی ۱۴۰۲ھ مطابق ۱۹۸۲ء) ایچ ایم سعید کمپنی پاکستان چوک کراچی۔

❖ احتجاج الطبرسی.... للشیخ ابی منصور أحمد بن علی الطبرسی، مطبوعۃ ایران

❖ الأحادیث الضعیفۃ والموضوعۃ واثرھا السیئ فی الأمۃ، لناصر الدین الألبانی، مطبوعۃ المکتبۃ الاسلامی بیروت

❖ الإحسان بترتیب صحیح ابن حبان امام ابوحاتم محمد بن حبان بُستی رحمہ اللہ متوفی ۳۵۴ھ موسسۃ الرسالۃ بیروت۔

❖ أحکام القرآن — امام ابوبکر محمد بن علی رازی جصاص رحمہ اللہ متوفی ۳۷۰ دار الکتب العربی بیروت، ودار لکتب العلمیۃ بیروت، الطبعۃ الثانیۃ ۱۴۲۴ھ

❖ أحکام القران: (تفسیر قرطبی) للإمام أبی بکر محمد بن عبداللہ المعروف بابن العربی رحمہ اللہ المتوفی ۵۴۳ھ دار الکتب العلمیۃ بیروت، الطبعۃ الثانیۃ ۱۴۲۴ھ

❖ أحکام القرآن للفقیہ المفسر العلامۃ محمد شفیع المفتی الأعظم بپاکستان سابقاً علی ضوء ما أفادہ حکیم الأمۃ أشرف علی التھانوی رحمہ اللہ، ادارۃ القرآن والعلوم الاسلامیۃ، کراتشی، الطبعۃ الأولی ۱۴۱۳ھ

❖ احیاء علوم الدین، للامام أبی حامد محمد بن محمد الغزالی رحمہ اللہ، المتوفی ۵۰۵ھ، دار احیاء التراث العربی بیروت۔

❖ اخبار المدینۃ، الامام ابوزید عمر بن شبۃ النمیری البصری، رحمہ اللہ، المتوفی ۲۶۲ھ، دار الکتب العلمیۃ، بیروت، ۱۴۱۷ھ۔

❖ ارشاد الساری شرح صحیح البخاری، ابوالعباس شہاب الدین احمد القسطلانی، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۹۲۳ھ، المطبعۃ الکبریٰ الامیریۃ، مصر، طبع سادس ۱۳۰۴ھ۔

❖ أساس البلاغۃ: جاراللہ ابوالقاسم محمود بن عمر الزمخشری (متوفی ۵۳۸ھ). دار المعرفۃ للطباعۃ والنشر بیروت

❖ الاسامی والکنی، الامام ابوعبداللہ احمد بن حنبل الشیبانی، رحمہ اللہ، المتوفی ۲۴۱ھ، مکتبۃ دار الاقصی، الکویت، الطبعۃ الاولی ۱۴۰۶ھ۔

❖ الاستذکار الجامع لمذاھب فقہاء الامصار وعلماء الاقطار ----، ابوعمر یوسف بن عبداللہ بن محمد بن عبدالبر، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۴۵۳ھ، دار احیاء التراث العربی بیروت، الطبعۃ الاولی ۱۴۲۱ھ۔

❖ الاستيعاب فى اسماء الاصحاب (بهامش الاصابة)، ابوعمر يوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر، رحمه الله تعالى، متوفى ۴۶۳ هـ، دار الفكر بيروت، ومطبوع فى مجلدين، الطبعة الاولى، ۱۴۲۳ هـ۔

❖ اسد الغابة فى معرفة الصحابة، عز الدين ابو الحسين على بن محمد الجزرى المعروف بابن الاثير، رحمه الله تعالى، المتوفى ۶۳۰ هـ، دار الكتب العلمية بيروت۔

❖ الاسماء المبهمة، الخطيب البغدادى، رحمه الله، المتوفى ۴۶۳ هـ۔

❖ أصول الدين عند الامام أبى حنيفة لمحمد بن عبد الرحمن الخميس...

❖ الاعتقاد على مذهب السلف للبيهقى

❖ اكمال تهذيب الكمال، للعلامة علاء الدين مغلطاى بن قليج الحنفى رحمه الله، المتوفى ۷۶۴ هـ، الفاروق الحديثة للطباعة والنشر، الطبعة الأولى ۱۴۲۲ هـ

❖ الإكمال فى رفع الإرتياب عن المؤتلف والمختلف فى الأسماء والكنى والأنساب — الأمير الحافظ ابن ماكولا رحمه الله متوفى (۴۷۵هـ) دائرة المعارف العثمانية الهند.

❖ إكمال إكمال المعلم شرح صحيح مسلم، العلامة القاضى أبو الفضل عياض اليحصبى رحمه الله المتوفى ۵۴۴ هـ۔

❖ الأنساب أبوسعد عبد الكريم بن محمد بن منصور السمعانى رحمه الله المتوفى ۵۶۲ھ دار الجنان بيروت الطبعة الأولى ۱۴۰۸هـ ۱۹۸۸م،

❖ الأنساب للبلاذرى

❖ أمالى شيخ طوسى.... للشيخ أبى جعفر محمد بن حسن الطوسى نجف اشرف عراق

❖ أوجز المسالك إلى مؤطا مالك: شيخ الحديث حضرت مولانا محمد زكريا صاحب كاندهلوى رحمه الله (متوفى ۱۴۰۲ھ مطابق ۱۹۸۲م). دار القلم دمشق، الطبعة الاولى ۱۴۲۴ هـ

❖ بداية المجتهد: للعلامه قاضى أبى الوليد محمد بن احمد بن رشد القرطبى، المتوفى ۵۹۵ هـ، مصر طبع خاص، ودار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الثانية ۱۴۲۴ هـ

❖ البداية والنهاية: حافظ عماد الدين أبوالفداء إسماعيل بن عمر المعروف بابن كثير رحمه الله (متوفى ۷۷۴ھ) مكتبة المعارف. بيروت. طبع ثانى ۱۹۷۷ء

❖ بذل المجهود: حضرت العلامه خليل أحمد سهارنپورى رحمه الله (متوفى ۱۳۴۶ ھ) مطبع ندوة العلماء لكنهو. ۱۳۹۳ھ مطابق ۱۹۷۳ء مركز الشيخ أبى الحسن الندوى، يوپى، الهند، الطبعة الأولى ۱۴۲۷ هـ.

❖ البناية شرح الهداية، العلامة بدر الدين عينى محمود بن احمد رحمه الله، المتوفى ۸۵۵ هـ، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى ۱۴۲۰ هـ.

❖ تاج العروس من جواهرالقاموس: أبوالفيض سيد محمد بن محمد المعروف بالمرتضى الزبيدى رحمہ اللہ (١٢٠٥هـ). دارمكتبة الحياة بيروت و دار الهداية،

❖ تاريخ الاسلام ووفيات المشاهير والاعلام للامام الحافظ المؤرخ أبي عبدالله شمس الدين محمد بن احمد بن عثمان الذهبي المتوفى ٧٤٨، مطبوعة دار الكتب العلمية.

❖ تاريخ الامم و الملوك (تاريخ الطبرى)، الامام ابوجعفر محمد بن جرير الطبرى، رحمه الله، المتوفى ٣٢ هـ، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الثالثة، ١٤٢٦ هـ۔

❖ تاريخ بغداد او مدينة السلام، حافظ احمد بن على المعروف بالخطيب البغدادى، رحمه الله تعالىٰ، متوفى ٤٦٣ هـ، دار الكتاب العربى بيروت۔

❖ تاريخ الطبرى، انظر (تاريخ الامم و الملوك)۔

❖ تاريخ عثمان بن سعيد الدارمى، المتوفى ٢٨٠ ھ، عن ابى زكريا يحيى بن معين، المتوفى ٢٢٣ هـ، دار المامون للتراث، ١٤٠٠ هـ۔

❖ التاريخ الصغير، اميرالمؤمنين فى الحديث محمد بن اسماعيل البخارى، رحمه الله تعالىٰ، متوفى ٢٥٦ هـ، دار المعرفة بيروت۔

❖ التاريخ الكبير، اميرالمؤمنين فى الحديث محمد بن اسماعيل البخارى، رحمه الله تعالىٰ، متوفى ٢٥٦ هـ، دار الكتب العلمية بيروت۔

❖ تاريخ مدينة دمشق و ذكر فضلها و تسمية من حلها من الاماثل، ابوالقاسم على بن الحسن ابن هبة الله الشافعى، رحمه الله، المتوفى ٥٧١ هـ، دار الفكر، بيروت ١٩٩٥ مر۔

❖ تاريخ يعقوبى: لأحمد بن أبي يعقوب العباسى الشيعى، بيروت

❖ تحفه اثناء عشريه/ شاه عبدالعزيز دهلوى رحمہ اللہ، المتوفى ١٢٣٩ هـ، سهيل اكيڈمى لاهور،

❖ تحفة الاشراف بمعرفة الاطراف - ابو الحجاج جمال الدين يوسف بن عبدالرحمن المزى، رحمه الله تعالىٰ، متوفى ٧٤٢ هـ- المكتب الاسلامى بيروت، طبع دوم ١٤٠٣ هـ۔

❖ تحفة الأحباب فى نوادر آثار الاصحاب للشيخ عباس القمى، مطبوعة ١٣٥٩ هـ

❖ تحفة البارى بشرح صحيح البخارى، شيخ الحديث زكريا بن محمد الانصارى، رحمه الله تعالىٰ، المتوفى ٩٢٦ هـ، دار الكتب العلمية بيروت، الطبعة الاولىٰ ١٤٢٥ هـ۔

❖ تدريب الراوى شرح تقريب النواوى: حافظ جلال الدين عبدالرحمن سيوطى رحمہ اللہ (متوفى ٩١١ هـ) المكتبة العلمية مدينه منوره

❖ تذكرة الحفاظ: حافظ أبوعبدالله شمس الدين محمد بن أحمد بن عثمان ذهبى رحمه الله (متوفى ۷۴۸ھ).
دار المعارف العثمانيه الهند،

❖ التصريح بما تواتر فى نزول المسيح، لامام العصر، المحدث الكبير محمد انور شاه الكشميرى، رحمه الله، المتوفى ۱۳۵۲ھ، مكتبة دار العلوم كراتشى

❖ التعليق الصبيح: حضرت مولانا محمد ادريس صاحب كاندهلوى رحمه الله متوفى ۱۳۹۴ھ مكتبة عثمانية لاهور

❖ التعليق الممجد المطبوع مع الموطا لمحمد، ابو الحسنات محمد عبد الحى اللكنوى، رحمه الله تعالى، المتوفى ۱۳۰۴ھ، قديمى كتب خانه كراتشى۔

❖ تعليقات الخطيب على الفتح المطبوع مع فتح البارى، محب الدين الخطيب رحمه الله

❖ تعليقات على بذل المجهود، شيخ الحديث محمد زكريا كاندهلوى رحمه الله تعالى، المتوفى ۱۴۰۲ھ، المكتبة التجارية، ندوة العلماء لكهنؤ، الطبعة الثالثة ۱۳۹۳ھ/۱۹۷۳م، و مركز الشيخ أبى الحسن الندوى، الهند

❖ تعليقات على تحرير تقريب التهذيب الدكتور بشار عواد معروف والشيخ شعيب ارنؤوط حفظهما الله، مؤسسة الرسالة، بيروت، الطبعة الأولى ۱۴۱۷ھ

❖ تعليقات على تهذيب التهذيب، المطبوع بذيل تهذيب التهذيب

❖ تعليقات على تهذيب الكمال، للدكتور بشار عواد معروف حفظه الله تعالى مؤسسة الرسالة الطبعة الأولى ۱۴۱۳ھ،

❖ تعليقات على الكاشف للذهبى شيخ محمد عوامة شيخ أحمد محمد نمر الخطيب حفظهما الله مؤسسة دار القبلة موسسة علوم القرآن الطبعة الأولى ۱۴۱۳ھ،

❖ تعليقات على الكوكب الدرى شيخ الحديث مولانا محمد زكريا رحمه الله المتوفى ۱۴۰۲ھ،

❖ تعليقات على لامع الدرارى شيخ الحديث مولانا محمد زكريا رحمه الله المتوفى ۱۴۰۲ھ، الموافق ۱۹۸۲م، مكتبة إمدادية مكة المكرمة۔

❖ تعليقات على المصنف لابن ابى شيبة، الشيخ محمد عوامه، حفظه الله ورعاه، ادارة القرآن والعلوم الاسلامية، كراتشى، الطبعة الثانية، ۱۴۲۸ھ

❖ تعليقات على المعجم الكبير حمدى عبد المجيد السلفى، دار احياء التراث العربى، الطبعة الثانية

❖ تغليق التعليق للحافظ أحمد بن على المعروف بابن حجر رحمه الله المتوفى ۸۵۲ھ، المكتب الإسلامى و دار عمار، والمكتبة الأثرية، لاهور، پاكستان

❖ تفسير آيات الأحكام من القرآن، الشيخ محمد على الصابونى حفظه الله ورعاه، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى ١٤٢٥ هـ

❖ تفسير البغوى المسمى بمعالم التنزيل، الامام ابو محمد الحسين بن مسعود البغوى، رحمه الله، المتوفى ٥١٦ هـ، دار المعرفة، بيروت۔

❖ تفسير البيضاوى مع حاشية الشهاب: للامام أبوسعيد عبدالله بن عمر البيضاوى الشافى رحمہ اللہ (متوفى ٦٨١ هـ) دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى ١٤١٧ هـ

❖ تفسير السمرقندى المسمى بحر العلوم، الامام الفقيه نصر بن محمد ابو الليث السمرقندى، رحمه الله، المتوفى ٣٧٥ هـ، دار الكتب العلمية، بيروت۔

❖ تفسير الطبرى (جامع البيان)، امام محمد بن جرير الطبرى، رحمه الله تعالى، متوفى ٣١٠ هـ، دار المعرفة، بيروت۔

❖ تفسير القرآن العظيم، حافظ ابو الفداء عماد الدين اسماعيل بن عمر ابن كثير دمشقى، رحمه الله تعالى، متوفى ٧٧٤ هـ، دار احياء الكتب العربية۔

❖ تفسير القرطبى (الجامع لاحكام القرآن)، امام ابو عبد الله محمد بن احمد الانصارى القرطبى، رحمه الله تعالى متوفى ٦٧١ هـ، دار الفكر، بيروت۔

❖ تفسير قمى لعلى بن ابراهيم القمى، متوفى ٣٠٧ هـ، مطبوعه ايران

❖ التفسير الكبير، (تفسير الرازى او مفاتيح الغيب)، الامام ابو عبدالله فخر الدين محمد بن عمر الرازى، رحمه الله تعالى، متوفى ٦٠٦ هـ، مكتب الاعلام الاسلامى، ايران۔

❖ تفسير الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل وعيون الأقاويل (تفسير كشاف): جار الله ابو القاسم محمود بن عمر الزمخشرى (متوفى ٥٣٨ هـ). دار الكتاب العربى بيروت،

❖ تفسير المنار، السيد الامام محمد رشيد رضا المصرى، رحمه الله، المتوفى ١٩٣٥ م، دار الكتب العلمية بيروت، الطبعة الثانية، ١٤٢٦ هـ۔

❖ تفسير النسفى (مدارك التنزيل و حقائق التاويل)، ابو البركات عبد الله بن احمد النسفى، رحمه الله، المتوفى ٧١٠ هـ، المكتبة العلمية، لاهور، پاكستان۔

❖ تقريب التهذيب، حافظ ابن حجر عسقلانى، رحمه الله تعالى، متوفى ٧٥٢ هـ، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الاولى ١٤١٣ هـ۔

❖ التمهيد لما فى المؤطا من المعانى والأسانيد ، للحافظ أبي عمر يوسف بن عبدالله بن محمد بن عبدالبر مالكى، رحمه الله تعالى، المتوفى ۴٦۳ هـ، المكتبة التجارية ، مكة المكرمة

❖ تهذيب الأسماء واللغات: إمام ابوزكريايحيى بن شرف الدين النووى رحمہ اللہ (متوفى ٦٧٦ھ)إدارة الطباعة المنيريه،

❖ تهذيب تاريخ دمشق الكبير- الامام الحافظ ابو القاسم على المعروف بابن عساكر الشافعى ، رحمه الله ، المتوفى ۵۷۱ هـ، دار المسيرة ، بيروت ، الطبعة الثانية ۱۳۹۹ هـ/ ۱۹۷۹ م-

❖ تهذيب التهذيب -حافظ ابن حجر عسقلانى ، رحمه الله تعالى ، متوفى ۸۵۲ هـ- دائرة المعارف النظامية ، حيدر آباد دكن ۱۳۲۵ هـ-

❖ تهذيب سنن أبي داود — حافظ شمس الدين ابوعبدالله محمد بن ابى بكر المعروف بابن القيم رحمہ اللہ متوفى ۷۵۱ھ مطبعة أنصار السنة المحمدية ۱۳٦۷ھ

❖ تهذيب الكمال: حافظ جمال الدين أبوالحجاج يوسف بن عبدالرحمن مزى رحمہ اللہ (متوفى ۷۴۲ ھ). مؤسسة الرساله طبع اول ۱۴۱۳،

❖ الثقات (كتاب الثقات): للحافظ أبي حاتم محمد بن حبان بستى رحمہ اللہ (متوفى ۳۵۴ھ) دار المعارف العثمانيه حيدرآباد ۱۳۹۳ھ،

❖ جامع الأصول من حديث الرسول: علامه مجدالدين أبوالسعادات المبارك بن محمد بن الأثير الجزرى رحمہ اللہ (متوفى ٦۰٦ھ) دار الفكر بيروت،

❖ جامع الترمذى (سنن ترمذى): إمام أبوعيسى محمد بن عيسى بن سورة ترمذى رحمہ اللہ (متوفى ۲۷۹ھ) ايچ ايم سعيد كمپنى كراچى،/دار إحياء التراث العربي.

❖ جامع الدروس العربية للشيخ مصطفى الغلاييني المتوفى ۱۳٦۴ هـ، قديمى كتب خانه

❖ الجامع الصغيرفى احاديث البشيرالنذير: حافظ جلال الدين عبدالرحمن سيوطى رحمہ اللہ (متوفى ۹۱۱ھ). دار الكتب العلمية، بيروت

❖ الجامع لأحكام القرآن: (تفسير القرطبى)

❖ جامع المسانيد والسنن ، للامام المحدث اسماعيل بن عمر ابن كثير الدمشقى رحمه الله، المتوفى ۷۷۴ هـ، دار الفكر، بيروت، الطبعة الثانية، ۱۴۲۳ هـ

❖ الجرح والتعديل ، الامام الحافظ عبد الرحمن بن ابى حاتم الرازى ، رحمه الله تعالى ، المتوفى ۳۲۷ هـ، دار الكتب العلمية ، بيروت، الطبعة الاولى ۱۴۲۲ھ/۲۰۰۲ م-

❖ الجمع بين الصحيحين : البخارى و مسلم ، الامام محمد بن الفتوح الحميدى ، رحمه الله ، المتوفى ۴۱۹ هـ، دار ابن حزم، بيروت ، الطبعة الثانية، ۱۴۲۳ هـ-

❖ جمع الجوامع (الجامع الكبير و الجامع الصغير و زوائده) الامام جلال الدين السيوطى، رحمه الله، المتوفى ۹۱۱ ھ، دار الکتب العلمیة، بیروت، الطبعة الاولى ۱۴۲۱ ھ۔

❖ جمهرة انساب العرب، ابو محمد على بن احمد بن سعد بن حزم الاندلسى،، رحمه الله، المتوفى ۴۵۶ ھ، دار الکتب العلمیة، بیروت، ۱۴۲۴ ھ، الطبعة الثالثة۔

❖ الجوهرة النقى فى الرد على البيهقى، المطبوع فى ذيل السنن الكبرى، العلامة علاء الدين الشهير بابن التركمانى، رحمه الله، المتوفى ۷۴۵ ھ، نشر السنة، ملتان، پاکستان

❖ حاشية الجمل على الجلالين (الفتوحات الالهية) الامام العلام سليمان الجمل رحمه الله المتوفى ۱۲۰۴ ھ، قديمى

❖ حاشية الدسوقى على الشرح الكبير، الامام العلامة محمد بن احمد الدسوقى المالكى، رحمه الله، المتوفى ۱۲۳۰ ھ، دار الکتب العلمیة، الطبعة الثانية، ۱۴۲۴۔

❖ حاشية السندى على البخارى، امام ابو الحسن نور الدين محمد بن عبد الهادى السندى، رحمه الله تعالى، متوفى ۱۱۳۸ ھ، دار المعرفة، بیروت۔

❖ حاشية السهارنفورى، المطبوع مع صحيح البخارى، مولانا احمد على السهارنفورى، رحمه الله تعالى، متوفى ۱۲۹۷ ھ، طبع قديمى۔

❖ حاشية الشهاب المسماة: عناية القاضى و كفاية الراضى، على البيضاوى، القاضى شهاب الدين احمد بن محمد بن عمر الخفاجى، رحمه الله، المتوفى ۱۰۶۹ ھ، دار الکتب العلمیة، بیروت۔

❖ حلية الأولياء: حافظ أبونعيم أحمد بن عبد الله بن أحمد أصبهانى شافعى (متوفى ۴۳۰ھ) دار الفكر بیروت،

❖ الخصائص الكبرى، للامام جلال الدين سيوطى رحمۃ اللہ علیہ (متوفى ۹۱۱ھ). دار الكتب العلمية بیروت،

❖ خلاصة الخزرجى (خلاصة تذهيب تهذيب الكمال) للعلامة صفى الدين الخزرجى رحمۃ اللہ علیہ المتوفى د ۹۲۳ ھ، نه پس مکتب المطبوعات الإسلامية بحلب)

❖ دلائل النبوة: حافظ أبوبكر أحمد بن الحسين بن على البيهقى رحمۃ اللہ علیہ (متوفى ۴۵۸ھ). مکتبہ أثریہ لاهور،

❖ الديباج على صحيح مسلم بن الحجاج أبى الفضل عبد الرحمن بن أبى بكر جلال الدين السيوطى رحمه الله، المتوفى ۹۱۱ ھ، ادارة القرآن کراتشى، الطبعة الأولى ۱۴۱۲ ھ

❖ ديوان الحماسه: أبوتمام حبيب بن أوس بن حارث طائى رحمۃ اللہ علیہ (متوفى ۲۳۱ھ). دار الحديث ملتان، پاکستان

❖ ديوان المتنبى لابى الطيب احمد بن حسين الجعفى الكندى المتوفى ۳۵۴ ھ / مير محمد كتب خانه

❖ رحماء بينهم مولانا محمد نافع مد ظلهم، دار الكتاب لاهور

❖ روح المعانى فى تفسير القران العظيم والسبع المثانى: أبوالفضل شهاب الدين سيد محمود آلوسى بغدادى رحمۃ اللہ علیہ (متوفى ۱۲۷۰ھ) مکتبہ إمداديه ملتان،

❖ الرياض النضرة فى مناقب العشرة ....

❖ زاد المعاد من هدى خير الأنام: حافظ شمس الدين ابوعبدالله محمد بن ابى بكر المعروف بابن القيم رحمہ اللہ متوفى ٧٥١ھ مؤسسة الرسالة.

❖ سنن ابن ماجه: امام أبوعبدالله محمد بن يزيد بن ماجه رحمہ اللہ (متوفى ٢٧٣ھ). قديمى كتب خانه كراچى\ دار الكتب المصرى قاهره

❖ سنن ابى داؤد: امام أبوداؤد سليمان بن الأشعث السجستانى رحمہ اللہ (متوفى ٢٧٥ھ) ايچ ايم سعيد كمپنى كراچى\ دار إحياء السنة النبوية، ·

❖ سنن دارقطنى: حافظ أبوالحسن على بن عمر دارقطنى رحمہ اللہ (متوفى ٣٨٥ھ) دار نشر الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الثانية ١٤٢٢ھ\ ٢٠٠٢م،

❖ سنن الدارمى- امام ابومحمد عبد الله بن عبد الرحمن الدارمى، رحمه الله تعالى، متوفى ٢٥٥ هـ- قديمى كتب خانه كراچى-

❖ سنن سعيد بن منصور، للامام الحافظ سعيد بن منصور بن شعبة الخراسانى المكى، رحمه الله، المتوفى ٢٢٧، دارالكتب العلمية، بيروت

❖ السنن الصغرىٰ للنسائى- امام ابوعبدالرحمن احمد بن شعيب النسائى، رحمه الله تعالى، متوفى ٣٠٣ ھ قديمى كتب خانه كراچى / دار السلام رياض-

❖ السنن الكبرى للنسائى- امام ابوعبد الرحمن احمد بن شعيب النسائى، رحمه الله تعالى، متوفى ٣٠٣ هـ - نشر السنة ملتان-

❖ السنن الكبرى للبيهقى- امام حافظ ابوبكر احمد بن الحسين بن على البيهقى، رحمه الله تعالى، متوفى ٤٥٨ هـ- نشر السنة ملتان-

❖ سير اعلام النبلاء -حافظ ابوعبد الله شس الدين محمد بن احمد بن عثمان ذهبى، رحمه الله تعالى، متوفى ٧٤٨ هـ- مؤسسة الرسالة-

❖ السير الكبير انظر كتاب السير الكبير

❖ السيرة النبوية- للامام ابو محمد عبد الملك بن هشام المعافرى، رحمه الله تعالى، المتوفى ٢١٣ هـ- مطبعة مصطفى البابى، الحلبى، ١٣٥٥ ھ/١٩٣٦ م والمكتبة العلمية، بيروت-

❖ السيرة النبوية- للامام أبى الحسن على الحسنى الندوى، مطبوعة النبراس كراتشى

❖ شرح علل الترمذى، الامام الحافظ ابن رجب الحنبلى، رحمه الله، المتوفى ٧٩٥ هـ-

❖ شرح العقیدۃ الطحاویہ: علامہ صدر الدین علی بن علی بن محمد بن ابی العزحنفی رحمہ اللہ (متوفی ۷۹۲ھ) قدیمی کتب خانہ کراچی،

❖ شرح الفقہ الاکبر: علامہ نور الدین علی بن سلطان القاری رحمہ اللہ متوفی ۱۰۱۴ھ دار الکتب العلمیۃ بیروت

❖ شرح السنة ، الامام المحدث ابو محمد الحسین بن مسعود البغوی ، رحمه الله ، ۵۱۶ ھ، دار الکتب العلمیة، بیروت،

❖ شرح نہج البلاغۃ/عبد الحمید بن ہبۃ اللہ ابن ابی الحدید/ مطبوعہ بیروت

❖ شرح التوضیح (التلویح): العلامة سعد الدین التفتازانی الشافعی رحمہ اللہ، المتوفی ۷۹۳ھ، میر محمد کتب خانہ، کراچی

❖ شرح ابن البطّال للإمام أبی الحسن علی بن خلف بن عبد الملک المعروف بابن بطال رحمہ اللہ المتوفی ۴۴۹ھ، مکتبة الرشد، الریاض، الطبعة الأولی ۱۴۲۰ھ،

❖ شرح الزرقانی علی الموطاء للشیخ محمد بن عبد الباقی بن یوسف الزرقانی المصری رحمہ اللہ المتوفی ۱۱۲۲ھ، دار الفکر بیروت)

❖ شرح السنة ، الامام المحدث ابو محمد الحسین بن مسعود البغوی ، رحمه الله ، ۵۱۶ ھ، دار الکتب العلمیة ، بیروت ،الطبعة الثانیة ۱۴۲۴ھ

❖ شرح الطیبی: (او گوری: الکاشف عن حقائق السنن).

❖ شرح السیر الکبیر: للامام محمد بن أحمد السرخسی رحمہ اللہ، المتوفی ۴۹۰ھ، دار الکتب العلمیة، بیروت

❖ شرح الکرمانی (الکواکب الدراری) للعلامة شمس الدین محمد بن یوسف الکرمانی رحمہ اللہ المتوفی (۷۸۶ھ) دار احیاء التراث العربی، بیروت)

❖ شرح مشکل الآثار للإمام أبی جعفر أحمد بن محمد بن سلامة الطحاوی رحمہ اللہ المتوفی ۳۲۱ھ، مؤسسة الرسالة، الطبعة الثانیة، ۱۴۲۷ھ

❖ شرح معانی الآثار امام أبو جعفر احمد بن محمد بن سلامۃ بن سلمہ طحاوی رحمہ اللہ (متوفی ۳۲۱ھ) میر محمد آرام باغ کراچی،/میر محمد آرام باغ کراچی،

❖ شرح النووی علی صحیح مسلم امام أبو زکریا یحیی بن شرف النووی رحمہ اللہ (۶۷۶ھ). قدیمی کتب خانہ کراچی،

❖ الشفاء بتعریف حقوق المصطفی، للامام القاضی عیاض المالکی الیحصبی، رحمہ اللہ، المتوفی ۵۴۴ھ، دار الکتب العلمیة، بیروت، الطبعة الثانیة، ۱۴۲۲ھ۔

❖ الشمائل المحمدیة، الامام ابوعیسی محمد بن عیسی بن سورة الترمذی رحمہ اللہ، المتوفی ۲۷۹ھ، دار الکتب العلمیة بیروت ۱۴۲۷ھ۔

❖ الصحاح (قاموس عربی ۔ عربی)، الامام اسماعیل بن حماد الجوهری، رحمه الله، المتوفی ۳۹۳ھ، دار المعرفة، بیروت، الطبعة الثانية، ۱۴۲۸ھ۔

❖ الصحیح للبخاری، امام ابوعبدالله محمد بن اسمعیل البخاری، رحمه الله تعالیٰ، المتوفی ۲۵۶ھ، قدیمی کتب خانه، کراچی / دار السلام، ریاض، الطبعة الاولیٰ ۱۴۱۷ھ۔

❖ الصحیح لمسلم مع شرحه للنووی رحمة الله علیه، امام مسلم بن الحجاج القشیری النیسابوری، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۲۶۱ھ، قدیمی کتب خانه، کراچی / دار السلام، ریاض۔

❖ الطبقات الکبریٰ، الامام ابومحمد بن سعد، رحمه الله، المتوفی ۲۳۰ھ، دار صادر بیروت۔

❖ علوم الحدیث لابن الصلاح حافظ تقی الدین أبوعمروعثمان بن عبدالرحمن المعروف بابن الصلاح الشهرزوری رحمه الله (۶۴۳ھ). بیروت،

❖ عمدة القاری شرح صحیح البخاری: إمام بدر الدین أبومحمد محمود بن أحمد العینی رحمه الله (متوفی ۸۵۵ھ) إدارة الطباعة المنیریة،

❖ غریب الحدیث: إمام أبوسلیمان حمد بن محمد الخطابی رحمه الله (متوفی ۳۸۸ھ). مرکز البحث جامعه ام القری مکه مکرمه ۱۴۰۲ھ۔

❖ فتح الباری شرح صحیح البخاری، للامام زین الدین عبدالرحمن بن أحمد ابن رجب الحنبلی رحمه الله، المتوفی ۷۹۵ھ، دار الکتب العلمیة، بیروت، الطبعة الأولی ۱۴۲۷ھ

❖ فتح الباری: للحافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر عسقلانی رحمه الله (متوفی ۸۵۲ھ). دار الفکر بیروت،

❖ فتح القدیر: (تفسیر الجامع بین فنی الروایة والدرایة من علم التفسیر، للامام محمد بن علی الشوکانی رحمه الله، المتوفی ۱۲۵۰ھ، دار الکتب العلمیة، بیروت

❖ فتح القدیر: إمام کمال الدین محمد بن عبدالواحد المعروف بابن الهمام رحمه الله (متوفی ۸۶۱ھ) مکتبه رشیدیه کوئٹه

❖ فتوح البلدان، الامام الجغرافی احمد بن یحیی بن جابر بن داود البلاذری، رحمه الله، المتوفی ۲۷۹ھ، دار الکتب العلمیة، بیروت، ۱۴۰۳ھ۔

❖ فتح المغیث شرح الفیة الحدیث/شرح الفیة العراقی: إمام أبوالفضل زین الدین عبدالرحیم بن الحسین العراقی رحمه الله (متوفی ۸۰۶ھ) دار الجیل بیروت،

❖ فتح المغیث لشمس الدین محمد بن عبدالرحمن السخاوی رحمه الله المتوفی ۹۰۲ھ، دار الکتب العلمیة بیروت،

❖ فجر الاسلام لأحمد أمین المتوفی ۱۳۷۳ھ، مطبوعه دار الکتب العلمیة بیروت لبنان

❖ فروع الکافی ...... لمحمد بن یعقوب الکلینی، مطبوعه لکهنو

❖ فیروز اللغات، مولانا فیروز الدین ، فیروز سنز اردو بازار کراچی

❖ کتاب فرق الشیعة، لأبی محمد الحسن بن موسی نوبختی ...... لمحمد بن یعقوب الکلینی، مطبوعہ لکھنو

❖ فیض الباری: إمام العصر علامہ أنور شاہ کشمیری رحمہ اللہ (متوفی ۱۳۵۲ھ)۔ مطبعة دار المامون، الطبعة الأولی،

❖ فیض القدیر شرح الجامع الصغیر: شیخ عبد الرؤف المناوی رحمہ اللہ (متوفی ۱۰۳۱ھ)۔ دار الکتب العلمیة، الطبعة الثالثة، ۱۴۲۷ھ

❖ القاموس الوحید۔ مولانا وحید الزمان بن مسیح الزمان قاسمی کیرانوی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ۱۴۱۵ھ،/۱۹۹۵ء، ادارہ اسلامیات لاھور۔ کراچی۔

❖ الکاشف: للإمام شمس الدین أبوعبد اللہ محمد بن أحمد بن عثمان الذهبی رحمہ اللہ المتوفی ۷۴۸ھ، شرکة دار القبلة/ موسسة علوم القرآن الطبعة الأولی ۱۹۹۲ء، ۱۴۱۳ھ)

❖ الکاشف عن حقائق السنن۔ (شرح الطیبی) امام شرف الدین حسین بن محمد بن عبد اللہ الطیبی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۷۴۳ھ۔ ادارۃ القرآن کراچی۔

❖ الکامل فی التاریخ: علامہ أبوالحسن عزالدین علی بن محمد بن الأثیر الجزری رحمہ اللہ (متوفی ۶۳۰ھ) دار الکتب العربی، بیروت

❖ الکامل فی ضعفاء الرجال: إمام أبو احمد عبد اللہ بن عدی جرجانی رحمہ اللہ (متوفی ۳۶۵ھ) دار الفکر بیروت،

❖ کتاب الأم: امام محمد بن ادریس الشافعی رحمہ اللہ متوفی ۲۰۴ھ دار المعرفة بیروت ۱۳۹۳ھ ۱۹۷۳ء۔

❖ کتاب التلخیص للشافعی، لابی جعفر الطوسی، مطبوعہ ایران

❖ کتاب السیر الکبیر، للامام محمد بن الحسن الشیبانی، رحمہ اللہ، المتوفی ۱۸۹ھ، دار الکتب العلمیة بیروت۔

❖ کتاب السنة، الامام الحافظ ابوبکر احمد بن عمرو بن ابی عاصم الضحاک بن مخلد الشیبانی، رحمہ اللہ، المتوفی ۲۸۷ھ، دار الکتب العلمیة، بیروت۔

❖ کتاب الشافی للسید مرتضی، علم الهدی مطبوعہ ایران

❖ کتاب الضعفاء الکبیر، ابوجعفر محمد بن عمر بن موسی بن حماد العقیلی المکی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۳۲۲ھ، دار الکتب العلمیة، بیروت۔

❖ کتاب المبسوط، الامام شمس الائمة ابوبکر محمد بن ابی سهل السرخسی، رحمہ اللہ، المتوفی ۴۸۳ھ دار المعرفة، بیروت، الطبعة الثالثة، ۱۳۹۸ھ۔

❖ کتاب المغازی، الامام محمد بن عمر الواقدی، رحمہ اللہ، المتوفی ۲۰۷ھ، مؤسسة الاعلمی، بیروت۔

❖ کتاب المیسر فی شرح مصابیح السنة، للامام أبی عبد اللہ الحسن التوربشتی رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفی ۶۶۱ھ، مکتبة مصطفی نزار الباز، مکة المکرمة، الطبعة الأولی ۱۴۲۲ھ

❖ الکتب الستة (موسوعة الحدیث الشریف) باشراف و مراجعة فضیلة الشیخ صالح بن عبد العزیز آل الشیخ، دار السلام، الریاض۔

❖ الكاشف عن حقائق غوامض التنزيل ۔۔۔۔۔ الامام جار الله محمود بن عمر الزمخشری، المتوفی ۵۲۸ ھ، دار الكتاب العربی، بیروت، لبنان۔

❖ كشف الأستار عن زوائد البزار: إمام نور الدين علی بن أبي بكر الهيثمی رحمه الله (متوفی ۸۰۷ھ)۔ بتحقيق الشيخ حبيب الرحمن الأعظمی، مؤسسة الرسالة الطبعة الثانية ۱۴۰۴ھ،

❖ كشف البارى شيخ الحديث حضرت مولانا سليم الله خان مد ظلهم العالی مكتبة فاروقية كراچی۔

❖ كشف الخفاء ومزيل الإلباس شيخ إسماعيل بن محمد العجلونی رحمه الله المتوفی ۱۱۶۲ھ دار احياء التراث العربی بيروت،

❖ كنز العمال فی سنن الأقوال والأفعال: علامه علاء الدين علی متقی بن حسام الدين هندی برهان پوری رحمه الله (متوفی ۹۷۵ھ)۔ مكتبة التراث الإسلامی حلب،

❖ الكنز المتواری فی معادن لامع الدراری (انظروا تعليقات لامع الدراری) لشيخ الحديث مولانا محمد زكريا الكاندهلوی رحمه الله مؤسسة الخليل فيصل آباد،

❖ الكوثر الجاری الی رياض احاديث البخاری، الامام احمد بن اسماعيل الكورانی الحنفی، رحمه الله، المتوفی ۸۹۳ ھ دار احياء التراث العربی بيروت، الطبعة الاولی، ۱۴۲۹ ھ۔

❖ الكوكب الدری حضرت مولانا رشيد احمد گنگوهی، رحمه الله تعالی، متوفی ۱۳۲۳ ھ ادارة القرآن كراچی

❖ لامع الدراری حضرت مولانا رشيد احمد گنگوهی رحمه الله تعالی متوفی ۱۳۲۳ ه مكتبه امداديه مكة مكرمة

❖ لسان العرب، لأبو الفضل جمال الدين محمد بن مكرم ابن منظور افريقی مصری، رحمه الله تعالی، متوفی ۷۱۱ ھ، نشر ادب الجوزة، قم، ايران، ۱۴۰۵ ه و دار صادر، بيروت۔

❖ لسان الميزان، للحافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی، رحمه الله، متوفی ۸۵۲ ھ، بتحقيق الشيخ عبد الفتاح، رحمه الله، دار البشائر الاسلامية، الطبع الاول، ۱۴۲۳ ھ۔

❖ المؤطا، للامام مالك بن انس، رحمه الله تعالی، المتوفی ۱۷۹ ھ، دار احياء التراث العربی بيروت۔

❖ المؤطا، للامام محمد الحسن الشيبانی رحمه الله، المتوفی ۱۸۹ ھ، قديمی كتب خانه كراچی۔

❖ المتواری علی تراجم ابواب البخاری، علامه ناصر الدين احمد بن محمد المعروف بابن المنير الاسكندرانی، رحمه الله تعالی، متوفی ۶۸۳ ھ، مظهری كتب خانه كراچی۔

❖ مجمع بحار الانوار، علامه محمد بن طاهر پٹنی، رحمه الله تعالی، متوفی ۹۸۲، دائرة المعارف العثمانيه حيدر آباد، ۱۳۹۵ ھ۔

❖ مجمع الزوائد امام نور الدين علی بن ابی بكر الهيثمی رحمه الله تعالی متوفی ۸۰۷ ھ، دار الفكر، بيروت

❖ المجموع (شرح المهذب)، امام محی الدين ابو زكريا يحيی بن شرف النووی رحمه الله تعالی، متوفی ۲۷۶ ھ، شركة من علماء الأزهر۔

❖ مجموعة رسائل ابن عابدين، العلامة المحقق السيد محمد امين آفندی الشهير بابن عابدين، رحمه الله، المتوفی ۱۲۵۲ ھ، مكتبه عثمانيه، كوئٹه۔

❖ مجموع الفتاوى لشيخ الاسلام العلامة تقى الدين ابى العباس أحمد بن عبد الحليم بن عبد السلام بن تيمية الحرانى المتوفى ۷۸۲ھ، دار الكتب العلمية بيروت
❖ المحدث الفاصل بين الراوى والواعى، للقاضى الحسن بن عبد الرحمن الرامهرمزى رحمه الله المتوفى ۳۶۰ھ، الاصول..
❖ المحلى للعلامة أبى محمد على بن أحمد بن سعيد بن حزم رحمه الله المتوفى ۴۵۶ ھ المكتب التجارى بيروت /دار الكتب العلمية بيروت
❖ مختار الصحاح: للإمام محمد بن أبى بكر بن عبد القادر الرازى رحمه الله (متوفى ۶۶۶ھ)، نه روستو، دار المعارف مصر،
❖ المدونة الكبرى۔ الامام مالك بن انس رحمه الله تعالى، المتوفى ۱۷۹ ھ، دار صادر، بيروت۔
❖ مرقاة المفاتيح (شرح مشكوة المصابيح)۔ علامه نور الدين على بن سلطان القارى رحمه الله تعالى، متوفى ۱۰۱۴ ھ، مكتبه امداديه ملتان۔
❖ المستدرك على الصحيحين۔ حافظ ابو عبد الله محمد بن عبد الله الحاكم النيسابورى، رحمه الله تعالى، متوفى ۴۰۵ ھ، دار الفكر، بيروت۔
❖ مسند ابى داؤد الطيالسى، الامام المحدث سليمان بن داؤد بن الجارود رحمه الله، متوفى ۲۰۴ ھ، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الاولى ۱۴۲۵ ھ۔
❖ مسند ابى يعلى الموصلى، الامام شيخ الاسلام ابو يعلى احمد بن على الموصلى، رحمه الله، المتوفى ۳۰۷ ھ، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الاولى، ۱۴۱۸ ھ۔
❖ مسند احمد، للامام احمد بن حنبل، رحمه الله تعالى، متوفى ۲۴۱ ھ، المكتب الاسلامى، دار صادر، بيروت
❖ مسند اسحاق بن راهويه، الامام اسحاق بن ابراهيم بن مخلد بن راهويه الحنظلى، رحمه الله، المتوفى ۲۳۸ ھ، مكتبة الايمان، المدينة المنورة، الطبعة الاولى، ۱۴۱۲ ھ۔
❖ مسند البزار (البحر الزخار)، الامام ابوبكر احمد بن عمرو بن عبد الخالق البزار، رحمه الله، المتوفى ۲۹۲ ھ، مؤسسة علوم القرآن مكتبة العلوم والحكيم بيروت و المدينة المنورة، ۱۴۰۹ ھ، الطبعة الاولى
❖ مسند الحميدى، امام ابوبكر عبد الله بن الزبير الحميدى، رحمه الله، متوفى ۲۱۹ ھ، المكتبة السلفية، مدينة منورة۔
❖ مسند الرويانى مؤسسة الرسالة قاهرة
❖ المسوى مع المصفى، الامام ولى الله الدهلوى، رحمه الله، المتوفى ۱۱۷۶ ھ، كتب خانه رحيميه، دهلى۔
❖ مشارق الانوار على صحاح الآثار، القاضى ابو الفضل عياض بن موسى بن عياض اليحصبى السبتى المالكى، رحمه الله، المتوفى ۵۴۴ ھ، دار التراث۔
❖ مشكاة المصابيح، للشيخ أبى عبد الله ولى الدين خطيب محمد بن عبد الله، رحمه الله، المتوفى ۷۳۷ ھ، قديمى
❖ المصنف لابن ابى شيبة، حافظ عبد الله بن محمد بن ابى شيبة المعروف بابى بكر بن ابى شيبة، رحمه الله تعالى متوفى ۲۳۵ ھ، بتحقيق الشيخ محمد عوامة، حفظه الله، دار قرطبة، بيروت، الطبعة الاولى، ۱۳۲۷ ھ

❖ المصنف لعبد الرزاق ، الامام عبد الرزاق بن همام صنعانی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ۲۱۱ ھ، مجلس علمی، کراچی، ودار الکتب العلمیۃ ، بیروت۔

❖ المطالب العالیۃ بزوائد المسانید الثمانیۃ ، الحافظ ابن حجر العسقلانی ، رحمہ اللہ تعالی ، المتوفی ۸۵۲ ھ، دار الباز، مکۃ المکرمۃ۔

❖ معالم السنن، الامام ابو سلیمان حمد بن محمد الخطابی، رحمہ اللہ تعالی، المتوفی ۳۸۸ ھ، مطبعۃ انصار السنۃ المحمدیۃ، ۱۹۳۸ م/۱۳۶۷ ھ۔

❖ معجم الاسماعیلی، مکتبۃ العلوم والحکم، بیروت

❖ المعجم الاوسط ، الامام ابو القاسم سلیمن بن احمد الطبرانی ، رحمہ اللہ تعالی ، المتوفی ۳۶۰ ھ، دار الحرمین، القاہرۃ، ۱۴۱۵ ھ۔

❖ معجم البلدان ، علامہ ابو عبد اللہ یاقوت حموی رومی، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۶۲۶ ھ، دار احیاء التراث العربی، بیروت۔

❖ معجم الصحابۃ ، الامام الحافظ ابو الحسین عبد الباقی بن قانع البغدادی ، رحمہ اللہ تعالی ، المتوفی ۳۵۱ ھ، مکتبہ نزار مصطفی الباز، مکۃ المکرمۃ، الریاض، الطبعۃ الاولی، ۱۴۱۸ ھ۔

❖ المعجم الکبیر امام سلیمان بن احمد بن ایوب الطبرانی رحمہ اللہ تعالی متوفی ۳۶۰ ھ دار الفکر، بیروت

❖ المعجم الفہرس لالفاظ الحدیث النبوی ، أ — ی — منسک ، و ی — پ — منسج ، مطبعۃ بریل فی مدینۃ لیدن ۱۹۶۵ م۔

❖ معجم مقاییس اللغۃ ، امام احمد بن فارس بن زکریا قزوینی رازی ، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۳۹۵ ھ، دار الفکر، بیروت۔

❖ المعجم الوسیط ، دکتور ابراہیم انس ، دکتور عبد الحلیم منتصر، عطیۃ الصوالحی، محمد خلف اللہ احمد، مجمع اللغۃ العربیۃ، دمشق۔

❖ معرفۃ الصحابۃ، الامام الحافظ ابو نعیم احمد بن عبد اللہ الاصبہانی ، رحمہ اللہ تعالی، المتوفی ۴۳۰ ھ، دار الکتب العلمیۃ ، بیروت، الطبعۃ الاولی، ۱۴۲۲ ھ۔

❖ المغرب، ابو الفتح ناصر الدین مطرزی، رحمہ اللہ تعالی، المتوفی ۶۱۰ ھ، ادارۃ دعوۃ الاسلام، کراتشی

❖ المغنی، امام موفق الدین ابو محمد عبد اللہ بن احمد بن قدامۃ ، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۶۲۰ ھ، دار الفکر، بیروت، و بیت الافکار الدولیۃ۔

❖ المفردات فی غریب القرآن ، العلامۃ حسین بن محمد المعروف بالراغب الاصفہانی ، رحمہ اللہ ، المتوفی ۵۰۲ ھ، قدیمی کتب خانہ، کراتشی۔

❖ المفہم لما اشکل من تلخیص کتاب مسلم، الامام الحافظ ابو العباس احمد بن عمر بن ابراہیم، القرطبی رحمہ اللہ، المتوفی ۶۵۶ ہجری

❖ المكتوبات الربانية، للامام الربانى الشيخ أحمد بن عبدالأحد السرهندى مجدد الالف الثانى، المتوفى ۱۰۳۴ھ.....
❖ المنتقى شرح المؤطا، القاضى ابو الوليد سليمان بن خلف الباجى، رحمه الله، المتوفى ۴۹۴ھ، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الاولى، ۱۴۲۰ھ۔
❖ منهاج السنة النبوية، الامام الهمام ابو العباس احمد ابن تيمية الحرانى، رحمه الله، المتوفى ۷۲۸ھ، مؤسسة قرطبة، ۱۴۰۶، الطبعة الاولى۔
❖ المنهل الروى فى مختصر المنهل علوم الحديث النبوى لابن جماعة محمد بن ابراهيم دار الفكر بيروت
❖ موارد الظمآن — امام نور الدين على بن ابى بكر الهيثمى رحمہ اللہ متوفى ۸۰۷ھ دار الكتب العلمية، بيروت
❖ المواهب اللدنية المطبوع مع الشمائل المحمدية، للإمام الشيخ ابراهيم بن محمد بن احمد الشافعى البيجورى رحمہ اللہ (المتوفى ۱۲۷۷ھ). فاروقى كتب خانه ملتان)
❖ الموضوعات، للامام ابو الفرج عبد الرحمن ابن الجوزى، رحمه الله تعالى، المتوفى ۵۹۷ھ، قرآن محل، اردو بازار كراچى، و دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الثانية، ۱۴۲۴ھ۔
❖ موسوعة الامام الشافعى (كتاب الام)، الامام المحدث الفقيه محمد بن ادريس الشافعى، رحمه الله تعالى، المتوفى ۲۰۴ھ، دار قتيبة، الطبعة الثانية، ۱۴۲۴ھ۔
❖ ميزان الاعتدال فى نقد الرجال، حافظ شمس الدين محمد احمد بن عثمان ذهبى، رحمه الله تعالى، متوفى ۷۴۸ھ، دار احياء التراث العربية، مصر، ۱۳۸۲ھ۔
❖ ناسخ التواريخ لسان الملك مرزا محمد تقى، مطبوعه ايران
❖ نسيم الرياض فى شرح شفاء للقاضى عياض، للامام شهاب الدين أحمد بن محمد بن عمر الخفاجى، رحمه الله، المتوفى ۱۰۶۹ھ، دار الكتب العلمية بيروت، الطبعة الأولى، ۱۴۲۱ھ
❖ النهاية فى غريب الحديث والأثر: علامه مجدالدين أبوالسعادات المبارك بن محمد بن الأثير رحمہ اللہ (متوفى ۶۰۶). دار احياء التراث العربى بيروت،
❖ نهج البلاغة..... للشيخ سيد شريف الرضى أبى الحسن، مطبوعه مصر
❖ وفيات الأعيان وأنباء أبناء الزمان: قاضى شمس الدين أبوالعباس احمد بن محمد المعروف بابن خلكان رحمہ اللہ (متوفى ۶۸۱ھ) دار صادر بيروت،
❖ الهداية، للشيخ برهان الدين أبى الحسن على بن أبى بكر المرغينانى رحمہ اللہ المتوفى ۵۹۳ھ، مكتبه شركت علميه، ملتان، ومكتبة البشرى، كراتشى، الطبعة الأولى ۱۴۲۸ھ)
❖ هداية النحو........، للشيخ سراج الدين النظامى، المتوفى ۷۵۸، مكتبة البشرى بكراتشى
❖ هدى السارى (مقدمه فتح البارى). للحافظ ابن حجر عسقلانى رحمہ اللہ (المتوفى ۸۵۲ھ). دار السلام، الرياض، الطبعة الأولى، ۱۴۲۱ھ